C 3 9015 00349 050 8
University of Michigan – BUHR

SAVREMENIK

PROPERTY OF
University of Michigan Libraries
1817
ARTES SCIENTIA VERITAS

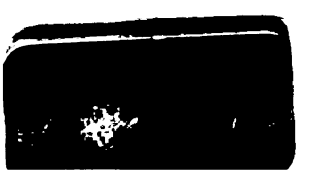

SAVREMENIK

MJESEČNIK DRUŠTVA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA U ZAGREBU

GODINA DESETA

1915.

UREDIO DR. BRANIMIR VIZNER-LIVADIĆ

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

AP
56
.527
v.10

SADRŽAJ

KNJIGE DESETE

POUKA

BENIĆ KREŠIMIR: U spomen Zajcu. 4.
BOGDANOVIĆ MILICA DR.: Sören A. Kierkegaard. 225.
DVORNIKOVIĆ LJUDEVIT: Rebarbarizacija 89.
GRDENIĆ DRAGUTIN DR.: Savremena francuska lirika. 298.
JEŽIĆ SLAVKO: Fran Krsto Frankopan kao književnik. 153., 214., 378., 468.
KERNIC IVO DR.: Stari Budmani. 169.
LUNAČEK VLADIMIR: Ferdo Kovačević. 65. — Iz hrvatskih privatnih zbirki. 76., 295. — „Katolički list" i Strossmayerov spomenik. 77. — Milica Mihičić. 122. — Dvjestagodišnjica rodjenja A. B. Krčelića. 131. — Miguel de Cervantes Saavedra. 179. — Menci Kl. Crnčić kao crtač. 183. — Vlaho Bukovac — šezdeset godina. 285. — Dvije učeničke izložbe. 289. — Tomislav Krizman. 359. — Medju manjim izložbama. 266. — Maksimilijan Vanka. 400. — Sitnoslikar Fra Bonaventura Razmilović. 429.
MILČINOVIĆ ANDRIJA: Naša knjiga i naše općinstvo. 52.
NEHAJEV M.: Studija o Hamletu. 280., 386., 433.
PROHASKA DRAGUTIN DR.: Tragična smrt Eme Boićeve. 38. — Husova tragedija. 274., 374. — Vladimira Tresčeca „Novele". 463.
RADOŠEVIĆ MIJO DR.: Nacijonalizam i socijalizam u svjetskom ratu. 146., 219. — Srijemske priče Ise Velikanovića. 212.
REŠETAR MILAN: Uspomene o profesoru Peri Budmani. 95.
SRKULJ STJEPAN DR.: Bečki kongres godina 1814. i 1815. 43. — Današnja Dalmacija — njezin teritorijalni razvitak. 409.
STRAJNIĆ KOSTA: Savremena arhitektura. 60. — Umjetnost Meštrovića. 113. — Naša mladja umjetnička generacija. 426.
ŠIŠIĆ FERDO PL. DR.: Stojan Novaković. 126. — Koprivnica, Cetin i Dubrava. (1526.—27.) 329.
ŠURMIN GJURO DR.: U društvu Marina Držića. 466.
ŠTEINER BRUNO: „Hrvatska mlada lirika." 48.
TUĆAN FRAN DR.: Moć vode. 57. 156., 309.
WIESNER LJUBO: Smrt Vilka Gabarića. 368.
* * *: Kulturni radnici i svjetski rat. 1. — U spomen magistru Janu Husu. 271.

NOVELE

BEGOVIĆ MILAN: Veseli Janko. 346.
BR. K.: Uskrs svjetlosti. 457.
CAR EMIN VIKTOR: Zvonareva kći. 191.
DELIĆ L.: Kad ljubav do šutnje dozori . . . 30.

GABARIĆ VILKO: Karneval bjesova. 371.
GJALSKI KSAVER ŠANDOR: Ljubav lajtnanta Milića. 249.
HLAVATHY BRANKO: Raskoš patnje. 21.
KATALINIĆ JERETOV RIKARD: Pismo. 120.
KOLAR SLAVKO: Pesimista. 143.
KOSTELIĆ ADAM: Kao orkan. 27.
KOVAČIĆ KREŠIMIR: Žedja. 208.
LOVRIĆ BOŽO: Tadija i Vuk. 454.
MILČINOVIĆ ANDRIJA: Na mrtvoj straži. 134., 200., 353., 414.
MISTRA MILO: Rien ne vas plus que trois. 22.
NEHAJEV M.: Doktorova noć. 101.
VELIKANOVIĆ ISO: Čiča Firducija. 14.

PUTOPIS

ŠENOA MILAN: Grischun. S puta po Alpama. 33., 138.

PJESME

BUDAK MILE: Na pragu. 453.
DOMJANIĆ DRAGUTIN M.: Balada. 11. — Prikaze. 176. — Na purpurnom zapadu. 345.
GABARIĆ VILKO: Pjesma ostavljenih krovova. 10. — Pjesma straha. 279. — Plahi suton. 371.
GALOVIĆ FRAN: Antinojeva smrt. 98.
HÄUSLER KARLO: Pjesme. 112.
JEREMIĆ STOJAN: San nevinih. 26.
KATALINIĆ JERETOV RIKARD: Sakrila se moja pjesma . . . 308. — Pjesme. 367.
KOSOR JOSIP: Ruke bola. 12.
LOVRIĆ BOŽO: Pjesme. 284.
MILAKOVIĆ JOSIP: Moja duša. 345.
MILKOVIĆ ZVONKO: Novo proljeće. 13. — Medju brdima. 412.
NAZOR VLADIMIR: Siga. 10. — Jesen. 177. — Mrtva straža. 270.
NENAD MITROV: Srebren-Savom. 453.
NIKOLIĆ RIKARD: Po divljem moru. 453.
NOVAK IVAN N.: U medjumurskim vinogradima. 405.
PAVELIĆ KREŠO: Sjeni Frana Galovića. 239.
POLIĆ NIKOLA: Veliki Petak. 112.
ROD IVA: Jarko sunce. 377.
ŠTULHOFER SAŠA: Madleno, da me vidiš sada . . . 85.
WIESNER LJUBO: Tihi život. 13. — Kuća vrtljarova. 178.

FEUILLETON

BENIĆ KREŠIMIR: „Novela od Stanca". 404. — Nove kompozicije 480.
BILJEŽKE. 247., 324., 407.
BR. K.: Fragmenti. 83.
BUČAR FRANJO DR.: Kronika senjske gimnazije. 167. — Starohrv. crkv. pjesme. 313. — Jedno zagrebačko prošteništе. 313. — Hrvatska glagolska književnost. 476. — Hrvatska crkvena glazba. 477.

HLAVATHY BRANKO: Čuvaj nam, Bože, baštinu otaca. 159.
IVAKIĆ JOZA: Zemlja. 399. — U prvom nagnuću. 401.
J. H.: Jedna ruska drama. 85. — Zaboravljeni jubilej. 167. — „Djevičanstvo". 241.
JERMOLOV F.: Općinstvo i knjiga. 244.
LIVADIĆ BRANIMIR: 3 Pjesme Josipa Miličića. 79. — Misterije. 87. — Prijevodi iz Zeyera. 243. — Milan Grlović. 312. — Nadežda Nikolajevna. 403.
LOVRIĆ BOŽO: Olga Vladimirovna Gzovska. 406.
LUNAČEK VLADIMIR: Naši klerikalci i književnost. 233. — Na obranu. 326. — Jugoslavenska enciklopedija ili konverzacijoni leksikon. 397. — Naši klerikalci i literatura ili Milton — katolik. 407.
M. S.: Izabrane narodne pripovijesti. 166.
MATIČEVIĆ STJEPAN DR.: Uvod u filozofiju. 314.
MILAKOVIĆ JOSIP: Dvije godine književnosti u Bosni i Hercegovini. 163. — Jan Rokyta. 242.
MILČETIĆ IVAN: Jedno otkriće u području hrv. gl. starina. 81. — Prof. Vl. Lamanskij. 88.
MILČINOVIĆ ANDRIJA: „Lude priče". 238. — Pučka sveučilišna predavanja. 240. — Hrvati. Rosenbergova „Gesch. d. Kostüms." 246. — Književni rad Eme Boićeve. 478.
NEHAJEV M.: Umjetnost o ratu. 315. — Dvadesetgodišnjica novog kazališta. 474.
OGRIZOVIĆ MILAN DR.: Dialozi i dramoleti. 160. — Hrvatica o poljskom pjesniku. 401.
OSTOJIĆ TIHOMIR DR.: Rukopisi Branka Radičevića. 478.
PROHASKA DRAGUTIN DR.: A Filipović. 81. — Značaj zaraćenih naroda. 322.
R.: Lurd. 242.
ŠTEINER BRUNO: Dojmovi i uspomene. 166. — Proljetne šetnje. 232.
TUĆAN FRAN DR.: Šuma. 235.
*: Dr. Ivan Ružić. 82.

SLIKE

BUKOVAC VLAHO: Autoportret. 285. — Ljeti na kupanju. 287.
CRNČIĆ MENCI KL.: Sjednica društva umjetnosti. 185. — Studija. 186. — Ledenica. 187. — Povilje. 188. — Novi Vinodolski. 189.
HRVATSKE PRIVATNE ZBIRKE: 76., 78., 296., 297.
IZLOŽBA UMJETNIČKE ŠKOLE: 290., 291.
JAUREGNI JUAN DE: Portret Cervantesov. 179.
KERDIĆ IVAN: Spomenik dra. I. Banjavčića. 293. — Djevojčica. 293. — Relijef. 294.
KOVAČEVIĆ FERDO: Na savskom rukavu. 72. — Zimsko sunce. 72. — Vrbe na savskom rukavu. 73. — Selo pod večer. 73.
KRIZMAN TOMISLAV: Crkve sv. Gjorgja u Prizrenu. 359. — Ulica u Tetovu. 360. — Motiv iz Prištine. 361. — Motiv iz Jajca. 362. — Motiv iz Ohrida. 363. — Iz Skoplja. 364. — Iz Prizrena. 365.
LUND HENRIK: Knut Hamsun. 87.
MEŠTROVIĆ IVAN: Moja majka. 113. — Skidanje s Krsta. 114. — Studija. 115. — Bogorodica s Isusom. 116. — Autoportret. 117. — Plesačica. 118.
NASLOVNI LIST PRVOGA IZDANJA DON QUIJOTA. 182.
PORTRETI: Ivan pl. Zajc. 7. — Ema Boićeva. 30. — Dr. Ivan Ružić. 82. — Milica Mihičić. 122. Stojan Novaković. 126. — A. B. Krčelić. 131. — Milan Grlović. 312. — Isa Velikanović. 212. — Vsevolod Garšin. 403. — Vladimir Treščec. 463.
ŠALOUN: Husova glava. 272.

ŠENOA BRANKO: Iz ciklusa „Stari Zagreb": Južna kaptolska vrata. 66. — Crkva sv. Marije 67. — Kaptolska vijećnica i Bakačeva kula. 68. — Pogled na Grič. 69. — Sjeverna kaptolska vrata. 70. — Kaptolska vijećnica. 71.
VANKA MAKSIMILIJAN: Harmonija. 4. — Portret. 423., 424. i 425. — Srdačan brak. 427.
WODSEDALEK MILA: Bela Csikos. 292.

UMJETNIČKI PRILOZI

BUSTA CARA AUGUSTA. (Br. 7. i 8.)
CRNČIĆ MENCI KL.: Dolac. — Na klupi. — Bugari na trgu. — Studija za portret. (Br. 5. i 6.)
KOVAČEVIĆ FERDO: Zima. (Br. 1. i 2.)
MEŠTROVIĆ IVAN: Portret gdje. M. B. (Br. 3. i 4.)

SAVREMENIK

MJESEČNIK DRUŠTVA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

GODINA X. VELJAČA 1915. BROJ I. I II.

KULTURNI RADNICI I SVJETSKI RAT

Kad je buknuo tursko-talijanski rat, simpatije su većine naše javnosti bile na strani Turaka. Zaboravila se je čitava tradicija naše povijesti, četiristogodišnja borba, koja nam je pribavila laskavi papinski „antemurale christianitatis", epitet, kojim se svakom prigodom tako rado ponosimo. To, što je narod Dantea, Michel-Angela, Leonarda, Mazzinia i kako se zovu svi ti velikani, pošao preko tradicijonalne trinakrije da vojuje protiv sjevero-afričke obale, da baštinu rimskog imperija otme iz ruku onih, koji su je nezvano zaposjeli — sve to nismo uzeli u obzir, i kad su arapska plemena u Tripolitaniji i Kyrenaici organizovana sadanjim turskim ratnim ministrom Enver pašom uspješno nadbijala talijansku navalu — mi smo sve neprilike libijskog rata popraćivali nekim zloradim užitkom. Nema sumnje, da su na ovo naše raspoloženje utjecali politički razlozi, jer nam je bilo malo stalo da Talijani, s kojima se borimo o vlast u našim domajama oko Jadrana, imadu neprilika. Mi smo u ovom ratu zauzeli političko, a ne kulturno stajalište.

Kad je odmah nakon toga buknuo prvi balkanski rat, s mjesta su se naše simpatije promijenile. Ona ista javnost, koja je nekoliko mjeseci sa zadovoljstvom pratila turske uspjehe, sada je preko noći bila na strani balkanskih naroda. I u ovom su ratu simpatije bile uvjetovane u prvom redu plemenskom srodnošću i političkom dispozicijom jugoslavenskih naroda. Znamenovanje se kulturno ove balkanske prve vojne pustilo sasvim s vida i nisu ga naglašivali ni balkanske vlasti, a ni oni, koji su tu vojnu promatrali postrance kao veliki dogadjaj.

I sad je buknuo svjetski rat, u kojem sudjelujemo i mi. Opseg toga bojovnog proplamsaja tako je velik, da simpatijama pojedinaca i čitavih narodnih masa nema mjesta, krvave se borbe izmjenjuju takovom žurbom, da za izražaje te simpatije nema ni vremena, a povrh toga sudjelujući aktivno u tome ratu naša lična zabrinutost za sve, što je s ratom u vezi, — a šnjim je danas sve u vezi — ne da ni da pomislimo na naše simpatije. I budući da se je sve potuklo, budući da se ruše i uništavaju tečevine mirnog kulturnog rada kao da nije za nj trebalo ni časa truda ni napora, ne samo mi ovdje, nego svi u čitavom svijetu, puštaju s vida kulturnu sadržinu i svrhu ovoga rata, i sve se samo i opet posmatra sa političkoga stajališta. Borba o imperijalizam u svjetskoj trgovini, koja se vodi izmedju Engleske i Njemačke, ideja francuske revanche, da opet pridruži uz granice Orleanaise staru Lorrainu Ljudevita XIV., neuredjeno poljačko pitanje, balkanske državice, talijanski istup u Sredozemnome Moru — sve su to dnevni politički problemi, koji se do u sitnice pertraktiraju. Uz svaku se i najkraću cenzuriranu brzojavku, uz svaki se više ili manje oprečno sastavljeni bulletin sa ratišta nadovezuju misli, izreke, rasprave, koje bi jedva stale, kad bi bile ispisane, na regal konverzacijonog leksika. Ako veliki narodi ovaj svjetski rat posmatraju sasvim sa političkog stajališta, dakle sa stajališta, koje nije samo najpopularnije nego i širokoj masi najshvatljivije, onda je to posve razumljivo,

jer oni su taj rat izazvali, zametnuli ga i pripremali, znali su da do njega prije ili kasnije mora doći bez obzira kojim povodom. No i u tim se velikim narodima javljaju prvaci duha, rada, znanja i umjetnosti, koji tvrde, da se taj rat nema promatrati samo sa političkoga stajališta, da se nema samo misliti na to, kako će se odrediti političke granice naroda i država poslije rata, nego kako bi se i za vrijeme ovoga rata uzdržao kulturni kontinuitet uzajamnog kulturnog rada izmedju naroda, koji će se i opet javiti, čim se vrate prvi dani mira. Jer bilo kakovih mu drago političkih promjena u Evropi i u svijetu, smjestile se kako mu drago granice država, kulturno-uzajamni rad poslije rata i opet će započeti i razvijati se bez obzira na nove političke granice, kao što se je razvijao do pred sam rat. Na to se već danas pomišlja u velikim narodima. I zaista, veliki se duhovi evropske kulture nisu dali zavesti, da se u nezgrapnim temperamentnim manifestima obore na protivnike svojega naroda, već su se zauzeli za to, da spasu od kulture ono, što se spasiti mora, da ne dodje poslije rata do jednog rasula svih vrednota u socijalnom saobraćaju izmedju pojedinaca i izmedju naroda. Istina je i nepobitna činjenica, da su se prvi duhovi francuski, njemački, ruski i engleski svadjali, da su svalili na svoje protivnike objede i osvade, i time se stavili u političku službu, koja je sada na brizi diplomata i političara za zelenim stolom i vojske u ledenim streljačkim grabama. Nije nacijonalizam ubio kulturu kao što je ponizio socijalnu demokratiju, već je politika učinila, da su i prvi duhovi savremene Evrope zaboravili na ono, što jesu. Kulturni su radnici zaboravili, da govornici s političkog stajališta nisu govorili autoritetom svojega kulturnoga rada, nego tek kao političari, gdjekad sa uskim upravo diletantskim pogledima. Ako se političari i diplomate za vrijeme rata u knjigama razne boje prepiru o tomu tko je kriv ratu, i ako hoće da dokažu rječitošću ili vještom dijalektikom ili opet logičnom nuždom krivnju ovoga ili onoga, da je proplamsao ovaj nikad nevidjeni rat, onda je to prirodno, razumljivo i nužno. Oni kao vlastodršci jedne političke vlasti moraju da opravdaju te goleme žrtve i, napose, moraju da učine velikoj masi naroda plauzibilnim, da se socijalna politika sa najbitnijim narodnim interesima nije mogla drugačije tjerati i voditi, da nije politika već narodni životni interes bio ugrožen te se moralo apelirati na oružje, i konačno da bi svaka druga stranka, ne samo ona, koja je časovito bila na kormilu, kad je rat buknuo, morala uči u boj ili se sramotno pokloniti pred protivnikom. I dok tako političari od zanata i diplomate iz odgovornosti ovako rade i govore, dok se masa uspirena i uvjerena o ugroženim narodnim idejama, a nikako voljna da skine sa sebe etiketu ponosa i viteške odvažnosti, daje voditi simpatijama prionuvši listom uz politiku vlada, koju je prije sadanjeg rata nadbijala, onda je to posve prirodna stvar, koja ne može da bude drugojačija. Masi je politički momenat najshvatljiviji i kad se milijuni njezinih otaca, sinova i braće biju u boju sa protivnikom, onda je prirodno nužno, da su simpatije naroda na strani otaca, sinova i braće, na strani onih, koji su ih zvali pod oružje, da brane rodjenu grudu, interes naroda i njegov ponos i čast, i da gledaju da protivnika psovkama, osvadama, ponižavanjem i ruglom utuku jednako kao što ga vojska hoće da utuče fizički.

No od ove se mase kulturni radenici razlikuju. Visoka kultura samo se dotiče mase u vrlo, vrlo ograničenim obrocima. Kultura individualizuje, politika nivelira. Ono, što zovemo kulturom mase, samo je posljedak svagdje privatnog saobraćaja, kojemu se ne može pojedinac u masi i masa sama oteti, ako ne će da danomice dodje do najgadnije animalne borbe. I što više prožimaju kulturne tečevine široku masu naroda to širi je horizonat jednoga naroda, tim više je on kulturan. I dok se tako medju masom širi kulturni niveau, medju onim prvim, što imadu kulturno vodstvo u rukama, pojam se kulture suzuje, kristalizuje u neku ruku, postaje sitnom kvintesentnom imovinom nekolicine. To, što ovi podavaju masi kao kulturnu tečevinu, to je kultura u širem smislu, a što drže da još ne može da bude svojinom mase, to je kultura u užem smislu: kultura pojedinca, koja ga izdiže nad svijetom.

Kultura mase nije još tako jaka i tako silna, da bi mogla bez političkih, plemenskih i narodnih akcesivnih momenata gledati na ovaj rat. U samim velikanima savremene evropske kulture vidimo, da i u njima imade slaboća za politiku, za nacijonalizam i pleme, i da časkom zaboravljaju na velike ideje medjunarodne uzajamnosti u kulturnom napretku i razvitku. No dužnost je njihova, da oni tu svoju zadaću sada još zdušnije izvrše, nego li za vrijeme mira. Taj svjetski rat kušnja je za njih, kakvu nije evropska kultura pretrpjela otkada postoji i otkad je zavladala svijetom. I mnogi od najidealnijih kulturnih radenika u velikim narodima već se dosjetiše ove svoje dužnosti i počeše se zamišljati kako da ju u ovo teško doba provedu. I mi ne smijemo da zaostanemo u tom nastojanju oko kulture budućnosti, koja je sada u neku ruku interumpirana. Ako nema sumnje, da ovaj rat u velike odlučuje o našoj političkoj sudbini, još više odlučuje i o našem dojakošnjem po narod naš jedva stotinu godina uspješnom kulturnom radu. Stoji do snage, kojom ćemo znati našu kulturu i uvjete za njezin daljnji razvitak obraniti, i ta obrana bit će ujedno i naša politička budućnost. Bit će zadaća naših pravih radenika, da ovom obranom našega kulturnoga kapitala ovaj i uščuvaju, a ne da nam se umanji, naruši ili otme. Pravo se kaže, da odluka u ovom ratu nije tako odlučna po narode i njihovu budućnost nakon rata, već je kud i kamo odlučnije: kako će narodi znati uščuvati svoj kulturni individualitet u uzajamnoj kulturnoj utakmici. Ova briga za cijelo ne mori velike narode, koji su se sada na svim linijama Europe uhvatili u koštac, ali je tim veća ta briga kod manjih i malenih naroda, u kojima nije došlo do saturiranja njihovih nacijonalnih, političkih i ekonomskih težnja. Medju ovakove narode spadamo i mi i baš poradi toga moramo da se ovim ratom osvijestimo i riješimo one more, koja nam je polegla na grudi u vrijeme mira. Toj je mori bila snaga u tome, što se nismo mogli emancipirati od malenih dohvatnih ciljeva političkih, od predrasuda davno zastarjelih u modernom socijalnom poretku i od ekonomske devize laissez faire, laissez passer. Imade većih uzvišenijih ciljeva od neugroženog nacijonalnog integriteta, imade viših ideja, u kojim svi nalaze svoje mjesto, nego što je tako depravirani modificirani demokratizam, imade jedan društveni poredak, koji nadilazi socijalističke malene porcije zadovoljstva, imade nešto čestitije, trajnije od ekonomskih vrednota. To su kulturne snage jednoga naroda. U svim velikim krizama ne samo da se ocjenjuje narod po njima, već mu se i označuje mjesto u svijetu. Posve je krivo, kad se misli, da je naše razdvojeno političko mišljenje, naša svijetu poznata hrabrost i odlučnost, kojom smo branili rodjenu grudu i njezina prava, da je naša čednost u ekonomskim zahtjevima uzdržala nas na površini Evropskih naroda, dok je drugih nestalo sa karte. U nas je jedna jaka kulturna snaga. One, koji su je najbolje razvili, uzajmljivali smo tudjem svijetu. Pa i isti naš narodno kulturni elemenat, koji se u našem seljaku u sitnom ali ogromnom blagu uščuvalo, a koji u višim slojevima izbija u njihovoj želji za višim pogledima na svijet, na ljude, na narod i okolinu, to smo odnemarili, jer smo mislili, da će realizacija posve akulturnih političkih programa nama osigurati i kulturnu obezbjedjenost, jer smo našu prošlost analognom sadašnjošću već prema potrebi sebi tumačili, kako nam je baš pristajalo. Zaboravili smo, da nas je naša kulturna snaga, tek na pola u današnje doba probudjena, spasila posred i pokraj svih pogibelji u svijetu. Bit će, da smo se sada otrijeznili, pa odlučili, da nešto pažnje posvetimo i našoj kulturi, da upremo sve sile, da je zadržimo, jer ona nam podaje pravo na narodnu egzistenciju. Oni, koji tu kulturu našu reprezentiraju, zvani su, da se u ovaj čas pobrinu, da ne propadne.

U SPOMEN ZAJCU

U prosječnosti našeg muzičkog stvaranja, gdje nam se nekad lijepa ova umjetnost gubi i sve to više izmiče u tupu svagdašnjost, vrlo običnu i vrlo dosadnu, oplakujemo danas velikoga kompozitora kao vlasnika one velike umjetnosti, po kojoj je poslije ilirsko doba, kao po Lisinskom ono ilirsko, primilo znamenitu svoju kulturnu važnost. Umjetnost najprofinjenijih osjećaja, najprofinjenijih sposobnosti i mogućnosti izraza, muzika je najneslomiviji dokaz jedne kulture. Bez Vatroslava Lisinskoga gubio bi ilirizam polovicu svoje velike cijene, s Ivanom pl. Zajcem dobiva njegovo doba vrijednost, posve uskraćenu blijedim današnjim vremenima.

Uz Eisenhutha Zajc je bio svojedobno središtem našega muzičkoga života, a od svih njegovih vanjskih zasluga ova je upravo najveća, da je bio uzrokom realnoga osnivanja nove opere. Imajući u Eisenhuthu muzičara

čisto lirskih odlika, kompozitora vokalnih zborova, koji je mogao udovoljavati intencijama nepretencijoznih pjevačkih društava, Zajcem, routinierom kazališnim i kompozitorom scenskim, naša je muzika profitirala jednu univerzalniju notu. Rodjeni lirski dramatski majstor, izvrstan poznavalac pozorišnih efekata i muzičke pozorišne psihologije, on se prvi medju nama dokumentirao kao muzičar, sposoban da kulturom i talentom svojim prijedje uzane granice domaćih Eisenhuthovih tradicija. Dulji boravci u Italiji, pa u Beču, gdje je Zajc kao dirigenat službovao na tada vrlo renomiranoj lirskoj sceni „Karltheatra", doveli su ga do onih evropskih iskustava, koje je Lisinski mogao uživati tek poslije svoga praškog boravka. Osnutkom opere naš se muzički život, tada vrlo siromašan, počeo razvijati mnogo intenzivnije. Pobudjujući na ozbiljniji rad i one naše kompozitore, koji su do tada gojili samo vokalnu pjesmu, jedinu umjetničku brigu i zaslužbu, ovim je osnutkom nestalo pomalo i onoga važnog značenja, što ga je do tada imalo u nas pjevačko društvo, jedini impuls muzičkoga stvaranja oko sedamdesetih prošlih godina. Eisenhuth je pod dojmom novoga muzičkoga života stvorio svoga Sejslava, započeo Petra Bačića pod istim utjecajem odgojiše se i neki epigonski kompozitori mladje generacije, Srećko Albini medju njima, nalazeći u donešenoj scenskoj formi ipak podesniju plasiranost svoga izraza.

Zajc, koji je navratio muziku našu u kolotečinu, od prijašnje moguće bogatiju i artističkiju, nije stupio medju nas kao muzičar čisto nacijonalne duše. Njegov umjetnički odgoj nije bio posve naš domaći, nije niknuo poput onog Lisinskoga iz milieu-a našeg, posve domaćeg. Tek uži saobraćaj s hrvatskom muzičkom tradicijom i kulturom, živi život medju nama i našim prilikama, dao mu je svih onih eminentno naših odlika, po kojima ga slavimo danas kao kompozitora hrvatskih tendencija i hrvatskih tradicija. Sjajan asimilator, unaprijedio nam je konačno Zajc muziku našu do novih izraza i novih kultura.

Dvije su osnovne estetike hrvatske muzičke prošlosti: prva ilirizma, reprezentirana u djelu Vatroslava Lisinskoga, estetika racijonalizma i jače tehnike, — druga, škola Ivana pl. Zajca, estetika muzičke apsolutnosti, slobode poleta, stvaranja bez i najmanjih tehničkih tendencija. Prva je estetika melodije ekspresijonističke, druga melodije belkantističke. Ova znači za nas epohu zaobljenu i malo ne posve odijeljenu od budućnosti, ona prva, nacionalističkija, epohu budućih invencija i budućih značajnosti. Autohtonija od poslije ilirske, tradicijonalnija je za nas muzika ilirska estetikom svojom racijonalističkom ona je dala povoda novim, mladim našim stvaranjima odgojila nas za jači, pravi muzički kult instrumentalnosti, otkrila nam živote nekih domaćih artizama, bez kojih bismo se jedva mogli snaći u nepreglednom kaosu različitih tudjinskih, importiranih veličina. Znamenita ova muzika, Lisinskoga, znači za nas prošlost jednu rameauovsku, bogatu i tendencijoznu danas baš zbog toga, što je do krajnosti naivna, do krajnosti — „neškolovana": posredniji doticaj s prirodom učinio ju je sposobnom usisati u se tiho i bez svake predrasude sav onaj umjetnički sadržaj njoj blizih krajeva, sve one artističke intuicije, koje se kasnije jednom, rad poodmakle kulture, ne bi nikada više mogle osjetiti, još manje realizirati. Vrijednost je svake velike umjetnosti, što je tako mlada, „prirodna" i slobodna. Njezina je cijena velika, što je ostala tako samostalna i do osnove nacijonalna, nepomućena ni od koje strane. Na budućim je generacijama, da se ova tradicija osjeti i izradi, da se nastavi u izrazu savršenijem i umjetničkijem, da se razvije i stavi u formu noviju, točniju i definitivniju.

Tradicijonalnih primitivističkih značajka, kakve nosi sa sobom muzika Lisinskoga, nema u Zajca. Bilo zbog drugoga odgoja, bilo zbog utjecaja i drugih prilika, koje vladahu njegovim razvitkom i njegovom dobom, Zajčeva muzika dala nam je izraz posve različit od dotašnjega, izraz, za nas Hrvate, konačno i posve nov: melodija, ona apsolutna melodija, u nas je po prvi put zastupana baš po tom majstoru. Same narodne melodije nisu valjda toliko apsolutne kao neke Zajčeve. Sličnih ljepota poput onih u Domovini i ljubavi, u Lastavicama ili u romansi Jelene iz Zrinjskoga, nije bilo prije nikad naći. Najbolje

melodije Lisinskoga — T u g a d j e v o j k e, V l t a v a, R u ž e, M a j k a i s i n — zaostaju daleko za onima Zajčevim.

Imajući za sobom razvijenu tehničku stranu, mogla se u novoj muzici Ivana Zajca kultivirati jedina melodija, izraz širok, nevezan i prost od svake zapreke: melodiju Lisinkoga, genre muzike programne, mogao je naslijediti genre čiste apsolutnosti, melodija Zajčeva, nadopunjujući tako one prijašnje nedostatke, skrivljene mladom dobom ilirizma.

Lisinski, vrlo rani primitivista, kompozitor je stvarnosti i muzičke opisnosti, Zajc, stariji od njega, kompozitor muzičke idealnosti, voleći sve, i melodiju i harmoniju i čitavu muziku, zbog same melodije. Nikad nije realnost podloga toj lijepoj muzici. Zajčev model nikad ne osjećamo. Kao kontrast Lisinskomu, sve je tu čisti, apsolutni ton: i ljubav i kamen, — sve je to interpretirano u Zajcu jednostavnom melodijom. Sugestivnost njegove muzike očekujemo vazda od te melodije, apsolutne i vokalne. Opisnost njegova nema ništa posla s t. zv. tehnikom. Gdje bi autor P o r i n a tražio efekat harmonijski i koloristićan, kao u M a j c i, efekat opisan kao u S l a v u l j i b r i g a ili u P o h ř e b s k ř i v á n k a, Zajc se zadovoljava čistom melodijom. U najpopularnijoj svojoj operi, u sujetu s natruhom blistavom, orijentalnom, u N i k o l i Š u b i ć u Z r i n j s k o m u, ostao je Zajc vjeran melodiji kao u svim pjesmama. Njegova je muzika umjetnost muzičke linije, primordijalna, nepatvorena snaga melodije, koja dostaje vazda sama, da se izazovu dojmovi sigurni, perfektni i istiniti. Ležernost i širina linija jednostavnih, dekorativnih, karakteriše vazda Zajčeve kompozicije. Njegovi efekti ne izlaze nikad iz samog sujeta, nikad nisu spontani i duboki, već — kao u pravoga opernog kompozitora stare škole — proračunani su i vanjski. Dubljine i one umjetnosti, kakvu nalazite u Lisinskoga, nemate ni u jednom taktu Zajčevom. Sve je tu čisto dekorativno.

To je ona umjetnost linije, onaj sintetizovani umjetnički izraz, koji je — pendant analitičkom motivu, tehnici modernoj — realizirao umjetnikov osjećaj na način svake starije umjetnosti: one umjetnosti, gdje nije vrijedio detalj, već cjelina, gdje nije zanimala skica, niti se naslućivao sujet po akordu jednom pjesničkom, po motivu jednom od nekoliko markantnih harmonija, po boji jednoj individualno proosjećanoj i kombinovanoj, već po stvari gotovoj, dovršenoj strofi, kadenciraranoj melodiji i izgradjenoj slici. Ni najvažnije, najbitnije mjesto bilo koje Zajčeve pjesme ne otkriva vam autorove umjetničke namjere prije njezina svršetka. Momentano vas — kao u T i s i m o j — okupi osjećaj lijepe, elegantne fraze, a ponovni njezin nastup, vazda nevariran i istobojan, morat će konačno izmamit od vas sva priznanja jedne muzičke uspjelosti. Stroge stilizovanosti i onoga rigoroznog muzičkog osjećaja za tonovnu boju, zvuk, kojeg nalazite u djelima modernim (mjestmice i u Lisinskoga) i koje čine, te se i najmanji odlomci doimlju kao integralni dijelovi cjeline, nemate u najvećem dijelu kompozicija Zajčevih. Muzika je njegova muzička apsolutnost, rano muzičko doba, koju u prošlom vijeku preživješe sve nacije.

Kontrast melodiji koloristićnoj, kontrast uopće čitavoj modernoj muzici, više instrumentalnoj no vokalnoj, ova je muzika značila belkanto, melodijsku liniju u reprodukciji najbogatijeg, najsuptilizovanijeg instrumenta — ljudskog grla: samo čovjek je objekat i nosilac umjetnosti; samo njemu pripada pravo reprodukcije; drveni i limeni instrumenti iščezavaju pred primarnošću i elementarnošću ljudskoga grla; orkestar, instrumente umjetne, stvorila je materija, ljudsko je grlo kao i jezik sam čista priroda, čisti esprit, odakle i sva znamenitost i prednost, koju belkantisti daju ovom prirodnom instrumentu nad onim umjetnim. Ovaj belkanto to je stara i nova muzička umjetnost XIX. stoljeća, to su majstori najmogućnijeg, prirodnog spoja izmedju muzike i riječi, to je konačno i naš Zajc, belkantista poput svih onih kompozitora, koji su za svoj izraz trebali najčešće pozorišne forme, tražili pjevače gotovo više nego orkestar.

Više od svih njegovih kompozicija, nebrojenih pjesama, zborova i kantata, karakteriše Zajca majstorom belkanta njegova opereta. Vrijedan kompozitor ovoga genre-a, imao je Zajc svojedobno reputaciju jednoga Straussa,

Ivan pl. Zajc

Offenbacha, Suppea, Audrana, njegove nebrojene ležerne operete francuskog tipa, Die Mannschaft am Bord, Die Hexe von Boissy, imale su izvjesno internacijolnalno ime, vrijednost, nepostignutu ni prije ni poslije ni od kojega hrvatskog kompozitora. Kultivirajući operetu sve do posljednih, neumornih dana svoga dugog života, Zajc je znao njezinu starinsku notu prenijeti bez znatnijih promjena i na pjesmu domaću, hrvatsku, a Hadžićeva Djevojka i ruža ne stoji u tom pogledu kao slučaj posve osamljen. U bogatijem pregledu njegovih kompozicija vidjelo bi se, da nije bio malen utjecaj tadanje operete na našega majstora.

Treba si međutim ipak stvoriti jasnu predožbu svih znatnosti i dobrih kvaliteta stare operete, da se procijeni i taj Zajčev genre, da se ispričaju sve one posljedice, koje velikoga artistu ne spriječavahu latiti se i te muzike.

Danas ponižena muzička vrst, kult „muzikalnih" hohštaplera, ignoranata i vrlo, vrlo jeftinih procijenitelja umjetnosti, bila je svojedobno umjetnost najboljih kvaliteta, lagani muzički salonski genre, prebačen na daske alirama vrlo elegantnim. Ova stara opereta, koja je faktično značila deminutiv opere, odgovarala je vazda tehnikom, strukturom i ljepotom svojom staroj ozbiljnoj operi. Bila je to vazda neke ruke šaljiva opera, imajući

prema onoj serijoznoj svoj točni artistički odnošaj. One minimalne razlike, koje se izmedju njih osjećaju, nisu bile razlike kvalitetne. Paralela izmedju serijozne ili komične opere devetnaestoga vijeka i operete ne bi mogla iznijeti nijednu artističku prednost jedne nad drugom. Donizettijeva ili Verdijeva koja opera ne iznaša muzički ništa savršenije, ništa bolje od Rossinijevog Seviljskog brijača ili Auberove koje opere, ove ništa savršenije, ništa bolje od tadanjih najboljih opereta. Izmedju svih tih djela postoji neki odnošaj, ne dozvoljujući ničiji superijoritet. I dok je nekad „operetni" Offenbach imao snage komponirati sujet operni, dok je nekad i naš Zajc, „operetni" majstor, mogao spasiti i dokumentirati svojim radom čitavo naše muzičko svaranje i muzičku kulturu u zadnjim decenijima prošloga vijeka, današnji muzičari — naši, bečki i svi poprijeko — nisu sposobni no zadovoljavati instinktima najnižih, fukaračkih šantana. Zbog iskustva, koje naučismo od prošlosti, naći će moderna opereta svoj izlaz i opravdani svoj raison d' être tek u svim onim tehničkim odlikama, koje rese i modernu operu. Problem savremene operete ovisi samo o problemu komične opere: u budućnosti — u koju mi u ostalom sa svoje strane ne vjerujemo — imat će Rosenkavalier Rikarda Straussa, d' Albertova Die verschenkte Frau, Bersin Postolar od Delfta — sve sami pokušaji opernih kompozitora da se obnovi i uzdrži nekad tako popularan genre komični scenski — još i vrijednost prvih početaka modernoga operetnog genrea.

Poslije spomenutog odnošaja izmedju operete i opere, važne odlike starine, ne će se nikad smjeti umanjiti ni vrijednost premnogih Zajčevih opereta. Genijalan individualista, stilizirani melodičar, Zajc je zadržao poput svojih kolega, svih starijih majstora, svoj operetni izraz vazda u korespondenciji s pravim opernim, tada belkantističkim, znajući ga vazda preudesiti i primijeniti sujetu. Za ocjenu čitave njegove muzike, za pjesme kao za zborove, za operete kao opere, treba će neprestano jedan jedinstveni kriterij: umjesto tehničke, savremene muzičke opisnosti trebat će za to znati ocijeniti općeniti niveau melodije, dominantnoga muzičkog izraza u prošlom vijeku, jednakog i u opereti i operi i pjesmi i u simfoniji, konačno, trebat će znati primijetiti pohrvaćenje tog kod nas još neopaženog izraza, njegova sretna i logična aplikacija na naše tlo domaće.

Govoreći o Zajcu kao hrvatskom kompozitoru, kao umjetniku, koji je mogao reprezentirati i obilježiti prije našu muziku i melodiju, smijemo istaknuti njegovu emancipaciju od svih tudjih artizama.

Došavši iz Beča u Zagreb, Zajc je kao u prkos svim predbacivanjima stvorio u domaćemu zraku i pod domaćim utjecajem hrvatsku muzičku školu, koja vlada u vokalnosti naše muzike još i u našim danima. Točne, precizirane relacije izmedju njega i genijalnog mu nasljednika Vilka Novaka, autora genijalne tužne lirike Hrvatskoj, značajne dekadance negdašnjega nacijonalizma, — ove relacije pokazuju već danas grandijoznu sliku Zajčeve snage, grandijozan jedan artistički senzibilitet, osebujan umjetnicima rijetkima, vrlo rijetkima i najrjedjima. Sujet i duh, kojeg je Zajc zavolio već u vrijeme svoga boravka u Beču, kad je došao u dodir s Ivanom Dežmanom, Franjom Markovićem, Augustom Šenoom i Zaharom, svjedoči najbolje, koju je dobit ponio sa sobom iz Italije. Ma da godine razvoja njegova padaju u isto vrijeme s onima Verdijeve najpopularnije i najtendencioznije slave, budući reprezentant naše muzike imao je od toga samo izvanju korist. Bitni, najglavniji umjetnički sadržaj Zajčeve muzike, njegov heroizam, zbog kojega sve poputnice, himne i davorije — Istočna Zora, Himna Zvonimira, Ustaj rode, Zrinsko-Frankopanka, sve do one najepohalnije: do Nikole Šubića Zrinjskoga — pripadaju istim reakcijonarnim vremenima, koja rodiše i najranije početke naše muzike, Lijepa naša..., Još Hrvatska.., Prosto zrakom... — takav umjetnički sadržaj daje doduše naslućivati nešto od ranog verdijevskog duha, no ono najglavnije, njegov izraz, adekvat herojskom sadržaju, stvorio je Zajc sam iz sebe, iz svoje nacije, iz svoje

prošlosti. Domaći sujet pohrvatio je do osnove sve one talijanizme, kojih se mladi muzičar u prvo vrijeme svoga stvaranja nije mogao riješiti. I zato će buduća perspektiva vremena, kad se razvije mlada generacija novih želja i novih nastojanja, iznijeti melodiju Zajčevu kao posve hrvatsku, nacionalnu: u kolikogod će ona kao izraz, kao tehnika, kontrastirati s primitivističkom melodijom ilirskom, medju tim tako oprečnim izrazima postojat će uvijek značajan jedan kontinuitet, vrijedan napomene, jer uz sve ostalo dokazuje još i kulturno jedinstvo čitavoga dosadašnjeg muzičkog produciranja. U krajnim dojmovima ilirskih i poslijeilirskih muzika osjeća se uvijek izvjesna kulturna ostavština, naslijedjena po melodičaru jačem, istančenijem i novijem. Restauracije Lisinskoga, Livadićevih, Runjaninovih i još nekih ilirskih melodija po našem majstoru u znamenitoj Trilogiji nisu znakom tek običnog, konvencijonalnog pijeteta. Više od sveg ostalog to je markantno djelo dokazom, da nam XIX. muzičko stoljeće označuje kulturu jednu prošlu i cjelovitu, nemoguću, da kao aktualnost izraza prijedje nove, silne dogadjaje. Da mi je moguće opisati vam ovdje muzičke sadržaje naših melodija, reproducirati vam sve one dojmove, što ih daje neposrednost slušanja Lisinskoga i Zajčevih melodija, uvjerili biste se, da su one odraz jedne te iste umjetnosti, posve nacijonalne, — različite, jer ih takvima učinilo vrijeme različitih umjetničkih naziranja i osjećanja.

Nacijonalni duh ostao je u obima isti. I kao kod Lisinskoga, kao kod svih velikih muzičara XIX. stoljeća, bio je i kod Zajca literarni sadržaj muzike najglavnijim povodom, da nam se umjetnost njegova prikazala i popularizirala kao umjetnost posve nacijonalna. Kao u Harambašića i Kumičića, uskrsnula je i u muzičkom našem majstoru uspomena na davnu hrvatsku prošlost, uzgojio se kult prijatelja Ljudevita XIV., slavnih Zrinjskih i Frankopana, isti onaj veliki nacijonalni kult, od koga nas danas dijeli razdoblje užasnih promjena, političkih i umjetničkih — grozna narodna dekadansa!... Ispišite literarne sadržaje njegovih djela, sadržaje pjesama Domovini, Utjeha domovini, Gdje si dome moj, Domovini i ljubavi itd. spomenutih već kantata, davorija i himna, opera [sa [Zrinjskim na čelu i dobit ćete najmarkantniji lirski muzički profil pokojnikov.

Vječnu uspomenu, divan dokaz umjetničke snage, bezprimjeran nacijonalan senzibilitet ostavio nam je veliki hrvatski kompozitor prošloga stoljeća, da ga predamo budućim generacijama na ljubav i čuvanje.

KREŠIMIR BENIĆ

VLADIMIR NAZOR: SIGA

Dni moji s' utapaju
U vječnosti, kapaju
Svi nijemi, sićušni, sivi;
A u njim' vedrine,
Svijetla, topline
Toliko, da znam, e se živi.

Jest! Nečujno puze
Ko pećinske suze,
U tami što na tle se spuštaju,
Da u hlap se stvore,
Dok blistave kore
Sloj tanak na hridini puštaju.

Dni moji s' utapaju
U mrtvilo, kapaju
Ko voda u pećini skrita;
I, tihi, maleni,
U šutljivoj sjeni
Svedj zidaju grad stalaktîtâ.

Dni prolaze. Svi su
Ko kaplje, al nisu
Bez jezgre, bez taloga čista;
Ja šutim i radim,
A dvôr, što ga gradim,
Ko biserna siga mi blista.

VILKO GABARIĆ: PJESMA OSTAVLJENIH KROVOVA

Bolovi, što ih dobri čas ne lieči,
sapinju naše utrnule duše.
S pragova crnih noćni vjetar dûše
i nosi propast sablasnijeh rieči:
O, zašto srce nikad mira nema,
uboga djeco, nesretna posvema!

Krovovi, što su ostali za nama
čekaju mirno nove gospodare,
u noć nas prati ćuk i jezna tama,
jadovi stari i utjehe stare.
Nastaju noći i teške i trudne,
mi polazimo ceste uzaludne.

Ko ptiče, što ga iz rodna gone gniezda
te zrakom luta spuštenijeh krila,
mi znamo tek gdje kolievka nam bila,
al ne znamo gdje smrskat će se zviezda
i hoće l' Bog il djavo da je primi.
Tek za njom, znamo, moramo poć i mi.

Pa ajdmo dakle! Srce neka šuti,
i ne daj pogled da se natrag vraća!
U magli tamo čekaju nas braća,
neizgaženi i neznani puti.
Nad tvojom glavom sjaji aureola;
ja slutim pjesmu nesreće i bola.

DRAGUTIN M. DOMJANIĆ: BALADA

I kada je nestala kneževna, htjedoše zasuti zdenac, ali je bio bez dna. — I u one dane nadjoše pod bedemom grada skitnicu — pjevača mrtva . . . **Iz stare kronike.**

Divlja se loza rumeni
I lije u krvavom mlazu
S bedema srušena grada
Na zasùtu suvarjem stazu.

Staza se provlači kradom
Uz temelje sure pod smreke
Gubi u sumraku mrkom
I pada u vrtloge rieke.

Gore visoko još gori
Na zapadu zlatnome kula,
Gavran na kruništu sjeo
I crni se povrh rasula.

Gleda: pod kamenjem drevnim
I šumi i lomi se rieka,
Kao da očajna tužba
Il kletva je užasna neka.

Mrmori rieka i šumi,
Al katkad se stišaju vali,
Slušaju: . . zar se već dani,
Jer lahori plakati stali?

Nisu to prozorja glasi,
Noć se sad spušta već tavna,
Pjesma je, koja se budi
I zamire bolna i davna.

Onda i potajno svietlo
Na prozoru kamenom sine,
Drhtavo zasja i gasne,
Kad pjesma u jecaju mine.

Tamo za gavranom onim
Iz mračnoga bezdna duboko
Starinski zdenac još gleda
Ko sliepo od užasa oko.

I kad su mjesečne noći,
Kad sjene se skutre uz zide,
Kažu, da kneževna blieda
Ko snivajuć k zdencu tom ide.

Latice svenule mirte
To ruke su spuštene njene,
Velike djetinske oči
Od groze su ukočene.

I onda zdencu na rubu,
Kud mjesec je prostro joj stazu,
Nesta. Tek rasute kose
U zlatnome zasjaše mlazu.

— Danju je opet sve pusto
I rieka o bedem se pjeni,
Drobi se kamen i ruši
I loza se krvlju rumeni.

JOSIP KOSOR: RUKE BOLA

Bilo je veče zvuka...
Teški miris ljetnih grana
Ustavlja mi korak i srce, što je pijano, nesvijesno i daleko bilo...
Bilo je veče te me je
S dva plamna oka srela;
Na usnama joj cvao tračak svijetla: —
U jednom jedinom smiešku čitava žarka duša, pridušen ciktaj
Strasti, smilovanje, udes i — razor...
I ko što često život u smrt zarone
I ne povrati se više,
Tako ja sav zaronih u krasno božansko čedo
I sve oko mene punilo se ritmom i zvukom...
Svijet se digao sve više i više
Ravno i duboko u nebo,
Što nije bilo svoje više,
Beskrajno, daleko padalo je,
Da se je čuo zvijezda slatki šum
Sad jače, sad tiše,
I u duši je bila molitva
I ko sreće radjanje: —
Ide sreća, ide i ide
Od zvijezde do zvijezde
Od srca do srca
I nigdje ne staje,
Za njom svijaju se ruke bola
I zaklinjaju je, jęcaju i mole,
I što je više mole:
Smieška se, draži i nestaje... — — —
A nekadanje večeri
Sve su mi trpke i gorke bile,
U crnoj pomrčini sam sjedio
I u vaseljenskom izmicanju
Ćutio mijenu mjeseca
I kosmosa trzanje,
Nesviestan što se u mome krugu zbiva
Sve do večera zvuka i mirisa grana...
— — — — — — — — — — —
— — ide sreća, ide
Od zvijezde do zvijezde
Od srca do srca
I nigdje ne staje,
Zaman svijaju se za njom ruke bola
I zaklinju je, jecaju i mole,
Što je više mole:
Sve iz zavodljivijeg, daljeg
Smieška se, draži i nestaje...

ZVONKO MILKOVIĆ: NOVO PROLJEĆE

U zelen prodol kreću s brda stada
Za ružičastog jutra. Sve je svježe.
Kroz rano sunce jata slieću mlada
Na nove brazde gdje još magle leže.

A pastir viče ; pred njim pas poleti
Pa cestom tjera guste hrpe blaga,
Što teškim hodom bude pokoj sveti
I sliepo sliede stope lanjskog traga.

Uz cestu cvate ljubičasta sasa,
U travi rosu piju kosi traci,
Sjaj jutarnji se radosno talasa
Na vimenima i na ridjoj dlaci.

I mušice u rojevima zuje
Posiedajući k bielim rogovima,
Dok slabije se s bila brda čuje
Piev pietlova za ravnim stogovima.

Ćuh toplog vjetra vonja cvietom voćkâ
Pa šušti lišćem i put vlažni suši ;
Na briegu crkva sja ko biela točka
I svietlim mirom lomi se u duši.

A dobra stada niz tišine snene
Lagano idu pružajući glave :
Do prodola im sižu duge sjene,
Što rogovima ulaze u trave.

LJUBO WIESNER: TIHI ŽIVOT

Rumeni se jabuka u sjeni, a nad nju
Nagnula se kruška mirisna i rana,
Onda u lijepom društvu drúga izabrana
Prašno diše breskva na glinenom pladnju
I dok skromno viri iz kuta šljiva crna,
Savili se — puni u oblom sjaju zrnâ —
Grozdovi pod trakom sunčanoga vala
Pa se mirno lome u čaši od kristala...

Sjenato popodne. Kô pod nekim velom
Sunčan trak se mazi na stônjaku bijelom.
Dah tople jeseni čednom sobom struji
I silno je tiho — žuta osa zuji —
A boje bi bile kao da se gase,
Da seljanka nije odlazila, pa se
U tom času tanka prašina pomakla
Snenim valom, što se odbija od stakla.

ISA VELIKANOVIĆ: ČIČA FIRDUCIJA. NOVELA

Kažu ljudi, da je Gospodu Bog sa stvorenjem svijeta isto onako bilo, kao što na priliku čovjeku, kada se oženi: čim je razabrao, šta je učinio, odmah se je pokajao.

Tako ljudi kazuju, ali možda nije ni istina. Jer kada se stvoritelj ogleda po svijetu i zapazi na primjer čiča Firduciju, ne može se kajati, što ga je stvorio, nego se mora i veseliti i ponositi. A jamačno mu se i veseli — dok mu je dao tolik dug vijek.

Zna to čiča Firducija i sam, pa se ponosi samim sobom, što je ovako dobro stvoren.

Ima njemu blizu osamdeset godina. Starac je dakle po krštenom pismu. Starac je i po bijeloj bradi. Ali ni po čemu drugom. Lice mu je zdravo, oči žive, a glas mu je kao u lava u pustinji. A kada zubima zaškripi, bilo od ljutosti, bilo od šale, okanit ćeš se odmah svake i nesetne misli, da je čiča Firducija starac.

A i živi on kao mladić. Ustaje rano iz jutra i laća se posla. Zimi mu posao doduše nije težak: obilazi po kući i izmišlja, šta bi radio. Ali ljeti je drugačije. Onda čiča Firducija rano rani i odmah leti u vrt. Tamo je njegovo carstvo i ništa ne smije da bude ni od čije druge ruke. Sve radi sam, i kopa, i sadi, i sije, i polijeva. i plijevi. Njegovo je povrće, njegove su voćke, njegovo je cvijeće. S njima od ranoga proljeća živi, pa kako rastu oni, tako i u njemu raste radost. Njeguje ih i razgovara se s njima, jer iako se je za života dosta narazgovarao, ipak ne može mnogo da šuti ni onda, kada je sam. Govori on na priliku ruži:

— Šta je s tobom, gospodjice? Hoću li ja tebe ljetos gologlav moliti, da se javiš, ili ćeš da izvoliš sama? Žuri se! Ja ne ću da čekam. Kakva je to lijenost!

Ili pita kajsiju:

- A ko je tebi rekao, da toliko cvjetaš? Kud se je ona ruža ulijenila, tud ti hoćeš da se provrijediš. Zabranjujem. Ja ću polovicu skinuti, da ne prerodiš. Zar ne vidiš, ludo, da bi ti se grane izlomile?

Tako on po vrtu naredjuje i radi, a cvijeće i voćke ga lijepo slušaju, te je njegov vrt od vajkada najuredniji i najljepši.

Voli njega priroda, pa i on prirodu voli. Hoda po vrtu, raduje se i hvali sebe i prirodu:

— Hvala ti, Bože dobri, što si stvorio ovo šareno cvijeće i što si stvorio mene. Cvijeće miri, da se srce širi, a ja živim, da se cvijetu divim. Ja ga pitam: aoj cvijete mio, zašto si mi srcu ugodio? A on veli: ja mirišem tebi da ti život dotužio ne bi, da ti bude i na smrti lako: zato sam ti ugodio jako.

Onda se obazire i pita, iako nikoga u vrtu nema:

— Je li tako ili nije tako?

A kada se narazgovara sa cvijećem u vrtu i nahvali se njegove krasote, onda se započne razgovarati sam sa sobom.

— Čiča Firducija! — zove on sebe ponajprvo tiho i kao čeka, hoće li se ko odazvati.

— Firducija! — viče onda već glasnije i nestrpljivije.

— Prijatelju, zar ne čuješ?— vikne na koncu u sav glas.

Onda stane i zamisli se.

— Prijateju! — progovara opet tiho. — A je li pravo i u redu, da ja tebe prijateljem krstim? Jesi li ti meni istinski prijatelj? A? Ili me lažeš? Kazuj, što te pitam.

Muči ga sumnja i on se prijeti štapom.

— Veliš, da jesi, — priznaje ipak, — ali zar ja vjerujem tebi? Ne vjerujem ni toliko, koliko ženskom čeljadetu. Još i manje. Zar sam ja slijep, te ne vidim, kako ti mene varaš! Dobro si ispekao zanat. Svijete i narode, vidim ja. Ne mućkam ja badava glavurdu već osam deset godina. Dokučio sam i znam, da si ti neprijatelj moj, i mrzim tebe.

I sada stane redati grijehe:

— Ti si, prijatelju, prevario mene, čim sam na svijet stao. Ja htjedoh da budem kao djevojčica i skoro sam već pogodio, a ti ne ćeš, a nadjačao si me. Ti hoćeš, da mene strpaš u pakao, ali ja baš zato ne ću da umrem. Šta ćeš mi sada? Kada baš hoćeš, dobro, ja ću da ugadjam malko i tebi, ali pazi da ne pretjeraš, jer onda ćemo se raskrstiti. Hajde dakle, da se pogodimo kao ljudi. Popusti malo ti, a malo ću ja. Šta veliš, prija-

telju? Ti mene ne goni preoštro, a ja ću onako uz put, da popuskujem. Samo da padnem, to ne ću, jer ja sam čiča Firducija filozof i ispravljam svijet.

Čim spomene taj posao svoj, ražesti se jako:

— Svijete, svijete, nesretniče stari, pamet u se, dugo me ne jari, jer ako si ti rodjeni djavo, ja od tebe nisam bolji zdravo. Il ti bio il ne bio lija, smotat će te čiča Firducija.

Kada se tako ljudski zaprijeti, opet se obraduje jako, pa se uhvati za bradu, sagne glavu i zapjeva tihanim, krupnim glasom koju od onih krasnih pjesama, što su se nekada pjevale, a sada ih slabo ko i zna. Pjeva slatke pjesme o ljubavi, o cviječu i o ptičicama, i sve se hvata za bradu i polaže ruku na srce. A pjeva i muške pjesme, te onda diže glavu i razmahuje se štapom kao buzdovanom.

Tako se pjevajući vraća kući i onda prije podne rijetko izlazi. Šeta se sobom i razmišlja, što još danas nije razmislio.

Staje na priliku pred svoj lik, što mu visi nad krevetom. Slika je uljena, u pol naravne veličine, od domaćega umjetnika, pa svako mora reći, da je kud i kamo naličnija na čiča Firduciju, nego li na primjer na njegovu ženu iii na koga drugoga, ali to čiča Firduciji nije još dosta, nego on skoro svaki dan staje pred sliku, diže svoj teški štap nazvani buzdovan, i ljuto se prijeti slici:

— Jesam li ja onakav, kakav jesam i kako me je Bog stvorio, ili onakav, kako si me ti naslikovao?

Ali se i opet smiruje i šapće:

— Tu ću ja sliku poslati dabi u pakao, pa kada me na sudnjem danu bude tražio, ne će me naći.

Onda gleda na ulicu, ko prolazi.

Sada je to sasvim lijepa ulica i nema da se postidi. Široka je, na udarcu, a čiča Firduciji je taman preko puta i crkva. Zato se on, otkada je ostario, ni ne gura više u crkvu, nego sjedi kraj svojega prozora i gleda ravno na veliki oltar. Pa kada bude podizanje, prekrsti se i on, kao da je u crkvi. A na velike blagdane digne odmah i čašu, svima za zdravlje.

Tako je sada, ali do nedavna se je čiča Firducija strahovito srdio na tu svoju ulicu. Pred crkvom nasuli nizinu i voda se stala slijevati čiča Firduciji pred kuću. Moli čiča Firducija svakojako, viče, prijeti se. Ne pomaže, bara mu ostade pred kućom. Šta će onda, nego jedne subote poruči Matiji, lovcu i ribolovcu, neka mu donese dvije divlje patke i naramak trske. Ob noć sa subote na nedjelju pozabadaju njih dvojica tu trsku u baru, patke bace u trsku, a onda čiča Firducija nabije svoju staru dvocijevku, koja se je već odavna odučila od toga posla, i nasloni se kraj prozora.

A sutradan oko deset sati, kada će gospodar načelnik baš kraj crkve da prodje, skoči čiča Firducija na noge lagane, zgrabi dvocijevku i ispali je kroz prozor jedared, ispali je dvared. Uzbunio se svijet i sletio se pred čiča Firducijinu kuću. A čiča Firducija istrčao i sam, zasukao nogavice i gazi blato.

— Jeste li vidjeli, ljudi ljudski — veli svijetu, — dvared sam opalio i dvije sam divlje patke ubio. Jesam ja rekao, da se u toj bari divlje patke liježu.

Otkada je čiča Firducija ovako isušio baru, ulica je u redu.

Sjedi on dakle kraj prozora i vodi brigu o ulici. Oko mu odmah zapne na svjetiljkama pred crkvom.

— Šta će to? — prigovara. — Zar i ob noć treba da bude dan? Da je Bog htio samo dan, ne bi noći ni bilo. Ali Bog je odredio i dan i noć. Ovo je nepokornost božjim odredbama i nasilje. Ja to ne odobravam nikako i protivim se.

Onda pogleda raspelo pred crkvom i još se jače natmuri.

— Eto, kakvi su ljudi. Isuse Bože, ti si još vazda na krstu. Dvije hiljade godina s krsta te ne skidaju. Zločince neke, ako prikivaju, opet i skidaju. A druge ni ne razapinju.

Ali sada se brže lupi sam po ustima i završi:

— Samo ti jedini, Isuse Kriste, već dvije hiljade godina ne silaziš s krsta. Svi su oni valjda bolji od tebe.

Klima čiča Firducija glavom, škripi zubima i mrmlja:

— Stari filozofi vele: čuvaj se ove životinje što se zove čovjek. Velim i ja. Samo životinja

te grize za ruku, za nogu, a čovjek grize za srce. Odgrizaj se, brate, svima zubima od brata rodjenoga. Jer svi smo mi zli. Kažu zato, da je jedared na svijetu bio čovjek rijedak, što se tiče čestitosti. Ne znam, je li istina. I pitaju njega, kako da ga se nije primila zloća. A on im odvrati: pitajte djevojku – koju nije ni zaprosio, zašto se nije udala.

Misli čiča Firducija i gleda na prozor, te opazi dvije šiparice. Bistre su mu oči, ne trebaju naočala, i poznade ih odmah.

— Koga li ćete usrećiti, - vajka se za njima — žalosna mu majka. Kiselo grožđje, čiča Firducija.

U taj mah smotri Matiju, lovca i ribolovca, i zovne ga.

Matija je onizak čovjek u četrdesetim godinama, sitna glasa, vazda smješkav. Kada ga je čiča Firducija zovnuo, u prvi čas zastade, kao da premišlja, bi li ušao ili ne bi, ali onda se trgne i udje.

— Sjedi sinko! – posadi ga čiča Firducija.

— Hoću, da te pitam za lov. Kada već ne idem, barem da čujem, kakav je.

— Slab je, nikakav, – odgovara Matija.

— Veliš? A znaš, sinko, zašto?

— Ne znam, – zagleda se Matija u pod i uzme lupkati prstima po stolu.

— Zato, jer su se i zvjerke opametile. Što je čovjek pametniji, pametnija je i zvjerka. Nekada su ljudi manje znali, pa su i zvjerke manje znale. Sada znaju ljudi mnogo, a znaju mnogo i zvjerke. Šta onda vrijedi gojiti pamet? Govori!

Matija ne govori ništa, nego se samo smješka, a čiča Firducija sjeda čelo stola i nastavlja.

— Jedino još zvjerke ne znaju čitati i pisati, a onda ne znaju ni piti. Da znaju piti, ne bi više ni zvjerke bile, nego ljudi. A čitanje im i pisanje ni ne treba, jer se tako lijepo razgovaraju i tako oštro pamte, da im je tefter suvišan. Dok sam ja mladji bio i u lov odlazio, znao sam ja njihov razgovor razabirati valjano. I znaš li, kada se pokeckaju zvjerke, kako se nagrdjuju? Govore: ne luduj! nisi valjda čovjek.

— Zašto onda, kada su pametne, mi njih bijemo iz pušaka, a ne znaju one da biju nas? — pita Matija.

– Zato, — odgovara čiča Firducija, – jer je nama ljudima dosudjena nevaljanština i mi smo njeni službenici na zemlji. Evo na priliku pogledaj: čovjek se opija i ne stidi se. Gubi lik božji i onako se izobličen još veseli i hvali,

– Nemojte, čiča Firducija! – prekine ga Matija, – ta i vi volite gutnuti, kao i ja.

– Dabome da volim, — priznade čiča Firducija, — jer volim svaku zloću i opačinu. A što govorim o tom, zato je, jer sam kao i svi drugi izopačen i ne stidim se. Takvi smo mi ljudi. Ali pogledaj na priliku psa. On se stidi.

– Šta bi se stidio, kada ni ne pije? —, usprotivi se Matija.

– Stidi se za gospodara svojega. Gospodar pije, a pas se stidi. Da ti samo pripovijedim. Znao si pokojnoga Franju Palića, Bog mu dao duši lako! A ako ima tamo tamburaša, dao mu i tamburaše! Mnogo smo nas dvojica u društvu lovili. Dvadeset je godina otada, mladji sam bio. Tako mi jedared prolovili u Legetu cio bogovesni dan i vratili se već pokasno kući, dabome k meni, jer ja sam na udarcu. A imao sam ja one godine fino vino, od samih sušaka s Pištinca. Sjeli, razgovarali se, a noć časom odmakla, sitni sati zakucali. Digne se onda Franjo, da će kući. Priličan je još na nogama bio. „S Bogom!" „S Bogom!" Ode on dakle. A s njim je bio njegov pas, fin pas, i lijepo se je zvao: Diplomata. Legao ja i ni ne sanjam, da će se Franjo još namučiti do kuće. No sutradan, da čuješ! Sam mi je ispripovjedio sve. Bila je mjesečina, kada smo se rastali, i on ravno krenuo kući. Ali nije prošao ni trideset koračaja i već zapeo. Da bi još za štogod zapeo, za što zapinju i drugi ljudi! No on zapeo za crkveni toranj.

– Za crkveni toranj? — čudi se Matija. Zar su onih godina pijani ljudi znali letjeti, da zapinju za toranj?

– Nisu znali. Nego evo vidiš toranj. Odande s Jalije sinuo mjesec, a toranj pružio sjenu preko ulice, ravno na žandarsku kasarnu. Došao moj Franjo donde i gleda. Ulica se svijetli, ali šta se to povuklo s jedne strane na drugu kao glista i crni se? Misli on, misli, dok, se napokon ne domisli. To su opet oni nesretnici od općine iskopali jarak. Kopaju te kopaju, a ti plaćaj te plaćaj poreze i namete. Opsuje

im Franjo, šta im se već priliči za takav posao, a onda će da prijedje jarak. Jest, da nije preširok. Diplomata je naravski već prešao; lako njemu, kada ne pije. Šta će Franjo sada? Sjeti se ipak, pa uhvati pušku kao motku, zatrči se, odupre se puškom o zemlju i prebaci se preko jarka. Tamo dabome ljosne. Svejedno. Samo kada je prešao. Ali kako je letio, spao mu šešir s glave. Traži ga i vidi, da je baš u jarak pao. Sjedne onda na zemlju i uzme puškom dovlačiti šešir. Namučio se siromak. A kada je na posljetku stekao šešir i nekako ustao, šta vidi? Nema Diplomate. Zove ga te zove, nema ga. Tako ode sam kući, te istom sutradan dokuči sve. Sjeti se onda, kako ga je Diplomata prezirno gledao zato, jer misli, da je ono jarak, a on, pas, zna, da je sjena crkvenoga tornja. Ali kada je uzeo preskakivati sjenu i onda izvlačiti šešir, zastidio se Diplomata za svojega gospodara strahovito, pa od stida pobjegao. Nikada on nije bježao, a sada jest. Toliko i pas prezire pijana čovjeka. Eto vidiš dakle!

— Onda da ne pijemo, čiča Firducija? — zapita Matija.

— Hmmm, — otegne čiča Firducija i pogladi bradu. — Tiho, tiho, popadijo! Kako rekoh, tako dušu stekoh.

— Kako vi to mislite? — zapita Matija još jedared, ali mu čiča Firducija ne odgovori, nego preskoči na druga kola.

— Velika smo čudesa mi ljudi. A znaš li, ti, taj Matija, kako bih ja stvorio ljude, da je kakogod taj posao meni predan bio?

— Zar vama, čiča Firducija? Ne mogu nikako da znam.

— Ja ću ti reći. Ja bih bio načinio kalup od blata, razumije se, jer i mi smo od blata, pa bih dobro pazio, da svi ljudi budu jednaki, svi na jedan kalup. Od toga i jest sve naše zlo, što nismo jednaki. Ja sam na priliku ljepši, pa djevojke luduju za mnom, a ti si ružniji i nijedna te ne će. Onda se moramo pobiti. Ili sam ja pametniji, bogatiji, i tako redom, a ti mi uzavidjaš, i ne možeš očima da me gledaš. To je jedno, a drugo je, da ja ženskadije uopće ne bih ni stvarao. Šta će ta napast? Dok si mlad, nemaš mira od njih, a kada ostariš, izjedaš se živ, što nisi više mlad, da ih ljupkaš. A treće, ja bih smrt dokinuo, da je nema n od korova. Doduše, znaš li ti, da sam i ja skoro ubio čovjeka?

— Ta ne može biti!

— Može. Sjećaš li se još, kako su mi prije pet godina provalili kradljivci u kuću?

— Načuo sam nešto.

— Tamo su u srednjoj sobi bili. Osjetio ja njih i prišuljao se vratima, a onda grunem na vrata i trgnem iz džepa — šta misliš?

— Ne znam, čiča Firducija, dok ne reknete.

— Evo, evo, — izvuče čiča Firducija iz džepa kožnu kesu pištoljsku. — Trgnem dakle ovo i suknem otuda, šta je bilo, pa na pustahije. A oni od straha, da ih ne poubijam nokat u ledinu, pobjegoše.

— Ko se ne bi bojao pištolja! — primijeti Matija. — Ne voli ni zec sačmu koži.

— Kakav pištolj! — nasmije se čiča Firducija. — Nije bio pištolj, nego rotkva. Ali kada im ja uperih rotkvu u nos, podbrusiše pete. Malda ih ne pobih iz rotkve.

— Istina ja. Sada vidiš, da ni onaj, koji krade, ne će smrti. Zašto bi je onda htjeli mi, koji ne krademo? Ja kada promislim, ne kanim nikada ni umrijeti. Ja taj zanat ne znam, ne ću ni da učim.

— Šta ćete, kada se mora.

— Mora? Pa dobro! Ali ako sam od blata, zar moram opet u blato da se prevratim i da ljudi od mene peku cigle? Dok ne znam, šta će se od tih cigalja graditi, ne ću da umrem. Da se grade sinagoge, ne pristajem, jer ja sam kršteno čeljade. A ne ću ni na ulici u taracu da ležim, pa da me kojekakve ofrkuše i fićfirići gaze.

— A šta bi vi htjeli, čiča Firducija, da se gradi od vašega praha? — pita Matija.

— Pitaš? — zamisli se čiča Firducija. — Onda ću ti kazati. Ja hoću, da me iz zemlje usisa cvijet i da kao miris iz cvijeta nestanem sa svijeta. Neka zamirišem, da se obraduju andjeli na nebu i da reknu: evo čiča Firducije, filozofa. Jer da znaš, sinko: ja sam filozof.

— Znam ja, čiča Firducija, — divi se Matija, — da ste vi bistar čovjek. Znam ja. Ali zar ko pita, hoćemo li mi da umiremo i šta bi mi, da iza smrti s nama bude? Ne pita niko. Mare za našu volju kao i za lanjski snijeg.

— Ni to ne lažeš, — prihvati opet čiča Firducija.

— Ne pita nas niko, jer mi ne vičemo. Ali da se razvičemo, pitali bi već. Zato ja vičem, otkada me ima. Ne čmavajte ni vi, ljudi božji, nego zinite i vičite! „Svijete, svijete", zaviknite, ljudi, „il propadaj, ili pametan budi!" Tako vičem ja, čiča Firducija, filozof.

Do podne se čiča Firducija razgovara samo s ukućanima, koji mu naidju pod prozor, ali poslije podne, a pogotovo pred veče, izlazi on i med svijet. Podje ulicom i razvede najprije razgovor sa samim sobom, dok se ne svadi. Onda ne govori više ni riječi sa samim sobom, jer se ljuti, te se prihvaća poznanika, koje susreće. A gdjekada i pohadja koga na časak.

Poslije podne je još i mnogo razgovorniji, nego iz jutra, te govori sa svakim, koga skobi. A sa sobom nosi ruže sviju boja i dijeli ih djevojčicama.

— Kitite se, dok ste mlade! — govori im, a mrmlja, da ga ne razumiju:

— Dok vas djavo ne udade!

Djevojčicama dijeli cvijeće, a udatim ženskinjama obećava svaki dan, ali ne daje nikada.

— Od vas je djavo već uzeo ušur, — mrmlja, — a zar ja da vama ugadjam, vi čuvide? Ko vas ljubio, pamet izgubio! Ko vas volio, taj se razbolio! Ko vas vjerio, u pako smjerio! Čovo brate, anatema na te, kada nemaš mozga ni ko pile, nego su ti takve lutke mile.

Ali onda se lako zaboravi i uzme nastavljati sve glasnije:

— Pitaj takvu slatku lutku: zna li, zašto smo se njojzi žrtvovali? Jerbo nam je svejedno i pravo, na kom svijetu odnio nas djavo. Žene otud, a djavo iz pakla; kud bi onda duša nam izmakla? Al pamtite, što vam velim, žene, dugo ćete pominjati mene, dok vas djavo ne uhvati da peče! To vam čiča Firducija reče.

Kada svrši, zavikne u sav glas:

— Jesam li ih maznuo pošteno?! Ženo, ženo, koljeno pakleno!

— Jeste im platili! — odobravaju mu stariji ljudi, a mladji se pomalo i smijuckaju, samo ne smiju u lice, jer je čiča Firducija lakosrd i ljući nabrčko, nego iko od mladjarije.

Zaobilazi tako čiča Firducija po ulicama, a gdjekada i po kućama, tumači ljudima, i što stoji na nebu i što stoji na zemlji, te ispravlja, štogod ne valja na svijetu.

— Vi ni ne znate, ljudi božji, da je čak i sunce skrenulo. Pamtim ja, da je nekada do Gjurgjevu iz jutra sijalo taman na moja podrumska vrata. Sada se je odmaklo. A zašto? Jer skraćuje trku i sve manje hoće da nam sija. A ni toplina sunčeva nije danas više onako žestoka, kakva je bila. Pamtim ja sve to. Kadašnji sam ja zec!

— A ipak danas zemlja jače rodi, — prigovaraju mu ljudi. — Zar bi rodila bez sunca?

Ovakve prigovore prezire čiča Firducija.

— Dabome da rodi, — brani se, ali zborad čega rodi? Djavo pakleni tjera pšenicu u rod, da se razbogatimo i rashranimo, pa da njemu sladji budemo. Zar ne vidite, da je već i žitu dotužilo, pa se buni i ne će da stoji, nego liježe u polog? I sama se zemlja buni i veli: šta sisate toliko iz mene, kada ste ipak moji i ja ću vas sasnuti na posljetku u sebe?

— Dakle da ne radimo toliko? — pitaju čiča Firduciju. — Ako je za tim stalo, mi nismo protivni.

Ali čiča Firducija odgovara samo na one prigovore, na koje sam hoće da odgovori.

Zemlja se smije nama. Jeste li čuli pijetla, kada kukurijekne i čeprkne? Znate li, šta on kaže? Znam ja, jer ja njih već osamdeset godina čujavam. Više on kokoškama: čujete me, žene, i bijelke, i graške, i crnkuše, i žućke, i šarke, i kakve ste već od reda, šta ću da van kažem: ja sada čeprkam zemlju i pročeprkat ću je do dna, da vidim, ima li igde još ovakav naočit i grlat pijetao, kakav sam ja. A kokoške ga slušaju i kokoću od radosti. Takvi smo i mi. Čeprkamo i kukuriječemo. A zemlja nas obzinula i smije nam se.

— Da plačemo dakle — pitaju opet.

— Bješe plakati, kada smo se radjali. Kasno je sada. Nego onoliko vremena, koliko uhvatimo,

smijemo se. Ne deri se uz tudja nosila, makar i kožu s tebe odnijeli na njima s tudjim kožama. Smij se, brate, makar ne mogao; nek je samo dušmaninu žao; nek dušmanin ne zna, kako ti je; neka misli: srce ti se smije.

Po kućama zalazi čiča Firducija ponajviše onda, kada se komu desi imendan, ili kućna slava. Voli on ljudima čestitati. Mladjima čestita za šalu svakojako:

— Oženio se i raženio se! Udala se i razudala se! Vjenčali i razvjenčali se! Ja vam kolo vodio, a dom vam djecom rodio! Sretni bili ikada, makar pametni nikada! Djevojke, vrijeme ne gubite, skočite, pa me poljubite! I moja je brada negda bila mlada, sto vam i pedeset deriščadskih jada!

Ženama progovara ozbiljnije, hvali ih, koliko treba, i upućuje ih pametno.

— Istinu ću najzgoljniju kazati: vi ste, žene, jezgra naših slasti. Veliko je blago žena lijepa, dobra i poštena. Neka čuva, ko je ima! Nek nikomu ne zaima!

Ali najljepše i najsvečanije pozdravlja vremešnije muškarce:

— Zdravo, djedaci, ko i sam što sam. Ja se jedva na nogama nosam, al jezik imam od guje ljući. Slušajte samo, kako će pući. Čestiti bili, jeli i pili, radili malo, gojili salo! Plivali u slasti ko riba u masti! Bile vam žene prilično poštene! Mladji vas svijet poštovao a Bog vam lijepu sahranu dao!

Tako čiča Firducija iščestita svima, i starijima i mladjima, šta se komu priliči. A ako mu je društvo po volji, ostat će i podulje i razveselit će se.

Ali takvo mu veselje sutradan izbija na nos. Sav se razbalja od ljutine, što se je zavezao u ljudske poslove, koji ne valjaju, te u ljutosti priznaje, da ipak ima smrti i da će i on sam jedared umrijeti, jer je eto i zaslužio, da umre.

Kada se tako čiča Firducija pokori smrtničkomu usudu, znam pouzdano, da će me gdjegod uhvatiti i zaustaviti.

— Isaija! — reći će mi, — dok umrem, hoćeš li se na grobu oprostiti sa mnom?

— Hoću, čiča Firducija, kako ne bih! — odgovaram.

— Ali lijepo, cifrasto!

— Hoću lijepo i cifrasto, štogod mognem ljepše i cifrastije. A bih li bukliju vina bacio u grob?

— Nemoj! Ja sam svoju mjeru otpio. Nego nemoj zaboraviti, da rekneš: ovdje leži čiča Firducija, filozof, koji je osamdeset godina ispravljao ovaj guravi svijet. Samo glasno reci, da svi dobro čuju i zapamte. Jerbo kratak je vijek čovjekov i nisam mogao svakoga i nesetnoga uputiti i obavijestiti, kako se priliči.

RIKARD KATALINIĆ JERETOV: PISMO

— Majko, slatka majko! Taj topli i duboki uzdah ispio sam sa zadnjim cjelovom sa blijedih usni novog mrtvog brata . . . Slatka majko, ranjen sam ti, ali živ. Bilo je ljuto kreševo i u onoj vatri, u onom rusvaju padoh na zemlju krvav i nemoćan. Čas samo bijah bez svijesti, ali najednom začuh podaleko od sebe bolni vapaj: „Majko!" Pogledah tko to zove slatko tvoje ime i opazih ispred sebe mladića u tudjoj odori. Ja mu se približih polagano još sam slab od svježe rane na lijevom ramenu i šapnuh mu milo i ljupko:

— Brate!

Mladić me pogleda i trpko mi odvrati:

— Ti nijesi naš . . . Tko si?

— Ne pitaj me tko sam i odaklem — — i ja ne pitam tebe. Privuklo me k tebi ime majke . . . Lakše sam ranjen od tebe, hoću da ti pomognem. U čežnji za majkom svojom ja te krstim bratom — — i ja imadem staricu majku kodkuće . . .

— Hvala ti, Bože, — zašapta sladje ranjenik — eto po Bogu brate, onda mi se približi . . Vidim zadnji mi sat kuca . . . pomoći mi nema . . Zovem se (i tu mi reče ime i postojbinu). Kod kuće imadem staricu majku bolesnu i jadnu . . Umrla bi sirota od ljuta jada i nevolje crne, da joj kobni glas stigne, da sam pao. Ja sam joj zadnje dijete i jedino . . . Evo, brate, od tebe tražim pomoć i laž. Moja starica ne umije čitati. Piši joj ti kao da joj ja pišem: Kako sam pao u ropstvo živ i zdrav, a mojem pobratimu (i tu mi reče ime) piši vascijelu istinu i zamoli ga, da mi čuva majku kao svoju rodjenu, dok je Bog ne pozove k sebi . . . Piši joj uvijek, dok mi poživi — — neka zatvori drage oči, mirna, sretna i spokojna čekajući sina svoga . . Brate, zaklinjem te, izvrši to, vjeru mi daj . .

— Bog i vjera! Bit će tako — — prosuzih . . .

— Brate . . . Majko, slatka majko!

Još cjelov zadnji i posljednji na one blijede usne i smirio se zavjek još čas prije moj dušmanin, a sada moj mrtav brat. Lijepo ga zakopah i opojah svetom mišlju na tebe, majko . . I evo, male, ovo je već osmi dan, što smiren spava ispod golog granja drevne lipe, a ja pisah odmah njegovoj starici i kako ona nije daleko od granice već sam primio i njezine tople riječi: — Sinko, Bog mi te živio! A eto u ropstvu si, al veliš da su dobri ljudi svi oko tebe. Čuvaj mi se, sinko, pa proći će i ovaj vijor i ti ćeš do maje svoje u rodjenu kuću . . . Sve cjelove zadnje i zagrljaje posljednje hranim za tebe, moje pile malo . . .

. . . Majko, slatka majko, i ja evo plačem čitajući pismo tudje majke i tebi javljam: da će me doskora poslati kući na oporavak. Do vidova, majko, a sad opet hitam i pišem drugoj majci mjesto mrtvog sina i javljam joj: kako me šalju nekamo u bolji pitomiji kraj i velim joj: — slatka majko, tamo ću biti još zadovoljniji, jer je moje novo boravište u sunčanom kraju, ma znaš, majko, tamo u onom kraju, što si mi ga nizala u zlatnim pričama djetinjstva moga. Vele, majko, da je i tamo dobar svijet. Tamo će mi lakše biti čekati, da rat svrši i da ti se vratim kući zdrav, živ i da ti padnem oko vrata sa hiljadu cjelova, majko . . . I evo, slatka majko, ovako ja lažem nesrećnoj starici tamo iza granice . . .

— — — — — — — — — — — — — — — —

I bilo je prijatno jutro kad pade u seoce nasmijano ozdravljeni vojak zlatnoj majci oko vrata sa hiljadu cjelova. A majka dobra kao majka, upita ga u blaženim suzama:

— A pišeš li jošte onoj drugoj majci tamo iza granice?

— Pišem i primam pisma tihe sreće i čekanja topla . . .

— Ne grli me više, sinko . . . Ajde, dušo, pa joj odmah piši, nek i nju sirotu za čas sunce ogrije . . .

U suton sumornog dana stigne u nasmijano selo kratko pismo ozdravljenom vojaku: — Neznani pobratime, javljam ti da je starica majka blago u Gospodu usnula i tako možeš prestati sa tvojim toplim knjigama, pravim melemom za majčino srce . . . Umrla je spokojna i sretna i zadnja joj riječ bijaše: — Hvala ti, gospode, samo kad je moje dijete na životu i u duhu je slala svojem čedu zlatnom zadnje blagoslove i cjelove zadnje -- Primi ih, pobratime neznani, kao zapis majke mučenice, kojoj si blagom laži pozlatio zadnje dane života i koja je umrla smijući se smrti, što joj nije umjela oteti na krvnom razbojištu sina jedinoga -- i sretan budi uz tvoju majku u sunčanom kraju.

BRANKO HLAVATY: BRASKOŠ PATNJE

Zamjećuje se drhtaj u snazi oštrih mirisa što tonu ljubičastim zrakom u jutarnje gore. Mlačno uzburkivanje proljeća stvara strast te, košto pupaju cvijetovi, budi se zanos umorne duše da očima leti u visine neba. Jutro. Daljina sja milinom dječjeg oka pomiješana zlatovlasom mladošću ispavanog sunca. Šuma pjeva monotonom kukavicom te sijaset osjećaja pada u čudnu zaborav. Lagani, svileni lahori okrepljuju tijelo, mokre sjene bivaju vidne i sve jasnije. Posve je tiho. Ptice pokadikad lome tišinu kljuvanjem kora ; vonja zemljom a zastranjenost šumskog bivanja od bučnog grada ožimlje čovjeka teškom sjetom. Sunce prodire zelenilo u svim bojama ; širi se polusan.

— Moj umorni putniče, stani ! Okreni se na prašnoj cesti, čiji put si noću prevalio i kad je mjesečina svjetlucala zlobno, te se zagledaj u izgubljenu daljinu. Pitam te, o reci mi, tako ti svih svetih uspomena, ne opažaš li u plavkastoj magli tvoju zaboravljenu čežnju i nerazumljivu bol kao stalnog pratioca uzaludnih nada? — Jer znaj, nesretniče, da ljubav osladuje, tek u postajanju tvoju dušu što čežne za vječnom mladošću ; i znaj, — da ćeš konačnu varavu ljepotu naći tek onda, kad si mimoišao ne tek ženu, već i drùga pobratima kao čovjeka. Sve mimoidji — a ponajprije ono, što si sebi tako čvrsto s ranim sanjama zidao u budućnost. — Budi sam, ko sablast ! Kako je divna ova vlažna šuma, kako slatka zamrlost u tišini. Sjećaj se uspomena, sjećaj se gordih pobjeda, tvojih strasti i — stani.

— Ali jao, ti ćeš mi reći :

Opija me vječna nostalgija, nervozni nemir, tamni osjećaj užitka u paćenju propadanja mojih svetih grijehova te ludi pritisak da skrećem stranputicom. Zapaljen žarkim srhom, od očiju što trajno vide bludne crte i nestašnom svilom poluotkrivenih tjelesa, omamljen cvijećem i sanen od parfema pomiješanim ženskim dahom — ginem i padam u čarnu pogibiju čovječjih osjećaja. Ne dokučujem pameću čvrsti moral te se divim tragediji naših svemoćnih, lijepih, groznih upitnika : čemu sve to i ono, komu sam dužnik, komu vjerovnik, gdje je ta veličajna superiornost hladnog nadčovjeka, gdje su granice slobodnih volja i sklad razumnih osjećaja sa strašću ?

Energičnim sargazmom hrlim dalje i niže. Poštujem ljepotu, što ubija ko ljepota, te budne mojom tragedijom. Zar sam krivac, zločinac ?! Usud, taj hudi zlotvor lijepih maska, odredi, da u meni vlada privlačivost misterija : Nepoznato Novo, one Nepoznanke, onog bujnog iznenadjenja, što zagonetnom sugestijom željenog užitka i prelitom dušom, ruši ono, što i stvara. Zapaljen bolesnom prepotencijom, umirem, razbarušenih kosa, glavom na nabreklim grudima i usnama zakovan o bijele dojke.

Kad ću da se prenem, kad ću dospjeti na metu tišine i blage ljubavi, zašto sam, o zašto tako buran i nesrećan, ima li tomu lijeka, tko me goni u propast ?... ne znam.

Ima šuma s osamljenom pjesmom slavuja u zori, znam za balzam samoće i snagu šumske poezije, znam za snatrenja o uspomenama, ali, zaludu sve. Prenut ću se tek — kad bude jesen.

MILO MISTRA: RIEN NE VA PLUS QUE TROIS... NOVELA

On je svoju mladu i lijepu ženu ljubio svom snagom svoje duše. A on je — to bijaše njegovo duboko i neslomivo uvjerenje — umio ljubiti kao rijetko koji muškarac...

Jednog je dana — još ne proživješe zajedno niti dvije godine bračnoga života — opazio. da je ona ohladnjela spram njega. Bijaše to u proljeću baš onog hladnog dana, kad je pao snijeg, kome se nitko nije nadao.

I on nije nikako mogao, da sebi izjasni ovo zagonetno držanje svoje žene. Da je zapita, od toga se nekako plašio ni sam ne znajući pravo zašto. Bit će bolje ovako (zaključi on): ja ću nastaviti borbu za ljubav njezinu a da to ona sama ne će odviše opažati.

Svoju je odluku stao provoditi.

Bavio se svojom ženom više nego li ikad prije. Tetošio oko nje, milovao ju i dragao.

Često, kad bijahu sami, uzeo bi čitati i na glas koju pjesmu (pa i svoju), iznoseći pred nju one ljepote, koje je on u pjesmi nalazio, da je tako upozori na lijepe strane svoje duše. Ona bi ga pomnjivo slušala, pa je on sebi umišljao, da ga ona potpunoma shvaća, to jest, da je ona uistinu uvjerena o ljepoti njegove duše. I u tihom oduševljenju on joj je tada šaputao:

— Ženo moja, milovanje moje, nijesu li to lijepi časovi? ! Vidiš, nas dvoje ovako sami, odijeljeni od ostaloga neiskrenoga, sebičnoga, podloga svijeta — nas dvoje — dvije srodne duše — ah to su nezaboravni časovi!...

Ona se zagledala nekud, tamo u daljinu, kimnula glavom i nasmiješila se od sreće, da blaženstva. Pa kad bi je on cjelivao, odvratila bi njegov cjelov. Žarko...

Ah, kako li bi on opet mogao biti sretan!

Znao ju je često povesti u kazalište, u koncerat, u izložbu slika samo zato, da joj razgali svoje duboko osjećanje (u koje je on vjerovao), svoje shvaćanje za umjetnost, kojega mu nitko nije imao prilike poreći. Ta on mora da je što više priveže uza se.

— Gledaj, tu smo i opet sami. Ovo mnoštvo raznolikih ljudi, nama posve tudjih, nas ne apsorbira. Mi smo ovdje sami po svom osjećanju, po svom poimanju ljepote života.

I potajni stiskaj njegove ruke ona je uzvratila. Ali pri tom ga je tako čudno pogledala te se on uplašio, da ona možda nije takodjer čitala onu, po njegovu sudu izvrsnu novelu, odakle je on izvadio riječi, koje je sad izrekao,

Voljela je cvijeće.

Lijepa je to duša, koja voli cvijeće.

I on će da je iznenadi.

Potajice je iznajmio vilu. U vrtu je zasadio sam svojom rukom prekrasne tamno-crvene ruže. Štedio je i štedio, da skuca u tu svrhu potrebni novac. I jednog ju je majskog dana, kad su te ruže bile u punome cvatu, zamolio, da obuče ono svoje krasno bijelo odijelo. A dan je bio divan. On ju je uveo u onaj vrt i onu vilu, te joj je saopćio, da je to odsele njihov dom. Kao izvan sebe stala je ona cjelivati i grliti ove krasne majske ruže te punim grudima usisavati njihov omamni miris.

— To je divno — — To je predivno!...

I iznenada — ona klone u njegov naručaj. Zašuštio je topli vjetrić, zazujale su pčele i bumbari, zadrhtale su majske ruže i ona je kliknula:

— Ah, kako li je taj život lijep...

Još jedan korak — govorio je on od tada često sam sebi, i ona je opet moja, i to zauvijek...

Vidjevši, da ona toliko voli prirodu, a znajući, da je njezina vruća želja proboraviti opet jednom iza dugoga vremena nekoliko dana uz žal morski, on je mnogo o tom mislio, da je tamo uz more dovede pod dohvat jedne velike prirodne ljepote i onda u uživanju bez kraja i konca zaguši i omami snažnom jednom pojavom neobuzdane svoje ljubavi.

I nadošla je septembarska noć.

More bijaše mirno, nebo čisto, mjesec pun, Zavezanih očiju odveo ju je on na jedno mjestance, što ga je prije već odabrao, a odakle se otvaraše čarobni, nezaboravni vidik — onamo, gdje stajahu mrke ciprese.

Pa kad joj je skinuo maramu s očiju, ona je bila kao poražena. Bez riječi zagledala se u morsku pučinu... Dojam bijaše neodoljiv, tako silan te joj se zamaglilo u glavi i ona digla obje ruke kao da traži neki potporanj.

To je on sve posve dobro opažao, vidio. I zato ju je prihvatio i zato je ona položila svoju glavu na njegove grudi i zato je ona neprestano šutjela, zato bijaše blijeda i bivaše sve to bljedjom.

Da, upravo zato!

Došao je odlučan čas. Polagano, šuteći, duboko uzrujan, držćući od ljubavne strasti poveo ju je sa sobom...

Drugi je dan bila tužna. Doduše, ona je to poricala, ali on se nije varao. Živci — mišljaše. A kad je svaki dan postajala sve to tužnijom, vratiše se kući. Isti je dan, kad su došli kući, čitala njegovo unapredjenje u novinama te javnu pohvalu.

— Ti si velik čovjek... reče rezignirano, teško uzdahnuvši.

I on se uznemirio, ali nije dospio, da je proučava i ustanovi razlog takovom njezinom raspoloženju. Nadošlo je ono, ono neočekivano, ono nevjerojatno, ono gotovo nemoguće.

Ni u snu se tome ne bi bio nadao!

Onaj ogavni, surovi, odvratni dogadjaj! Bio je to prizor, kakav se vidi, kada neki ljudi iznenada sa sebe skinu svoje milovidno, zamamno ruho te pokažu nelijepu golotinju svoju, poprskanu blatom, u koje se zavališe.

Tako je on to shvaćao -- —

I lice njezinoga ljubavnika, nekoga glumca, za koga se ona zaklonila, kad ih je presenetio u ljubavnom zagrljaju, ostalo mu je zauvijek u pameti. To ogavno lice, za koje bi prisegao, da ga nije ovo prvi put vidio, reklo mu je sve! — — Reklo mu je, da će zauvijek zamrziti majske ruže, prirodu, more, umjetnost....

On sjedi uz maksimirsko jezero. Sunce je zapadalo i ljudi su se odalečivali od jezera napuštajući klupe, što su se uza nj poredale.

I sad će nastati mir i on će naći samoću, za kojom je toliko čeznuo. Jer on bi htio, da taj dogadjaj raščlani još jednom, da ga shvati i opredijeli pravac daljnomu svomu životu. Ona i onako nije više njegova žena, a sve je to jur u dosta velikoj prošlosti.

Kako je to, da mu se ona iznevjerila?! Koji je tome uzrok?

Misleći o tome pane mu na pamet jedan prizor iz njihovoga nekadanjeg zajedničkog života.

U salonu je sjedjela njegova žena s jednom od svojih prijateljica. Prijateljica je bila lijepa no vrlo koketna djevojka. Da, da, vrlo koketna bila je ta prijateljica njegove žene. Pa kako je samo pogledavala na nj nastojeći očijukati s njime, eto naočigled njegove žene. A njegova žena?! Jest, ona je to opazila, uznemirila se, namrgodila, razljutila — bila je ljubomorna. Ona se pobojala za nj, za njegovu ljubav... Samo jednom se to zbilo, i samo jednom vidje on svoju ženu ovakom...

I eto to je ključ, kojim se otvaraju vrata spoznaje. Eto ishodišta, da ocijeni onaj sudbonosni dogadjaj svoga života.

— Da, to je bila pogrješka -- govoraše sam sebi, — što ja nijesam umio u svoje žene njetiti bojazan za moju ljubav. Odviše sam vjernosti i ljubavi pokazivao svojoj ženi. Za mene bila je ona uvijek sigurna. Trebao sam očijukati sad s ovom sad s onom, udvarati i ovoj i onoj, poljubiti čas ovu čas onu, pa da vidiš — — Ljubakati, ljubakati --

I on je sebi sve to živo predočivao te se opajao onom jednom slikom: lijepa i poželjna žena moli ga i zaklinje, kleči pred njim i plače i jeca i stenje. A suze kapaju niz njezina upaljena lica, čiste, bistre i sjajne te padaju u zamućenu evo blatnu i žutu vodu jezera. Da, ovoga jezera...

Zadovoljan do u dno duše dignuo se sa klupe i pošao u svoj pusti dom — — — — — — —

Dvije godine iza toga on je opet potražio ovo mjestance pokraj jezera. On ga je baš tražio. Baš ovdje je htio, da dadne poleta svojim mislima. Trnci ga podidjoše, kad je sjeo na onu istu klupu, na kojoj je ono sjedio iza onog prvog dogadjaja. Bilo mu je i voljko i gorko u duši, voljko, što se opet našao ovdje, daleko od svijeta i ljudi, ovdje gdje je i ono prvi puta našao mir svojoj duši, gorko, jer je znao, da će se ovdje još jednom morati zadubiti u onaj drugi dogadjaj, u ono drugo bolno razočaranje.

Jezero je ovaj put nabujalo, proljeće se bliži, snijeg kopni, kiša lijeva.

Čudno, pomisli prvo, iz čistoga bijelog snijega ova gadna blatna voda! On se tresao kao da ga je groznica prodrmala.

Pa što se zbilo? Da, što se zbilo?!

On se smirio i može da bistro i trijezno misli.

Miran je.

Oženio se drugi puta — — —

Muškarac, u kome je razvita estetska svijest, ne može da uzme ženu nelijepu i staru. A napokon on je čovjek ugodne vanjštine, dubokih osjećaja, inteligentan — kako je on tvrdio sam sebi — — —

Da sačuva vjernost svoje druge žene, koja je — činilo mu se tako — na vlas sličila onoj prvoj, pošao je drugim putem, u skladu s onom svojom spoznajom. Već umah, u početku njihovoga bračnog života, stao joj je pripovijedati, kako su odvajkada za njim žene ludovale, pričati joj svoje ljubavne pustolovine (što ih je, naravno, izmislio) uvjeravati je o nekim čarima, što ih žene naslućuju u njegovom biću. Zatim, svakom je zgodom, kad bi to njegova žena mogla opaziti, očijukao s kojom drugom. Udvarao je prijateljicama svoje žene pokazujući se pri tom neobično temperamentnim i duhovitim; dapače jednom je zgodom sve tako udesio, te je njegova žena morala uzeti, da je neku njezinu prijateljicu poljubio u usta.

Ali sve to bijaše uzalud: njegova se žena nije ni za dlaku promijenila. Bila je uvijek ista: bezbrižna i vesela, mila i ljubazna, nježna. Ulagivala mu se, milovala ga i dragala, slatko mu se smiješila. Da, upravo slatko! A kako li je bila poželjna! Koju li je strast umjela u njemu razbuditi!

Pa ipak, on je to sasvim lijepo tumačio.

Ona je naime osjećala i vidjela, koliku vrijednost za nju ima njegova ljubav. Jer ona je mogla uzeti, da je on ne će prevariti dotle, dok ga ona bude ljubila, nastojala, da sačuva i zadrži njegovu ljubav. — A što mu se najbolje svidjelo, bila je ona diskrecija, kojom je ona udešavala svoju borbu za njegovu ljubav.

Ah, kako je dražesna ta ženica! — kliknuo je toliko puta sam sebi.

Mala vragolanka!

Ali što je ovo?! — zapita on jednoga dana samoga sebe, držeći u ruci neki list, upravljen n. njegovu ženu.

On ga otvori.

I pročita.

List ga je porazio...

Budući da je list sam sve rekao tolikom izazovnom, grubom, surovom jasnoćom, da je isključena svaka sumnja i onemogućena svaka isprika, njegova mu je žena sve priznala.

Priznala je, da ljubi drugoga i da mu se iznevjerila.

Bila je tužna. Ha, i ova je bila tužna! Njemu se činilo, da se ona kaje radi toga svoga čina ili zablude, kako je on to shvatio. Pa ipak se razljutio i stao ju grditi, dapače dignuo je ruku na nju, vičući kao pomaman.

— Gdje ti je obraz, gdje ti je poštenje, gdje ti je duša?! Jesi li od pameti?! Jesi li uopće kadra shvatiti domašaj svoga čina? Ima li u tebe uopće shvaćanja za moral? Misliš li ti uopće?!

A ona mu odvrati, dignuvši glavu, ne od prkosa već od samosvijesti, uperivši u nj oči ne od izazova, već od ponosa, stavivši se posve uza nj, s brana, dostojanstvena, nimalo uzrujana:

— Ti imaš krivo! Odvajkada si bio — sam si mi to priznao — pravi pravcati Don Juan, a takav si ostao i u braku. Smije li se oženiti ovakav čovjek, koji do bračne vjernosti ne drži ništa, a ma baš ništa, već je gazi i pljuje na nju, pa naočigled svoje žene, pred očima svijeta?! Ponizivao si me i vrijedjao svakom zgodom. Tebi je sve to bilo nešto posve prirodno i razumljivo. Takav ti je odgoj i značaj. Što je tebi bilo do moje ljubavi i do moje vjernosti? Ne pojmim, čemu se uzrujavaš? Varao si se, ako si mislio, da sam te ja morala ljubiti i biti ti vjerna pod svaku cijenu. Ja nijesam htjela, a ni mogla biti tvojom ropkinjom. I tako sam se utekla onome, koji hoće i zna cijeniti mene i moju ljubav. Konačno, ja bih te bila i onako doskora ostavila...

Još isti je dan otišla od njega zauvijek... Sa visokoga hrasta stala je prokapljivati kišica, i pojedine su njene kaplje zahvaćale sad njegov šešir, sad ogrtač, sad cipele, a tek onda, kad mu je jedna oveća kap spala na nos, on se mak-

nuo. Ipak tome nije pridavao nikakove važnosti. On hoće, on mora da misli, mora da olakša srce, dušu, mora da se smiri. Jer on hoće da žive . . . !

— Nema sumnje, ovaj put sam ja kriv. Da nijesam bio onaki, tko zna — ne — ja sam uvjeren, ta mi se žena nikada ne bi bila iznevjerila. Kako je to dakle? Jedamput si vjeran svojoj ženi, pokazuješ joj mnogo ljubavi — ona ti se iznevjeri; drugiput joj nijesi vjeran i ne pokazuješ joj mnogo ljubavi — i ova ti se opet iznevjeri. Potom bit će najbolje, da se ni ti ni tvoja žena mnogo ne brinete za medjusobnu ljubav i vjernost, pa će i ljubav i vjernost same nadoći, odnosno same se po sebi uzdržati.

I on je ovaj put ustao potpunoma smiren. Ovaj put — o tom je bio čvrsto uvjeren — on je spoznao jednu veliku istinu. Toga je napunjalo zadovoljstvom, ulijevalo mu u dušu novu snagu života. Raščistio je evo jedno zamršeno pitanje i — on može da ode!

Kiša je ıominjala, veče ie pala. Vlaga zadušuje ljudska bića, tmina će zavarati njihove korake. Ali on se nije za to brinuo, nemaran je spram te tmurne prirode.

On je neobičan čovjek . . . !

Tako je to bilo drugi puta . . .

Asad je evo ovdje na ovoj klupi pokraj jezera po treći puta. Ovaj put — on je to znao — posljednji je puta ovdje, da obračuna sa sobom, sa ženama, sa svijetom. U duši ojadjen i ogorčen, pun mržnje na ljude a napose gnušanja na žene, on sad ovdje sjedi . . . Ono, što je doživio nakon svega dojakošnjega, vrhunac je njegovih jada, posljednja meta njegovih nastojanja. A to on hoće da ustanovi u jakim i zbitim crtama, nemilosrdno i bezobzirno spram sebe i spram drugih, spram sviju ! Neka bude krvnik, jest on će biti krvnik . . . !

Oženio se po treći puta. Zar nije smio?! Ta on je htio biti sretan, on ima pravo na to !

— Vi želite, da vam budem drugaricom u životu? — pitaše ga ona.

— Da — reče on odlučno.

— Pristajem!

Živjeli su zajedno po prilici dvije godine. Ona je bila brižna kućanica, ali većinom malorijeka i neobično hladna spram njega. O ljubavi ili vjernosti nijesu nikada zaveli razgovor. Kako ona nije bila namiguša, kako se uopće nije osvrtala na muškarce, a nije imala ni prijateljica, on je bio u početku miran. Ali odjedared ga stade mučiti pitanje: kakova je to žena i zašto je ona ovako frigidna?! U njemu je bilo zahtjeva za ljubavlju, vrućih zahtjeva. Ta on je još mlad! A ona mu se svidjela. Bila je visoka, nabreklih grudi, čvrstih bokova, punih butina. On se odjedared stao tetošiti oko nje, obasipati je strasnim pogledima, salijetati je ljubavnim riječima. Kadgod bi samo dospio, posegao bi za njom, da je zagrli i privine na svoje grudi. On je htio, da u njoj probudi žar prave ljubavne požude i strasti. Ona se tome otimala, isprva dosta diskretno, a kasnije bi se otresla, okosila na nj. To ga je zapeklo, zaboljelo do srca. Zatim ga je razljutilo. Zar ona nije njegovom ženom?! Napokon je to bilo povodom, onoga što je bilo sudbonosno po njihov život: on je posumnjao o njenoj vjernosti. Da ona ipak, onako potajice, ne ljubi, koga drugoga?! Ta ga je sumnja stala izjedati. Budući da joj se nije mogao oteti stao je mučiti svoju ženu ljubomorom, upravo je progoniti te uhoditi. To joj je dozlogrdilo i ona jednoga dana plane:

— Toga je sad dosta ! Što hoćeš od mene? Što si uopće od mene tražio?! Ljubav i vjernost?! Nikada! Ti si htio drugaricu, kućanicu no, recimo prijateljicu. Eto, to imaš! Što me dakle gnjaviš?

— Ha, ti me varaš! — zagrmio je on prijeteći se. —

A ona se nasmija iza glasa onako prosto porugljivo i posprdno. Zatim ga prezirno pogleda.

— Uff — varati tebe?! Ti doduše za drugo ni nijesi nego da te žene varaju — pa ipak ja te ne varam. Priznajem, da za budućnost ne jamčim — Ali to znaj i s time budi na čistu. Ja nijesam ovako lakoumna, recimo luda, kako su bile tvoje prijašnje dvije žene, odviše mlade, premalo iskusne. Kad bih ja tebe varala, bila bih tolíko lukava, da me ti ne uloviš. Jer, brajko, po tebi ja sam stekla egzistenciju,

zato sam te uzela. Ako me ostaviš, plaćat ćeš alimentaciju. Ja sam osigurana! . . .

A njega pograbi silan bijes. Kao izvan sebe stade lamati rukama i vikati:

— Pfui, gadiš mi se — prezirem te — ti si prosta . . . Nosi se iz moje kuće . . . Izdiri ispred mojih očiju! Napolje . . .

I on bi je bio udario, da mu se nije izmaknula . . . .

Budući da ju je on istjerao iz kuće, ona se više ne povrati.

Svršeno je . . .

Kad je on sve to još jednom prošao u svojim mislima, pa kad je to stavio u svezu sa svojom prošlošću, zadje u nj neko posve nejasno raspoloženje, neko teško osjećanje.

Zagledao se u mutnu vodu jezerca. Čemu to? Uzalud upireš oči u nju, uzalud tražiš dno — do dna ne dopire pogled. Što se na dnu nalazi, toga on ne zna. Bit će mulj, blato . . . Da blato . . . A tamo u visokim gorama jezera su či ta: bistra zelenkasto-modrikasta voda propušta pogled do dna. Tamo nema blata, čist je kamen. A te su gore daleke . . .

I on je odjedared postao čeznutljiv, a onda duboko rastužen. Uzalud je sve . . . Uništeno je sve . . . I ništa više ne vodi u novi život.. Rezignacija je sjela u dušu njegovu.

On će da se odvrne od toga jezerca i mutne vode njegove.

— Ne ispituj i ne sudi — šapne.

A zatim ga ovlada neko neobično veliko raspoloženje, koje je duboko zahvatilo njegovu dušu. Ono ga je uzdiglo, raznježilo, razmekšalo i on je osjetio odjedared, da sada ima da izrekne nešto svečano i veliko.

— Opraštam im . . .

Oči mu zasuziše. On je velik . . .

A kad ga je minulo to vanredno svečano raspoloženje velikana, on ustade s klupe, uspravi se dostojanstveno i reče znamenite riječi:

— Ne bori se nikad za vjernost žene. Ona ti je vjerna ili ti je nevjerna, ona te ljubi ili te ne ljubi . . .

I njemu se u taj čas pričinilo, da je progovorio stotinama, tisućama, milijunima.

Pričinjao se samomu sebi prorokom . . .

A bijaše sam pokraj mutnoga jezera obavit tamom noći.

Niti ga ko ču niti vidje . . .

STOJAN JEREMIĆ: SAN NEVINIH

Nestašnoga sanka jel to šala bila,
il se zbilja zbilo na istinskoj javi,
kada si od vrelog tvoga ženskog krila
savijala nježno naslon mojoj glavi?

Kad smo jedno drugom zaklapali vjedje
poljupcima vrelim, dugim, punim milja.
Kad čistoti našoj nije bilo medje,
niti u mislima prljavoga cilja.

I mirisnu, liepu, kad si glavu tvoju,
raspletene kose, guste, kao vali,
naslanjala tiho na grud mušku moju.
Pa kada smo tako zajedno zaspali.

Kad snivasmo tako, čisti kao cvieće
u šumarku niemom, na postelji trave,
je l to bio samo sanak puste sreće,
ili sladak časak prosnivane jave?

ADAM KOSTELIĆ: KAO ORKAN . . .

Pljuštala je gusta kiša. Magla je zaustavljala dah.

A pred jednom modernom sagradjenom dvokatnom kućom, na glavnom trgu grada, zaustavio je kočijaš kola. Iz kola izidje u crno odjeven gospodin s cilindrom na glavi, iskoči vješto kao čovjek, koji se često vozi i pruži ruku gospodji. Gospodja sidje i podje prema ulazu u kuću. Sva je u crnini, ozbiljna, upravo preozbiljna lica. U ovom se licu opažaju tragovi velike prošlosti i prizraci nade u još veću budućnost. Duboke crne oči s velikim sjenama, jakim zaraštenim obrvama, otkrivaju časoviti mir i spokojnost, ali ne jamče, da će ovako ostati.

Gospodin podje za čas za njom. Nesamo njegova mladost, što se sjajila iz očiju i glatkog lica, već i naglost u kretnjama i nervoznost u očekivanju dokazivali su, da je još uvijek napočetku života.

Na stubama su išli šuteći jedno pored drugoga. Pogledao ju je i zgrozio se u duši nad njezinom ozbiljnosti.

Na pragu sobe stane ona, pogleda u vis i uzdahne. Kao da je nestalo nečesa, što je dosad smetalo ovim njenim jakim grudima . . . A on oćutiv miris njenoga uzdaha i onaj veliki, drhtavi val na grudima — zakorakne bliže, zasjaji se u licu i uhvati je za ruku.

Njoj kao da to nije bilo po volji. Ili se bar tako pričinjalo. Trže ruku ustranu, i pokaza mu očima, da je ne smije dirati.

— Vlasta . . . molio ju je on, a u licu mu zasjala još veća želja.

— Ne, ne . . . Julijo, ne smijem . . . odgovarala mu je ona, i odmah iza toga sjela na divan i zagledala se preda se.

I on je sjeo na jedan stolac, ali je gledao napolje prema prozoru. Gledao je u ovu sivu, gustu maglu, što je stala i ovamo u sobu djelovati. Potištenost, a sve vrije i gori . . . Nervozan mir . . .

Nije mogao da podnese ove časove. Teškom je mukom gledao napolje samo da ne mora gledati Vlastu. A čemu sada ovo? Zar još uvijek? Pa dokle? . . .

— Vlasta, . . . što još čekaš?

Nije mu ništa odgovarala.

I onda je i on ušutio.

A pred njezinim se crnim očima zaredale slike posljednjih dana. On — njezin pokojni muž, ležao je bolestan u sušici. A ona ga nije mogla gledati. Onda je mislila, da je to mržnja, a sada vidi, da je bila samilost. Činilo joj se, kao da jedva čeka, kad će ga već jedared nestati. Što će on uza nju? Zar nije već dosta pretrpjela? Šest godina se mučila s bolesnim čovjekom, gledala je i po danu i po noći u one izmorene, ugasle oči, osjećala je uza se onaj dah, što naviješta negaciju života. Ah, — one teške, strašne noći! Onaj njegov pogled u svijetlo! Koliko je puta ugasila lampu, samo da se u svijetlu onako strašno ne odrazuju njegove oči! Otvarala je prozor, a mrak je ulazio u sobu kao osvježeni, kao novi poticaj za život . . . A onda se opet sve prevrnulo: u sobi mrak, napolju mrak, svude mrak . . . I još ona užasna pomisao: i u njegovim je očima mrak! . . . A sve s tim mrtvim, mračnim očima, on ju je pozivao k sebi. Morala se je puštati u zagrljaj njegov, a bilo joj je kao da je grli hladni, iznakaženi kip. Jedva je čekala, da dodju posljednji dani . . .

Julijo je dolazio svaki dan. Tješio ju je, obećavao joj je svojom nazočnosti lijep, mladenački život uz sjaj ljetnoga sunca uz šuštanje zeleneg, svježeg lišća, ili uz vesele i tople akorde večernjih koncerata . . . I bila je uvjerena, da će onaj isti čas, kad joj muž zaklopi oči, pasti u naručaj Juliju, pustiti se njegovu milovanju i biti samo njegova . . . Odahnut će kao poslije mnogogodišnjega robovanja. Doći će dani sunca, večeri bijele mjesečine, toplih zagrljaja, noći punih velikih svetih strasti i žudnje, punih, oblih, vrućih čuvstava . . . Oživjet će. Preporodit će se. Pomladiti. Ne će u svojoj tridesetoj godini izgledati kao da je već u četrdesetoj već kao mlada ženica, koja tek počinje saznavati istine o životu i o njegovim slastima . . . Kad nije mogla dočekati te časove, podala se je ugodnu snatrenju, sjela u jedan kut sobe, sklopila oči i mislila na sve ono, što će doći. A ono će morati doći. Kao što mora poslije zime doći proljeće, poslije noći dan, tako će i to morati doći. I veseli sjaj i

topli blijesak velike nade ukazao joj se u licu . . .

Julijo ju je znao zateći u takovim časovima. Kao da je slutio, što se s njom zbiva. Tiho, oprezno, kradomice došao je k njoj na prstima, uhvatio ju je za ruke i brzo, naglo, iznenada joj je poljubio vrat ili crnu, mirisnu kosu. Ona se je onda trgnula. U njenoj se duši pojavila gorostasna, očajna borba. I završila u isti čas. Otišla je od njega, upravo pobjegla u drugu sobu, i ondje stojeći mislila o tome, kako joj se srce para od boli i od žalosti, što mu nije dopustila. Ta — čemu živi? Čemu se bori? Ima li borba smisla? Zar ne bi prirodnije bilo drukčije? . . .

Jedino, što mu je dopuštala, bilo je, da smije dolaziti k njoj. Znala je, da će ljudi saznati, da on dolazi, da će posumnjati o svemu i svačemu, ali nju to nije uzrujavalo. Bila je svijesna svoje veličine i svoje čiste, upravo prečiste savjesti. A onda, kad jedared — —, onda će biti slobodna.

A sada se je sve nekako promijenilo. Ne samo, da nije došla Juliju, i da mu nije onako kazala kako je to nekad smislila, nego ga je izravno izbjegavala. Samo uz velike molbe mogao je biti s njom. Smelo ju je i smutilo nekako čuvstvo izmiješano od dojmova ove dvojice: nježne, mirne, ozbiljne pojave jednoga, i jakosti, vatre i ponosa drugoga. Nije znala, da li se osjeća zadovoljnom, što se je sve tako dogodilo, ili je možda i nesretna. Sve je iščekivala od časa do časa, da će nešto doći, što će je usrećiti, umiriti, a uzalud je čekala. Ništa nije dolazilo. Mislila je, da će to sve doći, kad prodju zadušnice. A ipak ništa ne dolazi . . .

Mirno je i nepomično sjedila i gledala preda se. A isto tako i on. Kad se je ona malo pomaknula i premjestila jednu nogu na drugu, činilo se njemu, da bi sada smio progovoriti. Malo se zakašljao i šapnuo:

— Vlasta . . .

— Šuti, pusti me još malo u miru, da se snadjem . . .

Bio je zadovoljan, kad je čuo ovu riječ. Ona, dakle treba, da se snadje. To je dobro. A kad se snadje — — Rekla mu je to tako ozbiljno, da nije mogao ni časak posumnjati u njezinu iskrenost. A ipak je čudno, što se to s njom dogadja. Uvijek je govorila, da ga ljubi silno, neizmjerno, ludo, . . . ali da još nije došao pravi čas. Neka se samo strpi, i da će onda, kad taj čas dodje, sva biti njegova . . . Pa kad će doći taj čas? Što još čeka? . . Dok je još živio njezin muž, često je drhtuila u njegovoj blizini, gledala ga dobrim, pitomim očima, skrivajući svoju bol i svoju radost za život. A sada kao da je na sve zaboravila. Obećala mu je, da će se odmah vjenčati s njim, jer nije potrebna žalost za mužem. Nitko ih u gradu ne poznaje. Nemaju ni prijatelja ni rodbine. Sami su. Rekla je, da će drukčije urediti sobe i čitavi stan, da će otpočeti nov život, jer ono, što je dosad bilo, da „nije bio život". A ipak je sada posve drukčije. U crkvi je za vrijeme zadušnica plakala. Nije samo od afektacije držala rubac na očima. Vidio je prave suze. Nije se imala pred kim prenavljati. I sada eto sjedi, gleda preda se i misli, misli, misli . . .

Ono u crkvi ga je jako smelo. One suze. Za kim? Zar za mužem? Kako to odjedared? A on si je zamišljao, da će sada na njega navaliti sva obuzeta svetom, neizmjernom i vječnom strasti . . . Slušajući pjevanje s kora i one molove tužnih orgulja on je gledao pred sobom jednu antipodnu sliku. Vidio je kako dolaze ovamo kući. Dakako putem će ona još ozbiljno i zaplakano gledati. Bez riječi će kraj njega disati. Ali kod kuće će biti preporod. Strgnut će odmah pred njim ovu crninu sa sebe i stajat će pred njim čista, živa, obnovljena, pomladjena . . . Gledat će ga crninom vatrenih očiju, a njemu će od toga pogleda protrnuti čitavo tijelo. Zvonit će mu u ušima kao da zvone sva zvona himnu sreće i života . . . A na njoj će se tresti jake ramenice, grudi i usne od jedva dočekana časa. I odmah će nastati preporod . . . Odmah, smjesta . . . Kako ne? I zašto ne? . . . Ta — nema više zapreke . . . I kad ju je pogledao — vidio je opet suzu u očima, a odanle s kora parali su molovi hladnim crkvenim vazduhom.

I što je napokon sada odlučila? Skoro je podne, valjat će ići na objed, a ona još uvijek sjedi ovako odjevena, kao da misli nekuda otići. Što je to? Zar je odjedared buknulo

čudo? I gle — opet plače. Preko ovoga lijepoga lica rune se suze kao da padaju kapljice njezine duše. Morao bi se približiti k njoj, morao bi joj kojom lijepom riječi izbrisati te suze, ali se ne usudjuje.

A teško je to gledati. I kako bi to još dugo moglo potrajati!

Došao je ipak k njoj. Gledao ju jedamput, onda drugi put, a treći put mu se tako smilila, da je više nije mogao ni gledati.

Trgalo mu se u grudima od uzbudjenja.

Učinio je nekoliko koraka po sobi.

Odlučio je otići.

Uto se ona oglasi:

— Slomljena sam. Čekaj, dok se saberem...

— Hoću, čekat ću...

A kad ju je on htio ostaviti, pozvala ga je k sebi.

— Kad se saberem, onda ću se odlučiti...

— Odlučiti? Na što? pitao je on u čudu.

Ona se dignula s divana, stala preda nj i zapitala ga:

— Hoćeš li?

On je stao drhtati, a na usne mu doleti smiješak sreće.

— Hoćeš li? Mene?

Htio je navaliti na nju.

— Čekaj! Ne ćeš li se pokajati?

— Nikada!

— Jesi li dobro promislio? Poznaješ li me?

— Vlasta!

— Znaš li, tko sam? Možda ja nisam samo lijepa, puna, poželjna žena u tridesetim godinama, možda sam — — Da te ne bih unesrećila...

— Moja Vlasta!...

Opet je htio na nju navaliti. Odbila ga je. I oslabljena, smućena, nekuda zamišljena i neodlučna rekla mu je:

— Čekaj, dok se saberem...

Izišla je iz sobe.

Čas je stajao sam taknut duboko u dušu ovom njenom ozbiljnošću. Ali samo na čas. Pošao je za njom.

Ona je otišla u drugu sobu, sjela za mali stolić, otvorila ladicu, uzela odande jednu sliku i stala ju promatrati. Julije se primaknuo k njoj, da vidi, što to gleda. Bila je slika njenoga pokojnoga muža.

On se je okamenio i prije negoli je mogao da se makne, rekla mu je ona tiho i grozno:

— Vidiš... ovoga sam ja... ja... ubila!

Drhtao je od straha.

— Jesam. Ubila! Uništila! Ja sam grozna! Da sam uvijek kao ovaj čas, bila bi dobra, i on bi bio još živ... Ali je moja narav kao orkan... U mojim grudima se razvija taj orkan... pa onda u časovima, kad mi se prohtije, probije grudi, izlazi napolje i sve uništava oko sebe... Onda se ovi zidovi ovdje samo tresu, a vrata i prozori ciču i tijuču kao od boli...

Izgledala je strašna, dok je to govorila.

Malo se je smirila, a onda šapnula posve tiho:

— Čuvaj me se, jer se to često, vrlo često dogodi!...

Spustila se je na stolac, a glavu bacila natrag.

O — što je on vidio ovaj čas! Vatra i sjaj i bljesak u očima, drhtanje i vibriranje žila na čelu, oko nosnica, usnica, na onom bazaltnom vratu... Prsti kao da su joj se grčili, a iz grudiju, jakih kao prva ljubav strujila je struja neizmjerne zasićenosti...

Vjerovao je, da govori istinu.

Zgrozio se je i u isti se je čas kao privučen tom strujom približio k njoj i obuhvativ joj koljena kleknuo preda nju:

— Vlasta — ja sam tvoj... tvoj... uvijek tvoj...

— Ipak?... šapnula je ona, i onda dometnula sažalno:

— A ja sam već skoro stara... ti si mlad...

— Vlasta, opomenuo ju on tiho.

Skočila je sa stolca kao da se u njoj što prevrnulo.

— Ti ipak hoćeš? Hoćeš?

— Hoću, Vlasta...

I taj se čas pred njim razotkrio raj. Kroz uši nu prolazile pjesme svih vijekova i one najjače, najstrastvenije, najtitanskije, i one umilne, blage, tople, idilske. Kao da čuje boga gdje progovara... I kao da gleda kako se nebo previja od slatkih melodija, dalekih, neslućenih čežnja... Raširila je ruke, a drhtave usne su mnogo, tako mnogo govorile.

On je samo čuo:

— Dodji!...

Pao je k njoj....

A odmah za čas gurnula ga je od sebe.

Iz grudiju prodre užasan krik — —

Ostao je kao kip.

Što joj je?

Ništa... Dalje ne... Danas ne. Sutra. Odviše ga ljubi. Sad je ovaj čas osjetila, da je ta ljubav kao orkan, a on to ne bi podnio... Sutra će se možda malo smiriti. Sutra neka dodje. Onda će zajedno odletjeti kuda god... Letjet će bez pameti, ludo... bez pravca i cilja. Kao orkan... A on s njom. Svaku će misao njezinu pogadjati, svakoj želji udovoljiti... Ljubit će je kao pomaman, a ona njega kao boga svoga... Makar to trajalo samo jedan dan, jedan čas, jedan tren... Ali ona mora živjeti!

Zazeblo ga je preko hrptenjače, a u žilama je stao osjećati led.

A sada neka ide. Brzo, brzo, brzo...

Mahala je pred sobom drhtavim rukama: Brzo, brzo, brzo...

On je začudjeno gledao.

— Brzo... Sutra... vjeruj mi... sutra —

— Zašto tek sutra? — buncao je on.

— Napolje brzo!... vikala je ona promuklo.

A kad je on poslušao i sav preobražen od čuda, od navale krvi, strasti, one vječne nikad site želje, polazio prema vratima, šaptala je ona gotovo kroz nos:

— Danas bih umrla....

Ostala je sama.

Okrenula se prema prozoru: gusta kiša, siva magla. U sobi mračno.

Na oči joj navrnuše suze. Oh — kako ga ljubi! Nije se usudila danas... Umrla bi...

Ali sutra! Sutra!

L. DELIĆ: KAD LJUBAV DO ŠUTNJE DOZORI... • NOVELA

Mlada dama, odjevena u zelenkasti baršun optočen smedjim krznom, stajala je u mećavi, u promočenim, nepodesnim cipelicama sred prostranoga trga. Ogledavala se bespomoćno za kolima i trsila da se zaštiti od nemilosrdnih zrnaca grada.

— Dozvoli, da ti naručim kola, jer ovo biserje, što ga rasiplje Juno, da spriječi gospodina supruga u nevjeri, kadro je i smrtnika učiniti kreposnim — reče ovisok muškarac, koji ju je već neko vrijeme slijedio.

Ona se naglo otkrene začuvši poznati joj, živahni glas.

— Molim te, pusti to propisno negodovanje — nastavi pridošlica jogunasto. — Zar se možda ne bi smeli razgovarati zato što smo jednom bili vjenčani? —

Posljednje su riječi zvučale više kao prijekor nego kao upit, isto kao što je pozivna kretnja ruke prema kočiji više zapovijedala nego molila.

Mlada se gospodja pokori nepritajenom zlovoljom. Ljutila se, što je još vazda bila pod njegovim utjecajem.

Šuteći su prosjedili put do stana. Kad su kola stala, pritisne on na njene bezvoljne ruke cjelov.

— Imao bih ti mnogo toga kazati — reče psove izmijenjenim, smjernim načinom.

Ona tek ponikne glavom ne pridižući je više.

Pošao je za njom.

Prispjevši u njezin stan odlože vlažne ogrtače i unidju u vrlo prijatno uredjeni boudoir. Po nečemu se osjećalo, da tu živi lijepa žena.

Viktor Rašin obujmi jednim pogledom cijelu sobu. Obradovalo ga, što je sve našao onako kako je ostavio prije više od dvije godine, kad je ono u nečuvenom nekom času usplamtio poradi trice. Brak — više parenje nego intimni odnošaj — sasvim se raskinuo.

Činilo se, da je obojici odlanulo. Za vrijeme zajedničkoga života nije bilo medju njima dodirnih točaka. Nije on ni tražio od nje nemoguće potpuno razumijevanje medju mužem i ženom, uvjeren, da u ljubavi ima žena biti duša, a muž tijelo, upoznavši u njoj po-

srednicu božanskoga sklada, smionu, slijepu sreću.

Sjećao se, doduše, vremena, kad ga je tajna kakova vela ili baršunastog jastučića zanimala više od cijelog Newtonovog sistema. No to je vjetar već davno odvijao zajedno s dobom, u kojoj se prima prva posveta ljubavi, s danima, kad više nije bio dijete i kad još nije imao djece.

U braku ne igra ljubav tako veliku ulogu kao u romanu. Njegov se je poglavito razvrgao stoga, što je ona umjesto da rasudjuje živjela od predrasuda stvarajući u neku ruku život u životu. Da je bilo na njezinu bili bi postali s vremenom milijunti uzorak filistarskog, nojevog morala.

Malo po malo nakupi se u obadvoma velika mjera susprezane nestrpljivosti. Premda nije bio od onih plitkih, hladnih egoista, koji nisu sposobni ni da se svladaju, ni da budu sa sobom zadovoljni, opet se je jednoga dana tako grubo ponio kako to čine samo ljudi ne vikli na surovost.

Ona, Vanka, pretvori se u okamenjenu nijemost. Videći da ga gleda kao žrtva krvnika omrzlo mu krpljenje slabih veza. Nešto opet i vlastita svjetska osobnost prijemljiva za užitke i pritisak duboke zasramljenosti učini, da se je hitrinom zle savjesti bacao iz naslade u nasladu. Ali te nikad nisu usrećile onoga, koga je boljela duša.

Odselivši se od žene nadao se oživotvoriti neke osnove, po kojima bi si iskupio ime iz gomile ostalih i ušao u mali krug velikih. Bio je vrstan fizičar i radio je na nekim izumima. No otkako se odijelio od Vanke nije mu posao išao od ruke kao prije. Misli su mu bile kao uzete i ma da se nije osjećao zgažen opet mu je bilo kao da je prošao mimo svoju sreću. Sretna je ljubav preimućstvo, nesretna nemoć. On se je uništavao ljubeći bez uzvrata.

Ima žena! Sve ljepši pupoljci se rascvjetavaju. Samo što su sad drugi na red došli. Sreća se ne vješa o pognuta ramena.

Pa ako i jest Vanka bila njegova žena, njegovo blago, kojemu nitko do li njega nije poznavao tajnih čara, opet nije bilo na njemu, na opsadniku već na opsjednutoj da gladuje.

Postalo mu je jasno, da je ljubi i da bi bio gotov na zločin, kad bi se tko drugi usmjelio posegnuti za njom. Bio je uvjeren, da će ona postati divna žena, kad se jednom odluči živjeti.

Vanka je bila poput aloe, potrebna dugotrajna žara da može procvasti, ali je bila i postojana kao hrid. Znao je, da mu je ona ostala sklona, pa se nadao, da će odsuće razbuktjeti zapretanu vatru.

Da nije bilo te nade, koja je poput zlatne vrpce proplitala tamu pustih, osamljenih noći, bio bi mu omrzao život u toj velikoj bolnici zvanoj svijet. Koliko se god ljudi patili — nema dana tako teških, da bi imali više od dvadeset i četiri sata.

U Vanke je bilo neke dražesne sustezljivosti kao u mladih vjerenica. Cijelo je njeno biće odisalo tihom odanošću. Mekane, ovlažene usne, modre zjenice i ljupki osmijeh pojačavao je ono žensko, ženskasto u njenoj pojavi, što je Rašina toliko privlačilo.

Odavna ju je već nenapadno slijedio kadgod bi ju gdje uočio. Vrlo ga je veselilo, da mu se baš danas pružila prilika iskazati joj uslugu i izmoliti časak nesmetana razgovora. Učinila mu se nešto snuždena; znajući da u tuzi vapaji životnih sila lako nadglase ljudsku volju, prožimala ga je struja bolne raskoši, umor pune sreće.

Vidjelo se to na njegovom cijelom držanju. Usko lice s nekoliko oštrih brazda posred čela, s pravilnim nosom, s toplim rumenilom usni i s teškim, spuštenim vjedjama, odavalo je u isti mah nemir i uzbudjenost.

Takova ga je ugledala i Vanka vrativši se iz pokrajne sobe preodjevena u kućnu haljinu. Svijetlo ljubičasta svila lijepo je uzdizala bjelinu prozirne puti i sjaj crnih vitica, što su joj obrubljivale čelo kao lišće ružu. Uvukla se duboko u naslonjač i čekala na ono, što joj je obećao reći.

— Ja razumijem — progovori Rašin uzbudjenim, promuklim glasom — da ti očekuješ od mene molbu za oproštenje. —

Prošavši vitkom, nervoznom rukom kroz tamnu kosu doda s nategom:

— Ne traži od mene da lažem. —

Vanki se ožari čelo.

— Ne, nisi me shvatila — ubrza on uvidjevši, da su njene misli zaokupljene uvrijedjenim ponosom davne pogrde.

— Ja sam se nisko ponio; ti ipak ne bi smjela tu moju neuljudnost tako teško uzeti. Vidiš — nastavi dižući se sa svoga mjesta — ja te za onda još nisam poznavao. Nisam znao što u tebi imam. To je, ako hoćeš, isto kao da ti je nepoznati uličnjak dobacio kakovu primjedbu. Uzmi je kao takvu — zamoli on srdačno. — Smetni je s uma! —

— Bilo je toga više — ona će trpko.

— Da. Pošao sam na pijančovanje, k ženama, k bijesu! Zabavljao sam se, jer sam se dosadjivao. Mnogo mi je trebalo, jer mi je srce bilo prazno. Kajao se nisam, jer nisam ni uživao. —

Iza tih riječi odahne Rašin duboko. Nekoliko puta prijedje rupčićem preko čela.

— Zašto . . . —

— Vanko, ne pitaj — prekine je Rašin. — Vjeruj mi, nije pravedno ljude previše pitati. Ti i onako sve znaš — on će nježno.

— Šta bi ti i mogao navesti osim riječi? One su dobre, ali nisu najbolje. Tebi zahvaljujem sve. Da tebe nije u mom životu, ja se ne bih imao čega sjećati. Zašto sam bio onakav? Znam li ja?! —

Glas mu se prekinuo. Prišao je k njoj. Nadvio se na oslon njenoga naslonjača i utisnuo joj cjelov u kosu. Od vreloga mu daha uzbibaše se njeni podatni pramovi.

— Bit će zato, što te silno volim — dahne pod glas.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Srebroliki zvuk sata zabruja kroz tišinu polumračnog boudoira.

— — — — — — — — — — — — — — — —

— Ja ne tražim oproštenja. To, i brak prepustimo nebu. —

Slabi smiješak poda njegovu mrkom licu izraz ljubeznog djeteta.

— Jedno i drugo nije kadro ljude učiniti vrednijima nego što jesu. Čovjek ne prašta. On ljubi ili zaboravlja.

„Što je to u njemu, da ga moram ljubiti?" — pitala se Vanka osjećajući, da joj volja u žaru njegova osvajanja izgara poput slamke.

Zar ga nije znala? Odlikovao se, doduše, velikom učtivošću srca, ali je bio nepostojan i u samoj sreći. Hotomično tvrdoglav i nesvijesno dobar. Htio je poniziti nju, ali je život ponizio njega.

Skupljajući joj uvojke nad čelom reče on iz tiha:

— I ti si kriva, Vanko. Bila si mi predobra.

— Ah! — mahne ona smeteno glavom.

— Najgrči se zalogaji najjače zasladjuju. —

— Kad dajemo onima, koji za to ne mare, onda smo mi veći krivci — utvrdi on svoj navod.

— Ali sad — šane on shrvan čežnjom . . . . sada si ljubljena kao nijedna žena. —

Nijema molba zadrhće mu na usnama.

— Ljubljena . . . htjede Vanka započeti, ali je izda glas. Borila se proti osjećaju, koji je u nje bio isto što u školjke biser.

— Ljubljena . . — ponovi Rašin njenu riječ kao da je miluje.

Udaljio se do prozora i prislonio usijano čelo na staklo.

Čekao je.

Mećava je prestala. Božanstva se izmiriše. Nebo je zemlju darivalo zvjezdama.

Svileno tkanje zašušti. Netko je jedva čujno prolazio sobom.

Dvije ruke prijedju lagano preko njegovih rukava i obuhvate mu ružičastim prstićima zglob. — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — —

— Dodji! —

MILAN ŠENOA: GRISCHUN. S PUTA PO ALPAMA

Bilo je u jutro, oko sedam sati, kad smo velikim, udobnim autobusom poletjeli od Laudecka uz dolinu Inna. Cesta se prebacuje sa jedne strane rijeke na drugu. Dolina je u jutro nješto tamna. Kad se cesta opet prebaci preko jednoga čudnoga mosta, onda se najednom iz gorskoga klanca na istoku pokazuju „gospoda", gledaju svojim snježnim glavama na nas, pa kao da nam govore:

— Slavno općinstvo neka nas pogleda, neka podigne oči do nas, pa će vidjeti, da još nijednoga mjeseca jula nismo bili tako lijepi kao ove godine.

U oto se odgrnu veliko brdo, jer smo učinili veliki zavoj, pa nam se prikaže komadićak „pravih Alpa". — Nisu to vrhovi kao raščijana kosa ili kao moj žepni nožić dok sam bio Robinsonom u Zelegaju. To su stara gospoda posijedila i pobijelila u poštenju. Oblici su im mirni, lagano svedeni, visoki vrhovi nisu strmi, daleko i široko puštaju, da im se kristalni modrikavi skuti pružaju u dolinu. Prastara je to čeljad od kristalnoga škriljevca granita i gnajsa. Inn je zadirao duboko svoje korito medju nje. Mala ploštica rasvijetljena rujnim zrakama jutarnjega sunca, diže se u vis, u tamnu nebesku modrinu.

Nešto smo se okrenuli i eto pred nama selo Lavis sa svim turističkim oznakama: ogromna kula, nakrcana svim mogućim kovčezima, poštarska kočija sa jednim mladim parom, jednim stolarom (koliko se činilo, jer je taj pasažir imao vrlo uvinute noge), jednom mladom ženom, koja je sa sobom nosila čitavu legiju pilića, i koječim drugim. Uz kočiju našao se moderni „turista" sa svojom kćerkom. Ne ovi — nego ovaki su nas ljudi progonili čitavim putem, zato i o njima jednostavno šutim, pa spominjem samo, da je kći (crnooka, preobilna u punoći tijela) ocu govorila: „Cher papa", a on njoj sve moguće izlive ljubavi — dašto na njemačkom jeziku.

Iza toga sela podigosmo se na visinu od tisuće metara. Gorski su obronci sve strmiji, sve je puno crnogorice, ljudi što su se s nama vozili, stali se spremati.

Dodjosmo napokon na mjesto Pfunds, gdje se cesta dijeli — gdje su neki veliki „mail-coatch" čekali — gotovo sa čežnjom.

Svi se izvukoše, a ostadosmo nas dvoje.

Prekrasna cesta, jedina su kola na toj cesti naš autobus, koji se isti dan vraća u Landeck, zavija, odmiče se od gore, onda se pokriva silnom galerijom, brani se visokim parapetom, prodire kroz kamen i nakon po sata — eto dolje onih „mail-coatch" izgledaju duboko dolje kao mravi. Gotovo ispod njih legao u dolinu Inna na brdašcu Alt-Finstermünz, gotovo sto pedeset metara pod nama. Sasma se sunovratna stijena diže nad tim starim gradićem, a na toj je stijeni usjećena naša cesta — tu se diže novi hotel Finstermünz.

Stadosmo časak. Moja se žena bila zaljubila u one strmine, u one prašume, ali nas opet iz ove veličajne poezije skine jedan „cher papa", koji je preko zlatnoga očalina (planparalelna stakla ali u zlatu) gledao putnike i zazivao svoje „premilo zlato".

Založismo mrvu, pa hajde dalje. Malo se po malo sakrivao Inn — gubio se u silnoj dubljini, prekrasnu nam cestu obrubili vitki borovi i jele, ona se gotovo prilijepila uza strmi prostranak. Kamen se javlja sve više i više, stare se jele povalile, gnjiju pa podavaju hrane tisućama drugih bilina. Mrvičak neba, što se vidi nad nama, nekako je blijed — nema više modrine od jutra.

Nehotice se stisnusmo jedno k drugome: zima je. Pred nama se podigle silne (čini mi se) granitne stijene, cesta se posvema gubi, pa ne znaš kuda će tvoje prevozilo. Uski — poput pukotine, otvor stvorio se pred nama — i amo zakreće cesta, na lijevo, na desno, zakrećući neprestano, slijedeći vjerno svu krivudanju po sred golih kamenih stijena. Na takovom jednom krivaju stisnula se u zavali tvrdjica, njezino je podnožje isprepleteno bodljikavom žicom, šiljatim na po zakopanim stupovima, a ne vidiš je dok ne dodješ sasma pred nju. U ostalom — o tome ne volim pisati, jer bi se moglo smatrati kao neko „izvidjenje".

Za to mi je vrlo drago bilo, kad se riješismo one sutjeske, pa izadjosmo na visok — preko

tisuć trista metara — valovit kraj. Lijepe livade prelijevaju se s jednoga humka na drugi, teška se crnogorica spustila sve do njihovoga ruba, i još nekoliko zavoja — okući — ili tički „takuliću" i mi se nadjosmo pred nekim živim mjestancem, kome je šiljasti toranj u nebo gledao (kao guska kad se napije vode), a plosni krovovi prikriti sitnim kamenjem kao da već čekaju ljuti sjever i hudu zimu. To je Nauders. Bilo je to posljednje austrijsko mjesto na švajcarskoj granici, dok nisu pored Inna načinili novu cestu, što vodi u Engadin.

Na jug odavle pokazuje se duga, protegnuta kosa, jedan neznatan vrhunac izdiže se na toj kosi, koja je dašto sva u snijegu — to je slavljeni Ortler. Upitam jednoga žitelja, ne vjerujući sam sebi, što je ono, a on će mi:

— Ono je Ortler, gospodine.

— Mi smo čekali sasma nešto drugo, prigovori moja žena i mi uprtismo naše „naledjnjake", pa stadosmo junački koracati.

Možda smo sat i četvrt prolazili priječcima lijepo gradjene ceste, što se okomično spušta trista metara nižemu mostu na Innu. Gustom smo šumom išli nizbrdice, kad nam dopru do ušiju ljudski glasovi. To je most, ujedno granica austrijska i švajcarska.

Predjosmo preko mosta, odgovorismo na dva tri pitanja, što nam ih podaše švajcarski carinari, pa zadjosmo u gostionu k „pošti" na objed. Pogranično se mjestance zove Martinsbruck, a pripada kantonu Graubündenu.

Kantonu Graubündenu, koji Talijani zovu Grisoni, pravo je starinsko ime Grischun. Romanizirani Rhaeti — stara keltska nacija, tako zovu svoj kanton u svom jeziku. Rhaeto-Romani stanuju po svem Engadinu sve do Maloje, pak na Stražnjem i Prednjem Rheinu, a tek tragova ima u Italiji, na jug Nufenenu. Zanimao me kraj, u kojem stanuju ti stari Evropljani, — hajde da ga pogledamo. Valja svakako priznati, da to moje putovanje nije ni najmanje nekaki naučni put: zabavno putovanje — ali ako se putem namjerim na što, što bi bilo zanimljivo, to ću (tako sam mislio) pribilježiti.

Tako smo stajali na pragu Grischuna, da se ut prisca gens mortalium otisnemo u nj „per pedes apostolorum".

Rijetki se oblaci nadvili nad Engadin; daleko na jugozapadu slabo se ističe Piz Ayüz, sav u ledu, neka crvenkasta sjena zakrilila njegove istočne obronke, oblaci su žuti, tamno zelenilo ima ljubičaste i ljubičasto-crvene sjene. Sve se to posulo sitnom, sičušnom maglom od prašine, što se sa ceste diže. Neka stara ruševina javila se na visini. Podjosmo. Dolinske su strane manje strme nego dolje na austrijskoj strani, — dva tri mjesta pored kojih prodjosmo, neznatna su, jadna — ali već romanska. Uvjerio nas o tome natpis na jednoj zidanici — „scola". Prvo je veće mjesto, što smo ga vidjeli, Ramousch na lijevoj obali Ena (tako zovu Inn) — koje se obale naša cesta drži neprestano. Nješto više od toga mjesta dokanča se Val Sinistra, zatvorena uskim prolomom; na strmoj se stijeni (ne znaš kuda je pristup) diže crna gradina Tschanuf. Uz Val Sinistra, u kome se lijepo prikazuje visoko seoce Vnà, ide put u južni Voralberg sedlom, koga domaći žitelji zovu Cuolmen Fenga. I u Val Sinistra i po donjem Engadinu gledali smo kako ljudi čudno spremaju sijeno. Pokošeno se sijeno prevrće, pa kad je suho, vežu ga u velike ponjave i sprave u mala kolica, koja onda volovi, katkad sa silne strmine, mirno izmeću na cestu. Upravo je zanimljivo vidjeti po planini i po dolini Ena, gdje ima mnogo sjenokoša, kako se bijele te ponjave. En se je pobrinuo, da žitelji Engadina imaju dovoljno livada i s lijeve a dosta i s desne strane, vidjesmo silne naplavine njegove, po kojima on katkad hara, ali redovno su te naplavine pune bujne trave.

Ravno na jugozapad prikaza nam se jednako kroz maglu neko mjesto: — sjajne kupole liješte se o suncu, vitki tornjevi blistaju (dakako kroz maglu), velebne se zgrade koče u šir i duljinu (i opet kroz maglu) — a mi zakoračismo jače. Do današnjega našega cilja prevalismo tek po puta. Izdaleka su nam sjajili oni tornjevi i one kupole, ali mi se nikako ne dokopasmo njih. Vidjeli smo Lischanu, silnu, maglovitu, gledali smo En sve niže i niže — ali nikako da dodjemo do onoga mjesta. Cesta slijedeći svaku dolinu ostaje jednako visoko

— ali zato ulazi u svaku od njih. Napokon iza tri sata dobra hoda — eto nas na cilju. Pred nama se stvori Scuol pa Vulpera i niže Tarasp sa starim, prekrasnim gradom. Sve to leži hiljadu dvjesta pedeset metara (od prilike) — koliko najviši vrh Male Kapele. I jedno i drugo i treće znamenita su i svem svijetu poznata kupališta (ali dašto razmjerno paprena). Odlučismo noćiti u Scuolu, pa se spremismo „k medvjedu", a onda da pogledamo mjesto.

Na položitom obronku Motta Natunsa pružilo se to mjesto sa kojom stotinom lijepih vila, zgodnih kuća za stanovanje, a nad mjestom je toplo vrelo pa neke tvorevine siga. Nješto ispod Scuola digla se crkva, [čini mi se protestantska — engleska sa sjajnim silno vitim zvonikom. Taj nas je zvonik dugo prije našega dolaska vabio i teškom mukom dovabio. Posred pošte, jelena, Biau Rivage, Continentala, Terminusa, Bristola, orla, zelenoga mačka i kako se sve te penzije, hoteli i gostione zovu, dodjosmo do na čelo mosta, što se kojih četrdeset metara diže ponad Ena. Prema jugoistoku otvorio se prekrasan pogled u večernjem rumenilu. Široka Lischana prelijevala se u stotini crvenih nuansa, a pod njom tamnila se šuma do nešto ponad nas. Tu se podigoše sjajne palače, vile i hoteli kupališta Vulpere. Pod nama srušio se En, divlja i prpošna rijeka, u duboku guduru, preko koje vodi elegantni vitki most. Predjosmo most pa okrenusmo šarolikim putem uz En. Sve se više spušta taj put, sve se više pokazuju umjetne nasade — ali i publika je do skrajnosti umjetna i fina. Ima tu svega i svačesa, tu se koči uz čudnoga Quintusa Fixleina bajni Uncle Tom, nervozni Sparafucile uz elegantnoga Dandina, ukočeni John Bul, uz elegijskoga Palczinszkoga tvrdog Čičikova. Medjutim u svakoj toj narodnosti mogao si vidjeti po jednoga „cher papa" i njegov „zlatni biser" — bila to žena ili kći. Toalete svake ruke, od najstrože zimske (valjda —30° C) pa do sasma suptilne ljetne, sve je to bilo izmiješano, tako — te sam pomislio, da svaki treba da nosi toaletu svoje domaće klime. Vidjeli smo jednu damu (navodim to samo kao primjer), koja je imala toaletu od ljubičaste svile obrubljene mnogo težim baršunom, dovoljno izrezana na prsima i na hrptu, fini slamnjak resile dvije silne (i opet ljubičaste) ruže, oko svega toga ovilo se neko skupocjeno krzno kraljevskoga majmuna iz Aljaške, a uza to sitne sasma izrezane cipelice od svile (dakako ljubičaste) prikrivahu svijetle svilene čarape.

Nakon po sata krivudanja i vrludanja posred ovih madona „di tempi" približismo se Junu. Tu se uz rijeku prostrla velika zgrada — visoko razizemlje čini mi se da je pokušao netko zidati u stilu „Louis XV." — ali svakako je zidano u posljednjim decenijima devetnaestoga stoljeća: u onim sjajnim decenijima, koja mišljahu da su dorasla svakomu stilu. Tri vrela slane vode (kao u Karlsbadu) izlaze u toj gradjevini, a nose imena triju svetaca: Pankracij, Servacij i Bonifacij ; jedan od ove trojice je posjednik vrela, ali ne znam, duše mi, koji.

U zgradi i opet „cher papa" gledaju kako da udovolje svojim „biserima", fiksiraju nas, koji smo u njihovim očima „misera contribuens plebs". Quintus Fixlein ide do vrela gledajuć u svoga Baedeckera, Sparafucile grdi jednoga trhonošu, Dandin laska lijepoj prodavačici cvijeća, Uncle Tom kupuje novine, a John Bull se dosadjuje. Čitavo čislo elegantno odjevenih dama nastoji kako da bolje pokaže svoje toalete — jer napokon to je njihova svrha. Proturasmo se posred te vreve pa nas eto na niskom mostu što vodi preko Ena. Gore visoko iznad izvora (jedno sedamdeset metara) diže se Vulpera na strmoj obali, a na drugoj strani rijeke digao se na samom žalu prekrasni hotel Tarasp. Sve je tu šišano i ostriženo, glatko i izravnano, nigdje ni trunka smeću, nikakove neskladnosti. Običan čovjek, kaki sam ja — tek izvana sa strahopočitanjem pogleda to čudo, pa se pobere. Omnibusom dovezosmo se u Scuol, kad je već sva Vulpera bila u svijetlu. Milijun malih svjetiljaka igralo se u jednoj liniji, a ispod njih bubnjao Inn s obale na obalu, kipio i lomio se kao da želi iskočiti iz korita, koje je sam iskopao.

U „medvjedu" sjedosmo da večeramo. Dok smo mi odabirali i klasifikovali jestive od nejestivih zalogaja, dotle se je za drugim stolom (kraj slabašne rasvjete) razvijala slika, su-

jet vrijedan jednoga Browera: dočekao otac sina, koji je dugo vremena boravio u velegradu, pa ga sada pokazuje svojim prijateljima. Na pola rasvijetljena staračka lica, kratko ostrižene brade, jaki brkovi, oštre crte lica pa većinom modre oči, stajahu u gotovom kontrastu sa temperamentom, kojim su govorili, s gestom njihovih ruku i očiju i s čudnim kretnjama, kojim su pratili svoje na oko žestoke riječi. Moja se žena sjeti nekoga staračkoga bakarskoga društva, koje je svršilo riječima:

— Kit je riba, a moj sin je tovar!

Velevažni se je mladić, koga je bila tek pošiknuia pod nosom „prima lanugo" držao komički i dostojanstveno. Romanski jezik (od koga nismo ni mrve razumjeli), kojim se je dakako isključivo govorilo, nije mu išao više tako glatko kao njegovim susjedima. Govorili su kao da je taj jezik složen od samih jednosložnih riječi, „š" je zapremao glavno mjesto, a sa „č" završavala je svaka riječ. Čini mi se, da Romani uz neprestan njemački pravopis rabe za taj „č" diakritični znak „tg" (kao od prilike u engleskom). Sve jednako, mene je ta čudna i iskrena slika domaćega žiteljstva sto puta više zanimala, nego stotina onih „cher papa" i čitavi „jardin d'acclimatation", koga smo vidjeli dolje u Taraspu.

Drugi smo dan u jutro sjedili na električnoj željeznici, koja ide prema jugozapadu. Već se na taraspskim vrelima prikazaše silne galerije, viadukti i prorovi, kojim obiluje ta željeznica. Valja reći žalibože obiluje, jer ima tih prorova i tunela toliko, da čovjek jedva uhvati lijepu sliku i opet juriš pod zemljom. Malo iznad postaje Scuol pokaza se na čas — grad Tarasp, a nješto podalje Val Plana i dva vrha sa dvije strane te doline — Plana dedaina i Plana dadora, svaki od njih preko 3000 metara. Jurimo dalje — dižemo se. Na desno pruzi javlja se Ardez; otkad polazi željeznica u Scuol (a tomu ima dvije ili tri godine), to se mjesto diglo do ljetovališta, igrališta, na strmim alpinskim obroncima učinjena su umjetna sanjkališta. Tek što smo mogli da pogledamo mrvu toga kraja, javlja se drugi. Lavin zove se postaja neko hiljadu četirista metara visoko; odavle idu turiste na vrhunac Silvrete, na Piz Linard (i opet tri i po tisuću metara visok), a onda se dolina raširuje, En čini veliki zavoj, krivuda jače. Minusmo Susch, kod koga se dokonča Flüela, cesta što vodi u Davos, a onda Zernez, kod koga se opet cesta na istok odvaja preko sedla Sü Som u dolinu Val Müstair. Već se digosmo do visine od hiljadu pet stotina metara. Prodjosmo na drugu stranu Inna. Čas smo jurili gustom šumom samoga ariša, čim se više dizasmo, tim se niže magla spuštala, tim se više moja Vera stiskala uza me. Bilo je ozbiljno hladno. Dodjosmo u Zuz, malo mjestance sa starim tornjem na srijedi, koga zovu „Tuor" a ima o njem kojekakih priča. Nješto dalje pružilo se već na polju mjesto Bevers, koje je postalo znamenito otkad ide željeznica ispod Albule; polje, na kome leži Bevers, visoko je nješto preko sedamnaest stotina metara, dakle nješto niže od najviših vrhova Velebita.

Izadjosmo, valjalo je promijeniti vlak.

Retijska željeznica, što ide od Beversa do Davosa i Tusanna (Nijemci to zovu, ne znam zašto, Thusis) uskotračna je, a diže se najviše trideset i pet metara na kilometar. To se odma vidi, kad čovjek ostavi postaju Bevers, pa se zaleti u lijepom vagonu u beversku dolinu. Visokim nasipom vodi najprije put, a onda se zabode u goru nješto na jugozapad od sedla Albule, koje se diže tek neko šest stotina metara više. Pet kilometra dugi tunel spada u red velikih tunela evropskih. Moj Baedecker veli, da je temperatura u tunelu 15° C — ali meni je postalo posve toplo: uostalom to može da bude, jer smo mi iz prilične zime, najednom došli u znatno topliju zonu. Istina je, danas čovjek ne može ni cigarete ispušiti, a da se ne mora sjetiti zakona „o relativitetu".

Iskopasmo se iz brda negdje na visini od hiljadu osam stotina metara, prodjosmo jednu malu postaju, a onda nam se pruži čudan pogled u dolinu. Tri se, četiri komada tračnica pokazuju sve niže i niže, jedan komad povrh drugoga, onda se jedan križa s drugim — dakako i opet jedan poviše drugoga, a ono što manjka opisuje željeznica u utrobi zemlje.

Dva tri puta okrene se sam a oko sebe (tako se barem putniku pričinja), onda leti nizbrdice, visi gotovo u zraku nad bijelim potokom Albulom, a onda se opet zakopa u zemlju pa izadje mnogo niže; onaj viadukt gledaš visoko nad sobom. Kraj tih tehničkih majstorija jednoga stoljeća, zaboravljaš sasma na velikane, što milenije gledaju sa svojih bijelih visova: granitne glave Piz Uertscha, Piz Ragnuxa i Piz Vallugna (tako ih navodi Baedecker) gledaju mrave, koji su prorovali, tek mrvicu, a misle da su učinili velebno djelo. I opet „relativitet". Ja sam napokon sretan, što imam pravo, da jednako bedasto sanjam kao američki milijarder ili njemački genij.

Tek kod Bravougna smirila se željeznica. Bravougna je lijepo mjestance (tako se čini sa visoke željeznice), u novije doba dolaze mnogi bolesnici amo, jer ima neka ljekovita voda, a zimi javljaju se sanjkaši i skijaši, pa onda čitav kraj ponovno oživi. Još jedan kratki okružni tunel i eto nas u Filisuru. Ovdje se dijeli retijska željeznica na dvije grane: jedna ide niz riječinu do Tusanna, dok drugi zakreće prema sjeveroistoku gudurom Landwassera u Davos. Mi odabrasmo ovu drugu rutu, pa se uzesmo čas uspinjati divljom gudurom. I ovdje učinili su ingenieuri veliku pogrješku, jer baš kod najljepšega mjesta vode željeznicu pod zemljom. Napokon nas eto u proslavljenom Davosu: opet sva sila koliba, pensiona i vila, a sve je jednako gradjeno, sve ima otvorene cele sa ležištima na suncu; tu spravode svoje tužne dane bolesnici svega svijeta tražeći lijeka svojoj bolesti.

Na sjever mjestu Davosu (jer se prvi dio zove kupalište — ali su oba srasla) prostrlo se malo jezero. Lijep je pogled na jug na Piz Michel i Piz Aelu. Vraćamo se glavnom ulicom. Trgovina ima svakojakih, velikih, izlozi su raskošni, osobito oni, u kojima se cvijeće prodaje, sportske spreme svake ruke dobivaju se u izobilju, jer je Davos znamenito sportsko mjesto, osobito za zimski sport. Smiriv i naše želuce vratismo se u Filisur. Spomen, što ga ostavlja Davos (i zdravom čovjeku) neugodan je, pa smo nastojali, da nam drugi veseli prizori ublaže onu neugodu.

U Filisuru trebalo je čekati jedno sat i četvrt. Interesantan razgovor načuhnuo sam ovdje, vodili ga jedan željeznički činovnik i jedan valjda šumar (ja si možda utvaram tako, ali je bio sasma šumarski obučen). I jedan i drugi bit će da su Romani, kakogod su govorili njemački. Govorili su o napredovanju njemačkoga življa u kantonu, o tom kako ima jednako Romana i Nijemaca (kojih četrdeset tisuća), pa kako se postupalo kod imenovanja postaja na retijskoj željeznici. Mene je vrlo zanimao taj razgovor, pa sam dosta pribilježio. Bog zna, bio bih možda čuo i još koju, da se najednom ne nadje u našoj sredini jedan „cher papa" sa svojim „dragocjenim biserom", oboje nosilo masivnu motku od hvata duljine pa se hrustilo, da je pješice prevalilo put od Perkina dovle. Perkin ima biti Bergün, a to je njemačko ime za Bravougn; u ostalom od toga mjesta do Filisura ima ravno devet kilometara, najsjajnija cesta na svijetu, koja ide neprestano nizbrdo.

Visokim zakrenutim viaduktom odvezosmo se prema zapadu. Za malo vremena eto nas u Alvagnu ispod hiljadu metara. Tu ima znamenito sumporno kupalište, pa je i opet sve mjesto puno zdravih i nezdravih ljudi. Nešto dalje i opet se zaustavi vlak u Casti, znamenita željezovita kiselica, i izlazište poznate ceste, što vodi preko Giulia u Silvaplanu u Gornjem Engadinu. Prešavši opet jedan silni viadukt kod Solisa zadjosmo u sutjesku Schyn, koju je Albula usjekla, a onda se otvori dolina, široka, lijepa, a na zapadnoj strani njezinoj položio se stari Tusaun.

(SVRŠIT ĆE SE.)

TRAGIČNA SMRT EME BOIĆEVE

Dne 16. prosinca g. 1914. umrla je u Beču Ema Boićeva, otrovavši se veronalom.

Nekoliko sati iza čina stiglo joj je posredničko pismo, da je kucnuo čas, gdje bi s uspjehom mogla da pokaže svoje umijeće pred ravnateljem Burgtheatra — neka računa stalno s angažmanom g. Thimiga. Burgtheater ! To je demon, koji očarava Boićevu kroz cijeli njezin glumački život. Bijaše vrhunac njenih želja. A sad tako blizu cilju i morati umrijeti !

Već prije je jednom Boićeva igrala pokusno pred ravnateljem Burgtheatra pred pokojnim Bergerom. U njezinoj se ostavštini nalazi njegovo pismo od 15. svibnja 1912. :

Visoko cijenjena gospodjice !

Vaša pokusna igra od 13. svibnja vrlo me rastužila, što nemam prigode, da vas gledam u jednoj velikoj ulozi na pravoj pozornici. Naročito „Gospodja s mora" živo me zanimala. Obje druge uloge Adelheid iz Götza i Djevica Orleanska, pokazale su mi još opseg vašega umijeća ; ali moram dati prednost gospodji Ellidi. — Nažalost moram se za sadanjih prilika odreći toga, da vam dadem jedan zadatak na Dvorskom kazalištu, jer Vi ne biste ovdje mogli dobiti mjesta za vaš neobični i zanimljivi talenat. Uloge, za koje ste Vi naročito sposobni, gotovo su posve u rukama nekolicine naših prvih članova, tako da bi za Vas ostalo samo vrlo neznatnih ili gotovo nikakovih zadataka, zbog čega hoću i Vama i sebi da uštedim tako neugodan uspjeh vašega angažmana. Uz srdačnu hvalu na živahnim dojmovima, koje sam proživio za vaše pokusne igre — — — Alfred von Berger.

Iza toga dogadjaja vratila se dalje na trnovitu cestu umjetničke karijere svoje. U posljednje vrijeme bijaše naročito razočarana. Dosegla je prošle godine jedan sjajan angažma za prvu tragetkinju na „Deutsches Volks-

theater" u Beču s ugovorom na pet godina. Iza tri nastupa, koji su svi bili veliki uspjesi, ravnateljstvo ju ignoruje ne davajući joj više uloge, u kojoj bi se uopće mogla prikazati. I Boićeva pada u sumorne misli. Njena strastvena duševnost ne da joj da stoji po strani i da bere gažu kao mrtvi član pozornice. Po shvaćanju nekih glasila bečke štampe, jedino je u tome očajavanju razlog njezinoga samoubojstva. Arbeiter Zeitung, organ, koji se odlikuje svojim društvenim kriticizmom u bečkoj žurnalistici, piše: „... za jednu modernu glumicu bijaše repertoar toga kazališta preuzak, skrojen po željama općinstva bez razumijevanja, napuhanoga i neobrazovanog, lažno odgojenog i tudjinskog. Na Emi Boićevoj ogriješismo se teško, ne lično, ali stvarno, cijelim našim kazališnim sistemom, ne izuzevši ni kritike. Kako bi se njen talenat bio razvio za drugih prilika!" (A. Z. 22. XII. 1914.)

Dakle ovo je tajna smrti Eme Boićeve! „Car valčika" ubio je tragediju i tragetkinju! Svojim je samoubojstvom učinila tragetkinja možda isto, što sufražetka kladivom, razbila je u svetom ogorčenju veliku umjetninu, svoje divno oduhovljeno tijelo, koje je umjelo da kreira najviše tipove ljudskosti, razbila ga je da na čas trgne lakoumnu svjetinu oko sebe iz frivolnoga skrovišta cinizma i ravnodušja. Njena smrt jarko osvjetljuje mizerne prilike današnjega kazališta. Hrvatska inteligencija jedva da ima pojma o niskim potrebama komercijalnih elemenata velegradskih i o utjecaju njihovu na uprave kazališne.

Prije nekoliko godina spremao se u Njemačkoj državni kazališni zakon, da se učini kraj iscrpljivanju glumaca od cijele vojske preživača i despota. Po Boićevu je značajno, da je tada ustala optužbom, potpisanom punim svojim imenom, ne protiv izrabljivanja umjetnika, nego protiv nedostojnih i demoralizovanih medju njima samima, tražeći najprije od njih samih ljudsko dostojanstvo. Ovaj proglas Boićeve toliko je značajan po njezinu umjetničku ličnost i osudan u njenom odnošaju prema ravnateljstvu bečkoga kazališta, da se iz njega ovdje mogu navesti neke rečenice: „Doživjela sam, da su ravnatelji trpjeli kolegice, koje su zbog neplaćanja u gostionama i zbog bluda pozivane na sud, a ondje nijesu znale ni imena svojim sukrivcima, — kolege, koji su se noću odšuljali iz gradova ne plativši svojih vjerovnika (gazdaricu, krojača, mesara) a koji se još hvalili tim junaštvom. — Morala sam slušati, kako se ravnatelji, kolege i kolegice podsmijevaju pristojnosti i osjetljivosti, kao da su to najgluplje stvari na svijetu. Ne čudim se, da u takovim prilikama ravnateljima vladaju milosnice, tiranija, pohlepa za novcem. I još nešto: kakav je naš repertoar! Jedna sramota, protiv koje bi trebalo takodjer da ustane državni kazališni zakon... Stidim se, da sa iste pozornice i pred istim općinstvom govorim riječi pravih pjesnika... Čistimo! Bičem očistimo beščasni hram umjetnosti od nesavjesnih kupaca i prodavalaca. Više ozbiljnosti u umjetnosti. Čistoća u radu i čistoća u osjećanju. Služimo jedinoj umjetnosti i vršimo je nabožno. Tada bi ljudi opet došli k nama, kao što su nekoć polazili crkvu." (Der Neue Weg.)

Na ovaj se odvažni krik odazvao Karl Ludwig Schröder tražeći reforme. (Deutsche Theater Zeitschrift. II. Jahre, 36. Heft). Ovo je dokumenat, kojiosvije tljuje i samoubojstvo Boićeve. Jer kazuje, oko čega se kretala njezina borba i što bijaše izvorom njezinim neuspjesima. Ne radi se o „propalom talentu", o umjetničkom neuspjehu. Boićeva ne bijaše jedna mala duša, koja bi se morala zbog bilo kojih razloga uteći neumjetničkim, etičkim razlozima, da opravdava svoj curriculum vitae. Da je bila prvoredna snaga glumačka i priznata veličina u njemačkoj kritici, o tome neka se ljubezno uputi i naše općinstvo dozvolivši mi da ovdje ocrtam umjetnički razvitak Boićeve u svijetlu te kritike, ne prešutjevši ni nepovoljne izjave njene. Ne radi se o sazivanju autoriteta, dok imamo o Boićevoj svoj lični dojam i sud.

Boićeva je prviput izišla na scenu s teškim zadatkom. Javila se našemu kazalištu s naslovnom ulogom Djevice Orleanske. Tek što je ostavila licej, samouka. Taj čin ostaje značajan za svu njezinu umjetničku individualnost. Idealizam njemačke klasičke drame daje joj pravac težnjama. Otuda silan osjećaj etičkoga poziva u sebi, otuda mjerilo protiv lakrdije i

nedostojne igre. Ljubezna naša kazališna uprava uzela je i nehotice već onda na se zadaću, da mladoj glumici dozove u svijest silu realnosti i zemaljske teže. Opasala ju oklopom, pod kojim hoće da svisne i vitez srednjega vijeka, a kamo li ne djevica u zaletu i ognju svojega prvoga nastupa. Ojadjena i razočarana stupila je mala Boićeva na pozornicu. Nije ju zadovoljavao ni srdačni pljesak dupkom pune kuće, ona je sašla sa scene s punom spoznajom onoga, što joj još ne dostaje. Kritika nije ni časa časila, da joj to i dokaže. Za kritiku to bijaše jedna poletna deklamacija, iza koje se ipak osjeća pritajena silna strastvenost i zamjeran glumački talenat. (Ivanov, Agr. Tgbl. 1902.). U ostavini glumice nalazim dražestan feljton od pseudonima (Mane Nikoletina), koji zaključuje: „A meni, gospodine, imponira kuraža".

Iza ovoga krštenja umjetničkoga Boićeva dobiva štipendiju i uči dvije godine u Beču (Schauspielschule des Konservatoriums). Učiteljem joj bijaše Römpler, kojemu je sačuvala i kasnije najveće štovanje. Na zaključnom ispitu svraća Boićeva pozornost bečke kritike na se vidljivo u većoj mjeri nego li njene drugarice. Dolazi k Reinhardtu u Berlin, da zauzme položaj mlade glumice bez odredjenja, koja hoće i mora još da uči. Dodijeljeni su joj Strakosch i Eysolt. Ovdje ju stigne prvi poziv za prve uloge na novo osnovanom Intimnom kazalištu u Beču. Reinhardt čuvši o odlasku Boićeve saleti je neočekivanom ponudom, da ostane u njega, da će on od nje načiniti svoju prvu tragetkinju, neka ona prekrši ugovor, on da uzima za to svu odgovornost na se. Nagovaraše je tako cijeli sat, ali Boićeva osjeća, da se to ne može i ona zbog svoje savjesti više nego li zbog ugovora ide da preda sve svoje umijeće jednome mladome pothvatu, koji se osniva s literarnim i umjetničkim pretenzijama po njezinom ukusu. I doista Intimes Theater uzima najduševnije šta ima u taj čas u Modernoj i povjerava prve uloge Boićevoj. Ona kreira novo lice Deutherije u prvijencu Wisegard od E. Stuckena (danas jednoga od boljih dramatičara njemačkih). Drama nedovoljno proučena, propala je, ali Boićevoj bilježi kritika cijelo priznanje i jedini uspjeh. Igra zatim Irenu u Zlatnome runu od Przybyszewskoga, Arinu u Vanjušinovoj djeci od Najdjonova, Dadilju u Ocu od Strindberga i stiče sebi glas neobične glumačke ličnosti u modernoj igri. Ali literarnost Moderne odbija bečko općinstvo i pothvatnik segne za komadima „za blagajnu". Igra koješta. Intimes Theater se pretvori u frivolnu atrakciju i naškodi za dugo glasu Boićeve. Naročito je u nas nazivali „tragetkinjom intimne scene" i prišaptnuli lažno mjerilo neorijentiranoj kritici. O odnošaju Boićeve prema Intimnom kazalištu sudi jedan bečki kritik ovako: „Kada bi općinstvo prestajalo da se smije, mogla se vidjeti na pozornici jedna gospodjica Boić, koja vrlo značajno igraše staricu. Neka se gospodjica što prije spasi iz ove sredine". Iza Intimnog kazališta Boićeva gostuje u Zagrebu s Ibsenovom Heddom Gabler. Mene je tada unatoč nepovoljnoj, bolje rekavši, neodlučnoj kritici naše štampe, umjetnica stala zanimati i ja sam uz ljubazno posredovanje njene prijateljice Kamile Lucerne mogao da se uvjerim o bogatoj darovitosti mlade dame i u usmenom saobraćaju. Od klasičkih zadataka preporučivao sam joj tada Ifigeniju, jer sam slutio da je pravo biće umjetnice u „uzvišenoj patnji".

Boićeva je od sada prolazila mnogim njemačkim manjim pozornicama, dok nije prispjela i na veću. To su opet dvije godine stradanja (1906.—1907.), za kojih ona boluje na nekim patološkim tvorbama u nosnoj šupljini i podvrgava se četrnaest puta operaciji. Taj križni put ide pozornicama Reichenhalla (1906.), Mühlhausena (1906.), Berlina (1906.) i Stolpa (1907.). Iz recenzija se razabire, da je svagdje ocijenjena kao neobičan talenat i bogata duša, kritike se jedino spotiču o izgovor Boićeve, pronalaze točno i „nazalne" vokale i drže je, čini se, židovkom iz Ugarske. Medju kritikama su najzanimljivije one o gospodji Alving u Ibsenovim Sablastima, i o Orsini u Lessingovoj Emiliji Galotti.

Godine 1907. počinje za Boićevu nova stepenica umjetničke karijere. Pozvana je za glavne tragične uloge u Halberstadt (Stadtheater), gdje ostaje dvije godine 1907.—1909. Ovdje razvija bogat klasički repertoar. Igra Porciju, Medeju, Mariju Stuart, Ifigeniju,

Prababu. Naročito je kritika istakla Ifigeniju, Prababu i Mariju Stuart. Visoke patnice! Ovim ulogama pogoduje i sama figura Boićeve, koja nije imala ni jedne njemačke crte: vitko, gotovo slabo tijelo, ispod jakih gotovo sraslih obrva žerave tamne oči juga, glas naš hrvatski ojadjeni altissimo, gotovo muški dubok, elegičan u visini, svim kriticima nezaboravan i tajanstven, sve to se skladaše u izvrsnu gradju za jednu Ifigeniju Grkinju na žalu Tauride, za jednu sablasnu Prababu u poljačkoj aristokratskoj tragediji, za Mariju Stuart, duševnu i tragičku suparnicu krvoločne plavuše, Jelisave. Ovo daleko tudjinsko u Boićevoj izdizalo ju usred njemačke scene i njemačkog svijeta u neku poetičku daljinu i ja sam pripravan da to istaknem zbog nesuglasja, što o Boićevoj vlada izmedju naše i njemačke kritike. Nijemci se zanose njenim kreacijama, dok je naše ljude jedva odvažila na polovično i uvjetno priznanje. No Boićeva je uspjela u to doba i prikazivanjem rasne Njemice. Jedan je od njezinih najvećih halberštatskih uspjeha kreacija Berzabe (Wildenbruch, Die Rabensteinerin).

Prvi je veliki uspjeh čekao Boićevu u Vratislavi. Gostovala je ondje kao Janetta u „Crvenom talaru" od Brieuxa. Kritika zove tu kreaciju: „genijalnim činom, kojemu se tako lako ne može naći ravan, umjetnica seže do krajnih granica realizma." I drugu večer s Esterom u „Židovki od Toleda" od Grillparzera, koju Boićeva igra sa znamenitim Josefom Kainzom, kritika zaključuje, da je „umjetnica jake tvorne snage". U Halberstadtu se ponavlja neobični dojam sa Janettom: „općinstvo je osjetilo, da ima pred sobom umjetnicu i udari u buran pljesak pred otvorenom scenom — za Halberstadt neobično." U Zagrebu se Janetta prosudjivala kao „naturalizam" i ništa drugo, a neki dizahu iznad Boićeve gošću Danilovu. Boićeva zatim ljetuje u Lübecku, da se liječi na moru, što joj ravnateljstvo zabranjuje od puke zlobe. Ovdje bi u Lübecku lijepo primljena njena Mena u Schönherrovoj „Zemlji", Margerita u Dumasovoj „Dami s kamelijama" i Ellida u Ibsenovoj „Gospodji s mora". — Narednu zimu djeluje na Schillertheatru u Berlinu. Čujem, da je igrala vrlo često Djevicu Orleansku i Lady Macbeth, atrakcije toga kazališta, kojemu bijaše ravnateljem i osnivačem Raphael Löwenfeld, prevodilac Tolstoja. S ovoga kazališta prijedje na veće u Düsseldorf god. 1910.—1911. Elektra (Hofmannsthal), Eurydike (Sofokles, Antigona), Marija Magdalena (Hebbel), Minerva (Prometheus, fragment Goetheov) i Sappho najuspjelije su njene nove kreacije u Düsseldorfu. Ali senzaciju je opet pobudila tek modernom glumom i to kao Dalila (Lenbachov Samson), kao slijepa Anna (D'Annunzio: Mrtvi Grad). Kritika zaostaje svojim obratima hvale za oduševljenjem općinstva. „Sve do u najtanje tančine izradila je Ema Boić psihološki svoju Dalilu." — I opet: „Vizionarnost — u Mrtvom Gradu — čudo i bol utjelovili se u njenim osjećajima. Sve se podudaralo harmonično: trpki izražaj, tamni organ glasa, tjeskoba u slutnji a ganuće u boli, ruke što hvatahu, mir i nemir, ostavljahu jedinstveni dojam." — U Dürenu, Blankenbergu i Neussu, manjim gradićima njemačkim, gostuje Boićeva kao članica Düsseldorfskoga kazališta. O njenoj Sapphi u Dürenu veli izvještaj: „Bijaše to djelo, koje iznudjivaše udivljenje cijele kuće i raspaljivaše oduševljenje, iza svakoga čina izazivahu glumicu a na koncu još četiri puta."

Iza Düsseldorfa dolazi Boićeva na jednu od prvih pozornica njemačkih u Köln (1912. i 1913.). To je najplodnije i najuspjelije doba njenoga umjetničkoga razvitka. Stvorila je jedanaest novih uloga, najviše klasičkih. Bilježim samo neke karakteristične izjave kritike. Njena princesa Eleonora u Tasu bijaše pojava čista i eterička, s mekanom lijepom dušom, njena Amalija (Schillerovi Razbojnici) „dokazuje što se može učiniti od uloge, razglašene kao nezahvalne", njena „Lady Milford (Schillerova Ljubav i spletka) pokazivaše „čarobnu duševnu veličinu". Uspjesi u modernim ulogama bilježe se s osobitim osvjedočenjem o veličini glumice. Maeterlinckova Sestra Beatrix dojmila se snažno: „Ema Boić prolazi borbama s ognjenom vjerskom ljubavi i pojačava svoj konačni učinak u spoznaji svoje krivnje pred smrću, nadbivši igru još jednim jačim, posljednjim učinkom." — O jednoj drugoj igri u kinodrami „Jaram" nekog njemačkog autora Adolfa

Metza veli kölnska kritika: „Od nje načinila je Gemma Boićeva neobično, divno djelo. Njoj je uspjelo, što autor nije smogao; sredstva njene umjetnosti triumfirala su tako visoko nad cjelinom, da je ta večer čisto zbog nje stekla svoju cijenu i svrhu." — I opet u poznatoj „Ludoj djevici" H. Bataille-a „igrala je s toplinom osjećaja i veličinom, koja umije da gane bez suza i fraza." Drugi kritik veli: „Bijaše to tvorba, koje se ne bi smjela stidjeti ni prva od naših pozornica." U pučkoj nekoj glumi od Thomasa, igra njemačku seljakinju Magdalenu i prosipa scenom žarku svjetlost nutarnjosti. Na rastanku od Kölna ima protiv sebe cijelo glumačko osoblje i ravnateljstvo, jer se dosljedno suspregla od njihove društvenosti sa vrlo jasnih razloga. Kritika joj bilježi posljednju tvorbu u drami nekoga Kaisera „Richmondis von Aducht", kao njen lični triumf unatoč zasjeda i zapreka suigrača. Prema privatnim dokumentima Boićeva ostavlja i tu pozornicu s najvećim ogorčenjem zbog postupka s njome, a s najljepšim uspomenama u javnosti. Kölnska vijest glasi: „Ema Boić, koja se istakla u prvim tragičkim ulogama (Eleonora u Tasu i Anna u Mrtvom Gradu) kao umjetnica od najvišeg ličnog čara, od suptilne tehničke kulture i najbogatije duševnosti, sklopila je ugovor na pet godina s Deutsches Volkstheater u Beču, a da nije trebalo pokusne igre. Naročito još od nje očekujemo velike tvorbe Hebbelovih. i Ibsenovih junakinja".

Prije nego će Boićeva na mjesto svoga novoga odredjenja ona gostuje u Zagrebu kao Lady Macbeth, Judita (Hebbelova) i Fedora. Nijesam je za toga gostovanja vidio, jer sam bio na putovanju. Iz naših kritika tek razabirem, da su pisane u posve drugoj ljestvici nego li njemačke. U jednoj šta više piše „pusti patos i deklamacija". I eto otišla je, da se više ne vrati.

Deutsches Volkstheater zašao je posljednjih godina u modu svojim senzacijonalnim ženama Odillon, Barsescu, Galafres, i kako se već zovu. U Boićevoj mislila je uprava naći zamjenu, moćnu ženu, s demonskim iznenadjenjima u stilu bečkih opereta. Ravnateljstvo ju vezalo na pet godina, samo da ne bi otišla za prethodnicama u drame iza pozornice. Pred Boićevom je išao glas njemačke kritike, kojoj ona bijaše umjetnica „s najvišim ličnim čarima". Tu kvalifikaciju shvaća austrijska uprava na svoju. I tako je moralo doskora doći do razočaranja. Tragetkinja sukobila se s operetnim stimungom svoje uprave i stala padati u očima ljudi, koji su imali posve protivno mišljenje o životu i umjetnosti. Stupila je tri četiri puta na scenu: kao Klara Hühnerwadel u Wedekindovoj „Muzici", kao Gospodja Margit u istoimenoj Strindbergovoj drami, kao Salome i kao Berta (Fiesco). — Najveći joj je uspjeh bio u Wedekindovoj drami. R. Auerheimer, kritik „Neue Freie Presse" piše: „Teška je zadaća plakati cijelih pet činova. Gospodjica Boić znade to umiječe i još joj vrhu toga preostaje suvišak sile, da pojača strastvenost, kojom joj je igrap rožeta, i da u četvrtom činu zapadne u plačni grč u trajanju od jedne cijele minute, od neobičnoga dojma. Njenome talentu, kojemu Klarina pojava na pola odgovara, treba da zahvali Wedekindova noćna igra uspjeh, što ga je izvojštila, a većim dijelom i zaslužuje. Jer ona nosi u licu onu crtu, po kojoj se medju dramama kao i medju ljudima prepoznaju bolji: c r t u p a t n j e."

Wedekind veli u istoj drami: „Mora da ima konjski želudac, tko hoće da u umjetnosti načini karijeru."

Onda je došao slom. Boićeva negdje u studenom otkazuje svoj ugovor, to jest riješava upravu, da ju plaća, kad joj ne dozvoljuje da se razvija na sceni. Misao, koja je Boićevu već često iskušavala postaje činom, ona se rastaje sa životom. Odilazi s gestom tragetkinje, s ogorčenjem i ponosom, čista i čarobna.

U njemačkim kritikama isporedjivali je s Duzom, u nas na njenu štetu s Poljakinjom Wisockom i mjerili je o Ružičku-Strozzijevu i gdju Vavru. Uistinu nijedna od tih poredaba nije podesna, da nam oživi uspomenu na taj silni lični talenat. Bijaše u Boićeve više individualne snage, no stila, ugleda i obrazovanja. Njena igra od toga često stradava sa odviše jakih akcenata, ona „plamsa", kako reče njemački neki kritik, ona je „bez poleta jedne velike koncepcije" — veli naš „Ld". No ovu ose

binu ne valja odviše isticati. Glumačka umjetnost vibrira izmedju dvije umjetničke sfere: izmedju pjesničke i likovne; jedna teži k jedinstvu mnogih sukcesivnih momenata, a druga ka koncentraciji cijeloga učinka u jednom jedinom momentu, u jednoj gesti, u jednome kriku. Šta je veliko u današnjem kiparstvu, zašto da bude maleno u današnjoj mimici. Nikomu ne pada na um, da Meštrovićeve fragmente pokudi s fragmentarnosti, jer znade, da je ona naumice dana. Meštrovićeva umjetnost plamsa, kao i igra naše tragetkinje. Boićevoj prigovarahu i drugo: njezin muški duboki glas, nedostatak nježnih laviranih tonova. Kad bi Hebbelove ili Ibsenove junakinje skočile iz života na scenu, one bi sigurno bile bliže organu Boićeve, nego li onoj skali umiljatoga večernjega kazališnoga govora, koji je naučen i izvještačen, a kojemu čine i najveće glumice koncesije za volju ograničenome gradjaninu. Kad bi Meštrovićeve karijatide kriknule od bola, zar bi se one obazirale na nerve „Nejunačkog vremena." Napokon baš u tome „plamsanju", u toj neobuzdanoj, gruboj provali strasti vidim glavnu značajku našega savremenog hrvatskog tipa.

I samo ta elementarna težnja za apsolutnim izvojevala je Boićevoj jedno od prvih mjesta medju savremenim tragetkinjama i dala joj duševnu veličinu za tragičnu smrt, za kojom gledam sa zavišću...

DR. DRAGUTIN PROHASKA

DR. STJEPAN SRKULJ: BEČKI KONGRES GODINA 1814. I 1815.

Evropski rat apsorbira sav interes, te gotovo nitko i ne misli, što je prije sto godina bilo. Pa ipak je godina 1814./15. odlučila sudbinom Evrope, dala joj je u glavnom onaj oblik, što ga (osim Italije i Balkana) i danas ima, pribavila joj je u glavnom mir do god. 1848., te se mogla polagano oporavljati od teških ratova, što ih je onamo od god. 1791. neprestano vodila s francuskom revolucijom i Napoleonom.

Poslije bitke naroda kod Lipskoga (16. i 18. listopada g. 1813.) pozove car Franjo ruskoga cara Aleksandra I. i pruskoga kralja Fridriha Vilhelma III. k sebi u Beč. Obadva vladara prihvate poziv; doći će — kažu — kad svrše rat s Napoleonom. To je zametak bečkom kongresu. Rat se preko očekivanja svršio istom, kad su saveznici unišli u Pariz (31. ožujka 1814.), svrgli Napoleona (2. i 6. travnja) i uglavili novi pariski mir 30. svibnja 1814. s Ljudevitom XVIII. Francuska je zadržala međe i opseg od 1. siječnja 1792. Njoj je od golema posjeda njezina ostalo nešto zemlje uz njemačku i belgijsku granicu, papin posjed Avignon i Venaissin, Nizza i zapadni dio Savoje, u svemu neko 8300 km². A što će s osvojenim zemljištem biti, to će se odlučiti u Beču, gdje će se za dva mjeseca naći na okupu punomoćnici svih država evropskih, kamo će i onako doći car ruski i kralj pruski. „Za dva mjeseca poslat će sve one vlasti, koje su u tom ratu s jedne ili druge strane bile zabavljene, punomoćnike u Beč, da se na jednom općem kongresu uvede red, koji mora dopuniti uredjenje toga ugovora," glasi XXXVIII. čl. prvoga pariskoga mira.

Prošlo je medjutim i više od dva mjeseca, prije nego je kongres počeo raditi. Istom u rujnu dadoše se na put u Beč nebrojeni stranci. „Evropa je u Beču", rekao je duhoviti Prince de Ligne grofu De la Garde, koji je dvadeset i sedam godina kasnije pisao svoje dosta nepouzdane spomene o tom kongresu. U prvom se redu okupiše tu vladari sa sjajnom pratnjom. Car Aleksandar I. sa ženom i sestrama, kralj Fridrih Vilhelm III. sa dva pruska princa, kralj Fridrih danski, kralj bavarski Max. Josef i kralj wirtemberški Fridrih s nasljednikom prijestola, zatim veliki vojvoda badenski i sasko-weimarski i gotovo svi ostali njemački knezovi. Svaki je vladar poveo sa sobom svoje kancelare i savjetnike, svaka je država, pače i staleži, poslala svoje ponajbolje glave. Aleksandra I. zastupao je Razumovski, Nesselrode, Capo

d' Istria i Stackelberg. Czartoryski i Anstett bijahu mu savjetnici i stručnjaci za poljsko pitanje. Englesku je zastupao Castlereagh s tri pomagača, kasnije Wellington, Prusku Hardenberg i Vilhelm von Humboldt, Francusku Talleyrand i Dalberg. Pored zastupnika pape, Bourbonaca sicilskih, kralja sardinskoga, španjolskoga, portugalskoga, holandijskoga i švedskoga, stigoše zastupnici Frankfurta, Mainza i Genue, koja se otimala gospodstvu sardinskomu, pa zastupnik Murata, koji je uzalud gledao, da sebi spase Napulj. Osim službenih zastupnika bila je i sila interesenata: mali su knezovi nastojali da povećaju posjed svoj medijatizovanjem manjih, medijatizovani su opet tražili, da im se vrate državice; državni su vitezovi gledali, da im se povrate prijašnja prava, a i ukinuti je viteški red Ivanovaca iskao, da se nanovo uvede u život; knez Turn-Taxis želio je obnovljenje poštarskoga privilegija svoga, crkveni su prelati htjeli, da se ukinu sekularizacije, Židovi se hamhurški, bremenski, lübečki i frankfurtski trsili, da očuvaju sebi građanska prava; maršali Napoleonovi trudili se, da spasu rente, koje im je Napoleon u tuđim državama doznačio. U kratko, u Beč je dohrlilo sve, što se nadalo, da će nešto steći, ili se bojalo, da će štogod izgubiti; dohrlilo je sve, što se isticalo duhovitošću, bogatstvom i ljepotom, pa i ono, što je gramzilo za novcem ili ugledom. Osim toga navre cijela legija radoznalih i zabave željnih ljudi, vjetrogonja, leventa i danguba, lopova i ženskinja sumnjiva života.

Brojilo se do 100.000 stranaca. Za čas bijahu razgrabljeni svi prazni stanovi, te se mnogi i mnogi ugledni gospodin morao nastaniti u kojem predgradju. Za stanove su se plaćale upravo nevjerojatne svote. Tako je engleski poslanik lord Castlreagh davao mjesečno 500 funti sterlinga za stan. Car pa kralj pruski, danski i würtemberški stanovahu kao gosti cara Franje u dvoru.

Najzanimljivija ličnost bijaše svakako car Aleksandar. Policajni ga izvještaji krste značajnom riječju „Wildfang." U dvor se često „rano" vraćao sa svojim pobočnikom. Žensko ga je društvo aristokratsko vrlo voljelo, izvrsno ih je zabavljao i rado plesao. Na jednom je „Dječjem plesu" odreda plesao sa svom djecom. Državne uredbe, muzeje, umjetnine, tvornice, nije pohađao, dok ga je nasuprot u Parizu sve zanimalo. Volio je društvo bivšega potkralja talijanskoga Eugena Beauharnaisa S boravkom svojim u Beču bijaše vrlo zadovoljan. To barem odaju riječi, što ih je rekao caru Franji: „Papa, dobro je, što je Petrograd od Beča tako daleko, inače bih došao svakih 14 dana." Zato su ga pače krivili da naumice zavlači kongres.

Naprotiv nije bio zadovoljan kralj danski Fridrih, bar ne s rezultatom kongresa. Kad se na polasku iz Beča opraštao s Aleksandrom, reče mu Aleksander: „Vi nosite sa sobom srca nas svih." — „Sire, možda srca, ali nijedne duše", odgovori kralj sa zlobnim smiješkom, jer su se veličine zemalja na kongreskim konferencijama računale po broju duša ili stanara. Zato opet nije nitko žalio za silno debelim i neobuzdanim wirtemberškim kraljem.

Ma da su se političke opreke znale vrlo zaoštriti, te se kongres činio kao „rat u mirno doba", ipak su se vladari jedan prema drugome vladali kao drugovi i braća.

Od državnika bijaše svakako najznatniji Metternich, u koga se, po riječima velikoga vojvode weimarskoga, nitko nije uzdao osim cara Franje. Protivan mu bijaše i velik dio bečkoga plemstva. Pored njega znao je sebi steći veliku moć francuski poslanik Talleyrand; isprva su ga samo trpjeli i to kao zastupnika kralja Ljudevita XVIII. Upotrijebivši neslogu saveznika i okupivši oko sebe zastupnike omanjih država postao je brzo čimbenik, s kojim se moralo računati.

Od ličnosti koje nijesu bile diplomati, uživao je najviše sklonosti osamdesetgodišnji princ de Ligne „posljednji chevalier francuski."

Starac je bio nepresušno vrelo duhovitih dosjetaka, za koje je svijet više mario nego za politička pitanja. Pa doista nitko nije umio kakvom duhovitom dosjetkom karakterizirati prilike onako, kao on. Jedna od najuspjelijih bijaše ona: „Le congrès ne marche pas, il danse". Tom se dosjetkom do smrti zamjerio caru Aleksandru, koji ju je na se protegao. Kad je grof De la Garde došao u

Beč i pohodio princa, rekne mu on: „Vi dolazite baš u pravi čas da vidite velike stvari. Evropa je u Beču. Politički je sag sasvim protkan svečanostima. Vaše doba voli vesele razgovore, plesove, zabave, a ja vam jamčim, da se ne ćete dugočasiti, jer kongres ne ide naprijed, on pleše. Ovdje upravo vrvi kraljevima. Sa svih se strana neprestano čuju riječi mir, ravnoteža, odšteta, legimitet riječ, kojom je vaš knez Beneventski (Talleyrand) obogatio diplomatski rječnik. Tko će taj kaos pročistiti, tko bujicu zahtjeva zaustaviti? Što je do mene, koji sam samo dobrohotan posmatrač, ja ne ću za se tražiti ništa drugo doli šešir, jer sam ga uništio pozdravljajući vladare, što sam ih na svakom uglu sretao."

Carski se dvor izdašno pobrinuo, da što bolje pozabavi goste. Već nekoliko mjeseci prije početka političkih sjednica sastavljali su dvorski uredi program zabava, što će gostima učiniti boravak što ugodnijim. Program bijaše obilan. Tu su se redale svečanosti i zabave jedna za drugom — dvorski koncerti za kazališnim predstavama, karuseli za vojničkim paradama, redute za dvorskim lovovima, dvorski plesovi za sanjkanjem, vatrometi za raznim izletima itd. Program je bio uredjen za dva mjeseca, za listopad i studeni, jer se držalo, da će za to vrijeme kongres svladati svoj posao. Ali kongres je zahvatio i prvu polovicu god. 1815. Kad su poslovi zapinjali, zaredale su zabave i dalje; započeto se nije dalo ustaviti. Istom, kad je Napoleon banuo s otoka Elbe i nastao preokret u Francuskoj, koji je zaprijetio saveznicima, prestane veseli i bezbrižni život. 25. ožujka sklopi se iznova savez izmedju Austrije, Engleske, Pruske i Rusije za uzdržavanje novog poredka i na zator Napoleonu, a dva dana kasnije obustavi car Franjo dalje dvorske svečanosti. Po De la Gardu izdavao je dvor danomice 30.000 K. Ta je svota do 27. ožujka narasla do 80.000 K. Dvor je tako pazio svoje goste, da ih nije htio smetati u zabavama ni onda, kad je umrla kraljica napuljska Marija Karolina, posljednja kćerka carice i kraljice Marije Terezije; dvor nije naredio običajne korote.

S dvorom se natjecalo austrijsko i madjarsko visoko plemstvo, strani poslanici pa novčari; sve je gledalo, kako će što sjajnije i ugodnije pozabaviti visoke goste. U prvom se redu dašto oko toga trudio ministar Metternich i vrhovni dvorski meštar Trautmannsdorf pa knezovi Schwarzenberg, Lichtenstein i Fürstenberg. Za nijma nijesu zaostajali saloni ljepotica: princese Turn i Taxis, princese Hessen-Filipstadt, grofice Apony, Esterhazi, Zichy, Fuchs, Zamajske, knjeginje Sapieha, ruske knjeginje Katarine Bagration, vojvotkinje Sagan i sestre njezine nećakinje Tallayrandove madame Edmond de Perigord, grofice Berensdorf, žene danskoga poslanika itd. U tim se salonima nijesu samo zabavljali, nego su se plele i političke pletke, osobito u salonima stranih poslanika. I političari od zanata imali su svoje sastanke: Poljaci kod velikaša svojih, medijatizovani knezovi kod baruna Puffendorfa, najboljega poznavaoca njemačkoga državnog prava, svenjemci ili kako ih je policija zvala, „Tugendbund", koji je držao, da se Njemačka može sjediniti jedino pod Pruskom, u nekoj gostionici.

Svi ti vladari, knezovi, državnici, diplomati i stranci, jednom riječi cijeli je kongres bio pod nadzorom policije. Ona je imala sve nadzirati, svagdje prisluškivati; ona je po nalogu carevu morala pribaviti točne podatke o vladarima i društvu njihovu. Premda je to bila golema zadaća, ipak je policiji po preuredjenju od 1806. sve to pošlo za rukom. Oku njezinu nijesu izbjegli ni nadvojvode ni nadvojvotkinje, pa ni sam Metternich. Djelovanje njezino prikazuje nam Fournierovo djelo: Die Geheimpolizei auf dem Wiener Congress. Eine Auswahl aus ihren Papieren. Izašlo je god. 1913.

Strancima bijahu oblasti uopće vrlo prijazne, ni u čemu nijesu smetale zabave njihove ni stajale im na put, ali samo pod jednom pogodbom, da ne govore i ne rade ništa protiv vlade, da se okane svake nepovoljne kritike. Jao si ga strancu, koji bi prekoračio granice opreza! Smjesta bi mu se predalo pisamce, koje ga najuljudnije poziva, da sjutradan dođe u redarstvo. Ondje bi mu rekli, da mu putne isprave nijesu u redu i da su mu poslovi u Beču svršeni. Uzalud mu bijaše svaki prosvjed, uza-

lud svako uvjeravanje, da se ne bavi politikom; on je morao iz Beča. Gostioničari i stanovdavci morali su policiju točno obavješćivati o stanarima svojim, tko zalazi k njima, koga oni pohađaju, s kim vijećaju itd. Na odličnije ličnosti pazili su razni tajni redarstvenici.

Tko bi znao sva sredstva, kojima se policija služila, da dodje do cilja! U prvom je redu svakako pošta. Pisma koja bi bila ma s kojega razloga vriedna pažnje, ustavila bi se na pošti (intercipirala), otvorila, pregledala (perlustrirala), opet zatvorila i odaslala onomu, na koga bi bila upravljena. Prijepisi ili izvadci iz njih zvali bi se i n t e r c e p t i. U Beču obavljaše to „Geheimes Chiffrenkabinet" a u provincijama „Postlože" ili „Entzifferungs-Bureaui". Prvo se zvalo i „Geheimes Kabinett". Sijelo mu bijaše u carskom dvoru. Znamenitost mu je tako porasla, te je god. 1812. bilo podredjeno izravno carevu kabinetu. Intercepta bijaše toliko, da činovnici tajnoga kabineta, premda su dan i noć radili, nijesu imali kad, da pisma zatvore i poštom dalje otpreme. U tom su bile sve stranke jednake, pače ni pisma same carice Ludovike, koja je dopisivala s jednom prijateljicom u Požunu, nijesu se otela toj operaciji. Da bi vladari i državnici tomu izbjegli, počeli su slati kurire. To su 19. vijeku uobičajilo. Slaba je bila pomoć, ako je tko u pismima stao zvati ličnosti, o kojima je bio govor, drugim imenima, jer je policija brzo prozrela i ušla svemu u trag. Tako je sestra cara Franje Terezija u pismima šurjaku Maksu Saskomu zvala brata svoga „Venus", premda nije bio lijep, Metternicha „Krautfeld", Talleyranda „Krumpholz" itd.

Najobičnije sredstvo policije bijaše, da je u ličnosti, na koje je morala paziti namjestila svoje pouzdanike kao družinu. Zadaća im bijaše paziti na koš za papir i ministarstvu policije predati ono, što je bilo u njemu. Tamo bi se ostaci razderanih pisama i bačenih sastavaka, ako su iole bili od kakve političke vrijednosti, vanredno pomno složili pomoću pečata, te je pismo bilo potpuno. Takve su dokumente zvali c h i f f o n. Tako se iz koša francuskoga poslanika Dalberga saznalo, da francuska vlada misli, da bi dobro bilo Napoleona otpraviti s Elbe na koji daleki otok, prije nego je to Talleyrand iznio. Razumije se, da su se i kamini pomno pretraživali. Eugenu Beauharnaisu javila je sestra Hortenzija (majka Napoleona III.) da su ga Bonapartovci u Francuskoj izabrali za glavu svoju. Pismo je bilo vanredno malena oblika i pomno sakriveno u jednoj četki, ali ga je ipak policija imala u svojim rukama prije nego što ga je Beauhranais čitao; predao im ga je uzdanik neki Gaskonjac, koji je u Eugena bio sobarom. Sumnjičavi engleski poslanik Castelreagh dao je po svojim ljudima birati sobarice, samo da se otrese policajnoga nadzora. Ali mu ni to ne pomaže, jer je za kratko vrijeme policija znala, da g. lord za gimnastiku svaku večer pleše sa ženom i sa svašću svojom, a ako ih nema kod kuće, da po cijele satove maše stolcem.

Za počasne kavalire dodjelivali su vladarima ljude, dašto iz otmjenih krugova, koji će izvješćivati o njima. Brzo ih sa zahvalnošću otkloniše car Aleksandar I. i kralj Fridrih Vilhelm III. Uopće nijesu uzdanici iz „viših krugova" rijetki; jedni to čine za plaću, drugi iz domoljublja. Takav uzdanik iz salona velikoga svijeta bijaše neki **. On se kretao u prvim društivma prijestolnice, izvješćivao, što je čuo, redovno o politici, upravi i financijalnim pitanjima. Kad su vladari pohodili Budim, izvješćivao je o njima grof M. (Majlath), grof K. je nadzirao rascaricu francusku Mariju Lujzu u Schönbrunnu. Kod kneza Stahrenberga, bivšeg poslanika na engleskom dvoru, čuo je g. **, kad se govorilo o uhodarstvu u društvu i na dvoru, ime Ferdinanda Palfyja, grofice Esterhazy-Raisin. Medjutim su i strane vlasti imale svoje uzdanike. Tako su na pr. Rusi imali lijepu i duhovitu pletkarku knjeginju Katarinu Bagration, inače veliku neprijateljicu Metternichovu.

Kongres zapravo nije bio ni otvoren. Sa sjednicama se započelo 18. rujna, ali su već u prvom početku izbile na javu opreke zbog poljskoga i saskoga pitanja. Car Aleksandar htjede održati riječ, koju je zadao Czartoryskomu i Poljacima, da će ujediniti čitavu Poljsku pod svojim vrhovništvom. U tom se slagao s kraljem pruskim, koji je tražio za svoje poljske pokra-

jine kraljevinu Sasku, a saskomu kralju (trebalo ga je kazniti, jer je najdulje ostao vjeran Napoleonu) neka se dadu zemlje na lijevoj obali rijeke Rajne. Tom se protivila Austrija, koja nije htjela imati Prusku za susjedu na cijeloj sudetskoj granici svojoj, Austriju je poduprla Engleska i Francuska, koja je odjednom postala znamenita sila u eventualnom sukobu evropskom. Opreke su se tako zaoštrile, te je jedan od vladara ljutito bacio rukavicu na stol.

„Želi možda Vaše Veličanstvo rat ?" zapita ga lord Castelreagh.

„Možda", bijaše kratak odgovor.

„Nijesam znao, da se rat može voditi bez engleskih guinea", odbaci mu lord.

Na samo Silvestrovo 1814. uglave Rusija i Pruska, da će držati za navještenje rata ako se Pruskoj ne da cijela Saska. Protiv toga sklope Austrija, Engleska i Francuska 3. sijenja 1815. savez za obranu. Ali posredovanjem cara Franje u Aleksandra, popusti Pruska. Pogibao evropskog rata minu, te se samo pitalo, koliko će Pruska dobiti od Saske. Austrija ne htjede pristati, da joj se prepusti tvrđava Torgau, Engleska nije dala, da se odstupi Lipsko. Austrija popusti a Aleksandar dade Poznanj i Torunj, e da bi se Pruska to lakše odrekla Lipskoga. Tako dođe 10. veljače do diobe Saske : sjeverni veći dio dobije Pruska južni napučeniji ostade saskomu kralju. Aleksandar se osim toga odreče okružja Tarnopol, što ga je bečkim mirom 1809. dobio, a Krakov je priznao za samostalnu republiku. Tim je nestalo napetost između saveznika, a druga su se pitanja lako rješavala. Kad je u Beč stigla vijest, da je Napoleon otišao s otoka Elbe, bijahu opet saveznici složni.

Upadica Napoleonova nije prekinula sjednice kongresa. Kongres je nastavio svoj posao i dovršio ga prije, nego je pala odluka na bojištu. Bitka kod W a t e r l o o a, koja je uništila sve nade Napoleonove, bila je 18. lipnja. Napoleon se odrekne po drugi put prijestolja 22. lipnja, a kongres se svršio 9. lipnja. Pitanje je samo kako je svoj posao svršio? Svršio ga je doista tako, da je u sebi nosio klicu svim budućim zapletajima. Ta je klica doduše nešto kasnije proklijala; nije joj prijao reakcioni mraz sv. alijanse, kojoj nije pristupio papa, sultan ni Engleska. Djelo se bečkoga kongresa nije moglo održati, jer mu temelji nijesu bili etički već sebični, nije odlučivalo pravo, već sila, pletke i pristranost kao da francuske revolucije uopće nije bilo; nijedan plemenitiji dašak njezin nije ga nadahnuo, pogotovo ne narodna ideja. Tu se baš na Napoleonovu postupalo — stvarale se države i dijelile pokrajine bez obzira na narodnost, jezik i vjeru. Takovo nedonošće bijaše sjedinjenje katoličke Belgije i protestantske Holadnije u kraljevinu Nizozemsku, jednako i unija aristokratske Švedske i demokratske Norveške. Prvu je otpuhnula srpanjska revolucija g. 1830., drugu je razkinula zdrava narodna svijest Norvežana. Veljačka revolucija g. 1848. prodrma u temeljima rascjepkanu Njemačku, carevinu Austriju i raskomadanu Italiju. Od ove izadje god. 1861 kraljevina Italija a od prve g. 1871. carstvo njemačko.

Kongres je sasvim pustio s vida jedan kraj — Balkan.

Pronicavost državnika Metternicha kao da je sezala samo do god. 1830. Prevario se u računu da je budućnost Austrije u Njemačkoj i Italiji, sasvim je smetnuo s uma, da je Austrija podunavska država, koju priroda i historija upućuje na Balkan. Austriji je naime kongres podijelio kraljevinu Iliriju, Dalmaciju s Dubrovnikom i Bokom Kotorskom, Hrvatsku onkraj Save, Kranjsku, Istru, Trst, Goricu s Gradiškom, ilirski dio Koruške, Tirol s Voralbergom, Salzburg, Innviertel, Tarnopol, Veneciju s vojvodinom Milanom i vodstvo u njemačkom „Bundu, što ga je činilo 39 država i državica. Zaokupljena u Njemačkoj i Italiji nije mogla utjecati na razvoj prilika balkanskih onako, kako bi to njezinim interesima odgovaralo.

Medju razočaranim narodima bijahu i Hrvati. Oni su se s punim pravom nadali, da će im krv, kojom su u obilnoj mjeri natopili sva razbojišta evropska, uroditi ujedinjenjem onih hrvatskih zemalja, što su došle pod krunu austrijsku. Ali ne samo da do sjedinjenja nije došlo, nasuprot Hrvatska je morala čekati do g. 1822., da joj se povrati prekosavska Hrvatska, koju joj je bečki mir g. 1809. otkinuo.

BRUNO ŠTEINER: „HRVATSKA MLADA LIRIKA". — NOVA KNJIGA „SAVREMENIH HRVATSKIH PISACA"

Bilo je dobro, da se u predgovoru toj knjizi odabrane lirike spomenulo, è to nije nikakva antologija, koja bi imala sabrati najbolje od najboljega ili koja bi imala dokumentovati umjetničku visinu, do koje se lirika naših mladih vinula. Ta knjiga nema pretenzije biti ogledalom nastojanja naših mladih lirika, ona dapače nije ni ogledalo jednog kruga lirika ili jedne struje. To je tek rukovijet pjesama, od nekolicine pjesnika, što zajednički izdadoše knjigu. S toga bi bilo izlišno pitati, zašto u knjigu udjoše pjesme baš ovih pjesnika, a ne drugih ; ili jesu li to ponajbolji mladi hrvatski pjesnici. Vrtljar idući po vrtu kraj džbunova rascvalih ruža otkida što mu se upravo svidja i tako slaže kitu cvijeća. Ako je odbrao lijepo cvijeće bit će i kita lijepa. A kako je u toj knjizi sabran dobar dio ponajboljih mladih lirika, ona ma da i nije iscrpiva, daje ipak sliku mladoga hrvatskog pjesničkog vrta. I zato je ta knjiga dobro došla.

Za poznavaoca današnje omladinske naše književnosti, ne će tu biti iznenadjenja i novih sudova, jer s tim imenima i pjesmama mogao se susresti u djačkim i omladinskim časopisima, što periodički izlažahu i periodički umirahu. Listovi su to bez krova, što ih mladenačka ambicija baci u svijet, da žive životom svjetlucavih krijesnica ili da tek jednom zasju sjajem meteora. Tamo se skuplja mlada aristokracija duha bogata srcem, nastupajući vehementno i nestajući tiho, a da opet prvom prilikom baci u svijet novu ideju, novo ime. To je mladost i sudbina omladinskih pokreta ne nadju li potpore i plodno tlo. I u drugih je naroda tako i katkada su upravo ti pokreti mladosti osnovom duševnih revolucija cijele jedne nacije.

U nas ostavila je mladost današnje gederacije trajan spomen svoga nastojanja i upravo u lirici. Preporodila je liriku, dajući joj novu unutrašnju vrijednost i učinivši je izrazom današnjeg našeg čućenja i osjećanja. Prekinuvši sa diletantskom tradicijom i nastavivši rad ozbiljnih pregaoca prošlih generacija nadogradila je tamo, gdje su oni prestali. A kao uzor, to se može reći, bila je i jest moderna francuska lirika, ona, koja je svojom suptilnošću, svojom originalnošću izraza i svojim novim shvaćanjem zadataka stiha, oplodila gotovo cijelo moderno pjesništvo. I čitajući te stihove vi ćete često naći, da su inspirirani čudnom simboličnošću Mallarméovom i artizmom Baudelairovim, da imaju u sebi tihu emociju i muziku Verlaineovoga stiha i veličanstvenu tišinu Rodenbachove poezije. Naći ćete i zvuk siringe silena i pana besmrtnog Vidrića, koji stimmung Domjanićev, gdjekada i V. Ilijćev i M. Nikolićev, a nad svima kao da lebdi duh i oko Matoševo. S njime i uz njega rodila se mlada hrvatska lirika. I on , ako i nije u toj knjizi, veliki dio njegovih nastojanja i ideja provejava ipak tim pjesmama. O toj mladoj lirici ne da se gotovo ni govoriti bez Matoša. On je mladeži otkrio nepoznati dotada Olimp, odgrnuo zastor i pokazao nove boje, nove zvukove. I do svoje smrti ostao je uvijeke tumač ljepota stiha, upozoritelj i poticatelj.

I mladost digla je L j e p o t u na piedestal boga. Ljepota uvijek i svagdje. I to je glavna misao vodilica, što se provlači kao miris ruže kakve pjesmama naših najmladjih lirika. Služiti boginji Ljepoti i tražiti je. I svima u toj knjizi (osim Janku Polić-Kamovu, koji kao da je ovamo zabludio) ljepota je cilj i svrha. Dà, ona je sama sebi svrhom! Pjesma je tek tu, da bude lijepa i ljepotom svojom, da u dušama našim probudi osjećaje, za sve, što je lijepo, da dirne daškom zefira u one najtanje i najfinije žice glazbila, što se duša zove, i da ih uzbiba. Svi drugi momenti i etički i socijalni dolaze tek u drugom redu u obzir ili u opće i ne dolaze. Ta jedina tendencija je dopuštena, jer ona je sama sebi svrhom. I ti stihovi traže ljepotu u sumornim i veselim pejsažima, u skladnoj harmoniji emocija duše, osjećaja i čuvstva, a tek rjedje u rastrganim erupcijama ojadjene i uzburkane duševnosti. Ona tiha čežnja, tako lagašna i fluidna, što se sa umornim sumrakom u srca krade, ona čežnja za nečim dalekim neznanim i nepoznatim, što se skriva iza dalekih modrih

gora, iza sitnih, iskričavih zvijezda, ona miriše u tim stihovima. I duša ide za plavim tonovima, kad sa sjetnog manastira nad daleka polja plove, sluša se blagost večeri, kad je sve tako čudno ko da netko neznan poljima koraca. I u toj čežnji duša je tako nesretna — sretna...

To su one tihe emocije, oni titraji duše, što se u mekanom adaggiu melodiozno u pravilnim ritmima prelijevaju. Ono traženje harmoničkih melodija u svemiru, kad pjesnička duša sluša akorde sferske glazbe.

U „Mladoj hrvatskoj lirici" zastupano je dvanaest pjesnika. Janko Polić-Kamov i Milan Vrbanić bili su već mrtvi, kad je ta knjiga izišla, a eto nedavno izgubili smo još i Frana Galovića. Bilo mu je dvadeset i osam godina i ne dočekavši starosti, koje se uvijek gotovo djetinskim strahom plašio, pao je na bojištu, napisavši još prije smrti „Ispovijed", jednu od najoriginalnijih i najljepših knjiga hrvatske književnosti, i oprostivši se od svoje drage Hrvatske divnim sonetom „Childe Harold":

Gdje mi je domaja? — Vidjele je nisu
Dugo moje oči. Njene drage gore
Snivaju i sada sjetne razgovore
Dubova u mirnom, orlovskome visu.

Gdje mi je domaja? — Moji dragi svi su
Nestali već davno. — U mom srcu gore
Zánosi — i oni možda umrli su? — —
Oko mene svuda more. Pusto more.

Nebo žuti kao davna uspomena
Očinskoga kraja, gdje mi sunce sja,
Gdje se bršljan vije oko rodnog praga...

Šuti, noćno nebo! — Zbogom, zemljo draga!
Gubiš se ko liepa, izginula sjena,
Koju nikad ne ću ugledati ja!

Jeli je slučaj tek pusti, da je u „Ispovijedi", zadnjem djelu Galovićevu, zadnja riječ: Smrt...

I tako čitajući djela njegova vazda se susrećemo s tom crnom, muklom riječi. Kao da ga je progonila i kao da mu se vazda prijetila, dok napokon nije i prijetnju izvršila. I ja još danas nikako ne mogu da shvatim, è Galovića više nema, tä imao je jošte toliko toga u duši svojoj, što još nije izrekao, tä još je toliko toga htio napisati!

Dobro se još sjećam onog popodneva, kad mi je svojim tihim glasom čitao pjesmu „Zavodnik". Vani bijaše tmurno i kiša je neugodno sipila. Sjedio sam kraj njegova stola za pisanje i slušao. Nijesam razumio pjesme i pitah, što li htjede reći tim stihovima. No on kao da se malko zamislio i nije mi dao odgovora. Danas razumijem... Sirota Galović!

Tek kada će se sabrati Galovićeve pjesme i njegova proza, tada će se tek vidjeti, što smo u njem izgubili. Uvijeke sam vjerovao, da će hrvatskoj književnosti dati djela, kao nitko do njega prije i ono što je dao, kazivalo je, postepeno, da će još više i veće davati.

I ma da je ispjevao pjesama za nekoliko knjiga, zbirke nije htio izdati. Čekao je još bolje i bolje stihove.

Galović bio je pjesnik sumornik, sentimentalnih štimunga. Volio je ruže, mjesečinu, bol i diskretni miris parfuma. U zadnjim pjesmama već je tmurniji i dublji, katkada i taman. Tehnika njegovog stiha je savršena i bijaše majstor forme. Formi znao je katkada žrtvovati i sliku. Erotika mu je diskretna i nježna i ljubav njegova bijaše kao iz svile, nikada strasna i putena. Tiha, mučaljiva i melankolična skrita sjenama večernjega parka ili polutamom mirisnog budoira, bježala je od krvave strasti, opajajući se čežnjom, mirisima i bolovima duše.

Ipak, najljepši Galovićevi stihovi ostali su poznati tek uskom krugu njegovih prijatelja. Zbirka je to kajkavskih pjesama, u kojima je opjevao svoje rodjeno selo, svoje vinorodne bregove, proljetni cvat rascvalih voćki i jesensko veselje obilnog trsja. U tim stihovima punim mirisima i zvukovima rodjene grude; očituje se Galovićeva duša, što uočivši dom i domaju od sreće kliče: „Došel sem, došel nazaj..."

Kanio ih je izdati pod naslovom „Z mojih bregov" u malenu formatu s vijencem zelene vinove loze na naslovnom listu. Ali eto smrt

jednim udarcem uništila je sve snove i nakane i krvlju ispisanim slovima napisala na zadnjoj stranici njegovog mladog, radinog života: Finis.

Smrću Frana Galovića hrvatska je književnost izgubila mnogo, vrlo mnogo. — Jednu godinu stariji od Galovića, umro je Milan Vrbanić i njegova smrt bijaše isto tako tiha, kao što mu bijaše i život. Jednom ga tek vidjeh i razgovarajući i šećući tamnim ulicama dočekasmo šećući zoru. Bijaše visok i tanak sa blijedim, prozirnim licem i dugom crnom kosom. Njegova poezija imala je samo jedan akord: „Mene srce boli".

No da i nije pisao pjesama, bio bi pjesnik, jer duša bijaše mu vijolina, a srce pjesničko. I danas sjećajući se njega u meni se budi slika nesrećnog clowna, gdje se umoran i tužan spustio kraj brbljave fontane. Naslonio se o mramor i žalostan gleda daleki nebeski svod i male, iskričave zvjezdice, a na krilu usnula mu draga gitara. Noć. Šuti nebo, šute vrtovi i bijeli putovi, tek voda kapljicama žubori i grgoće. A niz bijelo lice kao iz mramora kotrljaju se biserne suze i padajući na zelenu travu blisiču se na travkama kao rosa... Siroma clown... Njega srce boli...

Sasvim drugačiji bijaše Janko Polić-Kamov vječiti buntovnik i skitalac, što daleko od domovine umrije u Barceloni u 24. godini „nakon do ludila bjesomučnog života". Nije poznavao nikakvih spona ni veriga ni u poeziji, a ni u životu. Zato mu i stihovi ne poznaju forme, pravila i jedne estetike. Za njega su umrli zakoni i tek zakon bezakonja i prevrata poznavaše. Pun eruptivne snage i raskidan do skrajnosti, bujaju njegovi stihovi strašću, krvlju i psovkama na svijet, na ljubav, na socijalni poredak, na prošlost — na sve.

I kletva grdna, prostačka
te pjesme otad piše:
Psovača tek sam pjesnik ja
i zasad ništa — više.

Pjesnički izražaj bijaše mu snažan, kao možda u nijednog drugog hrvatskog pjesnika i njegovi stihovi kao da su u jednom furoru pisani strašću i krvlju.

Podjimo, Ciganko moja, crna ljubavi moja;
potamnjela je put tvoja i oči su tvoje crne;
noge su ti išarane i masna je kosa tvoja;
sva si crna, sva si divlja, o crna ljubavi moja.
Ljubim krik iz očiju tvojih i ljubim krik
iz grudi tvojih;
u njemu je ljubav naša i u boli se ljubi žena
i bol radja djecu, o gola ljubavi moja.

Karakteristično je, da je u „Hrvatskoj mladoj lirici" uz Polić-Kamova samo još Ivo Andrić vers-librista. Svi drugi vole i nastoje oko savršene forme i sheme stiha, jedini on pjeva u slobodnom stihu, u koji zaodijeva svoje bizarne ideje. Originalan je i njegove slike frapiraju novošću kao i izražajem.

Tornjevi igraju, oblaci luduju.

ili

Cijelo popodne sjenka na mom licu
Cijelo popodne zvone neka zvona.

Tih nekoliko pjesama, što je u „Lirici" štampano, daje naslutiti, da se u Andriću krije jaki, originalni talenat.

Od pjesama Vladimira Čerine još se najljepše čitaju „Pjevači s ceste". Inače ima čitalac osjećaj, da se Čerina muči praveći stihove i rime. I ritam mu je tvrd i opor. Gdjekoja strofa mu je i neukusna. Tako n. pr.:

Kočije su brojne mimoišle mene.
I sa šumom mnogi automobili,
U njima su dame bile sve u svili
Umotane, snene, tiše i od sjene.

Lirik par exellence je Nikola Polić. Njegovi su stihovi nježni i tanahni kao i čuvstva, što ih nadahnjuju. Bez misaonih refleksija, on daje čiste čuvstvene slike, bilo to u pejsažu ljetnog podneva, travnja ili u sjećanju jednog tihog momenta ili jedne lijepe ljubavi. On je smiren i harmoničan i muzikom svoga stiha sjeća na Vidrića. Lijepe njegove pjesme pobudile su zasluženu pažnju.

Vilko Gabarić voli romantiku. Balkoni oviti bršljanom, sjene starih koridora i pričanja

fontane. Karlo Häusler je muzičar stihovima i njegove se pjesme slušaju kao glazba. Zvonko je Milković slikar Zagorja, zagorskih bregova, sela i vinograda. I kao što ima slikara, što su osjećanjem svojim pjesnici, tako je Milković slikar. Njegovi su stihovi linije, dok ritmom kao da naznačuje perspektivu. I te linije uvijek su smirene i uvijek je izražaj njegov jedinstven i stalan, odabravši si za glavni ton mir i tišinu, neprekinutu nikad titravim sjenama nemira.

Od pjesama talentovanog esaijiste Augustina Ujevića i Stjepana Parmačevića ističu se one sa patriotskim zvucima.

Ljubo Wiesner nosi u duši spomen svojih ministrantskih dneva iz djetinstva. Kao Verlaine voli sumrak i tihu mistiku crkvi, pune šutnje i sjena prošlosti, a večeri i daleke poljane pune mu dušu blagošću i milinom, koja provejava njegove stihove kao pobožnost molitvu skrušenoga vjernika. Njegovi stihovi kao da su molitve ; tako su puni nekog svetog i poniznog otajstva, neke blage smjernosti prema prirodi :

Blago veče.

Crven požar dana na zvoniku vitom
Planuvši još jednom polagano gasne ;
Zrak je providan : nad poljem i nad žitom
Sve nam stvari dodju neobično jasne.

Sjenke krenu sa dna zlatnih perspektiva
I sve dublje tonu humci i daljine ;
S onih blizih šuma mirno se razliva
San i skladan miris umorne tišine.

Tad se usred zlata i potmula sjaja
Javi Angelus i molitvene ure
Skrušeno zaplove preko cijelog kraja
Sve na tihe ceste i crvene majure.

A kad naglo presta nad ugaslim žitom
I zazuje tihe pjesme zrikavaca,
Sve je tako blago i tako čudno i pri tom
Ko da netko neznan poljima koraca.

Rijetko je tko u hrvatskom pjesništvu u ovakim stihovima dao izražaja neodoljivim čarima jedne blage večeri !

Ljubo Wiesner svojim versima, savršenim u formi i dikciji, završuje kolo lirika u ovome zborniku.

Ako su pjesme ove knjiga obećanja, ako su to tek vrata u Novo (kako Ljubo Wiesner kaže u predgovoru), mlada hrvatska lirika obećaje mnogo.

A. MILČINOVIĆ: NAŠA KNJIGA I NAŠE OPĆINSTVO

Bez obzira na izuzetne prilike, u kojima se nalazimo, možemo ustvrditi, da nakladne prilike nijesu bile nikada lošije nego što su sada. Stanku Vrazu javilo se oko 600 abonenata na prvu knjigu „Kola", a nekoji književnici iz onoga vremena našli su pretplatnika za svoja djela i u većem broju. Kako je to? Ne može se reći, da su književna izdanja onoga vremena bila bolja, nego što su današnja, a naprotiv se može mirno ustvrditi, da je broj analfabeta u razmjeru prema broju svega pučanstva danas mnogo manji, nego što je bio onda. Danas dakle umije našu knjigu više ljudi čitati nego onda, a ipak niti je knjiga lošija niti se u razmjerno većem broju raspačava nego onda.

Konstatacija, da broj primjeraka u kojima se štampaju izdanja „Matice Hrvatske" iz godine u godinu raste, da broj štampanih primjeraka koji put i ne dotječe, ta konstatacija, koliko ona bila i utješna na prvi pogled, ne obara ipak tvrdnju o bolesnom stanju naših nakladnih prilika. Treba naime uvažiti, da Matica štampa svoja izdanja u prvom redu za svoje članove, a onda tek za kupce. A njezini članovi nijesu svagda kupci knjiga. Tko bi pobrojao kupce Matičinih izdanja, uvjerio bi se, da ih imade veoma malo. Zašto da i budu kupci, kada mogu iste knjige dobiti za manje novaca kao članovi.

U tome upravo i jeste opasnost Matičina nakladničkoga djelovanja: ono u neku ruku onemogućuje privatno nakladništvo, a tako dugo dok nemamo dovoljno knjižara nakladnika, jedva ćemo se smjeti nadati boljim prilikama.

Pri prosudjivanju Matičina djelovanja u tom pravcu treba imati na umu ovo: Publici, barem jednom velikom dijelu publike, poznato je, da Matica daje najjeftinije knjige. Matica imade dobar glas patriotičnoga i solidnoga književnoga preduzeća, i ova tri momenta dovoljna su, da eventualnoga kupca hrvatske knjige navrnu najprije k njoj. Začaniš se postignuo si odmah troje: dobiješ jeftinih knjiga, za naše prilike razmjerno vazda dobrih knjiga i učinio si patriotičko djelo. Da je već sami posljednji momenat dovoljan, da Maticu učini monopolnim nakladnikom, vidi se najbolje odatle, što je i u onaj čas, kad se Matici jačim glasom zamjeralo (borba izmedju starih i mladih) zbog kvalitete njenih izdanja, a broj je naklade i prirasta u novim članovima doduše spao, da to ni u onaj čas ni iz daleka nije značilo i propast Matice.

Ona druga dva momenta (jeftinoća knjiga i patriotičnost) vukla su i dalje i mogla su još dugo Maticu izvlačiti. Koliko dugo bi to moglo potrajati, to se ne može reći, ali kako ona raspolaže jakim novčanim sredstvima, vjerojatno je, da ne bi bila tako brzo sustala.

„Mladi" nijesu mogli da se s njom natječu u izdavanju ni brojem knjiga ni jeftinoćom. Ako je i izišla koja knjiga „mladih", naklada joj je bila tako malena, da je efekat već zbog toga morao izostati.

Književna kvaliteta u ovakovom slučaju nije tako važna. Ona nije ono, o čemu zavisi sve. Jeftinoća i patriotizam daleko su važniji i odlučniji. Vidjeli smo, kako je jeftinoća opasan faktor (jer onemogućuje konkurenciju i nužno vodi do monopoliziranja) u ovom slučaju, a kako je opasan faktor patriotizam u toj stvari, to je po sebi jasno.

Dok se kod nas radi patriotizma uzimlju hrvatske knjige, ne možemo se maknuti s mrtve točke u tom poslu. Patriotizmom se kod nas smjelo dizati književnost samo ono kratko vrijeme, dok se je morao sticati teren, dok su se položili prvi kameni. To je bilo vrijeme, kad se nije pazilo na kvalitetu nego se reklo: „naše je — poduprimo!" Danas taj princip više ne bi smio vrijediti i da se za vremena počelo raditi drugačije, danas bi bilo smiješno, kad bi tkogod u ime patriotizma zahtjevao potporu književnosti. Ali vratimo se još k jeftinoći Matičinih izdanja. Nije to tako utješljiv pojav, kako se u prvi mah čini. Usporedite Matičina izdanja od jedne godine sa bilo kojim izdanjima kojega drugoga naroda, ne obzirom na kvalitetu, nego po broju štampanih tabaka i po opremi, pa će te se uvjeriti, da tako jeftinih knjiga nema nigdje na cijelom svijetu. Zar to nije dobro? upitat će tkogod. Nije. Bez obzira na to, što je time onemogućena privatna knjižarska na-

klada i što kraj te silne jeftinoće mora ipak netko da strada (najvjerojatnije pisac, jer papir i štampa nije kod nas ništa jeftinija, nego kod drugih naroda), bez obzira na sve to, ta silna jeftinoća nije djelovala ni u kojem pogledu blagotvorno, ona kako vidimo nije ljude privukla knjizi, nego bi se moglo gotovo reći, učinila ih je spram naše knjige mlakima. Da je razbudila želju za knjigom, onda bi se to već osjetilo ne samo kod Matice nego i inače. Ono, što se dobiva lahko, u bezcijenu, gotovo badava, nije i ne može biti toliko drago i vrijedno, kao ono, što smo morali zaslužiti i teškim novcem platiti. Da su sve one knjige, što ih je M. H. darovala svojim članovima kupljene za dvostruku i trostruku cijenu, ne bi tolike knjige Matičine ostale nerazrezane.

Član M. H. nije kupac knjiga. On prima što mu se daje, kupac odabire. Član vjeruje, pouzdaje se i često je upravo radi toga indiferentan, a kupac je skeptičan i škrt, upravo sebeljuban, kako bi to neki rekli. Novac je novac.Član daje milostinju i prima — milostinju, a tu onda prestaje svaki razgovor o želji, težnji i zahtjevima.

— Pa šta bi ti htio za šest kruna? — može mu odgovoriti svaki povjerenik. Trgovac knjižar nikad tako ne će dočekati kupca, ako kupac štogod prigovori. A mi trebamo kupaca za našu knjigu, jer po podupirateljima ne ćemo nikada dalje u istinu nego tek prividno ; mi trebamo svijesnih potraživača jedne vrste trgovačke robe, a ne darovatelja i mecena. Neka se tankoćutni pjesnici radi ovoga izraza ne zgražaju, neka ne osjete u njemu uvredu, jer je uvreda samo u tome, ako im pjesme ostanu nerazrezane.

Dok mi sebi ne odgojimo kupaca, dok se naš svijet ne privikne na to, da knjigu kupuje isto tako kao što kupuje odijelo, hranu i tisuću drugih životnih namirnica, tako dugo se naša knjiga ne će moći pravo razviti.

Oni zloguki proroci, koji govore, da su razlozi slabom razvitku naše knjige u tome, što ona nije dovoljno valjana, što nije aktualna, što ne stoji na visini, i još koješta slično, nijesu dobri proroci. Oni propovijedaju nešto, što se može svaki čas pokazati kao neispravno. Nemojmo tražiti za tu tvrdnju primjera u velikom trgovačkom svijetu, gdje bi ih mogli mnogo i veoma lahko naći. Pogledajmo koja književna poduzeća kod nas uspijevaju, koja se djela štampaju u najvećem broju primjeraka i raspačavaju do posljednjega. Izuzimljem dašto Maticu, pa školska i strukovna izdanja. Jesu li to svaki put najbolja djela i jesu li to uopće dobra djela?

Čini se, da je protivurječje u tome, kad u isto doba tvrdim, da kupac odabire, a ovamo poričem kvalitetu djelima, koja se i kod nas najviše raspačavaju. Ali u tome nema protivurječja. Djela, koja se i sada i kod nas u najvećem broju primjeraka raspačavaju su u većini slučajeva — naturena. Čovjek (autor, izdavač, nakladnik) dosadjuje danas, sutra, prekosutra i ako je ustrajan, uspjet će. O tome nema sumnje. Ako takav uspjeh doživi autor (izdavač, nakladnik) sa djelom, koje je to barem donekle zavrijedilo, onda ni po muke. Ali koliko puta se o valjanosti takova djela ne može ni govoriti. I onda je zlo. Naš patriota, koji i ovaj put nije bio kupac, nego je i ovaj put htio samo „poduprijeti" nasadio se i od sada će biti još indiferentniji, puhat će i na hladno ! Ne stoji dakle do kvalitete djela, kao što ni do toga, je li djelo aktualno itd., itd.

Ne mislim tim reći, da kvaliteta nije u opće važna, nego samo to, da prodja nije o njoj zavisna.

U ilirskim vremenima, kad je Matica zasnovana, nije se — kako sam već rekao — pitalo za kvalitetu, nego se stvar turala i rasturivala za to, jer je — naša. Svi, koji su bili i koliko sposobni za taj posao rasturivanja, stavili su se u službu te stvari zato, jer su pitanje knjige shvaćali velikim zajedničkim pitanjem. Vraz, Babukić, Gaj bili su izvrsni „agenti" za gotovo sve knjige i ne samo za hrvatske, nego i za druge slavenske. Bilo je društava gradjanskih i drugih, sastanaka i proslava i tisuću drugih prigoda, koje su tome poslu pogodovale (opći zanos, čar novosti itd.). Danas toga nema, ali princip bi morao ostati isti. Publiku treba zainteresovati za našu knjigu. Treba naći načina i putova, da se u tome uspije.

Društvene prilike nijesu takove, da bi mogli očekivati izdašnu pomoć od onakovih središta kao što su bila za ono vrijeme Bistrica, Omilje ili npr. u Zagrebu Gajev dom, dom Kriegerovih, gospodje Vancaševe i još koji, jer su takova središta kod nas danas već, kako se čini, nemoguća. Nemamo zajedničkih velikih ideja i čini se, da nas danas ne može više ništa okupiti, nego naprotiv rastavlja nas i razdružuje, odjeljuje jednoga od drugoga cijeli naš život sa svim zakonima o diobi posla, vremena i interesa. Nema u našoj aristokraciji grofa Janka Draškovića, nema grofinje Šmidek, jer ih ne može više biti, jer se je život sada drugačije udesio. Danas je književnost i kod nas „ceh" ili ljestvica za razbibrigu, kako kada i kako komu, ali najmanje se o njoj vodi briga kao o općoj narodnoj stvari, koja je važna za svakoga, koja je važna barem toliko koliko regulacija rijeka, lovostaj ili koje drugo narodno gospodarsko pitanje.

— Neka se za to brinu književnici. To je njihova stvar — govore „odlučujući" i sliježu ramenima. To je njihova stvar! Uzimlje se općenito, da je „ta stvar" već danas i kod nas u tom stadiju, da se za nju odista ne mora brinuti nitko više osim onih, koji od toga kao od svoga zanata žive. Književnici imadu svoja društva, klubove, institucije i novine, kada koji umre ide mu mnogo ljudi na sprovod, priredjuju se proslave i šta tu treba dalje o tome voditi brigu.

Tako se naime knjiga odijelilà od našega društva i ono za nju znade tek po zvuku te riječi, po kojoj jeci javnoga slavlja i vanjskih iskaza. Kada umre Marković, Matoš, Galović, pa ljudi pročitaju ono nekoliko nekrologa, čisto se čude, da smo mi imali i takovih ljudi. Donle jedva su štogod o njima i znali. Ne mijenja ništa, ako su na sprovodu bili i odlični zvaničnici. Zato se još ne može reći, da su o pokojniku znali više, nego da je bio književnik i da je nešto pisao. Što je pisao i kako je pisao, o tome neka vode brigu pokojnikovi drugovi.

— Tko bi sve to čitao! Imam ja drugoga posla — reći će vam, ako se začudite čijemu neznanju, ali ne vjerujte mu! Po ovoj isprici izgleda kao da on ništa ne čita, što ne dospijeva, odviše je zaposlen bajagi drugim, zvaničnim poslom. Ali to nije istina. On nalazi vremena i za čitanje, on doista i čita, moguće ne mnogo, ali ipak uhvati kadgod knjigu, samo ne pitajte kakova je to knjiga. Zašto baš tu knjigu? Jer je onaj, tko mu ju je naturio, uspio u isto doba uvjeriti ga i o tome, da tu knjigu treba pročitati, da je ona to zavrijedila. Pa kada ju je već kupio i platio, pročitat će ju. Da vidi, što ima u njoj. A ako odista ništa ne čita, onda to nije stoga, što od silnih i prećih poslova ne dospjeva. Kad bi htio biti iskren i kad bi htio reći koliko potroši vremena i novaca na druge stvari vi ne biste povjerovali svojim ušima.

Tako je eto malen interes našega čovjeka za našu knjigu. Kako je daleko ta mlakost od prilika, koje su vladale još nedavno (1885.) u našem društvu za našu knjigu. Prva hrvatska štedionica izdala je onda 800 kruna za književne nagrade suradnicima jednoga časopisa. Gdje je danas takovo tečevno poduzeće, društvo, izuzam Matice i književničkoga društva, koje bi izdalo ne 800 nego i 50 kruna za našu knjigu? A ipak se ne može krivnja svaliti radi toga samo na društvo. Najveći dio krivnje otpada na same književnike, koji su dozvolili da interes društva i naše javnosti ohladni za našu knjigu, koji nijesu izrabili sve, da taj interes uščuvaju, raširuju i provećaju. Postavili su se na stajalište ponosnoga čekanja, pregarali su i stradali, vjerujući da će doći dan, kad će i na njihov prag sinuti sunce. A toga dana nema i naša se književnost sve to većma izmiruje sa sudbinom usidjelice. Mogu li danas književnici biti agenti svojih djela? Ne mogu onako kao što su bili u vrijeme ilirskoga preporoda. Ali bi za to ipak mogli učiniti mnogo, veoma mnogo, da se poprave književno-nakladne prilike, a s tim u vezi da se pridigne sama književnost.

Ako mi danas više nemamo i ne možemo imati književnih i društvenih središta kao što su ih imali Ilirci, ako nema onoga zanosa i zajedničkih interesa kao onda, mi imademo danas jako razvijeno novinstvo, kojim bi moglo mnogo toga učiniti i koje bi nam moglo mnogo toga nadoknaditi. Dašto, mi ne smijemo

očekivati, da će to naše novinstvo, koje je u većini slučajeva postavljeno na trgovačke temelje, jer su mu vlasnici trgovci-poduzetnici, htjeti i moći shvatiti posao oko razbudjivanja interesa kao patriotsku dužnost. Vlasnici i mnogi urednici naših dnevnika uvjereni su (a i s pravom), da naše općinstvo ne zanima sudbina i život naše knjige, ali čim se jednom probije led i to uvjerenje uzdrma, onda će i oni na tu stvar gledati drugim očima. Ali zato je potrebna velika i jaka akcija samih književnika, u čijem je interesu najviše, da se te prilike izmijene.

Kod nas su se već i sami knjižari (R. Bačić u Osijeku, L. Klein u Zagrebu i drugi) počeli baviti mišlju, kako bi se tomu doskočilo. Oni su to učinili iz poslovnih, ali treba priznati i iz patriotskih pobuda. Knjižaru je konačno isto, koju (čiju) knjigu proda, glavno je, da mu posao odbacuje što više koristi. Temeljna misao tih osnova bila je osnutak velikoga centralnoga nakladništva, koje bi preuzelo sve administrativne i organizatorne poslove oko kolportaže. Ali time ne bi bilo pitanje naših književno-nakladnih prilika riješeno. Pri pomisli na osnutak takova nakladništva pre postavlja se, da je interes u našega općinstva za našu knjigu već velik i jak, a upravo to nije istina.

Prvo i glavno je da se taj interes razbudi i razvije do najvećega stupnja, a pitanje organizacije i poslovni dio riješit će se onda samo. Svu brigu i pažnju treba stoga posvetiti ovoj toliko važnoj predradnji. Uvod i najbolji temelj bio bi, kada bi sebi književnici izradili utjecaj na sastav školskih čitanaka, koje bi morale biti tako udešene, da u njima što manje mjesta zapremi dubrovačka, pa različite druge stare književnosti (crkveno slavenska, glagoljaška, kajkavska, ilirska), a što više savremena.

Naše bi čitanke morale biti antologije sastavljene od najljepših dijelova naše lijepe knjige s mršavijim datima i tumačenjima o starijim djelima i književnicima i sa što većim i opširnijim o novijima. Kao uzor mogle bi poslužiti čitanke, što ih je sastavio za srednje škole Ivković. U našim školskim knjigama ima trobojnih i višebojnih slika različitih ptica, riba i bilina, ali u čitankama nema ni najskromnijih slika naših književnika i radnika na kulturnom polju. Kad bi naše čitanke u srednjim višim školama bile zanimljiva i lijepa ogledala života i rada naših književnika, u kojima bi brojke i imena igrala najmanju ulogu, kad bi u njima djak mogao vidjeti ne samo što je sve koji književnik napisao, nego kako je stvarao, kako je živio, onda bi se već u djačku dušu usadio toliki i takav interes za našu knjigu, da on ne bi nikad mogao posvema nestati.

Dašto, uz dobre knjige bili bi potrebni i dobri učitelji.

U isto doba trebalo bi pokrenuti veliku akciju, da se zainteresuju najšire mase za našu književnost preko novinstva. Mi danas već imademo dnevnika, koji se štampaju u nekoliko desetaka tisuća primjeraka, a imademo već toliko novina (dnevnika, tjednika u Zagrebu i u pokrajini), da bi se preko njih moglo veoma mnogo učiniti.

Sada je drugačije. Osim jednoga ili dva dnevnika naše se novine tako malo osvrću na našu knjigu, da je to više nego za čudo. Razgovarate li s urednicima, reći će, da abonenti za te stvari ne mare. Ali nijesu krivi abonenti. Za novine treba znati pisati, a kako mnoga uredništva ne imadu za tu rubriku vještih suradnika, onda ona biva sve manja i napokon je nestane, ili je sva u opasci „na to djelo osvrnut ćemo se naknadno, sada ga samo preporučamo." Ovo „naknadno" je — sveti Nikada.

Razumije se po sebi, da se od vlasnika i urednika naših novina, koji su često posvema poslovni ljudi, ne može zahtijevati, da oni sebi uzmu za tu rubriku čovjeka, koji bi savjesno ispunjao tu zadaću, da ga odgoje i naročito za to plaćaju, ali kad bi se takovim novinama ponudilo, da izdaju književni prilog, koji bi ih stajao veoma malo ili ništa, a bio bi uredjivan kako treba, onda bi, uvjeren sam, svak pristao na to, da list poveća na takav način. Svrha tih priloga morala bi biti popularizovanje naše knjige u svim pravcima i na sve načine. Kada bi se to učinilo s kojim god raširenijim časopisom, bilo bi već time učinjeno veoma mnogo.

Ako bi se prikladni prilozi dodali svim vrstama koledara, koji kod nas izlaze, pa drugim pučkim (n. pr. Jeronimskim, Matičinim i drugim) izdanjima, onda bi na taj način bio obavljen najveći dio posla oko razbudjivanja interesa za našu knjigu.

Jednako bi se moglo djelovati letacima, prospektima, pregledima, koji bi se rasturivali, što češće, to bolje, preko različitih manjih novina i dnevnika u pokrajini i strukovnih časopisa. Kako bi se sastavljali ti prilozi, pregledi i letaci, to je posebno pitanje, ali je već sada jasno, da dobri plodovi toga djelovanja ne bi izostali i da bi se već nakon 2—3 godišnjega rada jasno vidjeli

Kako u tom pravcu treba raditi, može se lijepo vidjeti kod Nijemaca, koji to pitanje ne shvaćaju ni malo sentimentalno, nego čisto poslovno. Pojedina nakladništva naručuju prikaze, ocjene, studije o ovom ili onom djelu, pobrinu se, da se takova ocjena objelodani u najuglednijem časopisu ili dnevniku, preštampaju iz nje najpovoljnija mjesta u različite kataloge i preglede, koje izdaju u formi letaka priloženih svakovrsnim knjigama. Nekoja nakladništva izdaju posebne reklamne novine, pa i revije, koje su osnovane u prvom redu u reklamne svrhe. Nakladnik vidi u piscu vrelo, a u njegovom djelu robu, dočim su kupci mušterije, koje treba upozoriti na prednosti djela i svi su jednako zadovoljni. Istom u rijetkim, čisto strukovnim i neodvisnim časopisima podvrgavaju se djela najstrožoj kritici. Radi toga se i može naći u toj toliko razvikanoj njemačkoj književnosti sila knjiga, koje uživaju lijep glas, mnogo su raširene, a da im književna vrijednost ipak nije velika. Kod nas se novinsko izvješćivanje drugačije zamišlja ili se i nikako ne zamišlja, nego se drugačije provodi. Princip je uopće što manje govoriti i o knjizi i o piscu, a ako se već mora, onda se postaviti šta više, što „objektivnije" spram knjige i pisca i istupiti sa što većim zahtjevima. Nedostaci se traže s povećalom, raspredaju i raščinjaju na dugo i široko, tako da onaj, tko ovakav prikaz čita bude posvema na čistu glede nedostataka, a preko ostalih mjesta prelazi se ili tek površno ili šutke. Iz svake druge, treće ovakove ocjene i prikaza izbija toliko ojadjenosti kritičarove i prikazivačeve, da se čini, kao da se je provlačio kroz trnje, dok je prolazio iz retka na redak, od stranice na stranicu. Čitajući ovakav prikaz ili ocjenu nehotice uzdahnete:

— Šta nije radije šutio?!

Imade ih, koji ovakav način izvješćivanja i ocjenjivanja brane ovako: bolje je manje knjiga, ali sve samih dobrih, nego mnogo i medju njima tek koja bolja. Ali je mnogo gore to, što se takvim prikazivanjem i ocjenjivanjem odbija čitatelj od knjige uopće. Ta nema i onako mnogo prilike, da se zagrije za nju, pa ako ga na taj način upozorite na našu knjigu, zar je onda čudo, ako za nju posvema ohladni, ako „stekne uvjerenje", da cijela ta naša književnost ne vrijedi lule duhana, i da je najpametnije kupovati i čitati tudje knjige. Razumije se, da onda radi toga trpi i dobra knjiga u koliko je zavisna o glasu kritike.

Kad se promijeni ta taktika, pa općinstvo bude upozoreno i na sve prednosti, na svaku i najneznatniju ljepotu u našoj knjizi, onda će ona opet steći povjerenje njegovo i ono će opet za njom posegnuti, kao što je i prije.

Izda li se od vremena do vremena zbirka prikaza, ocjena i studija s najboljim našim knjigama i piscima, prirede li se zgodna i zanimljiva predavanja o pojedinim piscima, pojedinim granama i razdobljima naše knjige u glavnom gradu kao što i u pokrajini, za široko općinstvo i u različitim strukovnim udruženjima, razbudit će se interes u tolikoj mjeri, pa će ljudi sami tražiti našu knjigu, i onda će se dignuti naklade privatne i knjižarske i nastat će življi kontakt izmedju onih, koji knjigu stvaraju i onih, za koje ju stvaraju.

Istom, kada dodjemo do toga, da se svaka knjiga kod nas bude mogla štampati i raspačati u 5—6 tisuća primjeraka, a prestane čudo, da se Matičine knjige štampaju u 10—12 tisuća, dok se druge ne mogu raspačati ni u isto toliko stotina, onda će osvanuti našoj knjizi i literaturi bolji dani.

Dašto, za sve ovo treba velikih žrtava. Da se poprave grijesi od više godina, treba i više godina rada.

Izdavanje književnih priloga novinama i časopisima (saradnja u tim prilozima, njihovo uredjivanje i štampanje), izvješćivanje i ocjenjivanje i u mnogobrojnim drugim dnevnicima i novinama u pokrajini i glavnom gradu, letaci, pregledi, različiti ostali prilozi u tisuće i tisuće primjeraka i izdanja, koji bi svi imali istu zadaću, izdavanje zasebnih knjiga i knjižica, priredjivanje predavanja — sve to iziskuje nekoliko posebnih i cijelih ljudi, koji bi se bavili samo time, kojima bi to bila jedina zadaća i jedini posao, i još povrh toga mnogo suradnika, koji bi pomagali u slobodno vrijeme, i morali za taj posao biti nagradjivani, tako, da bi ga s ljubavlju obavljali. Danas se taj posao obavlja za nevolju, jer je nagrada za nj kao i za svaki književni posao kod nas jadna. Tko zna nije li i otuda mnogo one ogorčenosti, koja izbija iz mnogoga retka u toj raboti. Svaki posao treba da bude nagradjen dostojno, a ne smije se računati s dobrotom i bijedom hrvatskoga književnika. Nije dostojno zahtijevati, da se obavlja posao vredniji, važniji i veći, nego što je nagrada, a nezdravo je, ako se u tome računa i kuca na patriotizam i slične stvari. Ni jedan ni dva ni deset patriota, radili oni ne znam koliko, ne će tu mnogo pomoći. Patriotizam neka se očituje drugdje i u drugoj formi, a ovdje, gdje se za nj može sakriti mnogo zlo, više je opasan, nego potreban.

Za ovakovu veliku akciju oko razbudjivanja interesa za našu knjigu kod najvećega dijela našega pismenoga općinstva ne dostaju sami knjižarski konsorciji, kao što ni pojedine institucije. Za tu akciju morali bi se predobiti naši industrijalci, kojima to može donijeti koristi (tvornice papira, tiskarska poduzeća). U zajednici sa knjižarima, izvodjenje akcije moralo bi se povjeriti književnicima.

Matica Hrvatska, kojoj treba da je jednako na srcu sudbina cijele hrvatske knjige, morala bi se založiti makar i cijelim svojim kapitalom za takovu akciju, jer su danas druga vremena nego što su bila onda, kada je ona osnovana. Neće biti tako nenadoknadiva šteta, ako ona svake godine izda nekoliko knjiga manje, ako na nekoliko godina obustavi izdavanje knjiga, pa svoje članove drugačije odšteti za njihovu članarinu, a novac upotrijebi za takovu akciju, kod koje bi moglo, zaradjivati i dva i tri puta toliko književnika kao sada, a njihov rad bi i njezin rad urodio pedeseterostruko i stostruko većim plodom nego što rodi danas.

FRAN TUĆAN: MOĆ VODE

Čovjek živući u prirodi, pa i sam kao član prirode, nije mogao da ostane indiferentan za tu prirodu. Toliko je tu pojava i zagonetnih i nejasnih, koje su ga zaokupile, mučile i silile, da ih bilo kako riješi. Što je princip svega? oduvijek se pitao čovjek i pokušao je na to pitanje razno odgovoriti. Ono, što je oko njega bilo najsilnije, najmoćnije, ono, što je on na svakom koraku osjećao kao nešto, bez česa ne bismo mogli ni časa bivstvovati, uzeo je da mu bude odgovorom na ono vječno pitanje. Zato i vidimo stare grčke filozofe, gdje uzimaju za pratvar sad vodu, sad vatru, sad opet uzduh. Stari Tales izričito veli: „Voda je princip svega, iz vode je sve postalo, u vodu se sve vraća". Nije to baš bez razloga bilo, da je Tales uzeo vodu kao pratvar. Jamačno je on, promatrajuć djelovanje vode na organski i anorganski svijet, uvidio njenu golemu važnost u prirodi, važnost, koja ni modernom čovjeku nije umakla s vida. Pa ako se mi danas i ne bismo mogli složiti sa Talesom u tom, da smatramo vodu pramaterijom, prisiljeni smo ipak vidjeti u vodi jedan od prvih faktora u prirodi, faktor, koji gradi i ruši, koji stvara i obara, faktor, koji je pri postajanju organske i anorganske prirode od tolika zamašaja, da moramo to postajanje smatrati usko vezanim uz samu vodu. Ako igdje to svakako u geologiji vrijedi ona Talova tvrdnja, da je sve postalo iz vode i da se sve u vodu vraća. Tek malo modifikacije i Talov nazor izbija pred nama

u svoj svojoj zbilji i zamašitosti. Treba samo da se povratimo u doba postajanja našega planeta, pa da uzmognemo slijediti djelovanje vode, da je vidimo, kako uništava mirijade individua, da onda opet iz tog uništenog stvori nove mirijade novih bića. Vječna cirkulacija . . .

Bilo je doba, kada naše zemlje nije bilo, kao što će doći doba, kad je više ne će biti. Nauka je dokazala, da je zemlja postala iz plinovite tvari, da je ta plinovita tvar prešla u užarenu i tekuću, a tekuća u krutu. Sve se to dogodilo uslijed ohladjivanja. Kad je tekuća tvar stala prelaziti u krutu, uhvatila se na površini zemlje prva kora, prvo kamenje, prve rude. U to doba bila je zemlja na svojoj površini još tako vruća, da na njoj nije bilo vode, da na njoj nije bilo živa stvora. Sva voda, što se danas nalazi u morima, jezerima, rijekama i potocima, sva ta voda nalazila se onda oko vruće kugle zemaljske kao vodena para. Gusta je to bila para i poklopila je bila čitavu zemlju, da do nje nisu dopirale sunčane zrake. Bilo je na zemlji baš nekako onako, kako to priča Mojsije u Bibliji. No osim one goleme množine vodenih para, nalazile su se u atmosferi i silne mase kiseline. Ugljična kiselina, što se nalazi u vapnencima i dolomitima, onom svijetlom kamenju, koje izgradjuje mnoge visoke planine na kugli zemaljskoj, ugljična kiselina, što se nalazi u bilju i životinjama, motala se nekoć uz vodene pare okolo vruće zemlje. Velike su to bile množine i vodene pare i ugljične kiseline, pa nije čudo, da su one silno tlačile zemlju. Tlak uzduha bio je tada vanredno velik, pa računaju, da je iznosio kojih 700 do 800 atmosfera. Pod tako velikim tlakom nije voda mogla da ostane u parovitom stanju, pa je ona, ma da je bila vruća od 100° C, prešla u tekućinu. I na površinu zemlje spusti se prva kiša — veoma vruća kiša — i domala se raširi pustom zemljom prvo more. Voda ovog mora nalazila se pod velikim tlakom i bila je veoma vruća, te je imala veliku kemijsku energiju t. j. žestoko je otapala na površini dijelove mlade kore zemaljske, otapala je prvo kamenje, prve rude.

No pomislimo sada, da je u toj epohi zemljinog razvoja vulkanska djelatnost bila osobito živahna, da se zbivala vulkanska provala za provalom. To je bilo radi toga, jer je kora zemljina bila još tanka, pa je ona rastaljena tvar iz nutrine zemlje lako probila tanki ovoj. Ej, koliko je tu rigalo vulkana, koliko je tu izbačeno lave, koja se sva skrutnula u čvrsti kamen ! U toj lavi, u kojoj se nalaze rastaljena sva počela, od kojih je izgradjen čitav svijet, i anorganski i organski, i biline i životinje i rude, bilo je puno plinova i para. Čim je lava došla na površinu, stali su iz nje hlapiti oni plinovi i lagano zalaziti u uzduh. Tu u uzduhu pretvoriše se neke pare u kiseline, te nastade solna kiselina, sumporna kiselina i još neke. Zguščujući se vodene pare u tekućinu i padajući kao vruća kiša na površinu zemlje u ono golemo vruće more, povukle su sa sobom i one kiseline. Tako su sve više i više donosile kiše one kiseline u more, a tim se kemijska energija (moć otapanja) morske vode sve više uvećavala i sve jače otapala koru zemaljsku t. j. kamenje, rude. Prva eto voda, što je pala na zemlju, započela je svoje djelovanje razaranjem, uništavanjem netom stvorenih individua i tako bismo mogli reći sa Talom: „sve se vraća u vodu", da se opet iz nje pomoli kao nov pomladjen organizam.

Razvoj zemlje nastavio se postepeno ohladjivanjem same zemlje, pa tako zadobi ona svoje nejednoličnо lice. Nastadoše na njoj visoke planine, široke doline i duboke uvale. Tim razvojem povećala se i djelatnost vode, te je ona stala uništavati taj slikoviti relijef i kemički i mehanički. Kemičkim svojim djelovanjem otapala je voda rude, mehaničkim djelovanjem razarala je gore i stvarala ravnice.

Kolika je ta moć vode pri otapanju ruda, izbija najočitije iz analiza morske vode. Morska voda naravski nije čista voda, nego je u njoj naći otopljena sva ona počela, iz kojih su sastavljeni organizmi, što se nalaze na zemlji. Tako je n. pr. nadjeno u jednoj toni morske vode 11,1 miligrama zlata (0,0000004%). To je na prvi pogled neznatna količina, ali ako naglasimo, da morske vode ima oko 1,300 miliona kubičnih kilometara, onda dobivamo neočekivanu množinu zlata u moru, množinu od kojih 1,500 miliona tona. Srebra je nadjeno

u jednoj toni vode 169,5 miligrama, a to će reći, da u morskoj vodi ima srebra 188,000 miliona tona. Radija, koji je tako rijedak elemenat na zemlji, ima u moru oko 20,000 tona.

Kad je voda mogla da tolike količine zlata i srebra donese u more, gdje su te kovine ne samo rijetko raširene u kamenju, nego ih voda i vrlo teško otapa, kolike li će istom količine onih ruda, onih tvari dospjeti u more, koje voda lako otapa! Ta koliko li će u moru biti otopljene kamene soli, koliko sadre, pa željeza i drugoga! Računamo, da u moru ima 45 biliona tona raznih soli. Kad bismo isparili vodu mora, to bismo dobili 34 do 35 biliona tona kamene soli, 3 biliona tona magnezijeva klorida, 2 biliona tona kalcijeva sulfata (sadre, gipsa) i jedan bilion tona kalijeva klorida. To je tek nekoliko primjera, da se vidi, kako golemu množinu tvari donosi voda u oceane.

Ali nije samo morska voda obilata rudnim otopinama. Sve vode, što teku zemljom, nose sa sobom ponešto otopljenih ruda. Na prvi je pogled množina tih otopljenih ruda veoma malena, ali s obzirom na količinu vode ipak je golema. Neka nam za to budu primjerom izvori okolo Karlovih Vari u Českoj. U 1 kg karlovarske vode nalazi se pet i pol grama otopljenih rudnih tvari, pa ipak ta vrela daju u jednoj jedincatoj godini pri množini vode od 1,070.584 kubičnih metara po prilici 5,886.720 kg ruda! Od toga otpada na natrijev karbonat 1,387.584 kg, na natrijev sulfat 2,575.440 kg, na natrijev klorid 1,103.760 kg. Same riječne vode donesu godimice u more rudnih otopina oko 4 miljarde tona.

Otkud te tvari u vodi? S kopna. Protičući kamenjem, otapa voda njegove sastavne dijelove, rude, pa ih potocima i rijekama snosi u more. I čitave je planine morala otopiti, dok je nanijela u more one silne mase rudnih tvari. Velimo čitave planine, jer moramo znati, da su neke rude n. pr. platina, zlato u veoma malim količinama razasute po raznom kamenju. U olivinskom kamenju, koje je domaja platine, nalazi se tek 0,01 do 0,001% te skupocjene kovine. Koliko je dakle morala voda toga kamena otopiti, da donese u more tek jednu jedincatu tonu platine. A moramo naglasiti, da voda veći dio otopljenih rudnih tvari već na svom putu, protičući kroz razno kamenje, staloži.

Jednako je i sa drugim kovinama. Eto n. pr. željeza. Koliko je danas poznato, to množina željeznih rudača svih otvorenih rudnika svijeta iznaša 10 milijarda tona. Koliko je još skriveno tih rudača u rudnicima, koji nisu čovjeku poznati! Bacimo li pogled na genezu tih rudača, eto onda, gdje pred nama iskače sva silovita djelatnost vode, vanredna moć njezina pri uništavanju i stvaranju ruda. Prve rude znamo, kako su nastale. Iz magme, iz rastaljene tvari zemljine. Za tu magmu (lavu) znamo, da nije ništa drugo, nego rastaljeno kamenje, ono kamenje, što izgradjuje brda i doline našega planeta. Iz te magme nikada se ne izlučuju željezne rudače u znatnijoj količini, a kada se i izluče, to su razasute med ostalim rudama kamena, ali tako, da se ne može ni pomisliti, da bi ih iz tog kamena vadili u tehničke svrhe. Tu je voda, koja će za nas taj posao obavljati, koja će na rijetko razasute rude skupiti na jednom mjestu u velikim množinama, da ih mi možemo lagodno iskapati. Željezo dakle, koje je bilo u magmi (lavi) rastaljeno, spaja se s nekim drugim počelima u samostalne spojeve, u t. zv. silikate (to su spojevi željeza sa kremičnom kiselinom), pa sa ostalim rudama tvori ono, što mi zovemo kamenom. I taj kamen diže se u visoke planine sad kao granit, sijenit i diorit, sad kao trahit, andezit, bazalt i kako se sve ne zove to eruptivno kamenje, diže se gore, da se uhvati u koštac s hladnom vodom. A na ljutoga se neprijatelja namjerilo, ljutoga i ustrajnoga i jao si ga tvrdu kamenu pod udarcima hladjane vodice! Kao kišnica ili snijeg pala je ona na visoke planine prodrla u čvrsti kamen i stala ga otapati. Kamene stijene, klisure, pećine i gromade nisu nikad tako guste, da voda ne bi mogla u njih prodrijeti. Na oko i najgušći kamen pun je sitnih pukotinica, kapilara, koje kao uzani kanali isprepliću kamen, zalaze i u najdublje dijelove njegove. U te šupljine, kanalčiće zadje voda, protiče njima, namjeri se tu na rude, pa ih stane otapati. No ruda je žilavi protivnik i ne da se tako lako

vodi da je uništi. Vijekovi, dugi vijekovi moraju proteći, dok se čvrsti kamen pretvori u tekućinu, pa da se opet iz te tekućine iskristalizira nova ruda. Lagano izvlači voda iz tvrda kamena pojedine njegove sastavne dijelove, nosi ih sa sobom protičući dalje kamenom, dok ne dodje na kakovo mjesto, kakovu veliku pukotinu u kamenu, gdje nadodju takove prilike, da se one otopljene tvari ponovno iz vode izluče. Kako je na pr. željeza u kamenu poprečno samo 4,5%, biva nam jasno, koliko se mora otopiti čitavoga kamena, da se dobiju one miljarde tona željeznih rudača. Zaista se tu otope čitave planine, ali i proteku i mnogi vijekovi, pa po množini soli, što se nalazi u oceanima, računaju, da su ti oceani stari, kojih 100 miliona godina.

(NASTAVIT ĆE SE.)

KOSTA STRAJNIĆ: SUVREMENA ARHITEKTURA. IZ NEIZDATE KNJIGE „STUDIJE I KRITIKE"

Svakom ljudskom djelovanju prirodjen je izvjesni ritam. Ritam dolazi do izražaja ne samo u visokim nego i u primitivnim kulturama. Ritam ističu i govor i ples divljih naroda. Prvi ornamenti primitivna čovjeka, rezani u orudje, pravilni su i jednolični. Prva njegova koliba imala je geometrijski osnovni nacrt, koji nije bio bez logičnosti. Dakle, prvo stvaranje bilo je, bez sumnje, arhitektonsko. Kao što pčela po nagonu gradi pravilne ćelijice u saću, tako je i pračovjek iz nužde gradio arhitektonski. Istorija pokazuje kakve je razne ciljeve arhitektura obuhvatala, i do kojih se je visina u pojedinim narodima razvila. U gradjevinama su najbolje istaknute težnje i potrebe pojedinih doba. Egipatski i grčki neimari najbolje su prikazali svoje religiozne osjećaje u hramovima, a rimski svoje državne i socialne ciljeve u basilikama, cirkusima, termama i vodovodima. S postanjem i širenjem kršćanstva, od primitivnih katakomba došlo se na srednjevjekovne gorostasne crkve, „uzvišene spomenike čežnje i nadzemaljskoga osjećanja." Ovi su spomenici dugo vremena vršili ne mali utjecaj na sve gradjevinarstvo. Oni su „posljednje čisto arhitektonsko ovapućenje religiozne misli."

Kada je crkva počela sve više gubiti svoje vidno mjesto u javnomu životu, duševna djelovanja pratila je nova težnja, težnja za zemaljskom ljepotom. Ponovno su se naglašavale zadaće socialne i potrebe lične prirode koje su, kao u rimsko doba, dale gradjevinama posebno obilježje. Oduševljenje za grčku i rimsku prošlost učinilo je „da je arhitektura renesansa imala nešto epigonsko i da nije bila posve originalna." (H. Muthesius, Die Einheit der Architektur. Berlin 1908.). Apsolutistička vlast knezova, što nastupi poslije premoći crkve, dala je snažan poticaj za arhitektonsko stvaranje koje je dostiglo vrhunac u kraljevskim dvorovima. Francuski kraljevski dvorovi, od XVI. vijeka pa do novijega doba, bijahu jedini uzori po kojima su se gradili dvorovi u ostalih naroda. Kneževsku kulturu uzdrma, kasnije, revolucionarni XVIII. vijek, kada treći stalež, s novim shvatanjem života i novim socialnim zadaćama, skrši moć aristokratije.

Devetnaesti vijek, vijek tehničkih pronalazaka i sistematskoga naučnoga rada, stavio je svu umjetnost, i slikarstvo i vajarstvo i arhitekturu, u službu nauke. Novi stalež, stalež inženjera, zamijeni arhitekte. Velike inženjerske gradnje mostova, stanica, mašina i fabrika služile su jedino industriji i prometu. Dok je u prošlosti arhitektura obuhvatala cjelokupno umjetničko stvaranje, naučni XIX. vijek specializovao je i sva znanja i sve umjetnosti. Dok su Leonardo i Michel Angelo bili najčišći tipovi renesanskoga umjetnika, kadroga sdružiti u sebi do savršene harmonije sve umjetnosti, u XIX. vijeku nije bilo nijednoga koji bi suvereno vladao svim umjetnostima svojega doba. Inženjerske su gradnje bile bez nakita i posve utilitarske.

Arhitektura prošloga vijeka dobila je umjetnički izraz tek kada se je inženjer sdružio s arhitektom.

Istom u drugoj polovini prošloga vijeka javlja se originalna arhitektura. Dosada su arhitekti, kao i slikari i vajari, tačno imitirali istorijske oblike. Oni su gradili crkve u gotici, javne zgrade u renesansu, a privatne palate u baroku i rokokou. Arhitektura, dakle, nije bila ni u kakvoj vezi sa suvremenim životom. Arhitekti su podražavali oblike kulturnih doba koja su prošla. Koliko su originalnost i imitacija oprečni, najbolje se vidjelo u restauriranju velikih istorijskih gradjevina i umjetničkih spomenika. Arhitekti, želeći, na pr., „očuvati" umjetnički karakter kojega staroga trga, oni su gradili nove zgrade u njegovom starom stilu. Mjesto harmonije, oni su postigli protivno. Nova gradjevina, ističući novi materijal, odviše je udarala u oči. Naskoro se uvidjelo da graditi u stilovima prošlih epoha djeluje slično „kao da se suvremeni čovjek odijeva čas kao Grk ili Rimljanin, čas kao srednjevjekovni vitez ili francuski plemić." Pošto svako doba traži svoj naročiti izraz, nemoguće je danas graditi i osjećati onako kako su gradili i osjećali prešasnici.

Napredovanjem tehnike, arhitekturi su stavljene sasvim nove zadaće. Suvremenu kulturu ne karakterišu više ni visoke crkve, ni kneževski dvorovi, ni plemićske palate, nego parlamenti, universiteti, pozorišta, trgovačke kuće i izložbeni paviljoni. Suvremena arhitektura ističe i novu tehniku i novi material. Eifel je dokazao da se ljepota može postići i samim željeznim materialom. Današnji veliki željezni mostovi estetičkiji su od kamenitih s neukusnim statuama, koje su gradili polovinom prošloga vijeka. Osim željeza, moderna arhitektura upotrebljava i tehniku betona, kojom postizava jednostavne oblike i harmonične proporcije.

Moderna evropska arhitektura razvila se direktno pod utjecajem engleskoga umjetničkoga obrta. John Ruskin i William Morris, u društvu s prerafaelitskim slikarima, unapredjujući umjetničko obrtničke struke, uvidješe kako su sve one ovapućene u arhitekturi. Morris je prvi gradio kuće na originalni način. One isticahu jednostavnu harmoniju oblika koji nijesu podnosili nakita. Engleska kuća, svojim skladnim proporcijama, vršila je najveći utjecaj na razvitak moderne arhitekture. Sve do u novije doba mislilo se da Engleska ima samo izvrsnu literaturu, a vrlo slabu umjetnost. Otkako je napredovao francuski impresionizam, englesko se slikarstvo gotovo posve zaboravilo. Kasnije se, pak, uvidjelo, da je engleska umjetnost imala originalno obilježje još u doba, kada su ostali narodi kopirali stare stilove. The Studio širio je još u prvoj polovini prošloga vijeka domaću umjetnost i umjetnički obrt prerafaelitskih slikara. Engleski je umjetnički pokret bio nošen jakim duševnim strujama koje su težile „za umjetničkom iskrenošću i za intenzivnim duševnim životom." Taj su pokret Carlyle i Ruskin, svojim sjajnim spisima, unosili i u najšire slojeve.

Engleski arhitekti su crpli iz svježega vrela stare narodne umjetnosti, tražeći uzore za svoje gradjevine u seljačkim kućama. Sa umjetničkim pokretom došla je i ljubav za prirodu i za život na selu. Arhitekti su gradili vile (house) na način seoskih kuća. Dok su inostranske vile bile natrpane timpanima, tornjevima, pilasterima i prozorčićima, engleske su kuće bile bez suvišnih nakita. Dok su, primjerice, njemačke vile imale glavno pročelje okrenuto prema ulici tako da koketiraju s prolaznikom, engleske okreću prolazniku ledja, a glavno pročelje gleda u baštu. U engleskoj su arhitekturi higienski obziri djelovali i na estetičke. Dok je čovjek XVIII. vijeka najveću pažnju posvećivao bojadisanju lica i raskošnom odijevanju, zanemarujući čistoću svoga tijela, moderni čovjek najviše njeguje tijelo, a odijevanje i ukrašivanje mu je sporedno. Moderne su sobe svijetle i prostraen, pokućtvo jednostavno i glatko, bez suvišnih dekoracija. Englezi ne poznaju tamne, teške zastore, ni sadrene dekoracije na stropu. Njihova je kuća ukusna, jednostavna i stvarnai Uz kuće se obično nalaze umjetnički uredjen. vrtovi koji se odlikuju harmonijom cvijeća i zelenila. U njima nema artificielnih

patuljaka i raznih figura od pečene gline. Engleski su arhitekti došli do novih oblika instinktivno, gradeći uvijek logično i stvarno. Prožeti suvremenim duhom, oni stoje u živoj vezi sa svojim vremenom. Interes engleske publike za arhitekturu je vrlo velik. Graditelji vila su kod njih popularniji i od slikara i od vajara. Engleski arhitekti najjače su djelovali na razvitak evropske arhitekture XX. vijeka. Suvremena je evropska arhitektura, svojom estetikom i originalnim oblicima, postigla rezultate koji ni malo ne zaostaju za rezultatima u sjajnim epohama prošlosti.

Pokret engleskih reformatora prodro je, zaslugom Henry van de Veldea, najprije u Francusku. Paris, iako je kroz čitavi XIX. vijek prednjačio u oblasti slikarstva i vajarstva, u arhitekturi bijaše posve konservativan. Francuski arhitekti gradili su u starim istorijskim stilovima, ne htijući se odreći svojih tradicija. Pošto je u njih bila odviše razvijena ljubav za domaću starinu, oni nijesu bili kadri da stvaraju u suvremenom duhu. I ako je 1896. S. Bing podigao u Parisu veliku izložbenu zgradu Art nouveau, u kojoj su se priredjivale moderne umjetničko-obrtničke izložbe sa ciljem da se modernizira francuska arhitektura, pariski arhitekti radili su i dalje po starom receptu. Suvremena francuska arhitektura još je i danas više istorijska nego li originalna.

Mnogo je bolje engleski pokret prošao u Njemačkoj. Njemačka, koja se u XVII. i XVIII. vijeku povodila za Francuskom, uvevši u svoje dvorove francuski duh i običaje, najednom je prekinula sa francuzomanijom. Devedesetih godina nastade prava revolucija koja se najbolje očitovala u oblasti arhitekture. Uvjereni da samo originalna i nacionalna umjetnost može dati današnjoj kulturi pravi i potpuni izraz, prvi njemački ljudi počeše propagirati samostalno umjetničko djelovanje. Nekolicina oduševljenih revolucionara, — svijesni da narod koji imituje istorijske stilove, koji se slijepo povodi za tudjom kulturom, i koji se služi stranim običajima, nikako ne može voditi riječ u evropskoj zajednici, — počeše zagovarati originalno stvaranje ne samo u kulturi nego i u umjetnosti. Umjetnički reformatori Alfred Lichtwark, Wilhelm Bode i Woldemar Seidlitz stekoše neprolazne zasluge oko unapredjenja njemačke nacionalne umjetnosti. Najbolji umjetnici i književnici pokretahu specialne revije koje su širile nacionalizam i kulture i umjetnosti. 1898. pokrene poznati Meier-Graefe, s nakladnikom F. Bruckmannom, Dekorative Kunst koja je, dobrim reprodukcijama i teorijskim člancima,. upoznavala šire slojeve sa radovima moderne arhitekture.

Kao u slikarstvu i vajarstvu, Moderna je i u arhitekturi isticala slobodu stvaranja i autorovu ličnost. Ranije su arhitekti morali studirati istorijske stilove do u najsitnije detalje. Arhitekt, da bi mogao što tačnije i savjesnije graditi po antici, gotici ili renesansu, nije trebao imati osobiti talenat. Moderna, ističući originalnost ličnosti, koristila je samo darovitima, dok su nedaroviti arhitekti, želeći biti moderni, postali površni i, u najviše slučajeva, loši diletanti. Njihove su gradjevine djelovale rdjavije nego li one u starim stilovima. U Njemačkoj je moderni pokret poznat pod imenom Secessionsstil ili Stila la Jugend. U tom su stilu gradili prvi njemački moderni arhitekti. Kako je medju njima bilo malo talenata, gradjevine u secesijskom stilu, natrpane raznim fantastičkim oblicima, doimlju se više neugodno nego li ukusno. I ako su arhitekti nastojali da ne imituju stare oblike, oni su zaboravili da svaka arhitektura, bila antička, renesanska ili moderna, mora biti logična: mora što bolje odgovarati svrsi i karakteru materiala. Moderni su arhitekti, na primjer, upotrebljavali za nakite na kamenoj fasadi i bronc, i željezo, i drvo, i pečenu glinu!

Secesijski je stil činio prijelaz izmedju arhitekata starih oblika i modernih umjetnika. Poslije secesijskoga stila, u suvremenoj se arhitekturi pojaviše samostalne ličnosti koje su udarile osnov njemačkoj arhitekturi XX. vijeka. U svim većim gradovima Njemačke

djeluju danas jaki individualiteti koji odgojiše čitave generacije arhitekata. Poznati su originalni umjetnici Alfred Messel, Hermann Muthesius, Cornelius Gurlitt, Peter Behrens, Schultze-Naumburg, Hermann Obrist, zatim Riemerschmidt, Pankok, Eckmann, Berlepsch i Hochaeder. Oni su odlični predstavnici suvremene njemačke arhitekture i umjetničkoga obrta. Njihova djela imaju ne samo originalno nego i nacionalno obilježje. Njihovom zaslugom, Njemačka je na medjunarodnoj izložbi, u Bruxellesu 1910., dokazala da je njezina umjetnička industrija, i po originalnosti i po kvalitetu, nadmašila francusku. Francuzi, osjetivši da su izgubili prvenstvo, upiru sada sve sile da na velikoj izložbi, koja bi imala biti 1916. u Parisu, pobijede Nijemce. U tu su svrhu organizovali svoje najbolje umjetnike, arhitekte, obrtnike i industrijalce. Ali, uza sve to, slabo ima nade da će oni uspjeti. Zaostalosti francuske arhitekture treba tražiti uzroke više u samim arhitektima, nego li u tobože slaboj njihovoj organizovanosti. Tako dugo dok Francuzi ne budu imali jake originalne ličnosti, njihova arhitektura ne će se nikako moći takmičiti sa njemačkom. Što su Nijemci prestigli Francuze, zasluga je, osim pojedinih ličnosti, i njemačkih organizovanih i moderno uredjenih umjetničko-obrtničkih škola. Škole, odgajajući umjetnički podmladak, utjecale su ne samo na razvitak arhitekture, nego i na umjetničko obrazovanje širih slojeva. Škole, nadalje, obrazujući umjetničke obrtnike, unapredjivahu i umjetničku industriju koja je našla prodju i kod kuće i u inostranstvu.

Uporedo sa njemačkom, napredovala je i austrijska arhitektura. Bečke Umjetničko obrtnička škola i Akademija likovnih umjetnsoti odgojile su darovitu generaciju, koja je dala suvremenoj bečkoj arhitekturi karakterističnu fiziognomiju. Glasoviti Otto Wagner i Josef Olbrich najviše su utjecali na razvitak mladjih bečkih arhitekata, od kojih su Josef Hoffmann, Carl Witzmann, Kolo Moser. zatim Fabiani, Loos i Oerley postali individualni umjetnici. Unapredjenju austrijskoga umjetničkoga obrta mnogo je koristilo i djelovanje Wiener Werkstätte, čiji radovi nailaze na ne malu pažnju i na strani. I austrijski i njemački umjetnički obrt potpomažu organizovana obrtnička udruženja, koja su poznata pod imenom Der deutsche Werkbund. Njegov je program : oblagorodjenje obrtničkih struka pomoću zajedničkoga djelovanja i umjetnika i obrtnika i industrijalaca. Werkbund priredjuje svake godine velike izložbe, upoznajući tako i najšire slojeve sa radovima prvih njemačkih i austrijskih umjetnika.

* * *

Dok su u slikarstvu i vajarstvu bili krajem XIX. vijeka u živom dodiru s evropskim Zapadom, Jugosloveni su u arhitekturi sve do novijega vremena daleko zaostali od evropske moderne. Slikari Hrvati Nikola Mašić i Vlaho Bukovac, Slovenci Janez Wolf i Anton Ažbe, Srbi Gjorgje Krstić i Paja Jovanović pokazivahu u svojim djelima potpuno evropsko shvatanje. Kasnije, pojavom Rudolfa Valdeca i Roberta Frangeša, Tome Rosandića i Ivana Meštrovića, postalo je i jugoslovensko vajarstvo evropsko. Umjetnici su bili u jakoj vezi s modernim inostranstvom. U jugoslovenskoj, pak, arhitekturi počelo se tek devetstotih godina opažati moderno shvatanje. Od svih Jugoslovena, Hrvati su najviše napredovali. Arhitektura Zagreba imala je već polovinom prošloga vijeka lijepu umjetničku fiziognomiju. Šezdesetih godina podigao je Matija Felbinger priličan broj ukusnih kuća (Priesterova kuća, Hotel Royal, Velika Kavana). Kasnije su stranci gradili otmjene palate (Vranyczany, Buratti, Sudbeni Stol). Osamdesetih godina poče djelovati Hermann Bollé (Obrtnička škola, Pongratzeva kuća). Njegovi radovi imaju istorijske oblike, kao i zgrade Helmera i Fellnera (Zemaljsko kazalište) i Friedricha Schmidta (Jugoslavenska Akademija). Osim Nijemaca, dobre i solidne gradjevine podigoše i madžarski arhitekti (Željeznička stanica, Prometna Uprava, Glavna pošta). Prvi domaći arhitekt bijaše Janko Grahor (stara palata Prve hrvatske

štedionice). Njegovo djelovanje trajalo je vrlo kratko vrijeme. Devedesetih godina javljaju se Janko Holjac (Jezuitska crkva) i Martin Pilar koji je u društvu s Malym i Baudom, podigao veći broj reprezentativnih kuća u Zagrebu i u provinciji. Uz Pilara, ističu se arhitekti Hönigsberg i Deutsch, Njihovi radovi imaju karakter ili loše bečke ili budimpeštanske secesionističke arhitekture.

U arhitekturi Zagreba opažaju se, u glavnom, četiri smjera. Prvi je eklektički. Njega predstavljaju starije zgrade, izvedene u istorijskim stilovima. Njihovi su autori, najvećim dijelom, stranci. Drugi je smjer secesionistički. Zgrade ovoga smjera čine najneukusniju arhitekturu. Kuće I. Fischera i Hrubya, Benedika i Baranyaia karakterišu manje više zagrebački secesionizam. Treći smjer ima obilježje suvremene njemačke arhitekture. Dioniz Sunko, Vjekoslav Bastl, Rudolf Lubynski, Kalda i Štefan grade, u glavnom, u njemačkom modernom stilu. Četvrti smjer zastupaju djela arhitekta Eda Schöna, Viktora Kovačića i Huga Ehrlicha. Oni su zagrebačkoj arhitekturi dali najviši umjetnički izraz. Oni se ne zadovoljuju da tačno kopiraju strance, nego nastoje da modernu evropsku arhitekturu što više prilagode našim prilikama. To se najbolje vidi na radovima Viktora Kovačića. Njegove gradjevine ističu topli južnjački karakter, koji bez sumnje, i najviše odgovara našoj sredini.

Kako smo vidjeli, zagrebačka arhitektura ima evropsko obilježje. Ali, ona nije originalna. Za originalnu se arhitekturu hoće velikih samoniklih talenata, koji bi bili kadri odgojiti i domaće generacije. Jedan je od ovakovih talenata Slovenac Josip Plečnik. On se, pod uplivom Otona Wagnera, razvio u samostalnu ličnost. Njegova djela ističu originalno obilježje koje je u skladu sa našim narodnim duhom. Josip Plečnik, najdarovitiji jugoslovenski arhitekt, danas je profesor arhitekture na Umjetničko obrtničkoj školi u Pragu. Njegovo djelovanje u našoj sredini, bez sumnje, bi mnogo pridonijelo stvaranju naše originalne arhitekture. U Zagrebu bi trebalo urediti modernu Umjetničko obrtničku školu na kojoj bi bili zaposleni sposobni arhitekti. Tako dugo dok se ne budu u nas istematski unapredjivale sve struke umjetničkoga obrta, ne će se moći govoriti ni o našoj arhitekturi ni o našem umjetničkom obrtu. Kod svih su kulturnih naroda škole igrale najvažniju ulogu u stvaranju nacionalne umjetnosti. Pa tako treba i u Zagrebu što prije podići školu, koja bi evropski odgajala podmladak. Škola, sa uredjenim radionicama svih obrtničkih struka, brzo bi udarila temelje i umjetničkoj industriji koja bi, obzirom na naše neiscrpivo blago narodnih ornamenata, donosila ne malu i moralnu i materijalnu korist.

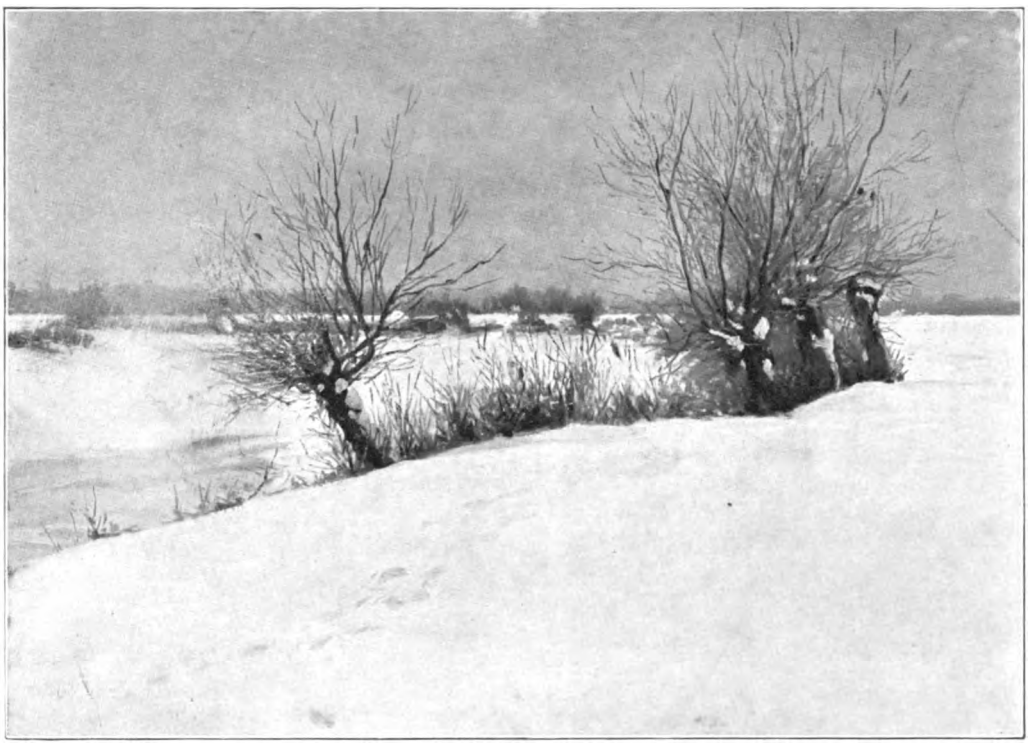

FERDO KOVAČEVIĆ: „ZIMA“

IZ UMJETNIČKOG SVIJETA

VLADIMIR LUNAČEK: FERDO KOVAČEVIĆ, INTIMNI PEJSAŽISTA

Ferdo je Kovačević, zacijelo, jedan od najboljih naših kolorista. U svakoj izložbi, u kojoj je dosada Kovačević izložio svoje slike, naišao je na udivljenje općinstva i na suglasno priznanje i najoštrije kritike a sve zbog svojeg vanredno finog posve slavenskog čuvstvovanja, što govori gledaocu iz njegovih radnja. Ferdo Kovačević je zagrebačko dijete. U zagrebačkom je milieuu uzgojen i čini se da mu baš nije prijala škola. Roditelji ga dadoše u obrtnu školu. Tu je izučio lončariju. Kad je Kovačević, koji je bio dobar crtač, htio da podje u Kunstgewerbeschule u Beč, svjetovao ga svemoćni zaštitnik naše prve umjetničke grupe, koja je bila tek u povojima — da ide k pošti, a ne u umjetnike. Vrativši se sa svojih studija u Zagreb našao se on medju onim društvom naših umjetnika, koje je pokrenulo „Društvo Hrvatskih Umjetnika" i onda „Prvi Hrvatski Salon". Kovačević nije bio nigdje namješten, bio je slikar i slikao je vrlo malo. On je u cigle tri godine imao samo dvije slike i to „Na Rokovome groblju" i „Brijestovi na Savi". Ove obje slike s mjesta su bile prodane i ljudi su htjeli, da im Kovačević učini kopije. Bio je revan član spomenutog umjetničko-književnog kruga, poznat sa svoje vanredno široke volje, sa svojeg pritajenog suhog humora i upaljive satire. „Ferko" bio je miljenik sviju i kad su znali u ono bohemsko doba nenamješteni umjetnici — a tih je bilo mnogo — spustiti radi neštašice sredstava glavu, on ih je vazda sokolio svojom nikada lošom a vazda vedrom voljom. Uz to je Ferko bio uvažen radi svojeg zdravog suda i svojeg vanredno iskrenog i otvorenog mišljenja u svim pitanjima umjetničkog rada. Ono, što je znao, i što je mislio, i što je osjećao, vazda bi kazivao posve otvoreno i jednostavno bez fraze ili napirlitane kakove dikcije. Kako je zbijao šale i smišljao sjajne dosjetke, tako je umio govoriti i o najozbiljnijim stvarima. Osobito je vazda bio uvažen i cijenjen njegov instinkt, kojim je osjećao boju. Taj njegov instinktivni osjećaj za boju, koji je vanredno razvijen u njega kao u nijednoga drugoga našega umjetnika, opaža se i u njegovim svim dojakošnjim radovima.

Već u prvim svojim slikama Kovačević je razotkrio jedno vanredno srce, koje se posve tiho podaje prirodi, i koje pušta, da ova velika i golema kakova jest na nj utječe. U tom utjecanju prirode na nj, Kovačević uživa upravo nekim zdravim pasivitetom. On je pejsažista par excellence i to sa najopreènijom dispozicijom i vanredno intiman. Ne voli iznenaditi gledaoca velikim efektima, nabacanim mrljama, koje imadu da proizvedu na gledaoca dojam koje rijetke konfiguracije okoline, boje i svijetla. Javljao se je rijetko u prijašnjim našim izložbama. Sada, kad je postao plodniji, on izlaže najviše pet do šest slika, no jedna je ljepša, jedna bolja od druge i vazda se vidi u njoj jedno ne novo već drugo nastojanje kako bi prirodni okoliš svojim očima što bolje uhvatio. Svaki njegov ciklus, kojim on sebe reprezentira u izložbama, odaje nam novu jednu koloristièku stranu, dok je u tehnici svojoj oprezan gledajući da bude što pozitivniji i da mu slike imadu što trajniju vrijednost. U posljednje vrijeme on se upravo napreže da dosegne

BAKROPISI BRANKA ŠENOE IZ CIKLUSA: STARI ZAGREB

JUŽNA KAPTOLSKA VRATA

Pod kraj godina sedamdesetih koja je još u devedesetim
srušili su Južna Kaptolska godinama stojala, polazilo
Vrata, kojom se kroz usku ulicu na staro drevni Kaptol.

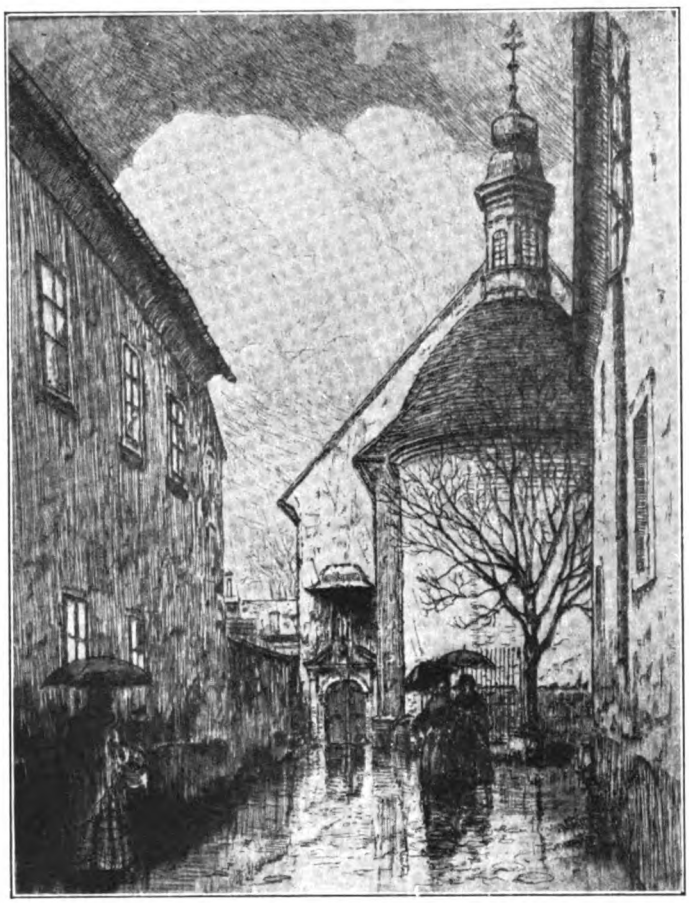

CRKVA SVETE MARIJE NADOLCV

Vrlo lijepa barokna crkva sv. Marije još je u cijelosti svojoj sačuvana, ma da je istočno pročelje narušila barbarska ruka restauratora. Osobito je zanimljiva samo zgrada, koja za cijelo potječe iz starijeg doba.

KAPTOLSKA VIJEĆNICA I BAKAČEVA KULA

Pod kraj sedamdesetih godina srušena je stara kaptolska vijećnica koja je potekla još iz petnaestoga stoljeća. Dva vanredna lijepa ulaza - velike dveri u baroknom slogu izmedju kojih se je nalazila Bakačeva kula — srušena su godina 1908. Pogled na ovaj dio Kaptola bio je jedan od najljepših.

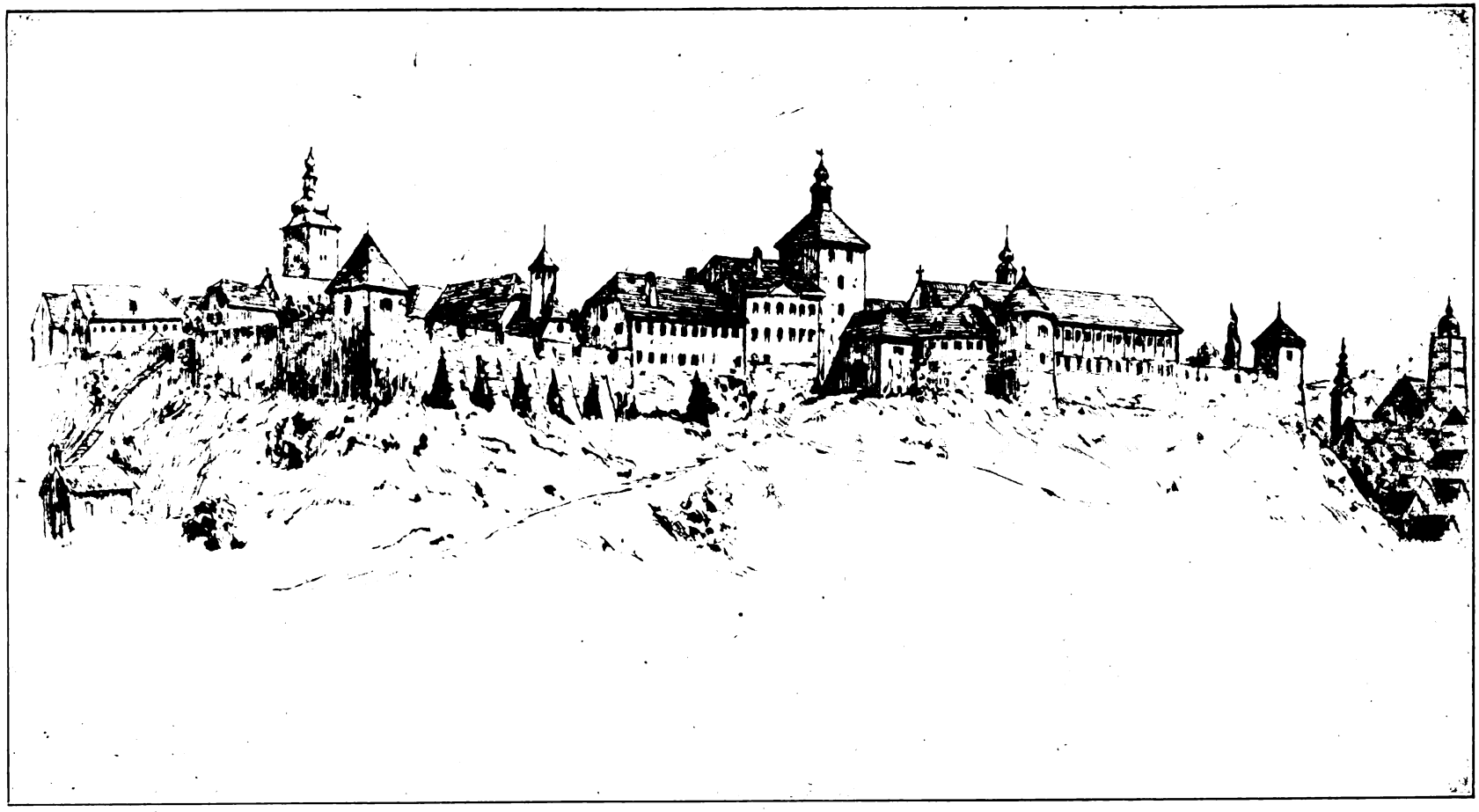

POGLED NA ZAGREB NA GRIČKIM GORICAMA

Kaptol i Slobodna Varoš na Gričkih Goric bila su dva zasebna grada. Jedan gradjanski i plemički svjetovni - a drugi duhovni. Oba su bila utvrdjena najjače jer su se sami medjusobno nadbijali. Kuće su južne fronte ostale dok su kule prema istoku i zapadu i Dverce davno porušene.

STARA SJEVERNA KAPTOLSKA VRATA

Tik do kaptolske današnje škole stojala su još pod kraj sedamdesetih godina stara kaptolska vrata. Njima se prolazilo u Novu Ves, na Ribnjak i Potok. Samo je jedan dio ostao nerazrušen.

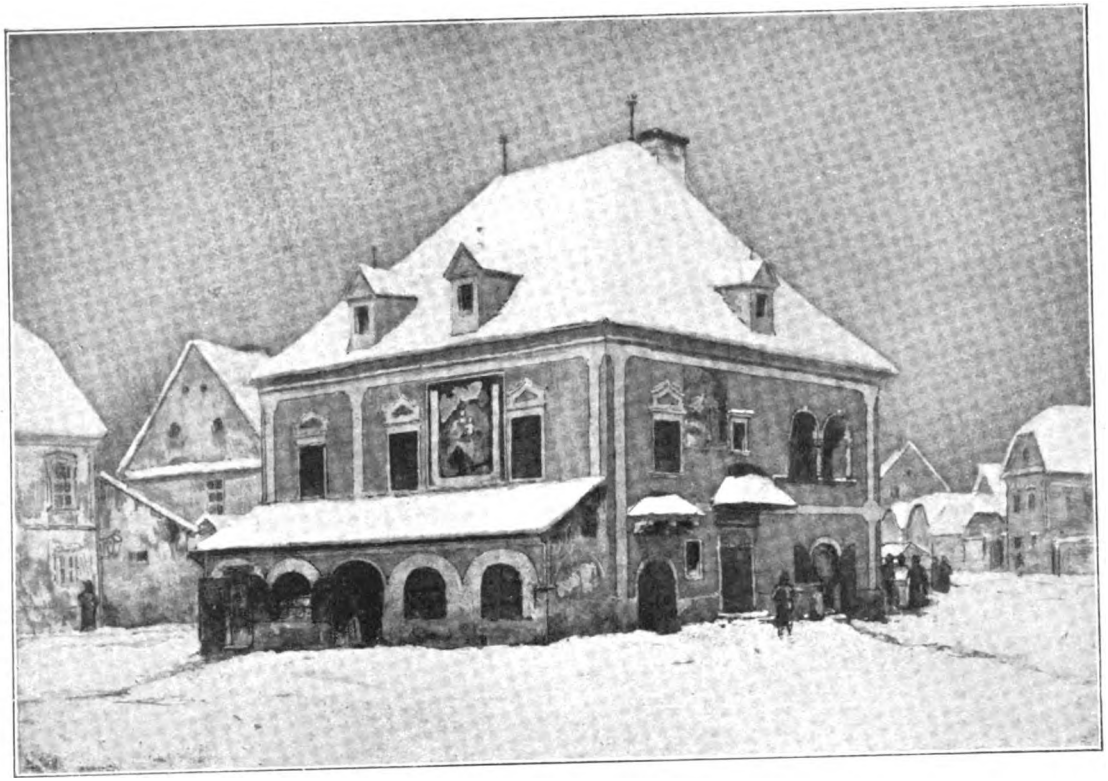

STARA KAPTOLSKA VIJEĆNICA

Na mjestu gdje danas stoji Marijin stup sa kipom Marije od Fernkorna stajala je do 1879. godine stara Kaptolska vijećnica. S južne i zapadne strane bile su oko ove jednokatne zgrade taverne dok su zidine bile ukrašene drevnim al fresco slikama.

FERDO KOVAČEVIĆ: NOVI KRAJOBRAZI

FERDO KOVAČEVIĆ: NA SAVSKOM RUKAVU

FERDO KOVAČEVIĆ: ZIMSKO SUNCE

FERDO KOVAČEVIĆ: NOVI KRAJOBRAZI

FERDO KOVAČEVIĆ: VRBE NA SAVSKOM RUKAVU

FERDO KOVAČEVIĆ: SELO POD VEČER

tehničku vrsnoću starijih majstora payssagea i polako se emancipira od napadne i previše pastozne tehnike.

Kako rekosmo, Kovačević malo se i rijetko javljao našoj javnosti. Iskren i čestit čekao je na primjer pune tri godine da dovrši jedan snježni krajobraz, jer u ljetu nije htio da slika snijeg, a zimi ga nije bilo. Tek godine 1903. izišao je na javu u izložbi Društva hrv. umjetnika sa dvije poveće slike. Bile su to dvije partije iz naše doline sv. Žavera kraj Zagreba. Vedri ton njegovih vrba, njegovih pejsaža uz Savu zamijenio je jednim tmurnim zelenilom, koje se nalazi zasjenjeno iza visokih brda, a nad kojim titra poput lakog prediva zlatni trak sunca, što pada u modro nebo. Ovaj zlatni žitki ton, u koji su obje slike utonule — (danas su u privatnom posjedu galerije Franje Solara ml.) podsjeća nas unatoč ponešto pastoznog načina slikanja na one stare majstore nizozemske, koji su taj ton naučili od Teniersa i dugo ga pridržali. Ovim je objema slikama Kovačević i u Pragu na izložbi Društva hrvatskih umjetnika, što ju je priredilo češko umjetničko društvo „Manes" u ljetnoj villi grofa Czernina, pobudio vanredno udivljenje. Ta danji kritičar praške „Politike" (danas „Union") strogi poznavalac umjetnosti I. Harlass proglasio ga je poetom kista prvoga reda.

Iza ovoga umjetničkog uspjeha Kovačević se dao na rad. I od onda kao da mu je djelovanje plodnije i opsežnije. U jednoj malenoj interupciji slika zajedno sa Crnčićem, Krizmanom, Bauerom slike sa Plitvičkih jezera. Nije volio osobito ovaj sujet. U više je navrata izjavljivao, da ga taj prevalentni hladni i sjenati ton, zelene i modre boje sputava u njegovu kolorizmu. Nije ni voda, ni zemlja, kako bi on običavao kazivati. Lijepo je gledati, lijepo prolaziti ondašnjim krajem, ali slikati je to teško, da dobije umjetnik više na platno od slaboga snimka velebne ove prirodne rijetkosti. Iza ove malene ekskurzije Kovačević je opet radio na svojim vrbama, na svojoj savskoj obali. Vitko zelenilo iznad njega čista nebesa poput ribljeg oka, a po dno njega pjeskovita osušena obala savskog rukava, iznad kojeg se uhvatila zelen krasne livade sa plamečcima modroga cvijeta ili opet prve prolistale svrži vrbe, što se dižu iznad žutog suncem okupanog duplja vrbinog a daleko tamo na nebu ganjaju se žurno posljednji oblaci snijega puni, bježeći pred prvim valom proljetne topline. I onda odmah poslije toga jedan kutić — pravi gaj — kako ga priroda znade bez vrtljara urediti, pod jesen u posljednjem žaru sunca. Lišće pokazalo je sve modulacije zelenila, gdjegdje požutjelo i pobijelilo, a na vršcima se ražarilo poput karmina, a granje se prelijeva u najraznijim sjenama vijoleta, a izmedju svih tih simfonijski ukajdanih i složenih boja.

Kod jedne od posljednih izložbi vidimo, gdje se je Kovačević udaljio od svoje omiljele mu savske obale kraj Zagreba i naslikao čitav niz slika iz požeške okoline uz Orljavu. Bili su to eksperimenti, u kojima je pokušao donositi na platno posve nove u njega neobične boje. Kontrasti žitkog i vlažnog zelenila, koje je mjestimice pocrnjelo, sa lakim plavetnim nebesima tako prozirnim kao najfiniji modri oniks, ili opet protimba izmedju kobaltne Orljave, koja dere izmedju visokih obala od žute ilovače zasićene cambogeom i lakim cinoberom. To su bile vrlo dobre radnje, ali nama je Kovačević omilio više svojom poetskom mekanom i podatljivom umjetnošću i mi nismo bili vični da ga vidimo, kako gleda jasno i trijezno u prirodu tako reći sa nekim raisonementom.

No to kao i slikanje Plitvičkih jezera samo je prolazno bilo u njega i on se i sada — kako smo to vidjeli kod posljenje izložbe, a kako to vidimo i u njegovim najranijim radovima — i opet povratio na savsku obalu i na savske rukave kraj Zagreba. Tu je domena ne samo njegova kista — tu je on pjesnik. On upravo pjeva svojim kistom ljepotu te nizine, kroz koju se vijuga Sava, kao što je Waldmüller pjevao o ljepoti i tišini Wienerwalda. Kovačevićeve slike ne podaju nam samo ljepotu ove na oko neznatne okolice, kraj koje danomice prolazimo a da ne gledamo i ne opažamo njezinih ljepota. To i nije bila njegova nakana, da ju saopći svojim nuzljudima, ne bi ni bila nikakova umjetnička prednost, kad bi se bacio i ograničio samo na

to. Iz sviju slika Kovačevićevih govori nam on sam. Svako drvo, svaka mala livadica njemu je poznata i iz svega nam on govori o svojoj velikoj ljubavi za te na oko sitne stvari, iz kojih on razvija tako velike harmonije ljepote, iz kojih nam umije skladati toliko ritmičkih pjesama bezimene tihe ravnice, u kojoj nema ništa živo.

On slika prirodu posve svojom ličnošću, svojom dispozicijom, ne uljepšava je, jer to nije ni potrebno a i izlišno je, već joj on utiskuje svoje srce, svoju poetsku dušu, svoje raspoloženje. On ne treba ljudi posred te tišine, oni ga smetaju svojim sitnim živim organizmom, njemu je taj maleni i ograničeni dio velike prirode jedan golemi komad života, koji živi iskreno, čedno, istinito, bez konvencije. Kovačević ne će da mu ljudi pomućuju ovu iskrenu tišinu i veličinu kraja i on projicira nekako svoj temperamenat i svoju duševnu dispoziciju na ovu okolinu stabalja, šikara, trave, cvijeća, dalekih poljana, drktavih linija horizonta i modrog nebosklona. On personifikuje sebe u krajobrazu. Istinit do skrajnosti u prikazivanju kraja, istinit je i u osjećanju, koje ga prikazuje, a kad se laća kista, da naslika jedan mu omiljeli kraj. I tu je Kovačević jednako dalek od neumoljivog fotografijskog naturalizma kao i od sentimentaliteta i slatkoće i konvencijonalne izgladjenosti. Živi osjećaj poete, istančano oko, ljubav prema svemu i najsitnijemu. A pri tom se ne gubi u detaljima, ma da ih i odnemaruje, i da iznosi veličinu prirode koja se svuda ovom svojom snagom očituje. To su one kvalitete, koje razmjerno i nalazimo u svakoj Kovačevićevoj slici više nego li u kojem našem pejsažistu. K tome je dojam, što ga u gledaoca pobudjuje, jednostavan, čedan i intiman. To mu je ostalo od prvoga njegovoga djela i time se ističe u svim kasnijim svojim slikama. Kovačević ne polazi ni za bluffom ni za efektom u svojim sujetima, jer mu to i ne dopuštaju, ni svojom tehnikom, a ni svojim bojama. Pravi je pejsažista, i boljega jedva sebi možemo zamisliti.

No Kovačević je ne samo po svojem prikazivanju i svojoj poetskoj sadržini zamjeran umjetnik, već je to i po svojoj tehnici i po svojem koloritu. U svojoj tehnici Kovačević nije osobito pastozan, nije ni sićušan. U počecima svojim bio je još pod dojmom izgladjene akademske tehnike, no doskora se je od nje odvrnuo i postao krepčim. Velikim, energičnim, smionim potezima kista nije Kovačević sklon. Moguće da to dolazi otuda što voli naglašivati u svojim slikama neke detalje, koji se ne moraju opažati, ali se ne smiju ispuštati, ako hoćeš da ti bude dojam slike cjelovit u svojoj tihoj poeziji. Moguće da to dolazi otuda, što ne će da naglašuje elementarnu veličinu prirode već njezinu veliku, tihu i nesmetanu ljepotu. Tehnika njegovih pošljednih i najranijih slika ponešto se je promijenila. Kovačević ne slika na tanko polažući na platno boju. On još uvijek — i to je dobro — čitavo platno popuni bojom i onda tek polaže šare. Tim se on doduše odriče onog transparentnog dojma, kako ga nalazimo u nekih modernih slikara pejsažista, ali dobiva time daleku perspektivu i mnogo zraka i najsitnije tonove svijetla može da zamjetljivije istakne. Kovačević se tu drži nekako starih majstora pejsažista i od toga on ne će da odstupa. Tom svojom tehnikom on i postizava, da su mu slike vazda mirne, sredjene i gotove.

Najviše se Kovačević ističe kao kolorista. Već smo spomenuli, da voli svoje slike utapljati u neko zlaćano predivo. Time je pogodjen i prirodni dojam sunčanog svijetla, kao u malo kojeg naših slikara krajobraza. Kovačević je u svojim bojama pravi simfoničar. Njega ne zanima samo zanimljiva boja, njezina ljepota, promjenljivost tonova u velikim jednoličnim ošarenim plohama, njega zanima: kako sve to u prirodi nije napadno, kako je ukusno poredano, kako priroda poput velikog koloriste postizava najjednostavnije efekte, najjače dojmove, te ih pojedinac ne može dosegnuti jedva našavši vremena, da joj se dosta nadivi, da dostigne njezinu promjenljivost, koja se dešava svakim hipom, svakim časom. To želi Kovačević da uhvati, da prikaže i da prikaže onako skladno i lijepo kako u istinu i jest. On ne će da bude pukim kroničarom prirode u bojama. Njemu je momenat koloristički sa više ili sa

IZ HRVATSKIH PRIVATNIH ZBIRKI

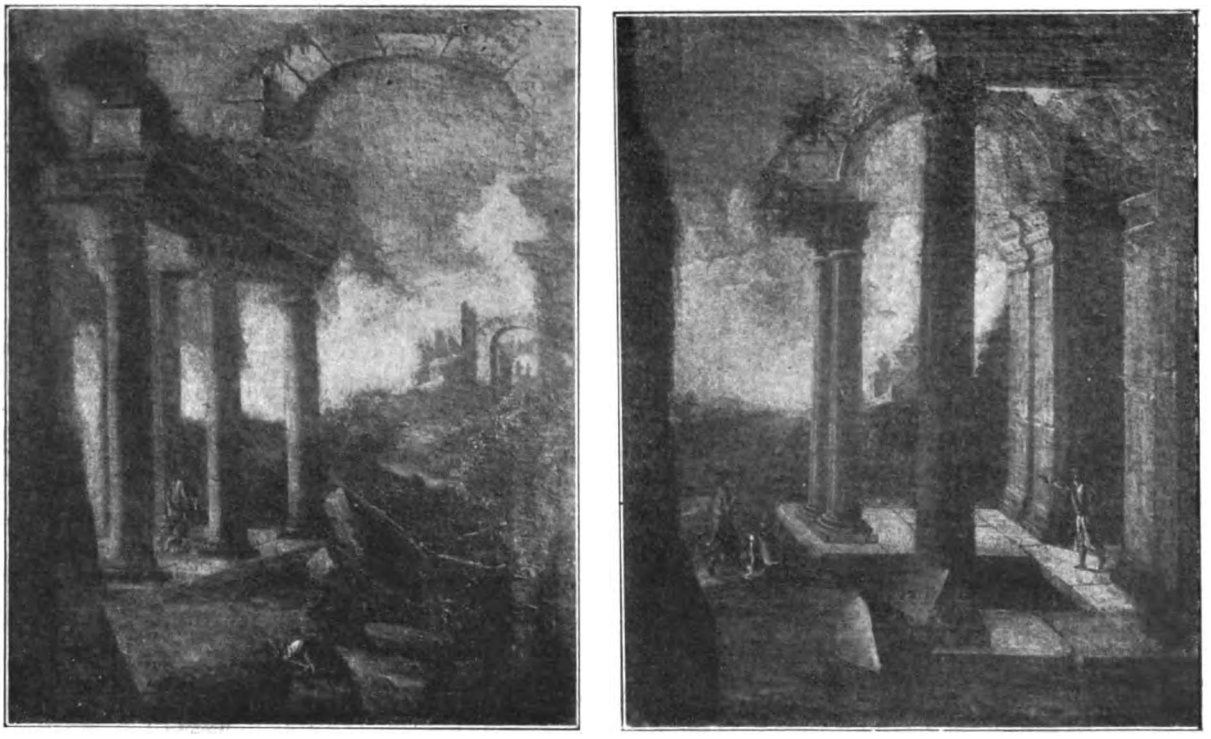

KLASICISTIČKA ŠKOLA OSAMNAESTOGA STOLJEĆA. ZBIRKA D. N. P.

manje boja nešto posve sporedno; harmonija u tom koloristićkom momentu mu je glavno; u toj harmoniji boja on nazrijeva svu ljepotu i najglavniju sadržinu ljepote.

Što je drugima harmonija forme, to je Kovačeviću harmonija boje, kojoj se on divi u prirodi, i koju hoće da prikaže. Možda da otuda i dolazi,da Kovačević ne voli figuraliku, da ne rabi figura ni u pejsažu, ma da je vrlo dobar crtač. Boja mu je uvjetom slikarstva i slikarske umjetnosti, ona je jedinim sredstvom da se njome izrazi sve, što se vidi. On i samome svijetlu pripisuje manju važnost ili bar podredjenu, sve ako i znade, da samo svijetlo čini boje, fizikalni učin i sadržinu boje; on samo znade, da je boja ono, što na nj utječe, i ne samo na nj već i na čitavi živi svijet ljudi, da je boja, koja daje prirodi toliki čar, da ju vole svi, i da joj se podavaju kao i on svim svojim srcem.

Kovačević medjutim ne pripada onim koloristima, koji nekom izvjedljivošću tragaju za najsitnijim momentima šara, koji prekopavaju po prirodi iznoseći suptilnosti nevidjene i neosjećane. Kovačević samoo sjeća i ne pita zašto osjeća. Koliko daleko dopire njegov osjećaj i istančanost njegova oka toliko on i prikazuje. Ni više a ni manje. I za to je on i u svojem koloritu iskren kao i u svojoj tehnici, kao i u prikazivanju svojega kraja i u iznašanju svoje duševne dispozicije pred tim krajem. Ta isti nitost i iskrenost najveća je odlika Kovačevićeva i ona prati njega kao čovjeka i kao umjetnika. On ne poznaje pretvaranja, naprave poljepšavanja ili karikiranja — on radi samo onako, kako vidi, kad ga zahvati topli val ljubavi za njegovu Savu, njegove vrbe i za daleke linije na horizontu.

„KATOLIČKI LIST“ I STROSSMAYEROV SPOMENIK

U broju 4. (teč. 66.) ovogodišnjeg „Katoličkog Lista” oborio se je V. J(urković) na moj članak o spomeniku, što ga spremaju gospojinski i gradjanski odbor velikom biskupu i meceni dru. Josipu Jurju Strossmayeru. Mora se znati, da je taj apendix članku „Savremenika” u spomenutom broju „Kat. Lista” najprije izišao u „Novostima”. Tendencija ovakvog u dva navrata, na dva različita mjesta štampanog članka posve je očita. To se vidi i po tome, što je g. Jurkoviću najviše zapelo oko o riječ „popovski”, o tu riječ zapela je bolje reći opravdana njegova mržnja, te je prigrnuo svoju kleričku kuticu, da se ne spotakne o nešto, za što ne bi mogao da odgovara pred nadležnim oblastima svojega staleža. Jedno treba odmah da odbijem od sebe: protiv svećenika, bio on posljednji kapelan ili papa Benedikt XV. ili Strossmayer, nemam ništa, jer vrši svoju socijalnu i kulturnu dužnost kao svaki drugi, moguće još i bolje nego li svaki drugi u kojemu drugome zvanju. Ali protivim se svećenicima, kad oni vršeći svoje zvanje hoće silomice, da ga vrše samo u duhu crkve, a ne u duhu velikoga svojega učitelja Isusa Krista, kad hoće, da i ostali ljudi, koji nisu svećenici, jednako vrše i shvaćaju svoju kulturnu i socijalnu zadaću kao svećenici rimokatoličke crkve. Takvi su svećenici jedan kulturni i socijalni porok i taj porok zovem ja i čitavi kulturni svijet popom. A to n i j e bio Strossmayer. A budući se u nas ne će da prikaže Strossmayer kao čovjek, koji je kao svećenik i unatoč toga, što je bio svećenik, bio revolucijonarac, čovjek istinske pravednosti, koju je znao zastupati i prema dolje i prema gore, koji se svojom prirodjenom inteligencijom i visokom kulturom opirao proglašenju nepogrješivosti papine, jer papu čini nekim višim nadčovječnim bićem, koji je predvidjao, da plebanuš iz talijanske provincije kao što je bio Sarto, ne će postati genijalan, pa navukao papinsku tijaru preko ušiju, a bijelu rizu izravno na golo tijelo, koji je znao, da je ograničenje biskupske vlasti početak misije svećenstva, koje ono prema nauci Kristovoj ne može i ne smije da imade — naime zaglupljivanje širokih masa, a kojom se ona Kristova o blaženima siromasima duhom sasvim krivo tumači. Takvog Strossmayera nećemo mi, ne će hrvatski narod, jer u običnom popu ne vidi veličine njegove, nego u njegovoj općenitoj ljudskoj istaknutosti. Popovima ne dižu se spomenici kao ni profesorima, ni vojnicima samo poradi toga, jer pripadaju tome staležu, već za to, jer su mimo svojega staleža postali veliki ljudi i svoje veličine nisu zatajivali. G. Jurković upućuje me na knjigu pokojnog Smičiklasa i uvredljivim tonom primjećuje, da mi svjetuje, da je bar prolistam. Ne marim iznositi dokaza, da poznajem Smičiklasovu knjigu, ali usudjujem se reći, baš jer je poznajem, da je ona takova knjiga, — djelo pisano — kakovo mi u bronci ili kamenu ne ćemo da imamo. Pokojni Smičiklas klerikalac kakav je bio, mislio je, da će uvrijediti sjene Račkoga, Mesića, Torbara, Matkovića, Strossmayera i svih akademičara svećenika, ako se postavi bar na ono liberalno stajalište, koje su oni kao učenici augustinejske škole, kao svećenici zastupali. Neka znade g. Jurković, da o velikim idejama, koje je imao Strossmayer o organizaciji crkve, o preustrojstvu svećeničke discipline, o iznošenju vjerskih misterija i filozofskih zasada pred puk putem svećeničke djelatnosti, nema u Smičiklasa ni riječi, nije citirano nijedno baš i najpoznatije i najkonvencijonalnije djelo o vatikanskom koncilu.

Baš pri tome je Strossmayer igrao uz Schwarzenberga, Dupanloupa, Döllingera i Kettelera najveću ulogu i o tom vatikanskom koncilu postoji čitava literatura. G. Jurković mora znati, da govori Strossmayerovi „De ecclesia” nisu izdani, kako ih je govorio Strossmayer,

NEZNANI MAJSTOR
XIX. STOLJEĆA

PORTRET PJESNIKA
(PRIV. ZB. D. N. P.)

već u popravljenoj redakciji zapisnika vatikanskog koncila. U Smičiklasovoj knjizi dalje nema cjelovitog prikaza o političkim idejama Strossmayerovim, koje je imao o Hrvatima unutar monarkije u odnosu prema njoj uopće, a napose prema Ugarskoj, o mjestu, što ga imadu Hrvati u plemenu jugoslavenskom i u Slavenstvu. Nema dalje ni spomena o radu, koji je Strossmayer ovršio u zatočenju, i s kim je sve došao u doticaj za vrijeme svojega izgona — a to su bili ljudi kao njemački povjesničar Gregorovius i Fridrik Nietzsche. Znam, da je sve to Smičiklas znao, ali nije htio znati, pa se zato ispričao, metnuvši na svoje djelo naslov „Nacrt o životu i djelima J. J. Strossmayera". Tim je izmaknuo svakomu prijekoru, koji bi ga mogao pogoditi gledom na kritičku sadržinu toga djela. Ali tako, kako sam iznio, jest i nikako drugojačije. „Vi znate, s kojim obzirima mora čovjek da piše u nas", rekao bi mi pokojni Smičiklas često u razgovorima, kad sam ga pratio u akademiju i kad mi je govorio, kako sprema veliki životopis biskupa za južnoslavensku enciklopediju, za koju bi najvolio da izadje dok živi, da pokaže djelom, da je razumio velikog mecenu. Mišljenje Matoševo o Strossmayeru poznato mi je, ali je posve irrelevantno i bazira na vrlo problematičnom poznavanju Strossmayera, već poradi toga, što se velikim proglasuju Strossmayer i Starčević.

Konačno se kleriku Jurkoviću potkrala jedna mala pogrješka. Njemu je Josip Myslbeck impresijonista. Da on pozna njegove radnje na Palackyjevom mostu u Pragu, na bečkom parlamentu, te spomenik Vaclavu, na kojem je Myslbeck radio malo ne dvadeset godina, ne bi izvalio ovakovu sjemenišnu glupost.

Za cijelo ne bi se osvrtao na člančić V. J-a., da nije izišao i u „Katoličkom Listu". To je službeni ili poluslužbeni list našeg ordinarijata, pa prema tome mi ne može biti svejedno, kako se u kleru i medju svećenicima misli o Strossmayerovom spomeniku. Kako se misli medju popovima — to je svejedno, samo ne smije da dodje do izražaja u tom spomeniku.

VLADIMIR LUNAČEK

FEUILLETON

3 PJESME JOSIPA MILIČIĆA. Kabalističan natpis! No ne može se reći, da je za Miličića posve bez značenja: tri odijeljka, tri žice, s kojih njegova duša izmamljuje doista najsrodnije zvuke. Prvi odjeljak, bez posebnoga natpisa, dao bi se možda najbolje označiti natpisom jedne pjesme, recimo „Procesija". U njoj je osnovni akord većine ovih pjesama. Čujemo ga poglavito u ovim stihovima:

Zašto si tako moje srce mlado vezala majko?
Zašto si one učila me priče
o bogu straha, osvete?...
...Ja se vječno mučim
da silom tvoje sve iskidam veze,
i dadem srcu s l o b o d n o da bije...

Drugi odjeljak nosi natpis „Karneval". I ove pjesme imadu u Miličića svoju tradiciju. Viteške geste, ples, maske, šaputanja u kutu sale, porugani Pjero zaljubljene duše — a s nemoćnim bijesom — sve je to pjesnikova stara pasija.

Napokon treći odjeljak „More" namijenjen je moru, najvećem i najodlučnijem dogadjaju pjesnikove duše, koja je uza nj niknula, njime je prožeta i sva se u njemu gubi.

Tako kad smo pročitali knjižicu, dobiva brojka 3 na omotu svoj sadržaj: prikazao nam se pjesnik s 3 svoje melodije, s kojim bi htio zanijeti i naše duše.

Bilo bi prirodnije, da je došlo „More" na prvo mjesto, najljepša pjesma knjige „Ostrvce" bila bi najsladja intonacija. Onda bi imao da slijedi „Karneval" svršujući s „Čistom srijedom", a korizmene meditacije mogli su zavesti „stražari biblijskog groba", dok bi se čitava knjižica najzgodnije završila s pjesmom, koja je sada prva:

..... mene srce tjera
kroza svi:t i pučinu,
i kucam, svuda kucam, al ne svraćam se nigdje.

Taj bi poredak bolje odgovarao „sićanim kruzima", onim magičnim kolobarima, što ih savija život oko pjesnikove duše. Jer taj je njegov život otpočeo na „ostrvcu", koga voli, a „pozadina tamna" ubija mu život u pjesnikovu oku, ali kad vjetar sa olujom pane, on ga ipak vidi

... viencem pjene okružena,
ko niemi prkos usred burna mora.

Tu je pjesnik gledao, kako se oblak izdigo nad more, pa jedri, jedri u neznanu luku..

A kako oblak putuje nad morem
i u njemu se cio ogledava,
tako i slika dolje u dubini
putuje s njime svečana i plava.

Tu ga je pri obali mora kao onog težaka udario u lice val mirisa „mora i zemlje maločas kopane". Tu je udarao i sam veslom o pučinu, a za njim je krivudala

plamena crta sitnih zviezda mora,...
pred provom barka, ko vatrena usta
ognjena zmaja, riga žar i plamen...

Tu je slušajući ljubavnu pjesmu mornara, na barci ležeć poledjice, bez misli zvijezde brojio i prebrajao. — Tu mu se pričinjalo, da je luci „mnogo žao", kad bi je minuo jedrenjak na dohvatu dragi, skretajući s pravca svoga. — Tu je nekoć dijete stupivši prvom na široko žalo, čuvši prvi put kako šume vali, s posmijehom silnim htijući kliknuti jedva šanuo: „More". — Tu je kasnije mladić uz krik tajne želje, što kao zmija srcem mu se motala, spram pučine pružio dvije jake ruke: ikarska krila spram sunca života. — Tu će još i kao starac sjećajuć se prepaćenih jada, kad jedrenjak zakrene, silom neku želju ušutkivat...

Ove pjesme „Moru" obilježuju zacijelo najranije, djetinjske dojmove. Svijet mladićev, koji još nije onaj pravi, nego je prividan, zakrinkan i zasladjen igrom i muzikom i ljubavnim šaputanjem, otvara nam se u drugom odijeljku, u pjesmama „Karneval". U ovim pjesmicama izbijaju novelistički elementi. Na njihovu važnost u našoj lirici već sam jednom upozorio. Tu se susrećemo s vitezom tužnoga lica, koji radi Nje sluša smijeh i rug,

Konj mu je tužno k zemlji prigno glavu,
u koricama mač mu zaspo dug.

„U kutu sale" gospa kida hrizantemu, a pjesnik joj otkriva njezinu i svoju tajnu.

Ova je pjesma značajna za b a r o k n a raspoloženja Miličićeva. Dolazi čovjek u napast, da pomisli na dubrovačku pjesničku tradiciju. Iz jedne neobjelodanjene crtice Miličićeve spominjem se barokne uporedbe bečke Stjepanove crkve sa prkosnom šakom pod zemljom skrivene goleme hetere s jednim dugim crnim prstom protiv neba. (U „Mrtvom Brügeu" Georgesa Rodenbacha k l e č e crkve u crkvenjačkim bijelim košuljama od kamena!).. To je isti barok, koji uporedjuje Gospinu hrizantemu na bijelim prsima sa svijetlom ordenskom zvijezdom za ljubavne rane i bitke dobivene. I samo alegorično opisivanje hrizanteme u pjesmi takav je barok. Još ga ima (u prvom odijeljku) u pjesmi „Prvi snijeg", gdje se u tančine raspreda uporedba pahuljice snježne i majskoga leptira. U pjesmi je ipak nadvladalo čuvstvo, ako i ne baš lako. Barokna je i pjesma „Brodić iz borove kore", gdje pjesnik u brodiću neznanog djeteta simbolira svoje djetinjstvo, uzdiše za njim i oprema brod ponovo,

lahor ga nosi lagani
preko šumnih valova,
j a s a m m u p j e s m u d a r o v o l

No treba priznati, da je pjesnik svojim ljepotama svladao oporu gradju u jednoj i drugoj pjesmi, u prvoj poglavito lijepom sentencom o sreći na svijetu, gdje je srećan

ovaj, što je zasijo
baštu sjemenjem cvieća
pa čeka, i čeka, i čeka
da lijepo procvate cvieće,
i čeka, i čeka, i čeka,
a ne zna da procvasti ne će...

ili u drugoj pjesmici poglavito tinom intonacijom na narodnu:

..diže se oblak svrh mora..

Prvi odjeljak, što ga pjesnik nije mogao sapeti natpisom, imao bi nam dati najširu sliku pjesnikove duševnosti. No baš ovdje su najvidnije granice njegova pjesničkoga individualiteta. Sve ove misli, riječi i čuvstva više su lijepa i umilna, nego duboka i originalna. Najsamosvojnije još su pjesme, koje su u vezi s prije spomenutim odijeljcima, živopisne pjesme s autobiografskim novelističkim elementima. Takve su one dvije gore spomenute pjesme: „Prvi snijeg" i „Brodić", onda „Sjećanje", i u neku ruku „Na uskrs", „Molitva usred polja", „Glas sutona" i „Pjesma svijeće". Kulminacija je toga pjesnikova razvoja s peripektivom u njegovu filozofsku liriku već spomenuta „Procesija". Pjesnik se vječno muči, da silom pokida sve majčinske veze, da se riješi njezinih aveti, koje su ušle u nj s pričama o bogu straha i osvete. On se jada, da mu nije majka mjesto krsta dala okolo vrata vijenac nekog krasnoga cvijeta i rekla mu: „Sinko, vjeruj i ljubi!" Sad, kad bi htio da mu srce slobodno bije, ono puca, i on tužan pušta, da sablasti njezine muče mu dušu.

Tu je izvor pjesnikova „davnog nemira i vječite borbe." Njegova duša zalud čeka, da bi se poput mjeseca „usred tišine života i stvari" nad nju digao blagoslov. Lijet njegovih želja nikad se ne će smiriti „ko ona sveta biblijska korablja na Araratu." Milostiva ruka slična onoj iz pradavnih basna, čudesnoj ruci Nazarenca plava, ne će da ga jednim kretom smiri i stišava. Njegova je duša zalutala, ona bludi i sve, što sreta, zove svojim bratom i „pruža ruke, znatom i neznatom." No sve je uzalud, tuži se pjesnik vjetru, svom bratu u nemiru, njegova je sudbina „sudbina putnika, koga tjera „tajna sila" i kuca svuda, kuca, ali se ne svraća nigdje.

Već iz ovih mojih najkrupnijih obrisa Miličićevih misli raspoznat ćemo onoga, koji mu ih je dao. To su bez sumnje obrisi pjesnika-filozofa N i e t z s c h e a. To je onaj, koji svuda kuca, ali se ne svraća nigdje, hrleći naprijed u neznane daljine. Sve se ove Miličićeve pjesme mjesto kao prije u individualnoj dalmatinskoj krajini, odigravaju u Nietzscheovoj tipičnoj proročkoj krajini, u biblijskom „landšaftu". Miličić baš izrijekom spominje: „biblijske vode", „biblijski grob", „biblijsko doba" i „biblijsku svetu korablju." To je ona „tišina života i stvari", gdje se diže laganim hodom mjesec iza gore strme. Ovdje se diže u „večeri oholosti" (Nietzscheova poznata riječ „vornehm") Duh Gospodnji nad pučinom šumnom nemirnoga mora, a i duh pjesnikov, kojemu se s m i j e Gospod u dobroti svojoj. Tu se radja ona velika noć, kad „nema ni glasa više i tiho je postalo tiše" kao u onom Nietzscheovom „najtišem času", kad hodaju misli „na golubinjim nogama", koje upravljaju svijetom (Zaratustra, II.). Ovdje bilježe srca „u ovom miru bez strepnje tempo svemirske kretnje". Tu pjesnik kao i Nietzsche gdje prkosno stoji b o r mladi i visok, vjetru na udaru u d a n e s u n c a, sanja o s i l i. Da vidi Veliko sunce, Ljepotu, Život, on bi poput bora na visini mirno položio glavu šapćući: „Životu žrtvovah život."

Osim iz Nietzschea ima u knjizi još i drugih dojmova, koji su jači od pjesnikove samosvojnosti. Tako su karnevalske pjesme osobito značajne za dojam Heine-a. Pointe u „Iskričavu moru", gdje stari ribar pripremajuć mreže

pogleda more, pa pogleda zvijezde
zakima glavom i u m o r u p l j u n u,
pa reče glasno:
„iskri se more scirocco je blizu"...

i ona u „Valsu":

Neka se tako u blatu spokoje
želje mog srca, sni mladosti moje.

čista su heineovska manira. Pod Nazorovim utjecajem nastala je poglavito pjesma „Oci i djeca":

Past će, ko divovi silni,
koji ne padoše dok im silno ne probiše srce...

Ovi bi utjecaji bili bez značenja, kad oni ne bi obilježavali tako izrazito pjesnički karakter Miličićev. Njegove su pjesme, kako se u cijelosti reprezentiraju, odraz one u nas dobro poznate literarne e l e g a n t n e d a l m a t i n š t i n e. Njezina je glavna osebina eklekticizam u najboljem tudjem, s njome su počeli stari dubrovački pjesnici birajući u klasičnoj starini i u talijanskoj klasičnoj literaturi. Ona se je održala u liberalnim pjesnicima-političarima Tomaseu, Pavlinoviću, Nodilu i pjesnicima Vojnoviću, Tresiću i Begoviću. S njome ulazi medju najmladje i Josip Miličić, ukusni izbirač novih ideja i forma, s poetskom dušom sličnom onoj primamljivoj ljepoti ispod dubrovačkoga neba. Neka nam bude: dobro došao!

Kad bi bilo u nas interesa za književnost, kao što ga nema, i ova bi knjižica Miličićeva imala svoju senzaciju, interesirali bi smo se za ono, što je baš u neki čas najinteresantnije, pa bile to i — lirske pjesme i lirski pjesnici!

B. LIVADIĆ

PROSVJETITELJ A. FILIPOVIĆ HELDENTALSKI. Vladoje Dukat, dopisni član jugoslav. akademije, iznio je posljednjih godina nekoliko priloga za povijest hrvatske književnosti. Zaslužuju pažnju zbog odlika, koje se rijetko kad vide u našim radovima te ruke: književna sprema stečena na poznavanju velikih zapadnih književnosti, a primjenjena rijetkom diskrecijom ispitivanju baš naših neznatnijih književnika prosvjećene i preporodne dobi. Minule godine izašla je Dukatova rasprava: O našim humoristima: Antunu Nemčiću, Janku Jurkoviću i Vilimu Korajcu. (Preštampano iz 197. knjige „Rada" Jugosl. akademije). Pisac pokazuje ondje, kako na Nemčićeve Putositnice utječe Kollarov „Cestopis" po Italiji, čime se ispravlja Bogovićevo i Šrepelovo mišljenje, da je na Nemčića utjecao najviše Johann Gottfried Seume, upozoruje takodjer na Heineov putopis i napokon ističe samostalnost Nemčićeva, naročito njegov humor u stilu njemačkih pisaca i začetnika te vrste slavnog putopisca Engleza Laurencea Sternea. Opaža književne oznake, koje vežu Jurkovića, Jean Paula, Josepha Addisona, Olivera Goldsmitha, Sternea, Bulvera, Tiecka, Hauffa, šta više i Turgenjeva. Uz Korajčeve šijake sjeća se Wielandove Povijesti Abderana, Lesagea i Jules Vernea. Koja se tu traži načitanost i koji takt, da se u pravoj mjeri prikaže utjecaj!

Iza ove radnje Dukat je evo objavio drugu: Književno prosvjetni rad Adama Filipovića Heldentalskoga. (Preštampano iz 203. knjige „Rada" Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti) — Zagreb 1914. Ova je radnja na šire osnovana od pomenute, ima da bude monografija o cijelome piscu, o životu, o djelima, o književnoj i kulturnoj sredini njegovoj. Adam Filipović Heldentalski jedan je od onih učitelja i odgojitelja narodnih, koji u nas počinju s A. Relkovićem i Dositejem Obradovićem. Ali svojim životom seže daleko u 19. vijek, tako te je pored nove narodne, preporodne književnosti jedna anakronistička pojava. Zato ga zaboraviše još za živa i rijetko ga uvažavahu do dana današnjega. Slično je prošao u Srba Pavle Solarić, nasljedovatelj Dositeja Obradovića; njega je tek iz zaboravi digao Nikola Andrić, takodjer s monografijom u „Radu" (knj. 150.) Pisac kakov je Filipović u nas doista zaslužuje naročitu pažnju, jer ide u osobitu skupinu prosvjetitelja i narodnjaka, u onaj prijelazni književni rod, kojemu je pokojni Jovan Skerlić u svojoj „Istoriji nove srpske književnosti" (B. 1914.) dao jedno veliko poglavlje: Od racionalizma ka romantizmu (str. 119.—208.).

Medju tim stožerima, medju racionalizmom i romantizmom kreće se i Filipovićeva ličnost. Dukat pristupa k razbiranju te ličnosti velikom pažnjom, iznosi nove podatke o životu (str. 3. i sl.), pronalazi osnovne crte Filipovićevim djelima: I. Izdanju Reljkovićeva „Satira" (str. 11. i sl.). 2. Razgovoru priprostom. 3. Životu Antuna Mandića. 4. Pjesmi o uvedenju biskupa P. M. Sučića. 5. Vridnim pamtenjima. 6. Prigodnici Kukoviću. 7. „Prigledu". 8. Kalendaru Slavonskomu i napokon mu nastoji odrediti mjesto u povijesti hrvatske književnosti, uporedivši ga s Došenom i Reljkovićem. Nalazi, da je Filipović humorista, ali svojom poučnom namjerom da ide posve u isti red pisaca, koji p r o s v j e ć u j u narod (str. 124.). Filipović mu je posljednji prosvjetitelj Slavonije.

Svojoj monografiji dodaje Dukat značajnu napomenu, koja ide našu povijest književnosti općenito. Ističe, kako je krivo mišljenje, da „slavonska" književnost prestaje živjeti potkraj XVIII. vijeka, te odonda pa do preporoda da je književni život u Slavoniji potpuno zadrijemao (str. 125.). Evo ovome krivome mišljenju i praznini doskočila je najljepše Dukatova rasprava. — Jedno tek valja žaliti pri ovome radu; što je predmet bio takov, te pisac nije imao zgode, da nam dade tako zanimljivih „izvidnica" po stranim književnostima, kako u onoj svojoj ranijoj radnji o Nemčiću, Jurkoviću i Korajcu. Osim toga bilo je držim ipak zgode, da Dukat primijeni svoje tanko osjećanje za ocjenjivanje stila, motiva, književne struje. Očekivao bih, da se u toj monografiji anališe pojam Filipovićev o narodu i narodnostima. O tome je dano već samom raspravom mnogo materijala, ali nije izvršena književnopovijesna kritika. Pisac, koji se uvijek pisao „Philippovich" mjesto Filipović, osjeća drukčije nego mi. Njegova ljubav prema domovini i jeziku svoga naroda nije isto što ljubav prema domovini i jeziku u preporoditelja, njemu je ta ljubav sredstvo za opće ljudsku prosvjetu — tako bi se to moglo najkraće odsjeći — a preporoditeljima svrha. Prosvjetitelj je pseudonacionalista — on se namiće narodu, da ga odgoji, a ne odgaja se u njemu. Sa ovoga stajališta dopušta Filipović mnogo toga, pa i to, da njegovo cijelo stihotvorstvo nije ni poetično ni skladno. Uostalom to su izvodi, koji će se svakom čitaocu lako nametnuti na osnovi Dukatove studije, jer njena zasluga ostaje, da nam je njome cijela jedna prijelazna veza u povijesti naše književnosti novo objašnjena.

DR. DRAGUTIN PROHASKA

JEDNO OTKRIĆE U PODRUČJU HRVATSKIH GLAGOLJSKIH STARINA. Skoro će biti godinu dana, što mi je poslao g. F. Matejčić, c. kr. srednjoškolski nadzornik u Trstu, fotografski snimak jedne rijetke glagoljske starine. To je bula pape Grgura, izdana „va vioni" (Avinjonu) 16.[5] decembra 1371., a njome se odredjuju neka prava i dužnosti Avgustinaca. Početak glasi: (bez filologičke preciznosti u transkripciji): „Gregor rab rabov božjih vzljubljenim sinom priuru eneralu i bratji svetago Pavla prvoga remeti, reda prisežnikom regule blaženago Avgustina, biskupa spovednika na Ugrih i po drugih stranah sego sveta postavljenim."

Ova se isprava našla u biskupskom arkivu u Trstu, gdje sam ja god. 1908. uzalud tražio glagolitica. Arhiv je bio onda neuredjen — velika rpa zaprašenih i pobrkanih spisa u više ormara. Možda je danas bolje. Više sam dana pregledavao površno akta bivše biskupije u Novom Gradu (Cittanova), a one tršćanske biskupije

najpovršnije. Savjesno proučenje arhiva prema sadržaju i vremenu zahtijevalo bi mnogo vremena. Uvjerio sam se, da ima u njemu mnogo gradje za povijest slavenske liturgije u Istri, te sam preporučio biskupskom tajniku Mandiću, mome bivšem učeniku na Rijeci, da iscrpe vijesti ove ruke za „Starine". Jeli šta učinio, ne umijem reći. Bio sam naime od onoga vremena gotovo svake godine u Istri, nego u Trst sam namjeravao krenuti istom prošle godine, kada je rat zapriječio koječije osnove, pa i moje.

Pismo glagoljsko, kojim je pisana rečena bula, prikazuje tip krasne, sitne uglaste glagoljice. Jezik je primorska čakavština sa mnogo dijalektičnih osobina i sa dosta primjese crkveno-slavenske.

Bula je prevedena s latinskoga. Pismo je čitko, tek su neka mjesta nejasna, gdje su se slova izlizala ili su iščeznula češćim savijanjem pergamene. Prijevod nije uvijek razumljiv: književni jezik hrvatski u 14. vijeku ne bijaše tako razvit, da bi se mogle na njemu lako izreći sve tančine pojmova. Prevodilac očevidno i ne poznavaše najbolje hrvatskoga jezika.

Ova bula ide u red najstarijih hrvatskih spomenika, koji se tiču crkvenih redova po hrvatskim zemljama. U buli se doduše kaže diplomatskim izrazom: „na Ugrih", nego hrvatski prijevod bijaše za cijelo namijenjen hrvatskim samostanima Pavlina — Avgustina. A bijaše ih više na hrvatskom zemljištu. Ovaj hrvatski prijevod svjedoči, da medju samostancima bijaše mnogo ih najviše takovih, koji ne poznavahu latinskoga jezika. Stručne časopise progutaše valovi svjetskoga rata dajbudi privremeno: Jagićev Archiv für slav. Philologie, Južnoslovenski Filolog, Vjesnik ruske akademije. Starine, pa ne imajući gdje da se štampa čitav tekst, priopćujem ovu vijest u „Savremeniku", da se ne zaboravi.

I. M.

DR. IVAN RUŽIĆ. 22. siječnja umro je u Zagrebu odvjetnik i pisac pravoslovne struke dr. Ivan Ružić. Pokojnik se nije isticao u našem društvu osim svojim radom. Medju drugovima vrijedio je kao opsežna inteligencija i duboki mislilac, naročito u stručnim pitanjima, a u svojoj velikoj brizi i skrbi za hrvatski narod, na svakom je koraku zastupao i naglašivao radikalno hrvatsko stajalište bez kompromisa. Bio je snažna sila u politici i u juridičkom znanju, no preko svega lebdila mu je pred očima kulturna sloboda našega naroda, pa se često događalo, da je u tu svrhu radio i sa svojim političkim protivnicima.

Za podizanje naših kulturnih tečevina, poimence slikarske umjetnosti, učinio je mnogo jednim poklonom galeriji slika, koji je po mišljenju dra. Račkoga najvredniji dar uz Strossmayerove ovoj našoj umjetničkoj riznici. Boraveći u Italiji nakupovao je znatan broj slika novijih i starijih talijanskih slikara i darovao akademiji 33 slike i jedan Medulićev crtež.

Napisao je mnogo gospodarskih članaka u našim domaćim žurnalima, napose o ratarskoj vjeresiji, o stvaranju vjeresijskih udruga. Objelodanio je u „Mjesečniku" opširnu ocjenu Derenčinovog kaznenog zakona i veliku studiju o slavenskoj komparativnoj pravnoj povijesti s naročitim obzirom na hrvatsku pravnu povijest. Osim toga u istom je časopisu napisao studiju o talionskom pravu. Sveukupni njegovi stručni radovi iznašali bi nekolilo opsežnih svezaka.

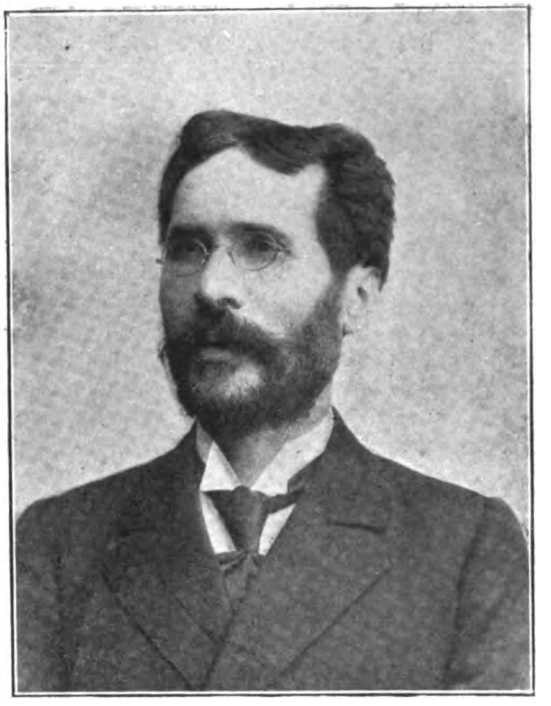

Dr. Ivan Ružić rodio se u Hreljinu kod Bakra g. 1849. Gimnaziju je polazio u Senju, Zagrebu i Rijeci. U Parizu je studirao pravo. Da steče svjetsku naobrazbu, putovao je po Francuskoj, Švicarskoj, Nizozemskoj, te Italiji. U Beču je nakon studija u Parizu, Heidelbergu i Berlinu položio doktorat prava. Prof. Lorenz Stein svjetovao je mladome Ružiću, da stupi u službu kod ministarstva trgovine, pa da bude docentom na bečkom univerzitetu.

No njega nije ništa vuklo u državnu službu, jer je znao, da bi to moglo samo škoditi njegovu daljnjem studiranju.

G. 1874. pozvao ga je ban Ivan Mažuranić u povjerenstvo stručnjaka i upravnih vještaka, koji su imali vijećati, te predlagati mjere za sustavno promicanje svih grana gospodarstva u Hrvatskoj. Kako je bio izvanredno spreman za ovakovo područje rada, svoju je funkciju vrlo savjesno i dobro vršio, pa mu se je sam ban lično zahvalio. G. 1876. postao je dr. Ružić odvjetnik i javni bilježnik u Bjelovaru, gdje je ostao više godina, onda se preselio u Zagreb kao javni branitelj. Kao odvjetnika naši su ga pravni krugovi vrlo cijenili.

Dr. Ivan Ružić odlikovao se i kao govornik u hrvatskom saboru, gdje je zastupao koprivnički izborni kotar.

Uz saučešće mnogih poštivalaca i drugova bio je sahranjen 23. siječnja o. g. na zagrebačkom groblju.

FRAGMENTI. Neka sjećanja na rat.

Sred noći.

Sivo-zeleni zrak zgustio se je i sjeo je desno i lijevo od druma. A kakav drum! A kakvo desno i lijevo! I desno i lijevo i drum i zrak — sve je to zeleno-sivo. Tek narančasta pjega plazi po tom putu i traži trag ljudskih stopa: ispod kabanice nosi jedan, što vodi, svijeću i spustio ju je do na rub kabanice, da osvijetli mjesta, kuda stupa noga. Što je oko ove oštre pjege, što plazi po blatu i gura se kroz maglu, te što je iza nje, što šušti i mljaska, škrguće i tajanstveno brenca, dahće i zakašljava, a i uzdiše i diše, to se ne vidi, već čuje. A onda se sve to pomiješa sa šumom vode, što pokatkad mljasne, zalije se, zagrguta i bućne, pa šumi, šumi i struji, te hoće da se izgubi nekamo u onu neprozirnu gustoću, otkuda dolazi ona pjega, koja zaista i dolazi pa se eno maša, da ide preko vode.

— Stoj! — dovuče se muklo iz gustoće i uvjeri svakoga, da se ima stati, a zatim mnogo blaže i mirnije upit: — Tko je? —

Tihi odgovor, da ga je samo onaj čuo, koji je pitao, a onda se je pjega maknula i bila je nešto ravnija, gladja sploštena, finija, mirnija i svjetlija. Ali sada je za njom išao štropot, i kotrljanje tisuću kugalja po svim nevidljivim kugljanama, i neko škripanje, cvilenje, i jače udaranje vode o nešto tvrdo, i treptanje i zibanje i valjanje i praskanje i sva tajanstvena gibanja pred okom i u ušima. Tako dugo, tako dosljedno, dogod je mogla ostati lijepa, a kako se je nješto zgrbila, sakrila se je za grm i više se nije pokazala. O, nezaboravna pjego sred sivozelene noći!

Prešli smo ratni most. Za nama je Drina, a pred nama je gora i mi smo na podnožju Gučeva. Odanle sa sljemena dolazi ovamo klopotanje i štropot, a mi ćemo onamo, da pogledamo, što je. Imade ih već gore, koji već vide.

* * *

Što je to vidjeti svijet? ! — Što je to ležati u baršunu i promatrati tudju muku, da se može poslije reći: — „Vidio sam mnogo!" — Što je to vidjeti život? ! — Vidjeti život jest gledati u smrt. Onaj živi, koji znade, da umire. Život je bijeg pred laži, pred tudjom mukom i borba za svoju sopstvenu brigu i jedini svoj ja. Onaj živi, koj ne ljubi ništa više od svog vlastitog djela, a tudji rad poštuje. Onaj tek vidio je život, koji se je odrekao svih plata tudjih udobnosti i pohrlio je u najvećoj muci na rad vjereći se sa smrću. Onaj je znao, što je život, koji ga je ljubio, kada se je vjerio sa smrću, koji ga ni onda nije mogao da njoj za volju prezre. Onaj tek znade da živi, koji je upoznao svoju sopstvenu vrijednost i nije se zatajio za zastorima bogatstva tudjih duša, već se je prezreo ili scijenio te stavio na mjesto, koje mu dolikuje, kamo je pozvan i predao je svega sebe za cjelokupnost, za one druge, što nisu on.

Takove misli roje se u mozgu čovjeka, što se s konjem penje na brdine, s kojih na njega zja ždrijelo topa.

Kada se je sve razvidjelo, kada se je znalo, kamo se ima poći, tada je stupao dugi niz vojnika, što su bili u sivom i sami sivi od vjetra, praha, blata i izmorenosti. Upravo po čelavome bilu stupali su redovi. Gorska se je vis okrunila šumom, a tjeme je ostalo prosto od pustoga diadema. Tada su koracali ljudi prodirući oprezним pogledima debelu sivu maglu, koja je uvalila svoju priljubljivu ogavnu put u sve uvale, u sve dubine i na sve visove i obronke s one strane sljemena, gdje je čekao protivnički red, koji nije mogao da se obori puškom na stupajuću povorku, jer tek najbliži osušeni ogranci jela stršili su iz magle. Ovako su nadošle nove čete na Gučevo planinu. A kada se je dignula magla, onda su već ležale iza timora i kopale su zaklone od brige pred vremenom i nepozvanim zalutalim tanetom. Još na sljemenu, tek malo s one strane, bio je bojni red. On se ukopao preko glave i ispod zemljom nasutoga krova zjale su male škulje, što su izbacivale vruća olova onamo prijeko na stotinu koraka, odakle su zjale isto takove rupe, ali protivničke. S ove strane bile su pričuve.

Pa kad se nije dugo nadbilo žilavoga protivnika, onda su se počeli popravljati jednostavni ležaji; i iz brloga nastali su domovi, lijepo u redu, jedno cijelo selo sa ulazima, prozorima, krovom, dimnjacima. Podigle su se gotove pagode, a u njma gorile su svijeće, kada je dosadjivalo dugo jesenje veče. Sve je bilo stisnuto, kao da se je bojalo zime. Sve je nekako bilo srašteno jedno sa drugim i sa zemljom. Sve se je htjelo sravniti sa kosinom, brijegom i dolom i uvalom, sve je htjelo biti zemlja.

I onda je do ovih zaselaka, sela i gradova od sirovog stabalja i zemlje, jama, jazbina i brloga, vodio put onamo iz domovine, otkuda bi danomice dolazile umorne mukotrpne životinje i donosile hranu i pozdrave od onih, koje nije nitko tamo zaboravio.

Samo katkada prodiralo bi sunce kroz gustu studen.

Tada se je spojilo radino ovo gorsko selo sa ukopanim redom, što je bio i zid, da ne pušta ovamo nepozvanoga, a i onaj, koji je htio da prodre onaj drugi protivni zid ili pojas za nešto, što se je htjelo vidjeti. I u ovim redovima, zakopima, šancevima, udubili su se stanovi i stvorile podzemne odaje i podzemni dvorovi. Sela ona s one strane sljemena spojila su se sa drugim jarcima i hodnicima sa ovim šancevima. A hodnici su izgledali kao Marsovi kanali.

Tako je sav život utonuo u zemlju i prkosio je smrti, koja je uvijek mislila, da je zemlja samo njezina. Zato je ona slala marljivo ovamo svoje sluge od olova i tući, koji su se od jada rasprsnuli, jer nijesu ništa mogli da oprave. Tek katkada znali su opustošiti i šumu i zemlju i nasip i jamu kod našega reda, ali i onda su pošli zajedno sa nadošlom noći na počin.

A onda su se šuljale čudne sjene do protivničkog reda, da mu opipaju bilo. Dok su dimnjaci nad onim novim selima sanjarili o nevidjenim visinama i mirnim noćima, te pričali, da je negdje pod njima u zemlji toplije nego ovdje na smrznutoj mjesečini, dotle su one čudne sjene zaista pipnule negdje na jedan protivnikov živac i on je stao nervozno škrgutati sa onim škuljama, što su iz zemlje zjale. To škrgutanje činilo se je ušima,

koje su bile u onim novim selima kao grgljanje vode u kotlu nad vatrom, dok je ono dalje praskalo kao neka daleka kola, što voze po tvrdoj cesti daske moguće upravo za lijes, koji će čuvati one budne načuljene uši. Onda se je domislilo, da je ljepše nešto drugo i nije se prisluškivalo ovome romonu najčudesnijeg pričanja, koje je pratio kucaj dalekog topa i blize mitraljeze, već se je stalo pričati o onome, što je bilo i snovati ono, što će biti, a što je obično donijelo sa sobom tako zaboravljivi san, da je drugi dan morao opet čuti isti, upravo isti poziv, da dodje: kao da nije mogao i sam bez poziva doći.

Svaki je dan donio nešto novo u stanove, pagode, katakombe, rovove osurovljelih ljudi na gordome brdu. Planinska je vis kipjela pod svojom korom i ništa nisu podzemni hodnici velegradskih dijelova. Jedan je bojni red prisluškivao što drugi radi i začeo je dupsti duboke zdence, da čuje pod zemljom, da li je onaj s prijeka miran i ne ruje li rov ovamo, da potkopa sigurnost i skrši moć. To briga, to žurba, to napetost, načulenost, uzrujanost, drhturenje, strepnja, da će se nešto zbiti, jer ležalo je to već u zraku i slikalo se je u tajnim šarama gorskih magla, dok nije jednoga dana zaista dočekano ono, što se je čekalo: onaj sprijeka je rovao ovamo! — Sada se je zaboravilo na dizanje sela. Zaboravilo se je na kićenje grobova starih drugova, koji su zaboravili, što je život, i ležali su mirno eno preko, samo da se kucne po stijeni vlastitog dvorca, čuli bi, da mogu. Zaboravilo se je na slušanje zujanja taneta i zrna sred noćne tišini, što je stisnuta sjedila u dolu, gdje je titrala mala vatra, da ogrije smrznute noge stražaru. Zaboravilo se na udobne ležaje iz šiblja savijene, što su se otegnuli uz zadimljenu peć. Sve se je zaboravilo, što je podsjećalo na život otprije i sve je zapalo u trzavicu preobraženja, čekanja i nade u nešto, što bi donijelo sa sobom sve drukčije no što je sve ovo dosad bilo. Mjesto protjeranih ptica cvrčali su i zujali telefonski aparati. Mjesto jasnog udarca žuninog muklo je tumarao podzemni topot bata i motke što su dubli rov. Vihor gorskoga zraka zasramio se je pred nasrtom topovskog rika i škripanje visokih ponosnih grana zatomilo je i prepustilo svoju tajanstvenu pjesmu škrgutanju onih škulja, što su iz protivničkih redova režale jedna na drugu. Dolovi, jaruge i prodoli, uvale, jame i bezdna zamračili su svoje tajne dubine i zavoljeli su noći. Svijetlo dana bilo je neprijazno i nije prijalo ni oku ni osjećaju. A noć je vabila iz redova repate zvijezde, što su praskale i oblijevale sav kraj planinskih kosa i brdskih visova sanjarskim svijetlom nečuvenih priča. Kojeg li čuda nad timorom gorskim sred noćne zaboravi, kada uzletješe ovakove zvijezde. Tko bi mislio, da se potmula smrt znade došuljavati pod svijetlom najbisernijih, najdivnijih kruna tajanstvenosti?! — A ipak — jedne je noći poslije ovakovih bogovskih luči pukla zemlja upravo tamo, gdje su se sastala dva podzemna protivnička ticala i prasnuo je zrak, a prosinula je paklena zublja iz raspukline zemaljske i navijestila je, da je pao protivnički red.

* * *

Kako da se boji života onaj, koji je smio da stane pred smrt? — I trebalo bi, da svaki, tko hoće znati živjeti i cijeniti život, da podje prkositi smrti. Što znade onaj, koji još nije dragocjenost izgubio, koliko ona za nj vrijedi?! — Ta, on blebeće prijatelju o njezinoj vrijednosti, koju su drugi postavili, kada su je kod njega spetili. Podjite vi, koji hoćete da znate živjeti, podjite i budite spremni da zagrlite smrt za ono, što bi htjeli živjeti! No, ne znate vi, nije to za svakoga, znati živjeti. Ta mora biti i udobnosti! Zašto da se ne kopira ono, što je u drugoga zgodno, zar ne? Zar nije udobnije uzrasti na peti svoga oca, nego se sam načiniti i uzrasti?! O, vi se smijete i smješkate misleći, da ja ne znam, kako je sve to. A tko bi sve vas uvjerio, da ja sve to znam. Ta svi smo mi jedan kao drugi, samo malo drukčiji su nosovi naši i želuci drukčije krule. O, i te kako smo bili puni čežnja za vama, koji niste bili s nama! Nismo mi tako sebični bili, pa da ne bi zaželjeli, da i vi svi vidite, što smo gledali mi! Znate, tamo na razbojištu, gdje su zašutjele stotine leševa i nisu marile za plač majka ni djece. Znate, tamo, gdje je sila ušutkala svaku čežnju i borba pripitomila svaku željnu misao, koja je htjela da poleti nekuda nazad u mučaljivi mrak pustoga doma, gdje je snivalo najdraže stvorenje, puno mladosti i bogatstva ljepote, gdje je mirisala dražest i carevala nebeska volidba i sreća u blaženstvu prelesnog milja i rajskog užitka. O, koliki su na takovim mjestima i za takovih časa uzdahnuli od čežnje za danima, kada će moći da čine samo ono, što im ne će donositi mržnju bližnjih!

Pa kad sam prešao preko poljane borbe i boja, dolje u jarku, gdje sam čuo i zadnji hrlot u grlu ispružena čovjeka, i kada sam se tresao od uzrujanosti, jer svako je tane pogodilo i mene, ma da i ne u tijelo i nisam vidio rane, ali ja sam osjećao, da me je pogodilo i od svih tih nevidljivih rana tresao sam se, jer groznica misli obuzela je moj duh i mene, tada sam se popeo u zakope protivnika. Tu smo stali. A bila je noć i studen. I ovdje bio je naš počin. A na nečijem ležaju našao sam sliku žene, jedne lijepe žene. Uzeo sam je u ruke i gledao sam je. Svijetlo moje svjetiljke padalo je na onu sliku čudnoga boga, koji se je tresao od potresa moje ruke. Mene je obuzimalo čudno čuvstvo bojazni i posramio sam se svoje neoprane čupave brade i zaprljanog lica. Preda mnom bila je žena. Otkada nisam takovo što vidio! Upirao sam oči u onaj prekriveni misaoni njezin pogled i osjećao sam miris ženstva i djevojaštva sa prikaze preda mnom. Misao je moja povratila čas, kada me je jedna divna žena iza duge čežnje poljubila na zaklopljene oči: tada sam očutio njezine vrele usne na mojim vjedjama, a božansko je ono dijete potiho uzdahnulo. Pa kada sam je upitao: zašto taj uzdah — reče: — „Tvoje su oči tako hladne! To tako opaja" — i onda je do opojnosti srkalo drago djevojče slast, koja je omamila mene. Ja sam držao sliku u ruci i bit će da sam uzdahnuo, jer moj me je drug upitao, što mi je. Onda sam zaista uzdahnuo i rekoh mu: — Malo te ne učinih preljub sa ženom ili zaručnicom nepoznatog ratnog

druga ! — A sliku sam ostavio na njezinom prijašnjem mjestu.

* * *

Još sinoć, prije nego sam usnuo, vidio sam dugi niz sklopljenih ruku, što su se kroz tamu bjelasale, a šaputanje čovječje molitve uljuljalo me je u san.

Ujutro sam pokazao drugovima daleko tamo iza nabora zemaljskih dva šiljka, dva visa, kuda polazimo.

Onda smo se spustili sa Gučevo-planine i već smo zaboravili, što je gore bilo, jer ovdje su čekali novi dani. Dolazili smo do napuštenih stanova i sela, do komitskih duplja sred čupavog šikarja kao zaklonište kakovoga vuka, dok nismo našli prva sela sa stanovnicima, koji nijesu pobjegli. Pitali smo ih, kako da i oni nisu sa svojom vojskom ostavili domove, a odgovorili bi — „Gospodine, što sam onda, kada izgubim zemlju?" — Tada smo se nastanili na jednu noć ili dan kod njih, da i opet dalje krenemo.

Jedan moj prijatelj pričao je, da mu se je desila u jednome selu smiješna stvar: — stajao je sa seljakom pred kućom sred dvorišta i razgovarao je s njime. Bio je otvoren seljak i starješina sela. Kad najednom nahrupi nekoliko naših vojnika u dvorište. Sigurno da nadju kakovo skrovište. Seljak im podje ususret i upita nekog mladog jedrog Zagorca: — „Kuda ćete, ljudi?" — A ovaj popostane: — „Kam? — Ki kam, kam ki!" — odgovori i podje dalje gundjajući za sebe kao da mu nije pravo: — „Kam? — Kam —" — Seljak se je ponešto uvukao u sebe i suzdržljivo upitao moga prijatelja: — „Gospodine, ako mi smijete kazati, imate li i Japanaca u vašoj vojsci?" — Prijatelj se je, veli, nasmiješio.

Sutradan i sutraveče, a zatim cijeli jedan mjesec nosila se je graja i borba i bitka i metež i vatra i grom sa vrhunca na vrhunac sve dublje u zemlju protivnika onamo na neku rijeku, gdje sam ih ostavio.

Ne znam, što je s mojim drugovima sad, ali znadem, da, ako se vrati, svaki će od njih donijeti sa sobom jednu veliku čežnju za neoskvrnutom Ljepotom i iskrenom uzvišenošću Istine.

BR. K.

MADLENO, DA ME VIDIŠ SAD...

Madleno, da me vidiš sad,
Al' slatko bi se smijala,
Da suze bi ti potekle,
Od smijeha bi se svijala!

Mansardom kad se smračilo
Ti k meni si prispivala
I slatke sanke ljuvene
Na grudima mi snivala.

I pružajući usne mi
Ti nisi ispitivala
Dal' ljubit ću te uviek ja
Il' ženit. Nam je plivala

Tad duša mlada ljubavi,
U tajni toj uživala,
Što strepismo je lišiti
Svog saiskog pokrivala.

Madleno, da me vidiš sad
Gdje nadjoše mi partiju
I svadbene gdje pozive
Na finu pišem hartiju . . .

Madleno! Da me vidiš sad
Al' slatko bi se smijala,
Da suze bi ti potekle,
Od smijeha bi se svijala.

SAŠA ŠTULHOFER

JEDNA RUSKA DRAMA. (D. S. Merežkovskij: Smrt Pavla I. Drama u 5 činova). Poslije smrti Katarine II., „sjeverne Semiramide", koju lord Byron tako jetko spominje u svom „Don Juanu", stupio je na prijestol ruskih careva njezin sin Pavao. Vlada Voltaireove prijateljice bila je za Rusiju poput vedrog proljetnog dana, kad toplo sunce stane vabiti iz utrobe zemlje sjetvu, koju je sijač posijao u isplužene brazde. Druga je faza ruske renesanse. Budi se kultura. Ali vedar dan je uminuo, veseli je obzor zastro oblak, nad ruske se ravnice spustila mrka zagušljiva tama. Počela je borba svijetla i tmine, vlada cara Pavla.

Car Pavao nije bio od prirode tiran i loš čovjek. Dapače. U mladosti je vrlo mio, ljubazan, svakoga namah začara svojom osobom i ponašanjem, o čemu nam svjedoči u svojim zapiscima tadanji pruski poslanik na ruskome dvoru grof Solms, koji ga s par crta karakterizira: „Veliki knez je lijepa lica i tijela i u ovom lijepom tijelu nastava najljepša, najvelikodušnija i najčišća duša."

Čovjek nikad ne ostaje onakav, kakvim ga je priroda sačinila. On je uvijek rezultanta svoje sredine, kojoj se je teško oteti, naročito pak tankoćutne finije duše. One su poput nezaštićenog nježnog pastela, kojemu već lagani dašak može otrti boju, zaprljati ga, diformirati, izblijedjeti. Jedan jedini dogodjaj može za nekoliko sati posve promijeniti takvo biće. I samo rijetko kad na mahove pojave se crte staroga značaja, bljesnu i uminu, kao u našoj uspomeni nejasna lica zaboravljenih ljudi, koje smo davno vidjeli.

Takav je jedan dogodjaj promijenio Pavla.

Majka je dala ubiti oca. Ubojice se još i danas bane kao mogućnici na dvoru. Nevina krv nije osvećena. Ova ga misao progoni kroz čitav život. On mrzi majku i svu njezinu okolinu, mrzi svakoga, kome je ona sklona, mrzi sva njezina djela. Mrzi katkad svojega rodjenog sina, kojega mati želi učiniti prijestolonasljednikom mjesto njega.

Glavni su krivci mrtvi, njih već ne može stići njegova osveta, ali barem će se osvetiti njihovim djelima. I on je stao ništiti cijelo za nj pakleno djelo ubojica, da

na njegovim ruševinama sagradi novo zdanje. Sve, što se prije podupiralo, to on progoni ; jednom riječi, hoće da ogradi Rusiju od Evrope. On je uvjeren, da ga je nebo poslalo, da obrani svoje carstvo od kuge, koja je zavladala Evropom, od liberalnih misli, koje je rodila Velika Revolucija. On smatra sve te nove ideje sjetvom djavoljskom, duhom satanskim, koji sprema put Antikristu

Uklonivši stare miljenike, nije još zadovoljan, čini mu se, da još uvijek ima oko njega pritajenih protivnika. Ne pouzdaje se ni u koga, sumnjiči svakoga, vlastitu ženu, rodjenu djecu i svojtu. Tiranizira svu okolinu. Pljuska i bije generale zbog svake sitnice, zbog malko nejednakog koraka, zbog puceta, zbog nakrive vlasulje. Rijetko kad ima svijetle momente, katkad ga može samo razvedriti sin Aleksandar, kojega istodobno nježno ljubi i mrzi kao majčinog pristašu, pa ljubavnica kneginja Gagarina. Ali ovi su vedri časovi vrlo rijetki.

Okolina vrlo teško podnosi njegovu težinu. Svi su uvjereni, da mu tamni um. Svi osjećaju, da takvo stanje ne može dugo potrajati, da se to mora dokrajčiti. I tako je nastala urota.

Glava i začetnik urote bio je grof Pahlen,petrogradski gubernator, koji je brzo našao pomagače medju nezadovoljnim časništvom, a i na samom dvoru. Nedvojbeno je, da su u urotu bili zapleteni veliki knezovi i velika kneginja Jelisaveta, žena carevića Aleksandra.

Carević Aleksandar se teškim srcem upustio u urotu. Misao, da je otac umobolan, potiče ga naprijed, a česta očeva ljubaznost i ljubav odgovaraju ga od toga koraka. Urotnici su imali nakanu, to je utvrdjeno, da cijelu stvar provedu bez krvi. Htjeli su jednostavno cara prisiliti, da se odrekne prijestolja u korist Aleksandrovu i zatočiti ga u koju tvrdjavu. Ali Aleksandar krzma, boji se krvi. Žena je uvjerena o potrebi djelovanja, ona ga potiče.

Zatezanje prijeti uroti propašću. Medjutim dvolični grof Pahlen sasvim zadobi carevo povjerenje. Car je gotovo uvjeren, da nema iskrenijega prijatelja od njega ; samo mu se katkad na dnu duše pojavi sumnja, ali i ta brzo umine. Pahlen, videći da bi mogla cijela urota poći po zlu zbog carevićevog oklijevanja, odluči se na smioni čin. Otkrije Pavlu cijelu urotu, priznade da su svi protiv njega, pače i rodjeni sinovi ; on sam da je vodja cijele urote, ali samo s tom svrhom, da tim lakše preda urotnike u careve ruke. Pavao je prenerażen, sumnja u Pahlena, ali ovaj sa svojom hladnokrvnošću, glumom i vanrednom snagom duha sasvim ovlada njim, i ishodi uhitbeni nalog za cijelu carsku obitelj. I sad s ovim ukazom uhapšenja, stekne u carevića privolu, za djelovanje.

U noći od 11. ožujka opkolili su urotnici, iza posljednjeg dogovora, s dva bataljuna prebraženske pukovnije Mihajlovski zamak, tadanju carevu rezidenciju, i provalili u dvor. Pred carevom im se spavaonicom protivila dva husara, ali ih oni u brzo svladali. Prodru u carevu spavaonicu i tu general Bennigsen pozove cara, da potpiše manifest o odreknuću. Pavao je bio sanen, nije u prvi čas razumio o čem se radi, a kad se vani začula buka vojnika, stao vikati pomoć, na što je nekoliko urotnika navalilo na nj. Nastalo je hrvanje, oborili ga na tle i nakon duljeg otpora zadavili časničkom vrvcom.

Posljednji je Pavlov poklik sinovljevo ime „Alexandre I" Tko bi znao, da li ga proklinjao ili zvao u pomoć . . .

Još istoga jutra objavilo se narodu i vojsci, da je car Pavao podlegao kapi, a na prijestolje da je zasjeo Aleksandar I.

Ovo bi bio po prilici u krupnim crtama izneseni sadržaj vrlo zanimljive drame Dmitrija Merežkovskog. Ona je prvi dio na veliko osnovane trilogije „Carstvo zvjerja" — „Vladanje zvjeradi", od koje su do sad izdana prva dva dijela, ova drama „Smrt Pavla I." i veliki historički roman „Aleksandar I." Treći dio trilogije „Nikolaj I." nije još uopće napisan.

Čim je drama izašla, odmah je zaplijenjena po ruskoj cenzuri i protiv pisca podignuta tužba zbog „omalovaženja carske vlasti". Samo je nekim sretnim slučajem sudbine pisac riješen. Mimogredce budi spomenuto, da je i roman „Aleksandar I." cenzura prilično okljaštrila.

Druga Merežkovskova trilogija idejno prilično nalikuje prvoj njegovoj trilogiji „Krist i Antikrist". Tamo i tu je borba svjetla i tmine, naprednjaštva i natražnjaštva, ali dok je u prvoj kozmopolitska, svjetskopovijesna, u drugoj je nacionalna, specijalno ruska borba tiranije sa slobodom, borba, koja je počela pred gotovo 150 godina, koja još i danas traje. Mereškovskova je sloboda neka čudesna, slavenska sloboda sanjarske mistične religijoznosti, osjećaj, koji može i uznik u okovima osjećati, sloboda duše neuvjetovana slobodom tijela ; politička je sloboda vezana s religioznom sudbinom.

Cijela ova drama nosi sve karakteristike romana Merežkovskoga : gotovo iste ideje, isti sadržaj, iste osebine glavnih lica. I Pavao je potekao iz obitelji Merežkovskoga junaka, Julijana, Leonarda, Petra, Valerijana Golicima, Puškina, donekle i Tolstoja i Dostojevskog. Kao i sve ove, i njega njegova okolina ne shvaća. On je osamljen, i njegova osamljenost isto tako dira kao i tragična samoća „oborenoga Prometeja" u posljednjim poglavljima „Leonarda", kao katastrofa neshvaćenih sanja Julijana Apostate. Upravo ova tragedija samotnosti i neshvaćenog genija oplemenjuje u našim očima glavnoga junaka, kojega bi drugačije gledali samo kao sebičnoga ludova, tirana, i krvopiju, poput kakvog talijanskog vladarčića tipa Cesarea Borgie.

Pavao je izvrsno karakteriziran ; svaka je gesta živa, svaki detalj, svaka sitnica na svojemu mjestu ; istupa cio čovjek plastično pred oči naše duše u svoj svojoj suštini i ne mora nam tek glumac doći da nam pokaže sve tanahne crte i gotovo nezamjetljive sjenke značaja, da nam dočara njegovo biće ; i u ovom je djelu Merežkovski pokazao, da je vanredni majstor u prikazivanju karaktera i Pavla možemo mirne duše staviti u red njegovoga Leonarda, Michelangela.

Pored glavnoga lica bez sumnje je najbolje opisan carević Aleksandar. Divno je prikazana njegova nježna, tankoćutna, još dječačka duša, njegov lijepi, blagi, ali prilično slabi karakter, prve crte mističnoga bića, koje je u njem prevladalo tek u drugoj polovini njegovog carevanja. Ali i on ima analognih duša u romanima Merežkovskoga. Sjetimo se samo Arsinoe, Giovanni Boltraffia, Tihona, pa donekle i Aleksjeja.

Sve su to jednake duše, koje teže k visokom idealu, nastoje da spoje nespojivo, stvore nestvorivo, izmire svijetlo s tminom, smrt sa životom, ljudsko s božanskim, Krista s Dionizom ; ali dušu im izjeda crv skepse, dvoje u vlastitu snagu, sve više se zgrbljuju pod teretom misije, dok napokon ili ne sustanu na sred puta, izmoreni, obuzeti čudesnom željom za beskrajnim vječnim mirovanjem i čekaju apatično na konac svemu ili se slijepo bace u burne valove borbe da se probiju ili propanu.

Ova analogija značajeva kod Merežkovskoga nimalo ne umara, ne dosadjuje, nego je uvijek čovjeku ugodna, kao susret sa starim prijateljem.

I druga lica drame su vrlo dobro i karakteristično ocrtana. Ima ih cijela galerija : apatični veliki knez Konstantin ; nježna, energična velika kneginja Jelisaveta ; dobrodušna, naivna Njemica, carica Marija Feodorovna ; tiha, ograničena Pavlova ljubovca Gagarina. Urotnici su tek u konturama, s par crta prikazani : knez Jašvilj, braća Zubovi, Bennigsen. Slabije je ocrtan gotovo glavni pokretač radnje i vodja urote grof Pahlen. Njegov je mefistofelski karakter prilično šablonski opisan.

Cijela je stvar, vanredna za prikazivanje, puna pozorišnih efekata, sjećajući svojom blještavom tehnikom na Sardoua. Prva slika prvoga čina, vojnička vježba, njezin konac sa svojim konstrastom u zanosnom defiliranju vojske pred carem i jauku na smrt izbitog stražmeštra, vanrednog je dojma. Kao u starom Rimu. „Ave Caesar, morituri te salutant". A odmah poslije ove brutalne slike tiranije, slika tihe turobne melankolije, puna naoko mirne, gotovo neopazljive, ali ipak žestoke borbe duša, izmučenih, na smrt slomljenih srdaca, sjećajući nas na bezglasnu tragičnost velebnoga Vojnovićevoga „Sutona". Pa scena Pavlove smrti, jednaka Shakespearovim pozorišnim efektima.

U cijeloj drami nigdje nije povrijedjena historijska vjernost. Relijefnu pozadinu daju drami veliki evropski politički dogodjaji, prve posljedice Revolucije, početak karijere „maloga kaprala" na kormilu Francuske.

Moguće bi se mogao staviti prigovor, da je drama ponešto razvučena. Moderni život teče brzo, čovjek naših dana traži u svemu kratkoću, pa i u umjetničkom uživanju. Zato u modernoj umjetnosti, naročito pak u drami, traži moderna estetika zbijenost, lapidarnost forme i kompozicije ; na drame od pet činova gledamo danas kao na nešto preživjelog, arhaičkog. No forma ne čini ideju novom, a i sve su forme varijacije jedne praforme.

S formalne nam dakle strane nije ova drama donijela nikakovu novost, ali zato više s misaone. Kao sva djela Merežkovskoga, sili i ovo čovjeka na razmišljanje. ostavlja duboki trag u našoj duši, a to mnogo znači ; rijetka su moderna djela, za koja se to može reći. Svi će štovatelji i vjernici Merežkovskoga uzeti ovu knjigu kao kratko poglavlje, što s nove strane tumači i objasnjuje njegovu. možemo reći filozofiju, religiju, još za sad moguće nepotpunu, nedovršenu, ali koja već ima u svijetu mnogo vjernika.

J. H.

MISTERIJE. U omašnoj je dvostrukoj svesci izišao kao knjiga 25. i 26. god. III. Andrićeve „Zabavne biblioteke" čuveni roman K n u t a H a m s u n a „Misterije". Prigodom prije prevedene „Viktorije", u istoj biblioteci, napisao je izdavač kratku informativnu skicu o radu i životu Knuta Hamsuna. Poznato je, da se je Knut Hamsun poput Gorkoga od svoje sedamnaeste godine probijao raznim zanatima kroz Ameriku i čitavi svijet. Njegova su kasnija literarna djela crpila gradju iz preobilja životnih iskustava, pak su počevši od glasovitoga „Glada" puna autobiografskih podataka.

No bez obzira na sitnice. glavni su junaci Hamsunovih romana po svojim idejama, čuvstvima i raspoloženjima najličniji izraz njegove individualnosti. To je već uvjetovano tehnikom njegovih romana. Oni se svi raspadaju u bezbroj raspoloženja do skrajnosti osjetljivih i prijemljivih duša. Nitko ne bi bio kadar prikazati onako plastično i minuciozno fiziološki i psi-

Knut Hamsun.

hološki proces gladovanja, tko ga nije sam proživio; nitko se ne bi mogao srasti sa sjevernjačkom prirodom kao njegov „Pan", tko nije sam pjesnik onoga kraja; niti bi mogao predočiti trzavice modernoga čovjeka Johana Nilsena Nagla (u „Misterijama"), tko ih ne bi bio na sebi iskusio intenzivnošću pjesnika svojega doba.

Romani Knuta Hamsuna, ma da su za sebe pjesničke cjeline, kako su i sami složeni od najčudesnijih raspoloženja, jedan su beskrajni niz raspoloženja modernoga čovjeka, koji svom dušom svojom razračunava sa svojom okolinom: s prirodom, s ljudima i s idejama svojega vremena. U njima se odražava nespokojni i ćutljivi čovjek novoga doba, pristupačan svim utjecajima prirode, ljepote i ideja s neutaživom čežnjom za slobodom i slobodnim svojim individualnim razvojem. Ta čežnja čini u drugu ruku Hamsunove junake poput Nagla „t u d j i n c i m a ž i v o t a", zapliće ih u borbu, u borbu atavizma, sraštenosti sa zemljom, njezinom tradicijom, elementarnošću, instinktima i navadama — sa sadašnjosti i s ukrućenom realnosti. Tu počima tragedija njegovih junaka svršavajući smrću kao u „Misterijama" ili nezadovoljstvom i rezignacijom nad beskrajnim patnjama modernoga čovjeka.

Ako uporedimo dva junaka sjevernačke novelistike, koja izgradjuje lik novoga čovjeka, Jacobsenova Nielsa Lyhnea i junaka Garborgovih „Umornih duša" s Naglom lako ćemo zamijetiti faze njegova razvojnog puta. Niels Lyhne je t. zv. „s l a b i slobodni mislilac", bezvoljni slabičac, „mekušac bez kosti", komu su moderni život i ideje jedino potencirale senzibilitet, a na trošak volje. U Garborga taj se slabić vraća crkvi, ako i ne državnoj, a ono ipak nekom religioznom misticizmu. Hamsunov Nagl već je prošao ovu borbu sjevernjačkih naturela, on sudi skeptički o posve novim idejama, koje su ga zaokupile. On prosudjuje s novih stajališta liberalizam, darvinističku doktrinu, materijalizam i poglavito ideologiju Nietzscheovu. Njegovi su skeptici ljudi j a k e v o l j e, koji ne propadaju od bolesti misli, nego više od tragične borbe „volje k moći". Protiv krutih materijalista Hamsunov Nagl brani religiozni život u čovjeka, jer je taj život činjenica, ali ne brani ni jedne religije, jer nije odlučno ono, u što se vjeruje, nego kako se u to vjeruje. U tomu ide Nagl svojim putem, postaje za svoju okolinu čudak i umire kao — ludjak.

Uz idejnu bujicu, koja teče krupnom strujom baš u „Misterijama", ide i živopisna puna finih detalja, karakteristike i živih prikaza norveškoga milieua. U Nagla je bujna fantazija, u njemu žive i sva maštanja sjevernjačkoga čovjeka i spliću se — kao osebina jednoga s prirodom srasloga, svježega naroda — sa svim njegovim mišljenjem i osjećanjem. U ovom spajanju hipermodernoga i patriarkalnih elemenata posebni je čar Hamsunove beletristike. Nešto slično ima u našega Šimunovića, poglavito njegov „Tudjinac" ima i drugih zanimljivih srodnosti s Hamsunovim „tudjincem života".

„Misterije" ne možemo dosta preporučiti našoj inteligentnoj publici kao i svaki prijašnji prijevod Hamsunovih romana, pa i budući, kojim će nas još obdariti „Zabavna biblioteka", ispunjujući tako najsjajnije svoju zadaću. LD.

PROFESOR J. VLADIMIR LAMANSKY. U bečkoj „N. F. Presse" izašla je nedavno kratka notica, koja naviješta smrt poznatoga ruskog profesora i književnika Vladimira I. Lamanskoga, a koja je — ako se ne varam — potekla od dv. savjetnika profesora V. Jagića. On je za smrt Lamanskoga, kako mi je nedavno priopćio, upozorujući me na onu vijest, doznao preko Švedske. Lamansky je umro 1. decembra 1914. (po novom kalendaru) u 82. godini u Petrogradu, gdje djelovaše dugo kano profesor slavistike. Njegovo ime bješe u svoje vrijeme glasovito u Evropi, naime za sve političare, koji se isticahu naukom slavjanofilstva, odnosno pobijanjem mrskoga panslavizma. Lamansky bijaše naime apoštol ruskoga slavjanofilstva, kako ga zastupaše na pr. Aksakov. Nije volio Nijemaca, čega radi mu posvećivahu pred nekoliko decenija osobitu pažnju bečki i peštanski listovi. U javnosti se medjutim posljednjih godina slabo ili nikako ne javljaše. Ostaviše ga fizičke sile, osobito pamćenje. Više je djelovao na publicističkom nego na strogo znanstvenom filologičnom polju. Zanimao se još s uspjehom za etnografiju te neko vrijeme uredjivaše „Živu Starinu", napisavši za prvi broj lijep članak o zadaći etnografije, napose slavenske. Kulturne zadaće Slavenstva i njihovu prošlost posmatraše sa gledišta slavjanofilskog. Pravoslavlje igraše znatnu ulogu.

Bješe ljubljen medju svojim djacima. Godine 1883. izdadoše oni njemu u čast osobit zbornik prigodom njegove 25-godišnjice učiteljevanja.

Pred dvije je godine skromno proslavio 80-godišnjicu svoga života, a sada je eto ostavio ovaj svijet u 82. godini.

Zastupnici slavenskih akademija, koji vijećahu u Petrogradu u maju god. 1912. o savezu slavenskih akademija, prodjoše ondje prilično neopaženi, ruski svijet se naime za njih slabo zanimaše. Izuzetak je bio pokojni Lamanskij, koji je sve akademike počastio sjajnim objedom. Govorio je već onda malo i nejasno.

Ruskoj akademiji ne pripadaše dugo.

Mimogred donosimo ovdje i vijest, za koju doznasmo od prof. V. Jagića, a on ju je opet dobio nekuda preko neutralnih država, da je nedavno preminuo ruski slavista F o r t u n a t o v, član ruske akademije. Bijaše ljubazan i susretljiv u općenju. Žena mu bješe Poljakinja. Predavaše slavistiku u Moskvi i Petrogradu, ali je bio dugo već u mirovini radi slaba sluha. Pred dvije godine, kada se s njime upoznasmo u Petrogradu, bješe krepak starac. Više ne umijemo kazati o njemu, jer izostaju u sadašnje doba ruska vrela. Fortunatov bješe cijenjen u nauci, osobito u području staroga crkvenoga slavenskoga jezika. Produktivan u slavistici kao da ne bješe, jer se njegov rad slabo spominje u Jagićevoj Istoriji slavenske filologije. I. M.

IVAN MEŠTROVIĆ — PORTRET GDJE M. B.

SAVREMENIK

MJESEČNIK DRUŠTVA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

GODINA X. TRAVANJ 1915. BROJ III. I IV.

LJUDEVIT DVORNIKOVIĆ: REBARBARIZACIJA?

Izmedju ostalih osuda, kojima čovječanstvo sada samo sebi sudi, čuje se i ta riječ. Nekim grkim očajem, gotovo rezignacijom dovikuju mislioci i etičari, a i imenito estetici u stihu i prozi, čovječanstvu, da se okreće natrag tmini barbarstva, da se vraćaju vremena Atile i Timurlenka — ukratko da je iza visoke kulturne evolucije nastupila njezina disolucija.

Vara se medjutim, tko drži, da je tek ova sadašnja pojava svjetskog rata izazvala ovakovu osudu naše savremene civilizacije. Još prije dvanaest godina izrekao ju je u svome posljednjem djelu (Fakta i komentari) jedan od najvećih filozofa prošlog stoljeća, H. Spencer. Izrekao je tu osudu i on pod dojmom savremenih dogadjaja, ozlojedjen postupkom svojih zemljaka Engleza u burskom ratu. Spotiče im njihove imperijalističke težnje, kao izražaj surova nasilja, pa izrijekom veli, da ako ga radi toga, što se ne slaže ovakim postupkom, drže lošim patriotom, — on se takovim nazivom ponosi. Tu je Spencer svakako pokazao nešto više objektivnosti i dosljednosti svojim nazorima, nego li neki savremeni kapaciteti, koji su se preko noći iz socijalista i liberalaca pretvorili u branitelje nacijonalizma i reakcijonarstva.

Medjutim nijesu za osjećaj rebarbarizacije bili nužni neki posebni glasovi sa strane misaonih kapaciteta. I široki slojevi pučanstva, uzdrmani u svom svagdanjem životu, osjetili su, da je taj život bio položen na nekom nesigurnom, nepouzdanom tlu i da ima neka snaga, koja je dosele samo prikrivena bila, ali je jača od one što podržava osnove našega svagdanjeg života. Poput zadrijemale nemani, kad se probudi, u tren ruši i obara sve, što se je do tada neoborivim smatralo. Pojave i dogadjaji, koje tek iz pripovijedanja o davnoj prošlosti poznamo, te se zadovoljstvom tek sjećamo na njih, kao na zlo, koje se već ne može povratiti, stoje na jednom pred nama, ruše se nad nama u svoj strašnoj zbiljnosti. Nije rat sam, koji nas mora prenuti iz svagdanjeg mira, jer na nj nijesmo mogli zaboraviti kraj oružanoga mira, usred koga smo se nalazili i u najmirnijim našim danima, — nego ono, što on neminovno sobom donosi. Oružani mir postao je već tolik redovni dio našega svagdanjeg civilizovanog života, da smo njegovanje vojne sile smatrali sastavnim dijelom našeg redovnog života. Na ono, što će sve morati uslijediti, kad se te sile, izazvane pritiskom snaga jačih od svagdašnjosti, stave u djelatnost, — na to se nije pomišljalo, — jer je to vrlo nemilo i jer se je držalo nemogućim — kraj naše velike kulturnosti. Tko bi bio vjerovao, da će se jednim mahom stubokom preokrenuti sva naša svagdanja mjerila životnih vrijednosti, da će se na kocku ratne sreće baciti stogodišnje tekovine materijalne i duševne kulture i da će interesi, o kojima smo do sada držali, da su najviši u životu kulturnih naroda, biti mahom potisnuti pred jednim, koji je postao najvišim, a to je: biti ili ne biti.

I čudimo se, snebivamo se i zgražamo nad grozotama rata. Jadikujemo nad prolivenom krvlju stotine tisuća naših sinova i muževa, nad bijedom ratom pohodjenih krajeva, zgražamo se nad barbarstvima, što se u ratnom bijesu javljaju. I u tom raspoloženju, kraj ovakih dojmova zar je čudo, ako se čuje riječ: „rebarbarizacija"?

I dok nam čuvstvovanje profinjene naše kulturnosti izaziva ovakovo reagiranje na nemile pojave savremene historije, dotle nam hladno umovanje o neizbježivoj konzekvenci prirodnoga toka borbe o bitak doziva u pamet nešto drugo, — za naš fini etički osjećaj nemilo, — ali svojom krutom zbiljnošću neoborivo: S v a n a š a d o s a d a n j a k u l t u r a i c i v i l i z a c i j a n i j e n a s i z v e l a i z n u ž d e r a t o v a n j a. I ako je rat znak barbarstva, onda se mi ne nalazimo u stadiju „rebarbarizacije", nego nijesmo iz „barbarstva" nikad ni izišli. Kad bismo po opadanju ratovanja mjerili porast kulture, onda takvog porasta uopće ne bi mogli ni zabilježiti, jer opadanja ratovanja ne možemo ustanoviti u historiji. Čudnovato! Od vremena, otkako je nastala rečenica: „Povijest je učiteljica života" pa do danas ostala je ova doista prazna riječ u praksi.

Ništa nismo iz nje naučili, ničim se okoristili! Kao što god nismo voljni da se poslužimo naukama učitelja u našem školovanju, nego volimo nauku vlastitim, makar i skupim iskustvom stjecati, tako i od te životne „učiteljice" ne učimo ništa, dok se na nama samima neponove njezina iskustva. A kad nas stignu, pa ako su nemila kao ova sadanja, — onda mislimo, da smo izuzetak, da nas to ne bi imalo zadesiti. Umjesto da uvidimo, kako „barbarstvo" rata nije prestalo pratiti čovječanstvo u povijesti počamši od asirskih vremena pa do danas, a uz to je kultura i civilizacija ipak napredovala, mi govorimo o „rebarbarizaciji". Taj govor znači: Mi smo ipak već odmakli iz barbarstva, pa otkuda na jednom sad te pojave? To je upravo onako kao da je netko sit velegradskog korza, odmakao u šumsku tišinu, pa onda odlanuto uzdahnuo: gle, kako se je taj svijet lijepo umirio.

Nema sumnje, da se u svojem uvjerenju o snazi naše kulture nalazimo doista u tlapnji neke obmane. Ta je obmana ipak razumljiva, jer potječe iz faktične snage kulture, kako se očituje u središtima našega kulturnog života. Snaga, koju je kultura tu razvila svojim uredjenjem socijalnog i državnog života, civilizacijom i doćeravanjem, stvorila je u nama uvjerenje, da je i cijelo to područje „kulturnog" čovječanstva doćerano na neku općenitu, jednaku prosvjetnu razinu, a u tom se vrlo varamo. Prava, organički iznutra razvijena kulturnost i civilizacija jest svojina dosta uskog kruga predstavnika naše civilizacije i kulture; ona živi svojim cijelim životom tek u gornjem sloju, koji je vodi i koji ima svoju snagu dotle, dok ne dolazi u sukob sa elementarnim, vitalnim, — ali baš stoga — najjačim motivima ljudskoga vladanja.

A u tog donjeg, ali opsegom toliko širokoga sloja, da prema njemu onaj gornji brojno gotovo iščezava, jest sva naša kultura i civilizacija samo jedan tanki, ozgo naličeni sloj, koji biva probušen onim mahom, kad mu se kakove prividne ili prave opasnosti egzistence dodirnu životnoga živca. I za to se kola naše civilizacije i kulture voze još uvijek po vulkanskom tlu i samo ovako shvaćanje našega stanja i u najčvršćoj kulturnoj samosvijesti, može nas sačuvati od razočaranja i desperacije nad bankrotom našega kulturnog napretka.

Ne smije se smetnuti s vida, da naš moderni, kulturni svijet živi o društvenoj civilizaciji, a ne o etičkoj unutarnjoj kulturi psihe mnoštva. Ta civilizacija ljudskog saobraćaja u životu kulturnih naroda ima da svoj uspjeh zahvali tome, što ona donaša sa sobom udobnost, sigurnost društvenoga i državnog života, podaje dakle neka dobra, koja olakšavaju i omogućuju što udobniji život. Društvo i država je zato ta dobra sebi i osigurala svojim društvenim i državnim zakonima, pa ima velikim dijelom i njima da zahvali sigurnost svoje civilizacije i kulture.

No prava etička kultura moralne suštine pojedinca traži nešto više. Načela o dobru i zlu u ljudskom vladanju ostaju u takvima duhovima na snazi i ondje, gdje ta snaga ne potječe od samog uživanja kulturnih dobara i gdje ju ne podržava ni sama sila vanjske zakonske stege, nego unutarnja snaga uvjerenja. Zato medju tim ne dostaje samo poznavanje čuvenog Kantovog „kategoričkog imperativa" jer ga je kulturni svijet poznavao i davno prije Kanta, ne dostaje uopće samo poznavanje

takvog etičkog zahtjeva, treba — a to je glavno u tom procesu — generacijama provedeno priudešenje ljudske prirode prema zahtjevima „kategoričkoga imperativa". Treba od one prvotne prirode ljudske, kojoj su vladanju glavni motivi ljubav i mržnja, stvoriti prirodu, u kojoj ova dva elementarna, na instinktu bitka i samoodržanja osnovana čuvstva ne budu više glavni motivi našeg vladanja spram bližnjega. A i odviše je dobro poznato, kako je uklonuće tih motiva najteži problem u obrazovanju naše psihe. Teškoća leži u samoj psihološkoj suštini tih čuvstava, etika je samim imperativima htjela prijeći preko tih teškoća, — no zato su joj i praktički uspjesi ostali tako problematični.

Postoji etička i religijozno-moralna zapovijed: „Ljubi" bližnjega svoga, dosljedno tome „ne mrzi ga". No koja korist od same te zapovijedi, kad mi na zapovijed ne možemo nikoga ljubiti ni zatomiti mržnje, ako se je pojavila. Oboje su čuvstva, a kao takova nešto elementarno u ljudskom duševnom životu, što se može regulirati, pa i svladavati na zapovijed, ali nipošto stvarati. Stoga i može da se svladava mržnja, ali ne može da se stvara ljubav, pa sad rezultat naše etičke kulture može da bude u tom, da se uzdignemo iznad snage motiva mržnje i da se prema onima, koje smo po prirodnim instinktima zamrzili, vladamo tako, kao da ih ne mrzimo, suviše i tako, kao da ih ljubimo. No i u najuspjelijem slučaju možemo doćerati u tom samo dotle, da se tako vladamo, a nikad, da tako osjećamo. I ako kad dotle doćeramo, onda to nije naša samosvijesna radnja, jer čuvstvo uvijek izniče ispod svijesti, ma da i jest produkt našeg svijesnog i nesvijesnog duševnog života, te urodjene dispozicije.

Pa kad taj proces tako teško i sporo uspjeva u uskom kulturnom krugu, gdje su prilike za nj bile povoljne, koliko izgleda ima za ovu borbu protiv elementarne snage ljudske prirode u širokom krugu ljudstva, gdje uz motive interesa, uz snagu religijoznog morala sa principom kazne i nagrade, te uz snagu državnih zakona, nema još i snaga intelektualna etičkog uvjerenja i prilika podesnih za njegovanje takvog uvjerenja?

Stoga ćemo prolazeći poljanama ljudske historije počamši od najdrevnijih vremena pa sve do danas u medjusobnom dodiru i sukobu naroda naići samo na djela i pojave mržnje, a uzalud ćemo tražiti djela ljubavi. Velimo naročito: u historijskom saobraćaju naroda i čovječanstva medju sobom — jer historija bilježi i pojave plemenitog altruizma — no to su djela pojedinaca, koja se tu ističu kao bijele vrane, i kojima se tu klanjamo više radi tamne pozadine, na kojoj se kao meteori pojavljuju, dok bismo ih u svagdanjem i redovnom životu uljudjenog društva smatrali nečim posve običnim. Ako čitamo u povijesti, da je neki vladar svom svladanom dušmanu velikodušno poklonio život, a nije ga dao raščetveriti, onda nas to u historiji dira kao izraz velike plemenštine srca, dok prilično ravnodušno prelazimo preko novinske vijesti, da je netko uz opasnost vlastitog života spasio drugome život. Zašto? Jer smo obikli, da u redovnom uljudjenom životu ovakova djela nalazimo kao neko obično vršenje dužnosti, dok smo u povijesti vikli kao redovno nalaziti zator i uništenje, pa se divimo, kad naidjemo na nešto protivno tome. Medjutim mogao bi tko cijeli taj povijesni tečaj u njegovim motivima i preokrenuti, pa kazati ovako: Čini, koje mi u povijesti pripisujemo mržnji, potječu konačno ipak iz ljubavi i to iz ljubavi prema onome, što je najviše, iz ljubavi prema domovini. Dakle mržnja, koja se je rodila iz ljubavi spram svome i neprijateljstva spram svega, što predmet ljubavi ugrožava. U istinu jest tako. Svaka ljubav, pa bila koje vrste, hoće da zaštiti svoj predmet i nužno mora da zamrzi sve, što mu prijeti. I kad bi se svatko tim osjećajima podavao i po njima vladao u medjusobnom društvenom saobraćaju, onda bi taj saobraćaj bio prosto nemoguć, nemoguća bi bila i ljudska društvena zajednica. Predstavimo sebi, kakovo bi to bilo ljudsko društvo, u kojem bi roditelji ili djeca po svojim instinktivnim porivima, radi ljubavi spram njih, slobodno tamanili njihove protivnike, ljubavnici smicali svoje nuzljube, a prijatelji dušmane svojih prijatelja.

Ovakovu mržnju iz ljubavi ne priznaje društveni etički zakonik, on je ne smije, da prizna, jer bi time podrezao živac samom životu društvene zajednice. I zato taj zakonik, ako i ne zapovijeda ljubavi medjusobne, — jer se osjeća nemoćnim zato, — ne dozvoljava neograničene izjave mržnje spram jednom, ako potječe iz ljubavi pram drugom. I ne samo da toga ne dozvoljava zakon državni iz praktičkih razloga, nego ni društveni, koji se osniva na samoj kulturi i civilizaciji. Taj zakonik je u svojim zahtjevima najdalje dopro u religijoznom moralu, koji traži, da se mržnja na protivnika ima pretvoriti u ljubav spram njega. Taj najviši zahtjev diferencirane etičke kulture do sada se je radi psiholoških uvjeta pokazao u praksi vrlo slabo uspješnim, no ima za etičko-kulturne težnje toliko privlačivosti, da se očituje makar kao krajna tolerancija prema svim navalama protivnika. Ponavljamo: mržnja se dade svladavati i gušiti, ali ljubav se ne da po nalogu stvarati.

No dok nam se po ovakom shvaćanju ustanove društvenog morala prema pojavama mržnje iz ljubavi, moraju ukazati posvema prirodnim i nužnim u unutarnjem saobraćaju pojedinih društvenih zajednica, dotle nam se to mora posve drukčije prikazati, a k o i h p r e n e s e m o n a m e d j u s o b n i s a o b r a ć a j n a r o d n i h i d r ž a v n i h s k u p i n a.

Kulturni svijet i uljudjeno društvo pokorava se svim zaustavama proti prvotnim instinktima, — pokorava se nešto milom, a nešto i silom, — jer osjeća, da bi radilo samo protiv sebe, kad se ne bi tako vladalo, no što bi bilo od cijele skupine, kad bi se u takvim prilikama vladala isto tako napram njoj neprijateljskoj skupini?

Kad bi cijela jedna plemenska ili državna skupina svoj osjećaj mržnje, koji potječe iz ljubavi za svoje, spram protivnika u sebi ugušila, i to radi toga, jer etički zakoni ne dozvoljavaju izjava mržnje? Takova bi skupina morala propasti u sukobu sa svakom, u kojoj svi njezini članovi ne bi bili proniknuti isto takovim etičkim uvjerenjem. No jer do danas ni najkulturnije države i narodne skupine nemaju takove sadržine, to takovih skupina uopće ni nema. Stoga je svaka, kad dodje do borbe, — a medjusobni historičko-politički saobraćaj država i naroda i ne stoji u drugom, nego u borbi, — prisiljena, da svoju društvenu etiku i moralku preobrazi. Ta preobrazba stoji prosto u tom, da se etičke vrednote izmijene u onom svom dijelu, gdje su sa promijenjenim prilikama faktično u praksi ne samo izgubile vrijednost, nego bi kao načela vladanja smetala i mogla upravo pogubna biti. Tako n. pr. zapovijed „ne ubij!" prva stupa izvan snage, jer bi njezina snaga značila samoubojstvo. Lukavost, prepredenost i zavaravanje, — u društvenom životu protumoralna svojstva — postaju u medjunarodnoj borbi cijenjenim vrlinama, itd.

U cijelosti je glavna oznaka ove preobrazbe etičkoga mjerila u tom, što u cijeni porastu ona svojstva, koja služe u borbi za bitak, dakle u glavnom niži instinkti ljudski. Oni u redovnom razvoju društvenog uljudjenja smetaju, ali kad nastane borba za životne interese, onda je njihova snaga nužno svojstvo za održanje. I zato se te primitivne ljudske snage rasputavaju i bodre na što veću snagu. Jer u životnoj borbi naroda ne odlučuje v i š i n a njegove etičke kulture, nego m n o ž i n a sudionika te borbe. A jer pretežna množina tih sudionika nije ujedno i sudionikom prave, unutarnje etičke kulture, to mora da u borbi odluči onaj argumenat, s kojim ta većina jedino umije i hoće da se bori, — a to je fizička snaga. Dokle god u medjunarodnim sporovima bude pretežna većina onih, koji za rješavanje njihovo umiju samo da posegnu za toljagom, dotle će i oni, koji bi htjeli, da spor riješe s evandjeljem u ruci, morati u borbi odložiti evandjelje, pa posegnuti za toljagom, ako ne žele propasti.

I zato se kaže: „u ratu, ko u ratu", zato je u njemu dozvoljeno ono, što u normalnom životu nije, i za to je neopravdano govoriti o „barbarstvu" rata kao o nečem, što je našem kulturnom stanju vrlo daleko. Ono, što ratove izaziva, nije usprkos svoj našoj civilizaciji i kulturi iščezlo izmedju nas, ono živi i vegetira bujno u donjem, ali najdebljem sloju njezinom i spremno je svakim časom pro-

valiti njezin doduše sjajni, ali tanki gornji sloj.

Imamo li dakle prava govoriti o „rebarbarizaciji" zato, jer smo u mirnom uživanju dobara kulture i civilizacije izgubili s vida, da kvasac barbarstva još uvijek medju nama leži u svoj svojoj virilnoj snazi i da su prilike našeg medjunarodnog odnosa još uvijek takove, da ga časom mogu privesti uzbujanju?

Taj latenti kvasac „barbarstva" (ovim se izrazom služimo u samosvijesti snage naše civilizacije prema prošlosti, koja te snage nije imala), ne leži samo u širokoj masi naših društvenih zajednica. Pogledajmo malo pobliže u niže kulturne njihove krugove, pa ćemo ga i tu naći, makar i nešto brižnije prikriveno. Ono, što smo mi tako brzo pripravni nazvati „rebarbarizacijom", javlja se prigodom i u izvjesnoj dispoziciji, — vulgarno rečeno u „slabim momentima" — i u najkulturnijega čovjeka.

Svagdanji život, a individualna nervna konstitucija stvaraju često prilike, u kojima zataji sav kulturni aparat takvih kulturnih ljudi, pa postaju, makar i na trenutak „barbari". I ma da je snaga njihove psihičke kulture tako jaka, da je kadra napram vani obuzdati aktivnost ovakove momentane „rebarbarizacije", takvi ljudi osjećaju pred svojom savješću, da su bili na putu, koji bi ih odveo daleko od njihovih kulturno-etičkih načela, ili makar od zahtjeva društvene civilizacije. I baš tu se onda očituje snaga psihičke kulture, — u toj borbi, — jer uspjesi bez borbe i nijesu ubrojivi u etičku vrlinu. Ko nije učinio zla, jer nije ni došao u napast, da ga počini, taj nema ni zasluge za nagradu borbe. Mi smo medjutim u praksi zadovoljni, ako imamo što više i takovih „pravednika", jer je borba vrlo opasna, te može pojedinca lako dovesti u momentano stanje „rebarbarizacije".

Još više nego li u životnim prilikama pojedinca kulturnog čovjeka, može da nastupi momenat „rebarbarizacije" njegove u onakvim prilikama, koje izazivaju pobudu primitivnih nagona za održanje. To su razne katastrofe, u kojima se radi o samom „biti ili ne biti". Tu, gdje je nastupila možda jedina zgoda, da se okuša snaga etičke kulture, pokazivana inače u indiferentnim životnim prilikama, — izdaje prečesto ta snaga, — i najkulturniji ljudi postaju barbari, kad se radi o bitku njihovog „ja". Možda baš za to, jer su tako fino kulturni, jer vise cijelim svojim bićem o dobrima kulture, — tako su slabi pred pojavom opasnosti, da će to njihovo „ja" propasti. Što dokazuje to? Da takvi „kulturni" ljudi nijesu ni izišli iz stadija „barbarstva" i da su kulturu njegovali u sebi samo zato, jer im je pružala ugodnosti života. A koliko su tim odmakli od „barbara", koji svoj život brani i poradi ono malo dobra, što mu ga pruža? Ovakovi kulturni ljudi samo su profinjeni, rafinirani „barbari" i njihovo vladanje u kritičnim situacijama nije zapravo nikakova „rebarbarizacija" nego pravi odraz njihovog pravog kulturnog stepena. U njih su od „kulture" zahirili i oni prirodni instinkti, koji pogoduju razvitku etičkih vrlina, kao što su: odvažnost u borbi sa prirodnim silama, požrtvovnost za potomstvo, zakriljivanje slabih vlastitom snagom, a preostala je samo instinktivna pobuda za očuvanjem dobara kulturnog uživanja. Pa kad je tako „unutar zidova" kulture, otkud nam pravo tražiti da bude drukčije „izvan zidova" njezinih?

Ima još jedan momenat, koji potpuno obara nazor „rebarbarizacije" naše kulture radi savremenih ratnih pojava, a to je način, kojim se te pojave zbivaju. Napredak kulture i civilizacije očituje se u svim pojavama javnoga života, pa i u samom ratovanju. Ne samo razvitak znanosti i umjetnosti, statistika prosvjetnog i obrazovnog stanja kulturnih država služi kao barometar visine njihove kulture, nego se ova pokazuje i u pojavama medjusobne borbe kulturnih skupina. I ako u tom pogledu odbijemo pri računu samu suštinu rata, kao barbarsku još pojavu, onda u pojavama, koje ju prate, moramo naći nesumnjive znakove napretka. Tu ne ćemo u etički napredak ubrojiti usavršivanje sredstava za medjusobno uništavanje, koje je napredak kulture sa sobom donio, nego medjusobno vladanje u ratnom raspoloženju. Dok sami motivi rata, poradi istak-

nutih već uzroka nijesu daleko odmakli od onih u prijašnja vremena, to se sami modaliteti njegova provadjanja prilagodjuju najvećom mogućnosti zahtjevima savremene civilizacije i kulture. Uredbe i ustanove, koje imaju da zaštite te zahtjeve, brane se sa svake strane, i svaka se strana osjeća krivom, kad bi joj se mogle dokazati povrede tih ustanova. Zato se zbivaju medjusobne podvale i okrivljenja zbog propusta. Svakako dokaz, kolika im se cijena, kao kulturnom mjerilu, pripisuje. I ako se doista, kao što je to u širokoj masi i najkulturnijih naroda moguće, dogadjaju surove barbarštine, onda se one odbijaju od dotičnog naroda i države, kao nešto nedostojno i ponizujuće. Kolika razlika u shvaćanju ovakovih ratnih barbarština prije i sada. Prije su se ratnici i vojskovodje takovim djelima ponosili, a danas ih se stide, ako im ih tko spočitava.

To je dokaz, da naša civilizacija i kultura hoće da se održi i u takovoj nekulturnoj situaciji, kao što je rat, pa da i on nosi na sebi, — makar to i paradoksno zvučilo — sva obilježja civilizacije i kulture.

Osim ovog općenitog obilježja iznose savremene pojave ratovanja u užim medjama individualne kulture pojave, koje dokazuju neumanjenu snagu naše kulture i u ovakim, njoj oprečnim prilikama. Nove su situacije izazvale mnoge pojave altruizma, koje nas upravo zapanjuju svojom snagom, ma da i želimo, da se ne moraju tek ovakim povodima izjavljivati.

Pojave nekulturnosti nažalost imaju u ratu mnogo više prigode da provale, nego li snaga kulturnosti, no ono, što nam ta snaga ovdje pokazuje, dovoljno je, da nas obrani od prigovora o nazatku naše kulture i civilizacije. Taj nazor uopće mogao je poteći samo iz krivog shvaćanja faktičnog njezinog stanja.

Svekolike pojave, koje smatramo znakom rebarbarizacije, imenito ratovanje samo, nije nikakav povratak natrag, niti disolucija dosadanje kulturne evolucije, jer mi ni iz daleka nijesmo izašli iz onih stadija te evolucije, u kojima su te pojave još uvijek sastavnim njezinim dijelom. Dakako da za ovakove shvaćanje našeg sadanjeg kulturnog stanja treba pogledati njegovu genezu, a ne treba da se samo zadovoljimo kulturnim tekovinama, koje nas u obliku naših kulturnih dobara opkoljuju i — obmanjuju.

A ono što faktično u tim za naše kulturno i civilizovano shvaćanje nepovoljnim pojavama vidimo, naime „rebarbarizaciju", pokazuje u svem onom, što te pojave prati, prije napredak nego li nazadak. Te, uvijek još nužnije pojave našeg kulturnog stadija podaju prilike, da se naša kultura i civilizacija okuša i na tvrdom tlu prirodnih instikata ne samo u razdraganom stanju mirnog uživanja. Kad već ratovanje mora da bude, onda se civilizacija pokazuje u izbjegavanju svega onog, što u tom raspojasanju krute snage ne mora da bude, — a nitko ne može poreći, da je naša kultura i civilizacija još dosele u glavnom tu kušnju održala.

Dakako da ne će zadovoljiti one, koji već i sam rat drže nekulturnom pojavom, i koji jedinim znakom naše civilizacije smatraju prestanak svake borbe. Ako na to čekaju, dugo će čekati, i prije nestanka samog ljudskog roda jedva to dočekati.

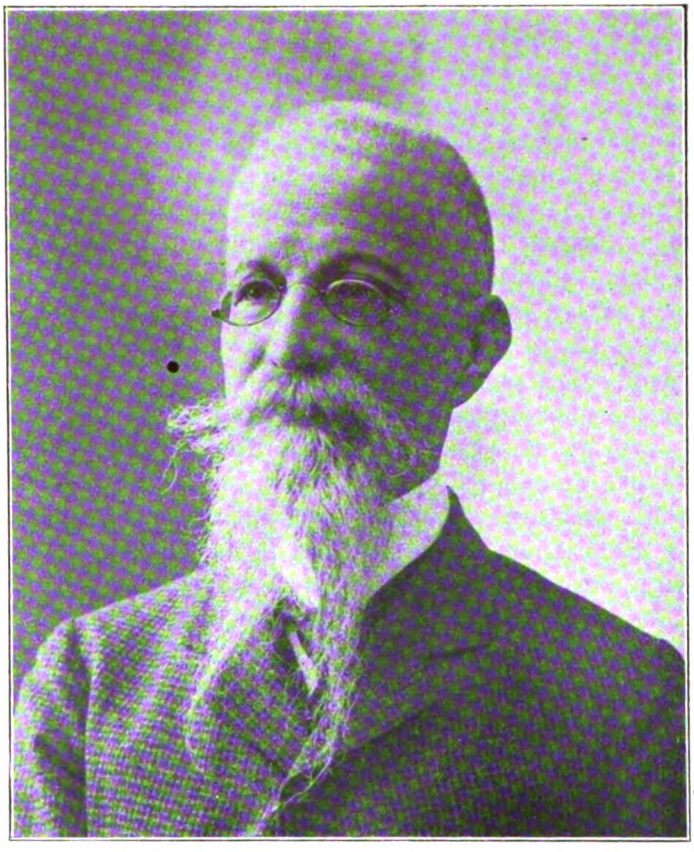

MILAN REŠETAR: USPOMENE O PROFESORU PERI BUDMANI

Ko ga nije poznavao, taj će teško vjerovati a još teže razumjeti, koji se je blagi čar izlivao iz toga čovjeka na svakoga što je š njime općio a osobito na nas što smo imali sreću da budemo njegovi učenici! U naše je srce on zarezao duboku brazdu pa smo ga se i u zrelijim godinama i daleko od njega, uvijek sjećali s velikim poštovanjem i s iskrenom zahvalnosti, kako što će nam poslije njegove smrti njegova mila slika biti jedna od najdražih uspomena naše mladosti.

Ko je bio i što je bio profesor Pero Budmani, to ću imati prilike da kažem na drugome mjestu; ovdje ću pokušati samo da rečem, što je bio nama, njegovim učenicima, naš „gospar Pero", kako smo ga mi obično zvali i kako su ga svi zvali u Dubrovniku. Bilo je to prije kakovih 40 godina i više — u „patrijarhalno doba" podmladjene dubrovačke gimnazije, koja je početkom školske godine 1868.-9. uzeta Isusovcima a predana svjetovnim nastavnicima, medju kojima je bio i „gospar

Pero". To su bila lijepa vremena kada je u gimnaziji bilo malo učenika a mnogo ljubavi i simpatije medju učiteljima i učenicima, — kada se više gledalo da učenici nešto nauče nego li da se tačno vrše školska pravila i „iscrpljuju propisani predmeti", — kada je (u Dubrovniku) svaki profesor bio naprosto „gospar" a učitelji su govorili svakom učeniku „ti", — kada su profesori imali malo zadaća da popravljaju a nijesu zamjenjivali bolesne kolege, jer bi ih zamjenjivali učenici iz najviših razreda kojima su se tada preko sata mladji drugovi obraćali sa obligatnim „gosparu !" kao da su od visoke vlade namješteni, — kada su se kazne „zatvora" pretvarale u zabave, jer su kažnjeni učenici bili tako pošteni da su u „zatvoru" odsjedali odredjeni broj sati, a profesori opet imali toliko pouzdanja u njihovo poštenje da ih ne bi nadzirali, nego bi im dolazili „za društvo" drugi slobodni drugovi pa bi svi zajedno — i kažnjeni i nekažnjeni — trčali i mahnitali po velikoj pustoj zgradi u kojoj je zastupao svu zakonitu vlast školski sluga — dobričina Nijemac, kojega je vojnička služba bila dovela u Dubrovnik. U takom „duhovnom ambijentu" mi smo rasli i prolazili iz nižeg razreda u viši veseleći se svaki put kad smo znali da ćemo imati gospara Peru bilo za ma koji predmet — samo da smo sigurni da ćemo ga imati za nekoliko sati na nedjelju s nama, to jest medju nama.

Jer gospar Pero nije stajao „pred" učenicima a još manje „nad" njima nego je bio dušom i tijelom s njima i medju njima. Kako bi ušao svojim uvijek živahnim korakom u razred a mi ga pozdravili veselim „dobro jutro, gosparu Pero", počelo bi učenje — onako kako ga je on shvaćao i kako smo ga mi s pravim uživanjem primali: koji god predmet bio — srpskohrvatski, grčki ili latinski — školski tekst, pa bio to koji klasički autor, gramatika ili čitanka, bio je samo polazna tačka za svakojako pričanje i razgovaranje o stvarima što su u bližoj ili daljoj vezi s predmetom: obično smo mi pitali, a on je odgovarao, a često bi se i sam zaletio, pa što god je govorio, sve nas je zanimalo, jer je sve bilo smišljeno, lijepo iskazano i za nas novo — on je bio naš živi „Konversations-Lexikon", koji nas nije nikad ostavio na cjedilu, jer je gospar Pero mnogo, vrlo mnogo čitao i vrlo dobro pamtio, tako da smo mi bili čvrsto uvjereni da on „zna sve", a kad bismo se kadgod u višim razredima oko čega prepirali, vrlo bi često prestalo prepiranje kad bi ko doviknuo: „gospar Pero je rekô da je tako", jer kad je gospar Pero tako rekao, onda ko bi smio sumnjati da n i j e tako? On nas je dakle neprestano u č i o i ako je često ostavljao ograničeno polje školskoga predmeta te uskočio u šire granice historije, filologije, prirodnijeh znanosti, muzike — jednom riječju svega onoga od čega je on znao vrlo mnogo a mi vrlo malo. Ako koji školski „paragrafaš" pročita ove retke, on će se nekako porugljivo nasmijati i kazati: lijepa mi p r o f e s o r a ! A ja mu na to odgovaram: ali je zato bio tim bolji u č i t e l j i mi smo na toj mnogoj nauci što smo od njega crpli, i koja je u nas razvijala interes za nauku uopće, mnogo više zahvalni nego li da nas je cijeli sat mučio samo suhim pravilima gramatike ili mehaničkim prevadjanjem. Premda je umio i to ! ali je to činio samo kad je bio zlovoljan (obično kad je prošle noći zlo spavao !) ili kad bi se sjetio (a i to je bivalo !) da ga ko hoće odvratiti od školskoga predmeta, jer se nije pripravio za „lekciju" ; tada se ne bi ni počelo ili bi odmah prestalo prijateljsko razgovaranje a pred nama je stajao strog profesor kojega smo se ozbiljno bojali, jer na koga bi zaviknuo, toga je prolazila volja da se drugi put na taj način š njim razgovara.

Inače bio je s nama neizmjerno dobar i ljubazan pa je umio i zatvoriti jedno oko — a bogami i oba ! — Kad bismo što učinili što se kosi sa školskim pravilima, samo dvije stvari nije trpio — prostotu i . . . jezične pogrješke ! Prostotu nije trpio, jer je sam bio u duši fin — pravi gospar ! — a opet nije mogao čuti da ko kvari jezik bez potrebe. Tako ne ću nikad zaboraviti kako se naljutio na jednog mojeg druga, takodjer Dubrovčanina, za kojega sam se ja jednom sakrio za vrijeme odmora bježeći pred štapom gospara Pere kojim mi je u šali prijetio ; moj nesretni drug bio rekao: „evo ga, gosparu, sakrio se je z a m n o m". — Ne govori se „sakrio se za mnom" nego „sakrio se z a m e", pouči ga gospar Pero, ali mu moj drug smjelo odvrati: „Tako se govori u Du-

brovniku". Malo kad sam vidio gospara Pera tako ljuta kao taj put, i da moj drug nije bio tako pametan da brzo umakne, bio bi ga štap gospara Pera dobro pogladio po ledjima. Inače za vrijeme odmora podnosio je svaku pristojnu šalu pa bi se i sam s nama šalio, a do prigode bi se nama pridružio i izvan škole. Tako je za par godina dolazio da se svaki dan kupa u istom kupalištu kamo je i nekoliko nas redovno išlo: mi smo se u vodi i pod vodom igrali, a i on bi kadgod pristajao uz našu šalu, pa se u tome pogledu osjećao toliko solidaran sa svojim učenicima da je s nama zajedno ostavio to kupalište kad su nas nešto uvrijedili, te je cijelo to ljeto, a čini mi se još jedno, išao svaki dan s nama, da se kupamo sami na drugome mjestu. Koliko smo mi bili oholi, da tako imamo svaki dan gospara Pera u našemu društvu, to ne treba tek da spominjem.

Budmani je bio dubrovački Vuk, pak smo i mi njegovi učenici naučili od njega ljubiti n a r o d n i jezik i sve što je n a r o d n o; vrlo se lijepo sjećam kako smo nastojali pri prevodjenju s grčkoga ili latinskoga da nam prijevod bude i u jezičnom pogledu valjan i kako nas je on upućivao, za čim treba da idemo a čega da se čuvamo; osobito je pazio na pravilan izgovor i na akcente. Ali i ako je bio u jezičnom pogledu uvjeren „Vukovac" a u političkom „Srbin", to hoću i ovdje da protestujem protiv mišljenja da je on svoje učenike „posrbljivao" pa čak ih odvraćao od „hrvatstva" — toga on nije n i k a k o činio, jer se uopće malo zanimao za politiku, iako je neko vrijeme bio poslanikom u Zadru i u Beču, a u školi nije nikada govorio o politici niti je dijelio srpsko od hrvatskog — pa smo baš mi njegovi učenici god. 1875. dočekali cara i kralja kličući mu: „Živio naš h r v a t s k i kralj Franjo Josip I." i mi smo ga pratili s velikom h r v a t s k o m trobojnicom što je jedan od nas nosio neposredno za carem, tako da mu je zastava oko glave lepršala.

I tako sam ja u blizini gospara Pera i baš š njim kao razrednikom i učiteljem našega i grčkoga jezika ljeti godine 1877. svršio gimnaziju i iste jeseni ostavio i moj mili Dubrovnik i mog dragog učitelja. Poslije sam ga još samo tri puta vidio: dva puta u Zagrebu a preklani još na njegovu imanju kod Jakina, ali sam se zato š njim dosta često dopisivao, — dosta često, ako se pomisli da je on vrlo nerado pisao, tako da imam baš 24 njegova pisma, a mislim da ih toliko nema niko izvan užeg kruga njegove porodice. I kad smo se razdvojili, ostao je za mene uvijek moj stari i dobri učitelj koji mi je i u pismima isto tako srdačno pisao kao što mi je govorio dok sam bio gimnazijalac, — od prvoga pisma gdje se potpisuje „tvoj njegda učitelj a svagda prijatelj" do zadnjega što mi je pisao kad sam mu javio da ću ga posjetiti: „dodji, moj sinko, da te još vidim i da se s tobom porazgovorim". I to je bio zadnji put što sam vidio gospara Pera i prošao nekoliko nezaboravnih dana š njim i š njegovom porodicom: on je bio dušom još uvijek onaj isti — bila je milina š njim se razgovarati i slušati ga, ali tijelo je bilo klonulo i meni se srce stiskalo kad sam ga na šetnji kadgod uzimao pod ruku i osjećao kako je suh i slab! Pa kad sam se s njim praštao, kao da sam znao, da ga ne ću nikad više vidjeti — tako mi je bilo teško! Prošlo je nešto preko godine dana pa kucnuo i za gospara Pera kobni čas: 27-oga decembra prošle godine sklopio je oči — „kako je živio — piše mi njegov najmladji sin — tako je i umro; dobar, sve samo srce, bio je do zadnjega časa, a naše trude okolo njega primao je ne kako njeku dužnost, nego kako našu osobitu dobru volju".

FRAN GALOVIĆ: ANTINOJEVA SMRT

1.

Galija crna reže svilu mora,
I biserje po talasima pada;
Napeta jedra žude bliesak dvora,
Paoma šum, tišinu rosnog hlada.

Dvorovi carski jošte mramor kriju
Za obzorjem, i vidjeti ih nije;
Zora da svane, i da ponad sviju
Dubina plane sunce, da se slije

S velikim valom radosti u jeku
Tajnovitu, pa da se onda smiri
Bacajuć mir na pustinju daleku,
Plavètan sjaj što kroz daljinu širi.

Zrcalo mora crna ladja reže,
I veče pada. Voda tugu prima
Sutonskih boja. Hitri traci bježe,
A biser kruni čelo talasima.

2.

„Usne su tvoje cvijét otrovan,
Što cvate noću umiruć o zori,
I kad ih ljubim, strah me tuge mori,
Ubija šutnja, mrači mi se san.

Bojim se, da će ipak doći dan,
Što uzdisajem zadnje slasti gori,
Ja krok mu čujem, nagao i spori,
Sablasnih krila vidim osjen vran.

Očajno pijem tvoju divnu put,
A rastanka se gluha jeka čuje;
Ne ostavljaj me, dragi! Slušaj! Tu je!
Milosti ne zna, strašan je i krut!

Njegov je pogled zloban, kivan, žut,
I gadno čelo nešto grozno snuje, —
O, daj mi usne, miris nek me truje!
Jednom, . . . još jednom . . . možda zadnji put!"

3.

U stravi rastanka i na pogledu noći
Car diže ruku, neka svietla planu,
I kaplje krvi ponad vode kanu. —
Grozote samrtne izbliedit će i proći.

I goli robovi po sagovima meću
U zlato vaza sneni drhtaj ruže,
A mirisa daleki snovi kruže
I tihim zanosom nad galijom se kreću.

Već gozbu spremiše i žuto vino nose,
Svi vrčevi su puni zimzelena,
Na rubu gori strasno žarka pjena,
A kapi ledene u magli kristal rose.

O zori dozvaše na palubu igrače,
Ko bieli san se tiho kolo kreće,
A Venera po istoku se šeće,
I duša careva u pustoj slutnji plače.

4.

To nikoše dvori . . . Začaran kraj
Nad vodom se diže ko sanja,
U bagrenom jutru zaspao gaj,
Tišina je sišla sa granja.

Stepenica crnih dugačak red
U sive je zašao vale,
A dvor je ko mrtav, maglen i blied,
Uz kapiju sjene su pale.

Zakriliše palme perivoj vas,
Tu negdje se vodopad čuje;
Kroz mirtovo grmlje vuče se glas,
I cimbala zvukovi struje.

Sa jarbola crne galije rob
U mramorne dvorove gleda,
A jutarnje sunce sakriva kob,
Po galiji štono već sjeda.

5.

I car je nije čuo, kad je prošla —
Neznanka noseć vienac asfodela,
Koprena za njom padala je biela,
I nestala je, kako je i došla.

Jer on je samo gledao mu čelo,
Zasjenjen pogled zlatom trepavica,
Umornu rumen usnuloga lica,
Na dušecima ispruženo tielo.

Al njena ruka dotakla se bila
Drhtajem lakim divnog čela toga,
Sunce joj sjenu prosulo vrh loga,
Zamračila se na čas jedan svila.

Car ne vidje i ne ču. — Ladja stane,
Purpurni sazi klonu preko mosta,
Nosiljka prodje, miris ruža osta,
A sunce kao živa baklja plane!

6.

„Ti nosiš smrt i život", reče vrač,
Ožaren blieskom posvećene vatre,
A pogled bode oštro kao mač
Oči mladića, što u tami snatre.

Visoko plazi žut i crljen plam,
Zvukove tajne čudno skrivajući,
U polumraku gasne uski hram,
Braneći danu u misterij ući.

O porfirni oslonio se stup
Snuždeni Cezar gledajući druga,
Zagonetke je kolut gluh i tup,
Beskrajna staza neznano je duga.

„Ti nosiš smrt i život. Samo ti
Spasenje možeš jednoć njemu dati,
U tvojoj ruci ključevi su svi,
Otkrit ćeš tajnu, vidjeti i znati."

7.

U dvoru čeka robova sila,
Straža na trijemu dugačkom bdi,
Sjenama vrta lutaju sni,
I dršću plava, mjesečna krila.

O crne stube udari šajka,
Naduo jedro lahora val,
Čini se, kanda ostavlja žal
Bez jedne rieči sumorna bajka.

Jer tako ide povorka dalje
Ćuteći krila mjesečnih dah,
Pozlaćen za njom diže se prah
I samo šušte svilene halje.

A mladić sluti, čuje i sluša
Stravične tajne ponoćni glas:
„Izabran ti si . . . doniet ćeš spas! . . ."
I u tom živi njegova duša.

8.

Došle su mirno u dvor žene tri
I mrtvo stale caru ponad glave,
Pogledi su im udesni i zli,
A kosa crna, puna tmaste strave.

Odmata jedna sestra koban nit,
Vreteno zlatno vrti se i prede,
Očima mjeri druga pramen svit,
A one oči samo glede i glede.

Treću kroz ponoć prati mrki sjen,
A vlasi duge kasni vjetar mrsi,
Žaloban uzdah mrtvački je njen,
I stište oštar nož na suhe prsi.

Čekaju tako mirno žene tri,
Dok caru teško sklapaju se vjedje,
Ne vidi. Ne zna. Samo tmurni sni
Omotaše ga mrežom tanke predje.

9.

Skupila se pusta sila velikaša
U procvali u carski perivoj :
Dovršit će Cezar život svoj,
Prosut će se zadnja pozlaćena čaša.

Čekaju, da dodje sveštenik i kaže,
Što jedino još može dati spas,
Svi vjeruju u njegov sveti glas,
Pogledi ga sviju čekaju i traže.

Već je davno prošla perivojem tama
Kraj loga gasne tužne baklje žar;
Bez riječi mahnu samo rukom car,
Kadno udje čuvar Izidina hrama.

„Smrt i život nosiš", muklo starac reče, —
A mladić spozna osudu i kob
I vidje, kako otvara se grob
Tamo na dnu rieke, što kraj dvora teče.

10.

Odvezaše čamac brodari
I noćne ga odnose struje,
Kraj bokova talasi bruje,
A mjesečna ploča se žari.

U srebru se spustila vlaga
Ko suzama protkano velo
I padajući caru na čelo
Tišinom ga utjehe drâga.

U snatrenju smrtnih daljina
Car govori: „Usne su tvoje
Ko cvietovi purpurne boje,
A ruke dva bijela krina.

I nitko te ljubio nije
Ko umorno srce, što gasne . . .
U sjenama večeri kasne
Moj život i ljubav se krije !"

11.

Za gajevima tone u samoću
Posljedne zrake mjesečeve sjaj,
A tihi čamac provlači se noću,
Prati ga mutnih voda uzdisaj.

I posred ovog pritajenog muka
Opazi mladić dug i crni sjen, —
Gle ! pružila se tiha i blieda ruka,
Očiju bliesak vreba zatravljen.

I nagnuo se ne znajući kako, —
Zove ga bezdno . . . Ništa ne ču car.
„Da, umrieti je lijepo i lako . . ."
Mjesečeve zrake zgasnu zadnji žar.

A preko glatkog, mramornoga zida
Mirisne ruke spušta cvjetni vrt,
Nad grobom ruže noćni vjetar kida
Plačući mladost i ljepote smrt.

12.

Nad mirnim dvorom zviezda jato
Cvate i gasne u sto šara,
Umorna glava tužnog cara
Već davno gleda u noćno zlato.

U valovima ponoć spava,
Galija crna na put kreće,
Bacajuć vodom sjajno cviće
I biserje i svietla plava.

„Znam, pošao si u noć za me,
Jedini druže ! Tvoje čelo
Pokriva kobno, mrtvo velo,
A vlasi kruni vienac tame.

I slušajući pričat more
Minulu sreću drage basne,
Vidim u duši zviezde krasne,
Gdje tvoje divne oči gore !"

M. NEHAJEV: DOKTOROVA NOĆ

I.

Doktoru čini se, da još uvijek čuje onaj isti udarac, kojim je njegova žena zalupila vratima spavaće sobe. Hoće da otjera taj osjećaj, ali on se neprestano vraća i ulazi u doktorove i onako nemirne misli. Sjedi eto dva sata (ni ne zna pravo, kako je to dugo) i zuri u petrolejski plamen.

Po deseti put rekao je sam sebi, da se radi toga ne treba uzrujavati. Pa napokon — on se više ni ne uzrujava — samo je iza toga prizora ostalo u njegovim živcima nešto kao utrnulost mišice.

Zašto on uopće i na to misli? Ta to nije došlo naglo, niti je danas prvi put, što su se sukobili on i njegova žena. Sam je — još kada? — ima tomu tri, četiri, pet godina — svoj brak nazvao kroničkom boleščću. I sve se je u tom braku vraćalo sa vremenskom točnošću: i njegovo uzrujavanje ni rad čega, i ženin plač, i njegove noći, u kojima je baš kao i danas sjedio do jutra uz petrolejsku lampu i ispijao čašu za čašom.

Jedno se još nije dogodilo; tako grub nije nikad bio sa ženom. Ne zna pravo, zašto je upravo danas to učinio. Večer ova bila je jednaka jučerašnjoj i prekjučerašnjoj i onoj pred dvije i onoj pred četiri godine: iza svojih običajnih bolesničkih posjeta bio je kod župnika i kartao bez uzrujavanja preferans sa domaćinom i s učiteljem, iza toga otišao u seosku krčmu, da progovori propisanih, uvijek jednakih deset ili petnaest izreka s umirovljenim šumarom — i pošao kući istim onim putem, kojim već devet godina ide, kao kolo po željezničkoj tračnici.

Možda je večer bila kriva. Zimska je večer bila, svijetla, tako svijetla, da se najdalji horizont činio sasvim bliskim. Odsjev oštrog mjeseca na snijegu i drvlje, koje se je u snijegu prividjalo nekako življim, kao da pod injem na grani kuca srce životinjsko ako ne čovječje, — to je valjda krivo. Doktor se spominje, kako je na cesti bio stao i zagledao se u beskrajnu ravnicu, iz koje su stršila debla. I kuće njegova sela, kojima poznaje svaki prag, učinile mu se sasvim novima. Nešto svečano, blagdansko bilo je u tom snježnom miru, koji se je sam doktor pobojao uzmutiti svojim koracima.

I kao da nema kod kuće nikoga, kao da dolazi sam u svoj dom, u kojem je jedini on, došao je doktor kući. Suha i jaka studen nije ga smetala, da još na ljesi zastane i ogleda se širokim pogledom, kao da hoće pozdraviti prirodu, koja mu se učinila živom i veselom u blijesku mjesečine.

A tri koraka od ljese dočekala ga je žena s prikorom, koji sluša svaki dan. Nastavili su se razgovori o župnikovoj kuharici, o ohladnjeloj večeri — doktor je jedva smogao riječi, da govori sa ženom. Pričinilo mu se najednom, da ona ne spada u tu večer, pače da ne spada ni u taj dom njegov, u kojem je upravo večeras osjetio čudnu prazninu. Zar je zbilja njihova jedaća soba tako pusta? Gle — ni slika nema u njoj — tek na jednom mjestu visi ista ona reprodukcija Corregia, što ju je još u Münchenu kao djak bio kupio. Corregio? München? Gdje je to sve sada!

A žena kao da je htjela, da pojača taj dojam. Vratila se svojoj staroj temi: ona ne će da živi u selu. Došla je iz Zagreba prije četiri dana i sad ona pripovijeda o prijateljicama. Ne će da živi na selu! Kazala mu je to već sto puta — ponavlja svaki dan i već dugo njeno se dokazivanje svršava plačem. Večeras jednako.

Doktor večeras nije mogao da to podnosi. Tvrd je i već ni ne sluša, kad žena o tom govori. No danas bilo je u njegovoj duši sve nekako svečano, kiparski, kao bijelo — slično toj istoj vedroj noći, što ju je osjetio, dok se je vraćao kući. I baš je danas žena opet morala doći sa svojim prigovorima. Da — jučer, prekjučer, uvijek — on to sve zna — već i mehanički odgovara na njene riječi — i mehanički se svadja s njom.

Danas nije mogao. Kad je udarila u plač, postao je prost, udario šakom o stol — on, koji nije nilad u svom životu smogao energije, da učini nešto! (pa i njegov brak — to danas jasno vidi — bio je više djelo drugih nego njegov posao). I tu je u ženi provalio bijes — napala ga je mržnjom u očima, govorila mu

vikom sve njegove krivice od godina amo — i na kraju zalupila vratima. Još sad čini mu se, da čuje njeno pretrgnuto histerično jecanje.

II.

Uzeli su se prije devet godina. Doktor je onda baš bio iza pet godina, što ih je kao liječnik kod vlastelinstva u Zagorju probavio, došao u Zagreb, da jednim kurzom ispuni vrijeme do nastupa nove službe. Bilo je upravo pokladno doba — i tu je samo od sebe došlo, da je jedan dan prošao ulicom pod ruku sa svojom sadašnjom ženom.

Sam pravo ne zna, da li ju je ljubio — pa napokon, što je ljubav? Da li je to taj osjećaj taštine, što su ga lijepo primali, što ga je Ela kod svagdašnjih posjeta, do kojih je iza prvog susreta doskora došlo, dočekivala na vratima — uvijek vesela, sa vanredno bijelim pregačama?

Svakako — oni su došli tri mjeseca za tim u ovo selo. I slavni su to dani bili. Briga oko uredjivanja pokućstva zaokupila je tako i njega i Elu, da su dani prolazili kao ure. Kako je brižljiva bila u to doba! Doktor se još danas sjeća jednog časa, kad ju je u zelenilu vrta vidio sagnutu — bilo je u nje više svježine, no u samoj travi, nad koju se bila sagnula.

Ta svježina, koja je strujila iz nje čitave valjda ga je i navela, da ju oženi. Opet pita, da li ju je ljubio? Ne bi znao pravo reći. Cijeli je njegov život tekao tako redovito i prirodno, da mu nije ni na um palo to pitanje onda, kad je odlučio, da ju uzme za ženu.

Sve se u njegovu životu dogadjalo bez katastrofa. Normalno je svršio univerzu, normalno probavio dvije godine u bolnici, došao „van" kao seoski liječnik i opet u grad na kratku pauzu. Tu je posjećivao rodjake, tu je upoznao Elu. I sve je pošlo baš onako kao što treba da dodje. Pričinjalo mu se upravo nečim vanrednim, što ne doživljuju drugi ljudi, kad je iza vjenčanja sjeo u vlak, da se odveze u Beč (pratili su ih na kolodvor njeni rodjaci, darivali ih cvijećem i mnogo mahali rupcima), a još ljepši je bio dan, kad su puni živahnih nada ulazili u ovo isto selo, ne zapažajući trošnosti štajerskih kola, na kojima ih je sa postaje vozio krčmarov sluga.

Sad je sve obratno. Ona već davno ne hoda po vrtu i ne veseli se cvijeću, što ga je sama uzgojila (to je pustila već iza prva četiri mjeseca), a njemu sve jasnije biva, da je cijeli taj „ulaz" u ovo selo i sva ta gomila oprava, odijela, pokućstva — sve, što su sa sobom dovezli, tek neki suvišan dodatak životu.

Da, i ona, Ela, čini mu se takovim suvišnim dodatkom.

Vraćali su se — spominje se jasno, ima tomu četiri godine — sa pokladske zabave kod susjednog nekog vlastelina. Ela bila se je taj dan ne samo preobukla nego i preporodila, držala je, da će biti za nju društvo, možda i plesača. No u g. K. našlo se tek običnih činovničkih parova i sve su se žene natjecale u tom, da Elu proglase nadutom, jer se je za tu zabavu obukla onako „kao nekad".

Kad su se vraćali kući, morao je od nje slušati gorkih: ne samo o dosadjivanju bio je govor nego i o tom, kako je i on, doktor, sasvim zahirio u tom „prokletom" selu, kako i on ne zna ništa drugo nego što i ostali t. j. da sjedi kod stola dvanaest sati, da puši i pije i vodi beskrajne političke razgovore. Sam joj je u svom mamurluku morao dati pravo, no čemu mu je ona to baš onda pričala, kad mu je i samomu bilo jasno, da je nije trebalo onamo povesti?

Ali tomu t. j. što su jedan drugomu spočitavali „suvišne dodatke", nije bio uzrok upravo taj dan. Doktor sam i ne zna, kad je „počelo" to njihovo otudjivanje. Pet, šest godina — možda i prije?

Jesu — oni su već davno, davno zaboravili na one dane, kad je ona izlazila pred ljesu, da ga dočeka. Nema više ni govora o tom, da bi ga iznenadila kakvim novim uredjenjem u stanu (prvih mjeseci bila im je najveća zabava premještati pokućstvo), a već godine ne spominje se, da bi gauopće pitala za njegove bolesnike.

Ona redovno u beskonačnost sjedi kod prozora i bavi se ručnim radom. Doktor je već pomišljao i na to, da taj mašinalni ručni rad tako djeluje na živce i tako koncentrira misli, te ona uopće ne može da više nadje blizine s njegovim osjećajima. Često on bi htio da joj se približi — i ne usudjuje se. Jedanput čitao je negdje, kako se prvi sukob sa ženom (vlastitom) uvijek razotkrije kao sukob spolova i kako svaka žena u tom času

predstavlja protivan pol (čini mu se, da je to čitao u Krajcerovoj sonati), s kojim nema dodira. Nije mislio, da može biti tako; u njegovu braku pače i nije bilo sasvim tako. Nije nikad dolazilo do onoga, što se zove velikom scenom. On je flegmatičan, podnese mnogo -- svadje njihove nijesu imale jakih riječi. Očitovale su se u tvrdoglavim šetnjama, u uzdasima, koji su se jedva mogli čuti. Ela je u takve dane oblačila najgora svoja odijela, zurila neprestano kroz prozor u ravnicu i uzdisala.

Doktor je znao značenje tim uzdasima s plačem i bez plača (gdjekad ona ne plače, samo sa suznim očima prešno prolazi sobom). Ona se je kod udaje nadala, da će u tom selu ostati samo neko vrijeme, da će sakupiti novaca (i sam je držao, da seoski liječnik zaslužuje mnogo) i da će onda u „triumfu" (tako mu je jednom rekla) doći opet pred tetku, koja joj je te dobre savjete na put dala. To jest o tetci se ne radi, nego o tom, da se dodje u grad — onaj grad, koji je složio i njih dvoje svojom zabavom i svojim društvom. Pa sad je sve to izišlo drugačije: dohodak na selu pokazao se slabim, trebalo je odlučiti se dugo vremena ostati. To je bila prva odluka, još pred osam godina. Boljih mjesta nije bilo i sve molbenice bijahu uzalud. U ostalom, doktor zna, da ni njegovo mjesto nije tako zlo (ljudi su se s vremenom priučili dolaziti), ali njegova žena mrzi selo. I on mrzi selo, samo se ne nada, da može više izići van. Ne, pače nit ne mrzi, samo osjeća, da je tu prikovan.

A Ela ne će. Ona se bori protiv toga. Ona mu je već iza godinu dana rekla, da bi se voljela ubiti nego ostati na tom brežuljku — tu, gdje nema ni s kim da govori. Za tri godine kazala mu je, da ne može s njim više ni razgovarati, takav je postao seljak i nema nikakvih potreba gradskoga čovjeka.

Ona ne će! Ne će!

Taj put ju je prvi put uhvatio histerički napadaj.

Dolazilo je iza toga teško vrijeme — njene oštre riječi i prigovori vraćali su se svaki čas. Doktor je puno puta morao sam sebi kazati, da ne će moći podnijeti. Dvije godine iza toga prvog „prizora" već je unaprijed svaku, da, svaku večer čuo reski zvuk njena govora: „Ništa mi nisi dao! Prevario si me! Zakopao si me u pustoš! Mladost si moju uništio!" i — bojao se, se, da ga čuje. Sve po četvrt sata više ostajao bi kod župnika i kasnije u seoskoj krčmi. Što je za tim slijedilo, bilo je sve gore: Ela je stala prijetiti, da će otići od njega.

Doktor nije mogao ništa učiniti. Pitanje bilo je sasvim jednostavno: ona je htjela u grad, a on nije u sebi osjećao snage, da učini taj odlučni korak. Par puta molio je bolje mjesto, — jednom pače i dobio, no tu je Ela počinila najveću nespretnost i nije htjela ni da promijeni selo.

I tako se oni već dvije godine gotovo i ne gledaju. On sluša neprestano njene tužbe — i ne čuje ih — a da ih ne mora slušati, ostaje koliko može dulje kod župnika i kasnije sa šumarom. Sve je to već sasvim redovito i prirodno. (Gdjekad je iščekivao, da će se dogoditi nešto osobito, danas to više ne čeka).

„Zašto si me varao! Obećavao si mi sreću — a sad si me tu zakopao i ne daš mi živjeti. Sve su moje prijateljice žene uglednih ljudi -- a što si ti? Seoski doktor! Ništa! Drug penzioniranog šumara u toj vašoj krčmi! Fuj!"

Te uvijek iste riječi zvuče mu već u ušima — stalno ih pozna. I večeras ih je čuo.

Kako Ela ružna biva pri tom! Dosadna -- zlobna -- i nekako stara!

III.

Kao nikad, doktor ni sada ne zna, što bi trebalo, da se učini. Jer sigurno jest: nešto bi trebalo učiniti. Ovakav život ubija i njega i nju.

Bio je uvijek savjestan i makar da nije nikad svoje zvanje smatrao nečim osobitim, u njegovoj je naravi bilo da radi i da se po savjesti brine za svoje bolesnike. Sad ima slučajeva, da sam sebe uhvati ne samo u neradu, — nego njemu se naprosto ne će. Gdjekad su mu bolesnici u jutro tako dosadni, da ih sa mržnjom promatra, dok kroz hodnik prolazi do svoje sobe za ordinaciju.

Tomu nije kriva samo njegova dispozicija, nego on ima u posljednje vrijeme često glavobolju.

Otkad on i žena po čitavih osam dana znaju šuteći prosjediti kod objeda i večere (ostali dio dana doktor i onako nastoji da ne proboravi kod kuće), on se stao plašiti da uopće bude s njom. Boji se, da se ne svadi do kraja, da

je ne uvrijedi još gore. Postao je nervozan od samog iščekivanja, da će se njih dvoje jednom rastati za uvijek, da će se dogoditi svadja, iza koje više ne može biti pomirenja.

Velike takve svadje ipak nije bilo. Ona ga je dražila svojim prigušenim suzama i svojim dosadnim prigovorima. Dane i dane nisu govorili jedno s drugim — a onda je uvijek opet nadošla kakva sitnica, te je započeo običan, mašinalan život, bez promjene.

Samo što se je doktor kraj toga obiknuo, da na večer ne razgovara s njom. Boji se otići s njom skupa u spavaću sobu — čini mu se, da će ona svaki čas planuti i započeti onu tisuć puta čuvenu pripovijest o tom, kako je uništio njen život.

Zato sjedi ovdje, u jedaćoj, i nastoji da čita što dulje. Polako naučio se pri tom, da sam pije.

Ni to nije bila prije njegova mana. Sada, priznaje sam, gotovo mu već i treba ta izvjesna doza alkohola.

Zato je onda u jutro mamuran, mrzi svoje bolesnike.

Dani prolaze jednako, a za njima dolazi uvijek ista večer.

— — — — — — — — — — —

Da, — učiniti nešto!

Trebalo bi bez sumnje, — i u tom leži sva budućnost i njegova i njezina, doktor to dobro zna.

Samo — kako to učiniti, kad ona eto ubija u njemu svaki bolji poriv, kad ga iza onakove večeri, gdje je on sam u sebi tako čist bio i tako nešto lijepo (makar ne zna što) htio, žena dočekuje ne samo s prikorima nego prosto!

Baš prosta bila je s njim. Što mu sve nije spočitnula! Šutjela je tri dana, da ga može sad napasti — u tu večer, koja je tako vedra i jasna!

Nazvala ga je i lijenčinom i pijanicom i ništavim čovjekom. I prezir mu svoj izrekla, što tako ništa ne može za nju da učini. Sam je „ostario" u tom selu, bez energije i bez volje, da što bolje postigne — i nije mu njegove vlastite nesreće dosta — i nju će upropastiti — već ju jest upropastio — ona već nema volje za život — žrtvovala je svoju mladost — —

Mlaz njenih riječi ove večeri nije se skliznuo niz njegov umorni, bezvoljni osjećaj; doktor je očutio, da bi ju mogao oštro kazniti za to, što ona govori. Da — pred očima mu se sasvim bilo zamaglilo, kad ju je s vikom tjerao iz sobe — trebalo mu je, čini mu se, nadčovječne snage, da se uzdrži, kad se ona ustremila ravno pred njim i pogledala ga prkosno i izazovno, kao da hoće reći: „Ubij me, da i to tvoju dušu zatre!"

Sasvim se je bespomoćno bio spustio na svoj stolac. A i nju porazilo je to, što je vidjela, da ju nije udario, da nije viknuo dalje na nju. Posljednji je svoj prkos skupila u to, da mu još jednom, tiše, izbroji sve njegove grijehe i da zalupi vratima.

IV.

. . . „Ja sam možda odviše pio — i odviše je zlo shvaćam. Da, ona ima i pravo. Što sam ja njoj dao?

Došla je amo sa mnom — očekivala je ugodnosti, koje očekuju sve djevojke iza svadbe. Svadba bila je vrlo svečana, — koliko se samo gosti sakupilo? I dali su mi na ruku sve, što su mogli za nju prišteditи.

Da li sam kasnije učinio što za nju? Radio sam ono, što bih radio i inače — pače i manje.

. . . Ali ona je kriva! Zar nije mogla pričekati sa svojim prigovorima, dok u meni sazre ta misao, da odemo odavle?

Ona je tim počela već par mjeseci iza vjenčanja. Uvijek isto: treba otići iz sela. Onda je bila još mlada i nije mogla znati, da je to nemoguće.

Lako je reći: otići! Bolje mjesto . . . kad bi bilo boljih mjesta. Ima — ali to je opet selo.

. . . Ona hoće grad. Ja grada ne trebam. Učinio bih za nju ipak. Samo za grad treba novaca. U nas se nakupilo i dugova. To bar nisam ja kriv, što je lani bila tako dugo bolesna i trebala operaciju.

. . . Grad — jest ona ima pravo. I ja sam tu zahirio. Trebalo bi baviti se i teorijom, znanošću. Sam ne dospijevam — otkuda, uopće, da dospijem?

. . . Seljaci plaćaju slabo. U knjigama našlo bi se aktiva — ali kad ću ja to dobiti? A grad — koliko treba novaca u gradu?

Jedan liječnik krao je i drva, da može ložiti peć! To nije bilo kod nas, to je bilo u Berlinu.

Ipak ona ima pravo: ovako više ne možemo živjeti. Dogodit će se, da ćemo jedan dan

kao prostaci skočiti jedno na drugo. Poslije ravnih devet godina braka — i još iza one ljubavi . . .

. . . . Jesam li je ja zbilja ljubio?

Ja je ljubim i sad. Kako da ona to ne shvaća? Da je samo malo bolja, ne bih ja tu sjedio svaku večer i čekao san.

To mora ubiti živce. Ona traži od mene energiju, a ne shvaća, da nije moguće biti energičan, dok ja svaku večer sjedim ovdje sam i opijam se.

Što se opijam, zlo je.

A mogu li drugačije? Tko bi to izdržao, dan na dan slušati: ubio si moju mladost; gdje je moja mladost!

. . . Mrzim je, mrzim. Da nije nje, ja bih sigurno bio već na uplivnijem mjestu. Ona mi je sama sapela snagu.

. . . Glavno je novac. Ta što meni treba? Bagatela — osam — deset tisuća kruna. S tim bismo mogli u grad. Kako bismo se samo lijepo uredili! Jedaću sobu sasvim u bijelom — to sam uvijek mislio. A kad otvoriš vrata, ona bi morala doći preda me — kao nekad — tamo su zvonca na vratima . . ."

— — — — — — — — — — —

I doktor se sasvim prenio u snove. Zanijela ga mašta daleko — nije se više sjećao žene, — nije više vidio ni petrolejske lampe pred sobom — njegova se glava uzdigla, oči se zasjale. Ustao je, da šeta sobom i zakoračio široko.

Sva ga je zla volja minula. Pače — kao da nije ni bilo svega onoga, što se dogodilo prije ove scene sa ženom — on se sasvim zanio u budućnost: tako je lako, tako jednostavno sve! Par tisuća kruna — on je u gradu, sa ženom, veselom i opet lijepom. Ta oni nisu stari, za Boga! Ta nisu počinili nilakovo zločinstvo jedno drugom! Sve je tako jednostavno, veselo — veselo!

Doktoru postala je soba preuskom. Kao da ga mami mjesec, izišao je korakom čovjeka, koji ide u susret sreći, kroz hodnik do vrata.

Tu je onaj isti, još sjajniji, prizor vedre i svečane zimske noći stao preda nj. Pošao je do ljese, otvorio je tiho — i bez šešira, u oštroj zimi, stao nasrijed ceste, da upije u sebe svu blizinu kuća, snijega, drvlja i mjeseca.

Dolje, niti pet kilometara od njegove kuće, juri vlak. Kroz noć razabira se jasno pače i takt kolesa. I kad zrakom zamnije dug fićuk, doktor se sav digne baš nad samoga sebe. Kao u staroj priči, čini mu se, da je to znak, onaj pravi znak, neka idu, on i žena, neka putuju, u svijet, u sreću.

Još jedan fićuk, dugi, dugi . . .

Doktor se ukočio u svojem sigurnom pobjedničkom osjećaju.

I u taj čas zašumilo mu nešto u ušima, nepojmljivo — udarac strašan, potres, kap — on ne zna.

I prozori su na kući zazvečali; a doktor se kao sa strahom od nečesa, o čemu nema iskustva, trkom vratio do svoje ljese.

V.

Tu ga je, ne pazeći na zimu, u košulji, jedva mucajući od straha, dočekala žena. Njene riječi gubile se sasvim u navalama plača, koji ipak ne prodre. Sva smrvljena dojmom nečesa strahovitoga, ona se nije ni sjetila prizora, što ga je s mužem doživjela. Odmah se je privila uza nj, pitala, jecala.

Doktor nije znao, što da odgovori. Samo ga je jedno u prvi čas zabrinulo, — to, da ona u košulji stoji na hladnom hodniku i najprije ju je poveo u sobu.

— Reci, reci, što je to bilo — potres — joj — ja ću umrijeti od straha —

Ona je najednom našla riječi i čitavom bujicom jadikovaka priječila svako razmišljanje o tom, što se zbilja dogodilo.

Muž ju je mirio „neka čeka" — pače ju i oštro opomenuo, da nema razloga plaču; ali ni sam nije mogao da sredi svoje dojmove. Tek kad je prišao k prozoru, da pogleda, što je to vani i začuo dug, neprestan fićuk uz muklu buku, bude mu jasno.

U dolini očito je vlak udario o drugi, srušio se ili mu pukao kotao.

Dok se je žena brzo oblačila, a on otvarao prozor i slušao šum iz daljine, koji još nije prestajao, nadbiven sirenom, što je neprestano kao umirala, ali je na mahove opet ojačala, soba se napunila ljudi. Selo je ustalo, ljudi su uzrujano razgovarali. Mnogi bježahu niz cestu dovikujući drugima.

Uz cestu dojaši u propanj čovjek i ravno zadje k doktoru. Bio je činovnik željeznice. Na postaji, gdje se gotovo nije ni opažao život brzog prometala, srazila se dva vlaka. Brzovlak

najurio je na teretna kola. „Ima stotinu mrtvih", pripovijedao je činovnik uz jauk žena.

Doktor pograbi svoju torbu i krene na istom konju k postaji, kuda ga je zvao mukli onaj šum izdišuće pare i vika ranjenih.

VI.

Dva sata za tim doktor je, ne mogući više izdržati napora, kazao sluškinji, što je donosila vodu u čabrima i prala krv s poda, neka zatvori vrata čekaonice.

Svi su mu živci popustili. Odviše je dojmova, nečuvenih, nevidjenih najedamput navalilo na nj.

Kad je došao na postaju, najprije ga je osupnula žurba, kojom su svi trčali amo tamo. Vičući, sa kretnjama poplašenih životinja, ljudi vrzli se, gurali, ganjali. Ne oni bolesni i ranjeni, ovi živi bili su više nalik patnicima — tako su ludjački turali jedan drugoga. Željeznički stražari vikali su u najvećoj uzrujanosti; žene njihove i seoske žene podigle su strahovitu sipljivu kriku, izmiješanu histeričkim plačem. U prvi čas nitko se nije brinuo za one, što su unesrećeni. Kad je doktor stigao, oni, koji su bili zdravi i čitavi, svojim ponašanjem bjesomučnih upravo su ga i priječili, da dodje do povaljene gomile, koja je označivala mjesto sukoba.

— Doktore, gospodine doktore, za Boga! — vikao je glavar postaje, ne mogući da mu išto razjasni.

S naporom, zahvaćen i sam tim vrzinim kolom, doktor se proturao do uništenog brzovlaka. Tu ga je opet smela strahovita sirena, koja je još uvijek izdisala, a nije mogla da izdahne. Gusti dim zaklanjao je sasvim svijetlo vedre noći. Prvo, što je mogao da jasno opazi, bila je ravno pred njim, nekoliko koraka od lokomotive, što je skočila, prevalila se, lješina čovjeka — pravije dio odijela, ispunjen krpama mesa. Svijetlo doktorove lanterne slabo je osvjetljavalo prostor. Ogromna masa vlaka ležala je u tmini — tek tu i tamo javio bi se trak ognja — odsjev šibice ili plašljiva svjetiljka željezničara.

A u toj golemoj masi, što se je jasno isticala na horizontu, i iza nje kao da se nastanio sam jauk. Doktor imao je čvrste živce, pa je mogao da podnese pogled teško ranjenoga, koji je u posljednji čas skočio iz vlaka, mogao je da medju kolesima traži trupla — samo taj jauk! Kao natjecanje, u svim tonovima, kao dugi neprestani prodirući vapaj, taj je jauk upravo odjekivao od ploča razvaljenog željeza na pruzi. A uz to je doktora stalno pratio isti povik: „Doktore, za Boga!" — koji su od glavara postaje primili svi — tako, da su napokon i strani putnici, koji ostadoše neranjeni, uhvatili taj usklik i nastavljali ga, shvativši, da je stigao liječnik, u svojim jezicima.

Metež potrajao je dugo. Tek kad se je oko doktora sakupila čitava rulja, vapijući pomoć i ujedno smetajući mu da pomaže, njega je najednom zahvatila srdžba. U strahovitoj uzrujanosti kao da je trebao jedan ventil za prenagle utiske, što su ga gušili.

— Manite se — u kraj!

I kao da svijesno znade, da netko mora početi zapovijedati toj rulji, doktor je grubom kretnjom odaljio prvu ženskinju, koja ga je u nepoznatom jeziku stala zaklinjati. I za čas našao je snage, da zbilja zapovijeda. Izgrdio je glavara postaje, što još nije ništa učinjeno, da se izvuku i pregledaju ranjenici, davao upute.

VII.

Tako je uspio, da za prvi čas u čekaonici uredi, što je najpotrebitije. Pomoć iz okolice nije mogla stići prije jutra i doktor se dao na to, da bar nekima od teško ranjenih pogleda i povije rane. Uz povaljeni vlak, koji se je još strahovitije doimao u polumraku jutra, još je uvijek odjekivao plač i jauk. Ali doktor ga više nije čuo. Našla se za nj negdje bijela radna halja i on je sasvim kao negda, dok se je kao kirurg vježbao u bolnici, zasukao rukave i dao se na posao.

Dvije susjedne sobe bile su pune ranjenika. U ovu svoju doktor dao je nositi jednoga po jednoga i radio. Rad ga je bio zaokupio sasvim — gotovo je i zaboravio na sam razlog, zašto on tu sad, u ovoj čekaonici zaboravljene postaje, ispire rane i opipava kosti.

Rana bilo je strašnih, ali za nj bile su one doista samo zanimljive. Volja za vlastito zvanje javila se u doktora jače no ikad, pa

se silnom energijom dao na to, da što praktičnije uredi svoju operacionu sobu. Na ulaz postavio je straže, da ne puste unutra putnike, koji su ga neprestano dolazili dozivati, moleći pomoć za neke još nepregledane, — naredio, da žene pomažu oko zavoja i glavaru postaje davao potanke upute, što da javi o nesreći u grad, iz kojega ima da stignu liječnici i povoji.

Vani je trajala i dalje buka, na mahove još povećana neprestanim zviždućima mašina, što su se pomicale na slobodnim tračnicama, i vikom seljaka, što su nagrnuli iz čitavog okoliša. Svega toga doktor nije čuo. Sav se zadubio u svoj posao i pri svijetlu trih čadjavih svjetiljaka, koje je dao povješati uz svoj stol, zamatao rane. Polumrtvi, što ih je predavao seljačkim momcima, da ih pod paskom seoskog učitelja odnesu u drugu sobu, nisu ga ni časak više zanimali, čim bi došao novi slučaj. Kao da nikad nije ništa drugo radio, niti se za što drugo spremao, doktor je — gotovo mirom navike — vršio svoju službu. Ni časak nije mu došla na um žena — vlastiti život — ova noć — pače ni onaj užasni doživljaj, kad je u divnoj mjesečini odjeknuo strahovit sudar. Dugo nije osjećao nikakva umora, — pače je sa žurbom skidao ranjenicima odijelo i hvatao se turpije.

Tek kad je kroz prozor uske čekaonice, pretvorene u bolničku sobu, stalo prodirati sve jače svijetlo jutra, doktora zaboliše oči. Smetala ga je mješavina rasvjete i više puta morao je da protare oči.

Od očiju kao da mu je umor stao plaziti čitavim tijelom. Kad su na stol položili opet čovjeka u besvjestici, doktor je — zaboravivši svoj vlastiti nalog — momcima spočitnuo, što se tako žure, i stao k prozoru.

VIII.

Kroz zatvoren prozor osjećao se mraz zimskog jutra. Doktor poćuti potrebu, da se nečim osvježi i unatoč studeni, koja je za trenut rastjerala zagušljivi zrak sobe, otvori kapke, nasloni se na prozor i zagleda van.

Pred očima brzali su mu ljudi — ispred prozora na peronu vrzlo se još veće mnoštvo nego prije — buka je rasla. Neprestano trčanje ljudi uzruja ga ponovno i on instinktivno potraži neku udaljenu, mirnu točku, da odmori oko.

Za brijegom javljalo se sunce — još sasvim slabo rujno — i prvi traci padoše na kosinu, iskričavu u snijegu.

Tamo — još jedan brijeg i mala uvala i cesta i opet brežuljak — tu je njegov dom. Doktor se sjeti žene i one noći od početka, kad je u svijetlu mjeseca promatrao svečane obrise drvlja.

„Gdje su sad one moje misli? Otići iz sela — umiriti ženu — živjeti sretno — opet imati volje za budućnost! Kako je sve to čudno! Zimska noć, svečana tišina — krasota prirode — i najednom taj zvuk — ta tutnjava i ta nesreća . . .

„Nesreća užasna za sve te ljude, što su mirno spavali u vlaku i hrlili do cilja. I ja sam se htio trgnuti van iz svoga života, mislio sam, da je taj život najgori — a eto, tu je stotinu ljudi izlomljeno, mrtvo, ranjeno — prekinuti životi, uništene osnove. Grozno!

„Sudbina je strašna riječ. Pa ipak od ovih ljudi nikomu nije niti u najnepoznatijoj dubljini svijesti mogla sinuti slutnja, da će se to dogoditi. Ove je zbilja trgnula nesreća . . .

„Bog zna, otkud su ti ljudi i šta su . . ."

Oštra studen nije mu dala da mirno misli. Nervozno se lecnuo, zatvorio prozor i sjeo da zapali cigaretu.

„Bog zna, otkud su ti ljudi i šta su . . ."

Jedna se je ova misao neprestano ponavljala u doktorovu mozgu.

„Gle — i šta može biti ovaj tu —"

Na stolu nasred sobe, pod zagušljivim lampama, ležalo je tijelo čovjeka. Bio je stariji gospodin, obučen krajnom elegancijom, kakvu imadu samo rodjeni velegradski ljudi. Sve je na njemu odavalo luksus i najlagodnije uživanje života.

„Ovomu je očito bilo dobro na svijetu. Nije trebao da se bori s mišlju, kako će sa par tisuća kruna osnovati novu egzistenciju. Čudno: I sad njemu moram da pomognem ja, siromah, koji sam sebi cijelu noć razbijao glavu, kako ću udesiti, da mi žena ne plače i da ne lupa vratima . . ."

„Trgnuti se — iz svoga života trgnuti se . . . A njega je trgnula nesreća . . ."

— Ah, što ja to mislim — promuca doktor sam sebi i ustane, da pridje k ranjeniku.

Kad ga je pogledao iz bliza, opet je morao pomisliti isto: kako taj čovjek nije znao, što znači ne moći i to ne moći radi ništavih sitnih razloga, radi par tisuća kruna, da kreneš u grad, da se staviš na svoje noge.

Ranjenik nije se ni makao. Ispod zaklopljenih kapaka nisi znao, ne bulji li mrtvi pogled. Doktor je osjetio, da je živ, da diše. Rana se iz vana nije vidjela i doktor se dade na to, da pregleda.

Oprezno, kako se je već bio privikao u ova dva sata, uzme ranjeniku raskapčati odijelo. Tijelo se nije ni maklo u dubokoj besvjestici. Ruke, jedna sa velikim zelenim kamenom na prstu, nemoćno se podavahu doktorovim kretnjama. Pod baršunastim prslukom (doktor se sjeti, kako u svojem selu često nije imao volje da sveže kravatu) bila je rubača bojadisane tkanine, tako nježne, da je to doktor posebice osjetio pod prstima. Rastvorivši rubaču, opazi na grudima tamnu mrlju. Nije bila rana; čovjek u besvjestici čuvao je na tom mjestu očito svoje novce u svilenoj kesi.

IX.

Doktor makne na stranu kesu i prisloni uho na kožu. Pretražujući dalje, neprestano mu je smetao taj privjesak oko vrata. Maknuo ga je već toliko puta na stranu, te je konačno odlučio skinuti ga sasma.

Kad ju je skidao, kesa se rastvori i doktor je mogao opaziti, da je ranjenik tu čuvao mnogo, mnogo novaca. Bile su u kesici same velike banknote po tisuću kruna, tamnomodre virile su iz pretinca, u koji su upravo natrpane. Doktor zakopča opet kesicu, ali nije znao, kuda da je spremi. Ostaviti toliki novac na stolu nije mu se činilo dosta oprezno, makar u taj čas nije nikoga bilo u sobi osim njega samoga, — mnogo je to novaca, a u žurbi moglo bi se i zaboraviti na to. Ne razmišljajući mnogo, doktor spremi novac u svoj džep i nastavi dalje pretraživati ranjenika.

U sobu udju ljudi, što su pomagali oko ranjenih i stanu da čekaju doktorovu zapovijed.

Ovaj se sav nagnuo nad stol i dugo dugo prisluškivao na prsima bolesnika.

Ali nije ništa slušao. Uistinu, doktor se je, otkad su u sobu ušli drugi ljudi, zabavljao sasvim drugim mislima. Prisutnost stranih ljudi upozorila ga je na jednu stvar, koja mu nije prije došla na um: na to, da je spravio tudje novće i da sad u njegovu džepu stoji nekoliko tisuća tudjega novca.

Najprije je pomislio na to, kako će biti malo smiješno, bude li on, doktor, pred drugim ljudima vadio tu kesu i natrag je vješao oko vrata unesrećenomu.

„To bi bilo svakako smiješno. Još bi tko pomislio, da sam htio ukrasti . . ."

Riječ „ukrasti" zabola mu se u mozak. Ranjenik nije dolazio k svijesti, — očito su unutrašnje ozlede bile teške. No doktor još nije zvao momke, da ga odnesu — sve samo zato, jer bi morao najprije izvaditi iz džepa svilenu kesicu, u kojoj su tolike nove hiljadarke.

„Napokon . . . to je i zbilja čudnovato, da ja dolazim u nepriliku . . . I to još rad novaca, koji u ovaj par nikomu nisu na korist. Što će od njih imati ovaj? Ništa. On je teško ranjen, bit će za koji sat i mrtav, ne će se možda ni probuditi iz nesvijesti . . .

„Ovaj učitelj često zaviri amo. Ah, šta! Bila je moja dužnost spremiti novac. Ta svaki od ovih momaka mogao bi uzeti."

Misao o novcu razgranjivala se i tako ojačala, da je sasvim zaboravio ranjenika. Pružio je ruku u džep i htio napipati kesu.

„Koliko može biti tu novaca? Sigurno mnogo. A ovaj ih već ne će moći ni trebati . .

„Tko je uopće on? I što će tomu ugojenomu čovjeku koristiti taj novac, kad je možda i onako gotov . . ."

Doktor ulovi sam sebe u času, kad je s mržnjom pogledavao na bolesnika. Čekaonica se opet napunila zaposlenim ljudima, pa je morao da markira zaposlenost. Nagnuo se nad truplo, pričinjao se, kao da hoće nešto važno otkriti.

Zamaglilo mu se — i nije oko sebe vidio ništa. Samo je čvršće stiskao novac u džepu.

Misao, koja je nečujna kljuvala u mozgu, kao da je prodrla u svoj snazi.

„Pa da što bi drugo! Tko će znati za to? Nitko, ni on sam. On je već i onako gotov, mrtav — a da i nije, — gdje bi se moglo ustanoviti, kako je on izgubio tu kesu."

„A to, samo to treba meni. Uzeti — otići u grad — i sav život postat će drugačiji. Da, to je bilo ono svečano čuvstvo u meni — ja sam slutio, slutio ! Neka ga odnesu, — i nitko ne će nikada doznati, kako sam ja spasio svoj život. Samo malo smjelosti treba imati — i pobjeda ! Pobjeda i spas !"

— — — — — — — — — — — — — —

I kao da hoće zahvatiti za tu neobičnu sreću, doktor se posleno i rekbi s osobitom pažnjom stao vrsti oko bolesnika. Sagnuo se sasvim nad nepomično lice i, htijući ujedno sakriti svoje unutrašnje veselje (bojao se pače, da se ne nasmije, tako se to sve lijepo i tako lako desilo !) pravio je sasvim suvišne pokuse s bolesnikom, na mahove pogledajući kao slučajno po sobi.

Što je dulje trajala ta hotimična i suvišna poslenost, doktor je lakše zaboravljao na to, da je upravo taj čovjek, što tu leži t. j. njegov novac razlog svemu veselju. Više nije niti u sebi govorio, da je to bio novac čovjeka, koji je možda posve izgubljen i bit će skoro mrtav ; sasvim mu nije ni dolazilo na um, da je kesa, koja ga je tištila u džepu hlača, ikad bila na kojem drugom mjestu.

X.

— Gospodine doktore, izvolite — gospoda su prispjela !

S tim povikom otvorio je vrata glavar postaje i pozvao silom suvišnih riječi doktora, da dodje van, gdje je očito čekala komisija, što je napokon stigla iz grada.

Doktor je odmah shvatio, što to znači. Razumio je, da će tu sad biti još jedan ili dva druga liječnika, da su došli ljudi, koji će službeno uzeti u ruke nesreću, što se dogodila.

„Da oni ne bi pogodili, kako sam uzeo . . . ?"

Nije htio, da posluša glavara postaje. K „onima" nije se požurio. Našao je najednom sebi posla. („Odmah, odmah ! Ne vidite li, da je ovo važnije !" stao je vikati) i oborio se psovkama radi tobožnjeg nemara na svakoga pojedinca, koji je pri poslu oko ranjenika pomagao.

Na vratima se pojavila nova lica. Prvi pridje k doktoru kolega iz grada i tu nastane beskrajno ispitivanje o tom, kako se dogodila nesreća, koliko je ljudi izvučeno ispod ruševina vlaka i mnogo drugo. Na sva pitanja odgovarao je doktor vrlo potanko i makar je bivao sve uzrujaniji, ipak je sve radije produživao razgovor. Svega ga je zaokupila jedna misao : samo da se ovi došljaci ne bi dosjetili, zašto je on zapravo tako uzrujan. Činilo mu se, da kolega iz grada sumnjivo gleda — a kao da i onaj iza njega, očito jedan viši službenik željeznice, komu doktor nije mogao čuti imena, na časove obraća oči ranjeniku, koji još uvijek nepomičan leži pred doktorom na stolu.

„Oni će vidjeti, da sam se ja bez pravog razloga bavio oko ovoga . . ."

Da sakriie strah, koji ga je svedjer jače stiskao, stao je konačno tumačiti pojedine slučajeve svom drugu iz grada. Tu je taj zbilja raskolačio oči : doktor govorio je nesuvisle stvari : na licu kolege pojavi se osmijeh — taj je žalio druga, koji se je na selu tako zapustio, te je miješao najobičnije frakture.

Svi prisutni — i viši željeznički poglavar i nova nadošla dva činovnika županije i gradski liječnik — prekinuše brzo taj razgovor, pun netočnih tehničkih izraza.

— Najbolje je, da podjemo van — treba točno pogledati sve — zaželi željeznički poglavar.

Doktor nije znao, ima li to shvatiti kao nalog — no nije mogao promisliti, kako da se prema tomu drži. Osjećao je samo jedno : on se ne smije maknuti iz ove sobe ! Jer ako izadje odavle, onda je već gotovo sve ; do sada on još nije kesu uzeo . . . ah što, uzeo : ukrao ! . . . ali ako ode odavle, a ne kaže nikomu, da je ovaj ranjeni imao pod rubačom hiljadarke — onda je on tat ! Novci su onda ukradeni — više se ne mogu vratiti ! Sad bi još možda bilo moguće uvjeriti sve ove tudje ljude, da on u prvi čas nije ništa nepošteno mislio, nego je samo tako turio tu kesu u džep. I barem da ta kesa nije u džepu od hlača, — da ju je bio spremio u lisnicu, mogao bi reći : Gospodo, izvolite, ja sam samo htio sačuvati nepoznatom čovjeku novce — ali ovako ! Kesa je već negdje sasvim zgužvana — i novci su možda i ispali iz nje.

Ni jedan put nije doktoru više došla misao o pobjedi i o sreći. Čitavo biće savladala mu jedina ta briga : što će biti, ako ovi pogode ? Svaki kret nepoznatih ljudi činio mu se sumnjičavim i jedan čas htio je već da sve prizna.

— Gospodo !

Ali nije mogao dalje — dah mu je stao i s najvećim je naporom mozga uspio, da na ovu riječ, iza koje je imalo slijediti „nemojte krivo shvatiti, ja nisam ukrao" nadoveže bilo kakvu rečenicu. I pošto se ničesa drugoga nije mogao sjetiti, stao je sam predlagati, da svi odu pogledati van.

Nije druge, valjalo je izdržati muku do kraja. Ubogi doktor uvidio je, da se ne će moći riješiti ovih ljudi, da ne će moći ostati sam i iskopati se iz te užasne situacije. Stao je, umoran do kraja, otkapčati svoju pregaču i spremao se da obuče zimski kaput.

„Kad samo ne bi tako strigli očima. Ah, da mi je spustiti novac — onako krišom, na pod — i sve je svršeno. Ali oni gledaju — već su i opazili, kako je nabrekao moj desni džep."

Baš kad je kradom svrnuo okom na taj džep, koji nije za nepreplašeno oko odavao ništa osobito, smiri časkom pogled na ranjeniku.

XI.

Dva jasna, otvorena, živa oka bolesnikova bila su uperena ravno u njega !

„On se je probudio !"

Doktorove misli izgubiše kao u vrtlogu svaki svijesni savez — ta dva oka gledahu ga mirno, bezbojno — ali on je u njima vidio prijetnju, strahotu, slutnju svoje propasti.

„On će im kazati sve ! pitat će za novce !"

U sljepočicama zaigra doktoru krv onako, kao što po svoj prilici igra ludjacima prije nastupa bjesnila. Sva njegova svijest pretvorila se u jedan jedini instinkt obrane : zaklopiti ta dva oka, odaljiti ove strance, izbjegnuti propasti, koja će neminovno doći.

I sa energijom, koju kasnije sam sebi nije mogao da razjasni, doktor je gotovo isturao svoje društvo iz sobe.

Čudnovato njegovo ponašanje prinudi kolegu iz grada, da ga vani na hodniku požali.

— Vi ste se odveć izmučili ! Strašno ste nervozni — osvježite si malo sljepočice vodom...

— Jest... sljepočice vodom... tepao je doktor opetujući. Odmah ću doći ! usklikne zatim gotovo veselo (drug ga je čudno pogledao, misleći na to, kako ovakovi dogadjaji poput željezničke nesreće nerazmjerno uzrujaju seoske ljude) i poleti natrag u sobu.

Tu je samo ista ona žena ribala pod. Doktor je nije pravo ni opazio — jedino, što je već sa vratiju ugledao, bile su oči ranjenikove — zaklopljene kao i prije.

Sigurno pošao je k stolu, sigurno izvadio kesu i jednom kretnjom sturao ju pod rubaču bolesnikovu.

Spasen.

XII.

Kad je izišao van i udahnuo duboko oštar zimski zrak, pomiješan sa maglicom, što se dizala iz zemlje (snijeg se počeo kopniti), nije ga više ni plašila ni smetala ogromnost nesreće, što se je dogodila. Vodio je, tumačio, što je učinjeno do sada, pokazao, kako je spremio ranjenike. Sve to u nekom posebnom raspoloženju, koje je bilo tako daleko od strahovitog sadržaja razgovora, da mu je kolega iz grada s ponosom kazao :

— Eto, znam ja, što pomaže, kad se ovako naglo uzrujaju živci. Natareš sljepočice...

Doktor nije osjećao nikakvog umora ; tako je lako i gotovo poskočljivim korakom pratio svoje društvo. Na kraj kraja sasvim je i zaboravio na prežalostan razlog dolaska ovih stranaca, pa je — dok su prolazili mimo začadjene sobice, u kojoj je bila kantina zaboravljenog kolodvora, a sad se u njoj natrpali neranjeni putnici — predložio, da se okrijepe u ovom zimskom jutru.

I sve mu je išlo od ruke spretno i zgodno. Kad ga je baš oko podneva upozorio željeznički poglavar, da može otići odmoriti se, jer je prva pomoć pružena, a sad će i onako stići vlak za ranjene, osjećao je tek malo umora. Odbio je pače ponudu glavara postaje, koji mu je davao kola, da se odveze kući.

XIII.

Iza stršećih crnih grana, sa kojih je spao snijeg, virilo je nebo, blijedosivo, u daljini, na kraju obzorja svjetlije i prozirnije, gotovo žutkasto. Iza buke kolodvora cesta, što vodi u selo, pričinja se izumrlom.

Doktoru godi neizmjerno ta tišina ; on upravo udiše u sebe mir i nepomičnost krajine. Iza meteža svih osjećaja ćuti opet snagu, da razmisli. Polagano koraca cestom, približujući se svojoj kući, kao da hoće dobiti vremena, da u svijesti poreda doživljaje ove noći.

Sjeća se, kako je još kao dječak prepatio tešku bolest, ležao dugo u krevetu i napokon izišao na zrak. Prvi korak bio je nesiguran, slabašan — trebalo je vježbe, dok se opet naučio stupati kao pred bolešću.

Sad mu se čini, da je isto tako. Što se više odaljuje od kolodvora, koji će se eto na izgubiti iza brežuljka, doktor se osjeća bliže svom prvašnjem životu. Pozdravljaju ga dobro poznati jarci kraj puta, polomljeni plotovi seljačkih dvorišta, nizak dim potleušica i posleno prhutanje seoskih golubova, što ih ni zima ne otjera s ceste.

XIV.

. . . „Zašto ja nisam mogao?

Bilo je tako jednostavno — sigurno ne bi nitko nikad bio za to doznao. Kako mi se je sve jasno i jednostavno pričinilo u onaj čas, kad sam uzeo novce. A kasnije, kad su došli ljudi . . .

Trgnuti sam se htio iz moga života. Znao sam da to može sasvim promijeniti moj život. Otišli bismo u grad, prestala bi ta muka sa sjenom, i ja ne bih tako sigurno propadao u selu . . .

Kako se to lako pričinjalo . . promijeniti! I nitko me nije smetao, da učinim . . .

A nisam bio ni ukrao! Ja sam samo spremio tudje novce, pohranio u džep . . . Još nisu bili moji, nisam ih ni načeo . . pače ih još nisam bio ni zatajio, jer nisam imao komu. Ja još nisam bio ni ukrao — i već sam drhtao kao tat!

Makar se strah javio u meni . . . Strah radi toga, što sam spremio novce. Još nisam ni bio zločinac — a već se javila savjest.

. . . Htio sam, da se trgnem . . . a nisam mogao ušutkati savjesti ni za taj pol sata, kad još ništa nije bilo ni učinjeno.

A da sam zbilja ukrao — gdje bih ja podnio to! Kakve bi to muke bile — kakav zagušljivi strah! Poludio bih . . . bio bih možda poludio i danas, da onaj ranjeni nije zaklopio oči.

Ludo, ludo! Kakvo me je maštanje moglo zavesti na to, da se iz lanca života dade iskopčiti jedna karika, a da lanac ostane čitav . .

. . . I — gdje počinje taj lanac?

Kakva je to misao, da je moguće najednom postati drugim čovjekom? Da je moguće zatajiti svoj odgoj, svoje navike, svoju tromost, sve ono, što je u mene usadio moj dosadašnji vijek? Kao da mi i ispod same svijesti ne zapovijeda taj zakon, koji je stvoren cijelim nizom onoga, što sam do sada doživljavao, mislio i osjećao!

Gdje počinje lanac? Gdje je pravi početak toga, što se u meni javila savjest, što me je obladao takav strah, te nisam mogao ni smišljati, kako da povratim novce, kojih nisam bio ni uzeo?"

Na um dodju doktoru časovi najranije mladosti, u kući očevoj.

„Trgnuti se iz života — i živjeti dalje! A život taj nije ni moj sam život — ja imam i dijelove od onoga, što je mislio i ćutio moj otac i što mi je usadio u srce u najprvo doba. I prije — još dalje u prošlosti — gdje li je početak toga časa, kad sam tako jako osjetio, da ne mogu van iz sebe samoga . ."

Doktor sjeti se jednoga pisma, što mu ga je otac pisao na sveučilište — i maglovito spominjanje na upute sinu, nanizane u njemu polaganim i iskićenim starinskim rukopisom, dovede mu pred oči, kao baš sada, taj isti rukopis.

„I pismo je jednako. Sasvim jednako . . gle — i to mi je ostalo. Tako je malo moga vlastitoga u meni, tako je sve to svezano, nanizano, čvrsto . ."

Misao je ta djelovala snagom otkrivenja.

„Ne da se prekinuti lanac — tko može, može to samo žrtvom vlastitoga života, žrtvom svih osjećaja, cijele svoje unutrašnjosti. A ja sam mislio, da je za to dosta kret ruke, kojim sam htio oteti nekoliko komada naštampanog papira . . i to je imalo značiti, da se tržem iz samoga sebe, iz svega onoga, po čem sam vezan s ocem i praocem, sa ženom, sa kućom, sa selom, sa sobom samim . . ."

Dvoje seoske djece prijedje mimo doktora, tapajući nečujno po snježnoj cesti. Pozdrave ga i ljudi, izvirujući kroz prozore. Doktoru se učine novim i zanimljivim ta stoput vidjena lica.

I ženu, koja je stajala na vratima kuće, čekajući, da dozna novosti, pogledao je sasvim drugačijim pogledom — kao da i njoj hoće dati dio čudnoga mira, koji je posve obladao njegovom dušom.

KARLO HÄUSLER: PJESME

DJEVOJČE

Motto: *I dok ne budete*
kao jedno od ovih malenih . . .

Impresija slike.

Šum šumori. Vani sunčan dan.
Bolesnica usnu majski san.
Tek se nešto oporavi mala
Tri jastuka majčica joj dala.

Šum šumori. Vani topao zrak.
Od boli jošte leži nauznak,
I da ne ode još na onaj svijet,
Na prozoru je zato onaj cvijet . . .

Moj umjetniče, djelo Ti je slavno!
U zlatokosoj slici sja Tvoj kist
I primi moje lire uzdah čist!
Ljepotu tu i blaženstvo već davno
Opjevo nam je i sam — Isus Hrist.

VJERENICI

Ja hoću, dijete, da mi budeš sretno,
I reć Ti moram, Ludwin, ugodno i sjetno:
Tvog lica put, tankoća oko pasa
Mog mene samotnoga sjeća ananasa.

On tankogran, san drag, u tajnom vrtu stoji
I sladak nudja dah ko uvojci ti Tvoji.

Ja hoću, dijete, da mi budeš sretno
I kao dosad pametno i spretno,
Pa odeš li nam, užij još se žića,
Jer dah taj mladost na umoru priča . . .

NIKOLA POLIĆ: VELIKI PETAK

Pastirica ta jutros što je stado gonila
Kod Križa se je triput prekrstila mlada;
Tišina svud je s brda put nebesa ronila
I smirila se šuma puna sjetnog hlada.

O podnevu nam nisu stara zvona zvonila
Jer muk i tuga gluha tornjevima vlada;
Bez cvrkuta je lasta s krova tud zaronila,
Nit s procvjetalih krošnja pelud žut ne pada.

I posjedaše žene na pragove od kuća —
Sve šute, spustiv glavu: Dvorom psi ne laju,
Po štalama ne muču teški volovi.

I prašina se slegla po plotovima vruća,
Kroz raspuknuta okna zrake sunca sjaju —
U umornom se miru gube dolovi.

UMJETNOST MEŠTROVIĆA

IVAN MEŠTROVIĆ: MOJA MAJKA

IVAN MEŠTROVIĆ: SKIDANJE S KRSTA — RELIEF U DRVU

Na XI. Medjunarodnoj Izložbi u Veneciji izložio je Ivan Meštrović u velikoj centralnoj dvorani najnovije svoje radove. Osim poznatih Udovica i Kariatida, on je izložio pet radova religioznoga sadržaja. Posebno je odjeljenje u dvorani zapremao genialno zamišljeni model južnoslovenskoga Panteona. Model, izradjen u drvu, ima preko pet metara dužine, a preko dva visine. On je tačno pedeseti dio Hrama koji bi se imao podići u kamenu. Dugačka aleja Kariatida vodi do velike glavne osmougaone kupole, koja sa trima manjima čini rimski krst u tlocrtu. Pred velikom kupolom se diže visoka četverouglata kula okolo koje se nižu dekorativni andjeli, svrstani u pet redova. Kula završava posudom u kojoj će gorjeti vječna vatra. Glavni ulaz u aleju Kariatida podsjeća na egipatske pilone. Kariatide dijele prednji dio Panteona na tri ladje. Lijevu i desnu opkoljavaju kolonade stupova. Hram prima svijetlo odozgo, a ukrašen je dugačkim frizovima, metopama i monumentalnim lavovima koji su postavljeni pred sva četiri portala. U svojem Panteonu, Meštrović je uspio da dade najvećim arhitekturama, počevši od indijskih pa do današnjih, svoj originalni izraz. Hram nije samo sinteza svih najvećih arhitektura. On ima svoje apsolutne arhitektonske originalnosti. Konstrukcija kupola za stepenima koji u profilu čine konturu vizantijske lukovice ; kompozicija četvero kupola sa visokom kulom ; jednostavnost fasada sa monumentalnim portalima ; okrugli stupovi, koji se prema gore sužuju, sa kapitelima konjskih i bikovljih glava ; rješenje glavnoga portala sa osmero konja i devetero sokolova ; — sve je to arhitektonski posve originalno i novo.

U Meštrovićevu je Hramu, kako tačno opaža Bruno Barilli, predstavljena tragedija čitave jedne Nacije kojoj velika budućnost bijaše zaustavljena za pola milenija grubom silom jednoga naroda varvarskoga. „U njemu je ovjekovječen strahoviti kontrast duha rase slovenske i rase mongolske, kontrast morala kršćanskoga i morala islamskoga, kontrast kulture evropske i kulture varvarske. Na mrcvarenja, na oskvrnjivanja, na neizreciva pašo-

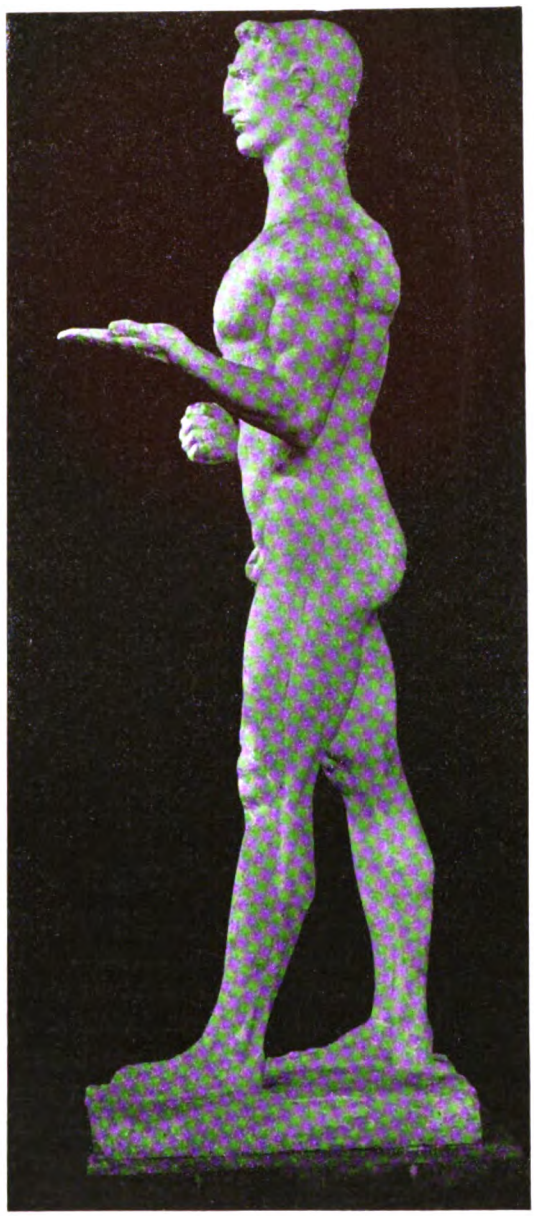

IVAN MEŠTROVIĆ: STUDIJA SADRA

vanja, snošena strepnjom kroz duga stoljeća, Hram, uzvišeno djelo ljepote, plemeniti je odgovor. Iz njega se izvija dah fatalnosti krute, okrutne, krvave, paklene; medju njegovim stijenama drma se plač čitavog jednoga naroda, čitave jedne rase. Arhitektura krupna, primitivna, arhaička podsjeća na orijašku solidnost djela Lava Tolstoja, sadržavajući, u isto vrijeme, i grč moderne duše, grč kojega je ovjekovječio veliki Dostojevski".

Južnoslovenski Hram je životno djelo Ivana Meštrovića. S njim su u najužoj vezi svi dosadanji Meštrovićevi radovi. Hram je najviši izraz Meštrovićeve umjetnosti. On je sinteza Meštrovićeve i arhitekture i skulpture i slikarstva. Po njemu, Meštrovićeva je umjetnost umjetnost hrama. U istoriji nema primjera da bi jedan umjetnik zasnovao djelo ovakovih koncepcija. Meštrovićev Hram ima duboko nacionalno značenje. Po ovom značenju, on

IVAN MEŠTROVIĆ: BOGORODICA S ISUSOM BRONC

nadilazi sve dosadanje umjetničke spomenike, od najstarijih vremena do danas. Ono što su Egipćanima bile piramide, Indijcima pagode, Grcima Partenon, Rimljanima Koloseum, ono što su Srednjemu vijeku bile gotske crkve, renesansu raskošne palate, ono što je današnjim Englezima National Gallery a današnjim Francuzima Louvre, to je, od prilike, Južnim Slovenima Meštrovićev Hram. Ali, treba naročito istaći: nijedan od navedenih spomenika nije u vezi sa dušom dotičnoga naroda toliko koliko je Hram u vezi sa dušom našom, dušom južnoslovenskom.

Kako je istaknuto, Meštrovićeva umjetnost ima sva obilježja umjetnosti hrama. To znači da su u njoj sjedinjeni i arhitektura i vajarstvo i slikarstvo. Ovakovu umjetnost hrama stvarali su veliki majstori prošlosti. U novije doba uspjelo je Puvis de Chavannes u udružiti u sebi i slikara i arhitekta. Njegove slike u pariskom Panteonu imaju nešto od uzvišenosti gotskih katedrala. Arhitektonsku notu ističu svi današnji veliki slikari i vajari. Treba znati da monumentalno djelovanje jedne slike ili kipa ne zavisi niti od njihova opsega niti od njihova sadržaja. Osjećati monumentalno ne znači slijepo kopirati prirodu i modele, nego znači postići najjednostavnijim sredstvima ono što je u prirodi najbitnije. Za umjetnika je, kako kaže Eugène Delacroix, mnogo važnije da se približi idealu koji nosi u sebi, i koji mu je prirodjen, nego da se drži prolaznoga ideala koji može da pruža priroda. „Baš u tome što samo jedan izvjesni čovjek, a ne velika većina, gleda prirodu na odredjeni idealni način i leži dokaz da njegova fantazija proizvodi Lijepo; i to zato jer on slijedi svoj genij". Pejsaži Cézanne a i van Gogha su, na primjer, monumentalni, jer je u njima, pomoću jednostavnih ploha u boji i pomoću karakterističnih linija u crtežu, postignuta velika elementarna snaga. Ferdinand Hodler, pak, postiže originalnim linijama neobično jake ritmičke pokrete. Za njega je, kako opaža Oskar Bie, svaki model

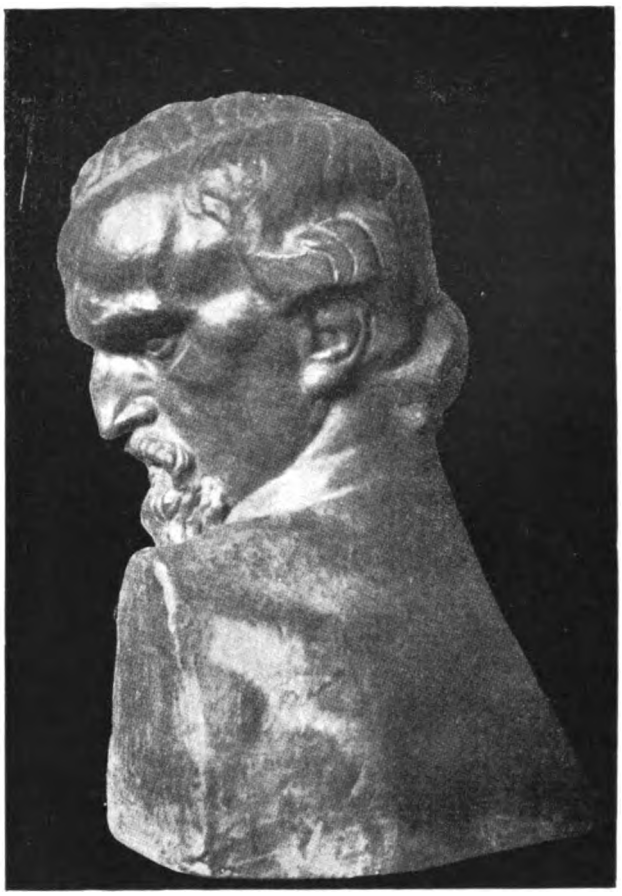

IVAN MEŠTROVIĆ: AUTOPORTRE BRONC

snažni monument Ritma što pokreće čitav jedan svijet. U vajarstvu su Constantin Meunier, Georges Minne, E. A. Bourdelle i Aristide Maillol tipični predstavnici suvremene monumentalne umjetnosti. Njihova djela ističu jaku arhitektoniku. Snažnim linijama i dobro komponovanim plohama, ona pokazuju neko svečano, biblijsko djelovanje. Njihovi portreti postaju gotovo sakralni likovi. Oni ne prikazuju tek površne i slučajne duševne ili fizičke pokrete, nego ističu hieratsku mirnoću kakovu opažamo u djelima ranoga renesansa, i na starim vizantijskim ikonama.

Istorija umjetnosti, naglašujemo, ne poznaje nijedno djelo koje bi bilo, obzirom na njegovu arhitekturu, skulpturu i slikarstvo, u tolikoj vezi s jednom ličnošću i nacionalnim genijem, koliko je Hram u vezi s Ivanom Meštrovićem. Arhitektura grčkoga Partenona, na primjer, nije u vezi sa genialnim dlijetom velikoga Fidije. Njegovi skulptorski radovi više su dekoracija nego organički dijelovi arhitekture. Arhitekti Iktinos i Kalikrates nikako nijesu kongenialni sa vajarom Fidijom. Djela originalnoga Donatella više su podredjivala arhitekturu crkava i palata, nego što su činila s njome organičko jedinstvo. Plemenitom, pak, geniju besmrtnoga Michelangela nije bilo sudjeno da izvede bar jedno djelo u kojemu bi arhitektura, skulptura i slikarstvo našli svoj savršeni izraz. Kupola sv. Petra govori o velikom arhitektu, kapela Siksta IV. o velikom slikaru, Pietà, David, Mojsija i Bogorodica o velikom vajaru. Ali nema djela u kojemu bi bilo sve troje spojeno. Michelangelo je, doduše, zamislio spomenik pape Julija II. u kojemu bi arhitektura i skulptura činili savršenu harmoniju, ali ta je zamisao postala „la tragedia del sepolcro".

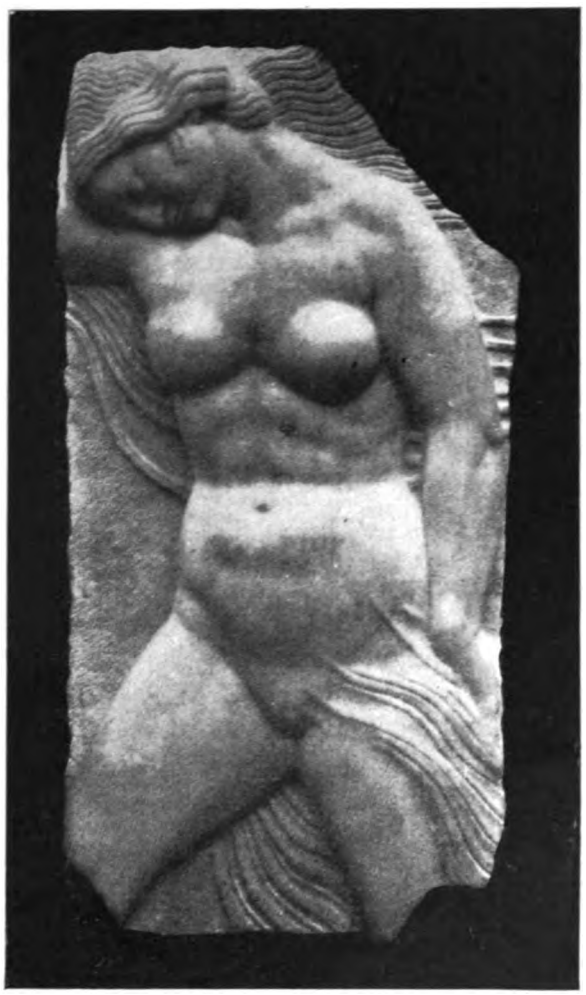

IVAN MEŠTROVIĆ: PLESAČICA MRAMOR

Intrige Bramanta, pa kasnije smrt samoga pape osujetiše ovu golemu osnovu. Mojsija i dva Roba ostadoše vječni fragmenti spomenika koji je zamišljen s arhitekturom u tri sprata. Nama se nažalost nije sačuvao nikakav model ili tačniji crtež prve Michelangelove osnove, ali nema sumnje da bi u spomeniku i arhitektura i skulptura činile savršeno jedinstvo.

U XIX. vijeku je belgijski vajar, Constantin Meunier, zamislio veliko djelo Spomenik Rada, u kojemu je koncentrisao čitavo svoje djelovanje. U figurama belgijskih radnika, on je našao simbole snage i samosvijesti. Oni su predstavnici novoga heroizma. Spomenik Rada umjetnik je zamislio u velikim dimenzijama. Na četverouglatom masivnom kamenu korača Sijač, sipajući plodno sjeme na sve strane. Stijene kamena urešene su sa četiri reliefa koji prikazuju poljodjelstvo, trgovinu industriju i rudarstvo. Naokolo kamena postavljene su četiri statue radnika, a sprijeda Maternité, majka s dvoje djece. U Spomeniku Rada tačno je karakterisan duh vremena. To nije samo spomenik rada, nego spomenik našega doba, „doba koje je svijesno svojih težnja i ciljeva". U spomeniku su sadržaj i forma jedno. Iz sadržaja je stvoren novi stil. Kao što Millet i Courbet, i Meunier je tražio inspiraciju u krutoj sadašnjosti, nastojeći je obraditi sa što više idealnog optimizma. Pošto belgijski službeni faktori spriječiše dizanje spomenika na javnome trgu, Meunier je, kasnije, osnovu promijenio. Prema ovoj novoj osnovi, spomenik je danas postavljen u jed-

nom bruxelleskom muzeju. Reliefi su rastavljeni, tako da čine polukrug. U sredini je na povisokom podnošku Sijač, a okolo njega, izmedju reliefa, ostale statue. Meunierov spomenik, bez nakita i bez ornamenata, doimlje se monumentalno. On djeluje kao jedna „snažna simfonija koja nije imitacija prošlosti". Šteta što spomenik nije izveden onako kako je autor želio. Postavljen na slobodnom trgu, on bi, bez sumnje, mnogo jače djelovao. Uza sve, Spomenik je Rada, po svojoj koncepciji, najveće djelo monumentalne umjetnosti XIX. vijeka.

I Auguste Rodin, poznati francuski vajar, zanosio se je dvjema osnovama u kojima je htio vajarstvo spojiti s arhitekturom. Još u mladosti, on je zamislio Vrata Pakla. Kada je 1880. dobio porudžbinu za portal palate lijepih umjetnosti, on se riješio da ga shvati kao vrata pakla, kao simbo ogledala čovječjega života. Komponirao je figure koje simbolički predstavljaju nadu i čežnju, bol i sreću. Njegove su kompozicije i odviše odavale reminiscencije na Dantea. Dante, Vergil, Ugolino, škrci, kentauri, sirene, fauni i životinje kršćanske mistike imali bi se peti i padati na širokom okviru šest metara visokih vratiju. Nad vratima, u arhitravu, zamišljena je na širokom podnošku figura Mislioca. Sve je pak trebalo biti okrunjeno grupom Triju sjena. Do izvedbe Rodinovog portala nije došlo, a Rodin je pojedine grupe kompozicije portala obradio kasnije kao samostalna djela. Druga Rodinova osnova imala je u arhitekturi i skulpturi prikazati apoteozu živ ta. Pred više godina, francuski je vajar napravio nacrt za Zvonik Rada. Na širokom postamentu diže se jaki stup okolo kojega se nižu u obliku spirale otvorene arkade sve do vrha. Stup završava grupom dvojice genija sa krilima. Nutrašnje stijene postamenta ukrašene su reliefima koji obradjuju epizode iz podzemnih i podvodnih radnja. Pred ulaskom stoje dvije snažne statue: Dan i Noć. Zvonik je udešen tako da se može naokolo hodati i razgledavati reliefe stupa koji dobivaju svijetlo kroz otvorene arkade. U reliefima su simbolički prikazani svi mogući rodovi zanatlijskog i industrijskog rada. Francuski arhitekt Ninot izradio je tačni projekt zvonika, napravio troškovnik i detalje plana. I ako se obrazovao i internacionalni odbor sa ciljem da se ostvari ova Rodinova zamisao, ipak se do danas nijesu našli bogati poručitelji. Obje opisane osnove Auguste Rodina, po svom arhitektonskom rješenju, daleko zaostaju za Meunierovim Spomenikom Rada. Francuskom najvećem skulptoru fali svaki osjećaj za monumentalno djelovanje. On je uvijek više psiholog i analitik, nego li arhitekt i sintetik. I u Vratima Pakla i u Zvoniku Rada arhitektura je bez ikakvoga izražaja. Ona je više neozbiljna nego ozbiljna. Ona je raskidana i samo smeta izvrsnim Rodinovim skulpturama. O kakvoj harmoniji izmedju skulpture i arhitekture ni govora. Rodinova je umjetnost umjetnost fragmentarna. Njegove skulpture ističu fine pokrete; one su pune života i strasti. Prije Rodina, niko, na primjer, nije savršenije u mramoru prikazao radost, bol i obijest ljubavnoga života. Pod njegovim prstima, kako veli Gustave Kahn, ne izlazi samo ljubav, nego „nagon koji producira i daje život". Ali, Rodin ne umije da pokrete svojih figura podredi jednom stalnom i odredjenom shvatanju. Život je u njegovih figura odviše raspojasan, da bi se mogao podrediti autorovoj samovolji. Radi toga, Rodinova skulptura nije monumentalna. Ona nema nužne arhitektonike. Prema tome, ona nije logična. Jedan je inostranski kritik dobro primijetio kako na Rodinovim skulpturama mase nemaju odredjene konture, već se jedna u drugu gubi. Zbog toga, one prave utisak nečega što neprestano treperi. I u tome je baš sva snaga i karakteristika skulpture velikoga Francuza.

Kada se Meunierov Spomenik Rada i Rodinovi nacrti za Vrata Pakla i za Zvonik Rada uporede sa modelom Meštrovićeva Hrama, veličina Meštrovićeve koncepcije postaje sve više očita. Južnoslovenski Hram predstavlja savršenu umjetnost hrama, umjetnost hrama koju su djelomično, u novije vrijeme, postigli Puvis de Chavannes svojim ciklusom iz života svete Genoveve u pariskom Panteonu, Gustav Klimt svojim dekoracijama za Beethovenov hram, Ferdinand Hodler

svojim velikim slikama na universitetu u Jeni i Ljuba Babić svojim ciklusom južnoslovenskih Udovica. Meštrovićev Panteon, i po svojoj umjetničkoj i po svojoj nacionalnoj vrijednosti, daleko nadmašuje sve velike spomenike koje su posljednjih stoljeća dizali i najkulturniji narodi. Tako veliki pariski Arc de Triomphe, majstora Chalgrina, ne samo da nema nikakve veze s francuskom narodnom dušom, nego je i po svojoj umjetničkoj vrijednosti puka imitacija starih rimskih slavoluka. Njemački, pak, Spomenik Bitke Naroda naglašava u svojoj arhitekturi više masivnu konstrukciju nego li umjetničku koncepciju. Njegovi arhitektonski dijelovi ne čine harmoničnu cjelinu koja bi bila kadra buditi našu maštu ; oni odviše ističu matematičku tačnost i hladnu ukočenost. Od arhitekture su, bez sumnje, bolji skulptorski radovi Franza Metznera. Ali, i oni su više u vezi sa matematičkim zakonima ukrašivanja nego li sa jakim umjetničkim i nacionalnim osjećanjem. Spomenik Bitke Naroda govori više o suvremenoj njemačkoj tehnici i solidnosti nego o kakvoj jakoj umjetničkoj ideji koja bi imala i nacionalno značenje.

Model južnoslovenskoga Hrama jasno dokazuje kako Meštrović skulptor ni malo ne zaostaje za Meštrovićem arhitektom. On je originalni naš skulptor baš tako kao i originalni naš arhitekt. Meštrović je tvorac ne samo originalne južnoslovenske skulpture nego i originalne južnoslovenske arhitekture. Prije njega, o kakvom južnoslovenskom stilu, bilo u skulpturi, bilo u arhitekturi, nikako se nije moglo govoriti. Iz prostoga razloga, jer ga uopće nije ni bilo. Južni Sloveni nemaju umjetničku tradiciju sa naročitim stilom, sa stilom koji bi bio bez inostranskoga obilježja. Svi naši najveći slikari, vajari i arhitekti od Srednjega vijeka pa do danas, pokazivali su u svojim djelima više stil vizantijski, talijanski, njemački i francuski, nego li južnoslovenski. Treba uvidjeti da je naša umjetnost postala nacionalna tek onda kada se pojavio prvi umjetnik sa originalnim izrazom ili u slikarstvu, ili u vajarstvu, ili u arhitekturi.

Ivan Meštrović je prvi južnoslovenski originalni umjetnik. Njegova se originalnost očituje u njegovom umjetničkom izrazu. Po ovom izrazu, on je i nacionalni umjetnik. Krivo je mišljenje da je Meštrović nacionalan zato što obradjuje velike junake narodne epopeje. I ranije su nekoji naši umjetnici obradjivali narodnu istoriju (Quiquerez, Medović, Jovanović), pa ipak nijesu bili nacionalni. Radi toga, što oni nijesu bili originalni. Meštrović nije postao jedan od najvećih suvremenih skulptora zato što obradjuje narodnu poeziju, nego zato što je uspio da svojim radovima dade skulptorski izraz gigantske lične snage. U neobičnim junacima narodne epopeje, njegov je individualni stil našao samo jedan jaki izraz. „Izvanredni talenat Meštrovićev objelodanio se u markantno izraženim skulpturama, od kojih svaka predstavlja naročiti tip za sebe. Ovakih tipova mučno će se sresti u životu, kao što će se mučno naći i ljudi takvih osobina. Oni su stvorovi plodne fantazije umjetnikove, no oni nijesu nemogući. Oni su, kao i mi, od krvi i mesa, samo što su zamišljeni u potpunome skladu s atmosferom kojom ih je narodna pjesma okružila. Veličina njihova i leži u tome što se lik svakoga od njh daje zamisliti samo u pozadju narodne poezije ; u svjetlosti koja se otuda zrači ; u bojama kojima ih je obojila narodna fantazija. Meštrović je umio prozreti u dušu onih velikih bića koja je narodna pjesma proslavila, i ono što je u njih naročito karakteristično ispisati u crtama njihova lica". (Dr. V. Petković).

Kao što Fidija u grčkim narodnim bogovima, a Donatello i Michelangelo u kršćanskim madonama i svetiteljima, Meštrović je našao u narodnim herojima sadržinu svojih djela. Kao Fidijina i Michelangelova, i Meštrovićeva umjetnost posjeduje duboki sadržaj. Ona nije puko baratanje formama kao što je, na primjer, suvremena njemačka skulptura (Metzner' Klinger, Hildebrand, Hahn). U nas ima ljudi koji često govore o nekoj [srodnosti izmedju njemackoga vajara Metznera i našega Meštrovića. Radi toga što je Meštrović crpio, [u svojim ranijim radovima, iz bogatoga vrela grčke arhaičke umjetnosti koja se služila velikim egipatskim uzorima, oni zaključuju da je Meštrović imitator Metznera koji, kako je poznato, površno podražava orientalnu plastiku. Treba samo jedno Metznerovo djelo uporediti sa

kojim Meštrovićevim, pa će golema razlika biti odmah i laiku očita. U Metznera je sve ukočeno, namješteno i bez duše. Njegove figure djeluju kao puki ornamenti ; one su bez krvi i bez mesa. Njegove kompozicije ističu geometrijski shvatane poze koje su često anatomski posve nemoguće. Metznerova umjetnost mnogo se više očituje u vještačkoj maniri nego li u spontanom stvaranju. Radi toga, njegovi radovi daleko zaostaju za Meštrovićevim. To priznaju i kompetentni inostranski stručnjaci. Oni ističu mekoću Meštrovićeve umjetnosti koja ima, po njihovu priznanju, obilježja čiste slovenske duše. I zaista. Niko više od Meštrovića ne pokazuje u svojim radovima topline i kolorita, na kojima toliko oskudijeva baš suvremeno njemačko vajarstvo.

Povodom medjunarodne izložbe u Veneciji, Talijani su Meštroviću ukazali najveću čast, izlažući njegove radove u dvorani koja je bila središte i srce izložbe. Prije toga, talijanska je vlada odlikovala Meštrovića rijetkom čašću, zamolivši njegov Autoportre za dvoranu Galerije Uffizi u kojoj se, kako je poznato, nalaze portreti najznamenitijih umjetnika. Povodom venecijske izložbe, poznati talijanski kritičar, Mario Lago, napisao je o Meštroviću u izložbenom Katalogu lijepi članak, a u rimskoj „Tribuni" iscrpivu kritiku. Meštrović je izložio trideset i šest djela. Uz južnoslovenski Hram, ne malu pažnju pobudiše njegovi religiozni radovi. Evo šta o njima piše Mario Lago : „U Meštrovićevoj izložbi ima nešto novo. Nekoliko portreta gospodja, a osobito se ističu basreliefi religioznoga sadržaja. Ovo je prviput da nam se Meštrović pokazuje u ovom obliku. Kazao sam basreliefi. To nije tačno. Religiozni radovi „Skidanje s Krsta", „Blagovijesti", „Bogorodica s Isusom" i „Isus i Samarićanka", urezani su samom konturom i obilježeni blagom modulacijom. Skidanje s krsta izradjeno je sa malo izražajnih poteza. Nikada do sada drvo nije našlo vještijeg i inteligentnijeg umjetnika, koji bi sa manje sredstava umio izvući iz njega efekte prilagodnije njegovoj strukturi. Ali mnogo više nego tehnika zaslužuje duboko proučavanje duha koji oživljuje ove religiozne figuracije. Tužni pjesnik muškog heroizma i teškog ženskoga očajanja, izrazio je religioznost natprirodnim grčem bola i patnje. Kakav kontrast sa vedrom latinskom koncepcijom božanskog bola ! Ipak, kako je silan drhtaj uzbudjenja u ovim njegovim uzvišenim likovima !"

KOSTA STRAJNIĆ

MILICA MIHIČIĆ

TRIDESET GODINA UMJETNIČKOG DJELOVANJA

Još iz doba, kad je naša kazališna umjetnost bila u staroj kazališnoj zgradi na Markovom trgu sjećamo se Milice Mihičić. Njena pojava na daskama bila je za naše kazalište i za našu kazališnu umjetnost sigurna dobit. Za godinu dana bila je gotova umjetnica, koja je odmah stupila u red naših najboljih sila glumačkih i prvaka dramske umjetnosti. To treba istaknuti, treba iskopati tu nezahvalnu uspomenu iz davne prošlosti, iz tradicije našega kazališta, koja se u novoj zgradi nekako silomice odnemaruje i potiskuje u pozadinu, kao da je ono, što se sada radi, „stvara" i iznosi samo čisto zlato umjetnosti.

Zlato da — o tom nema sumnje, ali ono, čim se orasi pozlaćuju. Treba ovu zgodu, kad gdjica Milica Mihičić slavi trideset godišnjicu umjetničkog djelovanja, uhvatiti i upitati se, kako to da su nekada talenti, kad su došli na našu pozornicu, bili doskora gotovi glumci i brzo se digli do umjetničke valjanosti — a treba na to i odgovoriti. Danas tome nije tako. Jedna, dvije sile, koje su za Miletića u dramatskoj školi nadilazile svojim talentom druge, razviše se pod egidom starih iskušanih glumaca redatelja i umjetnika — a ostalo, ostalo je onako, kako je i bilo. Danas, gdje je repertoar krcat novitetima — gdje je glumačko osoblje brojnije, gdje je publika za dramu bolje uzgojena i kad je naš glavni grad postao veći — danas glumačkoga podmlatka nema ili on uopće ne valja. Ova je potonja riječ činjenica, koja se ne da osporavati, koja stoji i i koja se neda nikakvom statistikom oboriti, protiv koje se neda protivno dokazati kritikama, koje su pisane po diktatu kazališne uprave ili opet po kritici, koja se u sve razumije samo ne u dramatsku umjetnost, u distinkciju izmedju glumca i umjetnika, koja je nekako nastojala da depravira i glumce i upravu, kao što je potonja uprla sve sile da od kritike učini vazalnu družbu svoju pod prijetnjom gubitka slobodne ulaznice. I ženski i muški elevi naše Talije ne mogu se pohvaliti da imadu takav uspjeh, da su tako brzo uznapredovali u glumačkom umiječu i umjetnosti kao nekad Mihičićeva, Šramova i druge. Kazat će se, da je onda bila kritika manje spremna nego danas, a kazalište stavljaše na glumca manje zahtjeve nego danas. No to ne stoji. U našim zagrebačkim novinama pisali su kritike kroz godine Miletić, Lovrenčević, Kokotović, Politeo, Ivanov, Derenčin, Pasarić Šrepel, Šenoa August i Milan, Rorauer, sve ljudi, za koje se znalo da se zanimaju za kazalište, da poznadu kazalište i glumačku umjetnost, koji nisu u kritici zamijenjivali znamenovanje tudjica, koji su znali što je glumčeva, redateljeva ili inspicijentova krivnja, koji su znali razlikovati loše kvalitete drame i uloge i od toga iznijeti jezgru glumačke spreme. Taj prikor moramo dakle a priori odbiti. Što se pak tiče kazališne uprave to je ona stavljala na glumce kud i kamo veće zahtjeve nego li što ih danas stavlja u umjetničkom pogledu. U tom se pogledu na naše glumce ne stavljaju uopće nikakovi zahtjevi. Zahtjeva se samo memoriranje uloga, da se uzmogne mijenjati repertoar. Uz prilike koje su vladale u starome hrvatskome kazalištu, bilo je dakle sistematsko uzgajanje i napredovanje eleva i elevica.

Za gdjicu. Mihičić — smijemo kazati, školsko je doba trajalo samo godinu dana. Ne samo da je već nakon ovoga vremena bila gotova glumica, već joj je bila i odredjena umjetnička struka, koju je izradila do visine, kojom se danas ubraja medju prvakinje na zagrebačkoj pozornici.

Kad bi se usvojila ona tvrdnja, da se u jednoj umjetnosti javljaju onda ljudi, kad ih narod ustreba, onda bi se ta tvrdnja mogla primijeniti na pojavu Milice Mihičić na našoj pozornici. Ona se je javila, kad su se na svim evropskim pozornicama u repertoar uvodili t. zv. konverzacijoni komadi. Uz stare klasične komade velikog stila, u koliko je to dopuštao opseg naše stare zagrebačke pozornice i njezinog ensemblea gojili su se i ti konverzacijoni komadi najvećim dijelom francuskoga podrijetla.

Uloge tih komada su stereotipna ženska lica modernoga salona, koja svlače i oblače iz same dosade na sebe razne socijalne, seksualne i druge probleme kao što od prilike te vrste dama mijenjaju toalete. To, što je genre bio u slikarstvu, u neku ruku pristojno izdanje naturalističke škole, to je bio salonski komad za dramu i za glumu. To su žene, koje samo tanki potplati malih sitnih cipelica dijele od skliskog poda, na kojem koračaju uzgojene formalnom vanjštinom sacre-coeurske etikete i prosićene loše shvatanom lektirom, a u srcu željne nečeg živog, što im se krati i otimlje: što po svojem mišljenju nemaju, a uistinu drže u ruci. Za prikazivanje takovih uloga, treba ne samo prirodjene inteligencije i dobar kapital naobrazbe, nego i jedan istaknuti ženski instinkt i ujedno dobro poznavanje ženske ćudi. Ovim aglomeratom sviju odlika treba da se iznese onaj zamršaj ljudskoga u ženi, ona logična nelogičnost njezina, prikazati onu staru rečenicu, koja se ne da oboriti, da je ‚omnis femina in utero". Treba prikazati onaj pasivitet ženski,

koji se onamo od osamnaestoga stoljeća pa sve do današnjega pokreta za emancipacijom sastoji tek u tome i tek oko toga nastoji, kako bi se izdignuo do nekog aktiviteta, kako bi skinuo sa sebe socijalni položaj žene, koji ju čini ljubovcom i kako bi zabašurila prirodni poziv roditeljice. Kroz uloge ove vrste, koje nam o tom govore po najboljim autorima francuskim, govorila nam je i gdjica Mihičić. Nije samo umjetnost, kojom nas je poučila o tome kako valja prikazivati ovakove uloge, već je i sadržina tih uloga, kojima nam je otvorila novi jedan svijet žene modernoga svijeta i doba, u kojem su one nesretne, jer se dosadjuju, a u kojem se dosadjuju, jer su nesretne, a sve zato, što njihovi do krajnosti napeti živci nemaju gdje da naidju na nužne emocije. Za upoznavanje sa ovim težnjama moderne žene, koja se ne bori svakidanjim neprilikama života, bila je umjetnička interpretacija gdjice Mihičić za nas jedna kulturna i socijalna nužda. Tu valja ona o glumi, da je umjetnost zrcalo savremenosti. Kroz puna dva decenija, a i dalje, prikazivala je Milica Mihičić ove uloge.

Tad polako prelazi tu i tamo u drugu sferu. „Obrt gdje Warrensove" je u neku ruku meta stare i novije njezine struke. Sve su te žene iz stare dobe osamdesetih godina kad ostare i kad nisu sposobne više za avanture modernoga salona, ono, što je gdja. Warren. Zlobni i razjedljivi Bernard Shaw nije se htio samo narugati farizejštinama engleskoga društva, već je on htio da se naruga i onim kreacijama francuske buržoazijske drame salona, i da prikaže te žene s druge strane, kad starost poput more zasjedne na burnu prošlost žene od trideset godina. Njegov je socijalistički credo učinio, da je ponešto jako iskrivio i karikirao ovu sliku. Madame više ne zna, što bi započela. Nervi su posve u svojoj napetosti popustili od užitka i nedosegnutih želja. Na licu uhvatili se već prvi tragovi prošlosti, koja se ne da sakriti, a ni pažnja od njih odvrnuti ni najbiranijom toaletom. Svijetle princesse-odore ne harmoniraju više ni sa licem ni sa godinama i nošnja postaje sve tamnija, tjelesni čari ne ističu se više i sakrivaju se iza decentnih nabora crne svile i valencienskih čipaka. I zajedno sa vanjštinom mijenjaju se i nazori. Raskošna se lepeza zamjenjuje krunicom, pikantna lektira, koja nema više što da podražuje, sa pobožnim knjigama, i u mjesto joura polazi se u crkvu. I patroni se izmijeniše. Mjesto sv. Antuna zaštitnika ljubavnika obraća se dama prošlosti kultu Marije lurdske. A tek djeca! Ako ih slučajno ima, ona se uzgajaju kao kreposna čeda i to tako, da ne bi nijedan dašak, s kojega burom razvitlanog kuta života dirnuo te djevičanske glavice i prošao pupoljcima još nezadrhtalih djevičanskih grudi. Telle est ma vie, viče svaka gesta, svaki zvuk u pô glasa izrečenih rečenica, svaka opaska i svaka šutnja njezina. „Takve hoćemo da budemo. Takve smo mi sve, kad nas prestaju željeti oni, koje smo ljubili. To je revers naše ćudi, našega najljepšega doba, kad su muškarci za nama ludovali, a mi za njima. Hvala dragome Bogu i to je prošlo."

Sjećate li tu veliku i neminovnu vezu izmedju života i umjetnosti glumačke? Svuda ćete je naći gdjegod se sretne prava umjetnost sa životom. Ni zamisliti se ne da bez ove veze. I ova nam daje vazda pravo mjerilo za umjetnika i njegovu umjetnost. Umjetnost Milice Mihičićeve zaista nam je interpretirala jedan dio života žene. Nisu to pojedinački rivali, koji se ističu svojom tragičnošću poput onih Denise i Margueritte Gautier ili Adrienne Lecouvreur, nisu to životi, koji ginu u jednom momentu i za jedan momenat, ne to je čitava jedna vrsta žena, koja tragično žive, a koja se konačno smiri u rezignaciji samoga života. Za prikazivanje ovih kompliciranih nijansa ove ženske vrste nužna je jedna vanredna umjetnička snaga, kojom se ne smije premašiti opseg samoga tipa, koji se imade prikazivati, a ni svrha se same uloge ne smije izrabiti u svrhe egzotičkih efekata. U tom je s formalne strane znamenovanje umjetničkih kreacija Mihičićeve. Sve do u najmanju malenkost gdjica. Mihičić izradjuje svoje uloge, svi momenti su izneseni u njihovoj igri, a vazda pod cjelovitim utjecajem i shvaćanjem uloge same. Koliko se dade iz jedne uloge učiniti, koliko se u nju može uliti života i snage umjetničkog

prikazivanja, toliko je Milica Mihičić vazda u svoje kreacije unosila.

Pri tom nije nikada bila napadna, nikada nije se isticala nad ulogu ili nad autora. Unatoč realističnoga smjera, koji je već bio prilično zavladao našom pozornicom, kad je ona počela na njoj da djeluje, ona je pridržala od starije škole mnogo toga, što se ne smije i u doba naše tako reći električne žurbe umjetnosti glumačke odbaciti i puštati s vida. Tu je u prvom redu savjesno naučena uloga i poznavanje i drugih uloga u komadu, jer bez toga nema onog lakog tona, koji je bezuvjetno nužan u konverzacijonim komadima, a bez kojega nema ni onoga dojma, koji se mora postignuti. Uz to je vazda polagala veliku važnost na dikciju i jasnoću izgovora. To je naučila od svojih učitelja na staroj našoj pozornici, koji su to tražili, jer je riječ prvi materijal, kojim se glumac mora znati poslužiti. Ekonomija glasa i dobro baratanje svojim ne baš opsežnim organom, ponešto reskoga prizvuka, odlike su u nje, u koje bi se naša čitava mladja glumačka generacija morala ugledati.

Kraj svega toga, što su same uloge njezine dominantne struke bile komplicirane, ipak ih je ona znala tako zaobliti, da se ta kompliciranost nije zapažala ni osjećala, što više da se je ukazala kao jedna prirodna cjelina. U shvaćanju svojem ona nije nikada prevršila granice, koje je autor stavio glumačkoj ulozi i svojemu komadu i na taj se je način znala očuvati prejako akcentuiranih momenata, i ondje, gdje bi moguće mogla računati na časovito zamašniji efekat s većim isticanjem virtuozno iznesenih i za veliku publiku lako pristupačnih mjesta. No baš to Milica Mihičić naumice odnemaruje, jer u to zapadaju rado glumci srednje ruke, koji efektuoznost pojedinih momenata i virtuoznost zamjenjuju s umjetnošću i prirodnošću. A baš za prikazivanje ovih uloga nužna je ona diskrecija, ona zatomljena istinitost, koja onda toliko kaže, koja toliko nijansa i sitnica raspršuje, da prestajemo pomišljati, da li je to posljedica studija i mučne izradbe ili cjeloviti prirodni jedan komad života.

Priroda ne služi se nikada efektima, a i tamo gdje se javlja u jačim tonovima, gdje jače udara o naša ćutila i ondje se ne razbacuje s njima, štedi s njima, i tim jače djeluje. To je baš za glumačku tehniku najbolja uputa, najbolji korektiv za oponašanje prirode i prirodnosti. Bolji će se jedva naći i ne će se moći naučiti u svim glumačkim školama.

Milica Mihičić nije ostavila medju našim podmlatkom ženskih mladjih sila nikakovih sljedbenika. To je tim čudnije, što su mnoge uloge njezine još i danas svojinom kazališnog repertoara. Nije razlog u tome, što se možda naše mlade sile glumačke ne mogu dovinuti individualnom shvaćanju. Toga uopće imade malo medju našim mladjim glumačkim podmlatkom, već poradi toga, što se ne da dosegnuti njezino promatranje života, što ni glumice nemaju volje a ni vremena, da izdjelaju svaki pojedini momenat i nijansu u svojoj ulozi.

Milica Mihičić je jedna od naših najvrsnijih sila u ženskom ensemblu hrvatske pozornice. Još malo ih imade od stare generacije i doskora će ih posvema ponestati. Nitko ne vodi o tome ni brige ni računa. Ali sigurno je, da se ti članovi starije generacije ne dadu nadomjestiti eksperimentima, koji često podsjećaju na diletantizam. U ovim novim članovima našega kazališta, ovo kao da nema prave sreće i kad se dočepa kojega talenta, onda se on preterećivanjem dotuče, dok ne postane makinom za kazivanje jedva naučenih uloga sa pozornice. Jubilej tridesetgodišnjeg umjetničkog djelovanja Milice Mihičić na našoj pozornici mogao bi ipak opomenuti našu kazališnu upravu, kraj svega toga, što se taj jubilej proslavio uslijed sadanjih prilika u najvećoj tišini — da promisli što će biti, kad se jednom nadjemo bez onih posljednjih naših umjetnica i umjetnika. Quid tunc? !

VLAĐIMIR LUNAČEK

† STOJAN NOVAKOVIĆ
(1842.—1915.)

U teško ovo doba duboko nas je potresla nenadana vijest, da je 18. februara 1915. u Nišu naglo preminuo najučeniji Srbin novoga vremena Stojan Novaković, predsjednik kr. srpske akademije nauka i srpske književne zadruge. Umr'o je u doba, što mnoštvom svojih dogadjaja potiskuje u pozadinu općeni interes za snažnu ličnost njegovu, koje nestade ispred naših očiju, a da nam nije možno bilo, ni da mu damo ono malo zemlje, koju je toliko ljubio. Kaže se doduše, da nitko nije nenadomjestiv, no banalna ova fraza vrijedi tek za mediokriteta, pa makar i još kako darovite, a ne za take svijetle umove, kaki je bio Stojan Novaković.

Rodio se 13. novembra (1. nov. p. st.) 1842. u Šapcu, gdje mu je otac bio siromašan stolar. Osnovne škole kao i nižu gimnaziju dovršio je u rodnom mjestu, a onda podje u Beograd, gdje je dovršio nižu gimnaziju i tadanju „veliku školu" učeći srpski jezik i historiju. Poslije dovršenih nauka postade 1865. gimnazijskim profesorom u Beogradu, ali kako se već tada isticao kao književnik i odličan poznavač srpske

literature, namješten bi 1872. kao bibliotekar narodne biblioteke i podiedno kao kustos tada još u zametku se nalazećega narodnoga muzeja. No istodobno bijaše Stojan Novaković i učiteljem mladoga srpskoga kneza Milana Obrenovića IV., koji je baš tada, navršivši 18. godinu, primio vladu u svoje ruke (10. augusta 1872.) I tako se zgodi, da je knez Milan, imajući dobrano prilike da upozna spremu Novakovićevu, učinio njega dne 2. aprila 1873. ministrom prosvjete. Ovim činom istupio je Stojan Novaković odmah u početku svoga književnoga rada još i na političku pozornicu svoje domovine, i to kao odličan predstavnik njezin; s te pozornice, kao i s književnoga polja, ne silazi više sve do smrti.

Kao ministar prosvjete, Stojan Novaković dao je prvu naučnu osnovu srpskim srednjim školama, te postigao, da je njegov učitelj i prijatelj Gjuro Daničić pozvan bio iz Zagreba za profesora srpske filologije na beogradsku veliku školu. Ministrom prosvjete ostao je do 22. oktobra 1873., kad se opet povratio na mjesto bibliotekara narodne biblioteke, no već 25. novembra 1874. primi i opet lisnicu ministra prosvjete, koju ostavi 19. novembra 1875. preuzevši potom katedru srpske literarne historije u velikoj školi. Medjutim postade 19. oktobra 1880. po treći put ministrom prosvjete i kao taki proveo je konačnu reorganizaciju srpskih osnovnih i srednjih škola, a pored toga uredio i neke prilike u srpskoj crkvi. Odrekavši se ministarske časti 21. septembra 1883., Stojan Novaković postade potom državnim savjetnikom utjecajući znatno na cjelokupni politički i književni život mlade kraljevine Srbije (od 23. februara 1882.) No već 1884. preuzeo je ministarstvo nutarnjih posala, ali se još naredne godine vrati u državni savjet, otkale je onda 25. septembra 1886. poslan kao srpski poslanik u Carigrad s naročitom misijom, da po Srbe uspješno riješi sporna neka crkvena i školska pitanja, a u prvom redu pitanje popunjenja episkopije u Skoplju, koje je upravo krvavo rastavljalo Grke, Bugare i Srbe na teritoriju nekadanje sjeverne Makedonije. U Carigradu ostade Novaković do 10. septembra 1891., kad je pensioniran, no brzo potom, od 25. juna do 17. decembra 1895. bijaše ministar predsjednik i ministar unutarnjih posala, našto podje 27. oktobra 1897. i opet u Carigrad kao srpski poslanik, da ponovno povoljno riješi neka srpska školska pitanja u bivšoj Makedoniji. Iz Carigrada pošao je Stojan Novaković 1899. u Petrograd kao poslanik, gdje ostade do 1902. Kad je u Srbiji izumrćem Obrenovića nastupila prijesto dinastija Karagjorgjevića, vrati se Novaković u Beograd, gdje postade predsjednikom kr. srpske akademije (od 1887.) i srpskog književnoga društva. No već u februaru 1909. i opet je Stojan Novaković ministar predsjednik, koje se časti odreče još iste godine, kad se slegla tako zvana „aneksiona kriza". Konačno se istakao još i 1912., kad je prisustvovao kao zastupnik Srbije u Londonu kod konferencija glede utanačenja mira s Turskom poslije slavnoga srpsko-turskoga rata, a tik pred kraj života, u junu 1914., stajao je na čelu odbora za otkriće spomenika Dositiju Obradoviću u Beogradu. Umr'o je od kapi u 73. godini života u Nišu, gdje je privremeno i sahranjen.

Već je ovo nekoliko letimično i nepotpuno nabačenih podataka dosta, da nam dokaže, kako je već javni rad Stojana Novakovića dovoljan, da ispuni čitav jedan inače radin život. No on je kud i kamo važniji kao odličan učenjak, i to kao filolog i historik. Njegov književni rad upravo je neobično obilan; samo spisak naslova njegovi knjiga i rasprava počamši od godine 1858. do 1911. sačinjava knjižicu od 96 stana odnosno 379 radnja. No najvažnije kod toga jeste, da je taj obilni rad svagda i vazda dobar, od koga mnoge epohalne radnje ne će nikad antikvirati, a samo ih malo ima, te bi ih danas mogli staviti u kraj. Novaković naime nije suhoparan prozaički tesar, koji mehanički slaže jedan podatak na drugi, već je to duhovit i pronicav um, koji i onda kad griješi zaslužuje pažnje, jer mnogo pomaže, da se dodje do pozitivna rezultata.

Nije na odmet upozoriti, da je Novaković započeo u mladosti kao pjesnik i sabirač narodnoga blaga; prvi produkt štampan mu je u zemunskom listu „Podunavka" s natpisom „Metastazio, slavni poeta talijanski", a bilo mu je tada šestnaest godina. Nedavno još, malo pred smrt, a u

sedamdesetoj godini života, izdao je historijsku pripovijetku iz XV. vijeka „Kaludjer i hajduk" (Beograd 1913.), a s ovom značajnom motivacijom: „Čitaocima se na ovim listovima pruža pripovetka koju nije pisao pripovedač od posla. Piscu je želja bila, da čitaocima pruži opis života srpskoga naroda u srednjem veku u što svestranijem obliku. I oblik pripovetke učinio mu se za taj posao najpodesniji. Tim putem se ovde u obliku pripovetke iznosi delo studija, jer i za neke obične scene, koje se pokazuju jednake s današnjim narodnim životom, pisac ima razloga da misli, da su takve iste mogle biti i u srednjem veku. U istini ima puno stvari, koje su se i onda činile kao što se čine danas, ili koje su i onda izgledale kao što izgledaju danas. Prekida medju vekovima nema: oni se prelivaju laganim postupnim promenama jedan u drugi kao i sve ostalo u organičkom svetu. Pisac se nada, da ne će biti teško razumeti, zašto je našao za potrebno, da se maši forme beletrističke. On je uvjeren, da je ta forma najpodesnija za pokazani zadatak. Ako njemu nije pošlo za rukom da istom rukuje kao što bi trebalo, kriv je on sam, a nije forma. Pisac će biti zadovoljan, ako samo bude pokazao put i otvorio volju drugima, da život prošlosti, uvek zanimljiv, predstavljaju suvremenicima u obliku pripovetke kojim se i moderni život predstavlja. Pisac, naravno, ne misli da su dobri romani i pripovetke izmišljene stvari, nego da su delo studije, crtali oni sadašnjost ili prošlost." Novaković dakle drži, da je rad sličan egiptologu Ebersu, ili germanisti Dahnu potreban i zgodan kod Srba, pa se i sam okušao na tom polju.

O mnogobrojnim djelima i raspravama Novakovićevima nije ovdje možno izbliže progovoriti; ja ću tek istaknuti neke značajnije radove prepuštajući drugoj prilici detaljnu ocjenu književne ostavine najučenijega i najmarljivijega srpskoga književnika iz druge pole XIX. i početka XX. vijeka.

Još kao gimnazijski profesor Novaković je došao u priliku, da prvi napiše cjelokupnu „Istoriju srpske književnosti" (Beograd 1867., drugo popravljeno izdanje 1871.), naime pregled biografskih i bibliografskih nekih podataka, organički vezanih u jednu cjelinu, a podesan za srednjoškolsku upotrebu. U dodatku izneseni su još i neki primjeri iz stare slovenske, srpsko-slovenske i dubrovačke književnosti, kao i tablica glagolskih pismena. S tim u vezi jeste drugo djelo „Srpska bibliografija za noviju književnost (1741—1867) (Beograd 1869), sve do danas još jedino svoje vrste. Poslije toga izdao je prvi puta „Zakonik Stefana Dušana, cara srpskoga 1349 i 1354" (Beograd 1870.), koje je djelo nanovo izdao 1898. ne samo s korektnim tekstom ovoga najvažnijega srpskoga pravnoga spomenika srednjega vijeka, nego i s obilnim komentarom i studijom.

Kao bibliotekar narodne biblioteke izdao je „Katalog srpske narodne biblioteke u Beogradu" (Beograd 1871. I. dio. Stranska književnost), a podjedno još se bavio mišlju, kako bi se dala od kosovskih piesama sastaviti jedna epska cjelina. Misao svoju iznio je u djelu „Kosovo. Srpske narodne pjesme o boju na Kosovu. Pokušaj da se sastave u cjelinu kao spjev" (Beograd 1871., drugo izdanje u Zagrebu 1872., treće izdanje Beograd 1876., četvrto izdanje Zagreb 1876., i tako dalje, deseto izdanje Zagreb (1906.), jedanaesto izdanje Beograd 1906.), a još ju je kušao da teoretski opravda u raspravi „Srpske narodne pjesme o boju na Kosovu" u drugoj godišnjici Čupićeve zadužbine (Beograd 1878.), u kojoj se obazreo i na slični pokušaj Armina Pavića. Kad čovjek danas pročita onu polemiku s Pavićem, mora se odista čuditi, da je ikad moglo biti nekih osobito značajnih nesporazumaka i sporova u pitanjima i činjenicama inače posve jasnima. Znamo da je Novaković bio i kustos srpskoga narodnoga muzeja, pa s tim u vezi napisao je za ministarstvo „predlog i nacrt" s natpisom

„Srpski istorijsko-etnografski muzej" (Beograd 1872).

Prva čisto historijsko-geografska radnja Novakovićeva bila je „Zemljišne radnje Nemanjine" (Čupićeva godišnjica I., Beograd 1877.), u kojoj je pokušao s velikim uspjehom da objasni odnosno utvrdi, ubikaciju svih geografskih pojmova, što se javljaju u izvorima iz vremena Stjepana Nemanje, dakle u drugoj poli XII. vijeka. Ta je radnja ostala sve do danas u potpunoj vrijednosti. S nešto manje uspjeha pokušao je Novaković da obradi slični predmet za X. i XII. vijek, to jest historijsku geografiju i političke granice Srba i Hrvata po kazivanju cara Konstantina Porfirogenita i ljetopisa popa Dukljanina, u studiji „Srpske oblasti X. i XII. veka" (pre vlade Nemanjine) (Glasnik srp. uč. dr. 48. Beograd 1880.). Isto je tako još i danas od goleme vrijednosti radnja „Heraldički običaji u Srba u primeni i u književnosti" (Godišnjica Čupićeva VI., 1884), koja je napisana povodom naredbe kralja Milana piscu, tada ministru prosvjete, da za obnovljenu kraljevinu Srbiju sastavi prikladni grb. U toj je radnji Novaković točno pokazao heraldičke običaje sredovječne Srbije, ocijenio razne zbornike grbova (kao Neoričev, Ohmučevićev i druge) i dokazao, da je grb Nemanjićâ bio bijeli orao, dok je krst kao tobože drevni srpski grb zapravo izmišljotina dalmatinska novijega vremena (prvi puta u Dubrovčana Orbinija 1601.). Još uvijek je pažnje vrijedna radnja njegova s natpisom „Poslednji Brankovići u istoriji i u narodnom pevanju 1456—1502" (Letopis mat. srp. knj. 146, 147, 148 i napose Novi Sad 1886.), doduše ne toliko za političku historiju, koliko za ispravno tumačenje nekih narodnih pjesama.

Kad je osnovana kr. srpska akademija nauka (1887.), razumije se, Stojan Novaković bio je ne samo prvi joj časnik, nego i najmarljiviji njezin radnik. U akademskom „Glasu" izišlo je veliko mnoštvo njegovih rasprava, od kojih treba istaknuti „Pronijari i baštinici", kojom se objašnjuju prilike nepokretne imovine u Srbiji od XIII. do XIX. vijeka (Glas knj. I. 1887.), onda „Zakonodavstvo i vladaoci srpski XIV. veka i narodnosti u Makedoniji", koja je štampana s potpisom X 3+5 poradi tadanjega piščeva položaja na poslaničkom mjestu u Carigradu (Otadžbina XIX, Beograd 1888), pa „Či Ću makedonskim narodnim dijalektima" (Glas 12. B. 1889), „Strumska oblast u XIV. veku i car Stefan Dušan" (Glas 36. B. 1893.), u kojoj ima vrlo važnih rezultata o južnom dijelu Balkanskoga poluotoka. Nadalje treba napose upozoriti na epohalnu radnju „Selo" (Glas 24. B. 1891.), kojom je Novaković prikazao narodni život u sredovječnoj Srbiji i prvi iznio sumnju, da li je zadruga baš prastaroga slovenskoga podrijetla, jer mu se vjerojatnijim učini, da je ona tek nužna posljedica bizantinskoga i turskoga poreznoga sistema po „dimnjaku" ili „ognjištu", bez obzira na broj duša što se oko njega kupi. Sredovječnim srpskim životom još se bave odlične radnje „Manastir Banjska" (Glas" 32. B. 1892.), „Grad, trg, varoš" („Nastavnik" 1892), „Stara srpska vojska" (B. 1893.), „Ohridska arhiepiskopija u početku XI. veka" (Glas 76. B. 1908.), „Vizantijski činovi i titule u srpskim zemljama VI—XV. veka" (Glas 78. B. 1908.), „Prilep u prvoj poli XIV. veka (Glas 80. B. 1909), „Nemanićske prestolnice. Ras-Pauni-Nerodimlja" (Glas 88. B. 1911.) i „Nekolika teža pitanja iz historije" (Čupićeve godišnjice knj. 31. i 32. B. 1912. i 1913.), napisana povodom Jirečkove: „Geschichte der Serben". Sve ove radnje temeljito rješavaju ono o čemu govore, jer Novaković (kao nekoć Ilarion Ruvarac) volio je da obradjuje pitanja, kod kojih je znao, da će doći do pozitivna rezultata.

Srpsko-turskim odnosima naročito se zabavio Novaković u više upravo sjajnih radnja Poredpublikacije „Hadži-Kalfa ili Čatib čelebija", („Spomenik" 18. B. 1892.) u kojoj je izdao srpski prevod ovoga turskog geografa XVIII. vijeka o Balkanskom poluotoku s vrlo brižnim tumačem, Novaković je napisao djelo: „Srbi i Turci XIV. i XV. veka" (B. 1893.), u kojem je prika-

zao tursko-srpske sukobe prije i poslije Kosova do 1417., budući da je Kosovo još R a č k i obradio (Rad 97). Ovo nam je djelo potpuno objasnilo, kad i kako je došlo do prvih sukoba s Turcima od početka XIV. vijeka, (jer su oni pozivani od Bizantinaca, dolazili na Balkansko poluostrvo već prije 1353.), kako i zašto su Turci najprije oborili snažnu srpsku državnu tvorbu, a onda tek udarili na slabo bizantinsko carstvo, i koje su bile faktičke posljedice Kosovskog boja, kao i važnost Angorske bitke (1402.) po srpski državni život. Na ove iz sredovječnoga života uzete radnje nastavljaju se one što govore o oslobodjenju Srba ispod turske vlasti početkom XIX. vijeka: to su: „U s t a n a k n a d a h i j e 1804." (B. 1904.), „I č k o v m i r 1807." (Glas. 65. B. 1903.), „V a s k r s d r ž a v e s r p s k e 1804. do 1813." (prvi puta Novi Sad 1904. u „Letopisu", drugi puta 1904. u književnoj zadrugi, a treći 1914.) i „T u r s k o c a r s t v o p r e d s r p s k i u s t a n a k 1780—1804." (B. 1906.)

Uz ove radnje historijskoga sadržaja, Novaković je napisao nebrojeno mnoštvo rasprava većih i manjih iz filološke i literarno-historijske oblasti, a medju njima ističu se naročito edicije raznih apokrifnih, često bogomilskih tekstova, što su odštampani u „S t a r i n a m a" Jugoslavenske akademije, ali nada sve djelo: „P r v i o s n o v i s l o v e n s k e k n j i ž e v n o s t i m e d j u b a l k a n s k i m S l o v e n i m a. L e g e n d a o V l a d i m i r u i K o s a r i" (B. 1893.), u kojem je obradjeno i pitanje utjecaja rada svete braće Ćirila i Metoda na Hrvate, Srbe i Bugare pod kraj IX. i kroz X. vijek.

*

Ovoliko zasada u spomen slavnom Stojanu Novakoviću, jer detaljni nacrt njegova života i ocjena njegova zamašnoga rada, kad budu jednom napisani, zapremat će zacijelo čitavu omašnu knjigu.

FERDO ŠIŠIĆ

DVJESTOGODIŠNJICA RODJENJA ADAMA BALTAZARA KRČELIĆA

5. III. 1715. 5. III. 1915.

SLIKA ZAGREBAČKOG KANONIKA I OSNIVAČA HRVATSKE AKADEMSKE SVEUČILIŠNE BIBLIOTEKE U ZAGREBU U JUGOSLAVENSKOJ AKADEMIJI ZNANOSTI I UMJETNOSTI U ZAGREBU

Dne 5. veljače ove godine navršilo se punih stotina godina, što se u Brdovcu rodio Adam Baltazar Krčelić, jedna od najeminentnijih kulturnih, političkih i književnih pojava osamnaestoga stoljeća. Nije danas doba, da proslavimo ovaj važni jubilej. Ova godina, u kojoj bismo imali proslaviti po koju obljetnicu, što bi nam imala da dozove u pamet našu prošlost i našu kulturnu snagu, ne dopušta nam da proslavimo ovu obljetnicu poradi svjetskoga rata. Loša nas je sudbina u tom pogledu zadesila, ali tu lošu sudbinu dijelimo i sa drugim narodima, kud i kamo većima, koji bi takodjer htjeli da dadu poštu svim velikanima. Baš u ovoj godini u svim su se narodima našli na okupu ovakovi jubileji nepro-

slavljeni, nečujno prolazeći kraj velikih borba na zapadu i na istoku. Koje čudo, ako se za našega Krčelića jedva nešto po novinama pročulo. To su bili sušti životopisi, bolje reći bijografski referati, sastavljeni ad hoc prema bijografskim datima iz predgovora Krčelićevim „Annuama", što ga je napisao pokojni Tadija Smičiklas sa više polemičnom tendencijom, nego li kritičkom željom kulturnog prikaza. U vrlo potanki studij Krčelićeva rada i znamenovanja, što je objelodanjen u Radu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, a iz pera vrlo oštroumnog Matije Mesića, nije nitko ni zavirio, držeći valjda, da je takov trud posvema suvišan. Zacijelo ne bi Krčelić ni onda bolje prošao, da nije bilo rata. Nekoliko govora i članaka, u kojima bi se širokoj masi saopćilo, da je osnovao Krčelić današnju sveučilišnu biblioteku i stvar bi i opet prošla u zaborav. Tako je sve u nas, jer je kraj svega glasatog telalenja o znamenovanju naše prošlosti i naše tradicije medju inteligencijom jednako i kao medju širokom masom nestao onaj smisao i ono zanimanje za historiju — znaci, koji u svakome narodu karakterizuju njegov domoljubni osjećaj. Pa ipak je Krčelić zaslužio u svakom pogledu — sudilo se o njegovom karakteru i djelovanju kako mu drago — da ga se spomene i slavi kao jednog prvaka naše kulturne prošlosti. Onima, kojima je osamnaesti vijek s njegovim nazorom o svijetu tudj i nepoznat, onima, kojima je glavno mjerilo za prosudjivanje čovjeka demokratsko shvaćanje o čestitosti i privatnom djelovanju, tima naravno Krčelić ne će biti tako velik, jer ne ocjenjuju čovjeka po njemu samome i po njegovoj dobi, već po sadašnjosti i po sebi. No treba, bez svake sumnje, i upravo nekom nuždom razgledati dobu, u kojoj je Krčelić živio i uporediti ga s njegovim savremenicima, pa će se onda morati priznati, da su ti ljudi bili svi manje više jednaki i da su znali, da se njihovom gospodstvu i gospodskom shvaćanju o životu sprema katastrofa, iz koje su se mnogi iskopali samo tako, da su pri prvim znacima modernoga demokratizma popuštali ili ostali okorjelo pri svojem načinu života i pri svojem nazoru o svijetu dok se god ovaj može uzdržati i provoditi. U Krčelića opaža se, da je volio odabrati prvi put. On je liberalac prvoga reda, odvjetak onih francuskih filozofa, koji su apsolustičko kraljevstvo htjeli pod devizom „Astraea redux" regenerirati, tako te će med i mlijeko prolaziti cvjetnim livadama i debelo zasijanim oranicama, da će u šumama odjekivati idilička pjesma Anakreonta — a sve to za svaku masu naroda, dok će gospoda uživati dalje svoja privilegija. besposlice i zanimanja za užitke prosičene ljudske kulture i civilizacije Kao što se u osamnaestom stoljeću nisu birala sredstva za ličnu sreću i poziciju, tako se nisu birala ni onda, kad je tko sebi uzeo zadaću da i najplemenitijim idejama usreći svoje savremenike, a Krčelić spada medju nje. Svećenik u mantiji rimokatoličke crkve, on vidi i uvidja kako je ta crkva razornom zaprekom liberalizma, vidi u loše shvaćenoj ustavnosti ugarsko-hrvatskoj jedan štetni regijonalni partikularizam, koji zatvara prozore i vrata velikim idejama, što se javljaju u njegovo doba. On sluša kucanje velikog srca naroda i svi njegovi spisi, laskali oni i pogodovali državnoj politici vlastodržaca u Požunu ili centralistički raspoloženoj kamarili u Beču, nisu nego pokušaji kako bi se grupirale sile u svrhu ciljeva, koji su mu lebdili pred očima. Istina je, prema današnjem shvaćanju Krčelić svojim političkim djelovanjem prevršuje mjeru oportunizma političkog, on spada medju one, kojima značaj prije nego što se još uskolebao prestaje djelovati na čine i djela. Ali u Krčelića kao u svih ljudi osamnaestoga stoljeća, pogotovo danas gdje ih više nema, moramo cijeniti ono, što su htjeli i što su p o s t i g l i, a ne sredstva s kojima su se služili. A oni — poimence Krčelić, htjeli su mnogo, vrlo mnogo i još danas se vide ostaci te goleme njihove volje, kakogod nije dovela svagda do željenog rezultata. Postignuli su pak ono, što se prema zakonu faktičnih sila u narodu u ono vrijeme postignuti dalo. Politički njegov rad nije idealan nije ni simpatičan, ali je trijezan, ma bio i prosićen ličnom željom za karijerom i korišču. Razlika ni danas nema u ovim političkim borbama. Što se pak tiče njegovog nacijonalizma, to je on neosporivo domoljuban. Mnogi ljudi iz drugih krajeva Hrvatske izmakoše nam svojim dje-

lovanjem, jer su za nas u tudjem svijetu, poimence talijanskom i njemačkom uginuli. Mi od njih imademo samo to, da se možemo pozvati na to i time se ponositi, da je bio naše gore list i da ga je sebi tudji narod uzajmio. Mnogi od najvećih naših sinova osamnaestoga stoljeća osjećajući u sebi kulturne kvalitete nisu nastojali oko toga, da ih u našoj domovini i u našemu narodu razbude, pa da onda uzmognu djelovati, već su pošli van, izvan naših granica, da djeluju ondje, gdje su preduvjeti za ovakovo djelovanje bili gotovi. Krčelić ostao je tu. Bio je rektorom kolegija hrvatskoga u Beču i u Padovi, pa je kraj svojih sposobnosti i opće priznatog znanja i nadarenosti svoje mogao ondje ostati — i raditi uz znatniju nagradu, uz veće uzvisivanje na razne časti, nego li što ih je doživio kao hrvatski pisac, povjesničar i zagrebački kanonik. Radio je na zagrebačkoj akademiji i u zagrebačkoj biskupiji i u Kaptolu za druge, ne odrekavši se nagrade, već što više ju izravno zahtjevajući, ali ujedno sa vrućom nadom i željom u srcu, da će i druge potaknuti na rad. To mu medjutim nije uspjelo. Što više, on je sebi samo poradi toga stvorio neprijatelje, koji su se, braneći svoje lične interese, znali zgodno sakrivati za crkvenu opservanciju, za kršćanski moral i starodrevnu tradiciju. Krčelić je predvidjao novo jedno doba, koje dolazi bučnim koracima iz daljine, pa je htio temelje javnoga života postaviti na novo tlo, pridržavši ono iz prošlosti, što imade vječnu vrijednost u kulturnom životu i razvitku naroda, a odbacujući sav onaj balast, pod kojim ovi i danas mogu da se miču na velikom putu napretka samo poput teških teretnih kola. U tom je veliko znamenovanje Krčelićevo i ono se vidi iz zlobno napisanih njegovih „annua", iz apodiktičnog panegiričkog tona, kojim svuda spominje svoju osobu i svoj rad. Kraj svih njegovih loših mana i poroka onoga doba Krčelić ostaje veliki čovjek, kojemu se njegove kulturne zasluge ne smiju i ne mogu poricati. Da je samo udario temelje našoj sveučilišnoj biblioteci iz puke želje za znanstvenim radom budućih pokolenja, on bi morao da bude svuda zapisan zlatnim slovima, a na svakoj stranici, gdje se radi o kulturnom nastojanju hrvatskoga naroda. Mi ne smijemo da gledamo samo na političku tendenciju njegovog rada, po kojoj običavamo prosudjivati naše savremenike u javnome životu, ako se ne radi o prošlosti i o davno pomrlim ljudima već moramo da sudimo njegovim mislima i njegovim ciljevima. Po ovima se sudi svuda u svijetu veličini pojedinaca u prošlosti. Samo na taj način imade ona smisla: de mortuis nil nisi bene. I ako se uzme u obzir, da je još kao starac, malo ne slijep radio, da se je zanimao za sve, što se u hrvatskoj javnosti zbiva, to moramo taj ažilni temperamenat dvaputa toliko cijeniti, nego što bismo to inače činili i dvaputa manje bilježiti njegove griješke, nego što to činimo prosudjujući obične prosječne ljude. Povijesna pravednost je najteža. Ona nema stalne menzure i ne može je imati.

Bilo bi suvišno ispisati sva djela Krčelićeva, koja je on napisao najviše na latinskom, a manje na hrvatskom jeziku, a kajkavskim dijalektom. Ali mora se kazati, da je taj rad bio upravo rad polihistora i da opseže sva područja ljudskoga znanja osim prirodnih nauka. Liberalno mišljenje njegovo obaziralo se baš kao i ono njegovih savremenika malo na stare ukočene zasade, već je išlo za novim, modernim, životu naroda i društva potrebnim shvaćanjem. U toliko je on i revolucijonaran, ma bilo to i pod maskom malkontentnog sposobnog i vanredno nadarenog čovjeka, koji je zapostavljen ne u svojoj karijeri nego u pravednoj i po zaslugama njegovim ocjenjenoj vrijednosti. To, što je pisao, davno je izgubilo svoju vrijednost, jer je većim dijelom bilo pisano ad usum, no prosudjujući osamnaesti vijek, moramo da gledamo na to, koliko je to vrijednosti imalo onda, kad je on živio i pisao. Iz prošlosti nema primjenjivanja na sadašnjost, ona se mora shvaćati i prosuditi samo po onome, što je ona bila za ono doba, i u koliko je ona stvorila preduvjete za dalnji razvitak do nas. U toj prošlosti Krčelić je učinio mnogo, vrlo mnogo i da ih je više bilo, ne bi nas onamo od njegove smrti zadesile tolike nezgode i tolike kulturne katastrofe. Upravo poradi toga, jer ih je bilo malo, morale su one doći.

ANDRIJA MILČINOVIĆ: NA MRTVOJ STRAŽI. NOVELA

U tavanskoj sobici visoke trokratnice sjedio je kraj otvorenoga prozora i slušao kako zaspiva grad. Noć je bila topla i meka kao pahuljice ispod krila velike ptice, što se spustila tiho i nečujno iz velikih daljina. Šum kola i topot kopita bivao je sve rjedji i izrazitiji, a zvono električnoga tramvaya ozvanjalo je jasno i odsječeno, ljutito. Onda će utihnuti i ono i čuti će se samo lavež pasa sa periferije grada, crkvene ure i — Noć. Topla ljetna Noć.

Ona drugačije diše nego dan i drugačije se javlja svakom stvoru, a najpače njemu — slijepcu. Koliko ju je puta slušao, čekao i dočekao. Čuo ju je, kako dolazi, kako u velikim zamasima kruži naokolo, kako se diže, spušta i opet ide bliže, sve bliže, i svakomu nešto nosi i od svakoga nešto uzimlje: kao da govori ljudima i svemu:

Tiho, tiho, samo još malo i sve će biti dobro... samo još malo i svi ste jednaki... tiho, lagano...

Već je došla blizu, posvema blizu i svuda je oko njega i kraj njega i njemu se čini da bi ju mogao svojim dalekovidnim prstima dotaknuti, još malo i onda — svi će biti slijepi, samo će vidjeti on. Kroz mrak i maglu, kroz zidje i bregove, daleko i dalje — vidjeti nevidjeno!...

Točno je znao kad će se javiti prvi noćni pas, koji (s koje strane) će mu se prvi odazvati i kad će se početi javljati pijetlovi, oni podrumski uznici, i drugi, iz vazda zasjenjenih dvorišta i treći iz okolice, koji prvi osjete, kad se treba javiti.

Odzivlju se jedni drugima; oni sa sitnim grlima i kreštavi onima s krupnim grlima, uz prigušeni lepet krila, i oni grlati, daleki, grlati onim tužnim uznicima. Razgovaraju tako, ispričaju si i istuguju se jedan drugomu, i onda ušute. Posljednji mora da je negdje veoma daleko i on izručuje pozdrave onima, koji su još dalje. I onda utihnu svi.

Samo ure s tornjeva otkucavaju dalje.

Ma da se jeka koraka s pločnika čuje dosta slabo, razabire on muške korake od ženskih; korake zaposlenih, što brzaju kući na odmor, od onih, što lutaju besposleno i bezbrižno ulicama. Tačno bi mogao reći u kojem se katu spuštaju žaluzije i da li onaj tko ih spušta misli štogod ili ne, da li mu se žuri ili ne.

Tek najradije prisluškuje kretanju vlakova. On ih već pozna sve. Po soptanju lokomotive, po tom kako odzvanjaju sudarala, kako prelaze točkovi s jednoga komada pruge na drugi. Znade ulazi li u stanicu osobni, teretni ili mješoviti.

Drugačije se javljaju i bez zviždalice, kad se uredjuje vlak, a drugačije kada dolaze ili odlaze.

Oni su njemu kao ljudi, dobri, stari znanci i on snjima voli razgovarati tiho i u pameti.

— Vučeš, vučeš, dragane... Teško ti je..., govori teretnomu i sluša ga, kako dahteći i teško sopćući ulazi u stanicu.

— Nazobao se, natovario se. Opet si htio sve ponijeti, sve povući, a to se, vidiš, ne može...

I kao da bi ga htio ohrabriti, utješiti dodaje:

— No, još malo, samo malo... Dahni još koji put, a onda ćeš stati, pa će te ispregnuti, napojiti, nahraniti, a onda dalje... Dalek je tvoj put i težak tvoj teret! —

A s osobnim i s mješovitim razgovara drugačije:

— Kuda si se tako užurbao? — govori mu sa smiješkom. Dospjet ćeš!... Nosiš i onako samo ljude, brbljave, vesele ljudi i male tovare. — Ne žuri tako, dospjet ćeš!...

I njemu se čini, kao da gà svi slušaju. Teretni dahću laglje, a osobni se doskora i lako zaustavlja. Onda se čuje, kako si željezničari dovikuju, male zviždalice piskuću i sve se ustavlja, još koji put pomakne i stane. Sa stanice odjekuje samo još kucanje nadzirateljevo po točkovima, da čuje nije li koji pukao.

U crnoj mu je uspomeni ostao samo brzi vlak. Kao bijesna zvijer, što se otkinula s lanca juri bez prestanka, bez daha i soptanja, juri ne pazeći hoće li koga pregaziti, hoće li komu odnijeti štogod draga i mila, ne pazeći, čeka li ga tkogod ili ne. Svi su mu vozovi kao konji na trci. Natiskuju se jedan za drugim neumorno, bijesno i očajno, a ipak ne može nikad jedan drugoga preteći. U onome što ih prati, stapa

se sve u očajni, divlji i podmukli šum, a točci zvrće i sudarala tuckaju bolno i beznadno: Ne ćemo prispjet... ne ćemo prispjet!...

I to se ponavlja tako vazda jednako, bezumno, ludo i izlamano.

Tada samo najednom nešto zacići i zastenje, vozovi se trgnu, povrate, trgaju, turkaju i vlak odsječeno stane. Opet zviždalice, nekoliko povika; čas, dva, kasnije i on ludo juri dalje. Njega se sjeća kao nečega ružnoga, divljega i bijesno strastvenoga, pa ako sada više i ne zadrhće, kada ga začuje, kao u prvo vrijeme sljepoće, taj mu šum još uvijek zadaje boli.

Jamačno za to, što mu je jedan takav brzi vlak i donio sljepoću.

Bio je stražar u običnoj stražarskoj kućici, daleko od ljudi usred velikoga polja, preko kojega je tekla jedina i glavna pruga. Vjerno je služio i pošteno dugi niz godina, i ispratio mnogo vlakova. Ali jednom je čekajući zadrijemao i tada mu se prišnilo, da čuje brzi vlak kako mu viče iz daleka: Skoči ovamo, popni se na me! Zadji i ti jednom u život! Gle, kako je lijep! Ostavi tu kućicu i u njoj klupu, na kojoj si tolike ure prosjedio. Ostavi sve i podji, poleti, oživi, poživi!...

I u tai čas javi zvono nad njegovom glavom, da je brzi krenuo s posljednje stanice. On se trgne, prihvati čadjavu svjetiljku, što je žmirkala kraj njegove noge, dohvati zastavicu i ispane napolje. Noć je bila vedra i on je vidio daleko svaki grm. Samo nije mogao vidjeti što se u mnogi grm sakrilo. Tada začuje šum brzoga vlaka. Upravo je prelazio preko mosta. Još čas i vidio je svjetao, daleki trag, kako suklja iz dimnjaka, onda dva crvena, krvava oka, koja su sada još bila kao krijesnice okupane u krvi i bivala sve veća i veća. Iznad lokomotive veselo se koprcalo u zraku mnoštvo svijetlih, žučkasto crvenih iskara i ostavljalo sjajno, iskričavo nebo, ni predugo ni prejarko. Koliko ga je puta on gledao za tamnih noći, gustih i mrtvih, za kišnih, mutnih, sjajnih i vedrih. A ipak nije nikada bilo kao ovaj put. Nešto je odista zvalo, nešto je pozivalo veselo i zavodljivo iz tih iskara, onoga šuma i brujenja i njemu je bilo kao da bi morao zaskočiti taj veseli vlak, uhvatiti se za nj i dati se nositi, vući, sve isto kuda, samo dalje, dalje...

Širom je rastvorio oči i gladan gutao taj sjaj i tu radost. Iz dimnjaka sine još jače svijetlo — ložač je otvorio vrata i u oganj bacio nekoliko lopata nakvašenoga ugljena — u zraku se zakovitla još više sjajnih iskara, ali se one podigoše ovaj put tek malo, a rasipavahu se nisko i naglo na sve strane. Lokomotiva projuri kraj njega, njemu se učini da mu je netko odista nešto doviknuo, gledao je, sjetio se sna i taj čas osjeti, kako mu se u oko zabio žarki trn. Brzo sklopi vjedje, bol je bila žestoka, prinese ruku, stade trti, ali boli nije mogao isplakati.

Peklo ga i bolo svu noć. Nigdje nije bilo na blizu liječnika i on se liječio sam.

Kada boli ne htjedoše stati i on morade k liječniku, rekoše mu, da se nije smio sam liječiti, i da će mu morati oko prosjeći. Najprije obnevidi na jedno, a onda se razboli i drugo i on oslijepi posvema. Dadoše mu odštetu za pretrpljene bolove i ponudiše mu mirovinu. Prihvatio je i još izmoli, da mu uzmu sina, koji bijaše već dorastao službi u željezničare. Pristadoše i tako se doselio sa sinom u grad i smjestio u ovu kuću nedaleko stanice. Neka mu ne bude daleko u službu. Sin se doskora oženi i slijepi je otac mogao i po nekoliko tjedana i mjeseci ne izlaziti iz kuće. Iz dana u dan, noć na noć, sjedio je kraj prozora i slušao, kako dolaze i odlaze vlakovi, kako se radja jutro, dolazi noć, zima i ljeto — kako prolazi život.

Spavao je malo.

Sanjam i otvorenih očiju — šalio se, kada bi ga pitali kako može tako živjeti. I bio je miran i zadovoljan.

Malo je govorio sa sinom i svojima, ali tim više sa sobom i mrtvim stvarima. Sve mu je imalo zvuk i miris i čudnu površinu. To je kao mlado drvo, kao suha grana, kao ovčije krzno, kao sukno, kao zid ili kamen, kao nozdrve konja, kao mačja šapa... A mirisi su mu bili: po tratinčici, po jorgovanu, mladoj hrastovoj šumi u proljeće, po sagnjilom lišću, pokošenoj travi, zapaljenoj pljevi. Tek zvuci su bili novi i različiti od onih, što ih je poz-

navao od nekada i zato je njima obraćao svu pažnju.

Stari znanci bili su mu jedino psi, pijetli i vlakovi i to u onom času dok još jure, iz daleka. Jer pred njegovom stražarnicom nikada nije stao ni jedan vlak. Vazda bi samo projurili, odmaglili nekuda u daljinu i odnijeli sve. Mnogo je puta zaželio da koji stane, pred njim i pred njegovom kućicom na širokom velikom polju, ali onda se sjetio, da to ne može biti, da to upravo ne smije biti, jer bi se onda mogli i morali sudariti negdje dva vlaka, više vlakova, mnogo vlakova i poginulo bi mnogo ljudskih života. Cijelo veliko groblje, veće nego što je ono, što ga on poznaje od djetinstva. A sve zato, da netko stane pred njim, da se ispuni njegova želja.... I što bi da stane? Trčao bi od voza do voza tražio, zvao, rovao i ne bi našao ništa.

Drugi ljudi, tko zna od kuda, za kojim putem, za kakovim poslom? . . .

Gledali bi ga, pitali što traži, što hoće, a on ne bi znao. Ništa ne bi znao i morao bi se postidjen vratiti pred svoju stražarnicu i opet prihvatiti zastavicu... I još bi ga globili. Zašto je zaustavio vlak? Eto, tolike je nesreće prouzročio, a što je htio, što?

Ništa nije htio.

Ništa.

Upravo ništa.

I za to nikada nije zaustavio ni jedan vlak, zato nikada nije ni jedan pred njim stao. Uvijek su tako tekli i jurili pred njim, danju i noću, ljeti i zimi: i kada je veliko sunce divno sijalo preko polja i livada i kada su sve pritisnule teške magle...

Tako se već rano naučio samotovati i sada mu nije bilo teško. Imao je svoj svijet i svoje ljude. Nije im vidio lica, nije znao što govore, ali mu je bilo jasno, da pogadja što misle i kako osjećaju. Ako bi se kadgod sjetio kojeg lica, morao se naprezati, da zaustavi po koju njegovu crtu, da upamti koju kretnju, koju riječ i samo ako je dugo i uporno tako radio, ako ju je često dozivao u pamet, ostala bi u njegovoj duši. Nije vidio ljude, nego njihove želje, ono što ih muči i raduje. I za to je njegov svijet bio kao iznakažen, drugačiji i posvema različit od pravoga i zbiljskoga.

Radi toga i jest mogao vidjeti u daljinu, vidjeti čega nije vidio nitko i osjećati čega nijesu drugi mogli ni slutiti. Njega zbilja nije smetala i nije mu mogla mutiti onoga, što je vidio — svojim očima!

Znao je tako posvema jasno unaprijed vidjeti sudare vlakova, velike željezničke nesreće i male i teške patnje. Mogao je svu pažnju sabrati oko onoga, što mu je bilo drago i onda nije čuo ni vdio ništa drugo. Mnogim je zvucima podavao zasebno značenje, dapače odredjene forme, za koje se u prvi mah činilo, da nijesu ni u kojoj vezi sa samim pojavom.

Tako vlakovi nijesu bili za nj veliki željezni strojevi, nego stvorovi s dušom, a vozovi i točkovi: braća, ljudi, ruke, noge. I svi su govorili, radili — živjeli.

Svi su stenjali, uzdisali, proklinjali ili se smijali, zvali, rugali se i veselo brbljali. U soptanju lokomotive teretnoga vlaka jasno je razabirao stenjanje i dahtanje zaduhana čeljadeta, koje sabire posljednje sile da izvuče težak teret na nevidljivo brdo iz dubokoga blata. A kod osobnoga i mješovitoga čuo je veselo nadvikivanje, gurkanje, smijeh i obijest.

Bilo je i prepirke, kao da su se neki vozovi htjeli otkinuti i iskočiti iz pruga, ali su sudarala tuckala i vječito opominjala, da to ne može biti. Onda se čula svadja. Kod teretnoga jasno se osjećalo, kako ga netko teško vuće nevidljivom dugom rukom, koja samo kadikad malo iznemaže i sustaje, a vozovi se kreću pokorno, bez volje i misli.

Vučemo — govore — i ništa ne moramo znati i misliti!.. Vučemo za sve i to je — sve!

Kod drugih nije bilo tako. Tek kod svih se njemu činilo, da bi trebalo kada stanu pristupiti k njima, pogladiti ih po ugrijanim bedrima i lokomotivu i sve vozove i sav teret, što su ga donijeli vozovi... Tko zna kuda kreće, što ga čeka i kako će svršiti?! Tko zna?? . . .

Ponoć je već davno minula, došao je i otišao po jedan osobni i jedan brzi vlak na svaku stranu i sada bi morao doskora prispjeti teretni.

Njemu danas nikako ne dolazi san. Nemiran je i često se miče na velikom stolcu, u kojemu mu je uzglavljem stari jedan jastuk. Napeto osluškuje, ne će li začuti poznato soptanje. Sin ga je zamolio neka ga probudi, kad začuje dolazak teretnoga vlaka. Stanuje posvema blizu i moći će još na vrijeme prispjeti na stanicu, na svoje mjesto.

Nije se bojao, da ne će sina na vrijeme probuditi, ali je osjetio, da bi tim vlakom moralo prispjeti nešto neobično. Što, nije znao i zato je bio nemiran. Mučio se da vidi, ali nije mogao razabrati ništa odredjeno. Nešto čudno, nešto neobično u vozovima i na vozovima i njega je podilazila slutnja, da u tim vozovima dolazi nešto, što će biti sudbonosno za jedan život. Zašto, kako, to još sada nije znao, tek je bio siguran, da se u svojim osjećajima ne vara.

Konačno se začnje iz daljine dugi izmučeni zvižduk i skoro poslije toga poznati šum. Dolazi.

Udario je štapom o zid. To je bio znak, kojim je budio sina. Odmah za tim čuo je kako škripa krevet, kako mu se sin diže, odjeva, onda otvori vrata, nazove mu dobro jutro i izlazi na hodnik. Čuje ga kako brza niza stube, otključava i zaključava vrata i konačno, kako odmiče pločnikom.

Njegovi koraci brzo utihnu i onda se čulo samo dahtanje lokomotive.

U drndanju vozova bilo je nešto tromo i teško, od teretnoga vlaka, koji se povlači s malo šuma, ali je ovaj put zvučalo drugačije. Naprezao se, da čuje, što progovara iz toga šuma, ali nije mogao čuti. Nekoji su vagoni veselo preskakivali preko mjesta, na kojima se sastaju i križaju pruge, a drugi su kretali šuteći kao i obično.

Vlak još nekoliko puta dahne, još nekoliko puta uzdahne, kao da sabire posljednje nove sile, zasopće i stane.

I dozivanje, dovikivanje bilo je ovaj put drugačije. Kod teretnih vlakova čim stanu dovikivanje utihne brzo, kao da su dovezli mrtvace, a sada se čulo dugo glasno i veselo i čulo se mnogo različitih glasova.

Namještenik, koji nadzire točkove tuckao je kod svakog voza točak po točak, ali ni to nije bilo kao obično. Ovaj su put mnogi točkovi odzvanjali napuklo i razbijeno, što obično nije bilo.

Zašto toliki ovaj put zvuče razbijeno?

A očito je, da se nije dogodila nikakova nesreća.

Ona tek prijeti. Dogodit će se i nitko ju ne će moći spriječiti... Tko zna, gdje je onaj, tko na nju čeka? I ne smije se maknuti, ne može izbjeći... Iako bi mu se ona javila već iz daleka: Ja dolazim, ukloni se! — ne bi mogao. Zagledao bi se u nju kao u sreću svoju i čekao bi, a ona bi onda došla k njemu, zagrlila ga, i sve bi bilo gotovo...

Sat kasnije vratio se sin umoran i znojan. Otac ga odmah dočeka pitanjem:

— Nijeste nosili? —

— Nijesmo. Pa i kako bi, kada toga toliko ima, a nas malo.

— To nije bio obični teret? —

— Ne. Samo nekoliko vozova, a sve drugo bilo je od velikoga cirkusa: ljudi, konji, sanduci, kola, grede, šatori, daske i tko bi znao, što sve vuku sa sobom. Čudni ljudi. I vazda im je komedija na pameti.

— Imade li i djece medju njima?

— Imade ih svakojakih, muških, ženskih, odraslih i nedoraslih. Svakojakih.

— Jesi li vidio djevojčicu s crnim očima blijedu i mršavu?

— Tko bi ih sve vidio. A i nije mi bilo do gledanja.... Kako znadeš, da je medju njima? —

Slijepac je dugo šutio, kao da je prečuo ovo pitanje, a kada ga sin ponovno upita, rekne mirno i sigurno:

— Ne znam. —

Sin ga pogleda još jednom, htio ga još nešto upitati, nešto važno, ali se nije mogao sjetiti i zlovoljan legne i nastavi spavati. A slijepac nije mogao još dugo zaspati. Pred njegovim mrtvim očima nicale su mnoge slike, prekrivale se, miješale i on im nije mogao dogledati kraja.

Činilo se, da su tek tako pobacane jedna kraj druge, kao da nema medju njima nikakove veze. A ipak ih je nešto vezalo. I što ih je vezalo nije bilo veselo, nego veoma žalosno i on se dugo nije usudio zagledati dublje i vidjeti sve.

(NASTAVIT ĆE SE.)

MILAN ŠENOA: GRISCHUN. S PUTA PO ALPAMA (SVRŠETAK)

Gospodin Ermano, vlasnik hotela „Rhaetia", u kome smo mi zaklonište našli, ugodan je čovjek. Starac, na način onih pariskih hoteliera, koji znadu na očima pasažira da čitaju, što im treba. Na pola ćelav, sasma sijed, šiljate kratko ostrižene brade, čist kao škatuljica (tako se veli), znao nas je vrlo lijepo zabaviti. Meni je tim miliji bio, što je bio Roman. Naočale je samo metnuo, kad je čitao, a bio je patriota od glave do pete. (Ja to spominjem kao znakove iskrenoga karaktera, jer nema gorega nego kad netko od afektacije nosi očale, i kad se gostioničar ne bavi politikom.)

— Izvolite vi sada (tako poče on) pogledati malo Tusaun. Mjesto vam je lijepo, ali novo, staro mjesto stojalo je mnogo više, to će biti upisano u knjizi gospodina, ali ako i nije ništa niste izgubili.

Ovaki je naputak dao mojoj ženi, naklonivši se malo, sasma malo familijarno, kao da kuša.

— Monsieur (opet će meni), vi dolazite iz . . . .

— Scuola — odvratim ja.

— A idete . . . ?

— Disentis, Lugano, St. Moritz.

— Merci. Vi ste gospodine profesor; upisali ste tako u knjigu. Imao bih veliku molbu na vas.

— Molim.

— Kad dodjete kući, molim vas, recite da ima jedan narodić, koga zovu Reto Romanima, a koji govori „romansch", pa recite, da su imena mjestima kao Disentis i St. Moritz tek mnogo poslije nastala — a da su im prava imena Mustér i San Murezzán.

— Hvala lijepa, odvratim ja, ali oprostite, kako vi znate da se ja bavim time.

— Po ruti kojom idete. Do sada ste bili u Engandinu, u zemlji ladinskih Romana, a od sada ćete u krajinu cuerskih Romana, po Cueri, Churu, a to je Curia Raetorum, koji se protežu na jugozapad sve gotovo do Oberalpa. Razlike u govoru ne ćete opaziti — jer napokon ne znate „romansch". Vi ćete željeznicom do Mustera — ili kako ste ga vi, gospodine, vični zvati Disentisa.

— Da, rekoh, daleko nam je pješice.

— Eh, da smiju automobili voziti ovdje, to bi bilo vrijedno. Ali što ćete: vele, da je Švajcarska tako napredna zemlja i opet u kantonu Grischunu ne smije se ni pokazati automobil. U drugim kantonima dozvoljeno je samo voziti od subote u jutro do nedjelje na večer; ima kantona, koji su zabranili neke rute na primjer Furku i Grimsel, bit će nekih koji su zabranili voziti na posne dane, a opet neki, koji dozvoljavaju samo onim automobilima prolaz, koji su namazani bojom dotičnoga kantona. I to je sve za volju kirijaša. Da dozvole automobile, onda bi nješto izgubio taj zanat, koji toliko nosi. Vi se u ostalom možete o tom uvjeriti, kad podjete sjutra na Via mala, koliko ta gospoda dovažaju sa Spluge i Bernardina. Ali oprostite, možda gospodi dosadjujem — ovim našim internim razmiricama . . . .

— Ni najmanje, prekinu ga Vera, jer znam, da je mome mužu, a i meni vrlo ugodno.

— Dobro madame, bit ću tako slobodan, pa ću se na večer opet malo raspripovijedati.

Izadjosmo. Mjesto, koje sastoji u glavnom od jedne lijepe ulice nije ni teško pregledati: nekoliko lijepih hotela, nešto originalnih trgovina pa prekrasna panorama na željezničku postaju duboko dolje, pa onda zeleno žuto polje, tamne planine na istoku, koje se tako čudno crvene na zapadu sunčanom, da ih je vrlo teško naslikati. Na sjever prikazuje se velika električka centrala, a uz željeznicu, kojom smo došli, mjestance Sils sa nekoliko vrlo lijepih kuća. Na jugu diglo se brdo okomito — tako se bar pričinja; tu se na istok prodoru Rheina, digla na visokom proplanku gradina Realta, što je skraćeno Retia alta. Iznad te gradine naoblačilo se, tamno je nebo prijetilo kišom i olujom. Mi se brzo spremismo u naš hotel, gdje nas dočeka gospodar, pa nam odmah pripovijedi, kako je devet stotina i trinaeste sam kanton Grischun štetovao do dvaest milijuna franaka radi kiše i zla vremena. Razgovaramo o dohocima, što kantoni imaju od stranaca, ja primijetim, kako sam prije dvanaest godina bio u Tusaunu, pa mi se onda činio

promet strancima mnogo veći, nego što je danas.

— Ma da, gospodine, bilo je to u ono vrijeme dok još nije bilo željeznice od Filisura do Davosa. Ona nam je željeznica mnogo odnijela. Naš su kanton uopće zapostavljali što se tiče željeznica. Kad se povela rasprava, hoće li se graditi željeznica preko Lucomagna li preko Gottarda, pobijedi kanton Uri, pa sada ide željeznica preko Gottarda. Već se deset godina govori o željeznici preko Spluge, koja će spojiti Bodensko jezero sa talijanskim jezerima, sada nenadano dolazi prijedlog, da se mjesto Spluge uzme prevala Greina, što spaja dolinu Rheina sa Gothardskom željeznicom; pa ovo što smo sada dobili, da ide željeznica preko Oberalpa — to je samo da se spoji Arlberg sa Genevom.

Kakogod je stari Roman gledao nezadovoljno, ipak me je vrlo ugodno iznenadilo, što je govorio o željeznicama na zapadu kantona. Čovjek će uz najljepše točke Švajcarske imati odmah željezničku postaju.

Drugi dan (iza dosta mokre noći) osvanuo lijep. Brzo se otpravismo preko nješto nabujale Nolle do Rheina. Cesta ide u početku na pristranku položitoga brda, a onda naglo zakreće u prodor Rheinov. Sa istoka i sa zapada strmo se ruše stijene, a medju njima se našlo mjesta za Rhein i za cestu. Na istočnoj se stijeni podignuo Realta. Cesta se vije dalje, ide nešto uzbrdo, zalazi kadšto pod samo brdo, a Rhein se lagano ruši, razbijući se o kamenje, koje se u njegovom koritu našlo. Na čas se otvara dolina, nešto se proširuje ali se i opet posve stisne — čovjek bi mislio, nema prolaza. Tu se pod silnu stijenu utisnula cesta, nad njom se vidi tek mrvičak neba. S druge strane Rheina podignula se i opet stijena — pet stotina metara visoka. Kamen je osu, kristalni škriljevac, ima lijepih kristala od kvarca u njem, a na mostu ima žena koja prodaje te kristale za dobar novac. To je „izgubljena škulja" ili kako to od početka devetnaestoga stoljeća (otkad su sazidali cestu) zovu „Via mala". Rhein se zapjenio, sa mosta vidiš tek nješto svijetlo-zelene vode, koju stijene bacaju nemilo iz jednoga kuta u drugi. Čovjek se mora čuditi (stereotipne, dosadne, ali istinite riječi) kako su tu ljudi sazidali cestu, što ih je tjeralo da zidju na tim „vratima smrti": veseli zvuci poštarskoga roga potjeraše od nas nujne misli. Velika se karoca lagano spuštala, četiri konja zapregnuše pred nju, kočijaš sjedi visoko, u coupé-u otvorenom sa tri strane sjedi „cher papa" i njegovo zlato, u interieuru ima ih četiri, a na „banketu" (neki zadnji dio, vrlo visok i ugodan) sjede dvojica. Pošta sa Bernardina. Nije dugo potrajalo i opet kola puna kovčega i putnih sprema svake ruke: i onda još jedna ogromna poštarska kola sa Spluge. Razumijem, zašto su zabranili u kantonu Grischun automobile.

Okrenusmo. O podne oprostismo se s gospodinom Ermanom pa se otisnusmo niz Rhein. Ima u tom Grischunu mnogo razvaljenih gradova i dvorova. U XV. stoljeću učiniše ljudi „savez božje kuće", pa „sivi savez", otkle ime kantonu, onda „savez od deset sudišta" i napokon „tri vječna saveza". Pače plemstvo je moralo uz te saveze pristati, onomu, koji nije pristao, razvalili bi grad. Toliko moja crvena knjižica o tim savezima.

Spustismo se do Reichenaua. Ondje na visini od pet stotina metara, predjosmo dosta dugi most preko Prednjega Rheina i zadjosmo u njegovu dolinu. Već u početku kod Flimsa, vere se željeznica sasma uz Rhein; tu je bio (bog zna kada) silan odron; mora da je dugo tome, jer na ruševinama brda nalaze se prethistorijski spomenici. I Rhein se ugiba velikim odvaljenim stijenama, pa tvori niske kaskade. Na čas se prikazuje dolina rijeke šira, a onda se i opet suzi, i opet prelazi željeznica preko mosta, ulazi u tunel pa ostaje držeći se posve rijeke, na desnoj obali njezinoj. Medjuto se i bog Pluvius sjetio nas; počele padati rijetke velike kapi, a onda stalo i grmiti. Stisnusmo se u vagonu hvaleći bogu da nas to nije susrelo gdjegod bez krova. Kod Gliona prestala kiša, mi nismo napokon ništa izgubili, jer je okolica monotona. Sada zadjosmo u široku Pardellu, dolinsku stranu uz desnu obalu Rheina. Prema sjeveru nam se pruža pogled na jednu usjeklinu, kojom dolazi cesta iz Glarusa preko Panixa (ili romanski Cuolmen Pignieu) u dolinu Rheina,

a nješto dalje prema jugu dolina Somvixa, Sumvitg za pravo, koja vodi preko La Greine u Italiju. Ja znam ta sedla od lamentacija gospodina Ermana. Napokon se magla razbi, a nasred visokih gora, pokritih tamnim zelenilom podigao se starodavni Muster — nekadanji „monasterium." Zovu ga danas Disentis po latinskom „desertinum". Digli smo se preko jedanaest stotina metara. Lagana se magla prostrla iznad mjesta, koje se pružilo na laganom pristranku, gledajući prema jugu. Okruženo je većinom livadama, tek „Disentiser Hof", veliki novi hotel, ima nešto šume. Rhein ostao daleko na jugu, samo ga naslućuješ, jer se do njega spuštaju dolinske strane. Visoko nad mjestom položio se benediktinski samostan sa silnom crkvom.

Ostavismo vlak, pa se nadjemo opet „u pošti". Uzesmo sobu, spremismo se, pa hajde po mjestu. Sitna magla pratila nas svuda. U mjestu ima sva sila gostiona i hotela. Meni se je bar tako pričinilo. Prvi dojam nije bio baš najpovoljniji, jer ako odbijete Mustéru okolinu, samostan, ako ne znate da je to centrala duševnoga života Reto-Romana, onda ostaju dvije tri ulice sa blatnim putovima i ništa više. Namjerismo se na tiskaru, a ja odoh da kupim jedan broj „Gasetta Romontscha", koji sam vidio u jednom izlogu. Drago mi je bilo. Slavili su pred dva dana 1300 godišnjicu samostana i crkve, pa se je našao članak, a u njemu ovi versi, koji neka budu samo kao proba ovdje navedeni.

La claustr' antica venerabla
Stat denter quolms, in monument
Che dom' al pievel cum letizia
Con grond' ei stada la carezia
De Diu cul pievel e convent.

Ovu su proslavu „en 13 tschentaners" proslavili sa „las orglas cun bia vuschs tupontas".

Dakako da čudno izgleda romanski jezik sa germanskom ortografijom. Moja se Vera sjeti onda, kako smo pred četiri godine prolazili pješice Dolomitima, pa kako smo našli u nekom mjestu (čini mi se kod Viga de Fassa) ladinski natpis: „qui ši ven farina, e roba manjativa d' onji šort." Dakle posve hrvatski fonetički pravopis.

Odosmo do samostana. Taj je samostan utemeljio na ponuku nekoga Merovinga, kralja franačkoga, opat Sigibert početkom sedmoga stoljeća. Od onda odlučuju opati mustérski o sudbini toga kraja sve do konca XIV. stoljeća, dok se ne počeše savezi.

Digosmo se strmom cestom do opatije: iz vana ne izgleda osobito — tek je silno velika. Udjosmo u crkvu, sjajna je, nova, vidi se jasno, da je nova crkva zidana na planu stare crkve. Koncem XVIII. stoljeća dodjoše Francuzi pa razvališe staru crkvu, od onda stoji nova crkva na starom planu. U novije doba sazidali su Benediktinci još jednu crkvu, koja stoji nad prvom upoprijeko, a pod istim krovom. Danas imaju oni i gimnaziju i realnu školu, a vele da imaju sjajan arhiv.

Izadjosmo, vani nije bilo magle, ali je bila prava pravcata alpinska kiša, salzburška kiša, koja i najveselijega turistu, koji je otvrdnuo u kiši i snijegu — stvori melankolikom. Nas smo dvoje koracali posred onih kaljuža tako resignirano, pa da su „fratri padali", ne bi nas bili smeli u našem koracanju. Prodjosmo mjestom pa dodjosmo u jugozapadnom kraju do nove pruge, koju su sagradili tek nedavno. Dolje spazismo veliku dolinu, koja se dokonča u dolinu Rheina. Odlučismo da ćemo sjutra u jutro onamo.

I zbilja vrijeme nam je poslužilo. Jakom serpentinom dodjosmo do Rheina; tu vodi most preko njega, a jaka se rijeka sastaje s prednjim Rheinom. To je Medel-Rhein, a dolazi sa prevale Lucomagno. Jaka je to rijeka, pa je izderala pri koncu svome duboko korito. To je vrijedno da se vidi. Inače je dolina, kao i sve doline oko Adula grupe, kojoj pripadaju. Dolina i sedla ima Grischun preko reda. — Do podne vratismo se natrag u Mustér, a ja uzeh kartu u mail-coachu do Andermatta.

Oko sata popodne mi se otpustimo. Imali smo „coupe", visoko iznad nas sjedili kočijaš i kondukter, a dolje vuče pet konja ogromnu kočiju. Prekrasno smo mjesto imali, vidik na sve strane, a ništa nas ne smeta, ni muhe, jer je „coupe" zatvoren staklom. Otisnemo se uz brdo. Rhein ostajao sve niže i niže. Dva smo tu sela prošli, a onda se dirnusmo krasne livade na pristranku: bilo je sve u cvijetu

— gotovo proljeće, „eldorado" za botaničara. Vrelo Rheina ostalo nam na zapadu a mi se otisnemo iz Val Tavetscha u dolinu Surpalix na sjeverozapad. Još nekoliko jakih serpentina i mi se nalazimo na visini od dvije tisuće metara. Spazismo sada radnike, koji grade i kopaju temelje za željeznicu. Postajalo je hladno na toj visini, lagana se magla povlačila po visovima, tuj i tamo javljalo se još malo zelenila, inače sam kamen. Sad smo na visini od dvije tisuće četrdeset i šest metara, na Oberalp sedlu, što spaja dolinu Rheine sa dolinom Reusse. Tu je granica kantona Grischun i kantona Uri. Na lijevo, na jugu prostrlo se jezero, koje nosi ime prevale, a puno je krasnih pastrva. S druge strane dižu se opet brda ne toliko visoka, koliko strma. Na jednom stanemo. Mislio sam da je to stara varka alpinskih krajeva, ne znaš kuda ćeš, a najednom i opet prolaz slobodan. Ovaj put nije bilo tako. Srušila se na cestu (kočijaši rekoše, od gradjenja vražje željeznice) ogromna stijena, pa spriječila svaki prolaz za dugo vremena. Iskrcasmo se iz naše „arkenoe" pa podjosmo pješice puteljkom iznad jezera i one stijene do hotela na Oberalpu. Praktični Švajcari pružiše nam odmah druga kola i tim smo se vozili dalje. Dodjoše velike serpentine, — niz brdo: nismo imali više pet konja. Dolje duboko dolje, kao Betlehem, prikazao se nasred zelenih livada Andermatt; brda naoko tih livada poredala se u čudnim formama. Bilo je oko četiri poslije podne, a već je zapadni dio bio u sjeni, onaj gdje smo mi naslućivali Hospental i Furku.

Gothardskom smo se cestom spustili drugo jutro u Göschenen. Prodjosmo poznati Urnerloch, pa vraži most; začudismo se spomeniku Suvorovljevih Rusa, a još više siromašnim radnicima koji buše goru (za željeznicu od Andermatta u Göschenen) i zidaju mostove. Provezosmo se petnaest kilometara pod zemljom — pa nas eto na južnoj strani u sjajnoj Vale Leventina. Ticino se ruši (a po njemu i kantonu ime), plahe se brzice izlijevaju u nj, tvoreći slapove, koje su ljudi na turbine ulovili, i silu upotrijebili. Kod Biasce završuje se Vale Blenio, u kojemu se dokonča Lukomagno i široka dolina Misox (ili bolje Mesocco), u ovu se opet dokanča Bernardino. Minusmo Bellinzonu pa nas eto u Luganu. Dulje smo vremena nakanili biti ondje, nadjosmo krasan stan u Hotel Victoria. Odanle podjosmo na lago Maggiore, na svijetu poznate Boromejske otoke, pa onda na lago di Como, parobrodom duž toga jezera do Colica — a odanle u Chiavennu.

Čitao sam, a i sam sam vidio, kako u gornjoj dolini Rhone baš nema lijepih žena; jedna je brkata, druga gušata, a treća (bog mi prosti grijehe) gurava; — ali ni ljepa Bregaglia, u koju smo mi zašli, ne može se da pohvali ljepotom svojih žena.

Na sjevero istok digli se opet kolosi, čini ti se, okomito iz prekrasne doline. Već smo ih iz daleka motrili — a po mome računu mogli su to biti Monte della Disgrazia a za njim u nebotičnoj visini Piz Bernina; nebom se pružili fini oblačci, a iza njih izlazi prozirno blago nebesko modrilo, — sve kao da je istrgnuto iz kake knjige za mladež, sa prelijepim ilustracijama.

Chiavena, priličan grad, nosi ime otale, što je ključ dvjema dolinama: Val S. Giacomo u kome dokanča Spluga i Via Mala i Val Bregaglia ili romanski Bergell, koja vodi preko Maloje u Grischun.

Oko dva sata zadjosmo u tu dolinu, široku zelenu, strmih strana obraštenih sjajnim vinogradima. Brza Mera spušta se sredinom doline, cesta se lagano diže, zavija posred drevnih kestena i jasena, prolazi posred lijepih mjesta, gdje se pokazuju male simpatične gostione, gdje se igra sva sila djece, gdje starci dobrohotnim pogledom prate svakoga prolaznika. Po brdima vidiš medj bujnim vinogradima male bijele kleti — a ima tuj i tamo po koja veća vila ili zaselak.

Oko četvrte dodjosmo do švajcarske granice. Šuma se primaknula putu, dolina se suzila — vinograda nestaje, put postaje monotoniji. Tu se sastasmo u lijepoj tratoriji (sa izvrsnim pivom) sa nekim sudbenim vijećnikom iz Hanovra, pa nas je taj pratio dan i po. Moja se Vera upusti s njime u dug razgovor, koji je bio na pola politika — a na pola etnografija.

Na večer eto nas u Vico Sopranu „u kruni". Gospodar je vrlo originalan svat, a ima za čudo cijeli muzej staroga posudja, pokućstva, staroga veziva i koješto drugo.

S jutra krenusmo dosta rano. Na travkama i bilinama spazismo da smo više od tisuće metara. Cesta je ravna, put jednoličan, dolina nešto šira od jučerašnjega komada. Prama jugu otvara se krasan pogled na Albigna ledenjak. Nješto se muti na južnom horizontu, pa zato zakoračismo jače. Sa glavne ceste predjosmo na priječki put — stara rimska Septimer cesta vodi naporedo s cestom, što ide na Maloju, ona je zapuštena rabi tek kao put za pješake. Mera nas ostavlja na visini od hiljadu pet stotina metara, nju slijedi i Septimer, dok se naša cesta zakreće nešto na sjeverozapad uz plahi potok Ordlegno. Na rubu, što ogradjuje tu kotlinu, vidi se Belveder, nekada grad nekoga belgijskoga grofa, a sada hotel — jedna od najsjajnijih pozicija u Alpama. Neko deset serpentina vodi nas čvrsto uz brdo, a napokon eto nas na Maloji — hiljadu i osam stotina metara visoko, a ljut sjever udario iz Engandina. Tu se prikazuje krasan pogled na Vico-Soprano i na Monte di Zocca, a na sjever prikazuje se gornji Engandin hladan — gotovo neprijatan. Odmakosmo od vjetrovita bila, pa uzesmo koracati prema sjeveru. Tu se prostrla dva tri fashionable hotela — a napokon se javilo i malo groblje. Udjosmo. Tu se krije grob velikoga umjetnika i otadžbenika engandinskoga: Segantini, leži ovdje u genijalno zapuštenu grobu, koga resi svaki dan neznano čeljade bjelolistom i alpinskom ružicom. Lagano svedene livade u početku, a dalje ogromni kolosi, što okružuju Gornji Engadin, dižući ponosno svoje bijele glave čine baš segantinsku pozadinu skromnom grobu.

Ulovismo se južne strane Silskoga jezera, a onda sjeverne strane Silvaplanskoga jezera, pa podjosmo duž njega, tu nas zadivi divlji tamni Piz Corvatsch. U malom hotelu Silvaplani ručasmo, pa onda i opet dalje. Nebo se bilo naoblačilo — pa nas još jače potjeralo. Sad smo išli neprestano uz En, koji protiče spomenuta jezera i jezero Campfer. Napokon spazismo na istok Piz Surley, a na sjever kupalište i mjesto San Murezzan.

I kupalište i mjesto spojilo se u jedno: elegantan grad, živ, sa bezbroj vrlo finih hotela, internacijonalan koliko je samo moguće, pruža putniku sve što samo zaželi. Čitavo čislo najelegantnijih prodavaona antikiteta (pravih i izvrsno patvorenih), trgovina modne robe, dragulja i igračaka, tako je ukusno složeno, da su dva oka premalo. A onda, koliko „cher papa" imade ovdje, koliko „dragocjenih bisera" u najšarenijim, najmodernijim, zbilja lijepim, i strašno smiješnim toaletama, tu se širi, šepiri i koči, tu se igra golf i tenis, pokazuje bujna ramena, a u isto se vrijeme zamata i u dragocjena krzna. A i svi oni drugi Quintusi, Dandini, Sparafucili, Uncle Tomi i Johu Bulli smiju se, plaču, vraguju, dosadjuju se, njihove bolje polovice, jedna kolerična, druga sentimentalna, treća sanguinična ili flegmatična, svaka daje svome temperamentu izraza, dok mirni Roman sve to sluša, dvori, služi, odgovara, smještava; u opće on šuti, radi i sprema lijep novac u svoj džep.

Svaki sat dolazi vlak iz Davosa, Tusanna, Suocola ili sa Bernine, pa baca stranaca na pretek iz sebe. Nama su rekli, da je posljednjih dana ostavilo mnogo ljudi San Murezzan (radi rata), a mi toga nismo opazili. Na jednom šumskom putu, sa koga je divan pogled na mjesto i na jezero (na kom neki Englezi nadčovječnom ustrajnošću pecaju pastrve) i na Piz Langnard — to je pozadina, stvorio se spomenik Segantiniu od Bistolfia, lijep je i lijepo pada na onu prekrasnu pozadinu, svakako ljepše, nego muzej Segantini, koji mu nasuprot stoji. To je grobnica s onim tamnim hodnicima — a ne muzej slikara bujnoga, rumenoga prozorja i vedroga božjega dana.

U San Murezzanu iščezava posve retoromanština — čovjek jednostavno ne vidi i ne čuje nikoga od prastanovnika: tek imena brda zadržaše imena.

Dva smo dana obilazili po San Murezzanu, a rano (gotovo u noći) trećega dana sjedosmo u vagon električne željeznice, što ide prema Bernini. U početku vozili smo se u magli — a to nije ni najmanje ugodno kad čovjek hoće, da žrtvuje dan prirodnim ljepotama. U Pontresini, na

visini od gotovo hiljadu osam stotina metara, poče se magla razilaziti — bolje, mi smo je ostavili u dolini. Željeznica poče se strmo dizati. S jedne i druge strane podigle se silne stijene, pa tek kadikad dozvoljuju da vidiš orijaše, što se odjenuše u posve bijelo odijelo. Kod postaje Sanssouci (Bog bi znao, zašto ima to ime) najednom se nješto otvori jug. Još jedna postaja — a oči te zabole od silnoga sjaja: to je jutarnje sunce, što se upire o silnu ledenu rijeku. To je znameniti svemu svijetu poznati Morteratsch ledenjak. Iznad njega podigli se bijeli bjelcati Piz Palü, Crasta Güzza i napokon Piz Bernina, koji se diže tek pedeset i pet metara iznad četiri hiljade.

Žao je bilo meni a i mojoj Veri, što onaj momenat nije dulje trajao. Vlak se požuri dalje, prodje Lej Pitschin i Lej Nair, što znači malo i crno jezero, prodje pokraj većega Bijeloga jezera pa se zaustavi na visini od dvije tisuće i dvijesta metara u Hospizio Bernina. Tu dobivaju putnici, koji pješice prevaljuju sedlo, noćište i hranu. I opet se otvara sjajan pogled na one srebrene velikane. Ljudi izlaze iz vlaka, provest će dan na ovoj sjajnoj visini — nama žalibog stigoše nepovoljne vijesti od kuće, rat je bio proglašen, pa smo, koliko smo brže mogli, pohitili kući.

Željeznica ide mnogo pod zemljom. Divan se pogled pruža sa postaje Alp Grüm: nad nama gotovo okomito oni snježni vrhovi i ledena polja, a pred nama — gotovo opet okomito, zelena dolina sa stotinom kojekakih uvalina; lijepim brojem bijelih mjesta, vije se berninska cesta, a dolje duboko Poschiavo zatvara dolinu. Bog bi znao, koliko puta zakružismo, koliko se puta sami oko sebe okrenusmo, dok nas eto u dolini. Znam dobro, da ne bude prevelika strmina pruge, učiniše na sred doline viadukt u formi zavojke, pa vlak prolazi kroz otvor viadukta, po kojem je išao čas prije.

Minusmo Poschiavo, pa nas eto na granici Grischuna, na granici Švajcarske, još jednom se okrenusmo, da očima proživimo onu sjajnu silnu gromadu, što je majstorski visila nad dolinom, koja se toli krasno zrcalila u lijepom jezeru poschiavskom, a onda se zaletjesmo u blagoslovljeni Val Telina u Tirano.

Još smo isti dan ostavili Italiju prešavši na visini od dvije tisuće sedam stotina metara pješice snježni Stelvio.

SLAVKO KOLAR: PESIMISTA. MUZIKALNA PRIPOVIJEST

Držislav je Radanović imao kolosalna ušesa. Bio je u tom pravi kuriozitet: njegove su uške bile uistinu nešto sasvim apartno. Mnogi ljudi imadu velika uha, i mi sretnici, koje je gospodin Bog nadario normalnim ušima, uporedjujemo ih s magarećim i prasećim ušesima, što više i palačinkama.

Ušesima Držislava Radanovića ne bi pristajala nijedna od ovih uporedbi. Bit ćemo najtačniji, kompariramo li ih sa dva tanjura, koji su okomito prirasli na lice Držislava Radanovića.

Inače je on bio pristao momak, a osim toga i maturant. Bio je dakle u godinama, gdje su mu oblik i čudesna veličina njegovih ušiju bili strahovito neugodni. Razlog se ima u tome, što evropski krasni spol ne voli velika ušesa, dok je Držislav Radanović bio pomalo donjuanska natura.

Zimi je bilo lako. Natukao je šubaru preko ušiju i s velikim je uspjehom kurisao. Ali kad je došlo ljeto, odoše uspjesi do bijesa, potonuše mnoge slatke nade.

Tek što se pojavio pod kojim prozorom, kroz atmosferu se prosulo šaputanje:

— Evo jedrenjače! — iliti — Doletio je aeroplan!

Poslije tako neugodna doživljaja dojurio bi Držislav Radanović kući razočaran i bijesan.

Njegov otac bijaše udovac sa posve običnim ušima. Po očevu uvjeravanju i u njegove su pokojne majke bila posve normalna, što više veoma mala i dražesna uha, koja je Držislavov otac od milja nazivao „uheka". I sva

je rodbina s jedne i druge strane mnogo generacija unatrag nosila posve obična uha.

A sad je najednom Držislav Radanović doživio taku fatalnu nepriliku!

Otac Držislavov, ozbiljni i zamišljeni računarski savjetnik g. Mato Radanović, pobojao se, da mu sin ne bi posumnjao u poštenje svoje pokojne majke.

I za to mu jednoga dana reče svečanim glasom:

— Držislave, ne uzrujavaj se toliko zbog tih nesretnih ušesa! S njima je u vezi jedna duboka tajna, koju ću ti otkriti, kad položiš maturu, a dotle budi miran.

Držislav se Radanović smirio. Redovito je išao u školu i nikom nije kurisao.

Samo se kadikad upitao:

— Baš sam radoznao: kakova bi to mogla biti tajna?

Napokon je položio maturu i donio diplomu ocu. Otac je bio zadovoljan i pohvalio sina.

— Dakle, sine moj — rekao je tronut — došao je čas, da ti otkrijem tajnu, koja te muči: zašto su u tebe tolika ušesa. Položio si ispit zrelosti, država te proglasila zrelim, naskoro ćeš biti sveučilišnim gradjaninom — mogu ti dakle otkriti tu tajnu, premda mi baš i nije ugodno.

Kako si valjda opazio, ja sam ozbiljan i vrlo čuvstven čovjek. Takav sam bio, otkako sam se rodio, pa zato i nije čudo, što sam htio postati pjesnikom. Počeo sam pisati pjesme. Nije išlo. Bacih se na dramu. Ali kako znaš i kako si u školi učio, drama je najteža pjesnička vrsta, pa je posve naravno, da ni tu nisam uspio. Pripovijesti opet nisam ni htio da pišem.

Stvar je bila u tome: ja sam imao dubokih misli i krasnih čuvstava, ali nisam imao riječi, da sve to lijepo izrazim i izreknem.

Kako ti je poznato, moji su roditelji bili vrlo siromašni. Otac je bio strog, užasno strog. Mati, sirota, nije smjela ni da pisne. Pa i kad me je nosila, vječno je šutjela, samo su se velika čuvstva i duboke misli radjale u njenoj patničkoj duši. To sam blago od nje i naslijedio ... ali ostadoh bez riječi.

Napustih pjesmu zaklinjući se: „Kad nisam ja, neka bude barem moj sin pjesnik ili slikar ili kipar ili glazbenik. Svejedno je! Samo neka bude umjetnik!

Oženih se. Tvoja je pokojna majka bila milo i vrlo čuvstveno stvorenje. Osim toga je udarala u klavir. (To je, uostalom, bio jedan od uvjeta, koje sam postavio, tražeći sebi ženu.)

I kad mi je povjerila radosnu vijest, da tebe nosi pod srcem, obradovah se silno.

Ona je već otprije znala za moju zakletvu. I nas smo dvoje sjedinjenim silama nastojali, da u plod, što ga je pod srcem nosila, ulijemo što više umjetničkih osjećaja. Da ga, u neku ruku, već u utrobi umjetnički odgojimo.

Mi nismo išli ni ručati ni večerati, da tvoja pokojna majka ne bi izdeklamirala koju pjesmu. Ponajviše, dakako Preradovića.

Svake je večeri ona vrlo lijepo i čuvstveno odsvirala koju romancu ili sonatu. Svirala je i valcere i marševe, da dobiješ smisao za ritam.

Mnogo smo šetali po prirodi i divili se prirodnim krasotama.

Ona mi je sama znala često reći, kad sam se vratio iz ureda:

— Mato, ajdemo u prirodu, da nam nada naša dobije što više razumijevanja za prirodne krasote! Zar ne, da je i to potrebno jednom pjesniku ili umjetniku?

Kako vidiš, tvoja je pokojna majka bila umna žena.

— Kako je to, do vraga — upao je svom ocu u riječ mladi Držislav Radanović — da ja kraj svega toga nisam ni pjesnik ni slikar ni muzikant? Učitelj pjevanja mi je rekao, da imam sluh kao turopoljsko prase. Dakle, šta ja imam od tih vaših mjera opreznosti? Šta? Ništa osim ovih prokletih uhurina! Hvala vam lijepa!

— Nemoj, molim te, Držislave, da tek štogod mlatiš! Ti si pesimist! Ja sam uvjeren, da tvoj genij još spava. Ali on će se jednom probuditi. O tom sam tvrdo uvjeren. Ni mnogi drugi veliki ljudi nisu odmah počeli. Koliki su tek u tridesetoj godini počeli stvarati!

I onda samo tvoje rodjenje, kako je bilo slavno i misteriozno! Onako se, sine moj,

radjaju samo veliki ljudi! Sjećam se kao da se juče zbilo.

Pokojna tvoja majka i ja sjedili smo mjeseca augusta, dana šesnaestoga, kod prozora. Sunce je zapadalo. Na zapadu divno rumenilo. Čorde krava vraćaju se kući. Tugaljivo zvone velike kravske klepke, a čordaš duva u limeni rog — — —

Čitala je baš „Našu zemlju" od Petra Preradovića.

Znam, kao da je jučer bilo! Oh, tko bi to zaboravio!

Žarkim suncem, modrim zrakom,
Smije ti se otac s neba,
Imaš vina, imaš hljeba,
Imaš svega srcu svakom — — —

Tako je ona čitala, (ah, kako je čitala! muzika je to bila, muzika andjeoska, sinko!) kad pred našim stanom prasnu i zatutnji nešto urnebesno, strahovito.

Topovski tutanj. Kuća se stresla. Prašina se digla do neba.

Na cestu je pao meteor! Meteor, Držislave! Tvoja se majka onesvijestila i rodila tebe.

Pred kućom se skupio silan svijet. Vika, žamor, buka. Čudili se ljudi, zgražali i debatirali, a ti si se gore u sobi derao iz svega grla.

Imao si ista ova ušesa i bio si crn. Crn, kao nečastivi! Mati je tvoja ležala u krevetu i tužno stenjala, ti si još uvijek neutješivo, silno plakao, a ja — ja sam se sretan i nesretan uhvatio za glavu i letio po sebi, vičući:

— Ah, pesimist, bit će crni pesimist!

Drugog je dana tvoja mama umirala. Zaželjela je sirota, da te vidi, a kad sam te pokazao, blago se nasmiješila i rekla tiho:

— Mato, bit će glazbenik! —

Otac je zašutio duboko tronut, a Držislav se Radanović sasvim smeo, nije znao, što da o sebi misli.

— Ja, muzikant?! To je apsolutno nemoguće!

— Vidim ja, sine, — reče otac — da sam onda pravo prorekao: pesimist, crni pesimist!

Držislav je slegnuo ramenima i otišao na maturantsku večeru.

Tamo se lijepo zabavio. Padale su zanosne zdravice, pjevale su se gromke pjesme i ispražnjivale boce.

Već je svitalo, kad se Držislav Radanović vraćao kući. Duvao je strahovit vjetar. Činilo se, da će iščupati drveće i odnijeti krovove. Papiri su visoko letjeli, stakla su na plinskim lampama drndala, a svijetlo podrhtavalo.

Držislav je Radanović nabio šešir do ušiju i boreći se s vjetrom išao naprijed. Divovska borba! Vjetar se zabio u njegova omašna ušesa, kao u jadra. Hoće da mu odnese glavu, a Držislav Radanović ne da.

Stupao je korak po korak naprijed, a vjetar zviždao i urlao i žestoko udarao u njegove uške.

Držislav je Radanović proklinjao sve na svijetu.

— Do vraga i umjetničke sposobnosti! — bjesnio je on. — K vragu i muzika, kad će mi zbog ovih uhurina odletjeti glava. Što će mi umjetnički odgoj, kad mi od glave napraviše jedrenjaču! Tko da ne bude pesimist?!

DR. MIJO RADOŠEVIĆ: NACIJONALIZAM I SOCIJALIZAM U SVJETSKOM RATU. I. NACIJONALNI PROBLEM

Kiklopska tragedija razaranja, koja već ovo šesti mjesec potresa stožerima evropske kulture — došla je nenadano kao svaki dugo — očekivani dogadjaj. Tako kapitalistička koli socijalistička štampa je tu katastrofu neprestano nagoviještala, pa ipak — kad se je konačno zbila, ma da je neprestano pokucavala na vrata, ostali su začudjeni i jedni i drugi. I kako je nenadano došla — tako je i nenadano prouzrokovala čitavu jednu konfuziju izmijenivši preko noći mnoge političke, kulturne, gospodarske itd. vrednote. Socijalisti se pretvoriše u ultranacijonaliste, nacijonalisti traže provedenje mnogih „socijalističkih" zahtjeva za ograničenje privatne svojine (maksimalne cijene, državna prehrana itd.) — jednom riječi u čitavoj toj svjetskoj konflagraciji nema struje ni strujice, koja nije doživjela svoj klasični put i povratak iz Damaska.

Zanimljivo je pak već i danas konstatovati razne metamorfoze, koje u ovo vrijeme proživlješe razne političke vrednote kao nacijonalizam, rasno pitanje. Težina rata okomila se na sve — svemu je udarila svoj pečat, čije će tragove još i naši potomci držati moguće neoborivima do — — nove katastrofe. No najtemeljitije su zahvaćena u toj katastrofi dva za svog života neizmiriva protivnika — Mazzini-zam i Marksizam — — biva nacijonalni eksclusivizam i internacijonalni socijalizam. I zato ih je zasebno vrijedno promotriti.

„La patria è una communione di liberi e d' equali affratellati in concordia di lavori verso un unico fine. Voi dovete farla e mantenerla tale".[1] Onda: „La patria e u n a, indivisibile. Come i membri d' una famiglia non hanno gioia della mensa comune se un d' essi è lontano, rapito all' affetto fraterno, così voi non abbiate gioia e riposo finchè una frazione del territorio sul qual si parla la vostra lingua e divelta dalla Nazione".[2] I narod koji nije slobodan: „v' è non Nazione, non popolo, ma moltitudine, agglomerazione d' uomini che le circostanze riunirono, che circostanze diverse separeranno".[3] Talijanska Nacija dopire dotle dokle se govori talijanski, a preko te granice veli „non avete diritti".[4] I kad bude ovako riješeno nacijonalno pitanje: „La carta d' Europa sarà rifatta. La Patria del Popolo sorgerà, definita dal voto dei liberi, sulle rovine della Patria dei re, delle caste privilegiate. Tra quelle patrie sarà armonia, affratellamento." (Giuseppe Mazzini: „Doveri dell' Uomo")[5]

Drugim riječima: Svaki narod valja da ima i osnuje svoju državu — to je jezgra mazzinizma, biva nacijonalističke teorije prošloga stoljeća, koja je i kod nas poznata, no više kroz naočari filozofa njemačkog nacijonalizma Fichte-a. Praktični zaključci za praktičan rad za našu Naciju u tom pravcu dakako da su učinjeni — a i nisu učinjeni u tom pravcu. Mi smo narod polovičnih mjera u svemu, pa možemo reći i jedno i drugo — istim pravom. U nas etatistički nacijonalizam nije bio razvijen, a o iredenti do danas kod nas nije bilo ni govora. Ono što se neko vrijeme prepiralo o „okviru" i „izvan okvira" bilo je jedno šuć muć pa proli, koje je sve svršilo u — okviru, ergo bez konačnoga povlačenja konzekvenca Mazzinia, Fichtea ili recimo Kvaternika. Priča Menenije Agrippe o narodu kao o organizmu, koji se raspada u razne klase, koje su medjusobno tako ovisne kao pojedini organi tijela, te jedna bez druge ne može biti — može se još uvijek označiti kao jezgra svih naših nacijonalista bez razlike političke boje. Tu ćemo misao naći kod grofa Oršića i drugova, koji postaju „Horvati" radi poreza, koje im nameće Josip II. i radi urbara, kojima ih je blagoslovila već i Marija Terzija. Tako možemo prve tragove našeg nacijonalizma pratiti kao reakciju protiv liberalnih i demokratskih načela francuske revolucije. I zato ti prvi pokušaji propadoše, da se kasnije uzmognu pridići u demokratskom ilirizmu. Naivnost i humanistički nacijonalizam možemo prozvati tu epoku, koja se kasnije raspada u više grana, od kojih su najmarkantnije dvije: starčevićanski etatistički nacijonalizam, koji nalazi svoj grob u rakovičkoj buni — a ono što

dalje od njega imamo, tim imenom više se ne može zvati, jer se je smirilo u „okviru" poliglotne jedne države, ergo protimazzinianski, te taj pokret možemo dalje zvati konfuznim nacijonalističkim federalistima, koji drže da su i onda Mazzinijevci, kada najviše griješe protiv njegovih temeljnih zasada, kao što su pričali i pričaju da su starčevićanci, a Starčevića desavuiraju na svakom koraku. Druga grana razvila se u jugoslavensko kulturno jedinstvo — bez programa jedne jedinstvene nacijonalne jugoslavenske države. Prema tome Mazzini-Fichteova osnovna zasada, da svaki narod treba da ima i da osnuje svoju državu, t. z. etatistički nacijonalizam, nije kod nas imao u najužem smislu te riječi pravih pristaša, koji bi išli za njegovim praktičkim ostvarenjem i to s jednostavnoga razloga, jer je taj jugoslavenski nacijonalizam bio rascjepkan sam medju sobom raznim teritorijalnim i plemenskim nacijonalizmima : hrvatskim, slovenskim, bosanskim, bugarskim, srpskim itd. Pa i naša pravna znanost — u koliko se može govoriti o čistoj našoj pravnoj znanosti — slabo obradjuje odnos narodnosti prema državi, te nema kod nas nijednoga pravnika, koji bi zabacivao mnogojezičnu, a postavljao se na isključivo jednojezičnu državu, te koji bi isključivo nacijonalni princip à la Mazzini smatrao državotvornim faktorom. Rara avis bio bi pokojni Pliverić, koji je jedared zapao u fanatizam iuris resistendi što više koji je propovijedao revoluciju i to „pravo na revoluciju" za svaki narod, koji se osjeti povrijedjenim u svojim nacijonalnim interesima biva u pravu jezika, kulture itd. Praktički je Pliverić bio unionista, dakle nije zabacivao mnogojezičnu državu, te prema tome ni njegovo gornje naučanje ne treba uzeti suviše ozbiljno. Najmladjim našim nacijonalističkim pokretom teško se je baviti, jer još ni programatski nije bio razradjen — a za praktičke rezultate njegova djelovanja jedna godina rada znači skoro kao ništa. Naš nacijonalizam nije dakle temeljito programatski i teoretski razradjen, a ono sve što je inače pisano i literatski i znanstveno u našoj gradjanskoj knjizi može se jednostavno svesti na priču Menenije Agrippe s tom diferencom, da je stari Rimljanin znao o kom organiznu govori — dočim naši nacijonaliste često nisu znali, niti znadu precizno o kome govore — jednom riječi naš gradjanski nacijonalizam nije bio ni u kom pravcu pravi mazzini-fichteovski etatistički nacijonalizam.

Jugoslaveni u Austro-Ugarskoj monarhiji nisu usisali u velikom stilu razradjenih nacijonalističkih teorija, dočim su Jugoslaveni van monarhije njima prožeti do u srž. Balkanski rat protiv Turske vodjen je pod vidom oslobodjenja konacijonala Balkanskih Saveznika — Srba, Bugara i Grka, a i u sadašnjem ratu uvjeren je skoro čitav srpski narod da konačno realizuje ulogu jugoslavenskoga Piemonta. Taj je njihov nacijonalizam politički, militaristički i revolucionaran — dočim je naš više kulturan i kao takav pasivan. Kod njih je primeran pojam Nacije, onda dolazi tek država — jednom riječi oni su pravi etatistički nacijonalisti, u kojima se obim pojmovima daje po prilici jednaka važnost. Nacijonalna država je po tom pojmu i gospodarski i politički jedna cjelina — što treba to proizvodi i dalje više ne treba — nacijonalna država dostaje sama sebi govore oni sasma ozbiljno i još ozbiljnije vjeruju u to, te zavojevačkih težnja prema inojezičnim narodima u tih nacijonalista nema. Dakako, mislimo većinu pristaša, a nipošto odgovorne državne faktore. Spisi Balcanicusa (Arbanaski problem i Srbija i Austro-Ugarska) i Dr. Vladana Gjorgjevića (Arnauti i Velike Sile) mute tu idilu mazzinijevskog idealnog nacijonalizma u srpskoj literaturi ; kao i vojni pohod Srba kroz Albaniju u srpskoj politici; jer što Srbi traže za sebe kao Nacija — na to isto poriču pravo Arnautima, jer su — vele — nekulturni i inferiorna rasa. Prema tome čistog idealnog nacijonalizma nema više ni kod Srba, koji ulažu i igraju va banque za nacijonalno oslobodjenje — jer i oni žele postati ne čisto nacijonalnom državom — nego nacijonalnom srpskom državom, u kojoj će imati hegemoniju u rukama Srbi. A što vidimo kod Srba u embrionu to kod ostalih država vidimo već potpunoma razvijeno — u još većem stilu i u detalj. No o tom po tom.

Mnogi naivni — većinom kavanski — političari drže, da je ta vojska — vojska seljaka i radnika — prožeta do srži idealima nacionalnoga oslobodjenja, da je to rezultat fanatizovane propagande i sličnih idealizama. I mnogi se dive, kako je srbijanski seljak pristupačan kulturnome i političkome radu

I fraze frcaju, a Don Kihoti i entuziaste, koji vjeruju u apsolutnu moć propagande, dolaze do neugodne spoznaje svoje — impotencije. Medjutim sve su to fraze, fraze i fraze. Srbija je još i danas pretežno agrarna zemlja. Do jučer je proživljavala fazu prijelaza iz zadružnog seoskog gospodarstva u sitni, individualni seljački posjed. Tu je krizu preturila uslijed povećanoga novčanoga gospodarstva — koje je morala favorizirati i sama državna uprava da uzmogne udovoljiti svojim obvezama na strani. Novčanim gospodarstvom i sitnim i većim individualnim seljačkim posjedom — osjetila je Srbija želju za — ekspanzijom, proširenjem svoga djelokruga, kojih težnja nije mogla imati, dok je živjela u sredovječnom zadružnom komunizmu. A evo zašto:

„Srbija je još uvek pretežno agrarna zemlja. Od njenoga celokupnoga izvoza, koji je 1910. dostigao cifru od 98,388.028 dinara, sirovine čine nepunih 64 od sto a preradjevine 36 od sto. Sa izuzetkom 1,691.899 dinara izvoza sirovih rudarskih proizvoda i 10,320.817 dinara preradjenih rudarskih sa nekoliko stotina hiljada industriskih proizvoda, s a v o s t a l i i z v o z o d 88% č i n e p r o i z v o d i z e m l j o r a d a i s t o č a r s t v a i od tih proizvoda prve, najneposrednije preradjevine. Cela srpska izvozna trgovina leži dakle na seoskom gazdinstvu u kome još uvek preovladjuje sitni posed, a na izvoznoj trgovini leži sposobnost Srbije da odgovara svojim dužničkim obavezama. T a k o j e p i t a n j e o o b e z b e d j e n j u i z v o z a p o s t a l o z a j e d n i č k o m b r i g o m d v a t a k o u d a l j e n a s v e t a: v l a d a j u ć e b u r ž o a z i j e i s e o s k e m a s e. Za buržoaziju koja državom upravlja osiguranje izvoza je značilo osiguranje poreskih prihoda, osiguranje uvoza zlata potrebnoga za plaćanje interesa na državni dug. Svaki poremećaj izvozne trgovine pogadjao je najosetljivije mesto svake vlade, jer su joj time ugrožavana neophodno potrebna sredstva za održanje na vlasti. Ali poremećaj izvozne trgovine pogadjao je i najosetljivije mesto seoske mase, jer je vodio padanju cena agrarnim proizvodima u zemlji. A štogod je seljak prinudjen, da svoje proizvode jevtinije proda, u toliko mora izneti na pijac veći deo svoje žetve, pa da podmiri potrebu u novcu, u toliko manji deo žetve ostaje za potrebe njegove porodice." (D. Tucović: Srbija i Arbanija.)

Prema tome je jasno, da je izlazak na more pitanje svih slojeva u Srbiji, jer samo tako mogu da se osiguraju za budućnost. Tom gospodarskom motivu koga osjeća i zadnji srpski seljak kao svoje osobno i državno životno pitanje, dana je mazzini-fichteovska nacijonalistička etiketa — pa je onda tamo razumljiv dvostruki fanatizam srpskoga vojnika, jer se on bori za sebe lično i istodobno se žrtvuje za druge — a to je maksimum idealizma, koga se može dati vojniku, da se hrabro, fanatizovano i neustrašivo bori. Iz svih tih motiva je jasno razumljivo, čemu se srpska žena više interesuje i bolje pozna trojni sporazum i trojni savez, nego li naša litanije svih svetih.

Iz svega što rekosmo proizlazi, da je stari mazzinijevski nacijonalni princip u Srbiji još prilično sačuvan, ali da se već i tuj ide preko njegovih granica — njegova programa. Momenti su to gospodarske naravi, koji sile danas jedan narod, da se širi na račun drugoga — a današnji rat u svih ratujućih stranaka u većem dijelu drugoga cilja ni nema. Gospodarski momenat imade prevagu, a prema tome momentu je počeo i nacijonalizam XX. vijeka, specijalno nacijonalizam u ovoj svjetskoj konflagraciji dobivati sasma drugi sadržaj, nego li nacijonalizam XIX. stoljeća, koga smo gore u kratkim potezima iznesli. Srpska zavjetna misao proširila se ne samo na jezične konacijonale, nego se prema našem novinskom pisanju vidi da sada aspirira i na inojezična područja, t. j. da je nacijonalizam srpskih vladajućih elemenata potpunoma jednak nacijonalizmu ostalih velikih suborioca, s kojima su upleteni u današnjoj svjet-

skoj konflagraciji. To bi bio ukratko abboziran nacijonalizam naših susjeda, koji nas baš radi toga najviše i zanima. Htjeti sada baciti pogled u budućnost i budući razvoj toga nacijonalizma teško je, pravo reći nemogućno je, dok mač konačno ne odluči.

Mutatis mutandis proživio je tu evoluciju talijanski, engleski, ruski, francuski, pa i njemački nacijonalizam. Današnji talijanski zakupnici Mazzinijevih ideja namiguju i žmure obim očima na našu Istru, Dalmaciju s otočjem, pa Arbaniju, Tunis i t. d. — unatoč tome, da na tim obalama žive narodi inorodnog jezika. Mazzini je u Italiji desavuiran od vlastitih svojih sljedbenika kao kod nas — Starčević. Danas se ne radi o idejama, nego o proširenju gospodarskih utjecaja — a ti se nikako ne mogu poklopiti sa ograničenom nacijonalnom državom. Industrijski i financijski kapital Italije ne nalazi više dostatnoga područja u granicama nacijonalne države i on teži za proširenjem, za novim tržištima. To proširenje biva skromno, polagano — ali sigurno. No o čistom nacijonalizmu XIX. stoljeća nema više ni govora, ma da se sva ta preduzeća poduzimlju sa najčistijom nacijonalističkom frazeologijom. Čak ne manjkaju ni D'Annunzievi soneti i drame à la „Nave".

Njemački je nacijonalizam u ovoj svjetskoj katastrofi najzanimljiviji, jer se po općenitom mišljenju njemačkih intelektualaca i političara radi njemačkom narodu o — „bit i ne bit"'. Prema dr. K. Renneru („Der Krieg und die Wandlungen des nationalen Gedankens" Kampf. sv. I. 1915.) i njemački je nacijonalizam u prvim svojim počecima. „Nichts will man, als ungestört auf eigenem Gebiet wirtschaften. Fichtes geschlossener Handelsstaat soll für die Bourgeoisie verwirklicht werden. Der deutsche Zollverein (1834) hat ihm vorgearbeitet, Friedrich List's „Nationales System der politischen Oekonomie" hat ihn vorgedacht. Ein nationales Eisenbahn-, Schiffahrts und Fabrikwesen soll geschaffen werden. Noch ist die Nation schwach, sie ist geschichtlich spät angetreten und bedarf einstweilen des Schutz- als Erziehungszolles, jedoch nur als Uebergang, um später dem Freihandel Platz zu machen. Der Freihandel aber ist — wie sein englischer Verteidiger sagt — Jesus Christus, ist der Friede zwischen den Völkern".

Kao i mazzinizam tako je eto i fichteizam u teoriji revolucijonaran prema unutri, miroljubiv prema vani — izuzevši, ako se radi o braći konacijonalima, koji jošte stenju pod tudjim gospodstvom. I svatko bi očekivao da će prema toj ideologiji biti sklapani i državni ugovori, t. j. da će Njemačka biti najneprijateljskije raspoložena prema Austro-Ugarskoj monarhiji, gdje živi najviše Nijemaca van Njemačke — dakle pod tudjim gospodstvom.[6] Malo čudnovato — a ipak jedna sasma prirodna upravo u danim prilikama najprirodnija stvar, da je taj savez sklopljen. Njemačka nacijonalna država naprtila je sebi nakon 1870. g. dvije revanche — francusku i austrijsku. Da se riješi jedne — sklopila je s Austrijom savez i tako su jednim mahom ubivene dvije muhe — nestalo je jedne revanche i stvorene su dvije njemačke velevlasti, kako to otvoreno i samodopadno priznaje Bismarck u svojim „Gedanken und Erinnerungen". No nisu tome savezu uzrokom samo politički momenti i nije njemačka iredenta prestala biti opasnom samo toga radi, nego je tome uzrokom i naglo razvijanje njemačke industrije. A prema iskustvu starijih naroda „Das Ideal des modernen Kapitalismus ist darum gar nicht mehr der Nationalstaat, sondern der Nationalitätenstaat, aber ein Nationalitätenstaat, in dem nur das Staatsvolk des herrschenden Landes gebietet und ausbeutet, die anderen Völker ihm wehrlos ausgeliefert sind. Sein Vorbild ist nicht mehr der englische Nationalstaat, sondern das britische Weltreich" (Otto Bauer: „Nazionalitätenfrage und Sozialdemokratie").

Zaslugu zato da se nacijonalni princip pretvorio u narodnosni, (nacijonalitetni), pojmljiv je vrlo lako iz konstrukcije gospodarskoga života nacijonalne države. Domaći kapital uz zaštitne carine brzo nabuja i osvoji sva domaća tržišta, a kad je s time gotov, onda svom svojom ekspanzivnom snagom teži — van granica. A tu opet nalazi granice druge nacijonalno uredjene države i onda dolazi do — parnice, u kojoj mjesto §§ riču topovi. Kapi-

talistički zasićene države ne mogu nikako da ostanu unutar nacijonalnih granica svoje države, ako ne će da im kapital leži neuposlen, da propada, t. j. one moraju van granica. A da se to postigne nužna je jaka vojska i mornarica. I došavši Njemačka u svom gospodarskom razvoju do toga stepena kapitalističke zasićenosti napustila je svoju čistu nacijonalističku ideologiju tipa Fichte-Mazzini i Vilim II. je bio potpunoma savremeni odjek gospodarskog razvoja svoje Njemačke, kad je kliknuo: „Deutschlands Zukunft ruht auf dem Wasser", a njemački se kapital navrnuo u Tursku i afričke kolonije, da privede nova bogatstva materi zemlji. „Der nationale Imperialismus ist heute die nationale Idee der herrschenden schlechtweg", kaže sasma ispravno Renner, a mi nadodajemo i nacijonalna ideja njemačkih socijalista. I onda doslovno veli ovo:

„Das englische, französische, russische Reich, die sich als Nationalstaaten ausgeben, sind das ja schon lange nicht mehr. Jeder von Ihnen ist eine unermessliche und überraschend bunte Internationale! England allen voran: Diese Internationale, einerlei ob freien Willens oder Kraft staatlichen Zwangs marschiert real auf den flandrischen Schlachtfeldern auf, Kanadier neben Australiern, Kapländer neben Indern. Und Russland neben ihm: auf den polnischen Schlachtfeldern ruhen neben den Schweden Finnlands und baltischen Deutschen, Tataren der Krim, Kirgisen und Turkmenen. Und Frankreich nicht minder: Araber von Algier und Marokko und Neger stehen mit Pariser Proletariern in einer Front".

Ta internacijonala svih rasa, koja brani nacijonalne imperijalizme Engleza, Francuza i Rusa — stoji i opet prama drugoj internacijonali, koja se bori za njemački nacijonalni imperijalizam, a sastoji se „neben den Deutschen des Reiches, Deutschösterreicher, Magyaren, Polen, Tschechen, Serbokroaten, Rumänen und Italiener Oesterreichs". Nakon što je ovako fiksirao tendencu današnjih borbi zaključuje: „Das Nationalitätsprinzip (Fichte-Mazzini. Op. p.) wollte die Nationen frei nebeneinander stellen, der nationale Imperialismus stellt sie unfrei unter eine gemeinsame Knute. Und der Streit zwischen den Herrschenden der Welt scheint nur noch, ob diese Knute englisch, russisch oder deutsch sein soll".

Prema svemu što vidimo svuda po čitavom svijetu princip jednonarodne, jednojezične države bačen je već medju staro željezo čak i u državi kao što je Srbija, koja je sebi na svoj barjak stavila simbol Piemonta, ergo teorije jednoga Mazzini-a. Princip čiste nacijonalne države je u ovoj svjetskoj konflagraciji potpunoma zbrisan sa lica zemlje — unatoč tome, da se govori, piše i vjeruje, a i ja vjerujem u to, da će nakon ove oluje nacijonalno pitanje biti riješeno mnogo pravednije — nego danas. Dakako sve ovisi o konačnom rezultatu, kako će ova olujina prestati. Juristi će nakon toga pisati i opet knjižurine, da državu sačinjavaju teritorij, organizacija i narod... da je sasma irelevantno kakve je rase taj narod itd. Tako će pisati ideolozi i juriste gospodujućih nacija, a reakcionarni juriste zarobljenih naroda stavljat će im pod nos — Mazzinia, Fichtea i dr. — — ako budu smjeli. No kako se čini, nacijonalni je imperijalizam mnogo snošljiviji u nacijonalnom pitanju, nego li je to bila i jeste nacijonalna država. Dostatan je tome taj fakt, da urodjenici Senegala, Jave, Alžira i Indije uživaju potpuno znanje i poštivanje njihova jezika sa strane Engleza i Francuza i da engleska vlada kazni (smanjenjem plaće) a onda bezobzirno otpušta svoje činovnike, koji u tri godine ne nauče urodjenički jezik! Nacijonalni sporovi će dakako ostati, no nacijonalna mržnja ne će imati nacijonalističke sadržine — bit će to većinom, ne svuda, klasna mržnja zaodjevena u nacijonalno ruho. Tumačiti tu pojavu u Austro-Ugarskoj monarkiji znači sipati vodu u rešeto, t. j. činiti suvišan posao. O promjeni kurza nacijonalne politike u našoj monarkiji već se potajice mnogo šuška — no što će i kako će sve to ispasti to je još muzika — budućnosti. Kurz će biti onakav kakvim ga bude narezala sablja.

U tome su složni svi — pa u tom pravcu već i razvijaju svoje teorije naročito Madžari. O tome, da pobjedu centralnih vlasti žudljivo iščekuje Tisza i njegova 67 maška garda, nije

ništa naročito ni osobito. No zanimljiva je pojava; da su u tome složni kao jedan i madžarski četrdesetosmaši, nosioci ideje nacijonalne madžarske države, koji su pred kojih 10 godina tražili realizaciju raznih Kossuthovih zahtjeva kao samostalno carinsko područje itd., te koji su oduvijek težili i čekali zgodu, da je izrabe u tu svrhu da osnuju samostalnu madžarsku državu. Ne doduše na principima Mazzinia, nego L. Kossutha — pa je zanimljivo da u ovoj svjetskoj konflagraciji puštaju na cjedilu Kossutha košutovci — kako su napustili Fichtea fihteovci, a Mazzinia — mazzinijevci.

Dakako da Košutovci svoje odstupanje od Košutovih načela argumentiraju — Kossuthovim pisanim ulomcima. No to nije ništa osobito ni novo. Glavno je, da su ga — napustili. Oni se danas bore za bitak Austro-Ugarske monarkije jednakim, ako ne i većim fanatizmom od samih 67-sedmaša. Evo kako to argumentira vodja madžarskih Kossuthovaca grof Apponyi:

„Glede Balkana imade madžarski narod pozitivnu zadaću, a još više će je imati poslije rata. Nipošto u smislu teritorijalnoga osvajanja. Balkan imade da pristane uz zapad i to svojim gospodarskim i kulturnim vezama, a da pri tome ne bude okrnjena samostalnost balkanskih naroda. No prije svega kao preduvjet jest slom one snage, koja drži danas balkanske narode u svojim rukama. Bez toga ne može se na to ni misliti. Čim na jugu Evrope ne će biti straha pred Rusijom, a niti će se vjerovati u njezina obećanja, koja ona ispuniti ne može, krenut će razvitak balkanskih naroda prema zapadu. Ne trebam tek naglasiti, da će u ovom radu madžarski narod imati veliku ulogu i da će mnogo toga odvisiti o nama. Nema sumnje, da će madžarska narodna politika poslije rata stajati pred velikim zadaćama, pa oni, koji će imati u ruci vlast, bit će dužni državničku konstruktivnu umjetnost podići na najvišu stepenicu, a isto tako bit će potrebno, da narod tada ne izgubi trijezni sud. No to su stvari, koje tek kasnije dolaze na dnevni red, jer u prvom redu treba da riješimo sadašnju zadaću, naime da pobjedimo. Sve mogućnosti se otvaraju našem narodu, ako pobjedimo, isto tako sve mogućnosti se isključuju, ako ne pobjedimo. Pobjeda Rusa bila bi potpuni fiasko madžarskog historijskog poziva. Taj historijski poziv bit će naša slava, ako ovaj napadaj, najpogibeljniji što je ikada prijetio zapadu, bude razbijen o našu snagu. U slučaju da ne pobjedimo, prelazio bi istok preko naših lješina na zapad, a u drugom slučaju značilo bi naše narodno ojačanje, ako pobjedimo. Ali sve to samo onda, ako budemo snažni faktor pobjede. Naši vojnici izvršuju svoje dužnosti, oni su na bojnom polju doista faktori, ali iza bojnog polja teče još uvijek nečujno natjecanje naroda. Zato je svatko — tko je Madžar — dužan da sve žrtvuje za ovaj rat i za pobjedu, koja će značiti veliko ojačanje madžarskoga naroda. („Obzor" od 28. I. g. 1915.).

Iz ovih pitijskih rečenica, u kojima se mnogo brbljalo, a malo reklo, kako je to već običaj kod političara, kojima govor služi za to da sakriju svoje misli — — proizlazi jasno samo jedno, a to je, da madžarski narod nalazi svoje spasenje u sadašnjem državnom sklopu — t. j. da su madžarski Kossuthovci na usta svoga vodje konačno otkazali ljubav nacijonalnoj samostalnoj državi, te da pristaju uz novu teoriju nacijonalnoga imperializma primijenjenoga na Austro-Ugarsku monarkiju, u kojoj dakako žele da i dalje ostanu ono što Nijemci zovu — „Herrennation".

Zapažajući Renner tek uz put tu promjenu madžarskoga javnoga mnijenja piše: „Erverrät uns, dass die Interessen der Staatlichkeit dem alten Ideal der Nation bei den herrschenden Klassen schon lange den Vorrang abgewonnen haben, dass es sich der Zeit nicht um Bewährung der nationalen Idee, sondern um die Wahrung wirtschaftlicher Interessen historisch überkommener Wirtschaftsgemeinschaften handelt". Tuj je nužna mala korekcija. Kod Madžara se poklapa sadašnji državni i njen gospodarski ustroj sa njihovim pojmom nacijonalnosti. Sasma ispravno opaža Apponyi, da poraz u ovom velikom ratu znači i konac madžarstva u njegovom sadanjem smislu; te je taj rat i ako za koga, a ono svakako za Madžare pitanje ne samo samostalne gospodarske, nego uopće i nacijonalne egzistencije kao gospodujuće nacije. Jedno i drugo je tako

usko medjusobno skopčano i vezano, da jedno od drugoga nije moći nikako i na nikoji način lučiti. Medjutim tako se to u Madžarskoj govori i piše, a je li se tako iskreno i misli — to je druga stvar i pitanje skore budućnosti.

Prema svemu, kako se vidi, općenito pitanje rase, nacije — počinje danas bivati stvar drugoga reda. I kad je ono njemački državni kancelar Bethmann-Hollweg u Reichstagu pred par godina zagrmio o predstojećoj borbi izmedju germanske i slavenske rase — zacijelo nije mislio na to, da će se u toj rasnoj borbi uz bok Nijemaca boriti i gomile ostalih naroda pa — i Slaveni. U drugu ruku opet uništitelji „germanstva" s ruske strane — ruski car i njegova familija nemaju ni kapi ruske krvi — oni su pravo reći čistokrvni Nijemci. I da lakrdija bude potpuna, ti ljudi, a i većina ruskih vodećih krugova, koji su si svi svijesni njemačkoga porijetla — vode akciju da unište — njemačku rasu. Postavivši se ovako na rasno stanovište zapast ćemo u jedan ludjački circulus, iz kojega nema logična izlaska — jer ne ćemo moći ništa razumjeti, a ni protumačiti. Rasa je i znanstveno dubiozan pojam, te bi Gumplovicz sa svojim socijološkim pojmovima rasne borbe možda imao pravo tu i tamo, kad odmah u svojim osnovima ne bi bio — mistik. Nikako ne možemo doznati što je to rasa i to čista rasa i na osnovi toga protumačiti historiju ljudstva. Danas se žuta i crna rasa bori uz bok bijele rase složno ko jedan — ergo motivi gospodarske naravi jači su i tuj, nego li pitanja krvi — te je tim faktom dostatno desavuirana teorija o borbi rasa kao determinanti ljudskoga razvoja.

Evropa je mozak svijeta — ona odlučuje sudbinom naše planete, ona je lučonoša i kolijevka sadašnje civilizacije. Evropa je preturila rimski cezarizam, sredovječni papizam sa potpunom plemenskom decentralizacijom, te preturuje sada jedan centralizovani imperijalizam. Elementi „staroga" svijeta ostali su u mnogočem makar i u novom preodjevenom ruhu i pod novim nazivima. Mali narodi se u mnogočem trse kako bi postali još manji, te se čak elementi istoga naroda kao n. pr. Srbi i Bugari bore „do istrage moje ili tvoje", što u mnogočem naliči sitnoj plemenskoj mržnji raznih arnautskih plemena medjusobno, a što sve zajedno znači mračni srednji vijek.

Ići otkrivati uzroke tome značilo bi pretresati historiju Evrope, a to konačno nije svrha ove rasprave. Tek samo još jedno! Kako je najrazvijeniji kapitalizam u Americi bacio posvema u pozadinu nacijonalni problem, kako je skoro socijalistička Australija jednako dala nacijonalizmu podredjenu važnost kao refleksu plemenskoga decentralizma srednjega vijeka — obje su ove gospodarski najrazvijenije države u svrhu gospodarskih i kulturnih ciljeva stvorile golema državna područja, veća i snažnija od najjačih historičkih monarkija! To je federalizam na osnovu nacijonalne ravnopravnosti — putokaz za buduću federaciju evropskih recimo saveznih država na osnovu nacijonalne ravnopravnosti! Dakako muzika budućnosti — moguće daleka, moguće i bliza, da bi Evropa došla do onoga razuma do koga je u njoj došla — Švicarska.

Princip nacijonalizma poprimio je novu sadržinu unatoč tome da je ime ostalo isto. Nacijonalizam danas više nije — nacijonalizam.

SLAVKO JEŽIĆ: FRAN KRSTO FRANKOPAN KAO KNJIŽEVNIK

Unatoč znamenite kršćanske pobjede kod sv. Gottharda g. 1664. obvezao se car Leopold (1658.—1705.) nekoliko dana kasnije sklopljenim mirom u Vasváru, da će Turcima ne samo ostaviti sav dotadanji posjed netaknut, već da će platiti i 200.000 talira u ime ratne odštete. Hrvatsko i ugarsko plemstvo, koje se ponadalo, da je nadošao čas, gdje će Turci biti definitivno poraženi i protjerani iz Ugarske i Hrvatske, uzelo se buniti zbog toga sramotnog mira. U svojoj buni nije vidjelo ništa nezakonita, jer se oslanjalo o Andrijinu zlatnu bulu iz g. 1222.

No čitava ta plemićka zavjera nije imala mnogo sreće. Nezadovoljnici izgubiše najprije kolovodju Nikolu Zrinskoga, hrvatskog bana i madžarskog pjesnika, koga razdere g. 1664. u lovu nedaleko Čakovca nastrijeljeni vepar. Domala umrije drugi član zavjere ugarski palatin Franjo Wesselényi (1667.), a nezadovoljnici se raspršiše, pa rade dalje svaki na svoju ruku. Petar Zrinski, naslijediv brata Nikolu u banskoj časti, pregovara s francsukim kraljem Ljudevitom XIV., s Poljskom, s Venecijom, ali ga svagdje zavaravaju i ostave konačno na cjedilu. Kad je bio tako prisiljen, da se uteče posljednjoj nadi — Turcima, bio je izdan, od Turaka prevaren i pao je u nemilost kod dvora. Kad se stvar već tako zaoštrila, da su njemačke čete pošle da zaposjednu njegova imanja, pohitao je u Beč, da se opravda i da nanovo steče milost vladarovu.

S Petrom Zrinskim pošao je u Beč i šurjak mu, mladi Fran Krsto Frankopan. Ovaj je dosta kasno pristao uz urotu, bolje reći on u nju nije ni bio pravo upućen, jer je Zrinski zahtijevao od nezadovoljnika, da njegovu šurjaku ne govore ništa o cijeloj stvari, valjda jer se nije pouzdavao u njegovu laku ćud i mladost, a i zbog nekih porodičnih razmirica. Istom godine 1669., kad je trebalo prevesti na talijanski uputu, koju je Zrinski sastavio hrvatski i koju je njegov poslanik Bargigli imao odnijeti poljskom kralju Mihajlu Wišniowieckomu — potražio je Petar svog šurjaka, koji je upravo doputovao u Beč, izmirio se s njime, uputio ga u zavjeru i umolio ga, da mu onu uputu prevede na talijanski, što Frankopan i učini.[1]

Tako je Frankopan pristao uz urotu. A nije to bilo njegovo pravo polje. U njega nije bilo zrela promišljanja, valjana iskustva i diplomatske prepredenosti. Bio je još mlad, pun života, lakouman i zaljubljen u Italiju i njenu galantnu poeziju, koja je baš u ono doba bila u stadiju opadanja, pa je mjesto misli i čuvstava u njoj prevladavala forma i onaj usiljeni kićeni stil, karakterističan za sedamnaesto stoljeće — s e i c e n t o.

Godina rodjenja Frankopanova nije točno poznata. Uzmemo li na um, da se u oporuci, što ju je u rujnu g. 1643. napravio u bolesti njegov stric Nikola Frankopan († 1647.), i u kojoj oporuci dijeli svoja imanja medju nećake, spominju samo braća Franova Gašpar († 1653.) i Juraj († 1661.), a o Franu nema ni spomena — izgleda, da ga tada još ni na svijetu nije bilo. Prema tome bi se Frankopan rodio najranije koncem godine 1643.[2] To bi se prilično podudaralo i s izvještajem mletačkog poslanika Marina Zorzija, koji 5. travnja 1670. veli za Frankopana, da je u „gioventù non passando vint' ott' anni"[3] t. j. da mu jošte nema dvadeset i osam godina; po našem računu nije mu tada još ni dvadeset i sedam godina bilo. Svakako nema dokaza, da bi se Frankopan, rodio g. 1641., kako to uzima dr. Drechsler[4] premda bi ta godina bolje pristajala za razumijevanje njegova književnog rada.

Majka mu je bila treća žena Vuka Krste Frankopana, Njemica Dora udova Paradeiser, rodjena Haller de Hallerstein.[5] O djetinjstvu Frankopanovu nemamo nikakih podataka. Sam nam kaže u pjesmi „Cvitja razmišlenje i žalosno protuženje" (iz g. 1670.):

U kolipki majku zgubih,
u ditinstvu otca stužih,
imam krila prekinuta,
do dva bratca poginuta.

Podaci u toj pjesmi odgovaraju istini. Otac mu je umr'o god. 1652., dakle, kad je Franu bilo oko osam do devet godina, brat Gašpar god. 1653., a brat Juraj god. 1661. Možemo dakle zaključiti, da je već za rana ostao i bez majke.[6]

Odgoj je Frankopanov morao biti dosta pomnjiv, jer već za mlada vlada izvrsno latinskim jezikom i poznaje stare klasike. Nema sumnje, da je i talijanski u ranoj mladosti naučio, er već kao trinaestgodišnji mladić putuje u Italiju k talijankome rodu. Na svome prvom i zadnjem sastanku s Petrom Zrinskim u Wiener Neustadtu dan prije smrti govorio je s njime njemački, dakle je znao i njemački. Nezna se, kad je naučio francuski. ali da ga je poznavao, slijedi odatle, što je utvrdjeno, da je prevodio Molièrova „George Dandina" s francuskog originala.[7] Ne može se reći, da li je govorio madžarski, jer za to nema nikakovih podataka, ali radi veza s madžarskim plemstvom ne bi to bilo nemoguće. Svakako stoji, da je za svoje vrijeme i doba bio veoma naobražen, osobito ako se uzme na um kratki njegov život, ta pogubiše ga vjerojatno u dvadeset i osmoj godini!

Godine 1656. putuje Frankopan u Italiju, vjerojatno da primi u baštinu mu ostavljeni grad Nemi (jugoistočno od Rima, nedaleko grada Frascati) po smrti markeza Marija Frangipani. Izmedju hrvatskih Frankopana i talijanskih Frangipana podržavale su se naime veze još od vremena, kad je Nikola Frankopan († 1432.) god. 1430. posjetio Rim, gdje ga je papa Martin V. svečano dočekao i potvrdio, da su krčki knezovi potomci rimskih F r a n g e p a n a.[8] U XVI. i XVII. vijeku dobri su se odnosi izmedju obadviju ovih porodica uzdržali. Iza podjele imanja s braćom odselio se stric Franov Juraj god. 1610. u Italiju, gdje je u Porpettu (kraj Udine) pod pokroviteljstvom Venecije osnovao novu granu Frankopana friulskih, pa je njegov sin ili unuk bio i Orfeo Frankopan, koji je s Franom živio u Hrvatskoj, a kasnije pobjegao pred Nijemcima sa ženom mu Julijom u Italiju. U XVII. su se dakle stoljeću podržavale bliske veze s Marijem Frangipanom, markizom di N e m i, potomkom napuljske grane Frankopana, koji su uistinu potjecali iz Hrvatske (polovicom XIV. vijeka). Ne imajući potomka sastavi Marije 17. septembra 1638. oporuku, kojom ostavi po svojoj smrti sav imutak Nikoli Frankopanu, stricu Franovu. Kad je ovaj umr'o 1647. bez djece, učini Marije nasljednikom Vuka Krstu i najmladjeg mu sina Frana; ako i poslije njih ne bi ostalo potomstva, prelaze imanja na friulsku granu Frankopana. No nedugo po smrti Vuka Krste (1652.) načini nepostojani Marije opet novu oporuku dne 14. januara 1654. i ostavi za svog nasljednika kardinala Antonija Barberinija, a nato za nedjelju dana umrije. Ali kardinal Barberini darova pismom od 2. novembra 1655. mladomu Franu Krstu grad Nemi sa svim pravima, a k tomu još i dvorac na trgu sv. Marka u Rimu. Tako je Frankopan postao markizom di Nemi i on se prvi potpisuje tim naslovom. I njegova je sestra Katarina prihvatila naslov markize.[9]

Prigodom odlaska Franova u Italiju preporuča 24. maja 1656. brat mu Juraj njegova imanja na pasku zagrebačkome kaptolu.[10] Daljnji trag na tom putu ostavio nam je Frankopan time, što je u Macerati god. 1656. štampao svoju l a t i n s k u e l e g i j u, koju je ispjevao zbog žalosti nad odlaskom nazaretske kućice Bogorodičine iz Trsata u Loretu (g. 1294.). U predgovoru spominje Frankopan, da je pošao u Rim, ali ga je prestrašila kuga (Romam petentem me cum infensa terruerit lues). Svakako je pošao u Rim, da zahvali kardinalu Barberiniju na darovanom posjedu i da ga preuzme. S kim je trinaestgodišnji Frankopan putovao, i je li doputovao iste godine u Rim, ne zna se. Za jednog od tih putovanja u Italiju oženio je rodicu kardinala Barberinija J u l i j u d i N a r o, zbog koje ga i jest valjda Barberini obdario onim imetkom. Rački je prihvatio g. 1658. za ženidbu Frankopanovu,[11] a u to je doba ovome bilo tek oko petnaest godina — što uostalom u ono doba nije trebalo mnogo smetati ženidbi.

U hrvatsku historiju ulazi Frankopan god. 1663., kad se borio uz svaka Petra Zrinskoga kod Jurjevih Stijena (nedaleko Otočca i Brloga) u onoj slavnoj bitki protiv Ali-paše Čengića, gdje je Zrinski s 2500 svojih junaka natjerao u bijeg 10.000 Turaka i samog Alipašu zarobio. Ovog si je medjutim prisvojio karlovački general Herbert Auersperg — koji je prije pred njim pobjegao — radi velike otkupnine, a Zrinskog je još i u Beč tužio zbog neposlušnosti![12]

Frankopan je bio kapetan ogulinski, a ljeti g. 1669. uspjelo mu je izraditi u Beču, da ga

je Leopold imenovao senjskim kapetanom, koje se mjesto smrću generala Auersperga ispraznilo, a nosilo je do 10.000 forinti godišnjega prihoda. Ali spletkama nekih ministara — da bi se Frankopan tobože na osnovu nekih svojih starih prava učinio nezavisnim gospodarom toga grada — uspjelo je to osujetiti, te ga dvor ne htjede uvesti u posjed kapetanije, sve dok se ne odreče vlastelinskih prava na Senj, čega Frankopan ne htjede učiniti. Kad su istodobno popunili njegovu ogulinsku kapetaniju Sigmundom Paradeiserom još prije, nego li je se on odrekao i oprostio se s krajišnicima, razumljivo je, da je ogorčeni Frankopan pristao s oduševljenjem uz urotu i savez sa sultanom.[13]

No oduševljenje Frankopanovo donijelo je samo jedan otegotni prilog u kasnijoj parnici protiv njega i njegova šurjaka, onaj naime list kapetanu Čolniću, gdje govori o ustanku, o pomoći turskoj i o borbi protiv Nijemaca. Frankopan se poslije otputio u Zagreb, da širi radosnu vijest o savezu s Turcima, tu je otvorio i sabor (24. marta 1670.), no kasnije se povukao pred njemačkim četama u Čakovac (1. aprila), a neki se kapetani Zrinskoga predadoše Nijemcu Herbertsteinu. Medju njima je bio i Čolnić, koji izda Frankopanov list, te je ovaj kasnije veoma tegotio optužbu protiv Frankopana i Zrinskoga.

Videći Zrinski, da njegovi poslanici k kralju Bošković i Forstall (koji je pače i njegova sina na želju dvora zaveo u Beč) ništa ne opraviše, da se njemačke čete sve više približavaju i da je Spankau već gotovo pred Čakovcem, odluči se da pođje sa šurjakom osobno pred kralja. Otputovaše iz Čakovca 13. aprila, a u Beč stigoše 18.-oga. Kad su Zrinski i Frankopan prispjeli u Beč, da mole milost, harala je već njemačka soldateska po njihovim imanjima.

Žalosna je zadnja godina života tih hrvatskih velikaša.[14] Najprije ih odijeliše i zatvoriše svakog posebno, Zrinskog kod pukovnika baruna Ugartea, a Frankopana kod majora Danna. Ispočetka postupa se s njima dosta uljudno, smiju primati pače i posjete, no kasnije im bivaju sve stroži. Ništa nijesu koristila sva očitovanja, ništa sve molbe i obrane, ništa niti zagovor papinskog nuncija opata Spinole i kardinala Barberinija, jer već 6. oktobra 1670. preseliše ih u zatvor u Wiener Neustadt, 7. novembra predana bi optužnica, i ne uvaživši njihove protuobrane osudiše ih suci — t. zv. „iudicium delegatum" t. j. posebno sudbeno povjerenstvo, u kojem medjutim nije bilo nijednog Hrvata ni Madžara — na smrt, i to Frankopana već 11. aprila, a Zrinskoga, čija je obrana kasnije stigla, 18. aprila 1671. Najprije im se imala odsjeći desna ruka, a onda glava. No kasnije budu u toliko „pomilovani", da im se oprostilo sijećenje ruku. No to im ne htjedoše saopćiti do tik pred samu smrt, a i za smrtnu osudu doznali su tek dva dana pred smrću. Obadvojica se ispovjediše, oprostiše se medjusobno, napisaše svaki svojoj ženi oprosno pismo, rekoše zadnje želje i spremiše se na smrt. Frankopan napisa još jednu molbenicu na kralja, koju ovome ni ne predadoše.

30. aprila 1671. smaknuše ih obojicu. Niti smrt im nije bila laka. Istom kod drugog udarca odsiječe krvnik i jednome i drugome glavu. Tako je sa Zrinskim zajedno u mukama zaglavio i mladi Fran Krsto Frankopan, veseli pjesnik ljubavnih i galantnih pjesama.

BILJEŠKE

[1] Šišić, Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine. U zborniku „Posljednji Zrinski i Frankopani", izd. Matica Hrvatska. 1908. str. 65. — [2] Isporedi **А. М. Лукьяненко, Полит. и литер. дѣятельность братьевъ Зринскихъ и Франца Франкопана. Кіевъ** 1912., str. 155. — [3] Rački, Acta, str. 148. — [4] Drechsler, Povijest hrv. književnosti I., izd. Mat. Hrv. Zagreb 1913., str. 285. — [5] Lopašić, Spomenici Tržačkih Frankopana. Starine XXV., str. 330. — [6] Lopašić, ibid. — [7] Dr. Matić Tomo, Ein Bruchstück von Molieres George Dandin in der Uebersetzung F. K. Frankopans. Archiv für sl. Phil., Bd. XXIX., str. 537—8. — [8] Klaić Vjekoslav, Zrinski i Frankopani. U zborniku „Poslj. Zrinski i Frankopani", izd. Mat. Hrv., Zagreb 1908., str. 2. — [9] Isporedi o tome: **Лукьяненко,** op. cit., str. 158—9. Tamo se citira i povelja od 18. februara 1663. (u Brešcima) na Ivana Lovinčića; ona ima ovaj početak: „Nos Franciscus marchio Memorensis (sic! = Nemorensis; pogrješka pisara, koji je u Brešcima mogao lako ne znati za markize di Nemi), comes de Frangipanibus a Tersaz, Segniae, Vegliae, Modrusiaeque perpetuus, sacrae caesar. regiaeque maiestatis consiliarius". Potpis: „Markez Ferenacz Franchapan, grof Tersatski". — [10] Lopašić, Spomenici Tržačkih Frankopana. Starine XXV., str. 292. — [11] Rački. Crtica o hrvatskih i talijanskih Frankopanih. Vienac 1871., pg. 598. — [12] Šišić, op. cit. pg. 24. — [13] Šišić, op. c., pg. 78. — [14] Isporedi o tom: Šišić. op. cit. str. 98 ss.

FRAN TUĆAN: MOĆ VODE (NASTAVAK)

Neka nam još o toj moći vode pričaju štogod hladne stijene kamena tvrda, neka nam razotkriju tajna njedra duboke zemlje. Šutljive planinske goleti, što se kupate u lazurnom uzduhu, zborite nam o dalekim danima davno uminulim, zborite nam o danima, što se spremaju, da nas u dalekoj budućnosti pohode. Kazujte nam, što učini od vas studena voda, kazujte nam o prvom biću, o prvom životu, jer je on iz vas izašao sitan, neznatan, da bude silan i moćan.

Vidite li one visoke planine tamo od Triglava pa do Skadra na Bojani, one vapnene i dolomitne grdosije, što se poput divova uzdigoše svojim širokim plećima nebu pod oblake. Kad ih god gledate, kad se po njima uspinjete i verete, sjećajte se uvijek, da je bilo nekoć davno doba, kad tih planina nije bilo, već da se mjesto njih širilo svuda široko, daleko more, majka i otac svih tih gora i brdina. U tom moru kolijevka je vapnenih i dolomitnih brdina, u moru su nastale, iz mora su se uspele u vele visine. No odakle materijal za to silno kamenje? Silno, jer takog kamenja ima u tolikim količinama, da bi mogli njim prekriti čitavu kuglu zemaljsku slojem debelim kojih 150 metara. Otkud, nego iz voda, što utiču i pritiču u oceane. Ta samo u jednoj godini dana donesu rijeke i njihovi pritoci u ocean jednu milijardu i 84 milijona tona otopljena vapnenca. To nose rijeke i potoci, nose vijekove i vijekove. Al otkuda u rijeke i potoke vapnenac? Voda ga je pokupila protičući i otapajući vulkansko kamenje, eruptivne stijene. Nikad, ni u kojem slučaju ne može nastati vapnenac iz lave (magme). Iz te lave nastaju komplicirane kalcijeve rude, t. z. kalcijevi silikati (to su spojevi lijepe srebrolike kovine kalcija sa ugljičnom kiselinom) i ti silikati sa još nekim drugim rudama sastavljaju kamenje, koje voda mora otopiti, da izvuče iz njeg kovinu kalcija, koja se tada spaja sa ugljičnom kiselinom, jer te kiseline ima uvijek u vodi, spaja se u t. z. kalcijev karbonat — u vapnenac. A goleme je količine ugljične kiseline ta kovina na sebe vezala. U svem vapnenom kamenju, što se prostire kuglom zemaljskom, ima ugljične kiseline 300.000 puta više nego je ima u uzduhu, u čitavoj atmosferi. Kolike su to količine, neka nam predoči ovaj primjer. Kad bi se na kovinu kalcij vezala sva ugljična kiselina, što se nalazi u uzduhu i u moru, a te kiseline ima jedno 63 biliona tona, nastalo bi vapnenca, kojega bi sloj, ovit oko čitave kugle zemaljske, bio debeo tek 10 centimetara! Kolike su onda količine ugljične kiseline u naslagi vapnenca, koja je debela 150 metara, u naslagi za koju smo rekli, da odgovara količini vapnenoga kamenja na zemlji!

Ako je voda otapala kamenje, da iz njega izvuče materijal, iz kojega je nastalo vapneno goreje, mora nam biti jasno, da je voda otopila toga kamenja kud i kamo više, nego što ima danas vapnenih planina. Ta u eruptivnom kamenju ima sama 3.43 postopka kovine kalcija, za koju znamo, da u spoju sa ugljičnom kiselinom stvara vapnenac. Računamo, da za naslagu vapnenca, koja je debela 150 metara, mora voda otopiti naslagu vulkanskog (eruptivnog) kamena u debljini od 1.700 metara. Eto dakle jasne slike, koja nam govori o silnoj moći vode. Ta kolike je planine kakvog andezita, bazalta, melafira, diabaza, ili granita i ostale njihove rodbine morala voda otopiti, da sagradi visoki Risnjak, Klek, Bjelašnicu, Dinaru, Durmitor i ostale grdosije našega krša! Jedanaest puta tako velike planine! A gdje je ono vrijeme, koje je proteklo, dok je voda taj posao obavila! Ta voda veoma lagano, lagacko otapa kamen. Eto samo primjera za sam vapnenac, koji voda od sveg kamenja najlakše otapa. U Eminovu selu kod Duvna (Županjca) u Hercegovini može se vidjeti oveći nadgrobni spomenik nekog velmože bogomilskog. Spomenik je taj isklesan iz vapnenca, pa je urešen ukusnim relijefima. Računamo li, da je Bogomila nestalo dolaskom Turaka u Bosnu i Hercegovinu, dakle negdje u XV. stoljeću, to taj kameni spomenik leži pokraj Duvanjskog polja bar svojih 500 godina, leži podno visokih planina izvrgnut kiši i oluji, snijegu i ledu. Pa ipak kako se uščuvao! Relijefi se još poznadu, ostali su, a da ih voda

nije otopila. Kamen je na svojoj površini prepun sitnih plitkih jamica, kako je to obično kod vapnenaca, koji su izvrgnuti razornom djelovanju vode, no malo koja jamica da je dublja od pol centimetra. Možemo dakle reći, da se je tome vapnencu otopilo u 500 godina nešto preko pol centimetra površine. Da se otopi naslaga kamena debela 1.700 metara — a to je ona naslaga, što ju je voda otopila, da izgradi naslagu vapnenca debelu 150 metara — potrebno je prema tome nešto preko 100 milijona godina. Jednako je toliko godina proteklo, dokle su se staložile vapnene naslage. Da se oko kugle zemaljske staloži sloj vapnenca u debljini od 1 metra, mora proteći jedan milion godina. Starost dakle vapnenog gorja iznaša 150 milijona godina. Moramo medjutim naglasiti, da se nekako istim časom, kako voda stane otapati rude, da se istim časom stanu one iz vode izlučivati, kristalizirati. Smrt i život tu je usko medju sobom vezan.

Voda je u neprestanom gibanju, neprestanoj optoci, curkulaciji. Iz oceana, mora i rijeka dižu se bijele magle, vodene pare, jer sunčana toplina toliko ugrije te vode, da se one isparuju, a pare se uzdižu u uzduh, te se vraćaju sad kao kiša, sad kao snijeg ili tuča na zemlju, odakle su i došle. No atmosfera naša, kako je poznato, sastoji iz raznih plinova i to u glavnome iz dušika, kisika, argona i ugljične kiseline. A znatne su količine tih plinova. Samoga dušika ima 3.800 biliona tona, kisika je već nešto manje: 1.300 biliona tona, argona još manje: 75 biliona tona, a najmanje ugljične kiseline: 2 i pol biliona tona. Naravski, da će voda, prolazeći kroz takvu atmosferu, primiti u se i nešto od tih plinova. Tako, primjerice padne s kišom u jednoj godini dana na jedan četvorni metar pol grama dušika, a to znači, da padne na čitavu zemlju, koja ima 156 milijona četvornih kilometara, 68 milijona tona dušika. Kisika padne s vodom na jedan četvorni metar 1.25 grama, na čitavu zemlju dakle 400 milijona tona. Ti plinovi — osobito ugljična kiselina — znatno pomažu vodi pri njenom otapanju ruda.

Tales je rekao: „Sve je postalo iz vode, sve se povraća u vodu". Taj nazor sa nekom preinakom, vidjeli smo, da vrijedi u geologiji. Minerogeneza ili postajanje ruda zaista ima svoju kolijevku u vodi. Rude prelaze u vodu, da se opet pojave iz vode kao nova stvorenja. Ali to smo rekli samo za rude. No što je sa ostalim članovima prirode? Što je sa bilinom, što je sa životinjom? Možemo li i na njih protegnuti Talov princip: sve je iz vode? Ako promotrimo vezu, što postoji izmed biline i životinje, pa onda izmed biline i rude, moramo i tu dati pravo starom helenskom filozofu. Bilina i životinja ono su, što običajemo zvati životom. No, što podaje taj život, kako je došlo do toga života? Dvoje je što uvjetuje život: sunčano svijetlo i ruda. Možemo reći, da bilina i nije drugo, nego preobražena ruda, preobražena u neke veoma zamršene kemijske spojeve, koji su nam poznati kao bjelančevina, mast, škrob, slador i drugi t. z. organski spojevi. Da je zbilja svijetlo i ruda ono, što tvori bilinu, jasno se možemo danomice uvjeriti. Bez toga dvoga nema života. Oduzmi bilini svijetlo, uginut će, oduzmi bilini rudna počela i opet će uginuti. Ne daš li joj kalija, kalcija, željeza, fosfora, sumpora i još nekih počela, bilina je uginula. A odakle da joj daš ta nužna počela, koja izgradjuju biljni organizam? Ama odakle, nego iz rude? Rude su hambar, spremište neiscrpive hrane za bilinu, nesicrpive gradje za organski svijet. Kad istražujemo, od česa sastoji bilina — a jednako to vrijedi i za životinju — od kojih počela, vidimo, da su sve to ona ista počela, što izlaze iz utrobe zemljine pri raznim vulkanskim provalama i sličnim procesima, to su ona počela, što su se pri ohladjivanju lagano skrutnula, spojivši se medjusobno u nešto jednostavnije kemijske spojeve, u rude. No te su se rude, kako mi to dobro znamo, namjerile na naprasita neprijatelja, na bistru vodu, koja je uz pripomoć ugljične kiseline stala otapati tvrde rude, pretvarajući ih u tekućinu i tako se nadjoše u vodi uz ugljičnu kiselinu — pa dušik i kisik, koje je voda u se upila — i otopljena rudna počela. A ono svijetlo sunčano stade obasjavati hladnu vodu, stade prodirati svojim svemoćnim zrakama med one rudne tvari, stade ih miješati sa ugjičnom kiselinom, stade ih dovadjati u bliži doticaj sa dušikom i kisikom i nakon dugih i dugih vijekova, eto gdje iz tih tvari nastade

prva stanica prvo biće, razvi se u vodi, da lagano prijedje na kopno. I tako posta biljka, iz biljke životinja, postaše tri člana prirode: ruda, biljka, životinja, tri člana, koja su tako usko medju sobom vezana, da bez rude ne možemo zamisliti biljke, bez biljke životinje. Sva tri člana, možemo reći, jedno su te isto. To su, da kažemo kratku definiciju, kemijski spojevi onih počela, što izgradjuju jezgru zemljinu. U ta tri člana sadržano je ono, što zovemo prirodom, sadržana je: tvar, sila i život.

Razarajući voda rude, otapajući ih, da stvori nov materijal za novo stvaranje, priprema ona lagano smrt i bilini i životinji. Glavni uzročnik toj smrti bit će onaj, koji je temelj životu — ruda. Razvoj vapnenca i željeznih ruda onemogućit će opstanak i bilini i životinji. Vapnenci će se razvijati neprestano, jer će voda nepretano otapati kamenje. Iz tog kamenja izlučivat će voda kovinu kalcij, a taj će se spajati s ugljičnom kiselinom u vapnenac. No kako je dugo moguć taj proces? Tako dugo, dok bude ugljične kiseline. Te kiseline, kako znamo, ima u uzduhu i u moru oko 63 bilijona tona. To je upravo neznatna količina spram one ugljične kiseline, što se nalazi u vapnencu. U vapnenom kamenju, što se stere kuglom zemaljskom, ima te kiseline 750.000 bilijona tona. Ugljične će kiseline dakle iz uzduha sve više nestajati, a nestajat će je i iz mora i doći će doba, kad će biti sva potrošena, a tim časom odzvonilo je i biljki i životinji, jer to dvoje bez ugljične kiseline ne može ni časa postojati. Kad bi se to moglo dogoditi? Za nekoliko hiljada godina. Jer od 63 bilijona tona ugljične kiseline može nastati naslaga vapnenca, kojom bismo mogli, kako smo to već jednom naglasili, pokriti kuglu zemaljsku u debljini od 10 centimetara. Za naslagu vapnenca pako, koja je debela 1 metar, potrebno je, da proteče jedan milijon godina, dok ona nastane, a za naslagu od 10 centimetara debljine bilo bi potrebno dakle 100.000 godina. Za stotinu hiljada godina nestalo bi dakle na kugli zemaljskoj zadnje biljke, zadnje životinje, ako voda nastavi jednakim tempom otapati kamenje. Propast bilinskog i životinjskog svijeta mogu još neko vrijeme zategnuti vulkanske provale, pri kojima će doći u atmosferu neke količine ugljične kiseline. Pri tim provalama može se dogoditi, da će lava prodrijeti kroz naslage vapnenca, pa će svojom velikom toplinom toliko ugrijati vapnenac, da će on otpustiti svoju ugljičnu kiselinu, a ta će onda opet dospjeti u atmosferu. Ali i vulkanskim erupcijama doći će jednom kraj, zemlja će se ohladiti, a provale će prestati. I tako ide čovječanstvo u susret sve kukavnijem životu. Bilinstva će po malo nestajati, u pomanjkanju ugljične kiseline ono će bivati sve krželjavije i krželjavije, a s njim će uporedo stradavati i životinjstvo, dok konačno sa zadnjim tragom ugljične kiseline nestane i zadnje biline, zadnje životinje.

Nekako će jednako biti i sa kisikom, za koji znamo, da je jednako važan i za bilinu i za životinju. Kako će vapnenci za svoje postajanje potrošiti ugljičnu kiselinu, tako će i željezo potrošiti sav slobodni kisik. Kisika ima u moru 12 bilijona tona, a u uzduhu 1.300 bilijona tona. Ako uzmemo samo kisik uzduha sa njegovih 1.300 bilijona tona, pa se upitamo, koliko bi ta količina mogla pretvoriti željeznoga oksidula (to je željezni spoj željeza sa kisikom, gdje se još uvijek može stanovita količina kisika vezati na željezo) u željezni oksid (to je spoj željeza sa kisikom, gdje se ne može više kisika vezati na željezo), dobit ćemo odgovor, da će ta količina kisika oksidirati 12.015 bilijona tona željeznoga oksidula. A željeznoga oksidula ima u kamenju goleme količine. Ta samo u taložnom kamenju ima ga 19.278 bilijona tona, a gdje je još eruptivno kamenje, u kom je željeznog oksidula kud i kamo više. Kad voda navali na kamen, da ga uništi, navali ona i na one željezne rude, koje u svom sastavu imadu željeznog oksidula. Čim voda zahvati takav kamen, eto željeznog oksidula, gdje upravo požudno otima iz vode i iz uzduha kisik, da se s njim spoji u oksid, da se potpunoma oksidira. Eto dakle i u tom procesu pogibelji za biljku i životinju i nema sumnje, da će jednom nastanuti doba, kada naša atmosfera ne bude više imala u svom sastavu ni ugljične kiseline ni kisika, nego samo dušik i argon. Proces će taj pospješiti voda, ta stvarateljica i uništavateljica svega na zemlji.

(SVRŠIT ĆE SE.)

FEUILLETON

„ČUVAJ NAM, BOŽE, BAŠTINU OTACA." Znate li Novu Ves, onu tipičnu ulicu zagrebačkih šoštara, ubogara i kramara, onu ulicu, kuda skreću tužni podvozi u one visine: „Kud za vazda gre se." Ulica Vam je to, što svojom monotonom zavijenošću produljuje posljednji put mrtvačkog lijesa, našeg mrtvaca, da kod zvijezde, raskrižje Sv. Žavera — sentimentalnog vinorodca, te laganih brda na Mirogoj, zaokrene ukopu na vrh bregova odakle sviće zanosan vidik na žalosne doline, ravnice i daljina hrvatske zemlje.

Pognuo sam glavu te pečalne duše podjem na rastrgane osjećaje u drevnu, zamazanu Novu Ves. Predomislih se i skrenem nervoznim korakom od Trga našega Bana i sustavim se kod katedrale, obasut ljubičastim blagoslovom skrivenih pobožnosti; dižem oči, prikujem se o vrhunac Križa i zastrepim od veličajnosti večernjega sutona, jer tužni bljesak krvavog sunca odasla posljednje pozdrave. Katedrala, uspavana tihim zrakom uspava i okolinu tek duša je moja lùda što žudi, da riečju silnog prokletstva zbaci moru s prsiju jer osjeća visinu nedohvatnog neba, što se vinulo od kajkavskog Zagreba preko kamene Like i Jadrana i od Velebita sve do Gundulićevog Dubrovnika i njegovih dubrava. Stojim pred katedralom i umoran od sjaja zapada što umiraše na šiljku križa, poniknem očima, i potresen boli, dosjetim se i Bakača Bana te naših nesmetanih medjusobnih borbi kad je hrvatska energija uz kupu vina, ovjenčana slavom, branila dom svoj od polumjeseca. Srce se svinu, slom i krik osta zamrznut u stisnutim zubima. O prošlosti, prošlosti! Daj, da na Tvojim zlosrećnim, ponoćnim sjenama što lutaju Nad našim drevnim kućama, ruševinama i grobovima kao opomena — odletim u čistu Hrvatsku te da se isplaćem od neznanog bola, srama i mržnje, i da se poklonim našoj vili što zbori žuborom Savice, što osjeća srcem Grabancijaša „hudoga dijaka", i što plače nesrećna kao Banica Jelena. Jao meni, tužan sam i od bola bolujem gledajuci naše krajine umotane u maglu, varavu maglu jesenjih noći.

Za malo i sunce ode na spavanje. U sumraku leži melankolija i prikvrčim se uz zidine desne kule. Ljudstvo se razilazi i samoća biva jačom. Tek po gdjekoji da prekine jedinstvo moje kamene ekstaze jer zanesen, živim u dobi gornjovaroškog Šenoe: Medvedgrada, Stjepka Gvozdanca, Kamenitih vratiju s ključem zlatarovog Zlata, Tahia, Herbertsteina, Vrhovca, Turopoljaca i Diogenesa. Portalna su vrata zagorskog hrama poluotvorena te struji miris svetosti. Ne znam pravo, da li sam u crkvi ili pod vedrim nebom u sutonu; mekane očajnosti, ludosti staroga hrvatstva i mješavina neznanoga, mozaik, šaren kao Stenjevac, ubija mi dušu te sam pognut, utučen; pod sjenom naših kula i visine tornjeva — suludo i beznadno zurim kao mrtvac u iličku vrevu.

Iz dubina crkvenih tami zašumi kao lepet oslobodjenih krila neka umiruća radost harmoničkih orgulja te projeći sonorni glas hrvatskog klerika, samoborskog slobodnjaka, jeknu kao nova nada, luda nada. To me trgnu i prenem se. Nadjem se u Zagorju na „podnožju naših brda" te vidim hrvatskog seljaka, koracajuć za debelim volovima i sjajnim plugom kako ore i rukom maše: hajs, hajs! Sunce prži zlatnim prahom a zemlja, dobra i sočna, lomi se krhko pod mišicama našeg hranitelja što pljucka od lule oštrog duhana te grubih kretnji, tvrdih žulja, skriva za modrim očima djetinju dušu.

— — — ! Zgrozim se i poletim Novom Vesi mimo kanoničkih republika zavijenom ulicom do sv. Žavera. Letim ko lud, sustajuć na brijegu od nemoći, usopljen i jadan. Sve ode. Osta praznina i pečalba. Što me to proganja, zašto bježim od moje ulice u drugu, što mi je, te se zaprepastih, zašto sam tako luckasto ustrašen? Nema, nema odgovora. Tek jeka slutnje zaromoni tužnim i bolnim: oj, oj! što se gubi od pastirskog grla ljubavi na oltar domovine.

Kročim tiho tamo gore gdje se najslobodnije diše, u one visine, gdje je zrak okružen suzom, bolom i kletvom. Kročim tamo gore gdje vječnost ovjenčava ono, što je prošlo, hrlim tamo gore, gdje gospoduje smirenost u svim bestrasnim tišinama. I eto me na ulazu Mirogoja. Šuljam se kao tat mrtvaca i oskvrnitelj svetišta i stanem pred arkadama. Noć puna mraka i grdnog straha. Bršljani već umorni ogriše jače mrtvačke zidine te šuste zaćutalom pjesmom davnih plača i kao da čujem glas što se javlja drskom posjetniku, pitajući ga:

— „Što želiš nesrećniče? Zar ne znaš da u ovim prigušenim mirisima naših cvijetova i poredanih grobova, vlada potpuna sloboda; zar ne znaš nesrećniče od života, da trn što raste na našim slobodnim grobovima, bode svakog posjetnika, stranca? Vi...! ne dirajte našu svetinju, ne zablaćujte nam uslužnom nogom, prah naš. Riješeni života, osjetismo visinu neba i gordost vuka hrvatskih planina. Ne otrujte nam naše sanje od kojih diše svaki cvjetak našeg krova, naše grobne izbočine. Ne posjećujte nas, jer pogled Vaš, misli Vaše, izraz Vaš, sve to, odiše onim, čega radi, mi rado umrijesmo te ko živi mrtvi, uživamo sve ono što vi nemate a i ne zaslužujete.

Skupim se i stisnem kao kukac pred ježom. Uhvati me zima, cvokoćem zubima te upaljenim očima slušam nijemost mrtvih Hrvata. Izlaze jedan po jedan. Povorka je duga. Čine dojam nestašne djece jer se ogrnuše našim trobojnicama. Ne vidim ni što od njih tek oči sjaju kao zvijezde a u njima zrcali se topla duša i riječ: naprijed! Sve prolaze redom unakrštenih ruku. Ne čujem ni glasa, ali osjetivši u sjaju oka duboku sjenu gdje se kupa mlada, uspavana snaga — i spoznah našu budućnost.

Odoše. Ponoć izbi a na iztoku eno mjeseca u srpu. Još dana nema.

•

Ustrašen, spazim sovu u kutu zida i upitam šutljivu mudrost, da reće, objasni, da raskine — pametnim zborom — okovanost mojih misli, da me osvježi slikama naših i mojih prošlosti i to od onih drevnih dana, kad Hrvati ugledaše zoru na Jadranu. Jer znaj sovo, čudna noćobdijo, mi smo burna krv u uljenom modrilu mora, blagost u heroizmu, nevinost u starosti, nestašnost u najvećoj ozbiljnosti. I reče sova čudnooka ptica:

— Kad dodjoše, — ONI kliknuše:

„Ovo je naša zemlja. U ovoj zemlji naći ćemo naše duše, u ovoj zemlji posadit ćemo naše misli i našu ljubav, naše cvijeće i naš kruh. Ovo će da bude naša zemlja, jer obiluje fantastički divnim gorama, dolinama, jezerima i morima. U ovoj zemlji, za noći, kamenje je smrtno blijedo te stravi od snage. U ovoj zemlji pastirska frula zvući otegnuto kao glas s neba a naš narod rozgat će sjetnom dubinom prirodnog glasa, jecat će po svim brdima kao spomen u buduća pokoljenja i opomenu naših budućih zabluda." I već onda ONI rekoše: „Trpit ćemo, ali izginut ne ćemo. Ovo je naša zemlja, jer duše naše sliče vjetru s one gore što neka se zove radi gordosti i velebnosti: Velebit, jer naše duše sliče buri sa sjevera i Juga, jer naše duše sliče svim tančinama ove zemlje što je tako bujna i različita.

Ovo je naša zemlja jer neznajući i lutajući gornjim dijelom gorica, čusmo iz vinovih loza: kaj, i ondje neka naš narod govori kajkavski. Lutasmo i slavonskim dolom i šumama što zazvoniše smijehom i šalom, i ondje neka narod u svojoj širini bude široke volje i širokog jezika štokavskog. Lutasmo primorjem i evo nas na pragu novih svijetova i evo kamen pokriven sjenom čempresa, šapuće nam: ča ste došli?! — Oj more! što se stereš, stereš daleko, pjevaj nam pjesmu, pjevaj do ludosti jer mi ćemo te razumjeti. Oj krasna zemljo, oj zemljo naših budućih patnja i radosti, budi našom domovinom. Oj ti zemljo slavonskih ravnica, banskih gora, zagorja, primorskog krša, mora ča do Juga, čuješ li, ne čuješ li, budi našom domovinom, jer Tvoj nijemi jezik od svih naroda razumjesmo tek mi. Odgovaraj, potvrdi, slatka nova domovino! Ne čuješ li kucaj naših srdaca, ne osjećaš li zanos, ljubav i ludost iz naših raširenih očiju, ne zamjećuješ li istovjetnost naših duša s Tvojim dušama, velikih i opojnih Tvojih prirodnih krasota. Budi našom, mi ćemo Te ljubiti, štovati, čuvati i oda zla braniti. Tvoje slavno ime što se od Boga prozva imenom našim — Hrvatska! — ostat će neokaljano i sveto u našim djelima..."

•

Sova naglo ućuta. Trgnem se. Zora rudi. Dan. Zgrčim se jače, jer ne razumjeh oštrinu prekida. Zar poremeti sunce sovinu pripovijest te otprhnu neznano kuda da ostah razočaran, izgubljena srca i bez misli? Probudjen pitam se što sam proživio i što sve to ima da znači, okrećem se i ne dokučujem jasnost položaja. Zar da sam na groblju? Ovo da je groblje, gdje sam noćas vidjevao Hrvate zvjezdanih oči, to da je groblje gdje razumjeh govor i pjesmu Hrvatskoj? I osjetim najveću sreću, osjetim sreću toga našega života, jer živih intenzivno nekoliko časa starim danima.

Svanula je zora! Osovim se na lagane noge i zagledam pijan u mlado sunce. Oj jutro, oj trave, oj plugovi, oj brazde znojem izorane, oj vi brda, oj daleko more, oj vi hrvatske daljine, silne daljine, oj vi magle, oj crkvice, oj šumo, oj ruševine ponosnih banova, dajte da vas zagrlim, jer mi smo silni, užasni. Oj vi svi, ja sam pijan od zanosa i sjećam se onih dolje, čujem uzdahe te kročim stazama na grobove Naših. I evo klečim na rubu groba, sklapam ruke, dižem oči k plavome nebu i vruće molim u zanosnom plaču radosne duše, usrdno molim: „Čuvaj nam, Bože, baštinu otaca."

BRANKO HLAVATY

DIALOZI I DRAMOLETI. (Milan Šenoa: „Dialozi i dramoleti". Redovitih izdanja Društva hrvatskih književnika knjiga XXXIII.) Kako nam je otišlo u davninu ono vrijeme prije rata! Neki su dani kao godine ili bar ostavljaju tragove dugih i teških godina. U stoljetnom putanju Hronosa nastale provalije, dublje no ikad prije, pa kud nam se trese tlo ispod nogu tud i ono doba tek nedavne prošlosti otkinulo se, odmaklo, odjurilo u daljinu i u — historiju. Inače za mira blizi Jučer postao je preko noći daleki Nekad, a mi proživljujući ovaj grozni prijelaz i prolom i ne marimo se osvrtati otraga, koliko nam oči otimlje za sobom neizvjesna budućnost. Koliko će tu promjena biti nesamo u političkom i kulturnom pogledu, nego i u socijalnom i literarnom! Ta kad bi državne medje i ostale stare i kulturni utjecaji otprilike isti, morala bi nam literatura od mnoštva ratnih sujeta nabujati, produpsti uvale, proširiti korita, pa makar i poplavila filistarske ravnice naše publike.

I gledajući u duhu tu veliku rijeku, upravo slušajući joj mukli i ozbiljni šum teško se čovjek može svladati i prenijeti u svijet i život, ili ispravnije: u način našega pisanja prije rata. Mala knjižica društvenih izdanja čini ti se još manjom. Na njoj je otisnut još srpanj 1914! Kako je to davno! Milan Šenoa — da ne spominjem pradavne mu prošlosti — u dobroj je uspomeni sa svojih „Kvarnerskih pripovijesti", ali natpis „Dialozi i dramoleti" ne obećaje mnogo, jer već unaprijed odaje feljtonsku lakoću kao na pr. i „skice" ili „silhouette". No i toga treba, pomisli čovjek i razrezuje, te usput čita uvjeravajući se sve više, da je većina tih stvarca i stvarčica bila što štampana što prikazivana (a što bi moralo biti bar u „Sadržaju" napomenuto). Ima ih i po desetke godina starih. Neke su iz onog blaženog vremena, kad smo pisali aktovke za naše kazalište, a dramaturg ih Andrić donosio redom — pa bile i „halbwegs" dobre! — samo da složi „hrvatsko veče", izmiješano katkad sa slovenskim i srpskim. Druge bi opet dobro pristale u feljton kao čavrljanje — naravno prije rata. I kad ih čovjek sve pročita, otidu one, gotovo bez traga, opet onamo, otkle su i došle, ili još dalje, dalje — u prošlost svoju i autorovu.

Ne ću da učinim Milanu Šenoi krivo — već ni za to, što spada medju one moje profesorske kolege, koji su u sebi istrgli književnika iz školnika, te i profesorske vrednote pretvaraju u literarne. Od njegovih disciplina imala je i ima naša literatura dosta koristi. Svoje povjesničarstvo prelio je u neke romantične pripovijesti i historijske drame, koje su se održale i dale mu ime, ma da su (poput Miletićevih, Tresićevih i Krstinićevih) gotovo sve osim „Kako vam drago" radjene sasvim po Shakespeare-u, dok mu studij geografije daje prilike za sočne i slikovite putopise, koji se s pravom slašću čitaju. (O socijalnim stvarima poslije !)

Ne ću, kako velim, da mu učinim krivo, ali „Dialozi i dramoleti" — u svemu ih 10 — spadaju medju ajslabije i najpraznije, što je Milan Šenoa igda napisao, s malim, vrlo malim izuzetkom (u svemu ih jedva 4). Izdanje ove knjige i ne može se opravdati osim s tim, da bude naličje „Kvarnerskim pripovijestima" ili kao neki posebni „naknadni svezak" („Supplementband") kako se to običaje drugdje činiti kod „sveukupnih djela" — ali nikako kao knjiga sama o sebi, jer po njoj bi Milan Šenoa za onoga, koji ga inače ne poznaje vrlo loše prošao.

Najvrednija je od svega aktovka „I z g u b l j e n i", dialogizirana novela. Žene u toj „primorskoj slici" imaju Vojnovićeve konture, a dobro je pogodjen i primorski, gradjanski milieu, koji inače Šenoi kao Neprimorcu ne uspijeva uvijek. Odluka 80-godišnje djevice, da baštinom svojom usreći unuku svoga nesudjenog dragog, koga je držala u moru izgubljenim — djeluje dramatski, a uopće je cijela stvar sigurnim potezima izradjena. „P i l o t o v r o m a n", takodjer dijalogizirana mornarska crtica, mogla bi se odmah spomenuti kao jednako vrijedna, da joj je obradba bolja. Tu „sueski pilot" dolazi s rada i iz bolnice slijep (kao da je od Tucića poslan !) i nalazi kod žene dijete drugoga, no uvjerivši se, da nije toliko bila ona kriva, prašta joj prividno, oboje će živjeti za dijete, (zavodnik je bio neki mornar). U ovoj aktovci ne smeta samo naivna tehnika nego i tobože shakespearska ali sasvim neukusno izradjena služavka „ćorava Jovanka". Ona je naime takodjer tako zgriješila : „Najprije sam nosila dijete, onda kamenje za novu školu, a sad nosim već i finije stvari" — ili : „He, moj je muž imao oba oka, zato sam ja bez jednog ostala." To se čeljade sasvim neprimorski zove Jovanka, kao da je iz Banata ili Srijema, umjesto Giovanina ili bar Jovanina. Nije to nikakva sitnica nego u tobožnjem primorskom milieu-u velika pogrješka, upravo „šakom u oko". Velim „tobožnjem", jer Šenoa nema onoga poznavanja ljudi i kraja uz more, što ga ima Novak ili Car, nego on ih snima izvana, kako je s njima na prolazu bio ili razgovarao. Ta oni mu i onako služe kao stupovi za sujetske niti, dakle kao figure a ne kao ljudi svog kraja ili čak sudbine. No ni takve figure ne valja samovoljno bojadisati. Šenoa na pr. zbog nekog kolorita daje im u usta po koju talijansku (književnim jezikom !) frazu, a oni inače govore štokavski i istočne riječi (kao na pr. „rdjav" umjesto „zločest"), a od čakavštine tek koji spomen. Kakvi su to spojevi? Kod t. zv. jezičnog naturalizma valja uzeti sve ili ništa !

Još je od tih „primorskih" sujeta „E n o c h A r d e n", koji osim imena s velikim Tennysonovim sujetom ima i tu sličnost, da mu se u svijetu zameo trag, a ženu mu vjenčao drugi. On dolazi a tempo, upravo, kad je ovih dvoje zagrljeno, ali on će i otići, samo da ga isplate ! Dakle — kaprisa i u natpis bi imali doći navodni znakovi, da se zna kako je divna sjeverna idila u nas „primorski" karikirana. Za volju kapricijoznog svršetka karikirani su i ljudi, to jest figure, koje i opet štokavski govore s talijanskim primjesama. Kako žena ostaje na kraju „pola u plaču, pola u smijehu" ne zna se ni za autora, je li svoj sujet mislio šaljivo ili ozbiljno ; izradio ga je sasvim starinski.

Ostale su stvari takodjer polušaljiva i poluozbiljna čavrljanja, ostanci Šenoe, socijalnog pisca („Exodus") i Šenoe causeur-a i kazališnog kritičara. I one su zbilja tek „supplement", odsjevi ili „iverje", kako bi naši stari rekli. Milan je Šenoa često duhovit u društvu i u literaturi, u drami i u putopisu. Humor bi mu katkad nazvao engleskim, jer je suh ali i bridak. Otac je bio sočniji i familijarniji i — zagrebačkiji. Milana Šenoe ljudi imali bi biti neki Zagrepčani, Karlovčani — što li — ali oni mogu (naime ovi u ovoj knjizi) stancvati i na mjesecu. Tako je malo socijalnog karaktera (ne riječi !) u njih. U primitivnog Nučića i u finog crtača bečkog Auernheimera više je društvene istine i logike u nekoliko rečenica nego li kod Šenoe u svim tim dijalozima, koji su zazbilja dijalozi i samo dijalozi, to jest konverzacijoni spleti i raspleti stanovitih sujetskih kombinacija.

Uopće je kombinatorika autorova pokretač svih tih stvari : najprije se rodi sujet, zaplete i rasplete, a naknadno se umetnu ljudi. Najjednostavnije je, da se sve sretno svrši ili bar ne tako nesretno, da bi se tko rastužio — pa „komedija" je gotova. Jednu je takvu kombinaciju autor i okrstio „K o m e d i j a". Nevjerojatno je, kako je taj kombinacijoni problem sazdan daleko od zbiljske vjerojatnosti i kako je sve naivno namješteno. Glavna su lica udovica Tereza i odvjetnik Alfred, kojima — da se uzmu — treba posredstva Alfredove sestre, Klare. Autor je odmah u opisu lica dodao : „Tereza upozna Klaru t e k p o d k o n a c ove komedije" — ma da je Klara ća i glumica, koja dakako može pred bratom odglumiti i fingiranu njegovu ljubovcu te držati Terezu njegovom sestrom itd. Tereza to iz prikrajka sluša, nitko iz društva ne dolazi, i Alfred će uzeti Terezu, kao što bi je uzeo bez Klarine glume i posredstva. Da to nisu tek lica za provincijalne diletante, ima pokazati literarni uvod, gdje se raspravlja i o autorovoj ranjavoj peti, o sujetima iz našeg društva. Tamo se može čitati i ovaj zgodni opažaj : „A, figure naših pripovijesti i drama, to su vam sve, kako da kažem — f i g u r i c e !" Taj uvod čini velika vrata malomu gradiću ne prezajući ni pred najsitnijom i najsuhoparnijom analizom. Evo na pr. sam početak :

T e r e z a : Hvala Bogu, te smo se riješili vreve.

A l f r e d : Molim Vas, gospodjo, recite mi po duši..

Tereza: A vi meni prije svega recite, što za pravo znače te vaše riječi „po duši"?

Alfred: Što da vam kažem? „Po duši" to znači istinski, ne — čekajte (!), možda je to premalo iskreno, prijateljski. Dakle recite mi, što ste mislili, kad ste izgovorili riječi: „te smo se riješili vreve?"

Tereza: A ma da, to je posve lako; samo bi trebalo ovo znati: mogu li ja vama sve reći, što mislim; smijem li sve reći, što hoću' a napokon hoću li ja zbilja reći sve tako iskreno, istinski, „po duši" što u srcu čutim?" (I ovdje Shakespearska manira !)

Zar ne — kako nevjerojatan razgovor? No Šenoa ima i „Nevjerojatan dogadjaj", takodjer take vrsti i po mogućnosti još slabiju aktovku, kojoj natpis ni najmanje ne opravdava pravo na egzistenciju. Ako Gogolj svoju „Ženidbu" zove „sasvim nevjerojatnim dogadjajem", ipak je Podkolesinova konačna odluka, da ostavi zaručnicu i svatove te da kroz prozor pobjegne, motivirana njegovim karakterom: ali gdje je motivacija, da „doktor" preuzme očinstvo odrasle djevojčice i glumi joj pred majkom pravog oca, dok je mogao s poočinstvom stvar izvesti na čistac?! Da se ovdje Šenoa udubio u sudbine tih lica, naročito u dušu mlade djevojčice, pa da je pustio niti kombinacija o onoj glumi pred djetetom, mogao je načiniti prirodniju, ljudskiju i vjerojatniju stvar trajnije vrijednosti (gdje bi dakako morao razjasniti, zašto ni doktor ni djevojčica — u današnje vrijeme! — nisu prije tu stvar saznali).

Dosta je nevjerojatnosti i u aktovki „§. 142. g. z.", koja se prije, čini mi se, zvala „Sveta laž". Ovdje žena, da spasi za se dijete prije rastave, izjavljuje pred bivšim mužem, da ga je — imala s drugim! Credat Judaeus Apella!

Uopće dijete, naime nezakonsko, prolazi kroz polovinu ovih stvari kao neka — kako bi naši stari rekli — crvena nit. Ono spava namah u početku „Pilotova romana" i budi se a tempo, upravo kad muž dolazi; ono je kao embrio u „Enochu Ardenu", gdje žena prvomu mužu priznaje, da je od drugoga; kod „Izgubljenog" je sličan dogadjaj („bilo se nešto dogodilo") razlog da se „izgubljeni" morao u Mexiku oženiti; kod „Nevjerojatnog dogadjaja" naraslo je to nezakonsko dijete u djevojčicu, a kod „Svete laži" dobiva taj žig pravo zakonsko dijete. Sirote gospodjice, koje to sve budu čitale!

„Vizita" je u hrlom i živahnom čavrljanju uspjeli prikaz gradske brbljavke. Trik je i ovdje nevjerojatnost. Brbljava Tinka posjetila je Ivanu, a drži je njezinom sestrom Dorom; ova bi joj to bila odmah rekla, ali — ne može doći do riječi. Po hrlosti i rutini, kojom je pisandialog (zapravo monolog), može se podnijeti stvar kao dobar feljton. Kako ovdje uz imena: Tinka, Ivana, Fric itd. najednom dodje dječje ime „Jovica", i opet je hir autorov.

Slične je vrijednosti „dijalog u jednoj hotelskoj sobi", nazvan „Post festum". Lica su samo: „on" i „ona", a glavno je lice „doktor", koji ne dolazi, ali se o njem poglavito radi. „On" je naime parlamenter, kojega je doktor poslao „njoj", da ispita, da li ga još ljubi, iza kako su se — „njegovim nastojanjem — svadili. Uspjeh je negativan (naravno, kad je „on" taj posrednik!). I opet kombinacije s pustim, malo kad duhovitim mačevanjem s riječima. Mnogo i ovdje smeta izlišna analiza detalja, koja bi morala u čitaoca niknuti sama a ne da je autor obješa. Konac: Ona (ide k prozoru) Otišli su. Kolika glupost!

A da nije bilo posredstva, ne bi bilo — gluposti. Samo dakako onda ne bi bilo prilike za kombinacije i navijanja, već bi stajali ljubavnici jedno pred drugim i daleko istinitije riješili stvar, naravno ako ne bi i opet autor ravnao njihovim riječima: kao što je to učinio u najslabijem od svih dijalega „Prošle sugodine", gdje se u „kupališnom perivoju" sastaju dvoje prijateljskih duša nakon mnogo godina, koje su se nemotivirano rastale i sad će se opet isto tako rastati, premda jedna od njih — ona — za njim na koncu uzdahne „Šteta!" Ovaj svagdanji sujet još je k tomu i banalno izradjen, a na koncu kao da je iz Engelhornove biblioteke izišla, dolazi mala djevojčica, njezina kći, no ne kao posrednica ljubavi već posrednica — prijateljstva. No da!

Posrednike voli Šenoa kao što ih voli i stara francuska komedija. Oni su vrlo ugodni i zgodni, da što zapletu i raspletu. Sjetimo se samo „doktora" u „Nevjerojatnom dogadjaju", sestre Klare u „Komediji", prijatelja parlamentera u „Post festum", a mogli bismo ovamo dodati i barba Juru u „Pilotovu romanu", kapetana Tonu u „Izgubljenom", strica u „§. 142. g. z." No najbolje, najljepše i najduhovitije je rješila svoje posredstvo gospodja Nada u najuspjelijoj od svih ovih komedija i komedijica, a to je „Jedno popodne", jedina stvar, koja me je sjetila, da je to autor komedije „Kako vam drago". Dok je drugdje duhovitost tražena ili pravljena, ovdje se prosiplje, a čitava stvar teče hrlo i lagodno. Nesamo posredstvo gospodje Nade, koja svojom rječitošću spaja dva srca, nego ljubav gdjice Eme i baruna Vlatka, ima u sebi starinske romantike, ali izradba je sasvim realistična i primjerena savremenosti. Vanredno zahvalna stvar za diletante.

To je ujedno i jedina stvar, kod koje se može govoriti o umjetnosti Šenoinoj, kao što jedino „Izgubljeni", pa donekle „Pilotov roman" i „§. 142, g. z." spadaju u literaturu. Sve su drugo efemnosti rutinirana pisca, koji ostatke svoga talenta troši na nespretne sujete i ishitrene kombinacije, ne opažajući, kako se kosturi ovakova pravljenja vide, ma se i ne bacile ovako na njih Röntgenove zrake. I dijalog sam mjestimice pokazuje svoj kostur naličeći pitanjima u školi, u sudnici ili na ispovijedi; lice jedno drugomu dovikuje prekidajući ga: „Mir! Čekajte!... Stanite!... Slušajte! itd.", što vrlo neugodno djeluje. Gdjekoje se analize čine, kao da se autor igra i s riječima i svojim licima što nije više ni „l'art pour l'art." Konverzacija ne mora uvijek biti čavrljanje i služiti tek za igru. Ne treba da Šenoi spominjem Donnay-a i Lavedana, a jamačno pozna i Provinsa: pa da vidi, šta se sve može prikazati i dati u na oko lakoj konverzaciji. Raoul Auernheimer nazvao je svoje izvrsne bečke slike „Ge-

sellschaft" silhouettama, ali izmedju njih i „dialoga i dramoleta" nema ni poredbe!

Nadajmo se, da ćemo poslije rata dobiti mjesto sujeta događaje, mjesto kombinacija, doživljaje, mjesto figura i figurica — ljude i sudbine! Dr. O.

DVIJE GODINE NAŠE KNJIŽEVNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI. Vi biste, gospodine uredniče, željeli, da Vam prikažem ukratko književni rad nas ovamošnjih Hrvata za ove dvije posljednje godine, a ja Vam se rado i nerado odazivljem i to lih iz jednog razloga, jer će moj prikaz biti odista kratak. Naše su književne prilike ovdje nažalost takove, da ne mogu biti žalosnije, pak zato i nema tu pravoga rada. Nismo ujedinjeni, nismo udruženi pak nema medjusobna poticaja i sokolenja, nema prave i odlučne volje, već sve ide, sve se radi ko sporadički i onako slučajno. A kako je to bilo nazad desetak godina! Nismo doduše svemu ni mi sami krivi. Ima tu još drugo koješta, ali najglavnija je krivnja ipak na nama samima, jer smo dojako mogli barem osnovati neki književni klub, koji bi ulio ipak više života u naš rad i pobudio većeg interesa za književno stvaranje. Koliko lijepih talenata ovako zahiri, ko kad nema tu ništa, šta da ih pobudi i oživi, a da ne nabrajam još toliko drugih posljedica ovakog nehaja i nerada. Više sloge i smisla za zajedničko književno nastojanje i stvaranje pokazaše braća muslimani, makar da im gdjegdje rad nema prava i odredjena cilja, a što ga i ima, nije više savremen.

No uza sve to ja ću ipak pokušati pribrati u ovom malom osvrtu ono, što je iole vrijedno spomena, dok moram najprije reći, da ima tu i radova trajne vrijednosti, imena odličnih i priznatih u našem književnom svijetu. Počet ću poezijom.

Pjesama pisalo se vrlo malo. Tugomir (Alaupović) javio se tek sa dvije tri seoske elegije, Šarić napisao je cijelo čislo lakih lirskih pjesama, koje su prožete toplim religijoznim osjećanjem, par pjesama napisa Izidor Poljak i naš Stjepko (Ilijić), od kojih mu je najuspjelija posljednja, štono je priopći u „Našoj Misli" (Jestirina osveta), a isto vrijedi za Škaricu, koji je bio počeo lijepo pjevati i za Ostojića, koji se prigodice javlja. Tu nedavno sabrao je sav svoj rad od posljednjih godina, te ga izdao u posebnoj knjizi, koju je onako nemilosno prikazao recenzent Vašega lista. Ja ne bih mogao isto reći, što i dotična kritika, jer mi je poznat pjesnik lično, a znam i to, koliko se cijeni njegov rad, naročito u Dalmaciji, dok se vrlo bolno dojmi čovjeka ću nešto, na što ne bi smio zaboraviti nijedan naš kritičar, da pjesnici, koji su osudjeni da sami izdaju svoje zbirke, čine tu veliku žrtvu, jer redovito gube, a nikako nije izlišno, ako pojedini pjesnik sabere vas svoj rad, štono je godinama razasut ležao po listovima, jer je tim pružio najviše pomoći baš samoj kritici, koja ne mora pabirčiti okolo, već nadje sve na okupu.

Mirza (Safvet beg Bašagić), čije pjesme vole tako naši muslimani, sabrao je svoje ponajljepše pjesme u jednu knjigu (Izabrane pjesme, Sarajevo 1913. str. 232), koja je ovako uredjena: Sevdalinke, Ašiklije, Na pučini svijetla, Bekrijanke, Misli i dojmovi, Balade i romance i Razne pjesme. Inače se, kako se posve predao javnom političkom radu, u najnovije doba više ne javlja na književnom polju.

Mladi pjesnik M. Ć. Ćatić sabrao je također u dvije sveske svoje pjesme, štono ih je priopćio ponajviše u „Biseru" i drugdje. Na njima se vide jasno utjecaji nekih pjesnika, naročito Vojislava i Zmaja, te ima gdješto i po koja (n. pr. Juda) uspjelija.

Najzad morao bih reći koju i o sebi. Voglerova tiskara u Sarajevu izdala mi je pjesme: „Fragmenti", a Hrvatski pedag. književ. zbor u Zagrebu pjesme dječije: Ševine pjesme.

Veoma žalim, što ne mogu ništa priopćiti o pripovjedačima Osmanu (Hadžiću) i Azisu (Milićeviću), ko kad je Osman vas u kancelariji, a Ivan uredjuje dnevnu novinu, koja apsorbira svu njegovu umnu snagu i energiju, što je prava šteta za našu lijepu knjigu.

Mulabdić je priredio drugo izdanje svoje pripovijesti: Nova vremena, dok je Hamdija Mulić napisao islamskoj mladeži knjižicu prekrasnih priča: Iz života za život, a narodu i učiteljima lijepu poučnu knjigu: Narodno prosvjećivanje. Mulićevo je pričanje živo i plastično, te bi mogao, kako to lijepo pokazuju oni prvijenci u „Književnim pupoljcima", isto lijepo uspjeti u pripovijesti, gdje nam se crta život muslimanskog svijeta.

Zanimljiva je pojava na tome polju nedavno izišla pripovijest: Pod drugim suncem, štono ju je napisao A. Hifzi Bjelevac, a izdala agilna muslimanska nakladna knjižara Muh. Bekira Kalajdžića u Mostaru (str. 197). Gradja je dijelom uzeta iz života naših muhadžira, a sama radnja odigrava se u Carigradu. Pisac je ovim djelom pokazao nesumljiv pripovjedalački dar. Karakteristika pojedinih lica uspjela mu, makar da nam na kraju ostane više toga zagonetno, te se vazda i ponovo pitamo: zašto je to ovako, što nije onako itd., dok najposlije ne bude čitaocu nakon takvog razmišljanja slika potpuno jasna. Bjelovićeva pripovijest upoznaje nas naročito sa borbama, štono su se vodile izmedju Staro i Mladoturaka, pak iseljeničkim pitanjem i emancipacijom carigradskog ženskinja, a povrh toga čisto muslimanskom psihom i ćutilnim životom njihovim. Njegova pripovijest naći će mnogo zahvalnih čitateljica, a kad to rekoh, scijenim, da je pisac postignuo još jednu i to ponajglavniju svrhu, koja se tiče analfabetizma u našeg muslimanskog ženskinja.

Jagoda Truhelka, koja je svojom Vojačom stekla u Bosni toliku popularnost, zavukla se nažalost i opet u svoju školu, te nas u ovo dvije godine ničim ne nadari. Ili radi i sprema u potaji, da nas od jednom ugodno iznenadi?

Još mi valja spomenuti, da je Ilijić napisao tragediju u pet činova: Slom kraljevine, gdje je obradio isti momenat, štono ga obradi Bogović u „Stjepanu Tomaševiću" a već prije toga napisao je Julijana Apostatu. Obje drame još su u rukopisu. Mladi književnik Sejfudin Huseinagić napisao je dramu Muhadžir, koja izlazi u Matičnim edicijama za prošlu godinu.

Prof. Jozo Dujmušić izdao je novo izdanje Reljkovićeva Kućnika, a Jozo Šebešić uredio nam krasni Napretkov koledar, koji je danas najbolji koledar u nas Hrvata. To je čitava knjižurina, puna sastavaka najrazličitije vrsti, a čita se po Bosni i Hercegovini toliko, da se šest hiljada primjeraka rasprodalo u ciglih mjesec dana.

Kao dobar posmatrač i ugodan pripovjedač, a još ugodniji i bolji kao duhoviti feljtonista javlja se početkom svog na veliko zasnovanog psihološkog romana (Savremenik) i lijepe študije: Tajna popularizatora (gimnazijski program u Sarajevu) Ante Hikec, koji nas katkad podsjeti na pokojnog Matoša, sa kojim je toliko družio i prijateljevao. Njegov roman bit će prava novost u našoj literaturi, jer je pisac posegnuo u nama vrlo slabo poznate sfere nesretnika i očajnika.

Od Andrijaševića izdalo je D. H. K. u Zagrebu knjigu novela.

Alaupovićevih „Sćoskih elegija" pribralo se već lijepo čislo, jer ih je propjevao još u „Nadi", a poslije ih priopćivao što u „Savremeniku", što u „Serafinskom perivoju" i „Prosvjeti", pak bi pjesnik dobro uradio, da ih sad izda u posebnoj knjizi. One bi zapremile dostojno mjesto pored Žumberačkih i Uskočkih elegija. dok bi brojem i jedan i drugi ciklus nadjačale.

Muzealni direktor dr. Truhelka, za koga se može reći, da najbolje poznaje Bosnu i Hercegovinu, njezin povijesni i kulturni razvitak, sabire i nadalje vrijednu historijsku gradju. Nakon što je izdao znameniti testamenat posljednjeg bogumilskog gosta Radina, iznosi nam u brošuri: Još o testamentu gosta Radina i o patarenima (Sarajevo 1913.) cijelo čislo novih dokumenata, koji osvjetljuju onu oporuku. Te dokumente našao je Truhelka i opet u dubrovačkoj arhivi, a njima je u glavnome ocrtana podjela Radinova testamenta, dok pored toga iznose i neke nove važne podatke o samom testatoru i o važnijim ličnostima medju njegovim baštinicima. A prošle godine izašla mu radnja, kojoj je i opet vrelo Dubrovnik, pod naslovom: Nekoliko mladih pisama hercegovačke gospode pisanih bosanicom iz dubrovačke arhive. (Sa pet faksimila). Tu su 32 pisma razne hercegovačke gospode, koja idu u XVI. do u XVIII. vijek. Neka su pisma zanimljiva kao historijski dokumenti, a sva kao kulturni dokumenti, jer nam dokazuju, kako su se turska hercegovačka gospoda služila u svojoj prepisci sve do najnovije dobe svojom domaćom bosančicom. Jedan izuzetak tu čini pisma paše Bardonića i Hadži Ahmeda Jusufagića pisana latinicom, a idu u prvu četvrt XVII. vijeka, te su bez obzira na zanimljive historičke podatke važan paleografski dokumenat za paleografiju latinice u ovim stranama. Truhelka je tu prviput štampao ova pisma bosančicom, za koju je dala zemaljska tiskara ljevati naročita slova, jer dojakošnji običaj, gdje se mjesto bosančice upotrebljavala u štampi crkvena ćirilica, nije bio podesan, a to tim više, što nijedan njihovih pisaca nije umio toga pisma ni čitati a kamo li pisati. No tu valja osuditi onu sićušnost tipova, koji se mogu čitati samo povećalom, a nipošto prostim okom. Tipovi su morali biti dva put veći pa i onda ne bi bili dostignuli veličine tipova crkvene ćirilice. Što je tiskaru ili g. Truhelku natjeralo, da stvara pismo, koje niko ne će moći bez stakla čitati, ne bih umio reći. Ovim tipovima slaže se već Jelenićeva kronika Lašvaninova, koja bi nas knjiga odista vrlo zanimala, ali će u mnogoga radi sićušnosti svojih tipova ostati nažalost nerazrena.

Još je Truhelka priredio dvije vrlo elegantne knjižice, čija oprema služi na čast vladinoj tiskari, a to su: Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u prehistoričko doba i Osvrt na sredovječne kulturne spomenike Bosne. I jedna i druga knjiga sadržavaju jezgru svega onoga, što je pisac u svojim mnogobrojnim radnjama priopćio tečajem mnogih godina u „Glasniku zem. muzeja", a njegovo tumačenje, kojim nas vodi prostorijama novoga muzeja, oživljuju mnoge slike i snimci. — Ovaj čas radi Truhelka na djelu: „Historička podloga bosanskih agrarnih ustanova". Dosele posve netaknuta tema obradjena je na osnovu velikoga niza novoobretenih starih turskih agrarnih kanona i drugog arhivalnog materijala. Ako se bude riješavalo po Bosnu vrlo važno agrarno pitanje u evolucijonističkom vidu, bit će ova radnja za rasudjivanje njegovo najznamenitija, jer pragmatički obradjuje historijat bosanskog agrara od srednjeg vijeka do okupacije, a vrela, koja je pisac tu upotrijebio, idu po svojoj autentičnosti medju djela prvoga reda. Na povijesnu i zemljopisnu polju mnogo rade profesori dr. Milan Prelog i dr. Mihovil Mandić. Nedavno napisaše oba zajedno Zemljopis austro-ugarske monarhije, dok je Mandić sam priredio: Zemljopisni i historički pregled Bosne i Hercegovine. Dr. Prelog napisao je nastavak svoje Povijesti Bosne, obradivši spram izvora ponajtežu partiju i ponajmutnije doba iza pada bosanskog kraljevstva 1.463. pa do okupacije. To je doba osmanlijskoga gospodstva, a valja priznati, da ga je pisac izradio sa mnogo mara i upotrijebio sve, što bijaše vrijedno i što je moglo ma iole unijeti svijetla u ovo dosele neistraženo i donedavna posve tavno doba bosanske prošlosti. Osim toga izdao je sinkronistički pregled staroga vijeka, a sada radi na cijelom čislu novih radova, koji će još više podići onaj dobar glas, što ga j. do danas st.kao svojim perom.

I radišni Ivan Jablanović napisao je u ove dvije godine više povijesnih članaka, od kojih više njih u Vrhbosni. — Sejfudin Kemura kupi historijsku gradju iz napisa i listina sarajevskih džamija, dok nam Husein Gjogo napisa pregled perzijske književnosti.

Ljudevit Dvornikoviċ radi oko svoje pedagogije, štono je izdaje Hrvatski pedag-književni zbor u Zagrebu, a pored toga napisao je više aktualnih članaka, ponajviše psihološko-filozofske, pa onda socijološke prirode. Lijepih članaka napisao je u „Hrvatskoj zajednici", kojoj bijaše urednikom, pa onda u „Savremeniku", u „Sarajevskom listu" i drugdje. Značajne su njegove ocjene i kritike, te je prava šteta, da mu nije tu pružena prilika intenzivnijemu radu.

Njegov sin Vladimir radi isto revno na filozofskom polju, te je kod zagrebačkog „Nastavnog vjesnika" stalan saradnik za filozofiju i psihologiju, a osim toga

publicirao je više radnja po raznim časopisima. Svega do četrdeset, što većih što manjih stvari, od kojih spominjem tek ove znatnije: Kranjčević kao pjesnik i filozof; Pragmatizam nova filozofska metoda; Današnja filozofija; Psihologija Wilh. Jerusalema; Pedagogija Fr. Jodla; Karakteristika savremene psih logije i njena nastava u srednjoj školi (izdano i kao posebna brošura!); Spencerova filozofija razvoja (najveća stvar); Theodor Ribot, francuski psiholog itd. Većina je ovih radnja izišla u glasilu srednjoškolskih profesora „Nastavnom vjesniku", pedagoškoj reviji „Napretku" ili u drugim raznim časopisima. Sada radi na jednom ovećem originalnom djelu iz područja savremene filozofije.

Medju franjevcima javlja se nakon duge šutnje čestiti starina fra Mijo Batinić, poznati pisac djela: „Djelovanje bosanskih franjevaca" (1—3). On napisa povijest franjevačkog samostana u Fojnici, gdje Batinić posljednjih godina živi i župnikuje. (Franjevački samostan u Fojnici. God. 1913.). — Dugonjić napisa svoje ratne pjesme, koje doživiše već treće izdanje, a fra Eugen Matić prevede znamenito talijansko djelo: Fioretti od fra Giovanija pod naslovom: Miomirisni cvjetići (Preveo fra Narcis. Zagr. 1913. str. 160).

Najviše od sviju franjevaca radi mladi profesor teologije dr. fra Julijan Jelenić, urednik franjevačkog glasila: Serafinski perivoj (od 1908.—1914.), koji je prošle godine, postavši ujedno glasilom udruženja hrvatskih i slovenskih franjevaca, uzeo ime: Naša misao. Taj list našom suradnjom, ko kad nemamo ovdje nikakva beletrističkoga lista, dobiva sve malo po malo karakter male revije.

God. 1913. izdao je Jelenić djelo: Izvori za kulturnu povijest bos. franjevaca, a sada tiska jur spomenutu Lašvaninovu kroniku, dok će na godinu izaći druga knjiga (prva je izišla g. 1912.) djela: Kultura i bosanski franjevci. Pored toga uredjuje spomenike za povijest kulturnoga rada bosanskih franjevaca, što ih je sabrao u Rimu, zatim po bosanskim i madžarskim arhivima. Kako se iz ovoga vidi, Jelenić nastavlja — dašto u većoj mjeri — rad, što ga bijaše započeo i pravac mu pokazao Batinić.

Najzad rado spominjem, da „Jukić", zbor franjevačkih klerika u Sarajevu, priredjuje za tisak hrvatske narodne pjesme, što ih je sabrao fra Marijan Šunjić, a našle se u Gučoj Gori.

Ja sam izdao napose dvije študije iz lužičko-srpske književnosti: Dr. E. Muka i Jakub Bart Čišinski.

Listova imademo svakakvih, ali beletrističkog nikako. Da nam je kako oživjet našu Nadu! — čuje se više puta u našem uzanom kolu. Lijepo bi bilo i dalo bi se dosta učiniti i to tim više, što nam je danas i naše slikarsko i kiparsko umijeće mnogo uznapredovalo, a ovamo imamo u Sarajevu poznate slikare Jurkića, Tješića i Mijića. Kako je Nada ostavila iza sebe lijep glas, ja sam uvjeren, da bi ovako poduzeće uspjelo. Ta nestašica beletrističkog lista najviše je uzrokom, da je u nas Sarajlija klonuo zanos i volja za lijepu knjigu i da se tako malo radi i piše. Nešto feljtona, od kojih su najduhovitiji oni dra. Hikeca, pa onda čislo članaka najraznoličnije sadržine razasuto ponajviše u službenom Sarajevskom Listu, koji isto lijepo napreduje pod uredništvom Milićevićevim pa onda djački list: „Naša svijest" — bilo bi sve, što se osim pomenutih već radova tu za ovo dvije godine napisalo. U Sarajevskom Listu mnogo je pisao o iskopinama sarај. zem. muzeja Vejsil Ćurčić, a najzanimljivija mu bijaše radnja o Hutovu Blatu u Hercegovini. Naši muslimani imaju svoj „Biser", što no a izdaje u Mostaru Kalajdžićeva knjižara i tiskara, te lijepo uredjivan, premda bi bolje bilo, kad bi manje gajio panislamsku ideju, a mjesto nje razvio barjak hrvatske misli, košfo ju je razvila muslimanska mladost u svom organu: Hrvatska svijest.

Hrvatska narodna zajednica izdaje gospodarsko poučni list istoga imena, što no ga uredjuje poznati stilista Jozo Šebešić, koji je ko stvoren da piše za narod. Ali uza svu njegovu vještinu i uza sve žrtve, što ih ulaže u list Zajednica i pojedini rodoljubi, naš svijet i opet ga slabo čita i pretplaćuje, te se ove godine morao reducirati od 24 broja na 12, što je i opet nov dokaz indolencije nekih ljudi, koji ne će da propagiraju list u narodu, te tako mnoga plemenita namisao ne nahodi tla svome daljemu razvitku i opstanku.

Politički pak list Hrvatska zajednica prestao je s istih razloga već prošle godine izlaziti. Isto i Hrvatska radnička obrana. Jedino izlazi Hrvatski Dnevnik.

Pored Naše Misli još su katolički listovi: Katolička obitelj, Glasnik sv. Ante i Vrhbosna.

Učiteljstvo ima svoju „Zoru", što no ju pokrenuo pokojni Jukić i koju od njegove smrti uredjuje pjesnik i učitelj Stjepko Ilijić. No to nije specijalno list hrvatskih učitelja, već sviju zajedno.

Znanstvene i folkloristične radove priopćuje Glasnik zem. muzeja, što no ga uredjuje dr. Truhelka.

Dječjeg lista nemamo, ženskog isto tako, dok se jamačno razbile osnove i glede osnutka profesorskog lista, što najzad ne će biti tolika šteta, jer bi se lijepo mogao usvojiti uman prijedlog prof. Inhofa, da se Nastavni vijesnik u Zagrebu učini organom i bos.-herc. srednjoškolskog učiteljstva. Kad su ga mogli tijem učiniti Slovenci, što ne bi i mi amo?

Na kraju svjetovao bih svojim sarajevskim drugovima ovo: 1. Stvorimo, kad se srede prilike, književni klub ili društvo. 2. Poradimo o tome, da se osnuje jedna velika javna knjižara. 3. Nadjimo nakladnu knjižaru i pokrenimo u sporazumu s Maticom Hrvatskom u Zagrebu jeftino izdanje najboljih naših pisaca, pa nastojmo da im djela udju u narod. Počnimo sa Šenoom, Kumičićem i Tomićem. 4. Nastojmo, da se reorganizira, proširi i pretvori u doličnu reviju omladinski list Hrvatska svijest, te radimo svi u njoj, ne bi li naša mladost, naša uzdanica, mogla odista oplemenjivati svoju dušu. 5. U daljnjem programu neka nam je raspačavanje hrvatskih knjiga i listova, narodnog lista „Hrvatska zajednica", sakupljanje narodnog blaga, bibliografija hrvatske knjige u Bosni, (koja nažalost ne će nikad iznijeti sva djela na vidjelo) i drugo.

A vama u Zagrebu i prečanima uopće dovikujem; Ne stojte skrštenih i škrtih ruku, nego nas, kad bude tome hora, pomozite!

JOSIP MILAKOVIĆ

DOJMOVI I USPOMENE. Slučajem dospjela mi je u ruke knjižica Milana Miholjevića „Dojmovi i uspomene", što je prošle godine izašla na Rijeci. Knjiga je to sabranih feljtona, što ih je već prije pisac za razne listove bio napisao, a sada ih sabrao na kojih stotinu stranica, a na nagovor i savjet svojih prijatelja, kako se u predgovoru kaže. „Pisao sam te svoje utiske i uspomene onako, za prijatelje, tek da im pripovijedam, pa zato i ne računam, da su od kake literarne vrijednosti". G. Miholjevića dakle nisu ponukali nikaki literarni motivi, da napiše te stvarce, on sebi nije svijestan, e bi mogao napisati kaku stvar literarne vrijednosti (možda je to tek čednost) — ali svejedno — mi ćemo mu ipak reći, da smo čitajući tu knjižicu vrlo ugodno proveli vrijeme i da se ona bolje i ljepše čita no mnoga stvar, koja bi htjela imati — literarnu vrijednost.

Šteta, da g. Miholjević ne će da nastavi sa pisanjem feljtona u tom stilu, jer zacijelo on bi se još te i usavršio i njegovi feljtoni mogli bi ipak još te na koncu biti od trajne literarne vrijednosti! U njega su sve odlike dobroga feljtonist: lagan stil, duhovit i gipki način pričanja, a kako se može suditi po tim „Uspomenama", voli putovati po širokome svijetu i upoznavati nove ljude, nove krajeve. Znao bi nam dakle uvijek gdješto novo pričati, a novo svakoga zanima! Konačno, feljton kao literarna vrsta u nas je tako slabo razvijen i svatko tko bi znao i htio pisati, dobro bi nam došao. Ta u našim novinama tako rijetko možete naći nešto originalna pod crtom! Obično su to kake kompilacije svega i svačesa, prijevod kojeg feljtona iz stranog lista a rijetko, vrlo rijetko naći ćete koji originalni prinos kojeg našeg pisca.

Zatim, Miholjevićevi feljtoni nijesu samo zabavni, oni su i poučni. Proboravivši pisac neko vrijeme u Engleskoj, iznosi u tim redovima svoja opažanja i impresije o zemlji samoj, o ljudima, o njihovu karakteru kao i o karakteru čitavoga naroda. Naši ljudi rijetko putuju u Englesku i ona bi nam bila terra incognita, da nema drugih literatura o engleskoj kulturi. Tako, bit će našem čitaocu drago sazna li štogod o Londonu, gradu miliona, industrije i najgušće magle; o Oxfordu, starom sveučilišnom mjestu, a zanimat će ga i sam John Bull, kako ga je Miholjević opisao. Zato neka čita te uspomene i dojmove. Evo, mali izvadak kao primjer:

„Tko je taj John Bull? Prevejani diplomata, koji reprezentira Britaniju u svijetu, stiče joj — većinom bez oružja — (sic!) nove pobjede i navlači nove mržnje? Ili marljivi i spekulativni industrijalac, što šalje svoju robu širom svijeta, a povlači k sebi zlato toga svijeta? Ili hladni i ukočeni aristokrata-gentlemen, što svojim spleenima i snobima daje ton cijelome svijetu? Ili, napokon, mirni, trudoljubivi radnik i seljak, farmer, koji na svojim mišićavim plećima drži svu slavu kolosalne te države, a kojima ona gotovo maćuhinski naplaćuje trud i ljubav?... Kad bi svakoga od njih uzeli pojedince i usporedili ga s diplomatom, industrijalcem, aristokratom, farmerom kojega bilo evropskoga naroda, jedva da bi bilo ikakve razlike, jer su duševni horizonti svih tih članova pojedinih staleža danas manje više svuda jednaki. No složite li te ljude, u cjelinu u kakovoj vam faktično i dolaze pred oči, onda se u toj cjelini, u toj masi, javlja on, John Bull, taj „čudak", sa svim svojim osebinama, kao što se u Americi javlja preuzetni Uncle Sam, u Francuskoj živahna i brbljava Marianne, u Njemačkoj krakljavi i tupoglavi Michel"....

Miholjević bio bi dobar feljtonista, i mi ga svjetujemo, da nastavi sa svojim dojmovima i uspomenama.

BRUNO ŠTEINER

IZABRANE NARODNE PRIPOVIJETKE. (Dr. David Bogdanović: Izabrane narodne pripovijetke. U Zagrebu 1914.) Rijetko je koja knjiga ispunila osjetljivu koju prazninu u našoj književnosti kao baš ova Bogdanovićeva. Došla je nenadano, a u vrijeme, o kojem će se također mnogo pripovijedati, ali sigurno bez vila, zmajeva, vukodlaka i grabancijaša. Zbilja sadašnjega života uništava snagu stvaranja i širenja onih starih naših narodnih pripovijedaka, koje pomalo zaboravljaju i naši ocevi i djedovi. Pa ipak su nam one silno mile, jer u njima nalazimo toliko naivnosti, topline i bezbrižnosti, dok će nam buduće pripovijetke o sadašnjim dogodjajima biti prosićene krvlju.

Dok o narodnim pjesmama ima i kod Hrvata i kod Srba zgodnih informativnih knjiga o svemu onome, do čega se došlo dugim naučnim ispitivanjem, o narodnim pripovijetkama takvih knjiga gotovo nema. Što se gdjegdje o tom predmetu pisalo, sve je to kratko ili bez sistema. Jedino je u knjizi Pavla Popovića „Pregled srpske književnosti" ta partija prilično dobro obradjena. Bogdanović se dao sada velikom marljivošću na taj golemi posao, da ne samo ljudima, koji se bave takvim predmetom, nego i široj publici prikaže, što je narodna pripovijetka, kako je treba proučavati, tko se sve tim pitanjem bavio, gdje treba tražiti izvore i postanje narodnih priča i gatki, kako su se one širile kod starih kulturnih naroda, pa onda u kakvom se odnošaju one nalaze prema pripovijetkama drugih naroda, gdje im je izvor, zatim cijelo ono prepletanje, spajanje i razdvajanje motiva kod različitih naroda. To je u glavnom 1. dio ove knjige. U drugom su dijelu pripovijetke udešene i poredane prema principima, koje je pisac u 1. dijelu postavio.

Komparativno proučavanje jezika utjecalo je i na komparativno proučavanje narodnoga blaga. Devetnaesti je vijek i u tom pogledu donio nanadanih i zanimljivih rezultata. Pokazalo se doista, da su istinite one Jagićeve riječi, što ih je on u svojoj „Historiji književnosti" još god. 1867. izrekao, da su „dokazane paralele u narodnom pričanju ispod Djavalagiri i Himalaje do visočina škotskih i otoka hebridskih". Pohvatati niti i one nevidljive veze, koje pričom vežu kroz vije-

kove ljude katkada na dijametralnim krajevima cijeoga svijeta, vrlo je teška stvar. Otud toliko škola, koje, postavljajući sebi principe proučavanja, idu donekle odvojenim putem, ali k istom cilju. Nijedna od njih nije apsolutno prava i istinita, nego kao da jedna drugu dopunjuju. To osobito vrijedi za škole migracionu i antropološku. Zato se Bogdanović ne drži sasvim nijedne od tih škola, nego traži ono, što je u kojoj od njih dobro. Držim ipak, da se trebao malo duže pozabaviti izlaganjem metoda, kojima se pojedini učenjaci bave u tim pitanjima. Pisac bi vrlo dobro bio učinio, da je prikazao čitatelju opširniju literaturu o tom predmetu u evropskoj književnosti, da je prikazao sadašnje rezultate naučnoga ispitivanja o narodnim pripovijetkama, koja škola ima najviše pristaša i t. d. Ali mi smo i s ovim, što nam je pisac iznio potpuno zadovoljni. On se trudio da odredi provenijenciju motiva i pojedinih lica u nekojim našim narodnim pripovijetkama, i ako i sam uvidja, da u tom poslu ne može biti govora o apsolutnoj sigurnosti. U zamašnom ovom poslu, koji iz dana u dan zadobija sve veće dimenzije, gdje se svaki čas nešto novo otkrije, teško se snaći. Bogdanović traži razjašnjenja, odakle i kako su nastale narodne pripovijetke. Njega zanima psihološka strana njihova, on se trudi da prodre u one tamne zakutke ljudske duše, koja je osjetila potrebu da stvara ovakve priče i gatke. Koliko je on u tome uspio, može prosuditi svaki čitalac ove dobre knjige.

Teško je zatim izvesti i klasifikaciju narodnih pripovijedaka, jer ni to pitanje nije još potpuno riješeno. Bogdanović reda u svojoj knjizi pripovijetke jednake ili slične sadržine jedne do drugih tako, da pripovijetke sa zajedničkim ili sličnim motivima, a sa različitih strana našega jezičnog područja, dolaze jedne pored drugih. Na taj je način on zgodno poredao malene cikluse varijanata narodnih pripovijedaka. Svakako je vrlo interesantno čitati različite verzije i izmjene detalja u istom predmetu na pr. iz kajkavskih i štokavskih krajeva. Uopće ono, što stoji jedno s drugim u kakvoj unutrašnjoj vezi, stoji jedno pored drugoga.

Knjiga je pisana ozbiljno i lijepim jezikom, čim se i drugi Bogdanovićevi radovi odlikuju. Ovu knjigu možemo najtoplije preporučiti i široj čitalačkoj publici Ona će u njoj naći mnogo uživanja i danas, kad se interes za narodnu pripovijetku gotovo sasvim izgubio. Drugi narodi su i u tom pogledu daleko pred nama poodmakli. M. S.

KRONIKA SENJSKE GIMNAZIJE. Nakon što je ukinut običaj, da srednjoškolski izvještaji donose rasprave, nema sumnje, da kod nas trpi znatno popularizacija znanosti, jer Nastavni Vjesnik ne ulazi u šire krugove.

Izuzetak je od toga prošlogodišnji izvještaj kr. realne gimnazije u Senju, u kojem se nalazi historijat tamošnjeg zavoda. (Prof. Viktor Rivosechi: Kronika senjskog srednjeg zavoda, prigodom 75. godišnjice. Sa slikama). Taj izvještaj prikazuje nam pomno obradjenu kulturnu historiju Senja od prošloga stoljeća. Senj je bio od eminentne važnosti za razvoj hrvatske inteligencije čitavog tamošnjeg kraja, poglavito senjskog Primorja.

Na čelu rasprave nalazimo portret senjskog biskupa Mirka Ožegovića, najvećeg dobrotvora senjskog zavoda i utemeljitelja poznatog konvikta „Ožegovićianuma" i u opće senjske gimnazije.

Senjska gimnazija postojala je još za Karla VI., te su njome upravljali Pavlini, a poslije ukinuća istoga reda po Josipu II. Franjevci, a nije prestala ni za francuskog vladanja a i kasnije je pod Austrijom, dok nije bila potpuno ukinuta g. 1820.

God. 1839. otvori biskup Ožegović ponovo gimnaziju o svom trošku, a medju poznatim ličnostima bili su ondje: Nikola Grškovič i Ljudevit Slamnik i Matija Volarić. God. 1843. preuzela je država gimnaziju i otvoren je prvi V. humanistički razred, a g. 1849.-50. preudešena je gimnazija prema novoj osnovi na osam razreda, te je g. 1851. održana prva matura.

G. 1852.-53. tiskan je prvi izvještaj senjske gimnazije, a u brošuri priopćene su sve radnje, koje su dosada izišle u senjskim izvještajima. Radnje su štampane isprva hrvatskim ili njemačkim jezikom (do g. 1872.), a poslije samo na hrvatskom jeziku. Medju piscima spominju se imena: Sladović, Sabljak, Šach, Bartulić, Petračić, Magdić, Langhoffer. Napose su dr. Vizner i M. Krasović sastavili i priopćili katalog učiteljske knjižnice, koja obiluje mnogim rijetkim dijelolima za hrvatsku povijest i književnost, te je jedna od najvećih naših srednjoškolskih knjižnica.

God. 1857.-58. bude otvoren konvikt „Ožegovićianum", koji je vrli hrvatski rodoljubni biskup na svoj trošak osnovao, na kojem zavodu se je do sada, većinom besplatno, iškolalo do 3000 učenika.

God. 1869. posjetilo je zavod Njegovo Veličanstvo, a g. 1872. dodje gimnazija pod bansku upravu, te bude uvedena u sve razrede hrvatska obuka.

G. 1883. bude zavod pretvoren u nižu gimnaziju, kakova je ostala preko 10 godina do g. 1895.. dok nije opet uspostavljena viša realna gimnazija.

U brošuri nalazimo i slike sviju ravnatelja zavoda i sliku gimnazije, te „Ožegovićiana", a dodan je i popis broja sveukupnih do sada učenika (10.539), te popis sviju maturanata od g. 1851., u kojem se popisu nalaze mnoga odlična lica, koji su proslavila ne samo svoj zavod, nego i čitavi hrvatski narod, a bilo ih je do prošle godine sveukupno 439.

Reasumirajući sve u jedno, ovaj je izvještaj lijepi prilog ne samo našoj pedagoškoj nego i kulturno historijskoj književnosti, te bi bilo poželjno, da se i drugi naši srednji zavodi ugledaju u taj primjer, te da nam iznesu historijate svojih zavoda, od kojih su mnogi bili zapravo kulturna središta svojih krajeva. DR. B.

ZABORAVLJENI JUBILEJ. (Stogodišnjica Ljermontovljevog rodjenja.) Za prvih zemljotresnih grmljavina gromova evropskoga rata navršila se tiho, neopaženo sred općega meteža stogodišnjica rodjenja jednog od najznatnijih

članova ruskoga Parnasa, vrlog predstavnika svjetske književnosti, njezine najčovječnije grane, kraljevstva srca, lirike, — Mihajla Jurjevića Ljermontova.

U ruskoj književnosti ima Ljermontovljeva pojava veliko značenje, moguće veće, nego što joj se obično daje. Ljermontov je istočnik nepomirljivoga, luciferskog, prometejskog duha, koji upravo čini rusku literaturu tako simpatičnom zapadnoj Evropi; duševni on je otac poznijih velikih prevratnika, bundžija, pokretača, predak Hercena, Dostojevskoga, Tolstoja, Nekrasova, Krapotkina, Gorkoga. On je inkarnacija sile, energije, stendhalska, nietzscheanska duša. Taj Michelangelo ruske književnosti veliki je kontrast harmonijskom, elegantnom Puškinu, dubokom i mirnom poput Leonarda. Član je titanske obitelji lorda Byrona, ima sve oznake plemenite pjesničke rase; život i djelo mu je pjesma, pun je silne evokacije, suveren stiha; ne znoji se pjevajući, ne previja u mukama tražeći rimu, ne piše pjesmicu godinu dana, kao toliki pjesničići naših dneva; on u esktazi stvaranja prosiplje divne verze prirodnom lakoćom, tom pravom značajkom pjesničkoga genija; i mi smo imali takovih pjesnika, Jakšića, Harambašića, Vidrića. On je pjesnik gordosti; drugačije ne može ni biti. Okružen glupom, tupom ruljom mora genij ogrnuti plašt oholosti, demonstva, oružati se zlobom, ne će li da propane, zaglibi u mulju nesnosne svoje sredine. Značajno je, da svi Ljermontovljevi heroji ljube zlo i opačinu, kao svoj elemenat, goje njihovo cvijeće, siju ga i rasadjuju sladostrasnom nasladom. Takav je naročito Pečorin, najsavršeniji predstavnik byronstva, sinteza Lare, Gusara, Don Juana, najledeniji, najokrutniji, najočajniji tip u literaturi 19. vijeka, pun neke cgavne ljepote. Mnogi vele, da je Pečorin najvjernija fotografija samoga Ljermontova. Ljermontov na koncu ne ustraje u svojoj prometejštini, zapada u spleen, taj sigurni znak rasula i nemoći.

Priroda je najčistiji, najprimitivniji izražaj Ljepote i ona je velika i najbolja lječnica bolesti duši. Kao i poslije Tolstoj i Ljermontov nalazi okrepe i mira u neokaljanom, nepatvorenom Kavkazu. Komplikovanu dušu iscjeljuje primitivnost. Prirodi posvećuje Ljermontov svoje naljepše stranice.

Dok je „Junak našega vremena" slika više fizičkog pjesnikovog bića, njegovog odnošaja prema drugima, svu svoju nutrinju, duševne borbe, nastojanja i težnje dao nam je Ljermontov u „Demonu". U tom je liričkom epu koncentriran cijeli Ljermontov, u ovom remekdjelu s formalne i idejne strane Ljermontov je došao na vrhunac svojega umijeća

Ljermontov je nada sve lirik; lirika njegova izbija i protapa poput jakog vrutka i sva njegova neličkа djela. On je univerzalan lirik: erotik, filozof, političar, pejzažista, pjesnik patriotskih stihova, i svagdje je jednako savršen, kod svakog se stiha osjeća, da je proizašao iz srca genijalnoga pjesnika. U erotici se može s njime mjeriti u ruskoj literaturi jedino Puškin i moguće Nadson. Često nas njegova erotika sjeća na Verlainea, odnosno Verlaine na Ljermontova. U domoljubnoj lirici dao nam je nekoliko vanrednih stvari. Njegovoj „Ljublju otčiznu ja, no strannoju ljubovju" teško bi bilo naći premca u cijeloj svjetskoj patriotskoj lirici. Napisao je i nekoliko dramatskih slika, ali to su njegove slabije stvari.

Život mu je bio buran. Rodio se 2. listopada 1814. Moskvi. Od majke je baštinio smisao za glazbu i razdražljivi temperament, a od oca sklonost k intenzivnom, sibaritskom životu. U drugoj godini mu umrije majka. Uzgaja ga baka; postaje njezino mezimče, kumir i idol; već se u djetinstvu pokazuju kod njega tragovi hirovitog i samovoljnog bića. Silno utječe na dječaka odgojitelj Capet, francuski časnik, koji je 1812. pao u rusko zarobljeništvo; on je probudio u dječaku zanos za Napoleona, koji se odražuje u kasnijim nekim pjesmama; sa šesnaest godina piše njemačke i fracuske stihove. Polazi na viša moskovska učilišta, bavi se literaturom, upoznaje se s njemačkom romantikom, a 1813. počinje se kod njega opažati utjecaj lorda Byrona. Stupa u vojničku školu, koju ostavlja 1832. kao zastavnik husarske gardijske pukovnije.

Živi burnim društvenim životom. 1837. bude prognan u Kavkaz zbog protesne pjesme „Na smjertj Puškina". 1840. ponovno je prognan zbog dvoboja u Kavkaz, tu se odlikuje smionošću u borbama s Čečencima. 1841. opet je u Petrogradu, gdje sprema drugo izdanje svojega romana „Junak našega vremena", no doskora mora uslijed dvorskih spletaka po treći put u Kavkaz. Ovdje, u Pjatigorsku, se sprijatelji s majorom Martinovom, koji ga često šiba u podrugljivim, ironičkim opaskama. Nahuškan po društvu izazove ga poslije nekog plesa Ljermontov na dvoboj. Sve je mislilo, da će se stvar bez katastrofe svršiti, kako to već obično biva. Ali sudbina je htjela drugačije. Desilo se upravo kao u Puškinovom „Onjeginu". Prasnuo hitac

Jevo už njet. Mladoj pjevec
Našel bezvremennyj konec!

Umro je navršivši tek 27. godinu, a ipak ostavio vidjiv trag u historiji lijepe knjige. Da su Dante, Shakespeare, Goethe, Schiller dovršili svoj život u tim godinama, ne bi ih se danas niti spominjalo. I to se mora uvažiti, ocjenjujući Ljermontova i njegovo djelo.

J. H.

SAVREMENIK

MJESEČNIK DRUŠTVA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

GODINA X. LIPANJ 1915. BROJ V. I VI.

IVAN KRNIC: STARI BUDMANI. INTIMNE USPOMENE

Negdje pred petnaest godina bili smo mi mladi, a Pero Budmani je bio stari i mi smo ga zvali stari Budmani. Zvali smo ga i „magnificus". Čini mi se, da je ovaj naziv pravo pogadjao iako je Budmani bio najskromniji i najčedniji. Nije u njemu bilo ništa „velemožno", kako mi rdjavo prevodimo tu latinsku titulaturu, ništa od one poze, u koju se oblače visoke dietenklase, ma uopće ništa napravljeno i udešeno — ali bilo je u njemu nešto veličanstveno, nešto veliko i silno samo u sebi: ona najveća veličina, koja dolazi samo od čovjeka i njegove duše. Magnificus ovaj, magnificus onaj: titulatura spada i daje se ljudima, koji u kancelarijama rješavaju prašne akte, ali u historiji ima samo jedan Lorenzo Magnifico, a stari je Budmani bio naš jedini pravi magnificus.

Stari je Budmani jamačno rado zalazio u naše bučno društvo. Najbolji je tome dokaz, što je redovito dolazio. Društvo Hrvatskih Književnika zvalo se onda klub, naprosto klub i kad se kazalo: „idem u klub" to je značilo ići do Bauera, u Samostansku ulicu, na Sveučilišni trg, u Ilicu, u Nikolićevu ulicu — već prema tome, gdje je naš klub koji se selio poput cigana, imao svoje prostorije. Katkad je bilo tih prostorija dosta, a katkad su nam bile uzane.

Već oko pet sati popodne stali su se skupljati članovi kluba. Stari Trnski, Gusta Harambašić, Stevo Miletić, Vjenceslav Novak, Josip Kozarac, Laca Vidrić, Silvije Kranjčević, Spiridion Brusina, Tadija Smičiklas, Natko Nodilo, Franjo Marković dolazili su amo, kretali se ovdje po svojoj dobroj volji, debatirali jedni o drugima, oni, mrtvi, i toliki živi: Gjalski, Dežman. Leskovar, Tucić, Livadić, Domjanić, Lisičar, Ogrizović, Zyr Xapula, Hrčić, D. N. Plavšić, Lunaček, Milan Šenoa, Ibler, Andrić, Pasarić, Korenić, Pecija, Petrović, Nehajev, Simon, Koščević, Tomašić, Grlović, Bach, Gudel, Begović, tajnik Mihovil Nikolić i toliki drugi. Dvije, tri godine bili su u tim prostorijama kućedomaćine naši umjetnici, pa su Vlaho Bukovac, Csikos, Valdec, Frangeš, Kovačević, Crnčić, Tišov, arh. Kovačić dnevno dolazili u klub.

Stari je Budmani dolazio tiho i jedva bi pozdravio skupljeno društvo, sjeo bi na divan, zapalio portoriku, odbijao guste dimove i sjedio, šutio, gledao i slušao. Prekrstio je tanke noge jednu preko druge, mršavo tijelo naslonio na naslonjač, a dugačka, fino modelovana glava s lijepom, sijedom bradom, nepomično je nadvisivala uzana ramena. Pojava je njegova bila sitna i fina, ali ne neznatna. Imao je fine ruke i malene uši i medju drugim nekim slabostima bila je jedna i to, što je rado spominjao, da je odvjetak vlasteoskog a ne pučanskog roda. Treba li tek spominjati, da je Pero Budmani bio Dubrovčanin i da je u sebi skupio najbolje vrline, a i dosta slabosti dubrovačkog koljena? Gospar Pero volio je gospara Matu Lisičara, ali šta li je puta dozivao u pamet i nama, koji nismo imali baš pravog shvaćanja za te dubrovačke razlike, da je gospar Mato čisti pučanin. Gjalski, koji se u te stvari razumije, ustanovio je, da je gospar Pero pravi Rimljanin. Ovo je stari Budmani rado čuo.

Novina nije gotovo nikad uzimao u ruke. Ne bih kazao, da je uopće čitao novine. Poli-

tika ga nije zanimala, a što je trebalo znati, to si je dao pripovijedati. Doduše, to se odnosi samo na ono doba, dok je boravio medju nama, u Dubrovniku je on igrao znamenitu političku ulogu, a rado je spominjao dane, kad je bio poslanikom u bečkom Reichsrathu. Zagrebački politički krug nije ga privlačio i za partijske prilike i neprilike nije imao nikakova interesa. Nema ipak sumnje, da su sve njegove simpatije bile uz nove struje, koje su pokretale dušama omladine.

Najveći njegov posao i najveća muka bio je „Rječnik jezika hrvatskog ili srpskog", što ga izdaje na svijet naša Akademija. Po tom njegovom poslu stvorio se o njemu opći glas, da je on zapravo filolog. Jamačno je Budmani i na tom polju ostavio radova znamenite vrijednosti i sigurna je stvar da ni o čemu nije toliko p i s a o kao o filologiji. Nekoliko svezaka akademijskog rječnika cijela je biblioteka o čemu treba da pozvaniji ljudi izreknu pravedan sud.

No Budmani se nije nigdje isticao kao filolog i najrjedje je o filološkim stvarima govorio. Možda nije s nama htio o tom govoriti, jer šta bismo mi mogli razumjeti ali kadgod bi se dirnuo tog svog posla, uvijek je jaukao, da mu je to strašna muka i da uredjivanje Rječnika obavlja uz najveći napor i samoprijegor.

Stari je Budmani bio više umjetnička, nego li naučenjačka narav. Zbog toga i jest čistoća jezika bila velika potreba njegove duše. Čistoća jezika je prije svega estetski zahtjev, dakle opći zahtjev svih ljudi, koji govore jednim jezikom. Nauka o jeziku je tek pomoćno sredstvo za pismene ljude i najvećem filologu je živi jezik najbogatije vrelo njegovoj nauci. Budmani je od svih ljudi, koji su prije njega radili na tom polju, imao samo jedan uzor, onog velikog čovjeka iz naroda, koji je najviše narodnog govora stavio na papir i koji će još vijekovima biti najpouzdaniji vožd u svim pitanjima čistog jezika: Vuka Stefanovića Karadžića.

Kad su Vukove nauke osamdesetih godina stalno zavedene u hrvatsku književnost, onda su Broz i Maretić običavali govoriti, da je to Vukova i Daničićeva škola. I tako su Vuk i Daničić bili u neku ruku Dioskuri: dva čovjeka gotovo iste vrijednosti i istih zasluga za napredak naše nauke o jeziku. Stari Budmani nije dijelio tog mišljenja: zanj je bio samo Vuk velik čovjek, a Daničić epigon. Što više, Budmani se znao Daničiću i narugati. Iznijet ću ovdje neke stvari što mi ih je on govorio, a ja ih zapisao i kako te stvari spadaju u područje filologije, prepuštam pozvanima, da kontrolišu sud Budmanijev o Daničiću.

„Daničić je bio čovjek vanredno ekstenzivnog znanja, ali dubljine nije bilo u njega. On je napisao knjigu „Korjeni", koja je zanj vrijedila kao Sv. Pismo. A ipak, jedan od prvih korjena u toj knjizi sasvim je nerazumljiv. Za riječ b r a t kaže, da dolazi od b a r = nositi. Sad, kakvog saveza ima medju nositi i brat? Možda ga i ima, ma je li to baš tako stalno, da tu ne bi bilo nikakve sumnje? Stalnije je, da se ta riječ isporedi s φρατήρ, frater, Bruder t. j. da se piše istorija riječi, dok je onakvo Daničićevo etimologiziranje m i t o l o g i j a, a nije prava nauka".

„Kod riječi b i s k u p (stražnji dio u kokoši, guske, patke) u „Rječniku" Daničić spominje sasvim fabulozno, da je ta riječ mittelhochdeutsch, dok uistinu ne potječe od druguda, nego jer onaj dio pečenke naliči biskupskoj mitri".

„Riječ č a k tumači takodjer po mittelhochdeutsch, premda se lako mogao uputiti, da je to igra šah. — U ove je bludnje zapao Daničić time, što se služio i nekakvim mittelhochdeutsch rječnikom, pa kad već nije znao nigdje drugdje naći pomoći, tražio je tu".

„Da je Daničić bio pedantičan i to u pravom smislu pedantičan, pokazuje ovaj primjer. Kod neke riječi u „Rječniku" kaže: „kod nekoga pisca novijeg vremena" — a kad tamo taj pisac nije niko drugi, nego on sam. Ovako nije to oznaka sigurnog izvora, nego je trebalo kazati, gdje je tu riječ čuo, od koga i koje su potvrde, da baš to znači, što joj se pripisuje".

Ali kad bi došao govor na Vuka, tad je starac upravo drhtao od zanosa. Onaj divni Vukov instinkt vrijedio mu je više, nego sva Daničićeva nauka. Najsretniji čas njegova života bio je kad se kao mlad učenjak sastao u Dubrovniku s Vukom i s njim govorio. Raznježio

bi se kao dijete kadgod bi spomenuo taj sastanak. Golemo djelo Vukovo budilo je u njemu oduševljenje i u dubokoj starosti, kad je već sam sjeo za katedru. I od svih ljudi ovog svijeta i ljudskog vijeka, kojima se klanjala njegova plamena duša, bio je Vuk jamačno u prvim redovima. Homerski posao Vukov našao je u njemu jamačno najinteligentnijeg i najodanijeg rapsoda. Ne toliko filološke zasluge, koliko poetični, literarni u srž same kosti narodni spomenici, što ih Vukovo djelo u sebi krije. Kako sam već kazao, umjetnička je strana bila jača u njegovoj duši, nego li naučna, pa je on u Vuka našao arkadijski vrutak, koji gasi pjesnicima žedju. I stari Budmani, svjetski gradjanin i kozmopolita, čovjek od kojih dvadeset jezika, prevodilac „Sakuntale" i ljubitelj engleskog romana, zastade kao začaran pred divnim svijetlom narodne duše, što iz Vukovih djela tako bujno struji. Pojav valjda endemičan u Dubrovniku, jer se ponovio i kod Ive Vojnovića.

Još kao mlad čovjek napisao je Budmani gramatiku hrvatskoga jezika, a kasnije je napisao gramatiku ruskog jezika. Ova ruska gramatika mora da je čisto naučno djelo, onako po prilici kao što su tolike gramatike grčkog jezika, što ih pišu profesori, koji doduše poznadu jezik, ali govoriti s njime ne mogu. Tek je razlika, što danas ruski govori preko sto milijuna ljudi, a staro-grčki valjda niko. Stari Budmani nije govorio ruski i čudnovato je za njega, čovjeka preko svake mjere savjesna, što se prihvaćao posla, kojim nije sasvim vladao. Ali to su stvari profesorske, u koje ne ću da diram.

U ovo područje spadaju još neke sitnije radnje iz dubrovačke literarne istorije, što ih je napisao za akademijine „Stare Pisce" (Zoranić i Baraković). Umjetnička njegova narav uzmaknula je ovdje pred naučnim zahtjevima i običajima. Suvo i kao bez čuvstva nanizane su ovdje neke bilješke, podaci, mišljenja i nešto kritike, kao da preže pred plastičnim izražajem i kao da sam podrezuje krila svom poletu.

Stari Budmani uopće nije bio osobit pisac. Njegov je stil amorfan i leden i kad bi se njegova ličnost sudila samo po onom, što je napisao, njegovu bi uspomenu zabilježio samo oficijelni Akademijin biograf u „Ljetopisu", a „Savremenik" bi priopćio samo malu bilješku, da je umro naš znameniti učenjak Pero Budmani. On nije bio pisac i nije imao božjeg dara, da svoju ličnost sačuva u svojim spisima. Čitao sam negdje, da je iza njega ostao neki dnevnik, no ja sumnjam u ispravnost toga glasa, jer je on veoma nerado pisao.

Je li poznato, da se stari Budmani radije isticao kao matematičar, nego kao filolog. O matematici je veoma rado govorio i s nekim veseljem naglasivao, da on tu nauku poznaje po prilici kao naši profesori Zahradnik i Varićak. Poput Arhimeda tumačio mi je jedamputa u Tuškancu diferencijale i integrale i štapom risao figure u pijesku i trudio se, da mi razjasni funkcije „neizmjerno malahnih i neizmjerno velikih". Čini mi se, da je posljednja njegova radnja, što ju je izdao na svijet, govorila o Bernouillijevim brojevima, a štampana je u „Radu". I ova strana njegove ličnosti upućuje na dubine njegove duše, na neslućene dubine tog duha, koji je istinu tražio na stazama, koje su otvorene samo velikima i najvećima medju nama. Da je Budmani kojom srećom bio pisac i da nam je u pismu znao saopćiti sumnje i nade svog duha, koji poput svijetla prodire mrak i tamu, bio bi on ne samo za nas, nego za cijeli svijet ono, što je francuski matematik Henry Poincaré — moderni filozof. Što je nekad bio Dubrovčanin Rugjer Bošković, bio bi danas Pero Budmani. Ali on je volio peripatetičku metodu, koja se ograničuje na pet, šest učenika, pred kojima se svakim danom na novo izvija velika duša, koja svojom inteligencijom, a katkad i intuicijom, obuhvata i prostore i vijekove. Filozof: to je pravo ime za starog Budmanija. Filozof, kojemu ništa nije tudje ni daleko, koji u svemu vidi učinke vječnih sila, koje pokreću ovim svijetom. Filozof, koji u mikrokozmu ljudske duše nalazi slične harmonije i disharmonije, što ih u sebi krije i neizmjerna vasiona. Filozof poput Platona, kojemu su estetički i moralni izgledi puno važniji od neznatnih naučnih konstatacija. Filozof, koji je i sama sebe odgojio u nepatvorenoj kalokagatiji i izlazio pred nas

bez poze i afektacije, ravan i pošten, otvoren i skroman, predan udarcima usuda, ali jak da ih mirno dočeka, oduševljen pred Velikim, a hladan pored sitnog i tričavog, neosoban sudac sebi i drugima, miran, sasvim miran, duh navikao kretati se u sferama vječnosti. A pored svega toga ipak živ čovjek, dijete svog vremena, koji je od dvadeset jezika, što ih je znao, najviše zavolio engleski, a od svih Engleza najviše Sir Walter Scotta i Rider H. Haggarda i koji je pod stare dane učio norveški, da uzmogne čitati Ibsena radi nekog otmjenog uvjerenja, da se pjesnici mogu čitati samo u njihovu materinskom jeziku.

A pored toga duša osjetljiva i titrava poput mimozina lista. Bio je muzičar skroz na skroz. Muzika je bila njegova umjetnost. Shvaćao je i osjećao svaku muziku i smijao se glupom natezanju t. zv. Wagnerijanaca i Antiwagnerijanaca. Bach, Mozart, Beethoven, Rossini, Verdi, Mayerbeer, Wagner i njihove nebeske harmonije odjekivale su u toj duši, koja se klanjala svemu Velikomu. Ne samo odjekivale, nego živjele u njoj, dolazile do neke svijesti i do nekog posebnog govora, koji nije za svakoga. On je bio muzičar poput Schopenhauera, filozofa, koji je bitnost muzike jasnije shvatio od samog Platona. Katkad ga se muzika doimala, kako se djece doimlje priča, pa je puno puta pripovijedao, da uvijek polazi slušati Humperdinckovu operu „Ivo i Marica", jer mu je milo r a s p l a k a t i se, kad ono djeca zaspu, a najedampput se otvore nebeska vrata i iz neba sidju andjeli. Karl Simon, naš divni pianista, omilio mu je kao rodjeni sin jer mu je svojom velikom umjetnošću znao pobuditi najčistije muzične senzacije. Nekada je i sam gudio na violini, a svu je svoju djecu dao muzički naobraziti, pa je poznato, da je jedan njegov sin znamenit pianista u Londonu.

Muzika je umjetnost, koja govori neposredno čuvstvu, njezin je govor tajanstven i za množinu ljudi zagonetan, jer drže, da se govor može samo intelektom shvaćati. Ali obično je senzitivna strana jača u čovjeku od inteligentne i senzitivni je život puno opsežniji i prostraniji od inteligentnog, pa koje čudo, da se najjača umjetnost amalgamira u čovjeku posredovanjem jačih strana njegove psihe? Nije dakle ni to čudnovato, da su najinteligentniji ljudi, filozofi, tako pristupačni muzici i da ih muzični problem tako živo privlači. Moguće je ipak, da ovakvo priprosto tumačenje ne daje nikakvog razjašnjenja ovog zanimljivog odnošaja i da bi prije trebalo razmišljati o tajni harmonije i ritma, da se taj odnošaj na drugi način objasni. Da je stari Budmani živ znao bi o tom bolje govoriti, nego što se ovdje piše.

Jedan tračak ovog velikog svijetla zabilježen je u mojim bilješkama, koje su u toliko vjerodostojne što su zabilježene gotovo neposredno iza kako su bile izgovorene. Kako je Lunaček bilježio Lacine pjesme, koje bi se bez toga bile izgubile, jer ih Vidrić nije stavljao na papir, tako sam ja pribilježio neke govore starog Budmanija, a lako je moguće, da je tako bilježio i koji drugi njegov učenik, pa će se bar nešto spasiti od onoga, što je taj veliki čovjek govorio slobodno i nesmetano, s jedinom svrhom, da tačno izrazi svoje mišljenje o stvarima, o kojima se slučajno povela riječ. Zato ovdje neka nitko ne traži ni sistema, ni reda: ja te bilješke prepisujem onako, kako su zapisane.

*

Dne 1. siječnja 1900. Noć je, blizu 8 sati. Budmani i Brusina zavalili se na kanape, Domjanić i ja sjedimo na stolcima čelo kanape-a. U sobi vrućina.

B r u s i n a: Ah, kako je vruće, to je nesnosno . . .

Ja poskočim i otvorim vrata. Kad se malo ohladilo hoću da ih zatvorim.

B r u s i n a: Zašto zatvarate vrata, neka se još hladi . . .

B u d m a n i kima mi glavom iza Brusininih ledja, da zatvorim vrata, pa ja ih i zatvorim izjavivši, da to nije zbog mene, nego zbog drugih, na što će Budmani Brusini: Toplina je pozitivna, toplina je ugodna, a zima je neugodna.

B r u s i n a: Pa dobro, neka su vrata zatvorena, ja sam altruista.

B u d m a n i: To je dobro, jer je altruizam izvor pravomu moralu. Ali altruizam treba da bude čist, a naročito da ne traži ni pohvale ni nagrade. Giordano Bruno, koji je bio spaljen,

kazao je, da nije ono dobro djelo, za koje čovjek očekuje neku nagradu, a Kant, da ni ono nije dobro djelo, uz koje čovjek osjeća veselje čineći ga. Dobro se djelo mora činiti i protiv volje. Za Stari Zavjet se ne zna, kako je u tom pogledu. Židovi su živjeli moralno, jer u četvrtoj zapovijedi božjoj stoji: „Poštuj oca i mater, da d u g o živiš".

*

O d u š i je Stari Zavjet imao malo pojma. Samo su dva mjesta, gdje se duša spominje, a jedno je od njih ovo: „A što ti govori, da će tvoja duša ići uz brijeg, a duše životinja niz brdo?" A i Novi Zavjet ne spominje duše mnogo.

*

God. 1900. preuzeo je Zagreb u svoju upravu obližnje općine Maksimir i Žitnjak, pa je došlo do razgovora o tom, kako se veliki gradovi proširuju. Špiro Brusina kazao je: London je najširi grad. Usred City-a širi se Hyde Park, pusta poljana s malo drveća. Po travi leže potrbuške svakakvi prnjavci.

B u d m a n i: Ti si aristokratičan.

B r u s i n a: A zar ti nisi?

B u d m a n i: E, e, ima na svijetu lupeža i nevaljanaca... ali opet se ne smije misliti, da može biti nekakvih viših kasta. Ja ne priznajem nikoga višim od sebe, ali ni ne držim, da je ko niži od mene. Takav sam eto ja demokrata.

*

B u d m a n i: Pokojni kanonik Fetzer je bio veoma originalan čovjek. Kao blagajnik Glazbenog Zavoda dobivao je 200 for. na godinu, ali on je tu cijelu plaću porazdavao u svrhe Zavoda. Kad je umro ostavio je svima, samo Glazbenom Zavodu ništa. Kad je nadvojvoda Leopold Salvator prvi put došao u Glazbeni Zavod pridružio se Fetzer visokim gostima i za cijelog koncerta razgovarao s njima, a ovi ga se nisu mogli otresti, jer je bio kanonik.

*

Bol se uvijek zna, a radost ne. Dosta je, da se čovjek rodi. Jeste li vidjeli, kad se radja dijete? Najprije mu se glava vuče i amo i tamo, sva mu se stisne i nabrekne, onda mora da silno uzdahne i tad počne disati. To dolazi od zime, jer prelazi iz topline od 36 st. u 17 st. ili manje. A onda ga još dugo natežu, dok izidje na polje. A dok se još ne rodi živi medju dva kanala.

Kad se dijete rodi, ono ne zna ni gledati. Jeste li vidjeli, kako prevraća očima? Ono nema nikakovih misli, nema ništa u sebi. Ono plače radi boli, ali svijesti nema nikakove. Sve što radi to je, da klopče ustima, ne bi li našlo grud materinu, ali dajte mu samo prst u zube i ono će ga sisati. A tek poslije, kad čovjek odraste i stane misliti, onda uvidi, da mu je još gore.

*

D o m j a n i ć: Baš bi dobro bilo, da umre koji od članova kluba, imao bi sjajan sprovod.

B u d m a n i: Ta ne sad po zimi!

B r u s i n a: Baš sad po zimi bi čovjek lijepo legao u zemlju.

B u d m a n i: Najviše ljudi umre u proljeće, pa u jesen i zimu, a najmanje ljeti. A čovjek je ružan kad umre, lice mu je ružno. Meso je lijepo, pa i čovjek je lijep, kad ga se reže. Ja sam učio medicinu, pa mi nije nigda bilo gadno rezati meso čovječje, ali mrtav čovjek je ružan.

*

D o m j a n i ć: Neugodno je vidjeti sprovod bez popa.

B r u s i n a: A, šta bi bilo! Ja ću u svom testamentu odrediti, da na mom sprovodu ne smije biti nikakova popa.

B u d m a n i: I meni je svejedno, kako će me zakopati. Ja sam kao Sokrat, kojega je Kriton pitao, kako da ga zakopaju? On je rekao: Kako me zgrabite — to je svejedno.

Jedamput sam se sa svojom ženom malne zavadio, kad sam joj kazao, da ću se dati spaliti kad umrem. To stoji preko 500 for. Ona je stala vikati, no ja sam je umirio da to možda ne će biti tako skoro i da ću stvar još promozgati.

*

Ja ću živjeti još 8 godina — govorio je g. 1900. — Ne žalim živjeti dulje, tek da mi je kako popraviti noge, želudac, oči i mozak (pamćenje). Ja doduše ni spavati ne mogu, ali zato uzimljem kojekakva hipnotička sredstva. A za drugo se liječim hladnom vodom. Svaki se dan tuširam hladnim tušem. Meni je uvijek prije nego što ću stati pod tuš tako, da bih volio, da me ko ustrijeli iz revolvera, pa ipak stisnem oči i pustim vodu da me polije.

A za onih 8 godina stvar se ima ovako: Kad sam imao 24 godine uhvatila me je prvi put omaglica i za malo da nisam pao u nesvijest. Nisam ni sjeo od straha, da poslije ne bih mogao ustati. Isto mi se to dogodilo u 48. godini. Sad još 24, pa ću imati 72 godine, a danas imam 64.

Medjutim možda taj račun i ne valja, jer me je i za Gundulićeve slave uhvatila takva omaglica, pa ni onda nisam bio sieo.

*

Dok je čovjek dijete vjeruje sve, kad proživi neko vrijeme, prevari se nekoliko puta, pa stane nevjerovati ništa — i takvi su većinom mladi ljudi. Tek stari i umni ljudi dodju do toga, da znadu kad treba što vjerovati, a kad se vjerovati ne treba. Ja sam uvidio, da do toga ne ću doći nigda, pa sam se vratio na ono najprvo i — vjerujem sve.

*

Zašto priroda nije učinila, da čovjeku ispali zubi ponovno rastu? To ju ne bi smetalo baš ništa u njenom razvitku i ona s tijem ne bi učinila nikakova saltusa. Ona je očito to zaboravila učiniti. Miševima i zečevima i drugim glodavcima rastu prednji zubi neprestano. Tako sam ja imao kunića, koji si je nekako bio potro jedan prednji zub. Za kratko vrijeme taj je zub opet narastao, ali je i onaj drugi zub rastao, te postao tako dugačak, da kunić više nije mogao jesti, pa ga je valjalo zaklati.

Ali ima i drugih stvari, što ih je priroda zaboravila. Ona rodi čovjeka, a nije dala puta, kojim će na polje izaći. Kad embrio naraste do čovjeka, priroda se zanj više ne brine, mora izaći na polje, kako zna i može. Neke ginekološke operacije su užasne. Katkad moraju djetetu prelomiti vrat, pa izvući za sebe glavu, a za sebe tijelo. To je priroda očito zaboravila.

Slavila se pedesetgodišnica zaredjenja Strossmajerova u Djakovu. Ja sam zastupao akademiju, pa kad sam putovao onamo, zaostao sam u Sunji na kolodvoru i vlak mi je ispred nosa otišao, a u njemu moj ogrtač i kišobran. Morao sam čekati do drugog vlaka, a kad sam stigao u Djakovo, bilo je zabrinutosti, zamjena, neprilika i nesporazumka, sve zbog tog ogrtača i kišobrana.

U Djakovu se držao banket na dva mjesta: u biskupovom dvoru i u Sjemeništu. Meni, zastupniku Akademije, i Dr. Musiću, koji je zastupao sveučilište, odredio je biskupov tajnik mjesto u Sjemeništu. Dabome, da smo se mi tome usprotivili, pa da je ostalo kod te tajnikove odredbe, jamačno bismo otišli ća.

*

Kad sam se vraćao iz Djakova promašio sam opet vlak u Brodu, pa sam morao ondje prenoćiti. U hotelu k „Žutoj kući" bila je lijepa sobarica i kad mi je spremala krevet, potapšala ga je i kazala: „Bit će dosta mekan, da spavamo u njemu."

Nisam se tomu razljutio, nego sam se samo uhvatio za bradu i pokazao joj, kako je sijeda.

Najjadniji su od ženskih stvorova bludnice. Meni ih je jako žao. Većinom nisu one krive, što vode taj život. Djevojka se zapusti dok je još kod kuće, protjeraju ju iz kuće — pa šta će sa sobom? Drug put je bijeda, što je nagna, da se dade na takav život. A katkad je i patologično. Corriere piše za njih, da su sve lažljivke i da istine ne govori ni jedna. Rijetko su kada kradji odane. Svadjaju se medju sobom, tuku se i jedna su drugoj nenavidne, ali kad koja oboli, njeguju je kao milosrdnice. Djecu silno vole. Premda provode ovakav život mogu doživiti duboku starost.

*

Sloboda volje veoma je težak problem i teško se odlučiti bilo pro ili contra. To što se čovjek nakon počinjena zla djela kaje, dokaz je, da bi on bio mogao i bolje činiti. A ipak ni to nije dokaz, da je volja slobodna, jer ja sam na sebi opažao, da ću i drugi put počiniti ono, zbog čega sam se već jedamput pokajao.

A mora se i to priznati, da postoji rodjeni zločinac. Ja sam znao katkad zapasti u takvu ljutitost, da sam osjetio, kako bi lako bilo čovjeka ubiti. Jednoć dok sam bio mlad kao vi, razljutio sam se tako, da nisam znao što činim. Zgrabio sam zubima knjigu kao prst debelu i pregrizao ju, što sam tek kasnije opazio. Kad sam se primirio kušao sam ju opet pregristi, ali mi nije pošlo za rukom. To je svakako dokaz da čovjek ne može uvijek davati računa o svojim djelima.

*

Čovjek mora biti jak i hrabar u toliko, da se smrti ne boji. Ako te ko čušne, nije te tim učinio nepoštenim, jer nepoštenje je samo ono, što čovjek sam čini. Ako mu ne reagiraš, samo je predrasuda držati da si kukavica. Stari narodi nisu toga poznavali. Temistoklesa je jedan časnik udario, a on mu mirno odvratio: „Udari me, ali me slušaj."

Čudnovat je pojav, da ima ljudi, koji se smrti tako boje, da od toga straha počinjaju samoubijstva. To biva u vrijeme, kad se razglasi, da će se koji komet sudariti sa zemljom i da će doći do propasti svijeta.

A inače se ljudi ubijaju zbog koječesa. Sin Koste Vojnovića Gjuro, koji je bio u vojnoj akademiji u Bečkom Novom mjestu ubio se zato, što je radi sitnice bio osudjen na dva dana disciplinarnog zatvora. Ubio se jamačno radi prkosa — ali da je pomislio na svoje roditelje!

Čini mi se, da nijedno državno zakonodavstvo nije kaznilo samoubojstvo, ali crkva ga je kaznila, jer neki crkveni oci tvrde, da je veći grijeh ubiti sebe, nego li drugoga.

*

Ja sam uvijek bio protivnik dvoboju s dva razloga: jedno, jer je dvoboj nepravedan, a drugo, jer je to zastarjeli običaj. Katolička je crkva prekonizirala dvoboj, jer je kod „božjeg suda" posvećivala oružje. Sad se brani protiv dvoboja, ali krivnje koju kod tog ima ne može oprati.

Kad ko učini preljubu sa ženom pozove muž preljubnika na dvoboj, jer mu je okaljao čast. U mnogo slučajeva probost će preljubnik muža. Fizička sila odlučuje kod dvoboja najviše, ili vještina koju je ko stekao.

Kako dakle da se rješavaju uvrede, što se nanose u društvu? Društvo samo bi moralo reagirati protiv takvih uvreda. Kad se u kafani, ili gdje drugdje, dogodi ovakav slučaj, društvo bi moralo postupati protiv onoga koji vrijedja, a ne veseliti se aferi, koja će odatle nastati.

Kad su savezne vojske bile god. 1815. u Parizu, našao se jedan francuski časnik, koji je svake večeri zametao kavgu s engleskim časnicima i svakog jutra ubio u dvoboju po jednoga. Neki jaki Englez odluči se, da će tome stati na put. Podje u kafanu i stane čitati novine. Francuz mu ih istrgne iz ruku. Englez ne rekne riječi, nego uzme druge, pa ih stane čitati. Francuz zgrabi čašu, koju je Englez naručio, pa je ispije u zdravlje „engleske hrabrosti i postojanosti". Engles se digne, zgrabi Francuza za glavu, otvori mu laloke i pljune mu u usta. Od te večeri nije Francuz više dolazio u kafanu i nije više napastovao Engleza.

*

Da sam napisao djelo Natka Nodila, koji je pametan čovjek, o „Religii Hrvata i Srba", a da sam milijunar, dao bih polovicu svoga milijuna, da maknem sa svijeta tu knjigu. Nodilo je uman čovjek, ali ovakve stvari je naučno pisati veoma teško.

I dr. Nikola Gržetić je napisao knjigu o našoj mitologiji. Kad sam je stao čitati našao sam u njoj, da k o l e n d a dolazi od neke sanskrtske riječi, a ne od latinskog „calendae". Premda imam najbolje sanskrtske rječnike nigdje nisam našao riječ, koja bi bila samo nalik k o l e n d i. Dabome, da sam knjigu odmah bacio.

*

Reprodukcija Petra Nikolića Gundulićeva portreta, koja je kod nas veoma popularna nije autentičan portret, jer se u Gundulićevo doba nisu nosile ovakve perike. Ovo će biti slika kojeg Gundulića, a možda baš i kojeg Džive, ali nije slika „Osmanova" pjesnika, nego možda kojeg sina ili unuka njegova. Mi uopće imamo malo autentičnih portreta dubrovačkih pjesnika prije potresa. Potres je mnogo toga za navijek uništio. Ranjina je izdao svoje pjesme na svijet sa svojim portretom. Inače je mnogo portreta dubrovačkih pjesnika iz kasnijeg vremena i predočuju unučad njihovu.

*

To su moje bilješke o starom Budmani. Kako se vidi bio je to filozf, koji je volio anekdotu poput Plutarha i Montaignea. A Montaigne mu je i po ćudi bio nekud najbliži.

DRAGUTIN M. DOMJANIĆ: PRIKAZE

Minula su strašna ljeta, zašla u davninu,
Sieda baka skutrila se, sluša pri kaminu:
„Slušaj: topot posve blizu,
Konjica na juriš leti,
Tako bujica se ruši,
Tko će joj se opriet smjeti!
Ne, ne, to se muklo valja,
Temeljne nam trese zide,
To je prietnja smrtna, grozna,
Topovlje to teško ide."
Kakvi topi i konjici, davno vojne nema,
To je, bako, grmljavina, to se kiša sprema.

Rukom prešla preko čela, preko navorana,
Pa se nekud zagledala, put dalekih strana:
„Vidiš vrh za vrhom bljesnu,
Čete, šume bajuneta —
Kuda idu kao sprovod,
Gdje će stati, gdje je meta?
Gledaj, sve je preorano,
Drum i lug i selo jadno.
Zar za groblja, — pa tolika?!
— Al to gvoždje bliešti hladno."
Ne boj mi se, ja ću odmah okno zastriet gusto,
To je bliesak munje bio, što se plašiš pusto?

„Sve je požar, krv i pokolj, bezbroji se more,
Smrt odasvud, propast, strava s neba, s ravni, s gore.
Ispod zemlje niču puci
Uvijek novi. Il su čuli
Krik za pomoć, pa se bude
Oni, što su poginuli?
Ne, to narodi se digli
Srću u boj, starci, djeca.
Al kroz kliktaj pobjednički
Čiji to plač ko očaj jeca?"
Ti si bolna, te strahote prikaze su, bako,
Slušaj bolje, pa se nasmij, to tek vjetar plako.

Kiša sipi, gusne tama, tiho je, sve tiše;
Baka od sna tare oči — il to suze briše?
„Od strahota i od ljudi
Već iz gora vuci bježe,
A niz klance jadikovce
Red za redom ledni leže.
Zar im užas mrtva oka
Gleda, kako s neba plovi
Za oblakom oblak crni:
Gladni, gadni gavranovi?!"
Otkud amo gavranovi, — tebi se već sniva,
Mrak je samo, kiša zasta, noć sve crnja biva....

VLADIMIR NAZOR: JESEN

U sumraku rîta,
Gdje trske sred tmuše
Svedj bdiju bez mira,
Sad Jesen je skrita;
U vlatove dûšê
I svira:

„Hû!... Šum se gluh ču.
Dok magla se bûrî
Nevìdljiva klanca
Na dnû,
Na ledjima vranca
To Morana juri
Niz obronke vrletne,
Uz livade goletne,
Hû!...
I neman ta huknu
Kroz vlasi mi; tuknu
Me krilima ledenim;
Taknu
Me rukama mjedenim;
Graknu
Nad glavom mi i lišće prosu
S hrastovâ, svi zgrčeni što su;
Na močvaru jurnu
I srdita dugo ne presta
Da gâzi je svu;
Pa vlaće mi dò nogû gurnu,
I s maglom je nestade,
Hû!...

I sada je mir...
Sve žamore, brujanja, šumore
Progutô magleni vir.
I uroni sve na svijètu
U valove šutljive, sive;
I stiša sve sve, što još žive,
Pod krilima zloduhu kletu.
I svuda je muk...
I jâd je moj sâm...
Al ipak ja čujem daleko
U tminama ridanje neko
I valova olujnih buk.
I shvaćam i znâm:
Vaj, porušen, strt je
Moj dvor; zgažen vrt je
Moj lijepi; propade sve...
A čemu sam iz dojke davala
Mlijeko, sok sviju mi žila?
A čemu sam na trnju spavala
I trunila cviet svojih sila,
Kad sada sve klonu, sve mre?
... O godino majko, po tvojim
Sam stazama potoke meda
Ja prosula, svakog ti čeda
Dlan punila darima svojim.
Za svojom ja ne plačem mukom,
Jer stvaranje radost mi dade;
Ja jedino tužim se sade
Za praznom mu rukom".

*

Mrak večernji. Muk...
Na ivici rita,
Sred sive gdje tmuše
Bez sanka, bez mira
Bdî trstikâ plašljivi puk,
Sad Jesen je skrita;
U vlatove dûšê
I svira:

„O trstiko, uzdarje jedino,
Što primih za svê, što im dadoh!
O močvarna, studena ledino,
Gdje gonjena padoh!
O zelene sumorne vode,
O šašu sa rtom, što bode,
I tužne vi ive,
I magle vi sive,
Oh, čujte me!... Ima
Još kapljica mlieka
U dojkama mojim,
A vama ću svima
Sad dati je, — neka
Dar ì vama dam
Sa posljednjim uzdahom svojim.

A sjutra će — znam —
Dva labuda doći
I poniet me tamo,
Gdje čuje se samo
Šum zvijezdâ sred vječite noći."

Noć, pokoj i mûk...
Kroz tmôru sve rjedju
Kroz maglu sve bljedju
Zvijezde već blistaju dvie.
Šaš sniva. Vrbići svi spê.
Al i sad bdi trstikâ puk
I šumi sve tiše:

„Oh, spati! ne drhtati više!"
A rosnatih skuta,
Prst držeć na ustima
Trščácima pustima
Sjen lagana luta.
Svih trstika rukom se takla;
Strah od njih je makla;
I tihano dalje se šulja
Pa rît onaj cijeli,
Dok uštapa hladjani
Trak srebrom ga bijeli,
U sanak sad sladjani
Ljulja.

LJUBO WIESNER: KUĆA VRTLJAROVA

VRTLJAR

Kada vrtljar izadje iz svoje kuće
Uzanim puteljkom u svoj vrtić lijepi,
Cijela njegva bašča — ah, tako je vruće! —
U potajnom nekom čekanju zastrepi.

On u ruci nosi kantu svježe vode
I očito sretan gleda svoje trave.
Sjajni blista zrak i sjenke vrtom hode
I umorno cvijeće sagnulo je glave.

Vrapci — tihi — snatre. Crven odraz sjeda
Na oniskom zidu iza voćke stare.
Starac ide stazom izmed uskih greda
Prama klijalištu, gdje se okna žare.

Časkom stane, — doskora će dan da usne
U providnoj sjeni od zelenih hvoja, —
Onda se nasmiješi i preko leja pljusne
Vodu, što se lomi u hiljadu boja.

Dotle sunce iza bašča i voćara
Prelazeći u luku svoju stazu cvjetnu
Rujnim mlazovima polijeva vrtljara,
Njegvu tihu bašču i kuću mu sretnu.

PROLJETNA KIŠA

Ograda kuće. Na bijelom zidu
Plavi jorgovan diše.
Nad krajinom pljusak. Oblaci idu
I sunce u kapljama kiše.

Tako je tiho, tako je meko —
Gone se oblaci gusti —
Udari tutanj negdje daleko
I ploha se naglije spusti.

Tada se komad neba zaplavi.
Dúga. Zablista rosa.
Već se i djeca na zelenoj travi
Igraju rumena, bosa.

A kad bi vedro i s mladih se grana
Kapljice truse male,
Što su ti oči prepune dana
Najednom slušati stale?

Glasi djetinjstva k nama sad idu:
Nikada, nikada više...
Sunce drhće na mokrom zidu
I silno jorgovan diše.

MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA

PRED TRISTOTU OBLJETNICU NJEGOVE SMRTI

„Pouzdavajući se u Vašu Preuzvišenost, koja blagohotno prihvaća i štuje svaku vrstu kniiga, u kneza, koji tako rado unapredjuje lijepe umjetnosti, poimence takove, koje osjećajući svoju plemenitu sadržinu ne silaze do široke mase da se podrede njezinim niskim interesima, odlučio sam „dosjetljivog viteza Don Quijota od Manche" iznijeti pod zaštitom imena Vaše Preuzvišenosti na svijet . . ."

Tako glasi prva rečenica vrlo kratke posvete Cervantesove vojvodi od Bejara, markezu od Gibraleona, grofu od Benalcazara i Bonnaresa, vicomtu od Alcocera, a gospodaru u gradovima Capilla,Curiel i Burguillos, kojom posvetom predaje svoj veliki roman u ruke čuvenog zaštitnika španjolske literature i umjetnosti.

„. . . Knjiga je ova satira na romane o vitezovima, o kojima Aristoteles (u svojoj poetici) nije ništa znao, kojih ne spominje ni Bazilije, a koje ni Cicero ne navodi.Historiiska istina nema ništa posla sa slobodnim zamišljajima Vaše pripovijesti, baš kao ni sa posmatranjima astrologa".

Tako je španjolski romanopisac usred klerikalnim duhom zadojene Španije u godini 1605. dao programatičke izjave moderne literature, izjave, koje u manje ili više odlika još danas valjaju za veliku umjetnost realizma. Nije u satiri veličina velikoga romana, niti je zbog nje ta knjiga, kad je izašla, bila čitana kao nikada koja druga prije nje, niti se zato i sad čita gdje nema vitezova, niti je sada prevedena na sve jezike svijeta u cjelini ili u izvacima. Velika je vrijednost u istinitosti, u prikazu zbilje, ne one što nas okružuje, nego one, koja je u nama. U zbilji i istinitosti ljudskog srca i bitka sva je veličina umjetnosti i knjige. Za to je biblija tako rasijana po svijetu i mislim da pored nje i Homera nema knjige, koja bi bila tako poznata čitavom svijetu kao Cervantesov „Don Quijote". I kad se sada slavi tristota obljetnica smrti velikog Španjolca, zgoda se nadaje sama sobom, da razgledamo razloge veličine ovoga djela. Moramo to poimence poradi toga učiniti, jer čitava književna produkcija današnja kao i ona druge polovice prošloga stoljeća neprestano stoji pod dojmom onih postulata prave književnosti i umjetnosti, po kojima su vazda nastajala najveća djela svjetske literature: pisac mora da bude istinit, njegova knjiga mora da bude zbilja njegova života, nesamo njegove okoline. On mora da prikazuje kako vidi i osjeća, svoju okolinu mora da projicira kroz svoj „ja", svi životi i dogadjaji mora da prokapaju kroz njegovu dušu. Onda je to djelo njegovo, onda ono imade žig života — inače je puka kazuistika, zapisivanje činjenica, kronika, reporterstvo važnijih ili manje važnih ljudskih sudbina. Oni, koji umiju prikazati ovako svoju okolinu, to su oni veliki pisci, i što je iskrenije osobnost piščeva istaknuta, što je zbilja dojmova, što ih je život u piscu ostavio, istinitije i jednostavnije prikazana, to veći je pisac. Zar veći? Svi su ovakovi veliki jednako veliki. Drugi, ne osjećajući u sebi nužde da budu istiniti, iskreni prema sebi — u prvom redu — kad pišu, mogu da pobude senzaciju, mogu da budu neko vrijeme na repertoaru mondene lektire — ali onda se zaboravljaju. Posve je irrelevantno, stoji li ta neiskrenost u nemogućim sujetima ili u pukom bilježenju zbiljske okoline. Posve je isto, da li je ovakav pisac neistinit suludi romantik, opajajući se izmišljanjem nemogućih ljudskih momenata ili da li silomice zatomljuje svoj subjekt crtajući goli slijed ljudskih dogadjaja. U jednom i u drugom ekstremu on nije istinit, ne živi s onim što piše, pa ne može toga ni da proćuti ni da osjeti; on je posve van okvira svega toga i njegovo djelo odnosi se prema životu njegovu kao svježi cvijet prema bilini u herbariju. O tome kako se odnosi opisani život u djelu piščevu prema životu njegovu, visi njegova književna i umjetnička vrijednost i njezino trajanje.

Cervantes je pravi pisac zbilje, prikazivalac svojega istinitog ja i to mu je pribavilo toliku slavu i takovu trajnu vrijednost u svoj književnoj produkciji. Zbog te istinitosti još se i danas njegovu djelu podmiću svakakva mišljenja, kojih autor nije imao svijesno, a da ih je ipak osjećao. Podmiće se takovom djelu ovo i ono shvaćanje, jer je takvo djelo jedan živi duševni organizam, koji može obuhvatati sve i sva. I baš po tome može se prosuditi valjanost i istinitost „Don Quijota". Jednostranim tendencijoznim djelima ne treba podmitati nikakvo shvaćanje autorovo naprosto zato, jer ga ona sama po sebi imadu, pa im se drugo shvaćanje autorovo, koje bi došlo s ovom tendencijom u sukob ni ne može nametnuti. Jednako je i kod onih djela, koja nisu istinski pisana, i tu je shvaćanje autorovo ograničeno, ono se cijeni, dok to shvaćanje uopće dolazi u obzir kod čitalačkog svijeta ili u književnoj produkciji, koja služi kojoj književnoj školi ili kojem književnom smjeru.

Cervantesov „Don Quijote" — mogao bi tkogod reći — baš je ovakova neistinska knjiga. Sam sujet mu je izmišljen, a tendencija mu je jednostrana, jer imade svrhu, da izvrgne ruglu viteške romane, i samo to, kako autor sam u svojem predgovoru tvrdi. Da, „Don Quijote" ima izmišljen sujet, on je karikatura viteških romana i njegovih junaka, njegov realitet nije realitet faktičnosti, ali je realitet zamišljaja, što ih čovjek proživljuje čitajući silne viteške romane onoga doba. Realitet je u karikaturi samoj, a ta satirička podloga čitavog romana upire se o jednu vječnu ljudsku notu. Realitet je u rečenici: sve je iluzija, i

to je, što nam junaka Cervantesova, njegovu okolinu, čitavu gradju romana čini tako smiješnom, da se od srca smijemo, a u isti mah i plačemo. Velika gorčina, koja ovaj izmišljeni individuum u protimbi sa krutom realnošću provejava, koja prolazi izmedju najsmješnijih scena i situacija, kazuje nam, da nije „Don Quijote" samo zabavna knjiga, da nas podraži malo na smijeh, nego da se nakon smijeha upitamo : nema li u nas i smilovanja i sažaljenja za ljude, koji čistim zlatom najplemenitijih namjera polaze u svijet, i koji baš zbog toga i zbog ničega drugoga postaju smiješnima. Jer ako kraj svoje plemenštine nemaju nikakvog cilja, ako nemaju nikakve namjere, da je primijene na svakidanji život i ljude, ako je samo hoće pokazati, gdje im se desi prilika, od slučaja do slučaja, onda su smiješni, onda udaraju na vjetrenjače, čija ih debela i golema krila udaraju po čelu. Sve je lijepo, sve plemenito samo iluzija, ono vrijedi samo u pojedincu, na sunce ne smije da ide. Plemenštini, ljepoti i visokim ciljevima mjesto je samo u srcu. Tijelo, čim se daje na posao da sve to u zbilji provede, postaje smiješno ili se mora mašati grube sile, a onda ga stižu bezobzirne posljedice, koje nemaju ništa zajedničko sa plemenštinom i sa ljepotom. Ne osjećate li ovdje onu istu notu, koju dira četvrt tisućljeća kasnije Henrik Ibsen svojim doktorom Stockmannom. Istina, kad znadu svi za nju, više nije istina, ona valja samo za pojedinca, i dok je ovaj sam s njom, on je jak i nezavisan. Realni i prilično nepolitički Ibsen sa svojim hladnim razumom i neartističkim temperamentom primijenio je Cervantesove ideje o osjećaju na razum. No razlika je izmedju ovoga Španjolca sa vrućim temperamentom ekvatorijalnih krajeva, sa avanturerskom prošlošću i nesmirenom željom za slobodom — i onoga nordijca, koji živi od debele rente svoje ljekarne. Za što je tako, za što ne bi bila iluzija u svima nama? ona je tako lijepa i tako uzvišena, moguće da ona zasjedne svima u grudi, kao što je realni interes — grubom svojom formom auri sacra fames — uništila bi najgnjusnije ljudske instinkte, koji čine život tako grubim, golim, besadržajnim i nepoetičkim. Cervantes plaidira svojim junakom za ovo mišljenje i često puta u raznim onim govorima Don Quijota, poimence u drugome dijelu romana. Don Quijote je ne samo smiješni vitez, komična i karikirana figura viteških romana, već on sam, don Cervantes Saavedra, koji je pošao u boj za ideale dnevne politike i kršćanstva, koji je izgubio ruku svoju, pao u sužanjstvo i nadajući se, da će sada tek moći raditi, da će mu predati da vodi dio svojega naroda pod devizom tih svojih plemenitih nauma, žudi za slobodom i dosegavši je zajedno sa obalom svoje rodjene grude — nema kruha, nema čime da se prehrani. Ali ideali, plemeniti ciljevi nisu tu na svijetu, ne radjaju se u ljudskim srcima da se nagradjuju. Plemenito se djelo ne da naplatiti ni zlatom ni drugom kakovom protučinidbom. Ono je tu, da diže pojedinca iznad velike mase, a masu da postepence uzgaja i odvraća od najgoreg zla.

To je svrha, to je mišljenje Cervantesovo u drugome dijelu njegovog velikog romana. I kakogod je taj roman u velikim i glavnim crtama poznat čitavome svijetu i kakogod nema inteligentnijega čitaoca, koji ne bi poznavao smiješnu karikiranu figuru idealista-ludjaka Don Quijota, tako ih ima vrlo malo, koji bi poznavali drugu filozofičku stranu velikog ovog djela. Turgenjev je u svojoj studiji — svakako jednoj od najsuptilnijih, koja se ikada pisala u kritičkoj produkciji, a koja se bavi isporedjivanjem junaka Don Quijotea i Shakespeareovog „Hamleta" — upozorio, kako su oba velikana svjetske literature ne poznavajući se, stvorili dva tipa svojega doba. Cervantes tip čovjeka jednog prošlog doba ljudskoga roda, a Shakespeare tip budućega doba, nervoznog, nestrpljivog, koji se ubija meditacijom i neodlučnošću.

Bilo bi zanimljivo, kad bi se tko dao na posao i istražio utjecaj Cervantesova romana na modernu literaturu, poimence na onu moderne realističke škole. Nesumnjivo je njegov utjecaj na rusku literaturu vanredno velik, poimence na junake kao što su Gogoljev Hlestakov i Čičikov i Gončarovljev „Oblomov". Sve su to ljudi donquijoterije, ne one smiješne, već one tragične i iluzijonističke vrste ljudi, na kojima nalazimo sve smiješne strane ljud-

EL INGENIOSO HIDALGO DON QVIXOTE DE LA MANCHA.

Compueſto por Miguel de Ceruantes Saauedra.

DIRIGIDO AL DVQVE DE BEIAR, Marques de Gibraleon, Conde de Benalcazar, y Bañares, Vizconde de la Puebla de Alcozer, Señor de las villas de Capilla, Curiel, y Burguillos.

Año, 1605.

Con priuilegio de Caſtilla, Aragon, y Portugal.

EN MADRID, Por Iuan de la Cueſta.

Vendeſe en caſa de Franciſco de Robles, librero del Rey nto ſeñor.

NASLOVNI LIST PRVOGA IZDANJA DON QUIJOTA, GODINE 1605.

skoga društva i sve njegove poroke, ali i sve njegove veličine i ljepote. Nesumnjivo je isto tako velik utjecaj Cervantesov na razvitak beletrističke literature kao i utjecaj Shakespearov na razvoj moderne drame. Ne mari, što su ti utjecaji mogli da se tek više stotina godina kasnije manifestiraju u literaturi i njezinoj produkciji. Tako je živ, tako istinit taj tip Don Quijota, da on još danas hoda po svijetu ne sa oklopom, šljemom i na konju, već sa svojim iluzijama — on udara baš tako kao nekad u vjetrenjače, držeći ih za neprijateljske utvrde, a progoni nedužne ovce, držeći ih za žive svoje protivnike.

VLADIMIR LUNAČEK: MENCI KLEMENT CRNČIĆ KAO CRTAČ

Poznamo Crnčića samo kao slikara marina. Tu i tamo sjećamo se, da je izložio nekoliko portreta. Čitaoci ilustrovanih humorističkih listova znadu, da je Crnčić bio i začetnikom mnogih ovakovih poduzeća i da je u tim listovima i sudjelovao svojim risarijama. Kao crtača malo njih pozna Crnčića. U nekadanjem „Društvu hrvatskih umjetnika" i u klubu hrvatskih književnika, pa onda u zagrebačkom klubu „Herrero" i u „Kvaku" nalazimo svu silu Crnčićevih vanredno uspjelih karikatura. Sićušne naše prilike čine te se ne mogu priopćiti, jer su ljudi u nas još uvijek preosjetljivi u svojem krivom ponosu i u svojoj sujeti, a Crnčić baš znade svojom olovkom pogoditi pravu karakteristiku čovjeka — onako gledajući ga sa njegove slabe strane. I u tom je baš njegova jakost i snaga kao karikaturiste. Crnčić u tim karikaturama vazda ističe ono, što bi ljudi htjeli da budu, a što u istinu nisu. Njegova karikatura nije uvećavanje tjelesnih ili ličnih diferencija, kojima se svaki od nas jedan od drugoga razlikuje, već je njegova karikatura više karikatura ljudske duše — ako je tako dozvoljeno kazati — onog čitavog aglomerata ljudskih dispozicija, ljudskih misli i osjećaja, njegovih nastojanja i ciljeva, dakle svega onoga, što u čovjeka zaista nije, a čime se svaki od nas, kad izlazi iz realnosti svojih prirodnih kapitala, tako rado resi i čime tako voli imponirati i uzdignuti se nad druge nuzljude. Šteta je, da se ovaj način Crnčićevog karikiranja, ovo shvaćanje karikature po Crnčiću ne može na raznim njegovim karikaturama prikazati. No i za to bit će jednom zgode, kad će naše društvo biti razvijenije u kulturnom pogledu, kad će shvatiti, što je karikatura u pravom smislu riječi, i kad se ne će više nitko naći povrijedjen gledajući svoj duševni ja narisan, kao što se ni u kupaoni ne stidi gledati svoje golotinje.

Medjutim karikatura nas Crnčićeva vodi na jedno drugo područje, na područje risarija Crnčićevih. Crnčić je jedan od naših najboljih crtača, jedan od najmarljivijih i najpomnjivijih sabirača raznih momenata ljudskoga života s olovkom u ruci. Tko ga bolje poznaje i tko ga je onako intimno u njegovom atelieru posjetio, taj je zacijelo imao prigode vidjeti golemi broj Crnčićevih risarija. Tu su skice za oveće njegove marine, studije ljudi s mora, posjetilaca našega primorja, — u kratko na stotine i stotine raznih risarija. Iz njegovog bečkog doba, pa iz prvih godina njegovog zagrebačkog boravka nalazimo Crnčićevih risarija, koje nam pokazuju njegove znance i prijatelja u tako intimnim situacijama, tako zgodnim pozama, da držimo, da te ljude već odavna poznamo, pa su nam tako blizi, kao da su nam živi pred očima. No Crnčić imade tu i sitnih studija, koje nisu lajikalnom razumijevanju pristupačne. Tu su crteži, koji su bili za to bačeni na papir, da umjetnik uzmogne jednu kretnju, jednu liniju ljudskoga tijela uhvatiti i da ovakav momenat jedamput, kad ustreba, upotrijebi u svojim slikama ili radirungima. Tu imade studija, akta, cjelovitih i djelomičnih, tek sa nekoliko crta, jedva zamjetljivih mužeka i kumica, kako idu, sjede i kako se prigiblju. Upravo je čudno kako je Crnčić imao kraj velikog i opsežnog svojeg rada vremena da sve to uhvati na papiru. Kad tko znade, što je sve Crnčić naslikao, i što je sve radirao, i kad samo konstantno sebi predoči ovaj rad našeg umjetnika, pa onda s ovim radom isporedi brojnu količinu i raznolikost Crnčićevih risarija, onda bismo mogli mirno ustvrditi da za Crnčića zaista ne prodje nijedan dan, a da ne uzme u ruke olovku i da nešto ne uhvati što ga interesira. Baš kao Menzel, kojemu su karikaturisti naprtili „skizzenbuch" i na drugi svijet.

Zanimljivost, kojom umije Crnčić risati ukazuje se u tome, što su sve njegove risarije, bile one čitave ili djelomične, bile one na brzu ruku uhvaćene linije ili studije kretnja ili poza — točne. Ukazuju se kao prve osnovne crte za eventualnu gotovu sliku. Uvijek se tako doimlju kao u veliko zasnovana ali nedovršena slika. Crnčić voli risati, risanje mu je milije od slikanja. Sve ako mu je to i primarni način umjetnosti, ono mu je milije, jer se u njem očituje čitava snaga dojma, što ga jedan momenat može u umjetniku pobuditi. U risariji

se taj dojam očituje i nekako instiktivno, a na taj način nalazi se u tim instiktivnim prikazima i mnogo naiviteta. Slika je već u mnogom i najvećim svojim dijelom djelo racijonalizma, umijeća, vještine, kojom se jedan dojam, jedan osjećaj, jedna misao, shvaćanje, ugadjaj dovršuje i sklada. Snaga je stvaranja već podcjepljena i raspršana, ali risarija usredotočuje vazda u sebi jedan dojam. Odatle uopće ona velika prednost, ona finesa svih grafičkih umjetnosti, gdje risarija igra najodličniju ulogu, gdje dolazi do potpune valjanosti i pravog svojeg znamenovanja.

Zato je i vrlo zanimljivo gledati, kojom ljubavlju i kojom simpatijom Crnčić riše. Taj isti Crnčić, koji je tako mekan u svojim marinama, koji se tako rado podaje svojim sumornim slikama i radirungima, koji se tako rado kupa u suncu i u bojama, taj koji tako ljubi more i Primorje i ljude oko njega, koji voli umjetnost, a ponajpače risariju, taj je upravo strog prema samome sebi u tim risarijama. Tu on okušava svoju snagu, hoće li moći da sapne u uske linije svu onu širinu, promjenljivost i brzinu dnevnih dogadjaja. Uhvatiti nešto onako, kako nam se ukazuje žurno, tek obasjano blijeskom našega pogleda, to je što Crnčića draži, da svojom rukom, koja je isto tako živa kao ono, što se pred njime zbiva, uhvati i na papiru. I tu hoće da bude ne samo točan, nego i istinit. On upravo želi da prikaže istinitost jednoga momenta. To je ono nastojanje, što imadu svi, koji se ikada latiše olovke. I pošto se ovo nastojanje ne može nikada dosegnuti onako, kako bi se htjelo, to se Crnčić ponovno maša olovke. Danas mu uspije ovo, sutra ono u jednom te istom motivu. I u ovako djelomičnim uspjesima, koje postizava risarijama, Crnčić gleda, kako je raznolika i velika ta priroda, kojim je velikim mijenama podvrgnut život. I baš tako moraju se shvaćati risarije. I u tome je i čitavo znamenovanje risarija u umjetnosti. Za poznavaoca umjetnosti, poimence za onoga, koji hoće posvema da upozna individualitet umjetnikov, risarija je od vanredno velikog interesa. Tu se u svim na oko sitnim i neznatnim radnjama prema velikoj gotovoj slici ogleda prava snaga umjetnikova, njegov prirodni dar i opseg njegovog zamjećivanja. Veliki majstori renesanse ostavili su nam u tom pogledu vanredne dokumente. Jedno su se vrijeme pod dojmom moderne impresijonističke tehnike odnemarile risarije u slici, a prema tome i risarije same. Umjetnici nisu mnogo marili za svoje risarije, smatrajući to kao neku sporednu i manje vrijednu granu, u kojoj se može očitovati njihov talenat samo u ograničenom opsegu. Medjutim probudjivanjem moderne umjetnosti, kultom pravog umjetničkog individualiteta a poimence uskrisivanjem grafičkih umjetnosti risarija je opet došla u pravu cijenu. U tom je pogledu francuska škola visoko dizala stijeg talijanske preporodne tradicije. U svakoj se je školi vazda učenicima kazivala ona stara rečenica: bez dobrog risanja nema dobre slike. Zato i jesu Francuzi u pogledu risanja prvi. Za to se i danas risarije Rodina cijene u Francuskoj jednako kao i njegove plastike. Bilo bi posve loše pomišljati, da risarije Crnčićeve imadu samo u toliko vrijednosti, u koliko zasjecaju na područje karikature. Mnoge Crnčićeve risarije imadu kud i kamo veću vrijednost od njegovih gotovih slika, koje je izradio prema svojim prvobitnim risarskim škicama ili gotovim nacrtima olovkom izradjenima. Boja može da operira sa svim finesama tonova i nijansa šara, ali nikad ne može da iznese takovom finesom sve detalje, nikada ne može da prikaže svu onu žurbu i mijenu, koja se dade uhvatiti samo jednovitim jednim materijalom. Boja je pregrub i previše raznoliki materijal, a da bi se njime moglo sve ono izraziti, sve ono prikazati, što bi se htjelo i moglo prikazati olovkom. Ovako treba shvaćati i risarije Crnčićeve — momentane dispozicije, momentano zanimanje za jednu stvarcu, koja nije vrijedna velike slike već samo škice u bojama, a u ovoj otpada i izmiće sve ono, što se dade olovkom tako do u najmanje sitnice uhvatiti.

Naše se općinstvo, koje je u promatranju i razumijevanju umjetnosti u posljednje vrijeme pokazalo veliki napredak, mora naučiti gledati umjetnika ne samo po lijepim, slatkim, za promet i prodaju opredijeljenim radnjama, ne samo po platnu na kvadratne metre oličenom bojama, ono mora cijeniti umjetnika i po njegovim najmanjim radnjama, koje je onako

M. KL. CRNČIĆ: DOLAC

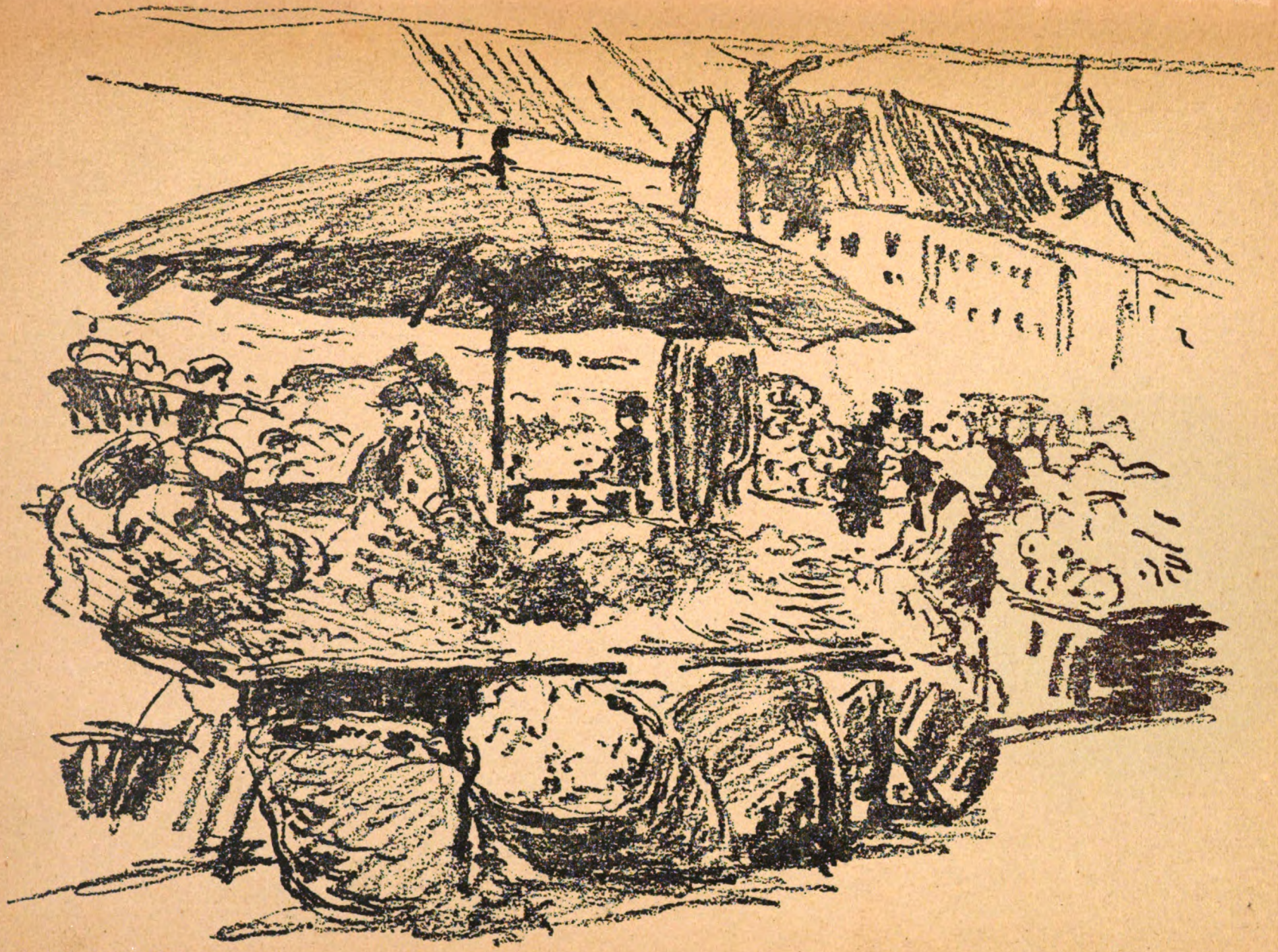

M. KL. CRNČIĆ:

BUGARI NA TRGU

M. KL. CRNČIĆ: STUDIJA ZA PORTRET

M. KL. CRNČIĆ: SJEDNICA HRV. DRUŠTVA UMJETNOSTI RISARIJA

od voljice, za sebe, a ne za javnost izradio. U njima se odaje čitavi talenat umjetnikov — vrlo često — pače i izrazitije, nego u svim onim velikim slikama, koje nalazimo u izložbama ili po salonima. Crnčić sa svojim risarijama ne zaostaje ni za jednim od priznatih majstora, baš kao ni sa svojim marinama. Zato — kad smo ga spoznali kao slikara mora, kao grafičkog umjetnika — treba da se sada upoznamo š njime i kao sa crtačem. Tu je čitavi temperamenat i svestrani talenat Crnčićev izražen kud i kamo opsežnije i na kud i kamo bogatijoj i raznolikijoj bazi umjetničkoga djelovanja, nego li u njegovim uljenim slikama.

M. KL. CRNČIĆ: STUDIJA RISARIJA

M. KL. CRNČIĆ : LEDENICA (STARI GRAD)

RISARIJA

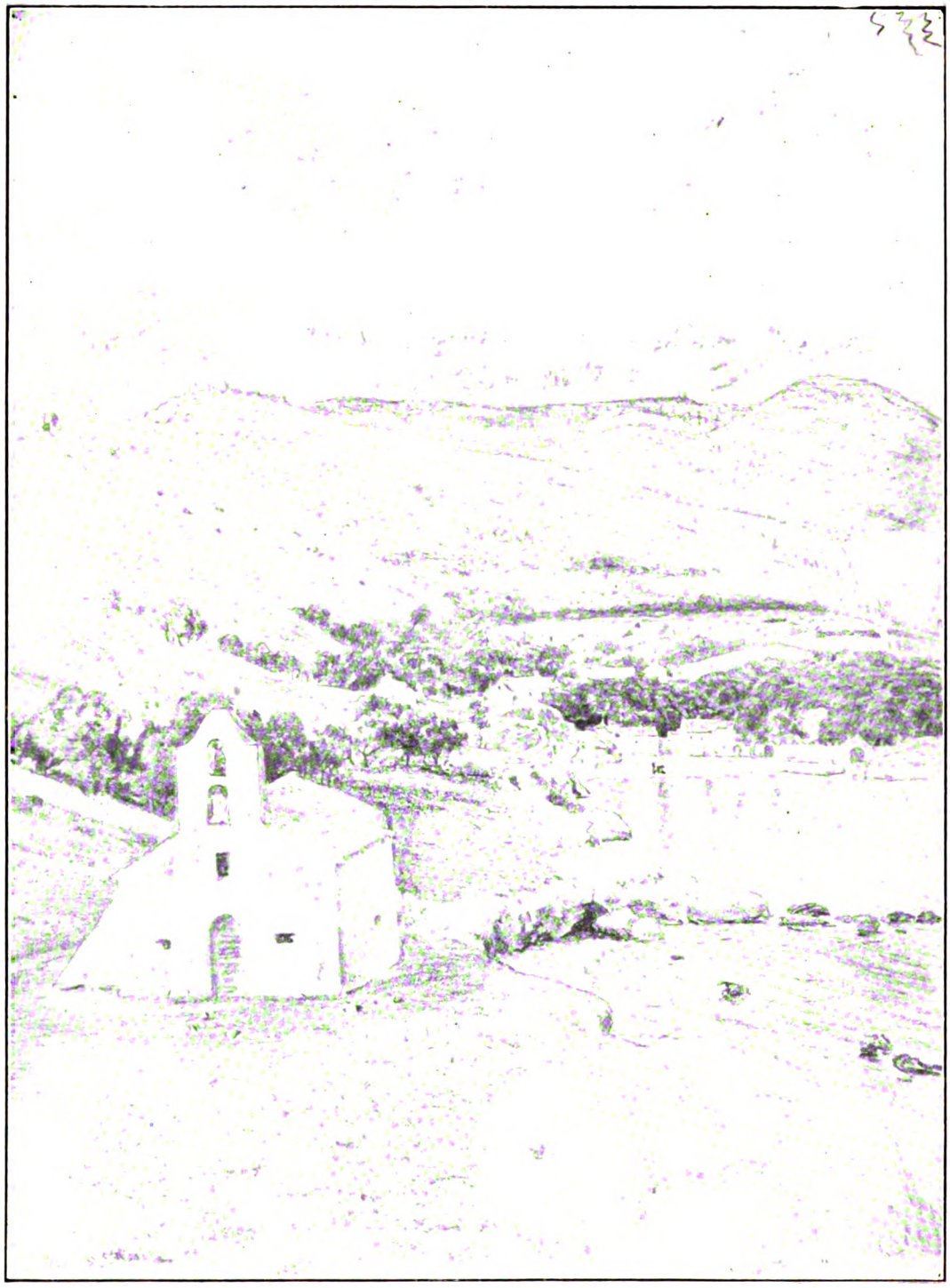

M. KL. CRNČIĆ: POVILJE

RISARIJA

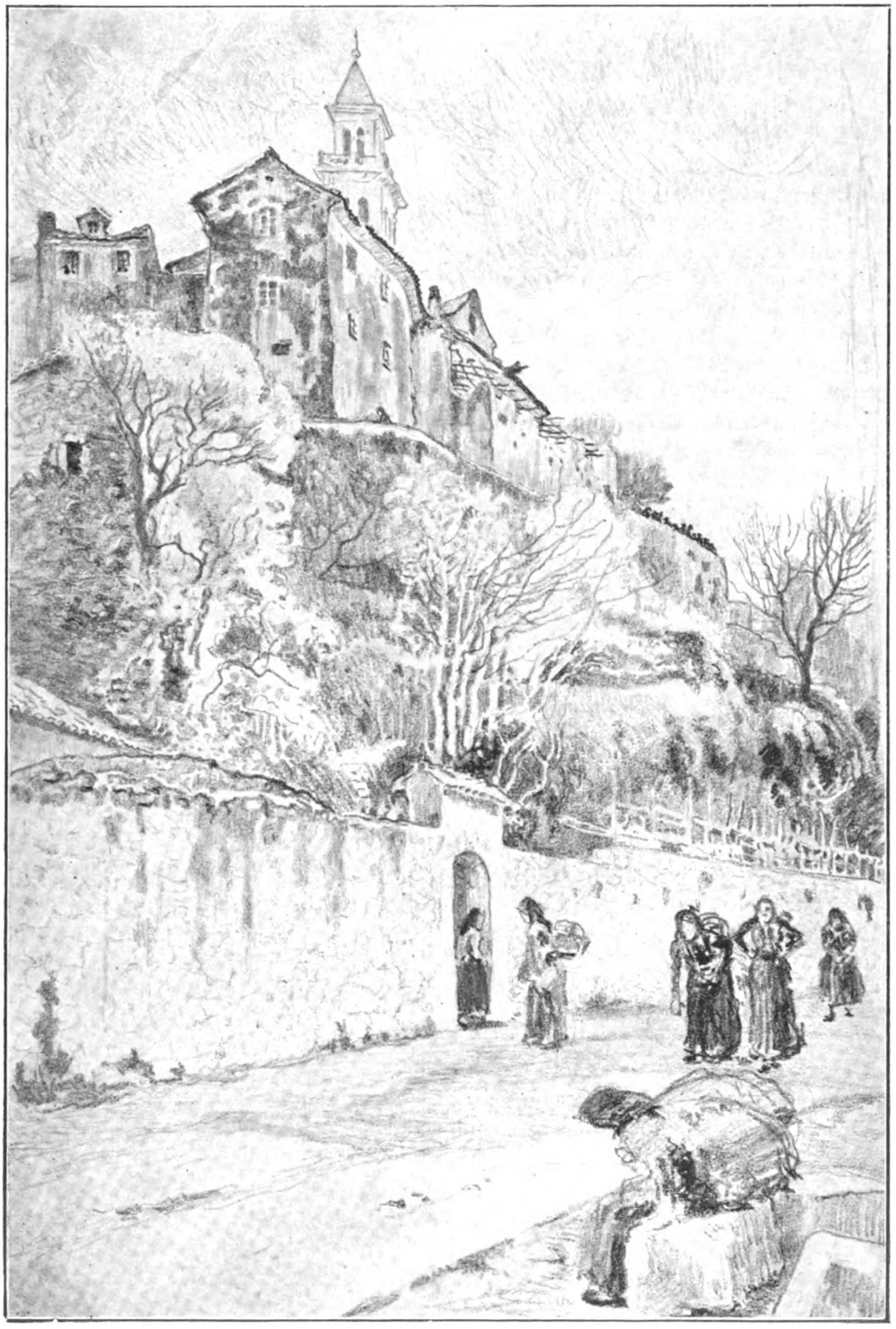

M. KL. CRNČIĆ: NOVI VINODOLSKI

VIKTOR CAR EMIN: ZVONAREVA KĆI. PRIMORSKE SLIKE

Malena crkvica, maleni tornjić s ona dva zvona, jedno krupnije drugo manje.

Selo — četrnaest kuća — nema popa. U crkvici tek se nekoliko puta u godini čita misa, ali zvona kucaju svakoga dne: ono krupnije — Božje — kao da opominje, kori; ono tanje — andjeosko — kao da moli, zagovara...

Petkom udaraju zajedno; glas im se prelijeva kao vode na sinjoj pučini i stapa kao večernje boje na nebu. Ono veće gubi na svojoj dubini, a manje kao da oblijeće oko njega i umiljujući se cinka, klikće i čiči od radosti.

Zajedno bruje i onda, kad je gdjegod u blizini mrtvac u kući, a i na glas, da je negdje u tudjini poginuo koji domaći sin: mornar ili iseljenik. I njega hoće rodjena zvona da opojaju... Ali to biva pod večer, u sumrak, kad je duša umorna i pristupnija snatrivim vidjenjima. Kad se u to doba zanjišu u tornjiću mala seoska zvona, ona se njihova dva okanca prikazuju kao dvije mrtve, šuplje oči, mukla se zvonjava razlježe na daleko i prelijeva, ali ne sa svijetlom, koga više nema, već s večernjim sjenama s jedne na drugu do u beskrajnost.

Tako bijaše i onoga dne, kad je općina javila, da je negdje u Galiciji zaglavio Jure Stanić. Netko je pod samu večer donio tu vijest u selo, upravo u čas, kad se je zvonar Miko spremao, da će zazvoniti „Zdravu Mariju"...

Starac, pocrnjela lica ovjenčana obilnom prosijedom bradom mrvu se trgne, zabezekne, potom raširi ruke, pa ih spusti niz bedra. I ne reče ništa.

Malo zatim zatužiše oba zvona. A taman u taj čas vraćala se je kući zvonareva Karlica, mlada žena poginulog vojnika.

Žena? Ima već kojih pet, šest godina, što ju je napustio. Našao u Americi drugu, a onda se s njome odselio u njezin kraj. — Kamo? — to ona ne zna, a niti mari znati. A ne zna, ni da je poginuo. Odmah poslije objeda otišla je u umejak, da nasiječe lovorja i nakupi cvijeća. Prekosjutra je Blagovijest, doći će iz grada pop, a otac, zvonar Miko hoće da mu crkva onom zgodom bude kao nevjestica.

I evo — ona se sada vraća. Ide pjevajući. Pjesma obična, tek je nekako žalostivom čini ona žica sumornosti, što se izvija iz pradavnog jednoličnog i sjetnog pripjeva: „Oj nina — nena..."

I upravo u času, kad su zakucala zvona, ona se nehotice trže po svem tijelu, pjesma joj na usnama zamre a posljednja, mukla nota jednoličnog refraina utonu u plačnim zvucima, što se sada razlijevahu s malene seoske zvonare.

Preleti u pamet sve nemoćnike u selu i okolici i nikako se nije mogla dosjetiti, kome bi ovo moglo da zvoni. Prolazila je zatavankom malo više sela i kao u nekakvu zagonetku gledala je u tornjić u one njegove dvije — mrtvačke šupljine, u ona dva zvona, što su se nadlijetala kao ruke žena narikuša nad lijesom pokojničkim i poput njihova tužna, iznemogla naricanja točila se večernjim vazduhom.

U srce joj se useli nešto, čemu nije znala imena. A zadahnu je i miris lovorja i cvijeća, što ga je u naručju nosila i bude joj, kao da joj nekamo dublje prodire ono jecanje i izdisanje zvona.

Kao da je nad njom odnekuda preletjela smrt, sve joj sada odjednom zamirisa na groblje: i svježe prekopana zemlja i trava i kamen — sve uokolo: i sumrak, što se spušta, i oblaci oni tamni, što bacaju svoje sjene na glatku večernjim odsjevom osvjetljenu pučinu. Pa i fantastički oblici, što ih one sjene poprimaju u moru: jedna je od njih na daleko pretegla svoja krila kao kakva grdna ptičurina, gavran ili vrana... I Karlici dodje u pamet krvav boj, što se negdje daleko bije. Mora da se onamo dogadja nešto strašno, što svima pritište i srce i misao. A zvona ječe, kao da negdje ranjenici stenju. Karlicu prože srh i ona pospješi korak.

Lice je u nje jedro, svježe, malo zajapreno — valjda od hoda. I gipka je u struku i u kretnjama — vidi se da je mlada, ukočena, na mahove blijeda, sumrtva. Kadšto pane u nju po koja sjena: duga i zagonetna sjena: nitko pa ni ona sama ne bi znala reći otkuda dolazi i za što? Na ono što bijaše mlada žena, ne

misli, ili ako je napane kakvo sjećanje, ona ga odbija i napreže se, da ga se sasvim otrese. Istina, život joj nije kao u drugih, nešto ga je upola pretrglo, ali ona je već na sve navikla i ako se nije bog zna kako priljubila životu, a ono se niti ne žali na nj.

Ne žali se, i sve joj je ravnodušno. Pa evo i sada su se već s onim malopredjašnjim trenučanim srhom razišli i zvuci zvona i one sjene na moru i sa srca zebnja. Izgubila se i misao na veliku vojnu, na groblje i smrt. Svega je nestalo , i ona se nemalo začudila, kad ju je malo poslije na kućnome pragu dočekala mati gotovo veselim poklikom:

— A znaš li, što ovo zvoni?

Ona se lecnu, podigne oči i pogleda je upitljivo.

— Mladost ti vraća! — klikne mati glasno, da ju se je moglo čuti do u treću kuću.

I propusti je da udje.

— Kakvu mladost? — Što vi to govorite? — upita Karlica razredjujući na kuhinjskom stolu nakupljeno lovorje i cvijeće.

— Umro!

— Tko? — upita ona i malo zatreperi. Bila ju je odnekale napala neka čudna, daleka slutnja.

— A što pitaš? — Tko ti je vezao ruke i srce i pustio te kao kukavicu? Ali Bog me je čuo. Da mu je za slavu! Moja kletva . . .

Karlica osjeti, da su joj se ruke u jedan čas zgrčile a onda kao odrvenile. I u slijepočicama je nešto segnu, te se povrti po kuhinji kao da nešto traži a po tom se spusti na stolicu i sva se ukoči. Kao kroz san razabra, da ono njemu zvone, da je kao negdje na bojištu, daleko... Svršio! . . . On — njezin muž — a ona prosto ne zna u tome da se snadje. I ne može, ma koliko je mati nuka, da bude vesela, da zahvali Bogu i Materi Božjoj . . .

Uto udje i stari zvonar. Neko je vrijeme slušao ženu, a naposljetku je pretrgne veleći:

— Njemu neka sada Bog sudi, a mi učinimo, kao da ga nismo nikada znali ni poznali.

Žena je još nešto zaintačila, ali je Miko oštro prekine.

— Dosta. A za sjutra pripravi mi najkrupniju svijeću, što je imamo u kući. Ponijet ću je u crkvu. Neka mu je za dušu! . . .

I te večeri nije se više ni probijelilo o tom.

Ali ma koji bi razgovor započeli, nabrzo bi ga prekinuli. Ko da je nešto stalo izmedju njih, pa im ne da o drugome da misle. Izabraše lišće i cvijeće, da će ga splesti u vijenac, no ni to im nije polazilo za rukom. Legoše izrana.

Karlica je u prvi čas malo trenula, ali se odmah sve preplašena trgla. U onom časovitom polusnu vidjela je, kako iz mora dižu nekakva strahovita krila, kud i kamo veća od onih, što joj se večeras prividješe, pa se najednom stala da spuštaju, kao da će je sva poklopiti. Još je i sada, sva onako budna, pod dojmom onoga kratkotrajnog sna. A i poslije kad se je taj dojam počeo da gubi, ostao je nekakav nemir, nekakvo lagano treperenje po čitavom tijelu. I nikako da se smiri, sve se premeće: čas na jedan kuk, čas na drugi.

Najmučnije joj je u glavi. U ušima sve nekakav šum, nekakvo brujanje zvona . . . I to upravo onih zvona dolje sa crkvenog tornjića. Jasno ih čuje, kako kucaju, sve onako tužno, plačno, žalostivo. Mati je rekla, da joj vraćaju mladost.

Mladost! Ili je ona kada bila mlada! — Možda i jest, ali tome mora da je davno, vrlo davno, pa se čini, kao da ne bijaše nikada. Ako je pak imala koji ljepši dan, i on je već otišao netragom ili je ostao negdje preko, s onu stranu, kao da bi iza nekoga crnoga, neprohodnog i nepristupnog brijega.

A ipak ono brdo ne bijaše od uvijek tu. Negda je na njegovu mjestu bilo sve ravno. Jest, a ona kao da se toga tek sada sjeća, baš sada, dok joj ono u ušima zvoni! . . . I kao da joj tek u ovaj mah dohodi, da je doista jednom i ona bila mlada. I malena — dijete . . . A pred njom sve jasno: kad veselo kada tužno kao i ona zvona na tornjiću . . .

I kao što ona zvona kucaju nepromjenito iz dana u dan: u jutro, u podne i u veče, tako je onda i njezino srce igralo odmjereno bez velikih radosti, ali i bez dubljih bola. Skroman život, kao što je skromno njeno selo, njena rodjena kuća i crkvica.

Pa je došlo vrijeme, kad joj je u grudima zakucalo srce silnije i življe od njenih rodjenih zvona. Nešto je došlo i pokrenulo joj krv i

pamet i srce i misao. Od toga časa sav se je njezin život našao u jednoj misli, sav svijet u jednoj želji. Ali i tada bijaše pred njom sve ravno, što više: u svakoj travici vidjela je svijet, u svakoj kaplji rose dragulj, u suncu zlato, u mjesečini srebro, u zvjezdama biserje. A zvona, i kad bi na podušje zvonila, činjaše joj se, kao da slave . . .

Počinjala je ljubav . . .

Nitko na svijetu, pa ni ona sama, ne zna, kako se je ono dodesilo.

On bijaše iz drugoga sela. Živio je s majkom udovom, u napola rastočenoj kući, niti je što umio ni imao, lijenost mu je po duši pala: svaka mu je muha bila planina.

Unatoč tome svi su ga voljeli, jer je bio pun neke čudne, vragolaste nebrige i prijatne povjerljivosti. Kuda on, tuda i život i šum, jer je on sam bio sav u riječima i pokretima, uvijek gotov na smijeh i šalu. Uz to bijaše i pristao, zdrav, prožet neobično svježom, mladom, očeličenom jedrinom, živ, žarkih, strasnih očiju, što su se, dok bi govorio, neprestano sjale, kao da mame . . . Tako je on i nju zgrabio za srce. Tvrdo, kruto. Roditelji joj ga mrazili, odvraćali je i odbijali od njega, ali sve zaman, jer je ona bila gotova prije u more, nego li ga se odreći.

Stariji u neprilici, ali dugo se nisu opirali. Netko im je od susjeda prišapnuo: — Pustite ih, neka se uzmu. U žene je velika moć: vidjet ćete, da će ona njega navrnuti na pravi put.

I oni privolješe, ali im je Karlica morala tvrdo obećati, da će „muža učiniti čovjekom".

Ali čemu ta spominjanja? — strese ona glavom.

Vani se digao neki čudnovat šum. Ona je pogadjala da je to vjetar, što za naoblačenih noći najednom bane, bogzna otkuda, kao da želi raščistiti nebo od oblaka, ali mu ne da snaga, pa se kao zastidjen otegnuto i nemoćno uvija medju granje i zamire negdje dolje na moru.

Tako se je nekako i njoj pridesilo. Već poslije prvih milovanja ona je na njegovu čelu vidjala oblake, u očima sjene. Htjela je, da ih razagna, ali nije mogla doseći do njih. I ona bi kao i onaj vjetar vani klonula i nemoćno uzdahnula.

A kako je i unapredak zazirao od posla, ona mu je jednom napomenula, da je život težak . . . i odmah se prekinula sva preplašena od onih oblaka i sjena, što su mu se u taj čas nekuda jače skupili u oku. Umukla, kao što je i sada vani onaj vjetar nekuda zamro. Najvećma ju je mučilo, što nije znala, da li je nezadovoljan s njome ili sa samim sobom. Možda ga je smućivalo i jedno i drugo, no što ona zna, on je ne bi nikada odbio od sebe, što više, dešavalo se, da bi joj držeći je u naručaju, natuknuo:

— Ja znam, da ti je krivo, što ja ovako . . .

— Kako, Jure? — upitala bi ona u po glasa.

— Ovako bez posla . . .

Druga bi, s više snage u srcu, prihvatila zgodu, pa ili nadometnula koju ozbiljnu ili pokazala šutnjom, da je doista onako . . . A ona? Obje bi mu ruke bacila oko vrata, tješnje mu se priljubila i malo ne tepajući mu branila se, da ona više na to ne misli, njoj da je najmilije ovako uz njega i sve tako.

Prodjoše dvije godine i on joj nekoga dana saopći unapredak odluku, da će u svijet.

— Vidim, ovako ne ide više . . . Treba nekuda za kruhom.

To je udari posred srca, pa nije dugo mogla do riječi. Bit će, da je on tu šutnju shvatio drukčije, jer je odmah zatim nadovezao nekako trpko:

— I sama vidiš, da treba . . .

— Ne, suprotnu se ona sva užasnuta pružajući spram njega obje ruke, kao da bi ga htjela zadržati.

Ni sada je nije razumio.

— I sama si me negda tjerala . . . nadoda sa sjenom u oku.

Ona je osjećala, da joj lice postaje bljedje.

— Mislila sam — možda — ali — ovdje . . . Tu da nadješ posla . . .

— Kakav posao! — okosi se on. Ili ću ja dok sam živ, zakapati svoju snagu u tudju zemlju?

— Ni ona ondje ne će biti tvoja — spremala se da otpovrne, ali je on presječe:

— Ima tamo više putova . . . A onda — svejedno! — prekine on razgovor i ode.

A kad se je malo dana iza toga otputio u svijet, — u Ameriku, kako ono reče, — svi su se čudili i govorili:

— Ipak se je makao!...

Zvonar Miko i žena mu trli su sebi veselo ruke:

— Evala mu, opametio se — — —

Čak i Jurina mati, udovica Jele, ma kako joj bijaše teško rastati se s jedjncem, odobrila je njegovu odluku.

Jedino ona Karlica, nije u tome vidjela ništa dobra. Čudne su je obuzimale slutnje i budile u njoj slike jednu crnju od druge, dok se nije pred njom naposljetku stvorila tama, mračnija i sumornija od one, što je sada okružuje i od koje joj je život u duši ječao muklije nego li ona zvona u ušima.

Uzoru je dunuo „burin" i rastjerao oblake. Nebo se nasmijalo veselo i vedro, morem se prelila neobično duboka i tamna modrina. Zemlja odisala svježinom i mladosti puna nekih čarobnih i tajinstvenih obećanja.

Karlica stala do prozora i nesvijesno se zagledala u igru mladoga sunca. Vidjela je ona stotinu ovako lijepih dana, ali nije nikada pomišljala, u čemu su ti dani ljepši od tolikih drugih. Nju bi takova ljepota jedino razmekšala, kadšto bi je zanijela i učinila, da joj se duša nekuda izgubi, ali niti je razabirala niti pitala zašto je to.

Danas ne bijaše tako. Ona je u ovaj mah budna i svijesna gledala u ljepotu dana. Neki mučni osjećaj oko srca nije joj nikako dao, da se pri tom, kao po običaju, nesvijesno zanese do zaboravi... Njoj nije dohodilo u pamet, da bi to moglo biti od unutarnjeg nesklada, što ga je u njoj budio pogled na novo uskrsli život i pomisao na ono strašno, krvavo i razorno — onamo preko, daleko..,

Odmače se s prozora i podje u kuhinju, da doplete vijenac, pa da ga onda odnese u crkvu na oltar Majke Božje. Tko zna, možda će se u onom miru dolje rastopiti i razići ono nešto tvrdo i mučno oko srca...

Mati je već nekoliko puta zavirila u kuhinju, prjupitala je čas za ovo čas za ono i čudila se, što joj odgovara kratko, rasijano nemarno.

— Ta valjda ga ne žali? — pomisli.

Stara se smrknu. Davno zadržavana žuč bila je gotova da prekipi, da se izlije na njega — sve onako mrtva. Jer on je nju udario u ponos, u sam život. Prezreo joj jedinu kćer, krv, ime i ljubav njenu. Nikada ne će zaboraviti onaj dan, kad je jadno dijete — ni žena ni djevojka — ostavila svekrvin krov i vratila se sva rasplakana u rodjenu kuću. Svi i prijatelji i neprijatelji, i znani i neznani, pa i sama djeca — svi su vidjeli njezine suze, njezinu muku i stid. A njoj, poniženoj majci, dohodilo da presvište od sramote. Pa da ga sada žali, u času, gdje mu je bog platio po zasluzi!

Htjela joj je prigovoriti, ali je nešto zadrži.

Sva mrka vrpoljila se po kući. U neke joj oko pane na ulicu, na jedra, silna i kršna čovjeka, što je ondje stao i zagledao se u njena vrata. Premda je sav kao nabrekao od snage, lice mu je djetinje, oči krotke a posmijeh širok, dobrodušan. Ima kuću i zemlje; kad nije zaposlen na polju, onda zaradjuje po nadnicama „krpajući", kako sam veli, trošne kućne krovove, provaljene plotove, ograde, gromače.

Od neko doba vidjeti ga je, kako često prolazi mimo zvonareve kuće. Usput bi provirio kroz vrata ili na prozor, ako bi pak ugledo koga od ukućana, zastao bi i izmijenio po koju riječ. Bivalo je to obično pod večer, kad bi se vratio iz radnje. Tada bi najprije skinuo sa sebe svoje radničko odijelo i navukao čisto, praznično, pa izišao da se prošeta do zvonarevih.

Sve je to staroj zvonarici palo već do sada u oči. Pogadjala je ona, što mladoga čovjeka vuče pred njezinu kuću — i nije joj bilo žao. Što više, ona je u sebi osjećala i neko zadovoljstvo, da joj muške oči ne odnemaruju dijete. S druge strane smućivalo ju to, što je po srijedi Božji zakon i što bi svijet mogao da o onim mladićevim pohodama sudi kojekako. To pomiješano čuvstvo činilo ju je sumornom, ono ju je razdraživalo i povećavalo u njoj žučljivu mržnju protiv onoga, te joj je u kuću unio tugu i nesreću. Ona je zbog toga više puta pred mladim čovjekom zapadala u takovu smetnju da nije znala, što bi mu rekla ni kako bi ga pogledala. Danas bje drukčije. Iza onoga što se je dogodilo, pomisli, da može momku pogledati otvorenije u oči.

Ona je to i učinila. Obavila ga je pogledom, u kome bijaše velike pažljivosti i ljubežljivosti dobrodušnog bodrenja i obećanja. I njegove,

su oči danas drukčije sjale. Bilo je u njima vatre i tihe čežnje, straha i pritajene nade.

Kad se je malo iza toga udaljio, sta ranije mogla da odmah ne pohita u kuhinju. Sva uzbudjena, obilazila je kao mačka oko vrele kaše oko kćeri i premišljala bi li joj što napomenula . . . No videći, kako se je ova tupo, izgubljeno, gotovo mrtvo zagledala u svoje djelo, podbode je nešto te će unapréčac:

— Znaš, proto File bio je maločas vani pred kućom.

Kako nije mlada žena na to ni okom trenula, stara se gotovo žacne:

— Jednom si se opekla, jer nisi htjela da slušaš. Valjda ne ćeš opet — — —

Dalje nije mogla, jer ju je kći jednim mahom pretrgla krikom, što joj je izvirao iz dna duše.

— Mamo . . .

Stara zine malo se zapanji, pa saže ramenima i odgeguca gundjajući.

Karlica nastavi svoj posao. Još joj obrazi poigravaju od malopredjašnjeg uzbudjenja, nekako nervozno malo ne mrgodno trga cvijeće i umeće ga u vijenac. Čini se kao da je uvriedjena. I ljuta. Više na sebe, no na majku. Sjeća se naime, da je bilo doba, kad se nije ni sama odviše branila od protovih pogleda, pače činilo se, kao da joj godi, što joj pred svijetom posvećuje pažnju. Ali sad vidi, da je ono bilo iz puste taštine i nekog praznog samoljublja. Proto je File čovjek valjan i pametan, pa i pristao, ali mu ni pogled ni osmijeh niie kao što bijaše u drugoga. I da ga je smjela ljubiti, ne bi bila mogla, jer joj se je onaj prvi odviše urezao u dušu.

Još je nije nikada obuzela želja, da prota vidi, a ako bi kada i pomislila na nj, jedva bi ga u pameti prepoznala, tako ga je slabo pamtila, dok joj je onaj drugi uvijek pred očima, upravo onakav, kakvim ga je ona zamilovala. Pa i sada, pošto je mrtav.

Gotovo se je iznenadila ¦vidjevši malo zatim da je vijenac svršen. Dok ga je pravila, misao joj bijaše odsutna, i sada se je čudila, da je nekako drukčiji izišao, nego što ga je ona bila zamislila. Kao da je namijenjen mrtvačkom lijesu a ne oltaru Majke Božje.

Ustane, da će s njime u crkvu. Složi ga na obje ruke i izidje.

Na ulici je sva sinula u suncu. Plava joj se je kosa pretopila sva u pravo zlato, a uši i obrazi. ponešto problijedjeli od noćašnje besanice, zadahnuli se tankim rumenilom.

Da od prejaka svijetla obrani oči, obori ih, Pri tom joj pogled klizne niz opravu, i u prvi čas nije ni sama znala, zašto se je trgla videći kako joj se je suknja od ružičasta „kambrika" zasjala na suncu, zaigrala, zatreperila.

Nehotice stane, zbunjeno se obazre oko sebe, pa se naglo vrnu u kuću.

Sve se je to zbivalo po nekakvom unutarnjem nagonu. Tek poslije, kad se je mlada žena našla iznovice u svojoj sobi i odložila vijenac na sto, prekori se, kako je mogla izići na dvor u onom svijetlom ruhu.

Otvori ormar, premetne dvije tri oprave i izvadi crno odijelo, što ga je nosila prije nekoliko godina za nekom umrlom rodicom.

Ogleda ga, i dosjeti se, kako je još u ono doba bila namislila, da haljetak nešto preinači. Već je bila pače i započela radnjom, ali je, kako joj se je u posljednje vrijeme često dešavalo, nabrzo preumila i spremila ga onako nedovršena.

Osjeća, da joj ne bi ni danas išlo iz ruke, te pridje k prozoru, dozove nečije dijete, što se je sigralo na ulici i pošalje ga po staru Terezu.

Stara Tereza bila je seoska švalja, poznata po svoj okolici sa svoje vještine. Već od svoje prve mladosti radila je po kućama, na nadnicu, tako da je sve obitelji uzduž i poprijeko imala, što no riječ, u malom prstu.

Njezine je lice bilo jako nabrano; čvrsto stisnute usne podavale su mu još i neki izražaj strogosti. I kad bi progovorlia, činila se, kao da se ljuti, ali u tom je starica mrvu pretjeravala. Obilazeći tolike godine po kućama bila se je gotovo u svim obiteljima kao udomila, govorila „ti", a svoje mišljenje izražavala uvijek iskrenom a kadšto i bezobzirnom otvorenosti.

Bila je dobra srca.

Spram nje nije nitko imao tajne, no i ona je sa svoje strane svu tu čeljad, što ju je kroz godine „odijevala", smatrala kao da bi svojom rodjenom djecom.

Karlinom se je pozivu odmah odazvala. Ulazeći u sobu, progudjala je nešto na pozdrav. Obrazi joj bijahu nabraniji, a usne stisnutije no obično. Pošto je razabrala, o čemu se radi razabrala, o čemu se radi, podigne malo glavu, pogleda mladu ženu onim svojim žustrim očicama, koje su, kako se ona rado hvali — još tako dobre, da joj dopuštaju i o „Zdravoj Mariji" „navesti iglu", pogladi je rukom po licu i sjedne za posao.

Poslije odulje stanke upita:

— A znaš li, kako se to desilo?

— Ne znam, — odgovori Karlica tiho.

— Nisu ti javili?

— Meni?

Opet šutnja.

Za jedan sat bilo je sve gotovo.

— Obuci, — reče stara švelja, — da vidim na tebi, ima li što da se dotjera.

Kad se je malo za tim pod starjčinim rukama okretala sad na jednu sad na drugu stranu, nije mogla suzdržati se da ne napomene:

— I onda ste me tako dotjerivali — Terezo...

— Jesam, odsiječe starica — i još ću, — ushtjedne li Bog... Jedamput bijelo drugi crno — kako već... Veselje, žalost — to ti je svijet.

Na vratima se pojavi zvonarica. — Ugledavši staru švalju nemalo se začudi.

— Što vi to? — smrknu se ona.

— Što i Bog zapovijeda — odgovori švalja oporo.

Zvonarica udje i podbočivši se reče:

— Ja ne bih rekla...

— Što ne bi rekla?

— To ne zapovijeda Bog — —

— Što?

— Da kad muž — — —

— Mamo! — prekine je kći s prijekorom.

Ne skidajući ruke ni očiju sa svog posla stara švalja preuze:

— Ne zapovijeda?! A kakva si ti to krštena glava? Ne zapovijeda! Zar si zaboravila na ono jutro, kad smo je opremali u bijelo, upravo ovdje, na ovom mjestu, i metali joj na glavu vijenac? Kakva je bila? Kao andjeo. I najstariji su ljudi govorili, da ne pamte onakove „nevjestice". Dá, pravi andjelak! I eto — takova je pošla u crkvu, pred Božji oltar i ondje, pred licem Matere Božje, obećala vjeru. I čuvala ju, sirotica, do kraja, i Bog je to vidio, a ti bi htjela, da baci sada na sebe nekoliko šarenih krpa, pa da podje po selu skačući od veselja: — Ele, ljudi, umro je, umro je moj negdašnji muž!

Zvonarica se uvelike zbuni i ne znajući što da kaže promuca:

— Ali on — — —

— Ostavi njega — — Pred drugim je on sada sudom. Ako je kriv, ne će umaći pravdi. Nego tko zna? Možda se je i pokajao? Ako ne prije a ono u času smrti. Ili si zaboravila što ono Vice iz Dôca uvijek pripovijeda? Čula si stotinu puta, kako mu je bilo, kad se je ono utapljao u Crnom moru. Smrt blizu — još jedan hip — i već ne će znati za sebe... — Ali u taj jedini hip, on je, veli vidio sve, što je kada doživio; preda nj su stala sva lica, što ih je kada ljubio i poznavao — dá — sve to u jednom jedinom času. A tko ti kaže, da nije tako bilo i njemu? Ako se je pak u onom posljednjem hipu i njemu, kao i Vici iz Dôca, otvorio život — misliš li, da mu se nije s njime prikazao i onaj lijepi dan, kad je s njom onako milom i lijepom izlazio iz naše crkvice sav blažen, srećan i veseo? Misliš, da mu se nije pri tom izmakla i suza kajanja?

Švalja zamukne, lice joj se većma namršti, oči jače stisnu, kao od straha, da iz njih nešto ne ispadne. Onda mahne rukom i završi:

— Kako bilo, ona je danas njegova udovica. Ona i nijedna druga.

Zvonarica uzdahnu i bez riječi izidje.

I Tereza učini da će otići, no u taj čas baci joj Karlica ruke oko vrata, priljubi se uz nju i zajeca bolno, gorko.

Terezi se skupile obrve, okrenu glavom i progovori nekako promuklo:

— I tebi je, vidim, sirotici, srce reklo, da će biti onako . . . Zato prosti i — zaboravi.

Još je jednom pogladi po licu i ode.

Karlica popostade časak, obriše suze, pa uze vijenac i uputi se u crkvu.

U crkvi, u polutamnoj kapelici već je gorjela svijeća namijenjena njegovoj duši. Složivši vijenac na oltaru Karlica udje u klupu i klekne. Kao prošle noći zvona, tako joj sada igraju u ušima Terezine riječi. I nekako je čudno uzbudjuju. Sinoćnji glas o njegovoj smrti zatekao ju iznenada pa ju svu kao zaglušao. Što je iza toga mislila ili radila, bilo je sve kao u nekakvoj polunesvjestici. Terezine riječi naprotiv, ne samo da su je izvele iz te tupe bešćutnosti, već su joj misao navrnule na neka davna sjećanja, na dugo zatomljivane uspomene. Pred njom je sada iskrsnuo sa svim svojim čarima onaj lijepi dan, onaj slavni put onamo u malu, staru crkvicu svu bijelu, čistu i punu cvijeća, jer je tako htio njen otac — zvonar.

Sve je dira: i lice Matere Božje, što je kao i onda s mramornog oltara milo gleda i sunčano svijetlo, kojega je crkvica puna, i ova klupa, u kojoj se je skupila kao onda — puna neke stidljive nježnosti.

Ova ista klupa! Otac ju je bio izvukao pred oltar i natkrio dugački r za rijetke svečanosti odredjenim sagom.

A ona je kleknula na ovo isto mjesto, a on do nje — eto, sasvim do nje... Misli, da ga vidi, kako je kradomice pogleda. I ona njega. Srce joj udara žestoko, bijesno, a ne zna, da li zato, što mu je onako blizu — kako je onda mislila, za uvijek blizu — ili što onoliki svijet u crkvi gleda njezinu sreću...

A bila je sretna, tako neizrecivo sretna, da je u onom svojem opojnom uzbudjenju sasvim zaboravila podložiti pod njegova koljena skut svoje bijele suknje, premda joi je to mati bila vruće preporučila.

— Da ti ne prevrne vjerom — — —

Ali ona je onda bila punapo uzdanja, a njegovo lice, oči, on sav bio je takodjer kao preobražen: svaki njegov pogled, svaki osmijeh blistao se od same velike, neizmjerne ljubavi i dobrote.

Divan dan! On ga je u času smrti morao da viai — svakako — — i tko zna, može biti da ima stara Tereza pravo, — pa mu se je na ono prividjenje doista izmakla i suza kajanja — — —

Podnimi se na obje ruke, zaklopi oči i duhom se prenese nekamo daleko, — ni sama ne zna kuda? — medju nekakve nepoznate gore, gdje je sve uokolo plamen, dim, razor, tutnjavina, urnebes, ječanje ranjenika . . . Kraj potoka krvi izmedju polomljenih kostiju puzio se i on. Glava mu je klonula, tijelo izranjeno, izbodeno, oči ugasle, u njima ima još samo tračak života, pa kao da je zovu. Nešto bi htjele da joj kažu, one sumrtve oči, ali ih sve više nestaje. Propadaju sve dublje — i gle! već se izgubiše, a za njima ostala je sama jedna suza.

Ona suza . . .

Karlica se prenu i osjeti, da su joj oči vlažne. U polutamnu kapelicu, gdje je gorjela svijeća, dopirali sunčani traci, igrali na mramoru, prelijevali se u valićima, što se nestašno tjerali, stizali, preskakivali, dok je voštanica dizala svoj žuti plamen u vis mirno, ozbiljno i strogo kao da se mrgodi na nestašluk vanjske svjetlosti. . .

Karlica se s trudom pridigne, baci još jedan pogled na lik Majke Božje, na voštanicu, pa se prekrsti i lagano izidje.

Pod trijemom bijaše pusto. Vjetar je poigravao izlizanim konopima ispod tornjića, a njoj se činjaše, da još trepere od jučerašnje tužne zvonjave.

Ni kod kuće nije mogla da na drugo misli. Kao da se sva uživjela u riječi stare Tereze i u osjećaje, što ih je maločas proćućela u crkvi.

— Prosti i zaboravi! — rekla je stara švalja.

Medjutim ta je opomena bila suvišna. On nije umro tek juče, već kako vele prije neko tri ili četiri mjeseca — a za nju još davno prije — pred više godina. I ona se sjeća samo onoga, što bijaše do dana one njegove prve smrti — i ništa više. One dvije zlatne medene godine! Nije ni onda uvijek sunce sjalo, ali je kasnije vidjela, da su ondašnji i sumorastiji dani bili puni svijetla. Onih dana sjeća se ona sada, proživljuje ih, dozivlje u pamet sitnicu za sitnicom, riječ po riječ — sav onaj prošli i pretrgnuti život.

Onda je najednom obuze luda želja, da joj je opet prevaliti put, što ga je na dan vjenčanja učinila s njime u njegovo selo, u njegovu kuću, gdje je proživjela ono sretno vrijeme i gdje će je onaj blagi život sa svojim uspomenama još jače držati i poticati da u ta davna sjećanja dublje zaroni, sve dublje i dublje, tako duboko, da joj pred okom ne će više stati ništa drugo, osim one njegove lijepe, mile, prve ljubavi.

A i dužnost joj je, da podje. Mati mu nema nikoga od roda, tko bi je utješio. Sama je u svojoj tuzi kao kukavica. Ali sad će ona otići tamo. Istina, njih se dvije dugo ne vidješe — sve otkad se rastaše pa i čemu? Medjutim je smrt učinila kraj svim žalbama, prikrila sve zlo i nemilo, a razotkrila samo ono dobro i svijetlo. Iskrsnut će ona tiha davna sjećanja i u njima će prezrena žena i ostavljena mati tražiti i naći utjehe. Bit će im kao što je i njoj bilo danas dolje u crkvi.

Digne se, glavu pokri crnom maramom i ne rekavši nikome ništa izidje.

Nego, kad se je našla na poznatoj staroj izrovanoj stazi, bude joj začudno, što joj je više dolazio u pamet onaj žalosni samotni povratak pod roditeljski krov nego li onaj veseli put s njime na vjenčani dan. Ona se je upravo silila da misli na sreću onoga dana : pustila oko, da joj otpočine na busu, iz kojega joj je otrgnuo cvijetak ili na trnu, o koji joj se je bio uhvatio okrajak haljine. Koliko je imao muke, dok ju je od toga oslobodio, i koliko je pri tom bilo smijeha ! Na sve je to pomišljala i na koješta drugo, ali je u isti mah vidjela sebe, gdje je — na onom svom vajnom povratku — stala sad pred kojim grmom sad pred živicom i kao suluda trgala lišće, gužvala ga u ruci i bacala na tle. A iskrsavala su i lica, što su je pri tom gledala radoznalo i puna sućuti . . .

Ona sve to vidi na ovom svom putu u njegovo selo i sve je to nekako drukčije nego li bijaše ono danas u crkvi . . .

A dohodila joj je u pamet i svekrva. Kako će je primiti? Što će joj reći?

Posljednji dani, što su ih zajedno sprovele, ne bijahu bez oblaka. Ona je znala, da je ostavljena, ali je unatoč majčinom navaljivanju, da se vrati u rodjeni dom, ostala sa svekrvom. Kao da joj bijaše teško otkinuti se — — i prekinuti posljednju nit, što ju je s njime vezala.

Ali se je ubrzo uvjerila, da ne će izdržati dugo. Bilo je trenutaka, kad se je svekrva i sama jadala na sina i kukajući u sav glas iznosila njegove poroke i zle strane. Kada bi pak i mlada žena zatužila i uzela da mu spočitava, što ju je uvalio u ovoliku sramotu i nesreću, starica bi se ispriječila i navalila da ga brani i prikriva. U njega je, veli, dobro srce, od djetinjstva bio je uvijek i od svih mažen, mogla bi reći na ženskome krilu odnjihan. Bit će da se je u svijetu namjerio na ženu, koja je znala i umjela, da ga pritegne k sebi — — S muškom glavom nije uvijek lako . . .

I sve tako, a i glasom, što je zvučio kao nekakav pritajeni prikor. Jednom joj je čak i natuknula, da je možda i to krivo, što im Bog nije blagoslovio zakon — — — Jure da je oduvijek volio djecu — —

Tim se je čaša prevrnula i ona je otišla . . . A sada se evo vraća. Kako će je primiti? Što će joj reći? Hoće li se sjećati pokojnika bez ikakve žalbe, bez prikora i prigovora kao danas ona u crkvi? — pitala se na domaku prvih kuća.

Neka mrzla slutnja prože joj srce u času, kad je stupila pred poznati, niski i neugledni kućerak i tiho, malone bojazljivo potisla poluotvorena vrata.

Na dnu nevelike, a malone gole sobe, kraj kreveta na visokim „konjićima" skutrila se na niskom stolcu crna podoba — majušna ženica, nepomična, opuštenih ruku, oborene glave. Glava joj je sva zavučena u trošnu, tamnu, isplavljelu maramu, tako da se jedva vidi usahlo, nabrano, kao vosak žuto lice i isto tako žut čuperak kose na čelu.

Karlica se bližala tiho, gotovo bez šuma, ali kad je unišla u svekrvinu sobu odjednom su pod njenim nogama zaškripile daske staroga, rasahnuta poda.

Starica se trže, podiže nabuhle, krvave oči i prepoznavši nevjestu krikne, kao da ju je netko badnuo nožem :

— Sinko moj ! —

Glava joj se zanjiše, ovjesi iza oslona stolice i više se ne mače.

Karlica sva preplašena priskoči, prodrma je, protrlja, otkopča na grudima, i kako je ovo učinila, ispade starici iz njedara omot iz kojega se po podu prosuše nekakve slike.

Obuzeta strahom, da joj svekrva na rukama ne izdahne, Karlica ih je jedva zapazila. Tek poslije, pošto se starici polako vratila svijest, sagnu se, te ih pokupi.

Kako ih je pogledala, problijedi u licu. U isti mah bila je i stara pružila ruke za njima nego, dali od nemoći ili što je vidjela, da je već prekasno, spusti ruke i zarida:

— Neboga dječica!

U Karlice se je kamenilo srce. U jednoj je ruci držala slike, a drugom je prelazila preko čela, kao da joj se smučava. Slike su prikazivale troje djece: dvoje muških i jedno žensko. I sve troje naličilo njemu: iste crte, ista usta, osmijeh, pogled — sve kao u njega.

A stara je ridala:

— Neboga, neboga dječica!

— Tko vam je ovo dao? — upita mlada žena gotovo tvrdo.

Starica se je medjutim spremala, da joj objasni, no nevjestin je opori glas žacnu, i ona odgovori bez uvijanja:

— On mi je dao! Njegova su . . .

Mlada žena izbeči oči na nju. A svekrva, pošto joj se je već izmakla prva riječ, nije više ni pomišljala, da je štedi. A nije ni potrebno. Čemu? Što je bilo, to je sada razvrgnuto. Nevjesta će sebi već naći muža, ali ona, jadna mati, ne će drugoga sina. Već ju je sama ta pomisao nekako čudno uzbudila, malo ne neprijateljski raspoložila, te uze gotovo razdražljivo pričati, kako je on bio tu, u nje — sam glavom. Došao dan prije nego li će u vojnicu, došao da se oprosti s majkom, dobri i nesretni sinak! . . . i donio joj one svoje tri sirote. Neboga, neboga djeca! . . .

Spomen na djecu omekša je i ona nastavi govoriti isprekidano, kroz suze naričući:

— Došao u noći, krišom, da vidi i poljubi majku, jer mu je srce govorilo, da će umrijeti, ranice moja!

Ove dvije posljednje riječi otkidale su joj se iz razgovora kao refrain. Ona ih je u neku ruku doista i pjevala zavijajući i otežući gla om kao tanko zvono dolje u drugom selu.

Kao prebijena stala Karlica na mjestu i nemoćno i nijemo slušala. A stara je svekrva kukajući pričala, kako ju je one noći molio, da mu oprosti. Ma i daleko od nje, on da nije nikada prestao misliti na nju i ljubiti je iz svega srca . . .

— Da, tako mi je govorio, dobri sin k moj, zapjeva starica svojim slomljenim glasom.

Karlica je još uvijek stajala pred njom nepomična, kao da očekuje i za sebe nešto, kakvu poruku, što li? Ali u svekrvinom pričanju nije bilo o njoj ni spomena. On je, po staričinom kazivanju, doduše natuknuo nešto, onako izdaleka — ali ga je mati odmah prekinula:

— Neka te ono ne muči. Bog je drukčije htio. Sve ti je prošteno . . .

— Vi ste mu to rekli? — dahne Karlica naglo i nehoteći.

— A da šta sam htjela? Da si ga vidjela, kako je tu preda mnom klečao i meni se kao Bogu — slava mu budi! — ispovijedao! . . . Sve mi je iskazao: kako je došao u tudji svijet i najednom ondje se našao sam — bez ikoga od srca — on, koji se punih dvadeset i pet godina nije ni tolišno udaljio od moga krila, ranice moja! A onda — ni sam ne zna kako — namjerio se na žensko: mlado i — — Sagriješili i drugi, pa i oni. No ni tada me nije zaboravio, dobri moj sinak, i često je mislio, da se ovamo vrati — ali — — ona mu bijaše, veli, dobra, vrlo dobra, a i djeca — — — neboga, neboga djećica! . . . zarida starica, dohvati rukom slike i stade ih ljubiti.

— Kako je o njima govorio, kako ih je volio! . . . uzdisala stara, ne skidajući slike s usana svojih.

U mladoj je ženi nešto jeknulo.

— I nju? — htjela je upitati, no ne reče ništa. Ona je i prije znala, da će to sve biti tako, ali iza one današnje sanje u crkvici činilo joj se je, kao da je sve to došlo iznenada, malo prije, i kao da je tek sada doznala za svu svoju nesreću . . . I poput ubogara, što na svoje oči gleda, kako mu požar guta komad po komad starog kućerka, jedinog zakloništa, i ona je sada nekom mrtvom rezignacijom gledala, kako svekrvino pričanje kida sve vlakance po vlakance tanku predju njene današnje divne sanje. Sad je lijepa sanja potisnuta nekamo duboko

u tamnu pozadinu, a pred očima se izvila zbilja u svoj svojoj krutosti.

Spuštao se prvi mrak. Nekakvi blijedi i sumrtvi ostanci danjeg svijetla puzili po stijenama.

Karlica se spremaše na odlazak.

Svekrva se s trudom pridigne, zalomi rukama, digne glas i zabugari:

— Da mi je barem znati, kako je umro? je li se mnogo mučio? je li mu tko bio blizu, da mu pomogne? . . . Sinko moj rodjeni, ja znam, da si me zvao, a da koga, ne ćeš li mene, svoju majčicu? — i ja te nisam čula — ranice moja! — —

Karlica se lecnu. — A da koga, nego li nju, svoju majku? . . . zastenje joj duša. Sada se je izgubilo i ono posljednje — ona suza, što ju je danas napomenula Tereza . . .

Muče se oprosti i ode.

Nad more se navukle magle . . .

Staza pusta. Mlado, tek rodjeno lišće plahovito treperi na povjetarcu, što na mahove dolijeće.

Iz časa u čas dopire i nekakav podmukao, suh žamor, kao da negdje pucaju kosti. To vjetar prevrće staro, isušeno lišće, što je još od prošle jeseni i zime ostalo na zemlji, jer valjda nema tko, da ga pokupi.

I mrak se hvata i sve gušći postaje. Odaljeni se predmeti i oblici gube u njemu, iščezavaju.

I vjetar jača. Mlado lišće na granama treperi naglije, kao da se boji noći ili onog podmuklog suhog žamora pod sobom.

Zaslavila zvona. Naviještaju sutrašnji svetak.

Zvona kucaju veselo, a Karlici se čini, da plaču kao ono jučer, kad je mati rekla, da joj vraćaju mladost.

Mladost! A njoj se čini, da se je u ovo nekoliko časaka postarala za puno, puno godina . . .

ANDRIJA MILČINOVIĆ: NA MRTVOJ STRAŽI. NOVELA. (NASTAVAK)

Ivan Alaević, savjetnik računarskog ureda, sjedi za pisaćim stolom u svojoj uredovnoj sobi i promišlja. Njegovo je lice mirno, gotovo bešćutno, a sivo zelenkaste oči gledaju hladno preko krovova kuća u daljinu. Jedna mu je ruka na stolu i njome prevrće olovku, osovivši je čas na šiljku, čas na nezaoštrenom kraju. Klizne prstima po glatkoj površini i kada prsti prispiju do dna, olovka se sruši kao da ju je štogod oborilo; on ju onda opet osovi i igra se ponavlja. Olovka se kreće poput pera oko nevidljive osi i on ne zna da to radi, a imade već deset i više časaka otkako se njegovi prsti time zabavljaju. Ovako on vazda čini kada tumači kojemu činovniku važniji posao, pa će preći na zaključak: Dakle...

Tek pred njim danas nema nikoga i olovka opet padne. Njegovi ju prsti mehanički ponovno dižu, osovljuju i igra se nastavlja... A i kako da to rastumači?... To nije posao, najmanje uredovni. Tek ipak. Šta?! Komu da zamjeri, koga da pozove na red? Ne. Bolje je ostaviti to. Tek ipak, treba biti na čistu. Banski, informator njegova sinčića, rekao mu je jutros, kad je išao u ured, da s Vladimirom još uvijek ne može naprijed. Htio je to gospodinu savjetniku reći već jučer, ali nije bilo prigode i on mu to javlja sad tek tako ukratko a volio bi, razumije se, da može razgovarati o tome s njim opširno. Razumije se! Razgovarat će poslije ručka! Ivan Alaević podje niza stube i nije se više osvrnuo na Banskoga. Ovaj put ipak nije mogao na tu vijest ne misliti dulje. U stvari nije ona za nj nikakva novost. Riječi Banskoga osim toga nijesu imale namjeru, da pozovu u pomoć autoritet oca, kr. savjetnika Ivana Alaevića. To je običaj, kojega je on zaveo, da ga informator izvješćuje od vremena do vremena o radu i napretku njegova sina. Banski je gospodinu savjetniku već nekoliko puta rekao, da Vladimir nije više onaj od prije, i Alaević je svaki put o tome malo razmišljao, ali ovaj put je bilo drugojačije.

Gospodin savjetnik došao je u ured u običajno, redovito vrijeme, pozdravio se hladno i odmjereno sa svom gospodom kolegama, kroz čije je sobe prošao, sjeo je za svoj stol, ali se nije prihvatio posla kao obično.

To nije tako... Njegovi su prsti potražili i našli olovku i on je počeo tiho u sebi raspredati. On voli mirno, polahko i po redu misliti. Tu nema doduše ništa da se riješi, to nije nikakav službeni akt, ali ipak i tu treba misliti, vagnuti, prosuditi, ogledati, razmotriti.

Što je dakle.

Informator njegova sinčića, Matija Banski, javio mu je jutros (ovo je već peti ili šesti put u posljednje vrijeme što mu to javlja), da s Vladimirom ne može naprijed.

Dobro, a zašto?

Banski tvrdi (to mu je rekao posljednji i pretposljednji put), da Vladimir ne može učiti.

Kako to? On toga ne razumije. Prije je mališ tako divno napredovao, a sada... Dašto radi bolesti, ali to je prolazno. Proći će.

Moguće, tek traje nešto predugo, a i vidi se odviše intenzivno.

Kako to?

Dječaku je oslabilo pamćenje. Ne može upamtiti, a i shvaćati mu je teško. On mu primjerice štogod tumači, vidi da mali pažljivo sluša, da se napreže kako bi slijedio tumačenje, i to mu donekle uspjeva, ali onda zapne i ne može dalje. On mu to vidi na očima, a razabire i iz dječakovih odgovora. Iz njih šta više vidi posvema točno do kojega je časa pratio tumačenje i gde i kada je izgubio nit. Ono poslije sve je zamršeno, nejasno i neodredjeno...

Nesabran je. Obična dječija rasijanost.

Moguće, te...

Šta tek —

Gospodin savjetnik se svlada. Nema smisla, nema prava, da se uzrujava na ovaj način i prema ovom čovjeku, za kojega znade da voli njega i njegovo dijete. Prestao je o tome misliti i tako su se svršila nekolika izvješća u posljednje vrijeme.

Danas nije tako.

Kr. savjetnik Ivan Alaević razmišljao je sinoć dugo u noć o sebi, svojem životu, bračnom, obiteljskom i onom prije braka, podvrgao

je sve to neke vrste reviziji (on ne bi znao ovaj čas, što ga je, kakova sitnica na to ponukala) i kada je onako prilično temeljito prorešetao kojekakve odlomke i faze, morao je zaključiti, da nema prava biti zadovoljan, šta više u njemu se nabrala neka gorčina, upravo ogorčenost na sebe i druge i jedina mu je utjeha bila pomisao na dijete. Ne, nije ipak sve tako sivo, pusto i beznadno... Pri toj ga je pomisli dosta smetalo, što dječak nije više ono, što je bio, ali se ubrzo utješio ovaj put kao i svaki put, da je to samo prolazno... Dječak je zdrav, ozdravio, lijepo se oporavio pa kako da ne bude kao što je i bio. Nije njegova bolest bila takove naravi... Ne to nije moguće. Upravo zato jer je dijete bilo tako talentirano nije ga slao u školu, nego mu je uzeo informatora. Škola je za poprečnu djecu, jer i ona može da daje samo poprečno, a tko može i tko vidi u svojem djetetu više nego poprečnost, neka ga ne šalje u školu. To je bio oduvijek njegov princip. Škola je njemu ostala živo u pameti i kada se oženio nije zaboravio na ono što je doživio u školi. Njegove su se prilike tako udesile, da je mogao priuštiti sebi i svojem djetetu tu izuzetnost, i kad se uvjerio, da mališ zaslužuje posebnu pažnju, nije više ni časak oklijevao da se pobrine za valjana čovjeka, koji će upravljati odgojem njegova djeteta. Moguće se prevario u prosudjivanju sposobnosti i kvaliteta svoga djeteta? Ne, nije. On se uopće dosta rijetko vara (bio je oduvijek i suviše hladan), a kad je vidio dokaze, činjenice, onda se za njih uhvatio cijelom dušom. Vidio je već kako će i što će sa svojim sinom, kad mu odraste, vidio ga je kao dječaka, momka i odrasla čovjeka. On će njemu utrti put, on će od njega učiniti nešto bolje, valjanije, nego što je on sam. On će...

Samo da do toga dodje, samo da je već tako daleko. Znao je, da se ne može baviti odgojem svoga sina onoliko, koliko bi trebalo za ovakovo dijete, a žena njegova, da to njoj prepusti, to nije nikako htio. Najprije, jer je to dječak, a drugo, što ona to ne bi ni htjela ni umjela. Kako da se ona, koja potroši dnevno toliko vremena na bezbroj sitnih gluposti: posjete, šetnje, toaletu i čitanje, kako da se ona posveti takvomu poslu? Uostalom, on bi mogao i to složiti, kad bi se uvjerio, da ona dijete voli, ali njemu se čini, da je dijete njoj kao neki psić, kojega se može maziti, s kojim se čovjek kadikad i poigra, miluje ga, zabrinut je je li mu štogod manjka, je li gladan, žedan, a onda ode svojim putem.

Istina je, nije on zadovoljan ni s onom fornom ljubavi spram Vladimira, koja se očituje u njega. On znade, da bi bilo bolje, kad bi se on mogao posvema primaknuti mališu, kad bi dijete moglo vidjeti u njemu svoga druga, i on je nekoliko puta kušao, da to nekako bude, ali se svaki put uvjerio, da ne umije baratati s djetetom. Kad se on najbolje spremi za takav pokušaj, dogodi se nešto i razbije cijelu osnovu, dobru volju i sve. Njemu se u takvim zgodama već nekoliko puta učinilo kao da se dijete kuša s njim igrati, zato, što ono njega žali i hoće da ga zabavi i rastrese. A to ga je zaboljelo. Ta se crta njemu učinila toliko neprirodna, da je u njemu odmah srušila i dobru volju i najljepše osnove. Kako, dijete, pa da već sve vidi i znade. On to nije mogao podnijeti, činilo ga je nervoznim kao što su ga nekad nervirala sva ona beskrajna pitanja, one svakojake želje i željice, kojima je mogla udovoljiti jedino stara Urša, dadilja njegove žene, koja se k njima preselila čim se je dijete rodilo. Ona se i najviše bavila djetetom do njegove četvrte godine. Onda se njemu učinilo da bi takova blizina mogla biti u buduće opasna po razvitak djeteta i on se ozbiljno dao na to da potraži djetetu informatora. I našao ga je. Nije to bio obični informator, siromašan djačić, koji treba da se progura godinu dvije, nego učitelj po zvanju, po srcu i pozivu, koji se nije mogao snaći s djecom u seoskoj školi. Saznao je za njega preko nadzornika, a da bude sigurniji, upitao se prije još i kod ravnatelja i nekih profesora na školi, na kojoj je Banski učio. I svagdje je dobio onakove odgovore kakove je želio. Najprije je s njim nekoliko mjeseci dopisivao, onda ga je pozvao na neobvezatne dogovore, i kad se posvema uvjerio, da je na dobrom putu, povjerio mu je odgoj djeteta. Ostat će kod njega barem deset, dvanaest godina, a donle će se on već poskrbiti da mu nadje drugo mjesto, s kojim će moći biti takodjer zadovoljan.

I mališ je bio zadovoljan. Zavolio je odmah od početka gospodina Matiju (zvao ga je u početku Maija), kao što je prije volio dadilju i volio ga je jače nego majku, pa i rodjenoga oca. Dijete se razvijalo da je bila milina. Shvaćalo je, bilo je bistro, iskreno i dosta živahno. Gospodin Maija bavio se s njim veoma mnogo, kao da je htio pokazati ili se sam uvjeriti, što se može u povolinim prilikama učiniti s dobrim materiialom. A prilike su bile zaista povoljne. Štogod je Banski odredio i zaželio, sve se nabavilo i učinilo. Različite igre, sprave, zbirke, naprosto sve. Alaeviću nije bilo ništa preskupo i ništa suvišno. Tako su protekle dvije tri godine u najljepšim nadama, i najljepšim očekivanjima.

Vladimir je na vrijeme položio ispit za prvi, drugi, treći i četvrti razred s odličnim uspjehom i što je glavno učenje i spremanje za te ispite nije njemu kao što ni Banskomu zadavalo gotovo nikakvih briga. Dječak se spremao za njih kao u igri. To i nije bilo spremanje za ispit, nego učenje radi zanimljivosti predmeta, jer je Banski umio dječaka zagrijati željom da nešto znade i spozna, a ipak to nije bilo nikakovo gomilanie znanja. Dijete se razvijalo kao neka biljka, ali ne kao u kakovoj vrtljarskoj staklenoj kućici, nego pod dojmom žive prirode i paskom ozbiljna, trijezna čovjeka, koji je uložio sav trud, da se ta biljka razvije u lijepo i jako stablo. Banski je odmah u početku opazio, da medju Vladimirovim roditeljima ne vlada nikakav sklad, da nema nikakove zajednice, osim one vanjske i ma da Alaević nije nigda s njim o tome progovorio ni jedne riječi, znao je, da to treba pred djetetom kriti i prikazivati po mogućnosti u blažem svijetiu. Ispričavao je i oca i majku, ako bi ga mališ štogod pitao, na što on po duši i iskreno ne bi mogao odgovoriti, i nastojao je, da odvrati dječiju pažnju od takvih opažanja. I tako se udesio tiho i mirno život u njihovom domu. Alaević je živio za svoje dijete, za njegovu sreću, koju mu je pomagao graditi Banski, a žena je Alaevićeva sve to vidjela i bila je zadovoljna, što nju tako malo trebaju u cijelom tom poslu i što može da posveti cijelu brigu i pažnju sebi, svojim malim užicima i zabavicama, svojem zdravlju i mladosti. Ona svoga muža nije varala. Bila je takova narav, koja nije trebala drugog muškarca (u ranijim godinama imala je jedan doživljaj: nedoljubljenu ljubav, koia je još dugo u njoj odjekivala, pa nije nikad posvema zamrla), a Alaević joj nije ništa branio, niti joj se namitao. Jednom, već davno, kad je zanijela, zamolio ju je, neka čuva sebe, jer time će čuvati njega i majku svome djetetu, ona ga je samo pogledala, razumjela i rekla mu da može biti miran, jer ona znade što smije a što ne, što je dužna i njemu, i sebi, a što nije, i time se taj razgovor svršio jednom zauvijek.

Živjeli su jedan kraj drugoga. Ona nije njega smetala, a on je izbjegavao svaku priliku da dodje do kakvoga sukoba. Nije se bojao sukoba sebe radi, nego radi djeteta. Njemu ne bi bilo ništa strašnije, nego da se dijete jednoga dana uvjeri kako oni zapravo žive. To je bio život dvoje putnika, koji su se sastali u istom hotelu i jedu i spavaju zajedno pod istim krovom, jer tako mora biti, jer su to jedan drugome obećali. Drugo ništa. On je imao svoje misli, svoje želje, ona svoje, a živjeli su zajedno, jer se tako slučajno desilo. On doduše nije nigda imao ružičastih pojmova o životu, ali je sebi vazda zamišljao da život mora pokazati i dati i mnogo, veoma mnogo lijepih i prelijepih časova i pogleda. Sudbina je htjela, da se zapregao u jaram, i on je mirno i bez i najmanje želje da štogod na tome promijeni vukao svoj dio. Kad se rodilo dijete, došli su i oni lijepi časovi, bilo ih je veoma mnogo i prelijepih i on je bio posvema zadovoljan. Ne smije se zahtijevati više, nego što se može dobiti, govorio je samom sebi i bio je miran. I tko zna dokle bi trajala njegova sreća da nije dijete oboljelo,

Dječak je naglo i opasno obolio i jedva se oteo smrti. Kakovi su to bili grozni dani. Sve nade, sve želje, sve ono, zašto se on hvatao kao utopljenik za slamku, izmicalo je nekuda u bezdan. Nema kraja, nema dna! Sjećao se, kako je prije, dok je uz dijete bila još dadilja, dolazio kasno u noć k njegovom krevetu u drugoj sobi, da ga gleda, kako leži zatvorenih usti i razbacanih ruku i nogu i slatko spava; sjećao se, kako je u tim zgodama dolazio k uspavalom djetetu, da s njim razgovara, nijemim

nečujnim jezikom da mu rekne svašta mila i draga, da ga pomiluje, poljubi i da s njim tako proboravi nekoliko najljepših momenata; i kako se samo bojao, da se dijete ne probudi, da ne vidi njegova lica, da s njega ne pročita štogod, što on ne bi htio; kako je to dijete već onda, u tim časovima bilo njemu neki dobar drug, štaka, a onda opet kasnije, kad je došao Banski i pričao mu o uspjesima, o onom što je i sam vidio, kako se onda njegovo srce radovalo, kako je raslo punjeno nadama i najljepšim osnovama. Kad bude velik, kad bude velik!... On će s njim; on će znati, razumjeti... Njih dvojica će... Da, što će sve njih dvojica!... A sada — ništa! Sve da padne, da se surva nekud u bezdan, iz kojega se ne vraća ništa.

Bilo mu je teško, veoma teško. Pozvao je najbolje liječnike, ali i ti su mu mogli tek malo obećati. U tim se časovima približio uz bolesnički krevet sinovljev svojoj ženi. Dok ju je gledao onako iskreno i duboko rastuženu, nije joj više zamjerao, što je pošla za nj. Njemu se dapače činilo, da ona nije isto tako ništa kriva što je do svega toga došlo, kao što ni on. Nije je, istina, u tim časovima tješio, ali već i to je bilo mnogo, što nije bio spram nje ravnodušan. Prije u drugim zgodama, kad je njoj tkogod od njezinih umro ili bio bolestan, on nije mogao osjetiti ništa, ni za nju ni za njezinu tugu. Njezina tuga činila mu se dapače neprirodna, ishitrena, lažna. Kako može kad ne osjeća ništa za svoje, za ono, što bi joj moralo biti najbliže. Sada nije tako mislio. Gledao ju je kako se savija, kako prigušuje plač, kako se otimlje snu i vidio je u tome majku svoga djeteta, supatnicu, ženu, i sve joj je oprostio. To što je za nj pošla ma da ga nije voljela nego samo prema želji oca njena, kojemu se on nije mogao ni smio oprijeti, to što se odbila ne samo od njega nego i od djeteta, čim ga je rodila, to što nije dječaku bila nikad, nikad do evo sada prava majka. Nju nije radovalo što mali Vladimir napreduje, što se lijepo razvija, kao da je sve to moralo tako biti, upravo tako kao što ju nije ni malo zabrinjavalo, ako je dijete patilo od sitnih dječijih bolesti. To je bio posao dojilje i dadilje. One i liječnik su se morale pobrinuti kako će djetetu olakšati, pa ako toga nijesu učinile, onda se mogla na njih ljutiti zbog toga, ali nigda se nije pitala što bi ona mogla učiniti pri tom.

Ivanka Höhlenberg bila je uvjerena, da je učinila mnogo, što je svom mužu rodila lijepo zdravo dijete, i kada je došao prvi put k njenom krevetu nakon porodjaja, kao da mu je htjela reći: Rodila sam ti sina — a sada me, molim te, ostavi na miru, u buduće i zauvijek. Ne zaboravi, da to vrijedi i za toga tvoga gospodina sina... Nije to rekla, ali se to jasno vidjelo po svemu. Po tome, kako je u toj zgodi pružila mužu ruku na cjelov, kako je uzvratila cjelov, pogledala dijete, njega i primalju, i kako se onda okrenula. Bilo je jasno; odviše jasno. I držala se toga tačno, ne samo jednu ili dvije godine, nego niz godina. Znalo je biti časova, u kojima je izgledalo, kao da su oboje na to zaboravili, ali onda bi osvanuo pred njegovim očima onaj njezin pogled, pokret ruke, sjetio se tih neizrečenih riječi i svladao. A njoj je to bilo pravo. I čim je to vidio, smirio se i bilo je i njemu pravo. Tako nekoliko puta i on se na to već naviknuo. A sad se savijala nad krevetom s od plača upaljenim očima i nije se dala krenuti od maloga bolesnika. Čudno. Ivan Alaević nije onda htio o tome dulje razmišljati. Kasnije, kad se Vladimir stao oporavljati, sve se vratilo na staru kolotečinu i život je potekao kao i prije. Samo Vladimir više nije bio ono dijete od prije. Nije više bio onako živahan kao prije, nije bio više nemiran i u granicama nepristojan, nego se vazda činilo, kao da se još uvijek oporavlja. Konačno je liječnik izjavio, da nema više nikakve opasnosti, da se mali izvukao i da je napokon posvema zdrav.

Alaević je vjerovao toj izjavi, ali nije mogao ne vjerovati u isto doba i svojim očima. Sa ženom nije o tome nikad razgovarao. Jedan ili dva puta poveo je razgovor s Banskim i oni su se složili, da će mališa još neko vrijeme, daleko preko liječničke odredbe, ostaviti da se odmara. Izlazili su na duge šetnje po okolici, otpočeli za zabavu s lakšom vrsti tjelovježbe i kušali još štošta drugo, čim bi se mogle nadoknaditi izgubljene sile. Tek sve to nije djelovalo onako, kako se smjelo očekivati. Vladimir je izmijenio cijelu ćud, kao što

se izmijenio i u licu. Nestalo je one rumeni, zdrave dječije rumeni, oči su dobile neku dubinu i sav je postao nekud nježniji, teži, zamišljeniji.

Ivan Alaević bio je uvjeren, da su to još uvijek posljedice teške bolesti, ali nikako nije htio pomišljati, da bi one mogle imati i dulji, dublji značaj, nego što se moglo predvidjeti. Pa ni onda, kad mu se Banski prvi put potužio, iza kako su otpočeli s preduzimanjem gradiva, nije još uvijek htio vjerovati. Momčić se malo izmijenio, pa kako je bolest pala baš u ovo doba njegova razvitka, posljedice su joj malo jače. Ali to ipak ništa ne znači i ako je bolest udarila neki biljeg njegovoj ćudi, stišavši je, nije za to dirnula onaj dio duševne strane, koji je za Alaevića bio naročito važan. Dječakova memorija, njegova sposobnost brzoga i lakoga shvaćanja, pa onda njegova otvorenost, iskrenost, ti prvi uvjeti za dobrotu srca, za ponos i čvrstoću, to još nije dirnuto. To je samo prelazni stadij, u nešto jačem obliku. Ali to će proći... Proći će to.

A eto, to ne prolazi. Šta više, izbija sve jače. Najprije su činili dulje pauze — dok se opet malo uvede, dok se snadje na starim stazama — a onda je trebalo sve lakše partije odabirati. Mnogo je toga zaboravio, ne može se sjetiti, ili se tekar teško i tek s velikim naporom sjeća kadikad posvema običnih stvari.

Alaević je već pomislio i na to, da upita savjet u liječnika, ali je onda odustao. Što će mu liječnik. Njegov Banski ie bolii liječnik, nego što bi to mogao biti ikoji drugi. Poznaje ćud dječakovu, znade ga, kakav je bio prije, i može da ga promatra cio dan i u svakoj prigodi. Ako on ne zna lijeka, onda će ga znati još manje kakav liječnik, pa bio to i najglasovitiji, koji će mališa pogledati jedan dva puta i propisati promjenu zraka, kakove mineralne vode, kupelji ili tako štogod.

Treba čekati. I Alaević je čekao. Nije mu to bilo lahko jer se za bolesti dječakove opojio dvostruko lijepim i zanosnim osnovama, što će ih izvesti, kada se mali otme i pridigne. Mališ je postao za te bolesti u dvostrukoj mjeri očevo boštvo i ako mu toga otac nije pokazivao. On je u tim snovima vidio Vladimira, mladoga Vladimira, Vladimira momka, čovjeka, upravo onakova kako je on htio da bude. Dat će ga učiti glazbu, koji god instrumenat mu bude najmiliji. I onda će mu najmiti posebnoga učitelja za glazbu, da je nauči temeljito. Glazbu razumjeti i njom se služiti tako je lijepo i odlično. Da je on primjerice mogao glazbu studirati, njom se služiti, moguće nikad ne bi tako prošao u životu, moguće ne bi tolike godine trebao čekati na dijete, sina, nego bi živio u glazbi i za nju i ne bi bio tako sam, ne bi postao tako opor i krut. Dat će ga učiti i drugim umjetnostima i jezicima, da mu u njima budu sva vrata otvorena. I sve će to njegov Vladimir moći i bit će bogat i jak i velik. I sve će to biti, jer je u njega fina glavica i lijepo srce, a u njegova oca dovoljno sredstava da se iz toga učini cio, potpun čovjek.

I sada to.

A Banski se ne vara. Njegova su opažanja tačna. Mogao bi se doduše i on varati. Svi smo ljudi i tko može znati točno proreći. Ali ne, nešto će biti. Nešto užasno prijeti njemu, njegovom sinu, tko zna komu. Ivan Alaević bio je nezadovoljan, bio je blijed i njegovi prsti su već davno pustili olovku i nijesu se više igrali. Još je uvijek gledao nekuda preda se, ali sada kao da je vidio nešto nemilo, što hoće da zbaci iz čvrstoga sedla njega, Ivana Alaevića i njegovoga sina, ono drago dijete, koje on toliko voli. Nešto nepoznato hoće da ga otme njemu, koji je o nj i vezao sav svoj daljnji život. Kad je to htjela učiniti smrt, on ju je vidio, ne s kosom u ruci, nego kao neku silnu žilavu i čvrstu bestiju, koja se zagrizla i uhvatila čvrstim pandžama u meso, tijelo i vidi je kako ga ždere i odire, pije i ispija da ispije posljednju kap. Ali ovo sada, šta je ovo? Ona mu je nešto ostavila, nešto što je živ mrtvac, dijete, koje ne će i ne može biti njegov ideal, njegova sanja. Nekakav poluživac, sirotan, bijednik, kao što su toliki...

Kad se gospodin računarski savjetnik vratio iz svojega ureda kući i mali je Vladimir ušao u njegovu sobu da ga po običaju pozdravi prije ručka, nije on tek uzvratio sinovljev cjelov kao obično, nego je dulje vremena zadržao mališevu ruku u svojoj, onda ga je odveo do prozora, sjeo, povukao ga medju svoja raširena koljena i zagledao mu se u oči.

Dječak je mirno gledao u sive i naoko hladne oči „papaove", u njegovom se pogledu nešto maknulo, usnice su se trznule kao da bi htio nešto reći, upitati, ali se brzo svladao. On je veoma rijetko pitao štogod svojega oca, pa i sada mu se učinilo da nije pravi momenat.

I otac je htio reći nešto svojemu sinu, upitati ga, nježno, toplo: Boli li te štogod Vladimire? — Ali nije. Bojao se svoga glasa u tom času, bojao se riječi kojima bi to rekao, i on je samo još dublje zavirio u dječakove mališne oči, dignuo ruku, pogladio Vladimira po kosi i rekao:

No, idemo k ručku...

Poslije ručka zamolio je Banskoga, da dodje u njegovu sobu.

Kako to nije bivalo tek rijetko da je gospodin savjetnik pozvao nakon ručka k sebi Banskoga, nije se na to nitko obazirao. Banski je kimnuo glavom i rekao — molim! —. Vladimir je slagao na koljenu ubrus kao da radi nešto veoma teško i kompliciranо, a supruga Alaevićeva je izjavila, da će poslije ručka nekoj rodici, a onda će još prigledati majci i sestri. Ona je vazda običavala iznijeti svome suprugu program krupnim crtama, ma da je znala, da njega više ni najmanje ne zanima kuda ona ide i šta će raditi i da ju već više godina nije nikad potražio ni na kojem od tih mjesta, koje mu je ona naznačila u tim programima.

— Kod večere ćemo se vidjeti — rekao je posvema mirno onako, kako rekne kojemu od svojih pisara, da će urediti kakav spis danas, sutra ili prekosutra. I kao što nije gotovo nikad doživio da bi mu tkogod protuslovio u uredu, tako je bilo i kod kuće.

Gospodja Ivana je potvrdila, da će se vidjeti kod večere, danas kao što je to jučer učinila i kao što će i sutra.

Pola sata kasnije sjedio je gospodin savjetnik u svojoj radionici, a njemu sučelice Matija Banski.

— Slušajte Banski — gospodin savjetnik najradije je ovako nazivao informatora svoga sinčića — vi mi još uvijek nijeste razjasnili, kakav je Vladimir u vrijeme izvan obučnih sati. Ne mislim pitati, da li se pristojno ponaša, nego tako inače. Je li mu drago, dok ne uči, je li onda drugojačiji. Vi razumijete što bi htio pitati?

Banski je malo šutio.

— Vidi se gospodine savjetniče, da se dijete posvema izmijenilo. — rekao je onda naglo, kao da skida sa sebe neki teret, koji ga je teško tištio. Kakav je u podne za stolom takav je i inače. Ako ga ne zabavljam bilo čim, smiri se zagleda kuda god i kadar je i pola sata i dulje tako mirovati. Njegova su pitanja sada i izvan vremena kada učimo mnogo rjedja nego što su bila prije, a i ne zanimaju ga one stvari, za koje se prije zanimao. Samo rijetko se vraća herbariju i zbirki ruda, a za druge zbirke i stvari više nikako ne mari. One različite, fizikalne i kemičke sprave, s kojima smo činili tolike pokuse, uz koje se on tako lijepo znao zabaviti, i kojih mu nisam mogao nikada dosta pokazati, sve te sprave, elementi i sve ostalo ništa ga ne zanima. I ne pita za njih. Kao da ga muče neka druga pitanja. Nekoliko sam puta sveo razgovor na druga polja i opazio , da ga sada daleko više zanima sudbina čovjeka, snošaj medju ljudima. Postao je neobično osjetljiv i razdražljiv. Dašto on se odmah svlada i ušuti kao da se ne želi odati, ali po svoi prilici i o tome razmišlja. Tek ja to ne mogu kontrolirati, jer je postao nepovjerljiv i šutljiv. Meni se, gospodine savjetniče, čini, da je naš Vladimir sada u onom stadiju razvitka, u kojem je najopasnije htjeti silomice prodrijeti u njegovu nutrinju, a jednako je opasno ostaviti ga sama. Trebalo bi naći nešto što će njegovu pažnju svratiti u drugu kolotečinu i ja sam već štošta pokušao, ali još nijesam uspio.

Gospodin je savjetnik pozorno slušao ovo tumačenje i kao vazda, njemu se činilo da je tačno. Vladimir je, to je i on opazio u ono kratko vrijeme što je bio kod kuće i dok je mogao Vladimira promatrati, za ručkom i inače, činio dojam dječaka, čije su misli rasijane, ali ne na tisuću predmeta, nego kao da je neprestano zabavljen nečim specijalnim. Ivan Alaević bio je takodjer uvjeren, da bi mališa trebalo od toga, što ga toliko zaokuplja, a nije poznato, što je, odvrnuti pošto po to.

— Jeste li s njim čitali kakove pripovijesti?.. Ne one obične priče za djecu njegovih godina?

— Jesam, ali ga ne zanimaju. Sluša i ne pita ništa i ja vidim, dok ih čitamo, da on i ne misli na to što čitamo.

— Pokušajte šetati što češće i dulje po gradu. Šetnje po okolici ostavite za neko vrijeme. Zaustavljajte se na trgovima i na mjestima kuda prolazi mnogo ljudi. Nastojte da mu ugodite u interesovanju za ljude...

Aleaviću padne na um, da Vladimira pošalje s Banskim u kazalište na kakovu zgodnu predstavu (do sada mu nije toga dopuštao), ali onda se sjeti, da kazalište ne bi moglo djelovati dosta povoljno. Predstave za djecu obično su veoma glupe i ne mogu zadovoljiti malo bistrije dijete, a one ostale ili su tako neživotne, neprirodne ili opet toliko uboge fantazijom, da mogu samo odbiti interes djeteta ili ga svratiti na nešto devetnaesto, uopće tako su malo umjetničke, da ne mogu zadovoljiti ni odrasloga. Ne, to ne bi bilo za njega. Dosadjivao bi se. Ali nešto slično. Cirkus! To nije vezano o riječ, pušta fantaziji maha i kadro je zaokupiti pažnju, a da uza to ne ošteti dušu kojekakvim glupostima. Jest, cirkus to bi bilo nešto. A upravo danas vidio je, kad se je vraćao iz ureda kući, velike plakate cirkusa, što je nedavno prispio.

— Jeste li pitali Vladimira bi li htio ići u cirkus?

— Govorio sam mu, ali mi se čini da ga to ne bi radovalo. Bio je ravnodušan kao i na sve, što sam mu predložio.

— Pokušajte ipak. Podjite s njim večeras u cirkus. I onda, kako sam rekao, što više među ljude. Izbjegavajte osamljena mjesta, a obuku prekinite posvema ili uzimljite tek najnužnije, da se ne izgubi veza. Ja nikako ne želim, da Vladimira prisiljavamo bilo na kakovu stvar. Dječak je bio otvoren, pošten i treba ga pustiti neka se bavi i zanima onim, što ga interesuje. Neka svaki dan izadje po koji sat posvema sam i neka ide kuda mu je volja. Nemojte ga pitati, gdje je bio i što je radio. On će to već sam reći, pitati i ispričati: vratit će se sam nama i mi ćemo opet imati našega Vladimira, a sada ga treba pustiti da bude sam kad to želi. Vi će te mu to već na zgodan način reći i pokazati. Je li, Vi me razumijete.

Banski je razumio i učinit će kao što su se dogovorili. Pred večer je rekao Vladimiru, da će večeras u cirkus.

Vladimir je tu vijest saslušao mirno. On je već posvema navikao na to, da podje kuda mu se rekne i učini što se želi. Bilo mu je samo žao, što je opažao, da se otac prema njemu promijenio, zabrinut je i očito nezadovoljan s njim, A on ipak nije mogao ništa učiniti. Radi toga ga ta vijest nije obradovala. Što više, bilo mu je malo krivo. Njemu je bilo najdraže na večer leći što prije u krevet. Nije bio pospan, ali kad bi u sobi, u kojoj su spavali on i Banski, ugasnulo svijetlo, i on poslije nekoga vremena začuo odmjereno disanje svoga informatora, koje se često brzo pretvorilo u zdravo urlikanje, onda bi Vladimiru bilo drago, odlanulo bi mu.

Mogao se tada bez bojazni predati maštanju i svojim mislima koje su doduše bile dosta neodredjene, ali ipak toliko intenzivne, da su se odmah javljale čim je nastao oko njega mir i mrak. Bavile su se ponajviše njegovom okolinom, njegovim ocem i majkom, njihovim životom i njihovom ljubavi spram njega. Kako oni njega ljube, zašto ga upravo tako ljube i ljube li svi roditelji tako svoju djecu kao oni njega?

Ovo se posljednje nije više ni pitao. Sada je već znao, da drugi roditelji ljube svoju djecu drugačije. Uvjerio se o tome, kad je bio nekoliko tjedana radi oporavka i promjene zraka kod jedne njihove rodjake u pokrajini. Do onda nikada nije bio dulje vremena izvan roditeljskoga doma i poznavao je tek veoma malo druge ljude. On je ljude, koji su dolazili u kuću (dobavljači, gosti i drugi) poznavao tek po onomu, što mu je o njima pričao Banski. A to nije bilo mnogo, jer se oni u svojim razgovorima nijesu mnogo zabavljali drugim ljudima pa ni njegovim roditeljima. Banski nije ni o sebi nikad ništa govorio. Sve, što se o ljudima, pred Vladimirom govorilo, bilo je tako općenite naravi, da su se njemu svi ljudi pričinjali nekuda jednaki i on stoga nije o njima ni govorio ni mislio drugačije nego o recimo lecima, bilinama ili kojem drugom takovom stvoru. Banski je umio sve to tako prikazati i objasniti. A onda ta promjena kod rodjaka neke stare

tetke, koja nije znala za nikakove nazore u odgoju, koja nije ništa krila ni slagala u sisteme, nego je ljubila kao žena, koja je imala mnogo djece, a onda ostala gotovo sama.

On o tome nije nikad govorio ni Banskomu ni ocu, a najmanje majci, ali se neprestano na to vraćao. Nikako nije mogao zaboraviti nekojih razgovora s tetkom Anom. U nje je bilo sada jedno tudje dijete, koje je ona posvojila, neki Ivica, 2—3 godine stariji od njega. Ivica je tetki govorio mama i oni su se voljeli posvema drugačije. Vladimir je to odmah primijetio već prvi dan i to ga je ohrabrilo i on se tetki Ani približio kao još ni jednom čovjeku. Kako je ona samo umjela milovati, kako zvati na ručak, na večeru ili opremati na igru, šetnju, sve. Sve je bilo drugačije nego kod kuće, nekako toplo, jasno i izravno, kao da je i ona tek veliko dijete. Ništa nije pred njim krila. Pričala mu je o majci i u ocu stvari, kojih on do onda nije znao. I od onda je on o svemu tomu često i mnogo razmišljao. I ne samo, dok je bio kod nje, nego i poslije, kad se vratio kući. Da bilo koga štogod upita, nije se usudio i za to je, vrativši se kući, najvolio na samu, noću razmišljati, maštati i sjećati se tih razgovora sa tetkom Anom.

— Nijesu se voljeli, kad su se uzeli — svršila je jednom tetka takav razgovor i zašutjela. I Vladimir je šutio, a onda je ipak zapitao:

— A zašto se nijesu voljeli?

Tetka je Ana pogledala Vladimira onako kao što to kadikad učini i njegov otac i odgovorila je:

— Ti to još ne možeš razumjeti. Kad odrasteš.

. . . — Zašto ne? Zašto on to ne bi mogao razumjeti? On razumije sve. On nije više tako malen. Njemu je njegov gospodin Banski rekao, da on razumije i znade i takovih stvari, kojih ne razumije ni mnogi odrasli. Zašto dakle ne bi mogao . . .?

Ali tetka Ana se nije dala umekšati. „Premlad si, još si premlad . . .“ ponavljala je jednako, a u očima joj se nešto tako srdačno i dobrodušno zaiskrilo, lice se smijalo i ona je rukom tapšala po njegovom ramenu i gladila mu kosu. Još si premlad . . . ! Vladimir toga nikako ne može zaboraviti. Zašto su se uzeli, ako se nijesu voljeli? Njemu je Banski rekao, da sve što živi dobije podmladak, jer se voli. Dvije se ptičice vole, sagrade gnijezdo, i dobiju mlade, jednako je, tako mu je on rekao, i s mačićima i psićima, konjima, kravama, sa svim što živi, pa i sa istim cvijećem. On mu je to pokazao na cvijeću, pokazao mu je, kad su vidjeli pse kako se igraju, i vazda mu je rekao: vole se, zato to čine ! A ljudi, kad se vole, onda se uzmu, podju jedan za drugoga . . . A samo njegov otac i majka da se nijesu voljeli? ! Kako to? Zašto? Pa zašto su to učinili? . . . I dok je gospodin Banski u krevetu nedaleko njegova slatko hrkao, Vladimir je mučno prevraćao vazda isto pitanje: Zašto se nijesu voljeli? . . . Izlazili su mu pred oči momenti od danas kod stola, od jučer kod večere i tako redom . . . I onda je vidio jasno, da se oni ne vole ni danas, da se nijesu voljeli ni jučer i da se ne će voljeti nikad. I zato oni ne vole ni njega onako, kako drugi roditelji vole svoju djecu, kako tetka Ana voli Ivicu, ma da i nije njezin . . .

(SVRŠIT ĆE SE.)

KREŠIMIR KOVAČIĆ: ŽEDJA. NOVELA

Na uskoj, bolničkoj postelji ležao je pravnik Marko Radović zaklopivši oči i susjedni bolesnici misleći, da spava, govorili su tiho i oprezno podizali limene posude s doručkom, da ga štropotom ne probude. Kroz noć je bilo Marku jako zlo i bolničar je mrmljao i kleo, kad se morao ustati s postelje i pozvati liječnika, da mu dade injekciju morfija.

Marko medjutim nije spavao. Žestoka bol, koja ga je mučila čitavu noć izmorila mu je i skršila tijelo, a prema jutru razlila se kroz žile i živce neka blaga slabina i omamila ga, kao narkotičko sredstvo, oduzevši mu skoro svako fizičko osjećanie. Samo u sliepočicama ostala je neka reska i ustaljena bol, kao da se provlači ocalna žica kroz najfinija tkiva u moždjanima. Ali u duši slegao se tmuran i maglen osjećaj, teži i strašniji od bijesne razdražljivosti običnoga očajanja, — strašniji upravo svojom tupošću i mutnom monotonijom.

Marko je osjećao strijelovito pomicanje vremena, koje je jurilo poput nekih glomaznih kotača, koji u groznoj brzini prelaze preko njegovog tijela. Čas za časom bio je sve tjeskobniji, približavajući nešto strašno i dušu je pritiskala kao mora surova izvjesnost onoga, što se približavalo sve više i više.

Liječnik je već nekoliko dana kod jutarnjeg posjeta obišao u službenoj brzini Markovu postelju ravnodušjem zanatlije, koji napušta istrošenu i neupotrebivu stvar. Bolničar se isto nije više brinuo za Marka ; on je u svojoj prostačkoj bezbrižnosti očekivao još samo čas, kad će morati izvršiti zadnju dužnost i pozvati dvojicu jakih momaka s crnim nosiljkama, da odstrane iz sobe predmet, koji više tamo ne spada, i u sebi se ljutio, što će se tada isprazniti jedna postelja, a njezin stanovnik ne će ostaviti običajnog bakšiša.

I pred Markovim očima pojavi se onoga dana, kad ga je napustio liječnik, nakazna sablast : crna zgrada bez broja, na bolničkom dvorištu.

Četiri su mjeseca prošla, otkad je Marko doveden u bolnicu i nikad mu nije bilo tjeskobnije u toj tamnici milosrdja, nego li danas. Na mahove bi mu prosjekla dušom čudnovata i silna želja, da razlomi nadljudskom snagom ta četiri ogromna i jednolična zida, što su ga pritiskala kao teška mora, i zaplovi vazdušnim plavetilom u neke daleke prostore bez kraja, bez ograničenja. Dan je za danom prolazio u očajnoj monotoniji, bez topline i svijetla, bez radosti i patnje, i tijelo i duša zamrla je u blesavoj tuposti. I grozna je postala ta zgrada, u kojoj skovaše patnju i tugu u kasarske propise. Bol je u nioj prestala biti ona obična, bezgranična i razuzdana bol, koia razvaljuje tjelesne spone i preporadja dušu, koja u njoj izgara kao u bengalskoj vatri. I osiećanje i mišljenje sve se ovdje rasplinjuje u prisiljenom i plitkom mirovanju. Zidovi pusti i bijeli. bez svakoga uresa, a medju niima postelje s ispijenim i nepomičnim licima bolesnika, koji šute ili lagano šapuću i nigdje, — nigdje se ne prekida ta grozna jednoličnost. Koliko bi postalo ugodnije, da neko viče, jauče ili dreči, da se baca i grize poput ludjaka, samo da jedamput nestane te nesnosne i svakidašnje slike ukroćene i dresirane patnje. Crno raspelo na jednom zidu, s izmučenim i nepomičnim ljudskim tijelom, još samo povećava tjeskobu skrućene i skamenjene boli. Kako ie daleko od ove zgrade šarenilo i smjelo plamsanje života, koji prska vani poput bujice i vodoskoka i blista se milijunima boja, posipljući bezbroj mirisa i slasti. Kako su daleko odavde gradovi i sela zemaljskoga svijeta! Izgleda, kao da su ovi jadnici bačeni nekom silom na daleki i zaboravljeni otok i prepušteni vladanju smrti, koja od vremena do vremena dolazi, izbirući svoje žrtve. I kada ranim jutrom proviri kroz zastrte prozore slabi i bojažljivi sjaj sunca i podrhtavajući preko postelja uzvitlava zlatnu prašinu, čini se, kao da dolazi s drugog, davno zaboravljenog svijeta, da u izmorenim dušama podigne blagu nadu ili bolno sanjarenje, dočaravajući zlatne i svijetle časove, koji negdje davno utonuše u dubokim vrtlozima prošlosti.

Koliko bi ovdje čovjek dao, za jednu utješljivu riječ, za blagi i samilosni pogled i suzu ljudsku, za nježni, sestrinski zagrljaj. Jer što će napaćenoj duši pomoći službeni i vječito korektni liječnik, kome se uvijek žuri i smrknuti bolničar koji redi i psuje s gestama konjušara ili dosadna, ne-

deljna saučešća „dušobrižnika" i posjetnika. I nemaju krivo oni, koji drže, da iskra samilosti pomaže više od najboljih lijekova i ljekara.

A kad se spušta noć medju ovim zidovima, — postaje svaki atom zraka sve teži teži i on pritisne grudi i moždjane u neodoljivoj muci. I ne smiješ ni zastenjati ni zakašljati, jer se odmah javlja tvoj bližnji, koji hoće spavati i drži, da je smetan u svom pravu:

— Ej vi, prestanite! Zašto niste ostali kod kuće, ako želiti praviti galamu!

— Čudan svat! Kao da naša općina ne plaća za nas isto, kao i njegova.

Konačno se javi i bolničar, koji je imao osobiti užitak pokazivati pred ostalim bolesnicima svoju vlast nad — gospodinom pravnikom:

— Prestanite! Zašto si ne platite prvu klasu, kad ste nekakav gospodin!

Neki se nasmiju iz zlobe i uslužnosti prema gospodinu bolničaru i onda nastaje tišina.

Tišina stenje i uzdiše i zavija u uhu poput psa, huče kao sova i čuješ lepršanje ćukovih krila nad glavom. Zeleno i mrtvo svijetlo mjeseca zgusnulo se u fluidno tijelo užasne sablasti, koja sjedi medju posteljama i zuri zelenim očima, da se svaki živac ukoči od groze. A mrak se pretvorio u gustu crnu tekućinu i kap po kap curi kroz moždjane, — dok prozore ne oblije žuto i kaljavo svijetlo, koje nije slično danu . . .

Marko je bio seljački sin, djak-prosjak, jedan od onih naših običnih grabancijaških tipova, koji se upravo uz nevjerojatno oskudne prilike proturavaju kroz škole. Marko nije imao veselja za nauke; njegova strpljiva i pokorna narav podložila se volji starijih, volji seljačke gospode, koja imadu čudnu ambiciju, da traže po selima neotkrivene talente i genije i smatraju osobitom patriotskom dužnosti od dobrih opanaka praviti loše papuče. I on je pošao u škole ravnodušno, poniznom kmetovskom poslušnosti i tvrdom seljačkom ustrajnošću bubao debele i teške knjige kao što bi obavljao i kakav drugi posao da su mu ga odredili. U prilikama, gdje bi drugi malaksao i ogorčen sustao na pol puta, njega je održala njegova ravnodušna tupost, kojom je koracao odredjenom cilju. Nikad se nije usudio ni pomisliti na to, da bi se dalo ma što u njegovom životu promijeniti po njegovoj volji. Bez razmišljanja i osjećanja on je podnašao predbacivanja svojih mecena, koji su ga tako često opominjali, da svojom nemarnosti ne uništi hrvatskoj domovini veliku vrijednost poklonjenih mu cipela, ili ostatke s neopranih tanjura, koje su mu milostivo pružali za ručak. Nije ga vredjala ni obijest njegovih drugova, koji ga zadirkivahu radi njegovog iskrpanog haljinca bez puceta, on je to trpio plitkim, životinjskim mirom i ograničenim prostačkim smijehom. On nije osjetio sunčanu vedrinu obijesnog i pustopašnog djetinjstva, ni smiona oduševljenja prve bujne mladosti, ni raskošnih, zamamnih slasti raspojasanog mladenaštva. Život je njegov potekao sličan maglenom i trudnom seljačkom danu, kad se teško i sporo pomiče plug preko blatne zemlje, a zrak vonja zagušljivom kiselinom pare, što se diže s teglećih životinja i ratara, pritisnutog težinom mučnog posla.

Samo se jedamput u njegovom bezvoljnom životu, pojavila u njemu neka odlučnost i blijedo oduševljenje, kad je došao na sveučilište i počeo študirati pravo. Osjećao je, da je to put do gospodstva i vlasti, a kako je čeznuo on, ubogi i poniženi seljak ma za malim komadićem vlasti! A onda je pošao starom kolotečinom strpljivog i ustrajnog rada. Stisnutim šakama na sljepočicama bubao je dan i noć škripte i knjige, sjedeći čitave dane u biblioteci, a noću u siromašnoj sobici na tavanu. Učio je vrlo teško. Radeći daleko više nego njegovi kolege, polagao je ispite jedva osrednjim uspjehom. Političke, stranačke borbe na univerzi, vikanja i demonstracije izbjegavao je; bio je suviše bojazljiv i pokoran, da ustane protiv vlasti. A osim toga on je imao samo jedan cilj: svršiti nauke i poboljšati svoj nevoljni položaj. Prema svemu ostalom bio je hladan. On nije znao ni da mrzi ni ljubi, a još manje, da se ogorčava ili oduševljava. Drugovi ga nisu voljeli. Iz njega je i suviše izbijala ropska i ograničena seljačka narav i nitko nije nalazio potrebe, da s njim druži. Ostao je osamljen i to ga nije ljutilo; ni on nije volio drugova. U svojoj primitivnoj duševnosti osjećao je prema njima zlobu, jer su imali bolji kaput i svršavali su nauke bez onog krvavog truda, koga je on morao trošiti na učenje.

I ako ga je katkad zamamilo šarenilo gradskog života i njegovi raskalašeni užici, on nije imao smjelosti, da za njima posegne. Odmah je pomislio na svoje siromaštvo, trošno i zaprljano odijelo, uboge menzaške ručke i još bjedniju sobu, u kojoj je stanovao, i zastiđjen se povukao misleći: „nije to za me". A u duši ostala je tek mutna utjeha, da će i njemu jedamput bolje biti. Glad, koji ga je tako često palio u utrobi, učinio ga je još strašljivijim i ubijao u njemu i najneznatniju čežnju za nasladama života i mladosti.

Tako je prolazio njegov život suh i očajno pust, vrijeme je prolazilo službeno i školski i jedino, što je njega vodilo naprijed, to je bilo svršavanje semestra za semestrom.

Upravo kad je dovršio četvrtu godinu i dobio apsolutorij, osjetio je, kako se pogubni bacil tuberkuloze ugnjezdio u njegovim prsima i u bolnoj brzini počeo razarati njegov tvrdi i jaki organizam. Gladovanje i vlažni stanovi počeli su se osvećivati i bolest je sve više slabila i uništavala njegovo tijelo. Marko je i ovaj strašan udarac, — koji je srušio u prah sve, što je on teškim naporom sagradio, baš sada, kad je bio tako blizu cilja — podnio strpljivo i ravnodušno. U početku osjećao je u sebi životinjski bijes nad krivicom, da mu se otima ono, što je tako krvavo zaslužio. A onda se i tome pokorio i pošao u bolnicu posve bez svijesti o onome što se dogadja i što će se dogoditi.

Roditeljima je javio, da je bolestan, medjutim oni nisu sigurno smatrali stvar tako opasnom i nisu se mnogo brinuli za Marka. On je ostao zaboravljen i osamljen, bez nade i očajanja, i bez razmišljanja očekivao je budućnost. Kasnije, kad mu je bivalo sve gore, nije više ni pisao kući. Znao je, da će roditelji saznati za njegovu smrt istom nakon nekoliko dana nakon pogreba i onda će skršeni od teškog udarca dohrliti u bolnicu i u posljednjoj besmislenoj nadi dosadjivati pisarima i doktorima, zaklinjući i jaučući, dok ih koji grubijan ne potjera na polje. Marko nije žalio roditelje i nije se bojao smrti. Toliko puta gledao je smrt otkad je u bolnici, gledao je neki dan, kako umire bolesnik na susjednoj postelji i vidio je, kako mu je lice postalo nepomično, a crte se iskriviše u komičnu karikaturu. Sve je to proteklo smireno i spokojno; smrt je u bolnici bila nešto svakidašnje i nije imala ništa od obične strahote. Ona je dolazila ovamo nekako propisno, kao posjeti liječnika i ručak, a prolazila neopaženo i nikoga nije uzrujavala, jer svako znade, kad će doći i svi je očekuju smireno, posve priviknuti i pripravni na njezin dolazak. Pa ipak je u Markovoj duši bjesnio silan osjećaj, koji je udarao u mozak nepodnošljivom mukom i potresao svaki najfiniji živac i najtanju žilicu u tijelu.

Jednoga sunčanoga proljetnog dana, kad je zrak zamirisao svježinom jorgovanova mirisa i kad je iz zemlje briznula ljepota snažne i blještave mladosti, digao se Marko sa svog kukavnog ležišta i upirući se o rame samaritanskog bolničkog druga, dovukao se do parka pred bolnicom i sjeo na klupu. Toplina sunca upijala se u kožu i kosti i lahko ga vredjala u bolesnim plućima. Marku se činilo, kao da proljeće ispija iz njega zadnje ostatke snažnih životnih sokova i ulijeva ga u podmladjene zelene vitice i pupoljke što strasno žedjaju za ljepotom i nasladom života, koji se u raskošnoj bujici razlio svijetom.

I on je obnemogao i obnevidio od sjaja uskrsnule prirode. Hiljade boja, mirisa i zvukova sališe se u neku nadzemaljsku, svrhunaravnu muziku i živci su bili preslabi, da to sve podnesu. U njegovu tijelu potresle se i razigrale bolesne i iskvarene stanice, krv je u abnormalno brzom toku zalila silnim valom srce, u moždjane i grudi udarila je mučna i bolesna vatra. Markova se pluća kidala u ljutom kašlju i komad zgrušane krvi uskočio je u usta. Osjetio je, kako njegova prisutnost dovlači u tu čarobnu pojavu života, blijedu sjenu smrti i da je baš on nesnosna i prljava ljaga na toj raskošnoj slici sreće i radosti, što je pruža proljeće...

U taj čas prošla je parkom prekrasna žena i njezina zamamna pojava širila je naokolo slatke mirise i opojne napitke strasti i požude. Nasmijala se smijehom, koji je ječao kao muzika i iščezla poput prikaze.

Marko je malaksao od silnog udarca svemoćne životne snage, koja je u taj čas neodoljivom silom udarila u njegove grudi. Prvi put

je sada osjetio, kako je njegov organizam truo i preslab, da podnese tu silu, koja neshvatljivom žestinom podiže i razvija, a ujedno i razara sve, što je postalo nemoćno i nesposobno za neobuzdan razvitak i bujanje. U njemu se počelo nešto kršiti i rušiti, kao kad ogromna električka struja raznese kotačiće malog istrošenog stroja.

Iznemogao spustio se na klupu i bolničari ga odnesoše na nosiljkama natrag na postelju. Čitavo tijelo treslo se u surovoj groznici.

Kako mu se cincarski sićušan prikazao čitav njegov život i kramarski njegov trud u borbi za hljebom. Koliko je odurno i prostački prezirao ljepotu života, kupeći male ostatke i mrvice, jer bijaše suviše surov i nezgrapan, da sjedne k božanskoj gozbi i uživa raskošne plodove i napitke s prostrtog stola.

A od toga dana kidala je čitavo njegovo biće bijesna i razuzdana čežnja i kosti i žile izgarahu u požudnom plamenu. U neizrecivoj muci grizao je vlastito tijelo, željno da se napije krvi iz žila, da ugasi strašnu žedju za užitkom, bez koga će svisnuti ne samo tijelo već i duša. Tresao se u vrućici, molio i kleo i ne bi žalio, da gą metnu na mučila, da trgaju s njega komadić po komadić mesa, samo da se jedamput napije božanskog, strastvenog pića, za kojim drhtao i najsitniji živac. Bilo mu je, kao da se nalazi u žarkoj pustinji i sunce žeže i kaplje žarku tekućinu u krv i on će izgoriti od plamene žedje. A nedaleko od njega svira žubor rajskih izvora i podiže se gorostasno drveće prosipljući mirise zamamnog, nevidjenog voća. I on je zatisnuo požudne usne u žarki pijesak i nemoćan je da se podigne, da podje naprijed, nego mora skapati u samrtnoj patnji, koja mu razdire moždjane.

Sobom se širio miris cvijeća i blažio Markova bolesna pluća, kao neki čudotvorni melem. Odjednom Marko otvori oči i pozove slabim glasom bolničara, koji mu pridje preko volje i nagne se nad postelju. Marko ga uhvati za ruku i pogleda milostivo, pouzdavajući se još u zadnju iskru milosrdja u tom čovjeku, koje ne će odbiti molbu onom, koji umire:

— Ah, molim vas — reče — donesite mi samo jedan cvijet.

Bolničar se smrkne i pogleda, kao da ne razumije, a onda ogorčeno pljucne i okrene se mrmljajući:

— Bogami, ovom se malo miješa. Cvijeće! Koga vraga još ne bi!

Ali bolesnik, kome je taj dan neka nježna posjetnica donjela ružu smilova se i pruži je Marku.

— Evo izvolite. Ja ne trebam, — što će mi vraga taj drač.

Marko prihvati cvijet i nježno ga privine k sebi. On ga je gladio i milovao, kao neko drago biće, iz njegovih blijedih listića strujala je životna slast i snaga, koja ih je tako mekane i baršunaste savila u oblike beskrajne ljepote. Pritiskao ga je na svoja usta, kao da hoće iz njega ispiti snažan životni sok i osvježiti njime svoje uvele žile. I snatrio je, kako se iz mirisa ruže lagano izvijaju bijele ženske ruke i nježno ga dragaju po licu i čelu. Osjećao je miris slatke, ženske puti i gle — odjednom se cvijet pretvorio u divno, raskošno žensko tijelo i mekana, vlažna ženska usta, puna voćnih sokova i omamljivog pića, pritisnula se na Markova.

Uhvatila ga vrućica. — — — — — — —

On je usnuo burnu i strahovitu noć. Vani je jaukao vjetar i gonile se noćne sablasti, koje su suhim, nakaznim prstima udarale i grebale po prozorima osamljene kućice, u kojoj se nalazio Marko i držao dragu ženu na koljenima, u zagrljaju i nije se bojao užasa, koji je vani bjesnio, jer uz njih je bila radost i sreća. I Marko pritisne požudno svoje usne u strastveni poljubac i gle — odjednom se divno žensko tijelo stade raspadati. On je držao u rukama bijeli kostur i kosti su zaškrgutale zvukom, kroz koji je pjevalo tisuću sablasti. Kroz prozor se vidjelo, kako je munja osvjetlila u blizini groblje i raspucane grobove.

Ledeni užas razlio se tijelom, zaustavio krv i ukočio živce. Marko otvori oči i pogleda besvijesno postelje i bolesnike.

Krvavi plamen udari mu u moždjane i omami ih. U grudima se nešto razvezalo, — puknulo. Na usta provali hroptanje i krv. — — — —

Dozvali su bolničara i on je ravnodušno zavio lješinu u plahtu i bacio u posudu za smeće cvijet, koji je patniku na samrti dočarao kratki trenutak životne sreće, pomiješane s grobnim užasom.

„SRIJEMSKE PRIČE“ ISE VELIKANOVIĆA

U koliko se sada u našoj pravoj literaturi odražava naš nacijonalni život — to izgleda da naša nacija proživljava jedan mirni i nedužni život. Zanimljivo je konstatovati, da od naših boljih i priznatijih pripovjedača, dramatičara i pjesnika — ne postade u ovim ratnim vremenima nijedan bardom toga rata. I bolje je tako, da se naše literature taj rat dojmio nije — bar smo poštedjeni od one literatske pljeve, koja je ovih mjeseci prekrilila svojim krvavim i bestijalnim porivima literature jačih i kulturnijih nacija, nego li je naša. Otkriti uzroke toj indiferentnosti naših literata prema tim velikim dogodjajima nije teško! Naša literatura nije bivala ni do sada, pa nije ni sada — aktualna, dnevna, žurnalistička. Pokraj naših literata prodjoše toliki važni socijalni i politički problemi naše nacije, a da ih oni ne zapaziše i ne obradiše! I koliko je naša literatura bila indiferentna prema aktualnim pitanjima do sada, tako je ostala i sada! To je stara naša literarna tradicija! Naši pjesnici preziru novinare, a pripovjedači žurnale — oni većinom hoće da budu i da ostanu samo — literati: i ništa više i ništa manje.

Iso Velikanović

Utrenikom te naše domaće literarne tradicije ide svojim posebnim korakom, sa svojom posebnom literarnom prtljagom i g. Iso Velikanović. I u ova teška i vanredno mutna vremena, kada nas sve redom mori veliko i teško pitanje našega narodnoga bitka, kada i naši vječno šaljivi i nasmijani Sremci toče na rijeke — ne komovice, nego vlastite svoje plebejske crvene krvi — i sada ostaje Isa nasmijan, vedar, ali i ujedljiv. On ostade literat i u ovom svjetskom kolopletu — literata vedrine, šale i — ujedljivosti. Vjerujem da bi ostao takav, kad bi opisivao i najmračniie strahote rata, jer je njegov način pisanja da s jedne strane bije i pali, a s druge sve osvijetli šarolikom dobrodušnošću — kao duga olujom razdrti nebeski svod.

Literatura je povijest sitnih i anonimnih ljudi o kojima službena historija šuti. Toga je radi literatura i najbolji refleks, najbolja historija moralnih, kulturnih, gospodarskih i političkih prilika svoga vremena. Dakako samo onda, kada je literarno djelo u tolikoj i takvoj mjeri znalo u sebe koncentrirati svoju epoku. Sve manifestacije našega duha nisu drugo, nego razne socijalne energije, koje pod pojmom sinenergije, t. j. sklopa svih individualnih energija i streme prema jednom zajedničkom socijalnom cilju. Tako religija, moral, pa i umjetnost nisu drugo, nego energije, kojima je svrha čisto utilitarna u našem socijalnom poretku. Prema tome logično i postavljamo kao ljudi sa materijalističkim naziranjem na svijet, život, dakle i umjetnost, zahtijev da nam pripovjedač donosi i prikazuje ljude i prilike onakvima ka-

kvi jesu, a ne kakvi bi mogli, eventualno kakvi bi morali da budu. Prava literatura mora da donosi koncentrovani život.

G. Velikanović donosi ne samo koncentrovani, nego hiperkoncentrovani život purgara i nepurgara Sremca. Ta je zbirka pripovijesti jedna mala galerija slika našeg sitničavog učmalog i komičnog provincijalnog života — života, gdje je cilinder sinonim kulture, intelekta i eleganse, a Pisehinger torta s paradajzovim sosom neiscrpivo vrelo literarnih križarskih vojni. Ti su tipovi obični — ma da i izgledaju originalni. Intelektualni marasmus senilis raznih Tolstoja iz Prnjavora, Bude i Confucije iz Babine Grede, Georg Sand-a iz Komletinaca, Hamleta od 80 godina sa četiri Ofelije, a svaka od dve metričke cente — nije u našoj provinciji ništa originalna ni neobična kao na priliku ni neokrinkani birokratski Tartufle u Zagrebu. Najuzvišenije ideje, najzanosniji planovi dolaze pred tu našu provinciju kao izabrane ljepotice pred konkavno ili konveksno zrcalo, da se u njemu vide — unakaradjene. Blebetavo terzitstvo, lukava odisejština i sumanuta naprasitost Ajanta — jedna paranoična orgija hedonizma sa pesimizmom. I razumljivo je, kada sve te paradokse sažme jedan dobar književnik u jednu kitu — da nas onda dobro podraži na veseo, zdravi i bučni smijeh. A to je g. Velikanoviću u punoj mjeri i uspjelo.

G. Velikanović nije ni „klesar" ni „tesar", nije ni hrapav, ni kvrgav kao mnogi naši gornjohrvatski književnici; on nema ni pretenzija da bude naš jedan literarni čiča Firducija — recimo skeptični Spinoza i ženomrzac Schopenhauer iz Šida — da pravi popravke i nove džonove religiji i moralu, a preglavke socijalnom poretku; njemu nije na umu da svijet optereti novim idejama i novim problemima — te da ga isprekrstari novim tendencama i oplodi novim borbama. Kao što se Sava u svom donjem toku umirila i sredila, da ne znaš teče li od ušća k izvoru ili obratno — tako je teško reći i za Sremca što mu je milije — naprijed ili natrag. Glavno je da teče i Sava i život.

Pa opet nije g. Velikanović indiferentan prema svome okolišu. On ga ne voli, a to još ne znači da ga mrzi. Njega Srijem zabavlja — i on onda nas tim svojim životom i svijetom zabavlja, dapače vrlo duhovito zabavlja. Introdukcija je u tu galeriju srijemskih tipova „filozofske" naravi sa filozofom „Čičom Firducijom", a svršava sa „znanstvenim" — Otkrićem Srijema, te nas prirodjenim i zdravim humorom zabavlja kroz čitavu knjigu. I ovim svojim laganim, zgodnim pisanjem ne očituje se ni kao psiholog zasebne gomile ni kao psiholog individua — on je moguće kombinacija obojega, on je možemo reći psiholog — tipa. On u toj svojoj knjizi ne iznosi oštro individualizovanu masu ili individuuma — nego tipičnu masu i tipični individuum. On ne traži u bestije čovjeka, u birokrata karaktera, ne će da otkriva u svecu zločinca, niti da u najnižem pariji i kuliju pokazuje na svijetlu iskru plemenite čovječnosti. Njegov literarni „fah" nije otkrivanje novih kulturnih cesta i vidika, niti uravnavanje i utaptavanje već starih i utaptanih intelektualnih drumova. On prilazi svome literarnome objektu — a taj je komično-tragični tip malovarošana — svojoj „žrtvi" nasmijan, vedar i natiče tu „žrtvu" na svoj literarni ražnjić nasmijan, vedar i veseo, da se tome od srca smijemo: i mi i „žrtva" i autor.

Degeneracija opulencije prirodom bogata kraja posvema je različita od degeneracije miserije prirodom siromašna kraja. I zato je degeneracija Like i Primorja tragična, a degeneracija Srijema, Bačke, Mačve i Banata komična. Srijem i Slavonija nam daje humoriste — a Dalmacija tragike. Unatoč ove generalne opaske teško se je upustiti govoriti o pejsažu i domaćem traču jednoga kraja, kad nisi živio u njemu. Radi toga držim da će moći biti opravdan i neopravdan moj prigovor, da su „Uzajmljene duše" i „Otkriće Srijema" mogli izostati iz ove zbirke. U čašu veselja, koju nam je za naš umjetnički užitak pružio u ostalom dijelu svoje knjige — usuo je ovim dvim stvarcama suviše prozaičnog, neumjetničkog pelina, pa držim da bi sama zbirka bila mnogo bolja u svakom pogledu, kad bi bila bez toga balasta.

O čovjeku Velikanoviću ne znam što da vam kažem. I sam kaže: „Za biografiju ne znam što bih naškrabao. Autobiografije su afektirane laži. I Rousseau je lagao . . ."

A meni je žao što g. Velikanović ne će da laže. Ne ću da olajavam čovjeka Srijemca, ali vjerujem, da bi znao divotno lagati. M. R.

SLAVKO JEŽIĆ: FRAN KRSTO FRANKOPAN KAO KNJIŽEVNIK

Dvije stotine godina prošlo je iza smrti Frankopanove, dok se doznalo, da je bio pjesnik. Kad je 29. aprila 1671. izaslani povjerenik i tajnik za istočne jezike Ivan Podesta preuzeo sve spise i stvari optuženika[14] (Zrinskog i Frankopana), bile su tu svakako i pjesme Franove, koje su tako prispjele u c. i kr. državni arkiv u Beču. (K. u. k. Haus-, Hof- und Staatsarchiv). Istom je R a č k i uzeo skupljati akte o Zrinsko-Frankopanskoj uroti, pa je upotrijebio i ove spise u državnom arkivu, a iza njegova odlaska iz Beča prepisivao mu je neke još preostale spise K o s t r e n č i ć, koji je bio činovnik u dvorskoj biblioteki. Tom je zgodom Kostrenčić naišao i na jedan sveščić, u kom su bile Frankopanove pjesme, a osim toga bilo je i drugih nekih stvari, dijelom u prozi, a dijelom u stihovima. Kostrenčić je izdao samo izbor iz pjesama — i to veći dio — pod naslovom „V r t i ć",[15] dok je preostalo ležalo sve do našeg vremena.

Deset godina iza izdanja Kostrenčićeva „Vrtića" saopćio je Ivan Kukuljević, da je u Istri našao jednu mladenačku elegiju Frankopanovu, ispjevanu latinskim jezikom.[16] Ta je pjesma naštampana g. 1656., no od tog se prvog izdanja nije nijedan egzemplar sačuvao. Poznato je samo drugo izdanje, koje su izdali god. 1794. oci malobraćani reda sv. Franje u Loretu, pod naslovom „D i v o t o p i a n t o"[17] gdje je uz latinski tekst priložen i talijanski prijevod — ali je i to drugo izdanje bibliografska rijetkost.[18]

To djelce Frankopanovo imade najprije pjesnikovu posvetu u prozi, zatim predgovor „Bonaventurae Morotti Fulginatis" takodjer u prozi (Parigoria). Iza toga istom dolazi sama pjesma pod naslovom E l e g i a, a sastoji se iz 143 elegička distiha. Zatim su dodane još četiri pjesmice, tri od po četiri distiha, a jedna sa šest distiha. Ispjevali su ih Juraj Kuljanović (Couglianeus) Trogiranin, Matija Jelić (Gielich) Omišanin, Martin Tomašević (Thomassevich) Temišvarac i Vinko Gudelj (Gudelius) Dubrovčanin. Te se pjesmice odnose samo na sadržaj elegije i ne daju nam nikakva podatka o pjesniku samome. Tko su ta četvorica, a s njima i Morotti, dade se samo nagadjati. Moguće je, da su to bili pratioci Frankopanovi na njegovu putu u Rim, no vjerojatnije — sudeći po ne baš prevelikoj okretnosti u verzifikaciji i isto tako po nestatku ikakvih posebnih ideja — bili su to pitomci ilirskog seminara u Loretu. Frankopan pozivlje na koncu elegije svoje drugove (sodales), neka proplaču s njime, a oni su to i učinili tim pjesmicama.

U p o s v e t i kaže pjesnik, da je jedina sreća bijednih u nesreći suza, jer ona im je utjeha, a to je i iedini dar, što ga oni prikazuju. On bi Majci Božjoj dao svakovrsne dragulje, no ti bi pred njenim sjajem izblijedili. Prikazuje joj svoje suze, što mu ih je njen odlazak g 1291. iz Frankopanova posjeda izvabio iz očiju.[19] Htio je poći u Rim, pa ga je prestrašila kuga (Romam petentem me cum infensa terruerit lues), i to ga je potaknulo za boravka u Loretu, da zaplače, sjećajući se još njezinog odlaska iz svog kraja. Prikazuje joj svoje srce nakvašeno suzama, pa ako to prihvati kao zalog, može se nadati, da će se negda ipak vratiti k njemu.

U p r e d g o v o r u (Parigoria) kori Morotti pjesnika, što plače nad odlaskom Djevičine kuće s Trsata. Frankopani su bili počašćeni njenim dolaskom g. 1291., ali već četiri godine iza toga prenesena bi kućica u Loreto. No nije se to — uvjerava Bonaventura Morotti potomstvo — dogodilo protiv volje Nikole Frankopana (ondašnjega gospodara Trsata), jer on je volio Talijane, dà i kruhom ih je već hranio: odatle mu i ime „Frangi-panus". (Tu se dakle ponavlja stara talijanska verzija o postanku imena Frankopan-Frangipani).

Sada dolazi e l e g i j a sama. Upravo se dade razlučiti pet dijelova elegije, te se prema tome vidi, da je po odredjenoj shemi radjena. — Najprije poziva pjesnik drugove, da plaču s njime. Suze neka povrate oteto. Vrati se sveta Djevice, doziva pjesnik (invocatio). — Pozivlje zatim Talijane, neka hvale i slave Djevicu, a po tom ih okrivljuje s otimačine svete kuće (allocutio). — Iza toga prelazi na l i j e p i prikaz dolaska kućice nazaretske u Trsat i pozivlje Frankopana, neka joj se ide

pokloniti (narratio). — Isto tako lijepo opisuje kućicu i njenu nutrinju, a zatim Djevicu i njeno čedo (descriptio). — Konačno opet protužuje, što više Djevice nema i opisuje, kako se teško rastajao s njezinim hramom, kad ga je posjetio. Zaključuje pozivom drugovima, neka plaču s njime (što su oni u dodanim pjesmicama i učinili), a trublje neka oglasuju mjesto bojnog znaka suze (conclusio).

Elegija je ispjevana s poletom, ima i podosta fraza, ali je ipak prožeta iskrenom ljubavlju k Bogorodici i pobožnošću. Ima gdjegdje i po koji slabo ukusni izraz u duhu onoga doba (animam examinem), ali u glavnom se svuda opaža jaki utjecaj klasika, a naročita Vergilija i Ovidija. Tako na pr. ima Frankopan stih:

Antiquum pia Virgo jubet renovare dolorem,

koji odgovara Vergilijevu:

Infandum, regina, jubes renovare dolorem.
(Aeneis II., 3.)

Konac elegije, gdje opisuje svoj oproštaj s Bogorodičinom kućicom, nije nego parafraza opisu Ovidijeve posljednje noći u Rimu (Tristium lib. I., II.).

Frankopan 251-254.:

Cum subit illius maestissima noctis imago
Nunc quoque luminibus fervida gutta fluit.
Cum noctem repeto, qua nil mihi tristius usquam
accidit, heu qualis corripit unda genas.

Ovidije 1-4:

Cum subit illius tristissima noctis imago,
Qua mihi supremum tempus in urbe fuit,
cum repeto noctem, qua tot mihi cara reliqui,
labitur ex oculis nunc quoque gutta meis.

Frankopan 257-258:

Non aliter stupui, quam qui stupet ignibus ictus
aethereis, et vivus funera falsa timet.

Ovidije 11-12:

Non aliter stupui, quam qui Iovis ignibus ictus
vivit et est vitae nescius ipse suae.

Frankopan 259:

Alloquor, at maestae responsant murmura vocis

Ovidije 15:

adloquor extremum maestos abiturus amicos

Frankopan 261-262:

Aedes ter tetigi, ter sum deceptus et ipsum
arguo me fraudis nescius ipsae meae.

Ovidije 55-56:

ter limen tetigi, ter sum revocatus et ipse
indulgens animo pes mihi tardus erat.

Frankopan 263-266:

Ite, inquam tandem, fugientia limina Regnis,
luminibus nunquam tecta videnda meis.
Este salutati per saecula mille Penates,
omnia, queis raptis, procubuere mea.

Ovidije 31-34:

„numina vicinis habitantia sedibus", inquam,
„iamque oculis nunquam templa videnda meis,
dique relinquendi, quos urbs habet alta Quirini,
este salutati tempus in omne mihi!..."

Frankopan 66:

vos eritis cordis pignora chara mei

Ovidije 60:

respiciens oculis pignora cara mei.

Sličnosti sa starim klasicima i njihovih imitacija, kao i klasičnih izražaja, moglo bi se u elegiji naći i više. Pjesmu je Frankopan ispjevao kao trinaestgodišnji mladić. Da je u to doba poznavao dobro latinski, nije čudo za njega kao velikaša, a mora da je već i klasike proučavao, kad su tako izraziti njihovi tragovi u ovoj pjesmi. Vjerojatno je, da je netko pjesmu prije štampe retuširao i ispravio. Zato ne držim, da je zbog pjesme nužno metati godinu rodjenja Frankopanova prije, nego je gore kazano, t. j. prije g. 1643.[20]

Osim ove elegije nije — koliko nam je poznato — za Frankopanova života ništa drugo bilo štampano. Kako se sav preostali književni rad Frankopanov nalazi u državnom arkivu u Beču,[21] to znači, da ga je Frankopan imao u zadnjim danima uza se, drugim riječima, namiće nam

se misao, da je sav taj rad i nikao istom u zadnje doba njegova života, t. j. za vrijeme zatočenja u Beču. Kako će se tečajem daljnjega razmatranja vidjeti, mnoga data zaista i potvrdjuju ovo mišljenje. No pretjerana će biti tvrdnja, da se Frankopan uopće u zadnje dane uzeo baviti pjesništvom.[22] Ta već Elegija nam potvrdjuje da je i u mladim danima pjevao, a njegovi višekratni posjeti u Italiju čine vjerojatnim, da se tamo upoznao s kićenom poezijom talijanskog seicenta. Njegovoj je lakoj naravi morala goditi lascivnost ondašnje poezije, pa ju je kao darovit mladić vjerojatno i nasljedovao. Ta u ono je doba svaki plemić i velikaš u Italiji pjevao, pa zašto ne bi i Frankopan? Primjer Petra i Nikole Zrinskoga — „Zrinijada" Nikolina pokazuje dobro poznavanje talijanske poezije — naročito Tassa — samo potvrdjuje ovo mišljenje. Onaj Frankopanov literarni rad, koji je sačuvan u državnom arkivu, svakako je bar pretežnim dijelom nastao u zadnje doba pjesnikova života. Bit će da je štogod od toga pjesnik već i prije ispjevao, pa onda u tamnici napisao bilo po sjećanju bilo da je koncepat imao sa sobom, no većina je na svaki način nastala u zatočenju. Ali ne treba sumnjati, da je bilo takodjer pjesama, što ih je Frankopan pjevao i na slobodi, a nama su nepoznate, jer su se ili izgubile ili će se možda jednom negdje naći. Ne izgleda vjerojatno, da čovjek, koji je za mlada ispjevao, onaku lijepu Elegiju — za pobožne ljude još i danas zaista čitku — i koji je pod zadnje dane pokazao toliku plodnost u produkciji, da se taj čovjek dakle ne bi i za dugog svog života u dokonici (a te je svakako imao) bavio poezijom.

U rukopisu nalazi se Frankopanova ostavština razdijeljena u četiri konvoluta (A, B, C, D) i unutra su stvari prilično razbacane bez reda i saveza. Uz hrvatski pisane stvari naći je proze i stihova talijanskih, pa nekih bilježaka i molitava pače i u latinskom jeziku. Što više nalazi se prepisana i čitava jedna zbirka talijanskih pjesama, što ih je u Bruxellesu izdao g. 1656. austrijski nadvojvoda Leopold Vilim (1614—1662), sin cara Ferdinada II. (1619—1637.) pod naslovom „Diporti", a pod pseudonimom Crescente.

Najveći dio talijanskih stvari obuhvaćaju neke talijanske akademske rasprave. Budući da u rukopisu imade nekih stvari prepisanih, treba biti na oprezu i glede autorstva ovih rasprava. U raspravama se može naći mjesta, po kojima se vidi, da su pisana odnosno govorene u Beču (Alla Carisma sorella la piu bella dama di Vienna in proprie mani — A 99), pa je interesantno istražiti, je li doista bilo kakvih talijanskih akademija u Beču.

Akademije su bile plod duha onoga vijeka. Sedamnaesto stoljeće — talijanski: il seicento[23] — znači pad književnosti talijanske. Političke prilike bile su nesnosne, Španjolci su tlačili zemlju sa sjevera i s juga, a k tomu je pridošla reakcija katolicizma protiv reformacije. I ako Rim još uvijek podupire znanosti i umjetnosti, trsi se ipak da spriječi novi duh u školama, da se ne bi onamo protestantski nazori uvukli. Uz takove prilike nije mogla književnost, a naročito pjesništvo, procvasti, jer mu je nedostajalo slobode i poleta. A što je glavno, doba je klasika minulo, Talijani su već dali na velikim ljudima, što su mogli, pa iza velikih dodjoše sad mali na red. Mjesto ideja i čuvstava prevladavaju poezijom forma i riječi. Natrpanost fraza, igra riječi, ti t. zv. „concetti", pa lascivnost i prostota oznaka su tadanje poezije. Pjesništvo se smatralo zabavom, kraćenjem dosade. Svaki je velikaš pjevao i skupljao oko sebe prijatelje, znance i različite pjesnike, držale su se akademije, u kojima bi se čitale rasprave, njegovao se (tobože) jezik, dobri običaji — kavalirština — i „poezija". Ali sve je to bilo konvencionalno. U nekoliko stotina akademija, što ih je bilo u Italiji, sve je jednako, nigdje novih misli, nigdje ništa, što bi nas zanijelo i posebno zainteresovalo. Uzela se jedna tema, pa bi onda jedni govorili pro drugi contra — sve uz obilje fraza, što silno umara. „Ako slučajno otkriješ nove ideje ili kaki originalni pogled u kakova samca, brzo ćeš se uvjeriti, da je taj samac ostavio općenitu stazu samo zbog svoga posebnog buntovnog duha, jer ne će da trpi mišljenje drugoga, želi da se pokaže novim, ljubi paradokse, ali ne zna si dati o tom pravog računa i ne vidi nikakva jasna i

sigurna cilja, kome ide, ni odredjena puta, koji mu valja prevaliti", kaže moderni talijanski literarni historik.[24]

I ne samo da u talijanskoj književnosti vlada taj napirlitani sečentistički stil, marinizam, već je sva Europa zaražena tom modnom ludošću. U francuskim salonima njeguju precioze taj nenaravni način izražavanja, imamo ga i u Engleskoj pod imenom eufuizam, u Španjolskoj pod imenom kultorizam ili gongorizam. Posvuda se njeguje odrodjena i dosadna pastoralna poezija i neprestano čitamo stereotipna imena kao Kloris, Fili, Aminta i slično.

Talijanska je literatura velikim djelima stekla slavu po svem svijetu, pa je i kasnije u opadanju utjecala na razvoj duhova. Habzburška je kuća takodje njegovala talijansku književnost. U Austriju donesoše najprije talijanski vojnici svoj jezik, a već za Rudolfa II. (1576.—1612.) počinju talijanski plemići dolaziti do uplivnih mjesta, pa medju generalima nalazimo imena kao Strassoldo, Piccolomini i sl. Za Ferdinanda II. (1619.—1637.) su glazbenici dvorske kapele većinom Talijani, a još i narednog stoljeća austrijski komponista Mozart (1765—1794.) sklada talijanske tekstove opera!

Ovi vojnici i glazbenici nijesu doduše učinili gotovo ništa za raširenje talijanske književnosti, ali podržavali su veze s Italijom, davali prilike, da se uči talijanski jezik i pripravljali tlo za kasniji razvoj talijanske knjige ovdje.

K tomu pridodjoše još i dosta brojne ženidbe Habzburgovaca s talijanskim princesama, medju kojima treba naročito spomenuti ženidbu Ferdinanda II. s mantovanskom princesom Eleonorom, kćerkom vojvode Vincenza Gonzage, pa ženidbu Leopolda I. (1658—1705.) s Klaudijom Felicitas, unukom nadvojvode Kozima II. Medici.[26]

Poznavanje i upotreba talijanskog jezika silno su poskočili, te se poslije na dvoru uopće ne govori više njemački. Toskanski poslanik Magalotti piše g. 1674. nadvojvodi Kozimu III., da već prilično dobro čita njemački, ali s govorom je teže, jer nema nikakve prilike, da govori njemački. „Od stranih poslanika ne nalazi nitko za nužno, da uči njemački, a nitko toga i ne zahtijeva od njih".[27]

U to doba niknuše i talijanske akademije na bečkom dvoru. Koliko ih je bilo i kako su dugo trajale, ne može se točno utvrditi. Dr. De Bin je utvrdio tri akademije: jednu iz godine 1657., kojoj ne zna imena, a bila je pod pokroviteljstvom Ferdinanda II. i nadvojvode Leopolda Vilima. Druga je bila accademia degli Illustrati (1667. do oko 1677.) pod pokroviteljstvom carice Eleonore. Treća je bila pod pokroviteljstvom Leopolda I., a osnovana je godine 1674. Još se spominje jedna akademija delle schiave della virtù takodjer pod pokroviteljstvom Eleonorinim, ali o njoj nema nikakvih podataka.[28]

Zapisci jedinih dviju sjednica one akademije od godine 1657., koja je samo par mjeseci trajala, a onda se zbog bolesti i smrti careve razišla, čuvaju se u dvorskoj biblioteci u Beču (cod. 10.108). Tu su zapisana i imena onih, koji su prisustvovali te držali kakvo predavanje ili recitirali koju pjesmu. Teme, koje ta predavanja na vanredno dosadni način obradjuju, posve su u duhu onoga vremena. To su: I. Vrijedi li više tjelesna ili duševna ljepota? i II. Je li ljubomor u ljubavi dobro ili zlo? — Sve te rasprave nalaze se prepisane i u Frankopanovoj literarnoj ostavštini, a ne pripadaju njemu, kad znademo svakoj raspravi ime autora.

No u Frankopanovoj se ostavštini nalazi i drugih rasprava, koje obradjuju još ove teme: III. Je li bolje govoriti ili šutjeti? IV. Sažaljivanje zaljubljena starca, i V. O Kupidovu ropstvu i oslobodjenju. Za te rasprave ne znamo, odakle su. Akademija Leopoldova, osnovana god. 1674., ne dolazi u obzir, jer onda već nije Frankopan živio. A nijedna od tema, što ih je obradjivala Accademia degli Illustrati ne podudara se s ovdje naznačenim temama. Kako se u ovim raspravama spominju i gospodje (kojih na pr. u akademiji od g. 1657. nije bilo), to bi bilo lako moguće — da su nam tu sačuvana predavanja akademije „delle schiave della virtù". Da Frankopanu ne pripadaju, o tom nema sumnje — već radi toga, što se iste teme u više varijacija obradjuju.

Kako je sva ova ostavština u arkivu većinom nastala za vrijeme zatočenja, to su i ove rasprave morale biti u to doba prepisane. Pisane su — kao i sva druga ostavština Frankopanova, pa i hrvatska — djelomično rukom Frankopanovom, a djelomično rukom sluginom. Kad je Frankopan vlastoručno prepisao 33 foliolista, a sluga 42, to znači, da su mu se rasprave svidjale. Ako si je htio samo vrijeme kratiti, a čemu je onda i sluga morao pisati? Jer da si je i sluga time kratio vrijeme, ne će nitko reći, tko pročita samo jednu ili dvije rasprave — to je bilo napokon i preteško za njega. K tome onoga, što je prepisao Frankopan, nema u sluge, što bi se lako dogodilo, da si je sluga time samo kratio vrijeme; drugim riječima, sluga je morao prepisati ono, što se više Frankopanu nije htjelo pisati. Svakako su se dakle Frankopanu rasprave svidjele i zato ih je toliko prepisao.

Vjerojatno je opat Spinola, papinski nuncij, koji je i zagovarao Frankopana kod dvora, bio onaj, koji mu je donio ove rasprave. Spinola je naime bio član one akademije od god. 1657., pa je mogao znati za ove rasprave i doći do njih. Dakako da se ne zna, odakle su mu i one rasprave, koje ne pripadaju akademiji od god. 1657. Čini se, da je od Spinole Frankopan dobio i „Diporti" nadvojvode Leopolda Vilima, pa jer nije mogao doći do svog egzemplara, dao je i tu knjigu prepisati slugi (sva je prepisana sluginom rukom). Te je stvari mogao dobiti u prvo vrijeme zatočenja, kad se još nije s njime i Zrinskim tako strogo postupalo, pa su i posjete mogli primati.

Što je Frankopan namjeravao s tima raspravama — to je samo hipoteza. Medjutim ipak mislim, da nije krivo Kostrenčićevo mišljenje,[29] da je Frankopanu lebdjelo pred očima ustrojiti nekuvrstliterarne akademije po talijanskom uzoru. Ne nalazim u tom ništa čudna za njega, koji je i onako mnogo zalazio u Italiju, gdje su te akademije cvale, imao za ženu odličnu Talijanku, pa napokon i sam bio bogat i moćan velikaš, koji si je to mogao dopustiti.

Kako je Frankopan cijelo vrijeme bio uvjeren, da će biti pušten na slobodu, to je eto skupljao gradju za tu zamišljenu akademiju. Da je ta akademija zaista bila osnovana, možda bi se izgubila u beskorisnim raspravama poput tolikih drugih, no možda bi ipak skupila oko sebe vrsnije književnike hrvatske i stvorila im neki centrum, pa eventualno obogatila hrvatsku literaturu i za koje dobro djelo. Tko zna?

BILJEŠKE

[15] Šišić, op. c., pg. 120. — [16] Vrtić. Pjesme Franje Krsta markeza Frankopana, kneza tržačkoga. Izdao Ivan Kostrenčić. U Zagrebu 1871. — [17] Ivan Kukuljević Sakcinski, Njeke bibliografičke riedkosti. Vienac XIII. (1881.), br. 40., str. 783. — [18] Divoto Pianto composto in versi Latini dal conte Francesco Cristoforo Frangipani Perpetuo Conte di Tersatto Per la Partenza Della S. Casa di Maria SS. transportata dalla Dalmazia a Loreto. Stampato in Macerata l' Anno 1656. ed ora dato alla luce con la sua Traduzione in Volgare Idioma da alcuni Divoti PP. dell' O. de M. C. di S. J. Loreto; MDCCXCIV. Dai Torchj del Sartorj. Con permesso. — in 8⁰, pg. 53. — [19] Osim egzemplara, što ga Kukuljević navodi, posjeduje jedan i g. prof. Rešetar. — [20] Kućica Marijina je, po tradiciji, god. 1291. došla na Trsat, a g. 1294. otišal s Trsata. — [21] Cf. Drechsler, l. c. — [22] Sign: „Jasc. 318. Frangepansche Akten. Frangepans literarischer Nachlass", 4 konvoluta. — [23] Jagić, Frankopanov „Vrtić". Vienac III. (1871.), br. 20., str. 319. — [24] Vidi o tom: Belloni, Il Seicento. U „Storia letteraria d' Italia". Milano; kao i predgovor Kostrenčićev „Vrtiću", str. VII. — [25] Belloni, Il Seicento, str. 421. — [26] Cf. Dr. Marcus Landau, Die italienische Literatur am oesterreichischen Hofe. Wien 1879., str. 7. i 9. — [27] Landau, o. c., str. 15. — [28] De Bin Umberto, Leopoldo I. imperatore e la sua corte nella letteratura italiana. Trieste 1910., pg. 46 ss. — [29] Kostrenčić, Vrtić, str. IX.

DR. MIJO RADOŠEVIĆ: NACIJONALIZAM I SOCIJALIZAM U SVJETSKOM RATU. II. SOCIJALNI PROBLEM

Mazzini i Marx su savremenici. Kad je Mazzini izašao na arenu sa svojim nacionalističkim spisima — javio se i Marx sa svojim (uz saradnju Engelsa) „Komunističkim Manifestom". U tom manifestu gledom na patriotizam i rat piše i ovo: „Radnici nemaju domovine. Ono što ne imadu, ne može im se oteti. No pošto proletarijat teži za osvojenjem političke vlasti, da se u nacijonalnu klasu organizuje, da se sam kao nacija konstituira, to je i on nacijonalan i ako ne u buržoaskom smislu."

Komentarišući taj pasus K. Kautsky, poznati njemački marxista, veli: „Proleteri dakle nemaju domovine, ali hoće da je osvoje i njen domašaj prošire." Onda veli dalje, kako se socijalizam bori za „uspostavljenje jednog organizma društvene proizvodnje, koji obuhvata cijelo svjetsko tržište; na taj način i cjelina, kojoj pojedinac ima da služi, nije više domovina ili narod, već kulturno čovječanstvo." Onda opet dalje veli: „Ali uvijek se moraju individua i narod podčiniti internacijonalnoj oslobodilačkoj borbi proletarijata; i ako jedan od njihovih posebnih interesa dodje u suprotnost sa potrebama ove oslobodilačke borbe, onda individualni ili nacijonalni kao i svaki drugi posebni interes na pr. esnafski ili stručni, moraju da popuste."

Socijalizam nada sve! I kako je Marx bio zato, da je socjalizam važniji od nacijonalizma, piše Kautsky: „Iz ovoga uvjerenja može se objasniti, zašto su se Marx i Engels protivili nacijonalnim težnjama Slavena u Austriji (izuzimajući Poljake) i u Turskoj dokle su vjerovali da će od toga izvući koristi najveći neprijatelj internacijonalne oslobodilačke borbe," naime ruski carizam. No kakvi su bili prema tudjem nacijonalizmu bili su jednaki i prema svome — ta poznato je držanje socijalista u Njemačkoj godine 1870.

Taj je socijalizam radikalan i on gleda samo — konačni cilj! Njemu je nacijonalizam tijesan, malen, on ga sprečava u njegovoj oslobodilačkoj borbi čovječanstva. Zato i nije ništa čudnovata da su se Mazzini i Marx za života gledali kao pas i mačka — unatoč tome, što poznavaoci njihovih djela i života kao na pr. F. Paoloni pišu: „Marx i Mazzini se ne isključuju, njihovi nazori ne divergiraju medjusobno, što više — oni konvergiraju."

Kako je medjutim jasno za svakoga, ko čita „Komunistički manifest" — proletarijat nema domovine, ergo je nije dužan ni braniti, niti vojevati za nju. Medjutim uzmemo li rad socijalističke stranke diljem čitavoga svijeta još prije nego li je započela ova svjetska katastrofa — vidimo da je Marx u mnogočem desavuiran ne od revizionista samo, nego čak i od marxista. J. Guesde — sadašnji ministar u Francuskoj, poznati vodja francuskih marxista — izjavio je još prije ovoga rata: „Ako proleter ima pravo glasa, onda ima i domovinu." Socijalno osiguranje, strukovna borba, konzumne i produktivne kooperacije — učiniše iz proletera sasma drugi elemenat, te nije on više onaj, kako ga krsti „Komunistički manifest" — „koji može dobiti čitav svijet, a izgubiti samo lance."

Danas proletarijat u gospodarski razvijenim zemljama osjeća da ima domovinu, a osjeća je dvostruko duboko, jer ju je sebi osvojio i svojom krvi i svojim žuljevima. Proletarijat u Njemačkoj nije imao domovine, kad je Marx pisao „Komunistički manifest". Proletarijat u Njemačkoj danas ima domovinu — „Komunistički Manifest" desavuiran je činjenicama historije, pa su upravo smiješni mnogi „marxistički" fanatici, koji to isto trube i za danas, kao na pr. gore citirani Kautsky — da onda zapne u dvostruku kontradikciju, kad zagovara i propagira radnicima — da brane domovinu. Čemu braniti ono, česa se nema?

Radnik dakle danas ima domovinu i on je osjeća, on je kadar da se za nju bori. Sadašnji su socijaliste izdigli nacijonalni imperijalizam nad principe proletarske klasne borbe. Nije više primarno pitanje — socijalizam, nego — nacijonalizam. Ne vrijedi više, što je Marx govorio: „Sozialismus über Alles." I opet isti paradoks kao kod mazzinizma. Dok se ovaj kroz minulih pedeset godina internacijonalizira, te pod svoju kapu nacijonalizma danas stavlja

internacijonalni imperijalizam — dotle potonji napušta tlo proletarskoga internacijonalizma i postavlja se na uže područje — nacijonalizma. I da lakrdija bude potpuna — kako Mazzinia desavuiraše Mazzinijevci, tako Marxa najrigorozniji marxisti — Nijemci, a podjedno ga u praksi desavuiraše i marxisti — Francuzi. Francuski reformisti ostali su dosljedni.

A to je prema danim prilikama političke i gospodarske naravi lahko razumljivo. „Manifest" je pisan god. 1847., a širen u početku 1848. U to doba u Evropi na kontinentu nije bilo nikakvih slobodarskih ustava, a još manje općeg prava glasa, prava udruživanja, prava sastajanja, slobode govora, slobode štampe i t. d.; čak i sam savez komunista bio je potajan — pa je prema tome i razumljivo gore citovano pisanje „Komunističkoga manifesta". No opći razvitak demokracije uopće, mnogostruke radničke organizacije po svim zemljama promijeniše od onda posvema lice Evrope, te vodja talijanskih socijalista Filippo Turati imade posvema pravo, kada kaže, da u „Manifestu" imadu vrijednosti još samo dvije rečenice i to prva, kojom počinje: „Dosadašnja društvena povijest jeste povijest klasne borbe" i zadnja kojom svršava: „Proletarci sviju zemalja sjedinite se!" Sve ostalo, kaže, može se izostaviti, a da „Manifest" pri tome ništa ne gubi.

I kad bismo danas čitali, da su Talijani i u praksi desavuirali Marxa, kako su ga u teoriji — ne bi nas čudilo. Oni nisu do danas bili fanatici. Kod Nijemaca je to posvema drugojačije — oni su po svuda bili oduvijek intransigentni, fanatični i dogmatični marxisti.

Prema katedralnoj, doktrinarnoj i apriorističnoj naravi marxističkoga socijalizma počet ćemo sa teorijom. Je li socijalizam protiv rata u svakom slučaju? Općenito se u manje upućenim krugovima drži, da je socijalizam samo protiv ofenzivnoga rata, a da je za defenzivni rat. No ne stoji ni jedno ni drugo. Socijalizmu može biti od hasne ofenzivni rat, a može mu biti od štete defenzivni — te će prema tome zauzeti stajalište. Medjutim čujmo što o tome veli njemački marxista K. Kautsky. On piše: „Ako se nasilje, sila, smatra kao opravdano pod izvjesnim prilikama, onda se i rat kao takav u današnjem društvu ne može osuditi pod svima prilikama. Rat je, kao što je poznato, produženje politike oružane sile. Ako hoćemo da ocijenimo opravdanost jednoga rata sa proletarskoga stajališta, moramo prije svega dati sud o politici, čije produženje čini rat. To, a ne samo fakt upotrebe sile, jeste za nas najznatnije". Onda piše dalje: „Ali u veliku bi zabunu pao jedan socijalni demokrat, kad bi htio da osudi svaki rat obzirom na grozote. Ni svaki napadni rat ne može se uvijek osuditi". U dokaz potonje svoje tvrdnje donosi pisanje K. Marxa, koji 1848. piše i traži ofenzivni rat protiv Rusije ovim riječima: „Samo rat s Rusijom jeste rat revolucijonarne Njemačke . . ." Engels opet s druge strane tražio je rat protiv Austro-Ugarske.

Kako se vidi pitanje rata je, pitanje oportuniteta — a rat kao rat nije zabačen. I nije ga moći zabaciti; jer historija čovječanstva nije historija sentimenta, nego historija organizovane sile. Rat i s njime skopčana pljačka je prvi način — privrede, te iz toga i mnogi tumače postanje privatne svojine. U našem jeziku se još i danas vide tragovi tome. Rad je sistem privrede pojedinca i grupa u mirno doba, a rat je sistem privrede mase, biva organizovane državne sile, u nemirno doba. Dok rat bude imao taj karakter nije ga moći odstraniti — a taj karakter imade danas skoro kod svih zaraćenih vlasti. Za socijalizam je sad pitanje, gdje su bolje šanse za pospješenje konačnoga socijalističkog cilja i čiju stranku da potpomogne.

I u tom pitanju su sada nastala protivurječja. Njemački socijaliste dobrim dielom drže da je pravo na njihovoj strani, dočim socijaliste entente i nekih neutralnih vlasti drže, da je mjesto socijalista na strani entente. I time je u socijalističkoj Internacijonali nastupio stadij — koji prijeti da će rat 1914. raspršiti drugu Internacijonalu, kao što je rat 1870. raspršio prvu Internacijonalu. Njemci braneći svoje stajalište što podupiru vladu i što sačinjavaju jezgru njemačke vojske pozivlju se na Marx-Engelsovu agitaciju za provedenje ofenzivne vojne na carističku Rusiju, jer je

smatraju centrumom reakcije. Rusi, Francuzi, Englezi, Talijani itd. smatraju nasuprot centrumom reakcije — Njemačku i njenu saveznicu. I tako bismo taj circulus vitiosus mogli nastaviti do u nedogled.

Zanimljivo je medjutim vidjeti, je li je sadašnje faktično držanje socijalne demokracije u skladu s njenim naučanjem do pred par dana pred rat. Po marxisti Kautskome, ako hoćemo da ocijenimo opravdanost jednoga rata sa socijalističkoga stajališta moramo prije svega dati sud o politici čije produženje čini taj rat. A produženje kakve politike Njemačke znači taj rat? U izjavi predstavnika socijalno-demokratske parlamentarne frakcije u njemačkom rajhstagu od 4. VIII. 1914., kojom njemački socijalisti votiraju ratne kredite veli se:

„Mi stojimo pred sudbonosnim časom. Posljedice imperijalističke politike, izazvane erom natjecanja u naoružavanju, a koje su zaoštrile opreke medju narodima, provalile su kao bura preko Evrope".

Dakle po priznanju same parlamentarne frakcije ovaj rat znači produženje — imperijalističke politike, koju je socijalna demokracija uvijek pobijala. No oni unatoč tome votiraju vladi vojne kredite, a razlog tome imao bi biti onaj radi koga su Engels i Marx u svoje vrijeme tražili ofenzivni rat, t. j. ruski despotizam, koji prijeti evropskoj demokraciji. Da budu ti argumenti od efekta, trebalo bi da njemačka socijalna demokracija o Rusiji nakon 1905. misli jednako onako, kao što je mislio Marx i Engels. Berlinski socijalista G. Eckstein raspravljajući problem „Demokracije i rata protiv carizma' piše g. 1913. doslovno: „Tako se vidi dakle, da danas za demokraciju nije više nuždan rat protiv carizma, što više da bi bio za nju sudbonosan; jer jedan pobjedonosni rat, koji jača militarsku vlast, stoji u najočitijoj protimbi sa principom demokracije, vladom širokih pučkih slojeva; on bi toga radi mogao biti poželjan sa demokratskog stajališta samo tada, kad bi bio bezuvjetno nuždan za njeno uzdržanje protiv vanjskih neprijatelja. To je bilo prije prema carizmu, no ta je pogibelj uslijed ruske revolucije, uslijed oslabljenja carizma odstranjena". (Kampf, 1913. br. 4.)

To je mišljenje do pred rat bilo tako reći communis opinio socijalista u Austriji i u Njemačkoj. Pogibelj carizma zapazila se je tek, kad je buknuo rat. Prije toga se u socijalističkim redovima u Berlinu i Beču o Rusiji korigiralo mišljenje Karla Marxa, a ipak se ostalo na „marxizmu" u tom pravcu. Njemačka socijalna demokracija s Eckstеinom dapače hoće da predvidja, da će pobjedonosna Njemačka protiv Rusije ojačati svoj junkerski, reakcionarni, apsolutistički režim. To je najjači dokumenat, da je danas svijest nacijonalne pripadnosti jača od svijesti klasne pripadnosti; da je pitanje nacijonalnoga opstanka preče od pitanja progresa ili reakcionarnosti — da sve pada u pozadinu, kada dodje na dnevni red pitanje narodnog biva državnog opstanka. U tome leži težina pitanja, radi koga već pucaju okviri Internacijonale. Kako će se medjutim stvar razviti dalje danas je teško reći. No danas se već može reći, da je u smislu njemačkoga nacijonalizma bila socijalna demokracija najpatrijotičnija i najpožrtvovnija stranka, dok je istodobno počinila golemu pogrješku na socijalizmu. Njemački socijalizam je danas dika i ponos njemačke vlade. Nije Vilim II. imao krivo, kad ih je nazvao „Meine Socialdemokraten".

Da je uostalom njemačka socijalna demokracija i van Njemačke više nacijonalistička nego socijalistička dokazuje medju inim i češki separatistički pokret u Austriji. U memorandumu podastrtom internacijonalnom socijalističkom kongresu u Kopenhagenu g. 1910. tumače Česi razloge zašto se i u strukovnoj borbi odcjepiše od centrale u Beču. Tuj medju ostalim bilježe i ovo:

„Na kongresu strukovnih organizacija u Beču g. 1893. došlo je do otvorenog spora. Češki su delegati tražili naročito:

1. Komisija strukovnih saveza bira dva tajnika, od kojih jedan mora u govoru i pismu biti vješt češkom jeziku.

2. Dužnost je češkoga tajnika osim ostaloga naročita ta, da pravi statistike za potrebe čeških drugova te da im podaje nužne obavijesti.

3. Ne samo kod vodstva centralnih saveza, nego i kod zemaljskih (pokrajinskih) i okružnih uprava imadu se prema potrebi namjestiti

drugovi vješti češkom, poljskom, slovenskom i talijanskom jeziku.

Ti prijedlozi, koje namiće praksa sama po sebi, odbiveni su od većine njemačkih delegata".

Dalje na strani 11. toga memoranduma piše:

„U nekojim strukovnim organizacijama postavljalo se činovnike, koji čak nisu znali ni jezika svojih članova, što više takove se postavljalo i za redaktore čeških listova".

I s tim citatima mogao bih ispuniti još mnogo prostora — no čemu? I ovo što je navedeno dostatno je, da se svatko uvjeri, kako glagolanje i teoretsko natezanje socijalista o nacijonalnoj ravnopravnosti biva kršeno na prvom koraku, samo kad im se zato zgoda desi.

Kad su pred par godina to Česi iznosili nije im nitko vjerovao. Drugojačije je danas. Tako tajnik talijanskih strukovnih organizacija Rinaldo Rigola u otvorenom pismu na Silvija Manenti piše u „La Confederazione del Lavoro": „Tako sam potpunoma suglasan s vama, kada konstatiram, da „pangermanizam nije samo intelektua na, ekonomska i politička aspiracija vladajućih klasa u Bismarkovoj imperiji, nego da žive ponosito, nadobudno i prepotentno u radničkim sindikatima, koji takodjer snivaju i rade, da izvojšte hegemoniju nad proletarijatom čitavoga svijeta. Prije sam krzmao da to vjerujem, no posljednji me dogodjaji uvjeriše o tome". Dalje u istom članku piše Rigola: „Doista, svaki sindakalni pokret za svoj početak i razvitak treba kapitalizam, kao što biljki treba zemlja. U Evropi nalazimo dva kolosalna radnička pokreta u dvjema zemljama, koje su podjedno industrijalni kolosi: Engleskoj i Njemačkoj. Oba pokreta imadu različite početke, različitu povijest i različitu narav: engleski je u bitnosti praktičan, njemački je katedralan, prožet tako zvanim znanstvenim socijalizmom, negatorom buržoaskoga društva. Prvi je živio u ambijentu zasićenom liberalnim principima, drugi u društvu polufeudalnom; tradeunionizam rodio se u grčevima revolucije, postao je konzervativan nakon 1848., a sada slijedi socijalistički pravac, a da se ne oslanja na doktrinarne apriorizme. Njemački sindakalni pokret počeo je buntovno i dospio do . . . imperijalizma. Rat je to pospješio, no držim, da imam razloga vjerovati u to, da bi se i bez rata njemačka socijalna demokracija bila sve više približila svojoj buržoaziji".

No i g. Rigola dok vidja trun u oku brata svojega — ne vidi brvna u vlastitomu. On se obara na njemački socijalizam ne radi toga, jer bi želio privesti Nijemce na pravu mjeru, nego radi toga, jer želi da hegemonija u Internacijonali zapane latinsku, a ne germansku rasu. Njegova „Confederazione" izrazito piše, da je za intervenciju u tu svrhu da se latinsku rasu spasi pred germanskom, a kasnije će se složiti s germanskom, da održi superioritet nad slavenskom i t. d. Pojam internacijonalne ravnopravnosti otpirio je u ovoj svjetskoj psihozi do djavola, te držimo da će se tragovi toga i kasnije dobrano osjećati.

Razlozi svemu tome? Radništvo vidi sada, da je njegova sudbina skopčana u neku ruku sa sudbinom njegovih gazda, pa se zato radnici i bore jednakim oduševljenjem kao i njihovi gazde. Diferenca je samo u tome, da su engleski tradeunionisti i prije rata priznavali vezu, koja ih veže sa kapitalistima Engleske — dočim je njemačka socijalna demokracija do pred rat tu zajednicu interesa poricala. A konac svega? Rigola ima pravo kada kaže, da ne vjeruje, da će bilo tko nakon toga rata zadržati intaktno svoje doktrinarne sheme. Ima i pravo — unatoč tome, da Nijemci već danas „dokazuju", da je marxizam ostao čist, dapače čistiji, nego li je bio ikada.

Njemački nacijonalni duh prožeo je mase njemačkih socijalista do zadnjega atoma, a ono što se nešto malo buni Liebknecht sin i još par njih, ne znači ništa — to je kaplja vode na usijano željezo.

Prelomiti štap do kraja nad socijalizmom unatoč svega što iznesosmo za sada još je prerano. Moguće da dodje do promjene uslijed promijenjenih prilika i medju socijalistima? Teško je u to vjerovati nakon svega što se je zbilo i što se još zbiva, no jedno je zacijelo za uvijek sigurno, da je tim odzvonilo njemačkoj hegemoniji u Internacijonali. Englesko-francusko-talijanski tip socijalizma — više prakse, manje toerije stupit će valjda na njegovo mjesto. No tko danas može da rekne, što će biti sutra?

Jednakokaonjemačka socijalna demokracija založila se za stvar svojih naroda belgijska i francuska socijalna demokracija, dočim su se Rusi, Englezi i Srbi službeno izjavili protiv rata. U Austro-Ugarskoj izjavila se socijalistička štampa i to jedan dio potpunoma suglasno s onom u Njemačkoj, dočim se socijalisti u Hrvatskoi i Slavoniji nisu nikako izjavili. Što se tiče socijalista u ostalim neutralnim državama, to su oni većinom za neutralitet svojih zemalja, a podjedno drže mnogi medju njima, da belgijski i francuski socijaliste stoje na braniku socijalizma, da brane preduvjete, koji već postoje za buduće socijalističko društvo, kao što je na pr. republika u Francuskoj. Jesu li moguće belgijski i franceski socijaliste novac štrajkovnih fondova svojih strukovnih organizacija dali u ratni zajam, kao socijalisti Njemačke, Austrije i Ugarske — ne znam, jer ne dolazim do njihovih novina. A ne znam ni to, kako se medjutim prosudjuje sjedenje socijalista na ministarskim stolicama u Belgiji i Francuskoj, ne znam, jer do štampe vanaustrijske i njemačke ne dolazim, no po mom mišljenju je pristupanje socijalista na vladu u današnjem društvenom poretku i to ne samo za vrijeme rata, nego i za vrijeme mira uz privolu stranke, stvar, koju se nikako ne može osuditi. Uostalom to nije ništa ni osobita, kad je već i jedan od osnivača socijalizma stari Liebknecht bio zato, no koje su načelo marxisti kasnije pokopali.

Ono što se prigovara socijalizmu u Njemačkoj, prigovara se i vodjama francuskoga socijalističkoga pokreta u Francuskoj, naročito njihovim sadašnjim ministrima Guesde-u i Sembatu. Medju ostalim se je J. Guesde na internacijonalnom socijalističkom kongresu u Amsterdamu izjavio sa Bebelom, da baš ne vidi velike razlike medju plutokratskom, tako reći monarhički upravljanom francuskom republikom i jednom monarhijom. Je li se baš tako na vlas izrazio, ne mogu reći, citiram po memoriji, jer mi manjkaju izvještaji toga kongresa, tek znam to, da se od onda i Guesde-u i Bebelu predbacivalo, da su ravnodušni prema republici, jer da sadašnju francusku republiku smatraju jednom čisto buržoaskom državnom formom, koja se ne tiče proletarijata ništa kao ni svaka druga forma vladanja buržoazije. Drugi socijalista u sadašnjem velikom ratnom ministarstvu Sembat napisao je knjigu: „Faites un roi si non faites la paix", gdje govori protiv rata s Njemačkom. U toj knjizi piše i zagovara sklopljenje mira s Njemačkom. „Francuska sebi ili mora postaviti na čelo kralja, da je pripremi za oružani pohod ili ako ostaje republikanskom, tada mora s Njemačkom sklopiti mir. Elzas je danas Njemački . . ." Francuska se, kaže on, mora otresti Rusije, koja joj svaki čas može rinuti bajunet u ruke i t. d.

Njemački socijalisti ovakvo pisanje sa sadašnjim sjedenjem na ministarskoj stolici drže protivurječnim, pa doista nisu ni zaboravili, da se citatima iz te knjige Sembatu narugaju.

Pa eto unatoč ovim očitim kontradikcijama, da ovi isti ljudi, koji su bili do pred par dana ravnodušni, ako i neprijateljski raspoloženi prema buržoaskoj francuskoj republici, ipak ti isti ljudi podupiru danas francusku vladu i republiku. Što to znači? Je li to znači slom socijalizma i u Francuskoj i u Njemačkoj? Nipošto — nego slom doktrine marxističkoga socijalizma u Francuskoj i povratak historijskoj taktici francuskoga socijalizma. Reprezentantom francuskoga socijalizma bio je pokojni J. Jaures. I baš oni francuski socijalisti, koji su ga često pobijali pod vidom čistoga marxizma, kao Vaillant i Guesde, idu danas potpunoma tragom pokojnoga Jauresa. Da je do toga došlo, svakako je velika zasluga i njemačkih socijalista, kad su oni 4. kolovoza 1914. votirali vojne kredite.

Mnoge pa i naše novine drže i pišu, da je Jaures ostao na životu, da bi francuski socijalizam vodio drugojačiju politiku, nego je vodi danas, a da bi prema tome i današnji rat imao sasma drugo lice. Smiješno. Jaures je u članku o „Republici i socijalizmu" u svojoj knjizi „Iz teorije i prakse" ostao dosljedan svome stajalištu na amsterdamskom kongresu, a osim toga zauzimao se svim silama u svom praktičnom političkom radu za republiku, kadgod joj je prijetila kakva monarhijska opasnost. U tom članku ponajprije citira Jaures ulomak iz Engelsa, koji glasi: „I to si možemo predstaviti, da se staro društvo

može mirno srasti u novo u zemljama, gdje narodno predstavništvo svu moć u sebi koncentruje, gdje se može raditi ustavno, kako se hoće, čim se iza sebe imade većinu naroda — i to u demokratičnim republikama, kao Francuskoj i Americi, u monarhiji kao Engleskoj, gdje se dnevno u štampi piše o otkupu dinastije i gdje je ta dinastija protiv volje naroda nemoćna. Ali u Njemačkoj i t. d." Te riječi komentariše Jaures kako slijedi: „Republika je dakle prema Engelsu politička forma socijalizma: ona ga navještava, ona ga priprema, ona ga već u odredjenoj mjeri i sadržaje, jer ga samo ona legalnom evolucijom bez nasilnog prekida razvitka može ostvariti."

Čovjek, koji je tako mislio o republici, razumije se, da bi ustao i za ratnu obranu njezinu protiv napadaja sa strane jedne monarhije. Jaures je svojom ličnošću, dok je bio živ bio kadar provesti jedno nemoguće djelo — ujedinio je razne socijalističke frakcije Francuske u jedno. Jaures mrtav — udahnuo im je svoju dušu, on je mrtav zavladao francuskim socijalizmom. Vaillant, Guesde — provode sada Jauresove teorije radi kojih su se s njime svadjali, i šteta što nije živ, da se tim nekadašnjim protivnicin a dobrodušno, pobjednički nasmije. U Francuskoj, Njemačkoj, a možemo reći svuda osim u Srbiji i Bugarskoj, je propao marxizam — a prevladao reformizam — eto u par riječi označene situacije internacijonalnoga socijalizma. Mrtav reformista Jaures vodi živa marxista Guesde-a!

Socijalizam preturuje tešku krizu — biva marxistički njegov smjer. Kao u Njemačkoj — tako i u Francuskoj taj je pravac posrnuo; u Francuskoj vode riječ reformisti, a njemački revizionisti sve jače dižu glavu, te će je poslije rata valjda još jače izdignuti.

No tekar onda — kad prestanu teći potoci krvi iz hekatomba nevino žrtvovanih nepoznatim bozima Groze i Smrti — moći ćemo steći miran i objektivan sud o svim tim dogadjajima, pa moguće i korigirati ove svoje iskreno pisane impresije. A do onda prelistavat ćemo pedesetgodišnji plodonosni i mironosni rad Internacijonale, zadupsti se dublje u „Filozofiju bijede" i „Bijedu Filozofije" — taj stari i novi zavjet socijalizma, da se pripremimo za novi život i da zaboravimo, da je Marx klicao: „Proletarci sviju zemalja sjedinite se!" — a njegovi nasliednici: „Proletarci sviju zemalja strijeljajte se!"

DR. MILICA BOGDANOVIĆ: SÖREN A. KIERKEGAARD NASTAVAK*

IV.

STADIJA NA PUTU ŽIVOTA.

1845. izidjoše u piščevoj nakladi „Stadija na putu života", studije od raznih ljudi, sabrao ih i priredio za štampu Hilarije Knjigoveža, koji je sastavio i dražesno naivan predgovor o tom, kako je slučajno došao do tih rukopisa. Prva studija nosi ime „In vino veritas", jer priča o nekom platonskom simpoziju; pripovjedač, koji skromno priznaje, da je vrlo apstraktno lice, to jest „čisti bitak", zove je „uspomenom." Nekoliko prvih stranica spadaju medju najdublje i najljepše što je taj tihi pojedinac napisao i samo je šteta, što ne zape o njih pažnja gospode stručnjaka psihologa. Tu se govori o razlici izmedju pamćenja i sjećanja (Gedächtnis und Erinnerung). Kad čovjek to pročita, čudi se i gotovo ga je stid, kako to nije umio prije sam reći i jedva shvaća, kako su moguće tolike učene knjige o pojavama duševnoga života, u kojima nema ni slutnje o toj dubokoj razlici, koju svako može opaziti na sebi i na koju bi se moglo upozoriti već dijete od 10 godina. Pamćenje samo čuva gradju, koju će tek sjećanje nadahnuti višim životom i od koje će stvoriti poetičnu cjelinu. Starost gubi pamćenje, gubi ga najranije od svih duševnih darova. Pa ipak je u njoj nešto pjesnički preobraženo, narod u njoj vidi nešto proročansko, nadahnuto Bogom. Zašto? Jer starac ima sjećanja, a obratno, mladost ima veliku snagu pamćenja ali nema mnogo sjećanja. Sjećanje je dalekovidno, pamćenje kratkovidno. Čovjek, koji ne vidi te razlike, plitak je. Pamćenje je samo po sebi indiferentno, a sjećanje stvara vječnu suvislost života, daje mu jedan tenor. Ta je jedinstvenost uvjet za besmrće. Pamćenje pohvata svašta, sjećanje samo ono, što je bitno; objektivno to „bitno" dakako izgleda često sitno, tričavo. Pamćenje je neposredno, sjećanje reflektirano. Refleksija može doći dotle, da se posluži pamćenjem protiv sjećanja. Na primjer, dva čovjeka ne će da vide opet mjesto, gdje su nešta doživjeli: jedan zato, što hoće da zaboravi, to jest, ne će da pamti onaj doživljaj, a drugi zato, što hoće da ga se sjeća, pa mu u tom smeta neposredni čudni utisak, koji je svagda prozaičan, pust, sam po sebi. Ako se onaj prvi dovine do refleksije, može baš odlučiti da ipak ode na to mjesto, da obnovljenjem ravnodušnog pamćenja ubije ili uspava sjećanje. Kierkegaard — mislim da ovu misao smijem pripisati njemu, a ne samo pseudonimu, — čak primjećuje, da sud, policija, zločincu olakšavaju, da se ne kaje. Jer kajati se znači sjećati se svoje krivice. A sudbeni, policajni prestupnik mora svaki put iznova kazivati svoj spoljašnji curriculum vitae, pa time stiče toliku glatkost pamćenja, da se navikne odbrbljavati besmisleno i najgore stvari, pa ne može ni doći do idealnosti sjećanja, tim više, što je sjećanje tu strašno bolno, pa čovjek nehotice već sam nastoji, da mu umakne. Pa čak i pristojni ljudi često bježe od prave uspomene; koliko ima „memoara" bez sjećanja, veli naš pisac.

Da je Weininger čitao Kierkegaarda, kojemu je u nekim bitnim stvarima vrlo srodan (kako primjećuje Emil Lucka u svojoj knjizi o Weiningeru), zacijelo bi se poslužio ovim razlikovanjem sjećanja od pamćenja u najvažnijim dijelovima svoga „Geschlecht und Charakter" (Begabung und Gedächtnis; Gedächtnis, Logik, Ethik; Logik, Ethik und das Ich; Ich-Problem und Genialität).

Čim se čovjek više udubljuje u to pitanje, tim mu više misli niču o njemu. Ako razmislimo, n. pr. o pamćenju i sjećanju u vaspitanju i obrazovanju, uvidjet ćemo, da je golema većina svega onog, što se trpa u učeničke glave, zato besplodna, — a kao jalovo trošenje vremena i snage ujedno i štetna, — jer, prolazeći kroz pamćenje, pa makar i ostajući u njemu, ne ulazi u sjećanje, ne postaje uspomenom. Besplodno je to za pravi unutarnji život, ne za polaganje ispita, „uredovanje" i utakmicu na „vašaru taštine".

* Vide prva tri poglavlja ovoga članka u „Savremeniku" g. 1914. brojevi 5—12.

Kod većine ljudi uspomene na školu obuhvataju samo dosadu, lijenost, strah, radosti i žalosti „ambicije", drugarski život, prišivanje nadimaka nastavnicima i katkada, nerazumno „obožavanje" kojega od njih, itd.; to se može reći i za odlikaše i za drugoredaše. A najviše je kriva općenitosti te pojave sama škola sa svojim osnovnim lažima. Ima samo jedno sredstvo protiv toga, a i to ne zavisi ni od kakvih visokih otpisa i paragrafa: to jest, da nastavniku samom ono što predaje bude živa uspomena a ne samo popamćena, makar i judiciozno, gradja; čim je točnije odredjena naučna osnova itd. tim je manje moguće ovako raditi. Tu se može pomisliti, da bi se ovo načelo moglo provoditi samo u nekim predmetima, književnosti, istoriji; ali to nije istina: sve što bljesne u intelektu kao otkrivenje, bilo neumitna logičnost matematike, bilo psihološke osnove jezika, bilo usporedjivanje organizama, postaje uspomenom, iz života za život, bez obzira na papirnatu „ocjenu". A što je postalo uspomenom, utječe na čovjeka. Ko je logiku doživio, ne će je biti kadar zaboraviti ni izvan stručnoga rada, kad navali iskušenje taštine ili straha. A baš to vidimo strašno često, kod tolikih izvrsnih, čak i slavnih stručnjaka i najstrožih struka, da poštenje, nesebičnost, smjelost u mišljenju njima nije bezuvjetna dužnost u svim prilikama i neprilikama privatnog i javnog života, izvan struke.

Govori se doduše u psihologiji i pedagogiji o razlici izmedju mehaničkog i judicioznog pamćenja; ali i judiciozno je pamćenje nešto sasvim drugo nego sjećanje. Čovjek se, unutar izvjesnih granica, može sam prisiliti, da nešta upamti mehanički ili judiciozno, t. j. da nabuba ili nauči; ali kakve će mu biti uspomene, to neposredno ne zavisi ni u kojem slučaju od njegove volje. Čovjek može htjeti da bude ovakav ili onakav, da radi ovako ili onako, i, razumije se, kakve će mu biti uspomene, zavisi od toga, kakav je on i šta je radio; tako dakle čovjek svojom voljom posredno utječe na svoje uspomene. Ali da sebi rekne: hajde da se spominjem ovog ili onog, lijepo ili ružno, onako kao da veli: hajde da naučim na pamet ove stihove ili da upamtim suvislo, kako se izvodi ova formula, to ne ide. Uspomene nekoga čovjeka jesu, i po količini i po kakvoći, točan, istinit izraz njegova bića u prošlosti i sadašnjosti, nezavisno od snage njegova pamćenja. Eno, Rousseau se toliko tuži na slabost svoga pamćenia, koja mu je smetala već u ranoj mladosti, ali sjećanje, snaga, da se spomene nečega, vrlo je jaka kod njega i daje njegovim Confessions svu njihovu vrijednost.

„Ne ću da imam mučnih uspomena!" Ne griješi. „Ali već sam zgriješio". Okaj, ispaštaj. „Ali zadesila me nesreća, kojoj nijesam kriv i koja će mi otrovati sav život". Zlo je za to u onom u čem si sputan; odriješi se. „Ali ja ne mogu, ne ću, te su mi veze sve". Pitao si me, rekoh ti sve što mogu da ti reknem. — To je shema rječitoga razgovora izmedju čovjeka u trzavici i razuma u njemu, kojega još ne će da prizna svojim pravim „ja". Svaki put, poslije takva razgovora, preostaje mu samo ili da se omamljuje, opiumom, zabavama, pisanjem rasprava, organizovanjem spoljašnjega svijeta — ili da, stisnuvši zube, trga sa sebe lance, koji mu se upiše duboko u meso.

Pod geslom „In Vino Veritas" vidimo na okupu stare znance: Ivana Zavoditelja, Viktora Eremitu, Konstantina Konstancija, zatim „mladića" i „marchand des modes". Ta gozba treba da bude uspomenom, koja se može obnoviti samo u duhu, a ne „na licu mjesta": dvorana, izvan grada, tako je preudešena, da se ne prepoznaje u njoj stara, a u susjednoj sobi večeraju ljudi, koji će, čim se gosti razidju, uništiti sav ures, sve, što je služilo iluziji. — I tu, kao i kod Platona, redom govore o ljubavi. Najprije „mladić": on još nije ljubio, ali vidi, da je ljubav smiješna svakom trećem, a „treći" je već i sama refleksija. Smiješno je, što onaj, koji ljubi ne zna, što upravo budi njegovu ljubav, i što se „najuzvišenije" izražava gestikulacijama, koje su svakom „trećem" smiješne ili odvratne. Jer komike ima, gdje ima protivurječja. Na ženu se obzirom na njeno odredjenje, gleda i onako kao na pola čovjeka, ali muškarac, — gradjanin itd. smatra se čitavim; no u zaljubljenosti se pokazuje ili da nije bio čitav prije, ili, ako

jest, postaje sada podrugim, a to je vrhunac smiješnosti. U roditeljstvu, kao posljedici „ljubavi", ima još više tragikomičnosti, to jest baš u tom, što je ta posljedica tako nesrazmjerno golema. Ubiti čovjeka mala je stvar spram ove druge : čovjeka roditi. Ubijstvo odredjuje vremenitu sudbinu ubijenoga, rodjenje pak — vječnu sudbinu rodjenoga. I ne znaš od protivurječja, bili se smijao, bi li plakao. Biti ocem ! Je li to utvara, ili je zločin ? Je li dobročinstvo ili je naslada ? Je li to nešto što se čovjeku dogodi ili je najveća zadaća, koja mu se može zadati ? „Mladić" se odriče ljubavi, jer hoće da bude vjeran misli. U njemu je „treći", refleksija, pa bi morao ženu ili vrijedjati, ako je shvati komično, ili je natjerati da očajava, ako je shvati tragično; jer za nju refleksija dakako nije. „Nju" misao uništava, „njega" spasava. Samo što se, uzgred rečeno, gg. muškarci služe začudo riietko tim svojim čuvenim pojasom za spasavanje.

Konstantin Konstancije došao je, poslije duga mudrovanja, do zaključka, da se „žena" može shvatiti ispravno jedino pod kategorijom „šala" (Spass). Strašno je smiješno stvoriti cjelinu od dvije pole, koje pripadaju sasvim različitim kategorijama : „njegovo" je biće u apsolutnom, „njeno" u relativnosti. Šala nije estetska kategorija. nego etičko nedonošće, kao kad neko počne govoriti s najvećim patosom, svečano, a onda rekne „hm" i umukne. Tako, kad se čovjek zamislio u apsolutni etički zahtjev, u „čovjeka", pa, otvorivši oči, ugleda, kao ostvarenje, gospodjicu, urešenu vrlinama. Onda veli sebi : to mora da je šala. Stoga je i muž spram nevjerne žene svagda komičan; tragičnim može biti samo spram suparnika.

Za ženu se, nastavlja Eremita, uopće ne da odrediti predikat. Poetična gospodjica Julijana postaje prozaično gospodja Petersen, i vrlo se dobro osjeća u toj promjeni, kao da nije ni bilo pada sa sedmoga neba. Gdjekoga je djevojka učinila pjesnikom, junakom, genijem, svecem ; ali nikad ona koju je dobio, jer ta ga može učiniti samo ocem, generalom, državnim savjetnikom (i pastorom, mogu dodati u duhu našega pisca.) Dakle samo u negativnom odnošaju žena može učiniti muškarca idealno produktivnim. Ta se istina prikriva svakojakim opsjenama, od kojih je jedna ta, da je žena princip zla, grijeha. Nije ona ni pakleno velika. Ali ma kakve bile iluzije o njoj, ona ih sve prihvaća i rado sebe gleda, kako je gleda „on".

To je sasvim blisko onom, što Weininger govori o ljubavi i mržnji kao „fenomenu projekcije" : projekcija svoga zla izvan sebe, to je djavo ; projekcija dobra, to je andjeo, madonna, žena ljubljena sa strahopoštovanjem („Es gibt nur platonische Liebe"). A zbiljska je žena samo tvarna podloga, zid za tu čarobnu projekciju. Hoćeš da imaš taj zid, — i izgubiš divnu sliku.

I brak, veli Eremita, ostaje kao neka amfibija. Nikad ne znaš, treba li da ga smatraš nečim duhovnim ili svjetovnim, priliči li svatovima više vesela svirka gradske bande ili veličanstveni zvuci orgulja. „Zar ja propovijedam manastir ?" pita se Viktor. Ne, jer manastir je neposredan izražaj duha, a duh se ne da izraziti neposredno, svaki pokušaj neposrednog izražavanja duha ostaje falsum, bilo u manastiru bilo sred svjetske buke.

„Marchand des modes" je demoničan : on iz čiste želje da poučava i kvari žene, prodaje najfiniju robu jeftino, pa se nasladjuje, motreći strašnu vlast mode nad ženom. Njoj, modi, žena podredjuje sve svoje pojmove o ljepoti, pristojnosti, o svemu na svijetu. Sva je njena refleksija u tom, da sve, od najtričavijega do najuzvišenijega, dovodi u vezu sa modom. Smjela bi se i zaklinjati jedno modom, jer je to jedino što ona vidi u svemu i u čemu vidi sve. Nikad nije ničija koliko modina. Marchand des modes ide zatim, da je vidi sa obručem u nosu, to jest, da to postane modom.

Johannes Zavoditelj smije se mračnoj ozbiljnosti svih tih rasprava. U kakovu kategoriju, pod kakvu ideju spada žena ? Ma ni pod kakvu ! Gledaš u more magle, kako se neprestano stvaraju i rastvaraju oblici, utvare uživaš u tom. Tako gledaj i u žene ; kao što tamo raznolikost, mijena oblika daje uživanje, tako su i erotiku nužne mnoge žene. On se nasladjuje opijenom, ali se sam obmanjuje.

Ujutro, na povratku sa simpozija, ugledaju kroz živicu baštu, u bašti sjenicu, a u sjenici asesora Wilhelma, onog iz drugoga dijela „Ili — Ili", sa ženom. Viktor Eremita dočepa se nje-

gova rukopisa, dakako opet o braku, sa lozinkom: prevareni je mudriji od neprevarena. I ovaj je brakopjev „kao takav", blijed i neubjedljiv ovaj je brakopjev „kao takav". blijed i neubjedljiv, ali i u njemu ima vrlo važnih misli. Što čini brak uzvišenim, veli Wilhelm, jest odluka, koja diže neposrednu zaljubljenost iz estetske sfere u etičku. Eto „kvalitativnoga skoka", o kojem smo govorili prije. Prema tome dakako ne zaslužuju tog poštovanja oni mnogi brakovi, koji se sklope bez te duboke odluke, onako kao u Gogoljevoj „Ženidbi": samo što je malo ko tek zaprepašćen ili tako — kuražan, da šmugne kroz prozor, u zadnji čas. Isto tako je ozbiljna, dostojanstvena i odluka protiv braka, šta više, mnogo je teža, jer ište trajnu napetost, pa ne može prijeći u naviku kao odluka za brak. I samo „izuzetan čovjek" ima prava na takvu negativnu odluku. Osim moralno-pozitivne i moralno-negativne odluke, ima još jedan „idejni" odnos prema braku: odlučno-nemoralni „zavadjački". No ima sijaset ljudi koji nemaju ni dobre ni zle odluke, nego se samo zaljube, žive u zaljubljenosti, onda to čuvstvo jenjava samo od sebe, onda prestane, onda se zaboravi, onda udri Jovo na novo, i tako dalje, do pred starost ili čak u starost.

Kao primjer takvog polutanskog živovanja navodi naš pisac — Goethea, „onakva, kakvim se sam prikazuje u Dichtung und Wahrheit. Njegov me se lični istinski život ne tiče ; o tom se uzdržavam od sudjenja". Ta je rečenica važna ; u Filosofskim Mrvama obrazloženo je genijalno, zašto čovjek nema prava da sudi o drugom bez ovakva ograničenja. Estetski izraz, kao što je Dichtung und Wahrheit, spada u krug tudje kritike ; skrivena nutrina svakoga pojedinca spada samo pod sud njegov i božji. Evo tog dopuštenog suda o Goetheu prema Frideriki Brion, kako je on sam opisao tu stvar. On nije zavadjač, za to ima i suviše viteštva u njemu. Ali to nije baš samo pohvala : etički je ta viteška ćud niža od niskosti zavadjačke, jer uopće ne dolazi do odluke ; demonička je odluka zavadjačeva bar u toliko etična, u koliko je etički nevaljala. Ali svijet ne sudi tako, i suviše lako prašta ovakovu neodlučnom polutanu. „Ta on je zaista zaljubljen ; a onda, lija, onda mu se ohladi žar. Nije se namjerio na pravu. Te tako odlazi na pristojan način. Pô godine kasnije umije da to prikaže sa dobrim razlozima kao nešto razumno, malo ne hvale dostojno : da ne bi bilo ispalo dobro, ona, kao seoska djevojka, ne bi pristajala u grad ; preveć je strasti bilo u toj vezi, a to ne istraje do kraja, itd. itd. Jer čim se čovjek upusti u takvo razlaganje, ne će mu nikad usfaliti razloga. I tako, pomoću pola godine i pomoću perspektive, postaje od činjenice ljubavi naprosto dogadjaj, a to je impietas spram ljubavi, i nepošteno spram etike i satira nad samim sobom". Moglo bi se misliti, e su „one" davale povoda takvom ohladjenju ; ali ne, sam ih Goethe crta tako, da nijedna od njih, a najmanje Friderika, ne opravdava mišljenje, da je „prešla iz tragedije u vaudeville". Šta više „ako je bezazlena seoska ljepotica bila tako nesrećna, da krivo shvati Njegovu Ekselenciju, ali je ostala sebi vjerna", onda je ona napredovala iz idile u tragediju. A naprotiv, ako je njegova Ekselencija imala nesreću, da sebe krivo shvati, i još bila do skrajnosti nesrećne ruke u pokušaju da stvar popravi, onda je on prešao iz tragedije u vaudevile. „Pjesnik u Dichtung und Wahrheit ne dolazi do odluke, ne postaje ni muž ni zavadjač (niti se, možemo dodati, odriče) nego postaje — znalac". Kad se god nadje u kritičnom stanju, on „saskoči", udalji te životne prilike od sebe, napravivši od njih pjesničko djelo. Ta pojava u ostalom nije rijetka, samo što se kod nekoga pokazuje sa više, kod drugoga sa manje pjesničkoga dara. Čovjek kao prirodno biće podvrgnut je požudama i voli udobnost, želi, da umakne etici. Zločinci i melankolici često pjesnikuju na taj način. A što jedan otud stvori pjesničko remek-djelo, a drugi glupost, to je razlika estetska, ali nije etička. A etika je nepodmitljiva. Time nije rečeno, da je uopće nemoralno opjevati nešto iz svoga života ; nemoralno je samo stvoriti razmak izmedju sebe i doživljaja, pa pomoću toga razmaka pretvoriti doživljaj, čin, u „pjesnički" dogadjaj, praktični problem u teoretski.

Ovi dosadanji stadiji opominju na „Ili — Ili". I tu i tamo najprije uzaludna želja za estet-

skom neposrednosti, koja je već propala, čim se reflektira o njoj. Komu treba neka naročita sprema za uživanje momenta, neki osobiti položaj dvorane za simpozij, osobito uredjenje, za koje se unaprijed odredjuje, da se ima uništiti, čim „momenat" prodje — čovjek, komu to treba, taj je već, htio ne htio, izbačen iz carstva neposrednosti. Assessor Wilhelm — oprostimo mu nekoliko dosadnih tirada, u kojima se ispoljava nesposobnost dubokoga patnika, da igra uloge ograničena srećnika — pozna neposrednost, ne zabacuje je, ali traži uz nju odluku; odluka za brak samo je poseban slučaj one velike odluke, koja je u I l i - I l i nazvana izborom sebe. Ali to još nije posljednji stadij. Nad etikom — odnošajem spram Općenitoga, stoji religija, odnošaj spram Apsolutnoga. U taj nas uvodi patnička istorija, već spominjana povodom vjeridbe Kierkegaardove, K r i v i l i n e k r i v !

„Izdavač" je fratar Taciturnus. Rukopis je slučajno izvadjen iz jezera, koje se polako ali neprekidno smanjuje pred napredovanjem kopna. Mjehur se diže kad vade kutiju: voda, kao zatvorena duša, uzdiše, što joj se otima njena tajna. Kutija je zaključana, otvori je silom, — ključ je u njoj. Fratar Taciturnus, predajući rukopis svijetu, želi, da se o njemu ne pišu prikazi, ni sa spoznanjem, ni sa priznanjem, ni sa neznanjem.

To je Quidamov dnevnik, započet godinu dana pošto je prvi put vidio „Quaedam". Pisao je u nj sad o ponoći, — refleksije o sadašnjem, — sad iza jutra — bilježeći ono što je bilo lane u isti dan. Može se dogoditi i ne baš plitku čovjeku, da zapne već na jednoj od prvih stranica, da baci knjigu, rekavši sa dosadom: „ta to je samo bolesno piljenje u jednu te jednu točku!" — ako mu Kierkegaard inače još nije poznat; ako ga je već nešto znao, ne će to učiniti.

Quidam vidi, da ga veselje neposrednosti ne može zaraziti, a ne želi da sam zarazi Quaedam refleksijom. Pokušava, da u religioznosti nadje zajedničko ishodište. Čitaju nešta religiozno. Ona sjedi do njega i on ne zna šta se zbiva u njoj; ali mu je nesnosna misao, da bi ona njegovu duboku potresenost Bogom mogla pripisati ljubavi prema njoj. I sviće mu, da on može živjeti bez nje, ali bez religije ne može. Jeza ga hvata, kad vidi, da je neposrednom čeljadetu svejedno ono, što je njemu teško pitanje: kako se lomi zraka misli u sredstvu jezika i — — Osrednjem bi čovjeku mogla doći misao: „pa neka utječe na nju, neka joj „razvija duh." Ali Quidam, Kierkegaard, danski Sokrat, zna, da nema grješnije oholosti nego kad čovjek misli da može drugom dati ono bitno i da je zabluda (grijeh) gledati u nekoga sa erotičnom obmanom kao u učitelja, spasitelja. (Divno je tu misao razradio kasnije). Quidam ne sudi nikom, ali se može diviti samo onom, priznavati samo onoga, koji d a n j u m i s l i o k a t e g o r i j i s v o g a ž i v o t a, a n o ć u s a n j a o n j o j (da prema tome i radi, to se razumije samo sobom). Ne sudi nikom, ali već svaka eksistencija, koja nešta hoće, koja se odlučuje, koja bira, koja živi u kategoriji, sama sobom osudjuje onoga, koji živi bez volje, bez odluke, izbora, kategorije. Quidam zna, da se čovjek može spotaći pa ispuniti svoju kategoriju, ali zna i to, da on ni u tom slučaju ne bi išao pod okrilje običnoga brbljanja — u svagdanjem životarenju i u nauci — o „ne samo nego i" i „manje više" i do „izvjesnoga stepena". Jer kad čovjek u trenutku slabosti ispusti kategoriju, onda ona njega drži i sudi, i tako opet ostaje njegovom kategorijom. Quidam živi beskrajnom strašću slobode. Sve može žrtvovati, samo ne ono duboko disanje duha. Jer bez toga nije. Pojedinac ima bitno posla samo sa sobom. Njegovi su spoljašnji čini samo izraz te duboke usredotočenosti. A što će „stvoriti" u spoljašnjim svijetu, to mu ne može, ne smije biti prva briga, jer to ne zavisi od njega i jer on nikada ne može znati, gledajući spolja, šta treba, šta ne treba, šta je dobro, šta zlo, to jest, kako je što djelovalo. Stoga je glupo z a h t i j e v a t i od čovjeka, kao dužno t, da „djeluje". Ta spoljašnji uspjeh nije čista posljedica unutarnjeg nastojanja, nego neka mješavina od Bog te pita čega. Pa kako se može zahtijevati od čovjeka da „ima sreće"!?

Ko to spozna, bit će skroman, pa ma kako darovit i „moćan" bio; ali ne će biti zavisan ni od

koga, ponizan ni prema kome, ma kako neznatan bio, jer zna, da to isto vrijedi i za sve druge pojedince, sjajne i nesjajne, one koji to znadu i one koji to ne znaju. Ne smije nas u tom varati pogled na istorička lica. Ta nam izgledaju. u perspektivi vijekova, gotova, zaokružena, a u eksistenciji, u životu vremenskom radi se o postajanju. U vremenu radi na s e b i, a u vječnosti ćeš vidjeti, šta je Bog napravio iz dodira svih tih „ja".

Državnk može uvesti bolje gojenje ovaca ; ali ako mnije, da može uvoditi ili ukidati religiju, smiješno se vara. Tako se vara i onaj, koji hoće da propovijeda istinu „neposredno" i stiče „učenike". U bitnom niko nema, ne može imati i ne smije misliti da može imati učenika ili učitelja. Ko to zna, taj suzbija tu opasnost time što kazuje istinu u obliku protivurječja, i r o n i č n o. To je dosljedno radio onaj, po kojem su tu ironiju i nazvali. Sokrat. Tako se i Quidam „pretvara" pred Quaedam, (Kierkegaard pred Reginom Olsen), to jest gradi se površan, da je oslobodi odanosti prema njemu. U Sokrata je jedinstvo komike i tragike, ali to jedinstvo nije estetska kategorija. Sokrat baš zato nije nikad smiješan u svom patosu, jer ima „vim comicam" ; i baš zato njegovoj ozbiljnosti ne treba nikakav — popovski ili profesorski — aparat. Da je uopće moguća istinska ozbiljnost bez „vis comica", bili bi vrlo glupi ljudi najozbiljniji. „Vis comica" je oružje, kojim se smije služiti samo onaj, koji ima isto toliko patosa koliko komike. Ko hoće da barata njome, a nema isto toliko patosa u sebi, postaje sam smiješan.

Tako se zatvorio Quidam u se, kao u ćeliju sa rešetkom na prozoru. Pa ako sada dodje sporazum sa Bogom, bar će znati, da to nije primljeno izvana, naučeno, — jer je rešetka izmedju njega i drugih ; a ta ga rešetka čuva ujedno i od toga, da ikom izbrblja taj sporazum sa Bogom. Tako prelazi u stadij religijozni.

„ . . tako je milostiv i bogat život i što manje imaš, to više vidiš. Uzmi najjadniju knjigu što je ikad napisana, ali je čitaj sa svom strašću misli, da je to jedina knjiga što ćeš je ikad čitati : i iščitat ćeš iz nje naposijetku sve, to jest točno onoliko, koliko je u tebi samom ; a više ne ćeš iščitati ni iz najbogatije knjižnice najboljih knjiga". Ta „jedina knjiga" bila je njemu Quaedam ; tako je on vidio mnogo toga, što možda ne bi ugledao, ma koliko svijeta prošao.

Sada se Quidam ne boji više ni svoje melankolije ; zna, da treba samo proći do kraja crne sne njezine. I kao u tajnu proročišta gleda on u v r i j e m e, u zagonetnu mudrost, da treba živjeti tako, kao da je došao posljednji dan, a ujedno, kao da je to prvi u dugom nizu godina. Sa najvećim se oduševljenjem zamišlja u božju ljubav, ali to nije ljubav dobroga tate, što sjedi na nebu pa uslišava želje mile djece, ako ga lijepo mole, a katkada i bez toga, a onda se opet ušćudi pa ne koristi nikakva molitva. Znači u kršćanstvo unositi židovstvo, obični kukavičluk i mekoputnost, ako se misli, da se kršćanin svojim odnošajem prema Bogu može osigurati od strahota životnih ; i gadno je, nisko htjeti čovjeku „prištedjeti" strah od strahote. Šta znaju takvi ljudi o strahoti ! Ko hoće da bude velik na zemlji, taj mora nastojati da strahotu smetne s uma, jer bi mu inače, cilj izgubio veličinu svoju. Ali ko hoće Boga, taj mora promisliti misao o strahoti do kraja ; kroz neumitno jasnu spoznaju, da mu se svagda može dogoditi baš ono, čega se najviše boji, mora proći u mir beskonačnosti, uvrstivši tu misao u svoje uvjerenje o božjoj ljubavi.

No sve je to tek nepotpun izraz onoga, što se u njemu dogadja. „Ovo što pišem, nije moje najskrovitije mnijenje". „Ali me to što sam napisao, podsjeća na ono što se uistinu u meni zbivalo".

Sada se obraća na čitaoca sam Frater Taciturnus, tumači mu razliku izmedju „psihološkog eksperimenta", kao što je istorija patnje Quidamove, i poezije. Poezija je izraz neposrednosti; stoga nesrećna ljubav može biti predmetom poezije samo onda, ako ta ljubav sama nije dijalektična, to jest, ako nema zapreka u sebi, nego samo izvan sebe. To isto vrijedi za svaku strast, koja postaje predmetom pjesničkoga djela : ako, n. pr., junak rodoljublju žrtvuje ljubav, onda on nije junak nesrećne ljubavi, — koja je u njemu postala dijalektična, — nego junak rodoljublja, koje u njemu nije dijalektično. Junak se svagda mora zvati junakom one strasti, koja u njemu

nije dijalektična. Poezija istina poznaje neku refleksiju, ali samo takvu, koja je izazvana nekim spoljašnjim otporom. Ali kad sama neposrednost sva bude prožeta beskrajnom refleksijom, onda ode neposrednost i prestaje vrijeme za poeziju, i u životu pojedinca i u razvitku jedne kulture.

Ali jao, ako neposrednost prodje a ne dodje religioznost. Jer neposrednost je prekrasna, religioznost je beskrajno viša i divnija, a sve što je izmedju njih samo je „koješta", ma kako veliku ulogu igralo u svijetu. Kad se dakle neposredna strast žrtvuje kakvom „proračunu" — što se često kiti visokim riječima o dužnosti, svladavanju sebe itd. — a ne religioznosti, onda to nije uzvišeno, nego samo bljutavo.

Što je neposrednosti poezija, to je beskrajnoj refleksiji „psihološki eksperimenat". Taj ostaje po smislu nejasan onom koji je u neposrednosti, ma kako mu jasan bio u izražaju. Po misli e Sokrat, jedan od najnepopularnijih ljudi, premda je po izražaju jedan od najpopularnijih. Obratno, ko god govori žargonom, ljekarskim, mornarskim, slikarskim, lovačkim, nepopularan je u izražaju, dok mu je misao pristupačna svakom, čim mu se same riječi razjasne. Estetika pretpostavlja, da se nutrina i spoljašnost mogu mjeriti jedna o drugu, da su komenzurabilne, stoga ona može prikazati neposredno razumljiv rezultat; područje religioznosti je nutrina, stoga se rezultat tu ne može spolja ustanoviti. I kako se tu uopće može govoriti o rezultatu, kad religioznost ne da čovjeku ni da sebi uobrazi da je gotov? Vjerovati znači plivati. Kao što je besmisleno htjeti plivati na kopnu, tako je i obmana ako se vjera podupire rezultatom. Vjera baš izvodi čovjeka na pučinu. Ograničenom biću, kakvo je čovjek, dano je najviše da gleda u beskrajnost neznanja, dakle negativna beskrajnost. Takav čovjek pliva neprestano nad dubljinom od 70.000 hvati, do poljednjega trenutka. Radi se o tom, da se nauči biti miran i vedar na toj pučini, a ne da se vrati na kopno. Tu ne može niko da jamči za drugoga, svak pliva sam. Do takve se religije ne dolazi nesrećama spolja, udarcima iskustva, nego tako, da se čovjek, odoljevši svim udarcima izvana, sruši sam pod sobom. Mnogoga su proglasili religioznim junakom, jer se oduševljavao za crkvu, kao Rimljanin za svoju državu; ali to znači: ispitali ga iz estetike, a dali mu svjedodžbu iž religije.

(NASTAVIT ĆE SE.)

FEUILLETON

PROLJETNJE ŠETNJE. Bazamo po zavojima neravnih poljskih putova ostavljajući sve više za nama vitke tornjeve prvostolne crkve i snijeg bijelih rastepenih kućica i villa po podnožju zagrebačke gore. Sunce je zlatno i toplo kao u svibnju, vjetar čarlija, a na modrom nebu plove bijeli oblaci. Od njihovih sjena bregovi se pokriše tmastim modroljubičastim mekanim sagom, a sunčani traci daju brončanu patinu. A oblaci plove, plove siječući bjelinom svojom daleko plavetilo neba...

Sa vlažne zemlje uzdiže se bijela para i titra na sunčanom zraku, a opojni teški miris zemlje, pa tanahni dah proljetnoga cvijeća lijega na grudi.

Dà, to je proljeće! Najljepše doba godišnje ne samo po prirodi, zemlji, nebu i suncu, već i najugodnije, opominjući sočnom svježinom svojom na mladost, na sreću i radost čovječjeg života. Vje no mlado proljeće stare naše majčice zemlje! Pa dok se priroda svakom godinom obnavlja, proživljujući godimice novu i svježu mladost jednog starog života, mi ubogi stanovnici našeg malenog planeta, samo jednom uživamo čare mladosti i to tek kratko vrijeme. Kratko ne samo po trajanju, već dvostruko kratko, jer nijesmo kadri najraniju mladost cijeniti, pa tek u starosti bolno se sjeća svatko jednog odsjeka u vlastitom životu, što izginu mahom kao radost, sreća, sanja...

Nijesmo li, kao i ovo proljetno stabalje, što se posu pupovima i zelenim kapljama budućeg lišća; kao ove voćke, što mirišu lijepim cvatom kao snijeg, liljani i nevinost ili što se okitiše dražešću ružičastih i crvenkastih latica, tanahnih i nježnih kao dah mlade djevojke ili poljubac nevinog djeteta?

Nije li život naš kao ovo drveće? Ne nosimo li u duši našoj cvijet proljetnih sanja i drhtave ružičaste latice sreće, što se, ah! tako lako otkinu? A ne strese li vjetar života cvat taj s duša naših i ne nosi li ga nekud u beskraj, u neznano? Tek to cvijeće nitko nam više ne vraća- i nestane li zadnjeg cvijeta, ostajemo kao golo i tužno jesensko granje...

Prolazimo kraj zgrbljenog starca, što nesigurnim korakom crnicu zemlju gazi i laganim zamasima sjeme baca Starac sijač! Gdje mu je sada sin, što je još lane gazio ove naše poljane i zrnca rasipavao pokretima moleći crnu zemlju, da ih ljubavlju primi i obilnim plodom vrati? Gdje je to ispunjeno čvrsto tijelo sa malko raširenim nogama i oblo ispruženom rukom? Gdje je taj Meunierov sijač? Hrvatski sijač gdje je?...

I sjećamo se onih snažnih bataljuna, što opremljeni za boj jučer i prekojučer i svakog gotovo dana idu ulicama grada praćeni veselim akordima vojničke glazbe i teškim suzama ostavljenih. Bože, kako li veselo lepršaju naši crven-bijelo-modri barjaci u rukama Hrvata, što stisnutih usnica i lica kamenoga kreću u susret strahotama rata, što su na putu u neznano. Koga će od njih susresti Smrt, presjekavši mu nit života i zapriječivši daljni put? A glazba udara nesmiljeno veselo kao da se ide na pir i bukom svojom nadglasuje uzdahe nesrećnih matera, žena i djevica i ti zvukovi kao da bi htjeli rastjerati svu tugu i sve oblake, što se nadviše na čelima i onih, koji odilaze kao i onih, koji ostaju. Bubanj i činele sve jače udaraju i udarci njihovi kao da se u mozgu osjećaju, a za onim veselim barjacima muklim koracima stupaju stotine, stotine osuđjenih na smrt i slavu... To je sada jedan hodni bataljun, jedan broj, kojim će se raspolagati, jedna masa, koja više ne smije, da ima srce, čuvstva, brige, veselja; jedan broj, kojim se tek računa, koji je prestao biti dionikom ovog života, i kod kojeg se više ne pita za oca i mater, za ženu i djecu, za dušu i bolove bijednog srca. A glazba udara, udara... Nesmiljeno, kruto... I sin starca sijača otišao je tako jednog dana, ostavivši te rodjene poljane, na kojim je godinama živio, ostavio je kuću i ognjište prepustivši ih kao i zemljište svojoj sudbini. A u ostavljenim potleušicama kukaju starci, žene i djeca. O kada će se, kada vratiti?...

A to nebo modro je kao i svake godine, zemlja isto tako miriše i oblaci se isto tako nekud žure... I čežnjom u srcu i tugom u očima gledamo te bijele oblake; oh, tako bi bilo lijepo živjeti, da smo kao ovo proljetno cvijeće ili kao ovi oblaci... I nad o n i m a tamo negdje nadvija se ovo modro nebo i njihove oči negdje možda sada gledaju te bijele oblake i tužno se svraćaju na stranu onu, gdje ostaviše dom i domaju. Kako bi bio lijep život, a kako je opet nesmiljen!...

Medjutim dodjemo do sela Dužica, udaljenog nekoliko kilometara od Zagreba, i prolazeći širokom seoskom ulicom pada u oči kućica sva iskićena bojadisanim drvenim rezbarijama. Pristupimo bliže i pročitamo nad malenim drvenim vratima „Vila Ida", a malo više stihove:

Tukaj notri sam stanujem
Meni še odmeren čas
Kar življenja se radujem
Slovenske pesme širim glas.

Sav začudjen promatram, kad no li nas preko oniskog plota pozdravi starac lijepe bijele kose i brade, pozivajući da udjemo. Udjemo. Od iznenadjenja morao sam stati: sve puno, puno cvijeća sviju boja i sviju mirisa a zidovi kućice išarani ornamentima i rezbarijama. Nad ulazom u sobu opet pročitam:

Ljubim samoto, sam rad le živim
Starosti dneve v mlade budim
Tu se ne motim sam samcat sam
Čekam na čas ko sodni bo dan.

Starac sav veseo vrze se oko svojih gostiju pokazujući nam vrt, sobu i svoje rezbarije pričajući uz to svoj život i prekidajući se svaki čas uzvikom: oh, mladost, mladost...

Ne poznate li Vilu Idu, malenu seosku potleušiccu i njenog vlasnika Slovenca i zanosnog Slavena Davorina Stopara otputite se u Dužice, ne će Vam biti žao! Upoznat ćete čovjeka što je našao sreću živeći sa pticama, cvijećem i oblacima, s njima živi i njima pjesme pjeva i tako provodi dneve svoje.

Začudio sam se, našavši toliko smisla za život u tog priprostog čovjeka, što kao željeznički stražar ode „u mir" i sagradivši si sam rukama svojim kućicu i namjestivši u nju najpotrebnije pokućstvo, djelo vlastitih ruku, obradjuje vrt i zemlju i misli o svrsi života i cilju života i o svim problemima, koji ljudstvo od vajkada muče. I taj čovjek (željeznički stražar u miru!) došao je ne naukom ili potrebom, već vlastitim mozganjem do istih rezultata, do kojih već mnogo prije njega dodjoše Horac, pa Rousseau i Jasnopoljanski filozof, pjesnik Tolstoj!

Ili zar nije čudo, kad se nadje čovjek, koji u takim prilikama pjesme pjeva i pročućuje, našavši kao sv. Franjo Asiski, da mu je vjetar brat, voda sestra a ptice i cvijeće drugovi?

Eto, ovu pjesmu nadjoh na njegovom stolu:

Zima in ptice.

Oj sirote pevke ptičice
ste bose brez odeje,
zima je, ni hišice,
ni peči, da ogreje.

Snegam mete, burja brije,
gladne ste in žejne,
lahko perje telo krije,
to mužno je trpljenje.

Zmrzlo sve nesnosni mraz
bi rade se ogrele
streha, da bi krila vas
prav bile bi vesele.

Na mojem vrtu hišica
za vas je nasajana
je postlana mehka posteljca
se življenju najde hrana.

I zaista u njegovu vrtu nalazi se lijepa, mala kućica za ptice, kojoj ptičice rado i uvijek doliječu, a Davorin ih čeka i razgovara s njima, pun ljubavi za njih, kao da su mu djeca . . . No Davorin Stopar čuva takodjer jedno blago, od kojeg se ne bi ni za šta rastao. To je njegov portret u prirodnoj veličini, što ga naslika pokojni Josip Račić. Velika je to uljena slika, možda najbolje djelo, što je ispod kista Račićeva izašlo, a prikazuje starca Davorina Stopara, gdje sjedi u sjeni sjenice kod stola. U toj slici ima toliko sunca, zraka i sjene, zelenilo tako je sočno, a sam starac tako živ, da se čovjek ne može dosta nagledati i nadiviti tom portretu. Radjen je u širokim plohama, energičnim potezima kista i svojim vedrim i živim bojama u pleinairu silno se razlikuje od ostalih Račićevih slika, koje su radjene više u Rembrandtovoj maniri tamnih i zagasitih sjena.

I zašavši u polja Davorin nam Stopar priča o svom prijatelju Račiću, o zlatnom, slaktom dečku Jožici, (kako ga zove). I pokazujući nam putove, kuda je pred jedno desetak godina hodao Jožica, njegove se oči pune suzama.

Sa koliko nada, vedrih, v likih otišao je Račić u svijet i kako li je tragički i rano zaglavio! Bijaše najprije šegrt u litografiji Rožankovskoga, no u duši nosio je već tada sanje umjetnika i život sav svoj ispunio je bojama i nacrtima. Ali otkuda njemu, tiskarskom kalfi Jožici sa mršavom tjednom plaćicom novaca za boje, platno, pa tek za školu? No talenat njegov ne ostade sakrjt, zauzeše se za nj i on ode na nauke i već bijaše na putu, da postane veliki umjetnik, kadno li ga jednog dana nadjoše mrtva u nekoj zabitnoj pariskoj ulici. Priča se, da ga apaši ubiše.

Navršivši jedva dvadeset i četiri godine sahraniše ga u Parizu mjeseca travnja god. 1909., a Hrvatskoj ostade tek nekoliko vanrednih slika i spomen na jedan veliki, izgubljeni talenat . .

Već se spuštao sumrak, kad se oprostismo od tog milog starca i kroz daljinu svjetljucahu već kao malene zvjezdice, luči Zagreba.

*

I sada čini mi se, k o da slušah riječi starozavjetnog proroka sjećajući se naših razgovora, što ih vodismo o sudbini domovine i njene budućnosti. „Ne očajavajte na sebi i na Hrvatskoj. Izgradjujte sebe i izgradit ćete domovinu". Tako govoraše starac. Da, izgradjujmo sebe i ne očajavajmo na sebi, budimo pravi i vjerni sinovi majke nam Kroacije i jednom svanut će i Uskrs naše nacije!

I već kao da slušam uskrsnijeh zvona zvuk, kako u velikim i širokim valovima plove preko daleke ravni i vlažne poljane, šireći oko sebe svečanu tišinu i žalost ovih dana, a ostavljajući iza sebe tanahni dah proljetnog cvijeća i težak, opojan miris, naše zemlje, naše hrvatske zemlje . . .

BRUNO ŠTEINER

NAŠI KLERIKALCI I LITERATURA. Otkad je nastao rat misle neki otpaci u veliko zamišljene klerikalne stranke, da mogu ratno stanje, koje je proglašeno većim dijelom Hrvatske, iskoristiti u svoje stranačke svrhe. Te su svrhe: umjetnost i njezinu slobodu zatvoriti u crnu vreću kute. Ne čudimo se tome ni najmanje, jer se takvim poslom od vajkada bave klerikalci u svim zemljama i medju svim narodima i čitavo pristajanje njihovo uz vlasti ili ustajanje protiv njih nije no pošljedica časovite psihološke dispozicije t. j. imade li vlast volju, da se dade od klerikalaca izrabiti ili to od sebe odbija, imade li vlast volju da sputava slobodu kulture ili je pušta da se sama slobodno razvije i da je upotrijebi u unapredjivanje države i naroda. Mi se — kako rekosmo

— tome ne čudimo, a ne čudimo se ni tome, da ni civilne ni vojne oblasti nisu bile voljne da nasjednu našim klerikalcima, koji su digli od natrag nekoliko tjedana i kuku i motiku na naše kulturne zavode i na neke od naših umjetnika, i na strane književne produkte. Dok su prije neorganizovani klerikalni elementi, posakrivši se iza tapeta narodne tradicije, navaljivali na našu hrvatsku domaću produkciju, očepivši si pri tom svoje uslijed šupljine elastične glave, dotle su sada — poučeni iskustvom da tako ne valja navaljivati — počeli svojom križarskom vojnom protiv kazališta. Moguće da ta navala i ne proizlazi iz klerikalnoga uvjerenja, nego je pošljetkom mišljenja, da bi u upravi našega kazališta moglo doći do promjene, pa bi bilo podesno, kad bi se tom prigodom jednom kampanjom mogao proturati — ako ne čisto klerikalni — a ono bar čovjek, koji jedno uho priklanja željama klerikalnih elemenata. Motiv je ovaj doduše ne baš osobito pametan, ali kad se radi o klerikalnim motivima mora se vazda računati sa takovim i nižim motivima. Tako su naše klerikalne „Novine" u dva navrata navalile na našu kazališnu upravu poradi dvaju komada, koji su bili u nas prikazivani: Aristofanove „Lysistrate" i Schönherrovog komada „Žena vrag". Nisu se medjutim naši klerikalci zadovoljili sa pukim navalama u svojem bulvardskom dnevniku, već su što više predali Nj. Preuzv. g. banu dru. Ivanu barunu Skerleczu dne 18. ožujka predstavku po posebnoj deputaciji, u kojoj se navaljuje na kazališnu upravu radi prikazivanja Aristofanove drame, pa da se tobožnji nemoral ove drame uzmogne bolje podcrtati, a jasnije protumačiti, kako se je kazališna uprava mogla odlučiti na prikazivanje takvoga dramskog djela, veli se u predstavci medju ostalim: „Pa ako svi znaci ne varaju, zemaljsko kazalište odavna već propagira nemoral i kao da je postalo odgojilište nećudorednosti, kao da je zadojeno u tom pogledu protivjerskom strujom, a za njim se povedoše svi kinematografi i stanovita štampa ; a uspjeh vidimo u javnim izlozima, kao da se složiše bjesomučno da hrvatskome narodu potkopaju vjeru i moral, da time nestaje ugled i štovanje vlasti". Ova izreka prilično je jasna, a i adresa sa onom prijetnjom o potkapanju autoriteta oblasti prilično je jasna. No to nije sve, u daljnom se toku ove predstavke veli i ovo: „Preuzvišeni gospodine i smjernom ovom predstavkom molimo Vas, da svojim ugledom i v l a š ć u ne biste dopustili, da se čestitome hrvatskome narodu dira u religijozna čudoredje i vjeru, koju mu pradjedovi namriješe. Hrvatski narod se vazda junački ponio i vjeran bio kralju i domu, a i danas hrvatske čete polaze iz Zagreba pune žive vjere, urešene slikom presv. Srca Isusova i Majke Božje i okrijepljene kruhom nebeskim u sv. pričesti". Tendencija je ove stavke još jasnija, nego li ona u prije citiranoj. Hoće se pod svaku cijenu dvojako postići, ne upali li predstavka kod civilnih oblasti upalit će kod vojničkih Pomislite samo pedeset predstava Aristofanovih ili običnih u sezoni i oni isti vojnici, koji ne mogu čitave sezone u kazalište, jer nisu u Zagrebu već u streljačkim jarcima po Karpatima, Galiciji i Bukovini, koji ni ne znadu za ovaj komad, ti će najednom bežičnim brzojavom izgubiti vjeru, a š njome i otpornu snagu i bježati.

Nije nam ni na kraj pameti braniti sadanju lošu i neumjetničku upravu hrvatskog zemaljskog kazališta, ali najodlučnije moramo odbiti prijekor, da je naše kazalište rasadištem nemorala. U nekoliko navrata kazališna je uprava svojim amerikanizmom u mijeni repertoira i s njim spojene reklame neoprezno turnula u novine riječ: samo za odrasle, no to je bila više naivnost nego hotomično isticanje nemoralne sadržine komada. Uprava je tim htjela samo upozoriti, da se ovakovi komadi ne bi posjećivali po mladjoj publici, koja bi ih mogla krivo shvatiti i tumačiti. Komada, koji diraju u religijozni osjećaj, kazališna uprava nije davala, naprosto poradi toga, jer takovih komada nema. Velika dramska umjetnost kao svaka druga, tako je spojena sa religijoznošću čovjeka, koja počiva na dnu svačije duše, da naprosto ne može da se o taj osjećaj ogriješi. No gospodi klerikalcima stalo je do toga, da se ne dira u ljudske uredbe unosno-organizovane crkve, da se ne dira u pozitivnu vjeroispovijest — a to je nešto posve drugo od religijoznog osjećaja. Da je tome tako, vidi se već po tome, što su ti isti faktori, koji su znali sklepati famoznu predstavku na bana i zbubnjali deputaciju, bili ojunačeni prvim svojim uspjehom, kad su spriječili prikazivanje talijanskog komada „Kardinal Lambertini".

Medjutim Aristofanova drama nema one sadržine, a ni tendencije, koju joj podvaljuje klerikalna družba u nas, već imade posve pacifistički karakter. To su klerikalci vrlo dobro znali, ali nisu htjeli da znadu, već su tu zgodu upotrijebili, da navale na kazališnu upravu i da za sadanje labilne sedisvakancije u intendanturi iznude eventualnu promjenu na tom mjestu. Aristofanova „Lysistrata" pisana je davno prije Krista i osnutka katoličke crkve i autor sjajne i vedre Helade doista nije kriv, što nije bio tako sretan da bude članom „Kola hrvatskih književnika", abonentom „Prosvjete" i trećorecem. Moguće da bi onda pisao onako glupe romane kao Kovačević. Ali ono što je Aristofan tek zamislio, suponirao to su dvije hiljade godina kasnije proveli ne kršćani, koji su izgubili svoj kršćanski osjećaj i autoritet pred katoličkom crkvom, već zastupnici te crkve sami. Kad je ono biskup Döllinger zajedno sa Strossmayerom, Dupanloupom i Schwarzenbergom ustao protiv nepogrješivosti papine, katolički su svećenici u dijecezi Döllingerovoj sa ispovijedaonice, sa propovijedaonice i svakom drugom p r i g o d o m p o z i v a l i ž e n e, č i j i s u m u ž e v i p o t p i s a l i D ö l l i n g e r o v u v j e r o d a j n i c u, d a i m u s k r a t e — r e c i m o n a j i n t i m n i j i s p o l n i s a o b r a ć a j. To je historijska činjenica, koja se ne da poreći. Svećenici su dakle pozivali zakonito vjenčane žene da uskrate muževima ono, što ni po kanonskom ni gradjanskom zakonu ne smiju uskratiti izuzamši neke taksativno navedene okolnosti, u kojima većim dielom i prestaje

bračna zajednica. Medju ovim okolnostima vjersko uvjerenje nije navedeno. To što je Aristofan dakle samo in thesi i poesi pred dvije tisuće godina zamislio, a na što naši klerikalci navaljuju, to su njihovi pastiri in praxi provodili pred četrdeset i pet godina, a o tome šute ti „zmajevci" „Kolaši", trećoreci i što sve nisu u svojim klerikalnim organizacijama ; „Mundis o nnia munda" — čini se ne može se ni na deputaciju ni na onih stotinu odličnih gradjana primijeniti.

No kampanja protiv Aristofanove drame „Ly zistrata" nije još bila ni završena, kad je ista klerikalna družba započela drugom jednom kampanjom. Ovog puta s lijepom dramom Karla Schönherra „Žena vrag". I ovdje su „Novine" otvarale ofenzivu protiv kazališne uprave. Istim prijevodom sadržine komada prema kršćansko-socijalnom „Reichpost"-u kasale su ove novine da otmu kazališnoj upravi prihod, dovodeći to u vezu sa sljeparijama kod dobave za vojne potrebe u Budimpešti, jer uprava da izvlači iz džepa općinstvu novce nemoralnim komadima

*

U Osijeku ima jedan učo imenom Ljuboje D l u s t u š. On je član grafomanskog ili bolje reći tipografomanskog književničkog društva u Osijeku. Na ponuku je svojih prijatelja grafomana izdao u posebnoj knjižici svoju raspravu, koju je u „Hrvatskoj Obrani" napisao, a nosi ime „Dr. Franjo Marković, njegov život i rad". U toj knjižici, za koju Ljuboje Dlustuš veli da ju je napisao od usum publicum nec non proprium, a na temelju svojega trajnog zanimanja, kojim prati sve pojave hrvatske lijepe knjige (Odgovor Dlustušev „Kritiku" u „Novinama"), imade 65 stranica. Od toga je 6—15 stranica biografskih podataka preštampano iz knjige Milana Grlovića: „Znameniti Hrvati". Od strane 22.—38. iznesen je govor Markovićev o zakonskoj osnovi glede ustrojstva nadzora pučkog učiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji izrečen u Hrvatskom saboru. U pošljednjem poglavlju „Marković kao pjesnik" imade najmanje šest stranica na brzu ruku u tekst uklepanih citata iz Markovićevih pjesama i djela. Dakle 33 stranice baš polovica te knjižice nije od Ljuboja Dlustuša. A tek ona druga polovica. Pisac se tuži, i posve pravo, da naša generacija ne poznaje naših velikana, ali kako bi ih i poznavala, kad se o Markoviću piše ovako kao što Ljuboje Dlustuš o njemu piše. Markovićeva kat eksohen kontemplativno-filozofijska poezija prikazana je u toj knjižici na tri i po strane. Ako Dlustuš nije znao više o njoj, onda je trebalo da šuti. I u te tri i po strane pisao je Dlustuš o Markovićevom navodnom općem nazoru o svijetu, o njegovom estetskom kredu i o tome, kako on to u svojim djelima dovodi do vidljiva izražaja. Naravno i u tim trima stranicama nema pedesetak redaka, koji bi govorili o Markovićevim idejama i o njegovom nazoru o svijetu. Ali ovih pedesetak redaka pravi su uzor gluposti i neupućenosti u filozofiji i u prirodnim znanostima. Nije li upravo zamjerna smionost, kad sebi ovakav ograničeni duh dozvoljava, uzdižući Markovića, o modernim znanstvenim tečevinama kazati ovo :

„Pozivanje na rezultate novovjeke znanosti za potkrepu negacije moralnoga poziva ljudskoga i svih moralnih temelja ljudskoga društva nije ga moglo s m e s t i (l), jer onako prosvijetljeni duh, kakav je bio, bio je na čistu o tome, da svi dojakošnji pozitivni rezultati znanosti upravo protivno dokazuju".

Ovo je tako impertinentno presizanje jednog glupog pučkog učitelja, da bi ga trebalo „quia litteris corrumperet juventutem" staviti pod disciplinarnu istragu, a preventivna cenzura, koja plijeni neistinite glasine i vijesti, morala bi da plijeni i gluposti. Da je Dlustuš šutio i da se je držao jedne izreke, koju je napisao na istoj stranici, bilo bi bolje. Ta izreka glasi : „Pod kraj života napisao je svoju „L o g i k u", uvidjevši bez sumnje koliku smutnju u dušama čini baš nepoznavanje elementarnih zakona ljudskoga mišljenja".

No kao što je drzak u iznošenju neistina moderne filozofije, tako je neupućen u Markovićevo pjesničko djelovanje. Marković je bez sumnje najveća dramska pojava u hrvatskoj književnosti tijekom druge polovice devetnaestoga stoljeća, pa evo što o tome Dlustuš piše: „Najživlje će Markovićeva uspomena dakako ostati sačuvana u njegovim pjesmotvorima. Njegov „Karlo Drački", „Benko Bot" i njegov „Zvonimir" ostaju u nas stalni klasični tipovi hrvatske historijske drame," pa onda dalje: „Po glavnom dijelu svoga pjesničkoga rada dr. Franjo Marković e p s k i je pjesnik". Prva je rečenica u tom galimatijasu da odredi znamenovanje Markovićevo kao dramatičara. To je sve što se o Markoviću kao dramatičaru veli. Nije li to upravo žalosno, da se ovako ignorira djelovanje Markovićevo kao dramskog pjesnika. Marković je baš dramatičar kat eksohen, koji je životu i ideji o životu i svrsi živovanja htio podati pjesničku lijepu formu. Tako je sebi zamišljao poeziju i njezinu zadaću, podredjujući ju velikoj ideji o izmirivanju protimba izmedju svijeta realnosti i svijeta ideja, koji potonji cijeni više od prvoga. Ta protimba i taj boj osnovne su ideje njegovih drama, a sujetima u dramskom ruhu zaodjenutim on samo hoće da potkrepi ovu vječnu manifestaciju života.

Kad bi bilo vrijedno, osvrnuli bismo se još podrobnije na ovu brošuru, koja je mogla samo u „Klubu hrvatskih književnika" u Osijeku naći svojega izdavača. Samo ćemo jedno kazati, da je upravo škandal da se na ovakav način hoće širiti poznavanje naše literature medju širokim masama naše publike, poimence medju mladeži, kojoj se ovakvim mrčenjem papira samo ukus kvari i polet ubija. Dosta je toga pedagogizma u našoj literaturi. Djeca u klupu, a školnici k ploči, pa učite djecu jedamput jedan.

*

PETAR PETROVIĆ: „ŠUMA". (Premjera u hrv. zem. kazalištu dne 3. veljače 1915.) Selo! Onaj, koji nije rodjen u njemu, ne zna, ne može znati, koliko se krije u toj riječi i bola i radosti i neke neodredjene čežnje za nečim uminulim, nečim, što se više ne vraća, a što

je tako lijepo, lijepo. Selo, ono naše malo selo, tamo u uvali ili na brdašcu, na prostranoj ravnici ili u gorskom sklopu ; selo naše, sa onim nagnutim, pocrnjelim krovovima, sa razgradjenim plotovima i starim vrbama, što su se prignule pod teškim udarcima vjetrova i što životare, kao slomljeni divovi pokraj potoka i potočića, prisluškujući žuboru vode ili klopotu mlinova ; selo, gdje su ljudi tako srasli sa prirodom, da znadu, što šapuće drvlje i kamenje i što zbori zvjerinje i ptice, gdje je sve sraslo u jednu dušu, u jedno biće ; selo, vrelo naše snage, života našeg! Onaj, koji je rodjen u njem, koji je proživio u njem najljepše dane života svoga, dane djetinjstva i mladenaštva, taj se više ne da, ne može da otkine od onih strana, gdje se miješa pjesma čovjekova s pjesmom ševe, s pjesmom potoka i oluje, gdje se iza oštra pluga ukazuje crna brazda. Onaj, koji je prisluškivao u ranu zoru onom tajanstvenom pričanju govedara ili konjušara (sjećate li se Turgenjevljeve Bježine livade?), koji je i sam, sjedeći uz rasplamsali oganj, šaputao o tamnim noćima, o nevidljivim dusima, što se kriju u oblacima, šumama, vodama, koji je zalazio u one guste šume, što vonjaju tako ugodnim vonjem natrula lišća i granja, taj ostaje čitav život seljakom, ostaje, jer ga je selo u se upilo, jer je sam dio toga sela, dio onog zasebnog života, što opaja, zanosi.

Eto, takav čovjek sa sela naš je Petar Petrović, vulgo Pecija. Selo ga je upilo, ono ga je sapelo, ono mu je napunilo dušu i srce i bolju i radošću i nešto ga sili, da razotkrije to srce, tu dušu, da je razotkrije pred nama onako iskreno, široko, kako ju je nekoć razotkrivao pod trepetljivim jasikama ili na pašnjacima uz stado ovaca, uz zvuk klepke. Iz te nužde, iz tog nutarnjeg poriva nastao je Rkač, nastala je Ruška, nastale su Duše, a sada evo nastade i Šuma, ona gusta, duboka šuma, sa stoljetnim jelama i smrekama, kroz koje duvaju vjetrovi kao neke otajne sile, što se veru i šuljaju oko svakog debla, svake grane i grančice, donašajući amo iz dalekih, nepoznatih strana i bolove i radosti, da ih domala opet odnesu nekamo daleko u nepovrat. Odoše vjetrovi, a iza njih eto, gdje se nečujno uvukoše u šumu tišine, što daju slutiti nešto novo, neočekivano. I med tim jelama i smrekama, što su prekrile i uvale i prodole i proplanke i glavice, med tim vjetrovima i tišinama živjela je ona, Dana, kćerka starog gorostasa Medvjeda, lugara, živjela je kao srna vesela i nestašna, razgovarajući se sa travama i cvijećem, sa šumorom vjetra i sa onim dalekim oblacima, što su dolazili odnekuda golemi kao divovi, snažni i jaki i koji bi opet iščezli u nevid. Pozdravljala je zoru sa bijelim mrazom, upijala u se one sunčane zrake, koje su je opalile, da je bila crna kao Salamonova draga, a kad bi se spustio suton sa prvim mracima, ona bi utihnula, kao da se i u njenu dušu uvlačilo nešto mračno, nejasno i čekala je, da se tamo iza onog bila pomoli mjesec, da donese svijetla i njoj i šumi.

A jednom, kad je sva šuma odisala proljetnim sokovima, kad se sve budilo, dizalo i u travi i u drvlju i u Dani, pojavio se on, mladjani šumar, lijep i zdrav kao mladi, zeleni bor — Dana je zadrhtala, krv joj je udarila u glavu. Mladost je zahtjevala svoje. I od tog časa šuma je Dani bila još milijom i ljepšom, ona je po njoj lutala i tražila njega i kad bi ga našla, bila je njegova, sva, jer ga je smatrala dijelom šume i podala se njemu, kao što se podala šumi. Kao što ju je šuma očarala, očarao ju je i on, pa kao što ne bi mogla biti bez šume, ne bi mogla biti bez njega. Zar da onda osjeti to sladostrano čuvstvo za Jovicu, onog šumskog radnika, što se povratio iz američkih ugljenika skršen, slomljen sa klicom sušice ona, puna krvi i života, odrasla ovdje uz vite jele? Ne razumije ona Jovice i ne može da mu uzvrati ljubavi, a on gine uzdišući za Danom, koja negdje na čistini šumskoj, zaštićena gustim granjem, siše u se cjelove sa plamenih usana mladjana šumara, potajice, da nitko ne zna, do li onog modrog neba i ove tamne šume . . . Iz dola se čuje, kako dopire tihi vjetar i donosi amo, gdje je ljubav općinila dva mlada života, jek pjesme. Dana je čuje i ne čuje, no, on, šumar, kao da se trgnuo. Sluša, sluša. Jest, to pjeva ona, ciganka, skočio je brzo na noge i već se spušta dolje, otkud pjesma bruji. A Dana gleda, što je to, ne može da se snadje, obezumila je.

U šumi ne susreće više šumara, kao da je nestao, a s njim i Danina sreća. Jedne večeri (a tu započinje autor sa dramom), kad je i šuma utišala, eto Dane k Jovici u kolibu. Tu je i stari Zolja, koga je šuma rodila i podigla, koji se još nikad nije od nje odvojio, dobar i mekan starac, koji znade samo da blaži rane, da miluje i tješi. Možda je Dana baš zato i došla amo; ta sva je slomljena od udaraca nesreće. Ona, djevojka osjeća se majkom ostavljenom, odbačenom. Jovica joj još uvijek nudi ljubav, no ona ne će te ljubavi. Samo da o svemu tomu ne sazna Medvjed, otac Danin. Eto, toga se ona boji, boji se radi šumara, jer otac je div,koji je usrkao u se onu neslomivu snagu šume, pa jao si ga onom, na koga se smrkne. I dok ona uz bolesnog Jovicu i dobrog Zolju stenje pod teretom nevolje i jada, nadajući se još uvijek, da će njezina ljubav naći odjeka kod onoga, koji možda negdje u ovoj šumskoj noći utišava svoju vrelu krv uz mladu ciganku, baš kao što ju je još nedavno utišavao, uz Danu, otvore se snažno vrata i u kolibu bane on, uzročnik sveg onog bola, što se kao teška noć spustio u ovu kolibu. Četiri srca uzdrhtaše, a kolibom se preli val ljubavi i mržnje, blagosti i bijesa. Sve se to izmiješalo, prelilo u kaos, iz koga se razvi grdi sukob. Toliko se tu protivština nakupilo i sve izbiše jednakom snagom. Kao da su navalili jesenji vjetri, da slome jake grane, da povale svježe dublje. Oluja je u kolibi. I kad šumar, sit Dane, ne može više da je treba, a ona ga moli, zaklinje za ljubav, zahtjeva njegovu ljubav, kad mu pada oko vrata, on se više ne može da svlada, plane i odbaci je kao slomljenu granu, koja mu smeta na putu. Nešto je živinsko u tome, bar tako misli Jovica, i on skoči s kreveta, da se kao pas zagrize u to gadno, da udavi to nečisto, da zakolje to nevrijedno. Skočio je nejaki na jaka, ali u tom zamnije kroz daleku noć obijesna pjesma ciganke, šumar se trgne, trgne se i Dana, ljubomor je napuni snagom, stane na vrata, da zakrči izlaz šumaru, koga zove ona moćna pjesma. A vrata se otvore nenadano i iz noći udje u kolibu Medvjed, lugar. Kao slom-

ljena jela osta Dana, a u mračnoj noći, kroz koju bruji cigankina pjesma, nesta šumara. Otac je sve saznao.

Dugo se već ne čuje pjesma ciganke, ne vidi se šumara, i Dana kao da se smirila, kao da se nagodila sa udesom.

Pošla je za Jovicu, bolesnoga, skršenoga, pošla je da mu bude ženom. Ta drugo se i nije dalo učiniti. I žive tako njih dvoje, svaki sa svojom kobi, svaki pod bremenom života, koji se na njih svalio kao teška brdina. Zalazi amo i Zolja, vidi on, da se nije ništa promijenilo, da se sve samo uvuklo u se, i Jovičina bolest i Danina čežnja za onim, što je iščezlo, pa treba samo da jače zaduva jugovina, da zaječi šuma, pa će se opet sve pojaviti onako, kako je i bilo. Slute to svi, i Zolja i Jovica i Dana, slute i toga kao da se boje. Pa kad je vjetar jedne večeri prkosnije zavitlao granama, Jovici se pričinilo, kao da se netko šulja oko doma njegova i lecnuo se pred tim. Nešto mu je preletilo mozgom, nešto crno kao avet. A Zolja tješi: to jugovina leti šumom, ona to donosi sobom nemir, ona će ga sobom i odnijeti i pomaže Jovici, da se digne, da ode na počinak. Vani kao da je jače zahujilo i Dana, koja je ostala sama, sva se usplahirila. Nešto je steže oko srca, neizvjesnost, što li, i gotovo da nije čula, kako su se vrata otvorila, tek je ugledala pred sobom šumara. Čas, dva i sve ono, što je nastojala, da zatomi duboko u duši, provali svom snagom; u času presta biti Jovičinom ženom i posta ono, što je bila prije, podatna, omamljena, obezumljena ljubavlju, i puna strasti i sreće ovi se oko šumara, da bude opet njegova. Iz sobe se pojavio Jovica. Pred njim se razotkrio sav užas, plane i na ženu i na šumara, a oni zatečeni u prvi mah se brecnuše. U to banu u sobu i Medvjed. Kao ranjena zvijer zareži bijesno na kćer, na šumara, no Dana se uspravi. Čemu sve to? Ako tu ima ikakove krivnje, to je ta krivnja na njoj, i ni na komu drugom. Što je ona učinila? Ništa, doli, da se pokorila sili, kojoi se ne da othrvati. Sva je ona bila pod pritiskom neke unutarnje moći, koja ju je bacala u naručaj šumaru, i kolikogod se ona toj moći opirala, ipak joj je podlegla. Ljubila je i još uvijek ljubi šumara, a to je njeno pravo i tko smije da je radi toga prekori, da joj to pravo otme? Jovica je sve razumio, jer i sam tako osjeća, jer je eto sada razabrao, da ga bije jednaka sudbina kao i Danu. No Medvjed svega toga ne shvata. On vidi u šumaru zavodnika svoje kćeri, onoga, koji je oblatio njegov ponos i tek onda, kad ga vidi uništena, bit će osvećen. Bijes ga svega napuni i kad je pružio pušku, da je opali u šumara, skoči Jovica, da ga zaštiti svojim tijelom. U Dani se pojavi zahvalnost i ona klečeći cjeliva ruke Jovici. Ali on više ne treba od nje ništa, baca je od sebe i iz kuće svoje.

Kamo je otišla Dana, kuda je iščezao šumar, tko će znati. Njih je nestalo u mrkloj noći, izgubili se u tamnoj šumi, možda svaki na svoju stranu, povukao se i otac, Medvjed, a ostali zajedno, kao vazda, Jovica i Zolja. Tu bi drama mogla da svrši, jer napokon je sudbina ovih ljudi odlučena, tu ne može ništa više da se sluči, ništa da promijeni tok života, koji je tako težak, da ga ljuto osjećamo na svakom koraku. Ali pjesnik (jer Petrović je pjesnik u dno duše svoje, pjesnik ma da ne piše stihova) hoće, da nas umiri glede sudbine svojih ljudi, njemu je samome žao, što toliko trpe, pa nas još po zadnji put vodi u šumu, koja je i donijela te jade, vodi, da nam pokaže, kako će ta šuma sve izgladiti, ublažiti, kako će uljuljati strasti i mi ćemo biti sretni s udesom tih ljudi. Jer ima nešto u šumi, što je nad nama, što ne vidimo, ali osjećamo, da je tu, da ćemo tome podleći, da ćemo još jače biti prikovani uz mirisave jele i omorike. I jedne noći, kad se pun mjesec uspeo na nebište, da odozgo saspe bljedoliko svijetlo svoje po čitavoj šumi, našli su se kraj ognja Jovica, Zolja i Medvjed. Ljepota ljetne noći, zaokupila je sve, a ponajpače Zolju. I čuje on šumske mrakove kako bježe ispred svijetla mjesečeva, čuje, kako dolaze odnekuda slutnje, kako se lagano spuštaju na granje, na trave, na cvijeće. Tu, med tim dubljem živi i ona, koja tugu nosi, bijela vila, što si je zastrla bolno lice crnim mrtvačkim velom, tu se kriju tihi povjetarci, dolaze amo na noćište, da se zorom dignu i razidju dolovima i uvalama, gdje će probuditi iza sna mirisno cvijeće. Sluša Medvjed, sluša Jovica, ležeć pokraj ognja, pričanja Zoljina, a on se sve više opaja šumskom mjesečinom, slutnje mu zalaze u dušu, on se sjeća i Dane i sve mu se čini, kao da je i ona tu negdje u blizini. I zaista, tamo iza onog dublja ukazala se ona tiha, mirna. Nije mogla da odoli. Šuma ju je natrag privukla, došla je amo, jer je sa šumom srasla i bez nje ne može više da bude. A u taj čas, kao da se vila tuge u bijeloj odori, sa crnim mrtvačkim velom nadvila nad Jovicu i on je nečujno izdahnuo. Dana je došla k svojima, da li će je primiti, ili odbaciti, to ona ne zna, tek osjeća da je nekomu nešto skrivila i pri tom osjećaju ne čuje, ne zamjećuje više cigankine pjesme, što dopire amo iz dola. Stari se otac diže, lagano je privine k sebi i cjelov izmirenja utisne joj na čelo. Šuma je sve izmirila.

Drama se ova odigrava pod nekom neodoljivom moći šume, no ona bi se jednako mogla odigravati negdje u stepi, ili gdje pokraj mora i jednako bi stepa, jednako more ravnalo udesom svoje djece. Jer nema sumnje krajina, okoliš, koji nas je odnjihao, u kom smo odrasli, privlači nas čitavi život k sebi, upravlja svim našim pregnućima, kao da je on dio naše duše, a mi njegove. I Petrović je to osobito naglasio u svojoj drami i to ponajviše u onoj pasivnoj figuri drame, u šumaru. Taj čovjek, rodjen negdje daleko od šume, zalutao je amo silom prilika i osjeća se strancem, baš kao što se osjeća strancem i u čitavoj drami On nema ništa zajedničko sa šumom, pa odatle njegova pasivnost. Zato ga i ne vidimo na koncu drame u društvu s ovim šumskim ljudima. Njega šuma nije mogla privući u svoje krilo, jer nije njezin. Ali Dana, ona se sva pretopila u šumu, s njom diše, s njom misli. Po njenim vrelima, potocima skakuće ona, sluša, kako cvijeće, kako trave šalju mirise svoje povjetarcima, da ih raznesu u daljine. Ona je nimfa, oreada, pa u mnogočem i potsjeća svojim udesom na onu beotsku nimfu, Ehu, što je od tuge za Narkizom poginula. Tek je naša Dana smjelija od Ehe, jer Eha, koliko je god ljubila Narkiza, nije mu se usudila približiti. „O koliko je puta, veli Ovidije, pristupiti

htjela s riječima ljupkim i molit ga nježno, a l n a r a v j e p r o t i v n a t o m e". U Dani je podleglo ono djevojačko snažnijemu ženskomu i ona se približila šumaru, da okusi slasti mlade ljubavi, prve ljubavi. Pa ipak joj ta smjelost ne donosi sreće, za kojom je išla i nju stiže sudbina Ehe — od nje bježi šumar. Samo je Dana okusila gorčinu prezrene ljubavi krvavije od Ehe, Danu muči i ljubomor.

Da je u ženi malo više logike, jamačno bi bilo manje jada u njenom životu. Ali žena i logika, to su dvije oprečnosti. Jer napokon, čemu da se Dana tuži na šumara, što je on njoj na žao učinio? Zaveo? To ne. O zavadjanju ne može biti govora i s tim bi se pojmom moralo uopće nešto opreznije baratati. Ona je podlegla ne šumaru, nego strasti svojoj i u tom je sve. Priroda je od nje zahtjevala svoje i ona se tom zahtjevu morala pokoriti, jer mu se nije mogla othrvati. Ona je u tom zahtjevu prirode vidjela nešto čarobno, nešto otajno, vidjela neku nenadanu sreću i imala je pravo, da za tom srećom pruži ruku. Arcibašev je u svom „Sanjinu" pokušao to pravo opravdati Lidijom, no baš u toj Lidiji izbila je sva nelogičnost žene. Lidija se ljuto kaje za svoj čin. Karsavina je nešto logičnija. I kod Dane svega toga ne bi bilo, kad ona ne bi bila žena, al ovako ona ne može, nego da se u onoj šumskoj noći, na tihanoj mjesečini, ne kaje, nego optužuje s čina svoga, koji ne treba optužbe. I otac sve to razumije, pa joj zato pritište cjelov na čelo.

Iza Dane svakako je najuspjelije lice drame Jovica. U njemu kao da je autor htio prikazati gorčinu života onih, koji ostavljaju rodjenu grudu, koji se udaljuju od očinskoga praga. Kamo da ide Jovica iz ovih naših lugova i dubrava, gdje je sve tako pitomo, meko, kao što je pitoma i meka naša duša, slavenska duša, gdje je sve tako iskreno, da je nemoguća laž, pretvaranje? I vukla ga šuma k sebi, a on joj se otimao, i zvala ga ona, a on je nije slušao, pobjegao je od nje u tudje krajeve, koji njega ne poznaju i koje on ne poznaje. Tudjinac je postao. Ali u tudjini, kao da je još uvijek čuo glas svoje rodjene šume, kao da ga je ona još jače zvala i on nije mogao odbiti, vratio se. No bilo je kasno. Ta šuma nije više njegova i uzalud Zolja tješi: sve će to šuma popraviti, šuma više ne popravlja. Pa i Dana, koja je dio te šume, ne može da se privine uz Jovicu, ma da on gori sav i za Danom i za šumom. Bijeg njegov od šume, njegova je tragična krivnja i radi toga on trpi, radi toga on umire. Ima nešto simbolično u sudbini Jovice: ljubi domaju svoju, ne ostavljaj ognjišta svoga!

U Medvjedu, lugaru, ocu Daninom nije autor iznio ništa novo, ništa od naše duše i bez njega ne bi drama ništa izgubila. Gotovo da taj čovjek sa svojom običnošću — nota bene, koja nije naša — smeta. Ako je htio prikazati diva, to je promašio, jer slavenski divovi nisu samo divovi riječima ili tijelom, oni su divovi svojom golemom, dubokom dušom. A te duše ne vidimo u Medvjeda; jedina slavenska gesta u njega je ona na kraju drame, kad cijeliva Danu. Medvjed je više kopija njemačke, pa nordijske drame, no čovjek naših strana.

Sa Zoljom je nešto teže. On je u drami pasivan, a ipak je dobro došao, došao kao tumač šume, kao tumač samog pjesnika. Vrlo je dobro primijetio Livadić u svojoj recenziji u „Obzoru", da je Zolja „tajinstveni kor stare tragične igre". Zaista je tako, baš kao kor u antikoj tragediji, a tim je sve rečeno. Inače je Zolja antipod Medvjedu, pa dok Medvjed podiže strasti, Zolja ih ublažuje i dok je Medvjed za nas stran, dotle je Zolja naš, Slaven u čitavom svom biću.

Kad je već govora o staroj tragičnoj igri, kad je iznešena neka sličnost izmed Zoljine pojave i kora antike tragedije, neka se iznese još jedna sličnost s tom tragedijom. Mislim na dijaloge Petrovićeve. Čim se rasplamsaju strasti, postaju ti dijalozi zbiti, kratki, riječ, dvije i dijalog teče kao gorska bujica. Redovno je tako i u antikoj tragediji, to su one stihomitije, koje se čovjeka vazda snažno dojimlju (n. pr. dijalog izmed Teukra i Menelaja u Sofoklovu „Ajantu", pa izmed Antigone i Kreonta u Sofoklovoj „Antigoni", ili izmed Odiseja i Neoptolema u Sofoklovu „Filoktetu").

Petrović je u „Šumi" ostao onaj naš stari Pecija, Pecija iz dobrih dana sa svim svojim vrlinama (tih je više) i manama. Teško je od njega načiniti potpunoga dramatičara, kad mu je duša (treba čuti Zolju!) sva ispreplетena liričkim nitima. Pecija pjeva. Pa kao što mu je „Rkač" pjesma selu, tako mu je ova drama pjesme šumi. To osjećamo mi, koji smo rodjeni na selu, koji se nikad nismo odijelili od sela, mi, koji smo još uvijek u duši svojoj seljaci, koji još uvijek lutamo po uzoranim njivama, mirisavim šumama. Selo, naše selo!

FRAN TUĆAN

L UDE PRIČE. (U. Donadini: Lude priče, Zagreb, Tisak kr. zem. tiskare 1915.) Knjiga, koja kod nas izadje piščevom nakladom, dobila je već tim neko pravo na simpatije i budi naročito interesovanje. Izadje li knjiga medju izdanjima Matičinim, vrijedilo je to i za izdanja D. H. K., onda ste mogli već unaprijed znati kakova će od prilike biti ili barem kakova ne će biti nikako. Pred očima mi je lijepa naša knjiga. To je medjutim i posvema razumljivo. Ovakova nakladništva i urednici odgovorni su drugačije našoj javnosti, pa i onda ako pisac izlazi potpunim imenom. Treba istaknuti, oni nose tu odgovornost teško, kadikad upravo i preteško. Radi tog. i jesu obzirni, oprezni, principielni i štošta drugo. Neki tamo bilježnik, župnik, vodnik financijalne straže u Vrginmostu, Starom Kupinovom mogao bi zamjeriti, pitati, začuditi se; mogao bi — tko zna šta on sve ne bi mogao?! A on je član, abonent, dakle imade pravo... nije to napokon ni tako jednostavno...

I onda već znate, što će biti. Bit će tako nešto, radi čega nitko ne će trebati ni moći zamjerati, ni pitati, ni čuditi se.

I onda za to odista nitko i ne pita, niti se čudi niti zamjera. Primi i šuti, jer je siguran. Nije bolje ni s knjigama, što ih izdaju naši nakladnici knjižari. I oni od prilike misle jednako. Medjutim, tih je (beletrističkih) knjiga izišlo nakladom knjižara tako malo, da ne vrijedi o njima trošiti mnogo riječi. Otkako je Bačić u Osijeku

zapeo s izdavanjem modernih pisaca, a Sokol u Zagrebu umro, više i ne pamtim, kad je koja naša knjiga izišla nakladom knjižara.

Radi toga su knjige izišle u nakladi piščevoj simpatične. Tu nosi odgovornost samo pisac. On će namiriti manjak i biti povrh toga, ako treba, ismijan i opsovan i to će mu biti pobuda za dalji rad. Zato, tko se na takav posao odluči ili je veoma naivan i ne zna zato, ili znade, pa to ipak učini. U svakom je slučaju vrijedan pažnje i simpatičan. Danas je vlastito „nakladništvo" dosta rijedak pojav, ali prije desetak, petnaest godina izdano je tako mnogo knjiga. I nijesu to bile knjige na odmet. Zaslužile su daleko veću pažnju nego što su ju doživjele. Nikolić, Tucić, Špun-Strižić, Begović, Nazor nijesu prvim svojim knjigama pobrali velikih nakladničkih honorara. I Vidrić je svoje pjesme izdao u nakladi jedne knjižare, ali je to bilo tek tako. U samoj godini 1905. izašli su tako „Crni glasovi" Kosorovi, roman „Laž" od Kolarića-Kišura, roman „Karijera" od Milana Marjanovića, a dvije godine prije (1903.) roman „Karikature" od M. Radoševića. Tri romana i zbirka novela. U „vlastitoj nakladi" izdao je sve svoje knjige Ivan Krnic, Franjo Horvat Kiš i još mnogi drugi i treba odmah dodati, sve ove knjige nijesu bile „mačji kašalj" i ako nijesu zasjekle ne znam kako dubokih brazda u povijesti našega društva. U njima se najbolje može vidjeti novi duh, novo vrijeme i vrijenje. Pisci tih knjiga htjeli su unijeti nešto novo, nešto svoje i svježe u našu knjigu. Koliko su uspjeli, a koliko ne, to je druga stvar, ali se poreći ne može, da se upravo u takovim knjigama može naći najviše slobodnoga, zanimljivoga, nevezanoga i već radi toga i simpatičnoga. Donadini dakle imade u načinu kako se prikazao našoj javnosti posvema vrijednih prešasnika. Nazvao je svoju knjigu „Lude priče". Donadini istupa kao autor ludih priča. I to nije na odmet. Jamačno tim hoće reći, da se ne stidi ludosti, ludorije, smušenosti, koju „purgar" toliko prezire. Ali to uistinu i nažalost nijesu lude priče, u onom smislu kako bi želio autor U. Donadini. Mnoge medju njima su tako „strašno pametne", da bi mogle pristati u svaku razboritu zbirku priča. Donadini koketira s ludošću, sa smušenošću i ludorijom. On pokriva svoju glavu kapom sa zvončićima i odijeva se u šareno odijelo, jer je to efektno, jer se na taj način može mnogo toga zabašuriti. A to ne valja. Kad Ilija Grubor napiše ludu knjigu Krugom svemira, ili neki tamo učitelj iz bjelovarske županije novu pedagogiju, kojom želi preokrenuti svijet ili Jarmek novu zbirku pjesama. onda to čovjek čita kao neke dokumente oštećene pameti. Gleda, kako se to prepliće u mozgu, kako se miješaju pojmovi, kako pamet na časove izdaje i to može biti kadikad zabavno i zanimljivo, pa i poučno, ali ovakovo koketiranje s ludošću nije ništa, to samo odbija i onoga tko natpisu vjeruje i tko mu ne vjeruje. Ovo namigivanje nastranostima, ova afektacija ne može nikako da nadomjesti nutarnju borbu, mučenje i muku, po kojoj mnogi čovjek izlazi pred drugima lud i smušen, jer ne nalazi onu formu da se objasni, koju bi želio. Težnju za afektacijom donio je k nama Matoš (Iverje, Novo Iverje) i kao što je veoma prirodno, naišao je odmah mnogo poštivača. Ne stoji sve do jednostavnosti. I kičenost, bogatstvo i bujnost mogu biti isto toliko i daleko više vrijedne nego jednostavnost, ali moramo im vjerovati, moraju biti sastavni dio jedne jake ličnosti i naravi. To ne smiju biti zvončići i šarene krpice, kojima se želi upozoriti ljude na nešto čudnovato. Medju našim mladjim pripovjedačima najjače su se poveli za Matošem Hlavaty, Donadini pa Fran Galović. Medjutim Galović se brzo otresao toga jarma; potražio je i našao svoje puteve, dočim ostali upravo stenju i jedva dišu pod tim jarmom. Ima u Ludim pričama jedna dvije, koje nijesu prepisane od Matoša, ali su tako Matoševski pisane, da bi čovjek mogao pomisliti: ovo je pisao Matoš, kad nije mogao dobro pisati. Isto to vrijedi i za mnogi sastavak Hlavatyjev. Silna sposobnost oponašanja upravo iznenadjuje. Čitao sam nedavno jedan podlistak o putu u Zagorje, koji je vanredan primjerak povodjenja za matoševskim mišljenjem, gledarjem, kazivanjem.

Donadinia se medjutim doimlju, kako se čini i mnogi drugi autori, pa otuda i velika raznolikost i neujednačenost knjige. Kiša me sjeća na Isidoru Sekulićevu, Večernji putevi na Wildea, Sjene na Matoša itd. itd. Najzanimljivije su one stvari, koje nose karakter autopersiflaže (Tragedija poluglupana, Pjesma pejsaža). To nijesu priče, nego neka časkanja, brbljarije od dokolice, napola ozbiljne, na pola šaljive. Najbolje su Djavao gospodina Andrije Petrovića i već spomenute Sjene (to nije slabi nego dobri Matoš!) a najslabije Priča o repu, pa Lude priče i Flirt. Donadini odviše čita i što je još gore čita bez izbora, onako od reda što mu dodje pod ruku ili ako odabire, onda odabire nastrane stvari zato, jer mu se čini da je to — zgodno! Kada Donadini stvori sebi svoj pogled na knjige i što je još važnije, na ljude, onda će on istom pisati kao Donadini. A ovo je sada još sve — papir! Lijepo štampani papir. I to je najveće zlo. Donadiniu se to može reći i ovako bez rukavica, jer on za to još ne će prestati pisati, on znade posvema dobro da u njega imade jakih književničkih sposobnosti, da je talentiran i da mora pisati i dalje. — Knjiga je lijepo opremljena. naslovni je list crtao Ljuba Babić.

A. M.

K. PAVELIĆ: SJENI FRANA GALOVIĆA

Kroz život si prošao kao sanja
Zvjezdane i davno nestale priče:
Umorena duša još zastor miče
Sa hrama bola. Sjena biva manja

Za zavjesom što ne diže se više,
Zrcalo mutno vječnosti daléke,
Kob tajnu skriva. I tu poput jeke
Ozvanja mrak i šutnja... Netko diše..

Prikaza uz kandilo što se puši
U zrcalo gleda. Ja je tek slutim,
Al hram taj poznam sa zastorom žutim.
Vidjeh ga davno u njegovoj duši.

Noć i mir. Šapat sjena. Tamo ti si . . . .
Uz svetu vatru što u čežnji tinja, —
Čini mi se, da ne skriva te škrinja.
. kao da nikad živio nisi !

PUČKA SVEUČILIŠNA PREDAVANJA. Odbor za „Priredjivanje sveučilišnih predavanja" priredjuje tečajem mjeseca maja o. g. trinaest predavanja u korist prehrane obitelji mobilizovanih vojnika. Predaju sveučilišni profesori : dr. J. Šilović (o karitativnom radu za vrijeme rata i o socijalnoj skrbi za djecu), dr. A. Bazala (Idealizam i materijalizam u povijesti i Etika i narodno gospodarstvo), dr. R. Marković (Majka odlučna pomoćnica liječnika), dr. M. Čačković (O napretku moderne kirurgije), dr. J. Vrbanić (O gospodarstvu i gospodarskom napretku pojedinaca i naroda i O novcu i vjeresiji), dr. O. Kučera (Letičovjek-aeroplan, sa slikama), dr. A. Schneider (O umjetnosti i obrtu u tehnici), dr. A. Gavazzi (O prirodi i privredi Austro-ugarske monarkije), dr. G. Janeček (Kruh naš svagdanji) i dr. Gjuro Rihtarić (Zaštita protiv pošasnih bolesti). Predavanja su, kako se vidi iz ovoga popisa, osim malih iznimaka, sva posvema aktualna, a predavači poznati stručnjaci na poljima, u koja idu naznačeni predmeti. Dr. Šilović je već nekoliko puta u svojim predavanjima i u nekojim knjigama prikazao mnogu stranicu karitativnoga rada. Samo se po sebi razumije, da je za takav rad prigoda sada veća nego ikada, pa je tako njegovo predavanje dvostruko vrijedno. Isto vrijedi o predavanju Markovića (autora poznate knjige „Dječja njega"), koje se s drugim predavanjem Šilovića (o socijalnoj skrbi za djecu) posvema popunja. Moderna kirurgija, pošasne bolesti, novac i vjeresija, pa kruh naš svagdanji su sve samo takovi predmeti, koji danas svagoga zanimaju, jer mnogoga tište i mnogi u njihovom rješenju vidi ili mora da traži spas ili utjehu. To su danas sve samo životna pitanja i mi treba da budemo odboru zahvalni što je odabrao baš te predmete. Bilo bi samo još dobro, da se kod svih ovakovih predavanja, koja obradjuju „goruća pitanja" uvede poslije predavanja i neke ruke diskusija ili točnije, da se slušateljima dozvoli pitati predavača. Predavač bi mogao pozvati na pitanja, a ako se nitko ne bi javio (jer ljudi su kod nas plahi i bojazljivi) morao bi tkogod iz odbora nekoliko stvari pitati, da se tako potakne i ostale. To bi onda istom bila prava pučka predavanja, jer bi predavači (koji su sve sami sveučilišni profesori) na taj način upoznali mišljenje svojih slušatelja i prema duševnom horizontu tih slušatelja udesili buduća predavanja. Predavanja dra. Bazale, Kučere, Schneidera i Gavazzia idu u drugi red po aktualnosti predmeta, ali se i ona mogu udesiti tako, da budu manje ili više aktualna. Medjutim, sve ako to i ne bi bilo, ne bi bila nikakova šteta, jer ako su vremena, u kojima živimo, teška, ne znači to još, da se ne bi mogli ili smjeli interesirati osim za korisno i praktično i za takova pitanja. Dobro je kadgod i ne misliti na ovaj gorki kruh svagdanji i pažnju prikloniti i takovim stvarima, koje nijesu novac, kirurgija, gospodarstvo. Meni je radi toga bilo veoma žao i čudno mi se učinilo, kada u Redu predavanja nijesam našao ni jedno, koje bi govorilo o čistoj umjetnosti našoj ili tudjoj, a još i više, kad sam vidio, da u njemu nema ni govora o književnosti. Pučka predavanja su se lijepo kod nas udomaćila i po odzivu na prvom predavanju dra. Bazale uvjerio sam se, da se ljudi kod nas i te kako zanimaju i za ovakova pitanja, koja ne nose karakter sušte praktičnosti. Nemamo druge prigode nego novinstvo i ovakova predavanja, gdje bi mogli zagrijati naš svijet za našu knjigu, naročito za lijepu. Nije dakle nikako pravo, ako se namjerice izostavilo predavanja, u kojima bi bilo prikazano koje razdoblje naše knjige (kao ono lane ilirski pokret) ili koja markantnija i zanimljivija ličnost ili pojedino takovo djelo. Upravo je teško povjerovati, da se ne bi našao predavač o razdoblju od Iliraca do Šenoe, predavač koji bi nam lijepo prikazao Preradovića, Kozarca, Kumičića ili opet Novakova „Titu Dorčića", Kozarčeve „Mrtve kapitale" ili koju drugu knjigu, koja zaslužuje naročitu pažnju. Ja sam ovdje nabacio tek nekoliko pitanja,predmeta, ali znadem veoma dobro, da bi ih se moglo naći daleko više a možda i boljih, nego što su ova. A u drugu sam ruku opet uvjeren, da bi takova predavanja našla isto tako velik broj slušatelja, kao što ih nalaze ona, o kojima se i vani u tudjem svijetu mnogo piše i govori (Letičovjek-aeroplan, Etika i narodno gospodarstvo, Idealizam i materijalizam i dr.) Trebalo bi ih samo zgodno udesiti, trebalo bi ih zasladiti apliciranjem na naše svakidašnje prilike, začiniti životom. Nije moguće, da bi se ljudi manje zanimali za idealistički i materijalistički pravac u našoj lijepoj književnosti, nego za idealizam i materijalizam u povijesti uopće. Na ovom predavanju o Idealizmu i materijalizmu u povijesti prikazao je dr. Bazala razvoj materijalističnoga nazora na svijet upozorujući od vremena do vremena na to, kako se tim nazorom nije moglo odgovoriti na sva pitanja, koja se namiću pri promatranju povijesti (kod evolucionista, čistih materijalista, marxista i dr.), te je konačno zaključio, da ako se i ne može čovjek posvema prikloniti čistim idealistima, koji su mišljenja, da je svijet i društveni poredak pa i sam čovjek odraz onoga, što on hoće, da se isto tako nije moguće posvema prikloniti ni drugoj, protivnoj stranci, koja čovjeka hoće prikazati bezvoljnom igračkom prirode, društva i društvenog poretka i vremena, u kojem živi. Tenor raspredanja bio je u tome, da je „zlatna sredina" jedino ispravna. Treba priznati, da i ovako postavljena i obradjena tema može biti interesantna i poučna, ali bi bilo daleko više poučno, da nam je predavač prikazao potpuno (sa svim pro i contra kako su ih iznijeli drugi) kojega značajnijega filozofa ili koji filozofski sistem, pa da nam je onda ostavio na volju, da g a prihvatimo ili ne. Ja sam uvjeren da bi mu bili mnogi daleko više zahvalni za takav posao. Treba priznati, da toliko razvikanoga Schopenhauera nije čitalo ni 10% od onih, koji ga veoma često spominju kao kakovog dobrog znanca, i to iz jednostavnoga razloga, jer je Schopenhauera u originalu teško čitati. Ljudi znadu za nekoliko

njegovih temeljnih misli, razbacuju se njima, a njega samoga, cijeloga, ne poznaju nikako. Što je ovdje rečeno za Schopenhauera vrijedi u još i većoj mjeri za Kanta, Spinozu, Hegela, Feuerbacha i druge. Svrha ovakovih pučkih sveučilišnih predavanja mogla bi lijepo biti i u tome, da se ovakove velike duhove i ljude primakne manje upućenim, da ih zavole, da ih upoznadu i prema svojem misljenju i svojoj naravi odaberu. Moguće je svrha tih predavanja i drugačije izložena gdjegod drugdje, ali treba imati vazda na pameti, da slušači ovakovih predavanja nijesu nezrela djeca, da su to gotovi ljudi i da se pred njih može iznijeti sve, samo treba naći zgodnu formu. Bečki su radnici slušali predavanje o Kantu, zašto da zagrebački slušači, medju kojima sam vidio najmanje radnika, ne upoznaju na takovom predavanju kojega drugoga filozofa, koji je manje težak nego Kant. Neka ta predavanja budu i doista sveučilišno-pučka predavanja i ljudi će u dvostruko većem broju pohrliti u predavaonu. —l—

DJEVIČANSTVO. Ljudi se najbolje upoznavaju u pismima, zapiscima i memoarima. Tu su oni nehotice iskreni. Ma ako bi baš i htjeli čitatelja obmanuti, obično im ne uspije, barem u većini slučajeva; kraj svih laži, akfektacija i poza, neopazivo se uvuče medju retke po koja istina; malo ovdje, malo ondje; pazljivi čitalac može sve te crte i nijanse sklopiti u cjelinu i dobije piščev lik. Kako je s pojedincima, tako je i s narodima. Literatura su golemi zapisci narodni. Helena danas nema, a ipak ih poznajemo, kao da živimo medju njima. Jedino u Riječi se preživljujemo i ostajemo vječni, neumrli. Ta i Krist je rekao: „Nebo i zemlja proći će, ali Riječi ne će proći". Riječi, literatura, to su jedina neprolaznost. Literatura je zrcalo, u kojem se odrazuje slika cijelog naroda. Sve, što je u nekom narodu superlativno, najbolje, najveće, najljepše, najgore, najpodlije ima svoj odraz u literaturi. Upoznati literaturu, znači upoznati narod.

Prema literaturi Rusija je zemlja sanjara. Predstavnici toga naroda kao da vječno borave u svojemu snu, polumraku, zureći ukočenim zjenama u dali, u budućnost. Svi su zaokupljeni samo gradnjom kula u budućnosti, rijetko kad pobudi njihovu pažnju sadašnjost, na prošlost pako pogotovo ne misle. Budućnost doznati i izgraditi njihova je jedina želja, bila to budućnost pojedinca, naroda ili čovječanstva. Veliki su reformatori, sve bi na novo izgradili. Takvi su Tolstoj, Dostojevski, Merežkovski, Nadson, Černiševskij, Arcibašev, Krapotkin. Svi od nježnih, tankoćutnih liričara pa do ledenih, neumolnih anarhista.

I Nikolaj Krašeninnikov, predstavnik najmladje generacije u ruskoj literaturi, spada medju ovakove ljude. On motri svijet i nije zadovoljan s onim što vidi. Vidi svagdje nepravo, nerazmjer i duboki jaz. Ali ne moguće u političkom stanju, razlikama medju socijalnim klasama; on polazi dublje, na samo dno i dolazi do muškarca i žene. On vidi njihovu borbu, na jednoj strani snagu, premoć, nasilje; na drugoj podredjenost, povrijedjenost, žrtvu. Odnošaj izmedju muškarca i žene bazira na seksusu. I po njegovu mnijenju muškarac je tu nasilnik, a žena žrtva. I on kliče sa Sofoklom: „Najbjedniji stvor na svijetu, to je žena!" Žena je za nj najveća mučenica. Ona daje sve, samu sebe, a za uzvrat ne prima ništa. Ljubav je iznakažena. Mjesto da se približi momentom ljubavi momenat vječne ljepote, približuje se ljudima vječni strah stida i bezobzira. Gubitak djevičanstva najstrašniji je dogodjaj u životu žene. To je najveće tajanstvo, najdublji misterij. Bol i krv žeka žensko na ovome putu. Najveličanstveniji čas ljubavi donosi mjesto ljubavi — nasilje, mjesto radosti — bol, mjesto smiješka — suze i drhtaj odvratnosti. U tome je jezgra sviju tragedija ljudstva, vrelo sviju zala na svijetu. Treba dokrajčiti borbu spolova, učiniti ih jednakopravnima. A svemu tomu kriv je muškarac, jer on je uveo u dielo ljubavi živinsku gnjusobu.

Stanje ovo ne može ostati, mora doći promjena. U svijet mora doći nova žena — čista, djevičanska i ona mora dignuti muškarca svojom čistoćom do sebe i povesti svijet k prvobitnoj jasnosti odnošaja, kad se rodile i cvjetale na suncu, ne dva tijela, već dvije duše. Treba da dodje Djevica i da svojim Djevičanstvom spasi svijet.

Ovo je problem, koji muči glavno lice i pisca romana „Djevičanstvo" (N. A. Krašeninnikov Djevstvenonostj. Roman. Berlin, Ladyschnikow Verlag. 1914.). Misao spasenja svijeta po Djevici sasvim je obuzela tog neobičnog čovjeka i on je odlučio posvetiti sav svoj život rješenju toga pitanja. Ima dijete, kćerku i on je hoće odgojiti za svoj ideal. Ovaj odgoj priča je romana.

U prvim godinama uzgoj joj je kao u svakog drugog djeteta. Tek kasnije, kad se počne razvijati um, stane je pripravljati za njezin poziv. Ona ne zna za ljubav, za razlike izmedju muža i žene. U nje nema onoga svečovječjeg stida, koji zapovijeda šutnju o intimnostima, ona govori o svemu, što joj se čini zagonetnim i stranim: on joj tumači sve što je potrebno, ne skrivajući ni tajnih riječi, jer stid je samo izmišljotina izvraćenoga uma. Ona ne pozna drugoga spola.

Ali sila prirode, instinkt, jači je od svih spona. On se stane javljati u Tasji, isprva magleno, kao nešto daleko, nejasno, ali što s danima dolazi sve bliže. Počne joj se razvijati spol, dolazi do prve menstruacije, ona je dozrela za materinstvo. Stvar se razvija dalje. Djevojka se stane interesirati za muškarce. On vidi, kako se njegova sanja sve više odmiče, gubi u nepovrat. Na Rivieri se upoznaju sa svojim zemljacima, grofovima Šabeljskim, ocem i sinom. Dolazi izmedju mladih ljudi do prijateljstva, ljubavi i napokon mladić u porivu strasti uzme Tasji djevičanstvo. Ona u neznanju svom sve ispriča ocu, koji pade u očaj, videći svoj ideal zgažen i uništen. U očevoj duši nastane grozna borba, ali napokon ta bura umine i on se smiri, uvidjevši nemogućnost ostvarenja svoje sanje. Instinkt je pobijedio. Sam svršava:

„Eto svršava se moja čudna pjesma. Živio je na svijetu neobični čovjek. Mislio je da bijeli cvijet uvijek

može ostati bijel; ne, bijelo se pokriva u životu prašinom i sivi; istina, pokriveno prašinom ono se ljudima čini neko vrijeme zanimljivim i novim; ali neobični čovjek naziva prah prašinom, a ne pozlatom; eto i u tom je sva njegova neobičnost, koja ga razdvaja s ljudima.

Da, živio je pokraj djevojke neobični čovjek. Mislio je djevojku sačuvati od ljubavi; mislio je i čuvao, a sam se istodobno zaljubljivao i padao, sam se zaplitao, muž s pedeset ljeta, u njezine mreže: pa kako da očuva mladu djevojku!...

Čudno: kako si se htio boriti s ljubavlju, slabi čovječe... Htio si, da se ljubav odrekne puti, da ostane u djevojci daleko od zemlje; zamišljao si je sebi nebeskočistim cvijetom, a ljubav je bila silnija, kao žar sunca, i tebe je opalila; slomila je tvoju dušu kao isušenu travku; a cijeli je uzrok u tome, da si od svih cvijetova života vidio samo bijeli cvijet".

Pisac na koncu konca doživi bankerot svoje ideje, cijela zgradja mašte je srušena, a riječi rečene u vjetar.

„Djevičanstvo" je u idejnom pogledu samo kao neka nadogradnja Tolstojevoj „Kreutzerovoj sonati", a mnoge misli sasvim malacko sjećaju na gdjekoje rečenice iz Sanjina. Piščev idealizam takodjer nas se doimlje kao neki odjek vrsnih djela Micheleta i Mantegazze u ovom genreu. Formom nas sjeća ovo djelo na romane Dostojevskoga, na njihov beskonačni monolog. Često ovaj način umara. Van sumnje, najbolja je partija ona, u kojoj je prikazan polagani proces razvitka djeteta u djevojku i ženu. Psihologija je u ovom dijelu vanredna, na nekim mjestima upravo zapanjuje i može se staviti mirne duše uz djela najvećih majstora psihološkoga romana. Scena prve menstruacije, Tasjinog „pada", katastrofe na kolodvoru silne je napetosti, neke čudne ljepote i vanrednoga dojma. Pred našim očima vidim svu dubinu, sve tanahnosti moderne lijepe ženske duše.

Mjestimice roman prelazi u banalnost, pa se gotovo čita kao kakvo medicinsko djelo ili kakva popularna brošura o seksualnim problemima. Gdjegdje se pisac bori s temom, kao da nešto traži i pipa u mraku, a ne može naći.

Resumé: svojom tezom bez svake sumnje promašeno djelo, ali s umjetničke strane mjestimice uspjelo. Tko ga promatra s ove strane, naći će mnogo ljepota i ne će požaliti, što je knjigu otvorio. J. H.

JAN ROKYTA: JADRANSKÉ DOJMY. Adolf Černy izdao je nedavno nakladom Jana Otte u Pragu zbirku pjesama, koje moraju zanimati naročito nas Hrvate, jer je u njima opjevan naš Jadran, koji je pjesnik — tražeći lijeka svojoj boljetici — više puta posjetio. Svoj boravak u Dalmaciji, naročito na otoku Rabu, ocrtao je pjesnik u čislu nježnih lirskih pjesama, koje su podijeljene u dva niza sa jednom zaključnom pjesmom, štono je tu ko neki epilog.

Kao umjetnik i kao čovjek pun ideala i oduševljenja za prirodne krasote on nas dirljivom i blagom žicom svoje pjesmo vodi od jedne slike drugoj, koje nam se čine kao da gledamo divne prizore, što nam ih ocrta umjetnička ruka našega Crnčića ili nesretnoga Knüpfera, kojemu je pjesnik namijenio posebni spomen u toj knjizi. (Hrob v mori). Tako nam je crtajući ove pjesme kao da pored pjesnika šećemo obalama mora, koje je naše a kojemu i opet ne znadijasmo sviju čara i ljepota, dok nam ih ne otkri bogodana duša pjesnikova.

Inako je ta knjižica puna nježne intimnosti, kojom su zadahnute sve njegove pjesme. Svaka i najneznatnija pojava u prirodi budi u njegovoj duši osjećaj i misao, a on nam umije to tako prirodno, tako srdačno da kaže. To je mali pjesnički dnevnik.

Već prije toga napisao bijaše Černy lijepu monografiju o otoku Rabu, a ova knjižica pjesama, koje i jesu tamo ponajvećim dijelom nikle, čini se tu kao umjetnički album tome djelu, sa kojim čini jednu tako umiljatu cjelinu. Pjesnikovo će ime u spomenaru grada Raba ostati zabilježeno zlatnim pismenima, a hrvatska knjiga valja da ovu zbirku pjesmica uzme u svoje okrilje.

Pjesme su izlazile u najodličnijim češkim beletrističkim listovima i revijama i svratile u njegovih zemljaka mnogo pažnje na tu donedavna posve zapuštenu našu zemlju. Kako je ovim pjesmama skroz intimno-umjetnička svrha, ne ćemo u njima naći osobitih reminiscencija iz naše prošlosti ili o tamošnjem narodu, osim što se na par mjesta spominje ime ovog ili onog brda ili otoka.

Spominjemo tom prigodom, da je prije tridesetak godina spjevao poznati slovački pjesnik Svetozar Hurban Vajansky knjigu pjesama o našem Jadranu, kojoj je dao naslov: „Tatry a more." Ona je protkana našim narodnim elementom, pogotovo se osjeća utjecaj naše narodne deseteračke junačke pjesme (Jaderské listy), kojoj je pjesnik vrlo sretno umio podražavati. Vajansky uzima većinom motive iz naroda i to iz južne Dalmacije, Dubrovnika, Krivošija i dr. Vajanskove pjesme imaju više narodnosni značaj. Pjesnik je zbirku „Jadranské Dojmy" posvetio poznatom češkom književniku Ignjatu Herrmannu (za njegovu 60-godišnjicu). Pred ovom knjižicom izdao je epsku pjesan: Prokop Rybar i Balkanské zpěvy, dok sad štampa zbirku pjesama: Zpěvník pozdního husity.

JOSIP MILAKOVIĆ

LURD. Dok Tolstoja možemo u neku ruku okrstiti starozavjetnim patrijarhom minuloga vijeka, dotle je Zola novozavjetni evandjelista devetnaestoga stoljeća. Dok je Tolstoj mislio riješiti problem čovječanstva na taj način da rusoovski tjera rijeku ljudskog napretka i kulture od ušća k izvoru — dotle je Zola zaplovio tom strujom kanalizujući, regulirajući njegov tok, da u što mirnijem, što ljepšem skladu pripremi ljepšu harmoniju bivstvovanja ljudskoga roda. Dva velika, barbarska, sirova — mnogi će reći i surova, ali dva genijalna kolosa, koji dadoše svojim imenima i djelima pečat zadnjem četvrtu minuloga stoljeća. Unatoč velikih idejnih diferenca, koje čine ta dva titana ljudske misli — jedno im je svojstvo zajedničko: prkos i revolucijonarnost do zadnjega časa.

Istinu traže i jedan i drugi — pa zato nije ni jedan ni drugi čisti l'art pour l'artist, koji bi tražio umjetnost radi čiste, zgoljne umjetnosti. Tolstoj je ostavio golema, vječna umjetnička djela „Vojnu i mir", „Anu Karenjinu" i dr. — pa kad kasnije u svome djelu „Što je umjetnost?" nihilistički obara sve — to nas se taj nihilistički dio njegova talenta doimlje slabije — od njegova stvaralačkoga, divinitornog talenta. Tolstoj je i u tom reprezentant svoje rase — postaje popularan onda, kada čini zlo, da se vidi u čemu je velik, kada čini dobro.

Zoli i kod nas brane još i danas ulaz u „čestite" gradjanske djevojačke ruke, a uz raskorlaćeni simbolizam, diabolizam, futurizam — jednom riječi raznovrsni naš literarni „trotlotizam" — bio je još do danas u našoi literaturi stranac. I sad ga po prvi put predstavlja našoj publici s „Lurdom" „Moderna knjižnica." (Knjiga 3. i 4. Preveo s franceskoga Ll. W. Cijena 2 K. štampom i nakladom „Pučke Tiskare" Zagreb, Marovska ulica br. 29.) I tu bi sada trebalo pisati opširniji prikaz o Zoli. No njegov literarni „Credo" najbolje je da saopćimo njegovim riječima. On kaže:

„Narodu je potrebna ljepota, da uzmogne biti tjelesno savršen i dobra srca. Samo narod čiji je duh slobodan, čija je duša harmonična, može biti zadovoljan narod. Sve što okružuje čovjeka, sve što je u njegovom domu, mora mu pred oči donašati ljepotu, a naročito svi predmeti dnevnih potreba: pokućstvo, kuće, pribor itd. Vjera u ekskluzivitet, u aristokratizam umjetnosti je glupost, jer samo najrašireniia, najopćenitija, općeljudska umjetnost može jedina da život proširi i poljepša. Kad će umjetnina biti svima pristupačna, kad će se pisati obzirom na sve (općenitost), tada će umjetnost postići zamjernu visinu i raširenost, te u sebe uklopiti čitavu bezmjernost novih bića i tvari. Pošto će ona proizlaziti iz općenitosti iz najdublje dubine čovječanstva, jer je neumrlo djelo, koje proživljava vijekove samo ono, koje je produkt jednoga čitavoga naroda, rezultat jedne epohe i jedne civilizacije. Iz naroda cvate umjetnost, da mu uljepša sadašnjost, da joj dade mirisa i boje, koja je za život jednako potrebita kao i kruh naš svakdašnji."

Dok je Tolstoj anatemizirao umjetnost i povratio se religiji — dotle je Zola dao umjetnosti demokratski biljeg, a religiju podbacio oštrom analitičkom nožu eksperimentalne znanosti; dok se Tolstoj baca natrag k primernom čovjeku — dotle Zola traži progres, vjeruje u demokratski progres i ide s tim progresom naprijed; dok je Tolstoj u svom naziranju jedan reakcionarni literarni i socijalni nihilista — dotle je Zola jedan progresistički, aktivni literarni i socijalni revolucijoner.

Pred nama leži prijevod „Lurda", a time nam podjedno iskrsavaju pred oči i svi oni napadaji, kojima je bio izvrgnut njegov autor. Sjećamo se i napadaja, koji su izlazili i u našem reakcionarnom novinstvu, dok ga mi a ma ni s jednim opsežnim djelom u našoj literaturi nismo imali ni prevedena. Tako to već ide kod nas. Sad ga imamo u prijevodu — počelo se s „Lurdom", a počelo se s njime i u dobro i zgodno vrijeme. Sad, kad na svim linijama slavi orgije praznovjerje i religijozno ludilo — nužno je bilo dati našoj široj publici jedno djelo takve duboke, znanstvene i umjetničke kvalitete. U drugu ruku nužno je bilo to djelo i radi toga, da se u „lurdsko pitanje", koje je u našem narodu silno popularno, unese znanstvena istina i objektivitet. I u tom pravcu od ovoga prijevoda „Lurda" možemo se nadati samo najboljemu.

„Modernu Knjižnicu", koja je do sada izdala: „Izabrane Slovenske novele," Stepnjakovu: „Podzemnu Rusiju", Gorkoga: „Mater" — pa evo sada Zolin „Lurd", a u pripremi imade Zolin „Debacle" (rat g. 1870.) — svakako ide hvala da u našem narodu vrši jednu liberalnu kulturnu misiju.

PRIJEVODI IZ ZEYERA. Kad bi tko izlagao modernu literaturu prikazujući čuvstva i raspoloženje, kojima je obogatila umjetnost, i kojima se kao nova odvaja od stare, mogao bi je prikazati ne samo vjerno i tačno, nego bi i naišao na najveće njezine triumfe i najzamamnije osebitosti. Već je Nietzsche opazio, da su veliki pjesnici najmanje originalni. To se očito tiče njihovih ideja, jer velika djela redovno utvrdjuju stare i najpoznatije istine. Raznolikost i boju umjetničkim djelima daju čuvstva i raspoloženja prelijevajući se šarama života, koji je vazda drugi, kao rijeka, u koju se ne može dvaputa saći. Nema sumnje, da se je razvoj kulture više doimao čuvstvene strane ljudske psihe nego umstvene. Razmak je izmedju Hamleta i kojeg mu drago lica grčke tragedije veći nego izmedju filozofa Kanta i Sokrata. Varirajući davna opažanja i popunjujući ih novima moderni je filozof još vazda bliži starom, nego jedan Raskolnikov, sav obuzet moralnim skrupulama, ikojemu zločincu staroga svijeta. Razlika našlo bi se bezbroj, a moderna bi se literatura dala po nuancama čuvstvenoga razredati u skupine i razvojne etape. U jednoj tako nastaloj vrsti otkrili bismo pisce, koji su od neodoljive potrebe svoga duševnoga života zaronili u duševni život prošlih vijekova i u nj pretopljeni naužili se novog, čudesnog čuvstvovanja učinivši kasnije i nas dionicima toga užitka.

U tu vrstu spada češki pjesnik Julius Zeyer, čijim nas je trima odabranim pripovijestima u svojoj 20. knjizi obdarila Andrićeva „Zabavna Biblioteka", a u izvrsnom prijevodu Ise Velikanovića. Ove tri pripovijesti („Sestra Paskalina", „Tereza Manfredi" i „Sreća u vrtu rascvalih bresaka") obilježuju najznačajnije osebine Zeyerove umjetnosti, koje nalazimo na okupu u Zeyerovu remek-djelu u „Romanu o vjernom prijateljstvu vitezova Amisa i Amila". Svi su ovi pjesmotvori neko ekstatičko uživanje u novim čuvstvima i novim čuvstvenim nuancama, razlikim i dalekim od naših dispozicija i našega osjećajnoga svijeta. I baš u toj neobičnosti, u toj daljini i u tom novom doživljavanju, najveća je draž te umjetnosti. Mi ljudi današnje svakidašnjosti prolazimo mimo „kovčega svetih triju kraljeva" kao mimo svake druge stvari, koja nas veseli svojom tihom ljepotom, ali pjesnik sustajući kod kovčega osjeća trzaje pobožne ruke, koja ga je izgradila, zanosi se tajinstvenošću mjesta, na kojemu već neko-

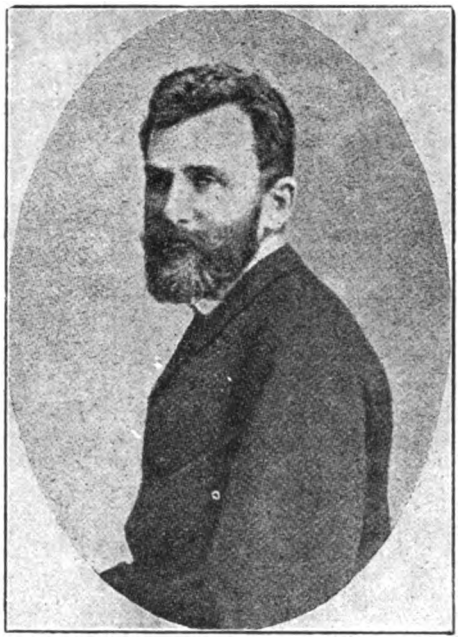

liko stoljeća nepomično stoji, i vidi uza nj duvnu-čuvaricu lijepu sestru Paskalinu, kojoj je taj kovčeg bio u osami samostanskoga života najzamašniji doživljaj njezinoga na tanko predenog bića. Oko toga kovčega miješali su se mirisi tamjana i duše djevojačke, k njemu su dolazili čas doista pravi vitezovi i pobožni hodočasnici iz dalekih bajoslovnih zemalja, čas ih je k njemu samo dočaravala usplamćela mašta mlade koludrice, da bi u lijepim sanjama isplinule vrućice trapljenoga svježeg tijela. Oko mrtve stvari pjesnik je iznenada probudio život, oko staroga samostanskog kovčega — „legendu" o sestri Paskalini: novu povijest zatomljivanja prvih proplamsaja ćutilnoga života, kakova se je nebrojeno puta proživljavala u ona srednjevječna iskreno i naivno pobožna vremena. U te sukromne čuvstvene borbe ulazio je onda sav svijet kao što ulazi i danas, onda onako, a danas drugojačije. Sve to pjesnik evocira, a za volju jedne čuvstvene nuance, u kojoj uživa od preticaja osjećaja, što ih je otkrio u svojoj bogatoj nutrini.

I ostale su dvije pripovijesti u knjizi u okviru ove umjetnosti. Kao što nas „Sestra Paskalina" uvodi u svijet srednjevječnih legenda, „Tereza Manfredi" prenosi nas u svijet somnambulizma, a „Sreća u vrtu razcvalih bresaka" — u daleki istok, u stari Kitaj. Svagdje isti snatrivi zanos, isto opijanje bojama i svijetlom, ista neutaživa čežnja bijele pjesničke duše za modrim mističnim cvijetom. Ld.

OPĆINSTVO I KNJIGA. (Bilješke k bilješkama. Uz članak g. A. Milčinovića u prvom broju „Savremenika".) Teško se je vraćati na stare stvari i govoriti o poznatome. Pogotovo kad čovjek riskira, da ne će biti slušan i već unaprijed sumnja u uspjeh. Ali još uvijek preostaje jedna nada, onaj kobni možda ipak. Možda je ipak došlo vrijeme, možda se upravo sada javlja negdje u našoj sredini čovjek književnik, nakladnik, organizator, ili grupa jedna, koja će skupiti sve dosele prokušano, opaženo i zabilježeno, i premostiti jaz izmedju publike i knjige, da se figurativno izrazim. Jer de facro tog jaza nema. Geološki javlja se on tamo, gdje je nekoć bila jedinstvenost materije. Izmedju naše publike i knjige nije tog jedinstva nikad bilo, osim ako uzmemo da je i književnik čovjek, koji je potekao iz jedne familije, dakle jednoga društvenog oblika. Mi treba istom da stvaramo taj odnošaj, raspravljajući teoretski o onom što bi moglo i idealno moralo da bude.

Na čisto trgovačkim temeljima, reći ću odmah, ne vjerujem da bi se to dalo postignuti. Jer trgovac je trgovac, on ne može da bude uvijek solidan u dobrom gradjanskom smislu. On reklamira robu, koja mu je na skladištu i od koje dobiva svoj životni posto. Za volju ne znam kakovih idealnih stvari on ne će naprosto žrtvovati već kupljenu a ne prodanu robu. Pitajte samo našega jugoslavenskog knjižara, ako još ima (što dvojim) na skladištu Scherlock Holmesa, da li ga je voljan u interesu uzgoja ukusa naše publike spaliti? Ja velim da nije, što će mu s trgovačkoga stajališta svaki dati pravo. A ipak, dok je lošeg ukusa i ovakovih produkata po izlozima, nema svijetlih dana našoj knjizi. I baš za to ne smijemo ni svu krivnju prošlosti ni nadu budućnosti polagati u knjižare i nakladnike. S njima treba samo tražiti suradnju i od njih razumijevanje. Posljednjih se je godina pokazalo. da je u mnogo slučajeva ovaj stalež znao naći svoje pravo mjesto u općenitom poslu izgradjivanja naše kulture. Uz malo inicijative i uz suradnju književničkih krugova dalo bi se, vjerujem, poći i dalje. Zauzetnost treba probuditi u njih. Zauzetnost ne za književnost i rasprostranjenje knjižarskoga posla, već za lijepo i dobro u književnosti. Makar i prisilni kriticizam i podvrgavanje kompetentnim kritičarskim sudovima. Dalje zauzetnost za našu domaću dobru literaturu, koja nam pomalo u svim područjima može da zamijeni stranu. A tu i opet ništa drugo ne treba no dobro shvaćeni narodni ponos, bez ikakovih trgovačkih rizika. Ako se može paziti na to, da se prodaju samo domaće žigice, domaći cigaretni tuljčići i Ćirilometodski cigaretni papir, zašto se ne bi kupcu ponudio Zaratustra u našem prijevodu? Mi moramo računati s prosječnim niveauom čitalaca, koji dolaze u knjižaru, a da se nijesu pred vratima odlučili što će da kupe. Mjesto, da mu se predloži Reclam i razni njemački Reise-romani, rasprostre mu se na tezgi nekoliko dobrih domaćih autora i prodaja će u 60% uspjeti. Knjižar vrši tako i dužnost spram sebe kao trgovca i uslugu domaćoj knjizi, da i ne govorimo o kupcu, koji će mu, ako je još nepokvaren, nakon opetovanog ovakovog postupka biti takodjer zahvalan. Knjižar dakle može pomoći, on može obavljati sporedan posao posrednika, ali da se postigne zdravi odnošaj izmedju publike i knjige, potrebno je daleko više.

I tu nam opet dolazi jedna stara i već profanirana

riječ: uzgajati treba publiku. Omogućiti njezin unutrašnji preporod. Metoda je to političkih stranaka, društvenih organizacija, vjerskih i klasnih sekta. Treba sebi naći pristaša. Tu mogu ući u račun bibliotekari, pučke knjižnice i javna predavanja, ali konačne pomoći nema bez književnika samih i bez škola. G. Milčinović je na kraju jednog odjela svog članka, govoreći o potrebi reforme školskih čitanki, diskretno dodao: „Dašto, uz dobre knjige bili bi potrebni i dobri učitelji". Ja ću biti malo odlučniji, pa ću izreku formulirati ovako: u prvom redu dobri učitelji. Učimo od crkve, koja je za svoje ciljeve kroz čitavi sredovjek zaularila škole, i od koncila, koji je bez straha po ugled crkve izbacio krilaticu „reformatio in capite". Jer dobrim vezama i u stanovitim prilikama moglo bi se uspjeti, da se školska literatura udesi kako bi najbolje odgovaralo književnim krugovima i kako bi savremena naša knjiga u njoj najbolje došla do izražaja. Ali onda još uvijek preostaje glavni posao davanja direktive mladim dušama, jer su samo veoma rijetki, koji bi je uzgojem kod kuće ili samostalno našli. Svojevoljni eklekticizam promašuje svrhe. Treba ih, dalje, uopće zainteresovati za čitanje i upoznavanje pisaca, upućivati unutar toga na izbor lektire. Treba im učiniti satove hrvatske literature traženim duševnim užitkom, a ne tek nastavkom terorističkih pokušaja prošloga vjeronaučnog sata. Kako ovdje mislim naše srednje škole, ideal bi bio dati im kulturne učitelje, koji se za ovaj posao savjesno pripremahu u vrijeme studija. Ali izgleda, oprostite gospodo profesori, da smo baš ovdje slabi. Koliko se tu ukusa, koliko raznovrsnih odgoja i nazora ne izmjenjuje! Koliko mladih ljudi odbaci knjigu zauvijek upravo zato, što se u ovom haosu ne može da snadje! A naši inteligentni čitaoc u svom ogromnom postotku baš su ovi nekadašnji polazitelji naših srednjih škola. Dakle? Reformatio in capite. Ne preostaje nam drugo nego uvijek iznova apelirati najprije na zagrebačko sveučilište, koje rekrutira većinu ovih mladih učiteljskih sila, a onda i na što uži saobraćaj književnika i profesora i učitelja. Ovo posljednje u toliko je lakše, što je baš velik dio književnika-nastavnika, koji mogu na skupštinama, na zavodima, u društvu i u Društvu direktno utjecati.

Posebno mjesto u uzgoju publike za literaturu ide književnička kolegija. Istina je, udruženja književnika treba da su u prvom redu uredjena na staleškim temeljima, gdje će znatnu ulogu igra i financijalna pozadina. Ali i mimo ove ona treba da stvaraju uvjete za razvoj literature i njezinih nosioca, a tu već ulaze u račun i neki drugi momenti, koji ni ne ispadaju iz pojma društva. Dosele bila su u tom pogledu sva naša književna udruženja bez razlike na lošem putu, a još na najboljem možda upravo patriotsko-književni klubovi ilirskoga doba. Pogrješka je naime u tome, što su se takova društva zatvarala od vaniskoga svijeta, odalečivala od publike, koja je jedva znala za njihov opstanak. Izmedju književnih udruženja i općinstva nije bilo nikakovih intimnijih veza. Da govorim savremeno, Matica je dolazila u uži doticaj s publikom jedamput u godini, u vrijeme glavne skupštine, Društvo Hrvatskih Književnika u tolikoj mjeri ni onda. Kao da se radi o zatvorenim tečevnim društvima najobičnijega tipa, koja imadu da polažu račune ograničenom broju dioničara, a javnosti tek predlože bilancu. Zato je i posljedica jednaka: za bilancu se zanimahu tek oni, koji su u poslu direktno zainteresovani. Ostali je i ne čitahu, a kamo li da od nje dobivaju novih poticaja. Približiti se treba publici! Umjetnici su i u tom pogledu u boljem položaju, podržavajući periodičkim izložbama neki stalni doticaj s javnosti. Pa premda su umjetnine kud i kamo skuplje od knjiga, nailaze relativno i u nas na dobru prodju.

Nijesam ovdje mislio baš godišnje skupštine literarnih udruženja, kojima bi trebalo privući javnost već nešto, čime se je počelo devedesetih godina, a onda bez razloga prestalo. To su sastanci, književničke večeri, jour-fixi, čajanke, konferencije, kojima bez ulaznine prisustvuje i izvandruštvena publika. Ne moraju i ne smiju to biti strašne didaktične akademije, već nešto u obliku intimnih zabava, gdje će u stanovitom tonu svi sudjelovati. Živa, uvjerljiva riječ ovakovih sastanaka mogla bi popraviti mnogo toga, što je u interesu literature, a dosele je bilo makar s kojeg razloga zanemareno. A da i nije toga, koliko pomažu osobna upoznavanja publike s književnicima, čije će kasnije privatno susretanje ostati trajno od upliva za odnos publike prema knjizi. Gosti će upoznavati književnike ne kao asocijalne čudake, što se klone ljudi i po mogućnosti su neotesani, već će u njima početi gledati društvene radenike, koji za stvar kulture djeluju bez iščekivanja naplate i s mnogo samoprijegora. Vrline se uvijek cijene, i literatura ne će više izgledati kao nešto neobično i nepotrebno, a ljudi će se još i više približiti književnicima, dakle i knjigama. Zatvarati se u velo tajanstvenosti isto je kao podizati svetišta s tajnama pod sedam pečata, kojih se izbliza svi boje, a iz daleka nitko na njih ni ne misli. Literatura ne ide za tim, da bude nerazumljiva.

G. Milčinovic spomenuo je i žurnalistiku kao važan posredni faktor izmedju literature i publike, i to je svakako tačno. Novinstvo je oduvijek bilo odraz kulturnih razina naroda i vjesnik savremenosti. I kaošto bi, teoretski, novinar imao da bude čovjek najljepših duševnih i moralnih kreposti, novina bi morala biti ogledalom svih narodnih nastojanja, u kojima bez sumnje literatura zauzima prvo mjesto. Novinstvo bi, što više, baš u literarnom pogledu trebalo da i direktno djeluje, nastojeći i samo da što literarnije istupa, barem ispod crte. Za naše je prilike interesantno, da se je u ovom smjeru do pred rat najbolje reprezentirao službeni list, koji je upravo zato imao i svojih stalnih čitalaca feljtona. Ostali listovi nijesu često ni literarne stvari znali literarno servirati. Što više, izbjegavalo se je mnogoputa ovom načinu kao nepodesnom za žurnal, premda je upravo novinski feljton za naše prilike najvrsnije i jedino moguće sredstvo uzgoja književnog ukusa naših srednjih slojeva, što je konačno pred neko-

liko decenija spoznao i Šenoa, uvodeći kod nas ovu do onda nepoznatu vrstu literature. Rat je, uz mnoge zle strane, donio novinstvu i jednu dobru: počelo se više no ikad prije čitati i zahtjevati novine. Razumije se, danas su takova vremena gdje je svatko znatiželjan, ali nešto i mnogo toga ostat će i nakon rata. Ne će trebati dakle ništa drugo, no ovo zainteresovanje publike kasnije skretati i na naše domaće stvari, i baš zato valja u našem predmetu polagati iza rata odlučnu važnost na novinstvo.

Stari je običaj, da književnici i nakladnici predlažu svoja djela novinama na ocjenu i oglašenje. Ali u nas, koji smo znali obraćati i ustaljene vrednote, postao je i ovaj običaj jednostran. Književnici su odašiljali svoje d o b r e radove redakcijama, ali novine se na njih ne osvrtahu, pa se dogadjalo, te u literaturi sklonim listovima ostajahu ovakova djela duboko zatvarana u ladici urednika, koji su inače veoma kulturni ljudi i sami literati. Hoćemo li doći do zdravih odnošaja izmedju književnosti i općinstva, to se u prvom redu ne bi smjelo dogadjati, pogotovo ne u listovima, koji imadu i svoju lijepu literarnu tradiciju. I da se ovo ne dogodi, ne treba istom izmišljati nove saradnike itd., jer je u svakoj našoj boljoj redakciji i po koji književnik, već jedino obratiti se na savjest ovih ljudi. Društvo Hrvatskih Književnika trebalo bi da preuzme inicijativu te zamoli redakcije vidjenijih naših žurnala, da otvore stalnu b i b l i o g r a f s k u r u b r i k u po uzoru stranih napredni h naroda. Ne treba se plašiti izraza „stalne" rubrike, jer ona ne bi trebala izlaziti dnevno, pače ni tjedno, već tek onda kad bi za to bilo vrijeme, ali svakako barem jedamput mjesečno. Kod nas književna produkcija raste, štampana se djela množe, pa se u najboljem slučaju objave publici po naslovima, bez ijedne riječi preporuke ili opomene. Bibliografske rubrike naših dnevnika imale bi da ovdje vrše kontrolu. Ne prešutjeti ni najnevaljanije djelo, već na svako upozoriti publiku da ga čita odnosno ne čita. Javnost je u svim stvarima općenitosti upućena na novinske sudove. Ona će ih se držati i ovdje, i tražit će preporučenu lektiru. A to je u našim uskim prilikama i najvjerojatnije sredstvo do uspjeha, uzgoja čitalaca. Uz onaj direktni način literarnoga feljtona ovaj indirektni kriticizma i upozorivanja. Po mom mišljenju bio bi u ovaj čas za ovu veliku uslugu literaturi najpozvaniji „Obzor", gdje po svoj prilici ne bi bilo ni stvarnih ni tehničkih zapreka.

Konkretno bi se o stvari zainteresovanja publike za knjigu i organizacije raspačavanja književne produkcije dalo još i više govoriti (stalni konferensijer književničkih društava za pokrajinu, predavanja, agenture, rasprodaja knjiga po kolodvorima). Ali držeći se pravila, da je bolje reći malo, a s vjerom u uspjeh, no mnogo bez izgleda na nj, a osim toga računajući sa stvarnim člankom g. Milčinovića, koji ne će smjeti ostati neopažen, ograničih se samo na gornje tri stavke. Izabrah ih naročito, jer mi se čine najjednostavnijim sredstvom za postignuće cilja, bez ikakovih posebnih izdataka i bez straha velikih koncepcija. No moram spomenuti još nešto na adresu knjižara i nakladnika. Česi imaju velik broj literarnih i znanstvenih časopisa, koji su ne samo redovito oglašivani u dnevnicima, već i u posebnom periodičkom listu „Prehled revue". Ovaj Pregled revija donosi na prvom mjestu koji dobar članak iz odnosnih časopisa, a onda redom njihov potanji sadržaj, imajući za publiku i informativni i reklamni karakter. Mi nemamo toliko revija, ali imamo uz njih knjiga, na koje bi valjalo upozorivati javnost, možda kratkim sadržajem ili izvatkom iz ocjena. Takovi bi se Pregledi imali besplatno raširivati, izlagati u javnim lokalima, a naročito u kavanama, što je tim lakše, jer sve troškove tiska isplaćuju revije i nakladnici za oglašivanje svojih izdanja, a nešto i izvanliterarni oglasni dio. Dakle i opet bez rizika, bez velikih premaganja, a s velikim računom vjerojatnosti.

F. JERMOLOV

HRVATI I ROSENBERGEROVA „GESCHICHTE DES KOSTÜMS". Velika berlinska nakladnička tvrtka Ernst Wasmuth izdaje već nekoliko godina golemo djelo „Geschichte des Kostüms", što ga uredjuje poznati stručnjak Adolf Rosenberg. U pretposljednjoj svesci donosi na tabli 338 narodne nošnje pod natpisom „Ugarska". U popratnom tekstu zabilježeno je, da tipovi prikazani na toj tabli 338 „gehören teils den slavischen Nationalitäten an, teils der rumänischen, also ursprünglich dahoromanischen, die jedoch durch die slavischen Nachbarschaften seit alters her erheblich beeinflusst ist". Ti su tipovi prikazani u dva reda. U gornjem su Ruteni, Slovaci i jedan Rumunj, a u donjem: Hrvatica (7), Hrvat iz okolice Zagreba u svečanom ruhu (8), Žena iz okolice Zagreba (10) i Hrvatski seljak (12). Slike su kolorirane.

Da vam je vidjeti te vajne Hrvate i Hrvatice. Na Hrvatici, crveni kupovni rubac, a na hrvatskom seljaku veliki žuti slamnati šešir. Ali neka govori gospodin Rosenberg:

„7 Kroatin. Für gewöhnlich tragen die Kroatinen ein einziges (?) Gewand. Ein Kleiderartiges fusslanges Aermelhemd aus starkem, ungebleichtem Leinen, das von der Schürze gegürtet wird, in der Hüftengegend in vielen engen Fältchen eingenäht ist. In den Schlitz vor der Brust schiebt die Kroatin die Gegenstände, die sie mit sich führt und durch die Schürzenendung werden sie herunterzufallen gehindert."

Koliko li nam novoga ovdje priča Rosenberg o Hrvaticama? Gdje li je samo našao tu Hrvaticu? Jednako je i s hrvatskim seljakom:

„Hemd und Beinkleider aus festem Leinen, Weste mit vielen Knöpfen, Schafpelz in Jackenform mit der Lederseite nach aussen und mehr oder minder verziert. Filz — oder Strohhut, den alles mögliche verziert."

Razumije se po sebi, da Rosenberg nije nigda vidio našega seljaka ili seljakinje, nego je te opise sastavio prema slikama, za koje je na koncu teksta zabilježeno, da su načinjene po slikama iz djela „Blätter für Kostümkunde" od A. v. Heydena u nakladi Lipperheide u Berlinu. Za to je djelo priredio te „uspjele" slike godine 1876. A. Skarbina u Zagrebu. Poslije toga je bilo toliko

izložbi, na kojima se mogla vidjeti naša narodna hrvatska nošnja u Zagrebu, Pešti, Parizu, Trstu. Tolike je izložbe priredio S. Berger, a Lay izdao narodne ornamente i uza sve to nije se Rosenberg potrudio, da ispravi Heydena i Skarbinu, koji ne bi bili smjeli vrijediti ni 1876., a kamo tek danas. Imademo danas u Zagrebu tri muzeja s našim narodnim nošnjama, ali šta to sve koristi, kad sami još nijesmo izdali ni jednoga djela o njima, nego nas stranci eto ovako kao Afričane predstavljaju učenoj Evropi, a nama ne preostaje, nego da to zabilježimo.

ANDRIJA MILČINOVIĆ

BILJEŠKE

DR. FELIKS SUK. 8. travnja o. g. umro je u Zagrebu kanonik dr. Feliks Suk. Pokojnik bio je član-utemeljitelj i odbornik Društva Hrv. Književnika. Na ovo ga je mjesto dovelo njegovo neumorno naprezanje oko narodne kulture. Duboko naobražen imao je po svojoj otmjenoj i umilnoj ćudi iskreno nagnuće za književnost i umjetnost. Ne ogradjujući se tvrdim oklopom svoga zvanja susretao je ljubežljivo svako umjetničko nastojanje ma od koga dolazilo, iskušavajući na sebi otvorena srca njegov blagotvorni utjecaj. U tom pomagaču umjetnosti i književnosti u svećeničkoj halji lako se je prepoznavao reprezentant naših najboljih tradicija u duhovnom staležu. Pokojnik bio je uvažen pedagog, teološki pisac i propovjednik. Kao predsjednik Društva sv. Jeronima obuzdavao je utjecaje bojovnoga klerikalizma, da im je napokon podlegao svjedoči karakteristično njegova oporuka, gdje je kraj njegove beskrajne dobrote našlo mjesta i Vatrogasno društvo, a nije ga našla više ni „Matica Hrvatska". „Društvo Hrv. Književnika" sačuvat će pokojniku blagu uspomenu.

DR. GUSTAV GAJ. U Jastrebarskom je preminuo član „Društva hrv. književnika" i urednik „Novoga Sunca" dr. Gustav Gaj. Dr. G. Gaj bio je propagator spiritizma prikupljajući mu pristaše svojim listom i književnim radom. Osim toga isticao se je prigodice i kao političar.

† T. E. KORŠ, član ruske akademije nauka. Bješe izvrstan poznavač slavenskih i istočnih jezika. Bavio se osobito rado fiziologijom glasova slavenskih, etimologijom i iznalaženjem podrijetla slavenskih i tudjih riječi. Bijaše mnogo načitan te poznavaše dobro tradicionalnu literaturu slavenskih naroda. Ovo je već treći ruski akademik, koji je bio nazočan na sastanku slavenskih akademija u Petrogradu god. 1912., a danas je mrtav. Učesnicima izvan Rusije ostat će nezaboravan radi svoje jovijalnosti i ljubavi k šali, koju povećavaše u prijateljskom krugu deklamiranjem narodnih slavenskih pjesama, osobito humorističnih.

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI držala je dne 20. svibnja o. g. svoju glavnu skupštinu. Na uspomenu stogodišnjice rodjenja svoga utemeljitelja biskupa Josipa Jurja Strossmayera odlučila je akademija, čim joj sredstva dopuste, zakladi za umjetnički razred priklopiti, 5000 kruna.

U skupštini je učinjen i izbor novoga pokrovitelja te je izabran dr. Antun Bauer, nadbiskup zagrebački, Nadalje je izabran za predsjednika Akademije dr. Tomo Maretić. Jedan i drugi izbor treba da steče još potvrdu Njegova Veličanstva.

Osim toga su učinjeni ovi izbori: Za zamjenika I. tajnika u blagajničkim poslovima izabran je dr. Juraj Majcen; za knjižničara, ravnatelja Strossmayerove galerije slika i arkivara dojakošnji funkcijonari: Dr. August Musić, dr. Josip Brunšmid i dr. Bogoljub Krnic. Za nove prave članove izabrani su: u razredu historičko-filološkom dr. Ivan Kasumović, pa dr. Gjuro Körbler; u razredu filozofsko-juridičkom dr. Milivoj Maurović.

Svečana se sjednica ove godine ne će držati. Tajnička izvješća štampat će se u „Ljetopisu".

„DON QUIJOTE" U HRVATSKOM PRIJEVODU. Pred tristotu godišnjicu Cervantesove smrti izlazi besmrtni njegov „Don Quijote" sada prvi put u potpunom, neskraćenom hrvatskom izdanju, preveden sa španjolskoga originala.

Djelo izlazi u 30 svezaka od 32 stranice velikoga formata, s 312 umjetničkih ilustracija Manuela Angela, te se dobiva uz cijenu od 50 filira po svesku. Prvi svezak izišao je upravo, drugi će svezak izići 13. lipnja, a dalje redovito svake nedelje po jedan svezak. Pretplatu za svaki pojedini svezak posebice ili za više svezaka (po volji koliko) prima prevodilac i izdavatelj I. Velikanović, Zagreb, Palmotićeva ulica 17a. S ovim prijevodom dobiva hrvatska čitalačka publika klasično djelo, najbolji satirički roman sviju literatura i sviju vremena, a u isti mah i jednu od najzabavnijih knjiga, što je ikada ljudski um zamislio.

ZYGMUND KRASINSKI W PISMIENNICTWACH SLOWIANSKICH. Napisal Tad. Stan. Grabowski. Krakov 1914.

Pisac oglašene knjige, dr. Tadija Grabowski, poznati slavista i osobiti prijatelj Hrvata, koji je to svoje prijateljstvo posvjedočio radom, izdavši: 1905 Walka starych i mlodych, Ksaver Šandor

Gjalski; 1907. Liryka Mihovila Nikolića; 1909. Silvije Strahimir Kranjčević i Ivo conte Vojnović (u tisku), štampao je nedavno novu radnju, gore citiranu, koja spada u niz njegovih radova nad slavenskim literaturama. Pisac je keonološki skupio sve prijevode djela Krasinskoga, koji su uopće izašli medju zapadnim Slavenima (ubrojio je ovamo i Slovence, a južne je Slavene ostavio za posebnu radnju), naveo je dalje sve najvažnije rasprave o njemu, kao i tragove njegovog utjecaja na ostale slavenske pisce, istaknuvši, kako je baš Krasinski sravni li se s Mickiewiczem i Slowackim, medju Slavenima najmanje poznat i najslabije razumljen i čitan, po svoj prilici zbog toga, što je u poeziju svoju uveo toliko filozofskih misli i dubokoga vjerskog zanosa. Pisac je počeo s Česima, koji su se Krasinskim od svih Slavena najviše bavili (prevodili ga i tumačili), onda prelazi na Lužičane i Slovake, kod kojih nije našao uopće ni prijevoda ni rasprava o piscu „Iridiona", pa svršava sa Slovencima, medju kojima se u novije doba javlja razumijevanje Krasinskoga; spominje vanredno dobre prijevode Vojeslava Molè-a, mladoga slovenskog pjesnika i historika umjetnosti.

Radnja je vrlo zanimljiva i ima osobitu bibliografičku vrijednost. Dr. Z. M.

ISPRAVAK. U svesku „Savremenika" za veljaču na strani 88. potkrala se štamparska pogrješka: Lamansky, a treba da bude Lamanskij.

NATJEČAJ. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti po zaključku skupne sjednice od 21. marta 1915. raspisuje ovim natječaj za jedno djelo matematičko-prirodoslovne struke, koje će se štampati iz prihoda „zaklade za izdavanje znanstvenih djela za opću naobrazbu", i to uz ove uvjete:

1. Djelo ima odgovarati točki 4. zakladnice, koja glasi: „Svrha je ovoj zakladi, da se njezinim prihodom izdavaju ona znanstvena opće korisna djela izvorna ili prevedena, koja se u smislu čl. 1. akademijskih pravila ili uopće ne mogu izdavati troškom redovitih prihoda Akademije ili istom u drugom redu".

2. Djelo ne smije opsezati više od 20 (dvadeset) štampanih araka u osmini.

3. Akademija će na prijedlog matematičko-prirodoslovnoga razreda u skupnoj sjednici odlučiti, koje se od prispjelih djela ima štampati iz prihoda ove zaklade.

4. Za izvorno djelo određena je piscu nagrada od 80 K (osamdeset kruna) po štampanom arku; za prijevod odredit će nagradu skupna sjednica Akademije na prijedlog matematičko-prirodoslovnoga razreda; osim nagrade dobit će pisac (prevodilac) 10 (deset) primjeraka štampanoga djela.

5. Pravo vlasništva i sva nakladna prava na djelo, što će se štampati iz prihoda ove zaklade, prelaze na Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti.

6. Pisci (prevodioci), koji ne moraju biti članovi Akademije, valja da svoje rukopise predadu u pisarni Akademije najkasnije do 31. decembra 1915.

Pripominje se, da Akademija u prvom redu želi, da bi djelu bila predmetom sizmologija ili meteorologija.

U Zagrebu, 15. maja 1915.

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

NATJEČAJ. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti po zaključku skupne sjednice od 21. marta 1915. raspisuje ovim natječaj za jedno djelo matematičko-prirodoslovne struke, koje će se štampati iz prihoda „zaklade za izdavanje znanstvenih djela za opću naobrazbu", i to uz ove uvjete:

1. Djelo ima odgovarati točki 4. zakladnice, koja glasi „Svrha je ovoj zakladi, da se njezinim prihodom izdavaju sva opće korisna i znanstvena djela izvorna ili prevedena, koja se u smislu čl. 1. akademijskih pravila ili uopće ne mogu izdavati troškom redovnih prihoda Akademije ili istom u drugom redu".

2. Djelo ne smije opsizati više od 20 (dvadeset) štampanih araka u osmini.

3. Akademija će na prijedlog matematičko-prirodoslovnoga razreda u skupnoj sjednici odlučiti, koje se od prispjelih djela ima štampati iz prihoda ove zaklade.

4. Za izvorno djelo određena je piscu nagrada od 80 K. (osamdeset kruna) po štampanom arku; za prijevod odredit će nagradu skupna sjednica Akademije na prijedlog matematičko-prirodoslovnoga razreda; osim nagrade dobit će pisac (prevodilac) 10 (deset) primjeraka štampanoga djela.

5. Pravo vlasništva i sva nakladna prava na djelo, što će se štampati iz prihoda ove zaklade, prelaze na Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti.

6. Pisci (prevodioci), koji ne moraju biti članovi Akademije, valja da svoje rukopise predadu u pisarni Akademije najkašnje do 31. decembra 1916.

Pripominje se, da Akademija u prvom redu želi, da bi djelu bila predmetom biologija bilinstva.

U Zagrebu, 15. maja 1915.

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

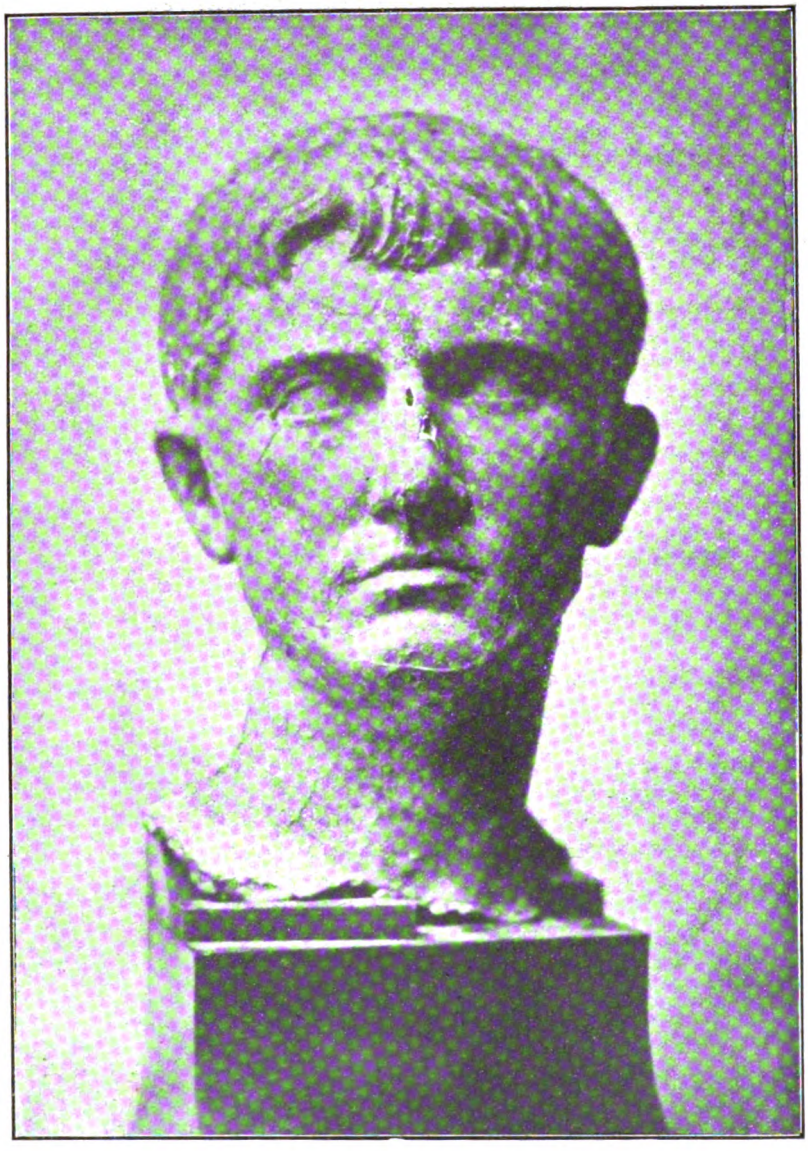

STARI KLASIČNI NEPOZNATI MAJSTORI — BUSTA CARA AUGUSTA
ZBIRKA D. N. PLAVŠIĆA U ZAGREBU

SAVREMENIK

MJESEČNIK DRUŠTVA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

GODINA X. KOLOVOZ 1915. BROJ VII. I VIII.

KSAVER ŠANDOR GJALSKI: LJUBAV LAJTNANTA MILIĆA

Stara je to istorija, iz vremena onamo još dalje od „grossvaterskih“ dana. Makar je tako stara, ipak je pripovijedam. Ne pripovijedam je možda stoga, što iz nje tajinstveno šumi i sablasno šušti nešto iz onih tamnih, nepoznatih dubina ljudske duše, koje će vazda ostati prikrivene saiskim velom, a oko kojih se plete i milji stotinu hiljada godina staro čovjekovo sujevjerje i maštanje. Pripovijedam je, jer neki njeni tonovi kao da i u današnjem vijeku nalaze istovjetne akorde, pa iz njih onda zvuči stara pjesma bugarka, koja se sveudilj životom ori i kazuje nam vječnost čovjekove tragedije.

Ali najprvo da kažem, kako sam saznao za tu istoriju, i da pričam nešto o njezinu junaku.

U gradu Varaždinu stajaše prije mnogo — mnogo godina ili možda stoji još i sada, na kraju najudaljenije ulice, sasvim već blizu varoškom groblju, duga niska kuća. Opasana je bila s tri strane u dvorištu i vrtu visokim i širokim zidom. Kuća bijaše vječno zatvorena. Čitava dva ljudska koljena ne sjećahu se više, da bi ikoje živo čeljade vidjelo niske joj malene prozore ikada otvorene. Stara se kuća doimaše čovjeka gotovo još hladnije, još samotnije negoli nedaleka mrtvačnica na groblju, koje su zidovi ipak bili tako tamni — tako vlažni. Istom pak, kada bi kogod išao pred čvrsta, željezom obložena i okovana kućna vrata pak povukao za debelu željeznu šipku zvonceta, dojam bi bivao nekako još čudesniji — nekako još strašniji, jer se je pustom nekom dalekom jekom raznosio neobičan, opor zvuk opora zvonceta, koji kao da je ječio i ukorom i strašenjem. Na daleki oštri zvuk vrata se ne otvoriše, tek pred urezanom u vratima rešetkom odvrnuo se zaklopac samo nešto malo — malo i na tu sasvim usku prozjalinu začuo se neki staračkí, piskutljivi, izmučeni glas, da pita „wer da?“ — Pitanje je strogo — veoma strogo glasilo, baš kao na kakvoj straži u logoru ili na bojištu.

Svatko je u gradu znao, da tu biva stari lajtnant Milić, junak još iz napoleonskih ratova. Svatko ga je u gradu poznavao, dašto samo od vidjenja. Starac je naime svaki dan polazio dvaputa na groblje i dvaputa se prošetao po „bašči“, kako Varaždinci nazivaju obkope, podignute oko staroga erdedijanskoga grada Varaždina. Na groblje je išao otraga za vrtom svojim preko zavrtnice. Tu je ravno koracao, ne gledeći ni na lijevo ni na desno i došao do groba, davnim davno iskopana no još uvijek visoka i pomnjivo uredjena, te se činilo, kao da je humak tek jučer podignut. Na grobu se dizaše visoka piramida iz crna mramora. Na piramidi je pod znakom križa i dviju ruku, ispruženih jedne k drugoj, bilo uklesano zlatnim slovima u njemačkom jeziku:

Hier ruhet das wohlgeborene und edle Fräulein Kunigunde (— Anastasie —) Pokupich de Pokupsko, Czanyugovo et de Eadem, geboren zur Freude ihrer wohlgeborenen Eltern und Aller Angehörigen den 29. IX. 1799. — und zur ewigen Trauer ihres treuen Bräutigames den 29. IX. 1819 sanft im Herrn zur Ewigkeit entschlafen. Ruhe ihrer Asche!

Hrvatski to glasi: Ovdje počiva blagorodna i plemenita gospodjica Kunigunda (—Anastazija—) Pokupićeva od Pokupskoga, Canjugova

i od Pokupića, rodjena na radost svojih blagorodnih roditelja dne 29. devetoga 1799., a na vječnu žalost svoga zaručnika blago u Gospodu za vječnost usnula dne 29. devetoga 1819. Mir njezinu pepelu!

Pod ovim napisom stajaše stih, koji u originalu glasi:

O Tod — du blinder blutdürstiger Geselle!
Wozu hast hier die Sense du geschwungen??
— Es folge dir mein ew'ger Fluch — der gelle!
Und Ihr — der lieben Braut — ah — so jungen,
Ihr bleibt auch hier zu Füssen meine treue
Soldatenliebe —
Meiner Herzens nie ersterbenden Triebe —
Die sollen sich winden zum ewigen Bunde!
Dein bleib ich ewig — o bestgeliebte Kunigunde!

Der Bräutigam Emanuel!

Bilježim taj stih, jer ga je ispjevao zaručnik sam, a taj zaručnik bijaše Emanuel Milić, „penzionirani" c. kr. lajtnant kod jedne cesarske kirasirske regimente, — naš stari lajtnant Milić.

I nakon pedeset i više godina, što je pred tim humkom prvi put stao lajtnant Milić, on je još uvijek dolazio svaki dan i prije podne i poslije podne na grob. Postavljao se u svečanu, ukočenu pozu, u kojoj je onako star i onako iznemogao ipak po čitav sat ostajao, jednako gledajući izgubljenim pogledom u crni mramor. Tek kriomice i kratkom gestom drhtave, otvrdnjele ruke obrisao bi dugu, niz lice duboko se spustjelu suzu, što bi se od časa do časa potkrala iz sitnih, upalih — gotovo bezbojnih staračkih očica. Inače je nastojao, da izgleda tvrd i čvrst, pak je silio svoja od duge starosti izgrbljena ledja da se ravno slažu, silio upale uleknute grudi, da se ispupčano dižu, — čisto kao da slijedi i sluša davnu — davnu komandu svoga egzercirmajstora: „Brust hinaus — Bauch hinein — Schultern gerad wie Lineal!"

A na koncu poslije dobrog jednog sata izvadio bi svakiput iz zapučka na kaputu s lijeve strane sitan cvijetak, da ga položi na grob. I svakiput je kleknuo na jedno koljeno, ogologlavio se i prekrstio, šaptao tihu molitvu, mukom se opet uspravio, opet se prekrižio i salutirajući u „habt acht"-pozi ostavio grob.

Iz groblja išao je na „bašču", dosta se teško uspinjući na vrh opkopa. Ovdje se je šetao po sjevernoj strani, koja je gledala u glavno pročelje staroga tmurnoga grada, u dva sjeverna tornja i u njihove crne — crne, davnom — davnom starinom zahuknute zidove. Svaki čas bi stao i uporno gledao u prozor, što se na kraju pročelja prislanjao najbliže desnome tornju. — Šetnja bi opet trajala jedan sat — točno jedan sat, a onda bi se spustio u varoš i krenuo k staroj svojoj kući na kraju varoši.

Tako je bilo svaki božji dan, bilo vrijeme ma kakovo. Mogla je kiša padati kao iz kabla, mogao je napasti snijeg na hvat visok, moglo je sunce pripicati, da je znoj curkom letio niz obraze, starac lajtnant Milić nije propuštao svojih pohoda.

Starac nosio za cijelo preko osamdeset godina na ledjima. Bijaše dosta visok i u svojoj visokoj starosti čuvaše još uvijek u svom držanju nešto „militarsko". Krupnu veliku glavu pokrivaše gusta, bijela kosa, po vojnički dosta kratko prirezana. I zimi i ljeti nosio je nekakvu kapu neobične davno iz mode izašle forme, koja je bila optočena i zarubljena crnim astrahan-krznom, a bila je šivana iz modra sukna. Dugoljasto, dosta puno lice bijaše rumeno i uokvireno kratkim bijelim zaliscima, kako se je u Napoleonovo doba nosilo. Bijeli brkovi bili su kratko prirezani. Modri kratki kaput iz teška sukna bio je kao i kapa opšiven oko vrata, na prsima i rukavima astrahan-krznom, a bijaše sasma kroja vojničkoga i usko se lijegaše uz tijelo. Nosio ga je zimi a i ljeti u najvećoj sparini. Pantalone od istoga modroga sukna nosio je uske i bili su ispod koljena obloženi crnom kožom, isto onako, kako su nekoč nosili cesarski ulanski i kirasirski oficiri. Na čižmama utaknute su bile ogromne, zvučne ostruge, a u ruci je uz teški štap iz ebanovine sa ručkom iz slonove kosti nosio još kratki „raitpajč", kojega je držalo bilo srebrom okovano.

Kako je bio star, naravno je, da naš lajtnant nije imao gotovo nikakih znanaca. U samom

„prečasnom" čazmanskom kaptolu kanoničkom, koji je bio gotovo živi muzej dugoživih staraca, ipak lajtnant Milić nije više imao pravih suvremenika. A kao da i nije tražio poznanstva, dapače ugibao se tome. Zato se po gradu pronosile tek nesigurne, sasvim romantične povijesti o njemu, ali, kako je sve to davno — davno bilo i davno prošlo, što je on mogao doživjeti, pa kako je svima onim ljudima i njihovim imenima i njihovim uspomenama, s kojima je doživljavao svoju istoriju lajtnant Milić, odavna iščeznuo svaki trag, to je s vremenom prestalo naklapanje malogradjana, pak se je zanimanje oko starca sjatilo tek oko njegove vanjštine i oko njegova svagdašnjeg pohadjanja groblja i svagdašnjih „fenster-promenada" na bašči pred starim gradom.

U malom, tada još dosta njemačkom gradu, postao je lajtnant Milić gotovo „eine Stadtsehenswürdigkeit", — i nije se jednom desilo, da ga je gradski apotekar na gradskom trgu ili kakav „Spezereihändler" u „Gwölbergasse" ili pače kakav gradski „vierziger" (tako nazivahu Varaždinci svoje gradske zastupnike), pokazivao kakvom nadošlom strancu, kao neko varaždinsko čudovište, što samo „Varaždin imade".

Naravski, starac nije ni slutio to, niti je što opažao, jer je ravno išao svojim putem, ne obaziruć se ni lijevo ni desno. Dašto, ne bi bilo dobro ni apotekaru ni specerajhendleru a bome ni gospodinu fircigeru, da je starac što primijetio. Jednom se je desilo, da je neki dućandžija suviše očito svojim mušterijama pokazivao na starca, koji je polaganim, odmjerenim korakom prolazio na drugoj strani ulice pa se slučajno i posve neočekivano protiv svakoga svog običaja ogledao na drugu stranu ulice i ondje opazio na vratima dućana trgovca i njegove kupce, kako za njim zure i za njim se nagledavaju. Starac je taj čas skrenuo preko ulice k dućanu, stao mahati bijesno po zraku svojom rajtpajčom i već iz daleka kavalerijskim tonom vikao na kramara i njegove mušterije. I bog zna, kako bi se bilo svršilo, da nije trgovčeva gospodja brzo skočila unatoč svoje silne debljine sa svoje klupčice pred blagajnom, svoga sitnoga muža i njegove mušterije energično porinula u dućan, a sama se postavila na vrata.

Lajtnant se ispravi, mrko svoje zapureno lice prisili na mir, — i galantno salutirajući gospodji, okrene se, ništa ne rekavši pa nastavi svoj put.

No ako nije trpio, da se napadno za njim gleda, još je manje dopuštao, da se u njegovoj blizini fićuka. Zato su bili za njega prava pokora pekarski i šoštarski naučnici, koji nisu ulicom nikako drugačije mogli prolaziti, nego fućkajući. Sve maršove, sve polke, mazurke i valcere, što bi ih glazba varaždinske gradjanske garde svirala poslije tjelovske, uskršnje i florijanske procesije i poslije sprovoda kojeg umrlog gardiste, ponavljali su dječaci, dok bi nosili ili teške, ogromne koševe s kruhom i žemljama ili pak čižme i štiflete. A nije samo po vascijelom svijetu razvikani bečki „schusterbub" tipična pojava svakojakog dječačkog jogunluka, zacijelo nije u tom mnogo zaostajao varaždinski „lehrbub".

Naravno je dakle, da je lajtnantova averzija protiv fućkanja na ulici, brzo i stalno bila predmetom, što ga je taj dječački jogunluk odabrao za svoj „specijalitet". — Čim bi ih se više sastalo pak bi opazili jadnoga starca na ulici, eto u taj isti čas na sve se strane fućka ili Radeckijev marš ili vojnički mirozov ili ma što drugo. Najdrzovitiji složili bi se jedni tik pred njim, a drugi tik za njim i fućkali, da se je sve orilo. Starac bi zapao u ljutu psovku, onako nesiguran na nogama uzeo bi za njima trčati i rajtpajčom šibati protiv njih, vičući za gradskim pandurom, da tu „gamad" polovi. Dašto, tih modro odjevenih i crvenim gajtanima „našnuranih" gradskih pandura nije bilo na pretek u slavnom gradu Varaždinu, a koliko ih je bilo, imali su kod magistratske gospode drugoga posla, nego da paze na red po ulicama, pa je tako jadni lajtnant uzalud za pandurom vikao i imao gotovo do kuće razloga, da se ljuti.

Spominjem to, jer baš tome imao sam da zahvalim, da sam došao u prigodu upoznati se s lajtnantom, dapače doći u njegovu kuću i saznati njegovu istoriju.

Šetah jednoga dana prema kapucinskom trgu, dalekom, širokom prostoru, oko kojeg se s jedne strane dizalo nekoliko malogradskih, jednokatnih i razizemnih kuća i kućica, zasjenjenih redom dudova, a s druge se strane protezali dugi, niski trgovinski magazini i čitav red kasapnica, dok je u pozadini nad cijelim trgom gospodovala krasna, velika, gospodska kuća, što su ju nekoč podigli kao svoju rezidenciju grofovi Patačići, a sada je služila kao kasarna cesarskim „bešelerima" (pastuharima) i „furvezerskoj" četi. Uz vidjenu tu ogromnu zgradu smjestila se tek nešto podalje kapucinska ukusna crkvica sa pokrajnjim samostanom u zelenoj bašči, iz koje su visoka stabla razgranjenim krošnjama pokrivala, gotovo sakrivala visok, dugačak zid, što je opasavao samostan i čuvao u sebi nešto od kakove stare legende iz srednjega vijeka ili takodjer nešto kao iz kakove Boccaccijeve novele —. Po dalekom trgu, na sve strane oblitom silnim julskim suncem, gotovo mirovao sam mir, kojega ništa nije prekidalo. Nije ga mutilo jato gusaka, što je u sredini trga igralo u otvorenom uličnom kanalu i mazalo svoje bijelo perje u niskoj, zamazanoj, truloj kaljuži; nije ga prekidao ni kapucin, koji se od časa do časa pokazivao na vratašcima samostanskim pak ogromnim modrim rupcem čas brisao svoju golu glavu, čas isto tako ogromnim šakama lovio i tjerao muhe, što su na njega, uznojena od teške kute, navaljivale kao ose i pčele na med. Mir je bio tako dubok, tako dalek, da ga nije prekidalo niti mucanje nekakve suhe, sitne kravice, što su ju dotjerala dva seljaka na prodaju kasapinu, koji je sjedio pred kasapnicom svojom i od duga vremena sam se u karte igrao. Nije kvario gluha mira niti cesarski „bešeler" ni dva tri „furvezera", što su se lijeno i glasno zijevajući nalecavali i polijegavali na klupama pred kapijom negdašnjeg grofovskog doma. Daleki, daleki mir sa svom svojom nedoglednom i nedostupnom dosadom ležao je nad cijelim trgom — pa i dalje — i dalje!

U to se pokaže onamo od ulice kraj kasarne stari lajtnant, koji unatoč julskoga sunca bijaše sapet u svoju usko zakopčanu bundicu na glavi pokrit kapom, opšitom krzmom. Zakrenuo je k sredini trga. Nesretan slučaj htjede, da se baš u isti čas sjatilo od nekale dosta dječurlije. Nije dugo potrajalo a blaženi mrtvi mir daleka trga sasvim je nestao. Zaorilo na daleko silno fućkanje. Dječurlija je kao pomamna letjela k lajtnantu i fućkala nekakav Offenbachov napjev, što je još od zimske sezone njemačkog kazališta osvojio sve muzikalne instinkte velikih i malih Varaždinaca. Lajtnant je najprvo stao, uzeo se groziti štapom i rajtpajčom, no što je jače vikao, što je više mahao po zraku, to je dječurlija jače fućkala uz drzovit smijeh, podvikivanje i izrugavanje. Najgori je bio nekakav mali deran, koga su drugi nazivali švapčićem i kojega sam imenom poznavao, jer je bio naučnik kod mojega staroga Nijemca šustera Machera, pa je tako često donosio i odnosio robu. Zvao se je Edi Lukas, a bio je uistinu po materi od nekale iz njemačkih strana. Brzo dakle skočim k rulji, pozovem Edu Lukasa na red, zagrozivši mu se sa Macherom.

No švapčić Edica nije bio uzalud Edica. Na moje grožnje tek se u svom drzovitom licu iskesi, pa još gore i jače zafućka, pače se u starca zaleti. Sad sam dašto energičnije postupao i nastane mir. Dječurlija se uz Edičin jauk i plač taj mah razbježi. Htio sam dalje svojim putem, no lajtnant me sustavi. Pohvali moje postupanje, postavi se u pozu komande i upita me za ime. Govorio je njemački, onim njemačkim jezikom, kojim su negdašnji graničarski oficiri govorili i u kojem su tako stalno i nepopustljivo svoj graničarski izgovor čuvali i naglasak materinjske riječi metali na njemačku riječ.

Kad je saznao, za moje ime, još se više ustobočio i salutirajući rekao:

— Ja sam kaiserlich-königlicher kirasirlajtnant des Ruhestandes Emanuel Milić, gewesener Adjutant bei seiner Excellenz feldmaršallajtnant Freiherr von Jelačić".

— O — Jelačić! Dakle ste pokojnog bana osobno poznavali? — kliknem zanosno i naklonim se još jedamput pred ličnim znancem slavnoga bana, kojega velika epopeja nije onda još ni četvrt vijeka bila stara.

— Šta — bana? A nije bio ban! Bio je fe-

stungskomandant u Petrovaradinu. Da — da — unterdessen — habe es gehöret — mali njegov Pepi bio je ban. Ja — ja — sie haben recht! Koliko puta sam ga njihao na koljenu, bio krasan dečko ! — Ali — kao odrasla nisam ga više vidio. Za mene je onda već sve bilo prestalo ! — odvrati zamišljeno starac.

Pozove me, da ga pratim do kuće. Dapače pred kućom učini šarmantnu gestu, kojom mi ponudi, da uljezem u dom.

Starac bijaše već obavio svoj popoldašnji pohod na groblje i svoju šetnju po bašči, pa sam tako ostao u njega do večeri. Uveo me je bio u prvu najbližu sobu, koja nije ni u čem bila neobična. Tek u jednom kutu bila je smještena dosta velika bizantinska ikona, koja je prikazivala bogorodicu Mariju, u licu crnu kao crnicu. Uz ovu ikonu bijaše u drugom uglu nešto manja ikona, na kojoj je bio od dosta nevješte kaludjerske ruke naslikan svjati Nikolaj, krsno ime latjnantove obitelji. Pred jednom i drugom ikonom visjela su srebrna kandila, u kojim je iz tamno-crvena stakla gorjela luč.

Starac mi je pripovijedao, da je rodom iz Like od oca, cesarskog graničarskog oficira i od matere Ličanke, kojoj je brat bio nekoč vladika u Dalmaciji. Otac mu je pao već u prvom početku francuskih ratova, dok je on bio još mališ materi na krilu, pa se je ujak vladika pobrinuo, da nije momčić ostao u graničarskoj zadruzi, već je došao u cesarske vojničke škole, koje je sjajno svršio i kao fenrik stupio u cesarsku vojsku. Kao takav sudjelovao je kod ulaza generala Rukavine u Dalmaciju, pa je i on „u ime kralja hrvatskoga" ulazio u dalmatinske gradove i bio pozdravljan od puka i naroda kao časnik kralja hrvatskoga. Stoga me je sada sav u čudu pogledao, kada mu rekoh, da je Dalmacija od Hrvatske odijeljena. Gotovo mi ne htijaše vjerovati. No onda se sjetio svoje povijesti, pak je shvatio i medju zubima promrmljao: „natürlich — ja — natürlich !"

Od godine 1819. u pravom se smislu riječi zakopao ovdje u ovu kuću, pa je tako sve mimo njega prošlo, a da nije pravo ni zašto znao, što se je u svijetu zbivalo. I Gajev pokret, i ilirizam, pače i Jelačić i Rajačić, sve je to prošlo, a da on kod toga nimalo nije bio, od svega je daleko ostao, niti je pravo znao za sve te događjaje i sav ugrezao u svoju veliku bol, sav prikazan jednoj jedinoj službi.

A nije bio odnarodjen — tek puki cesarski oficir i militarac. Naprotiv, on je onakav sa svojih osamdeset i osam godina gotovo sa žarom isticao, da je lički Hrvat ili kako bi on izgovarao „Ervat", pače je čisto gizdavo tvrdio, da su lički „Ervati" oni pravi sinovi domovine „Ervacke", pa je nekako iz njegovih riječi izlazilo uvjerenje i svijest, da lički „Ervati" više vrijede od varaždinskih „Horvatov".

Iz ove sobe poveo me u vrt, gdje sam vidio dvoje prastarih ljudi, muško i žensko, kako se trude i zabavljaju nešto oko zelena graška ili pasulja. Muškarac je imao crvenu ličku hrvatsku kapu na glavi, a bome i bijeli lički kožuh na plećima, starica pak bila zagrnuta u teški crni zobunac pučanke ličke. Lajtnanta su pravim kumpanijskim strahopočitanjem dočekali, no opet uz to nekako prostodušno i po rodjački. Pa i bijahu mu rod, kojega je on iz Like prije pedeset godina ovamo doselio u svrhu, da ih riješi ličkog kamena i bure sa Velebita, a glavno, da mu vode kućanstvo i gospodarstvo, kako mi reče. lajtnant odmah, čim smo došli u vrt. Ma da su jedno i drugo bili stari, zgrbljeni i pognuti od duge starosti baš kao i on, lajtnant je ipak gledao na njih kao na mnogo mladje od sebe.

— Tanasija bit će po mom računu tek jednu ili dvije preko osamdesete, momak spram mene, a Pelagiji — ne znam — je li četiri ili pet istom preko sedamdesete. Eh — mlado je to spram mene ! — reče lajtnant te me povede u zelenu sjenicu na kraju vrta pa naloži starici, da nam donese kisela mlijeka i još šta k tome.

Vidio sam iz svega, starcu je bilo mà upravo drago, što je došao u zgodu, da može razgovarati. Napokon — vječno Tanasijino i Pelagijino društvo ipak se koncem konca istroši. I pitah ga, kako dolazi, da baš ni s kim ne opći ?

— E — sine moj — govorio mi već od kućnih vrata „ti", — kada čovjek tako ostari, kada tako dugo živi — kako ja — e — onda Ti nestaje znanaca. Napokon si sam — sam,

kao onaj hrast, što ga graničari ostave u kršu, da im bude sjene. Nisam ja tražio, niti tražim, da budem sam, ali izginuli moji ljudi, otišlo sve pod zemlju, — pa napokon ostadoh sam samcat. Promisli, ta unučad Tanasijina lijega većem u grob !

Od ovog popodneva ja sam češće dolazio starcu. Dašto tek, ako bi me gdje sreo i sobom poveo. Jednoga dana, dosta već pod večer u mjesecu septembru, sretnem se slučajno s njime na „bašči", dok se je onuda šetao i zagledavao u prozor pokraj tornja. U prvi se mah starac lecnuo i kao da mu nije bilo milo i ugodno, što smo se sreli. Ali ja nisam na to pazio. Mene je čitava slika stare gradine tako zanijela, da sam zapao odmah u velike i slavne riječi. I bijaše doista divno, dapače nekako tajinstveno, gotovo sablasno, puno šapata i čudnih sjena i nejasnih povlačenja. Upravo mi je duša drhtala i pred nju se rivale nekakve nejasne sive konture, bajoslovne prikaze, ili — ili — što ja znam — gotovo kao noćne magle nad močvarnim livadama, kada ih ponoćni mjesec mami svojim svijetlom. Sunce je na zapadu, baš onamo od strane groblja, zapadalo za daleke neopredijeljene planine i bregove, dan se već gubio u modrušastim sjenama. Po ravnom oširokom vrhu naokružnih opkopa zelenih i crvenkastih i žutih od zadnjih trava i zadnjega cvijeća, tek se još sklizao po koji posljednji tračak sunca. I jedan od tornjeva bijaše na visokom svom šiljastom krovu kao polit zlatnim, uskim talasom, a sve je drugo padalo u tamne, sive sjene. Dolje u širokim grabama izmedju staroga grada i opkopa ljeskale se crnilom crna mraka mrtve vode, iz kojih se kod ruba uz zidove i uz obronke opkopa dizao visok — visok šaš, gotovo sasvim već žut i crvenkast, a iz njega šaptao šapat i javljalo se gibanje na pô suhih trstika kratkim drvenkastim glasovima. Iz starih pak crnih debelih zidova, iz svakojakih izdubina, iz tmurnih kutova, iz uzidanih škulja, iz okruglih i opet onamo četverouglastih tornjeva plazile i šuljale se guste, nejasne sjene i padale u dugim nitima dolje k šašu i trstici, iz kojih se dizali k njima tanki — tanki pramenovi jesenske fine prozirne magle. A gore kod starog najdaljeg tornja, odanle iz crnih dubljina njegovih javljala se sova. Negdje pak tik pod krovom orio se čirik, drzoviti čirik vrabaca, što su se pravdali za noćišta, a uz to se miješao dražesni mili cvrkut posljednjih lasta, što su se skupljale na rubu zida pod krovom i spremale se valjda još noćas, na dalek put k dalekim stranama Palestine i Afrike.

Nije čovjek trebao da bude natrunjen romanticizmom ili misticizmom, a ipak se sva ta okolina doimaše nekako neobično — nekako sablasno. Duša se je i protiv volje morala gubiti u daleke daljine i sasvim odlijetati iz realne blizine; grabilo ju tajanstvenim zamahom prekogroblje, i naprijed se rivala mrtva prošlost, uskršnjavale sjene davnih prilika — davnih časova. Zavezao sam se čak u Zapoljine dane, kad su taj stari grad podsjedali i on bio središtem ljute borbe. I velebna pojava Krsta Frankopana, koji je tu životom platio svoju vjernost Zapolji, sinula mi je pred dušom, pa sam zamišljeno ponavljao tihim šaptom njegove riječi: „Zač ako bi bili sada Ugri cara (turskoga) razbili, kada bi konac nih nevridnu reženju ili gdo bi mogal pod nimi ostati?"

Iz tih me sanjarija prene uzdah ili usklik starca lajtnanta. On stajaše oslonjen na svoj debeli štap i zagledavaše se u prozor, onamo pokraj tornja, a usnice mu se pomicahu i kao da nešto tihim šaptom govorahu. Bijaše sasvim kao izgubljen.

— Što Vam je, gospodine lajtnante? — zapitam gotovo u strahu.

— Pst — pst — ne govori! — tiho odvrati starac, a ostane u istoj pozi, ne maknuvši se ništa, već sveudilj zagledavajući se u prozor. U licu mu u isti tren svijetlila i radost i zadrhtavala neka daleka — daleka čeznutljiva crta, koja se slagala i protezala u bolnu žalost.

— Vidio sam — vidio sam ! Ona je bila. Ne varaju me oči, makar su stare. Bila je ona — sasvim sam ju točno vidio. I kazala mi zaručni prsten. I nasmjehnula mi se. Baš je isto tako bilo ono prije pet godina ! — govoraše lajtnant kao sam sebi.

— A što to? — upitam.

— Ah! — učini starac, kano da tjera od sebe dosadnu muhu, pa nastavljaše svoj razgovor sa samim sobom.

— Ej — sinko — sinko! — napokon se okrene k meni. — Da ti znadeš, što sam eto dočekao i doživio! Ali vi današnji mladići — vi u sve ovo ne vjerujete, vama su sve ovo bajke! — uzeo je svojom ličkom njemštinom govoriti.

— Tá — gospodine lajtnante — niste mi ništa rekli. Ne možete znati, što ću kazati i misliti. Što ste to vidjeli i dočekali?

— Ha? Ha? Kako veliš? Što divaniš? Ponovim svoje pitanje.

— Ta — vidio sam dragu pokojnicu. Baš istu onakvu, kao što sam je prije pedeset i više godina vidio. Bila isto kao živa — kao živa! Baš onakva. Tako me je i onda kod prozora dočekivala. Posljednji put mi se je prije pet godina pokazala. I ono nije bilo bez znamenovanja pa će i taj put nešto značiti — odgovaraše mi brzo i nije me gledao u oči.

No onda me uzme za ruku i naglo pokroči puteljkom, što se vijugao vrhom opkopa. Išao je skoro brzim korakom i jednako me je držao za ruku. I nije udario svojim običajnim putem po ulicama varoši, kao što je svak dan činio. Taj put pustio je nutarnje ulice. Udario je ravno najbližim grabištem, ulicom uz opkope starog grada i krenuo odmah u svoju predgradsku ulicu, ne sustajući ni jedamput, dok nismo došli pred njegovu kuću.

— Velika ti je to za mene večer — a ti si bio prisutan — e — sinko moj — moraš ostati večeras u mene. Moja će Pelagija spremiti kakvu malu večericu, moraš ostati u mene. Pripovijedat ću ti sve. Dodji dakle! — I ne čekajući moga odgovora gotovo uzrujano potegne za zvonce, sveudlj me držeći za ruku.

Došao starac Ličanin da otvori. Lajtnant me povuče za sobom jednako uzrujan, ali opet nije propustio, a da ne bi ukorio staroga Ličanina, što je otvorio „kapiju", a nije prije pogledao na rešetku, da vidi, tko dolazi.

— Gospodine lajtnante, pokorno javljam, nisam pogleda' ere zna' sam, ko zvoni. Poznajem ja ruku, — otpovrne starac u isprużenoj vojničkoj pozituri, ne mičući glavom ni za dlaku, tek časkom makne okom, da pogleda u čudu na mene.

Taj put me starac lajtnant ne povede u sobu s ikonama, kano ono prvi put. Sada je otvorio druga, nešto dalja vrata. I tu je prvi uljezao, povukao u sebe zadušljiv zrak rijetko otvarane sobe, no nije pristupio k prozoru na ulicu, da prozrači, već je otvorio najbliži prozor na hodniku i ostavio otvorena vrata od sobe. U sobi bilo je već dosta tamno. Soba je bila prostrana i velika. Odmah sam na prvi pogled opazio, da se nalazim u neke vrsti salonu ili barem u sobi, koja ne služi neprekidnoj dnevnoj potrebi. Pokućstvo bijaše starinsko, djelomično komadi iz doba Louis XVI., a glavno iz vremena empire-a, iz doba djedova i pradjedova. Uski kratki divančići bijahu prevučeni poblijedjelom zelenom svilom, u koju su bile utkane zlatne pčelice. Dva tri bjelkasta ormarića i nekoliko stolića s udjelanim slikama à la Watteau, bili su dapače iz rokoko-a. No oči nije dalje privlačilo ovo lijepo starinsko pokućstvo. Opazio sam na glavnom, srednjem zidu ogromnu portret-sliku, a uz nju bezroj manjih i većih slika, a sve te slike, svi ti mnogi portreti prikazivali su isti obraz, istu pojavu, što je bila na velikoj slici.

Pristupim slikama i uzmem ih pobliže promatrati. Starac to opazi i odmah pozove Pelagiju, pa naloži, neka se upale svijeće. Starica je zapalila tek jedan svijećnjak, no lajtnant odredi, neka se upale sve svijeće na lustru i u svim kandelabrima. Teška i nespretna starica sva se u čudu obazrela na nj, no on je ponovio svoj nalog, makar je Pelagija od čuda popostajala i glavom kimala. I za kratak čas soba je sva zasjala od nježna ljupka svijetla, kojim su nekoć plamtile voštanice naših djedova. A mene, koji sam bio vičan na svijetlo moderaterkih, milly- i stearin-svijeća, pače onda već glavno petroleja, dojmi se ovo svijetlo voštanica, kao da se nalazim u kakovoj kapelici.

U tom raskošnom svijetlu vidio sam sada sasvim točno slike. Sve, kako rekoh, prikazivahu istu osobu. Nisam se previše razumio

u slike, no toliko sam ipak mogao opaziti, da ih nije slikala ruka kakova velika majstora. Pa ipak doimahu me se silno i nekako drago i ugodno. Lice, što je bilo naslikano, imalo je toliko čara, toliko milote, da sam bio gotovo sasvim osvojen, zanesen — te sam s pravom nasladom gledao u nježne, drage crte. Bila je naslikana mlada djevojčica od kakovih sedamnaest-osamnaest godina. Bujna kosa jasnosmedje masti bila je spletena u grčku frizuru, kakova se nosila početkom devetnaestog vijeka u doba Napoleonovo. Bijela platnena odjeća po onodobnoj je modi bila duboko izrezana, te se je vidjelo prvo valovlje nježnih, okruglih djevojačkih grudi, kao što su i rukavci tek nešto pokrivali početke pazuha, koji se je spuštao u divno sadjelano naručje, u skladne nježne, a opet punane laktove.

— Tko je to? — upitam napokon sav raznjihan.

— To je ona! — otpovrne muklo no ipak čuvstveno, gotovo blaženo starac lajtnant.

— Tko — ona?

— Ta — ona, koja mi se je večeras prikazala, o kojoj sam vam govorio. Moja pokojna zaručnica. Nakon pet godina opet jedamput! Oh, Stazo moja, možda si taj čas pokraj mene, ti zacijelo meni nešto poručuješ!

— A tko je to slikao? — upitam napokon.

— Sve ja! Nisam znao risati i slikati više, no što su me u školama militarskim naučili, da pravim mape i planove. Ali od želje, da imadem sliku izgubljene djevojke, uzeo sam, da učim risati i slikati — gotovo bez učitelja. Tek nešto mi pokazao neki portretist, što je došao u Varaždin, da pravi portrete gospodi vlastelinima. Tako sam počeo. Imao sam od nje sličicu za medaljon, što mi je bila jednom dala, pak sam po toj slici i po svom dobrom sjećanju napokon načinio ove slike.

I starac mi poče pričati povijest svoje ljubavi, kojoj je preko pedeset godina vjeran i za koju je ljubav jedino živio. Ja sam poslije mnogo toga saznao od njegove ličke svojte i tako mogoh još točnije i podrobnije upoznati lajtnantovu „hištoriju", kako su Varaždinci govorili.

Udoba Napoleonovo življaše na svom djedovskom imanju Pokupčici, koje je ležalo neka dva sata daleko od Zagreba preko Save, mali vlastelin Miha Pokupić. Za mladosti svoje služio je u cesarskoj vojsci, pa je vojevao u Mačvi, Italiji i svagdje, gdje su cesarske čete bojevale. Kad je zadobio od turske kuglje pod Beogradom ranu na nozi, ostavio je cesarsku službu, otišao na domaju, gdje se je naskoro oženio ljepušastom i dobrom djevojkom Amalijom Delimarkićevom, kćerkom plemenitaške nebogate obitelji u susjedstvu, koja je imala roda medju seljačkim plemenitašima. Otac Amalijin bio se nešto pridigao iz seljačkoga staleža, jer je postao časnikom u banderiju zagrebačkoga biskupa. Iz toga braka rodila se Pokupiću četiri sina; nakon više godina, kada su mislili Pokupićevi, da ne će više dobiti djece, rodila im se, baš na dan Pokupićeva godovna, kćerkica Anastazija, ili kako su je kod kuće nazivali, Stazika, pa su roditelji u tome nazrijevali, da im je to diete godovni dar s neba. To djevojče bijaše roditeljima najveća radost i milina u onim teškim danima, kad je hrvatska krajina u malo vremena svom cesaru morala dati preko stotinu hiljada vojnika, a onda opet dvadeset hiljada jer je od one stotine hiljada odmah u početku rata izgubilo život za dvoglava orla preko pedeset hiljada. A uz hrvatsku krajinu još je morala i civilna Hrvatska davati i vojnika i banderijalaca i ustaša, ta tko bi mogao nabrojiti sve nazive, pod kojima se je od Hrvatske tražilo i tražilo vječnih žrtava i žrtava.

Kad je poslije mira u Campo Formio dobio cesar u Beču kao kralj hrvatski čitavu Dalmaciju, uznijelo je to Mihu Pokupića tako silno, da je opet stupio u vojsku, makar mu je desna noga od stare rane kraća postala. Tako je on s generalom Rukavinom prošao onaj sjajni i beskrvni prohod Dalmacijom i srce mu je od ponosa, zadovoljstva i radosti gotovo htjelo da iskoči, kad je davnim davno odijeljenu braću slušao, gdje pozdravljaju cesarevu vojsku kano hrvatsku vojsku, pa se dizali do nebesa urnebesni, gromki poklici uznesena naroda „kralju hrvatskomu!"

Zato je teško da čovjek sebi predoči bol Pokupićevu, kad je tek nekoliko godina kasnije mirom schönbrunnskim Dalmacija opet izmakla žezlu „kralja hrvatskoga", što više, kad nije tek Dalmacija bila izgubljena, već i najveći dio gornje Hrvatske sve do Save, pa i njegova Pokupčica nije više pripadala staroslavnoj kraljevini, ili kako bi on govorio: regnum Croatiae, Slavoniae ac Dalmatiae seu totius Croatiae ; — nego je spala pod kraljevinu Iliriju u novom napoleonskom carstvu, te Zagreb sa gričkim goricama nije više bio glavni grad njegovoj domaji, nego je to bila Ljubljana ! On se nikako nije dao primiriti. Njegovi nekoji prijatelji priklonili se novim prilikama. Primili su službe mairea, percepteura, pače dali i djecu na imperatorov poziv u vojne škole u Francuskoj. Miha ni čuti o tome. Što više — ni u Pokupčicu nije htio više da dolazi. Svoja sva četiri sina dao je u cesarsku vojsku, ma da su bili još gotovo dječaci. A i sam je pridržao svoju oficirsku šaržu, ma da su mu njegovi štabsoficiri dali razumjeti, da bi pošao u penziju. On je tek na to uzeo dopust „mit Wartegebühr", uvjeren čvrsto, da će ga njegov ćesar jošte trebati. Stupivši u dopusno stanje a ne htijući da se nastani u Pokupčici, morao se je ogledati za službom. Našao ju je u grofa Erdödyja, koji ga je postavio providnikom na senioratskom imanju Varaždinu. Tako je Pokupić smjestio svoju obitelj u starom gradu u Varaždinu. Nisu mu se istinabog svidjale one tamne, duboke sobe sa nedogledno debelim zidovima, u kojima se do prozora dolazilo kao kroz špilje. Pa oni dugi tamni hodnici, ona uska, još tamnija stubišta, sve je to silno stješnjavalo Mihu Pokupića, naučena na svoju drvenu malu kuriju u Pokupčici. Ali zato opet maloj njegovoj Stazici kao da je zasjao i otvorio se raj ! Sve priče, što ih je još od stare majke i od mame, od dadilje i djevojaka iz sela ikada slušala, kao da su ovdje oživjele i našle pravo svoje carstvo ! Za kratko je vrijeme ona napučila sve te duboke, tamne, bezbrojne kutove s junacima i junakinjama iz njezinih pripovijesti. A sve je dobilo dušu, sve je šaptalo i pričalo pričom vječnom. Pričaše joj slatkom pričom i onaj visoki korov, što je nicao i verao se ondje iz na pô narušene stijene ; pričaše i ona onamo bazga, što se je na najvišem uglu tornja protukla kao drvce u zrak iz crnih kamenova ; pričaše i slak, što se je lovio i penjao uz stare i sasvim smedje zidove, — a najviše šaptaše joj onamo dalje onaj šaš i ona trstika, što se iz crnih i mrtvih voda u starogradskoj grabi dizali i širili od vlažnih temeljnih zidova starogradne gradine do nabrežja opkopa.

U to se opet navukli ratni oblaci nad svijetom. Diglo se sve protiv Napoleona, kada ga Rusi zapaljenom Moskvom istjerali iz Rusije. Njegovi dosadašnji saveznici prometnuli se u ljute protivnike, pa im se pridružio i Napoleonov tast i dosadašnji saveznik cesar i kralj Franc. Digao je silne vojske. Kroz varoš Varaždin prolazile danomice cesarske čete sad na sjever, sad na jug. Tako je došla i jedna kirasirska regimenta u varoš, gdje je imala nekoliko dana ostati, dok joj stigne novi zapovjednik, neki visoki gospodin, koji je pače stajao s cesarskim domom u najbližim svezama.

U toj regimenti služio je mlad krasan oficir Emanuel Milić, koji je baš nedavno dobio od vlasnika regimente svoj lajtnantski patenat. Bio je od onih gorostasa ličkih, koji se već i kod dosta visokih vrata moraju prignuti, da čuvaju tjeme na glavi. Tamnoj njegovoj puti izvrsno je pristajao sasvim bijeli mondur, a kad je u svom srebrenasto ljeskavom opklopu sjedio na konju, bilo je mnogom i mnogom ženskom srcu, kao da je uskrsnuo vitez iz romance i legende. U Varaždinu pak u ono vrijeme bilo je središte čitavom društvenom životu hrvatske gospode. No na veliko nezadovoljstvo sviju lijepih grofica, barunica i vlastelinki, mladi lajtnant nije primjećivao njihova divljenja.

Nastanili su gospodina lajtnanta u tako zvanom pavlinskom marofu, nedaleko crkve sv. Florijana. Bila to krasna zidana gospodska kuća, ali bez pravog gospodara, pa tako je lajtnant gotovo sav dan izbivao iz stana. Tako je danomice prolazio „baščom". I nije dugo potrajalo, da je zamijetio, kako ima u starom gradu, mlado, prekrasno dijete, za koje je odmah saznao, da je kćerka gospodina grofovskoga providnika. On nije bio nikakav ženskar, kako je već dokazao vis-à-vis raznim otmjenim ljepoticama. Dapače sav predan

svojoj vojničkoj službi i ne težeći ni za čim drugim nego za junačkom slavom, on je dosada svoje mlade dane provodio bez i najmanje i najnedužnije ljubavne novelete. Nije se istina ugibao ženskome društvu, ali opet ličko čedo, odano glavno svojoj sablji, ostade hladan i netaknut u srcu, pa ma to bile divne Rumunjke ili čarne Srpkinjice ili tamne Talijanke ili plavokose nježne Nijemice, što ih je po dosadanjim svojim garnizonama imao prigode da vidi i upozna. A taj put ovo trinaest ili četrnaest godišnje djevojče tako ga se neobično i snažno dojmilo, da se je sam čudio i nije sebe razumijevao. Čisto je izgarao od jednake želje, da je vidi.

Jednoga popodneva poslije vježbe na kapucinskom trgu poslao je momka s konjem u stan u pavlinski marof, a sam je pješke zakrenuo iz nutarnje varoši na bašću od želje, da vidi krasnu djevojčicu, koju je još dva tri puta po podne vidjevao, kako se šeće oko starih zidina.

Zato i nije udario puteljkom na zapadnom opkopu, kuda bi gotovo ravno mogao stići prema svom stanu, već je zakrenuo na istočni opkop, da tako dodje na sjevernu stranu, odakle je mogao vidjeti u vanjsko pročelje staroga grada, koje ovamo gledaše, a bijaše stan gospodina providnika. Strogi, točni i uredni mladi lajtnant malko se je stidio toga sam pred sobom i ljutio se na sebe, što je, lički soko, glup i djetinjast, pa zahadja za mladom djevojčicom i zuri na prozore njene — sada u oči rata ! Ali — opet nije mogao inače. A kada je spazio krasno mlado čedo u lakom bijelom odijelu, ne gore na prozoru, već dolje kod tornja tik nad grabom, on je sve drugo zaboravio, nije sebi ništa više spočitavao, nego se baš sav sretan zagledao u divno dijete. Djevojčica bijaše doista krasna. Sva prelest prvih dana prvoga djevojaštva pršila je iz milovidne, strojne pojave, koja imadjaše svu dražest i milovidnost nježne, na pô još djetinjske Hebe, a ipak je u tim mladim svojim oblicima nosila gotovo obećanje buduće raskošne Anadiomene. Nosila ga je i u skladnim i već oblim ramenima, i u tankom djevojačkom razvitom i opredijeljenom struku, nosila ga je i u sitnim tek raspupoljenim dojčicama, a i u bujnoj jasnosmedjoj kosi, najviše pak u svojim krupnim tamnosmedjim očima, u kojima kao da se je žarila iskra velikog osjećanja — velikog pitanja. Stajala je tik nad vodom. Jednom se rukom držala starog zida za kamen, koji je iz narušene stijene izlazio, a drugom je rukom daleko nagnuta nad crnom vodom, nastojala, da otrgne krasan vodeni cvijet, što je svoje bijele velike latice iz žute sredine širio po tamnim vodama. Lajtnant nije mogao oka skinuti sa krasna pogleda. Tako se zagledao, te nije ni pomislio, da bi dalje pojurio i otrgnuo cvijet, da ga djevojčici pruži.

Uto mu se zamagli pred očima. Prestrašen krik razdade se od zdola i lajtnant vidje, da je dijete palo u vodu, koja bijaše baš ovdje duboka, te je djevojče nestajalo u talasju uzbibane vode. Milić se taj čas spustio ravnim pravcem niz strminu i skočio, u svojoj novoj bijeloj monduri, u blatnu vodu u grabi. Kako je bio visok, voda mu je sezala jedva nešto preko pasa, ali debelo blato, gusti šaš i trstika zakrče mu put. No on svlada sve zapreke i za kratak čas držaše u rukama mlado čedo, napola onesviješteno. Kad se je uvjerio, da je djevojče živo i tek od straha slomljeno, otme mu se grudima veseo usklik. Iznese je iz vode na prvu najbližu čistinu, pa uljudno, gotovo službenom gestom upita za zapovijed, kuda da ju dalje odnese, jer je djevojčica bila sasvim mokra od kaljužne, blatne vode. Djevojčica dodje prilično k sebi, no ipak u silnoj nestrpljivosti i uzrujanosti odvrati :

— Oh, povedite me ravno k onim vratima pod tornjem. Onuda mogu sama gore u stan. Šta će za boga majka kazati ! — i djevojčica učini kretnju, da se oslobodi Milićeva naručaja.

No lajtnant Milić nije je pustio, pa ne pitajući dalje, ponese djevojčicu k vratima, a onda dalje po tamnim nekakovim prolazima i stubama i nosio je jednako sve u gornji sprat u stan roditelja.

Tako je lajtnant Milić došao u dom Pokupićev. Od sada je gotovo sve svoje slobodno vrijeme boravio ondje. A uzljubio je djevojčicu svim žarom i svom snagom dvadesetgodišnjeg mladića. I nije tu svoju ljubav shvaćao kao tek običnu ljubav. On je u svemu vidio nešto više —

nešto osudno. Mišljaše dapače, da nije tek slučajno pošao, da se šeće po bašči, već da ga je tud vodila uzda njegove sudbine, koja mu je dosudila, da spasi djevojče od smrti. — Roditelji bijahu mu zahvalni bez kraja i konca. Nisu nimalo sumnjali, da im je djetetu spasio život. Ma da je lajtnant sav ugrezao u blaženstvo prve ljubavi, ipak se nije izjavio niti djevojci niti roditeljima. Majka je doista odmah pogodila, kako je s lajtnantom, pa je govorila o tom s mužem, koji se je radovao i bio zadovoljan. S djevojčicom dašto nije ništa razgovarala, ta nije joj bilo ni četrnaest godina ! Ali djevojče nije ostalo mirno. Krasni, mladi oficir ispunjao je sve njezine sanje i priče, k tome još složio se u njezinoj dosta djetinjastoj duši kao njezin andjeo-čuvar, kao njezin spasitelj ! Kratko vrijeme poslije toga zatrubila je bojna trublja i Milićevoj regimenti. Lajtnant je odlazio. Pokupićevima bijaše, kao da ih ostavlja tko od svojte. Mala Stazica nije se usudila da plače pred ocem i mamom, pa je odbjegla gore na tavan i na vrh starih tornjeva, da plače i plače, a plakala je tako gorko, tako teško, da bi bila mogla ganuti i staro crno kamenje, u koje se je tukla, da zatomi jad svoga srca. Miliću na rastanku s roditeljima bijaše teško, što ne vidi Stazice, ali suzdržaše se i nije ništa pitao. Morao je obećati, da će iz rata pisati a poslije rata, da će odmah k njima doći i dulje vremena kod njih proboraviti. Kad je izašao iz sobe i gubio se već u dugom tamnom hodniku, eto u jedared iz jednoga kuta smukne do njega mala Stazica, sva zaplakana, pa mu utisne u ruku neki tvrdi predmet i gotovo bez daha naglo izlane : — Uzmite ovo i nosite na srcu ! — pa htjede, da u isti tren pobjegne. No lajtnant ju uhvati za ruku, pridigne k sebi i ne znajući što radi, poljubi je u lice i izljubi joj ručice. Djevojčica se u prvi mah otimala, no onda ga i ona poljubi, ogrli ga objema rukama pak mucajući reče :

— Čuvajte to, čuvajte ! Mislite na mene, kako ću ja na Vas misliti. Medaljon metnite oko vrata, metnite tako, da sam ja nad srcem. Čuvat će vam život !

I djevojče poslije tih riječi zapade u gorki grčeviti plač.

Mladi lajtnant nije znao drugo nego da sjedne na obližnji stup u uglu stubišta, položi djevojčicu u krilo, gladio joj i cjelivao gustu kosu i tek nešto blažen i opet bolan mucao.

Iza toga ga prene zvuk trublje, što je dolazio izvana. Skoči na noge, poljubi djevojčici obje ruke i salutirajući ode. Mala je ostala prislonjena glavom na hladnom kamenu.

I tako je lajtnant Milić išao u rat, željan doista slave i junačkih djela, ali opet takodjer teška srca, što ostavlja najdražeg andjelka, svu svoju sreću, sav svoj blagoslov. Makar je Staza bila gotovo još dijete, ipak se je on držao njezinim zaručnikom i bio sasvim na čisto sa sobom, da za njega više ne može opstajati drugo žensko biće, pa ne će li nje povesti pred oltar, to ne će nikoje druge. On je svaku zgodu malo slobodna vremena upotrebljivao, da piše Pokupiću. U tim pismima svagda je bilo nekoliko redaka napisano za Stazicu. Tako je došlo takodjer pismo poslije bitke kod Leipziga. No to nije bilo upravljeno ni na Pokupića ni na gospodju, već je bilo pisano samoj Stazici. Tu joj je javljao, da mu je ona spasila život, nazivao ju svojom spasiteljicom i uvjeravao o svojoj vječnoj harnosti i o svojoj velikoj vjernoj ljubavi. Pisaše, da ga je u bitki zahvatila kuglja, prodrla oklop, no zaustavila se o zlatni medaljon-križić, što mu ga je ona na odlasku poklonila. „Medaljon je istinabog sasvim zgnječen i pokvaren, ali ja ću ga ipak vječno nositi na srcu. Neka mi svaki trenut govori, kako imam da zahvalim svoj život samo onoj dragoj ručici, koja mi ga je na polasku u rat kao amanet dala, a koji je uistinu i bio moj amanet. A stoga i ručicu moram za vazda dobiti ? —" pisaše lajtnant svojim lijepim graničarskim rukopisom.

Staza bijaše od sreće upravo prenerażena. I sva blažena mišljaše, da je „vodjena tajnom nekom rukom" dala bez znanja matere starinski od pramajke joj dolazeći medaljon, pa tako spasila život, koji joj je toliko vrijedio. Srsi ju prodjoše, kada pomisli, što bi bilo, da nije bilo medaljona. U svojoj sreći i blaženstvu nije više pomišljala, da je potajice dala zlatnu stvarcu, cijenjenu u obitelji radi njezine starine i radi uspomene na pramajku.

Stazica je ravno pohrlila mami i tati, da im saopći pismo i dogadjaj iz bitke. Roditelji ju zadovoljno povukoše u naručaj i ne prigovoriše ništa, što je bez mamina znanja dala lajtnantu medaljon. Naprotiv gledahu u tom volju i prst božji – pak priznaše, da je Staza, makar joj nije još sasvim četrnaest godina, zaručnica lajtnanta Milića, priznaše i prije no što je on zaprosio njezinu ruku. Došlo i do toga. Korektni Milić, oficir od glave do pete, držao je svojom dužnošću, da se mora roditeljima odmah izjaviti, tim više, što je i on u medaljonu, koji je zaustavio smrtonosnu kuglju, nazirao neki viši prst i višu odredbu, pa nije ovaj rastanak s Anastazijom uzimao tek kao nevin doživljaj lajtnantski. Kojih osam dana poslije lista na Stazicu došao je i list na roditelje, u kojem je opisao svoje osjećaje za kćerku u času, kad je djevojčicu izvukao iz vode, pa do rastanka. Ispripovijedao je potanko sav rastanak i ponovo opisao čas, kada ga je zlatni medaljon spasio od kuglje. Ujedno je najavio, da će si uzeti slobodu doći osobno u Varaždin i zamoliti ruku „one, koju je božja Providnost izabrala, da mu čuva život". Javio je također, da će naskoro doći, jer je njegova regimenta pridijeljena vojsci, koja pod generalima Radivojevićem i Latermanom ide u najkraće vrijeme da osvoji od Francuza posavsku Hrvatsku i Dalmaciju. Svoj dolazak obećao je za koji dan, jer je molio dopust, koji mu je već dozvoljen.

Tako je lajtnant Milić nakon dva ili tri tjedna osvanuo u Varaždinu i ondje se sretno zaručio. Nije ga samo okupila svega daleka sreća i slatko blaženstvo. Prevladala njime također velika ozbiljnost, pa je bio u svom držanju, u svom govoru, u svojim mislima nekako vanredno svečan, dapače tajanstven, kako je zadovoljno isticao Pokupić u jednom listu na svoga rodjaka. Kao da je nad njim razastrlo svoja krila nešto, što odlučuje sudbinom —, nešto veličajno, neponjatno — sasvim tajnovito. Mlado njegovo oko upijalo je, istina, žedno i raskošno onu čarnu, slatku dražest, što je pršila iz cijele krasne pojave rano razvijene ljepotice. Njegovo srce burno je kucalo i trepetalo od ushićenosti i zanosa nad tolikom toplom ljepotom. Duša mu se je od radosti lelijala, kad je iz riječi mlade djevojčice svak čas dobivao uvjerenje, koliko ga to mlado netaknuto dosada srce ljubi i za njim čezne. Ali opet – nad svim ovim osjećajima prevladavalo je čuvstvo, da to nije tek sveza dvaju srdaca, usplamćenih medjusobnom ljubavi, već sveza dvaju bića, koja je u daljnjim, višim sferama odredjena, kako to pokazuju prvi časovi njihova poznanstva. Ta sjećao se jednako neobičnog načina, kako se je upoznao s djevojkom. Nije dopuštao, da je bio tek slučaj, već je sve jače bivao uvjeren, da je to odredba usuda ili kako je on govorio „fatuma". „Samo neka viša odredba mogla je udesiti, da bude on upravo u onaj čas na bašči, kad je djevojka pala u duboku vodu, pa ju je tako spasio od sigurne smrti. A k tome još onda onaj zlatni medaljon, koji je opet njega obranio od smrtonosne kuglje, – ta nema i ne smije da bude najmanje sumnje, njega i Anastaziju spajaju više i jače sveze no što je obična mladenačka ljubav". Stao je tako slično i djevojci govoriti. Ona dakako strogo katolički odgojena, zamijenila je „fatum" s „prstom božjim", ali nije davala tome tolikog znamenovanja kao on, pa mu reče, „da joj je glavno, što srce govori a njezino srce joj govori, da ga za uvijek i uvijek ljubi". Dapače posljednje večeri prije odlaska reče mu, ako ih taj put smrt razdijeli, ona će ipak ostati njegova zaručnica i ne će nikoga drugoga uzeti, pa ma „sam kraljević ili koji grof Erdödy po nju došao". A iskala je i od njega obećanje, umre li prije udaje, koja je bila za tri – četiri godine odgodjena, da ne će druge više vjeriti ni uzeti. Naravski — on je to obećanje svečano učinio.

Lajtnant Milić nije iz Varaždina sam otišao. Pratio ga je Pokupić, koji se je išao opet javiti u cesarsku vojnu službu. Htio je čovjek da kao stari vojnik sudjeluje kod osvajanja otrgnutih, prekosavskih dijelova starodavne kraljevine i njezine kolijevke Dalmacije. Milić ga u tom još potkrepljivao (što si poslije nikada nije mogao oprostiti) i kad su došli u Zagreb pred generala Radivojevića, možda je plameni zagovor mladoga lajtnanta, dalekog rodjaka generalova, glavno odlučio, da je general Radivojević

Pokupića primio u vojsku i dao mu zapovjedništvo nad bataljunom.

Tako su Pokupić i Milić otišli na vojnu. Nije bila opasna niti teška vojna. Francuzi držali su zapravo samo straže u „Iliriji". U Dalmaciji opet je narod pozdravljao dolazak vojske „svoga hrvatskoga kralja", i sve je plamtjelo i sve se uznosilo, što se tako obnavlja kraljevina kralja Zvonimira. Generali Hiler i Laterman nisu istinabog rado slušali ovih poklika na kralja hrvatskoga, kako je ono prije nekoliko godina rado slušao general Rukavina. Oni su svagdje iskali, da se zakletve polažu cesaru austrijanskomu. No to nije smetalo. Zemlja se lako osvajala, kad Francuza gotovo nije bilo više nigdje. Došlo je istom sasvim na jugu do manjih okršaja, gdje je bilo zaostalo nešto francuskih četa. Ali pred junaštvom vjernih Hrvata malaksala je snaga francuskog oružja. U takovom jednom okršaju bude Pokupić ranjen opet u nogu, pak po onodobnoj liječničkoj praksi bude mu noga odrezana. I po tom je Pokupić izišao iz vojske prije svršene vojne. U početku bio je malo ne zapao u očaj, videći se hroma „lazara". Pravio si dapače briga, kako će s drvenom nogom oblačiti uske hrvatske hlače i čizme. Već se bojao, da će morati da nosi „njemačke" dokoljenice ili kako ih je on nazivao „gege , ili možda još sanskilotske pantalone. No kada je i na drvenu nogu mogao navući uske svoje hlače i čizme s ostrugama, dapače, kad mu je grof Erdödy poručio, da ga i dalje zadržaje kano providnika u Varaždinu, on se je pomirio sa svojom nesrećom i sav ponosan pomišljao, da se žrtvovao za domovinu svoju, starodrevnu kraljevinu kralja Zvonimira. Srce mu čisto raslo od veselja i radosti, što je sada njegova domaja Pokupčica opet pod žezlom hrvatskoga kralja i što će opet biti sve onako kako je prije bilo, pa ne će više biti kojekakvih „maire-a ' i „prefekta" već će opet „hrvatska" gospoda vršiti kraljevu i svoju pravicu ! — On je od želje, da živi u povraćenoj Pokupčici, sumovao, da otkaže grofu službu. I jedina gospodja Amalija prepriječila je taj otkaz, jer je odlučno zahtijevala, da ostanu u gradu, jer tako hoće odgoj Stazin, koja kano buduća oficirska žena treba veće naobrazbe, koju može jedino postići, ako ostanu u gradu, gdje su škole kod opatica i gdje su učitelji za muziku, njemački i francuski jezik. Pokupić je još uvijek kolebao, a kad mu je grof javio, da može izbivati iz Varaždina, kada godj bude potreban kod gospodarenja u Pokupčici, onda je pridržao službu. Uzeo je u pomoć brata, koji ga je zamijenjivao čas u Varaždinu čas u Pokupčici.

Pokupićeva blaženost s povraćenih dijelova kraljevine pretrpi prvo razočaranje, kad je čuo, da se od povraćenih krajiških pukovnija opet uredjuju graničarske pukovnije, dapače da se za „civilni" dio povraćenih kotareva uspostavlja nekakav „gouvernement" s nekim grofom Sauranom na čelu. Pokupić u svom bijesu i svojoj boli zarikne : „pravi Sau !" — taj novi guverner. Pa kad je njegova Pokupčica pridijeljena „nekakvom" karlovačkom okružju, a ostala pod vladom u Ljubljani, kao pod Francuzima, onda je jadni Pokupić, onaki šepav na drvenoj nogi, skakao od ljutine i sa grožnjom dizao pesti k nebu. U poslanstvo, što su ga hrvatske županije spremile, da ide pod vodstvom biskupa Vrhovca kralju Francu i da zahtijeva povratak dijelova, „kojih nije bio neprijatelj osvojio, već ih mu je kralj ustupio, da spasi ostalu svoju državu", Pokupić se je dobrovoljno javio i pridružio. Tim bolnije ga se dojmilo, kad je saznao, da je biskup Vrhovac primio kraljevu poruku, da kralj ne će primiti poslanstva. Još više je patio, kad je cesarski general Laterman pozvao cijelo prekosavsko plemstvo u Karlovac, da položi novu prisegu vjernosti cesaru Francu i austrijanskoj cesarevini. Pokupić je na sva usta vikao i rogoborio protiv „austrijanskih zakona", a general Laterman poslao mu najstrožu opomenu. To ga nije zapriječilo, da ne bi bio na skupštini plemstva zanosno i odlučno govorio protiv prisege. I kad se je trojica medju stotinama našla, koja je bila za prisegu, Pokupić u svom bjesnilu navali na tu trojicu svojom plemićskom sabljom, pa ih lemaše po „izdajničkim" ledjima, kako on reče. „Zar sam za to išao kao gotov starac, da se borim za kralja i za domovinu, zar sam za to izgubio nogu i postao hrom lazar, zar sam za to svoju braću tjerao od sebe, kad su se

Napoleonu išli klanjati, zar sve to za to, da bude Hrvatska rascijepana i da joj se otimlje ono, što je njezino i ničije nego njezino?" — vikaše Pokupić, kad je dobio ponovnu opomenu od generala i grožnju, da će mu se uzeti značaj cesarskog oficira.

I bude tek nešto primiren, kad je sakupljeno plemstvo podneslo kralju predstavku, u kojoj ište, da se povrate oteti krajevi Hrvatskoj i da se ukine njemačka uprava. U predstavci baš je Pokupićevim nastojanjem došlo do ovih istorijskih poznatih riječi: „Pucaju nam od tuge srca naša, što mi najčišći potomci onih Hrvata, koji god. 648. ovu zemlju posjedoše, mi potomci onih Hrvata, koji više od tisuću godina sačinjavasmo slobodno kraljevstvo, mi, koji smo morali dati naša dobra za Krajinu i za sigurnost zemalja Vašega Veličanstva, mi, koji smo u grčkim, mletačkim i turskim ratovima toliko pretrpjeli i veći dio našega kraljevstva za spas drugih zemalja izgubili, mi, koji smo posvećenom domu Vašega Veličanstva u toliko odlučnih prilika nepokolebivu vjernost [posvjedočili, — sada se nalazimo poslije tolikih djela otaca naših i naše izražene vjernosti na rubu propasti, doskora otrgnuti od braće i roda svoga, da doskora isto ime naroda, domovinu, jezik i običaje izgubimo; nam se ne otimlje milost, već naša prava!"

Pokupić je tako bio zauzet za stvar, da je gotovo zanemario i svoju službu u Varaždinu i svoje gospodarstvo u Pokupčici. Trčkarao on i po Zagrebu i po Požunu i po Beču sve u nastojanju, da bude predstavka plemstva povoljno riješena. Potrebitu putnicu izdao mu je varaždinski magistrat, koji se nije bojao karlovačkih generala, a imao obzira prema Erdödyjevu providniku. No Pokupić se je naskoro uvjerio, da mu je sve nastojanje uzaludno i da je predstavka karlovačka prošla u tutanj. Već početkom druge godine bile su uvedene definitivno nove njemačke vlasti s njemačkim uredovnim jezikom u prekosavskim stranama Hrvatske, koje su konačno podvržene centralnoj vladi u Ljubljani.

I zacijelo Pokupić ne bi bio ni dalje mirovao, ali zavladao je u zemlji takav silan glad, da se ni najstariji ljudi iz najstarijih predaja ne sjećahu, da bi ikada bilo takvo zlo — takova oskudica. Mlela se kora sa drveća, pa se od toga brašna pravio kruh. Sretni su bili oni, koji su imali barem kakove trave, da je kuhaju i jedu. Ljudi hrpimice skapavahu od glada, pa su se morala otvarati nova neposvećena groblja, jer cintori oko crkvi naskoro su bili prenapunjeni. Pokupić je i kao grofovski providnik i kao zemaljski gospodin u Pokupčici sav svoj trud, svu svoju zamjernu energiju stavio u službu puka. Tako nije dospio, da misli na politiku i na povratak prekosavskih strana Hrvatskoj.

U obitelji imadjaše mnogo žalosti. Najstariji sin pao je u ratu, a najmladji vratio se je iz rata slijep na oba oka.

— I sve ovo trpim, sve ovo žrtvovah, da mi sada nad Pokupčicom vlada tudjin! — bolno je uzdisao i upravo trpio fizičku bol, što nije više član zagrebačke županije ni državljanin kraljevine Hrvatske. Sva mu je utjeha bila u kćerkici Stazici. Djevojče je od dana u dan bivalo ljepše i strojnije. Sva je gotovo sjala od bujne mladosti i dražesne miline a glavno od raskošne sreće u svojoj ljubavi. Milić nije istinabog postigao, da bude iz svoje kirasirske regimente premješten u chevaux-legerski puk, koji je bio garnizoniran u Varaždinu, ali i njegov puk nije bio predaleko smješten. Bijaše u posadi u Mariboru, u Štajerskoj. Odavle je Milić mogao svak čas da skoči u Varaždin. Služba u ono doba nije bila takova, da ne bi bio od nje mogao često izbivati, a ni društvo s drugovima nije ga previše privlačilo, jer niti je rado pio, niti trpio karte. Još manje ga privlačilo društvo mariborskih gradjana i obližnjih štajerskih vlastelina. Tako se desilo, da je gotovo više bio kod svoje zaručnice, nego li u posadi. Njegova ljubav nije imala nikakove sentimentalne wertherske, onodobno toliko raširene konture. Kao pravi Ličanin ljubljaše mirno, bez strasti, bez pretjerivanja. Najviše, što je sebi dopuštao, bijaše, da je Stazicu u svojim pjesničkim porivima nazivao svojom Kunigundom. Ali ljubio je odlučno, vjerno i odano. Svaki trenut govoraše mu, da ljubi za sav svoj vijek i svaki trenut u njezinoj blizini začaravao ga njezinom slatkom, mladom ljepotom. A ono tajnovito osjećanje, da su neke misteriozne spone,

što ga vežu uz djevojče, takodjer nije jenjavalo, već ga sveudilj pronicaše.

Početkom god. 1819. opet je došao k Pokupićevima i to baš na dan Sv. triju kralja, ma da je istom nekoliko dana prije bio od njih otišao poslije božićnih dana. Bio je tada njegov božić, pa je mislio, tako će najljepše probaviti svete dane, a osim toga zaokupila ga u jedared tolika čežnja za zaručnicom i za njezinim roditeljima, da joj nije mogao odoljeti i morao uzeti dopust. Na veliko svoje čudo Pokupića nije zatekao u Varaždinu. Gospodja mu rekla, da je nenadano bio pozvan od brata u Pokupčicu. Ma da nije rado išao, ipak je morao otići, jer da je neka važna i silna stvar. Dan prije staroga ljeta da je već otišao, pa nije tako s njima ni dočekao novo ljeto.

Milić nije si s toga pravio nikakovih briga ni misli, makar je bila gospodja zabrinuta. Govoraše, da je Pokupić bio silno uzrujan i ljut, kad je pročitao bratovo pismo, a nije htio da kaže, o čemu se radi. Tek je psovao i vikao na ljubljansku vladu čitavo vrijeme, dapače sjedajući u kola, još je mahao rukom po zraku i proklinjao ljubljanske „gegače". — Staza takodjer ne bijaše mirna. Nju su dapače morile zlokobne slutnje i bojala se, da joj otac srće u neku pogibelj. Napokon i one godine, ove teške godine pune zgoda i nezgoda, što ih je od svog prvoga djetinjstva proživljavala, donosile su po sebi, da se je moglo uvijek i uvijek pomišljati na kakove užasne i nesretne dogadjaje i rasplete. I sam je Milić pred ovom dvojakom zabrinutosti izgubio časkom svoj mir i sa sumnjom se sjetio one velike čežnje, da ide ovamo, makar je bio istom došao odavle. Stoga mu nije polazilo za rukom njegovo nastojanje, da umiri majku i kćerku. Istom pod večer primiriše se gospodje, kad se je vratio kočijaš Pokupićev i javio, da je gospodin sretno prispio u Pokupčicu, a njega poslao natrag u Varaždin, jer će dulje vremena ostati u Pokupčici. Pokupić slao je tek kratko pisamce, u kojem saobćuje, da je zdrav te će dulje vremena izostati od kuće, a ništa nije razjasnio, zašto je otišao.

Milić je glavno zabavljao gospodju i kćerku svojim pripovijestima iz rata, no doskora navrnuo je razgovor na vjenčanje. On je želio, da se ne bi više predugo otezalo. Već je ishodio dozvolu od svojih pretpostavljenih, pobrinuo se takodjer za novac, što ga je imao od ujaka vladike pa je sada nagovarao majku i zaručnicu, da bi se što prije odredio rok, barem još ove godine a to stim više, što mu je vlasnik pukovnije obrekao sasvim sigurno, da će ga u najkraće vrijeme imenovati kapetanom. Napokon se složiše, da će biti vjenčanje na Stazičin rodjendan a očev imendan, koji zapadaše na Miholje, na dvadeset i devetog septembra.

Te večeri išao je Milić blažen i sretan potražiti postelju. Nije tajput bio nastanjen poradi odsutnosti gospodarove kod Pokupića u starom gradu, već je odsjeo kod prijatelja i kamerata od švoležeja. U prvi čas nije mu bilo drago, kad je saznao, da prijatelja nema još kod kuće. Rado bi mu bio u svojoj velikoj sreći povjerio odredjeni dan vjenčanja. Ali poslije se je radovao, što će biti sam, pa će moći da se nesmetano predaje svojim prelesnim osjećajima i dragim mislima. Naoštrio je pero, da opiše svoju veliku sreću u svom „Tagebuchu", što ga je vodio kao svaki onodobni mladić, koji je do sebe nešto držao. I nije ostao samo kod proze, već zajašio pegaza i ispjevao himnu svojoj Kunigundi i unaprijed pjevao njemačku prigodnicu za 29. IX. 1819.

Imao je ove noći čudnu sanju. Sanjalo mu se, da se sprema na vjenčanje. Sanja je bila tako jasna i točna, da je gotovo sve živjelo u njoj, dapače je u snu vidio svoga furešca i ljutio se na nj, što si nije u brkove spleo dosta konjskih griva, da bude dulji brk i što nije navukao paradni mondur, već obični modri vafenrok, u kojem ga je svak dan služio. I sa samim sobom nije bio zadovoljan. Opazio je, da nema na sebi nikakova cvijetka ni nikakove pantljike, a ipak bi morao to imati kano mladoženja. A pogotovo čudno je bilo u crkvi. Pred oltarom, kad je imao da se postavi pokraj zaručnice, zamijeti, da je mjesto već zapremljeno, pa da kraj Stazice stoji neko drugi, neko čudnovato odjeveno, sasvim neobično čeljade, kojemu nije nikako mogao zagledati

u lice, što više — za koje nije mogao znati, je li muško ili žensko. Tek je mogao zamijetiti neobično dug i neobično koštunjav lakat i dlan, kako ga prema svećeniku skupa sa Stazikom pruža. Milić je nadčovječnim naporom nastojao, da se protura bliže i odrine toga drzovitog nepoznanovića, ali sve mu nastojanje bijaše uzaludno, makar je strašno vikao i halabučio. I ujedared začuo je neku silnu i strašnu lomljavu, kao gruvanje topova i strijeljanje pušaka, pa se u tili časak više nije nalazio u crkvi već usred bitke kod Leipziga, pa vidio pred sobom Francuza kirasira, kako zamahuje sabljom protiv njega.

U taj se je tren probudio i čuo da netko silno lupa na vrata.

— Tko je? — upita u mraku.

— Gospodin lajtnant, javljam pokorno, da je ovdje sluga iz staroga grada i moli, da bi odmah pred Vas došao, — odgovori izvana njegov furešac.

Milić upali svijetlo, otvori vrata i ogledavši se na kuburu na noćnom stoliću, stupi na hodnik.

— Eh, gospodin lajtnant teško su spavali i strašno stenjali. Nikako da ih probudim, morao sam zato lupati i nogama i rukama, — rastumači momak.

— A što je? — I gdje je onaj čovjek? — pitaše uzrujano Milić. No već je stupio preda nj sluga iz staroga grada i predao mu otvorenu cedulju.

„Dodji odmah ovamo, ali odmah! Molimo Te mama i ja. Velika nesreća. Tvoja Staza." — čitaše Milić.

Za čas se je odjenuo i obukao. Pojurio sa čovjekom glasnikom u stari grad. Moglo je biti sat po ponoći. U silnoj žurbi, kojom je hitio k starom gradu, ipak se je nešto primirio, jer mišljaše, da se Stazici nije moglo ništa dogoditi, kada mu ona piše. Ali mu pade na um njegov čudni san, pa se protiv volje od zebnje strese.

Kod Pokupićevih našao je gospodju, Staziku i svu poslugu sakupljenu u velikoj sobi, što je služila kao soba za blagovanje. Medju njima je nepoznat čovjek, odjeven u monduru zagrebačkog varmedjskog katane. Po zablaćenom odijelu, po zaduvenom, od zime i napora zamodrenom licu, po neurednoj dugoj kosi vidjelo se u prvi mah, da je eto na sputa došao i s konja sjašio.

Bio to glasnik iz Pokupčice, isluženi varmegjski katana. Donesao je pismo Pokupićeva brata, u kom je javljao, da je karlovački general dao po posebnoj izaslanoj vojničkoj straži otpratiti Pokupića u karlovačku tvrdjavu i bacio ga u zatvor, da ga stavi pred ratni sud kao cesarskog oficira radi izdaje carstva i pobune protiv cesara. Ne zna se pravo poradi česa ga okrivljuju tako teško, no misli se, da je poradi toga, što nije dao u svom vlastelinstvu hvatati svoje kmetove momke za cesarsku vojsku, već je cesarsku vojnu komišiju iz svoje općine otjerao, pozivajući se na hrvatsku „konštituciju", po kojoj samo sabor i županije mogu dozvoliti pozivanje u vojsku. Pogibao je velika, pisaše brat, radi se o glavi, pa neka odmah dodje tko, koji će moći pregovarati s karlovačkom vojničkom gospodom.

Gospodja Pokupićka nije bila slabih živaca. Bila je prava „horvacka" gospodja, koja je u potrebi i sama znala mahati batinom. Ali ova vijest tako je porazi, da je bila sasvim slomljena. Bez riječi pružala je list Miliću, kad je stupio u sobu, pa se sva blijeda i zgurena stišla u najbližu stolicu, da ga prestrašenim razvaljenim pogledom pita, što da se čini. Starica jecala je i plakala u drugom kutu, mekanično šapćući očenaš za očenašem.

Milić nije dugo promišljavao, što da se uradi. Pošalje taj čas kućnoga momka u svoj stan, da odmah dodje njegov furišac s osedlanim konjima. Sjedne k stolu i uzme pisati list svojoj komandi u Maribor, u kojem javi, da mora u silnoj, neodgodivoj obiteljskoj stvari još noćas otputovati u Karlovac, odnosno u Ljubljanu, pa s toga moli produljenje svog osamdnevnog dopusta.

— Ja odlazim taj čas u Karlovac, — obrati se mladi lajtnant gospodji, kad je svršio pismo. — Momka moga vraćam u Maribor, da predade moju prijavu komandi. U Karlovcu idem ravno generalu Latermanu. Poznajemo se još iz Dalmacije. Bio sa mnom uvijek ljubezan, htio me uzeti za adjutanta, vazda me nazivao „fescher Kroat". On će meni za volju stvar izgladiti. Ne bude li mogao, poći ću makar

u Ljubljanu, — govoraše Milić velikom samosviješću.

Gospodja se nije dala lako umiriti. Bojaše se, da je Pokupić uistinu nešto krupno počinio, znajući, kako je kivan i ljut, što mu je domaja otrgnuta od domovine i što mu gospodare nekakvi krajshauptmani i krajsforštandi, a ne njegova varmegjska gospoda. Milić je imao dosta truda, dok ju je bar donekle umirio. Stazica je pak prestala plakati i jecati istom onda, kad se odlučilo, da će sutradan s majkom krenuti na kolima put Karlovca.

Za koji po sata došao je Milićev momak s konjima. Milić je navukao svoju bijelu kabanicu, oprostio se s gospodjama, momka poslao ravno u Maribor, a sam je, sjedavši na konja upravio prema samostanu opatica Uršulinka, zatim prema južnoj prilaznoj cesti, tako zvanom Dugom koncu i najoštrijim kasom pojurio iz Varaždina. Bio je još istoga dana pod večer u Zagrebu, a u noći već u Karlovcu.

Tu nije dobio dobre obavijesti. K Pokupiću nisu ga ni pustili, a saznao je, da je u vojničkom zatvoru u tvrdjavi, te da je po ratnom sudu već danas sudjen na smrt radi čina, o kom je brat spominjao u listu. Milić je jedva jedvice došao pred Latermana. Njegovoj od Milića spominjanoj ljubežljivosti nije bilo traga, — kao da se nije ništa sjećao, da tu pred njime stoji „der fesche Kroat". Što više, čisto se okosio na mladog lajtnanta, kad je spomenuo ime Pokupićevo.

— Kako dolazi cesarski lajtnant do toga, da se zauzima za čovjeka, koji je povrijedio cesarsku volju, usprotivio se „verbovanju" momaka, istjerao cesarsku komišiju, jednom riječju — pravi je buntovnik, kojega treba u interesu cesarske službe najoštrije kazniti, tim više, što je nosio cesarski kaput i imao cesarsku sablju pa je još uvijek cesarski oficir! — vikaše general. — Neka sutra pustimo njega, imademo prekosutra bunu — pravu bunu do mora i Velebita. Ta nisu uzalud ti nesretni Francuzi u tim stranama vladali malone sedam godina. Sve su pokvarili, sve demoralizirali. A k tome još oni dragi „konštitucijonalci" od preko Save tamo iz Zagreba, Varaždina, Križevaca! Ma — velim vam, moram najstrože! Cesarska stvar tako ište!

Makar dušom i tijelom cesarski lajnant, Milić se ipak nije dao uvjeriti, da cesarska stvar ište život Pokupićev, jer nije dopustio, da mu hvataju kmetove za vojnike. Nije odustao od svoje molbe, da se stvar predade civilnom sudu. Poslije nasluti iz generalovih riječi, da bi se moglo uspjeti u Ljubljani i postići „pardon" i redoviti postupak. Za to zamoli generala, da odustane od bezodvlačne izvršbe.

— No, no, dobro, dobro! — odvrati general. — Napokon nismo više u ratnom stanju. A onaj zlotvor iz Korzike dobro je spremljen na otoku sv. Helene. Za to sam i poslao skoroteču u Ljubljanu. Javljam cijelu stvar pak saopćujem i smrtnu osudu. Neka na mene ne pada sva odgovornost. Ako ona gospoda tamo odluče inače, briga mene! Ali, dašto, oni će ostati da sjede kod zelena stola, a nemire u Iliriji utišati i svoj život na kocku stavljati — tu čast imat ću ja!

Milić je odlučio, da ne časeći ni časka odjuri u Ljubljanu. Jašući put Kranjske sa zebnjom u srcu pomišljaše na Stazicu i njezinu majku, i kako će ih se strašno i užasno dojmiti, kad stignu u Karlovac i saznadu strašnu istinu. Prekoravao se, što je pristao na njihovo putovanje i jednako je računao, da li će moći da se vrati u Karlovac prije njihova dolaska. Stoga je tjerao konja, da su sve frcale iskre iz potkova. U Ljubljanu stigao je gotovo koji časak kasnije od generalova skoroteče. Silom si je prokrčio put do guvernera. No slabe je bio sreće. Čim je spomenuo Pokupićevo ime, već je cesarski general skočio u vis, svoj bijeli frak uzrujano raskopčio, udario se objema rukama po crvenim generalskim štifelhoznima, ražareno od ljutine lice silno nadunuo i glavu bijesno na uznak bacio, pa tek nakon nekoliko časaka dospio, da izbaci krupne psovke protiv Pokupića, koji da mu je odavna poznat kao jedan od glavnih nezadovoljnika, od onih nesretnika, koji ne će cesaru dati što je cesarevo, pa se protive, da ostane prekosavska Hrvatska pod blagoslovnom cesarskom upravom. Pa kao što se je general u Karlovcu tako se je i general u Ljubljani čudio, što se jedan cesarsko-kraljevski oficir zauzimlje za gotovog buntovnika. I nešto je blaži postao tek onda, kada mu je Milić kazao, da je Pokupić

otac njegove zaručnice. Konačno je Milića otpustio s riječima, da on ne može i ne će „desavuirati" generala Latermana niti ga priječiti u njegovu hvalevrijednom i revnom nastojanju oko cesarske službe.

Milić je ostavio guvernerovu palaču i Kongresni Trg posve poništen i očajan. Gotovo ne mogaše, da se domisli, kako će objaviti gospodji i kćerci svu nesreću i teška ga žalost savlada za Pokupića, kojega je ljubio kao rodjena oca.

Uzeo si je istom toliko vremena, da u najbližoj gostioni nešto malo založi, a onda je odmah pomišljao, da krene na put. Na istom konju nije mogao jašiti. Izmučena životinja jedva se držaše na nogama. Morao je konja ostaviti u Ljubljani i uzeti svježa jahača. I opet odmah na sedlo! Kad je u Karlovac stigao, bijaše tako izmoren, da je jedva jedvice sišao s konja. No ipak si nije dao počinka. Odmah je pohitio, da se propita po gostionicama, da li je došla kakova kočija ili kakova kola iz Varaždina s gospodjom i gospodjicom. Želio je, da ih odmah vrati i otpravi iz Karlovca.

Milić ni nakon pedeset i više godina ne mogaše pripovijedati dalje one časove, sprovedene u Karlovcu. Gotovo stezalo mu se grlo od boli i jada. Mogao sam tek doznati, da je smrtna osuda nad Pokupićem bila ovršena, pa kako se je u ono doba takovo uredovanje uvijek javno i velikim pripremama obavljalo, to je Pokupić pred hiljadama naroda bio strijeljan nakon što je bila obavljena dugotrajnim postupkom degradacija, jer su ujedared držali, da je još uvijek cesarski oficir, makar mu nisu prije htjeli toga priznati, kad se je radilo, da mu dadu mirovinu. Tako je došlo, da Milić nije mogao prepriječiti, da ne bi bile žena i kći čule smrtonosnu salvu. Prispjele su naime u Karlovac baš u čas, kad se je cijela nesreća zbivala.

Teške je časove proživio Milić. Stazica je zapala od teškog udarca u tešku bolest. Onodobni doktori govorahu o „nervenfieberu", iz koje bolesti je tek nakon nedjelja i nedjelja toliko došla k sebi, da je izašla iz najveće pogibli. to se je mogla preseliti u Varaždin, gdje im je grof Erdödy ostavio predjašnji stan i predjašnje Pokupićeve užitke u naravi, dapače im dao i novčanu stalnu pripomoć.

Milić bio je tako potresen od karlovačke nesreće, da nije mogao nastupiti službu svoju u Mariboru. Srećom bio je oberstar, zapovjednik regimente, dobar čovjek i baš osobno naklon Miliću, pa mu je dao dopust na godinu dana. Sam Milić bio bi najvolio sasvim otpasati sablju, no s obzirom na svoje zaruke mišljaše, da mora čuvati svoj oficirski položaj. Nastanio se u Varaždinu, da bude uz bolesnicu i da pomaže materi u njezinim raznim udovičkim neprilikama, medju kojima je jedna od prvih bila, da je morala Pokupčicu prodati.

Stazica se je polagano i teško pridizala iz svoje bolesti. Milić ju je tetošio i brinuo se za nju najvećom pomnjom. Kad je osvanulo proljeće, uzeo je svoticu od svojih naslijedjenih novaca pa poveo majku i kćerku u zagorske kupke, u Stubicu i u Sutinsko, da se bolesnica što bolje oporavi u onim dragim i ljupkim okolicama. I zbilja Stazica izgledaše za kratko vrijeme sasvim oporavljena i Milić se je veselio, da će na Miholje ipak biti vjenčanje — makar radi žalosti tiho i bez slave vjenčanje — ali opet, vjenčat će se! — Kad se vratiše u Varaždin, izgledala je Stazica tako izvrsno i tako oporavljena, da se je sve čudilo i slavilo zagorski zrak, koji takova čuda stvara. Pa i zbilja, krasna devetnaestgodišnja djevojka upravo je cvala bujnim zdravljem i raskošnom ljepotom. Dakako žalost za ocem i bol, što je tako strašno zaglavio, tištila joj je dalje jednako dušu i Milić ju je svak čas zatekao u tihom, beskrajnom plaču, pa je imao sto muka, da je umiri. Jedino joj je uporište u velikom jadu bilo, što je imala Milića uza se, i svak se dan više uvjeravala, kako joj je drag i mio, a kako mu je i ona sva njegova velika sreća. Njihova ljubav sve ih više i više, sve ih jače i jače vezala, pa gotovo ni jedno ni drugo ne mogaše pomišljati, da bi moglo jedno bez drugoga živjeti i njihove se veze raskinuti. Veliki i bajni časovi ispunjahu im dane velike i moćne ljubavi!

Vjenčanje ipak odgodiše. Gospodja Pokupićka nikako i nikako nije htjela popustiti Milićevim molbama. Napokon uvidje i on, da uistinu ne ide, da se ne bi iščekala godina

žalosti, pa je odustao od svoga zahtjeva, da se sa zebnjom u srcu sjeti svoga sna, što ga je imao ono poslije urečena dana — baš kobne noći, kad je došla vijest iz Pokupčice.

Prodjoše dugi, ljetni dani. Večer se sve ranije i ranije spuštala. Iz trava se sve češće i češće stao javljati cvrčak svojom dugom, srebrenastom pjesmom — prvom navjesnicom jeseni. Po vrtovima uzelo lišće žutjeti i u pomicanju jesenskog lahoranja polagano padati k zemlji, da u starim ljudima budi staru istinu, život je čovjekov isto što život lišća na drvetu. Primakao se konac septembra. I Milić i Stazika bolno i žalosno pomišljahu, da im je vjenčan dan odgodjen. Upravo nerado dočekivahu oboje dan dvadesetdevetog. A i pomisao, da je to prvi imendan očev, kad ga više ne dočekuju s njime, tištila im je duše boli i mukom. Ali i rondjedan Stazičin bijaše toga dana. Milić je još dan prije kod staroga Nijemca, zlatara Majera kupio najljepši nakit od zlata i opala, da ga vjerenici donese kao godovni dar. Nabavio i cvijeća i poslastica pa još rano u jutro pohrlio u stari grad, da bude prvi čestitar. U stanu Pokupićevih zatekao je prvu gospodju. Bila je zabrinuta i sva nemirna. Ispričala mu je, da je Stazica imala veoma nemirnu noć, užasne i teške sanje, u kojima je neprestano na glas govorila i spominjala oca. Tek sada prema jutru nešto je mirnije zaspala. Majka se je bojala, da se je bolest od zime opet pojavila. Milić se takodjer uznemirio. Opet se sjetio svoga sna. No onda stao i gospodju i sebe umirivati. Pokazao je dar.

— Ah! — otkine se gospodji. — Što ste donijeli opal, — to je nesretan kamen — nemojte joj ga dati!

Milić je bio tako uznemiren, da je poslušao gospodju, poletio Majeru i izmijenio nakit. Nije se ni časak pitao, nije li glupo tako zapadati u sujevjerje. Kad se je vratio i donesao izmijenjeni dar, bila je već Stazica ustala. Ljubazno je primila Milića i njegove čestitke, no kao da je nekako tužna i nevesela. Napokon očev je imendan! — mišljaše Milić i nalazio, da je sasvim prirodno, što je Stazica žalosna.

— Sanjala sam cijelu noć, da sam s ocem. Rekao mi je nekoliko puta, da se svakako nada, da ću mu doći čestitati imendan, ma da je tako daleko, — govoraše djevojka i zaplače za ocem.

Kad je došla riječ, da je danas imao biti vjenčan dan, opet je zaplakala teško i opet zaklinjala Milića, neka joj ostane vjeran i njezin, pa ma što došlo.

— Ni smrt neka nas ne rastavi! — Ti si zauvijek moj a ja sam tvoja, pa ma pod zemljom bila, — kliknula je živo, da mu se ovjesi oko vrata.

Milić se usprotivi njezinim mislima, uzeo ju uvjeravati, kako je zdrava i krasna, no u sebi uzdrhta. Sjeti se svoga sna!

I čitav dan nije crna tjeskoba ostavljala ni nju ni njega. Njezine misli jednako su se navraćale k ocu i strašnoj mu smrti. Uzalud i on i majka nastojahu, da ju navedu na druge misli, ona se sveudilj vraćala na to i jednako na oca mislila. Uzato se tužila na bol u glavi i u srcu. Pod večer bude joj već tako zlo, da su poslali po liječnika. Na nesreću nije bilo ni gradskoga ni županijskoga fizika kod kuće. Obojica bijahu na veselom branju, što ga je priredio gradski konzul u svom vinogradu. Jedva jedvice nadjoše napokon starog jednog isluženog vojničkog felčera, koji je koncem konca došao, ali se vidjelo, da je i on negdje previše slavio Miholje, pa nije pravo znao, što mu je činiti Kako je njegovo liječenje glavno i jedino sastojalo u puštanju krvi, to je i sada na to najprije mislio. Ali zaboravio je kod kuće instrumente. Morao se je vratiti kući, koja je bila daleko — negdje na koncu Dravske ulice. Stazici pak bivalo od časa do časa gore, sve više i jače ćutila je težak pritisak u glavi i bolne trzaje u srcu. Uto je na uri, što je bila u sobi, udarilo devet sati. Stazica se podigne naglo sa naslonjača, u kom je počivala, korakne prema Miliću, koji je sjedio na suprotnoj stolici, i pružajući ruke u zrak, strese se, glavom mahne u vis — i sruši se bez glasa na pod. Bila je mrtva.

Vrativši se felčer mogao je samo smrt konstatirati i tužiti se, što nije odmah pustio krv, jer bi je bio za cijelo spasio.

Tako je Milić na dan, koji mu je prvobitno odredjen bio da mu bude vjenčanim danom, izgubio vjerenicu svoju, svu svoju sreću. —

u jedan jedini čas izgubio je svu nadu u buduću sreću — izgubio mladost svoju!

Još nije bila zaručnica zakopana, kad se je već odrekao svoje vojničke časti i službe, te je poslije jedino zagovorom prijatelja pokojnog mu ujca vladike dobio malu mirovinu, a ostaviše mu i šaržu i čast oficirsku. On je odlučio, da ostane u Varaždinu uz grob zaručnice. Zahvatilo ga neko posve mistično osjećanje i gubio se u pomislima, da je nenadana smrt Stazičina bila možda forma njegova prekogrobnog vjenčanja? Svakako je čvrsto bio uvjeren, da ga smrt nije lišila njegove riječi, zadane Stazici, a život svoj prikazao je grobu Stazičinu.

Tako je godine i godine, desetgodišta i desetgodišta proživljavao, vječno vjeran humku na groblju.....

Prošlo je nekih osam ili deset dana, što sam bio kod starca lajtnanta i slušao njegovu povijest. Nisam ga sve ove dane vidio, ma da sam u običajno vrijeme njegovih izlaza prolazio mjestima i stranama, gdje je običavao boraviti. Bio sam već zabrinut za starca pa odlučih, da ga potražim u stanu, ma da sam se plašio, da će mu možda moj posjet biti neugodan. I kada već zakretah u njegovu ulicu, eto pred mene njegova Tanasiju.

— Ja baš po Vas, gospodine mladi, — prozbori mi Ličanin.

— Zar zlo gospodinu lajtnantu? — upitam zabrinuto.

— A nije! Čvrst je ko kremen! Preživjet će on nas sve! Ali ne izlazi već nekoliko dana, — jednako je u onoj sobi sa slikama, do kasno u noć ostaje u toj sobi, pa kada ga Pelagija opominje, da ide u postelju, on se ljuti i ostaje dalje. A danas me je ujedared pred sebe zvao i naredio, da idem Vas da potražim i pozovem k njemu. Rado bi nešto, da Vam pripovijeda.

Starca sam zatekao u sobi sa slikama.

— Što vi ovdje? Što niste radije u vrtu, na svježem zraku i što ne dolazite na šetnje? — gotovo s prikorom ga zapitam.

— Eh, sinko moj, stani. Sve ću ti kazivati. I dat ćeš mi pravo, što sam ovdje i što ne izlazim, — otpovrne starac. — Tà — zvao sam te baš, da ti pripovijedam.

Starac mi pokaže stolicu, da sjednem, a sam je ostao stajati, da se prigne k uhu mojemu, pa mi tajnovito šapne, da ju je opet vidio.

— Koga? — zapitam.

— Ma valjda nisi zaboravio ono, što sam ti zadnji put pričao? Vidio sam svoju zaručnicu. Evo u toj sobi — i vidio ju već nekoliko puta, — gotovo svaki drugi dan, javlja mi se. I govorila je sa mnom.

— Gospodine lajtnante, niste li si vi pokvarili čime želudac? — upitam ga sasvim ozbiljno, znajući od Pelagije, da stari gospodin kojiput premjeri u jelu.

— Šta? — Šta? Čovječe božiji, — 'esil lud ili pak da sam ja poludia? — Kakove su to riječi, šta ih izvali? Baš si ka' Pelagija, — i ona veli, da sam sanja', da me je našla, kako spavam. A ja bija' budan ka' sada — vjere mi i sablje moje! Eto — tu pod velikom slikom — stajaše Anastazija — a ja evo ovdje baš na toj stolici, na kojoj sade ti sjediš! Ma da mi je blizu devedeseta, ja ipak vidim dobro — prave su to ličke oči. Moj dragi, mi Ličani, nosimo naših devedeset bolje i ljepše nego u vas žabara mnogi svojih sedamdeset!

Imadoh posla, dok sam starca pomirio i nagovorio, da mi je htio dalje iskazati. Ponovice zaklinjući se, da je bio budan i sasvim pri sebi, pričao mi je, da je drugo ili treće veče poslije sastanka sa mnom došao u sobu bez ikakove prave namjere ili posebne misli, tek onako više od slučaja. Nije još ni bio pravi mrak. Još se je moglo bez svijeće vidjeti u sobi. I dok je sjeo na stolicu ujedared mu se pričini kao da je velika slika na stijeni prazna, a naslikana Anastazija da je dolje i stoji na podu. Pogledao je bolje i vidio je sliku kao obično na svom mjestu, a pod slikom nju — Anastaziju, baš onako odjevenu kao na slici — u istoj odjeći. Sjetio se, da je djevojka tu toaletu najvoljela. On je od uzbudjenosti i časovite radosti ustao, gotovo skočio sa stolice, a ona mu se nasmiješila i rukom mu cjelov slala. Kliknuo je ime njeno i pokročio bliže, da joj ruku poljubi, no u taj čas nestalo je prikaze i bijaše opet sâm. Cijelu je večer

čekao u tmini, ne će li se opet pokazati, ostao je dapače bez večere, samo da ne izadje iz sobe. Žalio se, što nije ništa pitao, jer je znao, da mu se nije uzalud javila, već mu je za cijelo došla nešto važno da saopći.

— Odmah sam pomislio, da to nešto znači. Naravski, prva mi je bila pomisao, da mi je doš'a najaviti, kako ću naskoro k njojzi. No iste večeri nisam je više vidio, niti druge večeri, tek treće večeri opet je došla, a taj put je bila eno u onom kutu. Opet nisam od uzbudjenja dospio, da je štogod pitam. Čim sam izustio ime njezino i približio joj se, nestade! — Ali zato jučer! — Jučer — sjedio sam eno ondje na kanapeju. Moram kazati, da sam od umora malo prilegao, ali nisam spavao — boga mi nisam spavao. Luda Pelagija našla me gdje ležim, pa misli, da sam spavao. A nisam spavao. Pa da i jesam spavao — ta onda mi se u snu prikazala i u snu mi govorila, — dolazi na isto! Tek sada znadem, zašto je dolazila Anastazija!

— Dakle, što je bilo? — nestrpljivo pitah.

— Dakle — kako ti rekoh — legoh i ispružih se na kanapeju. Vidiš, da je uzak te nisam mogao komotno da se izvalim — tek ispružih noge — nisam dakle spavao. I nije potrajalo možda ni četvrt sata, — kada je u sobi postalo svijetlo, ma da nije svijeća gorjela — opazim, da pokraj mene stoji Anastazija. Bila je krasna i svježa kao za života. Svoju laku i dragu ručicu držala je spuštenu do moga ramena. Nisam htio da prekinem svojom riječi ili usklikom, pa da iščezne kao što je dosad dvaput iščezla. Ni maknuo se nisam. Opet se je blaženo i drago smiješila prema meni, prignula se sasvim do mene i uzela naglo šaptati. Ipak sam je sasvim točno razumio. Došla mi je javiti, da ćemo napokon ipak biti sjedinjeni, da ću skoro k njojzi doći, da budemo za uvijek skupa i jedno. Najavila mi je dan moje smrti — i — to nisam pravo i točno čuo, ali opet siguran sam, da sam čuo — dà — kazala mi, da ću isti dan umrijeti kano i ona, a to je dvadesetdevetoga septembra. Eto, šinko, po to sam te zvao, da ti to saopštim i da te zamolim za neke usluge.

Badava sam starca nagovarao, da ne vjeruje takovim halucinacijama. Dokazivao mu, kako je sve to produkat njegovih misli. On je bio gotovo ljut na moje riječi i napokon me molio, neka mu ne kvarim jedino veselje, što ga je dočekao u posljednje godine.

Molio me je, neka pazim, da mu se grob iskopa kraj groba Anastazijina, kako je već kod magistrata udesio, tek se bojao, da će katolički svećenici praviti neprilika, jer je pravoslavni. Isto mi je tako saopćio, da je naručio isto onakav mramor za svoj grob, na kojem neka bude u njemačkom jeziku nadgrobni napis, ali i u hrvatskom sa ćirilovskim pismenima. Uklesana neka bude ruka, koja će biti spružena prema Anastazijinom grobu.

Bio je tako siguran svoje smrti, da je i na svećenika mislio. Kako onda nije bilo srpskog pravoslavnog popa u Varaždinu, slao je po njega u najbliži manastir u Lepavinu.

I nije se zbilja prevario. Dana dvadesetdevetog septembra u devet sati prije podne mirno je zauvijek usnuo.

GREDICE, u maju 1915.

VLADIMIR NAZOR
MRTVA STRAŽA

Kada mrtav budem, oh, ja ne ću, ne ću
Vlage gnjile rupe, svieće i propela!
Iznad svoje glave, oh, ja ne ću, ne ću
Čempresova mračnih mukloga opiela!

Ondje, gdje je medja našeg mora bila,
Galebovo sielo, strši velja stiena;
Maine je plâče, modra, žitka svila,
A jugo je kruni viencem bielih pjena.

Nosite me do nje! U žili joj gustoj
Dubite mi raku!.. Sred tog kamen-stana,
Dok ću mirno sniti, ko u školjci pustoj
Brujat ćé tajnènô šum sa okeánâ.

Zadnja mrtva straža na tom žalu, ja ću
Slušati, što grme valovi, što pište
Mlazovi dalèki: da li vrane gâču,
Ili konji vaši niz brijeg jureć njište.

A čujem li u snu, da vam ladja brodi
Šušteć kao davno svima zastavama,
Kost'ma ću zatreptat pa nasúsret vama
Ustati i doći kao sjen po vodi...

U SPOMEN MAGISTRU JANU HUSU

HUS I IDEJE PREPORODA

U devetnaestom stoljeću mnogo se griješilo medju Slavenima kultom velikih ljudi slavenske prošlosti. Političke prilike i jezične borbe učiniše te smo često posve izvrnuli pravu historijsku sadržinu pojedinim događajima kao i sadržinu znamenovanja i djelovanja pojedinih ljudi iz naše prošlosti. Tako su u nas Zrinskog i Frankopana, te sjajne pojave ugarsko-hrvatske unije, učinili patronima Starčevićanstva, a isto su tako mistra Jana Husa učinili patronom mladočeške političke ideje. Učiniše to mladočesi iz političkih razloga ne obazirući se na Husovo veliko znamenovanje na području općene ljudske kulture i katoličke religije. Htjedoše projicirati u prošlost svoju reakciju protiv klerikalnih i konzervativnih Staročeha u jednu ruku, a protiv Nijemaca — u jezičnom i češko-slavenskom pogledu — u drugu. I baš kao što su se u nas uslijed ovih krivih premisa u historijskom shvaćanju uživili u to, da su Zrinski i Frankopan za ideju dra. Antuna Starčevića, baš su se tako i Mladočesi priučili u golemom razvitku svoje stranke gledati u mistra Jana Husa, čovjeka mučenika, koji je poginuo za mladočeški politički program na kostničkoj lomači. To nije prijekor, ali je psihološki posve razumljivi proces u onih naroda, u kojih dugo nema narodnih junaka i mučenika palih za svoju ideju. Treba ih dakle uzajmiti iz naroda, sve ako su ti junaci i mučenici i posve oprečni svojim mišljenjem savremenom duhu naroda.

Medjutim mistr Jan Hus, kakogod je zgoljni Čeh, prvi narodni čovjek i osnivač češke narodne ideje, davno ne bi u svijetu i u čitavoj svjetskoj povjesnici imao ono znamenovanje, koje u istinu ima, da se njegovo djelovanje ograničilo samo na njegovu domovinu i njegov narod i da nije njegovo djelovanje silno nadilazilo potonje granice. Političko shvaćanje i podmitanje političkih tendencija djelovanju mistra Jana Husa učiniše tek, da je na primjer medju protestantskim Nijemcima velika općena kulturna misija Husova bila potisnuta u pozadinu. Usred svjetskog rata u svim se protestantskim crkvama i općinama obavila komemoracija za Husa uz vrlo zanimljivu ogradu: „Mit Ausschaltung seiner politisch-nationalen Tätigkeit". U njemačkom narodu, gdje se znalo, da je Hus Čeh, i usred rata znade se, što je valjao i što vrijedi Hus za njemački protestantizam i za njemačku reformaciju.

Smrt Husova nije tek lični martirij uvjerenoga reformatora rimokatoličke crkve, kojega ova predaje, osudivši mu nauku, u svrhu pravomoćnoga provedenja osude i kazne u svjetovne ruke. Pojava Husova nije samo ni onaj u ono doba tako česti pokušaj pojedinih rimokatoličkih svećenika ograničiti odviše jaku svjetovnu tendenciju crkvene hijerarhije na vlast nad dušama i srcima rimokatoličkoga stada u svijetu. Nije to konačno ni ekstaza ispaćenika samostanskoga, srednjevječnog mističara ili asocijalnog anahoreta. Znamenovanje mistra Jana Husa u nečem je posve drugom. Ono, što je u Martina Luthera i u Giordana Bruna revoltiranje protiv poretka crkvenoga, to je u Jana Husa težnja za izmirenjem prirode i vjere, nauke i vjerovanja. I dok Giordano Bruno takodjer teži za tim na tlu klasične stare kulture, dok je on u neku ruku samo kontinuacija mišljenja velike starine, dok je Lutherova

GLAVA SA HUSOVA SPOMENIKA U PRAGU

DJELO ČEŠKOG KIPARA ŠALOUNA

nauka u suštini svojoj nova forma političke emancipacije njemačkoga carstva i germanskog plemena od političkog suzereniteta Italije, od Italije nekad cezarske a onda papinske, dotle je pojava Husova pojava renesanse osjećanja i mišljenja slavenskog plemena unutar granica sveljudske religije Kristove.

Mistr Jan Hus ne će renesansu unutar rimske crkve, ali hoće tu renesansu unutar nauke Kristove. Crkva mu je forma, loša forma, a nauka Kristova božanska baština, u kojoj može da se ljudska narav širi u svoj svojoj vedrini. Jednostavnost u životu, pravednost za sve ljude, čista i iskrena pobožnost, a ne idolopoklonstvo kojekakvim svetačkim čudotvornim moćima, osjećaj vjere i naivitet srdaca, to su sve oni glavni momenti, kojima će se unutar nauke Kristove, a prema njoj, ne protiv nje, preporoditi čovječanstvo, svesti na put, koji ukazuje stope i trag velikog Nazarenca, ne zatajivši ni nauke njegove ni veličinu prirode.

To je onaj realizam u religiji, bolje reći u pozitivnoj vjeroispovijesti, kako ga je sebi zamišljao Jan Hus. Onaj isti je to realizam, što su ga Englezi uveli u znanost (Newton), u literaturu (Shakespeare), u filozofiju (Hume) i u religiju (Wycliffe). U istinu je to ona težnja izgladiti sve opreke i razlike, što se ukazuju u svakidanjem životu. Kristova religija praktički provedena i naučana od hierarhije činila mu se još i depravirana skolasticizmom i pošla je u životu ljudi posve drugim putem, nego li je to sebi zamišljao njezin osnivač; činila mu se konačno samo prolongacijom rimskih cezarskih vlasti nad svijetom.

Husu je lebdio pred očima život kršćanski vedar, skroman i čedan. Nauka Kristova htio je da bude sredstvom svačijem zadovoljstvu na ovom svijetu, a svačijem blaženstvu i vječnoj sreći na drugom. Kao Slaven imao je posve druge elemente u sebi nego Wyclyffe njegov učitelj. Wycliffe htjede nekim racijonalizmom kategorizovati religijozne osjećaje i čuvstva.

Hus kao Čeh nije stenjao pod velikim teretom političke i kulturne tradicije Italije kao preporoditelji u Italiji. Radost života, a ne prosti animalni užitak, skromnost, a ne odricanje od života razlikovao je Hus poput svih Slavena, koji su se duboko bili zadubili i pozabavili sa problemima kršćanske nauke (Bogumili, Tolstoj, Dostojevskij, Vetranić). Hus je htio renesansu, ali drugu od one, što se javljaja u Italiji i u svijetu, koja je u mjesto prerogativa od poroda postavljala prerogative individualiteta.

Znamenovanje Husove pojave ne samo u Češkoj, ne samo medju Slavenstvom, već u čitavom kulturnome svijetu znači, da je htio renesansu kršćanstva, renesansu kršćanske duše, ne onu proturenesansu, koja je bila puki izvanji formalizam ili nešto još gore, kako se vidjelo u protivureformaciji.

*

* *

DR. DRAGUTIN PROHASKA: HUSOVA TRAGEDIJA

OPĆE SLAVENSKE CRTE.

Kad je Hus imao posljednji put da odgovori koncilu, da li opoziva, što je naučavao „krivo", pristupi k njemu vjerni mu zaštitnik, zemljak, vitez Jan od Hluma i reče: Evo magistre Ivane! Mi smo laici i ne znamo Tebe svjetovati, gledaj dakle sam, da li se osjećaš u čemugod, što Ti spočitavaju, krivim, i ne žacaj se, da se od njih dadeš poučiti i da opozoveš. Ali ako uistinu ne osjećaš da si im kriv čime Te objedjuju, ako Ti savjest nalaže, onda ne učini ni za što ništa protiv savjesti svoje, ne laži pred licem Boga, nego radije stoj sve do smrti pri onome, što si spoznao za istinu!! — A Ivan Hus proplakavši reče: Gospodine Ivane, znajte, kada bih znao da sam protiv zakona i svete matere crkve što pisao ili propovijedao, što bi bilo bludno, htio bih ponizno opozvati, Bog mi je svjedokom: ali još jednako žudim, da mi pokažu bolja i istinija svjedočanstva, nego li su ona, koja sam govorio ili pisao: i ako bi mi ih pokazali, rado bih najpripravnije opozvao.

U tim je riječima sadržana cijela tragedija Husova pokreta, u njima je sva duša čeških Husita. Velik je to i jedinstven momenat u povijesti Slavena. Jedan cijeli narod izriče jedamputa volju da spozna što je istina i da stoji s njome „sve do smrti". Hus je to pokazao, a njegovim primjerom idu češki Husiti do propasti svoje tjelesne. Ta moralna kriza i heroizam nadahnjuje jedan narod dva duga i teška vijeka za borbu. Sa svim susjednim narodima i s najgorim protivnicima pronose se Taboriti i Husiti, u teškom rvanju, a sva im jakost, ustrajnost i požrtvovnost dolazi od čisto duhovne spoznaje, od spoznaje, da se bore zarad pravde. Kad je Hus bio proklet i izopćen, a u Pragu mu protivnici radili o glavi, on je sluteći tu borbu napisao ove prave husitske riječi: „Zato vjerni kršćaninu traži pravdu, slušaj pravdu, uči se pravdi, ljubi pravdu, govori pravdu, drži pravdu, brani pravdu sve do smrti." (Veliko izloženje deset zapovijedi božjih).

A budući da je ovu nauku češki narod prigrlio, Husova pojava ima narodan značaj. Narodni se značaj Husov podudara u glavnim crtama s opće slavenskim značajem. Slaveni nijesu nikad stvorili velike crkvene uredbe, nijesu osnovali nijednoga reda, nijesu dali nijednoga pape, nijesu vodili nijedne križarske vojne, nijesu sagradili nijednoga gotskog velehrama, nijesu stvorili nijednoga izvornog djela umjetničkoga, ni bogoslovnoga u crkvi, nijesu crkvenim dogmama dodali nijedne svoje

Jer oni nijesu djeca toga duha..

Ali kad su stali uz pravdu, onu neformuliranu, neobjavljenu ni zakonom, ni vojnom, ni papom, ni hramom, ni kipom, ni pjesmom, ni dogmom ikojom, uz pravdu apsolutnu, koja se u svemu nalazi neizrečena, koja se objavljuje kršćanskim životom samim i koja ne traži, da ju se ikojim idolom, simbolom ili zakonom pribije, užeže, slika, glumi, kad su stali uz pravdu nepromjenljivu, prostu i prirodnu, jer svakoj savjesti prirodjenu — oni su za tu pravdu znali da razviju veliku borbu i da u njoj stvaraju neobične značajeve, za kojim zaostaju mnogi osnivači konfesija, mnogi crkveni oci, mnogi veliki filozofi i geniji ljudskoga roda.

Husov udio u crkvi, jednak je udijelu Slavena u crkvi uopće. Ni on ne stvara nikakve organizacije, ne izreče nijedne svoje vjerske misli, ne obrete nijedne lozinke, oko koje bi se moglo nešto posebno razviti — kalež, znak Husita, nije novotarija u crkvi, jer ga primahu i prvi kršćani — ali on je dao tijelo svoje na oganj i sačuvao čistu savjest. A takovi su svi veliki „reformatori" Slaveni, takovi su jugoslavenski Bogomili, takova su češka braća, takovi su poljski mesijaniste, i ruski duhoborci i genij im Tolstoj. Svima je zajednička odsutnost svake težnje za organizovanjem i stvaranjem sekte i sektanskoga duha, a glasaju, povratak pravome evandjeoskome i pasivnome kršćanstvu. I taj se veliki pasivni kršćanski svijet Slavena, premda primajući i tudje (poganske, romanske, germanske i bizantinske) uredbe crkvene, vodi jedino svojom savješću i svojim težnjama. Slaveni se danas odnose prema kulturi ostaloga kršćanstva, kao djeca, koja su naučila naizust, što od njih traže,

ali naučena nauka ne upravlja njihovim mislima, njima vlada neka tajna izvorna sila, koja sebe još nije salila u odredjen oblik.

I baš zato nijedan njihov vjerski pothvat nije ostavio, iza sebe trajne institucije. Sve crkvene pa i državne uredbe, u kojima danas Slaveni žive tudjega su izvora. I ne samo to. Oni te tudje sustave ne preradjuju, ne razvijaju ih dalje, već ih snose s rezignacijom i kao protiv volje. U tome su smislu oni najradikalniji nihiliste. I baš zato oni nijesu nikakovi reformatori. Reforma može samo da bude ondje, gdje ima forma, kakovagod apercepcija forme, gdje ima kompromis izmedju historičkoga oblika, što ga nalazimo i što ga zabacujemo, izmedju onoga što rušimo i one slike budućnosti, što je u sebi nosimo. Nema li te volje za kompromis, ovlada li nama jedino poricanje od skrajnje pohlepe za pravdom i istinom nema ni načina da što reformiramo. Onda nam preostaje samo da obaramo, što nam se protivi. Tko je ikad radio na društvenom djelu, na socijalnome pitanju, znade da je tako. A slavensko bogomilstvo i duhoborstvo najbolji je historički dokaz tome, kako težnja za apsolutnom istinom, u tome slučaju za apsolutnim kršćanskim životom, nije od ovoga svijeta, nije produktivna, ne može da stvori bilo kakov realni društveni organizam. Eto tu tezu hoćemo danas da s najvećim pietetom prema jednome od najdivnijih heroja slavenskoga duhoborstva, prema dragome Mistru Janu Husu, razložimo, ne čineći ništa drugo nego promatrajući njegovu nadčovječnu borbu za evandjeosku nauku.

DO KORAKA NA LOMAČU*.

Iz južno-češkoga kraja došao je pod konac 14. vijeka mladi Jan Hus u Prag te se imatrikulirao na univerzi s namjerom, da je svrši i da stekne kakovu službu s bogatim beneficijama. Onda bijaše u Češkoj, kao danas još u nas: seljaci su davali sinove u školu, da steknu lakši život. „Zato su skupi radnici, polje gine, nema slugu, jer svaki seljak hoće imati sina prelata" (Hus, O svatokupectvi). Sam veli, da je težio za dobrim životom. Godine 1393. bude bakalarom slobodnih umjetnosti, g. 1394. bakalarom teologije, a 1396. magistrom slobodnih umjetnosti. Doktorom ili magistrom teologije nije nikad postao, ali češki ga narod naziva „mistrom". Hus se s nekom boli sjeća toga svojega ispraznoga nastojanja: „Nažalost! Imao sam takodjer one taparte, suknje s krilima i kapicu s bijelim krznom, jer tako su ogradili to magisterstvo, da se nije moglo do njega bez te naprave". Od godine 1398. predaje na univerzi. Od iste godine ima njegov prijepis pet traktata Wyclifovih, sada u kr. knjižnici u Stockholmu. To su traktati filozofski. Wyclifa ne čita samo on, već cijeli filozofski fakultet. Otkad je kraljeva sestra Ana pošla za engleskoga kralja Rickarda II. (1382.—1394.) nasta živahan saobraćaj sa univerzom u Oxfordu. I Česi donesoše odanle protucrkvene spise engleskoga reformatora, naročito traktat De ecclesia. Danas ima u knjižnicama Praga, Olomuca, Brna i Beča oko sto prijepisa Wyclifovih djela, koliko ih nema na cijelom evropskom kopnu. Wyclifizam zahvati dakle i Husa. „Mili Viklef, dao Ti Bog nebesko zdravlje" piše na rub svojega prijepisa. „O Viklef, Viklef ne jednomu Ti glavu zviklaš!" U to ga nadje velika i za ono doba neobična zadaća. Neki Hanuš iz Milheima osnova betlemsku kapelicu u Pragu s oporučnim zahtjevom, da se u njoj ima češki propovijedati. Hus dobije mjesto propovijednika na prijedlog češke narodnosti na univerzi i uz privolu nadbiskupa. Taj zadatak zanese Husa. I on je odmah popularizovao misli Wyclifove, gotovo najoštriju kritiku savremene crkve.

* Sve prve izvore, što se odnose na Husov život od početka javnog mu djelovanja na univerzi pa do mučeničke mu smrti, sabrao je u jednu knjigu Fr. Palacky: Documenta Mag. Joannis Hus. Pragae 1869. — Pisalo se o Husu u svim evropskim jezicima, študije broje nekoliko stotina. Što je izišlo do godine 1901. upotrijebio je Václav Flajšhaus u velikom ilustrovanom životopisu Mistr Jan rečeny Husz z Husince. V Praze 1901. S Flajšhausom se takmiči Václav Novotny, koji osim rasprava po časopisima izda i popularni spis u Ottovoj Světovnoj knihovni br. 1000: M. Jan Hus. — Tko danas hoće da kritički prouči Husa, mora, da se obrati knjizi dra. Čeneka Zibrta, Bibliografie české historie, a naći će najviše Husitica u sveučilišnoj knjižnici Klementinum i u knjižnici Musea Královstvi českého u Pragu. — Ove godine izilazi zbornik: Mistr Jan Hus v životě a památkách českého lidu. Napisali prof. dr. K. Krofta, prof. dr. J. Hanuš, dr. F. X. Šalda, adjunkt mus. dr. V. V. Štech i pisac Josef Holeček. Umjetnički izradio prof. Kr. Kysela. Naklada: Češky čtenar.

Nadbiskup Zbynek od Zajca, nekadašnji vojnik i vitez, sve mu dopusti i naredi ga i sinodalnim propovijednikom. Budući da Hus odvažno udaraše protiv simonije, lihvarenja svećenika i kajišarenja naroda, to on naskoro stekne tajne ali opasne lične neprijatelje u kleru.

Prva njegova teološka radnja bijaše za nj takodjer pogubna. U nekom gradiću Wilsnacku na donjoj Labi stao je narod hodočastiti nekoj čudotvornoj hostiji, na kojoj da se pokazala prava krv Kristova. Po nalogu nadbiskupovu Hus ispituje taj slučaj i raskrinka to „čudo" raspravicom: De sanguine Christi (1406.) i kasnijim spisom: Tractatus de corpore Christi (1408.) (Latinski spisi Husovi izašli su kao posebna serija kritičkog izdanja od V. Flajšhausa). Ova dva spisa sadrže kasnije pred koncilom najveće osvade protiv Husa. Kao propovijednik stekne Hus naročitu naklonost pobožne kraljice Sofije, koja dolazi u betlemsku kapelu.

Godine 1404.—1407. prolaze dosta mirno. Hus ojača u Pragu; on je glava svih kritičkih i iskrenih katolika Čeha, kao takav on s velikom opreznošću usvaja Wyclifovu nauku, mnogo opreznije nego li njegovi neki kasniji tužitelji, a sad žestoki Wyclifiste. Kad n. pr. Wyclif veli, da su pape sinovi Antikrista i da poslije Urbana VI. uopće više ne treba nijednoga birati, Hus ga slijedi samo pogodbeno: papa je sin Antikrista, ako radi i živi protiv nauke Kristove. Wyclif je tvrdio, da svećenik sam u smrtnome grijehu ne može vršiti pretvorbe sv. Tijela, i da mu sva služba nema moći. Hus dopušta, da mu služba ima moći, ali veli, da takav svećenik služeći teško griješi. Ni glavne nauke Wyclifove, da vrijedi samo zakon božji, sv. pismo, a crkvena nauka da ne vrijedi, ne slijedi Hus bez rezerve. Najradije ga slijedi u pozitivnim tvrdnjama, dakle, da je sv. pismo zakon božji, da svećenik ima smatrati svoje dohotke kao dar za sirotinju, da je crkva zbor odabranih i unaprijed odredjenih (ovo po sv. Augustinu). Od ovih pozitivnih članaka Wyclifovih, posljednji mu je najviše škodio. A čini se, da je Hus javno svagda ostao pri katoličkom shvaćanju o pretvorbi tijela božjega, i da se nije poveo za Wyclifom, koji učaše, da poslije „pretvorbe" hostija još uvijek ostaje materijom, hljebom — (nauka o ostajanju ili r e m a n e n c i). Tako su učili Wyclifiste Stanislav de Znojma i Stjepan Paleč, kasniji tužitelji Husovi.

Husova drama počinje u vezi s jednim političkim dogadjajem u crkvi. Godine 1408. nastaje opet raskol u zapadnoj crkvi. U Pisi je sad sjedio kardinalski zbor, u Rimu jedan papa, a drugi u Perpignanu. Kardinalski zbor uskrati jednome i drugome papi poslušnost i poziva, da mu se pridruži sav kršćanski svijet. Kralj Vaclav bio je odmah za neutralnost, ali nije bio nadbiskup i kaptol praški. Za neutralnost su i Wyclifiste Česi, ali oni su na univerzi, gdje će se o neutralnosti ili poslušnosti prema papi glasovati — u manjini. Trebalo je nadglasati Nijemce, no oni imaju po starom običaju tri glasa, a Česi jedan. Medju Česima dakle nasta pokret, koji je išao za tim da kralj njima u prilog promijeni pravila univerze. Česi su to tražili u ime prirodnoga prava, jer da je češki narod na univerzi svojoj domaći i neprirodno je, da ga na njoj nadglasavaju tudjinci Nijemci; a pozivali se Česi i na bulu Karla IV., koja osniva univerzu „za vjerne sinove kraljevstva češkoga". U buli se još ističe neka se univerza uredi po pravilima pariske, a na pariskoj imaju tri glasa tri domaće narodnosti: francuska, pikardska i normanska. Vaclav pozove obje stranke k sebi u Kutnu Horu i riješi stvar u prilog — Nijemcima. Hus, koji tu bijaše vodja, od uzrujanosti i napora oboli. Ali kralj bijaše vezan prema kardinalima, da će Češka biti neutralna, i tako on opozove svoju odluku te izda znameniti kutnohorski dekret, kojim preuredjuje glasovni red na univerzi u prilog Čeha. Hus, kad je saznao za ovu veliku pobjedu češke stvari, uskliknuo je: „A nije li to možda ipak nepravedno?" — U tome je uskliku cijeli Hus. Osvjedočen je, da se bori za pravednu stvar, ali vidi, da ona ne pobjedjuje zbog pravde, nego zbog sporednih razloga političkih, zbog Vaclavovih obveza neutralnosti, i ta sjenka na pobjedi budi sumnju u njenu pravednost. Nijedan od ostalih „reformatora" nije bio takav! Ni Wyclif, ni Luter ni Kalvin; oni su naročito zakotvili svoju ladjicu za jaču, veću i samo tako prebrodili zapreke. Bili su politici, pa zato reformatori.

Prvi rektor univerze bijaše Hus. Tu na vrhuncu svoje moći u Pragu izazvao je žestoki

otpor u starih zavidnika svojih. Nadbiskup je sad takodjer na strani protivnika Husovih, jer ih je razdvojilo pitanje o neutralitetu prema papama. Nastaje inkvizicija protiv Husa zbog Wyclifizma. G. 1410. dade nadbiskup spaliti dvije stotine knjiga Wyclifovih, a narod stojeći uz Husa pjeva rugalice nadbiskupovu neznanju, jer je dao spaliti knjige najmanje wyclifovske. Hus piše obrambene traktate o Wyclifu i obraća se papi Ivanu XXIII., da dozvoli u Češkoj slobodnu propovijed, jer da nema u njoj herezije. Engleski Wyclifovci, lord Oldcastle i svećenik Richard Wyche, pišu Husu, raduju se procvatu evandjelja u Češkoj. Papin tajnik riješi Husov priziv na papu protiv Husa. Sad piše i kralj i kraljevna i Hus ponovno papi, koji je pozvao Husa na opravdanje k sebi u Bolognu. Ali papa poziva ponovno Husa i prijeti mu izopćenjem zbog neposlušnosti. Sad nastaje svadja izmedju kralja i nadbiskupa; kralj obustavlja nadbiskupu dohotke, a nadbikup kažnjava članove univerziteta. Nadbiskup napokon popusti kralju i obeća, da će pisati papi, da u Češkoj nema herezije. Hus dade u tu svrhu jedno pozitivno očitovanje u svojemu vjerovanju, potpisano od kolega i učenika na univerzi; medju njima i od dvojice klerika zagrebačke dijeceze. Ali nadbiskup u posljednjem času odustane da izvijesti papu drukčije no do sada, on bježi iz Češke, ali umre na putu u Požunu (1411.) — Husu je odlanulo, ali samo na čas. Sad je morao odvagnuti sile za sebe i protiv sebe. U njega se učvrstila spoznaja, da kralj nije uz njega zbog pravde, već zbog svojih interesa, ni kolege na univerzi nijesu bili nepokolebivi, oni su na pritisak nadbiskupov redom poricali i opozivali. I Hus odluči da se sveučilišnih naslova okani i da se posveti odgoju onih, koji su uz njega pristajali bez ličnih interesa, čiste pravde radi — svojim vjernim slušateljima u betlemkoj kapelici. Pristupi obnarodovanju sv. pisma i reformi češkoga pravopisa, prvi izmislivši diakritičke znakove za č, ž i š.

Godine 1914. nastaje novi obrat u Husovoj drami. Do sad Hus stajaše u obrani Wyclifovih pravednih nauka, odsad on otvara ofenzivu protiv pape „antikrista". Te godine stignu u Prag poslanici papini, da prodavaju oprost od grijeha za novce, koji su imali služiti vojnama Ivana XXIII. protiv napuljskoga kralja Vladislava. — Papa Ivan XXIII. prodavaše istodobno i pallium novome praškom nadbiskupu Albiku. Hus je stao protiv te simonije otvoreno propovijedati u betlemskoj kapelici. Pozvan pred nadbiskupa i pitan, da li će „apostolske (papinske) naredbe slušati" odgovori: „Srcem rado ću da vršim apoštolske naredbe"; legati se obrate nadbiskupu: Gle, gospodine, on hoće da posluša naredbu našega gospodara (pape). Ali Hus odmah popravi: Gospodo! — izvolite me razumjeti, rekao sam, da ću od srca rado izvršivati zapovijedi apoštolske, i naprosto ih poslušati. Ali ja smatram apoštolskim zapovijedima nauke apoštola Kristovih, i ako se zapovijedi velesvećenika rimskoga podudaraju sa zapovijedima i naukama apoštolskim i sa zakonom Kristovim najradije ću ih poslušati. Ali ako bih u njima upoznao nešto protivno, ne ću slušati i kad biste oganj za spaljenje tijela mojega pred moje oči postavili".

Sad i univerza zabranjuje Husu predavanje protiv pape. Dolazi do uličnih demonstracija protiv pape. Kralj izdaje naredbu, da se svaki kazni smrću, tko bi javno što govorio protiv papinskih legata. Tri mladića, koji prigovarahu za vrijeme propovijedi papinim ljudima, osudjeni su na smrt. Hus traži na čelu velikoj povorci naroda, da ih puste. Dobije neko obećanje, ali onda ipak smakoše mladiće. Hus govori ganutljivu propovijed o mučenicima. Osam doktora poziva Husa, da se s njima ogleda. Hus ih iznenadi i predloži im, da onaj, koji podlegne, stupa dragovoljno na lomaču, na što oni odustanu. U to stigne konačno rješenje papino, kojim se nad Husom izriče prokletstvo. Hus ne smije više da boravi u Pragu već se skriva u dobrih prijatelja u tvrdim gradovima češke gospode pišući za narod i propovijedajući mu. U to doba nastaje njegov prekrasni traktat protiv simonije: O svatokupectvi. — Za učene napiše latinski traktat: De ecclesia, u kojemu kao i Wyclif priznaje glavom crkve i njenim

zakonom samo Krista, a ne papu. Kralj dozvoli Husu, da se vrati u Prag, da se izmiri s teološkim fakultetom (1413), no na raspravama ne dolazi do pomirbe. Protivnici Husovi napisaše traktate, a Hus ih pobija namijenivši svakomu po jedan traktat. Vraća se opet na tvrdi grad Kozim, gdje piše prekrasnu češku „Postillu", zbirku propovijedi. — Oni doktori praški, koji se ne izmiriše s Husom, moradoše takodjer ostaviti Prag, za kaznu što ne pokazaše umjerenosti na raspravama. Sad oni na tudjim univerzama, šire vijesti o hereziji u Češkoj i agitiraju protiv Husa. Praškomu sveučilištu stignu prosvjedi sveučilišta pariskoga i bečkoga, zatim iz Leipziga, Heidelberga, Würzburga, Kölna. Husova stvar je dakle postala afera za svu učenu ili teološku Evropu. Tako nije moglo da ostane. Caru Sigismundu, bratu češkoga kralja Vaclava, uspjelo je da skloni papu Ivana XXIII., da sazove opći koncil crkveni, na kojemu e se riješiti pitanje o papinskom raskolu i reformirati cijela crkva. Taj koncil tražili su učeni biskupi i teolozi svih narodnosti, da se stane na put razvratnosti u Rimu i općoj simoniji u crkvi. Hus je dakle mogao da se od toga koncila nada i rješenju svoje „herezije". Sigismundu, baštiniku češke krune, bijaše opet takodjer stalo, da se ta stvar pred koncilom razbistri. On poruči dakle Husu, da će mu zajamčiti siguran put na koncil. Ni papa se nije tome protivio. Sigismund je počinio time jednu nesmotrenost, on je zaboravio, da je na Husu interdikt papin, i da se Hus, dok je pod udarom prokletstva ne može postaviti pred koncil, nego samo pred inkviziciju, koju mu koncil odredjuje. I sam Hus je slutio zlo. No za njega nije već bilo drugoga izlaska nego ići na koncil, opravdati se, ako i ne o b r a n i t i. Mirno i razumno se oboružao. Napisao historijat cijeloga svojeg djelovanja i svojih prepirka i sukoba i složio sebi dva svečana govora za slučaj da ga koncil riješi krivice: De pace (O miru) i De fidei suae elucidatione (O objašnjenju moje vjere). Osim toga pripravi svečanu disputaciju o pitanju: „Utrum lex Jesu Christi veri Dei et veri hominis per se sufficit ad regimen ecclesiae militantis" (Da li je zakon Isusa Krista pravoga Boga i pravoga čovjeka po sebi dovoljan da se njime redi i upravlja bojovna crkva). Hus pozove javnim oglasom još jedamput svoje protivnike, da mu izadju javno na razgovor. Kad se nitko ne javi, dade mu i sam papinski legat pismenu izjavu, da sve ono, što je on čuo iz ustiju Husovih i čitao u njegovim spisima, ne sadržaje nijedne herezije.

Čim je Hus stigao u Kostnicu upozoriše na nj njegovi davni prijatelji a sad u progonstvu protivnici njegovi, da ga valja uapsiti. To im i uspije, prije nego Sigismund stigne u Kostnicu. A Sigismund kad stigne usplamti, ali odmah i popusti, jer nije htio da se zbog Husa raspadne njegovo veliko diplomatsko djelo, crkveni sabor. Sabor odredi komisiju, koja će ispitivati nauku Husovu, i u nju ulaze i tužitelji Husovi. Oni daju cijelome istraživanju posve neočekivani pravac: tužili ga da uči Wyclitovu krivu nauku, da poslije pretvorbe hostija ostaje hljebom . . . . Hus se brani poričući, da nije nikad tako naučavao. Ali mu dovode svjedoke. Hus ih proglašuje krivima. Istom nakon više mjeseci najgorega utamničenja i tjelesnih i duševnih patnja Husovih koncil se skloni da uzme Husov proces pred svoje sjednice. Opis o tim teškim danima procesa Husova pred koncilom ostavio nam u dialoškoj dramatskoj formi učenik mu bakalar Petar od Mladenovic, koji ga je pratio. Kardinal d' Ailly dokazivaše Husu, da ako on uči da su universalia od stvari kako priznaje, onda logično slijedi da uči i remanenciju, t. j. da hostija ostaje i poslije posvete hljebom. Hus je odgovorio, da u toj stvari vrijedi subjektivizam, i pobijaše s uspjehom učenoga bogoslova. No rezultat cijele istrage bijaše ipak taj, da je koncil pozvao Husa da o p o z o v e tu krivu nauku kao i ostale, koje mu pripisivaše. Hus odgovara da ne može o p o z v a t i, što nikad nije učio, ali opozvat će ono, što je učio, a k o mu razlože, što je u tome krivo. Dakako, Hus se htio u opravdavanju svoje nauke pozvati na evandjelje. No na toj osnovi koncil š njime uopće nije htio raspravljati, jer on ne smatraše Sveto Pismo autoritetom, nego sebe t. j. crkvu. Na toj razlici razbiše se svi pokusi koncila da Husa sklone, da opozove ili da se pokori.

Koncil odbijaše svako prizivanje Husovo na Sveto Pismo. Još jedamput 5. srpnja 1415. pozovu ga pred sebe kardinali D' Ailly i Zabarella te mu predlože ovu formulu: „neka opozove samo one članke, koje je sam svojom rukom napisao, a o onima, koje su mu pripisivali svjedoci, neka se izjavi, da ih nije učio. Ako ih je učio, da je pogriješio, jer su bludni, i da ih više ne će učiti." — No Hus ostaje pri tome, da sve što učaše i pisaše mora držati pravom naukom Kristovom, doklegod mu ne dokažu sa Svetim Pismom protivno. — Naredni dan 6. srpnja nad njim se svečano proglašuje osuda. Sigismund primi Husa i preda ga vojvodi Ljudevitu Bavarskome, da ga odvede na stratište. Izvedoše ga uz pratnju bijesne fukare izvan Kostnice. Privezaše ga željeznim lancem o jedno deblo, navališe sve do brade jedan voz drva izmiješana sa slamom. Prije nego zapališe pristupi maršal carski Happe von Pappenheim i š njime Ljudevit vojvoda. te ga opomenuše da svoj život sačuva i da ono, što je nekad propovijedao opozove. A on pogledavši u nebo visokim glasom reče: „Bog je meni svjedokom, da ono što mi krivo pripisuju, po krivim svjedocima meni podmiću, nikad nijesam učio ni propovijedao, nego glavna moja namjera u propovijedima i mojim drugim činima bijaše mi, da čovjeka odvraćam od grijeha, i za tu evandjeosku istinu, koju sam pisao i učio i propovijedao po izjavama i tvrdnjama svetih otaca hoću da radosno umrijem." — Tada zapljesnuše rukama i krvnici potpališe. A Magister pjevaše jakim glasom: „Christe filii dei vivi miserere nobis" i „Christe filii dei vivi miserere mei." A kad začne: „Qui natus es ex Maria virgine" vjetar mu u lice dune plamen i tako sam u sebi moleći, mičući ustima i glavom, izdahne u Gospodinu. A za vrijeme šutnje vidilo se, da se giba prije no je izdahnuo, toliko, koliko treba, da se izmole tri očenaša. — Kad su drva dogorila, visaše izgorjela lješina na stupu, a krvnici je poruše u žeravicu i dovezoše još jedna kola drva, da do kraja izgori. Tad iskopaše sve zajedno sa zemljom i odvezoše u Rajnu, da Česi ne bi ništa od Husa mogli ponijeti u domovinu.

(SVRŠIT ĆE SE.)

VILKO GABARIĆ: PJESMA STRAHA

To biva tako. Dodje tužno veče,
kad zviezde trnu posred sivog neba
i obećanje jedno njime teče,
u čas, kad srce mnogo sreće treba —
stara se rana otvara i peče.

I misō jedna, što je dugo tajih,
javlja se strašna upornošću zloće,
a tielom mrazni kidaju trzaji,
u čas, kad čovjek najveć živjet hoće
i žudi mir svoj pod zviezdom što sjaji.

Al mira nema. Zalud sitna svietla
prosiplju blagost svoju iznad šuma.
Zalud. Jer s prvim kukurijekom pietla
još stajat ćemo posred praznog druma,
tražeći zvijezdu svog tamnog porietla.

I plakat ćemo, moleći se vrelo,
i molit ćemo, ne vjerujuć Bogu,
a hladnom rukom skrivat ćemo čelo
i jadno srce, što čū tajnu mnogu
i osta otad pusto i neveselo.

Jest, djeca mi smo grieha nepoznata
što nikada se okajati ne će.
I sàmo sunce skrenu s naših vrata
pred kojima smo, mi bogalji sreće,
gledali igru smrti i inata.

A život osta ko slutnja daleka
iza nas negdje pjevajuć opielo . . .
— To priegora je naših tužna jeka!
Što tražimo još? Poći treba smjelo!
Jer ništa više nema da se čeka.

M. NEHAJEV: STUDIJA O HAMLETU

Saxo Grammaticus skupio je krajem dvanaestoga stoljeća danske prastare priče, izmiješavši ih sa anekdotama Valerija Maxima, u knjizi „Historia Danorum regum heroumque". Iz mitskog doba, a s licima, što im se imena čuju još iz „Edde", tu je zabilježen život prvoga Hamleta.

U priči zove se Amleth, sin je Horvendilla, moćnog, plemenitog vladara Jutlandije. Brat Horvendillov, Fengo, ubije ovoga i oženi se ženom njegovom Gertrudom, kćeri danskog kralja Rorika. Amleth, da se spasi, pričinja se budalast i oblači dronjke; u svojoj ludosti govori koješta, što se na prvi pogled pričinja nesuvislim, ali kasnije otkrivaju u tom dublji smisao — stanu sumnjati o njemu i traže, kako bi ga ubili. Kod ognjišta izrezuje Amleth drvene štapiće, suši ih na vatri i zaoštruje. Pitaju ga, što će mu to, a on odgovara, da treba oštrih strijela, jer hoće osvetiti smrt očevu. Polako svima biva jasno, da se Amleth samo pretvara ludim, da se pod tom krinkom sakriva najoštriji razum. Da ga razotkriju, dovedu k njemu u šumu osobito lijepu djevicu, koja će ga prisiliti, da se oda, jer u najstrasnijem zagrljaju s njom ne će moći da zadrži krinku budale. Zamku otkrije Amlethu vjeran prijatelj, što se nalazi na dvoru; taj mu pošalje u šumu obada, kojemu je na nošku zavezao slamku. Amleth odmah shvati, odvede djevojku daleko sa sobom, zakune ju, da će o svemu šutjeti i vrativši se zaludi sve dvorjane čudnim govorom. Pošto prva zamka nije uspjela, hoće da prisluškuju, što će govoriti majci. Prijatelj Fengov, koji je „više drzovit nego razborit", sakrije se pod pokrivalo kreveta. Amleth je oprezan i sluti, da netko prisluškuje. Zato se ponaša kao pijetao, kukuriče, udara rukama kao krilima, skače na krevet, valja se po njem i kad osjeti, da je netko pod pokrivalom, probode ga kroz pokrivalo, izvuče van i ubije do kraja. Na to razreže lješinu na komadiće, skuha ih u vodi i baci svinjama u jarak. Materi se pak otkrije sasvim i kori ju. Ona plače radi strašnog zločinstva, a on joj veli: „Zar se, odurna majko, nadaš, da ćeš svoje sramotno zlodjelo sakriti izvještačenim jadikovkama i lažnim suzama? Ti, koja ubojicu svoga muža u rodoskvrni privijaš na svoje grudi i njemu, što je zaklao oca sina tvojega, laskaš gadnim draganjem? Jer ja ne nosim uzalud odijelo ludosti; jer ja ne sumnjam, da će onaj, koji je umorio brata, jednakom okrutnošću bjesniti i protiv njegovih rodjaka. Zato volim, da me drže budalom nego mudracem, zato ištem sigurnost i zaštitu iza posudjenog zakrilja potpune smetenosti duha. Ali u dnu mog srca živ je ostan, da osvetim oca; što još krzmam, krivi su samo vrijeme i prilika, kojih priklonost sa čežnjom čekam. Ne pristoji svagdje jednako činiti. Protiv crne i tvrde duše treba sakritih putova. Tebi je pak sasvim suvišno jadati se nad mojom ludošću, jer bi prije trebala plakati i tužiti nad vlastitom sramotom. U ostalom ti ćeš šutjeti". Mati se obrati poslije Amlethova govora i kaje. Amletha pak Fengo pošalje u Englesku i dade mu za pratnju dva plemića. Ovi nose sa sobom pismo, runama napisano, za kralja engleskog, neka dade ubiti Amletha. Prije polaska Amleth nagovori majku, neka palaču* u kraljevskom dvoru tobož okiti mrežkastim zastorima i neka iza godinu dana priredi karmine, kao da je Amleth umro; on će se sam u to doba vratiti. Na putu potajno pretraži kovčege svojih pratilaca, nadje pismo, izdere rune i napiše nove, u kojima se u ime Fengovo traži, neka engleski kralj ubije pratioce, a Amlethu da svoju kćer za ženu. Došavši na dvor kraljev, ne će Amleth kod gozbe ništa da okusi. Kad ga pitaju, zašto nije ništa jeo, odgovara, da je u kruhu bilo krvi, piće da ima okus po željezu, slanina da vonja po lješinama. Osim toga vidi u kraljevim očima nešto ropsko, a kraljica ne čini mu se dostojnom. Kralj to čuje i reče, da taj čovjek „ili je lud ili od naravi obdaren nadljudskim osjećajem". Kad počnu istraživati, nadju, da se blizu njive, gdje raste žito kraljevskog pekara, nalazi polje, puno kosti davno ubijenih ljudi; slanina bila je od svinja, koje su se hranile

* Upotrebljavam ovu riječ u značenju njem. Halle prema kajkavskoj oznaci jedaće sobe u kurijama.

trulom lješinom nekog razbojnika ; pivo pravljeno je od vode, u kojoj se nadjoše zardjali mačevi. Mati kraljeva ispovijedi, da je kralj sin sluge. Nedostojno ponašanje kraljičino izvire iz toga, što je, zasužnjena, morala biti ropkinjom. Kralj sada zna, da Amlethove riječi mora cijeniti poput „božanskih otkrivenja" i daje mu kćer za ženu. Odmah izvrši i nalog u pismu, te daje ubiti oba pratioca Amlethova. Amleth se pretvara, da je radi toga umorstva uvrijedjen ; za krv traži i dobiva od kralja zlata, koje odmah dade rastaliti i saliti u šuplje štapove. Poslije toga vraća se u Jutlandiju i opet u dronjcima, dolazi u očinsku kuću, gdje baš priredjuju karmine radi njegove smrti. Pitaju ga, gdje su mu pratioci, a on pokazuje dva štapa : tu je jedan, tu drugi. Gostima toči silu vina i sjeda uz sluge, što nataču, da i ove opije. Napokon od vina svi u palači zaspu. Sad Amleth donese svoje drvene strjelice, što ih je kraj ognjišta bio napravio, skine mrežu, što ju je mati objesila diljem dvorane, pokrije njom spavajuće i strijelicama tako pričvrsti mrežu, da se nitko ne može maknuti. Na to zapali palaču, te svi izgore, a sam podje u spavaonicu Fengovu i probudi ga vičući, da Fengovi ljudi umiru u vatri, a on, Amleth, da izgara od požude osvetiti smrt očevu. Kad Fengo skoči, Amleth ga probode. Drugi dan sakupi Amleth sav narod i ispriča sve o Fengovoj krivnji. Ganuti puk diže ga na prijestolje. Kasnije Amleth još jednom podje u Englesku. Kralj Engleski hoće da osveti Fengovu smrt, pak — pošto je sad udovac — pošalje Amletha u Škotsku, neka za nj isprosi kraljicu Hermuthrudu, koja je svakog prosca do sada kaznila smrću. U Amletha se ona zaljubi i dobije ga za muža, makar već ima ženu. Kad se Amleth povrati, žena mu sve oprosti, ali mu kaže, neka se čuva njena oca. Ovaj se zarati s Amlethom, ali u boju padne. Sad se Amleth s dvije svoje žene vrati u Jutlandiju. Medjutim je u Danskoj bio umro kralj Rorik i na prijestolje došao Vigloth. Ovaj digne vojsku na Amletha i ubije ga u dvoboju, a kao plijen uzme sebi za ženu Hermuthrudu. *

„Neprolazna — završava priča — neka bude uspomena postojanog mladića, koji se je protiv licemjerja oboružao ludošću i tim onako divno prekrivao svoju nebeski sjajnu mudrost. On je prisilio povijest, te ne može odgovoriti na pitanje, da li je veće bilo njegvo junaštvo ili njegov razbor".

U ovoj je priči, punoj krvavih običaja divljih vremena, zametak tragedije Shakespearove, djela, koje je — kako dobro opaža jedan komentator — samoj Danskoj pronijelo ime jače od svih plodova književnosti Danske. Danski princ lice je, koje, uz Fausta, postaje poslovičnom oznakom jedne odredjene duševne dispozicije ; o njegovu problemu pisano je knjiga više nego o čitavim epohama iste engleske literature. Ne tuži se badava Kreyssig još u polovici prošlog vijeka, da su tumačenja tragičnog problema u „Hamletu" izrabila gotovo sve mogućnosti — tužba, koju za njim opetuju toliki drugi. Pa ipak — uvijek još privlači nas tajinstvenost te prikaze ; jer „povrh slike" — kaže duhovito o „Hamletu" Börne — „visi flor ; prohtije nam se, da taj flor maknemo, kako bismo točnije promotrili sliku ; — ali i sam flor je naslikan".

U tom, da izazivlje tumačenja, svojstvo je velikog djela. Zasada Kantova, da naše predodžbe odvise ne samo od stvari nego i od nas samih, jer stvari u našem duhu nalaze stalne oblike, kojima ih primamo i smještamo, izvrsno se dade primijeniti književnosti i naročito književnosti o književnosti. Djela duha kao da nemaju stalnog oblika ni stalne cijene, — svaki vijek u njima kao u zrcalu vidi svoj odraz. Značenje književnog djela rezultira iz djela samoga i iz shvaćanja epohe : eto razloga, zašto ima toliko Hamleta, zašto različite dobe u tamnom zelenilu tih dubokih voda nadjoše različite reflekse svijetla. „Hamlet je Njemačka" pjevao je Freiligrath. Ali je Hamlet još više — on je tip čovjeka, možda ne uzdignutiji, ali svakako ljudskiji od Fausta: Shakespeareovo je djelo zagonetno, jer iscrpljuje sve izvore čina ljudskih, tajnovito je kao priča i vizionarno poput otkrivenja — i nije čudo, što su mu toliki umovi tražili rješenja i, još više, našli različita.

* Priča citirana je prema Vischerovim Komentarima Shakespeareu.

Pokušajmo, da u guštari ovih mišljenja nadjemo putove, koji će nas dovesti bliže čudesnoj toj figuri; naći ćemo pri tom i novih, neopaženih staza. Neka nas ne boli, što istina kritičkog istraživanja nosi žig relativnosti, jer ga nosi i istina znanosti. Trudeći se, da sebi prokrčimo put do jednog genija, imat ćemo dosta nagrade u tracima, kojima će nam na cilju zjenice obliti veliko djelo.

Potražimo najprije čovjeka, koji je iz svoga duha izvadio tako veliku dušu, te u njoj stoljeća nalaze otkucaj na vlastite kucaje.

Prvi životopis Shakespearov — tek nekoliko strana — napisan je neko sto godina iza njegove smrti. Tu su, naravno, iz druge i treće ruke, popisane uspomene na pjesnika, uspomene ponajviše anegdotske naravi. Novija istraživanja dokazaše, da mnogima od tih na oko izmišljenih pustolovnih dogadjaja, izvor je u istinitim doživljajima Shakespearovim. Na žalost su ti podatci veoma oskudni — i tek pomnim i dugotrajnim istraživanjima, naročito trudom njemačkoga društva „Shakespearegesellschaft", koje je u svojim godišnjacima (H. Elze) ispitalo svu silu data, i nastojanjima jednakog engleskog udruženja, uspjelo je bar donekle ustanoviti pouzdane konture Shakespearova života. Savremenik Shakespearov inače protivnik njegov, Ben Jonson, učenik Aristotelov i dvorski pjesnik Jakova I., pjeva u odi povodom njegove smrti: „Nije za naše vrijeme živio, već za uvijek"! — pa ipak je to vrijeme ostavilo tek nekoliko razasutih uspomena o najvećem engleskom pjesniku, tako da Jochens u svom učenom rječniku od g. 1750. o njem navodi samo ovo: „Shakespeare, engleski dramaticus, rodjen u Stratfordu g. 1564., bio je zlo odgojen, i nije znao latinski, ali je u pjesništvu daleko došao. Bio je vesele ćudi, ali je znao biti i vrlo ozbiljan, ekscelirao je u tragedijama i duhovito se i suptilno natjecao s Ben Johnsonom, makar to nije ni jednom ni drugom pribavilo ugleda". Preporodno doba engleske knjige, koje u njemu nalazi svoj vršak, biva, još pod kraj Shakespearova života, zagušeno klasicističkim pokretom. Revolucija pod Karlom I. i Cromwellova republika unose u javni život puritanizam kao odlučnu moć. Doduše sam Cromwellov tajnik John Milton, zove ga „sweetest Shakespeare, fancy' s child" ali odmah dodaje „warble his native woodnotes wild" (slatki Sh., dijete mašte, burno udara svoje prirodjene divlje šumske pjesme). Sredina sedamnaestog vijeka, u kojoj pobjednički puritanci podižu pravu križarsku vojnu protiv kazališta, ova zatvaraju a glumce isključuju iz crkve, smatrajući njihovo zvanje službom djavolovom, potiskuje u Engleskoj gotovo sasvim u zaborav tvorca Hamletova. Ni restauracija pod Karlom II. (svršetak sedamnaestoga vijeka) ne pomaže; kazališta se doduše otvaraju, ali vladajući ukus traži klasicističku dramu. Tek glumac Garrick († 1779.), reformiravši kazalište, oživljuje opet Shakespearea; uz Popea trudi se ne samo oko čaščenja zaboravljenog velikog mrtvaca (pjesnik dobiva spomenik u Westminster albey) nego i oko dostojne prikazbe njegovih djela, u kojima sam stiče lovore. Od toga doba datira preporod shvaćanja Shakespearova u Engleskoj; ali svježa uspomena na pjesnika davno je već uvela — ono, što o njem potanje znamo, zahvaljujemo tek konstruktivnim istraživanjima najnovijih decenija.

Rodio se Shakespeare g. 1564. u Stratfordu na Avonu, u grofiji Warwick, gradiću, koji je tada mogao imati oko podrug tisuće stanovnika. Kršten je, kako je u matici zapisano, 26. travnja po starom (5. svibnja po novom) koledaru, pa se iz općeg običaja zaključuje, da se je rodio tri dana prije toga — no to nije ničim utvrdjeno. Otac John bio mu je prilično imućan ekonom, koji se je uz to bavio trgovinom vune, mesarstvom i pravljenjem šešira, svakako bio je, kad se je Shakespeare rodio, ugledan gradjanin, a mati pripadala je pače ladanjskom plemstvu (gentry). William Shakespeare treće je od osmero djece.

O djetinstvu i mladosti Shakespearovoj ne znamo gotovo ništa. Johnson u spomenutoj već pjesmi kaže, da je pjesnik malo znao latinski a još manje grčki, pa je vjerojatno, da je prvu naobrazbu stekao u tadašnjoj grammar-school svoje domaje. Kao mladić bio je očito vrlo pustopašan; sigurno je, da je radi

mnogih obijesti došao u konflikt sa vlašću; u anegdotama o Shakespearu spominje se, a kasnijim je istraživanjima gotovo kao sigurno utvrdjeno, da je Shakespeare naročito lovljenjem u zabranjenim lovištima navalio na se srdžbu suca Tome Lucyja, koji ga je više puta kažnjavao zatvorom, a pjesnik mu se osvetio, karikirajući ga kasnije u figuri suca Shallowa (u „Henriku IV." 2. dio). U osamnaestoj godini uzimlje Shakespeare za ženu Anu Hathaway, kćer susjednog šljivara — stariju od sebe za osam godina; ova ga je prvim djetetom obdarila već iza pet mjeseci braka, u čem će po svoj prilici biti razlog naglom vjenčanju bez običajnog trokratnog oziva, makar noviji biografi dokazuju, da su u ono doba same zaruke imale značaj oficijelne bračne veze. Brak Shakespearov jedva da je bio sretan; već iza tri godine on odlazi, bolje reći bježi u London (g. 1585.), i od tada se kroz gotovo tri desetljeća tek na kratko vrijeme vraća u Stratford. Čini se, da su sukobi sa vlašću radi lovljenja divljači u parku Sir Thomasa Lucyja, posjednika i suca, krivi tom bijegu, makar je sigurno, da su u pjesnikovo vrijeme n. pr. cambridgski djaci baš kao zabavu mladosti smatrali takovu kradju zvjeradi. Naslućuje se, da bi razlog preseljenju Shakespearovu mogao biti i u tom, što su poslovi njegovu ocu u to doba po zlu prošli, dok neki — svakako bez dokaza — hoće, da je pjesnika u London domamio zanos za glumačko umijeće. Odlazak Shakespearov bit će svakako u vezi i s njegovim neuspjelim brakom; upravo g. 1585. rodiše mu se dvojci, sin Hamnet i kći Juditha. (Sin ovaj, nazvan je Hamnetom ili Hamletom ne možda po pjesnikovu djelu, nego prema imenu kuma, Stratforskog pekara, kojega Shakespeare spominje u svojoj oporuci).

Ako je pjesnika u London vukla želja za kazalištem, morala je ta biti gorljiva; pozicija glumca u socijalnom životu onoga doba nije bila nimalo zamamna. Istina — tek pod kraj Shakespearova života istupa puritanizam protiv kazališta oštro; ali ni za Elizabete i njenog nasljednika nije glumačko zvanje spadalo medju časna. Elizabeta izdaje g. 1572. naredbu, da se svi glumci, koji nisu u službi kojega plemića, imaju smatrati običnim skitnicama, te ih oblast smije dati bičevati i otjerati iz njihova boravišta. U tom je razlog, što se svi poznatiji glumci toga vremena daju u službu plemićima; njihove družine zovu se službenicima „servants" ovoga ili onoga lorda, i dobivaju pravo nositi grb dotičnoga plemića na kabanici.

Kad je Shakespeare stupio u takvu družinu, ne znamo. Tradicija hoće, da je u prvo vrijeme svoga londonskoga boravka plemićima čuvao konje, dok svrši predstava; neki pak iz toga, što je očito morao dobro poznavati tehniku štampanja knjiga, izvode, da je Shakespeare morao u to doba biti pomoćnik u knjižari ili korektor u tiskari.

Tek u g. 1592. nalazimo prvo sigurno svjedočanstvo, da je Shakespeare bio dobro poznat u kazališnim krugovima. Dramatičar Greene piše u toj godini na smrtnoj postelji broširu: „Za groš šale, plaćene čitavim milijunom pokore" i u njoj se osvrće na iskustva burnog svog glumačkog života. Tu dolazi ova izreka: „Ne vjerujte takvima, jer tu je izišla na javu vrana, koja se našim perjem kiti i ufa se, baš kao svaki od vas, sačiniti stih sa svojim tigarskim srcem, što je sakrito u kožu glumca. To je pravi sveznadar, koji misli, da jedini trese pozornicom u čitavoj zemlji". Izreka se ova nesumnjivo tiče Shakespearea; riječi: „Srce tigarsko, sakrito u kožu žene", izvadjene su iz „Henrika VI." (povik vojvode od Yorka kraljici Margareti); što je još više, Greene spominje nekoga, koji sebi umišlja, da jedini trese pozornicom, (u originalu) da je jedini „shakescene". Shakespeare znači onoga, koji trese kopljem (talijanski slično Crollolanza) — prema tomu je Greene napravio lako razumljivu igru riječi, da otkrije, koga se tiče njegov napadaj.

(NASTAVIT ĆE SE.)

BOŽO LOVRIĆ: PJESME

ŽELJEZNA KOLA

Tamnije nije u pridvorju pakla:
gvozdene ploče vijcim uvijene
u mraku sižu svodove od stakla
što ocalnim su gredam prepletene.

Kotače silne varnica je takla:
od dahtanja su odjeknule stiene....
to rek bi sad se grdna neman makla,
da pustošeći u daljine krene.

Željezna kola nad ponorom bježe:
varnice rišu perjanicu dima,
a reski zvižduk hladni vazduh reže.

Kolesa grme, da u tami bljesnu:
to valjda žele, a nad ponorima,
da u gvozdena druga kola tresnu.

MORNARI

Zjenice modre kakve kriju snove?
Njihova snaga kakve želi zgode?
Kroz silni vjetar i ponorne vode
u carstvo sunca oni mišlju plove.

Njih neizmjernost i pogibelj zove
da jedriljama u daljine brode.
Njih čežnja vuče u krajeve nove:
u plavo carstvo beskrajne slobode!

Na suncu bliešti površina modra
a vjetar duva i talasi šume...
Uz jedan povik sad će momčad bodra

da na jarbole biela jedra dignu.
Niz pomorske će udariti drume,
da ploveći u modru vječnost stignu!

KOVAČ

On po nakovnju sitno mlatom kuca
a usijano gvoždje drže kliešta:
kad jače zvizdnu kladiva mu teška
od udaraca i trupina puca.

Dok na ognjištu plamenje paluca
okolo gvoždja, dotle ruka vješta
mačeve kuje i koplja viteška
a oružje u iskrama svjetluca.

Varnice lete, a kladiva zveče —
u misli kovač gleda, kako ravni
pritisnu vojska i bjegunce sieče.

To jatagane, noževe i ćorde
za bojovnike kuje, kovač slavni,
a topuzine za junake gorde!

IZ UMJETNIČKOG SVIJETA

VLAHO BUKOVAC — ŠEZDESET GODINA

Bilo je raznih razloga, koji su pred kakovih desetak godina ponukali Vlaha Bukovca da ode iz Zagreba. Nije ovdje ni mjesto, a nije danas ni zgodno, da se o tome piše. Činjenica je, da je Vlaho Bukovac otišao od nas u Prag. Uza sve to ostavio je medju nama jaki jedan trag, a hrvatska će povjesnica moderne slikarske umjetnosti spominjati boravak Bukovčev u Zagrebu i njegov odlučan utjecaj na razvoj tada još mlade umjetničke kolonije u Zagrebu.

Vlaho je Bukovac došao iz Pariza. Bio je učenik Cabanelov. To je bilo znatno i još danas je odlučno, kad se posmatra razlika izmedju njega i ostalih mu vršnjaka po dobi i umijeću. Svi su ostali umjetnici bili učenici njemačke škole — Münchena, Karlsruhe-a i Beča. Za nj je bio romanski duh odlučan već u okolini najranije mladosti, a još više na naukama, dok je germanski njemački duh utjecao na ostale mu drugove. No nije se samo to manifestiralo u njegovoj umjetnosti, već se u njoj

javljala i prošlost njegova — njegov život. Potekavši iz slojeva skromnog i čednog, skoro seljačkog pučanstva, pošao je na južni dio velikog zapadnog kontinenta, da služi kruh. Prirodjeni talenat iznio ga na površinu već u muževnoj dobi. Potporom raznih velikodušnih ljudi nadje se u toj dobi u Parizu. I on prione ne samo uza to, da izobrazi i usavrši svoj talenat, nego da i nadoknadi ono, što mu nije njegova sudbina dopuštala da steče do ove dobe na području opće socijalne naobrazbe. U to vrijeme nije imao kada da se poda običnom bohemskom životu umjetničkih eleva. Umjetnost i život odviše su ozbilino stali pred njega i očekivali su od njega da posvrši ovu posljednju metu svojega razvitka i da izadje brzo kao gotov čovjek i umjetnik u svijet. U njega nije bilo onog „sturm i dranga", što su prepatili naši umjetnici izmedju satova, kad su risali akt i noćnih terevenka i dosjetljivih avantura. Njemu se žurilo. Počeo se kao zrio čovjek posvećivati umjetnosti i spoznao je, da mu se treba žuriti, da ga vrijeme ne preteče. To se vidi i u njegovim slikama. Čvrsta, odlučna ozbiljnost bez ikakove primjese humora i radosti provejava njegova djela od prvih poznatih nam slika pa sve do posljednjih. Kad je nakon prvih uspjeha u Parizu sa slikom nagradjenom u Salonu „La grande Isa" došao u Zagreb, bio je gotov umjetnik, savršen crtač oprobane francuske škole i odlučan pristaša kolorizma u slikarstvu.

Duh renesanse, kako je u baroknim formama prešao u Dubrovnik, bliz njegovu rodnom mjestu Cavtatu, vječna mijena najjačih boja i najsuptilnijih nijansa mora na golemom i širokom sunčanom svijetlu — utisnuše mu kist u ruke i odrediše umjetničko shvaćanje. Prirodu, kako kulminira u svom „divnom djelu čovjeku" sa svim njegovim ljepotama u emanaciji života i mesa, u peanu čutila — to je vidio u velikih talijanskih majstora, vidio je to na baroknim freskama dubrovačkih crkvi, učio kod svojeg učitelja Cabanela, tog odvjetka Watteau-a, Bouchera i drugih, pa se i on opajao čarom gologa ljudskoga mesa. Bilo mu je ono najsavršenija slika ne u polutami atelierske rasvjete, ne u zlaćanom tonu nizozemskih majstora ili u lakom galerijskom sjaju, ne u claire obscureu Rembrandta, već u vedrini sunca, u sjaju svijetla, u čarnim nijansama jedva zamjetljivih šara i lako razastrtih sjena. To je bila umjetnost, što nam je donese Bukovac, što je najvoli i danas. Uslijed toga mu je sujet bio sporedan — a slikovito, u čemu je mogao da uhvati što bolje sunce, svijetlo, boju, tonove, — sve. Romanska vedrina, uživanje u formama punim i jedrim od zdravlja i mladosti — svuda je ima na njegovim slikama. Pa i danas. I kakogod se zvale njegove slike, kakogod odavaju etikete filozofijskih problema, on ih vazda shvaća samo kao slike, u kojima hoće da što vjernije uhvati prirodu ljudskoga tijela.

I taj njegov umjetnički credo doveo ga do portreta. Bukovac shvaća svaki objekat kao jedan koloristički sujet. To je njegova primarna nota kao portretiste. Njega ne zanima čovjek u smislu općenog shvaćanja kao individualitet — njega čovjek zanima samo kao predmet, koji može što vjernije prikazati u bojama. Duševna dispozicija njegova modela posve mu je nešto sporedno. On ne mari za nju, kao što ne mari ni za čovjeka, koga slika. Samo koloristički zanima ga model i što je zanimljiviji, tim ga većom ljubavlju izradjuje i slika. Posve je irrelevantno, kojim se putem doseže prirodni dojam i istinitost. Jedni je postizavaju izvrnuvši upravo materijalnu formu modela i naglasujući njegovu duševnost, drugi iznose samo plastičnost forme, treći drže se harmonije ljudske duševne nutrine i materijalne formacije. Bukovac naglasuje samo koloristićnu stranu svojega modela. Moguće je baš poradi toga najviše omilio velikom općinstvu, koje prosudjuje valjanost portreta po sličnosti, pak je ono klicalo pred njegovim portretima : „Ko da je eno živ pred nama". Bukovac samo kadikad posegne za umjetnim sredstvima, kojima povisuje koloristički momenat u portretu. Portret pokojnog dra. Ive Mallina u modroj narodnoj gali, slika bana dra. Teodora Pejačevića — za to su najbolji primjeri. Samo se tu i tamo maša pozadine, kao u portretu pokojnoga Andrije Jakčina. No najviše slika portrete same za sebe, bez pozadine i znade u licu naći takove koloristićke momente, kakove, sve ako i poznajemo modele, ne možemo zamijetiti (Miroslav grof Kulmer, Kobi Frank). U tim por-

VLAHO BUKOVAC

LJETI NA KUPANJU

tretima sjeća nas Bukovac na najveće svoje drugove na području modernoga portreta. Vidi se, portreti su radjeni brzo, flotezzom kista, koji kao da se boji, da će zakasnuti, bježeći za onim, što se uhvatilo u zjenici slikarovoj. Bukovac je majstor, koji u nekoliko sati znade dovršiti najbolje portrete. On poznaje samo dojam, samo osjećanje svojega oka, ne obazire se na studij oko modela. On se ne laća ni tehničkih naprava: jake pastoznosti, impresijonističkog načina slikanja ili skladanja jakih kontrasta boja. Zato je odveć veliki realista, voleći mirnu i harmoničnu sredinu. To mu je ostalo od starijih francuskih majstora. On ne upotrebljava ni risarskih efekata, kao Lenbach ili Laszlo a samo da istakne glavu, da ju što plastičnije izdjela i izradi. Plastički momenat ne rabi, jer mu dira u slikarski momenat, u boju, u finesu nijansa, koja se dade izraziti samo ako se forma projicira na ploštinu što mirnije, sa što manje izmjena sjene i svijetla. Za to i voli slikati u punom svijetlu ili u takovom, gdje se plastične formacije na ljudskom tijelu što manje ističu.

Medjutim bilo bi krivo misliti, da Bukovac odnemaruje posvema nutrinu svojega modela, njegovu duševnu dispoziciju. Ta nutrina ga zanima samo u koliko je ona u nekoj bitnoj vezi sa vanjštinom modela. Bukovac vazda ili bar u većini svojih portreta naglašuje jedan momenat duševni, a taj je, da iznosi samo mimogredce ono, što model jest i što bi uistinu htio da bude. To zahvaća malo u karikaturu. I taj laki, jedva zamjetljivi ton karikature nalazimo malo ne u svim njegovim najboljim portretima. Nalazimo ga konačno u svih velikih majstora, naročito u Nizozemaca.

Bukovac je svojim koloritom kadikad dekorativan. Njegovo shvaćanje vodi ga dekorativnosti, ali ta je dekorativnost u njega jednako tako diskretna, kao i njegov ton karikature.

DVIJE UČENIČKE IZLOŽBE

Malo ne u isti čas izlagali su u Zagrebu dvaput učenici. Jednom u prostorijama umjetničke škole, a drugi put u Ullrichovu Salonu. U prvu izložbu ušle su radnje učenika iste škole, a u drugu učenika našega mladog slikara Ljube Babića mladjeg. Opsegom svojih radnja kao ni brojem slika nisu obje izložbe bile osobito velike. Iz umjetničke škole pošli su mnogi učenici odmah nakon početka školske godine pod oružje (poimence iz škole prof. Otona Iveković a i iz plastičnoga odjela), a druga je privatna ljetos u prvom svojem tečaju. Što je zapravo razlog, da su obje škole počele odijelito djelovati u našem glavnom gradu, nije nam posve jasno nakon što smo vidjeli rezultate obiju škola, umjetničke, koja postoji već nekoliko godina, i Babićeve, koja postoji tek prvu godinu. Znamo medjutim iz prilično bojovnoga programa, da je g. Babić nezadovoljan s našim starijim umjetnicima, da hoće nešto drugo, da polazi za drugim umjetničkim ciljevima. Tako i valja, jer je mladji, a pravo mu pristoji, da svoje mišljenje ostvari u svojim djelima i da skuplja što veći broj omladine oko sebe. Ovako će doći do diferenciranja u našoj umjetničkoj produkciji i nestat će mnogih ponešto monotonih i jednoličnih nota u njoj. Ne upuštamo se u razmatranje, da li izmedju umjetničkog creda starijih naših profesora-umjetnika i g. Babića postoji baš tako velika razlika. Bilo bi upravo deplacirano, sve kad bi i postojala, da se ona iznosi prigodom izložbi njihovih učenika. Time bi se samo škodilo stvari. I stariji naši umjetnici i g. Babić imadu dobre namjere, pa pustimo ih, neka oko svojega cilja rade onako kako najbolje umiju i znadu. Rezultati zacijelo ne će škoditi ni našoj umjetnosti, a ni našem kulturnom razvitku i napredovanju.

Umjetnička škola izložila je ponajbolje radnje svojih apsolvenata u Salonu Ullrich i ondje se je rad talenata bolje reprezentirao nego u onoj sili radnja, vježba i raznih pokušaja u školi. Medjutim su ovi elevi već prešli učeničku granicu i prikazuju se svijetu kao umjetnici. Jedamput se početi mora. Zavredjuju li da ih držimo dobrim umjetnicima, to će se dašto vidjeti tek za neko vrijeme. Sad treba da najprije govorimo o ovoj umjetničkoj školi i o napretku u njoj. Talenata ovaj put imade malo, koji bi se isticali nad druge. A to je dobar znak. Umjetnička škola imade prema našim prilikama dvojaku zadaću. Uzgajati učitelje crtanja za gradjanske više škole i za srednja učilišta, a drugo uputiti i uzdržati talente, opremati ih za više škole. Ova mješovita svrha — ako je tako slobodno reći — urodila je i svojim lošim stranama Oni, koji nisu talenti a koji se uče crtanju, ne će da budu učitelji crtanja, slikati ili modelirati ne umiju, pa si ili arogiraju pravo umjetničke kritike ili opet ako imadu manju dozu talenta zahire kao ilustratori ne usavršivši se u crtanju. To je ona loša strana, koja se kraj ovakove mješovite svrhe ili — ako hoćete — naučne osnove ukazuje u umjetničkoj školi. Ali ima kud i kamo više dobrih strana, kojima radja ova umjetnička škola. Uzgoj talenata naišao je vani na općenito priznanje. Ne samo u Njemačkoj, nego i u Francuskoj i u Belgiji, gdje se na korektno crtanje mnogo pazi, pitomci su naše umjetničke škole pravom naišli na priznanje. To može upravi i učiteljima na našoj umjetničkoj školi samo laskati. Lijepa je i hvalevrijedna zadaća i to, što se je kroz tri godine počelo sa iscrpljivanjem i uporabom narodnih motiva na području umjetnoga obrta. I po tomu su nastale, kako smo vidjeli, na posljednjoj izložbi, lijepe stvari, a bilo bi ih i više da prilike dopuštaju da se svrše i izvedu do kraja.

Tom prigodom treba naglasiti, da zajedno sa gojenjem narodnih motiva na području umjetnoga obrta, moraju da se osnuju i zavedu u nas i nužni obrti, koji će zacijelo naći svoju prodju. Jer za pečenje porculana, za brušenje stakla i za druge omanje obrtne radnje, koje su nužne za produkciju, nemamo ni najnužnije preduvjete. Pomislite samo, da se svaka naslikana zdjela i vaza mora slati na pečenje u

Gradac ili u Češku, a na brušenje takodjer drugud, mjesto da se to kod kuće obavi.

Zato i tim umjetno-obrtnim radnjama fali onaj, ako ne neophodno potrebni a ono vrlo korisni supstrat: da se pitomci upute u najnužnije momente obrtnoga rada. Taj se nedostatak vidi i u izložbenom odjelu prof. R. Auera i on ne može dosta da se najadikuje, osvrnuti i uz razne slike prikazati, kako se razvilo gojenje narodnih motiva u pogledu primjenjivanja na područje umjetnoga obrta. Rezultati su lijepi i svaki bi od obrtnika mogao da razgleda ovu izložbu, a od časa do časa i sam ovaj odio umjetničke škole, da vidi što bi se sve moglo u narodnom duhu na raznim obrtnim područjima učiniti, kad bi se htjelo

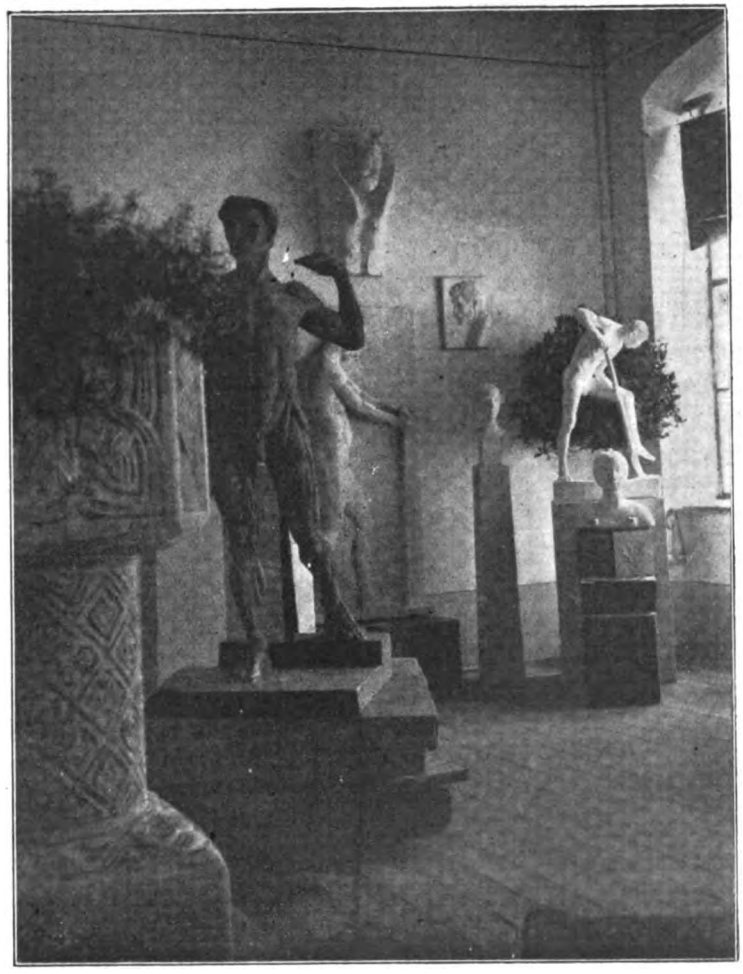

IZ IZLOŽBE UMJETNIČKE ŠKOLE — PLASTIČNO ODJELJENJE ŠKOLE

što baš uslijed tih nedostataka nije mogao da izloži posljednje stvarce, koje su u njegovoj školi izradjene, a koje su morale nedovršene ostati u pretincima školskoga ormara. Ovaj se je put u izložbi R. Auera reprezentirao njegov prošireni program, radnje budi u nacrtima budi u gotovim izradjenim stvarima opsežu najraznolikija područja umjetnoga obrta. Mi ćemo se na ove pojedine predmete još potanje i kad bi baš obrtnici ovaj odio umjetničke škole što bolje podupirali. Nadajmo se, da će i u tom pogledu biti bolje.

U slikarskom odjelenju prikazuju nam se najbolje škola profesora Bele Csikoša i M. Klementa Crnčića. Tu ima zaista lijepih talenata, koji su od lanjske godine znatno uznapredovali. U školi prof. Csikosa najviše se ističu Ternet i Uzorinac. Mimo osobitog osje-

ćaja za boje ističu se i vanrednim smislom za kompoziciju. I Orlić, u školi Crnčićevoj, izražava uz apartne boje, kojima pravi akvarele, mnoge zanimljive kompozicijone radnje. Sve ako se i ne može o svim tim radnjama govoriti kao o gotovim umjetničkim radovima sa istaknutim individualnim značajkama, ipak stojimo ovdje već pred gotovim talentima. Za godinu, dvije ovi će već moći da prikažu radnje posve slobodne od onih ograničenja, koja u školi — dok se ne svladaju tehU školi prof. Ivekovića nema osobitih talenata. Sami prosječni crtači. Talentirani odoše u vojsku.

Plastički je odsjek, kako rekosmo, takodjer slabo zastupan, ma da se vidi da su se profesori trudili e bi radnjama svojih djaka reprezentirali i svoj rad i djelovanje oko uzgoja učenika.

Izložba učenika Ljubomira Babića nije tako moderna i revolucijonarna, kako bi se po pozivu činilo. Doduše to je njezina prva godina,

IZ IZLOŽBE UMJETNIČKE ŠKOLE — ŠKOLA PROF. M. KL. CRNČIĆA

ničke potrebne nauke — sama po sebi mora da izbiju na javu.

Škola prof. M. pl. Crnčića ističe se crtanjem. Milenko Gjurić svakako je razmjerno najviše razvijen, korektan crtač, ponešto fotografijski vjeran, naglasujući odviše detalje. Bavio se prije time i živio od toga, pa mu je toga malo i ostalo, ali kako je mlad, on će se toga osloboditi. ali i tako opaža se da Babić uči svoje učenike strogoj akademskoj njemačkoj korektnosti. Tu i tamo neki peropis sjeća na Francuze i na risarije pokojnoga Kraljevića. Vidjet ćemo što će od ovih učenika biti. Nadajmo se najboljemu, jer Babić je zaista velik i snažan talenat, pa će medju svojim učenicima znati talente odabirati i uzgajati.

IZ NAŠIH UMJETNIČKIH ATELIERA

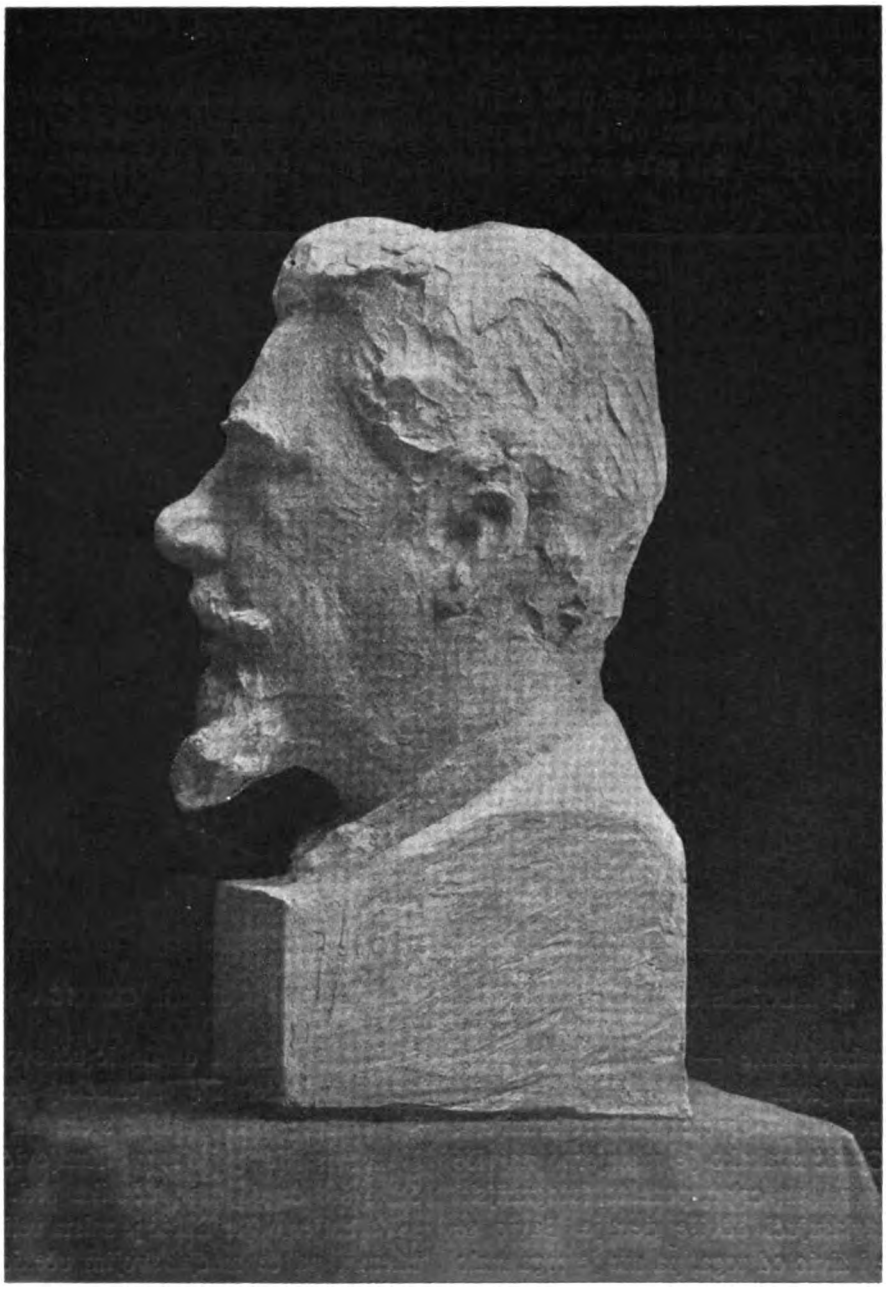

MILA WODSEDALEK: BUSTA PROF. BELE CSIKOSA (SADRA)

IZ NAŠIH UMJETNIČKIH ATELIERA

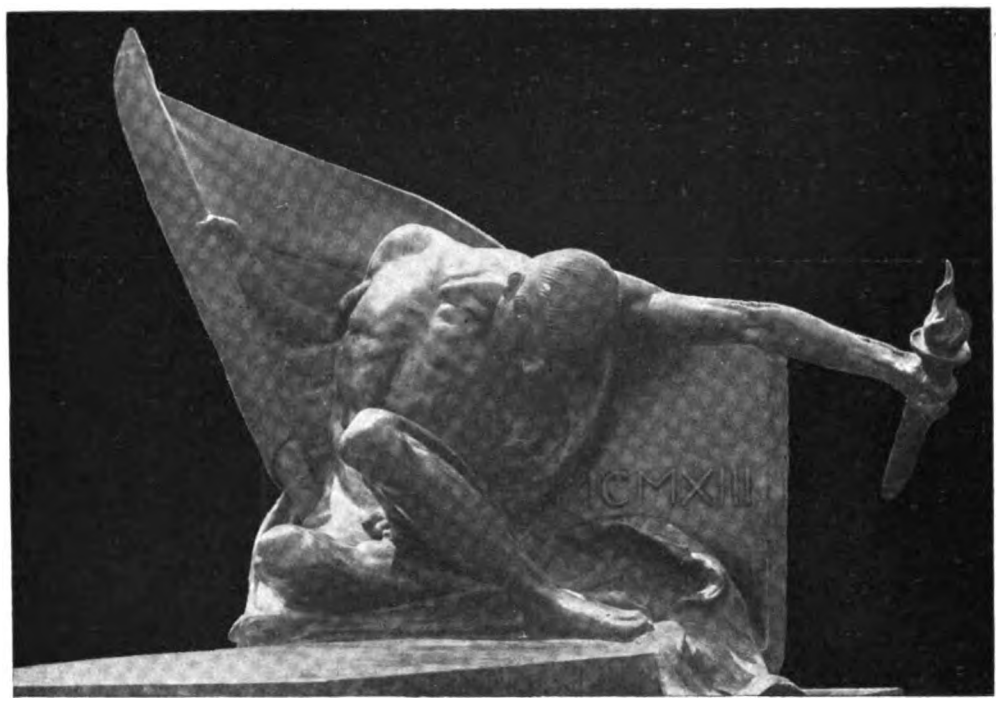

IVAN KERDIĆ: SPOMENIK HRVATSKOM DOMOLJUBU DR. IVANU BANJAVČIĆU NA KARLOVAČKOM GROBLJU

IVAN KERDIĆ: BUSTA DJEVOJČICE (BRONCA)

IZ NAŠIH UMJETNIČKIH ATELIERA

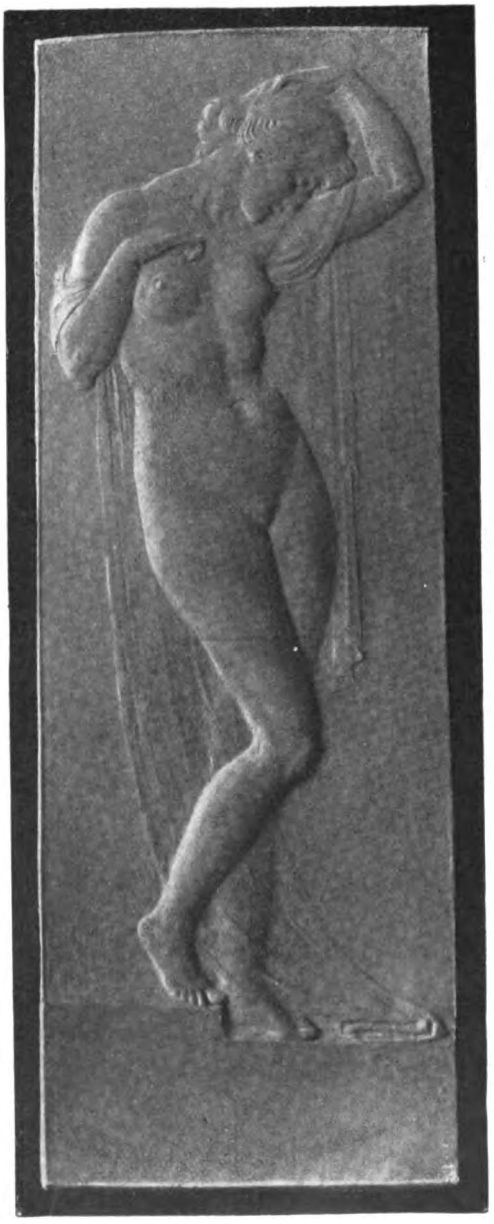

IVAN KERDIĆ: RELIJEF

HRVATSKE PRIVATNE ZBIRKE

U Hrvatskoj bilo je od vajkada mnogo odličnika poimence svjetovnih velikaša i visokih svećenika, koji su po uzoru svojih stranih drugova mogućnika sabirali umjetnine. Znade se, da su knezovi Zrinjski imali u Čakovcu vanrednu zbirku umjetnina, slika i gobelina, umjetno obrtnih predmeta, o kojima jedan holandijski putnik prolazeći Panonijom piše u svojem djelu, a potvrdjuje to i poslanik francuskog kralja Ljudevita XIV, grof Gremonville, koji je u poslu zavjere posjetio Petra grofa Zrinjskoga u Čakovcu. Danas tim umjetninama nema traga, bit će da su rasijane po čitavom svijetu, pa da im se provenijencija ne zna. U našim plemićskim dvorovima imade umjetnina, većinom su to medjutim namještaji i sitne obrtno-umjetnički predmeti, koji su naslijedjeni od generacije do generacije i tako u familijama plemićskim sačuvani. Tako je spomena vrijedan dvor Lužnica, vlasništvo baruna Gejze Raucha, koji krije u sebi vanredno vrijedne ovakove umjetničke i umjetno-obrtne predmete. Sadanji ministar za Hrvatsku, dr. Teodor grof Pejačević, imade vanrednu zbirku miniatura. U hrvatskom gradjanstvu malo ih imade, koji se bave sabiranjem umjetnina. U Osijeku bio je pokojni tajnik tamošnje trgovačke obrtne komore Nikola Plavšić, koji je sabirao umjetnine, predmete umjetnoga obrta i stare novce. Pod dojmom nalaza u nekadanjoj rimskoj Murciji sabirali su ondje on i Nuber novce, poimence rimske, koje su zbirke imale svjetski glas. Takovu je zbirku imao i pokojni financijalni savjetnik pl. Simić, nažalost, nesmotrenošću i nemarom naših odlučnih faktora ta je zbirka sa mnogim sitnicama prošla nakon njegove smrti u strani svijet. U Zagrebu imade više privatnih umjetničkih zbirki. U prvom redu treba spomenuti g. Franje Sollara mladjega veliku zbirku modernih hrvatskih slikara, medju kojima su Ferdo Kovačević i pokojna Raškajeva zastupani svojim malo ne najboljim radnjama. Zbirka opseže i mnogo predmeta umjetnog obrta, najviše porculana. Druga vrlo velika je ona g. Bertića u Zagrebu, u kojoj takodjer ima najviše porculana i nešto pokućstva. Dušan N. Plavšić naslijedio je od svojega oca poveću zbirku umjetnina i umjetno-obrtnih predmeta. Ta zbirka je vanredno brojna i po struci raznolika. Tu imade iskopina iz starog rimskog doba, nadjenih po Slavoniji, koje je pokojni tajnik osječke trgovačke komore brižno sabirao. To su bronćane figure vrlo dobro sačuvane, pa sitniji predmeti rimski iz istoga metala. Medju ovima u prvom se redu ističe jedna busta iz pozlaćene (?) bronce sa upravo prekrasnom platinom. Od bronćanih velikih plastika rimskoga doba to je moguće jedini ostatak, koji je dosada nadjen u Hrvatskoj i Slavoniji izuzevši naravno Dalmaciju te Istru. Pred nekoliko godina nadjen je u Sisku jedan Herakle, malena rimska sitna plastika. Sve to dokazuje, da su i u Panoniji Rimljani nastojali oko toga, da u poveće gradove ove provincije presade tečevine svoje kulture. Plastike, koje su u nas nadjene od kamena, bit će, da su ovdje u nas izradjene, jer imadu na sebi sve oznake barbarskog dlijeta, naime ne sve one odlike mirnoće i harmonije. Što se tiče bronćanih plastika, to su one, u koliko dolaze u umjetničkom pogledu uopće u obzir, zacijelo k nama ovamo dovozene iz Rima ili iz drugih centara staroga rimskoga imperija. Baš zato ima i neka stereotipija u prikazivanju velikih ličnosti i klasičnih božanstava, koja služi u svrhu ustanovljivanja identiteta osobe ili sujeta kao i u svrhu umjetničke kontrole. Samo „barbarske" radnje, kako se zovu one, koje nisu radjene u zemljama matičnim rimskoga imperija, ukazuju digresije i slobodno shvaćanje.

Kipova rimskih careva imade u neprekidnom redu počam od Augusta (23. god. pr. Krista do 14. god. poslije Krista) pa do konca četvrtog stoljeća, kada postaju rjedji ili ih zamjenjuju slike u mozaiku.

Kipovi su većinom od mramora, no imade ih i bronćanih. Mramorni kipovi bili su češće polihromirani, bronćani pako pozlaćeni. Ti

kipovi radjeni su poglavito u Rimu, odakle su često u više primjeraka odaslani u provincije. Kipovi careva radjeni su od prvih umjetnika, i ako se imena tih umjetnika danas ne dadu utvrditi. Umjetnička vrijednost tih kipova vrlo je velika, a i sličnost čini se da je u svim slučajevima besprikorna, te se poje ini kipovi prema likovima odnosnih careva na po njima kovanim novcima po karakternim crtama, po nošnji kose i po drugim znakovima dadu odmah prepoznati.

SVETA OBITELJ

ZBIRKA D. N. P.

Katkada dade se po kipovima prepoznati isti vladar od djetinjstva do starosti kaošto je baš vidljivo u kipovima Augusta.

Kipari rimskih careva bili su prožeti umjetnošću i znanjem helenizma, te za njih anatomska sličnost nije bila teška zadaća.

Augustovih kipova poznat je velik broj. Najznamenitiji je njegov veliki kip iz Livijine vile u Primaporti kraj Rima, koji se danas nalazi u Vatikanu, zatim busta Augusta mladića u Vatikanu, te glava Augusta iz bronce (valjda dio potpunog kipa), koja se danas takodjer nalazi u Vatikanu. Konačno posjeduje Augustovu glavu u bronci British Museum u Londonu.

Glava Augusta, koju mi donosimo u ovom broju, od bronce je, te je — kako se vidi po patini — takodjer bila pozlaćena. Nije isključeno, da i ona potječe od potpunog kipa. Ta glava, koja sigurno spada medju najljepše kipove Augustove, nadjena je opkoljena debelom naslagom krečaste zemlje i patine ispod obale Save kod Mitrovice prije jedno deset godina, te se sada nalazi u privatnom posjedu u Zagrebu. I taj kip Augustov došao je vjerojatno iz Rima u naše krajeve, te je valjda bio postavljen u carskoj palači u starom Syrmiumu (današnjoj Mitrovici), glavnom rimskom gradu Donje Panonije.

Medju ostalim predmetima zbirke g. Plavšića nalazi se i nekoliko slika talijanske, poi-

mence venecijanske škole, pa novije njemačke, početkom devetnaestog stoljeća. Medju prvima zacijelo je jedna madona najvrednija. Stručnjaci pripisuju je Palmi Vecchiu ili jednom od njegovih najboljih učenika. Imade i velika jedna slika „Poklon sv. triju kraljeva", koja je po svom začetku starija, ali je pod dojmom Piazzettine škole pokostovana i djelomično preslikana. Imade i jedna slika, koja prikazuje simbolički kiparstvo (obrtno), a pripisuje se Andriji Meduliću. Imade po sve-

PORTRET GROFICE E. ZBIRKA D. N. P

mu karakter toga našega velikog zemljaka. Malena jedna madona ranije venecijanske škole vanredno majušna u lijepom baroknom okviru, koji je za cijelo ovoj nedovršenoj slici nametnut, pravi je bijout ove zbirke.

Dalje nalazimo u toj zbirci svu silu predmeta umjetnoga obrta, od kojih smo predmete najvidjenije vrijednosti prije priopćili. Treba medjutim spomenuti, da je osobito porculan u tom dijelu zbirke obilno zastupan. Poimence marke „Alt-Wien" i „Capo del Monte", od kamenjače imade u toj zbirci nekoliko vanredno otmjenih egzemplara engleske marke „Wedgewood". Osobito je spomena vrijedna čitava serija plesačica marke „Capo del Monte". I velik broj miniatura (email i na slonovoj kosti), pa ini sitni predmeti.

Ovakovo sabiranje imade jednu vanredno dobru stranu, da se naime vrijedni predmeti sačuvaju našoj domovini i ne podju netragom, kako je to bilo sa prekrasnim predmetima zagrebačke riznice, koje su naši popovi rekrutirajući se iz seljačkih kolibica kao staretinarske stvarce dobacivali u bescijenu u ruke onih, koji su pri tom zaslužili imutak. Treba samo, da se sjetimo velikog krsta iz kristala, koji se nalazi u Beču u zbirci baruna N. Rothschilda i na relikvijarijumu sa emailom u zbirci dra. Fodora, za koju danas daju pô milijuna franaka, a prodana je u Zagrebu za 200 forinti.

DR. DRAGUTIN GRDENIĆ: SAVREMENA FRANCUSKA LIRIKA

Tainerova teorija ovisnosti dovela je u književnopovijesnom promatranju do dalekih i novih vidika. Njom se doduše ne iscrpljuju oznake jedne ličnosti i odredjenog doba, no zato se mnogostrano osvjetljuje čitava duševna atmosfera, u kojoj su nikle. Odnos pojedinca prema cjelini ili obrnuto — no uvijek odnos — pomaže shvatanju jednog djela i stotine djelâ, te tumači sklad, što se javlja na svim područjima čovječje djelatnosti nekog vremena i kraja. Mudra i lijepa knjiga, slika i kip, zgrada i uredjaj — sve je previto jednovrsnim maškom nastalim u praskozorje jednog i istog sunca. Bila bi pogrješka tražiti stalne mekaničke zakone, kojima su podvrgnute ove manifestacije ljudskog napredovanja, jer bit njegove naravi odmiče od onih uvjeta, koji su nužni za takovu spekulativnu operaciju. Logičnost i nelogičnost neprotumačivost nove misli, tradicionalizam i evolucija — sve se miješa stvarajući jedinstvenost i prirodnost organskog razvitka. Kaošto se naša duševna unutarnja stanja pomiču, jedno iz drugog izvijaju, tako i vanjske emanacije te unutarnje akcije u jedno doba proživljuju jednaki proces. Stvara se misao vodilja, izbijaju karakteristike, gradi nešto zaobljeno, što se luči od predjašnjega, a ipak s njim veže. Pod ovim vidom govorimo o humanizmu, renesansi, romantici, kao izlivima jednog mišljenja i znacima jednog života. Svaka epoha pokazuje medjutim i oprečne pojave, u jednom momentu možda i sasvijem neodredjen kaos, no malo po malo u nekoj historičkoj udaljenosti postaju vidljivima one unutarnje veze, neopazice se pomaljaju konture nove, gotovo dogotovljene tvorbe.

Ovakvi jedan fenomen pruža današnja francuska poezija za cijelo, kao dio tamošnjeg općenitog sadanjeg mentaliteta, a možda i općeevropskoga. * Nikla u oštroj protivštini sa školom parnasijanaca, pregazivši njihove teorije pokušala je nastaviti reforme romantičara, koje su u svoje vrijeme značile preporod poezije u objavi lirizma. Nosioci ove nove poezije, što ih nazvaše u početku dekadentima, simbolistima, nijesu u stvari donosili ništa novo, tudje i neprirodno, oni ne znače nikakovu revoluciju, već prirodni korak naprijed s mrtve točke, na koju nije dospjela samo poezija, samo unutarnji život duše i srca, već uma i misli. Generacije ovih pjesnika, tamo od godine 1885. dalje, tražeći nove puteve nijesu uvijek polazile istim smjerom i pravcem, bilo je posrtaja i stramputica, ima ih i danas, no ipak, osnovne su njihove misli — bilo svijesno, bilo nesvijesno — jednake, i sav se njihov rad dade svesti na nekoliko općih principa, koji im daju zajedničku estetiku i zajedničko životno naziranje.

Simbolisti — zadržimo ovo ime, jer naziv je i onako nešto sporedno — sami nijesu bili dugo na čistu, a neki nijesu još ni danas, kud i kako ih vode njihove pjesničke težnje i čeznuća, no instiktivno su osjećali, da je staza dobra i sigurna. Oni sami, kao i njihovi kritičari vidjevali su mnogo puta u svojim djelima ono, čega u njima nema, te nijesu opažali baš ono bitno, što im daje pravo bitka i života. A simbolizam je to donosio u obilnoj mjeri. i zato je njegova pobjeda u zametnutoj borbi bila stalna i ostala trajna.

Comteov pozitivizam i literarni naturalizam kao izrazite ideje i teorije svog vremena, nijesu mogli nadugo zadovoljavati — zbog svoje jednostranosti — komplikovanom organizmu našeg bića, te su konačne njihove konsekvence izazvale općenitu reakciju s porodom novog jednog idealizma. S njim u skladu počinje moderni čovjek krajem XIX. vijeka udevašati — reći bi — svu svoju intelektualnu djelatnost, i u ovoj duhovnoj sredini nadjoše se blizu svi apoštoli novih pogleda, nadjoše se srodne misli davnih i blizih vremena, pa kao nekad Descartes i XVII. vijek, tako se sretoše sada simbolizam i Henri Bergson. *

* Za brzu i donekle preglednu orijentaciju mogu primjerice, poslužiti: Poètes d' anjourd' hui, izdanje Mercure de France, Paris, 2 sveska, i Anthologie des poètes nouveaux. Eug. Figuière et Cie, Paris.

* Rodjen je 1859. u Parizu, Godine 1878. dolazi kao učenik u Ecole Normale, a 20 godina kasnije vraća se u nju, kao profesor. Godine 1900. pozvan je na Collège de France da obučava iznajprije grčku filozofiju,

Utjecaj njegov nije ni jedin ni uvijek direktan, a nije tomu ni davno, što je uopće konstatovana veza izmedju njega i suvremene mu poezije, no njegova filozofija otkriva nekako glavnu bazu, na kojoj je simbolizam gradio i gradi, i na kojoj će jednom i on sam podići sistem svoje estetike, što joj se obrisi zamjećuju u dosadanjem mu radu.

Bergsonova filozofija — s ontologijskoga stajališta spiritualistička, a sa spoznajnoga mističko-pragmatistička — izvila se iz kritike pojma vremena. Matematički shvatan ovaj pojam ne vodi računa o realnom trajanju (durée réelle), koje nam je dano neposredno po našoj svijesti, i koje se ne da samovoljno nikako rastavljati ni mjeriti. Obarajući shvatanje Zenona i Eleaćana (novija se filozofija uopće dosta bavi i koristi starom grčkom) Bergson tvrdi, da se kretanje ne može konstruirati pomoću negibivosti (immobilité), jer se progres ne može smatrati stvarju. Ovo je iluzija misaone vijesti, pa onda matematičkih znanosti, koje se moraju s tijem pomagati, jer se realnost može mjeriti i brojiti samo pod tim uvjetom. Ljudski razum (la raison humaine) nema vlasti no nad stabilnim t. j. u svakoj promjeni ne zanima ga progres sam o sebi, već njegovo ishodište, etape, rezultat, ukratko: zaustave (arrêts), momentani stabiliteti — realni ili mogući.

Naša misaona, logička svijest (l' entendement logique, l' intelligence humaine) nije kadra shvatiti organski život, kretanje i psihološke procese. To nije ni njezina zadaća, jer po svojoj funkciji ima da traži pravac, kojim će poći ljudsko djelovanje donoseći eventualno novi životni sadržaj. Logička je svijest instrumenat, orudje rada, akcije, nipošto spekulacije (= Motiv iz pragmatičke spoznajne teorije).

Spoznajna je dakle snaga razuma dvojako ograničena: u jednu ruku na odredjeno područje, a u drugu na samom području spoznavajući vanjski svijet vezana je na zadaću strogo, tako reći, biološku, jer upućuje svaku duševnu radnju na praktične konsekvence, što vrijede za ljudski život. Jasno, je, da šematizmom ovih predodžbi o prostornom vanjskom svijetu ne možemo nikad razumjeti najdublju bit dogadjanja, čitav organski život, što nas okružuje, kojemu sami pripadamo. Za njihovo razumijevanje dan nam je drugi spoznajni način, a taj naziva Bergson intuicijom (= Mistika).

Intuicija je neke ruke „spoj razuma i instinkta", „odreka mišljenja sub specie materiae" i „povratak k jednostavnosti životne geste (geste vital)." Ona je „vrst razumne simpatije (sympathie intellectuelle), po kojoj se prenosimo u unutrašnjost predmeta, da se stopimo s onim, što ima u njem jedino i neizrecivo." Ona smjera prema tomu na savršeno poznavanje apsolutnoga, ona hoće da bude čitavo — iskustvo. Pa kaošto je na koncu konca svaka realnost postajanje, evolucija, ona nastoji da preskoči činjenice (ono, što je već učinjeno) i dosegne ono, što se čini: ona je dinamična svijest, a nije statična.

Intuicijom dolazimo do jedino moguće istinite analize naših duševnih stanja, koja nam se ukazuju u neprekidnom trajanju t. j. mi stvaramo neprestano sami sebe, naš ja. Mi vidimo, da duševnost naša nije stvorena sumiranjem svijesnih elemenata, ona živi i može se isporediti neprekidnom strujanju. „Psihološki život nije prašina atoma, već slijed stanja, od kojih svako sadanje najavljuje naredno i sadržaje prošlo... U realnosti nijedno od njih ne počinje ni ne svršuje, već se sva dulje jedno u drugo... Ne postoje dva jednaka momenta kod istog svijesnog bića. Svijest, koja bi imala dva jednaka momenta bila bi svijest bez pamćenja... Razvitak našeg ja, koji je čisto trajanje, isključuje svaku misao usporednosti i recipročne eksteriornosti." U vanjskom svijetu svodi se trajanje na kvantitetu, a u unutrašnjem na kvalitetu.

Bergson je konačno postavio i za općeniti život trajanje analogno trajanju naše svijesti gledajući materiju u funkciji tog trajanja.

---

a onda modernu. Ovdje djeluje još i danas. Rad njegov obuhvataju poglavito ova tri djela: L' essai sur les données immédiates de la conscience (1889.), Matière et mémoire (1896.), L' évolution créatrice (1907.) Obilna je suradnja u stručnim listovima, od koje su neki članci i zasebno izašli. Spominjem: Le rire (1900.), L' introduction à la métaphysique (1903.), L' intuition philosophique (1911).

Nužnom ovom dosljednosti svog filozofskog stajališta obogatio je bujnim životom sav naš živi i mrtvi kozmos, jer iza tjelesnih pojava mora da djeluje svukud duhovna zbilja, ako suponiramo, kako Bergson traži, pravo zbiljno dogadjanje (= Spiritualizam).

Ovoliko o Bergsonovoj filozofiji, a tijem je ujedno izrečena gotovo sva teorija i u posljedicama označena sva praksa simbolizma. Pjesnik i filozof, htijući shvatiti vanjski svijet, sve, što nas okružuje, i razumjeti vlastitu svoju unutarnjost, upotrebljuju obojica posebnu metodu — intuiciju. Ona nije nešto tako misteriozno, a ni nešto sasvijem novo. U filozofskom području zna je kršćanska srednjovječna teologija, Spinoza je visoko cijeni, a i neki se filozofi mistici obilno njom služe. U umjetničkom stvaranju bila je oduvijek nepresušno vrelo pjesničke inspiracije. Upotrebljujući je nastaje neko unutarnje gledanje, koje se može svesti na neobično povećani duševni život. Suvremena psihologija na osnovu nekih psiholoških činjenica utvrdjuje, da postoji u našoj intelektualnoj svijesti nešto različno od opažanja i mišljenja. Uostalom, ovdje je ovo pitanje nešto sporedno, a važnije je ono, što ovom intuicijom možemo opaziti, što njom simbolisti opažaju.

Nema nikakvog mirovanja, svakud polazi životna struja, svukud, u meni i izvan mene, promjena, gibanje, kretnja. Misao grčke filozofije, s πάντα ῥεῖ kao da je obnovljena opet oživjela. Da uhvati ovo strujanje, ovaj nezamjetljivi slijed simbolist zabacuje romantičarsku masku, koja fantastično i strašno drži punim i potpunim vidjenjem, jer njom ne može da zadje do potrebne dubljine i širine, on zabacuje ledenu objektivnost parnasa, koji unutarnje dogodjaje suhom svojom misli ukrućuje u mrtve forme, kojega pjesnička koncepcija ne znači no vezivanje misaonih i osjećajnih atoma, jer ovakvim postupkom ne može da objasni život i njegov kontinuitet. A zadaća je baš nove poezije, da ga prikaže u svoj čistoći i jedrini! Simbolist zato nastoji, da vidi svu prirodu, sve, što ga okružuje, u funkciji svojih duševnih stanja i na ovaj način taj život upije i proćuti stavljajući se intuicijom onamo, gdje mu postaje gospodarom. Poezija nema prema tomu podavati opisa, analiza, jer je to promatranje izvana, na periferiji, to je promatranje s onog stajališta, gdje svuda vlada negibivost, mirovanje, već treba da zadje u samo središte, centrum predmeta, gdje je omogućeno sintetičkim načinom zahvatiti pravu nit unutarnjeg i vanjskog života, osjetiti svu dinamičnost, koja njim pokreće, jer je to radionica neprestane kretnje, progresa. Otuda toliko upotrebljavane definicije, da simbolistična poezija nije periferne već centralne vizije, da nije statična, već dinamična, nije analitična, nego sintetična.

Pitanje je od bitne važnosti, na koji način izraziti, oblikovati ovaj unutarnji rad, ovo vječito stvaranje? Jedan od začetnika simbolizma Stéphane Mallarmé postavio je zahtjev, da pjesnik mora pojedini dogadjaj simbolom izjasniti. Točnije je ovaj zahtjev formulirao E. Récéjac: Kad moramo obujmiti stvari čitavom našom dušom, tražimo simbole: po njima možemo doprijeti do onog stanja, što ga zovemo mističnim, što je sinteza srca, razuma i čula oko jednog predmeta, koji je dosta savršen, da nas potpuno očara (Essai sur les fondements de la connaissance mystique, pag. 177.). Uz prozodijska pomagala, o kojima će još biti govor, ukazuje se eto simbol, kao bitna pripomoć, da se psihično prenese u posredovne saobraćajne oblike. Jednako veli i Bergson: „Nijedna slika ne će nadomjestiti intuiciju trajanja, ali mnogo raznih slika uzajmljenih s najraznoličnijih područja moći će upraviti svijest točno na tačku, gdje treba uhvatiti neku intuiciju. Birajući, koliko je moguće disperatne slike zapriječit ćemo, da bilo koja izmedju njih otme mjesto intuiciji, koju treba izazvati, jer je njezine suparnice odanle odmah progone. Udesivši, da sve, unatoč svoje različnosti, nagone naš duh na jednaku pažnju i nekako jednaki stupanj napetosti, priviknut će malo po malo svijest na posebnu i točno odredjenu dispoziciju, upravo onu, koju mora primiti, da se ukaže samoj sebi bez koprene" (Introduction à la métaphysique, pag. 69.).

Treba zato neprestano hipnoza, sugestija bujan rječnik, metafore ili prema potrebi nakićenost i potpuna jednostavnost, ukratko — pripremanje čitave naše duševnosti, da napokon dopremo do onog i takovog mjesta, s kojega nam se otvara potpun vidik u sam pjesnikov život.

Simbol je dakle — a otuda naziv simbolizam, simbolisti — prema svemu, što je rečeno, samo sredstvo, posredovni znak, koji ima zamijenjujući neku realnost sugerirati stanje jednako onom, što ga osjeća pjesnik. Zato je posve krivo mišljenje, da simbol uz alegoriju, poredbe itd. sačinjava sam o sebi novost simbolizma. Ne, to je nešto sporedno, a glavno je ono, što ima da nastane po njemu u našoj duši, kao ekvivalent pjesnikovog vidjenja.

Smatrajući sliku, simbol, kao nešto imanentno ovoj poeziji definira je Tancrède de Visan, jedan od spremnih inicijatora historičara „literarnih ideja", redovno u svojim studijama, kao poeziju. koja nastoji pomoću sukcesivnih slika eksteriorizirati lirske intuicije.

Postupak ovaj krije u sebi veliku pogibao za pjesnika, da postane nejasan i mračan, on daje priliku mnogima, da pod ovom krinkom kušaju afirmirati siromaštvo svoje unutrašnjosti, no ovim je načinom i moguće, da pjesnik poda svoje najsitnije duševne fluktuacije, što ih je intuicijom zamijetio. Ima u našoj duši toliko neodredjenih težnja, toliko zamršenih osjećaja, što ih je teško izreći, teško opisati. Oni su kao val u talasju, koji se gubi i propada tek, što je dobio svoje neodredjene oblike. Simbolizam je kušao ući u sam život ovakvih valova — snova, on je pregnuo, da ih fiksira i prikaže tako, da se sami ne izgube i da ne izgube ništa od svojih draži. Ovo je bila njegova osobitost, njegova snaga i tajna njegovih uspjeha. Danas je gotovo jednodušno mišljenje, da je reakcija bila nužna, a čitava kratka povijest simbolizma utvrdjuje činjenicu, da je bila i dobra. Parnas — poezija polovice XIX. vijeka — ukrutio je gibivi duševni život u stroge oblike misli, čuvstvo je postalo predmetom razmišljanja, logos je ubio, recimo, psihu reproducirajući mrtvo mjesto života. Luč lirizma, što je nadjoše romantici u davnoj francuskoj prošlosti i nanovo upališe, dogorjevala je; simbolisti dodjoše i rasplamtješe je novom gorivom snagom.

Značajno je za francuski duh i skupnu narodnu dušu, da su se i bez te luči nerazmjerno dugo vrijeme snalazili sasvijem lijepo u svojoj literaturi. Neka konservativnost bit će jedna od glavnih značajki francuske rase, koja je uvijek koraknuvši jednim korakom u novost drugim čvrsto stajala na starom, na svojim tradicijama. Tako su principi njihovih literarnih klasika došavši jednom do priznanja održavali neosporno i dugotrajno gospodstvo, premda teoretički negiraju subjektivni momenat, koji je ipak potreban za normalni razvitak jedne književnosti. Nestašica tog subjektivnog elementa karakteristična je za klasičnu njihovu literaturu. Ona se bavi općenitim mislima i osjećajima, ona traži nešto normalno, a prezire sve, što je zasebno, te tako postaje u glavnom historična, dramatična i moralna, a prema tome apstraktna i razumno-objektivna. Ona predočuje nekako preporod latinskoga duha odmjeren i širok, no ipak nepotpuń i suh. Boileau formulirajući estetsku nauku ove literature uzima razum za vrelo poezije, pa gleda na maštu i čuvstvo, kao nešto sporedno i malovrednije. Razumom treba da se traži i otkriva objektivna istina, a logičnom operacijom postaje istinitost bit ljepote: Rien n' est beau que le vrai, le vrai seul est aimable. Tamo gdje nema jasne aprobacije razuma, nema ni estetskog dojma: L' esprit n' est point ému de ce qu' il ne croit pas. Jednako je i u XVIII. vijeku, koji posvećen studiju promjenljivih uvjeta ljudskog razvitka monopolizira literaturu u svoje svrhe, pa tako ona postaje orudjem propagande i oružjem borbe. Sve u svemu puna dva vijeka ne zna se ništa o pravom životu duše, koji donosi opet na javu romantika. Ona smjesta ulazi u oštru protivštinu s idejama Boileauovim, što su tako dugo ležale u sužanjstvu unutarnjeg čovjeka, te staje na stajalište protivno doondašnjem. Vlast razuma preuzima mašta, objektivnu istinu — ljepotu nadomjestit će subjektivna istina pa bilo u rugobi ili grotes-

knom, a čuvstvo bit će jedino vrelo poeziji. Nešto revolucijonarno i demokratsko kao da je zastrujilo literarnim područjem donoseći dugo već nepoznati republikanski osjećajni individualizam.

Romantičarske reforme bile su znatne i plodonosne, no razvitak njihov bio je kratkog vijeka. Glavna njihova gesla: o s j e ć a j s l o b o d e i ž i v o t d u š e nije preuzela u baštinstvo po hronologijskom slijedu škola parnasijanska, nego tek — simbolisti.

Simbolizam — skupni naziv za noviju francusku poeziju — prevršio je gdjekad mjeru užitka slobode, on je gdjekad neobičnim naočarima zagledao u svijet poezije, no kod toga ne valja smetnuti s uma, da harmonična upotreba slobode kod svake ljudske djelatnosti traži i donosi neki niz njezinog na zlo upotrebljavanja, i da gledanje nije vezano uvijek na jedne naočari, a može konačno da funkcionira i — bez njih. Pa tako simbolizam ne znači uvijek maglovitost i mračnost, ne znači mučno odgonetanje bolesnih halucinacija, već upravo obrnuto, simbolizam je mnogo puta potpuna jednostavnost, nepomućen sjaj prozirnosti, čistoća jutarnje kapljice rose. Najbolji je primjer njegov odnos prema narodnoj i pučkoj poeziji, koji pokazuje ujedno njegovo odmicanje od romantike, te bolje i suvremenije razumijevanje temeljnih joj misli. Dok su romantici jednostavno kopirali pučku pjesmu nastojeći uhvatiti njezinu bit izvana, sadržajem i točnom mise en scène, simboliste upoznaše njezinu prirodu analognim načinom ne — mišljenje, već osjećanje. Obilježje je njezino neposrednost, spontanost, prikaz čistog čuvstva. Iza nekih Rimbaudovih pokušaja „mračni" Paul Verlaine donosi oglede ovakve lirike u svojim „Romances sans parole":

O triste, triste était mon âme
A cause, à cause dî une femme.

Je ne me suis pas consolé
Bien que mon coeur s' en soit allé,

Bien que mon coeur, bien que mon âme
Eussent fui loin de cette femme.

Svako detaljnije deskriptivno razvijanje potpuno je suvišno, ono je pače podobro umanjiti intenzitet osjećanja. Ovakvi osjećajni lirizam, što ga pučka pjesma instinktivno pogadja, što ga intuicijom pučki pjevač vidi kao na dlanu u duši svojoj, gotovo je nepoznat do Verlainea u francuskoj poeziji. Romantičari njegovu čistoću trune opisnim i narativnim primjesama, političkim i drugim prizvucima.

Bartschovo naučno izdanje romanca i pasturela XII. i XIII. vijeka podalo je obilne hrane i mnogostrane pobude, pa se simbolizam stao ugledati mnogo na srednjovječnu poeziju uopće nastojeći, da prekali svojim bićem srodan duh i smisao. Aubade, guillonée, bretonski gwerzion i sonion, saltarelle itd. nalaze svoje imitatore, pa se tako dešava, da se aristokratski rondel à la Charles d' Orléans spaja s baladom pučanina Villona u amalgam, gdje se odražava nekonvencionalna bol i prirodna tuga, kao izazvani onim sjetnim pitanjem: ou sont les neiges d' autan . . . ou est le preux Charlemagne?

Paul Fort upravo majstorski restaurira čitav davni duševni milieu, gdje se odigravaju njegove balade, a Maeterlinckove drame s princesama, kraljevićima i kraljicama tajnovitih moći pokazuiu jasno vrelo legenda i vilinskih priča. Neprekidno izdavanje folklorističkih zbirki s tradicionalnim narodnim blagom plodonosno djeluje bogateći raznim motivima i spontanom obradbom život modernog pjesnika. Robert de Sonza, poznati teoretičar simbolizma, pokazao je (La poésie populaire et le lyrisme sentimental), kako gotovo sva poezija na sklonu XIX. stoljeća odiše posrednim ili neposrednim ugledanjem u narodno pjesništvo.

Danas je literarnom historiku gotovo nerazumljiva dosta raširena tvrdnja, koja je žigosala simbolizam u njegovom pomolu, kao nosioca nestašice ideja i opasnih novotarija, jer uz spomenuti odnos prema narodnoj poeziji, postoji i zanimljiva veza s njemačkom romantikom, koja ga ističe kao baštinika starijih i idejama bogatih tradicija.

Francuska literarna historija tražeći uzore i ugledanja francuskih pjesnika god. 1830. rado je do sada iznosila bez dubljih objašnjavanja dodir s njemačkim romantičarskim pokretom.

Pa ipak, koliko je danas utvrdjeno nema izmedju njih nikakve gotovo sličnosti, već postoje — što više — opreke, koje su upravo bitne naravi. Pogrješnost iznesene tvrdnje o utjecaju leži na nedostatnom poznavanju njemačke književne povijesti i netačnoj kombinaciji istovremenosti. Francuska romantika pozna tek nešto Goethea i Schillera, koji ni nijesu romantici, a i njihov je utjecaj, koliko ga uopće ima, minimalan. Prava njemačka romantika ostala je Francuzima nepoznata a zanos za gotikom, neobičnim, oduševljenje za srednji vijek, njegove legende, obožavanje Shakespearea predočuje samo vanjsku formu, do koje se došlo dvama različitim putovima. Francuska romantika nije imala svog Fichtea, pa zato njezin individualizam vodi samo do lirizma, koji gradi na — imaginaciji. Kaošto Schiller drži, da će estetska država, tako njemački romantičari misle, da će znanost i poezija podići društvo ljudsko na bolji i viši stepen, dok u isto doba Chateaubriand i Joseph de Maistre pripremaju političku reakciju i religioznu restauraciju. Tu se najbolje vidi, koliki jaz zija izmedju oba pokreta. Zanimljivo je medjutim, kako pokazuju novija komparativna istraživanja (J. Thorel, E. Spenlé, J. Rouge, H. Delacroix itd.), da je tek simbolizam shvatio značenje i narav njemačke romantike, te našao u njoj srodnika svojih teorija i misli.

Pored nauke Fridrika Schlegela o suverenoj moći genija u poeziji i životu, pored Jakobijevog isticanja neograničenog prava induividualnog razvitka i djelovanja u protimbi s Kantovom tražbinom morala, bijaše zamašna nauka čitavog pokreta o potrebi ili da doslovno citiram Windelbanda, bijaše „das Bedürfnis nach einem intimen Zusammenhange von Dichtung und Leben, die auf Ursprünglichkeit gerichtete Ueberzeugung, welche, in dem sie Welt und Leben zu poetisieren, in den Tiefen der Wirklichkeit den Pulsschlag des Gemütes wiederzufinden suchte, in ihrer Weise doch zuletzt auch daran arbeitete, das geistige Wesen aller Realität zur Annerkennung zu bringen" (Kultur der Gegenwart I, V. pag., 536.—37.).

Kad simbolist svodi svu prirodu na svoja duševna stanja promatrajući je iznutra (subjektivno), a ne kao nešto objektivno (plastično), kad tim svojim stanjima tumači neki vidjen pejzaž, kad svojim spiritualizmom uočava neprekidni rad, gibanje, život onda vidi i ćuti, kao njemački romantik. Zato je moguća tvrdnja, da Maeterlinckov Trésor des humbles daje komentar njemačkom filozofskom idealizmu, da su Stéphane Mallarmé ili Villiers de l' Isle-Adam čisti Fichteovci, zato je razumljivo, da se Novalis tek danas prevodi na francuski, zato je napokon opravdan nazor, da njemački Einfühlung, i današnji i romantičarski, odgovara sadanjem francuskom intuition.

Romantik i simbolist ulaze u svoj predmet, interioriziraju se, u težnji, da izreku ono nešto Neizrecivo, upoznaju Nepoznato i dosegnu Apsolutno. Ovo uzajmično dodiravanje i sporazumljevanje moguće je samo na jednakoj metafizičnoj osnovici, koju su spremili Maine de Biran, Ravaisson i konačno Bergson. te tako približili simbolizmu ono, što nekoć romantika jednostavno nije bila kadra shvatiti ni doseći. Tancrède de Visan govoreći o ovom dodiru (Le romantisme allemand et le symbolisme français) upozoruje na jednako shvatanje muzičnog elementa u metričnim reformama, na jednaku ljubav prema folklori, jednaku upotrebu ironije, te konačno jednaku dispoziciju religioznog osjećaja.

Simbolizam u najširem i jedino tačnom značenju ne znači nikakvu školu, on je oslobodjenje sviju spona i lamanje sviju veriga, koje bi ga mogle skučiti i otisnuti od dodira s općim suvremenim težnjama i pitanjima, što nalaze u njem svoj pjesnički izražaj. Ne smeta, što se na oko čini, da jedni nastavljaju tradicije parnasa, dok se drugi gube u klasicizmu, XVI. vijeku ili čak u grčko-rimskoj starini, ne smeta, što su jedni bili nerazumljivi, a drugi jasni, ne smeta, što ovi tobože ruše prvi simbolizam, a drugi ga nastavljaju, što jedni osnivaju škole (paroksizam, dramatizam, futurizam, unanimizam, integralizam itd.), a ovi stoje o sebi — sav taj veliki i do sad jedva doživljeni individualizam ipak struji s jednog vrela, što se najbolje naziva: opći duh vremenski. U sastav njegov ulaze postupice i

najraznoličniji strani elementi: uz Tolstoja i Dostojevskoga Ibsen i Strindberg, uz Slavene i Skandinavce Wilde i Whitman, uz Nietzschea Ruysbroeck i sv. Franjo Asiski. I kao na djevičanskoj preriji stobojni cvjetni sag divlje raspojasane prirodne snage što odiše harmonijom, tako i simbolizmu njegova filozofija svjetlosti i životnog veselja daje obilježje jedinstvenog sklada u različnosti. Gledajući svemir u suglasnom djelovanju svih mu dijelova simbolist se popeo u svom svjetovnom naziranju do one umirne vedrine, što je npr. u čitavom radu Goetheovom uvjetovana Spinozinim panteizmom, no on nije zastao na toj stepenici, već je krenuo dalje i dalje, dok mu nije pukao otvoren i nesmetan vidik na čitav mirski život. Obasjan suncem i svjetlosti, okupan zvjezdanim sjajem i mjesečinom simbolist se kao Bako ili Pan opija prostorom, noćnom svježinom i sunčanom zaparom, razdragan je mirisom i životom cjelokupne prirode, sve ga zanosi, on se svemu divi, jer čitav universum postaje po njegovoj životnoj radosti dostojan pjesničke ljepote i neograničenog divlenja.

U ovom i ovakovom smislu znači simbolizam uspostavu životnog kontinuiteta, jer ništa nije dalje od njega no lutanje po mrtvim poljanama beživotnog intelekta i gubljenje u romantičarskim himerama. Vrtlog dnevnog života, koji upija kao dionik bespočetnog i beskonačnog kretanja i progresa, daje mu inspiraciju za pjesničko oblikovanje, pa on postaje tako izlivom aktualnosti, koja mu se zbog filozofske nove baze namiće u živoj kinematografskoj — ne više mrtvoj kalejdoskopskoj ! — viziji, što je prima željkovano i požudno svim čulima i živcima. U vidu Bergsonove filozofije i intuitivnog svog postupka, te u potpunoj simpatiji sa svim, što ga okružuje, simbolizam znači povratak k ljudima i prirodi ; on je otvoreni protivnik antisocijalnom l'art-pour-l' artizmu, koji je u glavnom napunjao srca gorkim pesimizmom, dok on otvoreno traži umjetnost za život: l' art pour la vie ! Stojeći u samom životu simbolizam udiše zrak presićen drhtajima tog istog života, on ga grabi punim plućama, jer izlazni njegov princip zahtijeva takovu regeneraciju pjesničkog gledanja i vidjenja. Zbog toga za simbolizam ne postoji više život s jedne, a umjetnost s druge strane, ne, oboje se dotiče i uzajamno proniče. Zanimljivo je spomenuti, kako i novija filozofija — ne mislim samo pragmatizam — nastoji, da nadje onaj most, kojim će povezati mišljenje i život, te tako u uskom kontaktu sviju znanosti domoći se jednovitog i zaokruženog svjetovnog pogleda.

Simbolizam tražeći za sebe potpunu slobodu stvaranja i rada ima vjeru i u slobodni ljudski razvitak, u ljudsku slobodu uopće, pa protivan determinizmu podaje se u najširoj mjeri neograničeno optimizmu i stiče tijem temeljne uvjete da dovede poeziju u onaj odnos prema čovječanstvu, u kojem ju je Vrchlicky nazvao „leptirom na cvijetu života".

U svom rastu i stvaranju simbolizam je širio sve više i više krug svog opažanja i inspiracije, pa je danas gotovo već prešao preko one lične osjećajnosti, koja je bila bitna oznaka dosimbolističke i prve simbolističke poezije, pa poput svog doba, koje je željno atletike, utrka i športskih vratolomija hrli tim istim putem. Sve, što je brzi razvitak moderne tehnike svojim obretima i čudesnom izvedbom stvorio za udobnost i korist čovječanstvu postaje vrelom današnje poezije, koja tako nalazi svoj lirski zanos u automobilu od 200 HK, fantastičnom prividjenju pacific-expressa, što je poput munje projurio i izgubio se s vida, ili u aeroplanu, koji se brže vija u zračne visine, no što je nekad Ikar padao kori zemaljskoj. Ladjica uzmiče pred ogromnim dreadnoughtom, tihi morski žal pred bučnim lučkim životom Amsterdama ili Kalkute, a ladanjska slika sa svojom seoskom crkvicom tamni pred grdosnom mračnom sjenom, što je baca gvozdena i betonska konstrukcija modernih tvornica i nebotičnih zgrada. Žamor i zvonjava električnih tramvaja, paukova mreža željezničkih tračnica nad zemljom i pod zemljom, živa i mrtva prometala, prašina, smrad i zadimljeni zrak, što izjedaju oči i pluća, gomile mnoštva, što hrle ulicama, sjaj i bijeda, logorište opačina i vrline, stjecište gluposti i umnosti — jednom riječi — moderni velegrad, u koji se zgrnulo ljudstvo tjerano interesom, nuždom i strasti postaje za modernog pjesnika zanimljivim izlazištem poetskog stvaranja. Jednako on obraća svoj interes idejama, što okupljaju u povorke hiljade i hiljade

radnika, idejama, što stvaraju milijune i milijune oboružanih vojnika, on zamjećuje zapljuskivanje valova, što potkapaju bedeme našeg socijalnog i političkog uredjenja: sindikalizam, narodnosni imperializmi i masinizmi postaju za nj kao sastavni dijelovi čitave mirske scenerije privlačivi objekti pažnje i studija.

Hitijući biti svestranim izražajem svog okoliša simbolizam je našao dodir i s važnom jednom komponentom antiintelektualističnog sadanjeg mentaliteta — s religioznim osjećajem. Naše se doba mnogo bavilo i bavi metafizičkim poblemima, pa vjerško pitanje zauzima tako vidno mjesto, te ga moderni čovjek ne smije i ne može mimoići. Ne ulazim ovdje u detajnije razlaganje, pa upozorujem samo na religiozni pokret u Italiji (Murri), Francuskoj (Loisy), Njemačkoj (Lagarde, Rupp, Jatho, Traub, Bonus, Kutter), Americi (Newman), a napose u nas Slavena na „kult" Husov i djelovanje Masarykovo u tom pravcu.

Na mističnom području sreta se svaka teologija s poezijom, a pokretači simbolizma Beaudelaire, Verlaine i Rimbaud bili su čisti mistici. Pjesnik, kao nosilac neke lirske objave, ne želi da živi svoj život, on inkarnira prirodu, kozmos, pa žudi, da njima zagospoduje i postane njihovom svijesti, a nikako, da se izgubi kao dah ili prašak u svemiru. Život njegov prestaje biti individualan, on postaje u naznačenom smislu univerzalan. Duša njegova hrli do prijestolja božanskoga, lijeta rajem u doticaju s andjelima, svecima i tajnama nebeskima ili ih povlači u blato zemskog života i kalja kalom homersko-ljudskog shvatanja. Ovo je nit, što se provlači kroz mnogo književno tkivo — dramu, roman, pjesmu — pa ispunja tako proročanstvo Brunetièrea o nužnosti i potrebi te najavljenom nastupu renesanse religioznog osjećaja, što ju je nagovijestio u svojoj studiji o francuskoj lirici. Jammes Francis pjeva kršćanske georgike i posvećuje svoju zbirku: A Marie de Nazareth, Mère de Dieu; Rettè polazi obrnutim putem no Nietzsche i mrzi Krista, da se pridruži poslije velikim konvertitima à la Coppée, Bourget, Huysmans; Verhaeren stvara kult monaha; Paul Claudel živi u društvu sv. Pavla, Petra i Jakoba; a Péguy uz zuj šrapnela i granata luta mrtvim poljanama palih kukavica i heroja tražeći za cijelo i dalje djevicu orleansku.

Bolečiva pojava ove Jeanne d'Arc spaja u sebi još jedan osjećaj, koji otvara novu perspektivu na modernu francusku poeziju, gdje je i patriotična lirika našla odlične svoje zastupnike. Filozofski sistem pozitivizma djelovao je veoma štetno na području socijalnog života i njegove nauke kod romanskih rasa. Prema njegovim izvodima one su u potpunom opadanju, one su već preživjele, štono se veli, svoje, pa ne treba no nešto vremena, da ih sasvijem nestane. Nema u njih ćudoredja, nema discipline, nema moralnih uporišta, sve je trulo, te prepušteno samo sebi i svojoj propasti. Znanost, kao ekonomičko redjanje golih činjenica, onog, što je učinjeno, nije možda ni mogla da dodje do drugih rezultata. Sighele, Gobineau, Mommsen, H. S. Chamberlain itd. sve do Ostwalda najnovijih dana naći će u tom svoju ispriku i opravdanje svojih zabluda. Daleko medjutim od naučenjačkog stola i nečujno život je prolazio dalje svojim tokom stvarajući narodne i ljudske tečevine, te noseći ih, kao rijeka zlatnu prašinu, u velike narodne riznice. U njima je našao moderni pjesnik biserje vrijedno poetske ekstaze i zanosa. Osjećajni ovaj elemenat glavna je osnovka današnjeg francuskog nacionalizma, kojemu je, kako mi se čini, najjačim predstavnikom, i rekao bih, nekako sintezom Maurice Barrès. Kadeći jednoć individualnoj svijesti (t. zv. egotizam, culte du moi) dolazi analizom svog senzibiliteta do kolektivne svijesti, gdje će uzviknuti: ja sam samo jedan momenat dugog razvitka svog bića! Za nj je ovo biće skup tradicija, zajedničkih čuvstava, ona baština, što se prenosi s djedova na oce i sinove, kako ju je jednostrano i s velikom dozom pesimizma izložio E. M. de Vogüé u svom romanu „Les morts qui parlent" ili kako je treba shvatiti u primjeni Bergsonove filozofije (principijelne su razlike prema Darwinovom mišljenju!), gdje sadašnjost živi u prošlosti i grije u svojim njedrima nevidljivu budućnost. Na ovim os-

novama nikli Barrèsov nacionalizam (tradicija, domovina, zavičaj, mrtvi) izbija, kako veli Tancrède de Visan (Maurice Barrès professeur de lyrisme) „kao unutarnji lirski zanos, kao nešto nesvijesno, što nas zanosi... što struji našim životom dajući mu smisao; ovo nesvijesno obraća se više osjećajnosti, nego inteligenciji, više dubokom instinktu, nego razumu" (str. 330.). U ovom smislu podaje sam Barrès odgojni princip riječima: govorim, govorim, i to je kao pjesma, gdje melodija vrijedi više od riječi. Bez sumnje, slušajući me, Filip proklinje izdajice, bboji se surovih Prusa, ljubi lijepe franceske vojnike, ali ipak on upija više duševna uzbudjenja, nego dokumente (Les amitiés francaises).

Koliko je taj nacionalizam snažan da djeluje kao vodeći politički princip i od kolikog je zamašaja u do sad nevidjenom tragičnom svjetskom sukobu, u to namjerice ne diram, jer u jednu ruku nije ni od kako važnosti za ovo nekoliko napisanih redaka, a u drugu, u strastveno ovo doba miješa se s imperijalizmom i šovinizmom, pa bi bilo nešto oteže o tom objektivno govoriti. Utjecaj je njegov na pjesničku produkciju u samo ovo ratno doba — koliko je meni poznato, a prilično mi je poznato — dosta solidan u poredbi npr. s njemačkom suvremenom „stihotvorenijom".

Simbolizam je, kako se vidi iz ovo nekoliko redaka napomena o sadržaju njegove produkcije, nastojeći da udovolji savremeno naše šaroliko društvo napeo mnogostrunu liru, gdje proizvodi „pjesme nove" na bezbroju žica dirajući sve, što okužuje modernog čovjeka u postignutim rezultatima njegove duševne i materijalne kulture te civilizacije. On ga prati svom simpatijom na spiralnoj putanji, gdje periodično postaju aktualni mnogi problemi i mnoge ideje, što su za neko vrijeme kao zamrli, no on ih prisluškujući kucajima bila cjelokupnog čovječanstva poziva u život i izvodi na svijetlo, jer su nazočni i potrebni, pa zato za nj vidljivi i čujni. On je tako prosuo novo bogatstvo i blago svoje duboko proćućene lirike, no izdržao kraj toga i izdržava još danas veliku borbu zbog svojih prozodijskih i uopće izražajnih forma i reforma. Mučno je pitanje za simbolistu, kako da prikaže svu različnost i mnogostranost, što polazi kao pravi život dušom njegovom, kako da izrazi onaj rad, ono gibanje i njegov intenzitet, što ih je oko njegovo zamijetilo u najdubljim zakucima njegove unutrašnjosti tako, da i mi to isto očutimo i osjetimo u svoj snazi i svježini? Borba oko ove reprodukcije karakteriše sve velike umove, koji u običnoj našoj riječi, njihovim skupovima, običnom našem govoru, teškom mukom nalažahu ono, što su tražili. Riječ, kao općenita socijalna stečevina vezana je dosta jako o svoj pojam, ona posjeduje čvrsti, ako i relativni stabilitet, koji se dosta mučno mijenja. To je jedno. Dalje, naš nas je razvitak doveo do toga, te supstituiramo predmetu, živom organizmu (spiritualizam!) apstraktne predodžbe, stvaramo neke pojmovne banknote, koje samo neki umiju u životno zlato izmijeniti, dok većina živi u padanju valute, te se zadovoljava niskim, nižim i najnižim tečajem. Riječ zanima intelekt, srce i čula ostaju po strani, riječi ne izazivaju ništa ili gotovo ništa u našem osjećajnom svijetu — čuješ ih, ali ne proživljuješ, no ono, što je iza njih znači za umjetnika mnogo, ono je krv njegove krvi, dijelak cijelog života! Još dalje! Tamo od iznašašća štampe sve više pišemo i čitamo, kao što smo prije govorili i slušali. Oko je preuzelo funkcije uha, mi slušamo — okom. Dobaci li nam tko koju riječ, u našoj svijesti nastaje najprije slika štampane riječi, a onda je tek ovom uvježbanom, možda redovito i jedino mogućom asocijacijom apercipiramo! (Rein, Enzyklopädie der Paedagogik, s. v. Rhetorik). Bujni život govora pretvara se u mrtvi slijed crnih slova. Sve u svemu, riječi izilaze kao prosti algebarski znakovi, problematične vrijednosti za individualno osjećanje ili kako je Barrès rekao: za sve, što je neodredjeno (vague), što je odista iskreno, nema izražajne riječi (Un homme libre).

Parnesijanac ili uopće pjesnik intelektualista, koji hoće u prvom redu da bude impersonalan, lako će u izražavanju objektivnog, općenitog, generalnog nalaziti adekvantne formule svoje duševnosti. Teže to postizava pjesnik simbolist, kojega pogled nije vezan na mirni logični poredak, već se upravlja na šaroliki duševni život, simbolist, koji nastoji, da izbjegne pro-

sječnom, a iznese nešto sasvim subjektivno. Zato ga obični rječnik ne zadovoljava, ukrućena stabilnost značenja smeta, a nestašica izražajnog ekvivalenta nagoni na samostalno stvaranje. Dolaze arhaizmi i neologizmi, riječima se vraća etimologijski smisao, particip postaje imenica, od adjektiva pravi se glagol, širi se gospodstvo apstraktnih izričaja, filozofskih i naučnih termina, u sintaksi se opažaju značajne promjene, napose u poredjaju riječi i rečenica — sve te pojave prate razvitak francuske simbolističke poezije, učestvuju u njem, te se organski s njom stapaju. Cilj je uvijek podati onu niiansu, koja je karakteristična za pojedinca i za njegovu osjetnost. Sve, što je u nama i oko nas, kao gradja za pjesničko stvaranje, nije u glavnom izmijenilo nikad svoga lica ni naličja — priroda, tuga, smrt, zagrobni problemi, veselje, ljubav pratiti su uvijek čovjeka i pjesnika, no različit je bio vid, pod kojim je to sve primano i osjećano ne samo u odredjenom vremenu i kraju, već kod svakog pojedinca. Moja mržnja ili ljubav naliči tvojoj, kao moja čitava ličnost tvojoj ličnosti t. j. postoje i uz najveću sličnost neke jače ili slabije vidljive razlike. Simbolist smjera, da ih oriše, da ih fiksira, jer ih njegovo duševno oko jasno zamjećuje i duša proćućuje. Ova težnja za realizacijom takvog prikaza dovela je i do velikih prozodijskih reforma u suvremenom pjesništvu. Stvar je na oko jasna. Uspije li pjesnik, da nas približi svom unutarnjem svijetu, da izazove i u nama pjesničke drhtaje, što su prošli dušom njegovom, bila bi velika nezahvalnost i nepravda tražiti u njegovoj metrici, posrednom instrumentu, saobraćajnom sredstvu — dakle u vanjskoj formi — samoj o sebi, nedostatke i mane, koje imaju oboriti i samo djelo. Pa ipak ! Simbolistička metrika najveći je zločin, što se iznosio protiv čitavog pokreta. Dakako, francusko društvo, koje samodopadno u zaljubljenosti odmjerene i pravilne forme može da zabaci cijelog Shakespearea za zvonkost i sjaj pravilnog Racineovog aleksandrinca, društvo, koje je od La Fontainea dalje naviklo bilo na strogu klasičnu svoju metriku, kojem je za neke ledeni i nihilistički parnas još življe dozvao u svijest krasotu ustaljenih rima i ritama, to društvo nije moglo tako brzo da privikne na potpunu zbrku starih pravila, na promjene, što su bukvalno udarale u oči, a uhu donosile nove zvukovne valove.

Parnasijanska peozija odlikujući se kultom rima bila je par excellence plastična; reformator Verlaine traži da pjesma bude muzična (De la musique itd.). Stihovi deveterci, jedanaesterci, trinaesterci veoma su bili rijetki u francuskoj poeziji ; od sada treba da dominiraju : Et pour cela prefère l' Impair, jer je on muzičniji, kako osjeća Verlaine. Obilje asonancija i aliteracija (na raznim mjestima), slobodan slijed rima (muške ili ženske), nove cezure — sve to pokazuje plodne zametke još nevidjene evolucije ili revolucije. Prvu oštriju navalu izvodi Henri de Regnier (danas : de l' Academie Francaise !) ne brineći se za posvećeno pravilo o zijevu (hiatus). On sasvijem nesmetano pjeva : celle qui est blanche ; d' avoir bu à l' oubli ; si j'ai aimé itd. Muklo e računa ili ne vrijedi, a rima ima služiti uhu, nikako oku (eau = roseaux, leste = est). Sve ovo vodi do konačnog uvodjenja slobodnog stiha (vers libre), koji je našao svoje opravdanje u samom shvatanju ritma, njegove funkcije i advekvatnom izražaju pjesnikove unutrašnjosti.

Za dosimbolističnu prozodiju stih znači mekanički slijed naglašenih i nenaglašenih slogova, pravilno njihovo mijenjanje bez obzira na kvalitativnu i kvantitativnu njihovu glasovnu vrednotu. Strofni jednom odabrani ritam je odredjen i ne mijenja se. No kako je ritam sam o sebi muzičnog postanja, to je prenesen na govor donosio uvijek i svoj muzikalni karakter, pa nam npr. grčki i latinski heksametri već po slušnim očutima crtaju bol i veselje, trku konja i zveku oružja. Svaka je prozodija vodila o tom račun, da stanoviti ritmi, baš kao i u muzici, prate i stanovite predodžbe, pa Preradović ne pjeva odu „Slavjanstvu" ritmom, što mu nosi pjesmicu „Moja ladja". Francuski „vers libre" znači potenciranje ove slobode, znači u skladu s pjesničkom inspiracijom neograničenu njezinu upotrebu. Fonetska istraživanja (Helmholtz, Katzenstein, Rousselot itd.) — teoretičari se simbolizma njima obilno koriste — utvrdjuju različnost vibracija neke glasovne artikulacije u svakog čovjeka i u svakom momentu, a ova različnost je još

jača s obzirom na ritam, koji pristaje nekom unutarnjem duševnom dogadjaju. Simbolist, koji gleda svakud život, ne zadovoljava se odredjenim mrtvim shemama, već kuša, da izrazi svoju misao ili emociju novim živim ritmom, koji se izvija iz njihovog začeća i razvitka, ritmom, koji prati njegov tvor, kao i dječji krik njegov porod. Ritam je izričaja prema tomu individualan s obzirom na pjesnika, s obzirom na pjesmu, strofu, pa i stih. Ovo je prošireno Novalisovo mišljenje, da svaki čovjek ima svoj vlastiti govor, koji je izražaj duha — na još šire područje, jer uočava taki posebni izražaj za svaki momenat i svaku duševnu radnju. Simbolist naglašava dalje vrijednost vokala i konsonanata, on otkriva u njima stanovite harmonije, pa uz ritam kuša, da njima oblikuje ono životno strujanje, koje mu se ukazuje u neprekidnom slijedu duševnih stanja. Sve te metričke novine nemaju druge svrhe, no da prikažu duševne drhtaje tako, da ih ne okrute, da ih ne kristalizuju u valovitim im životnim gibanjima. Zar omiljelost Shakespearea u romantičara, neoromantičara ili simbolista ne bazira baš na njegovom stihu, koji svojom poetskom snagom kao da obrće u govor grimasu lica, duševno raspoloženje a i samu radnju?

Interesantno je pripomenuti, da ova ideja slijeda, dosljedno: nečeg nedogotovljenog ulazi i u estetiku kiparstva, muzike itd.

Nekoć je Baudelaire (duhovni otac simbolizma) pjevao:

Je hais le mouvement qui déplace les lignes

karakterišući dosadanju matematičku metriku nepomičnosti, što je u simbolističkom pokretu uzmakla pred novom, recimo, pjesničkom ritmikom, za koju je Vielé-Griffin rekao:

Notre art n' est pas un art de lignes et de sphères.

Svaki uspjeh znači dugački niz neuspjeha, jalovih pokušaja. Francuski simbolizam rušeći romantičarskom težnjom rasklimanu vjekovnu zgradu estetskih vidika i teorija, koju su parnasijanci nešto okrpili, poduzeo je radnju novih dvorova, što ih zidje u zajednici s velikim idealističkim težnjama općeg našeg mentaliteta. Hoće li ti novi dvorovi biti tako milo i toplo prijatni, kao stara uništena gradjevina, bilo je dosta dugo otvoreno pitanje, na koje se danas bezuvjetno afirmativno odgovara.

RIKARD KATALINIĆ-JERETOV: SAKRILA SE MOJA PJESMA

Sakrila se moja pjesma
Negdje srca u dubini,
Tä kuda će slaba pjesma
Po toj sloti, po toj tmini?

Savila je svoja krila
Kano ptica užasnuta,
Što je pala iznemogla
Za oluje ukraj puta...

... Al kad novo sunce sine,
Kada mlada proljet grane,
Poletjet će moja pjesma,
Da pozdravi bolje dane.

FRAN TUĆAN: MOĆ VODE (SVRŠETAK)

U toj golemoj borbi, što je vodi medjusobno studena voda i nepomično kameno stijenje, nikao je čitavi organski svijet, u toj će borbi taj svijet i izginuti. Kako? To smo već kazali. Ali ništa nije trajno, ništa nije vječno, pa tako ni ta borba ne će trajno vjekovati. Oba ljuta protivnika — i voda i kamen — tako će se istrošiti, da će im sile biti ojednake, pa mjesto borbe nastat će mir, nadoći će smrt. Nestat će napokon sa kugle zemaljske gora i planina, brda i bregova, nestat će potoka i rijeka, jezera i mora, a u hladnom svemiru gibat će se opustjela kugla, naša zemlja, davna naša roditeljica i hraniteljica, gibat će se, dok konačno i nju ne zadesi sudbina svakog organizma — propast. I to će doba doći, neminovno doći, jer sve tvarno osudjeno je na propast, na uništenje.

Borba vode protiv kamena, protiv onog elementa, u kom je klica svega, što živi, ne očituje se samo u kemijskom djelovanju, u otapanju rudnih tvari, nego i u mehaničkom razaranju. Što god stane vodi na put, ona razara, raznosi. Mehaničko djelovanje vode očituje se ponajpače u težnji sve izravnati, sve izjednačiti. Djelovanje je to uvjetovano samim licem, samom konfiguracijom zemlje. U ono prvotno doba, kad je naša zemlja bila bez bregova i uvala, bez planina i prodola, kad se čitavom zemljom širilo u nedogled debelo more, nije voda imala one razorne moći, kakvu danas ima. Pojavom bregova stala se razvijati i mehanička moć vode: na zemlji se pojaviše brzice rijeke, pojavili se gorski potoci, šumni vodopadi i tako je voda dospjela u golemo gibanje obavljajući pri tom gibanju silnu radnju.

Postajanje bregova — a s njima zajedno potoka i rijeka — usko je vezano sa samim razvojem zemlje. Zemlja se, kako smo to već jednom rekli, razvila iz plinovite tvari i to sve laganim ohladjivanjem. Dok je na svojoj površini prešla u kruto stanje, u kamenje, dotle je ona u nutrini svojoj ostala tekuća, žitka. Nešto vulkanske provale, nešto tlak učiniše, da je zemlja na površini svojoj nejednolična. Ona užarena, žitka tvar, što se krije u utrobi zemlje, nije u miru; mota se ona i bijesni, udara o kruti ovoj, o kameni oklop, uzdiže ga tu i tamo u vis, mjestimice ga i probije, pa provali van snažno, da se razlije kao goruća lava. Nastao je tako vulkanski brijeg, uzdigao se visoko ponad površine, pa gdje je prije bila ravna ploha, eto sada brda i doline. A možda je tu bila i pučina morska, pa eto sada, gdje se iz mora pomolio visoki otok, o koji stadoše bijesno udarati ljuti valovi, koji su se do sad valjali pučinom morskom bijući se medjusobno. Udaraju o tvrde klisure, kao da su srditi, što je ta grdosija kamena izronila ispod pjene morske, udaraju, da je razore, unište.

Sve jačim ohladjivanjem bivala je kora zemaljska prama nutrini to deblja, te je tako stavljala sve veći otpor vulkanskim provalama Broj se provala stoga umanjio, ali kad se koja zbila, zbila se je snažno, užasno, da se površina zemlje zatresla, uzbibala na daleko i široko. No kako je kora zemljina sve jače debljala, to je sve jače pritiskivala užarenu i žitku jezgru, koja se radi neprestanog ohladjivanja sve to jače suzivala. Ovo suzivanje jezgre zemljine bilo je uzrokom, da su se oni kruti dijelovi, koji su na toj jezgri ležali, poremetili. Jedni su se dijelovi krute kore, poradi golemoga postranoga tlaka, spustili prama jezgri, drugi su se opet uzdignuli u visine i tako se počeše stvarati — a stvaraju se još i danas i stvarat će se, dok se god zemlja potpunoma ne ohladi — gore i doline. Voda se odijeli od kopna i nastadoše mora i jezera, rijeke i potoci, a tim časom zadobi voda golemu snagu, jer je dospjela u neobično jako gibanje, koje se očituje ili kao udaranje valova o kamene klisure, ili kao tok rijeka i gorskih bujica. Koliku radnju obavi voda pri tom svom gibanju, bit će jasno, ako naglasimo, da ta radnja iznosi u svakoj pojedinoj sekundi 8 milijarda konjskih sila. Ta što se sve s tom silom ne bi moglo učiniti! I eto, tu je ta golema moć vode, kojom ona razara i ruši visoke planine, navaljuje na njih, da ih raznese, da učini površinu zemlje jednoličnom, ravnom, bez brda i dolina. Pri toj težnji za što jednoličnijom površinom našega planeta, podala je voda zemlji najljepše i najčarobnije slike, koje susrećemo na svakom koraku, čim

samo zadjemo u prirodu. Gudure, klanci, provalije, visoke ravni, široke doline, pa one preraznolične figure, što ih znamo motriti u planinskim krajevima med kamenim gorostasima, sve je to voda stvorila svojom razornom moći. Treba samo zaći u gorske krajeve, pa da se čovjek uvjeri, što sve voda može. A istom onda, kad nabujaju gorski potoci! Ogromne mase vode jure silnom snagom i ruše sve, što im dodje na dohvat. Nepomične stijene, što su se oholo udizale uz obale potoka prkoseći vijekove i vijekove svim nepogodama, evo se namjeriše na ljuta neprijatelja, zaigraše s njim strašnu borbu i domala u toj borbi podlegoše. Ti nekoć nepomični gorostasi ruše se jedan za drugim, ne mogući se othrvati bijesnim valovima i nasrtajima gorske bujice; povaljeni leže po koritima gorskih potoka, kamo ih je nanijela voda, leže kao ruševine i razvaline, stvarajući i u ovom novom položaju nove ljepote. Bujica je jenjala, a bistra voda teče običnim tokom, teče krivudajući mimo tih povaljenih kamenitih gromada i žubori sad tiše, sad jače. Gdjegdje su se te povaljene gromade složile u koritu potoka i stvorile zapreke mirnom toku. Voda ne može mirno mimo njih, već se kupi u virove i vrloge, pa kad se ovi virovi napune vodom, traži ona izlaza, da nastavi svoj put i za čas eto, gdje se spušta i ruši s visokih gromadina kamena kao slap. Već je mnogi jamačno uživao u krasotama, što ih ovaki gorski potoci pružaju sa svojim slapovima. Tko je bio u našem Gorskom kotaru, pa pohodio gornji tok Kupe i Čabranke, taj se mogao lasno uvjeriti, što sve može voda učiniti svojim mehaničkim djelovanjem. U koritu Kupe i Čabranke leže povaljene gromade vapnenca, dolomita i pješčenjaka, a bistra izvir-voda juri strijelohitro mimo njih i preko njih, stvarajući upravo milovidne slike. A istom da je vidjeti Ramu i Neretvu tamo u onom gorskom hercegovačkom kraju oko Jablanice! Što je sve ona studena Rama učinila iz okolnih klisura svojim divljim tokom. Podrovala je čitave stijene, sunovratila ih u svoje korito, pa ih lagano pomiče naprijed kršeći ih u sve sitnije komade, da ih lakše ponese svojim brzim tokom daleko, daleko.

Ta mehanička moć vode, kud i kamo je silnija od njene kemijske moći. Dok voda uništuje otapanjem kamen veoma lagano, da, čitavi vijekovi moraju proteći, dok ona otopi koji centimetar kamena to ona svojim mehaničkim radom ruši stanovno kamenje nevjerojatnom brzinom. Kemijsko djelovanje vode razotkrilo je pred nama duge vijekove, koji protekoše u razvoju našega planeta, pokazalo nam, kako se procesi razvoja zbivaju postepeno i lagano, uvjerilo nas, kako je neozbiljno ono pitanje, koje često čujemo u našoj okolini, pitanje: ako se organizam razvio laganim prelazom od najnižeg u najviši, zašto se i danas ne razvija? Ta za taj su razvoj bile nužne i stotine milijuna godina, a mi, koji smo se istom pojavili na zemlji, hoćemo, da se osvjedočimo o tom razvoju, o tom prelazu nižeg organizma u viši, da se osvjedočimo svojim sopstvenim opažanjem! Ta od pojave čovjeka na zemlji, pa do danas, tek je jedan mig u onom golemom razdoblju zemljina razvitka. Kakve promjene, da se zapaze u tom kratkom vremenu, kad su za njih nužne, ne stoljeća, nego čitave geološke periode?

Imamo li dakle pred očima ono dugo i predugo vrijeme. što je proteklo od postanka naše zemlje, imamo li pred očima one silne promjene, što ih je voda učinila svojim laganim otapanjem tvrda kamena, onda nam istom biva jasno, što je sve voda u to doba morala učiniti na zemlji svojim mehaničkim djelovanjem, svojim rušenjem i kidanjem. Ta ako je voda mogla otopiti i jedanaest puta tako visoke planine, kao što je naš Velebit, kako je istom velike planine morala razoriti, raskidati, razniјeti (u tom dugom toku vremenskom) svojim mehaničkim radom, koji je kud i kamo intenzivniji od kemijskoga! Tek u ovoj uporedbi izmed kemijskog i mehaničkog djelovanja biva jasna svesilna moć, kojom voda razara brda i planine. U to dugotrajno geološko doba razorila je voda već mnogu i mnogu planinu, pa gdje su se one nekoć ponosne dizale u modrine nebeske, širi se danas ili zelena dolina, glatka ravnica ili možda pučina morska. Pa da se zemlja naša ne nalazi još uvijek u stanju razvoja, da je već potpunoma ohladjena, ne bi danas bilo na zemlji već ni traga brdu ni planini.

Voda razara brda i bregove, nastoji ih iz

svih sila izbrisati sa lica zemlje, pa ipak ima danas planina, koje zahvaljuju samo vodi, što se kupaju u sunčanom sjaju, što ih pokriva, zelen-bilje. To su onakve planine, koje sastoje, primjerice, od vulkanskog kamenja, ali takog vulkanskog kamenja, koje pri vulkanskoj provali nije bilo izbačeno na površinu zemlje, nego se skrutnulo duboko pod samom površinom. I dugo je takovo kamenje moralo ležati pod naslagama i slojevima drugog kamenja, ali došla je voda, pa je stala sve jače i jače razarati i raznašati površne stijene, koje su kao oklop ležale na eruptivnom kamenu i napokon ih je voda u toliko odnijela, da se najednom pojavio dugo sakriveni kameni gorostas. Mnoga planina znala bi nam štošta pričati o takim dogodovštinama. Eto samo naše male Moslavačke gore, gore Kaludjerova groba, gore granitnih stijena. To je jedna od najstarijih gora naših. Izgradjena je u jezgri svojoj od čvrsta granita. A to je za naše tumačenje najvažnije. Granit je najstariji kamen naše zemlje, neki dapače hoće, da je on ona prva kora, što se uhvatila na površini tekuće kugle zemljine. Bilo sada, kako mu drago, ali činjenica jest, da je granit svagdje podlogom svem ostalom kamenju. Da ga danas svagdje ne nalazimo, uzrok je u tome, što se kroz duge geološke periode naslagalo na njega drugo kamenje, prekrilo ga i otelo ga našem oku. Zašto sve to spominjemo? Eto zato, jer je taj granit onaj kamen, koji izgradjuje Moslavačku goru. Ako mi taj granit danas motrimo u Moslavačkoj gori, onda to imamo zahvaliti samo vodi. Jer to nije moguće, da bi onaj kamen, koji je podloga svem drugom kamenju, ostao uvijek na vidjelu, da ne bi — bilo kada — u geološkoj periodi bio prekriveni drugim kamenjem. Nema sumnje, granitne su stijene Moslavačke gore bile nekoć poklopljene velikim masama raznog kamenja, koje je voda sve raznijela, a ostala je podloga — granit.

Geološka su istraživanja pokazala, da je voda na taj način odnijela čitave naslage kamenja, koje se je stvaralo u pojedinim formacijama. Kamo ih je odnijela? Odnijela ih je koritom potoka i rijeka, odnijela daleko od njihova iskona, da izgradi široke doline i ravnice. Ali nadoći će doba, kad će se naša zemlja ohladiti, a u tom slučaju prestalo je svako stvaranje bregova. One bregove, što će se još dizati na zemlji, voda će sravnjivati kršeći ih i lomeći i raznašajući na sve strane. Što ta brda budu manja, niža, to će gibanje vode biti slabije, pa onim časom, kad voda izbriše sa lica zemlje i zadnje brdašce, ne će više teći ravnom zemaljskom površinom ni potoci, ni rijeke, ne će više biti gorskih bukova, slapova i vodopada u tim nepreglednim ravnicama. Jednolično će biti tada na našem planetu. Svuda u nedogled ravnica sa po kojim širokim morem, ravnica bez zelen-bilja, bez zuja kukaca, bez pijeva ptica, i krika zvjeradi — svuda, svuda pustoš i mrtvilo. Ali nastanut će još i tužnije doba: pomalo će nestajati vode zatornice. Nešto će se te vode spojiti već na samoj površini u neke kemijske spojeve ruda, pa će je tako nestati, no najveći dio pomalo će iščezavati u šupljine zemlje, pa što se zemlja bude jače ohladjivala, to će voda sve dublje zalaziti u te t. zv. intratelurne šupljine, dok je konačno posve nestane sa lica zemlje. Površina zemlje imat će tada osebujno lice: nepregledna ravnica sa širokim, dubokim uvalama, koje je nekoć napunjalo sinje more. Kako će se dugo zemlja u takom stanju nalaziti, kako će se dugo još oko sunca, svoga roditelja, okretati, teško je reći. Može se dogoditi, da će ona iščeznuti, da će se rasplinuti uslijed raspadanja, emanacije počela, da će prijeći u ono nešto netvarno, kao što je iz toga netvarnoga i postala, ili će se sukobiti u svemiru s kojim drugim tijelom i pri tom sukobu opet prijeći u užareno stanje i početi iz nova novi život, novi razvoj. Možda...

FEUILLETON

MILAN GRLOVIĆ

9. lipnja o. g. umro je u Zagrebu Milan Grlović. Sav narod hrvatski — a Društvo Hrvatskih Književnika napose — dugúje Milanu Grloviću mnogo hvale za njegov neumorni i uspješni književni i kulturni rad. U svojoj knjizi „Moj život" zabilježio je Grlović: „Godine 1910. pomogao sam suosnovati „D. H. K." i stvorio mu pravila, poslovnik i potporno društvo „Vesnu". Bio sam mu do godine 1902. rediteljem te od godine 1902. do 1904. tajnikom pod predsjedništvom Ivana Trnskoga. Napisao sam i njegov opširni „Ljetopis" sa svim podacima o njegovu osnutku" U ovo se malo čednih riječi krije golemi rad, bez kojega se ne može ni zamisliti osnutak jedne kulturne institucije u našim sitničavim prilikama. U isti mah to je najbolje svjedočanstvo idealizma i energije, koja karakterišeMilana Grlovića kao hrvatskoga kulturnog radnika i kao čovjeka.

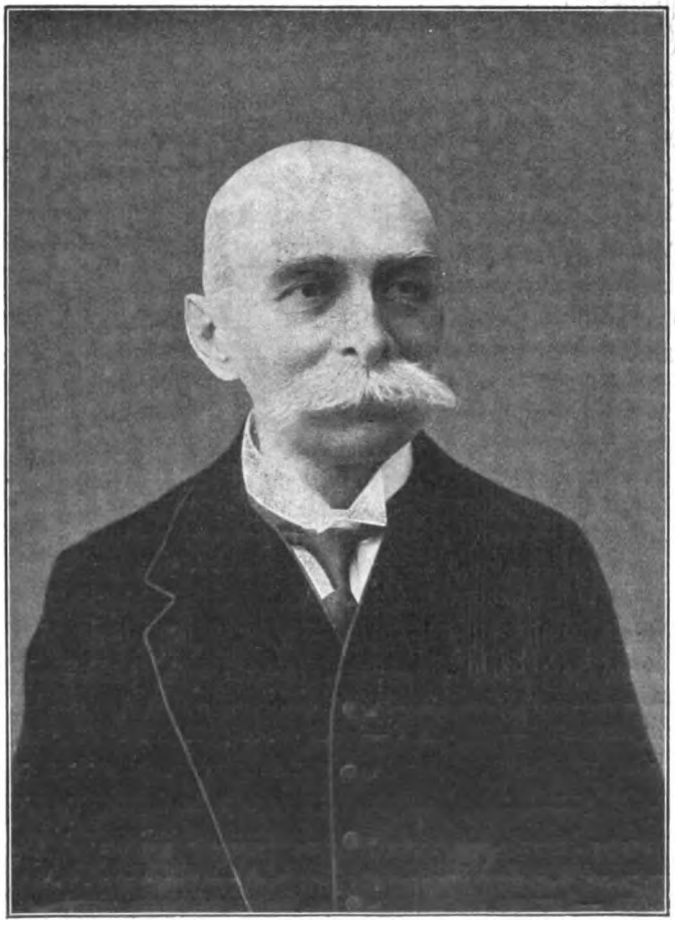

Milan Grlović rodio se 10. listopada 1852. u Križevcima. On potječe iz stare plemenitaške porodice „Gerlovich de Gerloczy". U Križevcima svršio je pučku školu, a u Varaždinu gimnaziju. Pravne je nauke slušao u Pragu i Beču. Godine 1876. radio je u očevoj odvjetničkoj pisarni, a već god. 1872. dodje u Zagreb i osnuje list „Hrvatski Svjetozor". U Zagrebu bio je perovodni vježbenik kod gradskog poglavarstva, no već 1880. vratio se kući, gdje je obolio. Tek 1885. dodje opet u Zagreb i posta suradnikom „Pozora". God. 1886. počeo je izdavati „Smotru", a 1888. pučki list „Prijatelj Naroda". Godine 1889. ušao je u redakciju „Narodnih Novina" i ostao ondje do svoga umirovljenja godine 1913.

Književno počeo je Grlović raditi već god. 1868. osnovavši kao gimnazijalac u Varaždinu s kolegama literarno društvo „Vienac", u kojemu je djelovao i Gjalski. Iste godine štampao mu je Gjuro Deželić u „Dragojlubu" prvi literarni rad. Od godine 1893. suradjivao je u „Viencu" kao pjesnik i novelist. I u prvom hrvatskom omladinskom almanaku on se našao u kolu s pjesnicima: Badalićem, Harambašićem, Hranilovićem, Palmovićem i s drugima ove generacije. Od toga je doba suradjivao gotovo u svim literarnim časopisima sve do „Savremenika". Bezbrojnim prikazima, referatima o kazalištu i glazbenim produkcijama, feljtonima i sitnijim bilješkama razvio je bogatu novinarsku djelatnost i pomagao svojim okretnim, blagohotnim i otmjenim perom svaki naš kulturni pokret u tolikoj mjeri, da mu u tom zaslužnom radu gotovo i nema premca medju nama.

Sav je ovaj sitni i nasijani trud skupio Grlović u jedno

i sačuvao ga hrvatskoj književnosti u svojem velikom djelu: „Album zaslužnih Hrvata". To su biografije sto i pedesetorice naših odličnih ljudi.

Za ove biografije nije Grlović samo tražio podatke po knjigama, pismima i živoj predaji, nego ih je bilježio i po svojem opažanju i točnom poznavanju našeg kulturnog naprezanja. Po svojim gorkim iskustvima i po svojoj ljubavi za narodnu stvar on je odredjivao ispravno cijenu djela naših zaslužnih ljudi. Nastavljajući ovo znatno djelo skupljao je u posljednje vrijeme podatke za biografije nekih naših umjetnica. Akademija ili druga koja naša kulturna institucija trebalo bi da se pobrine za ostavštinu Grlovićevu, gdje će se naći sigurno mnogo zanimljivih bilježaka, pisama i dokumenata, što su se nakupili u pokojnika uz ovaj njegov posao.

Beletristički rad Milana Grlovića nema umjetničke vrijednosti. On je nastao od nužde, da se ispune praznine u domaćoj originalnoj produkciji. Rodoljublje i lijepe misli toga plemenitoga čovjeka nisu — kao u mnogih naših starijih literata — dostajale, da nadomjeste snagu rodjenoga talenta. U svojem zanosu i idealnoj gorljivosti on toga nedostatka nije ni osjećao ni slutio. Njegove su drame, novele i romani ostali zaboravljeni, a posljednje njegovo djelo, skupljeni rad, većinom u stihovima, knjiga „Moj život" nije naišla na nikakav odziv ni publike ni kritike.

Grlovićev književni rad spada u hrvatsku kulturnu povijest. U „albumu zaslužnih Hrvata" on je sebi našao stalno mjesto. Njegov trud još će dugo donositi obilne plodove, a njegova energija u radu i plemenita rodoljubna gorljivost bit će vječnim ugledom hrvatskoj omladini. Ld.

STAROHRVATSKE CRKVENE PJESME. Urednik „Sv. Cecilije" Janko Barlé napisao je u ovogodišnjem tečaju „Sv. C." zanimljivu raspravicu kao prilog za povijesni razvitak hrvatskih crkvenih pjesama. *

Nabožne pučke pjesme počinju u Evropi u osmom stoljeću, no najviše su se gajile od vremena reformacije, koja se je ujedno i mnogo raširila upravo pomoću pučkih crkvenih pjesama.

Luter se u tome povodio za Češkom braćom, koja su prva od zapadnih naroda Evrope imala svoju narodnu crkvenu pjesmaricu. Da oslabe uspješno djelo reformatora, dali su se onda i katolici na izdavanje pučkih crkvenih pjesmarica.

Najstarije je hrvatsko izdanje takove crkvene pjesmarice od o. Sartoriusa-Krajačevića Isusovca, od koje nam je poznat jedan jedini primjerak, i to od drugog izdanja, štampanog u Požunu g. 1690. pod naslovom: „Molitvene knysicze vszem Christusevem vernem szlovenskoga jezika priztoyne i hasznovite".

Krajačević je dapače svoje pjesme izdao ponovno u knjizi „Szveti Evangeliomi", koja je izašla u Gracu g. 1651. po nalogu zagrebačkog biskupa Petra Petretića. Krajačević je izdao svoje pjesme, da se iskorijene u puku prijašnje ljubavne i pogane pjesme, te da se iste ne pjevaju samo u crkvi nego i u polju i izvan crkve. Ujedno je bila svrha tih pjesama uputiti puk u razne vjerske istine.

Kajačević je većinu svojih pjesama sastavio na temelju starijih latinskih tekstova, koji su se pjevali još prije reformacije, a vjerojatno je, da su neke od tih pjesama prevedene i pjevane na hrvatskom jeziku još prije reformacije, te ih nije trebao da prevede, nego ih je jednostavno preuzeo ili preudesio. G. Barlé našao je skoro svim Krajačevićevim pjesmama original, tek od nekoliko nije mogao konstatirati originala, te drži, da su to originalne hrvatske ili po Krajačeviću spjevane pjesme.

Poslije pjesama, koje se pjevaju u crkvi, dolaze i takove pjesme, koje se pjevaju izvan crkve, kojima se je imalo iskorijeniti razne nepodobne narodne pjesme. Da se ta promjena što sigurnije zbude, odredio je Krajačević, da se neke pjesme pjevaju na napjev starih hrvatskih narodnih pjesama, tako n. pr. jedna Marijanska pjesma na napjev: „Hranila devoyka tri szive szokole", a druga na napjev: „Igralo kolo sziroko" i t. d. Tako su nam se sačuvali neki naslovi narodnih naših pjesama iz XVII. vijeka.

G. Barlé zaključuje, da njegove pjesme nemaju osobito pjesničke vrijednosti, te su prijevod raznih latinskih pjesama. Još manje su vrijedne pjesnički one, koje su valjada njegove, i kojima se tumače razne vjerske istine. Način, kojim je htio Krajačević istrijebiti narodne pjesme i zavesti crkvene nije bio zgodan, te nije ni uspio, jer su se narodne pjesme ipak i do danas sačuvale, dok su Krajačevićeve pjesme slabo poznate. Jednako se je pokušalo i s narodnim pripovijestima, gdje se je namjesto harambaše stavljalo ime Martina Lutera. *

G. Barlé drži, da će se moći s vremenom uci u trag i još starijim tekstovima hrvatskih crkvenih pjesama nego li su to Krajačevićeve „popevke". Gotovo sve Krajačevićeve pjesme uvrštene su u „Citharu octochordu" koja je izašla u Beču g. 1701., a koja sadrži i hrvatske pjesme uz note za zagrebačku biskupiju. U toj „Cithari" imade i pjesama, koje ne potječu od Krajačevića, pa su iste bez sumnje uzete i iz kojih drugih za sada još nepoznatih zbirka i kantuala sa hrvatskim crkvenim pjesmama. Dr. B.

JEDNO ZAGREBAČKO PROŠTENIŠTE. G. 1912. obdržavala se je svečana proslava 100-godišnjice utemeljenja remetske župe, te je tom zgodom s velikom simpatijom za to zagrebčanima najomiljénije prošteníšte, napisao Janko Barlé posebni historički opis crkve, što ga je na svoj trošak

* Janko Barlé: Crkvene pjesme o. Nikole Krajačevića. Preštampano iz „Sv. Cecilije". Zagreb, 1915. 8. str. 14.

* V. dr. Bučar: „Povijest reformacije i protureformacije u Medjumurju i susjednoj Hrvatskoj". Varaždin 1913. p. 85.

izdao narodni zastupnik i veleposjednik u toj župi g. Marko Mileusnić. *

Knjiga je napisana vrlo popularno, a i cijena joj je prema tome, da se postigne glavna svrha: da se što više raširi medju tamošnjim župljanima.

Sadržaj knjige spominje: Pavlinski samostan. Crkva. Kapela bl. Djevice Marije. Remetska župa. Kapela sv. Mihaela u Gračanima. Kapelica lurdske Majke Božje u Remetama. Župnici. Razne pobožnosti i bratovštine u župi. Remete kao prošteniste. Znameniti ljudi sahranjeni u Remetama. Remetsko zvonce, pjesma od Ferde Rožića.

Remete je starodrevni pavlinski samostan, utemeljen još u trinaestom stoljeću kao drugi u Hrvatskoj poslije onog u Dubici, te je kao takov postajao dok ga nije Josip II. ukinuo. Samostan je proživio razne zgode i nezgode, te su ga dapače i Turci g. 1482. posjetili i opljačkali. God. 1610. posjetila je samostan i kuga, koja je podavila sve redovnike, te je mrtvačko zvono samo zvonilo fratrima na pogreb, koji je dogodjaj F. Rožić na koncu knjige prema predaji pjesnički obradio. Velikaši i biskupi su vrlo zavolili Remete i samostan obilno darivali, dok nije poslije ukinuća Pavlina samostan za Biskupa Maksimilijana Vrhovca pretvoren u župu. God. 1880. trpio je samostan i crkva mnogo od potresa, te je jedan dio samostana porušen, a preostalo uredjeno za župni dvor.

U crkvi nalazi se drven čudotvoran kip Majke Božje, koji je donio neki fratar iz Ugarske i time udario temelj samostanu, gdje su doskora nastala glasovita proštenja, koja još i danas zagrebčani najradije posjećuju.

U crkvi nalazi se i zanimljiva slika iz doba provale Turaka za Hasanpaše g. 1591. kojom zgodom su odveli Turci fratre iz Remeta, te desetoricu objesili na jednu lipu kraj Vugrovca. Prema originalu, koji se nalazi u samostanu u Cerniku, reproducirana je ta slika i poklonjena Remetama po supruzima Mileusnić. Fotografija slike dodana je knjizi kano zanimljiva žalosna uspomena na teške turske provale.

Mnogo dragocjenosti nestalo je iz crkve i samostana ukinućem Pavlinskog reda, kojom zgodom su konfiskovane u nepovrat mnoge starodrevne umjetnine naše domovine.

Poslije potresa restruirana je nanovo crkva i samostan, ali se žalibože još i u ovo najnovije vrijeme nije dovoljno pazilo na crkvene starine, te su sačuvane samo čudesne sličice kod ulaza i pod orguljama, dok je nestalo raznih starih freska i nadgrobnih spomenika glasovitih Hrvata, što se je sve moglo i moralo sačuvati. To je tim više za požaliti, kad se znade, da su u Remetama pokopani grof Pavao Zrinski, Sebastijan Hening, Gašpar Alapić, senjski biskup grof Ratkai, te glasoviti hrvatski ban Ivan Torkvat Karlović.

Od fratara pokopano je u Remetima preko jedne stotine, a medju njima i glasoviti Josip pl. Bedeković, bivši definitor reda i pisac glasovitog domoljubnog djela „Natale solum st. Hyeronimi".

Knjigu rijesi više originalnih fotografskih snimaka, od kojih se osobito odlikuju oni prof. Gjure Szaboa, dok tlocrt crkve potiče od arhitekta Martina Pilara. Zanimljivo je, da se je najstarija slika crkve i samostana te ujedno i glavna čudotvorna slika sačuvala u naslovnom listu knjižice, „Pharmacopaea coelestis", koju je izdao pavlin Eggerer g. 1672. u Gracu, opisavši Remete, u kojem je kao Pavlin boravio, te remetsko prošteniste kano jedno od najglasovitijih na čitavom svijetu.

Dr. B.

UVOD U FILOZOFIJU. Kraj sve većega filozofijskog interesa naših dana, koji i pozitivistički raspoložene duhove i „pozitivne" nauke sve više zaokuplja, nije čudo, da je i na knjižarsko tržište bačeno mnogo Uvoda u filozofiju i što je tome slično, i da sve to nalazi svoje zahvalno općinstvo. Jedni takovi produkti hoće, da stanovitim baš mislima, nazorima o svijetu prokrče put u što šire, obično stručne krugove, dok su drugi doista uvodi u filozofiju, koji žele da udovolje općoj potrebi za univerzalnim pogledima načinom više didaktičkim, instruktivnim. Medju ove potonje spada u glavnome i Jerusalemov Uvod, koji je u stručnom prijevodu po 5. i 6. izdanju originala dospio eto i k nama. (Dr. Wilhelm Jerusalem, Uvod u filozofiju, preveo dr. Franjo Jelašić. Zagreb, L. Hartman, 1915. — Str. XVI. + 334. — Cijena 3 K.)

I ako je po mojem nazoru i ukusu najbolji uvod u filozofiju temeljiti, proživljeni studij koje valjane, sočno i idejno pisane povjesnice filozofije, nijesu ni ovaki kratki uvodi možda baš radi svojih slabih strana na odmet: bude jedno kratkoćom, a drugo gotovom sintezom kuriozitet u čitaoca, akuriozitet, ljubopitnost je napokon doista u mnogo prilika mati i potrebnog i „nepotrebnog" iliti „luksus"-znanja. U koju će kategoriju tko svrstati filozofijsko znanje, to je napokon stvar obrazovanosti i odgoja, posljedak shvatanja o onom, od čega ljudi živu, ali tko jedanput s kojih god motiva uzme n. pr. jedan Uvod u filozofiju u ruke, taj očekuje od njegova autora, da ga uvjeri o realnosti i makar samo teoretskoj vrijednosti filozofijskih problema, da mu ulije povjerenje prema toj ex-kraljici nauka, kojoj je dosudjeno kao n. pr. i mnogo konkretnijoj medicini, da ima i bezuvjetnih obožavatelja i najsurovijih opadača, da mu ukratko zajedno i nagradi i još pojača njegovu ljubopitnost i dobru volju, kojom je pošao na trnovit put u nedosežni svijet „modre ptice".

Baš u Jerusalema ima i za to potrebne „ljubavi za samu stvar", u njemu živi onaj za židovsku rasu dosta karakteristični Spinozin amor intellectualis, teoretski interes, pa zato je i znao i jasno i uvjerljivo iznijeti „zadnja pitanja", do kojih je došao čovjek prošlosti i sadašnjosti, i steći — mnogo čitalaca, mnogo izdanja. Preveliku mu jasnoću ne ćemo poput nekih zamjeriti (osobito zadnja izdanja kaoda i popuštaju u toj krjepostil), ali što se tiče uvjerljivosti, tu imamo primijetiti,

* Janko Barle: Remete. Povjestni podatci o samostanu, župi i crkvi. S osam slika i tlocrtom. Zagreb, 1914. 8 str. 93. Cijena 40 stotinki.

da ona prestaje onim mahom, kad ne govori „sama stvar", kad prestaje objektivni prikaz, a autor počinje da govori u ime svoje osobe. Tu bismo željeli, da se čitaoci otmu moćnoj, spretno udešenoj sugestiji, i da sami na osnovu prikazanih problema steknu uvjerenje, da su autorovi vlastiti odgovori nedostatni, inadekvatni ozbiljnosti upitâ, dâ kojiput i — prazni.

Pošto je u prvom odsjeku odredio Značenje i položaj filozofije naglašujući njen aktivističko-praktički karakter naprama više teoretskim shvaćanjima, te zgodno grupirao gradju prema strukturi ljuskoga duha (spoznaja, ćućenje, htijenje), i u drugom odsjeku dosta nakratko prikazao psihologiju i logiku kao Propedevtičke (pripravne) discipline, prelazi u trećem odsjeku na najvažnija pitanja, koja podaju obilježje filozofiji naših dana, na Spoznajnu kritiku i spoznajnu teoriju, kao na formalnu stranu naše spoznaje, gdje posvećuje amerikanskom „pragmatizmu" posebno poglavlje, da onda u četvrtom odsjeku obradi njenu predmetnu, stvarnu stranu i sa starijih, ozloglašenih i sa najmodernijih gledišta u Metafizici ili ontologiji. Daljnji odsjeci (peti i šesti) onda još razmatraju danas većinom psihologijskim vodama krenule aksiologijske discipline, tako nauku o estetskom „držanju" u Putovima i ciljevima estetike i nauku o moralu u valjada najuspjelijem odsjeku Etika i socijologija, u koji se organički smješta i — danas jamačno najaktualnije — poglavlje o Filozofiji povijesti i poglavlje budućnosti — Pedagogija. — Ne ćemo autora slijediti na svim njegovim putovima, kojima misli „empirijskim i strogo znanstvenim načinom", pa uz „povratak zdravome ljudskome razumu" da dodje na kraj pitanjima, koja muče taj razum od iskona ; samo ćemo ovdje zaprimjer razmotriti njegovo tumačenje estetskog užitka kao „neke vrsti" funkcione ugode t. j. kao veselja, „koje nastaje tako, što razne psihične funkcije dolaze do djelovanja". Da je estetski užitak vezan uz neke psihične funkcije, pa i one, koje pisac navodi, kao : osjetno opažanje, mišljenje, imaginacija, ćućenje, o tom ne može nitko sumnjati, ali jer opet nitko ne može sumnjati ni o tom, da ne može svako osjetno opažanje itd. biti izvorom estetskog užitka, to i pisac mora još neki specificum navesti, a u tom baš i leži bit pitanja. Što nam u tom obziru naš estetik pruža, kad odgovara n. pr. : „Elementarna estetska čuvstva nastaju . . . tako, da opažanja, koja doživljujemo, u godnim i dostatno intenzivnim načinom zadovoljavaju naše osjetne funkcione potrebe" ili „. . . . pobudjuju u godnost takovi predmeti, koji . . . potiču na izvodjenje u godnih i ritmički poredanih opipnih kretnja", to se može nazvati samo tautologijom, jer faktori poput onoga „dostatne intenzivnosti" i ritmičnosti ne idu u okvir Jerusalemovih funkcionih potreba. A baš u njima leži onaj formalni elemenat, koji nas je vrstan dovesti do nekih realnih odredjenja i subjektivnih i objektivnih uvjeta estetičnosti, dok je „estetska funkciona ugoda" jedna prazna riječ, kojom se ne može nijedan pojam estetike definirati. Jamačno odgovara i estetski užitak i umjetničko stvaranje nekoj funkcionoj potrebi, jer je svaki duševni dogodjaj akcija, funkcija, koju prati formalno čuvstvo ugode, ako odgovara potrebi, ali radi se o tom, da se u svakom slučaju, dakle i u ovom pitanju o jezgri estetskog doživljaja, ta potreba ima zapravo tek definirati. I ako je umjetnost igra s čuvstvima, pita se tek, kakva je to igra, koja joj je struktura. Jerusalem nije dakle prispio na kraj problemu, nego ga je praznim pojmom obišao, a slično nas i drugi Jerusalemovi pojmovi, kojima on pridaje važnost principâ (kao n. pr. pojam fundamentalne apercepcije, kojim potajice uvodi jedan jako prosti psihologistički idealizam, kojega se inače uopće odlučno odriče), izazivlju svojom prazninom, malenkošću na prigovarane.

Ako nas i stvarni odgovori Jerusalemovi samo rijetko mogu zadovoljiti i bez obzira na to, što su u glavnom samo (katkada i simpatični) kompromisi sa nazorima, štono ih je common sense već davno u svojim vrjednotama inventirao i još inventira, po čemu Jerusalem izlazi konzervativac, to moramo nada sve pohvaliti njegove radne metode, nove novcate metode izašle iz radionica recentne znanosti : genetička (evoluciona), biologijska sociologijska (značenje im je za pojedine filozofijske discipline pregledno reasumirano u Završnom razmatranju), kaošto je uopće uvijek — opet rasna oznaka ! — svemu pristupan, svjež, à jour (i u naznaci literature !), pa po tom izlazi simpatičan, savremen konzervativac.

Prema takovu autoru imao je i prevodilac tešku zadaću, pa je sa stvarnom opsežnošću morao spojiti i osobito jezično umještvo, da svim tim starim i novim mislima i slutnjama dade i stvarno i jezično ispravni korelat. Ako i u jednom i u drugom obziru prijevod i nije svagdje uspio, to su ipak slučajevi, koji traže odlučan prigovor, rijetki, a njegovu tvorcu ostaje hvala, da nam je u granicama mogućega hrvatskog filozofijskog izražavanja, koje još nije dozrelo do filozofijskoga stila, dao promišljen i čitak, mjestimice upravo lijep tekst, koji je ujedno rječita optužba nekojih novijih filozofijskih proizvoda u nas, koji ne zaslužuju nego ime nedonoščadi.

Tako je naš Uvod i stvarno i jezično vrstan da utječe na filozofijsko mišljenje i izricanje našega općinstva, pa mu želim, da se raširi, osobito da se raširi i u krugovima, koji su prvi zvani približiti se filozofiji i njom se oploditi — mislim u krugovima naših mladjih pobudâ i razvoja potrebitih zastupnika lijepe knjige. Već je Aristotel konstatirao, da je poezija — „filozofična".

DR. STJEPAN MATIČEVIĆ

UMJETNOST O RATU. (nv). Indijski matematičari zabavljali su se negda izmišljajući mističke, svete brojeve — s tako beskrajnim nizom ništica, da je broj, makar konačan, prestigao svaku mogućnost predočavanja. Čitav jedan ljudski život ne bi dostajao ni da se napiše; znak bio je jači od svake fantazije.

Nekako je tako i s ovim ratom, što ga proživljujemo. Dali smo mu ime „evropski" i „svjetski" rat, pratimo ga s geografskim kartama i s gomilom novina u ruci,

znamo sve njegove faze, nagadjamo sve njegove mogućnosti. Pa ipak — koliko od svega toga, što možemo da dohvatimo na temelju kratkih izreka iz izvještaja generalnih stožera, odgovara faktičnosti? Da li naša mašta može bar približno dogadjajima ispunti ono, što u realnosti stane u izreku „od Aillyja do Apremonta neprestane navale" itd.?

Ja ne govorim o različitom prikazivanju jednog te istog dogadjaja; sve kad bi izvještaji bili sasvim jednaki, to ne bi promijenilo činjenice, da svi mi ovaj rat promatramo i možemo promatrati samo kao šahovski problem. Sa zemljovidima u ruci mi smo slični onima, što rekonstruišu jednu igru šaha, koja se dogodila — recimo — izmedju Laskera i Capablance. Mi ponavljamo svaki njihov potez, znamo za sve faze igre, kadri smo pače i dokučiti napetost prije jednog odlučnog poteza; ali sve to nije i nikad ne će biti ona prava partija, sa svim peripetijama, sa drhtajima i uzrujavanjima jednog i drugog dionika. Mi smo izolirali poteze, ali ne možemo da vidimo, kako su se medju tim potezima vrzla i natjecala dva čovjeka.

Isto je tako i sa shemom svakog boja. Što li se sve ne krije iza suhih nekoliko redaka o jednoj ratnoj fazi! Znamo, da je ova ili ona fraza simbol za smrt tisuća života, mučimo se, da fizički dočaramo pred svoj duh sve te strahote, koje se zovu tutnjava topova, juriš itd. — ali fantazija nas ostavlja. Zovemo u pomoć ratne izvjestitelje: no oni redovno nisu vidjeli bitke — oni znaju tek ono, što je bilo prije ili poslije. Kušamo, da otkrijemo zagonetku tim, što čitamo pisma o pojedinim okršajima — hoćemo da postostručimo opisane dojmove, ne bismo li doznali, što je velika bitka, što je rat.

No sve je uzalud. Broj i faktičnost prestizava snagu fantazije. Tko da sebi predoči tutanj od tisuću topova kroz nekoliko ura? Tko da, sa zatvorenim očima, zahvati sliku od tisuće lješina? Za stratega mogu riječi: „armeja" i „grupa" u boju predočavati kakvu takvu realnost; za nas ostale nema mogućnosti, da sebi predstavimo makar samo uredno gibanje desetaka tisuća ljudi. A kako da nadjemo adekvatnu predodžbu za riječi o strmoglavom srtanju tih ogromnih masa, o tim valovima, koji se razlijevaju snagom olupe?

Badava nastojimo, da pomognemo sebi ispuniti tu prazninu. Slabo će nam što kazati i oni, koji su bili „ondje". Pitajmo ih: opazit ćemo njihov bludeći pogled, kojim — tamo negdje iza svih naših kavanskih stolova i društvenih razgovora — traže izražaj za ono, što su proživjeli. „Veličajno je", „strahovito", „nepojmljivo" — sami se adjektivi ogromnosti gomilaju u riječima ratnika, što se vratiše. Ali ti adjektivi kazuju nam tek, da je i njih zateklo to, što je preogromno i neshvatljivo, oni nam otkrivaju slabim riječima jedva svoj opći dojam. Onu sliku, što su ju sami vidjeli, ne mogu da nam dozovu pred oči, ona je očito raznoličnija, bujnije, naglija i veća od riječi. Htjeli bismo odgonetnuti, što je zapravo ta sila, koja je tako izmijenila naše prijatelja, da iza bitke drugačije sude o ljudima, o razbibrigama, o krvi — i gle! ta sila, taj doživljaj ostaje tajnom. Nikakvo skupljanje sitnica ne može da se složi u intuiciju, koja bi na nas djelovala snagom otkrivenja.

A ipak je to sve samo rat, onaj rat, o kojem u školi znamo od svoje osme ili devete godine — rat, što smo ga po godinama i brojevima vojskovodja zapamtili kroz sva stoljeća ljudskog roda, rat, što nas danas svaki čas susreće u svim izlozima i svim razgovorima. Zar je taj doživljaj rata zbilja nešto tako strano ili ogromno, da faktičnost njegova pobjedjuje svaku mogućnost predodžbe, da je jača od dohvata riječi i mašte?

Poznamo svu tehniku tih borba na tisuću kilometara. Već djeca znadu danas, kako se razprštavaju granate, kako se torpediraju parobrodi. Načitali smo se do sita bezbroj opisa o bojnom polju bez ljudi, o jarcima i opkopima, o tvrdjavama i mostovima. Redanje činjenica i poznavanje tehničkih sredstava ne može da nam stvori intuiciju rata — gdje da ju tražimo s nadom, da ćemo ju naći? Što bi moglo tim shemama, koje nam ne kazuju ništa, dati život i pokret — učiniti ih onim vrzinim kolom, po kojem je bitka bitkom, a rat ratom?

Lako je doći na misao, da bi umjetnost mogla imati taj zadatak i tu moć. Ona, kojoj je orudje samo fantazija, možda će potenciranjem uspjeti, da i nas, što nismo bili „ondje", zavrti u to kolo i poda nam senzaciju, za koju je preslabo sve, što do sada doznasmo?

Možda. No jasno je, da će kod toga posla teško što pomoći ona umjetnost o ratu, kojoj zahvaljujemo mnogu pomoć kod memoriranja ratnih dogadjaja historije. Budući „Laokoon" odredit će za slikarstvo još jednu granicu, koje slika ne može prekoračiti, naprosto zato, jer se na komadu platna ne dadu osim u simbolu predočiti nikakve d a n a š n j e ratne akcije. Dok znamo, da topovi pucaju na kilometre daleko, a ratne se ladje u bici ni ne vide prostim okom — kako da primimo sliku o bici kopnenoj ili pomorskoj? Napoleonovi slikari ufali su se na jednom jedinom crtežu narisati bitku kod Jene i Auerstädta; pokušajmo sebi predočiti razmjer slike, koji bi trebala imati na pr. prva bitka kod Lavova, da nam bude jasnom sva nedostatnost sredstava umjetnosti likovne. Kad bismo htjeli iluziju bar donjekle zadržati, morali bismo se uteći onim ogromnim platnima, na kojima se kao na poznatoj „kolosalnoj" slici bitke kod St. Privata, vidi jedna faza boja; platno je rastegnuto u okrug, u šatoru, a pred tom stotinom četvornih metara stoji grmlje, komadi obuće i oružja — sve to proračunano za panoramski dojam. Već Menzel bio je prisiljen, da se uteče drugom sredstvu; videći dobro, kako bi bio smiješan moderni slikar, koji bi po uzoru Tintorettovu htio predočiti opsadu Zadra, on se utiče epizodi. Slikar moći će uvijek tek simbolički prikazati rat — u skicama, u dijelovima, u epizodi. Svako nastojanje, da ogromnosti bitke doskoči ogromnošću platna, bit će neumjetničko, razorit će iluziju. Imamo slika pomorske bitke kod Trafalgara ili kod Visa; u doba mornaričkih topova od 36 cm. sam pokušaj, predočiti bitku na pr. kod Cušime, bio bi anakronizmom. Pred sto godina, dok

su se topnici protivničkih armada mogli vidjeti prostim okom, slikar se je mogao usuditi, da na platnu fiksira jednu fazu bitke ; danas je njegovo umjetničko polje mnogo uže. Opaziti je to lako i na svim crtežima t. zv. ratnih slikara, što ih donose u ovo vrijeme ilustriran časopisi ; oni se, ne samo radi toga, što drugo nijesu vidjeli, nego za to, jer se kistom i olovkom drugo ni ne da predočiti,ograničuju na epizode u fronti i iza fronte — i jedino tim djeluju. Mrtav konj na praznoj poljani lakše će umjetnički djelovati, nego sve gomilanje jurišajućih točaka ; epizoda i genre zamjenjuju već sada ono, što se je negda zvalo slikanjem rata. To je finim umjetničkim taktom osobito pogodio Vereščagin u poznatom svom ciklusu o Napoleonovoj vojni god. 1812. „Požar Moskve" zove se slika, a vidiš na njoj tek imperatora sa par maršala ; oči su careve upravljene, iza jedne goruće ruševine, u nevidljivo more plamena. — Napoleon po snježnoj cesti muče koraca na čelu razbitih četa — eto slike o Berezini.

Još su siromašnija sredstva pozornice. Šekspir je na svojih par dasaka u jedan mah poredao ne jednu, nego dvije vojske ; njegovi vojskovodje prepiru se prije bitke na tri koraka daljine. Ni Schiller još nije osjećao, koliko se iluzije traži od nas, da na pozornici pod nekoliko kopljanika mislimo vojsku. Ibsen je u historijskim dramama već mnogo oprezniji, — a današnji dramatičar, imajući posla s ratom, ne će sigurno ni iz daleka pomisliti, da na pozornici prikaže bitku. Od dvih ideja historije, ideje heroja i ideje mase, pozornica će se uvijek morati držati one prve ; rat će se samo smjeti osjećati iza kulisa. Epizoda i simbol tu su pogotovo jedino sredstvo; mi ćemo moći s iluzijom gledati bolnicu, garište, možda i predstražu — ali bitke već zato, jer je ni svi Reinhardti u svim cirkusima ne će moći da insceniŝu s trunom vjerojatnosti.

Glazba nije (ma što govorio i radio R. Strauss) umjetnost imitacije i zato nije o njoj ovdje mjesto govoriti. Čajkovskij je nekad napisao simfoničku sliku i pitao prijatelje, što drže, da je htio prikazati? Jedan je kazao buru na moru, drugi bitku ; — u zbilji Čajkovskoga je djelo trebalo u zvucima predočiti smrtnu borbu jednog na smrt osudjenog uznika !

Ostat će dakle samo umjetnost riječi. Roman, epos savremenosti, bit će pozvan, da ovjekovječi ovaj rat. Što će biti sadržaj toga romana, koji će ogromnošću svoga sujeta daleko za sobom ostaviti sve pokušaje pjesništva, od Homera do Ariosta i još dalje?

Gdje smo danas od onih sretnih vremena, kad su pjesma i epos sukobe vojske mogli opjevati u sukobima protagonista ! (Dvoboji u Homeru, u narodnoj pjesmi, kod Gundulića). Romanopisac, koji hoće da pjeva o ratu, treba da danas pozna rat tako, te se vrlo može približiti historičaru. Tolstoj, opisujući Napoleonovu vojnu, na čas sasvim ostavlja umjetnost, pa riše planove, da razjasni Borodinsku bitku. Flaubert, crtajući jedno divljačko gotovo predhistorijsko vrijeme, ima (Salambo) pomoć u tom, što ljudi njegovi nisu ljudi našega vremena. Sasvim drugačije gledaju na rat savremeni ljudi. A tu je značajno, da se ogromnost sujeta raspada opet u same epizode. Stendhal (opisujući Waterloo), i sam vojnik i pratilac Napoleonov, vjerno riše doživljaje svoga junaka Marchesina del Gondo, — vodi ga po bojnom polju, približava i caru i momčadi, a rezultat ? Marchesino del Gondo na svršetku toga najhistoričkijeg dana i najveće bitke ni ne sluti, što je doživio — već tu javlja se „prazno bojno polje", pojedinac ne može doživiti senzaciju bitke. Još je jasnije ista misao provedena kod Tolstoja. Knez Andrej kod Braunaua „traži svoj Toulon", prati svaku pojedinost — i na kraj kraja nije vidio ništa, tek mu se čini, da je bitku odlučio jedan siromašni, polu-pijani topnički časnik. Sintezu bitke drži Tolstoj nemogućom za samoga vojskovodju, — a za onoga, tko u njoj sudjeluje, to je tek rpa sasvim sitnih doživljaja, koji nisu u nikakvom razmjeru s historijskom važnošću uspjeha ili neuspjeha. Ni Zola, snažni simboličar, koji poput V. Hugoa znade udahnuti dušu mrtvim stvarima i oživiti kolodvor, tržnicu, tvornicu, nije mogao da sintetički zahvati vojnu. Sedan je kod njega tek skup nesuvislih epizoda, iz kojih kao zaključni akord zvoni tek ruk topova, što ih ne može da sluša Napoleon III. Svagdje ista pojava : sujet je jako raznolik, da se ne da pregledati, nit sinteze puca, dok hoće da ga sveže.

Bit će tako možda i u romanu, kojim će umjetnost oploditi ovaj rat, što ga proživljujemo. Bit će možda i u većem stupnju. Ali veliki umjetnik morat će u ovom furioznom vrtlogu ipak naći nešto, što je bitno i novo. P s i h o l o g i j u m a s e poznamo kao dio znanosti i trebat će da ju upoznamo i kao komad umjetnosti. Trebat će doći umjetnik, koji će imati snage, da nam prikaže, kako se sve te ljudske kapi slijevaju u val, što se zova vojska, kako ta nova i nepoznata duša, sastavljena od tisuću poznatih, hrli naprijed. Treba da doznamo, što se u čovjeku dogadja onda, kad se na poklik trublje stotinu volja podvrgne jednoj i kad čovjek, koji je „ondje", postaje drugim. Još nemamo umjetničkog izražaja za to, kako se čovjek mijenja u tom času, kako od vojnika postaje armeja. Novi čovjek — čovjek usred bitke — čeka tek, da ga netko otkrije. To će možda biti smisao još nenapisane epopeje o ratu, roman, koji nam možda ne će podati sinteze tehnike rata, ali će podati sintezu ljudi, što biju bitke. Umjetnost čeka „Germinal" ovoga rata, koji ga je dostojan svojim strahotama.

— — PA DO: — „UBIJ !" — (G l e d a n j e u s e b e). Dosta sam dugo vrijeme u garnizonu, daleko od bojišta. Jednoga sam dana bio kod neke vježbe pješaštva i topništva, pa kada su topovi intonirali boj, a granate od raketa udarahu po zemlji i vukao se je bijeli dim, tada sam se počeo tresti po čitavome tijelu kao životinja, koja je nešto okusila i speti to ponovno, pa bi još. Nisam sam sebe razumio. Izvirio sam iz zakloništa i slušao sam sa naćuljenim ušima kako štropoću i štekću puške iz jama. Znao sam samo, da čujem kao iz daleka melodiju neke strašne, grozne, velike i nepojmljive glazbe.

Ali znao sam u tom času, da ne bih ubio. Držao sam

opet, da to znam. I kad sada pomislim, da sam prije rata isto mislio, moram da se nasmijem. Čovjek je uvijek jak, kada se ne treba boriti sa sobom i o sebe. Kada su napasti daleko, bezgrješni su i neporočni ljudi. Pa ako je i ne znam kako jaka svijest i prosudjivanje u nekoga, nakon duljeg opiranja protivnim elementima smalakše sve to i čovjek je samo čovjek, onaj mali čovjek, što znade, da bi ga trn ub'o, kada bi stao na nj.

Ulazi se u sve. U sve se udje i onda može da se podigne ruka na bližnjega. U svemu se snadje bilo brzo bilo polagano i napokon se znade i ubijati.

Pa ma da i mnoge mirne časove noći proboravim na onim dugim zagrebačkim ulicama, što vode od istoka prema zapadu, ipak ne mogu da dodjem do jasnoće kako je to moglo biti. Preostaju mi samo neki zapisci, koje sam pisao sred boja, kada su se mnogi skutrili, i onda, kad već dodjem sa zapadnog kraja ulice sasvim na istočni, gdje miriši po dalekom putu, po odlasku, po bijegu, tada se brzo vraćam kući da pogledam u ta pisma i da nadjem, što hoću da spoznam.

Nikada nisam našao tumač svoga preobraženja. Nikada se nisam razumio i uvijek mislim, da nisam zabilježio ono, što je trebalo. Tako eto ne vjerujem više samome sebi, i donosim to pred vas, pa vas molim, da me pogledate pa da mi kažete, da li se vidi, kako je moglo biti, da sam viknuo: — „Ubij!"

Isp četka rata bio sam kod vojske, koja se je tukla sa srpskom vojskom kod Šapca.

Ranim jutrom 16. kolovoza 1914. stale su se kretati čete. Ne ću da ovdje pripovijedam o vojničkim stvarima jer bit će to drugdje već kazano, ali hoću da kažem, da smo se povlačili kroz ograde i plotove sve do tamo ispred Šapca kod Majura. Tu je bio prvi čovjek, kojega sam vidio, a koji je bio odanle od one zemlje i iz onoga kraja. Poslije sam vidio i vojnike i svega, ali prvi i najjači mi je spomen ostavio ovaj iz Majura, a ja sam napisao u svoju bilježnicu:

„— 16. kolovoza 1914. — Šabac".

Ratna i sumorna bila je noć, koja me je vodila po prokislim srpskim poljanama bogate Mačve. Sred kiše i blata počinusmo, a zorom je kretala četa naprijed.

Stupao sam na čelu duge kolone i zapeh — prviput što vidjeh!

Bila je razorena kuća. Na drumu krava, u jarku tele. — A tamo na mojemu putu ispružio se je čovjek.

Ah! čovječja pravdo!

Isječeno je tvoje čelo i blijeda su tvoja usta. Samo tvoje me oko gleda i kao da me opominje. Jer uzdignuta je tvoja ruka i zgrčene su tvoje pesti, a pogled je strašan.

Ti ležiš nasred druma i zakrčio si put!

Dalje! Jer teško je gledati tvoju krv. —"

Znate, da je od svega, što sam vidio, ostajalo u mojim snima tek ono, što se je ticalo mene. Čudan je svijet. Tamo, gdje se radi u jednome času o životu i smrti, tamo se opazi kako je čovjek sebičan i nije nikakovo čudo, ako se prije bitke i za boja opazi, da mnogi čovjek tako jako živi radi samoga sebe, da mu je žestoka muka, opazi li, da ima još netko, tko za sebe živi. I to sam u boju motrio, a da nisam mislio na sebe i na ubojstvo, jer kako rekoh, ja sam se za čudo polagano uživljavao, ali glavno, da sam se ipak uživio i kriknuo ono, što ne mogu da pojmim, kako je došlo do toga. Tek nakon prve bitke, gdje sam vidio i krvi i mesa i svega, što ne ću da dozivam u pamet, tada sam opet zapisao:

„— 18. VIII.

Nije retrospektivno gledanje, nije akomodacija ili asimilacijoni oportunizam, nego je duboko ćućenje moje.

— vidio sam propadanje. Teško mi je bilo u srži srdžbe ljudske, gdje pravednost i vječni savršeni mir nema ni za petu svoju mjesta. Strepim do bojazni, kako ću živjeti medju onima, u kojih znadem toliko zvjerske strasti, što je prikrivena silom-kulturom! Drhtnem, kada pomislim, da bih ipak mogao za čas nestati odavde i prepustiti ovome svijetu osamljeno one, koje ljubim, a koji ne znadu, što je svijet. — No, samoodržanje forme ove moje materije ustobočuje se protiv kidanja veza.

Zapravo je svejedno, da li oni bez mene ili sa mnom propanu. —"

Oprostite mi, što sam ovdje ovako opoganio taj lijepi svijet, ali onda nisam šetao zagrebačkim ulicama i nisam prisluškivao glasu djevice, što titra kao ona ploča od zlata, kada se dirne u nju, već sam bio sred borbe u borbi sa samim sobom i izgleda, da sam već zapazio pogibao, da bih mogao skiknuti, pa sam se već mirio samim sobom.

Ipak sam još revoltirao, još se nisam dao, ali tako oportuno kao djevica svome zaručniku, tako. Bio sam već u pandžama svoje vlastite zvijeri, koja je proždirala moga čovjeka u meni. Još sam se nekoga dana bunio, kada sam vidio ratni sud, a nisam bio vičan na takovo što. Od jada sam pisao:

„20. kolovoza 1914. — Šabac.

Razoriše dvorove od mržnje. Donose veliku riječ: mi tražimo pravednost! — i ne pitaju da li će je moći prepoznati. Jer čini se, da pravednost odbjegava one, koji nisu u stanju, da je slijede.

Moram živjeti medju ovima, što robe i pale. Moram gledati njihove ruke, kada podignu mač i prolome lubanju starca, kojega nisu zahvatili metci, kada ih je mirno sačekavao. I moram, da sa posmjehom prikrijem svoj bol.

A mogao bih da polomim sve veze i kriknem medju osudjenom ruljom: — Pucajte!

No — ne ću, da se i onda moram da smijem, jer ne bih ništa učinio korisna — Ta oni bi zaista pucali."

Tako sam vičući ulazio u odaje, gdje sam se dao krstiti, da slava bude veća. Sada vidim, kako se čovjek priučava na hladnu kupelj. Ovdje sam još jednostrano gledao samo jednoga krivca na ljudstvu i nisam se obarao na drugoga. A što je činio jedan, činio je isto tako i drugi i nije bio ni za mrvu bolji.

Nekako sam dospio u sobu, razvaljenu i opustošenu, po svemu našao sam ime njezina vlastnika. Bila je to gospodjica Dunjićeva, ako se ne varam. Nikada je vidio, nikada za nju čuo i još je ni danas ne znam, a ipak sam otvorio njen spomenar i upisao.

— „Kada gori dom nekrivoga, tada žeže oganj misao i mozag onih, koji su morali gledati taj palež. A mnogoput ima takovih mnogo i tužna se utjeha sami sebi. Šabac, 20. VIII. 1914. —"

Tada sam promišljavao nad ispisanom stranicom i istrgao sam list, jer dolazili su poslije mene oni, koji bi to bez mene učinili. Tražio sam oduška. Tražio sam, da si razjasnim, kako je sve to i sumnjao sam u sve, nikome nisam vjerovao. Nisam jednostavno mogao da razumijem svoj dosadanji život, ni svoj odgoj, ni svoju majku, ni učitelje, ni ispovjednika, ni sudiju, ni pravednika, ni — nikoga, jer uvidio sam, da je sve uvjetno, da nema ništa neoborivo i Bog imade sa vrlo podmitljivom četom posla, dok vojuje protiv Vraga. Dok je mir viče: — „Ne ubij!" — Kada treba, ili bolje, kada se hoće, onda se može i protivno prohtjeti, pa i vikati i činiti.

Pa ipak je prolazilo mnogo vrijeme, gdje nisam ništa imao da spomenem. Već izgleda, da sam se donekle priučio načinu takovoga rabotanja svojemu Ja i njegovome želucu, pa sam postao sentimentalan i stao sam katkad da uzdišem. Tako sam jednoga dana uvidio, da na svijetu nema ljepote, dogod se mora da zapovijeda. Naime mislio sam, da se sili ljude na ono, što ne rade od potrebe svoje i na što ih ne goni njihovo htjenje. Zauzeo sam se za masu protiv vodstva, a nisam u taj čas pomislio da i masa katkada vodi i biva vodstvo.

A onda sam bio na čistu sa zaslugama:

— „26. IX. Gučevo.

Što govore mnogi o značaju, kada ne znadu, da se značajevi mjere po interesima onih, koji ih prosudjuju? !

Što govore ljudi o dobru i zlu, i blebeću, da su mnogo vidjeli i čuli? !—"

— da onda nastavim:

— „28. IX. Gučevo-planina.

Užas smrti diže se sa jakošću sjećanja. Impulzivnije je sjećanje na ugodne časove. Neustrašivost jača se sa ograničenošću pogleda na prošlost i budućnost.

Sve drugo, gospodo, nije ništa nego ludilo, ekstaza, i nemojte kititi moje prsi za ludačke čine! — "

Tu sam bio u bici, gdje je udario šrapnel nad mojom glavom i oko mene mnoge ranio, a ja, na kojega je došla sredina i šiljak taneta do nogu, ja sam ostao čitav. Onda su ljudi uzrujano gledali onamo, otkuda je došlo tane, koje nije gledalo, kuda ide, i u njihovim sam očima vidio upravo pohotu, da smrve sav brijeg i dô do onoga tamo, koji je to amo poslao, pa da i njega zdrobe, satru. Na licu jednoga moga druga, poručnika, vidio sam srdžbu i strašan bijes. Stao je kopati jamu, da se ukopa i da se ne makne s mjesta, dogod ne dodje čas, da poleti onamo i da se obori na onoga tamo.

Tada je došla granata i zabila se je upravo kroz sred tijela ležećega poručnika, a onda sam stao od ljutine drhtati i ja. Stao sam tražiti put, i dok ga nisam našao, nisam mirovao. Otkrio sam onoga preko, pokazao ga onome, koji je mogao i on je zaista gadjao. Što je učinio kako mu je uspjelo, nisam mogao da vidim, ali raštrkala se je kolona, na koju je pucao. Onda smo svi zajedno osjećali neko zadovoljstvo, da ni drugome nije bilo bolje.

Nakon te bitke, gdje je bilo osim spomenutoga još i drugih zgoda, opet sam se uvlačio u sebe, prekoravao sam sebe i sav svijet, ali sa isprikom:

— „1. listopada 1914. Gučevo planina.

Od pradoba ostade nam vjerno zemlja i magla. Jedna nas prati, da joj ne izbjegnemo, jer smo od nje, a druga nas prati, da ne vidimo jasno, kada pred prvom bježimo.—"

Začeo sam sebe i svoju spoljašnost kao i okolinu da da motrim i u tome sam se izgubio. Vidio sam, vrlo daleko od svoga prije i u ovo sam negdje vrijeme pisao svojima kod kuće:

— — — „A da me vidite! Smijali bi se — imadem bradu. Obučen sam teško i izgledam kao Eskim.

Mnogo imadem posla, ali sve svršavam u isti čas, jer je posao takav. — —

— — Ja sam visoko gore, a oko mene je sve uvenulo i požutjelo lišće spalo je sa vlažnoga granja.

Klik željeznih pozdrava ne zbunjuje me u miru, tek želio bih katkada, da čujem svoj glas, da pjevam, ali glasovira nema i vikati ne smijem, a drukčije ne znam. — —"

A u svoju bilježnicu upisah:

„6. listopada 1914. — Gučevo-planina.

Sopstveno moje opažanje o meni jest, da je moja sposobnost sjećanja počela silno da popušta.—"

Sada, retrospektivno, vidim kolika je predestinacija legla u ove riječi za ono konačno posvemašnje preobraženje. Već sam prije spomenuo, da se mora sve spominjanje ubiti, ako se hoće biti hrabrim.

Ovdje je to činilo vrijeme i položaj. Pa da situacije ne stvaraju ljude! Evo — pomirio sam se posve sa svim, što me je okruživalo. Što više — stao sam crtati pejsaže i poglede na bojište i dijelove bojišta. Grozota je dobila oblik u mojim očima i ja sam je tako zavolio, da sam je htio zadržati u uspomeni, pa sam je stao hvatati u slike. Kako sam znao i mogao. Kao onaj, koji bi htio da začne drugi život, vrludao sam, ali i opet kako i kuda se je moglo, a tražio sam izlaz iz ovoga svega k nečemu novome, ljepšemu. Kao Mefisto bojnoga polja hvatao sam sve noćne uzdahe svojih ratnih drugova, ne bih li našao opravdanje, ne bih li našao tumač onoga, što se je zbivalo. Bit će da sam stao mrziti sve što je živo bilo oko mene i što je moglo da misli, jer volio sam noći, kada sam mogao usnuti i ne gledati oko sebe. Znadem vrlo dobro, da sam te jeseni ostao, a da nisam progovorio ni s kojom ženom i vidio sam, da nije dovoljno čovjeku samo jedan tvrdi muškarački svijet. Da, zaboravi se na sve, na sve, ali jednoga dana probudi se ipak čežnja za nečim, što ne bi uvijek bilo tako oporo i tako tvrdo. Žena sigurno ne bi mogla da izdrži tako dugo u borbi, jer ne bi mogla tako dugo mrziti. Za diplomate bila bi takova vojska zla, jer bi jednoga dana izvan njihovog računa pala protivniku u naručaj, da se isplače i da opere suzama sav spomen na okrutnosti. U takovim sam časovima bio mnogoput sretan, što žene radjaju, jer one su ostale kod kuće i odgajat će bolju djecu od nas. Još mi je ta nada bila u ljudstvu, a inače sam ljubio sve, što je bilo nijemo i dopustilo je, da u nj ulažem svoje misli i osjećaje. Tako sam rekao o prirodi:

„8. X. 1914.

Snijeg je pokrio bijelom svojom vunom lišće, što se naispod zeleni. Sva je okolina punija, bliža, mnogo bliža. Iskrenom mi se čini ta priroda, jer pokazuje svoju studen i svoj hlad, akopprijeti i mrzi. I zato mi je tako bliza, tako draga. —"

A onda:

„30. listopada 1914. — Gučevo-planina.

Zaista je lišće posvuda sklonulo glavu na mokrome tlu i ne mari više za visine.

Nikada nisam tako jako osjećao, da je zvjerstvo u ljudima tako staro, ali sada ćutim. I glupa je jednoličnost ljudske umišljenosti, da su bolji nego što jesu, dok još i ne znaju, što je dobro, a što zlo.—"

U svom brigovanju, da nadjem nove vrijednosti za tadanji život, jer asimilacija me je sasvim obuzela, izgubio sam sama sebe i nisam mogao više superiorno da promatram stvari oko sebe, jer zapravo nisam se više snalazio i nisam znao, gdje sam. Pa to i jest najglavnije, ako se hoće nekoga zavesti, da ga se smuti i dezorijentira. Opažao sam primjerice, da imade takovih ljudi, koji su prema drugima vrlo uljudni, jer ih mrze, samo da mogu jednoga dana biti prama njima strašno neuljudni sve u mislima, da su svojom prvašnjom uljudnošću unaprijed za sve opravdani. Tako sam očito počeo stvarati moral i na drugima sam krojio sud gubeći sebe iz vida.

Potpuni dokaz, da sam se bavio više drugima nego samim sobom, neka je to, što nisam zapisivao više ništa o sebi nego sve o drugima. Zabavljale su me sitnice. Ja sam se njima sigrao. Postao sam dijete rata, dijete bojišta, učenik boja, poklonik osvete, mržnje i borbe. A o drugima sam pisao:

„1. studenoga 1914. — Gučevo-planina.

Čovjek, koji je prav, može da se brani protiv ljudi, koji su nedosljedno sad intimni, sada službeni i nepristupačni, jedino tako, da je sam dosljedno nepristupačan i dobar.

Jer jao onome, koji je pružio u času intimne pristupivosti štap svoj nedosljednome čovjeku da se podupre! Ta ovaj će ga jednom, poznajući njegovo tijelo, pogoditi u najnježnije mjesto, ako se raspali zato, što mora nositi štap. Tko znade, da li je nekome ugodno, ako mora uvijek nositi kijaču zato, da se jednom s njom podupre? Pusti, neka se sagne i podupre rukama; ti nosiš svoj štap za sebe! —"

Iz ovakovoga raščičkavanja samoga sebe i potpunog nesnalaženja trgnu'o me je pripremanje za provalu preko Gučevo-planine, gdje smo već skoro dva mjeseca proboravili. Grčeviti i grozničavi rad zaokupio je sve mišiče i svaku organičnu vlat u čovjeku, a skrb i briga, da se uspije, bile su sanje ono malo noći, što je još bilo izmedju sada i pobjede. Samo još pečalno-satirička misao i autopersiflaža bile su družice humora na planini. Tako je nekoga dana prije velike bitke služio svećenik misu u bojnoj liniji, a ja sam zapisao:

— „2. studenoga 1914. — Gučevo-planina.

Vidio sam svećenika, vojnika Kristove vojske, što je govorio vojnicima careve vojske i bodrio ih je.

U času njegove pričesti nadošla mi je slika poljačkoga slikara, gdje je Krist sašao nad bojno polje medju leševe i strvine, pa je zavapio: — Braćo, ljubite se medju sobom! — — — —"

A onda se je spremio strašan boj i ne znam zašto sam toga dana, 4. studenoga, zapisao: — „Zašto nije na tom svijetu dano, da se može uništiti glupost, kada je se vidi? ! —"

Mi smo zaista i pobijedili. Prelomili smo liniju protivničku na Gučevu (Crni vrh) i napisali smo datum sa zlatnim pismenima u vojničku povijest. Protivnik je uzmaknuo, ali ja još nisam kriknuo onaj krik, do kojega sam ipak došao. Onaj, koji padne u strast i prepusti se odmah njoj, ne zna da je u strasti i ne trpi od te svijesti, ali onaj, koji joj se polagano podaje i ne može drugačije, onaj zna, što su strasti!.

Još je bila noć, kada smo krenuli dalje, da prodremo sasvim u tudju zemlju, a te sam noći negdje ni sam ne znam gdje i kako napisao:

— „5. studenoga 1914.

Mnogo mrtvih imade oko mene, a ja ležim i hoću da spavam. —"

Samo znadem, da sam sa svojim zapovjednikom prošao kraj čovjeka, u kojem je hripala krv i on ga je spremio na sigurno. Onda smo nas dva dugo razgovarali. Sjećam se, bilo je o sasvim društvenim stvarima još negdje o nekome prije rata. Ležali smo na nekom proplanku. Magla i kiša oklizavala se po licu, boj je zatomio i gusti mrak se je tiskao na zemlju, a mi smo razgovarali kao u kakovoj kavani, gdje smo se slučajno sreli.

Sada ili bolje, sljedećih sam dana osjećao neku starost, preživjelost, neku sigurnost u svom zanatu i bio je ponos u mojim riječima, kada sam mogao govoriti o uspjehu ove ili one akcije prema našim zamislima.

Mnogo je dana prošlo u ovakovom pobjedničkome kročenju i životu u svojim uspjesima, kada se nekim čudnim načinom nekoga dana, gdje smo dospjeli do sela sa starcima, ženama i djecom i kada sam vidio neku scenu kako je starac pokazivao djeci našeg paloga vojnika, da ga dobro vide, onda sam opet zabilježio:

„14. XI. Na Kolubari.

Ja idem pred kolonom i gledam da odmaknem naprijed, jer bojim se, da ne vidi moje suze onaj, koga vodim kroz nesretni kraj, što ga ostavlja pusta vojska nama, koji ne čujemo vapaj i plač nad krvlju poginulih sinova te zemlje; koji ne osjećamo boli zemlje, po kojoj gazimo i sadimo gvoznene stope. —"

Ali onda sam se opet stopio sa svojim radom i nakon nekih dvanaest bojeva pisao sam pismo kući, koje sam sada našao, a glasi:

— „19. XI. 1914.

Mili moji!

Nakon dugih hodova i mnogih bojeva pobjedonosne vojske odašiljem Vam mnogo pozdrava želeći, da Vas nadju zdravo. Živ sam i zdrav.

Postao sam natporučnik izvan reda za odlikovanje.

Mnogo pozdrava svima. Vaš —"

A onda smo pobjedonosno kročili dalje.

Tko da opiše sve te ljute okršaje i bojeve, koje sam prošao, ali koji još uvijek nijesu donijeli moje potpuno preobraženje u svijesti. I opet kažem, da je neizmjerna bol polagano ulaženje u strasti. Ovdje bih morao ponoviti sve anale, koji se mogu čitati u povijesti, kada bih htio da opišem svoj put do zadnje mete. Ali nije nužno, kada je samo posljednji čas bio važan i znamenit.

Nakon trodnevnih užasnih borba popela se je moja četa na Gaj-visinu s one strane Ljiga. Takovo drhtanje živaca nisam ni u koga prije vidio, kao onomad u sebe i u svih, što su bili oko mene. U amfiteatralnome prostoru, u nekoj božjoj uvali borila se je moja četa. Od naprijed puške, od naprijed topovi, sa lijeve i sa desne strane granate i šrapneli, a onda najzad i odostrag s desna topovi. Uda poleglih ljudi drhtnula su kod svakoga udarca kao žabji krakovi od električne struje na kakovoj djelatini. Kao prašak za bubnjanja na napetoj magarećoj koži.

To titranje smrti nad stotinama ljudskih života učinilo mi se je kao okrutno režanje perverznog sadiste nad nemoćnom, neiskusnom djevicom. I još mi se danas tako čini, jer gledam u ono padanje i žrtvovanje mnogih kao na neki dogodjaj, neki učin u promjeni forme one skupljene materije na stanovitome mjestu. Zato personificiram ono umiranje u Smrt. Tako sam gledao i u ono vrijeme na sve padanje, kada sam već dosta padanja vidio, i onda sam zamrzio ono, što se naziva Smrt. Mrzio sam to potpunim svojim bićem, kako je i ono prijetilo i sa svakim časom vrebalo, da mi otme moć života — istom takovom gordosti, isto tako strašno. Upravo sam vrebao na zgode, gdje bih mogao koga oteti iz pandža pogibije, neodoljive i grozne. Pa napokon nije ni čudo, da sam u ovakovome zverkanju morao nadoći i na zgodu. Bio sam uvijek tamo, gdje su zgode nicale i rasle. Zaboravio sam posve na ono otprije kako je prolazio život i nisam mario za sadanje bivstvovanje njegovo u mene, jer sam bio odviše zaokupljen snagom borbe i trzavicom nadvladavanja. I u tome sam vremenu zapazio u neki čas kako ljudi rastepenih bataljuna sile nazad, da u bijegu nadju svoj spas. To sam vidio u onih ljudi, koji su triput jurišali na utvrde protivnika, koji je zaposjeo Gaj-visinu. Odviše časnika bilo je ranjeno i palo ih je, tako da tamo nije bilo nijednoga. Vidio sam gdje se nalazi brigada i kako se protivnik gura ovamo, da satre i ove, što bježe, i onu brigadu, pa sve. Sada sam spoznao o čemu se radi. Upravo sam nadošao. Pali ležali su po bojištu i hladno su otegnuli sve svoje mišice kao da se ne brinu ni za koga. Zamislih puno bojište takovih i stegnu me bol i jad, ogorčenost radi onog silnoga učinka, što se zove Smrt.

Ovi raštrkani ljudi bježećih bataljuna morali su da zapanu u prostor ekrazitnih granata, koje su precizno udarale na sva najodabranija mjesta. Tamo bi zaglavili, što nisu učinili na visini. A onda bi bio protivnik udario na čete, što su bezazleno stajale u kotlini pod brdom, koje je bilo u njegovim rukama. To sam zapazio i — poletim medju raštrkane: Stoj! Stoj! — U jarugu! U jarugu! — vikao sam i mnogo drugih krikova i dovika, dok nisam strpao dosta njih u jarugu pod brdom, da odanle svrstanim redom srnem na visinu. — Zašto da se ovi ne žrtvuju za one, kojih je bilo više na okupu, a koji nisu ni slutili u kakovoj pogibelji lebde? — tako sam nekako pomislio i nisam prosudio cijeli svoj odnos prema tim ljudima, kao što nisam promislio u kakovome odnosu stoje sve moguće njihove žrtve prema onim tisućama bezazlenih. Jer da sam imao kada razmišljavati o tome, kako dolaze ovi preda mnom i oko mene do toga, da se žrtvuju za one, koji se sami ne štite i nisu na oprezu i svojoj straži, onda ne bih moguće sve to udesio tako, kako sam bio učinio, nego bih moguće opomenuo one tamo da se čuvaju, a ove bih pustio da se za sebe poskrbe. No to i jest upravo ono u stvari, da sam ja čas prije stajao u takovome križanju taneta, što su iz neposredne blizine jurila na me, a napokon i granate i šrapnele ne samo protivničke nego i vlastite, jer je u taj par vlastita artilerija vidjela, da ovi spomenuti bataljuni uzmiču, pa je htjela sa kraćim gadjanjem da zaustavi progonitelja, a nije vidjela nas, koji smo još bili na svojoj straži, na poprištu Tako sam morao uz druge da se u tome plesu taneta uspravim, ne bi li vlastito topništvo vidjelo naše odijelo, pa prestalo da gadja.

U ovakovoj zbrci i metežu, gdje momenat obuzimlje čitavu svijest i sve biće u najužem ukrugu, gdje nema velikih i dalekih pogleda, jer nemaju časa da daleko stižu, gdje je jedan hip odlučan za milijune nadolazećih hipova, tamo nema drugoga odlučivanja, nego što je jakost intuicije, koja donese sa sobom toliko jednostranih pričina, da nema obrazlaganja i prosudjivanja u tančine, jer svaki otpor pada pred ovakovom silnom najezdom časovitog prividja.

U takovim časovima, gdje se još k tome mnogi pogledi upiru u čovjeka kao da očekuju nešto od njega, što sami u sebi ne imadu, pa ga tako zaista i podbadaju da upija u sebe one pričine prvog časovitog prividjenja i jača onu snagu pro, da postaje upravo bezvoljni rob svojih i tudjih poklika jedne zabrinute pomisli i onda poleti, srne i poviče:

— „Naprijed!"

Dočekalo nas je neko bezbroj taneta. Na stotinu koračaja virile su cijevi pušaka iz zemlje i tutnjile su. Red je u prvi čas zapeo i sav se je stisnuo k zemlji. O tome sam već i pripovijedao, ali je ovdje, držim potrebno još jedamput. Ljudi su zarili svoja tijela i glave u blato oranice i htjeli su se upravo sljubiti sa zemljom. U prvi sam mah zastao i motrio sam to zaboravivši na moj rad, koji sam začeo. Stajao sam jedini. Zaboravio sam da legnem i ja. A ono tuča od tanadi. Nitko ne sluša ništa. Odjednom skoči jedan čovjek i doleti spram mene:

— Gospodine, što radite?

Taj krik bio je užasan. Običan čovjek bacio je jedan strašni vapaj. Ja sam ga pogledao i vidio sam kroz kost pod njegovim obrvama uzduž cijelog čela neku probušenu spiralu, a od sredine na obje strane u dugome traku izvijala se je krv. U prvi čas sunu mi u glavu slika alpinske cvilidrete i upravo sam se kruto nasmijao. Crvena ticala! — A on me je strašno gledao.

Oglušili smo svi. A onda me spopade neka nepojmljiva bol negdje u glavi i u grudima. Stislo me je u grlu i ja mu zavikah:

— Tamo će vas poviti! — i pokazah rukom na kuću iza nas. A već su se dizala trojica da polete nazad. Oborih se na jednoga i bacih ga natrag na zemlju. On je zastenjao. U to opazih da mu na ledjima gori torba. I onoj drugoj dvojici. Nekoji su jaukali i kotrljali se. Jedan se je smijao kao lud i držao se je za trbuh od smijeha. A neki su mirno brisali znoj sa čela. Samo je malo njih pucalo. Znadem, da sam zavikao jednome, koji se je stao vrtjeti oko sebe kao pas kada hvata svoj rep, da zbaci sa sebe svoj telećak, koji mu je gorio. On je to učinio i stao nad njim da se smije. Onda sam zaurlao što mi sapa dade:

— Ustaj! Odapni — lezi! — jer sam vidio, da će inače polagano svi izginuti, ako ne će i oni pucati. A to je u tili čas djelovalo. Ljudi su odmah poslušali kao da su upravo čekali, da im netko otkrije način kako će na onoga preko, a da se opet osjete sigurno na svome mjestu. Opazio sam, da je to djelovalo kod protivnika i ne čekah ni časa:

— Slabiji su! — povikao sam, a onaj je preko to čuo i bit će da je zaista posumnjao bar na čas u samoga sebe, jer zapelo je samo pucanje. Onaj je prvi metež i ona gužva jenjala, a ljudi su izgledali mirnije. Sada već upravo kao na kakovoj vježbi. Još su se pokatkada ogledavali na mene, pa na onoga, koji bi se do njih izvrnuo, a onda bi uvijek žešće odapinjali nekoliko puta zaredom, vrlo uzrujano — reki kao ludjaci. Zato sam se i ja umirio i htjedoh izrabiti čas, kada onaj tamo nije pucao onako strašno. — Poletih pred red i viknuh:

— Juriš! —

— Napred! Hura! — popratiše me divlji povici u zaglušnome orkanu. Sada upravo više nisam ništa vidio. Ne znam kako sam dospio do protivničkoga reda. Sve se je samo valjalo. Tek tamo, gdje je ostalo samo nekoliko njih protivničkih junaka, da dočeka na nož, tamo gdje su nekoji digli ruke i vikali: Predajemo se!" — tamo sam opazio kako su dva na jednoga moga jurnuli, a ja sam gurnuo čovjeka do mene i kriknuo posljedni krik:

— Ubij ga!

Okrenuo sam glavu. Vidio sam samo kako je puškom zavitlao u zraku, a poslije sam morao preći preko leša sa razmrskanom lubanjom.

Stresao sam se od groze.

Pobjeda bila je naša.

Tako sam došao do preobraženja svih mogućnosti. U svoj sam dnevnik zabilježio samo mali spomen na taj dan, a tek sam za dva dana upisao iza kako sam bio bez svijesti prespavao u nekoj napuštenoj pojati:

— „Dne 1. prosinca 1914 — Na Ljigu. Obolio sam".

Na povratku, pa ma da je bilo sumnje hoću li ostati na životu, još sam motrio oko sebe i veselio sam se svakom opažanju.

— „1. XII. 1914. Na Ubu.

Razoriše mostove iza sebe, kao da hoće kazati: poslije mene potop.

A nadolazeći grade nove mostove i nove putove".

Ovome sam nadovezao, a ne znam zašto.

— „Mlitavci brane se protiv bezobrazluka tako, da ga podmićuju".

A onda sam prispio u bolnicu i napisah:

— „7. XII. 1914. Zagreb.

Što da napišem, kad sam se povratio?!"

BR. K.

ZNAČAJ ZARAĆENIH NARODA. Wilhelm Wundt, autor krupnoga filozofskoga djela Die Völkerpsychologie, sveo je u sustav ispitivanje o narodnoj duši, pa se smatra zvanim da i za ovoga rata posebnom filozofskom studijom Nijemcima prikaže značaj njihovih protivnika: Francuza i Engleza. Wundt proučava francuski i engleski i njemački značaj kako se javlja u filozofiji, a izvodi onda zaključke o općenom i značaju Francuza, Engleza i Nijemaca. O drugim zaraćenim narodima ne govori, jer ih ne smatra kulturno razvitim jedinicama; Rusi mu nemaju originalne filozofije i zato se s njima uopće ne bavi. To je vrlo velik nedostatak studije „Die Nationen und ihre Philosophie. Ein Kapitel zum Weltkrieg". (Alfr. Kröner, Verlag in Leipzig 1915. Cijena K 4.62). Dva je sebi zadatka stavio Wundt: jedan, da nam prikaže etiku u filozofiji njemačkoj, francuskoj i engleskoj, i drugi, da toj etici nadje potvrdu i u današnjem sukobu ovih triju naroda.

René Descartes otpočinje novovjeku filozofiju, on je savršeni tip francuskoga duha. Descartes dogmatik i Bayle skeptik daju najbitnije crte francuskoga dogmatičkog i skeptičkog duha. Sjajan mu je primjer Voltaire.

Pravi je Francus i Auguste Comte, no on ne stvara nikakove filozofije, njegove su misli uzajmljene u drugih: Turgota, d' Alemberta i St. Simona, a u kršćanskoj je etici našao svoje etičko načelo: „Vivre pour l' Autrui", po kojemu on prvi skova riječ „altruizam". A novija filozofija Francuza sva je uzajmila ili tudje ili se dade izvesti iz Descartesa. Henri Bergson uzima za osnovne funkcije ljudskoga spoznavanja pamćenje i sjećanje. Supstituirajmo ovdje pamćenju i sjećanju stare kartezijanske pojmove tijelo i dušu, pa eto nam dosljednoga francuskog umovanja, samo u modernijoj psihološkoj terminologiji. A uz to dolaze uzajmice iz njemačke filozofije. Cijela se francuska filozofija može u etici svesti na uzajmicu iz teološkoga morala: na altruizam. Materijalizam se s tim moralom nagodio. Svi nagoni imaju svoj korijen u samoljublju, tako to naročito objašnjuje Helvetius (Maksime). Privatni i javni odgoj mora da urodjeno ljudsko samoljublje tako vodi, te će ono izići na opću ljudsku probit! I današnja etika Francuza, evolucijonistička, vraća se na taj zadatak Helvetiusov. Počamši od Comtea se bave Francuzi pitanjem: „kako je moguće, da iz ljudskoga egoizma putom prirodnoga razvitka proizlazi altruizam?" Naročito se tim pravcem kreće etika Alfreda Fouilliéa i Jean Marie-

Guyaua. Guyau veli: „Altruizam je stupnjevani raširen egoizam".

Iz drugih se početaka i drugim smjerom razvija engleska filozofija. Tu bijaše odlučan puritanizam. Bog Izraelov blagosliva svoje vjernike zemaljskim dobrima, čuva trgovinu i promet, kad služe korisnoj svrsi, ali zato traži ozbiljnost i strogost i ne voli besmislena uživanja života. Praktička pitanja zato u Engleza stoje u prvome redu. Tipičan je filozof John Locke. U zemlji, u kojoj je svakomu slobodno vjerovati, što hoće, najlakše se raspala veza izmedju vjerovanja i znanja, izmedju konfesije i nauke. Što je dobro i korisno, to nam kazuje „common sense", zdravi razum, a taj nam veli: dobro je, prvo, što je korisno pojedincu, a drugo, što je korisno i društvu, kojemu pojedinac pripada. Od Lockea imamo strože ograničivanje filozofije na pitanja spoznajne teorije i morala, od Lockea se otpočinje osnivanje svakoga iskustva na činjenicama empirijskoga i ćutilnog svijeta. Svojim oštrim odijeljivanjem nauke od vjere Locke je tipički predstavnik konvencijonalne dvogube savjesti. Teoretski u njega se nalazi jedan na ćutilnome svijetu osnovani realizam, praktički se podaje vodstvu egoizma idejom utilitarizma, a izvan filozofije prihvaća objavu božju kao istinu. Po ovim je crtama Locke vjeran izražaj engleskoga duha.

David Hume u 18. vijeku spaja u svojoj pojavi engleske i škotske puritanske crte. Utilitarizam Lockeov stavi na modernu osnovu Jeremias Bentham. Taj se jurista bavi pitanjem, kako će država udesiti, da svaki gradjanin stekne što više dobara, sredstava za „srećan život". Njegov učenik Jon Stuart-Mill, nadopunjuje utilitarizam altruizmom Comteovim obazirući se i na načelo „simpatije" po ugledu Humeovu. Nutarnja protivština toga engleskoga utilitarizma pokazuje se jače u filozofiji posljednjega velikog engleskog filozofa Herberta Spencera. Njegov je sustav jedan svjetski evolucijonizam. Razvitak svijeta naći će svoj završetak u jednome društvu, u kojemu će svaki poštivati tudje interese na korist sebi samome; tvorničari i radnici ne će se medjusobno progoniti, utilitarizam i altruizam izgladit će se. Idejali su Spencerovi čista utopija. Spencerova je nauka posljednji veliki čin engleske filozofije. Amerikanski „pragmatizam" nosi crte opadanja filozofskoga, jer je to jedan eklekticizam (William James).

Engleska filozofija nije dalje pošla. Njezina se etika kosi s njezinim osnovnim načelima, jer priznanje empirije isključuje svaku pravilnost, a opravdava svaku slučajnost: gdje ima slučaja nema mjesta moralnome pravilu. Eto, to je unutarnja nemoć engleske filozofije i njezinoga utilitarističkog altruizma. Etički je problem riješila tek njemačka filozofija, koja dolazi po vremenu posljednja. Ona se izvija iz protestantizma. Prvi, koji udari filozofiji žig njemački bijaše Leibniz. Veći je njegov interes obraćen metafizičkim pitanjima. Monadologija je čisto njemačka tvorba, jer se u njoj sjedinjuje stroga logika u izgradjivanju misli s crtama njemačke mistike. Njegova polemika s Locke-om u essayima prikazuje nacijonalne njemačko-engleske protivštine kao ni jedna kasnija. Leibniz je osnivač onoga idealizma, koji ostaje od sad specifična crta njemačke filozofije. Taj je idealizam uspio da s pomoću religije i filozofije izgradi jedinstven pogled na svijet. I Cristian Wolff prenio je engleski utilitarizam na područje metafizike, ali bez osobita uspjeha uzevši naivno teleološko „svrsishodno" stajalište. — Ali se već i u Wolffovoj etici ističe pojam dužnosti! A iza njega evo Immanuela Kanta!

Kant se je uzdigao nad utilitarizam i altruizam svojih francuskih i engleskih prethodnika svojom maksimom: Postupaj tako, da odluka tvoje volje može da bude ujedno i načelom jednom općenitom zakonu". U čovjeku se javlja pri svakom činu jedan nutarnji glas, koji ocjenjuje moralnost našega djela, hvali ga ili ga osudjuje. I u tome se glasu izriče jedna apsolutna zapovijed bez obzira na društvena pravila, bez obzira na vjerske propise i šta više, bez obzira na vlastitu ličnu korist ili štetu. Taj je zakon unutarnji zahtjev dužnosti. U Kantovoj se terminologiji zove kategorički imperativ. I evo ta ideja stoji na čelu etike u doba njemačkog prosvjećivanja. Njeme je Kant odriješio moral od kmetovanja religiji i obrnuo je odnošaj: ćudoredni zakon ne dolazi čovjeku od religije, nego religija sama dolazi od ćudorednoga zakona. Ćudoredni je zakon doduše autonoman, ali baš on opet zahtijeva da u svijetu netko bude, koji ga je ljudima usadio. Na tome se zahtjevu osniva ideja o Bogu. Tu je Kant još nešto sapet starim verigama teologije. Tomu se ugnuše njegovi nasljednici. Fichte proglasi ćudoredni zakon — bogom samim, a Schleier macher odijeli posvema moral od religije, ona je stvar naših osjećaja i jedino njih, a dužnost je naš odnošaj prema realnome svijetu oko nas, zato se i ne može Kantov imperativ dužnosti svesti na neku formulu, nego ž vot donosi sam pred nas zadatke, u kojima se imamo svaki puta posebice odlučiti i dokazati našu etičku volju. Tim se priznanjem priključila njemačka etika najbliže bašjednoj, o kojoj Kant nikada ne govori — slavenskoj!

Njemačka se etika razvija dalje. Wundt se divi naročito Fichteu, kako je umio da nadje imperativu najuzvišeniji zadatak u predanosti općini i čovječanstvu, dakle i narodu. Prihvaća njegovu formulu o državi i najopćenitijim realnim pravima: o pravu živjeti i pravu na rad. Onda dolazi Hegel, drugi veliki predstavnik njemačkoga idealizma. Osnovna je misao njegove filozofije volja, koja spaja individuum s univerzumom. Hegel stavlja zato u središte svoje filozofije povijest. I u njoj vlada idejalizam njemačke filozofije. Iza Hegela dolazi doba, kad se je taj idealizam gubio. Širokim vrstama naroda ovlada materijalizam s uspjehom prikazan od Feuerbacha. No svi su ti materijalisti praktički idealisti, a sam Ernst Häckel sjeća na metafizike Spinozu i Leibniza.

Vraćanje Kantu otpočinje Arturom Schopenhauerom. On je protivnik užitka i koristi. utilitarizma, život mu je patnja „„zadaća koju treba

izraditi". Zato osudjuje one, koji njegovu nauku smatraju „odricanjem volje k životu". Tko kidiše na život, pokazuje samo, da od njega traži sreće i uživanja. Pravi čovjek shvatit će baš ovaj život kao zadatak. Hvali zato kršćanstvo i budizam. Što je askeza intenzivnija to se bolje razvija osjećaj sreće, i tu se Schopenhauerov pesimizam svraća idealizmu. Skrajne je posljedice izveo iz Schopenhauera Friedrich Nietzsche. S pesimizmom gledajući na mnoštvo utiče se jednome jedinome, velikome čovjeku, idealu. Treba naglasiti, da i Nietzsche zabacuje vulgarni eudajmonizam filistra. Na čelu nadčovjeka jedan je imperativ: Predaj se zadaći, što ti ju svijet „dosudjuje".

Uz ovu karakteristitu naroda po njihovim filozofima Wundt je došao na kurijoznu misao. Promatra redom narodne himne. Francusku, englesku i njemačku, da u njima nadje onu istu etičku formulu, što je izriče filozofija dotičnog naroda. Francuz pjeva: „Le jour de glorie est arrivé", njemu je do časti slave, kao što mu je u filozofiji do sjajnoga stila, dogmatičnosti i materijalnoga egoizma. Englez pjeva: Rule Britannia !, čime izriče svoju težnju za vladom i moći, kao što i filozofi engleski izriču težnje utilitarističke. A što Nijemac?: „Fest steht und treu die Wacht am Rhein!" Čvrstoća i vjernost, to su dakle sposobnosti, koje Nijemac najviše cijeni, a izriču se jednom riječju: dužnost, dakle onim imperativom, te idealizmom njemačke filozofije. Wundt očito teži za socijalističkim razvojem u duhu njemačke etike. S Fichteom smatra glavnim zadatkom države, da provede takav poredak, koji će svakome zajamčiti: pravo na rad i pravo na bitak.

Wundtova studija ne će ostati bez prigovora sa strane Francuza i Engleza, koji su prvi pozvani da tumače namjere svoje filozofije. Bez sumnje prikazuje njemačka etika višu razvojnu stepenicu, jer je ona i kasnija i jer su u pogrješkama svojih prethodnika mnogo naučili Najviše će se, držim, Wundtu moći prigovoriti, što mnoge znatne filozofe francuske i engleske izlučuje proglasivši ih nefrancuskim ili neengleskim značajevima, takovi su idealiste: Rousseau, Spinoza, George Berkeley i Shaftesbury, a s druge strane proglašuje njemačke materijaliste Feuerbachova tipa idealistima i u onome smislu, u kojemu oni to ne htjedoše da budu.

Da je Wundt pustio s vida Slavene, jest ne samo nedostatak nego i nepravda. Čitalac bi mogao i ovo zaključiti: Slaveni ulaze u filozofiju tek danas. Tek Solovjev daje kritiku zapadnoga razuma i vraća se metafizici i religiji slično kao i Kant protiv Francuza i Engleza. A Tolstoj ide dalje od Schopenhauera. Nietzsche veli, da je proučavao ljudsku dušu u Dostojevskoga. Nijesu li Slaveni, budući da se javljaju kasnije, našli i suptilniju, možda i savršeniju etiku? Nijesu li oni prerasli filozofiju i etiku Njemačku? O tome bi trebalo raspravljati, a kojim smjerom pokušao sam prikazati u „Savremeniku" (g. 1914.) u nizu članaka o slavenskom kulturnom problemu.

Dr. D. P.

BILJEŠKE

OKO JEDNOGA ČLANKA SAVREMENIKOVA

U „Obzoru" od 4. srpnja o. g. izišla je ova izjava uredništva „Savremenika":

Posljednjih se je dana u „Hrvatskoj" i „Hrvatskoj Obrani" razmahala prava hajka na „Savremenik". Ljudima, koji vrebaju, uspjelo je tobože naći u jednom polemičnom članku uvredu svega pučkoučiteljskoga staleža; „ogorčenim" komentarima tu su tobožnju uvredu onda naduli, a sad čekaju ustrpljivo ne će li „Prosvjeta" ili „Književni Prilog" dobiti jednoga novog abonenta. Onome, tko je pratio desetgodišnji rad „Savremenikov", ta će se rabota pričiniti upravo smiješnom. Naše pučko učiteljstvo po svojem je tradicijonalnom idealizmu i patriotskoj požrtvovnosti najvredniji moralni i materijalni pomagač i podržavatelj „Savremenikov", pa bi bila prava besmislica vrijedjati ga u njegovu listu. Iskonstruirati uvredu iz jedne rečenice, otkinute iz jednoga polemičnog članka, kojemu se lukavo prešućuje sadržaj, mogla je samo zloba. Tko pročita čitav člančić, uvjerit će se, da se riječi „djaci u klupu, a školnici k ploči pa učite djecu jedamput jedan", protežu ondje samo na pisca brošure o dru. Markoviću. No i osamljena se ova rečenica može tek zlobnom nategom iskonstruirati kao uvreda baš pučkoučiteljskog staleža, jer je pojam „školnik" preopsežan, pak znači svakoga, koji podučava, a nipošto samo pučkoga učitelja (Iveković u Rječniku tumači riječ primjerom: „reče otac djačetu: ti si moj mali školnik", a naročito spominje: u sjevernoj Hrvatskoj „školnik je učitelj"). Osim toga uzeta je ovdje rečenica poslovično odgovarajući njemačkoj: Schuster, bleib bei deinen Leisten, koja valjda još nije uzbunila postolarskoga staleža.

Diveći se tolikoj „ogorčenosti" ove gospode literata u „Hrvatskoj" i u „Hrvatskoj Obrani" mogao bi tkogod

doista pomisliti, da su to rodjeni puristi i moralisti! Samo je onda zagonetno, kako da se nije niko našao da obrani n. pr. pučkoga učitelja g. Davorina Trstenjaka, kad se je na nj napadalo sa stanovite strane malo drugojačije nego na g. savjetnika, pisca brošure o Markoviću? Ili — kako da se nije niko zauzimao za hrv. književnike, kad ih je dobro poznati stručni list u svojim stupcima denuncirao i time, medju inim, prisilio uredništvo „Savremenika", da polemične članke protiv klerikalaca štampa bez potpisa? Ili — kako da se nije u tim krugovima niko odupro serioznoj kat. reviji „Hrvatskoj Straži", kad je pisala o učitelju Matošu, da on u svojoj popularnoj „Pečalbi" iznosi „bljuvotine bez obzira naokolo po dvorani pred nos svih gostova javno"? Da, ali mudro šutjeti, a navaljivati samo na „Savremenik" je jeftino, pa valida i — unosno!

* * *

U istoj stvari primili smo ove redove:

Napomene nekim rečenicama „Savremenika". U „Savremeniku" od ove godine, na 235. strani ove su rečenice: „Ovo je tako impertinentno presizanje jednog glupog pučkog učitelja, da bi ga..." Ne dakle presizanje „glupog" pisca brošure g. D. nego „glupog pučkog učitelja". Onda su rečenice: „Dosta je toga pedagogizma u našoj literaturi. Djeca u klupu, a školnici k ploči, pa učite djecu jedamput jedan". Brošura hoće da prikaže Markovića kao pjesnika, i glavni je prigovor piščev, što uspjela nije u tom. Dakle je „pedagogizam" u tom, što je brošuru napisao „pučki učitelj". Kritičar „Savremenika" ne šalje pisca brošure g. D. k školskoj ploči, nego „školnika". Brošuru je napisao jedan „učo" a ne g. D.

Hrvatski pučki učitelji nijesu navedenim recima uvrijedjeni. Vrijeme i prilike ne dopuštaju, da objasnim zašto nijesu, a ne dopuštaju ni to, da objasnim, kako je došlo narodno naše hrvatsko društvo do toga, da organ društva „hrvatskih" književnika i po jeziku barem hrvatski literarni list može donijeti takve rečenice. Doći će, valjda, vrijeme, kad će se moći jedno i drugo da objasni. Nema potrebe dakle da odbijam uvredu od hrvatskog učiteljskog staleža. A nije me ni strah, da će one rečenice Kranjčevića, Novaka i druge pokojnike izbrisati iz hrvatske književnosti; još me je manje strah, da će se tih rečenica poplašiti Leskovar, Milčinović, Šimunović i drugi književnici, koji su po zvanju pučki učitelji. Hoću čitaoce „Savremenika" da upozorim na nešto, što vanredno škodi razvoju naše kulture, kao i razvoju političkom, moralnom i gospodarskom našeg naroda.

„Savremenikov" kritičar ne zna, da je pučka škola svakog naroda glavna sila, koja razvija i čuva posebnu narodnu individualnost. Zato su, posve naravno, u svim narodima mnogi i mnogi pučki učitelji ujedno i književnici svojeg naroda. „Savremenikovu" kritičaru je uopće zadaća pučke škole posve nepoznata. Valjana genetička psihologija, ili sociologija, ili djelo o upravnoj nauci, ili koja fiziološka, ili filozofska pedagogija može kritičara o tom da uputi i neka se dade u to uputiti prije nego piše i riječ o pučkoj školi i učitelju u „Savremeniku".

Kritičar „Savremenikov" ne pozna psihološkog pojma „glup". Veliko je zlo, kad kritičari u organu književnika, u stručno-literarnom listu, u časopisu narodnog savremenog kulturnog razvoja, kritičari — koji poučavaju i proizvoditelje i trošitelje duhovnih dobara, ne znaju, što je „glupost". Jedno od najočitijih obilježja „gluposti" je nesposobnost raspoznati prirodni predmet i pojav, ili kulturni proizvod i rad, koji je upoznat tako, da se o njemu može samostalno misliti i suditi, ili barem razumno slijediti tudje mišljenje, za kojeg se samo zna, da jest, i dalje ništa. „Glupan" i o ovom govori svom sigurnošću. Druga obilježja „gluposti" može „Savremenikov" kritičar naći u kojoj psihologiji ili psihiatriji.

Budi još napomenuto, da „Savremenikov" kritičar ne zna, što su „elementarne računske funkcije", pa što su „kolektivni pojmovi" i kako djetinji duh steče i jedno i drugo. A mora to znati, kad šalje školnike k ploči, da uče djecu jedamput jedan. To mora znati čovjek, koji u „Savremeniku" odredjuje posao pučkom učitelju, već toga radi, što takovo nepoznavanje stvari, kad se o njoj piše, može čitaoce zavesti na krivo mišljenje o stvari, koju mora da steče svaki čovjek, koji je valjano svršio pa i pučku školu.

*

Molim gospodina urednika, da bi ove dvije tri riječi uvrstio u „Savremenik"; a molim ga i to, da ne dopusti tako pisati ni o pučkoučiteljskom staležu. Napisaše već glupost i ljudi iz sudačkog, svećeničkog i liječničkog staleža, pa gdjekoji srednjoškolski „učo" takodjer, a i mnogo „nedouče djače", pa ih je „Savremenik" kritikovao kao pisce, a pustio je stalež u miru. Ili tako o svima, dakle i o onima, kojima je u šakama vlasti novac, ili o nikomu.

JURE TURIĆ, pučki učitelj

Ne dopuštamo nikako, da je Turićevo tumačenje „Savremenikova" članka bezuvjetno ispravno, ipak dopis njegov dokazuje, da su se neke „Savremenikove" rečenice mogle tumačiti i onako, kako ih on shvaća. Poznavajući dobrohotnost g. Turića prema „Savremeniku" i njegovu plemenitu skrb za svaki naš kulturni posao, rado uvažavamo njegov prikor i žalimo svaku riječ, koja se je mogla shvatiti kao uvreda pučkoučiteljskog staleža.

Nadamo se, da će g. Turić, koji prati brižno i s oštrom kritikom sve pojave našega pučkoučiteljskoga života, naći doskora prigodu, da baš u „Savremeniku" „objasni" svoja opažanja o prilikama unutar pučko-učiteljskoga staleža, koje su skrivile, da se o njegovim članovima piše onako nemilo, kako se je pisalo u „Savremeniku".

* * *

O istoj je stvari izišao i u 13. broju „Hrvatskog učiteljskog doma" jedan članak. Čudimo se nepoznatome piscu, kako je mogao, spočitavajući neprestano našemu članku anonimnost, a oprezno mimoišavši naše gore navedeno opravdanje anonimnosti, ostaviti svoj članak na onome mjestu bez potpisa. To je to čudnovatije, što se ondje preko mjere slavi i veliča „odlični drug" g. Dlustuš, koji je nekoliko dana prije toga pisao s jednakim zarosom u svojoj „Hrvatskoj Obrani" o nekom zagrebačkom naučnjaku. Da to nije isti čovjek?

Ipak, u koliko je članak izraz misli redakcije, upućujemo i „Hrvatski učiteljski dom" na naše gornje izjave.

* * *

Zagrebački dnevnik „Hrvatska" objelodanio je neko pismo „Kluba hrvatskih književnika" u Osijeku, upravljeno „Društvu Hrvatskih Književnika". Kako je poznato, odbor D. H. K. ne funkcijonira. U pismu brani „Klub" svoga predsjednika i traži zaštitu za nj u odboru. Koliko je nama poznato, nije u „Savremeniku" niko spomenuo predsjednika osječkoga „Kluba".

* * *

Dne 4. kolovoza o.. g izišao je u „Hrvatskoj" članak pod natpisom: „Zašto je „Savremenik" protiv Dluštuša", jedna glupa, odvratna i zločinački zlobno izmišljena denuncijacija.

Premda taj članak dostojno nastavja niz Hrvatskinih članaka protiv „Savremenika" (n. pr. Magjerovl) i premda je taj članak bez potpisa — nismo se usudili ni pomisliti, da potječe iz krugova pučko-učiteljskih. Kad to ne bi bilo, ne bismo se bili uopće upustiti ni u kakove objašnjavanja.

UREDNIŠTVO „SAVREMENIKA"

NA OBRANU

Rosenkranz: Mi ćemo ih nagraditi po njihovim zaslugama

Hamlet: Bolje, čovječe, bolje, jer tko je onda siguran od batina.

Shakespeare: Hamlet, II., scena 4.

Ima sila ljudi bez sposobnosti i interesa. da se dignu nad najobičnije ili najnužnije animalne i fizičke potrebe. To je svjetina, Horačev profanum vulgus. Na tu se masu ne misli, kad se govori o unapredjivanju težnja i nastojanja ljudskih, ona se samo izbraja, a konačno se reprezentira u zbroju živih individua. Od ove se mase odvajaju oni, koji imadu ili osjećaju u sebi sposobnosti i interes za unapredjivanje ljudskih i narodnih težnja. S njima računa kultura i civilizacija. Prema tome, kako se izdižu jedan iznad drugoga, bilježi im povjesnica raznih kulturnih područja imena u vječnu svoju bilježnicu. No i tu treba razlikovati dvije vrste ljudi. Jednu, koja sebi stiče sitnijim ili opsežnijim radom zasluge, i drugu, koja stvara. Prva je nužna i ističe se mahom u stanovito vrijeme u odredjenom broju ljudi. Ljudi one druge vrste često umiru i tek daleko od njihova groba uskrisava snaga i vrijednost onoga, što su stvorili. Oni, što stiču brzo zasluge, imadu na svakom području svoga djelovanja gotovo redovno tu eminentnu pogrješku, da zasluge svoje zamjenjuju s pojmom stvaranja. Sitničavi filolog, koji je izbrojio ete i epsilone u Homerovim epopejama, misli, da je jednak velikom slijepcu s ništavom razlikom, da vidi; tko sračunava aberacije svemirskih planeta, lako se prenosi u ulogu i znamenovanje Kepplera. Vječna fluktuacija izmedju svijesnoga rada i vrijednosti ljudske, i instinktivnoga nastojanja osloboditi se po prirodi čovjeku namijenjene zadaće, nigdje se ne ističe tako kao u lijepim umjetnostima, a poimence u lijepoj knjizi. I tako se dešava, da još i danas u povijestima raznih književnosti nalazimo jednako zabilježena imena onih, koji su točno poznavajući stare klasike brižno izbirali najljepše njihove fraze, epiteta i figure, te ih skupljali u loše heksametre ili silovito složene alkejske strofe, kao i bezimene autore velebne narodne pjesme: stihotvorci i pjesnici nalaze se na jednoj rpi. Rad racijonalizma, koji hoće, da nadomjesti marljivošću i voljom prirodnu nadarenost.

Zasluge se zamjenjuju stvaranjem. Učitelj risanja, revan i valjan u svojoj struci, poredjuje se s Michelangelom. Talenti i geniji, koji stvaraju, ne žele, da ih se prizna u ime njihovih zasluga (u koliko ih uopće vodi želja za priznanjem). Talenti i geniji ne silaze do onih, koji se ističu samo svojim zaslugama. Ali za to ovi potonji hoće da se izdignu do istog reda stvaralaca. U njih se nikad ili rijetko javlja skromna i čedna spoznaja, da nema stvaralaca na području kulture, da ne bi bilo ni njih, koji stiču za nju zasluga. Naravno, ni stvaraoci ne bi se poznali, da nema onih, koji rade oko upoznavanja njihova, onih, koji stiču time, što ljudski rod i narode upoznavaju stvaranjem velikih ljudi, svoje veće ili manje zasluge. To je onaj neminovni zakon o relacijama svega, što postoji.

U životu ne računa se s tom distinkcijom, i što se žurnije okreće kolo žive generacije, to manje imade zgode i vremena, da se ta distinkcija konstatira. Samo kod prosudjivanja ljudskog rada ona mora da bude odlučna. I baš moderno je doba modernoj književnoj kritici imperativno odredilo zadaću, da luči u književnosti one, koji imadu zasluga, od onih, koji stvaraju. I ako zadjete s ovim činjenicama, što se dešavaju i što su se dešavale širom čitavog svijeta, u našu malu Hrvatsku, ograničenu svojom kulturom i inteligencijom prema drugim velikim narodima, onda ćete poimence na književnom polju, naći to zamjenjivanje pojma o književnim i kulturnim zaslugama sa pojmom književnoga stvaranja u kud i kamo većoj mjeri nego u drugih većih naroda. Pogrješke općeno ljudske tim jače i vidljivije izbijaju na javu, čim manji je narod po svojoj kulturi. I u nas, gdje svak imade zasluga za kulturu, ako samo nešto poradi oko kulture, ta je zamjena vrijednosti zasluga i stvaranja na dnevnom redu, tako te upravo i nema skoro granica izmedju oba pojma, po kojoj bi ih mogli razlikovati.

To poimence vrijedi za stalež naših pedagoga (učitelja i srednjoškolskih nastavnika). Taj stalež ima bez svake sumnje vanredne kulturne zasluge: zastupao je liberalne ideje nastavne i u ono vrijeme, kad se to nisu ni pojedinci, a ni čitavi staleži usudili. Lud bi bio, tko toga tome staležu ne bi priznavao ili mu osporavao zasluge, koje ga u tomu idu. S druge strane, ovi su učitelji i stvarali na području kulturnom, poimence književnom. Kranjčević i Novak bili su učitelji, a jesu to još uvijek Leskovar i Dinko Šimunović. Isto tako i medju srednjoškolskim nastavnicima više je njih stvaralo u našoj literaturi. I tako u jednu ruku zasluge pedagoga i odlučni njihov istup za kulturno unapredjenje i slobodu narodnu, kad je bilo sve u golemoj tmuši, a u drugu ruku eminentna djela na području literature učiniše, da su se nesamo zamjenjivali pojmovi zasluge za kulturu i literaturu i pojam stvaranja, da su se, tako rekavši izbrisale granice izmedju obiju momenata, već je pedagoški stalež onamo od pučkog učitelja do sveučilišnog profesora, smatrao literaturu domenom svojega staleža. Filologizam i tendencijozna literatura, koja je onamo od osamdesetih godina zahvatila u našoj književnoj produkciji maha i odredjivala sadržinu i stajalište tadanjoj kritici, tome su nikad izrečenom mišljenju učitelja (u širem smislu), ali tim jasnije prakticiranom — pogodovale. Moderni pokret u prvom je redu ustao protiv toga presizanja pedagogizma u literaturi. Mnogi su učitelji pjevali i pisali, a pjevaju i pišu još i danas, jer drže, da su Kranjčević, Novak, Leskovar, Šimunović samo poradi toga stvarali, samo poradi toga ličnosti u našoj literaturi, jer su bili učitelji. Držalo se, da pedagoška kvalifikacija koje mu drago kategorije bezuvjetno uključuje u sebi sposobnost za literarnu produkciju i literarnu kritiku. Nastade pravi situs inversus.

Moderni svijet u svakom pogledu i na svakome području isključuje stališku prerogativu. Nije samo politički momenat, koji je urodio borbom protiv staleža, već je to u najvećoj mjeri i kulturni. Zato se i mora najodlučnije ustati protiv toga, da se Ljuboje Dlustuš radi svojih besavjesnih napadaja na modernu znanost brani protiv zaslužene kritike uime staleža učiteljskoga. N i t k o n i j e kritikom Dlustuševe brošure d i r a o u č a s t u č i t e l j s k o g a s t a l e ž a n i u l i č n u č a s t D l u s t u š e v u, već se njome diralo u njegovu intelektualnu sferu. Budući da se to nije moglo a i ne može poreći, počeli su Dlustuša braniti tobože u ime povrijedjenog učiteljstva. J a sam pisao protiv Dlustuša i ako ustreba, napisat ću još dok Dlustuš ne prestane „modernu" nazivati štokojekakvom, dok ne prestane govoriti o modernoj znanosti onako kao što se nijedan pedagog — baš pedagog naglasujem — ne bi nikad izražavao. Nisam nikad povrijedio učiteljstva niti ću to učiniti. Uzgojilo me i zahvaljujem mu mnogo. I ako je ko povrijedjen mojim pisanjem ili stoji pod dojmom silovite kampanje, neka mi oprosti, ja ga zato molim, niti sam mislio niti namjeravam vrijedjati učiteljski stalež. Ali ću vazda biti protiv pedagogizma u literaturi t. j. protiv toga, da se zasluge učitelja i pedagoga zamjenjuju s umjetničkim stvaranjem.

Kad je Dlustuš svojim ekspetroracijama povrijedio čitavi naučnjački svijet, nitko se nije uzbunio, a najmanje naučnjaci. Moderne književnike, koji su također neka kulturna grupa, nije uvrijedila Dlustuševa kritika, ali ustao sam da ga udarim po prstima, da drugi put malo pripazi na ono, što piše. Medjutim štokojekakvim modernistima bili su i S. S. Kranjčević i Dinko Šimunović i Milčinović i Horvat Kiš i Milka Pogačićeva i drugi — sve sami pučki učitelji s jednakim pedagoškim zaslugama kao i Ljuboje Dlustuš, ali i s prilično većim stvaralačkim renomejom. Ja ne ću da ovu pojavu dalje komentiram, ipak znadem, da su ti isti klerikalni učiteljski elementi, koji se sad dižu na obranu učiteljskog staleža u organu ultramontane „Hrvatske Straže" vrijedjali učiteljstvo, poimence žensko učiteljstvo, hinjenim psovkama, bez fundiranog razloga. To je bilo godine 1909.— a pod naslovom „Domaće Ognjište razarač hrvatskog ognjišta". Tu mogu g. Dlustuš i njegovi branioci Šime Vudy, Stjepan Širola, (Z. J. u „Hrvatskoj") i ostali kao klerikalci čitati, što tu stoji o gospodjici Miiki Pogačić, o udrugi učiteljica, o dječjem domu, o „Domaćem Ognjištu", o dječjem skloništu. Ali onda se po pedagogiju zaslužni Dlustuš nije našao da obrani ženske svoje drugove od najgnjusnijih osvada, kojima se kulturni čovjek ni na najgore stvorove ne obara. Onda nije bio učiteljski stalež povrijedjen, ma da se radilo nesamo o pučkim učiteljima, nego o pučkim učiteljicama. Tobožnja povreda učiteljskoga staleža ima da maskira klerikalnu koncentraciju nekih učiteljskih sila, ima da zabašuri razlog, zbog kojega sam nazvao g. Dlustuša onako, kako sam to učinio u posljednjem broju „Savremenika". Kud bismo odjedrili od straha pred klerikalcima, vidi se osim u Dlustuševoj brošuri i u članku o Markoviću na drugome mjestu. K o l e d a r hrvatskog kulturnog društva za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu „Napredak" za godinu 1915. donosi također članak o Markoviću. Nakon iscrpivog biografskog prikaza razlaže se ovdje književno znamenovanje Markovićevo. Medju ostalim ima ovdje i ova rečenica: „M a r k o v i ć s e o k u š a o i u d r a m i." I onda slijedi oko deset redaka imena Markovićevih drama. Dakle i ovdje obilaze mačke vruću kašu! Dakako da je teško dovesti u sklad tendenciju tih drama, gdje se slavi sloboda misli po framasonskim načelima, sa klerikalnim veličanjem Markovića, a u zemljama moćnoga trećega reda. Zato se Marković dramatičar jedva i spominje.

VLADIMIR LUNAČEK

MARA FABKOVIĆ. Dana 24. srpnja o. g. umrla je u Zagrebu u 83. godini života Mara Fabković. Pokojnica, udova iza učitelja i pedagoga Škendera Fabkovića, bila je i sama ugledna pedagoška spisateljica. Osobitih je zasluga stekla za dječju literaturu popularizujući kao rodjena Češkinja pravu slavensku, napose češku tradicionalnu dječiju pojeziju u našem malom svijetu.

VILKO GABARIĆ. Mladi pjesnik hrvatski Vilko Gabarić stradao je prilikom željezničke katastrofe od 11. kolovoza životom, ne navršivši ni punih dvadesetšest ljeta. On je bio jedan od novih pjesnika najmladje lirske generacije, veoma čedan i jako malo poznat. — Ljubo Wiesner će u narednom našem broju govoriti o njegovu talentu, o njegovoj čednosti i o njegovu djelu, koje je nesretnim slučajem ostalo maleno, ali koje je uza sve to bilo svijetlom nadom mladog hrvatskog Parnasa.

On je živio po strani, malne izvan života, za svoje vinograde podravske, u kojima se rodio, i za vjernost nekolikim poznanstvima od njegovih dvadesetišest ljeta, i odlikovao se nekom izvjesnom averzijom prama svakoj javnoj književničkoj manifestaciji. Da bi ga se sklonulo na publiciranje nekih pjesama, trebalo je prijateljskih nagovaranja, njegovi stihovi ne bi bili izašli da nijesu, tako reći, bili na to prisiljeni: uspjeh jedne pjesme u krugu drugova smetao ga je.

Vilko Gabarić suradjivao je u „Savremeniku", „Obzoru", „Ilustrovanom Obzoru", „Vijencu", „Pokretu" i „Hrvatskom djaku", kojega je potonjeg i uredio jedno godište; u prikazu mladih nastojanja, što ga je Društvo Hrvatskih Književnika izdalo u knjizi „Hrvatska mlada lirika", ima do deset pjesama Vilka Gabarića; ostavio je pregršt stihova, novela i feljtona; ostavlja za sobom nada sve dragu uspomenu, dostojnu da se oplakuje.

VELIKI KNEZ KONSTANTIN. Smrću velikoga kneza Konstantina izgubila je ruska književnost odličnoga pjesnika. Njegova se lirika, pod dojmom Puškina Majkova, Polonskoga i Feta, ovih predstavnika „čiste umjetnosti" u protivštini protiv socijalne tendencijozne Nekrasovljeve škole, odlikovala zanosljivom sadržinom i mekom melodijskom formom. Prikladnu za muziku, muzika ju je silno popularizovala.

Veliki knez Konstantin isticao se je kao dramatičar. U misteriju „Izbavljenje Manfredovo" prolazi Byronov junak nakon smrti pročišćenje uz miloštu ljubavi od zgora. Prije dvije godine zabranila je ruska cenzura prikazivanje njegove drame „Kralj Židova". Dogadjaji od cvjetne nedelje do Uskrsa odražavaju se u dušama Josipa, Nikodema, Pilata i drugih. Idejno ostaje pjesnik u granicama tradicionalno-crkvenoga religioznog osjećanja, ali je taj niz slika iznesen originalno s mnogo snage i poleta.

Veliki knez, koji se je krio iza inicijala K. R., bio je i vrstan prevodilac. Prevodio je Schillera, Goethea, a njegov izvrsni prijevod „Hamleta" nastao je nakon dugih i dubokih študija.

OCEANOGRAFIJA. (dr. Božo Cvjetković: Oceanografija. — Izdala „Matica Dalmatinska" — Dubrovnik 1914. — Cijene 3 K.)

„Maticu Dalmatinsku" ide najveća hvala za trud, što ga je uložila, da ova knjiga izadje ovako lijepo i sa slikama opremljena. Ovo je već druga knjiga prirodoisna, što je izdala u kratko vrijeme „M. D.". Prva je bila ona Schubertova o „Geologiji Dalmacije". Oceanografija je oveće samostalno prirodopisno djelo. Piscu je uspjelo, da nam prikaže znanstveno pojave našega mora i da piše razumljivo i širim slojevima.

NOVE KNJIGE: Pero Dupor, Hrabri časnici 78. pješ. pukovnije u Osijsku i druge pjesme. Zagreb 1915. — R. A. Magjer, „Crveni Križ" i drugi zapisci sa sela uoči rata. S ilustracijama Dr. Renarića i S. Tomerlina. Osijek, 1915. Cijena K 1.50. — Franjo Sudarević, Crtice iz života za mladež. Naklada L. Weissa u Bjelovaru. 1915. Cijena K 1.20. — Vladimir Tresčec, Novele. Izdanje društva Hrv. književnika: „Savremeni hrv. pisci" knjiga 35. Zagreb, 1915. Cijena K 2.— — Miquel de Cervantes Saavedra, Don Quijote od Manche. Preveo Iso Velikanović. Svezak drugi, treći i četvrti, svi sa ilustracijama. Izdanje I. Velikanovića Zagreb (Primorska ulica 9.) Cijena po svesku 50 filira. — Stefan Žeromski, Milina života. Savremeni roman iz poljsko-ruskoga života. Preveo I. Velikanović. Zabavne biblioteke knjiga 34—35. Zagreb, 1915. Cijena po svesku K 2.— — Vsevolod Garšin, Nadežda Nikolajevna. Moderne knjižnice sv. 8. Pučka tiskara d. d. u Zagrebu 1915. Cijena K 1.— — Dr. B. Peričić, Kužne bolesti. S osobitim pogledom na znanje potrebno pri dvorenju kužnih bolesnika. Zadar, 1915. Izdanje knjižare E. pl. Schönfeld. — Dragan Šanda, Lepa Vida. Tragedija. Hauptfeld, Karlovac 1915. Cijena K 3.

SAVREMENIK

MJESEČNIK DRUŠTVA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

GODINA X. LISTOPAD 1915. BROJ IX. I X.

FERDO ŠIŠIĆ: KOPRIVNICA, CETIN I DUBRAVA. (1526.—1527.)[1]

Katastrofa na mohačkom polju bješe sama o sebi tek jedna izgubljena bitka, manje krvava od tolikih prije i poslije nje, ali prijeka smrt mladoga kralja Ludovika II., koji ne ostavi zakonita potomka, učini je osobito pogibeljnom. Uza sve to nijesu stranačka trvenja prestala ni u Ugarskoj ni u Hrvatskoj sa Slavonijom, pače stranke umjesto da su potražile u slogi i u zajednici spas svoj i svoje domovine, još su većim ogorčenjem — posmatrajući kobni mohački dan sa stajališta svojih stranačkih interesa — stale jedna na drugu udarati. Narodna stranka, koja je sa svojim vodjama najvećim dijelom izbjegla mohačkom pokolju, gledala je naime u njemu samo poraz dvorske stranke i potpuni neuspjeh njezine politike saobraćaja i naslanjanja na inozemstvo, pa se sada cijelom svom uščuvanom vojnom i moralnom snagom založila, da provede saborski zaključak od 28. septembra 1505., po kojemu bješe svaki stranac isključen od ugarsko-hrvatskoga prijestola. Dvorska stranka opet, izišavši teško oslabljena iz boja sa sultanom, gledala je sada u Sulejmanu i u ojačaloj turskoj moći najpogibeljnijega dušmana domovine, pa je stoga još krepče uzela tražiti što jače veze sa Zapadom, ne smatrajući narodnu snagu Madžara i Hrvata dovoljnom za uspješnu obranu i borbu protiv otomanske carevine, koja se mohačkom pobjedom podigla do svjetske velevlasti prvoga reda i očito išla za tim, da se još i dalje širi. Jasno je dakle, da će oba ova stranačka stajališta nužno dovesti do preloma i u pitanju izbora novoga kralja[2].

---

[1] Ulomak iz djela „Povijest naroda hrvatskoga", što će izići u izdanjima „Matice Hrvatske" za godinu 1916. kao publikacija „Matice Dalmatinske". Ono obuhvata ćitavu povijest hrvatsku do početka XX. vijeka i bogato je ilustrirano. U isto vrijeme izići će i na njemačkom jeziku.

Izvori. Proglas kneza Krste Frankapana od 3. sept. (Tkalčić, Zagreb III., 251—252.), njegovo hrvatskim jezikom a glagolskim pismenima napisano pismo senjskom biskupu Franji Jožefiću od 5. sept. (Kukuljević, Acta croat. 215—218), njegovo pismo mletačkom patriciju Iv. An. Dandolu od 29. sept. iz Koprivnice i pismo Jerolima Zadranina istomu od 22. okt. iz Somogyvára (Sanuto, Diarii t. XLIII., col. 121—123, 274—281); nadalje zbirke isprava: Šišić, Hrv. sabor. spisi I, II., Laszowski, Habsb. spom. I., Thallóczy-Hodinka, A horvát véghelyek oklev. I. i Ipolyi, Oláh M. levelezése (Mon. Hung. hist. I., 25). Od suvremenih pisaca Brodarić († 1539.), De conflictu (Acta Tomiciana" VIII., 248), Gjurgje Srijemac († o. 1560.), Epistola, ed. Wenzel MHh II., 1.) i Zermegh († 1584.), Historia rerum gestarum inter Ferdinandum et Ioannem Ungariae reges (ap. Schwandtner, Script. rer. hung. II., 382.).

Literatura. Trnka, Borba o prijestolje u Ugarskoj i Hrvatskoj od bitke muhačke do izbora u Cetinu. (Progr. prepar. u Petrinji 1889.-90.); Trnka, Djelovanje Ferdinanda I. u Ugarskoj i Hrvatskoj od izbora u Cetinu do smrti Krste Frankopana (Progr. kr. vel. real. u Zagrebu 1887.-8.); Smolka, Ferdinand I. Bemühungen um die Krone von Ungarn („Archiv für österr. Gesch." Bd. 57.); Jászay, A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Pest 1846. (još uvijek veoma korisno djelo); Ortvay, A mohácsi csata elvesztésének okai és következményei „Érték. XXII. (1910.), 9. madž. akademije); Ortvay, Mária II. Lajos magyar király neje. Bdpst 1914.; Fraknói, Werböczi István életrajza. Bdpst 1899.; Acsády, Magyarország három részve oszlásának története 1526.—1608. Bdpst 1897. (A magyar nemzet története szerk. Szilágyi S. V. kötet).

[2] Već su suvremenici bistro upoznali u neslozi i u gradjanskom ratu najtežu posljedicu mohačkoga poraza; tako kaže Brodarić: „Infelici cuidam nostro

Prvi glasi o mohačkom porazu stigli su u Zagreb 2. septembra, a donio ih je pored drugih i Juraj Kobasić Brekovički uz napomenu, da je čitavoj nesreći kriv veliki nered, što je vladao u ugarskoj vojsci, budući da je „svak (h)otel kapitan biti i da su (Ugri) prez vsakoga reda k boju šli", ali sam kralj Ludovik da je ipak srećno „ušal na Dunaj". Na taj kobni glas zavlada u Slavoniji silan strah i općena smutnja, tako da je u prvi kraj sve pomišljalo na bijeg. Još dan prije, u subotu 1. septembra, došao je u Zagreb s četiri stotine dobro opremljenih konjanika knez Krsto Frankapan, a s njime i Krbavski knez Ivan Karlović sa svojom četom. Knez Krsto uze sada tješiti gradjanstvo i plemstvo govoreći, da položaj nije tako očajan, jer će se dobrza oko kralja, koji je živ umakao u Budim, okupiti nova velika vojska, koja će Turčina suzbiti, pače u tom je smislu Krsto Frankapan napisao i razaslao na sve strane brojna pisma, a 3. septembra izdao još i javni proglas na plemstvo i gradjanstvo u Slavoniji. Pošto bana Franje Batthyányja nije bilo u zemlji, a jedva da se tada izvjesno i znalo, da li je živ umakao iz boja, svi su sada gledali u knezu Krsti i njegovoj vojsci svoga braniča i prirodnoga vodju, pa tako se narod pomalo primirio i ohrabrio. „Ovo vse ovdi bižaše za vsega slovinskoga rusaga", — piše knez Krsto iz Zagreba 5. septembra prijatelju senjskom biskupu Franji Jožefiću, — „da mi ovdi sada ne pridemo, slobodno pust rusag ostajaše; dâ ovo im kumfort i srce, da smo meju njih prišadši... i ne bi dosle čovik ostal, da bismo ne bili ovamo (u Zagreb) prišli." Primirivši zemlju, knez Krsto nakanio je prije svega da podje u Dubravu k zagrebačkom biskupu Šimonu Erdödyju, za koga je saznao, da se nekako srećno spasao iz boja; „ondi (h)oćemo kupiti slovinski rusag (t. j. sabor), kaže on, i čekati kraljeve zapovidi, kamo i kuda nam zapovi". Prije naumljena polaska iz Zagreba, otpremio je već pomenuto vrlo značajno pismo biskupu Jožefiću (za koga je držao da se nalazi uz kralja Ludovika u Budimu), a u kojem dade jasna izražaja svojemu shvatanju o općem položaju poslije mohačkoga poraza. Blagodareći Gospodu što je kralj ostao živ (kako mu je pričao Juraj Kobasić), knez Krsto nastavlja: „Pokle je kralj ušal, držimo da je ta razboj gospodin Bog dopustil nad kraljem i Ugri, ne za zlo ili pogibelj, dapače za dobro vično tomu rusagu, zač, ako bi bili sada Ugri cara (turskoga) razbili, kada bi konac njih nevridnu reženju, ili gdo bi mogal pod njimi ostati... a ovako ih (h)oće ta razboj učiniti pokornije i poslušnije." Sada, poslije boja, drži Krsto, da će sultan na Budim, a onda da će na povratku pokušati da zauzme Jajce; stoga „ako pod Budin pride, mi mnimo, da kralj nima z Budina ustupiti, nego se dopustit' v Budini oblèći, zač ako pobiže z Budina, zgubi kraljestvo: on pobigši z Budina, vsemu rusagu ubi srce, ne će se nigdore k njemu kupiti, ni za njim se spravljati, da ako osta, (h)oće vas rusag k njemu potezati." Tako kralj treba da radi već zato, što će se doskora skupiti velika vojska, koja će lasno Turčina potući, pošto će se on naći prisiljenim, da svoje čete razdvoji na obje dunavske obale, i to tako, da će sultan ostati na jednoj, a veliki vezir Ibrahim-paša na drugoj obali. Vojske pak dovest će kralju Ludoviku u pomoć vojvoda Ivan Zapoljski i „markulab", to jest markgrof Juraj Brandenburški; „k tomu ufamo se mi Slovinac skupiti ove nedele na dvajset tisuć ljudi (i) s timi (h)oćemo pojti kamo nam kralj reče". Medjutim već istoga dana, ili najkasnije sjutradan, dodje knezu Krsti pouzdan glas, da kralj Ludovik ipak nije živ umakao iz boja, a sultan da je paleći i plijeneći pošao prema Budimu. Na tu vijest podiže se knez Krsto s čitavom svojom vojskom prema Dravi hrabreći svagdje narod i prešavši rijeku odasla do Stolnoga Biograda 500 konjanika na njegovu zaštitu. Podjedno je sazvao slavonsku gospodu na sabor u Koprivnicu za nedjel u

---

fato, ut rege etiam amisso non solum pateremus ea, que ab externo hoste passi sumus, sed domesticis etiam dissidiis ac factionibus ob alium regem in locum demortui substituendum agitaremur" (Acta Tomic. VIII., 250.), dok je poljski kralj Žigmunt kazao poslanicima palatina Stjepana Báthorija ovo: „An differentia vel in media pace non possit non esse perniciosissima, quando magis nunc perniciosa videri debet regno ipso Ungariae in faucibus communis hostis constituto." (Acta Tomic. IX, 19.)

23. septembra u nakani, da se opet za vremena vrati iz Ugarske[3].

Utom se odista sultan prikuči preko Tolne Budimu i zauzme ga 12. septembra. Još 30. augusta uveče stiže na dvor kraljici Mariji njezin komornik, neki Nijemac, i javi joj žalosni glas o potpunom porazu kraljeve vojske, našto ona duboko potresena sjutradan ranom zorom (oko tri sata) ostavi grad na konju u pratnji glavnih dvorskih časnika ; bili su to kraljevski blagajnik Aleksije Thurzó, papinski poslanik barun Ivan Burgio i kancelar biskup vesprimski Toma Szalaházy, pa brzim kasom svi zajedno zagrabiše put Požuna, dok su brojnim kolima i konjima te ladjama po Dunavu otpremljeni svi dragocjeniji predmeti iz dvora, navlaš velik dio gotova novca iz državne blagajne i najvažniji spisi iz dvorskoga arkiva. Još na putu u Požun dostiže je kod Neszmélya kraljev konjušnik Ulrik Cetric i obznani joj pogibiju kraljevu.

Na tu crnu vijest kraljica Marija malo da nije sašla s uma, ali sabravši se opet, nastavi putovanje i stiže 3. septembra u Požun. Od toga časa uze ona nastojati svim silama, kako bi bratu Ferdinandu pribavila krunu sv. Stjepana, ubavijestivši ga odmah po brzom tekliću o teškoj nesreći što ju je snašla. U Požunu okupi se doskora oko nje znatan broj velikaša i plemića, ponajviše bjegunaca s Mohača, a medju njima i palatin Stjepan Báthory, hrvatski ban Franjo Batthyány, tajnik pokojnoga kralja Toma Nádasdy i gubernator vranskoga priorata Ivan Tahy, pače već 6. septembra, a na glas o mohačkoj katastrofi, došao je k njoj iz Beča grof Nikola Salm, da je utješi i da se s njome posavjetuje o položaju. Medjutim je i nadvojvoda Ferdinand primio dne 6. septembra na putu ispred Innsbrucka vijest o porazu kraljeve vojske, baš onda, kad se spremao da iz Tirola upadne u Italiju i udari na saveznike francuskoga kralja Franje I., glavnoga dušmana njegova brata cara Karla V. Ne znajući doduše još za nemilu sudbinu šurjakovu, ali pobojavši se odmah turske provale u austrijske zemlje, napusti mahom svako uplitanje u zapadno evropske zapletaje i obrati svu pažnju svoju Istoku. Prvo mu je bilo, da je sjutradan 7. septembra iz Innsbrucka zamolio neke odličnije velikaše ugarske i hrvatske, a medju njima i bana Franju Batthyányja, e bi u teškoj nesreći krepko poduprli kralja Ludovika i pomogli mu, da se strašni neprijatelj istjera iz zemlje, obećajući u tu svrhu i sam pomoći. No već dan poslije — 8. septembra oko podneva — došao mu je pouzdani glas o smrti kraljevoj. Sada mu je glavna briga bila, kako da zasjedne ispražnjeni prijesto ugarsko-hrvatski, pa se stoga odluči na što brži povratak u Beč. Još istoga dana naloži svom donjo-austrijskom vijeću, da otpremi hrvatskoj gospodi kao komisare Krsta Frankapana[4], Nikolu Jurišića i mehovskoga prefekta Ivana Pichlera, a slavonskoj i banu Batthyányju ljubljanskoga biskupa Krsta Raubera, Sigmunda Dietrichsteina i Ivana Auersperga, koji ih imadu pozvati, da mu se poklone kao svome gospodaru i da mu predadu u dokaz vjernosti sva utvrdjena mjesta, podsjetivši ih na njegovo baštinsko pravo po ženi Ani i na poznate im starije ugovore, a i na to, da će im on doći zajedno s bratom carem Karlom u pomoć protiv Turaka ; još su im trebali da naglase, da će ih on ostaviti u svim starim pravicama i u punoj slobodi, pače imali su im staviti u izgled velike novčane nagrade, imanja i časti. Austrijski su savjetnici ispunili nalog Ferdinandov pa su u njegovo ime 15. septembra izdali Krsti Frankapanu, Nikoli Jurišiću i Ivanu Pichleru kao nadvojvodinim komisarima uputu, da bezodvlačno podju u Hrvatsku i da se ondje stave u dodir s plemstvom u interesu Ferdi-

[3] Da je baš knez Krsto sazvao sabor, kaže izrijekom njegov pratilac i potkapetan Jerolim Zadranin u svom pismu od 22. okt.: „Et sua signoria tornò oltra la Drava in una terra dicta Chaprontzo et li convoco tutti li signori et zenthilomeni del paese." (Sanuto 277.). Razumije se, da su pozivnice razaslane bar 10 do 14 dana ranije, dakle oko 10. septembra.

[4] Budući da je knez Krsto još 1. augusta boravio u Speieru uz Ferdinanda (Starine V., 266.), očito je, da je držao, da se knez nalazi negdje u Austriji. Sam Krsto kaže u svom pismu Mlečaninu Dandolu, da se malo prije mohačkoga boja „požurio iz Njemačke" kući (festinando nui da la Alemania in qua ; Sanuto 121).

nandovu[5]. Da li su ovi komisari odmah i pošli u Hrvatsku i Slavoniju nije nam poznato, samo znademo pouzdano, da su Ivan Pichler i Nikola Jurišić nešto docnije odista izvršili povjereni im zadatak,[6] dok je Krsto Frankapan išao i dalje svojim putom.

Sabor slavonskoga plemstva, što ga je knez Krsto sazvao za 23. septembra u Koprivnicu, odista se sastao. Sabrani staleži gledajući u tim teškim danima u hrabrom i zaslužnom vojskovodji svoga prirodnoga vodju, odmah ga oduševljeno isklicaše, dignuvši ga po starom običaju tri puta u vis, „skrbnikom i braničem" (tutor et defensor) kraljevine Slavonije te mu dozvoliše poradi obrane zemlje ratnu daću po dukat (ili zlatni forint) od dimnjaka s ovlaštenjem, da je po svojim ljudma utjera[7]. Nadalje zaključiše, da se ima izaslati svečano poslanstvo, koje će najprije stupiti pred kraljicu Mariju i njoj izraziti sućut kraljevine Slavonije, a onda poći u Beč do nadvojvode Ferdinanda i s njime se sporazumjeti „glede izvjesnih potreba kako njihovih, tako i kraljevine"[8]. Za poslanike biše izabrani biskup Šimon Erdödy, knez Krsto Frankapan, Stjepan Désházy, Emerik Bradač, Ivan Kaštelanović, Andrija Kecer i Matija Brodarić. Bana Franje Batthyányja nije bilo na tom saboru, no sve se čini, da je poslao na nj nekoga svoga pouzdanika, koji je medju gospodom djelovao u korist Ferdinandovu[9]. Prisutna su bila i neka hrvatska gospoda, zacijelo ona, koja su se nalazila u vojsci kneza Krste a imala još i u Slavoniji imanja, medju njima možda i Krbavski knez Ivan Karlović. Ne znamo ništa pouzdano e da li je na tom saboru bilo govora još i o popunjenju ispražnjena prijestola, no ako jeste, što je već po prirodi same stvari više nego samo vjerojatno, svakako se najveći dio sabrane gospode izjavio, već pod neposrednim dojmom velike turske pogibli, za Ferdinanda[10].

[5] Isprava izdana je u Ferdinandovo ime u Beču (Šišić 9); toga dana stigao je nadvojvoda u Linc, a u Beču ga nalazimo tek 10. oktobra (Géva y, Itinerar Kaiser Ferd. I.).

[6] 30. okt. kaže Ferdinand: „Wir emphelen dir .. unserm ... Hansen Püchler ... der jetzo in unsern geschäften aus dem Krabatischen leger hieher (u Beč) zu uns verriten ist..." (Šišić 21). Dne 28. oktobra piše kapetan Petar Kružić iz Senja Ferdinandu: „Intellexi ex egr. Nicolao Jwrisewyth (!) capitaneo ... voluntatem et intentionem eiusdem v. s. m., in quo ego congratulor, quod v. s. m, ex celsitudine et in tanta benignitate hoc miserum regnum (sc. Croatiae) iam fere dissipatum intendit tueri et in potestatem redigere propriam" (Thallóczy-Hodinka 572.), dakle je Nikola Jurišić bio u oktobru u Hrvatskoj i ondje djelovao u smislu svoje instrukcije, razumije se ne samo kod Petra Kružića, nego i kod ostale hrvatske gospode.

[7] Ovu je daću poslije sabora htio ban Batthyány utjerati, ali mu knez Krsto nije dao: „quia vt scitis — piše 5. okt. iz Ludbrega Pavlu Kerechényju — per dominos regnicolas ita statutum est, vt nos per homines nostros procuremus eas (sc. pecunias) exigi facere". Taj je posao knez Krsto povjerio kao svomu dikatoru literatu Pavlu Nespeškomu (Laszowski 23).

[8] O poslanstvu u Požun i o njegovoj svrsi izvješćuje nas pismo Jerolima Zadranina od 22. okt.: „Et elesseno sua signoria (kneza Krsta) et lo rev. Sagrabiense per imbasator loro a la maesta della regina, qual fuziva in Posonio, per condolersi de la morte del re con sua maestà" (Sanuto 278), dok nam je saborska vjerodajnica istoga poslanstva za nadvojvodu Ferdinanda sačuvana u originalu (Šišić 9).

[9] Već 26. sept. piše kraljica Marija banu: „Vbi scribitis, vos missurum huc ad nos certos ex primoribus istius regni nostri (sc. Sclauoniae)" (Šišić 10), što se jedva može odnositi na poslanstvo koprivničkoga sabora radi prekratkoga razmaka u vremenu. Mnogo jasnije obilježuju banov rad kraljičine riječi u pismu od 23. okt.: „Intelleximus imprimis inter alios, opera vestra factum, ut istinc ex isto regno Sclauonie de negociis publicis oratores et quidem tam precipui huc mitterentur. De hac re plura retulit nobis is fidelis noster egregius Stephanus Deshazy, qui nostro iudicio fidelissimus videtur" (Šišić 20.). Da je ban došao na sabor, bez sumnje bio bi izabran u poslanstvo; značajno je, da se 30. sept. nalazio s Petrom Kružićem u Varaždinu (Laszowski 21, 22.).

[10] 9. okt. javljaju iz Ljubljane u Veneciju: „Li signori Hongari parte di loro sono vegnudi insieme in la Schiavonia, dicta Besiachia (= kajkavci) et ancora dall' altra parte de Corvatia è vegnudo il conte Cristoforo cum altri signori Corvati, et haueuano dieta insieme, in la qual dicti signori cum dicti populi, zoè Schiavoni et Hongari hanno electo lo illustr. prencipe Ferdinando per re loro" (Sanuto 76). Budući da znamo sasvim sigurno, da se u Koprivnici nije birao kralj, ova nam glasina neprisutnoga svjedoka ne može da znači više, nego ono što je gore u tekstu rečeno. Oni „signori Hongari" slavonski su plemići madžarske narodnosti, kao primjerice susjedgradski gospodar Stj. Désházy, pa i sam biskup Šimon Erdödy; u spisima ovoga vremena često se pravi ovaka etnička razlika.

Poslije razlaza sabora, knez Krsto ostao je još kroz nekoliko dana u Koprivnici, sabirući vojske i ubirući dozvoljenu ratnu daću. Medjutim saznaše za njegovo djelovanje i susjedne županije, naročito požeška i šomogjska, pa se i one dadoše pod njegovu zaštitu. Dne 5. oktobra Krsto se nalazio u Ludbregu kod Drave, a sjutradan pošao je u Somogyvár, odakle je nakanio poći s biskupom Šimonom i ostalim slavonskim poslanicima u Požun. Za to vrijeme ostavio je sultan Sulejman (20. septembra) popaljeni Budim, a onda i turska vojska, razlivši se kao bujica po objema obalama dunavskim harajući i paleći. Sada poleti knez Krsto do Stolnoga Biograda k svojoj konjaničkoj četi i uze hrabro odbijati zulumćare, našto oni okrenu na jug, popale Pečuh i prešavši Dravu, sjedine se u Srijemu s ostalom turskom vojskom, koja se pod vodstvom sultanovim pustošeći i ubijajući vraćala zemljom izmedju Dunava i Tise do Beograda. Oko 12. oktobra sva je turska vojska ostavila Ugarsku i Srijem; Sulejman očito nije imao na umu, da već ovaj puta zauzme Ugarsku, odgodivši taj posao na zgodniji čas. Ali odlaskom turske vojske nije se Ugarska primirila; seljaštvo, naročito ono s desne obale dunavske, pobuni se protiv gospode, kriveći je s tolike nesreće. U taj kobni čas spase knez Krsto sa svojom vojskom ugarsku gospodu od sigurne propasti, našto ga više onamošnjih županija, naročito zaladska i baranjska, takodjer odaberu svojim „skrbnikom i braničem". Stišavši i ove krajeve i ostavivši u Somogyváru svoga potkapetana Jerolima Zadranina s jakom četom, pošao je u Požun, e bi se priključio slavonskom poslanstvu, a to stim radije, što ga je kraljica Marija još početkom oktobra pozvala da dodje do 14. istoga mjeseca u Hainburg (na Dunavu) zajedno s pomenutim poslanstvom na dogovor, gdje su se imali na poziv njezin i palatinov sastati neki ugarski i hrvatski velikaši, da se sporazume o načinu, kako da Ferdinand steče ugarsko-hrvatski prijestô, budući da se već jasno pokazalo, da se jednostavnim priznanjem baštinskoga prava njegova (kako je on jednako isticao i želio), ni kod jednoga ni kod drugoga plemstva ne može uspjeti; no veoma je malo vjerojatno, da je knez Krsto još za vremena i došao u Hainburg, budući zabavljen onim seljačkim nemirima u zapadnoj Ugarskoj[11]. Medjutim su njegovi drugovi s biskupom Šimonom na čelu došli u Požun i

[11] Gotovo svi moderni pisci tvrde, da se knez Krsto naumice nije pridružio slavonskom poslanstvu. Da to ne stoji dokazuje nam ne samo akcija kneza Krsta u zapadnoj Ugarskoj tečajem mjeseca oktobra, zajamčena nam od njegova pomoćnika Jerolma Zadranina (Sanuto l. c.), nego i njegove vlastite riječi; 5. okt. kaže: „Cras enim .... mane hinc (iz Ludbrega) Simigium versus et tandem ... ex illinc Posonium ad reginalem maiestatem ituri sumus" (Laszowski 22); sestra njegova Ižota, udovica Stjepana Perényja, kaže u inače nepotvrdjenom pismu košičkim gradjanima (ali je izvan svake sumnje napisano oko polovice oktobra), prema Krstinom pismu: „Frater noster profectus est post reginalem maiestatem" (Laszowski 21); Jerolim Zadranin opet piše 22. oktobra: „...perfina che sua signoria tornerà dalla maestà della regina, alla qual fu dedicato imbasator de Sclavonia insieme con lo rev. Xagabriense, poi subito tornerà indietro in queste provincie" t. j. u zapadnu Ugarsku (Sanuto 280), dakle je Krsto pošao u Požun nešto prije 22. oktobra. Isto tako ne stoji, da se on nosio „visokim mislima", to jest da je pomišljao na krunu; 9. nov. piše upravitelju Kranjske Josipu Lambergu, da je za 25. okt. sazvan sabor (u Komárom) „darauf man einen kunig nach loblicher alder gewonhait erwölen und sezen soll, auch mit versamlung und durch die gesanden des ganzen königreichs zu Hungern, darzue wir auch unserm getreuen muglichen vleis nicht gespart haben" (Šišić 22); već sjutradan sklopio je knez Krsto s Ferdinandom u Hainburgu ugovor („abred") kojim se obavezao „für sich selbs auch mit andern seinen herrn, freunden und verwandten nach seinem höchsten vermuegen handlen, practicirn, furdern und verfolgen, dass ir kgl. Mt. (Ferdinand bješe tada već izabrani kralj češki) zu solicher ir erbgerechtigkait kume, also dass ir Mt. ainhelliglich von stenden zum kunig zu Hungern erwelt, angenomen und gekrent" (Šišić 23). Riječi Jerolima Zadranina iz kojih su došli neki moderni pisci do takoga zaključka znače dakle, da je okolina kneza Krsta držala njega spram Ivana Zapoljskoga mnogo dostojnijim eventualnim kandidatom, a to stim više, što se isti Jerolim Zadranin odmah poslije one stavke u kojoj je veličao svoga gospodara, vrlo nepovoljno izrazuje o erdeljskom vojvodi. Ne može dakle da bude sumnje, da je knez Krsto sve do sredine novembra iskreno odan bio Ferdinandu.

ondje kod kraljice Marije izvršili od sabora im povjerenu zadaću, a potom krenuše 22. oktobra pred Ferdinanda u Beč. Jedva može da bude sumnje, da su se oni tom prilikom za nj izjavili, pače zagrebački je biskup još u Požunu iznio neke svoje želje, od kojih je prva i glavna bila, da ga ima zapasti ostrogonska nadbiskupija. Znajući cijeniti jaki politički utjecaj častohlepna muža, kraljica Marija upravo ga stoga preporuči posebnim pismom bratu Ferdinandu, dok mu je Toma Nádasdy izrijekom naglasio, kako je u sadašnjim prilikama veoma probitačno, da se biskupu Šimonu stavi u izgled ispunjenje sviju njegovih želja[12]. U tom se i Krsto Frankapan našao u Požunu; dne 3. novembra znamo pouzdano da je ondje[13].

Dok su ovako Ferdinand i Marija tražili dodira sa svojim slavonskim privrženicima, pošla je većina ugarskoga plemstva, naročito nižega, sasvim drugim putom.

Čim se pročulo, da su Turci ostavili Ugarsku, odmah se stalo pomišljati na popunjenje ispražnjena prijestola. Jegarski biskup Pavao Várday pomišljao je u prvi mah na poljskoga kralja Žigmunta I., no kad se uvjerio o njegovoj neodlučnosti, napusti tu misao, pogotovo otkad je primijetio, da je kod Madžara uzeo prevladavati zahtjev, da se izabere kralj domaće, a ne tudjinske krvi. Malo potom pozove erdeljski vojvoda Ivan Zapoljski na dogovor plemstvo, županije i gradove za 14. oktobra u svoj grad Tokaj, u čuvenom vinorodnom kraju. I odista, medju ostalima nadjoše se ondje temešvarski župan i čuvar krune sv. Stjepana Petar Perényi, onda glasoviti pravnik i bivši palatin, vodja narodne madžarske stranke, Stjepan Werbőczy („servus regni Hungariae") i već pomenuti biskup jegarski Pavao Várday. Kako bijaše u taj par erdeljski vojvoda sa svojom vojskom (nešto oko 10.000 momaka) odista gospodar političkoga položaja u Ugarskoj, a privrženici dvorske stranke ponajvećim dijelom ostaviše kosti svoje na mohačkom polju, to nije trebalo mnogo govorničke vještine Werböczyjeve, da je na sastanku zaključeno, da se ima za 5. novembra sazvati izborni sabor u Stolni Biograd[14] i ondje izabrati ugarskim kraljem najimućniji ugarski velikaš Ivan Zapoljski[15]. No budući da su erdeljskom vojvodi i njegovim prijateljima, a u prvom redu Stjepanu Werböczyju dobro bili poznati pismeni ugovori s kućom Habsburškom, a tako i njezine tadanje težnje, došli su poradi odstranjenja oprjeka s bečkim dvorom na misao, da se udovica Ludovika II., kraljica Marija, preudade za Ivana Zapoljskoga; ali sestra Ferdinandova odlučno odbi ovu ponudu, naglasivši izrijekom, da ne će da „izdade" brata. Nato okrene Ivan Zapoljski sa svojom vojskom na zapad, zauzme Budim, Ostrogon i Višegrad (gdje se čuvala kruna sv. Stjepana s ostalim insignijama)[16] te Stolni Biograd. Stigavši amo, bilo mu je prvo, da je dao tijelo nesrećnoga kralja Ludovika II., koje su donijeli iz Csele-potoka, svečano sahraniti u kraljevskoj grobnici uobičajenim obredom, a onda je sjutradan 10. novembra sabor začeo vijećanjem. Na izborni sabor došlo je mnogo velikaša[17] i

[12] 23. okt. piše Nádasdy iz Požuna Ferdinandu: „Domino episc. Zagrab. meo iudicio omnia sunt promittenda. Cum tempore ipsemet, (si deus res ser. v. prosperauerit), supplicabit vestrae seren., ne sibi promissa seruet. Ista non dico sine ratione". (Šišić 19).

[13] Požunska knjiga gradskih računa bilježi: „Samstag nach Omnium Sanctorum (= 3. nov.) geschenkt graf Cristoffen etlich hechten, zindl, karpfen und rutten..." (Ortvay, Mária 242 n. 28).

[14] Pozivnica za bana Franju Batthyányja sačuvala nam se u originalu (Šišić 16; datirana je 17. okt).

[15] Još je otac njegov, palatin Stjepan Zapoljski posjedovao god. 1494. u svemu 12.308 „porta" (= sesija) a herceg Ivaniš Korvin, toliko obdareni sin kralja Matijaša I. Korvina, samo 5.937. (Acsády, Régi magy. birtokviszonyok 1494.—1598. Értek. XVI. 3. madžarske akademije (Bdpst 1894.) str. 32.

[16] Uz Petra Perényja bijaše Ivan Zapoljski drugi čuvar krune.

[17] Gjurgje Srijemac izrijekom spominje medju prisutnima i Franju Batthyányja, dakle bana hrvatskoga, pače priča, kako se s Petrom Perényjem, Valentinom Törökom i Ladislavom Moreom izrugivao novom kralju (ed. Wenzel 132, 238); to su prihvatili kao pouzdano Jászai (o. c. 151, 169), Smolka (o. c. 51) i Trnka (Borba 34). No ne može biti sumnje, da se Gjurgje vara pišući svoje djelo po pamćenju punih dvadeset godina docnije. Suvremeni Beatus Widmann napose ističe: „Die fordersten der cron seind nicht darbei gewesen, als der obriste canzler (t. j. Toma Szalaházy), der wan (= ban) aus dem Win-

sedam biskupa, medju njima i senjski Franjo Jožefić, onda zastupnici nižega plemstva iz 27 županija i predstavnici sedam ugarskih kr. slob. gradova. Još isti dan isklicaše oni jednoglasno, a s pozivom na rákoški zaključak, od 1505., Ivana Zapoljskoga kraljem Ugarske Dalmacije i Hrvatske, i odmah ga drugi dan (11. novembra) svečano okruniše krunom sv. Stjepana. Pošto su oba nadbiskupa, ostrogonski i kaločki, poginula na mohačkom polju, okrunio ga je kao najstariji prelat po godinama njitranski biskup Stjepan Podmaniczky. Poslije krunisanja kralj Ivan nagradi najodličnije svoje privrženike: Pavao Várday imenovan bi ostrogonskim nadbiskupom, Stjepan Werbőczy kraljevskim kancelarom, Petar Perényi erdeljskim vojvodom, ostajući i nadalje čuvarom krune, a Valentin Tőrők temešvarskim županom. Podjedno su razaslani glasnici na sve strane s pismima i porukama, da se svak ima za petnaest dana pokloniti novookrunjenom kralju, jer da će inače kao „izdajica" izgubiti časti i imanja[13]. Iza toga sabor se razišao uz veliko oduševljenje prisutnih, naročito nižega plemstva; o tom je 16. novembra poljski poslanik, przemyslski biskup Andrija Krzycki, izvijestio svoga gospodara kralja Žigmunta, muža Barbare Zapoljske, sestre kralja Ivana, ovako: „Ni bogovi ne bi mogli Madžare nagovoriti, da sebi izaberu stranca za vladara; sada su kao preporodjeni, te se uz najveće veselje vraćaju svojim kućama"[19]. Poslije sabora odaslan je kao posebni poslanik („orator") u Veneciju, papi Klementu VII. i francuskom kralju Franji I. senjski biskup Franjo Jožefić sa zadaćom, da ove strane vladare predobije za kralja Ivana, dok su drugi poslanici pošli kraljici Mariji, nadvojvodi Ferdinandu, njemačkim knezovima, engleskom kralju Henriku VIII., poljskomu kralju Žigmuntu, pače i sultanu Sulejmanu, da im najave izbor i krunisanje novoga ugarskoga kralja.

Izbor i krunisanje Ivana Zapoljskoga bješe težak udarac za Ferdinanda[20], jer ne samo što se kroz to našao prinuždenim, da konačno ipak priznade ugarskim i hrvatskim staležima izborno pravo, već poglavito stoga, što je njegov takmac tim činom stekao golemu prednost kako u upravi Ugarske, dakle joj je postao faktičkim gospodarom, tako i kod svih država neprijateljski raspoloženih protiv kuće habsburške, a to znači kod većine tadanjih evropskih dvorova. Prednost kralja Ivana sastojala se naročito u tomu, što je saborskim izborom a još više krunisanjem ne samo pretekao Ferdinanda, i tako u očima velike većine madžarskoga naroda kao i hrvatskoga u Slavoniji riješio u svoju korist pitanje o popunjenju ispražnjena prijestola, već što su bez sumnje i mnogi dotadanji privrženici Ferdinandovi smatrali, da je svaki drugi izbor suvišan, pa da će čitava stvar konačno svršiti onako, kao što je prije tridesetišest godina svršila borba za krunu sv. Stjepana izmedju Vladislava II. Jagelovića i Maksimilijana Habsburgovca. Samo oni, koji su se većma pouz-

dischen landen, magister tavernicorum und viel andere (ap. Goldast, Commentarii de regni Bohemiae iuribus. Franfurt 1627. II. 50), a tako i neki anonim u svom pismu napisanom neposredno poslije događaja: „Regina non adfuit (naime poradi ukopa kralja Ludovika), est adhuc Posonii cum iisdem dominis, qui prius cum ipsa fuerunt: sunt autem palatinus, Franciscus Batthyan, Christophorus comes (= Krsto Frankapan)..." (Pray, Epistolae procerum I, 289). No izvan svake sumnje stavlja uspješno rješenje ovoga pitanja činjenica, da je kralj Ivan odmah poslije krunisanja „radi nevjere" oduzeo Franji Batthyányju grad Vászon u vesprimskoj županiji (po ispravi u vörösvárskom arkivu ap. Fraknói, Werbőczy 252). Očito dakle zamjenjuje Gjurgje Srijemac Franju Batthyányja (ne kazujući inače za nj, da je bio ban) s njegovim bratom Urbanom Batthyányjem, koji je kroz više godina bio odlučni privrženik kralja Ivana (gl. Šišić 171, 187, 193, 264).

[13] Stoga kralj Ivan i nije odmah dao izabrati na saboru novoga palatina, već je odmah poslije krunisanja posebnim pismom pozvao Stjepana Báthoryja na vjernost (Pray 290.).

[19] „. . . . nunc quasi renati sibi videntur cum summa letitia domum redeuntes" (Acta Tomic. VIII., 263.).

[20] Nikola Olah, docnije tajnik kralja Ferdinanda i neko vrijeme biskup zagrebački, koji se tada nalazio u Požunu, pisao je papi Klementu VII. 15. febr. 1530. medju ostalim ovako: „Quae res (t. j. izbor i krunisanje Ivana Zapoljskoga) cum reginae, palatino et aliis dominis Posonii tunc constitutis innotuisset, vix dici potest, quantum moestitiae et tristitiae omnibus attulerit" (Ipolyi 38).

davali u moć Ferdinandovu i od njega se nadali izdašnijoj pomoći, a to su bili Hrvati u Hrvatskoj, ili oni, koje je lična mržnja odvajala od Ivana Zapoljskoga i njegovih glavnih prijatelja, a to je bila madžarska dvorska stranka, ostali su još i dalje vjerni Ferdinandu.

Već se i dosada češće pokazalo, da su veze izmedju Slavonije i susjedne Ugarske mnogo tješnje, nego li izmedju Ugarske i udaljenije Hrvatske. Tumač ovoj činjenici nema se tražiti samo u geografskom smještaju Slavonije, već mnogo uspješnije u tom, što je u njoj vršilo na politički pravac zemlje odlučni utjecaj mnogobrojno plemstvo madžarske narodnosti. Sasvim je dakle prirodno, da se poslije odlaska turske vojske i krunisanja Ivana Zapoljskoga stalo u Slavoniji javno mnijenje okretati na štetu Ferdinandovu[21]. Glavni njezini velikaši, biskup Šimon Erdödy, knez Krsto Frankapan, gubernator vranskoga priorata Ivan Tahy, pa i sam ban Franjo Bathyány bili su doduše u doba stolnobiogradskoga sabora na strani Ferdinandovoj, no doskora ga ostaviše. Još 10. novembra — dakle na sam dan izbora Ivana Zapoljskoga kraljem — svjetovao je biskup Šimon iz Čazme kaptol zagrebački, da se odazove pozivu kraljice Marije i palatina Stjepana Báthoryja i da pošlje na komáromski izborni sabor (zakazan za 25. novembra) kao svoga poslanika naslovnoga biskupa rosonenskoga i arhidjakona kalničkoga Andriju, dok je istoga dana knez Krsto sklopio u Hainburgu (na Dunavu), kuda se navratio iz Gjura, gdje je po zapovjedi Ferdinandovoj bio utaboren s 2000 pješaka i 1000 konjanika, da predusretne eventualni napadaj Ivana Zapoljskoga[22], sa Ferdinandom napismeno ugovor („abred"), kojim se obavezao, da će svojski poraditi, da bude izabran i okrunjen ugarskim kraljem. Ferdinand opet obavezao se sa svoje strane, da će najkasnije šesti tjedan poslije krunisanja knezu Krsti predati za nagradu pradjedovski Senj s pripadajućim mu mjestima Otočcem, Starigradom i Prozorom, onda Steničnjak, Jastrebarsko, Okić i Lipovac u Hrvatskoj i Slavoniji, a Pazin, Postojnu, Prem i još neka druga mjesta u Istri i Kranjskoj; onda, da će ga imenovati doživotnim vrhovnim kapetanom ugarske vojske uz pripadajuću plaću i da će mu isplatiti 2.600 for. duga, dok se još napose obavezao imenovati njegove prijatelje Šimona Erdödyja nadbiskupom ostrogonskim, a Franju Jožefića biskupom zagrebačkim, a ako to ne bi moglo da bude, nagyváradskim[23]. Potom se Krsto vrati u Gjur, gdje je saznao za stolnobiogradske dogadjaje, koji ga se ali toliko dojmiše, da je u svojoj uzbudjenosti dao napisati po svom potkapetanu Jerolimu Zadraninu 14. novembra pismo na tridentskoga biskupa i Ferdinandova kancelara Bernarda Clesa, u kojem ga zamoli, da bi kod svoga gospodara bezodvlačno ishodio pismenu izjavu, e će Šimon Erdödy biti imenovan ostrogonskim nadbiskupom bez ikakih izgovora ili uvjeta, jer samo na taj način ima knez Krsto pouzdane nade, da će biskup ostati uz Ferdinanda. Upravo stoga polazi on još danas put Slavonije i Požege, da se s njime sastane i da ga nagovori, da zajedno podju na Ferdinandov izborni sabor u Komárom. Pored toga, poruči knez Krsto, još je potrebno, da biskup Cles zajedno s ostalim savjetnicima zamole Ferdinanda, neka točno ispita, koji od ugarske i hrvatske gospode stoje sasvim sigurno na njegovoj strani, a onda neka od njih zatraži, „budući da je svijet čudan"[24], i pismeno obećanje. Kad sve to bude u Beču izvršeno, neka knezu Krsti pošlju po donosiocu ovoga pisma

[21] 23. nov. piše Ivan Tahy palatinu Stjepanu Báthoryju: „Sed admiramur, quod si sua maiestas ser. d. Ferdinandus . . . et reginalis maiestas . . . hoc (t. j. dati se izabrati i krunisati) facere voluerunt, extunc prius quam coronatus est Joannes waywoda facere oportuisset." On svakako želi da dodje na sabor u Požun, ali odmah domeće: „neminem enim videmus, qui ad ipsa comicia ascenderet preter nos, et si nos cum d. bano ascendemus, quod et facere volumus, illico regnum Sclauonie et comitatus vniuersi de Posega, Walko, Simigium necnon comitatus de Zala ad Joannem waywodam deficient." Stoga mu treba novaca da uzmogne uzdržavati četu vojnika, jer „si nos erga maiestates suas proficisceremus, quod et facere volumus, omnes ibi ibunt (t. j. vojnici), vbi pecunias eis dabunt" (Šišić 28—29).

[22] Sanuto 475. Dne 9. nov. knez Krsto je u Gjuru (Šišić 22).

[23] Ugovor, sačuvan u originalu, ap. Šišić 23—25.

[24] „perchè el mondo è stranio".

Lovri Kantoriću, zajedno s pismenom izjavom Ferdinandovom o imenovanju Šimonovu spisak imena one gospode, jer on želi, da znade u koga se sve može pouzdati i kakove korake treba još da poduzme. Medjutim je i biskup Šimon saznao za stolnobiogradske dogadjaje, od kojih ga se svakako najviše doimilo imenovanje Pavla Várdaya nadbiskupom ostrogonskim. Ogorčeni biskup odmah podje na put s tvrdom odlukom pokloniti se kralju Ivanu, očito jer više nije računao s Ferdinandovim uspjehom. Nekako oko 16. novembra prolazio je kroz Csurgó, a onda se dan dva docnije sastade na južnoj obali Blatnog jezera a sjeveroistočno od Somogyvára, u mjestancu Köröshegyu s knezom Krstom, koji mu je dolazio iz Gjura u susret. No plod ovoga sastanka nije bio onaki, kakav je knez Krsto još 14. novembra imao pred očima: svršio je naime nakon biskupova razlaganja i nagovaranja tako, da je on pošao umjesto na Ferdinandov izborni sabor zajedno s biskupom Šimonom pred novookrunjena kralja; očito je uvrijedjenom Erdödyju uspjelo uvjeriti kneza Krsta, da Ferdinand ne će poslije krunisanja Ivana Zapoljskoga više doći u položaj, da ispuni ugovorene zahtjeve njegove. Stigavši najkasnije oko 20. novembra u Stolni Biograd, biskup Šimon nagradjen bi od kralja Ivana unosnom biskupijom jegarskom, koja bješe imenovanjem Várdayevim ispražnjena, pače kralj mu se 12. decembra naknadno još obavezao imenovati gà svojim kancelarom, čim bude Stjepan Werböczy izabran palatinom[25], dok je kneza Krsta imenovao hrvatskim banom i vrhovnim kapetanom u zapadnoj Ugarskoj izmedju Drave i Dunava, izdao mu darovnicu na Senj s pripadajućim mu mjestima i konačno je na nj prenio gubernatorstvo vranskoga priorata, a tako i obranu kraljevskoga grada Bihaća[26]. Pošto je tada bio gubernatorom vranskoga priorata Ivan Tahy, ne će doskora ni njemu preostati drugo, da spase svoj položaj, nego se pokloniti kralju Ivanu. Ban Franjo Batthyány nije doduše iznevjerio Ferdinanda, ali koristeći se teškim položajem njegovim, tražio je isplatu zaostale svoje plaće i stavljao mu na raspolaganje bansku čast. Da ga održi u vjernosti, Ferdinand mu isplati tečajem novembra u dva puta 3.000 for. uz obećanje, da će preostalih 3.000 for. primiti na Božić. Uza sve to Franjo Batthyány i nadalje se nećkao dolaziti na poziv kraljice Marije u Požun, a na Ferdinandov u Beč, uporno zahtijevajući potpuno namirenje svoje plaće[27]. I tako bješe nehajem banovim, ali još više pristupom biskupa Šimona i kneza Krsta kralju Ivanu, malom iznimkom gotovo čitava Slavonija izgubljena za Ferdinanda.

Medjutim se nekako sredinom oktobra sastao sabor hrvatskoga plemstva, možda u Cetinu. Na taj su sabor došli Ferdinandovi komisari Ivan Pichler i Nikola Jurišić pa predavši gospodi svoje vjerodajnice[28] pozvaše ih, da se poklone nadvojvodi Ferdinandu kao svomu zakonitomu gospodaru na osnovu baštinskoga prava njegove žene Ane i starih ugovora utanačenih izmedju kralja Vladislava II. i cara Maksimiljana (1491., 1505. i 1515.). Medju plemstvom bile su doduše simpatije za kuću Habsburšku vrlo jake, no ono se zato ipak ne htjede da odreče svoga izbornoga

[25] Šimon Erdödy ostao je i nadalje biskupom zagrebačkim; njemu su dakle kao „izabranom" jegarskom biskupu zapravo samo prepušteni bogati prihodi ove biskupije. Da je Šimon uistinu i pobirao ove prihode, svjedoči nam nalog Ferdinandov gradu Košicama od 2. decembra 1527., kojim mu zapovijeda, da biskupove ljude što dolaze „pobirati desetinu", zatvori (Laszowski 93). U ispravi, izdanoj u Ostrogonu 12. decembra (Šišić 39), a u kojoj se kralj Ivan obavezuje biskupa Šimona imenovati kancelarom, već se nazivlje „episcopus eccl. Zagrab. et electus episc. Agriensis."

[26] Prelaz biskupa Šimona i kneza Krsta na stranu Ivanovu objašnjuju: pismo Jerolima Zadranina biskupu Bernardu Clesu iz Gjura 14. nov. (ekscerpirano ap. Jászay 194—195 po originalu u državnom arkivu u Beču), pismo Ivana Tahyja palatinu Báthoryju iz Csurgó-a 23. nov. (Šišić 29—30), pismo bana Batthyányja kralju Ferdinandu iz Németujvára 21. dec. (Šišić 40) i izvještaj mlet. poslanika Nikole Ungara od 11. jan. 1527. (Sanuto 628.).

[27] O držanju banovu gl. Šišić 28, 30—31, 33—34, 37, 38, 39—40 i Laszowski 24—25, 26—27, 29.

[28] Poimence bile su izdane na knezove Stjepana Blagajskoga, Ivana Karlovića Krbavskoga, Vuka Frankapana Brinjskoga i Nikolu Zrinskoga (Šišić 7).

prava, a poglavito stoga, jer je imalo na umu, da se Ferdinand još prije izbora obaveže, da će im ispuniti neke želje. U tu svrhu dakle oni izabraše svečano poslanstvo, koje je imalo prije svega kraljici Mariji izraziti sućut kraljevine Hrvatske, a onda poći pred Ferdinanda i s njime se sporazumjeti; izabrani biše Krbavski knez Ivan Karlović, Ivan Perušić i Gašpar Križanić. Primivši od sabora potrebnu instrukciju kao i napose napisane želje hrvatskoga plemstva, poslanici saborski podjoše put Požuna, dok je Nikola Jurišić okrenuo u Senj kapetanu Petru Kružiću[29], a Ivan Pichler ravno u Beč. Već oko 30. oktobra dojašio je potonji u austrijsku prijestolnicu te je dvor izvijestio o hrvatskim prilikama, a samo nekoliko dana docnije stigoše hrvatski saborski poslanici u Požun. Ne može biti sumnje, da su se oni nakon izražene sućuti upustili s kraljicom Marijom i njezinim savjetnicima u razgovor o Ferdinandovom izboru za hrvatskoga kralja i njima povjerili svoje želje. Ako ne prije, a ono su svakako u Požunu doćuli za izbor i krunisanje Ivana Zapoljskoga, što se njih sasvim drugojačije doimilo, negoli slavonske gospode. Davna težnja njihova, da bi stupili u tješnje odnose sa susjednim austrijskim zemljama, a navlaš s Ferdinandom, koji ih je već i dosada izdašnije pomagao u bojevima s Turcima od zakonita kralja Ludovika, sada im se pričinila provedivom: oni su glasno izrekli misao, da se kraljevina Hrvatska pridruži nasljednjim zemljama habsburškim.[30]. Kad su oko 16. novembra polazili u Beč, preporučiše njih i njihove želje Ferdinandu naročitim pismom ljubljanski biskup Krsto Rauber, onda Gjuro Herberstein, Erazmo Dornberg i Stjepan Pemflinger istaknuvši izrijekom, da su „Hrvati vazda bili zaslužni za slavnu kuću austrijsku i kršćanstvo boreći se protiv žestokih navala turskih velikom hrabrošću za domovinu, a sada se tako poniješe, da ih stim radije preporučamo vašem veličanstvu, pa stoga molimo vaše veličanstvo, da ih podupre i milostivo sasluša."[31] Kad su hrvatski poslanici stupili pred Ferdinanda izniješe mu u smislu svojih saborskih instrukcija želje Hrvata i zamoliše ga, da ih prihvati i odobri. Istaknuvši misao pridruženja kraljevine Hrvatske habsburškim nasljednim zemljama, zatražiše od Ferdinanda, da primi na se obavezu, da će u Hrvatskoj uzdržavati 1000 konjanika s mjesečnom plaćom od tri dukata (ili zlatnih forinti) po momku, da im se stavi u izgled odšteta za ono, što su izgubili u ratu s Turcima, a zacijelo još su zahtijevali i potvrdu starih svojih prava i običaja, kao i podržavanje pomoćne vojske na kranjskoj granici na obranu Hrvatske;

[29] 28. okt. ili dan dva prije, nalazio se u Senju (Thallóczy-Hodinka 572 s rđavim datumom 20. okt.).

[30] 28. apr. 1527. hrvatski je sabor sabran u Cetinu podsjetio kralja Ferdinanda „nouerit M. V., quod eadem M. V. nos quesiuit sibi subiectos promittens nos coagregare erga alia sua regna hereditaria.... has omnes promissiones, ser. rex, nos non inspeximus" (Šišić 98). Budući da na želju Ferdinandovih komisara hrvatski sabor od 1. jan. 1527. nije svojih poslanika slao u Beč, jasno je, da se ono Ferdinandovo obećanje, zadato dašto na ponajprije izrečenu molbu ili želju hrvatskih saborskih poslanika, može da odnosi samo na novembar 1526., kao što nam pokazuju riječi „quod eadem M. V. nos quesiuit sibi subiectos". O odnosima izmedju Hrvata i susjednih austrijskih zemalja, naročito s Ferdinandom, up. veliko mnoštvo isprava sabranih u zborniku Thallóczy-Hodinka o. c. naročito od 1522.—1526. (str. 40—563, komada 373), onda izvještaje papinskoga poslanika baruna Ivana Burgia od 1524—1526. (Mon. Vaticana Hungariae. Ser. II. tom. 1. Relationes oratorum pontificiorum. Bdpst. 1884) i Laszowski o. c. 1—19., a od modernih pisaca Bidermann, Geschichte der österr. Gesammt-Staats-Idee. Vol. II. Innsbruck 1889, str. 198 i dalje i Klaić, Povijest Hrvata knj. II. 3. Zagreb 1904, str. 315 i dalje, napose str. 330—331 i 346—348.

[31] „Cum legati Croatiae (h)ys diebus hic (u Požunu) apud maiestatem reginalem fuissent legationeque ipsorum iam perfuncta ad V. S. se profecturos assererent, non potuimus committere, ut eos literis ac commendatione nostra vacuos ad V. M. transmitteremus, qui etsi de inclyta Austriae domo ac christiana republica benemerifi semper fuerint, utpote qui crebras Thurcarum depopulationes tocias experti strenue semper pro patria pugnarint, hoc tamen tempore ita se gesserunt, ut eos eo libentius V. M. commendaremus. Quare S. V. M. rogamus, ut ipsis accessum facilem ac pias aures praebere dignetur, ut nostram commendationem sibi multum apud M. V. profuisse facile experiantur" (Šišić 26). Iz ovih riječi proviruje, da su potpisani austrijski savjetnici znali za želje hrvatskih staleža.

napose još zatražio je Krbavski knez Ivan Karlović za sebe od onih 1000 konjanika, 250 ljudi. Sve su ove želje hrvatski saborski poslanici i pismeno predali, a Ferdinand im obeća, da će ih rado ispuniti. No njega je u taj par okupila i teška briga oko ugarskoga izbornoga sabora, koji bješe najprije odredjen za 25. novembra u Komárom, a onda odgodjen u Požun za 30. novembra ; ali kad se vidjelo, da je broj onih, što su došli na sabor i suviše čedan, i opet bi odgodjen za nedjelju 16. decembra u Požun. Ferdinand je sada dakle uzeo nagovarati hrvatske poslanike, da bi i oni prisustvovali požunskom saboru i tako poduprli njegovu stvar, pa je stoga, očito da ih zadrži, izdao nalog svojoj austrijskoj blagajni, da im isplati izvjesnu svotu novca za trošak. Hrvatski poslanici kao da su u prvi kraj bili voljni da ispune Ferdinandovu želju, no doskora se predomisle izjavivši, da za to nemaju dovoljnih instrukcija i punomoći od strane hrvatskih staleža[32]. Početkom decembra ostave Beč sporazumjevši se prije s Ferdinandom, da se ima dne 21. decembra u Cetinu sastati hrvatski sabor, na koji će doći i njegovi komisari[33]. Već 5. decembra izdao je Ferdinand nalog bečkomu prepoštu Pavlu Obersteinu, kapetanima Nikoli Juri-

[32] 25. nov. pisao je Ferdinand banu Batthyányju : „Sed quod scire cupitis, an cum omnibus vestris hominibus dietam Gomare (= Komárom) celebrandam visitare debeatis, nostra est voluntas et intentio, ut non solum vos cum omnibus vestris hominibus hanc dietam visitetis, sed et cunctos amicos beneuolos et consortes vestros, quos vobiscum trahere poteritis, in ea comparere faciatis, in eaque tractetis, que iuxta rerum exigentiam oportuna fuerint. Quandoquidem ser. d. Maria, regina Hungarie... vult, ut illa (sc. dieta) omnino transeat in effectum, quam nos equidem saluam et securam reddemus et simul dabimus operam, quod Croate et Sclavones, qui nunc apud nos agunt, similiter illam visitare debeant" (Šišić 31), dakle Hrvati (i Slavonci) nijesu eo ipso bili dužni da dodju na požunski sabor, jer inače ne bi Ferdinand trebao da ih tek nagovara (dabimus operam). O svom uspjehu piše banu 28. nov.: „Cum nunciis Croatorum, qui ad nos missi erant, tantum egimus, ut ad dietam Posoniensem quoque eant, rebus nostris illic operam daturi eaque finita se domum conferant, sed nos, antequam in Croaciam redeant, salutabunt, quibus in mandatis et que ulterius agere debeant, dabimus resolutionem". (Šišić 34). I opet vidjamo, da je Ferdinand nagovarao hrvatske poslanike da podju na požunski izborni sabor, da ondje njegovu stvar poduprU. U istom pismu banu Batthyányju kaže Ferdinand, da glasine, kao da ga Česi nijesu htjeli izabrati za kralja, nijesu ispravne, pače „ut tante eorum in nos cum fidelitati tam obseruancie similia darent exordia, Boemi et Morani nuncios suos ad ragusch siue dietam Hungaricalem iam celebrandam condeputarunt, qui illi intersint et res nostras una cum aliis amicis et beneuolis nostris fouere et promouere studeant" (Šišić 33—34). Kao što se kod Čeha i Moravaca radilo, da uvećaju saborski uspjeh, a ne da mjerodavno sudjeluju na ugarskom saboru, tako je očito bila želja Ferdinandova i s Hrvatima. Glede nedovoljnih instrukcija hrvatskih saborskih poslanika, upućuju nas Ferdinandove riječi u njegovom nalogu komisarima od 5. dec.: „quod cum reuerendis, spectabilibus, magnificis, nobilibus, egregiis sincere nobis dilectis episcopis, prelatis, comitibus, nobilibus ac uniuersis ordinibus et statibus regni Croacie ius nostrum, quod nobis et serenissime consorti nostre dil. uersus regnum Hungarie competit, exposuissemus, requirendo eosdem, quatenus nos illius uigore aliorumque complurium respectuum intuitu (to su stari ugovori), in dominum et regem suum acceptarent et ut talem recognoscerent (dakle na saboru po komisarima), ipsi uero status et proceres nuncios et oratores suos (t. j. Ivana Karlovića, Ivana Perušića i Gašpara Križanića) ad nos propterea destinarint, qui tamen plenam super singulis per eos petitis resolutionem reportare nequiuerint eo, quod fines mandati, eis a principalibus suis traditi, longius excedere non licuerit", naime već u Beču odnosno u Požunu priznati Ferdinanda svojim kraljem (Šišić 49).

[33] Upravo poradi toga, jer se hrvatski sabor imao sastati 21. dec., njegovi su poslanici morali više dana prije 16. dec. ostaviti Beč, da uzmognu prisustvovati saboru, pače za sastanak njegov i sve nužno udesiti. Na odlazak hrvatskoga poslanstva oko 3. decembra pokazuje i Ferdinandov nalog austrijskoj blagajni od istoga dana : „Unser bevelch ist, das du die vereerung, so wir der Krabatischen botschaft jüngstlich alhie (u Beču) von vischen und wein getan haben... bezalest" (Thallóczy-Hodinka 587). Istoga dana obećaje Ferdinand knezu Ivanu Karloviću Krbavskomu gradove Medvedgrad i Rakovec (Thal.-Hod. 587—588 ; Laszowski 28. po konceptu s datumom 28. nov.) Poslije toga nema u inače kompletno od dana do dana sačuvanim nam austrijskim računskim knjigama (Österr. Gedenkbuch vol. 26. u arkivu zajed. minist. financija u Beču) i traga o hrvatskom poslanstvu.

šiću i Ivanu Katzianeru te mehovskom prefektu Ivanu Pichleru, da podju u Hrvatsku na sabor kao njegovi komisari, oskrbivši ih vjerodajnicama i instrukcijom.[1]

Skoro potom sastao se izborni sabor ugarskih staleža u Požunu u franjevačkom samostanu (16. decembra). Otvorio ga je palatin Stjepan Báthory preporučujući malobrojno sabranom plemstvu i zastupnicima nekih zapadno ugarskih županija, te gradova Šoprona i Požuna kralja češkoga i nadvojvodu austrijskoga za vladara. Premda su iza toga Ferdinandovi komisari, na čelu im ljubljanski biskup Krsto Rauber, isticali na prvom mjestu baštinsko pravo svoga gospodara, ipak su sabrani staleži još istoga dana jednoglasno izabrali Ferdinanda kraljem ugarskim naročito stoga, jer su se nadali, da će njegovim izborom zajamčiti svojoj domovini potrebnu pomoć za uspješnu odbranu od Turaka. Poslije toga biše izbor i krunisanje „provalnika" Ivana Zapoljskoga proglašeni nezakonitima i ništetnima, a svi njegovi privrženici pozvani, da se u roku od 40 dana poklone „zakonitom svom kralju", jer da će inače kao „izdajice" izgubiti svoja dobra i časti. Na krunisanje se dašto nije moglo pomišljati, jer je kruna sv. Stjepana bila u rukama kralja Ivana[35].

Treći dan poslije izbornoga sabora u Požunu, 18. decembra, sastao se u inače nam nepoznatom mjestu, možda u Dubravi, sabor slavonskoga plemstva, na kojem je novoimenovani ban Krsto Frankapan uveden u čast. Nije nam poznato tko je sve došao na nj, samo znamo, da je ban Franjo Batthyány poslao na sabor svoga pouzdanika s porukom sabranoj gospodi, da ne priznadu kneza Krsta banom, jer da će se u protivnom slučaju on pobrinuti, da ih ubrzo stigne zaslužena kazna. Knezu Krstu opet pisao je, neka se okani banstva, a ne bude li ga poslušao, neka znade, da se „ne će jedan drugoga dobrim očima pogledati, kad se nadju zajedno." Razumije se, prijetnje su Batthyányjeve bile uzaludne, šta više, ovaj je sabor odredio, da se za 6. januara 1527. sazove izborni sabor u Dubravu, koji će priznati Ivana Zapoljskoga zakonitim kraljem. Podjedno bi zaključeno, da se i hrvatska gospoda pozovu na sabor, ali poziv bana Krsta ne će medju njima naći odziva uza sve to, što im se čak zaprijetio, da će ih „proglasiti nepoštenima sve do sedmoga koljena i dati im oči iskopati."[36]

Nije nam poznato dali se tkogod od hrvatskih staleža našao 21. decembra u Cetinu, samo znamo, da su Ferdinandovi komisari poradi loših i blatnih putova onamo stigli tek na Badnjak ne našavši nikoga; hrvatska su naime gospoda bila kod kuće slaveći božićne blagdane. Na poziv komisara obećaše doći do 29. decembra, ali raspravljanje zače tek na Staru Godinu u franjevačkom cetinskom samostanu. Na sabor došli su od velikaša knински biskup i topuski opat Andrija Tuškanić Kliški, knez Ivan Karlović Krbavski, knez Nikola Zrinski, braća knezovi Krsto i Vuk Frankapani Brinjski, knez Juraj Frankapan Slunjski, knez Stjepan Blagajski, a od nižega plemstva Krsto Šubić Peranski, Bernard Tumpić Zečevski, Ivan Kobasić Brekovički, Gašpar Križanić, Grgur Otmić plemički sudac županije zagrebačke, Pavao Izačić, Gašpar Gusić, Ivan Perušić, Bartol Drašković, Pavao Izačić, jedan Tomašić i pouzdanici senjskoga kapetana Petra Kružića te kneza Bernardina Frankapana, oca bana Krsta[37]. Prvo

[34] Sastanak hrvatskoga sabora u oktobru, izaslanje i djelovanje hrvatskih saborskih poslanika osvjetl'uju isprave ap. Šišić 4, 7, 9, 21, 26, 30—31, 33, 33—34, 36. 49, 57—64, 98—99.

[35] Bana Franje Batthyányja nije bilo na tom saboru, kako dokazuju riječi kraljice Marije u pismu od 19. dec., kojima mu javlja, da je njezin brat Ferdinand „die dominica proxime preterita (= 16. dec.)... communi eorum omnium, qui huic conuentui intererant, voto electus est et declaratus in regem Hungarie" (Šišić 40). Medjutim sve da je bio na saboru s još kojim od slavonskih velikaša (tako Ivanom Tahyjem), oni bi ondje prisustvovali kao članovi ugarskoga sabora, kako su i prije tamo dolazili. Prisutnost njihova čakle ne bi još učinila posebni hrvatski izborni sabor suvišnim.

[36] O tom saboru saznajemo iz pisma bana Batthyányja kralju Ferdinandu od 21. decembra (Šišić 40—41) i iz izvještaja Ferdinandovih komisara o cetinskom saboru (o. c. 58—59, 61—62).

[37] Imena prisutnih hrvatskih staleža saznajemo iz izborne isprave (Šišić I, 50, bolje II, 459) i iz spiska onih, kojima je na tom saboru dodijeljen izvjesni broj

e bilo, da su rano jutrom 31. decembra Ferdinandovi komisari izrekli svoje govore u kojima pozivahu sabrane staleže, da se poklone nadvojvodi kao zakonitomu svome gospodaru na osnovu baštinskoga mu prava po ženi Ani i starih ugovora, ali im nato staleži odgovoriše upitom, kakovo li su rješenje donijeli sobom od nadvojvode Ferdinanda na sve one zahtjeve, što su mu ih podastrli njihovi poslanici još u novembru. Ovaj upit Hrvata bijaše komisarima na veliku nepriliku, pa stoga im uzeše razlagati, da je mnogo probitačnije raspravljati nekim redom, pa će onda i na to doći govor. Zadovoljivši se s ovakim odgovorom, hrvatski se staleži odvoje potom od njih i „uzmu napose ispitivati i raspravljati o baštinskom pravu Ferdinandovu na krunu sv. Stjepana", to jest pročitani su prije svega svi stari ugovori, koje su komisari zacijelo sobom ponijeli, a onda se o njima povela riječ ; ali kako je medju hrvatskim staležima bilo i nekih, premda rijetkih glasova nesklonih Ferdinandu, a to su bili u prvom redu pouzdanici kneza Bernardina Frankapana, odgovarajući ostale od nadvojvode u korist Ivana Zapoljskoga, staleži se hrvatski tim poslom zabaviše kroz cio dan i tek kasno uveče poslaše komisarima deputaciju s porukom, da su pronašli, da Ferdinand i žena mu Ana odista „imadu potrebno pravo na krunu Ugarske"[38]. Sjutradan na Novu Godinu, u utorak 1. januara 1527., nastave staleži svoj rad već rano u jutro. I opet su komisari prvi progovorili pozvavši staleže, da se sada nakon sinoćne izjave „poklone" Ferdinandu kao svomu gospodaru. Ali oni im i opet odvrate, da se o tomu izjaviti ne mogu, sve dok ne saznadu, što je s njihovim zahtjevima ; hrvatski se staleži dakle, ma da su priznali Ferdinandu i njegovoj ženi Ani baštinsko pravo na ugarsko-hrvatski prijesto, ipak ne htjedoše odreći svoga izbornoga prava, koje se kroz sav Srednji Vijek najkrepče odražavalo po svim državama upravo u postavljanju i ispunjenju zahtjeva stavljenih od plemstva budućem vladaru pred izbor. Budući da se staleži nikako nijesu dali „navesti na drugu koju stvar", komisari moradoše konačno pristati, da se to pitanje izvede na čistac.

Iza dugotrajne neprekidne raspre izmedju staleža i komisara „do 4 sata popodne na tašte", došlo je konačno do sporazuma[39].

konjanika s mjesečnom plaćom (o. c. I. 64—65). No u ovom spisu ubilježena su hrvatska imena vrlo nemarno, tako da neka nije prosto možno odgonenuti. Važno je ime Ibann (= Ivan) Weraschitz, očito rdjavo pročitano mjesto Weruschitz (ili možda neopažena štamparska pogrješka), a to je Perušić (tobože Berušić!), dakle poznati Ivan Perušić. I tako nalazimo na ovom saboru sva tri hrvatska poslanika (kneza Ivana Karlovića, Gašpara Križanića i Ivana Perušića). koji su u novembru bili u Požunu kod kraljice Marije i potom još početkom decembra u Beču kod Ferdinanda. (Ja sam u svoje doba uzalud tražio u arkivu zajed. minist. financija pod signaturom „Reichsakten", kako citira Thallóczy-Barabás Cod. dipl. Blagay str. CCXIII (uvoda), original ovoga spisa ; zbirka „Reichsakten" sadržaje isključivo spise koji se tiču njemačkoga carstva). Od napomenutih hrvatskih saborskih članova, imali su na teritoriju današnje sjevero zapadne Bosne svoje posjede knezovi Nikola Zrinski, Ivan Karlović, Stjepan Blagajski i Frankapani Juraj Slunjski, Vuk Brinjski i Krsto Tržački, a od nižega plemstva bar Ivan Kobasić Brekovički, Pavao Izačić, Bernard Tumpić i Ivan Novaković.

[38] „... si heten befunden, das eur Mt. und unser genedigiste frau alle gerechtigkait genuegsamlich heten zu der cron zu Hungern" (Šišić 58), riječi vrlo značajne poslije požunskoga izbora, čiji je rezultat tada već poznat bio sabranim staležima. Kako su ih Hrvati sami razumijevali, pokazuje ova stavka istih staleža s cetinskoga sabora od 28. aprila 1527.: „Nouerit maiestas vestra, quod inveniri non potest, ut nullus dominus potencia mediante Croaciam occupasset, nisi post discessum nostri quondam vltimi regis Zwonymer dicti felicis recordacionis, libero arbitrio se coadiunximus circa sacram coronam regni Hungarie, et post hoc, nunc, erga maiestatem vestram", dakle Hrvati stupaju u dodir s baštinikom krune sv. Stjepana, a nijesu inače vezani uz Ugarsku ili čak uz narod madžarski. Prema tome oni i ne smatraju, da se požunski izbor, kao izljev slobodne volje naroda madžarskoga (ili kraljevine Ugarske), tiče direktno još i njih.

[39] Za te su rasprave poslanici kneza Bernardina Frankapana zauzeli oštro stanovište protiv Ferdinanda. „Čim su naime opazili, da su drugi staleži pripravni pokloniti se vašemu veličanstvu — izvješćuju komisari u Beč —, s mjesta su se odijelili od njih i htjeli su ih otrovnim govorima odvratiti, ne bi li se kako onemogućio uspjeh vašem veličanstvu. No mi smo im pred svima staležima na saboru kazali medju ostalim i to, da toga vaše veličanstvo nije očekivalo od njihovoga gospo

Hrvati stojeći na obećanju zadanom im od od Ferdinanda za boravka njihovih poslanika u Beču, uporno su tražili, da se njihov budući kralj ima obavezati, da će na obranu „svoje kraljevine Hrvatske" u njoj uzdržavati hiljadu konjanika s mjesečnom plaćom od 3 dukata po momku i dvjesta pješaka, i to tako, da od toga broja dvjesta konjanika i svi pješaci pripadnu vrhovnom kapetanu hrvatskom, a ostalih 800 konjanika da bude porazdijeljeno medju staleže, već prema položaju pojedinaca. Kako je Ferdinand još u novembru u Beču obećao knezu Ivanu Karloviću Krbavskom dvjestapedeset konjanika, imali su komisari sada mnogo muke, da ga nagovore, e bi se zadovoljio s dvjesta, dok su od ostalih staleža imali dobiti: Nikola Zrinski i Juraj Frankapan Slunjski po 80, Vuk i Krsto Frankapani Brinjski, Stjepan Blagajski te Andrija Tuškanić biskup i opat svaki po 50 konjanika, a ostali niži plemići mnogo manje, tako Ivan Kobasić, Ivan Perušić i Gašpar Križanić po 15 konjanika. Nadalje tražili su hrvatski staleži, da se Ferdinand obaveže, da će uzdržavati na kranjskoj medji duž Hrvatske izvjesni broj vojnika i da će dati pregledati sve hrvatske gradove i utvrde, te ih oskrbiti vojskom i municijom; tako su željeli, da se u Bihać smjesti 50 puškara, a u Klis i Senj uz 50 konjanika još i po 80, odnosno 60 puškara. Konačno se Ferdinand obavezuje, „da će svekolike privilegije hrvatskih staleža, kao i prava, sloboštine i potvrdjene saborske zaključke (decreta), što su ih nekoć podijelili kraljevini Hrvatskoj i njezinom žiteljstvu prijašnji vladari, zajedno s njihovim starim hvale vrijednim običajima i navadama nepovrijedjeno uzdržati, potvrditi i obdržavati" i da će ih svega života svoga vazda braniti, a tako i „ovu slavnu kraljevinu"[40]. Kad su dakle komisari u ime Ferdinandovo izjavili i pismeno se obavezali, da pristaju na ove zahtjeve, i kad su obećali, da će se oni odista i ostvariti, tek onda su hrvatski staleži jednodušno i jednoglasno izabrali i isklicali Ferdinanda „kralja češkoga i nadvojvodu austrijskoga" „za našega i cijele ove slavne kraljevine Hrvatske pravoga, zakonitoga, nesumnjivoga i prirodnoga kralja i gospodara, kao što i prejasnu gospodju kraljicu Anu za našu i cijele kraljevine Hrvatske pravu, zakonitu, nesumnjivu i prirodnu kraljicu i gospodaricu". Potom položiše „s najvećim veseljem" prisegu „dužne vjernosti i poklonstva", dignuvši prste u vis i ponavljajući riječi komisara Obersteina, bečkoga prepošta: „Prisižemo i obećajemo, da ćemo odsada unaprijed vazda vjerni i poslušni ostati prejasnomu vladaru i gospodaru Ferdinandu, kralju češkomu, i njegovoj ženi prejasnoj gospodji Ani, rodjenoj kraljici ugarskoj i češkoj, gospodarima našima preblagostivima i premilostivima kao pravim, zakonitim i prirodnim nasljednicima, i kralju i kraljici kraljevine Hrvatske, kao što i njihovim nasljednicima, namjesnicima i upraviteljima... niti ćemo ikad više u buduće drugoga koga osim njihovih veličanstva i njihovih nasljednika za svoga gospodara ili kralja primiti i priznati". Poslije toga podjoše svi zajedno u samostansku crkvu, gdje su otpjevali „Te Deum laudamus", a gruvanje topova, zvonjava zvona i klicanje glasnika raširi Cetinom i okolišem radosnu vijest, da je Hrvatska izabrala novoga kralja. Još istoga dana uveče napisana je i izborna povelja hrvatskoga sabora, u kojoj staleži izrijekom istakoše, da su „izabrali, primili, učinili, ustanovili i proglasili" Ferdinanda hrvatskim kraljem na molbu njegovih „dovoljno opunomoćenih" komisara, nakon što su potanko uvažili i promotrili njegov poziv, „da steče baštinskim putem svetu krunu kraljevine Ugarske", naročito na osnovu više nepobitnih ugovora, „koje smo mi temeljito razgledali, pročitali i proučili", a konačno i „krepošću izbora valjano i zakonito obavljena i proglašena 16. decembra prošle godine po zakonima

---

dara, nego je nasuprot držalo, da bi valjalo, kad su i on i njegov sin mnogo dobra od kuće austrijske primili, da se zauzmu za stvar vašega veličanstva, a ne da je priječe; mi pak da moramo istup njegov dojaviti vašemu veličanstvu. Na to su njegovi poslanici ostavili sabor." (Šišić 61).

[40] Bez sumnje se medju inim povela riječ i o pridruženju kraljevine Hrvatske nasljednjim habsburškim zemljama, ali su komisari znali izraditi, da taj zahtjev nije napismeno formuliran, već je i dalje samo ostalo kod „obećanja", jer inače ne bi imalo smisla, da se hrvatski staleži na nj pozivlju još 28. aprila 1527.

kraljevine Ugarske u saboru staleža i redova iste kraljevine a u gradu Požunu", ali najviše stoga, što „izmedju tolikih kršćanskih vladara samo njegovo posvećeno kraljevsko veličanstvo nas i kraljevinu Hrvatsku evo već više godina milostivo darivaše i od bijesnih Turaka branijaše, da nas njihovo bjesnilo ne prisili odmetnuti se od prave vjere i kršćanstva" i jer je „isto kraljevsko veličanstvo druga nebrojena dobročinstva nama iskazivalo i osobitom svojom milošću i darežljivošću oko svih naših prava nastojalo." Medjutim kolikogod bi se dalo iz golih riječi izborne isprave zaključivati, da je cetinski izbor protekao bez ikakih poteškoća, ipak nije tome bilo tako; komisari izrijekom izvijestiše Ferdinanda o držanju hrvatskih staleža ovako: „Premda njihova izborna isprava kaže, da su priznanje vašega veličanstva kraljem i žene vašega veličanstva kraljicom, kao i poklon, uslijedili slobodnom voljom i odmah na našu molbu, to se ipak sve onako zbilo, kako je ovdje prikazano i nikako drugačije. No mi smo taj spis i po formi i po sadržaju prihvatili mnijući, da je bolje i časnije, ako se ovako prikaže stvar, nego da se sazna, da je ona samo teško i nakon dugoga nagovaranja postignuta[41]." Svršivši glavni posao, hrvatski su staleži zaželjeli da pošlju pred svoga novoizabrana kralja svečano poslanstvo, koje će mu predati izbornu ispravu, ali ga i podsjetiti na ispunjenje zadanih obećanja. Baš stoga, da Ferdinandu olakšaju položaj, uzeše oni nagovarati staleže, da bi odustali od toga, tobože „da ne bude troška", a izbornu ispravu predat će oni kralju, dok su njima uručili spis o Ferdinandovim obvezama, što su ga oni izdali odmah na saboru u njegovo ime. Ali veselo i radosno raspoloženje te je slijedilo izbornom činu, već je sjutradan 2. januara pomućeno dolaskom poslanika bana Krsta Frankapana s porukom, da staleži dodju do 6. januara u Dubravu na sabor, a ako im to ne bi zgodno bilo, neka sami odrede drugi koji dan, kad da on glavom stupi medju njih, „jer da ima s njima raspraviti o stvarima, o kojima zavisi njihova čast i dobrobit." No staleži odgovore po savjetu komisara Krstinom čovjeku, da su se oni već poklonili Ferdinandu i da je stoga svako raspravljanje suvišno. Prelom i sukob s banom bješe dakle neizbježiv. I odista, prvi su imali da osjete njegovo neprijateljsko raspoloženje Ferdinandovi komisari, jer kad su se poslije dovršena sabora (3. januara) uzeli vraćati u Beč, samo su teškom mukom i poglavito uz pomoć Vuka Frankapana Brinjskoga raznim stramputicama srećno stigli do kranjske granice umakavši zasjedama i stražama kneza Bernardina Frankapana i sina mu bana Krsta[42].

---

[41] Sve nam ovo bjelodano dokazuje, da su hrvatski staleži izabrali Ferdinanda hrvatskim kraljem sasvim nezavisno od požunskoga izbora. Oni ga doduše spominju, ali one su riječi u prvom redu naperene protiv izbora Ivana Zapoljskoga, a onda tek kao jedan od razloga, s kojega i oni biraju Ferdinanda. Nezavisni hrvatski izbor najbolje dokazuje činjenica, da se u izbornoj ispravi nina jednom mjestu ne daje Ferdinandu naslov kralja Ugarske, pani na onom, gdje je natanko iznesen čitav njegov veliki naslov („Ferd. dei gratia Bohemie et Croatie rex, ... (Šišić I, 50—51, II, 459), dok se za kraljicu Anu, kao o kćeri i baštinici Vladislava II., odnosno Ludovika II., kaže: „Anna, Hungarie, Bohemie et Croatie regina", (o. c. I, 51, 52; II, 459, 460). Šta više, sedmi dan poslije izbora, šaljući kralju Ferdinandu svoje poslanike, knez Nikola Zrinski u vjerodajnici daje mu čitav veliki naslov, ali inače samo: „dei gracia Bohemie et Croacie regi" (Šišić 68), dok je na cetinskom saboru prisutni Vuk Frankapan Brinjski deset godina docnije (1537.) pisao Ferdinandu: „Postquam nos Croati sacram regiam maiestatem vestram elegimus in clementissimum principem ac regem prius quam alia regna" (Šišić II, 77). Iz ovih posljednjih riječi izlazi, kao da Hrvati nijesu požunski Ferdinandov izbor smatrali odlučnim, jer ono „prius quam alia regna" samo se može ticati Ugarske i Slavonije. Pače uvjerivši se, da Ferdinand ne ispunjuje zadanih obećanja, hrvatski mu je sabor 9. sept. 1535. iz Topuskoga u svojoj adresi poručio: ... supplicamus m. v. humilime, ut nobis literas nostras, medio comissariorum suorum per nos missas (to jest, izbornu ispravu od 1. januara 1527.) reddere et restituere dignaretur; nos autem literas comissariorum ex parte maiestatis vestre nobis datas (to je spis o Ferdinandovim obvezama od 1. jan. 1527.), ... remittere et restituere volumus" (Šišić 341), dakle oni hoće, da se tim činom izvan kreposti stavi izborni čin njihov od 1. jan. 1527. Treba znati, da je tada još uvijek živio i vladao kralj Ivan († 1540.).

[42] O cetinskom izbornom saboru gl. isprave ap. Šišić 49—50, 50—53 (II, 459—461), 54—55, 55—57, 57—64, 64—65, 65—68.

Izborni sabor cetinski ide u red onih krupnih dogadjaja u prošlosti hrvatskoga naroda, kojim se svršava jedna stara, a počinje jedna nova epoha. On je u političkom obziru snažan izražaj, kako je narod hrvatski u bitnim prigodama mjerodavno odlučivao u najvažnijim državopravnim pitanjima smatrajući sebe i svoju domovinu posebnim političkim narodom i posebnim političkim teritorijem, nezavisnim od Ugarske, a takovo isto shvaćanje imao je i kandidat na ispražnjeno prijestolje Ferdinand Habsburški. Istina je, da se kroz puna četiri vijeka državne zajednice s kraljevinom Ugarskom, koju je podržavalo i nosilo gordo i samoljubivo feudalno plemstvo, često činilo, kao da su oba kraljevstva, ugarsko i hrvatsko, nekom tješnjom vezom spojena, ali to je bila samo prividna posljedica nužde u zajedničkoj obrani od spoljašnih dušmana i odraz zajedničkih plemićkih staleških interesa; čim su izišli na površinu posebni interesi hrvatskoga naroda, on je vazda znao da zauzme i svoje hrvatsko stajalište. No nije manje važna posljedica cetinskoga izbora ni to, što je od tada dalje, poradi obrane od Turaka, narod hrvatski stao gledati uslijed tješnjega naslanjanja na susjedne austrijske zemlje u njima ono odlučno mjesto, od kojega se jedino mogao ponadati sigurnijoj pomoći, pa tako se malo po malo, negdje brže, negdje sporije, sve to više stao tudjiti saveznoj kraljevini Ugarskoj, a to stim više, što su u njoj još kroz puna dva vijeka dalje izbijale na javu, sada snažnije, sada slabije pojave i struje protivne bečkomu dvoru. Za tih se borba, ma da je i narod hrvatski prepatio više gorkih časova, ipak u glavnom ustalio državopravni položaj kraljevine Hrvatske i tako uščuvao sve do onoga časa, kad joj više nije mogla zajednica plemićkih interesa potkopati nacionalni karakter. Trajnom pobjedom kralja Ivana Zapoljskoga i madžarske narodne stranke, jedva se dade ovaki razvoj hrvatske narodne budućnosti zamisliti.

Utom se sastao u nedjelju 6. januara 1527. od bana Krsta Frankapana sazvani sabor slavonskoga plemstva u biskupskom gradu Dubravi nedaleko Čazme. Pored biskupa Šimona Erdödyja i banovca Emerika Bradača Ladomeračkoga bez sumnje su na nj došli mnogi velikaši i plemići te zastupnici gradova, naročito Koprivnice i Križevaca, a možda i Zagreba, ali nam imena njihova nažalost još nijesu poznata. Kralj Ivan poslao je kao svoje opunomoćene komisare velikaša Ivana Bánffyja Donjolendavskoga, gospodara virovitičkoga i plemića Mihajla Keserüja Gibártskoga, koji su sobom donijeli ispravu rákoškoga sabora od 1505. i zacijelo zaključke stolnobiogradskoga sabora. Poslanici Ivanovi pročitali su prije svega ove spise na latinskom jeziku, a onda ih dadoše protumačiti hrvatskim, što pokazuje, da je na saboru bilo niže plemstvo brojno zastupano. Kad su poslije toga komisari pozvali sabrane staleže na vjernost kralju Ivanu, oni ga jednoglasno isklicaše kraljem i priznaše njegovo krunisanje kao valjano. Da li je sabor o svom izbornom činu izdao i kaku ispravu, nije nam još uvijek poznato, budući da se sve do sada o tom nije ništa našlo, ali je svakako vrlo vjerojatno, da je u „člancima" (articuli) sabora o tome izrijekom bilo govora. Poslije toga sabrani staleži, očito plašeći se poradi bliske turske pogibli neizbježiva gradjanskoga rata, stvoriše zaključak, da se ima nastojati, da dodje do mira i sporazuma izmedju oba protukralja, a kad im se ban Krsto prisegom obavezao, da će u postignuće toga cilja uložiti sve svoje sile, dozvoliše mu zatraženu ratnu daću na obranu zemlje. Zabavivši se još nekim drugim pitanjima, a svakako u prvom redu sudbenima, sabor se 8. januara razišao[43].

I tako se narod hrvatski početkom 1527. razdijelio na dva protivna tabora i poklonio dvim kraljevima. Zagrebački gradjanin Gašpar Pastor već je 8. januara saznavši za uspjeh obih izbornih sabora, sasvim dobro ocrtao politički položaj, kad je u Veneciju javio ovako: „Ne znam kako će sve to svršiti, ali koliko razbirem, doći će do velikoga rata izmedju našega kralja (Ivana) i principa Ferdinanda... Blažen onaj, koji će se moći zakloniti na mirno mjesto. Još držim, da se naš kralj ne će moći oduprijeti Nijemcima, ako ne pozove Turaka; tako bar narod govori. Bože sačuvaj kršćanstvo! Što će dalje slijediti, javit ću vam. Ali to je sigurno, da bez rata proći ne ćemo."

[43] O dubravskom saboru gl. Šišić 71—80.

DRAGUTIN M. DOMJANIĆ: NA PURPURNOM ZAPADU...

Na purpurnom zapadu oblaci krupni
Od žitkoga zlata u jatima stali,
A zlato se tali i pokrovom sjajnim
Brežuljke i vršike jablana zali.

Al negdje iz bezdna iz tajnih dubina
Od sjena se razape mračna lepeza.
Tad na njoj se beskrajno garište javi
I selo pred gajem od gorućih breza.

I dim se svud vuče i taloži čadja,
Sve mrtvo, ni zvuka ni uzdaha nije,
Tek možda još negdje za ognjištem pustim
Izgladnjelo pseto se držćući krije.

Sred sela raspelo je starinsko bilo,
Još i sad na tmurnome nebu se riše,
I kao da lomno je prosjalo drvo,
I raste nad selo sve više i više.

A za njim sve nesta, ko da si tek snivo
Te borce, u smrti još zgrčenih pesti,
Te krvave uvojke ubite djece,
Tu krv po oltarih, ta groblja po cesti.

Sve bliže raspelo. Već vidiš i Njega,
I pribite ruke, te dobre i liepe,
I blage Mu oči, zar gledaju sve to?!
Al užas te hvata —: te oči su slijepe!

— Ne, ne, sve je maštanje. Noćat je stalo,
Tek magle i sjene se sablasno spleću.
Tišinom se vesela pjesma talasa:
To naši junaci na dušmana kreću...

JOSIP MILAKOVIĆ: MOJA DUŠA

Moja je duša pjesama puna
Ko košnica pčela,'
Ko bašča leptira,
Ko hram molitava,
Ko arsenal smrti.
I nikada zato
Ni pjesme ni riječi
Ne reče vam zadnje
— Ma kada to bilo —
Kad budne joj poći
Da mre i pregara
I šuti.
Moja je duša nemirna vječno,
Jer u njoj sve zuči
I titra i bruji,
I plače i pjeva
I šapće i grmi
I moli i kune
I prosi i prijeti
I vapi i stenje
I ljubi i mrzi
I mrzne i gori
I grize i čupa,
Puca, krvari
S nepravde ljudi
I neba i pakla.
Moja je duša vulkan, što kuva
Strahotnu lavu dolje duboko
Ponora na dnu.
Moja vam duša užase znade,
Vapaja bezdan,
Ponornicu suza
I kobi uklete
Od tisućljeća — —
Pa ko Velebit
Lomna al stojna
U azur gleda
I čeka.

MILAN BEGOVIĆ: VESELI JANKO. — NOVELA

Imao sam u nutarnjem gradu mali stan i držao sam momka, koji je morao, osim podvorbe i nadzora, baviti se i kućanstvom. Najprije sam imao nekog Kranjca, Joška — koji je doduše bio vrlo marljiv, neobično se često Bogu molio, a još neobičnije moj konjak volio. Konjak, cigarete i misa svake nedjelje to su bili jedini principi, kojih se je stalno držao. Doduše radi njegove nedjeljne mise, morao sam ostajati duže u krevetu nego li sam običavao i čekati dok se Joško povrati iz crkve — ali to me nije smetalo. Njegova krijepost podržavala je moju lijenost! Ali što je on srkao moj francuski konjak, kao da je mlijeko, i što je upravo rasipno pušio moje egipatske cigarete, to mu nisam mogao oprostiti. I kad sam jednog dana imao neku posjetu, pa htjedoh da je ponudim čašicom konjaka — to me je prazna boca tako razbjesnila, da sam sa svojim Joškom odmah pretrgnuo sve diplomatske i ine odnošaje i bacio ga van. Mislio sam doduše sad ću se i nedeljom dizati kao i u druge dane, al ne će moj konjak tako brzo izvjetriti. I čim je Joško izišao iz moje kuće, izadje već i moja anonsa u novinama:

„Traži se za jednog gospodina u gradu spretan momak, vesele ćudi, neporočan i pošten. Priupitati se Široka ulica I. kat, vrata 6. Od 3—4 popodne".

Još istog dana, izmedju tri i četiri sata po podne, zazvoni netko na vratima. Ja se izvučem lijeno iz svog naslonjača i otvorim.

— Molim, treba li ovdje momak?

— Udjite samo — rečem ja i preda mnom stade malen, al plećat mladić, vanredno velike glave, usred koje frnjio je u zrak sitan liliputanski nos. Zelene oči, koje su se pametno smiješile i lukavo migale.

— Pa kako se zoveš?

— Ja se ne zovem nikako. Što bih ja sam sebe zvao! Drugi me zovu, a kad me zovu, vele mi Janko!

— Hm! Ti se rado šališ?

— Pa vi tražite momka vesele ćudi. A ja sam baš vesele ćudi. Ja se smijem i kad spavam.

— A gdje si dosad služio?

— U jednoj gostioni godinu i pô, a onda kao podvornik u jednoj pisarni.

— Pa zašto si otišao?

— Iz gostione su me poslali, a nisu me ni pitali. Tamo je bio jedan kelner, koji je htio biti mudriji od mene.

— A to nije moguće?

— Pa gdje bi bio jedan kelner pametniji od Janka! A iz one sam pisarne sâm otišao. Kad bi, brate, u podne i u veče odanle izišao, bila mi je glava od onog klapanja kao badanj! A ja nisam konj, da to duram, ja sam Janko!

— E pa imaš li papire, Janko!

— Pa imam. Evo ih. Evo krštenica — evo domovnica — evo svjedodžba dobra ponašanja, evo moja vojnička, a evo službena knjižica.

— Drugih papira nemaš?

— Imao bih ja radije druge nego te — al ne će nitko, da mi ih da.

— No — dobro je, Janko. Hoćeš li ostati kod mene?

— Pa hoću. Mi ćemo se dvojica dobro slagati: ja ne zahtijevam puno.

— Al ja da!

— E pa hvala Bogu!

Janko je čudnovato izgovarao svoj interkalar: hvala Bogu. On bi te dvije riječi nekim tankim, pjevuckajućim glasom vanredno hitro izrekao kao da je jedna: hvalabögu. Osobito je spretno znao zapjevuckati ako je što skrivio — i onda je to tako komično djelovalo, da se je moj gnjev za čas ublažio, i morao sam se i na silu nasmijati.

— Prije svega moraš sve čisto držati i sobe i predsoblje i kupaonu. Zatim moje cipele i moju robu. Moj brijaći stroj — no, već ću ti sve pokazati. To je Joško sve lijepo znao.

— Joško, molim — a tko je taj gospodin?

— Momak, koji me je do jučer služio.

— Pa što je s njim? Zašto ste ga otpustili, kad je tako valjan bio?

— Pio je moj konjak i pušio moje cigarete!

— Eh — sigurno ste ga slabo plaćali.

— I nisam. Hranu i stan i svaku inu potrebu, a uz to 50 kruna mjesečno. Je l' tebi toliko dosta?

— Meni ćete dati isto toliko, al valja još

da prebacite 10 kruna za konjak i cigarete, pa ne ću u Vaše dirati.

— Pa to je pošteno. Al znaš: uzmeš li i samo jednu moju cigaretu il popiješ li i suzu konjaka, možeš slobodno i sam otići.

— Amo ruku, gospodine!

Janko pruži svoju ruku, koju sam ja i nehotice primio. Kao da smo napravili pogodbu za život.

I Janko je bio uzoran momak.

Sve je sjajilo u kući kao sunce. I podovi, i stakla, i sudje u kuhinji i kupaona i mjedene ručice na vratima. Moja je roba bila u redu, da nije ni najpedantniji gigerl mogao više zahtijevati: iskefano, ispeglano, u ormaru povješano — sve kako treba. Moje cipele se blještale, moje kravate izgladjene, moj brijaći stroj očišćen i osvjetlan. Knjige su bile sve na svom mjestu, papiri u potpunom redu. Je li što uzfalilo ili se što poderalo, to je Janko odmah nabavio ili odnio na popravak. Je li nestalo kolonjske vode ili sapuna ili bilo što — to je opet ponovo bilo tu u svoje doba. Meni nije nikad trebalo reći: — Janko, fali ovo ili ono! — Janko, ovo treba naručiti! — Ono dobaviti! — Janko je sve vidio i sam na svoju ruku uredio. Za ove male potrebe dobio je od mene nešto novaca i trošio, a kad mu je ponestalo, tražio je ponovo, a račun za potrošeno polagao. U jednu riječ bio je Janko uzorni redatelj i kućanik. Al koliko je to sve bilo vanredno lijepo, još su ljepša bila njegova moralna svojstva, koja su kod jednog sluge nenaplativa. Moj Janko je bio diskretan, kao diplomat. Lukav i spretan i hitar kao policajni činovnik. A odan i vjeran kao pseto. Sva ta njegova svojstva, u kratko vrijeme njegova boravka kod mene, upoznao sam u vrlo mnogo prilika. A kako je on u svakoj zgodi upotrebljavao i svoj sjajni humor, to sam ja pri tom dvostruko uživao, kao što sada dvostruko žalim gubitak toga vanrednoga momka. Više puta znao bi se naći kod mene koji znanac. Ja nisam trpio dugih posjeta — osobito ne muških. Svi moji prijatelji su pametni i čestiti ljudi, al me većinom malo zanimaju, t. j. rado sam s njima neko vrijeme u kafani ili gostioni. Ali debatirati s njima po čitave sate ob ovom il onom problemu, ob ovoj il onoj ideji, ob ovom ili onom umjetničkom pitanju — to nije za moje nerve. Ako mi se ushtije što pobliže znati o tim stvarima, radije ću uzeti dotične knjige i čitati o tome onoliko koliko hoću da znam. Za to su za me većinom svi muškarci — osobito oni pametniji — sami gnjavatori. I ja njihovo društvo slabo volim.

Kad bi me jedan takov gnjavator mučio, ja bih se koprcao kô bosonog popa na žeravi, a moj Janko je imao za to bistar pogled. Zavirio je u sobu, donio svježe vode, ispraznio zdjelicu, gdje se bacaju ispušene cigarete, vidio moje kiselo lice i poslije malo zvoni moj telefon. Zvoni kao mahnit.

— Hallo! Tko je tamo?

— Vi ste sigurno zaboravili na današnju sjednicu — molim, izvolite odmah ovamo.

— Sjednicu — kakvu sjednicu? I pričini se, da ja poznam taj glas na telefonu i stanem tražiti u pameti, tko bi to mogao biti.

— Al bože moj — sjednicu, neka djavo odnese toga gnjavatora, bacite ga van, jer ako ne ćete vi, onda eto mene tamo, pa ću ja!

To je bio Janko. Sišao je dolje u kafanu ili u kakav telefonski automat i na taj način — hoće da me riješi mog pauka.

Sjajan je bio Janko sa mojim vjerovnicima. On je točno znao za moje financije. Znao je koliko se može platiti i koliko ne može. Obično bi nas dvojica na početku mjeseca držali financijsku sjednicu i tu se je zaključilo šta se ima učiniti i je li možda potrebna kakva financijska operacija ili ne. Više puta bilo je nužno prizvati pomoć, ugodnu al skupocjenu pomoć mog najboljeg prijatelja Samuela Weisswassera, i on je onda pružio dvije tri modre ljepirice, a mi njemu naše ime, koje će prije iščeznuti iz historije nego iz njegove ladice. Jel' dakle bilo potrebno Weisswasserove pomoći, trknuo bi Janko do njega i sve je opet bilo u redu. Život je bio sve to kraći — a kamati sve to duži! Sreća — što jedno drugog prestići ne može! Samuel Weisswasser bio je jedini, koji nije dodijavao. On je čekao i čekao, mjesece i godine, i bio zadovoljan sa svakom mrvicom, a kad je god trebalo:

„Trči, Janko, do kuma Samuela, ako Boga znaš!"

Al drugi su nam do zla Boga dodijavali. U jutro i na veče. U svako doba dana. Kao muhe. I nisi ih se mogao otresti. Al Janko je i tu našao pomoći. On je znao po zvoncu je li pred vratima listonoša, ili ugodna posjeta ili gnjavator, ili račun, ili ovrhovoditelj. Ja još danas ne mogu, da pojmim, kako mu je to bilo moguće i u čemu je stajala ta njegova psihologija električnog zvonca. Čim bi zazvonilo — on bi odmah rekao: — „Aha — ne ćeš bogami unutra!" I ne bi otvorio. A ono zvoni još jednom. A on ni mukaet. Pa još jedamput. A Janko se ne miče. I onaj pred vratima, sa svojim računom u rukama, ode.

— Doći će on sutra opet — reče Janko. — Al onda će me čuti.

I zbilja, sutra oko osam sati opet onaj isti. Janko ga odmah prepoznao, pustio ga je, da zazvoni još drugi i treći put, a onda otvori:

— Što želite?

— Molim, ovaj saldirani račun —

— Jučer ste bili ovdje, pa vam nismo otvorili, to znači, da ćemo platiti kad nas bude volja. Uopće moj gospodin plaća samo onima, koji mu ne dodijavaju —

— Ali to je već stari račun —

— Naši su računi svi stari —

— Moj gazda ne će da više čeka —

— Gospodar on čekati il ne čekati. Mi njega ni ne silimo nato. Pozdravite ga puno i recite, da ćemo platiti kad nas bude volja.

— Al on će na sud!

— Pa hvalabõgu! — zapjevucka Janko. — To on želi nikad ne vidjeti svoga novca!

I izgura onoga s računom na polje.

Najoriginalniji je bio moj Janko, kad bi se pojavila koja moja „stara ljubav". Tu je imao sasma blaže tonove nego za „stare račune".

— Haaa — ljubim ruke... ljubim ruke...

— Je li gospodin doma?...

— Molim — nije. Otputovao je —

— Otputovao? Kada?

— Juče u jutro —

— A ja sam ga sinoć vidjela u kafani Opera —

— Znam, znam — to se i meni jedamput dogodilo — to je neki gospodin od francuskog poslanstva: slični su jedan drugom ko jaje jajetu...

— Vi ste glupan!

— Hvalabõgu!

— Ja moram govoriti s gospodinom —

— Izvolite — ako ga nadjete, govorite s njim do mile volje. On je sad u Veneciji!

Ona podje, pa da će unići u sobu, a Janko preda nju.

— Što želite od gospodina?

— To su moji i njegovi posli.

— Molim i moji. Ja uopće vodim sve njegove poslove. Ja kupujem, naručujem, sklapam ugovore, vodim račune, riješavam obveze... Molim, recite mi Vaš slučaj —

— To je posve intimna stvar...

— Razumijem: Ljubavi ili novaca! — Reče lukavo Janko. — Al mogu vam odmah reći, da moj gospodin u ovaj čas nije ni pri novcu ni pri ljubavi.

— Onda nije otputovao?

— Ta vi ste ga vidjeli sinoć u kafani Opera!

— To je bio sekretar francuskog poslanstva.

— Onda je moj gospodin u Veneciji.

— Zar je zbilja otputovao?

— Jest — jučer u jutro!

— S kim?

— Sam. On uvijek putuje sam.

— On nikad ne putuje sam. Lažeš!

— Hvalabõgu!

— I kad je sa mnom putovao, uvijek je rekao slugi neka reče, da je otputovao sam.

— A bi li vam drago bilo, da je na čiji upit momak rekao, da ste vi s njim otputovali?

— No — i to bi trebalo!

— Dakle? On je otputovao sam i — basta.

— Je li plavka ili crnka?

— Sam!

— Je li debela grofica ili ona mršava glumica?

— Sam!

— Je li ona ima svoj auto ili se doveze u taxametru?

— Sam!

Ona se nakostruši kao kvočka i htjede mu na oči skočiti, zatim se presjeti, otvori nervozno svoju torbicu, izvadi jedan petokrunaš

i dade ga Janku. Janko uzme petokrunaš i reče u istom tonu kao prije, samo ponešto tiše:

— Sam!

Ona ga pogleda bijesnim pogledom, i turi ponovno ruku u torbicu, nadje deset kruna i pruži mu ih. Janko uzme prostodušno novac, turi ga u džep od prsluka i mignuv malko svojim zelenim očima, skoro nečujno reče:

— Sam!

A nju kao da je guja ujela. Zapiskuta nešto kroza zube, turi Janka što je jače mogla, otvori vrata i izleti kao mahnita na polje. Dok je išla niz stepenice čula je za sobom bezobrazno Jankovo cerekanje, koji se je valjao po podu i pucao od smijeha.

Kudikamo milostiviji bio je Janko prama mojim „ugodnim posjetama". Tih, naravno, nije bilo tako mnogo i često kao „starih računa" — al ipak nekoliko puta u mjesecu imali smo svečane dane. Ja bih iz jutra u koledaru na mom stolu zabilježio dotični dan crvenom olovkom i Janko je znao što to znači. Svečan dan!

Za tu prigodu Janko je čitav stan još jednom pregledao i uredio. Izvadio potrebite čaše i čašice, posudje i ino orudje. Stavio u led bijeli bordeaux i crno pivo. Napravio najsladokusnije sandwiche — dobavio hladnih jela i voća i poslastica — napunio bonboniere sa najizabranijim pralinès. Porazmjestio po vazama cvijeća: dabome — današnji je dan crveno zabilježen u koledaru — svečan dan!

I prije nego je „ona" došla, u čiju je čast i slavu sve to bilo priredjeno, preobukao se je moj Janko u svoje stajaće odjelo, stavio bijele rukavice, obrijao se — i čekao da zatapkaju po stepenicama njezini sitni koraci. Ona nije trebala da zvoni: Janko je bio tu i na vrijeme otvorio vrata. Ja sam se odmah pojavio i skinuo sa njezinih ramena ogrtač i bacio ga ukočenom Janku na glavu, koj je uvijek u tim zgodama izgubio prisutnost i gutao očima ono nadošlo dražesno čeljadešce.

— Što zuriš tako — divljane!

— Pa imam i u što, gospodaru!

I mi smo, smijući se, ostavili Janka u predsoblju, koji je malo zatim šmignuo iz kuće. Nestalo ga netragom. Ja sam upravo nešto zaželio i zvonim, zvonim, a njega nema. Na jednom razbjesni se telefon na mom stolu.

— Hallo!

— Ovdje Janko!

— A molim te, gdje te je vrag odnio!

— A što ću Vam ja? Sve sam potpuno uredio, ništa ne fali i zahvalite Bogu, da Vas nitko ne smeta!

— Ako tkogod zazvoni?

— Ne bojte se: ustavio sam ja zvonce, a u ostalom ne treba da otvarate.

— A gdje si ti sada?

— Današnji je dan i u mom koledaru crveno zabilježen. Sluga ponizan! Drrrrrin!

Tako je bilo prvi put kad ja imadoh „ugodnu posjetu" i tako je i ostalo. Janko je dočekao moju gošću i onda umakao. Kamo je otišo, nije nikad pripovijedao, dok ga napokon nisu prilike prisilile, da oda svoje tajne putove.

Kad je ono prije par mjeseci buknuo rat, morade i Janko pod pušku. On je preklani odslužio svoje godine u topništvu i sad je eto došla hora, da se iskaže i proslavi. Žao mu je bilo mene, al bio je kao malo dijete, sav se pomamio od veselja, kad je čuo da će u rat. Ono malo dana što je još bio kod mene nije o drugom govorio nego o topovima i Rusima i Kozacima, o Beogradu i Petrogradu — a Bog bi znao o čemu sve — i ni zašto se više nije brinuo. Poludio od radosti! Moje kućanstvo zapustio, moj brijaći stroj ostao neopran, nestalo je kolonjske vode, a jednu čitavu noć ostavio je da gori električno svijetlo u kupaoni.

— Janko, pokvario si mi brijaći stroj —

— E pa hvala bogu!

— Janko, a gdje je kolonjska voda — sad moram opet po ure čekati —

— Pa hvala bogu!

— Janko — ti si bogami poludio, evo čitavu noć gori svijetlo u kupaoni!

— Hvalabôgu!

I tako je išlo redom. Janko nije imao više ni zašto smisla. Čim je tko zazvonio, odmah

je otvorio, primao stare račune, puštao gnjavatore neka sjede do ponoći, „stare ljubavi" su doznale s kim sam bio na putovanju — jednom riječju Janko nije više Janko. On se je jednostavno vrtio gore dolje, pjevuckao vojničke pjesme i jedva čekao da se krene na granicu.

I napokon je došla zapovijed. On je došao sav blažen u moju sobu i reče:

— Gospodaru, sutra polazimo, sutra na večer. Al čujte me. Ja znam dobro, da sam Vas kroz ovo zadnjih malo dana hrdjavo služio, al Vi ne znate kako je meni. Moje je srce pomanitalo od veselja i ja ne mislim nego na svoj top. Al ako se zdrav i živ vratim, nakon što smo smrvili neprijatelje, obećajte mi, da ćete Janka opet k sebi uzeti.

I kad mu svečano obećah, onda on izvadi iz džepa 400 kruna i zamoli me nek mu šaljem materi, siromašnoj nekoj starici u Slovačkoj, svakog mjeseca, dok se on ne povrati, po petnaest kruna. Ako pogine, nek joj pošaljem sav novac, a njegov kovčeg, u kome, osim njegove robe, ima još i srebrna ura sa zlatnim lancem i jedan zlatan prsten, nèk predam nekoj Berti S., koja stanuje u toj i u toj ulici.

Pa završi:

— A sad me pustite da se večeras proveselim sa prijateljima, jer sutra u jutro moram biti u vojarni.

— Jok, Janko! Večeras te ne puštam. Večeras valja, da si moj gost. Spremit ćemo ovdje gospodsku večeru, zovni slobodno sve svoje prijatelje — pa ćemo da se proveselimo. Nek se sjetiš, bude li ti ikad na bojištu teško, svoga gospodara!

Janko je bio očito ganut mojim predlogom, al se nije ufao da ga prihvati. Počeše se iza uha i reče:

— Al gdje bi Vi, gospodaru — moje prijatelje, znate... ima ih mnogo...

— Ta nema ih stotina!...

— Al, znate — nisu oni za Vas... ja ne bih htio...

— Zašto oni ne bi bili za me! Pa ti napravi u kuhinji — pa se gostite!... Koliko vas ima?

— Al nije puno — nego —

— Koliko?

— Četiri — ali...

— Al ja hoću, da ste svi moji gosti — ti i tvoja četiri prijatelja —

— Nisu to prijatelji —

— Aha — sad razumijem, to su one s kojima si slavio dane, što su u tvom koledaru crveno zabilježeni — je li?

— Jest!

— Pa mahom četiri... To si ti gori neg kakav paša!

— Pa hvalabôgu!

— Napravi dakle večeru za šestero. I upravo onako kako si to za me priredjivao, kad sam imao goste. Ni bolje ni gore. Nek se zna, kad je moj Janko išao u vojsku. I na sedam sati nek bude večera.

— Jok — to ne može da bude! Prije deset — nikako!

— Zašto?

— One su u poslu —

— Aha — znam, i one pripadaju služećem staležu!

Pa dobro — onda u deset!

Ja sam se nešto dulje zadržao vani i moglo je biti četvrt iza deset kad sam došao kući. Jankove su gošće bile sve sakupljene — al još se nije počelo jesti: čekalo se na me.

Janko je bio sve to gospodski uredio. Razne sandwiche, hladne piletine i teletine, guščje džigerice, šunke i jezika, salame i kobase, talijanske šalate, majoneza, sira, kaviara, slatkiša, makrona, pralinés i koješta još. U karafama crnog vina i likera, a u bocama bijelog bordeauxa. Ni bolje ni gore nego li je za moje goste priredjivano!

E pa — „hvalabôgu"!

Janko ide na vojsku — pa u sto dobrih časa! Kad sam u sobu stupio, digoše se sve četiri dame, koje su „gemütlich" sjedile u mojim klupskim foteljima. Janko stupi malko na stranu i stade, da mi predstavlja svoje prijateljice:

— Ovo je moja teta Mariška. Ona je iz moga sela i njoj morate zahvaliti, što ste Janka ikad upoznali. Mene je teta Mariška nagovarala, kad odslužih soldačiju, da ne idem natrag u selo, nego da potražim službu

u gradu. Iz početka mi je išlo teško, al teta Mariška je pomogla. Nije me nikad zapustila i ja joj to ne mogu nikad zaboraviti. Pa i ako je naš odnošaj, kako se ono veli, platonski, to mi je vrlo milo, što je i ona ovdje s nama, pri ovoj oprosnoj večeri.

Mariški su zasuzile oči od ganuća i ona se usekne. Mogla je biti dvostruko starija od Janka, a gojna i rumena za dvije druge. Kako sam zatim doznao, bila je ona faktotum u jednoj pučkoj gostioni u predgradju, udana za nekog kočijaša, koji je takodjer morao u vojsku, al kog je lakše pregorjela nego Janka.

— Ovo je moja kuma Roza — nastavi Janko i pokaza na drugu žensku, koja je bila mnogo mladja od Mariške, visoka, odjevena sa nekom pretenzijom elegancije, sa zlatnim lancem oko vrata i lepezom u ruci. — Ja i njezin zaručnik dobri smo prijatelji i, pošto je on morao u službu van grada, to me je zamolio, da držim jedno oko nad njegovom Rozom. Ja sam katkad držao i obadva! Roza je gledala blaženim pogledom na Janka i kaćiperila se, osjećajući se glavnom osobom u tom trenutku, i, tobože u neprilici, hladila se lepezom.

— A ovo ovdje je moj križ — Berta! — pokaže Janko na treću, prilično ružnu, žensku glavu. — Ona je mater moga sina i čeka, da ja na glavu panem i da je oženim. A zna vrlo dobro, kako nas je gusta tmica sastavila — a bijeli dan nas za uvijek rastavio. Nego ne ću da o tom dalje pripovijedam. Nek je i ona dobro došla u ovaj čas rastanka — tim više što će ovdje imati prilike, da vidi onu, koju ću ja povesti k oltaru, ako se živ i zdrav iz rata povratim.

Pri tim riječima pokaza Janko na najmladju od onih ženskih. Nešto maleno, crno, spretno — živih očiju i nemirnih kretnja.

— A to je evo moja Matilda!

Matilda je ženirana spustila oči, Berta je stisla zube i šake, Roza se je nervozno uzbibala amo tamo, a Mariška je izgubila ravnotežu i pala u klupski naslonjač.

— Sad znate sve, gospodaru!

Ja sam medjutim opazio ozbiljnost položaja i svakoj ljubazno stisnuo ruku i doviknuo Janku:

— Prije svega čašicu likera, pa da se napijemo u tvoje zdravlje!

Janko nalije benediktinca.

Ispismo i posjedasmo. Zabava je tekla prilično hladno. Jelo se je i pilo bez zanosa. Najviše je govorila Mariška. Pripovijedala je o Janku, dok je još bio dječakom, tamo gore, u svom slovačkom selu. Bio je huncutom, da mu nije bilo ravna. Starcima je razbijao lule, a curama lonce sa ružmarinom. Al ipak svak ga je volio. Poslušao bi svakoga, hitar kao strijela. A svoju mater pazio je iznad sve na svijetu. Gdjegod je krajcaru zaslužio, nosio je njoj. I znao je Janko dosta zaslužiti, jer je tako lijepo pjevao svoje slovačke pjesme, da se je svakom srce topilo u njedrima. Kad mi to čusmo, a mi na Janka nek zapjeva. I Janko zapjeva.

Započe tiho, pod glasom, sve u jednom tonu i samo jedan motiv, pa onda stade da varira, sad jače, sad tiše, sad hitrije, sad polaganije. Onda je naslonio glavu na naslon, zatvorio oči — pa čitavu pjesmu iz početka pojačano i strastvenije. Niko ne zna koliko je bilo blage tuge i dirljive slutnje u ovoj pjesmi, a koliko topline i nježnosti u onom slovačkom momku!

One četiri ženske ćutale su naokolo i slušale ganute, a ja sam zaboravio potpuno na groteskni slučaj, koji nas je ovdje sakupio, i živo stajao pod dojmom one priproste plemenštine i prostodušne otmenosti, koja izbijaše iz Jankove rodne pjesme. Pomišljao sam na onu sirotu staricu, kojoj ću mjesečno slati petnaest kruna, kao prikaz njezina sina, koji bogzna hoće li se više živ povratiti. Divio sam se ovom nepokvarenom, a ipak toli željnome života, srcu, koje ne može da se otkine od onih, prama kojima se je bilo rad česa osjećao dužnikom, pa ih eto u posljednji čas, prije odlazka u nepoznato, oko sebe sakupio. I gledao sam u pameti mog Janka, kako će on sutra istom ljubavi i pažnjom svjetlati svoj top, kao što je svjetljao moju srebrninu i kako će vedrim humorom i drzovitom srdačnošću dočekati Ruse i kozake, kao što je dočikao moje vjerovnike i napasnike.... I napokon presta Jankova pjesma. On otvori oči pogleda nas i razbije odmah štimung.

— Gle, vi se snuždiste kao da je moj ukop! Al ja toga ne ću! Ja hoću, da se veselim — ja idem cara služiti, pa nemam zašto da tugujem!

Pa izvuče odnekle harmoniku, uhvati nekoliko akorda i započe nekakvu uličnu pjesmu tamo sa predgradja. A Mariška prihvati. Pa i one druge sve. I Berta. Al riječi su bile preokrenute: rugalica na kralja Petra i na cara Nikolu.

I postade društvance razuzdanije.

Kucale su čašice, padale su šale i križao se smijeh bez prestanka. Janko je bio razuzdan i dobre volje kao nikada. Dražio je neumorno one četiri ženske glave i iza svake primjedbe udaralo je čitavo društvance u grohotan smijeh. Iz tih primjedaba izbila je po koja intimnost na površinu, a Janko je uživao u svojim zlobnim indiškrecijama, koje su namrštile čelo ili izbile rumen sad kod ove sad kod one ženske. Al sve su ipak mirno podnašale njegove bockalice, sve, samo ne Berta. U njoj je uopće čitavo večer kuhalo. Susprezala se je koliko je mogla, a napokon je u njoj prekipjelo. Ne toliko radi onog što je Janko govorio, koliko radi Matilde. Bjesnio je u njoj ljubomor, i svaki put joj skočila krv u glavu, kadgod je Janko bio s Matildom prijazniji nego s drugima. Je l' uzeo njezinu ruku, ili je pogladio po glavi il se napio iz njezine čašice, Berta bi se uzbibala kao drhtavica na hladetini.

Janko je to dobro vidio, pa se je naumice mazio oko Matilde. Sio je uza nju, naslonio glavu na njezino rame i žmirkao na Bertu:

— Berta, nemoj se srditi: poružnit ćeš!

A Berta tek da ne plane.

— Berta, da je sunce grijalo, kad smo se mi sastali, ne bih te bio nikad poljubio!

A Berta se uzdihala i stiska šake.

— Berta, hoćeš doći na moj i Matildin pir? — i pri tom pomilova Matildu po obrazu.

A Berta skoči kao divlja mačka i sa obje ruke uhvati bijesno Matildu za kosu i stade da je čupa. Mi se brzo bacismo medju njih i teškom mukom ih razdijelismo. A onda poletješe grdnje i psovke.

Ja sam bio na sto muka. Bila mi je neugodna sva ta galama, jer sam se bojao, da ne dodje pazikuća i policija. Napokon mi uspije umiriti ih, a, Janko će mi onda:

— Vidite, gospodaru — ja sam Vam rekao, da one nisu dostojne vaše dobrote. Mi bi se bili sastali u krčmi, pa kad bi Berta podivljala, policija bi je umirila. Meni je žao, da ste se morali tako razočarati! Al ja nisam kriv!

Zatim se okrene svojoj družini:

— A sad: marš, kući! U vaše kuhinje, lonci neoprani!

I domala je u mom stanu zavladao mir. Tek sa ulice dopirala je galama, koju je pravilo to burno društvance. I razumio sam: one se putem opet zavadiše: htjele su se poklati rad toga, koju će Janko kući otpratiti!

Kako je kavga svršila — ne znam. Janka nisam više vidio: on je sutradan krenuo na bojno polje.

Poslije nekoliko dana, kad su već dolazile prve pobjedne vijesti sa bojišta, dodje mi jedna dopisnica:

— Dragi Gospodaru! Evo me daleko iza granice — Bio sam dosad u tri bitke. U sve tri smo pobijedili. Lašnje je s Rusima izaći na kraj nego sa onim kuhinjskim loncima, što sam tamo ostavio. Mi smo ovdje svi dobre volje, a Janko najviše. Ja i moj top uvijek jedan uz drugoga kao dva pobratima. Galamimo i pjevamo sve u šesnaest, a koga zadimimo, tome nije do pjevanja. Nadam se, da se ne ćemo tako skoro vidjeti, a i grjehota bi bilo, da ta zabava tako brzo prestane. I Vama bi se amo svidjelo: ovdje nema ni starih računa, ni gnjavatora ni ženskih glava. E pa hvala bogu! Pozdravlja Vas

Vaš pokorni sluga

Janko.

Al Jankova se želja nije ispunila: mi smo se vidjeli prije nego se je on nadao.

Pred par dana zazvoni moj telefon i priopćiše mi iz bolnice, da Janko leži ranjen i da me želi vidjeti.

— Rana se je dala na zlo — reče onaj isti glas — morao je biti operiran, al teško da će preboljeti.

Ja sam sav protrnuo od ganuća i odvezoh se odmah u bolnicu.

Janko je ležao sam u jednoj maloj sobici. Glavu je pokrio nekakvom čudnovatom šubarom, a brada mu je bila dobrano narasla. Uz njega je bila jedna milosrdna sestra, Berta i nekakav bućoglav dječarac od koje dvije, tri godine. Njegov sinčić.

Blijed i iznemogao, nasmiješi se umornim posmijehom i reče polagano:

— Hvala vam, što ste došli!

Ja sam htio, da upitam za rane i kako ih je zadobio, al on mi ništa ne odgovori. Htjede — al nije išlo. Nakon malo reče teškom mukom:

— Sad će doći svećenik, da me vjenča s Bertom. Budite mi svjedokom.

Ja sam malko začudjeno dočuo za tu njegovu odluku, a Janko, opazivši to, reče:

— A što ću, ta imam dijete s njom! Da ne moram umrijeti, ne bih je, bogme, ženio! — I nasmije se — a u tom smiješku zadrhta lak izraz dobroćudne zlobe.

Nakon male pauze, reče opet:

— Ovu šubaru na glavi, uzeo sam onom kozaku, što mi je zadao smrtnu ranu, kad smo se otimali o moj top. Hoću da umrem s njom na glavi!

Medjutim udje svećenik i njegov pomoćnik. Berta pristupi plačnih očiju k postelji i prihvati Jankovu ruku.

Iza malo trenutaka bude obavljena vjenčana ceremonija, i svećenik završi.

— Ostanite u miru božjem. Sad ste muž i žena!

A Janko na to uzdahne, pogleda svojim zelenkastim očima u Bertu i reče rezignirano:

— E pa hvalabôgu!

Ja sam čvrsto zagrizao u svoje usne, a da ne prasnem od smijeha.

Onda nastade opet odulja pauza. Janko je nagnuo malko glavu, zatvorio oči i teško disao. Očito je bilo, da je blizu konac.

Naslonim svoj dlan na njegovo čelo. Bio je sav u znoju. On opet otvori oči i pogleda me, sa jedva vidljivim smiješkom na usnama, pa reče:

— Gospodaru — skinite mi, molim vas, šubaru s glave. Mogao bi me sv. Petar uzeti za kozaka, i ne pustiti me u raj!

I kako skinuh šubaru s Jankove glave, tako glava klonu na stranu, a oči se zatvoriše. Bilo je za uvijek.

ANDRIJA MILČINOVIĆ: NA MRTVOJ STRAŽI. NOVELA. (NASTAVAK)

Još je bilo rano, kad su došli na trg, gdje je stajao cirkus. Zaustavili se nedaleko kućice na kolima, kod blagajne. Do početka predstave ima još dosta dugo, pa šta će čekati u zagušljivu zraku.

Nebo su zastrli oblaci, ne teški koji govore o gromu i jakoj kiši, nego oni što pune dušu neizvjesnošću. Banski je stajao mirno i pušio cigaretu. Čas prije govorio je nešto, tumačio, i Vladimir je strepio hoće li ga štogod pitati, što bi bilo u savezu s tumačenjem. Njegovo mlado srce bilo je posvema prazno i žalosno. Kao da mu je nečega silno žao, a ipak ne bi znao reći, da mu je bilo tko što učinio.

Banski nije ništa pitao.

Tamo daleko, na dnu trga, preko trga, bile su već upaljene uličnе svetiljke. Vladimir se zagleda u jednu, što je bila ispred velikog zida. Da mu je sada otići k njoj!...

Kako je daleko?... Banski mu je jednom tumačio, kako ni jedno svijetlo u tami nije tako blizo kako se čini. Ako čovjek podje k njemu, ono odmiče. On bi ipak pošao. I ako bi ono odmicalo još dalje, dalje i dalje, on bi vazda išao za njim...

Ali kako bi moglo, kada je iza njega zid? Spotaknulo bi se, palo i razbilo. Svjetiljka nije čovjek i ona ne može vidjeti zida, za nju nema zida... Ali kad bi bilo mnogo, mnogo svjetala, onda bi morala vidjeti zid...

— Idimo! — Banski odbaci cigaretu i podje spram blagajne.

— Dvije ulaznice, jednu za dijete...

Blagajnica pogleda kroz prozorčić. Vladimir je stajao po strani i nije pazio na Ban-

skoga. Nedaleko njega stajala je djevojčica, nešto veća nego on, i zagledala se samo u njega. Vladimir ju je promatrao i kad je pristupila i ona blagajnici opazi, da nije posjetnik, da poznaje blagajnicu i da mora biti član družbe. Bila je neobično odjevena.

— Koliko mu je godina? — upita blagajnica i pogleda Vladimira.

— Još nema devet.

— A kako je već velik! — rekne djevojčica i nasmije se.

Vladimir se trgne, makne, bilo mu je neugodno i najradije bi otišao.

Banski plati i oni udju.

U cirkusu nije bilo mnogo ljudi. Radni dan. Sjednu nedaleko ulaza i Vladimir stane promatrati novu okolinu. Njegov je pogled prelazio s prvog reda klupa na drugi, treći red, zaustavljao se na užetima, gombalačkim spravama, svjetiljkama i vraćao se opet ljudima. Glazba je svirala koračnicu. Kad je utihnula, zazvoni prvi, drugi i skoro poslije toga treći put.

Na ulazu naprotiv njih se razmaknu zastori i u manežu udju livrirani sluge s bijelim obručima, letvama i ljestvama. Poslije njih benavi August.

Vladimira se neugodno dojmi Augustovo bijelo lice s crnim pjegama, prljavo crno odijelo i preduge rukavice i cipele. Činio August i govorio što mu drago, Vladimira je sve samo diralo, odvrnuo je stoga pogled i promatrao sluge, što su spremno čekali da posluže. Tada udje ravnatelj. Bio je u crnom odijelu, s bijelim rukavicama, a imao je dva biča. Poklonio se na sve strane, mahnuo bičem i u manežu utrči maleni vranac. Uzde su mu bile pritegnute i pripete o bijeli pojas, a rep mu je bio dug i crn i kovitlao se u zraku kao crna zastava. Bilo ga je lijepo vidjeti ovako zažvaljena, nategnute glave, kako leti u naokrug, i preobaljuje ljestve, letve i obruče. Trčao je kao da je gizdav što može sapet sve to činiti pred tolikim svijetom. Ravnatelj ga je gledao mirnim pogledom i samo bi kadikad pucnuo jezikom kao da odobrava ili hvali. I on je kružio oko stupa u sredini, samo je njegov krug bio manji.

Kad je vranac već nekoliko puta optrčao svoj krug, gospodar pucne bičem i vranac se okrene oko samoga sebe i nastavi trčanje u okrug. Kod drugog, trećeg puta nije gospodar više ni trebao pucnuti bičem, da se vranac okrene. Bilo je dovoljno, da u hodu stane, nagne gornje tijelo natrag i kao da je nekom nevidljivom spravom bio vezan s vrancem, kao da ga je tom spravom bio zaustavio i trgnuo natrag — vranac se okrene, opiše krug i nastavi put.

Oblila ga je bijela pjena, ali jednako je lagano i kao obijesno optrkivao rubom maneže.

Gospodin je ravnatelj pokazao još nekoliko primjera dobre i visoke škole, a kad se je vranac jednom opet tako zatrčao, pozove ga preda se, digne nenadano obadva biča, vikne nešto i konjče se teško ali poslušno osovi na stražnje noge. Nije moglo dugo tako stajati, ali ravnatelj mu je neprestano klicao, mahao rukama i bičevima, kao da će ga udariti i vranac se neprestano naprezao da uzdrži ravnotežu. Ravnatelj se nije bojao, on se posvema približio osovljenom vrancu, došao mu je tako blizu da su vrančeva prednja kopita lebdila u zraku nad gospodarovom glavom. Vranac ih je trebao samo pustiti prema zemlji, trebao je izgubiti samo ravnotežu i bio bi poklopio gospodina ravnatelja. Ali nije. Kao da je i sam bio u strahu za gospodarovu glavu, dizao je prednja kopita neprestano u zrak i uzmicao samo na stražnjim nogama.

A onda, kad se ravnatelju učinilo, da je te igre dosta, odskoči vješto natrag i vranac se u isti čas spusti i na prednje noge, ali se ne dotakne tla kopitima nego odmah klekne i pokloni se. Glava mu se doticala zemlje.

On, koji je čas prije teško zategnutu glavu dizao tako visoko i uz najveći napor, on, koji je mogao u jednom času smrviti svoga gospodara, poklonio se i njegova se glava doticala zemlje.

Gospodar ga je pogladio i ljudi su zapljeskali. Ali gospodar još nije posvema zadovoljan.

Vranac se morao ponovno dići na stražnje noge i tako ispratiti svoga gospodara iz maneže.

Glazba je svirala nešto burno, uzbudljivo, i svi su pljeskali.

Vladimir nije mogao. Njemu nije bilo jasno i da ga je tko upitao ne bi znao reći zašto mu se sve to ne svidja, ali je samo silno osjećao, da to nije lijepo. Moguće mu to i nije govorila sućut za životinju, nego neko duboko čuvstvo nepravde, koje se vazda opire neprirodnomu. Htio je već nešto upitati Banskoga, kad u taj čas utrče najvećom bukom četiri čovjeka, odjevena kao obično tek gologlava. Stadoše se preskakivati, koprcati i prevraćati u zraku i na zemlji, a u isto su vrijeme poslužnici cirkusa razastirali veliki sag, na kojem su nastavili svoje igre.

Vladimir je bio jednom u putujućem zvjerinjaku i dugo je stajao pred kavezom, u kojemu su bili majmuni i dugo je gledao kako se igraju, kako se preskakuju i prevrću. Dašto. ovo sada nije bilo tako i vidjelo se, da ti ljudi i uza svu buku i prividnu lakoću, kojom sve to rade moraju ipak biti veoma oprezni i da se ipak silno naprežu. Lice i čelo orosilo im se znojem i svaki čas su se otirali rupcem, a mišice su im nabrekle kao u konja kad vuku teški teret. Bilo je vratolomnih igara, bilo je veoma napornih skokova, ali u Vladimira sve to nije budilo čudjenje. I on se je kod kuće gombao s Vranskim i znao je, kako je teško izvesti mnogi pokret i svladati napor, tek njega sve ovo nije začudjavalo i njemu nije palo na um da uporedjuje. Kad su dovršili igru, ljudi su opet zapljeskali, a gombači su sebi otirali znoj i zahvaljivali sagibanjem glave i zadovoljnim pogledima. Činilo se, da su zadovoljni svi i da moraju pokazati, kako im je drago, što su tako zadovoljni.

Poslije ove braće udje u manežu jedan od benavih Augusta s iznakaženim licem, smiješno odjeven, ali miran i ozbiljan. Stajao je tako časak, a onda se zastor razmakne i na ulazu se pojavi jahačica. Bila je u šarenom odijelu sa šarenom kapom, obuvena u čizmice sa žutim sarama. Imala je samo kratku vitku šibu, kojom je zamahnula u zraku kao da se želi uvjeriti da li je dosta gipka. Za njom dotrči konjče širokih pleći, s malim sedlom pričvršćenim o bijeli široki pojas. Konjče je najprije nekoliko puta optrčalo menažu, a onda je jahačica pritrčala k njemu, uhvatila se za ruče na pojasu i vinula u sedlo. Sad tek kao da je bila pravo sigurna. Dizala se u sedlu, pomicala naprijed, natrag, do na rub bokova, premještala se s jednog boka na drugi i nije se hvatala za sedlo i uzde. Njezine su ruke bile slobodne i ona je mogla činiti sve što je htjela. Vladimir ju je gledao. U prvi čas ju nije prepoznao, ali onda kad je prvi, drugi put projašila ispred njega, kad ju je vidio iz bližega i čuo njezin glas, one usklike, kojima je bodrila konjče, onda se sjetio da ju je već vidio i čuo. To je ona ista djevojčica, što ju je vidio kraj blagajnice prije nego što su ušli. On je onda nije bolje pogledao, ali ju je sad ipak vidio posvema drugačiju. U ovom neobičnom odijelu, na konju bila je sitnija i nježnija. I glas je njezin zvučao djetinski. On bi joj najradije rekao neka ostavi to konjče, neka dodje k njemu, on imade toliko lijepih sprava i zbirka i igračaka kod kuće i on će joj ih sve dati. I s nekim strahom i malom srdžbom gledao ju je kako se pomiče na plećima konjčeta, kako otkapča sedlo, ustaje, diže se i stoji osovno na nepričvršćenom sedlu, pomiče se s njim sve većma natrag prema repu konja. A ruke su joj u zraku ; u jednoj tanka šiba, a druga se pružila prazna kao da se pruža nekomu tko nevidljivo lebdi kraj nje i drži je za tu pruženu ruku i vodi. Sada je kleknula na jedno koljeno, pa na drugo i ne dotiče se ni jednom rukom ničega, pomiče se sve većma natrag i konačno klizne s konja.

Pljesak.

U jednoj joj je ruci sedlo u drugoj mali bič, ona bijela šipka. Sedlo je predala Augustu, koji upravlja konjčetom. I ona gleda konjče. Prati mu hod, kretnje i tad joj se pogled u jednom trenu sretne s Vladimirovim. Ona prodje rukom preko čela kao da popravlja vlasi, koje su joj se ispod kape pomaknule na čelo, poravnava sare na čižmicama i čeka dok konjče dotrči do ispred onoga mjesta gdje je Vladimir. Nekoliko hipova prije toga se zatrči i baš onda — konjče kao da to znade i usporuje malo korak — kad je prispjelo do Vladimira, dotrčala je i ona i skočila konjčetu na ledja. U prvi čas se činilo, da će izgubiti ravnotežu, pokolebala se, i Vladimiru je bilo kao da će sad pasti, ali onda se okrenula k njemu, i on osjeti, kako ga je po-

gledala — i to kao da joj je vratilo ravnotežu.

Pljesak ! Pljesak !

To se tako ponovilo nekoliko puta i svaki put su se Vladimir i ona pogledali, kad je njoj uspjelo sačuvati i opet naći ravnotežu. Ona se osjećala već toliko sigurnom, da je mogla otkopčati i onaj bijeli pojas s ručama, za kojega se mogla uhvatiti i sada je lebdila posvema slobodna i sigurna na konju kako ga gledamo u prirodi. Konjče je čas lako šibala, čas gladila malom rukom po vratu, skakala s njega na zemlju prema sredini, natrag i naprijed, i opet mu se vraćala, opet mu se bacala na pleći i bokove hvatajući se ili za rep ili za vrat ili i ni zašto. Imala je toliko snage i sigurnosti, da se mogla baciti na konjče bez prihvaćanja, mogla ga je zaskočiti kao da se nalazi nad njim, a ne na zemlji.

Svladala je sebe i sve.

I u toj velikoj sigurnosti, u toj samosvijesti bilo je nešto lijepo i privlačivo. Vladimir ju je neprestano pratio pogledom. Kad bi ga ona u časovima uspjeha potražila očima, njemu je bilo kao da ga miluje topla ruka po golom srcu. Lice mu se vedrilo i on bi bio najrad je ustao i otišao k njoj ili kuda bilo, samo da ne mora mirno sjediti. Kad se posljednji put poklonila i zahvalila na pljesku, Vladimiru je bilo kao da se budi od sna i još dugo je gledao u zastor, za koji je zamaknula, i neprestano mu se činilo, da će se još jednom i još jednom vratiti. August, što je upravljao konjčetom, stajao je kraj ulaza i svaki put, kad se ona pokazala, prihvatio bi je za ruku i ona bi skoknula, priklonila se i dobacila objema rukama poljupce.

Vladimir nije pljeskao. Nepomično je zurio u zastor i čekao hoće li se još jednom pokazati. Tek kad su otpočeli novu točku kineski igrači, koji su umjeli bacati u zrak i dočekivati najraznoličnije predmete, prestao je očekivati, da će se još jednom pojaviti. Poslije kineskih igrača, pojavili su se gombači, zatim plesačica na užetu i atleta.

Vladimir je gledao sve što su radili, čuo je i primjedbe Banskoga, kojima je upozoravao na pojedine momente, na njihovu važnost ili zanimljivost, ali njegove su misli još uvijek bile zaokupljene malom jahačicom, kojoj nije znao imena. Još uvijek ju je vidio, kako se njiše prebačena konjčetu preko plećiju, zakvačivši se tek jednom nogom za ruču na pojasu i kako se daje ovako u sunovratnom položaju nositi kao na valovima. Njezino blijedo i mršavo lice zalilo se krvlju i rumenilom, a ruke i sitno tijelo zibali su se u zraku kao da pliva. Onda se u jednom trenu, naglo i nenadano savije, zajaši, diže i stoji uspravno i vedro kao da ide u susret proljeću. Ruke su joj pružene, posvema raskriljene i govore: Evo me, evo!... Ja dolazim!.... Konjče trči u lakom lijetu, glazba svira neku veselu, radosnu melodiju i sve je svijetlo, sjajno i blještavo.

I dok je on zaokupljen ovom slikom, koja je već davno minula, njegove oči gledaju mršavo uglato lice Kineza, što je stao pred osovljenu ploču, raskrilio ruke i raširio prste, a njegov drug, desetak petnaest koračaja pred njim, baca prema njemu velike noževe nalike kuhinjskima. Baci mu jedan pod pazuho, drugi uvrh glave, treći, četvrti, mnogo noževa i svi se zabadaju u dasku tik ruba od tijela. Svaki put kad baci nož, srce zadrhće, hoće li nož promašiti, hoće li se zabosti u živo meso. ali onaj što stoji pred daskom ne trene pogledom i miran posvema, kao da je siguran da ga nijedan nož ne može pogoditi. I kada bacač pobaca sve noževe, prividni cilj se makne, iskorači pred dasku i na daski ostaje lik čovjekova obrisa zabilježen velikim oštrim noževima.

Vladimir ne shvaća važnost životne opasnosti, u kojoj je bio onaj pred daskom, ne vidi veličine u sigurnosti bacačeve ruke i njemu se čini sve tako prirodno i jednostavno. Njegovo srce još ne poznaje straha.

Točke se redaju; gombači, atleta, šale Augusta i clowna, i kad upravitelj cirkusa javi da će sad biti pauza, mnogi se dižu sa sjedala i odlaze prema izlazu, Vladimir osjeti, da bi bilo najljepše poći kući. Ipak toga ne će reći Banskomu, nego kad ga Banski pozove da malo izadju, da se sprodju, prihvaća tu prijiku i oni izadju pred ulaz. Ljudi puše, razgo-

varaju, šeću i Banski zapali cigaretu, ali se ne okreće Vladimiru, nego ga pušta sama. Vladimiru je to drago, i kad vidi da ga Banski ne misli zaustavljati, vraća se polako ulazu. Dok je izlazio s Banskim nije ni opazio, da se lijevo i desno od ulaza nalaze kavezi s životinjama, koji su očito prije početka predstave bili zatvoreni i zastrti. Sad su otkriveni i sluga čisti kaveze nekom dugom željeznom motkom. Životinje se lijeno dižu, miču i vraćaju na stara počišćena mjesta. Gledalaca nema pred kavezima i Vladimir je sam. Sluga je svršio posao i otišao. Vladimir ide od kaveza do kaveza i kad je došao pred kavez medjeda, zagledao se u njihove male glave sa sitnim očima. U taj čas osjeti da je netko stao do njega. Osjeti na sebi tudji pogled, blizinu čovjeka, koji mu nije ravnodušan i kojemu nije on ravnodušan. Potrajalo je tako neko vrijeme, i on se ne htjede osvrnuti i pogledati tko stoji kraj njega, a onda začuje pitanje:

— Svidjaju li ti se? —

Vladimir se trzne kao da ga je zateklo to pitanje, kao da nije znao da se netko nalazi kraj njega, ali njega je zatekao samo glas. Prepoznao je njezin glas, okrene se, pogleda je i bude mu drago. Bila je drugačija nego ondje na konju, ali njezine su ga oči gledale i sad tako toplo kako ga nikad nijesu gledale ničije oči, osim očiju one rodjake kod koje je bio radi oporavka.

Nije ništa odgovorio. Zbunjeno ju je gledao, otvorio usta kao da će nešto reći, ali ne rekne ništa.

— Ne će oni ništa, ne treba ih se bojati — nastavi ona i provuče se ispod užeta, kojim su kavezi bili ogradjeni, da gledaoci ne uzmognu doći preblizu. I kada je došla blizu rešetke okrene se još jednom Vladimiru, kao da bi ga htjela ohrabriti i uvjeriti kako oni odista ništa ne će, izvadi iz papira komadić šećera i pokaže ga medjedima. Oni su znali da im ona nešto nosi, dignuli se i natiskivali prema rešeci. Medju željezne prutove gurali su crne svoje gubice i pružali jezičine da njima uhvate šećer. A ona im ga je davala, svakomu komadić, i kad joj je ostao samo još jedan razlomila ga tako, da je svakoga zapao još jedan trunak. Životinje su je gledale sitnim svojim očima, oblizavale se, i dok im je ona gladila malene glave, bile su tako mirne i podatne kao da se zahvaljuju, jedna je dapače i legla.

Vladimiru se dalo na smijeh.

— Ustani, Hansi! — pozove ona medjeda, što se izvalio na podu kaveza, i Hansi se nespretno i teško stane dizati.

— Vidiš kako su poslušni! — okrene se veselo Vladimiru i doda: Oni me vole!

— I ja bih vas slušao — rekne Vladimir, a da ni sam nije znao, što je rekao.

Ona malo porumeni, a očima joj nešto sine i pristupi k njemu.

— I ja tebe volim. Nemoj mi govoriti vi: Meni je ime Astra, a kako zovu Tebe? —

— Vladimir.

— Vla — dimir — sricala je ona.

— Kakvo je to veliko ime! A zovu li te i kod kuće tako?

— Da.

— I mama te tako zove?

— Da.

— Kako može svaki put tako veliko ime izgovoriti?

— Ne znam.

— Zar te ona ne zove često?

— Ne.

— A otac?

Vladimir je zašutio. Nije znao što bi odgovorio. A nije mu bilo ni drago, što ga ispituje. Sve ovo vrijeme nije mislio na oca, a sad su mu osvanuli pred očima otac i majka i bilo mu je teško. Ona je to valjda osjetila i primaknula se još bliže k njemu. Gledala mu je u oči, ma da je on odvrnuo pogled od nje i zagledao se u zemlju. Glas joj je postao mekan i mnogo topliji nego prije.

— Mene zovu Astrea. Ali to nije moje pravo ime. Moje je pravo ime Katarina.

Vladimir ju pogleda.

— Zove li tebe otac tako?

Astrea ne odgovori odmah.

— Ja nemam oca.

— A mamu?

— Ni mame.

Medvjedi su se pomakli u kavezu i najveći medju njima stade je micati prenašajući težinu tijela s jedne prednje noge na drugu

Činio je to kao ljudi, kad im je studeno, i glava mu se njihala lijevo i desno, kao da želi nešto zanijekati.

Ispred cirkusa je dopirao žamor, a iz cirkusa se javi glazba.

— Još ne će početi — htjede ga ona umiriti.

Kako je to ne imati ni oca ni majke. On to nije razumio.

Okrenuo se i sjetio se Banskoga.

Vladimir je pogleda, ne rekne ništa i zagleda se opet u onog velikog medjeda, što se još uvijek njihao.

— Ni oca ni majke.

Ali nije to izgovorio.

— Bili ti mogao voljeti ovakove životinje?

— Bih.

— A umiješ li jašiti?

— Ne.

— A gombati se?

— Gombam se s gospodinom Banskim.

— Tko je gospodin Banski?

— Moj informator. Onaj što je bio samnom. Vazda je samnom.

— I ja bih se naučila gombati. Visoko gore na reku. Njihala bih se. Visoko gore u zraku. To je lijepo.

Njezine su oči opet sinule, kao da vide, kako se oni gore, visoko u zraku njišu, i hvataju.

On ju je gledao s nerazumjevanjem i samo je osjećao, da bi to moralo biti veoma lijepo.

— Ja bih htio — javi se napokon.

— Pa dodji sutra, dodji svaki dan, kad je vježba. Gledat ćeš i naučiti, to je lahko.

— Kuda da dodjem?

— Ovamo. Ili ne. Ti mene pričekaj u deset sati tamo na uglu. Mi stanujemo u onoj kući uglu. Ja ću gledati kroz prozor, pa kad dodješ, izaći ću. Hoćeš li?

— Hoću.

Vladimir je to rekao posve mirno kao da je bio siguran, da će moći učiniti što je obećao.

Molit će Banskoga, reći će ocu, ako ustreba, ako mu Banski ne dozvoli sam, i doći će.

Kad je zvonom dan znak, da je pauza minula, prihvati ga ona za ruku, strese ju i kao da mu je htjela nešto veoma važno reći, zagleda mu se u usne, i ne rekne ništa drugo nego samo ponovi:

— Dodji! Doći ćeš, jeli?!

— Da.

Onda se okrenula i otišla, ljudi su već ulazili i nje nestade odmah medju ljudima.

Vladimir je još uvijek stajao na istom mjestu i tek kad je k njemu pristupio Banski s malo zabrinutim licem i upitao ga, gdje je bio, rekao je mirno:

— Bio sam ovdje. Gledao sam životinje.

Banski nije u prvi čas razumio, tek kad je vidio kaveze, shvatio je i nije se više uzrujavao.

Vladimir je bio šutljiv cijelo vrijeme i tek na povratku zamoli Banskoga neka mu dozvoli da dodje i sutra pogledati ovamo životinje.

— Možeš. Samo treba da prije naučiš ono, što smo danas učili.

— Hoću. Ali ja bih htio ići sam.

— Možeš i to.

Banski se sjeti današnjega razgovora s gospodinom Alajevićem i budne mu drago, što je Vladimir zaželio sam ono, što mu je on htio ponuditi.

(SVRŠIT ĆE SE).

IZ UMJETNIČKOG SVIJETA

TOMISLAV KRIZMAN

TOMISLAV KRIZMAN: STARA I NOVA CRKVA SV. GJORGJA U PRIZRENU (RADIRUNG U BOJAMA).

Broj se hrvatskih grafičara godimice sve više uvećava. Ne ćemo pogriješiti, ako ustvrdimo, da je to zasluga M. pl. Crnčića. Prije njega nije u nas uopće nijedan od umjetnika gajio grafičku umjetnost. Tu i tamo javio se po koji crtež Mašićev i Quiquerčev, pa onda one čitave plejade hrvatskih umjetnika, koji su se pod kraj devedesetih godina s tolikim uspjehom prikazali našem općinstvu zahvativši čvrsti korijen u našem narodu. Kad je Crnčić prvi put došao u Zagreb, da se prikaže našem općinstvu u svojoj kolektivnoj izložbi — bilo je to godine 1900. — vidjele su naše široke mase prvi put radirunge od hrvatske ruke. Od onda grafička je umjetnost u nas uhvatila čvrste osnove. Zaredali su peropisi, drvorezi, monotypi i radirungi u jednoj i u više boja, pa i rezi u linoleju i rezi priredjeni za štampu u gumi. Kad se ovako počela naša grafička umjetnost razvijati, bio je Tomislav Krizman mlad — mlad dečko, učenik trgovačke škole. Danas je on jedan od prvih naših grafičkih umjetnika i grafički umjetnik — može se mirno kazati — kat eksohen. Počeo je još izmedju

TOMISLAV KRIZMAN: ULICA U TETOVU (RADIRUNG U BOJAMA).

školskih klupa i knjiga da uči slikarsko umijeće kod Roberta Auera potporom baruna Ljudevita Vraniczanyja, kojemu imademo u prvom redu zahvaliti, da tada mladi i veliki talenat Krizmanov nije uginuo, da je ostao našim i da se nije izgubio u tudjini. Već prvi njegovi radovi, koji su bili u ulju, a koji su bili naišli na priznanje, odavahu nam snažni talenat, koji će danas sutra poći svojim putem. Ovako učenik srednjoškolskog učilišta učio je onda kod Bele pl. Csikoša-Sesije i kod M. pl. Crnčića. Što je kod Bele Csikoša naučio u suptilnom iznošenju boja i u korektnom crtanju, to je kod M. Kl. Crnčića naučio u grafici. Crnčić je dao Krizmanu i prve pobude i prvu pouku u grafičkim umjetnostima. Već u „Životu" i u „Vijencu" (g. 1903.) vidimo nekoliko malih uspjelih peropisa vignetta, kao i neke drvoreze. Krizman je medjutim radio mnogo u ulju. Sudjelovao je u primorskim ekskurzijama sa Crnčićem i slikao marine. Zajedno sa Crnčićem i Kovačevićem slikao je mnogo slika sa Plitvičkih jezera i već onda u onoj monotoniji žutih, zelenih i modrih tonova, odlikovao se je Krizmanov talenat i ukazala se njegova eminentna razlika, koja ga je dijelila od njegovih učitelja. Iz Zagreba podje u Beč, gdje je bio učenikom baruna Myrbacha, i tu se je razvio njegov grafički umjetnički talenat. Tu i tamo još nas je obradovao s kojom slikom. Tu i tamo nalazimo po koji njegov portret u pastelu, ali većina je njegovih radnja grafička umjetnost. Posljednja njegova slika u ulju, velika i kompozicijona radnja, jest slika iz cikla „Kraljević Marko" (zajedno sa Račkim i Babićem.). München i Pariz, gdje je boravio, da se usavrši, učiniše od njega savršenog umjetnika, čiji se je glas u brzo svijetom pronio. Njegov album bosanskih mo-

TOMISLAV KRIZMAN: MOTIV IZ PRIŠTINE (RADIRUNG.

tiva, pa album primorskih radirunga, kojima je stekao posebni dar i narudžbu kraljevu za privatnu zbirku Nj. c. i kr. Veličanstva Albertinu u Beču, opće su poznate radnje. U Italiji je u medjunarodnoj utakmici grafičkih umjetnika stekao nagrade i lijepe rezultate. Bili su to uspjesi, s kojima se može ponositi. Nakon balkanskih ratova pošao je u Srbiju, poimence u novoosvojene krajeve, i odanle donio čitav niz vanredno uspjelih grafičkih radnja, od kojih se jedna s drugom natječu za prvenstvo.

To je u kratko historijat Krizmanove pojave medju našim umjetnicima. Kratak, jer je jedva dva decenija, u kojim se dovinuo do stepena vrla i gotova umjetnika.

Krizman je radin i ambicijozan umjetnik. Njegova ambicijoznost i radinost jednako koračа s njegovim talentom. I u radu se njegovu zrcali jedan posve moderni umjetnik, kojemu je u prvom redu na umu, da preporodi naše bazarsko i industrijalno doba, koje toliko zatomljuje instinkte umjetničke u čovjeku, kao i njegov ukus, da u to doba zasadi pravo umjetničko shvaćanje, prema kojem će se kao nekada moći, već prema stepenu inteligencije i ukusa pojedinca, omjeriti i razlikovati umjetnička sadržina od prostog

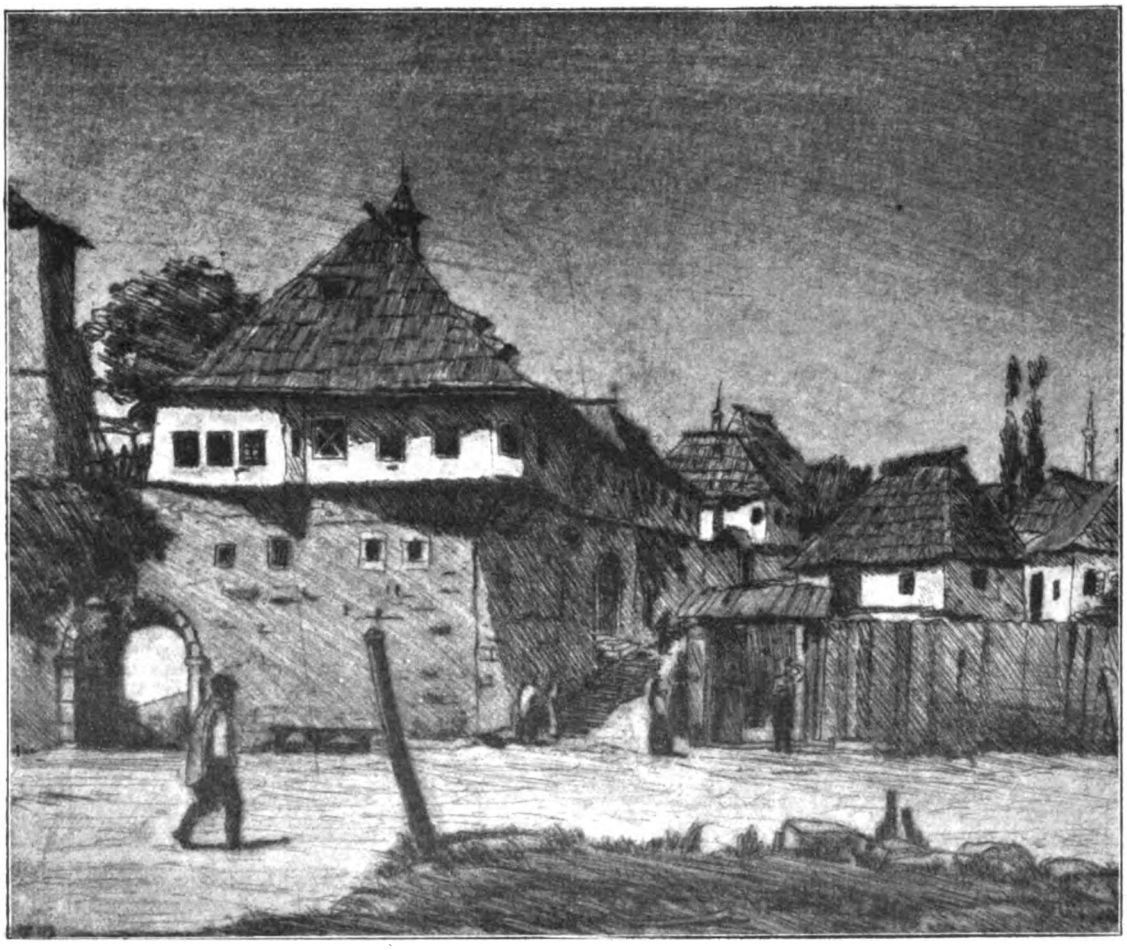

TOMISLAV KRIZMAN: MOTIV IZ JAJCA (RADIRUNG).

konzuma obične konvencijonalne „ljepote." On je započeo svojim djelovanjem onda, kad je secesija — bila moda. I ako i nisu forme secesijonizma dosegle ono, što su htjele — novi jedan stil — one su ipak u cjelosti išle za preporodjajem i kultom pravog umjetničkog smisla, shvaćanja i osjećanja. Krizman se podao tome pokretu kao svi umjetnici, samo jer je osjećao u sebi poziv, da revoltira protiv konvencije, koja je obladala umjetnošću. Starija naša generacija umjetnika poslužila se tim pokretom samo iz želje, da pokreće, da snagom toga u ono doba modernoga pokreta dodje do valjanosti i u našem kulturnom svijetu. Krizmanu — ako i nije bio secesijonizam odlučni credo — bio je on ipak bliz, jer je u njemu nalazio momente, pod kojima je mislio, da će najbolje moći realizovati snagu svojega talenta. U tom su ga mišljenju potkrepili i vlastiti njegovi učitelji. On nije prolazio strogim školama umjetničkoga pedagogizma, nije naišao na sve zapreke škole i akademije, smjerova umjetničkih i umjetničkih velejiteta. Kad je izišao na javu u stranom svijetu, a sve da se usavrši, već je bio na pola gotov umjetnik sa zamjernim uspjesima u domovini, gojenče gotovih umjetnika, koji su mladi talenat pridizali kolegijalnim susretanjem, prijateljskim opomenama vlastitoga iskustva, tonom, koji se može da nadje samo u onakovom umjetničkom republikanizmu i bohemstvu, kao što je vladao u prve godine novo izgradjenih umjetničkih ateliera i novo osnovanog društva hrvatskih umjetnika. Prepotenciju umijeća, veličinu nad sobom, ponos na veće znanje i oprobane uspjehe nije Krizman u ovom društvu svojih učitelja nikada osjećao. I oni su puštali da se slobodno

TOMISLAV KRIZMAN: MOTIV IZ OHRIDA (RADIRUNG).

razvija i upućivali ga onda, kad je trebalo, da se u njemu nešto istakne, što u njegovih učitelja nije bilo, ili što je bilo, a čega nisu mogli više da pokažu, jer su se bili izmorili i istrošili stvarajući čvrste temelje za domaju — stalnu domaju naših budućih umjetničkih generacija. I ovaj je u neku ruku slobodan umjetnički uzgoj učinio da se tragovi te slobode u Krizmanovim radnjama zapažaju više no u svim njegovim po dobi i razvitku jednakim ili mladjim vršnjacima. Krizman nije nikad osjetio sputanosti naukovanja, škole, smjerova, on je mogao u najranijim svojim počecima, da svoj talenat okušava gdje mu drago i kako mu drago, mogao je s njim eksperimentirati kako je htio. I baš poradi toga i susrećemo u njegovim radnjama raznoga datuma tako velike razlike, da u prvi mah i ne mislimo, da su potekle od njegove ruke. U njega imade koloristićkih radnja, u kojima se sad ističe bizarni neki ton ili opet jako naglašena boja, imade slika, u kojima prevladava risarija ili svijetlo, imade drvoreza sa najekstravagantnijim tek lako naglašenim formama, koji se doimlju poput silhueta, imade radirunga, u kojima igla leti u najfinijim crtama, pa u najdebljim, nesredjeno, na oko unakrst potegnutih. Ono što se zove u konvencijonalnom razgovoru tehnika i što kadikad podaje mnogima poteškoće — jer ne pristaje umjetničkom individualitetu umjetnika — toga tako rekavši Krizman ne poznaje, bolje rekavši, on ih poznaje sve, svima raspolaže nekom vervom i nekom lakoćom, poimence u radirungima.

Krizman kao umjetnik radirunga u nas je poznat i ako je Crnčić učinio, te se je naše općinstvo uopće upoznalo s ovom vrstom grafijske umjetnosti, Krizman je učinio, da se i cijeni jednako kao svaka druga. U svojim radirungima on se drži modernih načela, koja idu za tim, da se ovoj najotmjenijoj grani umjetnosti u općinstvu pribavi ne samo što veća cijena, nego i što šire shvaćanje. I to

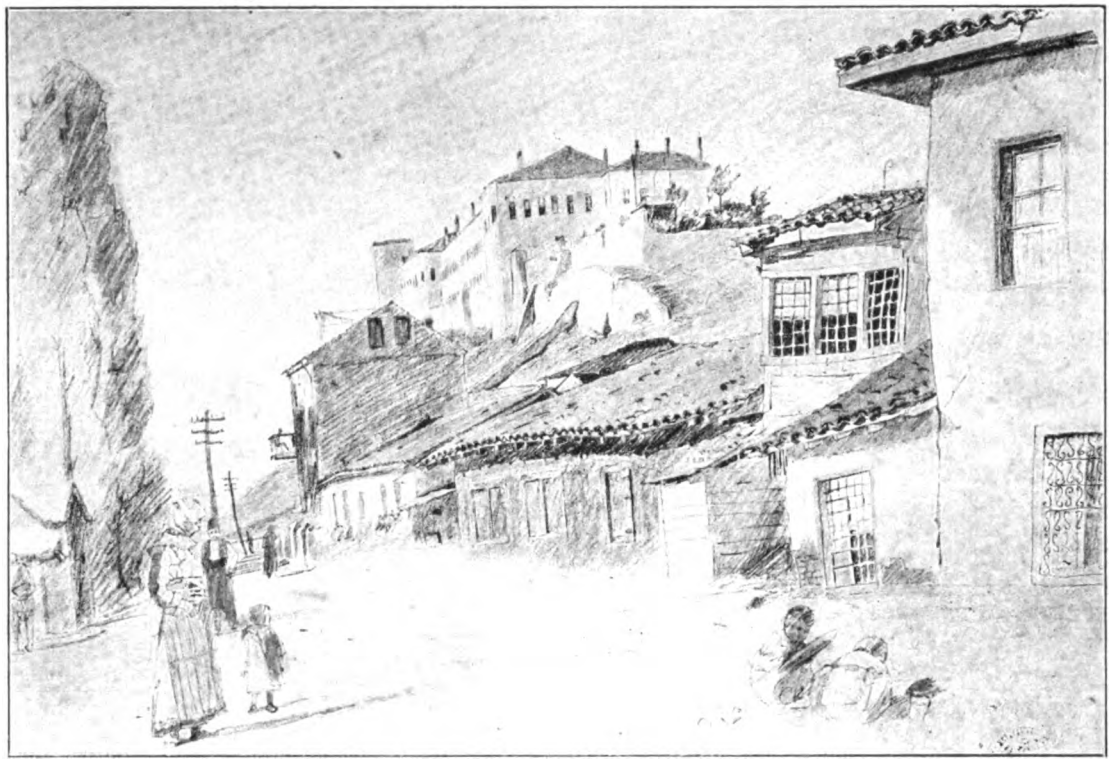

TOMISLAV KRIZMAN: MOTIV IZ SKOPLJA (RADIRUNG).

je Krizmanu i uspjelo. Tko je vidio njegove radirunge onamo od prvih, pa do posljednjih, nalazit će u Krizmana jedan vanredan razvitak, koji ne polazi samo jednim smjerom, nego zahvaća čitavu njegovu djelatnost na tom području grafičke umjetnosti u raznim odlikama, raznim manirama i raznim tehnikama. Pri tom Krizman ne pušta nikad s vida apartni artistički ukus, kojim umije da priredi svoje grafičke radnje. Ali i gledom na svrhu, koju imadu moderne tekovine grafičkih umjetnosti, poimence radirunga, Krizman je posve moderni zastupnik ove grane umjetnosti. Nema naime sumnje, da je uslijed velikog napretka u modernoj tehnici reproduktivno umijeće mnogo naškodilo cijeni grafičkih umjetnosti, poimence radirunga. Onamo od početka prošloga stoljeća, Englezi su i Francuzi nastojali da provedu neki preporod u ovom divnom umijeću. Umjetničke prilike čitavog devetnaestog stoljeća nisu tome nastojanju pogodovale, tek s modernim umjetničkim pokretom pod kraj prošloga stoljeća uspjelo je radirungu, da i velik broj prijatelja umjetnosti nadje opet svoje udivljene pristaše. I radirung se moderni zaista preobrazio, dovinuo se do takovog umjetničkog savršenstva, kao što ga nije možda nikada prije bio dosegnuo. Krizman imade zaslugu, da nam je to pokazao ne samo svojom iglom, nego i time, što je pred nekoliko godina doveo k nama čitavi niz modernih radirača sa vanredno biranim radnjama. Moderni radirung, i onaj jednobojni i raznobojni, započeo je sa utakmicom efektima uljenih i akvarelnih slika. Moderni radirung ne poznaje u tom pogledu više nikakovih zapreka. Boja, finese tonova, zrak, crtež, uopće sve one odlike, kojima se ističe slikana slika, mogu se danas prikazati i na radirungu. Krizmanove nas radnje u to najbolje upućuju.

U svojim najnovijim radnjama, koje je iznio bilo posebice, bilo u skupinama, Krizman se ukazuje kao crtač na široko zasnovanih ploština. On djeluje vanredno efektno sa izmjenom tamnih i osvijetljenih ploha, tek gdjegdje jasnije naglasujući detalje. U šarenim (bojadisanim) radirungima služi mu boja

TOMISLAV KRIZMAN: MOTIV IZ PRIZRENA (RADIRUNG)

samo da nadomjesti često dosadnu tehniku precrtavanja toniranih ploha. Uostalom Krizman i malo operira tim toniranim plohama. Njemu je glavno oštrina linija i silhuetiranje figura. U njegovim najnovijim radnjama, koje imadu predmetom motive iz raznih balkanskih gradova, znade on tu svoju odliku istaknuti zgodnom rasvjetom i kontrastima svijetlih i tamnih partija. Za to mu i nije mnogo stalo do detaljnih momenata, kao Schmutzeru. On ovu svoju snagu i umiječe iznosi u totalnom dojmu sliku. Tom prigodom ne smije se mimoići i jedan važni momenat u Krizmanovim radirungima, a to je u neku ruku njegovo nastojanje za stilom. Tomu nastojanju on znade često i podrediti svoj jaki lični osjećaj i svoju umjetničku dispoziciju. Kad i kad mu to i uspije, a često je to nastojanje na uštrb slike. Medjutim to nastojanje, koje se može karakterizirati kao pokušaj, nalazimo kod mnogih odličnih majstora grafičke umjetnosti, poimence u radirungima (Brangwyn). Tim nastojanjem hoće se u neku ruku dosegnuti onaj strogi i serijozni karakter kakav nalazimo poimence u starijim drvorezima i u kasnijim produktima grafičke umjetnosti (bakropisu i radirungu.). U nekim je radnjama to nastojanje Krizmanu vanredno uspjelo. I te neke radnje mogu da se stave uz bok najboljim radnjama grafijskih modernih umjetnika. U svojoj tehnici Krizman je vanredno raznolik, no mora se kazati, da tanki potez igle ne voli. On se više služi odlučnim debelim potezima i krepkom izmjenom tamnijih i svjetlijih crta. Svijetlo pušta samo na one partije, koje hoće da osobito istakne. I na taj način postizava Krizman veće efekte, nego li što i sam kadikada misli.

Dok Krizman radi motive sa Balkana, ne bismo smjeli zaboraviti i naših krajeva. U nas imade sijaset motiva, od pejsažista dovoljno već obradjenih, a da ih u strogim i zbitim formacijama grafike jedva nalazimo. Tu i tamo tek kod mladjih nabasat ćemo na koju omanju radnju. A što bi se sve dalo u nas prikazati u toj najistančanijoj grani umjetnosti! Pogledajmo samo i sjetimo se praških motiva Strettia i Šimona. Branko je Šenoa započeo jednim uspjelim ciklom iz staroga Zagreba. Kad bi se dala pobuda Krizmanu, držimo, da se ni on ne bi oteo ovoj za umjetnika vrlo zahvalnoj zadaći. V. LUNAČEK.

MEDJU MANJIM IZLOŽBAMA

U „Salonu Ullrich" izložili su neki svoje radove, koji zaslužuju vrlo razliku pažnju. U prvom redu treba spomenuti izložbu prof. Branka Šenoe. Vrlo nas čudi zašto nije Šenoa izložio svoje radirunge iz staroga Zagreba, već nam se prikazao kao slikar u ulju i u akvarelima. U uljenim svojim slikama vidi se, da je Šenoa onamo od dvije godine unatrag uznapredovao. I to ne samo u pogledu svoje boje, već i u pogledu „stimmunga." Prije je bilo u Šenoe mnogo toga, što se doimalo promišljeno, racijonalistički, poetičke je dispozicije bilo malo, što više, ona se nekako slatko isticala. U ovo nekoliko novijih radova, Šenoa kao da je otkrio sama sebe. Prije vidjeli smo u njega mnogo boja, ali šarenih, nekako jednostrano ukajdanih. Sada je postao mekan i podatan. Nekoji od njegovih akvarela — a u toj vrsti, čini se, da nam se prvi put prikazuje — vrlo su diskretno i fino naslikani. Neki motivi daleko ili blizu od gradske kuće uhvaćeni, doimlju nas se poznato, ma da su apartni. Šenoa je sobom mnogo eksperimentirao, konačno je našao, kamo mu valja poći. Šenoa kao pejsažista poslužit će vanredno u našoj umjetnosti, jer je u njega i mnogo znanja i mnogo erudicije.

Obradovali bismo se, kad bismo Šenou jednom na izložbama naših umjetnika vidjeli bolje reprezentirana, nego li dosele.

Uz Šenou u istom je salonu izložio Ljubomir S. Krušlin svoje akvarele. Krušlin je dosada mnogo radio, malo po javnim izložbama izlagao, a ipak je bilo svuda vidjeti njegovih slika. Nikako medjutim nije mogao naprijed. Mnogi su ga smatrali nekako umjetnikom „drugoga reda", a ipak nije tako. Krušlin je lijep talenat, sve ako je i bio u koloritu sa onim slatkim ružičastim i ljubičastim tonovima čestokrat dosadan. Ali bilo je od njegove ruke vanredno uspjelih radnja, koje su pale kao u zaborav, kao da ih nikada nije bilo. Pa ipak Krušlin je zaslužio u svakome slučaju priznanje, on je radio mnogo i uz školu, koju je polazio, i sam se je izobražavao, sam je za sebe sticao iskustva. I što je tek sam iskusio, to je iznosio u svojim slikama i moramo reći, u većini slučajeva bolje, istinitije, individualnije od mnogih onih, koji su mnogo toga naučili i vidjeli, ali malo toga proćutili. Akvareli, koje je Krušlin izložio u spomenutom Salonu, najbolji su zato dokaz.

U istom se je Salonu našoj publici prikazao i jedan mladi talenat, Srećko Sabljak. Prikazao se kao pejsažista i to kao slikar motiva sa zagrebačkog Sljemena. Tih motiva dosada nije nitko u nas obradio, a zaista oni su tako lijepi, tako živi i tako nam prijatno otkrivaju svu svježinu šumske tišine i prirode, da bi bilo dobro, kad bi se tko od naših gotovih i oprobanih majstora krajobraza potrudio, da ih iznese. Sabljak se je dobro entrirao. Pokazao je da imade talenta, da imade osjećaja i da je nešto naučio. Sve ako i jesu sve te njegove odlike u razvitku, one su tu. Treba da pazi, da ih ne raspršiutvarom već gotovog i velikog umjetnika, a treba da pazimo i mi, da nam taj talenat ne zahiri.

U Sarajevu izložio je poznati bosanski umjetnik Gabrijel Jurkić neke svoje radove.

U Osijeku je g. Leović sa svojim uspjelim radirungima ubrao lijepa priznanja.

RIKARD KATALINIĆ-JERETOV: PJESME

MLADI MOMCI . . .

Mladi momci na konjima,
Kitnim cvijećem za kapama,
Crnom puškom o ramenu,
Svietlom sabljom o remenu,
Neko pjeva, nekog nosi
Brza miso rodnoj kosi,
Rodnoj kosi, tihom selu,
Milom domu, tužnom prelu:
Gdje je majka ostavljena,
Gdje je seka rastužena,
Gdje je ljuba zapuštena,
Oranica, draga njiva,
Rodna kuća — pjesma živa!
Mladi momci na konjima,
Kitnim cvijećem za kapama,
Ne čeka ih stara majka
Ne za gorom za visókom,
Ne čeka ih mlada ljuba
Vrelom usnom, crnim okom,
Ne čeka ih bijela ruka
Ponajsladje male seke,
Već za gorom, za visokom,
Sjen ih čeka smrti prijeke!

ZORA U LOGORU

Tmurna zora sumorna se budi,
Dugim poljem popadali ljudi
Sneni, blijedi,
Polako se cijedi
Hladna rosa sa blatnih odijela,
Negdje jekne pjesma nevesela,
Da se mahom u mrtvilu gubi —
Dal'ke gore porub zlata rubi,
Al na polju samo gvoždje ljuto
Sve na hrpe silno razasuto:
Sablje, puške i od nâda bodi,
Ko da majka za krv ljude rodi!
A daleko za brdima trima
Nešto grmi, tutnji prodolima,
I umire jeka iz daleka
Povrh polja. Slušaju je ljudi
I u njima osjećaj se budi
Teške slutnje, i podižu glave
Pravcem brda put daljine plave.
Tamo nebo jasnije je malo
Ljudskoj boli tužno ogledalo,
Jer vedrina povrh onih strana
Krv bilježi i stotinu rana,
A grmljava, što vrh polja mrije
Iz topova i pušaka bije . . .
. . . Zoru prati samrtnica vila
Širi svoja od korote krila.
Svi je ćute
Od uzaša šute.
Tmurna zora sumorna se budi
Ko od krvi sav se istok rudi.

RAT

Jezdi demon
Na konju, na vrancu
Vodi diva
Vezana o lancu.

Div u ruci
Ima čudni znamen:
Crven barjak
Na njem smrt i plamen.

Jezdi demon,
I gdje s divom stane:
Mir se ruši
Bojna vatra plane,

Top i puška
Ubojna se glasi,
Oganj mirni
Na ognjištu gasi . . .

Tužnim majkam
Otimaju čeda,
A niz staze
Slaze glad i bijeda,

I morija
Sa stotinu zala
U gradove
I u sela mala . . .

Jezdi demon
I groza i strava — —

A na divu
Mrtvačka je glava!

LJUBO WIESNER: SMRT VILKA GABARIĆA

Ako je pravo dokazivao skolastik, da nas dobro vino udobrovoljava, a dobra volja dovodi na dobre misli, a dobre misli nukaju činiti dobra djela i da dobrim djelima zaslužujemo raj, otkuda slijedi, da nam dobro vino otvara vrata raja, onda je Vilko Gabarić danas izvjesno u raju. On se rado veselio dobrim vinom i bio je izvrstan drug — tko će mi reći, da je imao krivo? Znajući, da je izvor svakoj pravoj mudrosti u veselju harmonijske ličnosti, reče već sveti Pavao: „Vinum laetificat cor hominum," — a i Sokrat, teška pijanica, znao je to, i božanski njegov učenik Plato, tvrdeći, da je vino lijek za tijelo i dušu. Ako Pindar i tvrdi, da je najbolja voda, i ako salernska škola i zove vodu s otoka Kosa vinom bez boje, mirisa i teka, Sofokle nije bio lud napisavši, da je pijanstvo lijek za sve bolesti, ni Euripid nije bio ćanut, kad je rekao: „Bog je dao čovjeku lozu, da mu liječi njegove boli i muke." To su znali Eshil i Aristofan, pišući pri čaši, to je znao i otac medicine Hipokrat, dajući nam jednostavni ovaj recept: „Treba svaki mjesec bar da jednom se napiješ!" Sapor (žedj) i sapere (biti mudar) zvuče gotovo jednako i s čašom ledenog šampanjca oprosti se od svijeta Lacko Vidrić, skladni pokojnik. I danas, naročito danas, gdje nam je domovina kao nikad još pritisnuta, treba da se mi, drugovi Vilka Gabarića, napijemo najcrnjeg vina, ako ga ima, i najgorčeg, i da mnogo toga zaboravimo, jer Vilko Gabarić, učenik nesrećnog Vidrića, mrtav je danas i nikad se više ne će vratiti.

Vilko Gabarić je bio jedan od novih pjesnika najmladje hrvatske pjesničke generacije, veoma čedan i jako malo poznat, mada se gdjekad očitovaše nesumnjivost njegvog lirskog talenta. Živio je po strani, malne izvan života, za svoje vinograde podravske, u kojima se rodio, i za vjernost nekolikim poznanstvima od njegovih dvadesetišest ljeta, odlikujući se nekom izvjesnom averzijom prama svakoj javnoj književničkoj manifestaciji. Da bi ga se sklonulo na publiciranje nekih pjesama, trebalo je prijateljski nagovarati toga čednog diletanta, čiji stihovi nikad ne bi bili izišli, da nijesu, takoreći, bili na to prisiljeni. Visok i vitak, stvoren tjelesno za športsmana, bijaše uzet u vojsku, mada kao Hrvat u tom ratu ne mogaše naći estetskog svog ideala energije i snage. S faunskim željama u vragoljastim očima, trebao je ostati medju rasljama kakve stare lipe sa sjetnom frulom na veselim usnama, mjesto da ga uture u mundir, koji nikako ne pristaje lirskim pjesnicima. Sanjar na travi pod plavetnim nebom, primio je neposredno harmoničan dar shvaćanja za sve dobro i lijepo, pa kako je svaka prisilna harmonija neopravdano i neoprostivo tiranstvo, disciplina i red bili su mu iskreno odvratni. Uostalom, lirska su junaštva nešto druge, malko zanimljivije vrsti i Vilko Gabarić bijaše dobar vojnik bogova, vladara svijeta, unesavši prvi u našu liriku sunčani podravski pejzaž. On nije velik pjesnik medju njima, ali je i on jedan od onih, koji ne daju vidjati u sebi razvijanje misli stoljeća našeg, ne reprezentirajući u domovini nikog, jer su gordo ravnodušni za sve, što nije od duše, i otmjeno udaljeni od ljudi i premnogih stvari svojega vremena. Mnogo je vrednije, što zastupaju, jer znače dušu ove naše zemlje i ova se duša, razdijeljena po krajevima jednog dosta širokog geografskog prostora, odrazuje u njima kao u nekim dobro brušenim staklima: u regijonalnim njihovim lirikama cijela je Hrvatska zapjevana. Ništa od onog, što je snobizam, nikakva lažna modernost nije im lozinka na mladom barjaku: svaki od njih pjeva domovinu najbližu, koju vidi, u prvom redu, (riječ je dobra r e g i j o n a l c i), ljepotu koju sluti, kruga najmanjeg, koji je izvjesno kakva uspomena iz djetinjstva, zapisana u treptanju sjenke il sunčanom traku, pjeva je pobožnošću i ljubavlju djetinjom, kao da bi imao da potvrdi i on riječ Frédérica Mistrala: „Malena je domovina mnogo nad velikom."

O dušo pjesnika, i srce, staro srce djaka ljubeći otadžbinu! Mlada hrvatska lirika ne bi bila toliko lijepa, da u njoj ne osjećamo svu toplinu bujnih studentskih pokreta i maturantskih zelenih zanosa. Idealista u djačkim redovima, mada sam sebe pozitivistom smatraše, Vilko Gabarić bijaše tradicijonalista,

mada ga strpaše medju naprednjake i učiniše urednikom besplodnog Hrvatskog Djaka. Posmrtni njegovi biografi htjedoše ga učiniti još i publicistom i novinarom, iako je Gabarićeva proza bila slaba, napisana jamačno za mršav honorar pod pseudonimom, i premda je član jedne zagrebačke redakcije bio samo nimfolept, opajajući se ženstvenošću Domjanićevih balkona i dionizijskom poezijom Vladimira Vidrića. Vidrić—Domjanić, kakva bi se lirska sinteza bila rodila! Tišina manastirskog hodnika, stari usnuli dvor s fontanom na dvoru, nešto erotike — sve te lijepe stvari, premda gdjekad čiste imitacije, sinule bi potpunom i neokrnjenom ljepotom, da je Vilko Gabarić imao uvijek besprijekornu formu. To nije samo njegova slaba strana, to je prokletstvo velike većine svih pjesnika hrvatskih, da je tu formalnu besprijekornost potrebno tek zamišljati, prokletstvo, koje se može okajati samo čestitim učenjem hrvatskog jezika i potpunim odricanjem svih „pjesničkih sloboda", koje su oni doslije svirepo eksploatisali. To je uostalom i grijeh naše nikakve kritike. Bez obzira na to, što u Hrvatskoj postoji sva sila „kritičara", koji ne pišu ni čestitim hrvatskim jezikom, kritika hrvatska, osim pokojnog Matoša, nije imala kakvog srpskog Nedića, koji bi rigorozno pazio na ispravnost i čistoću jezika, niti se u njoj ikad — izuzevši Matošev članak o Domjaniću — pojavila kakva magistralna ocjena, kojom se vrijednost jednog uglednog pjesnika, zbog stilske i jezične nepravilnosti, svede na nevrijednost, i to načinom dozvoljenim, odlučnim i poraznim. Gabarić je zato ipak dao par pjesama, u kojima opisuje svoja sela podravska i koje su dobre u pomladjenoj lirici našoj, pa je pohvala za njih veća od spočitavanja za druge. On je u jednoj, na primjer, dao jedno raspoloženje tako istinsko i tako je pogodio ton slobodan, hedonistički, gotovo anakreontski, te mu stihovi mirišu suncem i lozom vinovom, koju je — učenik nesrećnog Vidrića! — na hrvatski način volio; on je njome dao dobru pjesmu i oblikom i jednostavnom dikcijom, izvanjskom gradjom sličnu Vidrićevima, ali unutrašnjošću svojom, dušom, koja iz nje bije, sasvim svoju i koja ga cijeloga karakteriše.

U žaru vinograd gori,
loza pod teretom lijega,
rumeno lišće mrmôri
na tri rodna mi brijega.
Grana se breskve svija —
sutra u berbu ću i ja.

•

Grozdovi puni su mlijeka
od ljubavi kasnoga ljeta...
Klijet mi spremna već čeka,
rasuta čeznu bureta.
Još prije ranoga sunca
kliknut ću sa tri vrhunca.

I čut će poziv moj brda,
jeknut će njime dolina,
a zora će naći nas tvrda
s mješinom mladoga vina.
Prije no gaji se zbûde,
uz kolo ječat će dude.

A ja ću u svijetlu dana
plesat i plakat bez stida
i gledat put onih strana,
kud si mi nestala s vida.
Čekat ću, u pratnji noći
hoćeš li opet mi doći...

Da je pisao samo takve vesele i svijetle pjesme, kao što je njegov Vinograd, gdje je doneseno jedno slavno, široko raspoloženje prije slavonske berbe, on bi sebi osigurao sasvim posebno i lijepo omedjeno mjesto u najnovijoj našoj lirici.

U ove nekako dane, jedno popodne pred dva ljeta, lunjah s prijateljem po tim bregovima ponad sv. Duha, na Bijeniku, oko Lukšića. Bez straha pudarskoga zobasmo grožđje u tudjim vinogradima i bijasmo žalosni, što pitome naše okolice postepeno osvaja rugoba vijeka surovošću svojih tvornica i nametljivih kasarna. Danas je prijatelj mrtav, ali i danas mi divnih pouka govori loza vinova, kad na tim raskošnim mjestima čitam stihove Vilka Gabarića, odštampane u „Hrvatskoj mladoj liriči". Ako je „Teokrit reakcija proti aleksandrinskoj, Vergilova i Horacijeva idila proti rimskoj velegradskoj hipercivilizaciji" (Matoš), lirika

Vilka Gabarića i ostalih mladih pejzažista bijeganje je od gluposti i snobizma mile nam sredine. Ne znam, kakvi su podravski vinogradi, ali ne mogu biti mnogo različiti od naših trsja zagorskih. Hrvatska je zemlja vinograda i kapela na brdima i to veselo i pobožno pleme bilo bi najsrećnijim na zemlji narodom, da u nepojmljivoj svojoj dobroti nije bilo i odviše povjerljivo i često davalo slobodu svoju za ljuti dar paprike. Zemlja nam je lijepa i plodna, i ne samo nama, koji je volimo, i još bi ljepša bila, da je svoja i slobodna. Gledajte samo! Arkadijski sunčana brda i rodni vinogradi. U pripeci dana dozrijeva na brajdi božja kaplja, a zrakom, blistavim od modrih nebeskih zraka, sjetna i vesela pjesma naših klopotaca. Slapovi sunca bljeste nad zelenim dolinama i beskrajni se mir spušta na požućele pred berbom trsove. U snove fratara i helenskih djaka kroči kolo satira, rutavih divljaka, i čuvar medja, patron naših bregova, silazi Pan u vinograde. Skoro će Miholje. Razvit će jesen sva bogatstva svojih zora i zapada, oživjet će klijeti i kurije. Žedjaju već stubičke mjere i okićka vedra i čudne nam pjesme spremaju pehari, poliči, holbice, sajtlički, majolike, srabljivci, čuturice, barilci i vožice. A na dan svetog Martina Krstivina krstit će naš veseli narod mošt na vino po starom hrvatskom kurijalnom formularu, čistiti božju kaplju od svakakvih nečistih duhova, od „osa, pčela, muha i mušica, žaba i mrava, pauka i skakavaca, crva, parcova i svakakvog drugog lizućeg i plazećeg, letećeg i puzećeg, skakajućeg i gmizajućeg gada i smrada" i moliti pri tom junačke parafraze Očenaša i Zdravemarije, pune duha, jakosti i kreposti vinske. Ej, da nam je da ugostimo onda prijatelje i kakvog Mecenu, ljubakajući pri tom s Lalagom i Filidom, kao ugojeni Horacije Flako, sličan čuturi!

Ima nešto turobno u pjesmama hedonista i anakreontičara. Izvjesna neka žalost bolećivo se prelijeva iz njih i govori nam, da su prošla sretna vremena izvanrednih ideja i velikih idealista. Pinte u kurijama zagorskim svjedoče nam, da su pozitivizmi negativne filozofije, a svijet sadašnji neizlječivo bolestan. Stari gradovi i potonule ladje imaju više čara od secesijonističkih zgrada i torpednih čamaca. Tragični svjedoci energija, te ih davno nestade, ovi zapušteni dvorovi, čisti, tmurni, ponosni, slavni i poput etikete dosadni, zbilja bi mogli biti novim idealom u današnjem vremenu staračkom i nemoćnom. Gdje su avantire i debeli, junački kanonici? Gdje li se djenuše viteške pijanice i žongleri, te bi izazivali na mejdan cijele neprijateljske vojske? Recite jednu misao, koja bi bila kadra krenuti elitu evropskog duha na Mjesec! Propovijedi, te ih čitav svijet prigrli danas kao otkrivenja, dizanje svega, što je jako i prosto, skoro bi se reklo prostačko u čovjeku, — nijesu li to dokazi duševnih tragedija, grozničavih besanica i strahovitih spleenova? Danas je i vino drugačije, pa se evo gušimo u zakutnoj krčmi mutnom suzom lošeg vina, koje tuguje za prošlim vremenima. Nije li kadra pobuditi melankoliju pomisao, e je u vrijeme dinosaura bilo jedno zrno grozda veliko poput bundeve — nije li to vjerovatno? — a u vrijeme oca Noe poput dinje?

— Dobri prijatelju, — jeca vino u plaču, — dva su čovjeka bila potrebna, da donesu Mojsiji jedan grozd iz lijepe zemlje Kanaan. A sad umire zemlja, dodjoše bolesti. Oïdium Tuckeri, gljivica, pa neka phylloxera vastatrix, intenzivno žut od zavisti kukac, dodjoše i oskvrnuše me, i trebalo je, da mi slavu otme amerikanska loza, koja će mi tobože povratiti zdravlje i snagu. Bezbožni krčmar poli me vodom i pokrsti pogansku moju dušu i da bi mi se vjerovalo, potrebna je na prozirnoj mojoj tamnici cedulja, etiketa tvorničara. Industrije, magazini, vojske... Vilko Gabarić je poginuo od onog, od čega se umrijeti najmanje nadao.

„Udes je najstrašniji dramaturg. Nitko bolje od realnosti ne iznalazi kazališne efekte." (Richepin). Novinar donosi detalj željezničke katastrofe na zagrebačkom državnom kolodvoru od 11. kolovoza 1915.: „Povjerenstvo je našlo lešinu kadeta aspiranta 31. lovačkog bataljuna Vilka Gabarića raskidanu, te se nije znalo, koje je koja ruka ili noga. Jedna mu je cipela bila na nozi skinuta, slomljena kost natkoljenice stršila je iz rpe zgnječenoga mesa, te je svakoga podilazila groza. Otkinuta blijeda

ruka grčevito je stisnula šaku, kao da će zglobovi prsti popucati. Na ovoj se ruci vidio znak jednogodišnjeg dobrovoljca. Znakovi pod vratom bili su na čudnovati način otkinuti, pa su kasnije malo podalje nadjeni. Lice, iako iznakaženo i nabuhlo, moglo se raspoznati. Oko tijela bilo je rastepenih žemičaka, nekakve knjige, mala mačka i pas od porcelana, rupčići i druge sitnice."

Siže za „Bizarne smrti" Jeana Richepina!

I dok pišem ove retke o mrtvom svom prijatelju, pitam se, kojim je to prokletstvom udarena najmladja generacija hrvatska i čije ona grijehe ima da ispaštava? Vladimir Vidrić, Janko Polić, Milan Vrbanić, A. G. Matoš i sada Vilko Gabarić! Zašto je tako glupom i tako strašnom smrću imao da zaglavi baš taj Vilko Gabarić, koji je bio tako mlad i toliku radost imao od života, te mu još kod mrtvog tijela — o dijete! — nalaze sitnice od porcelana, male, Bog zna za koga odredjene igračke? Nije li on mogao oboljeti radije i vratiti se dan kasnije sa svog vojničkog dopusta? I koju je svrhu imala njegova smrt? I kakvo je on mišljenje imao o ratu? Kakvo je on mišljenje imao o tom ratu?

VILKO GABARIĆ: PLAHI SUTON

Neizorana polja u daljini
crvenim šute plamom zapada,
mûk goveda se javlja s brazda njinih
tužeći suncu koje zapada.

Nad krajem prodje jedan oblak sivi
i gubi se bez prietnja jalovih,
vrbaci sjetni trepte u dno njivi
ko pozaspali tanki ždralovi.

U polju kuća ispod stare streje
dršće ko teškog da se prepa sna:
tu sve je pusto, ostavljeno sve je,
ulazi jesen žuta i prepasna.

Tek čovjek neki cestom mirno kroči
što iza sela amo dolieće,
tu staje i k nebu blage diže oči:
njivama moli sretno proljeće.

VILKO GABARIĆ: KARNEVAL BJESOVA

U dvorani gorjelo je samo još nekoliko šarenih lampiona. Svjetiljke je već prije pogasila svjetina sama. Mistika polumraka uz crvene tapete zidova. Ljubav i ples davno prestadoše, a prostorom ovlada umor. Maskirani životi, što se još čas prije nesmetano približavahu i stapahu ne sjećajući se ničesa od onog što jučer nazivahu obzirima, smirivahu se klonuli oko prijestolja Kraljice Večeri, za koju svi držahu, da ih je sklonošću svojom okupila ovdje. I dizahu čaše prama njoj i ispijahu ih požudno i brzo. I posljednje zamagljene poglede upirahu k tronu, nastojeći posljednjim kretnjama iskazati svoju odanost i hvalu. U teškom glavinjanju kroz život činilo im se da nadjoše luku smirenja, u pojavi njezinoj obezbijedjenu Sreću. Barem za trenutak zatomiše u sebi sve što bi mutilo svečanost časa. I opustje ogromna dvorana, jer se sve natisnu plazući k podnožju Obožavane. A ona sjedjaše netaknuta glasovima svjetine, sva u crvenom, s bezbroj tankih zvončića po sebi, što će se oglasiti pri najmanjoj kretnji. Gledaše mnoštvo smalaksalo i pjano, slušaše glupave laske njegove i podsmijevaše mu se samodopadno. Ili još i više. Oni ni ne opažahu, da je u tom smiješku bilo mnogo više, jer ih zaslijepi ljepota njezina. Prijezir kazivahu

one oči neslućenih dubina i da je mogla progovoriti, rekla bi masi, što se puzajući sklonula do njezinih nogu: „Mrzim vas, djeco lakovjernosti!" Ali ovako, mišljahu, njezin smiješak znači zadovoljstvo nad njihovom srećom.

Onda je odnekale iz gomile ustala prikaza, i teturajući u hodu digla čašu, recitirajući maglovite osjećaje mnoštva: „Ti si nam kraljica, božica, sudbina naša! Ti si jedina bila kadra pripraviti nam užitak neuživanih slasti, ujediniti nas u ljubavi i pravoj cijeni života. Pa i ako smo evo klonuli... ništa! Ja i opet velim: ništa! Svaki dijelak ploti naše slavit će te, pa i malaksalost naša nije no žrtva tebi! Maskirana braćo i sestre, pijmo u zdravlje jedine gospodarice naše! Ex!..."

Divni kip žene kao da je u smiješku još dublje sagnuo glavu, a svjetina je promuklo urlajući pozdravila govornika:

— Ex! Ex!

— Kraljice naša!

— Obožavana naša!

Nekoliko je čaša tresnulo o pod i razbilo se u milijun stakala. Svi nagrnuše još bliže k njoj padajući jedan preko drugoga, da joj poljube barem okrajke skutova. A jedan mali clown rasplakao se pred njezinim nogama i molio:

— Stani mi za vrat divnom nogom svojom! Satri me, o božanstvena! Samo me ne odbij!

I svjetina nije više slušala ni začaranih ritmova muzike, koji je još čas prije omamljivahu, niti je vidjela kako polucrvena svijetla dvorane od časa do časa gasnu. Sve je upiralo zamagljenu zjenicu u lik žene na uzvišenom tronu, ispunjenje svojih najljepših sanja i utjelovljenje najintimnijih požuda. I svi se smatrahu najsretnijima, jer je vide, i najnesretnijima, jer je nitko ne mogaše imati samo za sebe. A upravo ta zajednička nesreća ujedinjivaše ih više no ikada, i oni mišljahu da su si tako blizu, i svi vjerovahu u dobrotu svoju. Svaki je žudio tek za jednim: da napuni visoku čašu novim pjenuščem i — svejedno — razblaži ili uzburka krv što lijeće žilama i udara u slijepočice. Kao da je u zraku lebdio osjećaj, da će se i to svršiti, a ovakav završetak obamrlih čutila možda je ipak najpodesniji. Samo mali clown htio je da trezven rida i isplače dušu pred nogama Obožavane.

Neopažena od mnoštva stajala je po strani Grupa Nepoznatih, gledajući mirno što se oko nje zbiva. Nitko nije opazio ni toga, da je, još čas prije u maskama diplomata nekog evropskog dvora XVII. stoljeća, izmijenila odore u trinaest crnih domina, kao ni toga, kako su neki od njih obilazili dvoranom i svakiput utrnuli po koje svijetlo. Ostadoše još jedva tri lampiona i to oko prijestolja Kraljice. Tri najopasnija. Jer utrnu li se i ovi, svjetina ne će vidjeti njezina lica i opazit će zamku. Zato se i okupiše u dnu dvorane i trinaest crnih prikaza zapita u isti čas: Kako? .... A kad svi zašutješe u iščekivanju odgovora, reče jedan, najsnažniji medju njima: „Ustrpljivost je najveći ures našega zanata. Neka se opijaju! Pustimo ih i čekajmo! Naložite tek pipničarima, da ih dobro poslužuju. A ti, Benjamine, podji i pokušaj smjelo djelo: utrni još jednu od onih triju svjetiljaka. Kad opet začujete glas moje pištaljke, dodjite. Ovdje vas čekam!"

Prikaze se udaljiše i opet razidjoše dvoranom. Življe zapucaše čepovi, ali za pjenuščem segnu tek rijetko koja ruka.

— U... zdrav...lje... — započeo je netko, ali svršiti nije mogao.

— U-u-u! —

Malo zatim ugasnu još jedno svijetlo, upravo nad glavom Mramorne. Svjetina se nešto maknu. Čuše se i dva, tri glasa: „Tko vam gasi svijetlo? Zar ima i medju nama nevrijednih?..." Ali i oni ostadoše osamljeni. Neke prikaze na zemlji protegnuše uda, a malo zatim sve je opet obamrlo u snivanju najljepše slike uzbibane mašte.

Dvoranom sjeknu glas pištaljke. Trinaest crnih domina okupi se na urečenom mjestu, a vodj im reče:

— Pokus je uspio. Vidjeste li? Neki se već i ne miču. Još čas — i valja pristupiti konačnome djelu. Osveta lakovjernima.

Onda se okrene prema pazaspalom mnoštvu, a ispod usnica ukaže se red bijelih zubi:

— Ne dadosmo vam je da se ljubite, već da vas uspavamo. Danas vas trebamo budne.

— Žalim ih — htjede nešto reći najmladji.

— A naš zanat? . . .

Razgovor njihov činio se kao psikanje zmija.

Mali clown ridao je posljednjim glasovima. Ne bijaše već ni suza u njegovim očima, a u grudima osjećaše kao da mu ishladjuju.

Svjetina spavaše.

Muzikanti u žutoj dvorani pobacaše nastroje i napivši se nekog grubog pića, ne osvrtahu se više na svjetinu crvene dvorane. I od njih pozaspaše već neki.

Ganimed prošao je još jednom izmedju svjetine, ali njegove tase s punim kristalnim čašama ne dotaknu nitko.

Malo dalje ležaše poprijeko dvorane nekoliko trupla.

Tada i pištaljka sjeknu ponovno prostorom.

I reče crni vodj:

— Na posao dakle! Pogasite svijetla i odnesite kip. A kad se masa probudi, vidjet ćete. Naše je djelo gotovo.

Crne prikaze podjoše do prijestolja. Jedni pogasiše posljednja svijetla, a dvojica jakih ramena uhvatiše divni kip i odnesoše ga do velikih okana dvorane. Već u drugom času smrskao se on na kamenitom taracu ulice.

Kao da je krik nečiji dopro na glas razmrskanog mramora. Mali clown, koji je jedini sve to gledao, nije dugo dolazio k svijesti. Tek kad je u čitavoj grozoti shvatio što se dogodilo, kriknuo je jadno i stao buditi pozaspalu svjetinu. Teško je išlo, dok im je gestama i dječjom suzom prikazao dogadjaj. A kad su ipak pomalo dolazili k sebi, nastade vika u crvenom mraku dvorane:

— Tko se je drznuo?

— Medju nama je nezahvalnik!

— Potražimo ga!

— Ti si!

— Ubij!

I još jedan trenut, i mrakom nastade najprije užasna graja, pa onda kletve, gužva, gušenje, udaranje, jauk. Zrakom liznu nekoliko mačeva onih, što bijahu u odorama vitezova. Udariše jedni o druge i zabodoše se negdje živo u meso.

— Jao!

Krik, bježanje, topla krv. Netko hoće da se digne i bježi iz ove ludnice. Vrata su pozatvarana, a odmah zatim svaljuje ga i jedan snažni udarac na tle. Ustaje drugo tijelo, ali se sruši, treće, četvrto. Gomila... Pa i koji ostadoše pobjednicima, uhvatiše se izmedju sebe. Još nekoliko jauka i kletvi i dobro namjereni udarac. Onda tek jadno zagrcavanje. Borba s posljednjim dahom. Smirenje.

Nad gomilom leševa stajalo je trinaest crnih prikaza. Vodj si je trljao ruke i cerio se govoreći nešto ostalima.

Netko se iz gomile nadignu posljednjim silama i htjede reći:

— Oni su!...

Ali odmah i padne nauznak.

Nad crvenom dvoranom osjećao se žestok zadah krvi. Lešine bile su porazbacane jedne preko drugih. Neke i pocrnješe.

Na strani od sviju ležao je s čelom o hladnom podu mali clown Njegove su ruke bile sklopljene kao na molitvu. Prva tri mača probodoše mu malo srce.

U predgradju negdje zakukurjeknuo je pijetao.

DRAGUTIN PROHASKA: HUSOVA TRAGEDIJA (SVRŠETAK)

HUSITIZAM.

1. Herezijarha.

Hus je spaljen kao velik heretik.

Heretikom naziva crkva kršćanina, kad brani neki nazor ili nauku, koja se ne podudara sa sadržajem nauke crkvene. Nije li sebi heretik svoje herezije svijestan, ili nije li njegov nazor ili nauka o crkvi javno osudjena, to je on samo heretik materijalni; no tko znajući, dobrovoljno i tvrdokorno drži i brani zabludu crkvom osudjenu, biva heretikom formalnim. A prvi je osnivač neke nove nauke, zavodnik drugih, početnik nove herezije herezijarha, prvak neplemenitosti. Za svaku hereziju bijaše crkvena kazna izopćenje i kletva. Od XIII. stoljeća služila se crkva i svjetskom vladom i preko nje kaznila heretika zaplijenom dobara i smrću.

Mislim, da ne ću pogriješiti, kažem li, da se tu ne radi ni o čemu drugomu, nego o jednoj antinomiji, osnovanoj u ljudskoj prirodi samoj, radi se o urodjenoj protivštini. Hus i Koncil to su dva zakleta neprijatelja ma gdje i ma kad se sastali u svijetu. Njihov spor se razgara sub specie aeternitatis, pod raznim imenima. Tu ratuje sve, što je mrtvo u čovjeka protiv onoga, što je u njega živo. Dogma protiv nauke, statika protiv dinamike, definicije protiv ideja, srednjevjekovni i svaki aristotelizam protiv platonizma, „nominalizam" protiv „realizma", prazno slovo protiv duha i razuma njegovog, književnici i farizeji protiv bogolikog Nazarenca.

Očituje se to naročito u jednoj točki Husova procesa. U onoj, koju već spomenusmo, u nauci o remanenci.

Koncil rimski g. 1412. osudio je cijelu nauku Wyclifovu kao heretičnu, a jedna od najznačajnijih herezija Wyclifovih bijaše njegova nauka o remanenci. Wyclif je učio, da u oltarskom svetotajstvu ostaje (latinski: remanet) tvar hljeba, dok je crkva naučavala, da se hljeb pretvara u tijelo Kristovo. Te se nauke Wyclifove o ostajanju hljeba, remanenci, Hus nije držao, bar ne u doba, iz kojeg su nam sačuvani njegovi spisi. (Vidi Flajšhans Jana Husi Sebrané spisy sv. 1. str. 31.). Ali protivnici Husovi izvedoše na procesu svjedoke iz davnijega doba, i to mnoge i vjerodostojne, ne bi li tužbu učinili još težom i kobnijom.

Sustavimo se kod ovoga pitanja, jer je ono u osudi Husovoj istaknuto kao glavno. I protestantski je teolog G. Lechler raspravljao o njemu (Johann von Wyclif, str. 252—256.). Lechler oprovrgava mišljenje Palackoga, Jaegerovo i Böhringerovo, kao da je Hus bio nesiguran u nauci o pretvorbi do osudne godine 1415. Lechler tvrdi, da već od god. 1401. nije Hus odstupao od katoličkoga shvaćanja o pretvorbi. Prva se optužba protiv Husa o krivoj nauci javlja istom g. 1412. Jedino prije g. 1401. mogao je Hus sumnjati o istinitoj nauci. Jan je z Protiva svjedočio, da je Hus godine 1399. u jednome društvu kod župnika sv. Mihalja u Starome Gradu praškom rekao, da poslije pretvorbe hljeb doduše postaje tijelom, ali tvarno ostaje hljeb. Hus je protiv toga svjedoka tvrdio, da nije tako učio. Lechler daje više vjere Husu, nego li svjedocima i drži da Hus nije u toj nauci nikada sumnjao niti kolebao. To više, što je opet na posljednjem preslušavanju uskliknuo: „Za Boga, ne silite me da oprovrgavam ono, što nikad nijesam naučavao, ne tjerajte me u laži". A kao pozitivni dokaz služi Lechleru ono, što je Hus naučavao o tom pitanju u svome spisu: „De corpore Christi".

Istina, Lechler drži, da je time dokazan i termin, od kojega počevši Hus stoji na pravovjernom stajalištu, no u tome je njegovo mnijenje zastarjelo, jer danas se ne drži više, da je De corpore Christi pisan 1401., nego 1408. Ondje Hus vjeruje u pretvorbu (transubstantiatio) i ako izrijekom taj naziv ne upotrebljava, već se služi samo glasolskim oblicima: consecrare, conficere, što ih upotrebljava u traktatu od g. 1415. Nema dakle sumnje, da Hus uči pretvorbu, a ne remanencu. Kako dakle, pita se Lechler, da objasnimo optužbu protivnika Husovih? Objašnjuje je time, što je Hus slijedio Wyclifa u reformnim težnjama, a prijatelji mu i pristaše natkriljivali ga u

nasljedovanju Wyclifovom: bilo ih je, koji su doista naučavali i remanencu, a to bijaše dovoljno, da su njihovi protivnici i Husu pripisivali, što je bilo u njegovih pristaša.

S tim ispravnim Lechlerovim shvaćanjem slaže se i Flajšhans i svi današnji poznavaoci Husove stvari. Ali ja bih predložio još i ovo objašnjenje. Hus je napisao g. 1412. jednu polemiku: Replica contra autorem Plznensem, koja nam otvara možda jasnije poglede u to pitanje. Neki je nepoznati propovjednik u Plznu govorio s propovijedaonice, da je svećenik iza čina posvete (pretvorbe) ocem Boga i stvoriteljem tijela božijega. Hus eto oprovrgava tu misao, jer, čini se, da je bila raširena u crkvi. Pobija je s tri razloga: 1. logičkim razlogom: nijedan svećenik ne može biti stvoriteljem svojega stvorielja; 2. autoritativnim razlogom: sv. Bernard veli u svome sermonu o Petru papi: ne biva stvoren (non creatur); a Petrus Lombardus veli: „Niti ne velimo, da je supstancija kruha ili vina materija od tijela ili krvi Kristove, jer se od nje ne stvara kao što se iz materije stvara tijelo Kristovo, nego se tijelo u nj (u hljeb) samo preobličuje"; 3. dogmom: svećenik ne radja stvoritelja, niti po božanstvu niti po čovječanstvu, jer jedno i drugo prethodi njega istoga. Prvi je i posljednji dokaz srodan: Bog je prije čovjeka i čovjek ne može biti stvoriteljem Boga. Tu nije moglo biti nesporazumka. Ali kako je s drugim dokazom? Nije li tu mogla nastati teškoća naročito u češkom jeziku, kojim se Hus služio na propovijedaonici. Njegovo izlaganje može da se doima uha protivnikova kao da niječe pretvorbu. Čujmo samo prvu polovicu Lombardove rečenice: „supstancija kruha i vina nije materija tijela i krvi Kristove" — ovdje je sumnja o remanenci gotova. A Hus je sigurno često naglašivao Lombardovu rečenicu protiv svećenika, koji drže da su „stvoritelji Boga"! Oni, simonite, pa stvoritelji božji i Boga! To je Husa moralo poticati na najžešću kritiku, osobito kad se uzme na um da se srednjevjekovni i neobrazovani svećenik od laika ničim i ne razlikuje no onim tajnim činom pri oltaru, „stvaranjem Boga". Hus je znao, da je ovo najosjetljivije mjesto simonita. Zato mu se simomite osvećuju i traže hereziju upravo u toj njegovoj kritici.

Tako eto vidimo, da se pitanje o remanenci ukrštava s pravom husitskom temom, borbom protiv simonije, borbom protiv materijalističke crkve. Hus je nijekao pretvoritelje, a oni sofistički izvodiše, da on niječe i pretvorbu; karakteristično je za nje, da su jedno s drugim identificirani.

Da smo se s tim shvaćanjem primakli bliže Husovoj hereziji, dokazuju nam i druge neke točke optužbe. Prigovarali mu takodjer, da uči, da sakramenat podijeljen od svećenika, dok se nalazi u smrtnom grijehu ne vrijedi. Protiv te se optužbe Hus ogradio ovim: Svećenik može i u smrtnom grijehu pravovaljano dijeliti sakramente, jer ne izilazi od svećenika duhovna moć, nego od Krista (koji se služi samo ustima svećenikovim).

Vidi se dakle neka sustavnost i na strani Husa i na strani njegovih protivnika: Hus poriče crkvi izvornu moć duhovnu, a izvodi je od Krista, a crkva mu poriče prizivanje na Krista i stavlja sebe na mjesto Kristovo. Najznačajnije je to, da se medju člancima optužbe nalazi i taj, da se Hus poziva na Krista!

Pozivao se na Krista, a ne na crkvu. Učio je dakle nauku, koja se s crkvenom ne podudara. Bijaše dakle heretik, a budući da zavodjaše i druge bijaše: herezijarha!

2. Filozofija i religija.

A ipak oni, koji ga osudiše, imadjahu sa stajališta ne samo crkve, nego i srednjevjekovne nauke, pravo. Husova herezija stoji u tome, što on nije slijepo vjerovao, nego nastojao da vjeruje kritički.

Uspjelo mu je to potpuno u traktatu „De corpore Christi" (Sebrane spisy sv. 8). Traktat je nastao u doba, kad je nadbiskup praški izdao zabranu protiv Wyclifovaca, da se oltarski sakramenat iza tvorbe više ne smije nazivati hljebom. Hus trebalo je da propovijeda u betlemskoj kapelici 14. lipnja 1408. na samo Tijelovo, dakle morao je da se izjavi za ili protiv Wyclifa, s kojim inače ide. Hus se protivi u toj propovijedi oštro materijalističkom shvaćanju o remanenci. Ali se Hus protivi i nadbiskupovoj za-

brani da se to svetotajstvo ne smije nazivati hljebom, jer, veli Hus, da ga tako nazivaju i apoštoli, sveci, crkva i Krist. Riječju „hljeb" da se ne misli hljeb materijalni, nego duhovni, natprirodni. Zabrana da je i zato neopravdana, jer uopće ne možemo suštim okom vidjeti pravu tvar svetotajstva — to jest tijelo Kristovo, nego samo njegove pridjeve, slučajni njegov oblik. A taj je slučajni oblik, taj pridjev (accidens) u oltarskom sakramentu upravo hljeb. I zato možemo i o hljebu reći, da u njemu vidimo tijelo Kristovo. Eto te misli, koje je u Husovo doba bilo teško reći češkim jezikom — istom su ih Taboriti i Braća formulovala — rekao je Hus u češkoj propovijedi, a da ih svećenici krivo ne tumače napisao je iza propovijedi rečeni traktat „De corpore Christi".

I nefilozof čitalac opaža, da je Hus osjećao potrebu, da ono što vjeruje opravdava razumom. Mrzio je grubo žvakanje i prežvakavanje besmislenih formula, a htio im dati misaonu finoću i umnu opravdanost. Opro se materijalističkom nazoru, koji ne će ništa da vjeruje, i opro se totemističkom nazoru, da čovjek gledajući htljeb slijepo vjeruje da grize tijelo Gospodinovo.

No na koncilu se našao religiozni filozof pred licem mudrijaša, književnika, sofista. Ovi niti su slijepo vjerovali totemistički niti su materijalistički umovali, nego su lukavo kolebali i ovamo i onamo. Praznu su sofistiku primjenjivali na svoje praznovjerje. To se pokazalo na preslušavanju dne 7. lipnja 1415.

Kad je Hus odbio svjedoke, koji su svjedočili da je učio remanencu, saletiše ga učeni teolozi e bi ga zapleli u takove logičke umotvorine, iz kojih nema izlaza. „Neki cardinalis — piše Petr z Mladenovic — Cameracensis pitaše mistra Jana, da li on uzima da universalia dolaze od tvari, si poneret universalia a parte rei (Documenta p. 276. sq.), a mistr odgovori, da uzima, jer da i sveti Anselmo i drugi, tako uzimaju. Tada isti onaj kardinal izvodjaše: Slijedi dakle, da iza posvete (pretvorbe) ostaje bitno hljeb materijalni; i dokazivaše to ovako: jer iza ovršene pretvorbe, za koji se kruh mijenja i pretvara u tijelo Kristovo, kako već rekoste, ostaje ondje opća tvar (communissima substantia) hljeba materijalnoga, ili ondje ostaje; ako ostaje, stoji moja tvrdnja; ako ne ostaje, onda slijedi da iz dopuštanja pojedinoga slijedi i (njegovo) općenito. A on (Hus) odgovori, da dopušta da je u ovom pojedinom slučaju hljeb materijalni, ali da se ipak mijenja ili prelazi u tijelo Kristovo i pretvara se, ali se to nikako ne može u drugim pojedinim (slučajevima) tvrditi. Tad neki Englez htjede iz ove materije, da dokaže, kao da ostaje hljeb materijalni. I mistr reće: „To je djetinjski dokaz, što ga uče dječaci u školi i odbije ga".

Husa dakle htjedoše splesti u jedan silogizam. Da se ovaj dio preslušavanja razumije, valja znati da srednji vijek živi od raspre o univerzalijama. Univerzalija su opći pojmovi (n. pr. jedan je opći pojam hljeb za razliku od jednoga realnoga komadića hljeba). Dvije su bile škole. Jedna je stranka držala, da pojmovi (universalija) ne postoje, da su samo riječi, a samo pojedinosti imaju doista neku realnost, ljudi koji tako umovahu zvahu se n o m i n a l i s t e; dok r e a l i s t e s Platonom (ali dakako onim po Aristotelu shvaćenom) držahu, da pojmovi imaju realni sadržaj. U realiste se broji i Anselm, a s njime i Hus, kako se razabire iz njegova odgovora kardinalu. Kardinal je unaprijed znao, da će se Hus izjaviti, realistom, jer je nominalizam crkvom bio osudjen. Ali ako se izjavi realistom dokazat će mu, kako otuda slijedi, da je Hus pristaša nauke o remanenci. Jer ako pojmovi (universalija) dolaze od tvari te imaju tvarni sadržaj, onda hljeb-pojam ostaje hljebom-tvari i poslije posvete. No Hus ovdje ostavlja metodu silogistike, i utiče se vjerovanju ili izuzetnom mišljenju, nelogičnom, te veli, da ne vrijedi za svaki pojedini hljeb što za onaj, koji se posvećuje i pretvara.

Rasprava je tekla još i dalje, ali Hus se nikako nije dao poraziti nego se svagda uticao tvrdnji, da se Krist nalazi u hljebu, dok to nije nekom Englezu dosadilo pa je rekao svojima: Što miješate stvari, koje ovamo ne idu, jer ništa ne znače prema činjenici da on vjeruje! On vrlo ispravno misli o oltarskom sakramentu, kako ga ovdje ispovijeda". (Documenta, 277).

Svršismo.

Neki silom utvrdjuju, da je Hus imao svoju nauku. Ti su slični njegovim protivnicima samo s razlikom, što su oni tim htjeli da ga upro-

paste, a ovi hoće da ga proslave. o što može biti Husu, junaku istine, i pravde, milije, no da i njegove hvalitelje odvratimo od toga, da mu ne podmiću namjera i nauka, kojih nije imao.

Husitizam ni poslije Husa nije u jezgri nikakva osobita nauka, nego naprosto težnja za istinom. A to je nauka vrhu nauka. Da je tomu tako znade svaki češki inteligenat, jer on bez muke razumije, da je huzitizam u njegovu narodu od vremena Husovih do danas rodio najljepše i najveće njegove d u š e v n e junake. Husite su Chelčicky, Komensky, Palacky, ljudi tako različitih škola i nauka! Šta je njima zajedničko? Onaj vanredni entuzijazam i idejalizam filozofski i religijozni, za koji je izgarao blage uspomene njihov veliki mistr Jan Hus.

IVA ROD: JARKO SUNCE.

Jarko sunce, što si se sakrilo?
Nebo jasno, što si potamnilo?
Slavuj-ptico, što si zamuknula?
Čarna goro, što si utihnula?
Čemu šutnja sjenom ovijena —
Svietlo-tama sjetom prelivena?

Zar je suncu ponestalo plama
te je nebom razlila se tama?
Zar je gora lišila se čara
slavuj više pjesmu da ne stvara?
Otkale se kida tmuša kleta,
s kojeg li se sjeta spušta svieta?

Hej, nije suncu žara pofalilo,
nije nebo tamom potamnilo —
nije gori čar se izgubio
niti slavuj pjesmu zatomio:
tek je suza oko ti zalila,
lice tvoje tuga zasjenila;
tek je muka na dušu ti pala,
i tvoja su krila malaksala...

SLAVKO JEŽIĆ: FRAN KRSTO FRANKOPAN KAO KNJIŽEVNIK

U rukopisu imade sačuvano dosta mnogo pjesama. O autorstvu Frankopanovu ne može se sumnjati, budući da imade obilje koncepata, pisanih Frankopanovom rukom s mnogim ispravcima. Jedna je zbirka pjesama prepisana na čisto sluginom rukom i nosi naslov „Gartlic za čas kratiti". Osim toga imade jedna zbirka pjesama nanarodnu prepisanih po slugi, i jedna zbirka nabožnih pjesama, pisanih rukom Frankopanovom, s ispravcima, znak dakle, da su još u konceptu, pa da bi ih trebalo eventualno prepisati na čisto. Kako se naime po manuskriptu vidi, Frankopan je pjesme ispjevao, ispravio, pa ih onda dao na čisto prepisivati slugi. Ako je koji slugin čistopis i opet ispravljao, morao je ovaj ponovno prepisati taj ispravljeni tekst. Prema tome čini se, da za prijepis onih nabožnih pjesama nije bilo više vremena, t. j. da su nikle već u zadnjim danima života pjesnikova. To je važno za bolje razumijevanje glavne zbirke Frankopanove, naime „Gartlica".

„Gartlic za čas kratiti" sastoji iz 20 svezaka malog četvrtinskog formata. Prvi svezak ima 4 lista, drugi 7 (prvi mu je list otkinut), dvadeseti imade 6 listova (a sadržaje indeks), dok svi ostali svesci obuhvaćaju svaki po 8 listova. Prvi svezak nije paginiran; paginacija počinje kod drugog sveska i to sa stranicom 3. (jer je prvi list drugoga sveska otkinut), i teče do stranice 288., t. j. do konca devetnaestoga sveska. Dvadesetome je svesku izradirana paginacija, no ipak se može razabrati par brojeva, tako strane 327—330. Kako se vidi, ta paginacija nije nastavak paginacije Gartlica, jer bismo onda imali brojeve 289—300. Moralo je dakle prije toga indeksa još nešto spadati u zbirku. Po istome formatu sudeći, mogla je to biti zbirka zagonetki, koja je takodjer ostala u rukopisu pod naslovom „Zganke za vrime skratiti". Zganke u napisane na 16 listova, pa pribrojimo li broj njihovih stranica k broju stranica Gartlica, pa onda još 6 listova indeksa, evo što dobijemo: 288 + 32 + 12 = 332 stranice, dakle upravo brojeve, što su radirani na indeksu, pošto je pjesnik odlučio, da pjesme izda posebno, a zagonetke posebno.

Gartlic imade dva predgovora i posvetnu pjesmu, sve to napisano na prvom svesku. Kako je prvi list drugoga sveska otkinut, smijemo zaključiti, da je tu stajao prvobitni naslov, a možda i kaki predgovor, kad su još i zagonetke imale spadati u istu zbirku. Kasnije, svakako kad je zbirka već bila gotova, odustao je Frankopan od toga, da i Zganke izda zajedno s Gartlicom, pa je otkinuo naslovni list i napisao nov naslov i nove predgovore za samu zbirku pjesama, a dodao je i posvetnu pjesmu. Zato i nema na prvom svesku, koji je napisan nakon toga, kad je zbirka bila gotova i paginirana, nikakve paginacije. A i u indeksu, koji je po alfabetu sastavljen, nema posvetne pjesme!

Zanimljivo je istražiti, koji su uzroci ponukali Frankopana, da izluči iz zbirke zagonetke. Već je Kostrenčić ustvrdio, da je Frankopana smetala lascivnost zagonetki, pa ih je zato ispustio. Nego u Gartlicu imade lijep broj pjesama, koje lascivnošću ni malo ne zaostaju za Zgankama, pa su ipak ostale u zbirci. Kako da se to razjasni?

Vidi se po nekim spisima u Frankopanovoj ostavštini, da je postajao u tamnici sve pobožnijim. Tako se mogu rastumačiti neki naslovi molitvenika, što ih je pribilježio, dà i neke molitve na talijanskom i latinskom jeziku. Tako na A 17—26: Libretto. Di diverse orationi Latine. Sadržaje četiri latinske molitve. Na A 27—35 imade devet talijanskih molitava. Na A 36a je napisan naslov, koji će jamačno naznačivati kaki molitvenik: „Officium Beatae Mariae Virginis, nuper reformatum, et Pij V. Pont. Max. iussu editum etc. Antuerpia. MDCLXII." Na A 39b opet imademo naslov: „Dies Sodalis Parthenij in consueta Christianae et Marianae Pietatis Exercitia et Preces distributus Adjecto Officio B. V. Mariae Defunctorum alijsque minoribus Officijs et Litanijs. (etc.) .... Passanij; Apud esfogium[30] Höller Anno MDCXLVI," što će vjerojatno opet biti molitvenik. Valjda je te molitvenike Frankopan želio nabaviti, a možda je iz njih što prepisao.

Sve su ove stvari pisane sluginom rukom,

jer se valjda Frankopanu nije dalo samome prepisivati molitve i naslove molitvenika. Svakako nam to pokazuje, da se Frankopan u tamnici nije bavio samo pjesmama, već i molitvama (a dakako i sastavljanjem molbi i sl.), a da je tome zaista tako, najbolje nam potvrdjuje spis, što ga je Frankopan napisao vlastitom rukom, a nosi naslov „Proposita in posterum faciendi" (na A 40: jedna folio-strana i nešto na drugoj strani). Tu je Frankopan pribilježio, kada će se ispovijedati (Pmo Confessiones), i to: Incipiendo â Festo trium Regum Anni 1671. Tu kaže: quolibet die Veneris septem Psalmos Poenitentiales cum Litanijs. Aut officium de S. Cruce. — Quolibet Sabbatho offitium Immaculatae Concoeptionis. — Quolibet Mense offitium Sacrae Barbarae pro Impetranda felici Morte. — Omnibus festis B. Virginis Mariae Officium conueniens. Aut Coronam. — Diebus Mercurij jeyunare. — Diebus Veneris nil cocti comedere. — Quolibet Septimana Medium Horenum pauperibus dispensare in suffragium Animarum Purgatorij. NB. Saccellum erigere in honorem Ssmae Trinitatis, Deiparae Virg. Mariae et S. Patronorum S. Joseffi, S. Joannis Baptistae, S. Francisci, et S. Antonij. — Na drugoj strani pribilježena je mala molitva „In Honorem S. Francisci".

Ovdje je Frankopan dakle posve izričito napisao, da će na stanovite dane moliti odredjene molitve, da će u srijedu postiti, a u petak da ne će ništa kuhana jesti itd. To je dakle neki posve drugi čovjek od obijesna pjesnika frivolnih Zganki i nekih takvih pjesama. Dok se Frankopan na ovaki pobožni život dao, ne možemo uzeti, da je istodobno pjevao one lascivnosti. A za čovjeka u tamnici naravno je uzeti, da je nakon duljeg tamnovanja postao pobožnim, i čim mu je položaj bivao teži, time da je nabožnijim postajao. A i sam datum od 6. januara 1671. pokazuje, da je to bilo u devetom mjesecu zatočenja, kad je Frankopan već svakako bio pobožan. Sad je uzeo prevoditi iz Crescentovih „Diporti" one nabožne pjesme, koje su ostale u konceptu, križane i neprepisane na čisto, što baš i jest dokaz, da su nastale u ovo zadnje doba. I u Gartlicu imade dosta prijevoda iz „Diporti", ali to su pjesme one druge vrste, svjetske odnosno ljubavne, kojima je pjesnik u prvo doba više pažnje posvećivao. U to zadnje pobožno doba života uzela je Frankopana smetati frivolnost Zganki, pa ih je izlučio iz zbirke odredjene za štampu. Jamačno bi on u to doba ispustio i neke lascivne pjesme iz Gartlica, da već nije sve bilo na čisto prepisano, paginirano i priredjeno za štampu. Svakako su ga te pjesme smetale, ali kako je ispustio Zganke, držao je, da ono par lascivnih pjesama u Gartlicu ne će biti toliko zlo, pa se ovako ispričava u drugom predgovoru: „Ni vrtla gospockoga s tim lipše nakinčena, v kojim ne bi rasla haluga i trava vsakojaka. Tako i va vom Gartlicu nahodit je med cvitjem hudobne i koristne trave: zato opominam, ruka plemenita, naj prez rukavice po cvit posigati, ar se lahko na koprivu moreš namirit; drugač jada al čemera, ki bi zdravju škodil, ni bojati, samo kad opeče, da kožica malo začrleniva. Al zato ne maraj, hoćeš konči znati za travu povidat."

Ako dakle uzmemo u obzir, da je zbirka bila već gotova, kad je pjesnik pisao predgovore, razumjet ćemo bolje njegov uvod: „Gartlic za čas kratiti, v kojem cvitja vsakojačkih popivak nahode se. Ako bude komu drago va njem prošetat, ter cvit sebi povoljan najde, slobodno naj utrgne, al s korenom ne istrgne. Ako bi citi (u originalu: czity) maganjasti bili, ter dostojno ne izacali, nimaj zamirit, ar moja meštrija ni vrtlarija. K tomu za sadit cvitja triba je vrime povojlno, srce zadovojlno: ovi pako Gartlic je zasadjen v oblačnih dnevih, vurahnesrićnih, srcem turobnim, mislih nepriličnih. Zato ki Apoladično nasliduje, naj z mudrostjum svojom mene ispričuje. Pače drago prosim, kaj najde neugodno, da zbriše, kaj štima potribno, pripiše (u originalu: prisse). Želim srića da ti rabi, al z mene se ne spozabi. Tvoj sluga, prijatelj, Ditelina."

Ovdje će biti i dosta konvencionalnosti, kao na pr. ono „moja meštrija ni vrtlarija", čime je pjesnik kanoti htio reći (poput Nikole Zrinjskog u predgovoru Zrinijade), da je

njegovo glavno zanimanje u oružju, a ne u pjesništvu, što ipak ne mora značiti, da se on uopće pjesništvom ne bavi. No cio je dojam tog predgovora tako iskren, te se čini, da pjesnik ovdje čitaocu nudi (doduše konvencionalnim izrazima), neka izvrši ono, što bi sam gotovo najradije učinio, to jest, neka izbriše ono, što pronadje neugodnim (lascivne pjesme), a pripiše, bude li što držao potrebnim (nabožne pjesme). Nije li tu pjesnik možda već slutio da mu možebit ne će biti moguće samome izdati zbirke, pa da je priredi onako, kako bi on sada raskajan i pobožan želio, te se na neki način želi ispričati pred onima, kojima će djelo kasnije stići do ruku?

Zaključak bi svega bio taj, da je Gartlic sa Zgankama, a i sa dosta slobodnim pjesmama na narodnu nastao doduše u tamnici — barem najveći dio — ali još u ono prvo vrijeme, kad je Frankopan čitavu situaciju shvaćao na laku ruku. Moguće da je i prijevod Molièrova „George Dandina", koji se takodjer nalazi u ostavštini, ostao zato nesvršen, jer se poslije nije Frankopanu dalo, da prevodi komediju, u kojoj se bračna nevjera simpatično prikazuje. Prema tome nam Frankopanova pobožnost i raskajanost u zadnjim mjesecima života najbolje tumači dualizam u njegovu stvaranju.

Za dvije se pjesmice u Gartlicu znade i datum, kada su nastale. Povrh pjesme „Od sriće nestalnosti" nalazi se napisano: „Die 8 May 1670. in Viennam. Apud d: comiten de Daun" (B 64), i pjesma je prema tome nastala par dana iza onih prvih očitovanja, što ih obadva uznika predala u maju 1670. Isto se tako kod pjesme „Cvitja razmišljenje i žalostno protuženje" (B 48) nalazi pripisano: „Na dan s. Catharine, u nouo meszto"; pjesma je dakle ispjevana 30. novembra 1670. u Wiener Neustadtu, kuda su uznike preselili već 6. oktobra 1670. Imadu još dva papira, na kojima se s jedne strane nalaze koncepti nekih pisama s datumom od januara 1671., a na drugoj strani koncepti pjesama iz Gartlica, no pjesme će biti nastale znatno prije — jer u januaru 1671. bio je Gartlic vjerojatno već gotov i prepisan — a Frankopan je papire s konceptima pjesama upotrijebio kasnije i za koncepte listova.

Gartlic sadržaje 106 pjesama, uračunav ovamo i posvetnu pjesmu. Pjesme su ispjevane u više smjerova; tu su pjesme ljubavne, pseudomitološke, deskriptivno-refleksivne, didaktične pjesme i tužaljke. Utjecaj klasika, koji je u mladosti bio tako jak, izblijedio je posvema, a na njegovo mjesto stupa vrlo jak utjecaj sečentizma, a uza nj i narodne poezije.

Da se uzmogne valjano ocijeniti rad Frankopanov, treba po mogućnosti ispitati, u koliko je originalan. Već je više puta spomenuto, da je Frankopan prevodio iz „Diporti", za koju knjigu rekosmo, da mu ju je valjda zajedno s akademskim raspravama pribavio papinski nuncij opat Spinola, i to još u ono doba, kad je pjesnik mogao primati posjete. Bit će da ni rasprave ni ova knjiga nijesu mogle dugo ostati u Frankopana, pa je ovaj zato dao slugi, neka čitave „Diporti" prepiše. Cijela ta knjiga prepisana sluginom rukom i sašivena u jedan svezak sačuvana je u ostavštini pjesnikovoj (B 109—181). Prema tome su svi prijevodi iz „Diporti" nastali u tamnici.

„Diporti del Crescente"[1] zbirka je pjesama austrijskog nadvojvode Leopolda Vilima (1614—1662), sina cara Ferdinanda II. Nadvojvoda je bio biskupom u Straszburgu, Breslavi i u više mjesta, pače neko vrijeme i nadbiskupom u Magdeburgu. God. 1639. postade vrhovnim vojskovodiom carskih četa, borio se protiv Šveda, no ne baš s bogzna kakvim uspjehom.[32] Bio je prijatelj umjetnosti i ostavio je iza sebe znatnu zbirku slika. Bavio se i pjesništvom, te je god. 1656. izdao u Bruxellesu svoju talijansku zbirku pjesama „Diporti" pod pseudonimom Crescente. Bio je članom spomenute akademije od g. 1657.

Diporti su razdijeljeni u četiri dijela: „rime morali", odakle prijevod Frankopanovih nabožnih pjesama, a i nekih u Gartlicu, zatim „rime devote", „rime heroiche", odakle Frankopanu uzor za Pozvanje na vojsku, i napokon „rime amorose", iz kojih je takodjer priličan broj dospio u Gartlic.

Već Kostrenčić je opazio, da je jedna Frankopanova pjesma prijevod, a osam njih nasljedovanje Crescentovih pjesama. (Vrtić, pg. XI.). Dr. Matić je upozorio, da su sve na-

božne pjesme, koje je Kostrenčić u „Vrtiću" odštampao (str. 145—157), takodjer prijevod iz „Diporti", a uza to je još za par pjesama Frankopanovih opazio ili naslutio izvor. (Archiv f. s. Ph. XXIX, pg. 534.). Osim „Diporti" služile su naime Frankopanu kao izvor i pjesme, što su upletene u akademske rasprave, a i neke talijanske pjesme, što su na posebnim papirićima napisane. Sve u svemu može se naći četrdeset i pet talijanskih pjesama, što ih je Frankopan bilo direktno prevodio, bilo malo proširio odnosno nasljedovao. Tako je već spomenuto, da je svih osamnaest nabožnih pjesama prevedeno iz „Diporti" (str. 2—14). U Gartlicu imade devetnaest pjesama, kojima se uzor može naći u „Diporti". To su ove pjesme: Ufanja kripost (Dip. 146). — Spetenje človičanske pohlipnosti. (Dip. 14)[38] — Izizvanje Kupida. (Dip. 123). — V ljubavi, ki zgubiva, ta dobiva. (Dip. 130). — Pozvanje na vojsku (Dip. 74). — Vrime cvitje povenuje, beteg lipost iskončuje (Dip. 23). — Spogajnanje prošastoga vrimena (Dip. 143). — Zornica na dobro opominajuć (Dip. 25). — Vsaka žena štima se lipa (Dip. 169). — Govorit prepovida Kupido (Dip. 170). — Kupido srca izvižba (Dip. 184). — Kupida slipa malaju, al krivično (Dip. 116). — Filenusa smrt od Klori nemilne (Dip. 175). — Za ostajenje mojlba (Dip. 171). — Boježljiv u ljubavi (Dip. 106). — Srce iz vuze Kupida uteklo (Dip. 112). — Mučeća ljubav (Dip. 137). — Kupido ni drugo, neg lipost (Dip. 17). — Osim toga imade u Gartlicu osam pjesama, koje nasljeduju druge neke talijanske pjesme, koje se takodjer nalaze u ostavštini. To su ove pjesme iz Gartlica: Zvire ko svit zdržuje (D 14). — Ptica prez perja (D 16). — Srce vilu ljubi (B 80). — Razgovor med mužem i ženom (B 105). — Prisega mučati (A 66). — V ljubavi potribno je govorit (A 68). — Lila spoganja Teseu, da ni znal mučati; Teseus sebe priča, nazlobnika kriveć (A 64). — Lipost naj ne čeka starost (A 55).

Uzčetrnaest pjesama nalazi se u konceptu zabilježeno „compositio mea", i zaista za te se pjesme ne mogu naći tudji izvori. To su ove pjesme: Od sriće nestalnosti. — Zornica nasladna. — Vzimanje dobre noći. — Srićno u ljubavi prigodjenje. — Trplenje u ljubavi. — Vrh ljube liposti radost. — Želno smilovanje od ljube. — Okornost Kupida. — Stalnost službe. — Eha odgovor. — Zazivanje prišastja ljube. — Vrime prohodi, prilika vazdar ne dohodi. — Zrcalo prave lipote. — Dragi spominak od ljube. — Nažalost koncepata se dosta izgubilo, pa se ne može znati, nije li Frankopan jošte gdjegod zabilježio „compositio mea".

Glavno je dakle vrelo Frankopanovo Crescente. No pjesnik nadvojvoda nipošto se ne uzdiže iznad stotine drugih verzifikatora svoga vremena, tako da ga moderni literarni historici i ne spominju. Crescimbeni doduše vrlo hvali njegov izbor misli, osjećajnost i lijepi talijanski jezik: „Nelle suddette Rime adunque dell' Arciduca Leopoldo Guglielmo, oltre alla scelta de' sentimenti, e alla felicita della condotta, si riconosce un pienissimo maneggio della frase Italiana, e un egual possesso della Lingua piu purgata, e cospicua." Ali danas je nadvojvoda kao pjesnik posvema zaboravljen. Pjesme su mu banalne, nenaravne i za današnjeg čitaoca veoma dosadne, i ako u mnoštvu monotonih stihova znade gdjegdje nadoći i po koja zgodna misao. Takove su nabožne pjesme, što ih je preveo Frankopan, a takve su i druge pjesme, prevedene u Gartlicu.

No i one pjesme, za koje Frankopan veli, da su njegove — compositio mea — nijesu ništa bolje. Tu nalazimo mjesta, gdje Frankopan u sečentističkim neukusnostima ne zaostaje za svojim učiteljima. Tako u pjesmi „Trpljenje u ljubavi" pjeva:

u plamenu sideć bojim se smrznuti,
a pod ledom buduć nemilo zgoriti.

Već i sama posvetna pjesma puna je sečentističke retorike, izraza i imena. U njoj pjesnik — pod imenom Ditelina — poziva čitaoca, da stupi u taj njegov „gartlic" (vrtić), koji je pun raznovrsnog cvijeća, ovim riječima:

Va ta gartlic Flora ljubleno poziva
Vsako drago srce na čas prošetati,
Ditelina pako verno obećiva
troježljivu ljubav dostojno skazati.

I sam naslov zbirke „Gartlic" i pseudonim pjesnikov „Ditelina" odgovaraju ukusu seičenta. A tako su i druge ljubavne i njima srodne pseudomitološke pjesme načičkane neukusnim frazama, neprestanim „zdihavanjima" i iskazivanjem „službe". Didaktične nas pjesme ostavljaju hladnima, već i zato, što se nalaze u takvoj okolini, koja se malo osvrće na moralne zasade tih didaktičkih pjesama. Jedino uspjele baš su ove pustopašne i slobodne pjesmice i pjesme tužaljke.

Lascivnih pjesama imade priličan broj u ostavštini Frankopanovoj. U ono doba nijesu takove pjesme bile ništa neobično. Žena, kojoj su u srednjem vijeku trubaduri časti iskazivali, jer je majka Božja bila žena, postala je za renesanse predmetom poezije i umjetnosti uopće, jer je griješna put došla do uvažavanja, i jer su umjetnici u ženi gledali najsavršeniju umjetnost,što ju je priroda stvorila. Tjelesna ljubav ne smatra se grijehom, već prirodnim, prema tome i dopuštenim činom. Ne treba navoditi sve pjesnike zingarescâ (koje su postale tipom takve poezije) i komedija u Italiji, dosta se ogledati po podružnici Italije, našoj Dalmaciji, pa ćeš naći tih „runja i pahuljica" u pjesmama, zagonetkama i komedijama velik broj. Naš komediograf Naljeković utjelovljena je prostota, a i Držić se znade zaletiti, kuda ne bi trebalo. I naš Frankopan prihvatio se ovake poezije, a nastavio ju je i Ignjat Djordjić, koji unatoč svoga duhovnog staleža nije bio neosjetljiv za ženske čare. Frankopanu teku u ovim slobodnim pjesmama stihovi puno lakše, nego inače — tu je on u svome milieuu. Premda i za ove pjesme ima dosta talijanskih uzora, ipak je tu i u prijevodu ostala Frankopanu okretnost, koja drukčije vrlo osjetljivo fali njegovim prijevodima.

Dok je pjesnik u prvo vrijeme zatočenja, u naponu mladosti i pun života, volio ovu lakšu poeziju, to su ga znale ipak snalaziti i tužne misli, i čim dalje, tim su ga više takove misli morile. Za tih žalosnih raspoloženja znao je protužiti u pjesmama, gdje plače nad svojom mladošću, koja mu evo uludo vene u tamnici, ili čezne za tihim idiličkim životom, daleko od varka i zlobe svijeta, ili uzdiše za slobodom, za ljubavlju, za životom. (Lovac pravo čini, ar v slobodi živi; Tituluša nima, ime vimdar ima; Srce žaluje, da vilu ne vidi; Cvitja razmišlenje i žalostno protuženie.) To su najljepše njegove pjesme i najdublje se doimlju čitaoca, jer su najiskrenije. I premda bismo nakon dosadnih sečentističko-ljubavnih pjesama već zlovoljno htjeli baciti pjesme u kut, to nam ovi srdačni glasovi u tužaljkama diraju srce, osvajaju nas, pa osjećamo patnje pjesnikove i on nam postaje mio. Zbog tih pjesama treba Frankopanu ipak dati ime — p j e s n i k!

Imade u Frankopanovoj ostavštini osam p j e s a m a i s p j e v a n i h n a n a r o d n u (D 119.—129.). Od tih se naslovi svih osim prvih dviju nalaze zapisani na posebnom papiriću (D 141), koji bi imao biti neki indeks, i to pod naslovom: D i j a č k e j u n a č k e. Ali i prve dvije pjesmice: „Napojnice pri stolu" i „Poskočnica" u narodnom su duhu ispjevane. Ove piesme pripadaju svakako medju najljepše što su nam od Frankopana ostale. Imadu sve osebine narodne pjesme, ali tu i tamo ipak je naći izraza, što ih narodni pjevač ne bi upotrijebio. Čini se, da je Frankopan narodnu pjesmu želio poboljšati, učiniti je vrijednom onih krugova, za koje je on pjevao, to jest za gospodu.

Kako se u staroj našoj književnosti ne nalazi baš mnogo narodnih pjesama zabilježeno, to nas zanima da istražimo, kako je Frankopan došao do toga, da poznaje i zapisuje narodnu pjesmu. Obično je mišljenje, da je odraz narodne duše baš narodna pjesma, da je nikla u narodu i gospoda su je dugo smatrala nečim nevrijednim, prezira dostojnim, pa je zato nijesu njegovala ni zapisivala. Mišljenje je g. dra. D r e c h s l e r a (koje mi je usmeno razložio), da su narodnim pjesmama izvor pjesme, što su ih pjevali velikašima posebni pjevači, koji su bili ljudi iz naroda, ali su imali neku naobrazbu, pa su znali čitati i pisati. Oni su bili „d i j a k i", a njihove pjeme „d i j a č k e" pjesme. Oni bi kod gozba i drugih prigoda pjevali svojim gospodarima pjesme pohvalnice i počašnice, kakva je na pr. ona u Hektorovića:

Naš gospodin poljem jizdi,
jizda mu je!

Na glavi mu svilan klobuk
sinca da mu je.
U ruci mu zlatne knjige,
družba da mu je,
prid njim sluga pisan poje —
na čast da mu je!

Tu je dakle izričito rečeno ono, što je gore istaknuto, da je naime gospodin imao svoga pjevača, koji mu je pjevao kod stola, ali je i u boj pratio svoga gospodara i pjevao mu pjesme, koje je sam (pjevač) ispjevao bilo u hvalu gospodara, bilo o njegovim junačkim djelima, bilo o junaštvima drugih junaka, koja su ugadjala njegovu gospodaru. Te je pjesme narod čuo, prihvatio, eventualno i prilagodio svojem shvaćanju, a zatim i sam dalje gradio takove pjesme. Zato su gospodi pjevali ovakove pjesme i vojnici kod stola, kako to potvrdjuje i Juraj Križanić, koji je zapisao ove riječi: „Vidi enim convivio assidente nobiles ac militares viros et post terga ipsorum stantes milites, qui canebant praedictas maiorum laudes. Omnia autem illa cantica continent audes Marci Cralevitii, Novaci Debeliaci, Milossi Cobilitii et aliorum quorundam heroum".[34] Stariji tip naše narodne pjesme, bugaršice, pokazuju svojim refrenom, da su bile odredjene za pjevanje, dok su deseteračke pjesme već više prilagodjene prostom narodnom duhu. Prema tome bi izvor moderne narodne pjesme bio u sredovječnom feudalizmu, a i ona narodna pjesma starih naroda i opet nije bila odrazom čiste narodne duše, već isto tako produkat posebne struke (Zunft) pjevača, koji su je pjevali gospodi i narodu.

Po tome shvaćanju, koje se zaista čini najispravnijim, nije dakle nikakvo čudo, ako su gospoda poznavala narodnu pjesmu. Tek što ona nijesu smatrala vrijednim, da bilježe takove pjesme, već su to prepuštala „dijakima", odnosno svojim dvorskim pjevačima. Da su gospoda te pjesme znala, pokazuje nam i primjer Petra Zrinskoga, koji je takodjer pribilježio bugaršticu o Svilojeviću; a nije nikakvo čudo, da je veseljak Frankopan više pjesama u ponešto slobodnom tonu zapamtio i pribilježio, jer su te pjesme najbolje odgovarale obijesnoj njegovoj mladoj naravi, pa ih je valjda često dao pjevati od tih dijaka-pjevača.

Pjesme u Frankopana sačuvane, kojima je dan naslov „Dijačke junačke", ispjevane su u narodnom desetercu, dakle pripadaju medju one pjesme, koje su više prilagodjene narodnom duhu. Baš zato je zanimivo vidjeti, u koliko je Frankopan slijedio narodnu pjesmu, a u koliko je nalazio nužnim, da pjesme mijenja, odnosno ispravlja.

One dvije pjesme, koje nijesu uvrštene u indeksu pod zajednički naslov „Dijačke junačke", a to su „Napojnice pristolu" i „Poskočnica", ispjevane su u rimovanom osmercu, koji i bolje pristaje pjesmama ove vrsti. I ove su pjesme ispjevane u duhu narodne pjesme, a stihovi teku dosta lako i okretno. Tako se u Kurelčevim „Jačkama" nalaze stihovi jedne napitnice:

Ves'la srdca mora biti,
Ki će med nas pristupiti[35] —

kojima u Frankopana lijepo odgovaraju ovi:

Nek vam projde misal nujna,
toči čašu vina rujna,
da se srce razveseli,
dobra volja k nam priseli.

U pjesmi se kod pomnijeg čitanja zamjećuju tri djela, jamačno za tri osobe kod stola (zato i naslov pjesmi u pluralu), premda bismo po stihovima „Mi dva vam dvim naklanjamo, s napojnicom pozdravljamo" očekivali četiri djela.

I „Poskočnica" je ispjevana živahno, lakim stihovima:

Da si zdravo divojčica,
ka sad cvateš kot rožica.
Imaš lišca rumenita,
a vustnica nasladnita.
Igraju ti bisne oči,
tvoj vridnosti su svidoci.
Bila prsa poskakuju,
vsako srce začaruju.
Blago majci, ka te rodi,
tak ljublenu ka te stvori! —

Ostalih je šest „dijački" ispjevano u desetercima, a sadržaj je svima milovanje, prikazano katkad blaže, a katkad i žešće. To je

dakle nešto, što je sadržajno srodno Gartlicu, ali se formom i načinom obradbe daleko izdiže nad njega. Sve je jednostavno, bez sečentističkih fraza, pa je upravo užitak, kad iza dosadnih konvencionalnih izraza izroni nekoliko svježih narodnih stihova:

Nujan junak dobra konja vodi,
milo tuži, grozne suze roni.
Zagleda ga lipotom gospoja,
ter junaku pojde govoriti:
Što ti se je huda prigodilo,
suze roniš, a zdihuješ milo?

Tako počima pjesma „Nigda jedna žalost povekšiva radost". Na taj se upit potuži junak, da ga je ostavila ljubljena djevojka, a gospodja ga tješi svojom ljubavlju:

Nato junak srce zadobio
ter gospoju milo ogrlio:
Što ja zgubih malu divojčicu,
koju držah za zvizdu danicu —
sad zadobih u tvojoj dagosti
žarko sunce od bolje vridnosti.

I u drugim pjesmama imade lijepih mjesta, koja su čisto narodna. Tako u pjesmi „Divojka krčmarka zna volit junaka":

Dva junaka skup se obljubihu
viru davši lipo pobratihu.
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —
Nato mi se grohotom nasmije
čašu vina gizdavo napije;
jednomu je zdravicu napila,
a drugomu čašu naklonila.

Dvije su pjesme rimovane, što nije običaj u narodnoj pjesmi. To su ove dvije pjesme: „Što se kada ne iskuje, to se v hipu prigodjuje" i „Divojka krčmarka zna volit junaka". Pretežno je rimovana i pjesma „Nigda jedna žalost povekšiva radost". I ako i ovdje lijepo teku narodni stihovi, to su katkad zbog rime dosta nategnuti. Tako na pr. u pjesmi: „Što se kada ne iskuje":

Biše v letu najvekša vrućina,
kad ne biva rosa ni godina.
Frižak junak, ki počivat ne će,
uz vodicu polag loze šeće.
Tu zagleda lipotom gospju,
ka u hladu nasladno počiva,
prez obdulje u košulji spiva.

Te su narodne pjesme sadržajem dosta slobodne, pa su jamačno i one zabilježene u prvo doba zatvora. Da je tome tako pokazuje pseudomitološka pjesma „Pariz i Galatea", koja je uvrštena u Gartlic, ali podražava posve narodnoj pjesmi. Šta više ima po više stihova, koji su isti ili gotovo isti s pjesmom na narodnu: „Srića daje, kaj misal ne zgaje",

Bisno jaše Horvatjanin junak
priko polja viteškoga konja;[36]
na junaku perje risovina,
a na konju sprava pokovana.

A u „Parizu i Galateji":

Dičan junak priko ravna polja
bisno jaše viteškoga konja
— — — — — — — — — —
na junaku kočak, njustovina,
à na konju dupla risovina,
pri junaku sablja nakinčena,
à na konju sprava pozlaćena.

U pjesmi „Nigda jedna žalost povekšiva radost" dolaze isti stihovi, kao i u „Parizu i Galateji":

Oh čestita majka, ka te rodi,
lišce tvoje ljubeznivo stvori.

Analogni su nadalje ovi stihovi. U „Srića daje" uzdiše gospodja:

Od kada se ja na svit porodih,
ne b' junaka, ki b' mi omilio,
ka ono sada neznan Horvatjanin.

U „Parizu i Galateji":

od kada se ja na svit porodih,
ne b' junaka, koga tak zahotih.

A i završetak je gotovo isti. „Srića daje" završuje se ovako:

Što su bila draga govorenja,
a za njimi bolja pripećenja,
lasno more vsaki upetiti,
kak si znaju srca ugoditi.

A u „Parizu i Galateji":

Ova bihu draga govorenja,
a za njimi kakva pripećenja,
lahko more vsaki izmisliti,
dva srdašca kak znaju ugoditi.

Zanimljivi su stihovi, koji dolaze u obadvije ove pjesme (uz neznatnu razliku):

je l' dopustak ruku celovati,
v dragoj družbi cvitje pobirati?

Jedva bi se u pravoj narodnoj pjesmi našao motiv, da junak ljubi ruku gospodji. No pjevač na gospodskom dvoru lako je mogao poznavati taj običaj, pa ga u pjesmi spomenuti. Kasnije je narod taj motiv ispustio, jer nije odgovarao njegovim običajima. Napokon možda je Frankopan i sam pripjevao narodnoj pjesmi taj motiv.

Kad vidimo tolike analogije izmedju spomenute dvije pjesme, moramo uzeti, da je Frankopan već prije, nego je Gartlic bio gotov imao pribilježene te narodne pjesme. Možebit je htio i druge narodne pjesme pretočiti u ovake pseudomitološke, jer su mu se te činile vrednijim pjesnika njegova staleža. No na svu sreću ili ga je što kod toga zapriječilo ili je i sam kasnije odustao od te misli.

Ipak se može i inače u Gartlicu naći tu i tamo po par stihova, koji zvuče na narodnu. Tako na pr. u pjesmi „Srca sužajnstvo dobrovojlno" opisuje svoju dragu:

Kad se smiješ roža rumeniva,
kad govoriš, biser probeliva,
iz očiju plamen zažiguje,
a iz nadrah dragost začaruje —

što podsjeća ponešto na narodnu pjesmu, i ako sečentizmom iskvarenu. Pa i početak „Pastirnice" prilično je na narodnu:

Ne b' zvizda danica još zabelila,
nit svitla zornica zarumenila.

Isto tako zvone dosta na narodnu ovi stihovi:

More l' biti kaj dražjega,
neg povojlno dragoj služit?
a izmislit kaj težjega,
neg ljubavi ne moć užit?

u pjesmi „Želno smilovanje od ljube". — Samo nažalost takih mjesta imade dosta malo.

Premda se ne smije uzeti, da je Frankopan zapisao ove pjesme iz neke posebne ljubavi i shvaćanja za narodnu poeziju, premda su ove pjesme zapravo gospodskog izvora, jer su valjda i one bile pjevane po gospodskim dvorima i za zabavu gospodi, ipak je pjevač njihov bio dijete iz naroda, imao je osjećaja za lijepo narodnoi zražavanje — a Frankopanu moramo biti zahvalni, što su mu se te pjesme toliko vidjele, da ih je zapamtio i poslije pribilježio. I drugi su mnogi velikaši slušali pjevanje na svom dvoru, pa ipak nam ništa nijesu o tom zabilježili. Ove pjesme ne daju nam toliko pogleda u dušu naroda onoga doba, koliko u dušu gospode, jer znamo, što je ovu zanimalo i što si je dala pjevati. A na koncu i to znati nije od maloga interesa. Napokon se ipak pokazuje i ljubav Frankopanova za narodni jezik, jer je eto toliko pjevao hrvatski, a za svoje stvaranje nije upotrebljavao samo talijanske izvore, nego i lijepe hrvatske stihove narodnog pjevača.

BILJEŠKE

[30] Nečitjlivo napisano. — [31] Diporti del Crescente. Divisi in rime morali, devot., heroiche, amorose. In Brussele, Appresso Giov. Monunartio. MDCLVI. — [32] F. Avancini, Leopoldi Guilielmi, archiducis Austriae, principis pace et bello inclyti, virtutes. Antverpiae. MDCLXV. (ne govori o pjesničkoj djelatnosti njegovoj). — Randau, op. cit., pg. 12—14. — [33] Parafraza nabožne pjesme: Steženje človičanske pohlepnosti. — [34] Drechsler, Izabrane narodne pjesme. I. Junačke. Zagreb 1908., str. 4. — [35] Jačke ili narodne pěsme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah šoprunjskoj, mošonjskoj i želěznoj na Ugrih. Skupio Fran Kurelac, starinom Ogulinac, a rodom iz Bruvna u Krbavi. Zagreb 1871., str. 298. — Imade još jedna zbirka „Jački": Nakovich, Jacskar. Ug. Sztarograd 1876. — Ove jačke imadu isti jezik, koji je i u Frankopana, nadje se i jednakog metra, ali unatoč pomnog isporedivanja nije bilo moguće naći mnogo dodirnih točaka u ovim zbirkama i u Frankopana. — [36] Ovaj stih je u „Vrstliću" (str. 143.) ispao.

(SVRŠIT ĆE SE.)

M. NEHAJEV: STUDIJA O HAMLETU

Od prilike sedam godina iza svoga dolazka u London, u svojoj dvadeset osmoj, Shakespeare je, prema Greeneovu svjedočanstvu, dramatičar, koji tudje komade prekraja i trese pozornicom. To potvrdjuje i engleska kazališna predaja, koja veli, da je Skakespeare bio malo iza svoga dolaska u London režiser; glumio je tek uloge drugoga i trećega reda, tako slugu Adama u svojoj komediji „Kako vam drago", staroga Knowella u Ben Johnsonovu komadu „Every man in his humour" (u toj je ulozi po svoj prilici naslikan u prvom izdanju folio). Pripadao je družini lorda Leicestera, zatim družini lorda vrhovnog komornika, a od g. 1604. nazivlje se njegova družina „službenicima kraljevim", te je prema tomu pjesnik na ogrtaču imao kraljevski grb. Sačuvana je anegdota, da je Shakespeare pred Elizabetom glumio Henrika VI.; kraljica da je pri tom u znak povladjivanja ispustila rukavicu, koju je pjesnik podigao, ne prekidajući uloge, sa ovim umetnutim stihovima: „Obustavljamo naš plemenit rad, Rukavicu dok damo sinovici".

Ipak nema nikakovih potvrda, da bi kraljica bila osobito odlikovala Shakespearea; pače je istina, da su njenom ukusu više prijale napirlitane pseudo-klasične pastirske igre, kakove su se njoj u počast osobito kod posjeta u pokrajini davale. Kraljica je sama nastojala, da se sastavi t. zv. dječja družba, u kojoj su glumili gojenci zbora kraljevske kapele. „Children" — djeca, što ih spominje „Hamlet", upravo su ta družina, pjevači zborne škole sv. Pavla, koji su pjesniku očito mnogo jada zadali svojom konkurencijom u kazalištu Blackfriars.

Njemački biografi Shakespearovi (Gervinus, Vischer) kušali su braniti tezu, da je pjesnik već za života bio uvažavan i čašćen kao dramatičar. Namjera ta, kojoj je korijen u plemenitom poštovanju pjesnika, oborena je točnijim istraživanjima, što ih je u polemičnoj formi povodom 300-godišnjeg jubileja pjesnikova sakupio Rümelin u svojim „Shakespearskim studijama jednog realiste". Pojam dramatskog pjesnika bio je u to vrijeme svakako bliži pojmu redatelja. Prekrojeno ili spjevano djelo prodavao bi pjesnik jednoj družini i ta je družina imala jedina pravo, da ga prikazuje. Sasvim je naravno, da je štampanje drama bilo protiv interesa družina; tako se tumači čudnovata pojava, da Shakespeare nije izdavao svojih drama sam, već su sva izdanja, za njegova života t. zv. gusarska izdanja — dakle izdanja ukradena; sastavljena na temelju bilježaka i glumačkih prepisa uloga. Ben Johnson, i sam glumac, izdaje g. 1616. svoje drame i s tim žanje porugu savremenika; Shakespeare pak bio je svakako za života više uvažavan kao epski pjesnik (Rümelin navodi za dokaz opaske Th. Nasha, savremenog kritičara). Čudno je svakako, da mnogi od savremenika Shakespearovih ovoga ni ne spominju — tako Bacon Verulamski, koji je u svojim djelima ostavio pravu kroniku savremenih dogadjaja.

Krivo je tomu i prilično primitivno uredjenje kazališta. London imao je u to doba do tri stotine tisuća stanovnika i nekoliko kazališta, koja ipak nisu smjela biti u gradu (city). Prvo je kazalište (The theatre) sagradio James Burbadge, otac Richarda Burbadgea, koji je kreirao glavne uloge u Shakespearovim komadima i bio protagonista njegove družine. Nasljednici ovoga J. Burbadgea sagradili su južno Themse kazalište „The Globe", u kojem su se davali ponajviše pjesnikovi komadi. Kako su bile sagradjene te glumačke zgrade, znamo po slici, koju je Gaedertz otkrio u utrechtskom muzeju (iz g. 1662.), i po opisima samoga kazališta „Globus". Kazališta bila su redovno nenatkrivena; u okrug pozornice dižu se trijemovi sa sjedalima. Na pozornici nema kulisa, — tek je u pozadini zgrada, u kojoj se glumci oblače. Najfinija mjesta bila su na pozornici samoj i to u trijemu iste ove zgrade, sa kojega se je takodjer po potrebi javljalo udaljeno lice (n. pr. duh u „Hamletu", protivnička vojska u „Macbethu"). Okoliš je naznačen jednostavnim zastorom (današnji prospekt), gdjekad pače samo tablom, koja je označivala mjesto; s tim bogatija bila su odijela, na koja se mnogo pazilo. U „Henriku

VIII." Shakespeare sam se tuži na tehničke nedostatke svoje pozornice ovim stihovima:

„Dragi, prostite,
Što plitak, trom se duh naš usudi
Tu silnu iznijet stvar na daske ove
Nedostojne. Zar jama ta za pijetle
Kraj francuski da znači? Tko da strpa
U drven O taj same šljemove,
Kod Azincourta što su sjekli zrak".

(Tumač: „Henrik VIII." je pjesnička glorifikacija engleske pobjede pod Azincourta. Jama za pijetle: misli se ogradjena jama, u kojoj se, na zabavu gledalaca, čerupali pijetlovi po sajmovima. Drven O: Shakespearovo kazalište bila je drvena daščara bez krova, jajolika oblika).

Predstave počinju rano poslije podne (u tri sata) i traju bez prekida — pauza izmedju činova označivala se često kakvim epizodnim komičnim umetkom. Glumačka umjetnost očito je veoma razvita — engleski glumci dolaze na gostovanje u Njemačku i Holandiju već u drugoj polovici 16. vijeka. (Julius Cezar daje se g. 1626. u Dresdenu, isto tako Hamlet, Othello i Lear g. 1661.). Za vrijeme Shakespearovo ženske uloge glume muškarci; tek 44 godine iza njegove smrti prvi puta glumi žena i to Desdemonu; Hamletov pozdrav glumcima spominje i gospojicu — ali to se tiče muškarca. Kazalište posjećuje najviše puk — gradjani, čini se, ne spadaju medju redovite posjetioce, žene njihove u kazalištu imaju masku. Ali osobit je interes za kazalište kod mladjeg plemstva — jeunesse dorée onoga vremena učinila je posjet kazališta modom i zahtjevom gospodskog života.

Tu je valjada i zarod Shakespearovu poznanstvu sa mnogim odličnim zaštitnicima dramske umjetnosti. Makar glumac, on je prijatelj muževa, koji poput Southamptona i lorda Pembrokea dolaze do najviših mjesta u državi. Oni češće zalaze u njegovo društvo; prizori u „Henriku IV." bit će da nisu bez svakog autobiografskog značenja. Veselo je to društvo; Shakespeare, kojega savremenici crtaju kao umilnoga (gentle) prijatelja, a navlastito kao čovjeka silne duhovitosti, sastaje se s Ben Johnsonom, inače velikim veseljakom, u „Mermaidklubu" i tu se odigravaju zabilježeni bojevi sa strijelicama duhovitosti. Od glumca se i redatelja Shakespeare podiže do akcijonara kazališta; možda je u to doba ovo mjesto bilo spojeno sa samim zvanjem, jer znamo, da ravnatelja u današnjem smislu nije bilo — radilo se po dogovoru, a polovica dobiti pripadala je akcijonarima. Svakako — Shakespeare stiče pomalo imutak, za koji ne bi dostajao dohodak od drama, što ih je prodavao po 4—10 funti. Znamo sigurno, da je već g. 1596. bio prilično imućan; te godine traži i dobiva njegov otac pravo da se smije nazivati gentleman (armiger), a godinu dana kasnije pjesnik kupuje najljepšu kuću u Stratfordu. Od jeseni g. 1592. do ljeta g. 1593. londonska su kazališta bila zatvorena radi kuge. Kako iz Shakespearovih „talijanskih" drama proviruje osobito, gotovo lokalno poznavanje Mletaka i Verone i talijanskih običaja, naslućuje H. Elze, da je pjesnik za to vrijeme putovao gornjom Italijom.

U g. 1601. stižu ga udarci sudbine; s osudom lorda Essexa gubi Shakespeare svoga zaštitnika, lorda Southamptona; 8. rujna iste godine umre mu otac. Dolaskom Jakoba I. na prijestolje poraste mu ugled. U krunidbenoj povorci bio je i pjesnik; svakako mu je trošak za odijelo tom prilikom doznačen iz dvorske blagajne. G. 1603. izdaje kralj patent „pro Laurentio Fletcher et Willielmo Shakespeare et aliis", kojima družina od glumaca („službenika") lorda komornika postaje družinom kraljevskom. To je i doba najsnažnijeg njegova pjesničkog stvaranja. No uza to sve se više bavi novčarskim poslima. G. 1602. kupuje zemljišta, a 1605. stiče zakupninu desetine u rodnom kraju. Radi tih poslova često dolazi iz Londona u Stratford; tu mu g. 1608. umire mati; iz iste godine zabilježeno je, da je kumovao djetetu jednoga prijatelja. Putovao je naravno na konju i to, preko Oxforda, gdje se je prema tradiciji svraćao u gostionicu gdje. Davenant. S ovom, kako hoće prilično vjerojatna tradicija, imao je i sina, kasnijega poetu laureatusa Williama Davenanta, koji je sam dao naslućivati, da nije samo krsnim imenom i pjesničkim zvanjem nasljednik Shakespearov. Da to nije bila jedina njegova aventura

iz londonskog vremena, svjedoči anegdota, što ju je zabilježio pravnik John Mamingham. Shakespeare je, kaže pričica, upotrijebio priliku, dok je njegov kolega Burbadge glumio Richarda III., pa mu je preoteo ljubovcu. Burbadge je iza predstave uzalud kucao na njena vrata, jer mu je iznutra Shakespeare odgovorio, da je Vilim osvojitelj već pretekao Rikarda.

S Annom Hathaway čini se, da uopće nije živio, u oporuci tek ju spominje u dodatku. Teško je za to pogoditi razlog, što se je Shakespeare pod kraj svoga života vratio u Stratford. Iza dvadeset i osam godina londonskog boravka Shakespeare dolazi kući, i tu živi kao privatnik, baveći se upravom svojega imetka. Njegovoj ženi bilo je tada 57 godina, njemu 49. Kći Susanna vjenčala se u 30. godini s drom Hallom, a Juditha bila je u 28. godini neudata. Znamo, da je g. 1914. bio u Londonu, gdje je g. 1612. kupio kuću u društvu s Jamesom Johnsonom i glumcem Hemingeom ; ugovor taj sačuvan je u originalu s pjesnikovim potpisom u „British Museumu". Sačuvane su i neke sudske njegove tužbe, iz kojih se vidi, da je u upravi svoga imetka bio osobito brižan, da se ne kaže škrt ; pozajmljivao je i novce. Priča hoće, da je u Stratfordu mnogo drugovao s nekim protuhom Combeom i s ovim provadjao večeri u gostionici ; jednako da se je zabavljao sastavljanjem satiričnih natpisa za grobove. Na New Place u Stratfordu sačuvani su pjesnikovi vrtovi ; tu se je više decenija iza njegove smrti pokazivala murva, usadjena njegovom rukom. Zna se i to, da se je u poslu cijepanja općinskog dobra zajedno sa svojim zetom, liječnikom u Stratfordu, zauzeo proti zahtjevima plemića, i uspio u tom.

Početkom g. 1615. mora da je bio ozbiljno obolio, jer kasnija njegova oporuka imala je najprije taj datum. 16. veljače g. 1616. vjenčala mu se kći Juditha ; tradicija, koja veli, da je Shakespeare bio veliki prijatelj dobre kapljice, hoće, da su kod svadbe bili njegovi prijatelji, znameniti poculator Ben Johnson i Drayton, pa da se je Shakespeare kod te gozbe dobavio vrućice, od koje je umro. Vjerojatnije je, da je umro od tifozne groznice, koja nije bila rijetkost u nečistom gradiću.

Umro je 23. travnja 1616. godine u 52. godini — isti dan kad i Cervantes. Pokopan je u Stratfordskoj crkvici sv. Trojstva, a na grob su mu stavljeni ovi stihovi:

„Judicio Pylium, genio Socratem, arte
Maronem
Terra tegit, populus moeret, Olympus habet".

(Zemlja krije, narod oplakuje, Olimp posjeduje njega, koji je rasudbom Nestor bio, genijem Sokrat, umjetnošću Vergil).

Oporuka Shakespearova, sačuvana do danas u originalu, jedan je od najvažnijih i najsigurnijih dokumenata o pjesniku. U njoj spominju se glumci John Heminge, Richard Burbadge i H. Condell. Najstarija kći Susanna i njen muž Dr. Hall glavni su baštinici ; kći Juditha dobiva svoj dio u novcu, a žena spomenuta je tek u dodatku, — njoj ostavlja Shakespeare svoj drugi krevet. Nekoliko legata dobivaju kolege i prijatelji, ali o književnoj ostavštini nema u oporuci ni govora. Potpisana je na svakoj od trih strana drhtavom rukom od pjesnika samoga ; pjesnik nije se uvijek jednako potpisivao. Na privatnim ispravama potpisivao se gdjekad „William Shakespere", dok je na izdanjima ortografija „Shakespeare" ; savremenici bilježe mu ime u kojekakvim pokvarenim oblicima.

Koju godinu iza smrti podignut mu je u rečenoj crkvi spomenik i to od bojadisana kamena. To je jedan od rijetkih likova pjesnikovih, za koje možemo uzeti, da odgovaraju naravi. Autentičan bit će da je i crtež od Droeshouta, koji — makar grub i primitivan rijesi izdanje folio od g. 1623. Po tom crtežu izradjena je valjda i slika, nadjena u posljednje doba i sačuvana (sa datumom 1609.). u Shakespeare Memorial Picturé Gallery u Stratfordu ; engleski stručnjaci drže ju autentičnom, misleći, da su se i Droeshout i nepoznati slikar držali poprsja na nadgrobnom spomeniku.

U ispisanim podacima sabrano je gotovo sve, što sigurno znamo o jednom od najvećih pjesnika svih vijekova. Nije to samo malo i nepotpuno, da dobijemo cjelovit pogled na njegov život, nego je premalo i za samo shva-

tanje njegovih djela. Život Shakespearov, koliko ga poznamo, ne daje nam odgovora na pitanje, kako se je razvijao pjesnik, koji su vanjski utjecaji utjecali na očite prelome u njegovu poimanju svijeta, zašto je na vrhuncu svoje snage ostavio pozornicu, kako je od idilskih slika prvih svojih dramatskih djela došao do vulkanskih grozota posljednje periode.

Predaja je sačuvala o njemu sliku čovjeka osobitog uma i čudesne mašte, veseljaka u društvu, dobra prijatelja i plemića osjećajem. Ali koliki je jaz izmedju sačuvanih šaljivih anegdota o njegovim mladenačkim obijestima, o ljubavnim zgodama i nezgodama, o gozbama i dosjetkama, — i one u djelima sačuvane punoće osjećaja za sve oblike čovjeka i društva ! Nesklad je izmedju prebogatog ključajućeg života u Shakespearovim djelima i praznine zabilježenih njegovih doživljaja tolik, da najvažniji psihološki problemi pjesnikove evolucije ostaju tajnom — uza sva mučna istraživanja.

Tajnu tu, rezonira Brandes, otkrit će nam najbolje njegova djela, jer je nemoguće, da o čov eku, koji je ostavio četrdeset drama, medju ovima najveličajnija djela te umjetnosti, ne bismo mogli dobiti potpunu, živu sliku. Brandes kuša da je poda, — ali sveza izmedju života i djela tako je slaba, da njegov historijski čovjek Shakespeara ni iz daleka ne dostizava veličina našeg, poznatog, pjesnika. Pokušaj Brandesov nije uspio, jednako kao što nisu uspjela ni promašena nastojanja nekih njemačkih komentatora, koji pjesnika htjedoše učiniti protagonistom jednog općeg zanosa za dramatsku umjetnost, na dvoru i u publici proslavljenog junaka duha.

Doba, kad Shakespeare na engleskom otoku (po riječima Lichtenbergovim) nije bio samo slavan, nego svima svet, dolazi mnogo kasnije. I baš taj nerazmjer izmedju veličine pjesnikovih djela i sitnosti njegova vanjskog života, kako ga utvrdjene uspomene prikazuju, dovela je neke ljubitelje adsurdnih teorija u historiji književnosti na misao, da je historijski Shakespeare tek pseudonim jednog sasvim drugog čovjeka. Glumac Shakespeare imao je prema tim nagadjanjima biti tek pouzdanik Bacona Verulamskoga, filozofa i državnika Elizabete i Jakova I. — on je trebao da daje svoje ime za djela, kojih Bacon nije htio da pod svojim imenom daje na svijet za to, jer je glumačka i dramatska umjetnost u to vrijeme bila prezrena. Prva je Američanka Delia Bacon još g. 1856. stala dokazivati, da su filozofske ideje Shakespearove sasvim jednake mislima, koje je Francis Bacon of Verulam (1561. do 1626.), otac empirizma, razvio u djelu „Instauratio magna". Za Deliom Bacon, koja je dokaz svoje teze vrlo lakoumno uzela, povelo se više njih, a g. 1883. nadjen je tobožnji bljelodani dokaz, da je Shakespeare bio zapravo Bacon. Opet Američanka, H. Pott, izdala je rukopis, koji je sačuvan u britskom muzeju a naslov mu je „Promus of Formularies and Elegancies". „Promus" znači od prilike kovčežić („svašta po malo"), a zapravo je bilježnica puna svakakvih slučajnih uputa, napisana rukopisom, koji je sličan Baconovu. Pomoćnik ove nove zastupnice t. zv. hipoteze o Baconu E. A. Abbot izdao je, odštampavši ovaj Baconov „promus", ogromno djelo, nabrajući izreke, koje se u rukopisu slažu s istim izrekama Shakespearovih drama. Rukopis britskog muzeja nije nikakvo savezno djelo — pa je ponajprije nevjerojatno, da ga je pisao Bacon, jer je u njem sva sila zapisaka, koje nije nikako mogao učiniti jedan inteligentan državnik. Ono pak, što je miss Pott izvadila iz tog rukopisa za dokaz Baconova autorstva, na mjestima je upravo djetinjasto ; vrhunac je svega ovo : u „Promus"-u zabilježena je na jednom mjestu riječ „rome" bez ikakva dodatka, očito grčki ρωμή, t. j. snaga — za Shakespearove opadače to je dokaz, da je Bacon spjevao — Romea i Juliju ! Slični su i ostali „dokazi".

Istim tragom ide i Appelton Morgan, koji je u Cincinatiju g. 1881. izdao djelo „The Shakesperian Myth". Appelton muči se dokazati, da su Shakespearove drame napisane uopće od više ljudi, nekima je autor Bacon, nekima sir Walter Raleigh, nekima opet drugi — Shakespeare je samo redaktor. Glavni je Appeltonov argumenat, što Shakespeare kao pisac drama nije za života bio ni uvažavan ni slavan ; slično argumentira i kasnije

Eugen Reichel. Unatoč toga, što ozbiljniji istraživaoci, naročito estetski komentatori, nisu nikad ozbiljnije uzimali ova nastojanja, pokušao je kasnije Edwin Bormann osvježiti teoriju Delije Bacon u knjizi „Tajna o Shakespeareu" i u „Novim otkrićima o Shakespeareu". Bormann hoće dokazati, da je Baconova „Instauratio magna" imala dva dijela — jedan su filozofska djela Baconova, a drugi, porabolički, drame, koje je izdao pod imenom Shakespearovim. Bormann nalazi izmedju Baconovih djela i Shakespearovih drama ne samo djelomične paralele, nego tvrdi, da su čitave drame samo neka ilustracija pojedinih filozofskih teza Baconovih; „Kralj Lear" trebao bi n. pr. da bude ilustracija za jedno poglavlje iz enciklopedije Baconove „doctrina de negotiis". U tvrdoglavosti svojih uvjerenja Bormann se daje zavesti na čudnovata „otkrića"; tako bi imena u Shakesperea imala da budu simbolična — Ofelija n. pr. znači ἡ ὠφέλεια ἰατρική, dakle „lijek", Horatio sastavljen je od ho (poziv) i ratio! Uz Kuna Fischera, Engelsa, Leea i Brandesa osobito je oštro suzbio ovaj pseudoznanstveni korov bečki profesor Schiffer („Die Bacontheorie und Shakespeare" i kasnije „Der Bacon-Bacillus").

Misao je ljubimica, kojoj se vraćaju svi ti Baconskim bacilom zaraženi istraživači Shakespearea ta, da je Shakespeare kao dramski pisac bio sasvim nepoznat, a uza to da jedan glumac njegove naobrazbe nije mogao imati ogromno poznavanje svih mogućih struka, kako je sakupljeno u djelima Shakespearovim. Prva je teza dijelom oborena najnovijim engleskim istraživanjima, a druga tek je samovoljno proširivanje citirane izreke Ben Johnsonove o slaboj naobrazbi Shakespearovoj. Makar potpis Shakespearov na Montaigneovim esejima (knjiga se čuva u Britskom Muzeju) ne mora biti autentičan, znamo, da je Shakespeare morao poznavati ne samo Montaigna nego i svu silu drugih autora. Jedan vrhovni sudac engleski dokazao je, da je Shakespeare bio izvrstan poznavalac pravnih običaja engleskih; utvrdjeno je i to, da je bio osobito verziran u botanici, zoologiji — imade pače i stihova, koji davno prije Newtona naslućuju zakon teže. Ali svi ti pazljivo pobrani dokazi o svestranosti Shakespearovoj ne mogu da govore protiv njega; u isti mah zna on i grubo udariti kakvim neočekivanim anahronizmom (bubnji i zvona u „Juliju Cezaru" i u „Koriolanu") ili počiniti kakav krupan geografski lapsus (scena u „Kako vam drago" dogadja se na češkoj obali). Pri svemu tom nije za književnog historičara važno š t o Shakespeare činjenicom smatra nego k a k o tu činjenicu iznosi.

A tu samo slijepac može ne vidjeti ogromnu razliku izmedju Bacona i Shakespearea. Bacon je čovjek empirije, Shakespeare pjesnik intuicije — prvi je hladni i lukavi državnik, drugi vatren, srcem prekipjeli zanešenjak. Nikakvo filološko cjepidlačaranje, nikakva istraživanja o mnoštvu zabilježenih sitnica ne mogu izbrisati jasan dojam, da je Shakespearova djela mogao stvoriti samo pjesnik i, dalje, samo rodjeni dramatski pjesnik, koji je kraj toga sav svijet gledao očima g l u m c a.

Shakespearove su drame krcate dokazima, kako je pjesnik bio u uskoj vezi s pozornicom — Hamlet sam govori kao glumac o glumaštvu. Što je najglavnije, lica Shakespearova žive upravo glumačkim životom — način, kako on hvata pojedini prizor, zabilježen u kakvoj staroj kronici, način je čovjeka pozornice. Treba n. pr. samo scenu u „Juliju Cezaru", gdje se opisuje ponudjeno krunjenje, uporediti sa dotičnom izrekom Plutarhovom. Shakespeare Plutarha slijedi točno, na mjestima upravo ropski; ali tu, gdje je govor o jednom d r a m a t s k o m prizoru, Shakespeare pušta Plutarha i riše, kako se Cezar, odbijajući ponudu Mark Antona, uzrujava, kako dobiva grčeve — Casca pripovijeda taj dogadjaj sa potankostima, koje očito izviru iz intuicije g l u m c a-p j e s n i k a. Da ostanemo kod istog primjera: kulminacija je drame poznati govor Mark-Antona nad Cezarovom lješinom. To nije govor ni prijatelja ni državnika — to je govor glumca. Shakespeare umetnuo je u Plutarhovo pričanje prizor, koji se je njemu, glumcu, činio najjačim sa pozornice.

Upravo tako i sva nevjerojatnost velikoga prizora u Rikardu III., kad Gloster snubi Anu, dade se najlakše razjasniti time, da je

Shakespearu, čovjeku pozornice, u pravoj pravcatoj „scene à faire" za volju dramatičnosti previdio faktičnu nevjerojatnost događjaja.

Imat ćemo još prilike, da ovo nesumnjivo autorstvo glumca Shakespeara potvrdimo direktnim njegovim opažanjima o glumaštvu onih dana ; svakako je sigurno, da nitko, tko je sa razumijevanjem estetskih ljepota Shakespearovih drama užio pjesnika, nije mogao doći na misao, da te drame nije spjevao glumac. I samo ogromno mnoštvo riječi (Shakespeare je u tom prvak medju pjesnicima), samo bogatstvo izražaja upućuje nas, da je pjesnik dugom glumačkom praksom mogao stvoriti svoj glosarij, u kojem su iscrpljene sve mogućnosti govornih oznaka. Isto tako je u čitavom nizu drama temeljna nota p o z o r n i č k o iskorišćivanje dane kronike ili priče ; Hamlet g l u m i ludilo, i g l u m o m u g l u m i utvrdjuje krivnju Klaudijevu. S pravom kaže Grillparzer, da je „u Shakespearu glumac jednako jak kao i pjesnik ; tek kad je kao kazališni režiser stao da piše drame za svoje kazalište, nesvijesno ga je obladao vlastiti genij ; i on je postao najveći pjesnik novijega vremena u času, kad je mislio jedino zasluživati svoj kruh".

Pa sve kad i ne bi bilo toga sigurnog putokaza našeg estetskog osjećaja, ima od Shakespearea jedno sasvim subjektivno, lirsko, djelo, kojim pjesnik sam otkriva sebe. To su njegovi „Soneti". Nakladnik je Jaggard izdao g. 1599., očito bez privole Shakespearove, zbirčicu od dvadeset pjesama pod naslovom „The passionate Pilgrim", u kojoj su četiri pjesme od Shakespearea, medju ovima dva soneta iz kasnije izdanog djela ; ostalo je tek skalupljeno od različnih pjesnika. Tek kasnije g. 1609. izlaze autentični Shakespearovi soneti pod naslovom „Shake-speares Sonnets, Neuer before Imprinted". Na knjizi je posveta, koja počinje riječima „To the onlie begetten of these insiving sonnets Mr. W. H.".

„Ovim ključem otvorio je Shakespeare svoje srce" veli o sonetima Wordsworth. Ipak trebalo je dugih istraživanja, da se izjasni, komu su namijenjeni i o kom rade ti soneti. Čudno je, da su prošla desetljeća, dok se je moglo utvrditi, da zanosne, upravo ljubavničke riječi „slatkih" soneta nisu poklon jednoj ženi nego muškarcu. Čitava literatura napisana je o pitanju, tko je taj „begetter", kojemu su soneti prikazani, čije se ime sakriva iza slova W. H. U sonetima, 154 na broj, Shakespeare pjeva mladiću, koji mu je prijatelj i zaštitnik. Najveći dio soneta tiče se ovog prijateljskog odnošaja, koji je veoma blizu načinu, kako su prijateljevali ljudi renesance. Danas jedva shvaćamo to vrelo čuvstvo, tu nježnost, to tonuće u ljubavi za idealnog mladića, kojemu Shakespeare slavi ljepotu i mladost. Pravo je to maštanje, slično na mjestima tepanju zaljubljenih ; u duši pjesnikovoj, kao svijetao dragulj u noći, sjaji se slika prijateljeva ; on se smatra sretnim, jer ljubi i biva ljubljen i to takvom ljubavi, u kojoj nitko nikoga ne može da izigra. („Then happy I that love and am beloved, Where I may not remove, nor be removed"). Prebujna ova čuvstva navedoše neke tumače soneta na najčudnije hipoteze ; ovi na silu htjedoše pregledati i sam fakat, da Shakespeare zove prijatelja „dear friend", za volju nagadjanja, da je pjesnik svoje sonete pisao tek za to, da opiše ljubav Southamptona za Elisabetu Vernon.

Prema tomu bi neki soneti bili „poklon samom Southamptonu-begetteru" t. j. uzročniku, inspiratoru soneta, a drugi bi imali ovjekovječiti ljubav toga inspiratora. Od aristokratskih prijatelja Shakespearovih, medju kojima na svaki način treba tražiti „begettera" soneta, mogli bi doći u obzir poznati zaštitnici umjetnosti William Herbert kasniji lord of Pembroke i Henry Wriothesly, grof Southampton ; slova W. H. mogla bi biti preokrenuti inicijali ovoga posljednjega. Ali proti tom govori fakat, da je grof Southampton za devet godina mladji od Shakespearea, a osim toga se i iz soneta jasno vidi, da je prijatelju bilo ime William. Begetter mogao bi biti grof Pembroke, no posveta zove ga samo „Mr", ne dajući mu pravog naslova. Te poteškoće navele su komentatore na najfantastičnija tumačenja ; danas možemo ipak s priličnom sigurnošću ustvrditi, da su soneti posvećeni grofu Pembrokeu.

Zna se, da je ovaj krasni mladić bio veliki poštovalac i zaštitnik Shakespearov; izdanje folio od g. 1623. posvećeno je upravo njemu i grofu Montgomeryju. Kraj toga čudan razvoj prijateljstva, kako se odražava u sonetima, odgovara jedino sudbini Williama Herberta; što su na izdanju soneta tek inicijali sa oznakom „Mr" imat će svoj razlog u lako razumljivoj diskreciji. Prijatelj Shakespearov, kojega pjesnik u sonetima mnogo puta opominje, da se ženi, postaje pjesnikovim nuzljubom. Neka žena „crne kose i crne duše" („a woman colour d' ill"), u koju je Shakespeare zaljubljen, ostavlja pjesnika i zavodi mu prijatelja. Zagonetna ta žena pogotovo je oteščala razumijevanje soneta, dok su se ovi smatrali poklonom lordu Southamptonu; znamo ipak za jednu ženu, dvorsku gospodju Elizabetinu, kojoj dobro pristaju riječi Shakespearove. To je Mary Fitton, dama prilično laka života. Neka mjesta u sonetima bjelodano se tiču nje, tako pače i jedna igra riječi upućuje na nju, a pogotovo je vjerojatno, da je ona poznavala Shakespeara, jer joj je kolega pjesnikov, glumac-lakrdijaš Kemp, posvetio jedno svoje djelo. Ta je žena po svoj prilici nemilo zadrla u pjesnikov život; boli prevarene požude ocrtane su tako živo u sonetima, da se ovim razočaranjem dade mnogo toga razjasniti u pjesnikovim dramatskim djelima te perijode.

Ljubovca zavodi prijatelja „crna žena odmamila je od mene moga andjela" i Shakespeare plamenim riječima crta svoju tugu. Ali ne samo prezrena ljubav prema ženi, kojoj je znao grijehe, nego i osjećaj suvišnosti, pače starosti, muče pjesnika. U to ulazi i svijest o niskosti vlastitog položaja; u sonetima Shakespeare jasno kaže, da je njegovo zvanje u strašnom nerazmjerju s njegovom vrednotom.

Ovi dijelovi sonetne zbirke najvažniji su za poznavanje dramatičara Shakespeara; tu on otkriva najdublje strane svoje duše. Patnja pjesnika, koji ne može da dostigne sunčane vrhunce života, koji mora da daje nerazumnoj svjetini krv od krvi svoje, koji osjeća teško žig neuglednog svoga zvanja, — sve to, ocrtano u sonetima riječima ispovijedi, vodi nas ravno do crnog, strahotnog pogleda na svijet, kojemu su odraz najveća njegova djela.

Sam datum soneta (vrijeme oko g. 1600), čini ovo Shakespearovo djelo tumačem tragedija, od kojih je jedna navela Paulsena, da u pjesniku vidi pesimistu bez nade. To je doba od Hamleta do Leara. Ali Shakespeare u toj muževnoj periodi tek je razviti nastavljač prvih djela, koja uz manju scensku vještinu imaju mnogo, mnogo više vedrine.

Kazali smo, da Shakespeare sam nije izdao svojih djela. Za života njegova izašla su dva izdanja u kvartu, g. 1603. i g. 1604., jedno i drugo t. zv. gusarsko izdanje. Veliki uspjeh Shakespearovih drama na pozornici potaknuo je ostale družine, te su nastojale bilo kojim načinom doći do rukopisa pjesnikovih djela. Prema običaju onoga doba dramatski pjesnik prodao bi svoje djelo sa čitavim pravom vlasništva t. j. izvedbe jednoj družini; štampati djelo držalo se nedopuštenim, jer bi tako druge družine mogle zlorabiti autorsko pravo prikazivanja. Konkurenti Shakespearove glumačke družbe upotrebljavaju druga sredstva, da se domognu njegovih drama: dijelom iz stenografskih bilježaka, dijelom iz rukopisa uloga sastavljaju, dakako u nedostatnom, često i krivom obliku, Shakespearova djela. Ovih izdanja, koja se i po formatu zovu izdanja in quarto, nije revidirao ni pjesnik, ni njegovo društvo; za života pjesnikova izašao je tek manji dio njegovih drama štampom, a i to u iskvarenoj redakciji i pod pompoznim, sajamskim naslovima (n. pr. „Tragedija o kralju Rikardu III. Sadržaje njegove zločinačke podhvate protiv brata Clarencea, tužnu smrt nevinoga mu sinovca, tiransku njegovu uzurpaciju, kao što i čitav njegov prokleti život i zasluženu smrt"). Tek g. 1623. izdaju glumci Heminge i Condell, drugovi, kojima je Shakespeare u oporuci ostavio prstene, izdanje in folio, u kojem su sadržane gotovo sve drame što ih danas pripisujemo Shakespearu; razlika je izmedju obih izdanja mjestimice ogromna. I jedno i drugo izdanje preštampano je više puta — ali tek početkom 18. vijeka javlja se težnja, da se izdadu s kritičkim tekstom pjesnikova djela. Neke razlike izmedju izdania g. 1603. i 1604. u kvartu i kasnijeg izdanja in folio značajne su i za razvoj pjesnikov;

baš je „Hamlet" za to najboljim primjerom.

Prva izdanja Shakespearova nisu samo netočna; imade u njima i drama, kojih nikad nije napisao Shakespeare. Sud je o tom, doduše, gdjekad vrlo težak; još je Tieck n. pr. držao, da je „Locrine" djelo Shakespearovo. I medju dramama, koje danas nalazimo u izdanjima pjesnika, ima sigurno barem dijelova, koji su poznati iz starijih obradba i za neke se drži, da ih je Shakespeare tek pozornički priredio („Eduard III. i „Perikle").

Ali i bez toga balasta pjesnikov je rad tako ogroman, te je teško shvatljivo, kako je jedan čovjek mogao — uz ostale posle kao glumac i redatelj — na godinu pisati poprijeko dvije drame — i to još drame od kvalitete „Leara" i „Macbetha". Jedan kasniji izdavač Shakespearov izrikom spominje, da Shakespeare nikad nije ispravljao svojih stihova; — svakako je pjesnički dar njegov čudesan — ni prije ni kasnije nije ga nadvisio nitko; i Taine, prikazujući ga u svojoj „Povijesti engleske književnosti" mora da se uteče tezi, da je metafora prirodni izražaj njegove misli. Nema gotovo područja duševnih borba i naslada, kojega se ne bi bio dotakao Shakespeare. Njegove drame, čitane ili gledane kao nesavezna gromada, pričinjaju se eruptivnim emanacijama jednoga neprestano uzrujanog duha. Historijska je književna kritika, ustanovivši bar približno vremenski slijed pjesnikovih djela, unijela nešta reda u taj kaos; makar danas još nije otkrivena zagonetka pjesnikova razvoja, djela njegova, poredana vjerojatnim kronološkim redom, jasno nam kazuju, kako je Shakespeare od pjesnika mladića postao pjesnikom mužem.

Zališno je, kao što mnogi, pa i sam Brandes, čine, dijeliti pjesnikov rad u odredjene periode; niti se ove daju odsjeći, niti nam pojedino djelo, pomaknuto u ovu ili onu za redom slijedeću godinu, za sebe može što otkriti. Vidimo samo jedno: Shakespeare od pjesnika komedija i historija razvija se do interpreta najtragičnijih sukoba; negdje oko g. 1600. rodi se u njegovoi duši osjećaj, koji mu pod šarenom ljuskom svijeta otkriva gnjilu srž — i malo za tim on se sasvim uvlači u sebe, odlaže pero. Osim sačuvanih bilježaka o datumu prikazbe pojedinog djela, osim reda, koji možemo ustanoviti prema izdanjima, imade i drugih vanjskih znakova, prema kojima možemo redati Shakespearove drame. Prvijenci njegovi bliže su starijim uzorima, Marloweu i po ovom Seneci, imaju u tragične prizore više upletene komike i — navlastito — broj je rimovanih stihova u njima nerazmjerno veći. U djelima posljednje periode Shakespeare tek rijetko rabi srok, — pa je i sama statistika izbrojenih rima odredila točnije mjesto pojedinom komadu. Kraj toga, prva djela Shakespeareova očito su pod dojmom tadašnje marinističke mode, koju je u engleskoj knjizi inaugurirao John Lilly, autor „Euphuesa". „Euphues, the Anatomy of Wit" naslov je njegovu romanu o dobro odgojenom mladiću (εὔφυὴς) i djelo je to nakrcano kaćiperskim prispodobama, koje su tako zavladale, da ih se Shakespeare u početku svoga stvaranja teško rješava. „Soneti" puni su eufuizama; u „Romeu i Juliji" takvi concetti gomilaju se i odviše, kasniji „Hamlet" ima tek tragova eufuizma, koji se u „Otellu" sasvim gubi.

No više od svega odlučuje pogled na svijet, koji u Shakespearea na očigled tamni paralelno sa porastom njegove pjesničke veličine. Pjesnik ne biva samo jači nego i dublji — od lakog genrea, koji se na mjestima spušta do nivoa široke publike njegova vremena, Shakespeare se uzdiže do tragičnog pjesnika par exellence. Ne samo vanjski sklop drame, koji je u historijama dosta labav, — nego i unutrašnja jedinstvenost oštrija je, plastičnija, rječitija u dramama zreloga doba.

U prvim djelima teče, kako savremenik Shakespearov Thomas Nash veli, med i mlijeko. Amo idu naročito epska djela Shakespearova — „Venera i Adonis" (štampano 1593.) i „Otmica Lukrecije" (godinu kasnije). „Venera i Adonis" — opširan spijev u „ottave rime" — nije drugo nego dugi plaidoyer, kojim boginja hoće da zavede krasnoga mladića — sve to bujno, puteno, živo, — sama strast i kasnije sama strastvena bol boginje nad poginulim Adonisom. Nash kaže, da je spijev „u stilu talijanskom" — i Shakespeare pjeva zbilja kao

čovjek renesanse, prelazeći na mjestima u maniru holandeskih slikara, koji se ne žacaju najkrupnijih izražaja tjelesne požude. Dramatičnija je prepjevana Ovidijeva (iz „Fausta") priča o Lukreciji — tu se, uz promijenjenu sedmerovrstu strofu, Shakespeare od lirskih izliva uzdiže do prizora, u kojima je lako raspoznati budućeg dramatičara strahotnih konflikta.

Dramatički prvijenci Shakespeareovi nose još očiti biljeg njegovih prešasnika. „Titus Andronicus" djelo je puno grozota, kakove je Marlowe (1564.—1594.) pridao svomu „Malteškom židovu", „Tamburlanu" i poznatom „Doktoru Faustu", koji sadržaje elemente pučke tradicije, upotrijebljene kasnije od Goethea. Od istoga Marlowea, koji je uz Greena glavni predstavnik dramatičke poezije do Shakespearea, sačuvana je i historija „Eduard II.", koja dokazuje, da je Shakespeare mogao naći za novu obradbu mnogo starijih komada; za „Henrika VI." (tri dijela) ne da se sigurno ustvrditi, da pripada Shakespeareu kao cjelina makar neki dijelovi odaju pjesnikov duh. Već prve od Shakespearovih kraljevskih drama uzdižu se orlovski, tako „Rikard III.", koji je napisan u početku zadnjeg decenija 16. vijeka. Nešto kasnije slijede „Rikard II." i bilogija „Henrik IV.", zatim „Kralj Ivan" i „Henrik V.", dok je „Henrik VII." po svoj prilici nastao god. 1603. Uz historije daju biljeg ovom dijelu pjesnikova razvoja komedije. To je čitavo bogato kolo komičnih scena i figura — od prvih pokušaja („Dva plemića od Verone", „Komedija bludnja", „Zalud trud ljubavi") do sve savršenijih „Ukroćena goropad", „Samo kad se dobro svrši", „Mnogo vike ni zašto", „Vesele žene vindsorske", „Oko za oko" i napokon „Sanja ljetne noći", „Kako vam drago" i „Što god hoćete", tri najjača Shakespearova djela ove vrsti, po finoći obradbe, snazi komike i pjesničkim ljepotama. „Mletački trgovac" zauzimlje posebno mjesto radi mješavine komičnog i tragičnog elementa, dok su „Romeo i Julija" svjedokom mladenačke snage pjesnikove poezije, ma da se ne bismo složili s Freytagom, koji u svojoj „Tehnici drame" upravo ovo djelo uzimlje primjerom savršene kompozicije.

Negdje oko 1600. stvara Shakespeare „Hamleta' i „Julija Cezara", a za ovima slijede „Macbeth", „Othello", „Kralj Lear", pa dalje „Antonije i Cleopatra", „Koriolan", „Perikle", „Timon Atenski", „Cymbeline" i posljednja dva djela Shakespearova u stilu bajke „Zimnja priča" i „Bura". Poslije god. 1610. ili 1611. Shakespeare ne piše ništa novo ; drži se, da je tek neke starije drame na novo inscenirao.

Značajno je, da su najveći dio Shakespearovih djela obradbe već poznatih izmišljenih ili faktičnih dogadjaja. Za historijske drame iz engleske povijesti Shakespeareu daje gradju kronika Holinshedova, za t. zv. rimske drame Plutarh. Gradja za ostala djela dijelom je pocrpana iz pobilježenih pučkih priča, dijelom iz starijih dramatizacija (Plautovi „Blizanci" služe za „Komediju bludnja", za „Dva plemića veronska" Montemayorova „Diana", za „Ukroćenu goropad" starija dramatizacija Ariosta „I suppositi"). Shakespeare rijetko kad u pogledu sadržaja izmišlja sasvim, — redovito on za pozornicu prekraja ; primjer „Hamleta" pokazat će nam, kako radi — kako se od grubih kontura priče radja kod njega jedna od najvećih tragedija.

„Da su Racine i Corneille napisali jednu psihologiju, bili bi kazali s Descartesom: Čovjek je netjelesna duša, kojoj služe organi; opremljena je razumom i voljom; ona je stvorena za konverzaciju i društvo, a stanuje u palačama i trijemovima ; harmoničko i idealno njeno djelovanje razvija se pomoću pitanja i odgovora u jednom idealnom svijetu, koji je bez obzira na vrijeme i prostor logikom sagradjen.

„Shakespeare pak bio bi kazao s Esquirolom: Čovjek je stroj, vodjen temperamentom, naginjući halucinacijama, savladan razuzdanim strastima, u biti nerazuman i nervozan ; mješavina je od zvijeri i pjesnika, a tjera ga i vodi mašta, duh mu je plemeni zanos, krepost mu osjetljivost. Kako već slučaj sobom donosi, tjeraju ga osobito zamršene i čudesne prilike u naručaj boli, zločinstva, ludila i smrti."

Ovim riječima označuje Taine mjesto Shakespeareovo medju pjesnicima, zgušćujući tako

u jednoj izreci dojam što ga je Shakespeare činio na čitave generacije. Goethe, čitajući Calderona, usporedio je ovoga rektificiranoj žesti, dok mu se Shakespeare činio pravim grožđjem. Ben Johnson daje mu predikat bijele i majestetične ptice, nazivljući ga avonskim labudom. Emerson daje mu ime „the master of revels", a Rümelin dobro opaža, da Shakespeare ima bilo nad normalom, i to ide do granice groznice. Nije čudo, te racionalistički sazdana francuska dramatika nije mogla shvatiti ovo rušenje svih veza kod Shakespearea: za Voltairea on je „un enorme fumier" a njegova djela „glume za pijane divljake"; Sarcey se je još u naše vrijeme sa Shakespeareom ufao sporedjivati — Dumasa filsa! Tek u najnovije vrijeme Flamanac Maeterlinck trudi se, da svojim preradbama shvaćanju francuskom približi Shakespearea više no što su učinili redovito nedostatni prevodi.

Nije ni čudo. Francuska dramatika višega stila nosi sve biljege klasicizma. Ljudi Racinovi i Corneilleovi nisu samo junaci pod svaku cijenu — oni su dvorjani, plemići, kavaliri, pa i onda, kad bi „lokalna boja" zahtijevala, da se odalje od izglačanih fraza. Ahil u Racina nije ni Grk ni Grk homerskog vremena. Neka bude, da to nisu ni Shakespearovi Grci i Rimljani. Ali engleski pjesnik iznosi pred nas čovjeka u svoj golotinji i veličini strasti i žudnje; Racine ga oblači uredjenom manirom iz okruga Ljudevita XIV. Još i pred samu revoluciju Voltaire, razdirući sve spone discipline i društvenog reda („L'ingenu") u prozi, ne može da se u tragediji liši okova aleksandrinskih. Ljudi Voltaireovi isto su tako malo ljudi kao i figure Racinove; Napoleon je sa svojim instinktom realnosti izvrsno prozreo iznajmljenu draperiju Voltaireova čovjeka rekavši, da „Voltaireov Mahomet nije ni prorok ni Arap nego varalica, koja je, čini se, odgojena u politehničkoj školi." Tek romantika sa Viktorom Hugoom trza se da razdere ove okove pristojne i dostojne tragedije; Hugo sam slavi (u svom spomenspisu) žarkim riječima Shakespearea, udaljujući se u vlastitim tvorevinama, na strani raspojasane fantazije, od njega gotovo jednako kako Corneille na strani upokorene.

Doista: romantika (i njemačka, u doba prijevoda Tiecka i Schlegela) mogla se je najviše približiti Shakespeareu; nikoji pjesnik nije imao nikad bujnije i manje omedjene fantazije. Svi su ljudi Shakespearovi prava čeda neobuzdana srca; osim granica vlastite prirode oni drugih ne poznaju. Zakona izvan njih za njih nema, niti su njihovi osjećaji podvrženi uzgoju; sve je elementarno, istinsko u grubosti i u čistoći vlastitih nagona. Eto njegovih muškaraca: Percyja, Macbetha, Otela, Antoniusa, Leara, Koriolana — sve su to samo ilustracije strasti, razdražljivosti, slučajnih poriva. Za njih ne postoji tragična krivnja u onom obliku, u kojem je ima grčka, na religiji b o ž a n s k o g udesa osnovana tragedija, niti u obliku, kako ju pozna naše vrijeme, stavljajući etičke zahtjeve. Primjenjivati Aristotelovu poetiku jednomu Macbethu zališna je stvar; usud je Macbethov kao i usud svih Shakespearovih ljudi ona požuda, s kojom je rodjen i s kojom mora da hrli naprijed. Naša etika nema ništa posla s ovim figurama, koje su veličanstvene i primarne kao vihori i gromi. Značajno je, kako je Schiller preradjivao Macbetha. Tragedija počimlje sa scenom, u kojoj vještice proriču Macbethu svu budućnost. Schillera smeta, što Macbeth, po tom nekriv, postaje ubojicom i krvolokom — i njemački pjesnik, e s t e t i č a r tragedije, pridaje zaklinjanjima vještica par stihova, u kojima one prepuštaju Macbethu izbor namijenjenog udesa. Schiller hoće tragičnost Macbethovu približiti poimanju etičkom, — ali se tim nemilo odaljuje od Shakespearea, kvareći ovako samu veličinu drame. Macbeth nosi prokletstvo u sebi — strast za vlašću njemu je prirodjena i s tim ujedno staza krvi. Instinkti njegovi nisu podvrženi rasudbi razuma — jer su instinkti „an sich".

To je domena Shakespearova, takvi su svi njegovi junaci, koje je ostavio kao dokumente čovjeka u svojim djelima. Kao i Balzac, on najčešće riše zločince; historije njegove pune su prizora najokrutnijih, što ih pozna pozornica. U smislu naše etike njegov je čovjek u najvećoj većini zločinac — zato, jer osim svojevoljnog, neobuzdanog instinkta ne pozna drugog vodiča. Shakespeare daleko

je od toga, da iznosi t. zv. idealne figure — njegovi su ljudi idealizovani tek u pravcu pojačanja svih razornih pohota. Dok u historijama riše galeriju ljudi ratnika, boraca o vlast, nesmiljenih, što ubijaju čitave generacije koljući se medju sobom, — u najvišoj periodi svoga stvaranja ta se lica pretvaraju u figure mitske nasilnosti, neomedjene dojmom vremena (Macbeth, Lear), u žrtve strasti, ljubavi i ponosa (Antonius, Otello, Koriolan), pače u rodjene zločince, izobličene nabujalim divljaštvom primitivnog čovjeka (takav već prije Rikard III., sad Jago, Edmund). Pravo je to vrzino kolo prokletnika, prema komu su slike Danteova pakla tek pokušaji grozota. Nagon gospoduje, tjera, ruši — nema zapovijedi nad zapovijed uzrujane krvi.

Ni ženska lica ne poznaju drugih motiva. Margareta, Lady Macbeth, Goneril, Regan, Kleopatra — eto pendanta muškaračkim nakazama. I ondje, gdje su Shakespearova ženska lica protkana čarima mlade i čiste ljubavi, dobrote i nježnosti, izviru ta čuvstva jedino iz s r c a. „Ove duše nisu krepostne, jer krepošću shvaća se dobro promišljena volja, da činiš, što je pravo i da se namjerice pokoravaš dužnosti. One su čiste samo od nježnosti ili od ljubavi; porok im nije odvratan zato, jer je nemoralan, nego zato, jer je grub" (Taine). Julija zove Romea žarkim dahom mlade strasti, njena je ljubav, kao i Ofelijina, daleko od svake naprave, ali i od svakog platonizma. Desdemona vjerna je i čista ko biser, — čitav je njen grijeh u naivnosti, kojom posmatra sav svijet u ogledalu svoje vlastite ljubavi, no ta je ljubav jednako sjetilna kao i Julijina. Kordelija u prepunosti dobrote svoje govori ipak jezikom male divljakinje.

Vrijeme, u kojem je živio pjesnik, i u kojem stege društva nisu imale nikakvog značenja, moglo je doprinijeti ovom zamahu, kojim je Shakespeare zacrpao iz djevičanskog izvora Prirode. Vrijeme je to puno strastvenih, gdjekad krvavih sukoba; pod Elizabetom mnogi se državnik sa visine moći znade survati do pod krvnički nož; Essex, ljubavnik kraljičin, umire na stratištu u Toweru, dok se u borbi Tudora i Stuarta odigrava pravi barbarski turnir tajnih umorstva i otrovanja; smjesa strasti ljubavnih i krvoločnih bilježi svaku stranicu historije. I običaji su vremena takvi; Hogarthove scene divljih pučkih zabava otkrivaju karakter ljudi, još ne niveliranih kulturom; puk se gdjekad zabavlja i spaljivanjem heretičara (g. 1612. zabilježeno je takvo spaljivanje), kao što će za revolucije do koljena ugaziti u krv gradjanskog rata. Shakespeare, kao i Cervantes, savremenik je Bartolomejske noći.

Ali sve to tek malo može da objasni Shakespearovske nagone, kojim su gonjena njegova lica. Jer to gospodstvo prirode nije koć njega samo apsolutno u onom, što zovemo zlim, nego i u onom, što nam se čini dobrim. Upravo blizina prirode, pravi i živi osjećaj njene snage, njenog nikad ne sustalog ključanja — to je, što Shakespearea sili, da tako duboko uroni u drhtaje živaca, u navale krvi svojih ljudi. Malo koji lirski — a sigurno nikad nikoji dramski pjesnik nije se ćutio bližim prirodi. Shakespeare ju intuira u njenoj cjelini, od travke i živinice do groma i čovjeka: ona mu je jednako draga. Metafore Shakespearove pune su i prepune slika, koje izviru iz najdubljeg suosjećanja prirodnih fenomena. Pjesniku ne izmiče nikoja sitnica; ta htjedoše ga učiniti izučenim zoologom zato, jer se nigdje ne vara o životu životinja; njegovu oku nisu izbjegli ni detalji, kako golubica pita svoje mlade i kako zec na posebni način uživa hranu. Znanje je njegovo botaničko upravo čudesno; cvijeće poznaje kao cvjetar, a povrće kao vrtlar. Priroda zelena i bujna, pravi je okvir u njegovim prvim djelima; čitava komedija zaljubljenih u „Štogodj hoćete" nije drugo no jedno cvrkutanje po šumama. A tek „Sanja ljetne noći"! Tu je oživjela čitava priroda — ona progovara razumljivim, glasnim pijevom, ona se šali s nama, miluje nas i pjeva nam kao svojoj djeci pred san.

(SVRŠIT ĆE SE.)

FEUILLETON

JUGOSLAVENSKA ENCIKOLPEDIJA ILI KONVERZACIJONI LEKSIKON. U br. od 30./VIII. o. g. „Narodnih Novina" napisao je poznati književnik i stručnjak dr. Stjepan Bosanac članak pod natpisom „Jugoslavenska akademija prema narodu hrvatskom". U ovom se članku dr. Bosanac osvrće na zasnovano izdanje akademije jednoga jugoslavenskoga enciklopedijskog rječnika, kako je trebalo da izadje na svijetlo pod zajedničkom redakcijom hrvatskih, srpskih i slovenačkih naučnjaka. Taj bi leksikon u prvom redu imao zadatak, da u kratkom pregledu, na osnovi sadanjeg stanja istraživanja na području raznih znanstvenih struka medju Južnim Slavenima služi nesamo naučnjacima, nego i dnevnoj potrebi inteligencije. Poznato je, da mi nemamo priručnika, kojim bi se mogli svestrano služiti. Imamo „Enciklopedijski rječnik", što ga izdaje „Hrvatsko pedagoško društvo", onda „Pravno-povijesni rječnik", što ga izdaje akademija, ali svi se ograničuju samo na pojedine struke ili tek na specijalne grane nekih struka. G. dr. Bosanac hoće, da se prema posljednjim izjavama blagopokojnog predsjednika akademije dra. Tadije Smičiklasa izda jedan opći enciklopedijski rječnik, u kojem bi imala da nadje mjesta i ona gradja, koja je do sad skupljena za jugoslavenski enciklopedijski rječnik, zasnovan od akademije. Pisac u pet točaka obrazlaže svoj prijedlog, držeći na umu uži kontakt i saobraćaj akademije sa hrvatskim narodom, koji je, kako pisac posve pravo primjećuje, ili pušten s vida ili uopće nikako ne postoji. Na ovaj se je članak i „Hrvatska' od 1./IX. izjavila. Bezimeni pisac usvaja načelno prijedlog dra. Bosanca i pristaje uz njegove izvode, koji se tiču načina, kako bi se rad i znamenovanje jugoslavenske akademije popularizovali u narodu, ali sumnja o mogućnosti, da bi akademija mogla da izda jednu veliku enciklopediju poput njemačkih konverzacijonih leksika, pa predlaže, da bi akademija restringirala izdanje ovakvog općeg enciklopedijskog rječnika na minimum, izdavši jedan mali opći enciklopedijski priručnik poput Meyerova izdanja u tri sveska, „Kleines Konverzations Lexikon". Pisac veli, da bi takav enciklopedijski rječnik bio posve dostatan, te bi ga nabavio svaki učitelj, kapelan, djak, trgovac, obrtnik kao i mali činovnik, riječju svatko, tko ne može izdati stotine kruna, što bi ih tražila akademija za svoj opći enciklopedijski rječnik Meyerova ili Brockhausova opsega. Pisac se u „Hrvatskoj" još obara na to, da jugoslavenska akademija ne bi smjela izdavati jugoslavenski enciklopedijski rječnik, pa veli: „Mi bismo iz tog jugoslavenskog enciklopedijskog rječnika doznavali za svako selo u Srbiji, za svakog tamošnjeg govedara i o tobožnjoj kulturi Srba, jednom riječi za svaku srpsku tricu, a ne bismo imali enciklopedijski rječnik o općoj svjetskoj kulturi, o umijeću, znanju ljudskom, a i to bi bilo potrebno i to može pružiti samo opći enciklopedijski rječnik".

Ideja o izdavanjn jednog konverzacijonog leksika po njemačkom primjeru, koji bi opsezao općenito sve struke ljudskoga znanja, kulture i umijeća, već je iznesena u sedamdesetim godinama, dapače i djelomično realizovana, ali je cjelovito izdavanje toga enciklopedijskog rječnika zapelo. Razlozi su irelevantni. Hrvatski konverzacijoni leksikon ostao je torzo, a i gledom na svoju valjanost on je bio u mnogom pogledu manjkav i nedostatan. Po drugi put pomišljalo se na izdavanje jednoga općeg enciklopedijskog rječnika, bolje reći konverzacijonog leksika u „Matici Hrvatskoj". Nekadanji tajnik „Matice Hrvatske" dr. Antonije Radić, vele da je izradio i opsežni promemoria, u kojem je obrazlagao lukrativnost ovoga poduzeća, kao i sigurnost, da će gledom na organizaciju, kojom raspolaže „Matica Hrvatska", ovo poduzeće i uspjeti. Čitav trošak ovoga, u velike takodjer po primjeru Meyerovog ili bolje reći po primjeru Ottuva „Slovnika naučnog", zasnovanog djela, iznosio bi od prilike po milijuna kruna, ako ne više, a to bi značilo od prilike čitav kapital, koji posjeduje „Matica Hrvatska", a u koji se prema statutima ovoga našeg društva ne smije da dira. Bit će, da se u velike zasnovana ideja dra. Radića razbila na trošku i o veliki riziko ovoga poduzeća, i o to, što se nije mogao odbor odlučiti, da na se preuzme toliku odgovornost za slučaj, da ovo poduzeće ne uspije. Već je onda sa više strana naglašeno, da bi ovakav rječnik bio ili puki prijevod Meyerova konverzacijonog leksika, ili opet češkog Ottuva slovnika naučnog, jer za mnoge stvari, poimence hrvatske i jugoslavenske ne bi se našla spremljena gradja, niti bi se u stanovito vrijeme mogao posvršiti golemi rad, koji bi uzeo obzir na Hrvate, na Jugoslavene u širem smislu, a poimence na Balkan. A baš ovi momenti učinili bi sadržinu ovakvog djela i poduzeća epokalnim, jer ovakvo djelo ne postoji, pa se toj nestašici ničim udovoljiti ne može. Kao argumenat pro naglasilo se, da bi ovakav konverzacijoni leksikon, kad bi ga „Matica Hrvatska" izdavala, naišao na odziv ne samo kod Hrvata, nego i kod Slovenaca i Srba, jer i oni trebaju nužno ovakvu knjigu. Brojem abonenata, potporom različitih vlada, lukrativnost bi ovakvog poduzeća po mišljenju nekolicine bila osigurana.

Ne znamo, u koliko je bila pok. predsjedniku akamije poznata misao i namjera „Matice Hrvatske" i njezinoga tajnika, ali zacijelo je znao za nju kao dugogodišnji predsjednik „M. H." Dr. T. Smičiklas modi-

fikovao je ovu namisao, da se restringira opseg ovakvog poduzeća, ograničivši ga samo na onu materiju, koja se tiče jugoslavenskih naroda i zemalja.

Pokojnik shvatio je pravu potrebu takve enciklopedije, uvažujući da je nemoguća konkurencija s velikim enciplopedijskim rječnicima drugih velikih naroda, polmence s njemačkim, koji uz minimalnu mjesečnu otplatu od 2—5 kruna podavaju pretplatnicima djelo u vrijednosti od 250 kruna. Pa kako je u tim enciklopedijama, koje u prvom redu — kako je i pravo — uzimlju na svoj narod obzira, vrlo malo mjesta materiji jugoslavenskih naroda, t. j. u toliko, u koliko ona zanima veliki svijet, to je posve ispravno smišljao, da bi bilo dobro, kad bi se na osnovi onoga, što se znade na području povjesnice, općene kulture, geografije i prirodnih znanosti u opsegu jugoslavenskih zemalja, izdao priručnik, postepeno popunjen suplementima ili novim izdanjima. Golema znanstvena gradja u raznim strukama danas je tako pohranjena u strogo znanstvenim knjigama pojedinih naučnjačkih udruženja jugoslavenskih naroda, da onaj, tko ih treba, do tih knjiga ili uopće ne može doći ili ih baš u neki čas ne može dosta brzo naći. Već ovaj nedostatak dovoljno pokazuje, da bi ovakav jugoslavenski enciklopedijski rječnik ili priručnik bio od prijeke nužde. No Smičiklas znao je, da bi ovakvo djelo doskora svojim opsegom prekoračilo zamišljeni objam, pa je, predvidjajući u prvom redu financijalne neprilike i goleme trošk ve, snovao kako da svlada i ovu zapreku. Stupio je u pregovore sa srp. kr. akademijom u Beogradu, sa kr. bugarskom akademijom u Sofiji i sa učenjačkim udruženjima slovenačkim u Ljubljani. Naučni krugovi doskora su selu sva četiri jugoslavenska naroda izjavili za ovu ideju Smičiklasovu, što više, bili su i spremni na stanovitu godišnju novčanu žrtvu, koja bi se ili al pari, ili opet prema samoj materiji imala podijeliti na pojedina naučna udruženja. Prinosi podavali bi se od godine do godine, ili opet od sveske do sveske. Zasnovano je bilo, da se svaki materijal pojedinoga naroda jugoslavenskog obradi i u tom jugoslavenskom jeziku. Hrvatski materijal hrvatski, srpski ćirilicom, bugarski u bug. jeziku, a slovenski u slovenskom. Doskora se je medjutim uvidjelo, da se na taj način ne bi postigla svrha jedinstvenog encikl. rječnika, a povrh toga ukazaše se i tehničke štamparske neprilike kraj mješovitog sloga u ovakvom izdanju. Bugari su doduše bili u načelu zato, ali kad se je počelo govoriti, da bi enciklopedija izišla samo na hrvatskom i srpskom jeziku, bugarska je akademija izjavila, da li obvezatno ili neobvezatno ne znamo, — da ona nikako ne može odustati od toga, da njezina serija bude izdana na bugarskom jeziku, a ne u prijevodu, jer da Bugari ne razumiju hrvatski. Konflikti nakon drugoga balkanskog rata učiniše, te se uopće nije više računalo na pristup Bugara. Medjutim je ipak naša akademija smišljala, kako bi se mogao izdati na korist uzajamnog upoznavanja jugoslavenskih naroda ovakvi rječnik. Došao novi prijedlog, čini mi se, sa srpske strane. Izdao bi se rječnik u tri jezika: bugarski i hrvatski ili srpski slovenački. I Slovenci su zahtijevali u posljednji čas, obećavajući za svoje slovenačko izdanje živu agitaciju, za sebe enciklopediju na slovenačkom jeziku. Hrv. jugosl. akademija i kr. srp. akademija složiše se, da će hrvatski materijal i srpski materijal biti štampan zajedno u jednoj knjizi i to hrvatski latinicom, a srpski ćirilicom. Time se je htjelo sniziti troškove oko suradnje. Medjutim, svakomu je bilo jasno, da bi se oko suradnje uštedjeno trostruko utrošilo u trojezičnom izdanju. Tako je propao i ovaj drugi prijedlog, ali ideja nije bila nikako napuštena. Još godinu dana prije smrti Tadije Smičiklasa i Stojana Novakovića sastadoše se obojica u Zagrebu, a u isti mah uspjelo je još i predobiti neke slovenačke naučnjake za osnovu, da se enciklopedija izda u sva tri jezika u jednoj knjizi. Slovenački materijal slovenački, hrvatski latinicom, a srpski ćirilicom. Govorilo se dapače, da su i naša kr. zem. vlada, kao i kr. srp. vlada bile spremne, da pomognu ovo izdanje, govorilo se, da će obje vlade prigodice ili stalno zagarantirati godišnju novčanu potporu. Od prilike kako to čini naša vlada za izdavanje Codexa diplomaticusa i prijevoda grčkih i latinskih klasika u „Matici Hrvatskoj". Počelo se govoriti i o podjelbi redakcije u tri sekcije: slovenačku. hrvatsku i srpsku sa središtem u Zagrebu uz stalne stručnjake. Sa srpske se je strane polazilo i dalje. Stojan Novaković, čovjek širokog liberalizma i posve modernog mišljenja, bio je poput modernijih njemačkih i ruskih naučnjaka zato da se sva znanstvena djela štampaju latinicom, već zbog unifikacije znanstvenog alfabeta. Srpski su naučnjaci takodjer djelomično pristali uz mišljenje pok. Novakovića, ali se je i u Zagrebu i u Beogradu rodila sumnja, da li će taj enciklopedijski rječnik medju Srbima i onim dijelom srpske inteligencije, koja umije samo ćirilicom čitati, naići na odziv. Na ove su sumnje uz vraćali neki Srbi, da je ovaj argumenat posve bezpredmetan, budući da je ta enciklopedija i onako pisana za inteligenciju i širu i užu, a ova da i onako čita hrvatske novine pisane latinicom, pa i francusku knjigu. Encikl. rječnik štampan naskroz latinicom ne bi bio nikakva zapreka književnoj prodji. Tako je došlo do sporazuma, no što je konačno utanačeno prije rata, nije nam poznato. Preostala je samo odluka, hoće li se slovenačka materija prevoditi na hrvatski ili će ostati u originalu. Naprotiv bilo je utanačeno, da se čitava materija ima štampati ne samo latinicom, nego i akademičkim pravopisom i ijekavštinom. Srbi odrekli su se u zasnovanom izdanju rječnika ćirilice i ekavštine. Svjetski rat prekinuo je pregovore, a i smrt T. Smičiklasa i Stojana Novakovića zacijelo bi i u vrijeme mira, ako ne prekinula te pregovore, ali ih sigurno na neko vrijeme zaustavila.

Tako su od prilike tekli pregovori. Momenat narodni s formalne strane bio je tako rekavši doveden u sklad sa željom da budu istaknuti narodni individualiteti. Tehničke su poteškoće bile svestrano ispitane i pretresane, a mnogi stručnjaci štampe pozvani, da kažu svoje mišljenje o tipografijskim potankostima i troškovima, i pristupilo se samom materijalnom dijelu budućeg rječnika. Poradilo se, spominjemo mimogredce, i oko toga,

da se u redakciju uzmu i mladji talentirani stručnjaci, koji će svrstavati materijal za rječnik i obavljati golemu korespondenciju u saobraćaju naučnih zavoda jugoslavenskih.

Pristupivši zasnivači rječnika samoj materijalnoj strani ovog budućeg velikog djela trebalo je naravno, da se upitaju kojim materijalom raspolažu. To je bio već teži posao. Akademija je izdala opsežni nacrt o pojedinim disciplinama i strukama sa detaljnim indeksom imena i mjesta, kao i tehničku nomenklaturu. Taj je razaslan svim naučnim zavodima i mnogim radenicima. Ovaj nacrt ima svojih nedostataka, a mjestimice je i manjkav po čemu ne bi gdje što ušlo u ovaj rječnik, što bi ući trebalo. U drugu ruku bilo je i suvišnog detaljnog balasta. Ne znamo, kakvim je rezultatom ovaj nacrt sa pozivom oko saradnje urodio, de facto je tim nacrtom učinjen samo prvi, općeniti korak predradnja. Ipak se već ovdje ukazale goleme zapreke. Već kod prvih slova naletilo se na materijal slabo, nevaljano, manjkavo, a često i nikako u nas obradjen, a baš u stvarima jugoslavenskih naroda i zemalja. Za mnoge discipline neophodno nužne, da udju u ovakav rječnik, jer ih drugdje nema, a koje bi samo temeljito obradiene opravdavale natpis jugoslavenske enciklopedije, ili nije bilo saradnika, stručnjaka, materijala, ili u koliko ih je bilo, radnje oko tih disciplina bile su tako minimalne, tako neobradjene i nepouzdane, da bi trebalo raditi i više godina e da bi onda pouzdan ekscerpt mogao ući u enciklopediju. Na primjer, kod same riječi „antropologija", gledom na Balkan i jugoslavenske narode, ukazao se takav nedostatak materijala, da bi u enciklopediju ušlo bilo tek nekoliko rečenica, kad o toj grani znanosti nema u nas uopće gotovo nikakvih radnja i podrobnijih studija. Obzirom na ovaj fakat odlučilo se poći drugim sistemom : gotov i spremljen materijal i onaj, koji bi se mogao bez dugog rada spremiti, neka se priopći redom kako stigne i u koliko je gotov u svescima, a na kraju nalazio bi se alfabetski registar pojedinih riječi, pojmova, disciplina itd. Rječnik bi izlazio više godina, udopunjivao bi se i preradjivao, a onda tek pristupilo bi se uredjivanju i izdavanju moderne enciklopedije alfabetskim redom. Time bi dakle prvotna osnova restringirana na to, da se materijal što prije okupi štampom kao predradnja neka za skoro izdavanje samoga rječnika.

To je dakle ukratko po pripovjedanju i razgovoru s pok. Smičiklasom historijat njegove misli i njegovih predradnja oko realizacije jedne jugoslav. encikl. edicije. Nastaje pitanje, jeli uopće moguće — a osjeća se živa potreba — izdavanje ovakve jedne knjige i u kojem opsegu. Ima tri prijedloga : jedni predlažu izdanje po uzoru njemačkih konverzacijonih leksika s istim sistemom, drugi predlažu manji opći enciklopedijski rječnik po primjeru Meyerovog malog konverz. leksika, treći opet pristaju uz to, da se izda jedan jugoslavenski enciklopedijski rječnik ili priručnik, koji bi se mogao eventualno restringirati lih na hrvatski narod, pa bi se u njemu našlo samo ono, što se Hrvatske i hrvatskih zemalja i hrvatskoga naroda tiče.

Protiv prvoga prijedloga, potkrijepljena sad i članom dra. S. Bosanca, da se izda jedno veliko djelo poput konzervacijonog leksika Meyerova i Brockhausova, držimo, da izdavanje takvog rječnika nije zadaća jugoslavenske akademije. Ovakvo konverzacijono djelo nije strogo znanstveno djelo, već je djelo za najšire slojeve.

Može li takvu knjigu izdati akademija prema svojem financijalnom stanju, a gledom na velik riziko, o tomu se može s pravom sumnjati. Držimo, da bi ovakvi veliki konverzacijoni leksikon, izlazeći u sveskama, bio svršen onda, kad bi već davno zastario, pak bi nadošla potreba novoga poredjaja i novih nomenklatura, kad bi nastajali brojni suplementi bez kraja i konca. Izdavanje bi ovakvog rječnika hrvatskoga po primjeru njemačkom trajalo najmanje 25 godina. Za ovo isto vrijeme u drugim velikim narodima starija izdanja njihovih leksika doživljuju četiri do pet izdanja. Ovu tvrdnju utvrdjuje najbolje madžarski koncerzacijoni leksikon, što ga nije izdavalo madžarsko kulturno društvo „Palas" punih 15 godina, a da Madžari njime nijesu ni malo zadovoljni. Ovaj je madžarski leksikon stajao golemu svotu novca. Društvo je nije moglo da namakne, nego je trebalo goleme potpore ug. vlade. Rječnik ipak nije naišao na prodju, s kojom se računalo. Smetala je u jednu ruku konkurencija njemačkih leksika s minimalnim mjesečnim otplatama, a u drugu je ruku mnogo odlučila i činjenica, da je broj kulturne inteligencije makar i najšire u madžarskom narodu vrlo malen, od prilike baš kao i u nas, a broj analfabeta u omjeru prema inteligenciji golem. Zbog toga neka se u nas nitko ne poziva na uspjeh Ottuva Slovnog naučnika u Češkoj, broj je češke inteligencije kud i kamo veći, u češkome narodu, jedinom na svijetu, nema analfabeta, a i prosječna je naobrazba narodna ondje najbolje uspjela.

V. L.

„ZEMLJA". (Branimira Kneževića novele i nacrti. Zagreb 1914. vlastita naklada. Tiskom pučke tiskare d. d. Cijena 1 K.) Kod naših je „starih" vrijedila samo taka knjiga, koja je imala kaku patriotsku tendenciju. Glavno je bila tendencija, a artistički je momenat dolazio tek u drugome redu ili se uopće na nj nije ni pazilo. „Mladi" stresavši sa sebe prah dekadentskih zabluda stadoše naglašivati artizam, a oni od njih, koji nikad ne ugaziše ni na časak u dekadentstvo, ugledajući se u naše najodličnije realiste Gjalskoga i Kozarca, ali idući ipak svojim novim stazama, iznašahu probleme života : probleme psihološke, socijalne, političke, narodne.

A oni „najmladji"? Oni se najbolje reprezentiraju u lirici, gdjeno su unijeli novih akcenata obogativši je i formom i motivima.

Pred nama je knjiga jednoga pisca od tih „najmladjih" ili, bar ja tako držim, jednoga pisca, koji pripada toj generaciji „najmladjih".

Još je lanjske godine izašla. Neposredno prije rata. S toga nije čudo, da je ostala neopažena i zaboravljena.

U svem imade u toj knjizi pet pripovijedaka. Auktor h zove „novele" i „nacrti". Nema pravo, da ih tako zove, jer nijedna od njih nije novela u pravom smislu, a nijedna opet od njih nije tako neizradjena da bi bila nacrt. Prva se pripovijetka zove „Z e m l j a", po kojoj se i cijela knjiga tako zove. To je romantička stvarca — mora se priznati — dosta zanimljivo i efektno iznesena. One isprekidane misli, sanjarenje i snatrenje Vasino —svako za se djeluje kao kaka pjesma u prozi. Ima tu i simbolike, i to zgodne simbolike.

„Poklik tamne orlušine buni moj mir: Hoću da vidim drznika, što savladava visine i ne poznaje puzanja. O — puzanja! — — I ja puzim, jer gmižem ovom strujom. — — Puzim. — Da mi je poći za njime, za orlom, onamo u visine! Tek oči moje dosižu do njega, pa uvijek još vide tek crnu, malenu točku. Htio bih u visine! Otvaram oči pune čežnje i pritajene zavisti..."

Pripovijest o sijedome mladiću Marku („K a d s e ž i v o t o s j e ć a") vrlo je lijepa i dojmljiva.

„M i r i s u v e l i h r u ž a" imade posve dramatski siže. Radi se o nekomu zaraženomu: Marin se vratio u selo, gdjeno za željno čeka zaručnica. Ali on je ne smije uzeti, jer „pečat smrti udaren je na sve, što je njegovo"; njegovo je tijelo „bolesno i trulo". U nje — u zaručnice — je stari otac, kojemu je tijelo usančeno. Njemu se Marin izjada i ispovijedi. Odlučio je ostaviti svoju zaručnicu, jer nema više prava na nju. Ima u toj njegovoj odluci zdravoga morala. „Ja sam se ogriješio o svoj život — govori Marin starome — i otrovana su djela moja; pečat smrti udaren je na sve, što je moje Ja nemam prava, da vučem za sobom u smrt ono, što je od života. Vidim to i znam, a nijesam zvijer, da ne slušam sebe. Jer ipak to je još jedina ljepota u mom životu, da činim pravo i dobro".

„M r t v o o k o" imalo bi biti psihološka novela; siže njezin nije svakidašnji i nije običan; ali — auktorova obradba nema duboke psihologije. On uopće ne pokazuje ni smisla ni snage za psihologijsku analizu: on nije psiholog, on je samo pjesnik. Poezija prši iz mnogih njegovih redaka. Svršetak je spomenute novelice malo namješten; ali to ovdje mnogo ne smeta, jer ta namještenost odviše ne iskače i ne bode oči odviše.

„Z l a t a n D a n" najveća je pripovijetka u ovoj zbirci. Ova je pripovijetka zanimljiva već poradi toga, što joj je gradja uzeta iz zagrebačkoga života. Tu je i „Plitvički ples" u Glazbenom zavodu, tu je „Zbor", pa izlet na Kraljičin Zdenac — sve sama mjesta, o koje se vežu ljubavne uspomene mnoge i mnoge zagrebačke djevojčice. Zato će ovu pripovijetku, koja odista imade prilično kolorita zagrebačkoga, s velikim interesom pročitati mnogi curetak i mnoga stârka. Ima u ovoj pripovijetki nekoliko uspjelih opisa: „Plitvički" je ples živo opisan, a tako i „Zbor", pa zagrebačko rano jutro, ono, što nas dočeka, kad izlazimo iz kavane probdivši noć, kad istom „pometači" metu ulice....

Opis zagrebačke gore pored živih boja protkan je toplinom i ljubavlju i zanosom, koji nas sjeća poznatoga mjesta iz našega Šenoe: „O divna si, o krasna si, ti zelen-goro zagrebačka!" — — —

Jedno upada odmah u oči kod ovoga pisca: sve upravo frcaju gnome i maksime. To još više udara u oči, što je on novajlija. Evo:

„Sve su strasti stvorene, da zasladjuje čase, a ogorčuju vremena. Zamamne su strasti lijepo ruho onim doživljajima, koji uništavaju život" (str. 8.).

„Najljepša je molitva, kada čovjek traži istinu i spozna ono, što je dobro. Najljepša je ispovijed u pohodu k uzvišenom radu spoznanog dobra u istini. Najljepša je pričest dovršeno dobro djelo. (Str. 30.).

„O čem se dugo snije, to se i izbije. (Str. 32.).

„Zar je noćna svjetiljka kriva, što sebi sovice potrgaju krila? A ljudi su uvijek sovice u noći i uvijek imadu nekakva svijetla, da potrgaju lepršajući oko njih baršunasta krila". (Str. 50.).

Često su te sentencije i odviše poznate i gotovo otrcane, n. pr. „Smrt leži već u životu. Kako tko živi, tako i umire". (Str. 22.).

Često imade i takih misli i refleksija, za koje nam se čini, da smo ih čitali kod Kosora, a koje je opet on pozajmio od Gorkoga.

Stil je prilično bujan: često retoričan, katkad opet upravo lapidaran. Sve ovo podaje tome stilu neku raznolikost, šarenilo, promjenu — nešto, što nije dosadno. Auktor često prelazi iz objektivnoga pričanja u subjektivno: iz trećega lica najedared skoči u prvo. To bi trebalo bar interpunkcijom odijeliti. Na gdjekojim nas mjestima sjeća Knuta Hamsuna, jer ne upotrebljuje upravni govor, ne donosi dijaloge, nego kazuje sadržaj njihov.

„On pridje. Poznaju se i drago im je, a mužu je svejedno". itd. (Str. 38.).

Gjdekad naidjemo i na kaku banalnost, a gdjekad nas opet upravo frapira smionošću izričaja i plastičnošću metafore. Pored toga on voli često konstrukcije, o kojima se gotovo nikad ili rijetko kad susrećemo u knjigama. Spominjem ovo: „Dok je govorio od zdravlja i snage" (mj. „o zdravlju"). To će se mnogima činiti neobično, ali to je posve dobro; u narodnom je govoru to gotovo pravilo. Eno Mažuranićevih stihova: „Misli aga misli svakojake: i od lova i od sokolova itd."

Gdjekad naidjemo i na kaku nezgrapnost i nelogičnost. „Starac se prepao i san ga je svladao". (Str. 23.). Kad se čovjek prepane, ne će ga i ne može ga san svladati. Tko se jako prepane, taj ne spava. To je naprosto psihološki nemoguće. Nezgodno i nespretno je ovo rečeno:

„Ne, on se nije smijao, jer je mislio, pa se nasmijao, nego se je smijao, jer je osjetio, da se mora smijati, jer je to bila potreba njegova tijela". Nejasno i neukusno je ovo: „A ovdje je bila laž, da se ne može ljubiti, što je onakovo, kakovo se nije ljubilo dosad, što je ostalo onakovo, kakovo je dala narav". (Str. 28.).

Jezičnih pogrješaka ima takodjer podosta, i ako ne onoliko, koliko se znade naći u drugim našim beletrističkim knjigama. Spomenut ću neke. Auktor često piše „n j e" mj. „n j i h"; „Š u t a o j e" (Str. 30. i 32.). mj. „Š u t i o j e" On je valjda htio reći: „ć u t a o j e". Ne valja: „N i t i se nije maknuo" nego: „Nije se n i maknuo"; ne: „provodić" nego: „provodič".

Tiskarskih pogrješaka imade podosta, a tako i pogrješaka u interpunkciji.

Na kraju još ovo:

Naslov „Zemlja" nije zgodan za ovu zbirku pripovijesti. Pisac je taj naslov dao knjizi po prvoj pripovijesti, koja se zove tako. Ali ni toj pripovijesti o ciganinu Vasi Zazdravu baš nikako ne pristaje naslov „Zemlja". Kod naučnoga, znanstvenoga djela posve je svejedno, kakav mu je naslov; ali kod beletrističke radnje to nije svejedno. I u naslovu treba da se ogleda umjetnik. Bar ja tako mislim. Knjigu preporučam.

JOZA IVAKIĆ.

U PRVOM NAGNUĆU. (Piesme Dinka T. Vragobe. Cijena 90 filira. Tisak i naklada V. Rožankovski i drug. Zagreb 1915.) Otkako su se pojavili Nikolić i Domjanić, kod nas je lirika nekaka izbilja unišla u modu. To ne znači, da prije ove dvojice naših svaljanih liričara nije bilo dobre lirike, koja bi se mogla svidjati. Kranjčević je bez sumnje kud i kamo krupnija pojava u našoj lirskoj poeziji; ali njegov je glas tako krupan i tako gromoran, tako dubok i tako silan, da ga obične uši naprosto ne čuju. Mravi tamo negdje pod nekim drvetom u Tuškancu bez sumnje ne čuju, kad zvoni zvono „Sv. Kralja". Zato je posve shvatljivo, da Kranjčević nije nimalo popularan kod široke publike On — i ovaki kao što je on — mora da se zadovolji s time, da mu znadu za ime oni, koji su štogod učili o njemu u školi. Lirika Nikolićeva i Domjanićeva postade ubrzo popularna kod naše nešto pismenije publike, jer je ona govorila glasom, koji je toj publici bio razumljiv, a pored toga sladak i mio. Ali ni ta lirika nije mogla da doživi sve do danas taku popularnost, da bi je čitali i u njoj uživali najširi slojevi narodni, jer ona je otmjena i diskretna; zato nju čitaju licejke, a ne pralje.

Okolnost, što je poezija Nikolićeva i Domjanićeva pridonijela, da je kod nas lirika nekako izbilja unišla u modu — učinila je, da su njih stali mnogi imitirati, a mnogima je opet ta poezija dala pobude, da pjevaju. Tako je rasla lirska dispozicija kod nas u književnosti i smisao za liriku. Rezultati su bili dobri, jer smo eto, doživjeli i vidjeli, gdje se su pojavili novi talenti, koji su lirska kola pomakli dalje od Nikolića i Domjanića.

Ali okolnost, da je poslije Nikolića i Domjanića lirika unišla u modu, urodila je i time, da su „lirski" „propjevali" i taki ljudi, koji su daleko od lirike. A evo, sad smo doživjeli, i to, da je jedan mladi humorist izdao knjigu pjesama pod naslovom: „U prvom nagnuću". To je g. Dinko T. Vragoba (Hudoba). Moda je i njega za sobom povukla, pa je i on pjevao lirske pjesme. Karakteristika tih pjesama jeste sentimentalnost. I to otrcana sentimentalnost, ona poznata starinska stereotipna, koja nam je dosadna.

Ta namještena sentimentalnost — jer u njoj se ne krije dubok osjećaj, ni dubok ni iskren — uzrokuje da mnoga od tih pjesama izazivlje u nama smiješak mješte suze. Ja ne ću ništa da citiram iz tih pjesama, koje su slabije, dotaknuvši ih se ovako samo udjuture, znajući, da će to koristiti auktoru i da će on to podnijeti, jer u njega ima talenta. To dokazuju pjesme: „U čežnji", „Umiranje", „Nadopunjak", „U maštì", „Sonet" — u kojima imade iskrenoga čuvstva i odista prave poezije. To su u istinu lirske pjesme. Zanimljivo je, da se kod mnogih pjesama opaža, kako auktor voli da pripovijeda, kako je bilo — dakle u njega prevladavaju epska nagnuća i epska dispozicija je njegov karakteristikon, a ne lirska. Da ga ona moda nije povukla za sobom, ne bi on nikad ni pjevao lirskih pjesama. Ja bih volio vidjeti njegovu knjigu pripovijesti, bilo ozbiljnih, bilo . To je — držim — polje za njega. I to mu ja svjetujem.

JOZA IVAKIĆ.

HRVATICA O POLJSKOM PJESNIKU. (Dr. Zdenka Marković: „Der Begriff des Dramas bei Wyspianski"). Još g. 1908. u „Savremeniku" počela je Zdenka Marković buditi u nas zaniimanje za Wyspianskoga, a najnovija joj — doktorska dizertacija doprinijet će dosta poznavanju poljskog pjesnika medju Njemcima, koji medjutim već od nazad 15 godina vode onjem računa i prikazuju mu drame („Kletvu" i „Suce", dok su se kod nas odigrali „Suci", zaslugom Wysocke, i lanjske godine „Warszawianka", obje u pjesničkom Benešićevu prijevodu).

Ma da je Wyspianski većma plastično-dramatski nego li idejno-dramatski pjesnik, ma da mu se par excellence stvaralačka individualnost više očitovala u smjelosti slika i ritmici dikcije nego li u misaonom tkivu ili kakvom filozofskom sustavu — ipak spisateljica, nakon što ga je isporedila sa „svježom mladom olujom", odmah zatim ističe, da će njegove drame promatrati s „čisto teoretskog stajališta", što više: da će mu dramski „pojam" temeljiti na njegovim mislima u raspravi o „Hamletu". Ovako je disertacija dobila značaj jednostrane analize s tom krivom pretpostavkom, da su kritična teoretiziranja pojedinih pisaca mjerodavna i za njihova vlastita produktivna djela.

Sva sreća, da spisateljica nije otišla sasvim kolotečinama Freytaga, Volkelta i Wilanovitza, nego bar u epizodama — onamo, kud su je vodili Croiset, Maeterlinck, pa i Hoffmannsthal — naišla mjestimice na pravi put raščinjanju Wyspianskoga, a taj je: kroz dekorativnu površinu uronjivati u mukle virove sve dubljih nutarnjih konflikata, koji su nastajali od moćnih i nemirnih uzbudjenja njegove do skrajnosti raspojasane maštе, tako da mu ideje nisu (kao kod Ibsena) najprimarniji zamišljaji nego konačni rezultati jakih akcija i fantastičnih slika, ukratko: biseri na dnu ispod mutnih naslaga. Kod Wyspianskoga, u kojem je umjetnik jači i stariji od filozofa a fantazija sjajnija od intelekta, nije glavno gradja dramska ni osnovne ideje — ni tragika, ni izmir, ni kazna, ni sudbina — nego slike i oprema, motivi, muzika, ritmika (pače u sasvim realističnim dramama), smjesa antike s modernošću, uopće osebujna kompliciranost elemenata svakog doba počevši

od mitskih do najfantastičnijih sadašnjih, a uza to ipak sasvim svježe boje domaćeg, poljačkog tla. Analiza elemenata njegove poezije dala bi pravu sliku o bivstvu (Wesen) Wyspianskoga, ali spisateljica je uzela za zadaću „pojam" (Begriff) njegove dramatike, pa s te strane napokon ima i pravo. Ona je brojila pruge na krilima šarnog leptira, umjesto da je pjevala s njegovim bojama.

Ipak — moramo joj zahvalni biti za one slike, koje su razasute u prikazu sadržaja drama Wyspianskoga: Meleager, koji se u svečanim kolima vraća kući na svadbu, Ahilej na Skamandru ili u noćnoj tišini morske obale, Odisej u dvorištu rodne kuće kasnija mu smrt, smrt Altejina od vlastite krune s dragim kamenjem, smrt Ahilejeva na kolima, što jure u morske valove, smrt ubojice Boleslava od lijesa, koji mu ulazi kroz vrata i potrpa ga itd. — sve su to dragocjeni komadi ovog osebujnog talenta, kojega inače dobro poznajemo iz „Kletve" s veličajnom slikom priproste seljakinje, što postaje furijom osvetnicom svoje ljubavi protiv divlje mase, ili iz „Sudaca", te zgusnute drame, u kojoj prizori vrcaju kao iskre iz crnih olujnih oblaka, dok napokon ne raskriju nevidjen prizor: biblijsko tugovanje starog grješnika židova nad lješinom svog drugog, nježnog sina, pjesnika i glazbenika — ili iz „Warszawianke", gdje u Napoleonskoj pozadini posljednje poljačke borbe iskrsava vizionarnost djevice nad krvavim zavežljajem ljubavnih pisama palog zaručnika. Da, sve ove slike, i velike i male, svu onu bujnost jezika morala nam je razastrijeti spisateljica, pa makar u raspravi bilo još više prevedenih stavaka nego li ih ima, umjesto što je ovu Michel-Angelovsku naturu razapinjala na Freytagovu zastarjelu poetiku.

Zahvalni smo joj ipak i za odsjek „korovi" u njezinoj raspravi, gdje govori o glazbenoj i upravo opernoj predispoziciji pjesnikovoj, samo što bi i to morala biti jedna od polarnih točaka za raspravu o kompliciranosti njegovih dramatskih elemenata, da se vidi, kako je zvonka mu retorika i stanoviti „pod"-tonovi zapravo jezična nadopuna fantastičnih slika ovog mnogostranog i osebujnog stvaraoca. Onda ne bi vidjeli samo orlovo perje nego i olujne zamahe širokih mu krila. Isto je tako valjalo na šire analizirati antikni, upravo grčki karakter njegovih drama, i to ne samo u nazorima i pogledima na život, što je poglavito imala spisateljica na umu, nego i u načinu istupa njegovih lica, koja govore čas u koru sličnim melodijama, čas u izmjeničnim nasrtljivim pojedinačnim stihovima, zatim u tehnici, koja je pače i u savremenim sujetima sasvim sofoklovska ili euripidovska (isporedi n. pr. sasvim starinsku anagnorizu Jewdoche i oca joj u „Sucima") Onda je trebalo razabrati, u koliko je ta antika čista, a u koliko izmješana hebrejskim i biblijskim elementima pače i s onima kršćanske askeze, a najpače s „moderno" — antiknima, to jest s onim „hiper", što na pr. ima Hoffmannsthalova „Elektra", ta stilizirana „osvetnica krvi" umirući u okeanu radosti, a što imaju u Wyspianskoga Meleagri, Ahileji, Odiseji i dr., koji su (kako se može razabrati iz sadržajnog prikaza Zdenke Marković) izneseni u divnom spoju starinske baze sa sasvim Ibsenovom ironijom tobožnjeg preokreta u vlastitom značaju, momentanim probudjajem novih ljudi, koji zapravo nije ništa drugo nego duševna reakcija na staru ćud, ali tako slaba da dovodi katastrofu. Takav amalgam može provesti samo velika snaga stvaranja i samo gipka sposobnost osjećajnosti i uživljavanja, a po njoj upravo i jest Wyspianski, što jest.

Njega ne valja postaviti ni uz P. Heyse-a ni uz Maeterlincka, ne što je spisateljica navela sličnost sujeta zapleta ili misli (jer to može biti i slučajno) nego uz A. Ch. Swinburne-a, koji takodjer ima svoju „Atalantu u Kalidonu", a za koga su savremenici u prošlom stoljeću tvrdili, da je prvi od Engleza stvorio dramu na način Sofoklov. Može ga se metnuti poslije Sofokla uz Shakespeare-a — jer uz „Meleagra" će n. pr. dobro oko vidjet sjenu Hamletovu, a uz Boleslava grozu Macbethovu — al ne kao epigona i pabirčara u četi dramatičara svih Evropljana (čakako i Hrvata), — već kao stvaraoca poput njega, od kojega se stavši na vlastite noge odvojio sa stanovitim modernim „plus" u idejama, kompoziciji i obradbi. Iz Slowackoga n. pr. jače viri Shakespeare, jer mu je snaga u lirskim i romantičnim (takodjer sasvim poljskim) bojama, dok Wyspianski nastoji ključanjem vlastite ranatičnosti izić sve više iz sjene tog ogromnog hrasta, te stvoriti sam svoju, gdje i gdje višu, ali svakako raznoličnlju, mračniju sjenu s nijansama vlastite individualnosti.

Drugim riječima: ovake renesansne pojave ne potpadaju ni pod principe, ni pod poetike, ni pod običajna mjerila, nego treba naprosto zaći u njihov svijet, pa nakon što im se čovjek nadivio, ohladiti se, pa ispitati u čem je njihova osebujnost: da li su im genijalni ispadi produkat časovito uzbibanog temperamenta ili je to njihovo trajno svojstvo, pa ih prema tomu i ocjeniti, ali ne s čisto „teoretskog stajališta", s kojeg izlaze pogled tek na strukturu ili idejne okosnice, nego sa sasvim subjektivnog, njihova stanovišta, to jest kolika im je vlastita resonansa zamišljenih sujeta i u koliko je prava. Inače je prikaz kao pod Röntgenovim zrakama, pa ne daje ni onih trakova, što ih čovjek ćuti, kad pročita prve stranice makar i najslabijeg pjesnikova djela.

No u tomu će nam se cijenjena spisateljica — koja je tako sretna, da je mogla pročitati u originalu sve drame ovog sjajnog poljskog meteora (dok pisac ovih redaka poznaje dobro tek tri, i u prijevodu, a ostale tek po prikazima naslućuje) — ona će nam se još oduživiti, kad rasprava njezina bude imala natpis: „Das Wesen . ." ili ne, hrvatski: „Bivstvo dramatike u Wyspianskoga", a njemački kad bude pisala, nek upozna onaj svijet s kojim našim piscem, n. pr. sa svojim imenjakom, nedavno preminulim drom. Franjom Markovićem. Tu će imati više prava, da piše s „čisto teoretskog (pače i filozofskog) stanovišta" — premda ja i danas sivu baladičnost negovih drama volim nego sav pokojnikov (i pokojni) filozofski sustav.

DR. O.

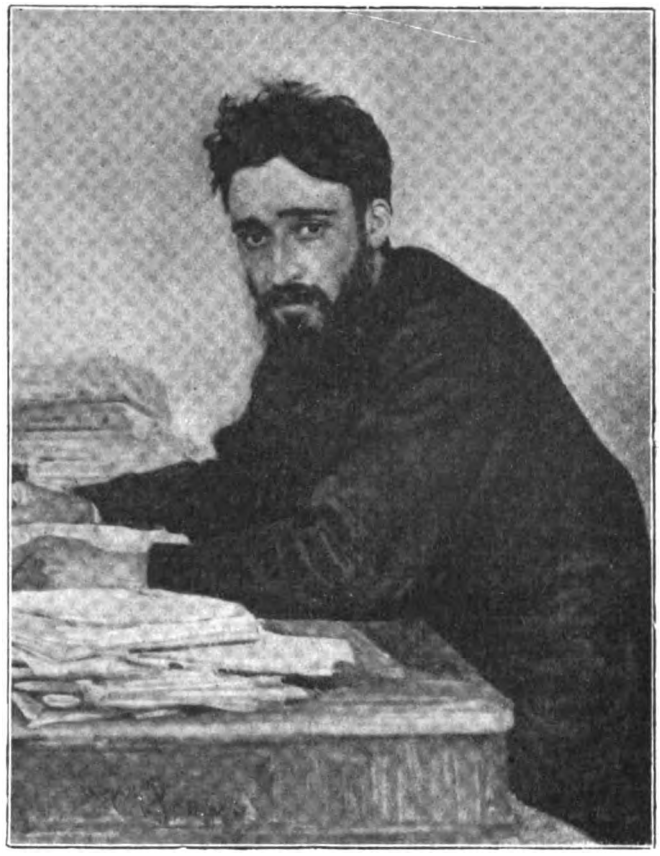

VSEVOLOD GARŠIN.

„NADEŽDA NIKOLAJEVNA". (Pripovijest Vsevoloda Garšina. Preveo A. K. Moderne Knjižnice sv. VIII. Zagreb, 1915. Cijena K 1). O Bezsonovu kaže Semjon Ivanović: „U toga su čovjeka u glavi sami pretinci i odjeljenja: otvori jedan, izvadi cedulju, pročita što na njoj piše i tako onda uradi. Tako mu se desio ovaj slučaj. Vidi palu djevojku. On s mjesta posegne u svoju glavu (a tamo je sve u njega složeno alfabetskim redom), uzme i pročita: one se nikad ne mogu obrnuti". Takove Bezsonove kao da je imao pred očima Garšin pišući svoj mali roman o paloj djevojci Nadeždi Nikolajevnoj, ne bi li ih uvjerio, da se one ipak mogu obrnuti. Tu se nastavlja ona borba ruskih beletrista protiv etičkih „pretinaca" u mozgu ljudstva, „jer za čovječju savjest nema pismenih zakona, nema teorija o neubrojivosti...", kazan za zločin ne snosi se dugo: Gospod prašta, ako ne prije, a ono ondje, „gdje će nam se naše strasti i patnje pokazati ništetnima i potonuti u svijetlu vječne ljubavi".

Iza namazanih lica, plesa, pijanstva i prostitucije krije se u Nadeždi Nikolajevnoj revolucionar, tužitelj društva i društvenog poretka. Da je došao k sedamnaestgodišnjoj djevojci mjesto ljubeznog prijatelja sa frizurom à la Capoul dobar i pošten čovjek, onda se možda s njome ne bi bilo to dogodilo. Ali — zar uopće ima čestitih ljudi? Zar ih je ona vidjela i prije i poslije svoje katastrofe? Da joj danas predlože, neka se vrati onamo, u onaj varavi sjaj, k ljudima sa pomno počešljanom kosom i praznim frazama, ona bi otklonila i ostala da umre na svome mjestu...

No drugo su teorije, a drugo život: Nadežda Nikolajevna se ipak vraća k ljudima. To je njezina tužna povijest. „Spas", koji joj se nudio nekoliko puta, nije je bio kadar odvratiti. Onda je došao „spas" iz njezine duše. Nevidljive sile stale su se micati i djelovati, izbijati iz sebe, i domamile su je na staze drugoga života.

Nitko neka ne misli, da je time riješeno pitanje o ženama, koje se „ne daju obrnuti". To autor nije ni htio. Glavno je, da se postavi pitanje, „jer ga treba postavljati svaki dan, svaki sat, svaki čas. Treba učiniti da ono ne daje ljudima mira. Treba prisiliti ljude da razmišljaju, to je sve. I osim estetskoga osjećaja, koji izazivlje svaka slika i koji sam za sebe ne znači mnogo" — pita se jedan umjetnik u romanu — „nije li upravo u tome smisao čitavoga našega rada?"

Nadežda Nikolajevna spada medju prostitutkinje, kojima je grijeh u ljepotu upleo posebni čar. Nad drugu žensku draž u nje ima još nešto osebito: „ona gleda

svojim tužnim, prijekoru sličnim pogledom". Ona nuka na samilost, a jer se je teško smilovati, a ne ljubiti, njezina prisutnost ulijeva osjećaj neke bojazni, neku razdražljivu nesigurnost. Ona budi oko sebe opojna elegična raspoloženja: čovjek uporno osjeća, da je tu propala u nepovrat neka dragocjena ljepota... i htio bi je ipak povratiti. (Kad je Nadežda Nikolajevna došla k Ivanu Ivanoviću u skromnu odijelu i prihvatila se posla domaćice, on je samo gleda i gleda. „Vi ste bili tako dobri i dodjoste u toj opravi, onakova, kakova ste uistinu. Ja to nisam očekivao, i za to sam vam još više zahvalan".) Njezina pojava oživljuje fantaziju umjetnika, koji su joj se približili. Fantazija njihova kao da prolazi u slutnji prošlošću, putnik po neznanim krajevima, dotiče se prošlih „požara strasti" i obnavlja ih sa strepnjom u sebi.

Koje čudo, da slikar Andrej Nikolajević u Nadeždi Nikolajevnoj raspoznaje Charlotu Corday, rodjeni model, za svoju najjaču umjetničku prikazu Dok je slika, njegova se ljubav radja i postaje razornom strašću, „jer to je ona, koju je zamislio prikazati u prirodnoj veličini, samu, kako stoji pred gledaocima, sa očima upelenim preda se; ona se je već odlučila na svoj čin — na zločin; i to se odražava na njenom licu: ruka, koja nosi smrtni udarac, sada još visi slaba i nježna, ističući se na tamnoplavoj suknenoj opravi; ogrtač od čipaka, svezan unakrst, otkriva nježni vrat, pokome će se već sutra ispružiti krvava crta..." (Jedan fantastički pendant Davidovu „Maratu"...: „čista sika djevojke, koja je do fanatizma ljubila — dobro".)

Pred njom padaju jednako na koljena i ubijaju se Ivani Ivanovići, doslije savjesni činovnici u departementu, kao i Bezsonovi sa svojim „pretincima" u mozgu, a slikar mačaka Helfreich „dao bi si odsjeći lijevu ruku da toj ženi bude bolje i ljepše", dok Andrej Nikolajević ubija druga zbog nje i napušta neizmjerno dobru Sonju, svoju zaručnicu. Tolika moć duše prosijeva prezreno tijelo, „ventil društvenih strasti"! Poput somnambule ide njezina duša kroz život zamamna i neodoljivo zavodljiva unatoč svega. Nadežda Nikolajevna još je poželjnija od drugih, jer se sva raskoš njezine miline više ne da dokučiti. Dok je bila još živa, svim je njezinim ljubavnicima bilo kao Andreju Nikolajeviću uz mrtvu: „.... obrnem glavu i spazim nečiju ruku, malenu, nježnu, ispruženu po podu. Ne mogu je dokučiti i to mi je vrlo žao, jer je to ruka, Nadežde Nikolajevne, koju ja ljubim više od svega na svijetu...". LD.

„NOVELA OD STANCA". Ima, gdjekada, i u početničkim radnjama umjetnosti. Ne želeći ipak govoriti o djelima, u kojima mladi autori pokazaše odista lijepe, već dozrele umjetničke po sobnosti, stalo nam je, da konstatiramo danas ono drugo: ludo zavaravanje samoga sebe, kad se mladosti, recimo smjeloj, počinju davati koncesije samo zbogjedne obične „nadobudnosti". Svi mi poznamo vrlo dobro ovaj kod nas tako često lansirani epiteton, a znamo konačno i za rezultate, koje nam je on donio u našu zaostalu kulturu. U kritici ne postoje ni tituli ni fraze, ni nade ni obećavanja, već samo goli fakat — sam umjetnički produkt. Samo perfektno umjetničko djelo može biti kriterijem za prosudjivanje njegova autora. I ako se već radi o kakvim relacijama izmedju umjetničkih djela jednog čovjeka, govor može biti tek o djelima prošlim, poznatim dakle i napisanim i nikad o djelima budućim, nepoznatim i apstraktnim. Zamislite sebi samo nesretan slučaj sjednom „nadobudnošću", koja mora nenadano da umre! Svijet bi oplakivao, „nadobudan" talenat bez talentiranih djela, žalio bi za autorom, koji je napisao loša djela, a buduće bi generacije bile uvjerenja, da nad svima nama leži užasno prokletstvo zbog tako neobične tragedije „nadobudnog".

I dok se kod nas čine — a to je već postalo hereditarnom bolešću — izvjesne muzičke koncesije — a vjerujte, da se i to sve dogadja zbog nedostatka pravih i velikih talenata — mi nemamo ni danas volje zagrijavati se za jednu običnu ambicijoznost. Prije svega dolazi u obzir umjetnost i njezina kvaliteta, a ova, hvala budi Bogu, nema baš ništa zajedničko s „nadobudnom" ambicijoznošću. Editirano djelo mora umjetnost nužno reprezentirati, i ako je kojim slučajem nema, valja ga posve hladnokrvno i bezobzirno uništiti. Autokritičko rezoniranje prati svakog valjanog artistu, svaku njegovu ediciju. Prije nekoliko godina prikazao nam se u domaćem kazalištu Benito Bersa genijalnim svojim Eisenhammerom, frapirajući nas u tolikoj mjeri, te nismo ni na čas primijetili, te bi to bio autorov kazališni prvijenac.

Vremena se medjutim mijenjaju i dobro se, nažalost, vrlo rijetko nasljedjuje.

Poslije vrlo loših pjesama, poznatih „Mrazovih sestrica", predao je javnosti mladi profesor matematike i fizike, Božidar Širola — inače naš muzičar poput Franje Dugana i na stotinu godina usnulog Josipa Gunića — scensku jednu radnju, zanimljivu Držićevu komediju Novelu od Stanca. (Premijera u hrv. zem. kazalištu dne 29. listopada o. g.). Sud naš o toj novoj hrvatskoj operi nije konvencijonalan, ne računa s „nadobudnošću", nije dakle ni osobito laskav.

Kao neuspjelost, ona je treća po redu, koja se u razmaku od maleni broj godina prikazivaše na našem pozorištu. Poslije opere Vilka Novaka i F. S. Vilhara nov jedan neuspjeh, nimalo utješljiv po stanje i kvalitetu savremene naše muzike. Višegodišnji učenik našeg najproduktivnijeg kompozitora, pokojnog Ivana pl. Zajca, nije Širola diletantskim svojim Stancem dokazao ništa, što bi dalo slutiti na učiteljevu muzičku ostavštinu. Što više, kad je govor o školi Božidara Širole, mi bismo radije naglasili njegovu neškolovanost, njegov očevidni dilentatizam i neumjetnost, pa kad bismo morali ocjenjivati Zajca po jedinoj Širolinoj produkciji ne bi bolje od svog učenika prošao ni sam učitelj. Grandijozan majstor muzičke linije, mogao je Zajc djelovati na svog učenika kao prošlost, nemoćna, a da si u uzburkanosti modernijih i silnijih vremena probije nesmetano

put do budućih pokoljenja. Defekt prošlosti prema modernosti nije poštedio ni novo djelo Božidara Širole. Novela od Stanca obiluje nekarakterističnim i nedovršenim motivima, koji su značaja više melodijskog, no pravog motivičkog. I upravo jer su melodijski, mnogi od njih primio bi pod drugom, umjetničkom rukom — koja bi morala biti svakako sigurnija od dosadašnje autorove — čistiji melodijski karakter, razvijajući se pomalo do kantilene, lijepe i široke, koja bi djelovala naprosto zato, jer je melodija. Na mjestima, gdje je autor preferirao melodiju motivičkoj obradi, mogao se Stanac eventualno i svidjati, ali to je konačno i sav uspjeh, kojeg smijemo za sada upisati. Inače je čitavo djelo promašeno. Tečajem večeri ne pokriva autorova ambicija autorovo znanje i osjećaj, i nikad ne osjećate, te bi se u tom djelu radilo faktično o kakvoj umjetnosti. Efekat djela reduciran je na minimum. Premalo savremen i jedinstven za koncipiranje moderne opere, napose komične, dao nam je Širola djelo, koje udara u oči zato, jer je pozorišno. Nikad ne bi to diletantsko i nedovoljno muzičko djelo, da je reproducirano fragmentarno, n. pr. na koncertu, naišlo na priznanje. Briljantnosti režije posve bi nestalo, nestalo bi slikovitosti i plastičnosti Držićeva sujeta, a budite uvjereni, da bi tada i publika ostala kroz čitavu večer pod istim onim nespretnim dojmom, kojeg joj ovako tek pri koncu djela sugerira siromašna Širolina Stančeva figura. In parenthesi: o kakvoj klici prave hrvatske muzike, koje u Noveli od Stanca nažalost nije mogao nitko precizirati i dovesti na čistac, ne može naravno biti ni govora. To je opera poput one Novakove ili Vilharove, kojoj nije već i zbog njezine anacijonalnosti dosudjen dug život.

Poslije Rikarda Wagnera, zanimljivog literarnog muzičara i preteče njegovog romanticizma, muzičkog literata E. T. A. Hoffmanna, koji su poslije antiknih produkata i teoretski i praktički izradili gotovo najsavršenija pravila, najsavršenije modele za scensku muziku, nemoguće je zamisliti sebi novu operu, „muzičku dramu", te ne bi na vlas odgovarala njihovim propozicijama. Ono, što danas kao bitnost naziremo u modernoj muzičkoj drami, nije zapravo no hiperkultura Wagnerove opere. Do danas nije još uvijek nijedan kompozitor, unatoč svih novih osjećaja i svih novih tehnika, kušao prekinuti veze s njegovim djelima. I jedva da bi se taj čas moglo s obzirom na wagnerizam govoriti o nacijonalnim razlikama pojedine opere. One bi mogle doduše postojati u žanrovima i sujetima, u tehnici napose, no radi li se jednom o o p e r i kao takvoj, ne bismo našli valjda na nijedan noviji slučaj, gdje ne bi Hoffmannove i Wagnerove zasade vrijedile kao internacijonalne. Povucite konsekvence tih zasada za nas, aplicirajte ih, kao umjetnici, na naš hrvatski jezik, i dobit će te izvanrednu slutnju o regijonalističkoj veličini naših lijepih domaćih melodija, mimo kojih nehajno prolazimo. Dok se ne opaze sve te domaće ljepote, dok se ne nadju te tehnike i ti mnogi regijonalistički izrazi, nemamo prava ni pisati ni slušati t. zv. „hrvatske" opere. Ma da cijenimo apsolutnu instrumentalnu muziku više od opere, ne da se n. pr. ekselentnost Peleasa i Melizande poreći ni onda, kad bismo insistirali na programnoj simfoniji kao muzici najfrancuskijoj. Krajnja i potpuna dosljednost prema tekstu stvorila je, te je moguće govoriti o toj Debussyjevoj operi kao genijalnom pendantu germanskoj muzičkoj drami.

Od svih tih zahtjeva, koje na modernog, bilo i hrvatskog muzičara stavlja evropska muzička tradicija, nije moguće opaziti kod nas nijedno djelo. Ne govorim o starijoj našoj muzici. Ne javi li se noviji kompozitor, kod kojeg vidimo, želju biti savremen, a to je jamačno htio biti i Širola, imamo prava zahtijevati od njeg i od njih, ako ništa drugo, to ne barem ignoriranje tudje kulture.

Novela od Stanca promašila je muzičko svoje djelovanje zbog autorove nedosljednosti prema tekstu. Nijedan od nas nije opazio u njoj bizarnosti zanimljivog dijalekta, kojim je pisana. Arhaistički ton, koji bi morao da bude najglavnijom podlogom kompozitorovu radu, nije izbio ni iz jednog takta. Komičnog elementa — jer maskerata Novela od Stanca trebala bi, ne varam li se, biti opera komična — nije naći baš ni za lijek. To je neka čudno kombinirana vrst tragične komične opere.

Konačno nitko nije bio iznenadjen ni novošću Širolinog izraza. Ne opazismo, da bi taj izraz, koji bi trebalo da bude inspiriran muzikom Držićevog j e z i k a i Držićevog m i l i e u-a, bio samonikao i originalan. Motivi, kantilene, harmonije, instrumentacija — sve je to nama i prije Širole bilo tako poznato, tako internacijonalno i banalno, toliko put već ispripovijedano u najrazličitijim varijacijama, te nam je i ta Stančeva muzika bila konačno posve suvišna.

Ostasmo bez duševnih senzacija i bez emocija.

KREŠIMIR BENIĆ.

U MEDJUMURSKIM VINOGRADIMA

NA DAN SMRTI VILKA GABARIĆA

Što je to, te noćas tam dolje u gaju
Zavijaju vjetri kao gladni vukovi,
A od časa na čas oko klijeti naše
Tajinstveno šapću mrki noćni ćukovi?

Kesteni i breskve i orah do klijeti —
Čemu noćas tako jecaju u vrsima,
Čemu tako muklo klopoću klopoci,
Čemu suze tiho grozdovi na trsima?

Ko zadnji satiri stojimo mi noćas
Bez misli i riječi, zaledjenih usni,
Motreći bez svijesti svjetijlke svjetlucanje
U našoj što klijeti naglo dogorijeva . . .
I vlaga se hvata omrklih nam vjedja,
I sve rjedje biva srca naših kucanje . . .

IVAN N. NOVAK.

OLGA VLADIMIROVNA ÇZOVSKA— SALOME. (Olga V. Czovska, član moskovskog umjetničkog pozorišta, gostovala je na Narodnom Divadlu u ulogama „Mirandoline", „Salome", „Nore" i „Bez miraza". Osim toga priredila je nekoliko večeri meloplastike.) Došla je s istoka, vitka i raskošna, da lahkim krokom i skladnim poskokom udari čarobni krug okolo gledalaca. Njezina je gluma neprekidni ples, a njezina je riječ pjevanje u po glasa. Svejedno je, što ona govori, jer njezin glas — stihove i prozu, radost i tugu — izražava modulacijama, što sjećaju na pastirsku frulu, na žubor vrela i ptičji pjev. Čarobne varijacije bez kraja i konca, kojima se duša podava bez ikakve volje, da se odupre, da se trgne od tog titranja zvukova, što rastu i padaju, što zatvaraju i otvaraju još ne vidjene vidike u krajeve života i sna. Zavodljivi pjev, što slabi volju i jača strast, što miješa boju i miris, što stapa prividjenja i oblike. Sad su sva čutila u očima, sad u rukama, sad u sluhu, sad u okusu, sad u njuhu; u isti čas su podražena i utažena, opojena i budna, pripravna na suze i smijeh, raspoloženana ljubav i mržnju.

To je glazba, što se utjelovila u mladome i krasnome tijelu, i dok duša sluša jedan nostalgijski zvuk, dotle oči gledaju one gipke i svijetle zglobove, što draže krv i ruke na beskonačni zagrljaj. Imade nešto nestalna u njezinoj pojavi, nešto, što se otimlje rukama i ne da se obujmiti. Nestalnija je od kretnje, što je za tren bila za tren nestala. Čak je i njezin dodir bez traga, izbriše se, valjda ga nije ni bilo, a gledaoci su ga tek u osjećaju proživili. A ipak po koji njezin kret nezaboravan je i poput oštrice bolno se usječe u živu put. To je više plamsaj, nego li kretnja, to je razgaljivanje svoje strasti, svoga tijela, svoje puti, to je jednom riječju razotkrivanje ženstva. U otkriću te najdublje tajne krvi neuporediva je Olga Vladimirovna Gzovska. Ali to je tako časovito i u mističnoj rasvjeti iznešeno, da gledalac ne zna, da li su to njegove oči vidjele, il mu je to njegova strast dočarala. To je blijesak, što osvjetljuje divno žensko tijelo. Čas kasnije nitko ne zna, da li je ono golo ili u bjelini bilo. Nagost, što je prozirna i nestalna kao voda medju prstima, al nezaboravna, jer je na dlanovima ostao hladni trag. To je svježina glatke ženske puti, što je neizbrisiva, ako su ruke i jedamput u životu ocutile njezin hlad. Eto, takva je Gzovskina „Salome". Sami odsjevi golih bedara, same opojnosti cvijeća, raskoši šara, sami zvuci, što slabe i opijaju i u neprestanom prelijevanju i titranju dočaravaju nagost i ljepotu, od koje tamni um i život se kida. Još čas i srce ne bi moglo da odoli.

Bila je na istoku, da na svijetlim zglobovima donese odraz sunca. Sve ženske draženosti, sve ženske slabosti utjelovljene su u njoj. A i kad ne bi glumila, jednako bi osvajala svojom prisutnošću. Rijetko je koja sadašnja ženska očuvala sve osobitosti spola kao Gzovska. Prava kći grijeha, koja je sve tjelesne sposobnosti razvila, da usavrši svoju ljepotu. Nada sve biti lijepa, svidjati se, očarati, osvajati muška srca, mučiti ih: to je njezin ideal. Za nju je spol jedini životni problem. Ni da je rodjena Grkinja iz Praksitelovih vremena, ne bi više njegovala tijelo. Ona ga je svojim umijećem usavršila. Izvajanim udovima dala je pokret: naučila ih plesu. Svaku je ljepšu lineju istaknula, da se gledaoci naužiju sklada. Ne bi li se navikli na gledanje ljepote i ne bi li zaboravili na prosječnu grdobu današnjih žena! Čovjek je pozvan, da očuva etički osjećaj, a žena ljepotu. U sukobu estetskog i etičkog osjećaja očituje se želja za stvaranjem. Bez tog sukoba ne bi opstojale umjetnosti: u njem je klica svim dramatskim izrazima, što su se očitovali u pjesništvu, glazbi i likovnim umjetnostima. U Gzovske taj osjećaj nije preživjeli esteticizam, već životni i spolni nagon za sve ono, što je krasno. Sve, što je kadro da zavede i opije ljudsko oko: nju oduševljava. Ona živi, da se drugim svidja i da svojom ljepotom potakne na lijepe misli. Ona oduševljava, da bi se umjetnici nadahnuli i u novim vizijama prikazali porod nove Venere, porod nove ljepote. To obožavanje tijela oduhovljeno je savršenstvom oblika. Gzovska je shvatila, da je Milska Venera, zbog svoje savršenosti, jednako oduhovljena kao i majka božja, kad kleči pred razapetim jedincem. U tu vrhovnu misao estetike bila je kadra da pronikne samo jedna Ruskinja. Taj osjećaj za antiku spojila je s modernim nazorom o umjetnosti. S toga je osim tijela usavršila svoj glas i dala mu boju svih glazbala od najsvjetlijih do najtamnijih prijelaza. Boja njezinog glasa sjeća na frule; na svakojake frule od trstika do kovinskih cijevi. S glasom prebira kao svirač na glazbalu. Kojugod visinu ili dubinu, koji god prijelaz ili oduži titraj izvadja glasom, tako da je kod nje riječ više ritam i pjevanje, nego li govor. Svejedno je, što ona kaže, kad u tim modulacijama ima više sadržaja nego u najsavršenijem stihu.

Nigdje nije Gzovska tako savršena bila kao u Salomi. Svaka joj riječ, svaka joj kretnja bijaše jedno očitovanje strasti. Ne Rubensov udovoljni užitak, već Rembrandtova neutaživa strast. Bijaše odbljesaka dragulja, u kojima oči naslutiše bogatstvo istoka. Bijaše odbljesaka puti, u kojima ruke posegoše za nagim Jevrejkama. Razotkriše se tajne ljubavi, od kojih tamni um. Razotkriše se sutonska obzorja, nad kojima trepti osamljena zvijezda u modrini neizmjerja. U promjenljivom mjesecu plovila je slika i prilika Salome. Nestalna i blijeda, otajstvena i promjenljiva kao i mjesec, što luta po visinama, a osvjetljuje ponore. Puna strasti kao i mjesec u mladjaku, kad je težak i crven; a opet vitka i nježna kao srp, kad se prepliće medju grane. A nad svim istočna noć prosula je čitave pojase zvijezda, koje se rek bi odrazuju u onom pojasu Salome, na dragim kamenjima i nizovima biserja, u zlatu okovanom. Kraljevski darovi neznanih ljubavnika, koji orobiše zemlju i počiniše grozna umorstva, da nadare nju. Neuslišani poginuše od vlastite ruke, a ona u odsjevu darova ćut se sve mladjom, sve ljepšom, sve zavodljivijom. U go-

ručim žarama izgaraju mirisi, kroz prozirne tkanine bjelasa se nagost, u čašama usuto vino rumenije je od krvi, a jezavi glas Ivana proroka kao hladni i studeni vjetar huči i odjekuje u mirnoj, zvjezdanoj noći. Smrt i ljubav zaigraše sablasno kolo uokolo zdenca, u čijoj je dubini usahlo vrelo.

Iz njega bije mraz i ječi glas Krstitelja. Saloma, kći napasti, pleše ples koprena, a svaka paučinasta tkanina ošarana je drugom bojom. Na svakoj kopreni bljeska trun dragulja; osuto sitno iverje vitla se okolo nje i siplje ju praškom dragog kamenja. Čim se odvije jedna koprena jače zakucaju srca i tako redom, sedam puta, dok na posljetku, ne sinu gipki zglobovi i naga bedra, a slušateljstvo opito zatomi disaj i gleda u ono čudo ženske ljepote. Tko da joj odoli? Ona, utjelovljena ljepota, traži prorokovu glavu: grijeh vapi za uništenjem pravednika. U tom je jezgra dramatskog sukoba, u tome je porast i katarsa tragedije. Sukob ljepote i sukob istine. Sukob antike i sukob kršćanstva! Pod štitovima gine Saloma, ali ne zauvijek, nego da u kakvom novom ženskom liku uskrsne, makar u nedogledna vremena, pa da zametne zadnji boj za prvenstvo Venere ili Majke. Tu je misao nada sve istakla Gzovska i po njoj je Wildeova tragedija dobila na znamenovanju. Nad mrtvom Salomom odjekuju prvi pokajnički zvuci pjesnikove ispovijesti: „De profundis".

BOŽO LOVRIĆ.

BILJEŠKE

NAŠI KLERIKALCI I LITERATURA ILI MILTON — KATOLIK. Naši klerikalci u suštini svojoj niti mogu a niti smiju da budu drugojačiji nego njihovi drugovi po ostalom svijetu. Razlikuju se samo manjom i ograničenijom armaturom svoje inteligencije. To najbolje pokazuje članak Ferde Rožića u pošljednjem broju „Hrvatske Prosvjete". U ovom članku pisac samosvijesno izazivlje uporedbu književne produkcije oko „Hrvatske Prosvjete" i oko „Savremenika". Mi toga ne činimo, jer je šteta vremena. Učinit ćemo to onda, kad će se produkcija klerikalnih „Kolaša" i njihovih saradnika u „Hrvatskoj Prosvjeti" odlikovati slobodnim književnim radom.

Gospodin pisac kao da i sam osjeća, da takova uporedba nije moguća baš iz ovoga razloga, pa se zato i bavi pitanjem o slobodnoj književnosti i umjetnosti, te svom silom hoće da dokaže, da je književna i umjetnička produkcija oko „Kola" jednako slobodna, kao i ona oko „D. H. K.", samo što se produkcija ta kod „Kola" postavlja na katoličku bazu. U tom je, po mišljenju g. pisca, sva razlika. To i jest uistinu. Jer ta katolička baza sputava svakoga od zipke pa do groba u čitavom životu, u braku, u društvu, ni vječnog pokoja ne može da dobije, ništa — baš ništa, ako se ne drži ustanova katoličke crkve i ako svoj način života ne dovede u sklad s tim ustanovama. A te ustanove sputavaju. U „Kolu" može da bude samo onaj, koji piše na katoličkoj bazi, dakle u skladu s ustanovama rimokatoličke crkve. U nas pak može da piše svatko i katolik, uvjereni katolik i pisac kojeg mu drago svjetskog nazora. Samo mi ne tražimo, da on mora imati ovaj ili onaj svjetski nazor. Nama je posve svejedno, bio on klerikalac ili ne, samo ako mu valja njegov književni produkt. Kod „Kolaša" je obratno, glavno je, da je klerikalac, glavno da se on pišući postavio na katoličku bazu, a onda je — per consequentiam catholicam — ipso facto već i djelo dobro. Jer — tako se mudruje od početka organizacije katoličke crkve — sve je dobro u rimokatoličkoj crkvi. U klerikalnom udruženju, kao što je „Kolo", ne može da piše akatolički pisac, sve da i ne dira u ustanove katoličke crkve. Ne može i ne smije, jer je klerikalna književnost na katoličkoj bazi u službi rimokatoličke crkve, pak imade jednu svrhu, onu vazda istu svrhu, da se horizont vjernika ne. izdigne nad nebulozni, a ipak sitni i uski horizonat pakla i neba, da se u literaturi čitaocima ne veli više, nego li u nedjeljnoj propovijedi ladanjskog popa.

Mi ne sputavamo nijednog katolika, ako kod nas piše. Čemu? Ta to je njegovo uvjerenje. Svaki neka ga ima kako znade i kako hoće. Ali vi tražite jedno stanovito uvjerenje, točno kanonom opisano katoličko uvjerenje, ne kršćansko — razlikujmo dobro — već katoličko. Klerikalci bi rado poistovjetovali pojam katolicizma i kršćanstva, ali to i uz najbolju volju i najveće naprezanje ne ide. I u tom je baš razlog napadanju s naše strane. U rimokatoličkoj crkvi u svemu što je na katoličkoj bazi, nema u v j e r e n j a, već samo p o s l u h, bezuvjetna pokornost pod onu „Roma locuta, causa finita". U rimokatoličkoj crkvi, pod, čijom se inspekcijom smije razvijati i klerikalna književnost, ne dopuštaju se stramputice od ustanova katolicizma, ne dopušta raznoliko mišljenje i svjetski nazor osim onoga, koji je kanonizovan i točno kanonima rimokatoličke crkve odredjen. Opseg i granice književnog i umjetničkog stvaranja na katoličkoj bazi unaprijed su odredjene: lijepe glatke pobožne misli. I zato bi smiješno bilo, kad ne bi bilo drsko, kad se Ferdo Rožić usudjuje reći, da ne bi jednome Dante-u ništa smetalo stupiti u Kolo hrvatskih književnika i u njemu slobodno stvarati. Još smješnije je, kad se pozivlje g. Rožić i na Miltona. G. Rožić valjda pozna

Miltona samo po ekscerptu „Izgubljenog raja". On ne zna, da je Milton bio anglikanski teolog, koji je najodlučnije ustao protiv nastojanja katoličkih biskupa, da se silomice gone anglikanci u katoličku crkvu. Rožiću to političko djelovanje Miltonovo nije poznato. Rožić ne zna, da se Milton borio za slobodu štampe, a protiv podjarivanja istine baš po katoličkom kleru. Za čitaoce „Prosvjete" naravno ovakovo je neznanje — jer o hotimičnom iskrivljivanju istine ne može da bude govora — apokalipsa, i posve dobra apokalipsa, ta oni ne smiju kontrolirati, da li je što crno ili bijelo, oni moraju prosto vjerovati. No za ljude, koji poznadu nešto bolje Dantea i Miltona, koji su ipak nešto veći od salonskih i poslovnih romancijera Sienkiewicza i Bourgeta, za te ljude, čini se, da bi bio gaudium maximum, kad bi obojica oživjela i kad ne bi htjeli, da udju u Kolo hrvatskih književnika kao saradnici „Prosvjete", sve kad bi ih i zvao Ferdo Rožić. Uostalom jedva bi se moglo povjerovati, da bi se i Simon Gregorčić našao u kolu onih, koje spominje g. pisac, jer poznato je, da mu je ordinarijat pod prijetnjom ekskomunikacije branio dalje raditi na literarnom polju. Tome nije ni tako davno. Za to se znade i ne zaboravlja se, mi koji to znamo, zato i jesmo protiv klerikalizma kao kulturnog zatornika.

Na ostalo o ideji i formi, tom prigrijanom maslu iz francuske škole, estetske škole u sedamdesetim godinama, koju su zastupali akademičari protiv realizma, ne osvrćemo se. To je davno već prošlo. G. Rožić još baza po tim toliko puta razvodnjenim diskusijama.

V. L.

PRIPOMENA K ČLANKU „NA OBRANU". G. Ljudevit Dvorniković kao pisac študije o Markoviću u koledaru „Napredak", koja se spominje na str. 327. broja VII. i VIII. „Savremenika", šalje nam opširni ispravak. Budući da su u posljednjim napadajima na „Savremenik" izbile na javu kud i kamo zamašnije staleške pojave od „uvreda" i zadovoljština za „uvrede", to ne ćemo dati nikome prigode da pisanjem o „uvredama" svraća pozornost od onih zamašnijih pojava, pak ćemo i iz članka g. Dvornikovića priopćiti samo ono, što ga u obrani po pravdi ide. Evo, što piše g. Dvorniković:

Ono, što sam ja ondje napisao o Markoviću, napisao sam posve slobodno i bez ikakovih obzira na kakav pritisak. Pisao sam po svom uvjerenju i znanju i mogao sam nesmetano tako pisati.

Ja sam doista onom izrekom hotio označiti, da Markovićeva znamenitost ne stoji u njegovim dramama, no to mnijenje nijesam izrekao iz podmetnutih mi motiva, nego iz uvjerenja, koje sam u članku i obrazložio. Istina, da su Markovićeve drame krcate mislima o slobodi, no samo slavljenje misli u jednoj drami ne sačinjava još i uvjete njezinoj vrlini. Vrlina drame ne stoji u citiranim u njoj mislima, nego se misli imaju stvarati i razvijati osjećaje u njezinim gledaocima iz same radnje drame. Stoga jest glavni uspjeh drame na pozornici i stoga će na pozornici uvijek uspijevati više drame Šekspirove i Ibsenove, nego li n. pr. Šilerove, koje se radije čitaju, nego li gledaju. (Ovo mišljenje o najvećem njemačkom dramatičaru ne dijeli — bar u Njemačkoj — nitko s g. Dvornikovićem! Op. ured.) Slično je i sa Markovićevim dramama, koje se takodjer na našoj pozornici nijesu mogle stalno održati (kao ni Ibsenove! Op. ur.) nakon prvog patriotskog oduševljenja. Marković je svoj umjetnički stvaralački kapital mnogo uspješnije uobličio u svojoj lirici i epici nego li u drami, pa je danas već neprijeporno, da su mu njegova „Majčina dušica" te „Kohan i Vlasta" kud i kamo više osigurale trajno ime, nego li „Karlo Drački".

NOVE KNJIGE. Uredništvo je „Savremenika" primilo ove nove knjige: Dragan Plamenac, Dvije stare dubrovačke pjesme". Kompozicija za mješoviti zbor bez pratnje. Zagreb, 1915. — Dragan Plamenac, Trois poèmes de Ch. Baudelaire. Kompozicija za pjevanje i glasovir. Zagreb, 1915. — Miquel de Cervantes Saavedra, Don Quijote od Manche. Sa španjoskoga preveo Iso Velikanović. Peti svezak (sa 13 ilustracija). Zagreb, 1915. Cijena svesku 50 f. — Stojan Jeremić, Konačni uspjeh. Šala u dva čina. Zagreb, 1915. Cijena 1 K. — Louis Couperus, Sudbina. Roman. Zab. biblioteke knj. 36. Zagreb, 1915. Cijena 1 K. — Josip Milaković, Sužanj. Pabirci po narodnoj poeziji. Sarajevo, zem. štamparija, 1915. — R. F. Magjer, Dorfgeschichten. Übersetzt vom M. Horvath-Petteö. Wien, Adria-Verlag, 1915. — Pero Dupor, Sa ratnih poljana. Hrv. nar. pjesme i bilješke o austr. ug. srp. ratu. Osijek, 1914. Cijena 30 f. — Pero Dupor, Sa južnog i sjevernog ratišta. Zagreb, 1915. — Elinor Glyn, Tri nedjelje. Roman. Zabavne biblioteke knjiga 37. Zagreb, 1915. Cijena K 1. — Aceksej Kuprin, Dvoboj. Roman iz ruskog časničkog svijeta. Zabavne biblioteke knjige 38—39. Zagreb 1915. Cijena K. 2.—

SAVREMENIK

MJESEČNIK DRUŠTVA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

GODINA X. PROSINAC 1915. BROJ XI. I XII.

DR. STJEPAN SRKULJ: DANAŠNJA DALMACIJA, NJEZIN TERITORIJALNI RAZVITAK

Dnevice čitamo vijesti o žestokim jurišima talijanskim na Soči, koje zamjernim junaštvom odbijaju željezne šake hrvatskih vojnika, napose Dalmatinaca, a kod toga možda i ne mislimo, da se time odbijaju i navale na našu Dalmaciju, koju grabi nezasitni „sacro egoismo d' Italia" a grabi je u ime naroda talijanskoga, koga ovdje nema. Ne će biti zgorega, ako ogledamo malo prošlost „Divne Dalmacije", koje ne mogu Talijani zaboraviti.

Kad govorimo o Dalmaciji u prošlosti, ne smijemo nipošto misliti na današnju Dalmaciju. Ona je postala iz vrlo čednih početaka, od otoka Krka, Raba i Osora i od gradova Zadra, Trogira, Spljeta, Dubrovnika i Kotora. To je Bizanćanima ili Grcima ostalo od nekadašnje rimske provincije Dalmacije, koja je dobila ime po čuvenom ilirskom plemenu po Dalmatima, što su u III. vijeku prije Krista nastavali izmedju rijeke Krke i Cetine. Rimska je Dalmacija bila veća od današnje, a kud i kamo veća od bizantske. Granica joj udarala od ušća Raše u Istri sjevernim pravcem do blizu Sv. Petra u Kranjskoj, a odavle jugoističnim smjerom do Rekavice na Vrbasu ispod Banje Luke (Crta Čabar, Vrbovsko, Otoka na Uni, Sanski most, Rekavica) pa dalje preko Maglaja, Tuzle i Zvornika na Drini ravno na Šabac i Savom do ušća na Dunavu ; od ušća je savskoga granica skretala na jug do Šare planine, da udari prema zapadu ušćem rijeke Mat ispod grada Lješa na Jadransko more. Dalmacija je kao geografska cjelina u tom smislu riječi postojala do početka VII. vijeka, dok je nijesu posjeli Hrvati i Srbi. Onda se naziv „Dalmacija" stegnuo na ono nekoliko čvrstih gradova i otoka, što smo ih gore spomenuli, u njima su se stari žitelji Latini sretno odrvali slavenskim napadačima. To je oblast ili „themat Dalmacija", što je po ugovoru s Karlom Velikim Bizantu ostala (g. 812.).

Zbog themata „Dalmacije" tekla je kroz stoljeća teška borba izmedju Hrvata i Mlečana, nasljednika bizantskih. Ne mislimo ovdje prikazati sve te ratove, nego ćemo samo spomenuti, da su Mlečani, zavladavši najposlije svim otocima i primorskim gradovima osim Dubrovnika (od g. 1409.—1480.), ime „Dalmacije" protegli i na one otoke i gradove, koji dotada nijesu sačinjavali ni političkoga ni gospodarskoga pojma hrvatske Dalmacije. Dalmatinsko je Zagorje i dalje nosilo ime „Hrvatska" : Knin, Sinj pa i tvrdi Klis bili su i dalje u Hrvatskoj („in regno nostro Croacie"). Na jugu je Boka Kotorska činila mletačku Albaniju; rastavljao ju je od Dalmacije teritorij republike dubrovačke.

Venecija se nije baš dugo naužila mirna posjeda dalmatinskoga ; našao se i njoj suparnik — osmanlijska carevina, koja je baš onda progutala Bosnu (1463.) i Hercegovinu (1481.). Godine 1501. osvanuše Turci na obalama hrvatskoga dijela Jadrana ; probiše Mletačku Dalmaciju zapadno od Trogira osvojivši malu luku Busoljinu (Marinu). Ubrzo potisnuše Osmanlije Hrvate preko Velebita, da poslije toga trgaju kus po kus od mletačke Dalmacije. God. 1541. već su Osmanlij gospodari cijelomu primorju Cetini na jug osim Omiša, Kotora i Budve, a od 280 sela Cetini na sjever posjeduju Mlečani samo 19 u okolici zadarskoj. Do g. 1577. krenu prilike nabolje toliko, da su

Mlečani brojili u okolici zadarskoj 50, a u okolici šibeničkoj 30 sela.

Poslije mira, što su ga Mlečani s Turcima sklopili gotovo sto godina poslije rata zbog Krete ili Kandije (1644.—1469.) bijaše granicom crta, koja se pružala prvom kosom gorskom, što je usporedo s obalom tekla. Tu granicu udariše dva poslanika, jedan mletački, drugi turski ; posao dovršiše 30. listopada 1671. Pograničnoj crti nadjenuše Mlečani ime „linea Nani" t. j. crta Nanijeva, po imenu mletačkog poslanika Nanija. Ta se crta počinjala onamo od zaliva novigradskoga, te je prama geografskom obliku Dalmacije zakretala na sjeverozapad, dok se nije ispod Nina savila prema jugoistoku držeći se svagdje blizine• morske, osim kuta izmedju Šibenika i Trogira, a taj je čitav ostao Mlečanima. Od Trogira ide crta nedaleko obale do knežije Poljica. Čudan je bio odnošaj Poljica i Primorja makarskoga od Cetine do Neretve. Žitelji se Primorja za kandijskoga rata priznaše podanicima mletačkim, te nijesu ništa marili za vlast sultanovu. Ali ih Mlečani mukom izručiše. Turci medjutim nisu ovdje vršili vladalačkih prava svojih. Tako su Mlečani de jure od g. 1671. gospodovali samo do knežije poljičke, a de facto i knežijom poljičkom i čitavim Primorjem do Neretve. Mlečani su cijeli taj posjed do „linea Nani" zajedno s Primorjem kasnije zvali „Acquisto Vecchio" (= stari posjed), „Acquisto Nuovo" dopao je Mlečane kao saveznike cara Leopolda poslije velikoga rata s Turcima (1683.—1699.) i to po miru u Karlovcima (1699.).

Mlečani su se doduše na početku rata obvezali, da će caru Leopoldu prepustiti sve ono, gto je nekoć kraljevstvu ugarskomu (hrvatskomu) pripadalo, ali se u tom miru nije na to pazilo, što više — vidjet ćemo, da su Mlečani zaposjeli i kraj, koji je izrijekom bio hrvatski. Tako je Venecija proširila svoj posjed na istok do Knina, Vrlike, Sinja, Zadvarja, Vrhgorca i Gabele ; te su točke bile spojene ravnom crtom, koja je sve preko gora, dolina i gudura udarala od tromedje — Medvjedje glavice ravno na Gabelu na Neretvi. Oko svakoga pomenutoga mjesta ostao je Mlečanima kao obrambeni pojas samo polukrug od jedne ure hoda. Na jugu republike dubrovačke zapadne Mlečane gotovo cijela Boka Kotorska osim triju sela na sjeveru Budve, koja pripadahu Crnogorcima, i osim knežije Župe, što se uvalila izmedju Kotora i Budve. Spis, koji je 14. srpnja 1700. te granice uredio, nosi potpis providura Grimanija, zato se i zove „linea Grimani" t. j. crta Grimanijeva. Sada se ime „Dalmacija" proteglo i na taj „Novi posjed".

Ime „Dalmacija" nije samo obuhvatalo kraj do „linea Grimani", već i tako zvano Podgorje na sjeveru rijeke Zrmanje pa do današnje granice Hrvatske ispod Lukova Šugarja ; obuhvatalo je sve uskos ugovoru, po kojem je granicom prema Hrvatskoj imala biti rijeka Zrmanja. U tom su se Podgorju nekada gnijezdili Uskoci, a kad su ih odande poslije rata uskočkoga (1617.) maknuli, opusti. Kasnije naseliše se neki mletački podanici u Starigradu i Dračevici. Ali Podgorje još nije prestalo biti hrvatsko, što više, sve do odlaska Turaka iz Like i Krbave držalo se Podgorje za carski posjed, te su se uvijek kod nastupa novoga generala karlovačkoga njemu na čast („in signum domini") kod Dračevca na ušću Zrmanje ispalila tri mužara. G. 1701. već je taj kraj u rukama mletačkim, premda po pravu pripada „grofiji" Lici i Krbavi, kako to konstatira obristlieutenant von Hollstein u svojem projektu za obranu obale u španjolskom nasljedrom ratu („so actu unter venetianischer Devotion stehet, de iure aber in die Graffschaft Licca und Corbavia gehöret ").

Nije prošlo ni ciglih trinaest godina od potpisa Grimanijeva, kadno bukne ponovo rat s Turcima i to zbog Moreje, koja je Mlečane zapala s mirom u Karlovcima, ali su je Turci opet oteli. Moreju su Mlečani doduše zauvijek izgubili, ali su opet pomakli granicu dalmatinsku dalje na istok, davši joj prema Bosni i Hercegovini one medje, koje i danas ima. Taj „Acquisto Nuovissimo" t. j. najnoviji posjed ne bijaše ni izdaleka naknada za Moreju ; Mlečani pače nijesu zadržali ni ono, što bi ih po odredbama mira u Požarevcu (1718.) išlo kao ondašnje posjednike na osnovi pravila „uti possidetis" (= što tko drži, neka mu i bude). Odredjivanje je granice neobično dugo trajalo — odredjivala se ona od g. 1721. do g. 1733. Mlečani su morali gdjekoji zaposjed-

nuti komad isprazniti. Crta, koja tu novu granicu označuje, zove se „linea Mocenigo" i opet po mletačkom poslaniku, koji ju je s turskim poslanikom uredjivao. Posjed se mletački nije samo proširio u Dalmaciji nego i u Boci Kotorskoj i ispod nje. Jedino se prema „Acquisto nuovo" smanjio neznatno na Neretvi, gdje je Gabela ostala Turskoj.

Venecija je medjutim postala neugodnim susjedom republici dubrovačkoj, koja se s pravom bojala, da bi joj lukavi Mlečići mogli sve usred mira zapremiti pogranične krajeve njezine, kako su to učinili s hrvatskim Podgorjem. Tomu je mudra republika dubrovačka doskočila originalnim diplomatskim domišljajem: ona je na sjeveru i jugu jedan dio svoga zemljišta, koji je dopirao sve do mora, poklonila osmanlijskom carstvu (god. 1718.). Na sjeveru bijaše to Klek ili Neum ispod usća Neretve, na jugu Sutorina odmah poslije ulaza u Boku Kotorsku. Tako je Hercegovina dobila na dva mjesta pristup do mora.

Uto je i Veneciji kucnuo posljednji čas. Izbriše je mir u Campo Formio (god. 1797.), nesta je sve bez opijela t. j. bez boja i otpora.

Napoleon je prepusti zajedno s Istrom i Dalmacijom Austriji. Tako dodje Dalmacija u posjed Austriji i svoga zakonitog kralja, ali samo na kratko vrijeme, jer ju je poslije nesretne bitke kod Slavkova morala odstupiti Napoleonu po miru u Požunu (god. 1805.). Napoleon je poveća republikom dubrovačkom (god. 1808) prerezavsi nit života toj slavnoj „Atini slovinskoj". Sada se ime „Dalmacija" proteglo i na Dubrovnik i na mletačku Albaniju, dakle na krajeve, koji nisu nikad pripadali mletačkoj Dalmaciji. Inak nema Dalmacija još uvijek onaj oblik, što ga danas ima. Najprije je Austrija, kojoj je poslije pada Napoleona ona pripala (god. 1814.), otkinula od nje godine 1822. tri sjeverna kvarnerska otoka Cres, Lošinj, i Krk i politički ih pripojila Istri, a god. 1878. doda joj berlinski kongres na jugu još krajnji južni odsječak S p i č. Sada je istom Dalmacija dobila onaj teritorijalni oblik, što ga danas ima. Postala je dakle iz mletačkoga držanja na istočnoj obali Jadranskoga mora i republike dubrovačke.

Kad je Austrija god. 1814. preuzela Dalmaciju od Franceza, okrsti je kraljevinom, dašto sa sasvim drugim geografskim pojmom, nego što je to bilo u srednjem vijeku za kraljeva hrvatskih i ugarskih, jer ono „kralj Dalmacije" u naslovu kralja Hrvatske, Slavonije i Dalmacije znači samo Dalmaciju, što je čine otoci Krk, Cres i Rab, pa gradovi Zadar Trogir i Spljet.

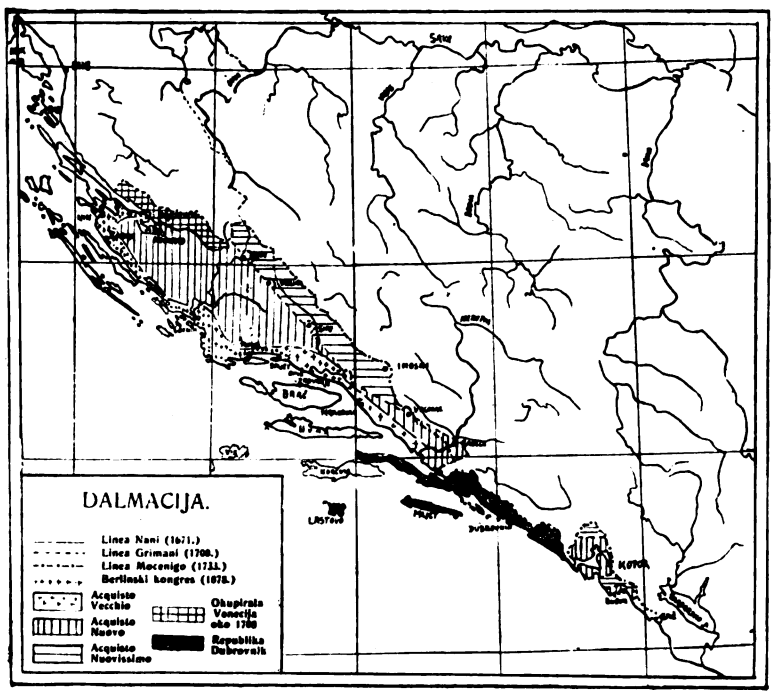

ZVONKO MILKOVIĆ: MEDJU BRDIMA

ZAGORSKO PROŠTENJE

Na vrh briega oko starinske kapele
Ispod lipa šiljci šatorâ se biele,
I puk, što je došo s ciele okolice,
Slavi blagdan Male Gospe, zaštitnice.
Toplo podne. Radosno se slieva graja
Šutljivih seljaka moga rodnog kraja;
Divnom vrevom živa teku svietla s krošnja
Preko žutih rubaca i bielih nošnja.
S cintora se čuje gruvanje mužara;
Uzvija se svirka kroz dim pečenjara;
I prazne se čaše, i prazne se kupe
Kod krčmara i uz licitarske klupe.
I zaborav pada, i srca se šire:
Momci, huškajući, podižu šešire.
A uz prag kapele, kud još koja žena,
Niemo u svoj skrovni zavjet zamišljena,
Nosi k žrtveniku što je sav u cvieću
Dobroj Majci Božjoj ukrašenu svieću —
Sjede prosjaci... Do grbavog patuljka,
Te je s one tužne uvale brežuljka,
Redaju se kljasti, uzeti, i sliepi.
I neki su od njih, ko mudraci, liepi,
Pa gudeći sklope oči... Šum proštenja
Diže se i spušta i niz humke jenja.

SAMOTNO PRIJEPODNE

Na stolu tesanom, kraj okna, čeka
Zeleni lonac pun svježega mlieka,
I trešnje, jutros obrane i snene,
U košari se širokoj crvene
Izmedju lišća... Nitko ovdje nije:
Iz sobe svi su pošli malko prije.
Sad sve je budno: jasno kuca ura;
Iz voćnjaka na obronku majura
Dolaze rieči i pomicanje granja
Kroz bieli zastor, mirisni od pranja —
A medju voće, gdje još sjenke leže,
Ulazi sunce i veze zlatne mreže.

ZAMIRANJE SVIJETLA

Rad je dovršen teški... Ljestve seljačkih kola
Savija teret siena. Pred njima mrka dva vola
Strpljivo stoje pod jarmom, i tupo bulje im zjene
Niz zlatno večernje svietlo, kud tonu njihove sjene.
Polaz je spreman ; momak u crvenom prsluku čeka
Kraj ruda s bičem u ruci. Zapadnjak piri s daleka
I miris raznosi siena... Tad povuku volovi jaki,
Što silne imaju šije i pjegu na čelu svaki.
Škripući odmiče voz, pa ostavlja teška dva traga
Na boku sumornog huma, dok s obiju strana, i straga,
Trudni ga prate seljaci u dolinu, podno njiva.
A suton strništem pada i biele volove skriva,
I na obzorju rujnom, koje se mrači, riše
Obrise visokog voza, što se lagano njiše.

JUTRO IZA KIŠE

U tihom hramu šume, koju meko svode
Visoko negdje gore zelen list do lista,
Med krupnim stablima, što u dubine vode
Svud biser sitnih kapi treperi i blista.

I vazduh miriše od korienja i gljiva,
Od trula šušnja, lišaja i vlage kiše.
U travi, ondje, iznad sunčanoga tkiva
Srcolike i lake sjenke lahor njiše.

Po stazi svietla dižu se ko neke stube ;
Sa grana lieću ptice i njina sjena plaha.
Romone vode ; već laganije se gube
Niz brieg u finom dahu srebrenoga praha.

Iz krošnja roni mir — a topla zraka klizi,
I magleno se rasu šumom i obasja
U kosom traku u po debla jasen blizi,
Pa na tlu o kadifi mahovine zasja.

Kap rose rujno plamti. Kao iz daljine,
Iz sela časom drhne kratak zvuk kroz rune;
I katkad hitro, kao zelen blijesak, mine
Sa zukom koja muha, i u bilje sune.

Samoća svuda. Izmed debla struje bliže
Dubine, što ko oči gledaju zelene.
Ko zlato žuta vuga sleti... Tamo niže
List jedan leprša kroz svietla i kroz sjene.

ANDRIJA MILČINOVIĆ NA MRTVOJ STRAŽI. NOVELA. (SVRŠETAK)

Na povratku iz cirkusa vrzle su se Vladimirovom glavom neprestano slike i momenti iz netom proživjelih časova, ali on nije o tome ništa govorio. Šutio je, nije pitao ništa i jedina mu je briga bila, kako će što prije doći do svojih knjiga i bilježnica, iz kojih je učio zadaće.

Kušao je već sada ovako na putu u pameti proći posljednje predavanje Banskoga, ali mu nije nikako uspijevalo. U svakom kutu, gdje je bilo i malo svijetla, vidio je nešto, što bi ga živo sjetilo, kojega časa u cirkusa.

Tako je na nekojim polurasvijetljenim komadima zida, u mrlji što ju je na novijoj žbuci ispisala vlaga, vidio lik medjeda i odmah kraj njega nju ; u konju što je protrčao upregnut u laka kolica, konja sličnoga onomu, na kojemu je jašila ona — i sve ga je to odvraćalo od odluke, da misli i da si predoči redmi sli, tumačenja i zaključke iz posljednjega predavanja.

Istom kad je došao kući, kad je legao i Banski utrnuo električno svijetlo, u potpunoj tami, mogao se opet posvema sabrati i misliti o čemu je htio.

Banski ga je upitao, hoće li brzo zaspati, na što je odmah sigurno odgovorio, da hoće. Ali je dobro znao, da ne će zaspati, jer mu je bilo najmanje do sna i spavanja. Banski je doskora, kao obično zaspao i zahrkao, a Vladimir je onda ustao, prenio svjetiljku na svoj ormarić, ogradio ju rastvorenom knjigom i upalio. Onda je opet posvema tiho legao u svoj krevet i počeo učiti. U početku mu je bilo teško. Svaki bi mu se čas ukazala koja druga slika, ali konačno ipak uhvati pravu nit, predočivši sebi živo Banskoga, kako otvara usta, žmirka, a vlasi mu padaju preko čela, tako da ih mora svaki čas popravljati.

Gledajući u knjigu i hvatajući iz nje pojedine izreke čuo je njegove riječi, sjećao se slijeda misli i tako je ulazio mučno i s naporom u samo tumačenje, i napokon je mogao tako proći jedamput, dvaput i treći put cijelo posljednje predavanje. Doskora ga je počeo hvatati drijem, ali on je onda trljao oči i dozivao sebi u pamet, da mora učiti i naučiti, ako hoće vidjeti nju. Kad su umor i san navalili jače, on bi samo na čas zatvorio oči i zamislio sebi onaj čas, kad je ona prebačena konju preko ledja prolebdila ispred njega, ispruženih ruku, s kojih su se skliznule zlatne narukvice — san i umor bi minuli i on bi opet mogao neko vrijeme učiti.

To se tako ponovilo nekoliko puta, dok konačno više nije mogao dalje. Vjedje mu je poklopio umor, kao olovo, slike se više nisu vraćale, pred njegovim se očima javilo nešto bijelo, sivo, osjetio je, kako tamni svuda oko njega i kako iz te tame sine samo kadikad neka svijetlocrvena kruglja, trgne se, ne, on je zaspao, spavao je tko zna kako dugo. Ali valjada ne predugo. Banski još uvijek mirno diše. Digne se prenese svjetiljku na prijašnje mjesto, zaklopi knjigu i bilježnicu i vrati se u tami u krevet. Noge su mu teške, ruke, kao odsječene, a glava velika, neobično velika. Ne misli ništa, ne vidi ništa, ne zna ništa i tek što je navukao pokrivalo, zapadne u teški san.

U jutro mu je glava još uvijek teška, ali čim otvori knjigu i stane čitati, sjeća se i sve mu je poznato.

Kod odgovaranja lekcije, Banski se čudi, kako je Vladimir mogao tako brzo i tako dobro naučiti. Pogleda ga, zagleda mu u potonule oči, opaža, da je u njima nešto neobično i neodredjeno, ali ne može ništa saznati. Vladimir ne zna ni sam, što mu je, samo osjeti, da mu je odlanulo, kad ga je Banski na kraju pohvalio.

— Reći ću gospodinu tati, da si danas veoma lijepo odgovarao — dodaje Banski još jednom.

A Vladimiru je to drago, kao što mu nije bila draga još ni jedna pohvala. On je samo još te riječi čekao. One su mu bile jamstvo, da će se njegova želja ispuniti, i kad je prispjelo vrijeme šetnji, uzeo je svoj šešir i rekao, kratko i sigurno :

— Ja idem ! —

— Kuda ? —

Banski se nije odmah sjetio. Kad je vidio, kako je to pitanje iznenadilo Vladimira, kako mu je promijenilo crte lica, vrati mu se u pamet jučerašnje obećanje i razgovor u cirkusu i on rekne sa smiješkom :

— Ah, da, ti ćeš danas sam na šetnju ! Idi, idi i vrati se na vrijeme.

Oni se pozdrave, i Vladimir ode ravno pred kuću, za koju mu je rekla, da u njoj stanuje. Još nije bilo vrijeme, ali tek što je Vladimir stao, ukaže se ona na prozoru i čas kasnije izidje.

On je još uvijek stajao na istom mjestu, a kad je pristupila i uhvatila ga za ruku, nasmijao se i htio nešto reći.

— Čekala sam te već dugo. I sanjala sam noćas o tebi. — Tako sam lijepo sanjala — — —

On ju pogleda, stisne njezinu ruku i ne rekne ništa. Njegove tanke, uzane usne stadoše se trzati, a oči su nesigurno lutale.

— Jesi li i ti što sanjao? —

— Nisam.

— Sanjati je tako lijepo.

— Ja nikad ne sanjam lijepo.

Ona ga začudjeno pogleda i ražali se nad njim. Glas mu je bio tužan i ona odmah stane razgovarati o cirkusu, o svom „ocu", o gradovima, u kojima su bili.

— U K. gdje sam prvi put učinila javno smrtni skok, tamo mi je bilo najljepše. Tamo sam imala prijateljicu Silno me voljela. Vazda smo bile zajedno. I ona je htjela preći cirkusu, ali nije mogla, bila je preslaba.

— Kakav je to smrtni skok?

Vladimir nije slušao, što je ona dalje pričala. Njega je kod riječi — smrtni skok — nešto zazeblo i ma da sebi nije mogao predočiti, kakav je to skok, nije mogao ne misliti o tome.

Kušala mu je rastumačiti. Treba da se popne na najviši trapez, onaj gore u vrhu, na njemu učini nekoliko vježbi, a onda se u jednom zamahu spusti i uhvati, sve u lijetu za onaj drugi, što je niže.

— Zašto se to zove smrtni skok?

— Jer ga treba učiniti zavèzanih očiju, pa je za to opasan.

Vladimir nije mogao razumjeti. Najprije mu je morala sve još jednom rastumačiti i pokazati, kako je daleko jedan trapez od drugoga, kako se obadva moraju njihati, i onda je on tek shvatio u čemu je opasnost. I to ga posvema zbunilo.

Kako može znati, kako može vidjeti drugi trapez, ako su joj zavezane oči?

Njoj to nije potrebno. Trapez je tako smješten i ona učini toliki zamah, da ne može promašiti. Ne može. Ona je već jednom kušala promašiti, pa nije uspjela. Ona bi to i u snu mogla učiniti. Koliko puta je o tom sanjala.

Došli su do cirkusa. Iz njega su izlazili sluge, nosili neke motke i sure, a artisti i artistikinje stajali su pred ulazom i razgovarali. Vladimir ih pogleda. Nije prepoznao ni jedno lice. Samo sluge je prepoznao. Jedan je bio crvenokos. Njega je odmah prepoznao.

— Zar još nije došao ravnatelj? — upita ona približivši se jednoj grupi. U isti se čas okrene k Vladimiru i rekne:

— Odmah ću se vratiti.

I odista se brzo vratila.

— Nije još došao! Možemo još časak biti vani. Hoćeš? Pokazat ću ti staju i konje. Pokazat ću ti, koji mi je najmiliji.

Vladimir je pristao. Išao je uz nju šutke i pogledavao ju od časa do časa. Kako je dobra. Kako pazi na njega, da se ne spotakne i ne zapne o što. I drugačije je dobra i drugačije pazi na nj nego Banski. Svaki čas ga pogleda i nasmije mu se. I odjevena je drugačije nego što je bila sinoć. Ne onako, lijepo, ali ipak lijepo . . . I vesela je, uvijek nešto priča i pokazuje.

Obašli su cirkus. Staja je smještena iza cirkusa.

Ona digne neki zastor i oni udju. Konji su privezani za grede u dva reda. Pod njima je mnogo slame, a jedu iz košara, u kojima je sijeno.

— Vidiš, ovoga najviše volim! — i ona pritrči konju, koji je bio posljednji u redu i podvuče mu ruku pod vrat. Nije mu mogla posvema obujmiti vrata malim svojim rukama, nego je prislonila glavu na njegov vrat i stala se igrati njegovom grivom.

— Cezar! Cezar! govorila mu je veselo i tapšala ga po vratu i bedru. — Je li da ti mene voliš, je li da ti meni ne ćeš ništa?

Cezar je prestao jesti, primicao je glavu k njezinoj glavi, k njezinim grudima i kao da se htio maziti micao je nozdrvama i pokazivao velike zube. Ona mu pruži dlan i stade se ispričavati: Cezar bi nešto htio. Cezar nešto moli, ali ja danas nemam ništa. Ništa za moga Cezara. Ali Cezar mene za to ipak voli. I Vladimira će voljeti. Je li? Daj, dodji bliže! Ne boj se, ne će ti ništa, dok sam ja tu. Dodji! Dodji! . . .

Vladimir pridje bliže, ali ipak ne preblizo. Iz velikih, crnih Cezarovih očiju gledalo ga je nešto neprijazno. On je u njima vidio na čas nju, njenu glavu, bijelo njeno lice i ruke, ali je to odmah nestalo i Cezarove su oči bile opet samo velike, crne, žive, vlažne kruglje, iz kojih ga je gledalo nešto neprijazno

Nisu se dugo bavili u staji. Pokazala mu je još ostale konje, rekla mu je ime svakoga i u čemu je koji najbolji, a onda začuše znak zviždalicom, da pokusi otpočinju

— Došao je. Hoćeš ići gledati? Ja ću reći . . . Reći ću, da si ti . . .

Ali on nije htio. Pogledao je na uru i rekao, da se mora žuriti, ali ako ona hoće, on će opet doći . . . sutra!

Neka dodje. Neka samo. Ona će ga i sutra čekati.

Pružiše si ruke.

— Zbogom!

— Zbogom!

Za njom se ogledavao Cezar, ali ona ga nije gledala. Gledala je ravno u Vladimirovo neispavano lice i nije mu puštala ruke iz svoje. Kako su njegove oči velike, smedje i tople. Dok ju ovako gleda, njoj je tako lijepo, kao da je oduvijek s njim, kao da ga pozna već davno.

I njemu je tako. Samo se njemu čini, da ona sada nije od njega veća, da nije jahačica, nego netko, koga je on već mnogo puta vidio, u snu, u mraku, dok mu je Banski čitao priče, dok su gledali slike u knjigama, u kojima su one priče o kraljevni i patuljcima . . .

Netko se primicao staji. Njihove se ruke rasklopiše i on izidje.

— Evo me, evo! — čuo je još njezin glas, a onda, kad se okrenuo nje nestade.

Vladimir je pošao u grad. Dugo je hodao ulicama, zaustavljao se pred izlozima i na trgovima i neprestano mu se činilo, kao da nije sam, kao da je ona uz njega. On joj je istom sada odgovarao na pitanja, pitao ju i razgovorao s njom. Kadikad bi se okrenuo, nje nije bilo, ali on je i dalje pričao o ocu, o Banskomu, o majci, o spravama, zbirkama i knjigama, o zadaćama i svemu, što je za njega bilo važno. A toga je bilo mnogo, tako mnogo, da bi mogao pričati do noći i dulje i još ne bi bio gotov. A ona ga je slušala i nije mnogo pitala, ali on je ipak znao, što bi ona htjela, da joj priča i sve joj je to pričao.

Kad se zaustavio pred jednim ararskim izlogom, opazi, da je već vrijeme povratku i on se požuri najkraćim putem kući . . .

Banski ga je čekao u vrtu i kad ga je ugledao vesela, podje mu u susret.

Pitao ga je, gdje je bio, i Vladimir je odgovarao vedro i veselo o ljudima, izlozima, kućama i kočijama, o svemu što je vidio, samo nije ni jednom riječi spominjao nje.

Zašto? On ni sam nije znao zašto je šutio o tome i govorio toliko o svemu drugome.

Banski je bio zadovoljan i kad je poslije objeda izvješćivao gospodina savjetnika, istakao je po nekoliko puta promjenu.

. . . Kao da je netko rukom skinuo s njega onoga neveseloga i zamišljenoga Vladimira . . . Već i kod stola se je to moglo vidjeti.

Gospodin savjetnik nije vidio ništa. Gospodin savjetnik je jutros u uredu imao da riješi teških stvari . . .

Primijetio je, da je Vladimir nešto vedriji. Bit će od šetnja, novih dojmova, što ih je ovaj put sa šetnje donio sam . . .

Treba, razumije se, nastaviti u tom pravcu i dati djetetu priliku, da se razvija samo.

I Vladimir je odsada izlazio na jutarnju šetnju sam i sastajao se s njom svaki dan. Ti sastanci nisu bili dugi i nije se na njima ništa važna dogadjalo. Vladimir bi kadikad donio, koju biljku, cvijetak iz svoga herbarija, kad ona ne bi znala, kako se zove koji cvijetak, što bi ga vidjeli na šetnji. A ona je njemu pričala o gradovima, trgovima i zgradama, što ih je vidjela na putovanjima sa cirkusom. Onda bi joj on donio, koju poštansku marku iz svoje zbirke, da joj pokaže, kako on znade zemlju i državu, u kojoj su ti gradovi, i ona se vazda čudila, koliko on toga zna.

Drugi put bi joj donio, koju rudu ili kukčića u škatuljici, jer je vidio, da ona ništa ne zna o rudama i kukcima, pa ju je htio uputiti. I tako su prolazili časovi i oni su se sve to većma približavali jedno drugomu.

On je već znao i poznavao različite cirkuske umjetnike i njihove najteže tačke, a ona je već

počela raspoznavati biljke, rude i kukčiće. I svaki put su se na rastanku jednako srdačno oprastali, kako su se i pozdravljali, kad bi se sastali. Nigda, ili samo veoma rijetko bi se porječkali i onda je ona vazda prva okrenula u šalu ili bi razgovor svratila na što drugo. I tako su se svaki put rastali lijepo.

Oboje su se već tako navikli na te sastanke, da je ona jednom, kad on nije mogao doći, jer su morali Banski i on ići pogledati neke ptice u muzej, otišla gotovo do ograde njegova vrta, da ga barem vidi.

U vrtu nije bilo nikoga i ona je samo vidjela sve, što je već poznavala iz njegova pričanja. To ju je samo još više rastužilo i nije mogla otići, dok nije saznala od sluge, da je Vladimir nekuda izišao s gospodinom profesorom.

Taj dan nije bila na pokusu, ali se za to ipak nije brinula za ravnateljeve i očeve zamjerke.

— Nisam mogla doći. Sve me je tako boljelo, da i onako ne bih mogla ništa raditi. —

Govorila je to tako mirno, kao da je već sto puta isto učinila. A ipak je to bilo prvi put.

Ali ne samo njoj, nego i njemu su ti sastanci postali važni. Ako ju nije vidio jedan dan, posvema se izmijenio. Bio bi nemiran, razdražljiv i nije mogao slušati ni razgovarati. Drugi dan poslije sastanka, opet se smiješio i bio vedar i miran i ma da je noću dugo bdio i učio, nije se odavao ničim, da bi bio umoran.

Ali njegovi su obrazi od bdijenja stali opadati, a u očima se javio čudan sjaj. Vladimir se dašto nije ni na što tužio, nije imao nikakvih želja, osim tih šetnja, i vidjelo se, da je zadovoljan i sretan, kao što još nije bio nikad.

Ta sreća i zadovoljstvo potrajali su dvije nedjelje i nijesu se sve ovo vrijeme gotovo ni malo mijenjali. Na petom sastanku nijesu si gotovo ništa drugo rekli, nego što su mogli reći na drugom ili desetom. Kadikad se činilo, kao da se i ne rastaju, nego da su vazda zajedno, samo ne govore neprestano glasno, nego tek onda, kada se sastanu odista. Tako su im osjećaji, opažanja i slutnje postali isti ili slični. Ona se posvema priljubila njegovoj prirodi, a on nije istrčavao, nije imao ništa od onoga, što imaju dječaci u njegovoj dobi. Bio je više povučen u sebe i volio se podavati i dati milovati, na što nije bio naviknut, jer nije imao ni brata, ni sestre, ni majke, nego samo oca, koji ga je volio, ali mu to nije znao pokazati.

Otac je uživao u „novom" Vladimiru, ali nije ni iz daleka slutio, kuda mu dijete odlazi, u svojoj mladoj duši.

Jednako je bilo i s Banskim. I on nije znao rastumačiti tu promjenu kod djeteta, ali se na posljetku izmirio s mišlju, da se sve, što se u njegovoj duši zbiva, i onako ne može, a ni ne mora rastumačiti.

— Da se zbila u pravcu na gore, onda bi bilo drugačije, ali ovako, hvala Bogu, da je do nje došlo i nadajmo se boljemu.

Svi su bili zadovoljni i vrijeme je odmicalo. Tri su nedjelje minule, kao tri dana. Onda je jednog dana Vladimir upitao na rastanku, je li istina što oglasi javljaju, da će cirkus prirediti samo još dvije predstave i onda otići?

— Istina je. Ali što za to. Ne ćemo o tom razgovarati, je li?

Vladimir je šutio. Nikada nijesu o tome razgovarali. On se nije nikada pitao zašto se s njom sastaje, niti je pomišljao na to, da će ti sastanci i to drugovanje prestati.

Istom sada mu je to postalo važno. Kad je vidio obavijest na oglasu, on ju je pročitao, ali nije mislio o tome. Bilo mu je važnije, da se požuri k njoj i s njom sastane. Ali, kad je vidio, kako se ona promijenila čim je to spomenuo, bude i njemu teško i žao.

— I ti ćeš otići?

— Da.

Ona poravna uvojak, što joj je spuznuo ispod šešira i otkrene se od njega. I on je pogledao onamo. Tamo je bio onaj zid, pred kojim je stajala svjetiljka, što ju je vidio onu večer, kad je bio prvi put u cirkusu. Bio je lijep, vedar, jesenski dan. Vjetrić je nosio bijelu prašinu babljega ljeta, a u zraku su titrali zvuci zvona s velike crkve. Sve je bilo tako odredjeno, jasno i bistro, samo u srcu se slijegalo nešto mutno i teško. Ni on ni ona nijesu znali što je ali su osjećali nesuglasje izmedju onoga, što je u njima i oko njih. Dugo su šutjeli i kao da se nijesu usudili pogledati jedan drugomu u oči. On je još uvijek gledao onamo, gdje je bila ona svjetiljka, a ona je gledala u zemlju.

— Daleko?

— Daleko. Cijelu noć ćemo putovati i još drugi dan do podneva.

Okrenula se k njemu. Sad je i on gledao u zemlju.

— Ali ti nemoj zato biti žalostan. Ja ću uvijek na tebe misliti. A prije, nego odemo, vidjet ćeš najljepše što umijem: veliki smrtni skok! To je najljepše.

Vladimir ju nije slušao. Negdje daleko igrale su se posljednje laste. Ne odviše visoko, lijetale su jedne iznad drugih i svaki čas bi se koja izvrnula, kao da će se sunovratiti na zemlju. Spuštale su se i dizale, naglo i nepravilno, a ipak je svaki njihov lijet bio prekidan vraćanjem k zemlji.

— Hoćeš li doći, kada bude smrtni skok?

Sad ju je opet čuo. To je bio njezin glas.

— Hoću. Valjda budem smio.

— Moli gospodina, moli ga lijepo i reci mu...

— Hoću!...

Vladimir se je i opetza gledao u lastavice, onda u onu daleku ogradu i bilo mu je jednako žao i teško...

Učio je koliko je bolje mogao. Za objeda, dok su drugi jeli, on je u ustima prevraćao zalogaje, a u pameti ponavljao zadaće. Dok je bio s Banskim na šetnji, dok se odijevao i dok je lijegao, neprestano je ponavljao zadatke, godine, imena, sve ono, što mu je bilo najteže upamtiti. I nije htio misliti ni na što drugo, nego na to, da mu ne izmakne posljednja predstava.

Nije njemu bilo do toga, što će moći vidjeti nešto osobito. U njemu su se javile neke čudne i nejasne slutnje, da on ne će smjeti tu večer u cirkus, da će Banski oboljeti ili, da će on oboljeti ili otac. Nešto će se dogoditi.

I on je učio i bio nemiran i mučio se čekajući sa zebnjom mrak, jutro, dan.

I osvanuo je posljednji dan.

Sunca nije bilo. Vladimir se morao već nekoliko dana jesenski odijevati, jer je zahladilo i ona mu se rugala, kako se boji zime. I to je jutro bila vesela, kad su se sastali. Pričala mu je, kako su već sve spremili za put i kako će poslije predstave odmah na kolodvor. Ne će se više moći vidjeti. Onda se svi tako žure i nervozni su i nestrpljivi. I on je postao nestrpljiv. Svaki bi čas prečuo, kad bi ga što upitala, i nije joj nikako uspjelo, da ga razvedri.

Nisu dugo bili zajedno. Na rastanku segne ona u njedra i izvadi rupčić.

— To je moja slika. Ova mi je najmilija. I križić od mene. Dobila sam ga, kad sam prvi put nastupila na programu. Zlatan je i ja sam ga jako voljela. Samo ga nisam smjela nositi uvijek, nego samo onda, kad sam radila teške stvari. Čuvaj ga. Hoćeš?

— Hoću.

— A što ćeš ti meni dati?

Bio je zatečen. Malo je mislio, što bi joj dao, a onda je rekao tiho:

— Ja nemam ništa.

— Ništa?! Ona mu ne vjeruje i on je morao ponoviti:

— Ništa!

— Iz tvojih zbirki?!

— Ja ih više ne volim.

— Ni sprave?

— Ne.

Čas je šutila. Mislila je, da će se sjetiti.

— Rekao si, da imadeš lijepih kamenčića, što si ih nabrao na šetnjama kod rijeke.

— Nemam ih više.

— Nego gdje su ti?

— Sve sam bacio. Jednom sam ih tražio, nisam ih našao, a kad sam ih drugi put našao, onda sam ih sve bacio.

Bilo joj ga žao. Ali ipak ostade vesela.

— Onda ja ne mogu otići, ako mi ne možeš ništa dati za uspomenu.

— Pa nemoj — rekao je veselo, kao da joj posvema vjeruje.

Ona ga pogleda, zagrli i poljubi. Htio ju je uhvatiti, zadržati, ali tek što je dignuo ruke, tek što se je dotaknuo, izmaknula mu se i otrčala, dovikujući: Zbogom! Zbogom! Zbogom!

Mahala je rukom, a vrpca s njezinog šeširića lepršala je zrakom i govorila takodjer: Zbogom! Zbogom!...

Stajao je i gledao je za njom, dok nije zamaknula u cirkus. Onda je polako krenuo kući. Moguće ipak ne će otići? Ako ljudi budu pljeskali, ako svi budu pljeskali... On je jučer pitao i Banski mu je rekao, da oglasima ne treba vjerovati, i da oni mogu još ostati. On bi dao sve svoje najljepše kamenčiće, ali kad mu je Banski rekao, da kamenčići ništa ne vrijede, jer ne bi za njih mogao ništa dobiti, onda

ih je bacio. On bi bio bacio i zbirke i sprave i sve, jer i to sve valjda ništa ne vrijedi, ali se nije usudio.

Za zbirke i sprave bi ga pitali Banski i otac, a za kamenčiće ne. Oni su bili njegovi, samo njegovi ; zeleni, bijeli, sploštenі i okrugli. Bilo je ispisanih prugama i posvema glatkih i sjajnih. I on ih je sve bacio, sve, sve . . .

Što će mu ti kamenčići, koji ništa ne vrijede . . .

Taj dan nije mogao Banskomu ništa pričati o šetnji po gradu. Nije vidio ništa. Nije znao ni gdje je sve bio. Odgovori su mu bili nejasni, neodredjeni i mnogo puta ih nije ni dovršio.

Banski je vidio, da danas ne može mnogo od Vladimira čuti i za to ga nije dugo mučio. Pokušao je nekoliko puta, da vidi, što je dječaku, ali kad se je uvjerio, da ne može ništa doznati, ostavio ga je na miru. I Vladimir je taj dan proveo kao u snu. Svaki čas bi se nekud zagledao, onda bi ustao ili se požurio, kao da hoće nešto donijeti, ali bi se odmah vratio, po dva tri puta ponovio tudje pitanje i nije znao što ga pitaju i kuda i po što je htio. Drugda bi ga u sličnim zgodama bilo stid, ali sada nije toga ni opazio. Strepio je jedino pred tim, da na večer ne će smjeti u cirkus. Ali Banskom nije bilo ni na kraj pameti, da mu to zabrani. Naprotiv. Bio je uvjeren, da dječak danas i nije za drugo.

Kad su na večer sjeli u cirkusu na svoja mjesta, Vladimir se odista malo umirio. Pažljivo je gledao na sve strane, svaki čas je nešto pitao i pričao o tome, što bi opazio.

Ma da su oglasi objavili, da je ovo danas posljednja predstava, u kojoj će biti prikazan i veliki smrtni skok, nije došlo mnogo ljudi. Večeri su već bile hladne, pa nije ni pod šatorom bilo mnogo toplije, nego vani. Lepezaste acetilenske svjetiljke su blije dodrhtale, a bijelo okićeni stupovi stršili su ukočeno i tvrdo, kao da su od leda. Ni bijelo žućkasta pilovina, kojom je bila posuta maneža, nije bila danas topla, ni meka, kao obično i ako je bila lijepo izubljana. Vladimir je gledao, kako se ti tragovi zublji gube i nestaju iza konjskih kopita i čovječjih stopala, koja ih zagrću i poremećuju.

Uza svu pažnju pojedinim točkama programa i tomu, hoće li gdjegod vidjeti nju (te se večeri nije ni jednom pokazala pri glavnom ulazu, ni pri ulazu u staje, kao što je to bivalo obično), njegov se pogled vazda vraćao onim ispremiješanim tragovima, kao da je htio u njima nešto vidjeti.

Posljednja točka programa bila je njezina, njezin smrtni skok.

Čim se pojavila pogledala je Vladimira, a onda se naklonila na sve strane. Vlasi su joj bile spuštene i na tjemenu svezane modrom vrpcom. Vladimir ju još nije takovu vidio.

Nije bila odjevena onako kao kod jašenja, nego u odijelo, koje joj je posve prilijegalo uz tijelo.

Bila je posebno svečana. Otac je stajao nekoliko koraka iza nje, a kad je plijesak prestao, pristupio je k njoj i odveo je do užeta, što je visielo s visokoga trapeza. Sluga je već napeo uže i na vješto oplete jednu nogu oko napetoga užeta i stane se lako uspinjati sve više. Kad je prispjela do trapeza, uhvati se jednom rukom za nj, zakvači nogu, pritegne tijelo, savije se u luku i konačno sjedne na trapez.

Činila je sve tako mirno i polako, kao da je oduvijek radila na trapezu, kao da i nije nikada hodala po zemlji i pretekla i zaskočila konja u trku.

Otac i ravnatelj su je promatrali, a sluge su napinjali užeta, kojima je bio privezan drugi trapez. Otac ili ravnatelj bi svaki čas pogledali jeli sve u redu i onda bi se opet vratili na svoja mjesta.

Lijepo ju je bilo pogledati. Njezine bijele ruke i žućkasto odijelo isticahu se od sive pozadine šatre, kao žuti cvijet, kakove vodene biljke sa sive obale jezera. Sve je na njoj bilo gipko i podatno, tako lako i glatko, kao da njezino tijelo i nema težine, kao da se i ne mora naprezati, da učini svaku ovu kretnju. Kadgod bi htjela, ona je mogla u bilo kojem položaju ustrajati i vazda se činilo, da se ne mora mučiti nego da joj to čini radost i užitak. Bila je u svakom času živi oblik lijepe i mirne misli, koja živi o sebi i svojoj snazi.

Kadikad bi joj vlasi pale, kao da su mokre i teške, onda bi sakrile modru vrpcu i glavu, te se činilo, da nije čovjek, nego neki stvor, što

već davno ne živi na zemlji. A onda bi se opet pomaknula, savila, prebacila i onda se opet vidjelo, da ima ruke, noge, da ima tijelo. Kad bi joj glava niknula iz kose, kad bi osvanula u kojem težem položaju, potražila bi pogledom njega i bilo bi joj drago, kad bi vidjela, kako ju prati, kako neprestano čeka njezin pogled, kako se napreže, da joj pomognne, da ju pridrži, digne ili zaustavi u kojem mučnom položaju, svojim pogledom.

— Nije potrebno... Vidiš, meni je sve tako lako, i meni je tako lijepo — govorila je jedna linija njenog tijela.— Ja lebdim i nemam težine.

— Ipak, ipak — odgovarale su zabrinúto njegove oči. — Eto, sada, da se nisi prihvatila.

— Ali kad jesam . . .

— Da se nisi dočekala, kako bi lako mogla . . . Kako je malo trebalo, da . . .

— Ali kad jesam! Vidiš, kako se sigurno držim, kako ću se sada okrenuti i sjesti, kako mi je ugodno ovdje gore nad svima, lijepo i udobno . . .

I ona zaokruži pogledom po cijeloj areni kao da htjede reći: Ja sam nad svima, nad svima vama, jer mogu učiniti sve što hoću, jer nemam težine, jer sam mogućnost svih mogućnosti, a on je moj odabranik! . . . I vrati se pogledom k njemu. Vlamidir ju je gledao, čuo je sve njezine neizuštene riječi i bio je bogat, ponosan i jak. On je s njom sve ono radio i sve ono proživljavao. Ona ga je dizala, s njom se spuštao i u najteži su položajima bili jedno i isto.

Onda je ona pogledala oca. Pristupio je uzici, što je visjela s trapeza, na kojem je ona bila, i privezao bijeli rubac.

Glazba utihne. I svijetla, kao da su se taj čas promijenila. Nešto hladno i žalosno pomiješalo se u njihov sjaj, a lake, tanke sjene stadoše kružiti po platnu šatre. Ona je polako dizala privezani rubac sve bliže, kao da vadi zamišljeno iz dubokog zdenca neobičan dar. Onda ga odveže, razastre, složi na koljenu i digne, da ga prinese očima.

Prije nego će si zavezati oči, potraži pogledom njega. Gledao ju je, ali kao da ju je sada s njegova mjesta gledalo neko novo, nevidjeno lice. Bio je Vladimir, ali sa drugim, čudnim očima, crvenih obraza iod boli iznakažena lica. Nad njegovom je glavom, na njegovim plećima ležao križ.

Onaj križić što mu ga je dala jutros, samo je sada bio neobično velik i sigurno silno težak. Vladimir je pod njim stenjao i gubio dah. A križ je rastao, rastao i bio je sjajan, zlatan i težak. Vladimiru su oči izlazile sve jače iz očnih šupljina, lice mu se sve više zalijevalo krvlju, još malo i križ će ga zgnječiti, pokriti, progutati posvema. U nju navali strah, htjela bi mu pomoći, viknuti neka ga baci, skine, to nije križ, to je pauk, koji će ga zagušiti. Treba ga otjerati, skinuti, jer nitko toga ne vidi, samo ona, ona vidi i ona se zanjiše, da mu pomogne. Začuje njegov krik, pokuša zadržati ravnotežu, uhvatiti se bilo zašto, ali njene ruke ne mogu naći ništa. Rubac je iz njih ispao i polagano padao na zemlju, ali prije nego što je mogao pasti, ležalo je na žutoj izgaženoj pilovini njezino tijelo.

Tišina. Kao da je smrt jednim zamahom pokosila sve živote. Onda jedan krik, mnogo glasova ispremiješanih, bijednih, muklih i strašnih. Komešanje, metež, buna. Ljudi iz prvih redova preskočiše nisku ogradu, da joj priteku u pomoć. Drugi potrčaše prema izlazu. Zbrka, gužva . . .

Ona je ležala rastvorenih ustiju i mirno. U očima joj je još bilo ono, što je vidjela pred smrtni skok, ali su njene oči sada gledale stakleno i hladno. Preko nje se savio otac, slušao srce, gledao usne na koje je navalila krv, i još je vidio, kako se miču, kako nešto šapću.

I onda ništa.

Umrla je iste noći u velikim mukama. Vladimir je više nije vidio.

Kad je pala, savio se na zemlji kao klupko. Dugo se nije mogao osvijestiti. Banski ga je morao kući nositi. Noge i ruke su mu bile nemoćne, a glava je kimala i padala lijevo i desno. Kad ga je donio do prvoga kata, htjede koga pozvati, da mu pomogne dječaka spremiti u krevet. No onda se sjeti, da bi mogao tako dozvati i gospodina savjetnika, koji bi se sigurno silno uzrujao. Za to ga je teškom mukom odnio sam u drugi kat do njihove sobice. Svukao ga je i položio u krevet, a onda je sjeo do njega.

Vladimir se nekoliko puta budio, otvarao oči, buncao koješta, molio vode, a kad se je posvema umirio, legne i Banski uvjeren, da će to potresenje živaca minuti, čim se dijete prospava.

Vladimir nije spavao čvrsto. Kad se je opet probudio, gorilo mu je u glavi. Otvorio je oči. U sobi je bilo svijetlo. Banski je spavao. Neko je vrijeme gledao u nj, onda se stade ogledavati. Konačno ustane i stade nešto tražiti. Dugo je tražio, onda nadje svoje odijelo, izvadi iz džepa zamotak, razmota ga, nadje križić, objesi ga oko vrata, ode k prozoru, otvori ga, popne se i skoči dolje.

Dolje su ga dočekale tihe i tanke noćne sjene i dugo su oko njega kružile. . . . — — —

Te iste noći nije slijepi stražar mogao dočekati prvoga sna. Sjedio je kao obično kraj prozora. Noć je bila tiha a i kao da je oduvijek mrak. Kao da su neke velike, dobre i meke ruke potapšale zemlju, ljude, sve želje i misli, sve živo i neživo i svemu oduzele sve terete — neka spava, neka počiva ! . . .

I kad bi se javio ispod te velike ruke kukurijek pijetla, lavež psa ili kucaj ure, prsti bi se samo malo pomaknuli, stisnuli se bolje jedan do drugoga i ne bi dali, da ti glasovi trgaju noć.

Tiše . . . tiše . . . govorili su svemu. Treba spavati, treba mirovati . . .

Ali budni pijetli se nisu dali smiriti. U dugim i otegnutim pitanjima govorili su i pitali :

— Zašto je onaj križić narastao do teškoga križa i zašto ga je morala vidjeti onda, kad je bila tako visoko ? —

A slijepi stražar nije znao odgovoriti.

I vjerni su psi neprestano pitali :

— Zašto su se oni vidjeli, zašto su se upoznali i zašto nitko nije znao što će se dogoditi ?

A slijepi stražar i opet nije znao odgovoriti.

Samo ure su jednako kucale, jednako otkucavale duge satove i nisu pitale ništa. U njihovom mirnom odbijanju čulo se samo jedno:

Rijeka ide svomu moru i nitko ne pita zašto.

Čemu pitati ? Rijeka ide svomu moru ! . . .

Slijepi stražar nije nigda vidio mora, ali sada mu se činilo kao da oduvijek živi na dnu mora. Ne na dnu mora, po kojemu plove velike ladje, u kojemu žive ribe i morske nemani, nego na dnu mora, u kojemu se sljubljuju i sukobljuju toliki i različiti talasi, u kojem imade nepoznatih i strašnih dubina i neslućenih pličina. Oko njega je bila noć, vječna noć ljudskih očiju, u kojoj se vide samo slutnjom veze izmedju zašto i zašto. I tko samo jednom vidi, kao što je vidio on, nikada ne će pitati zašto . . .

Dolje daleko pod njim žurili su se crni, teški strojevi i odvažali i dovažali ljude, muku i bogatstvo. I oni nisu pitali zašto. Dolazili su iz nepoznatih krajeva i odlazili u nove krajeve i nikad nisu pitali zašto.

Treba ići, treba nositi i ne pitati ništa. Velike ruke vode sve, slijepe i nevidljive oči vide sve.

Dugim i umornim stubama uspinjali su se teški koraci. To se vraćao njegov sin. Otišao je već rano i sada se vraćao. Težak je njegov korak, jer je prenio mnogo tereta.

Unišao je.

— Dugo te nije bilo. — Stao je i skinuo kapu.

— Ti još ne spavaš ?

— Ne.

Otro je rukavom znoj sa čela i sjeo.

— Tovarili smo. Cijelo smo vrijeme tovarili — cirkus.

— Znam.

Prečuo je.

— Odlazi noćas prvim teretnim vlakom. Idu svi. Samo jedno dijete, djevojčica . . . Dogodila im se nesreća —

— Znam.

— Kako ? —

— Vidio sam.

Sin je časak šutio. U njegovoj teškoj glavi svane neka misao, ali se odmah ugasne. Otac bunca, govori iza sna . . . lijepo je spavati . . . I on ustane, ne rekne ništa i ode leći.

Slijepi je stražar čuo, kako je sin sjeo na krevet, kako se izvalio, uzdahnuo i zaspao. Onda je nastavio slušati, što su pričale tihe, tanke noćne sjenke, a one su pričale dugo i polako, kao da predu. I kad su bile pri kraju priče, razdere ih zvižduk vlaka, što je odlazio i odnosio vesele brbljave ljude i šarene, čudne stvari.

Stroj je zasoptao, kao da se razljutio što su mu opet natovarili preteški teret, onda se zatrčao još jednom, suspregnuo dah i nastavio put polako i jednomjerno, kao što se pristoji teretnom vlaku. Kotači su zvrčali, sudarala tuckala i sve je bilo, kao uvijek. Šum je odlazio sve dalje, odmicao je, gubio se, nestajao i opet se javljao, kao šum velike, beskrajne rijeke, koja teče oduvijek i ne će prestati nikad.

IZ UMJETNIČKOG SVIJETA

MAKSIMILIJAN VANKA

U Salonu je Ullrichovu izložio Maksimilijan Vanka svoje najnovije radove, slikane dijelom u Zagorju, dijelom u Zagrebu. Mjesto, gdje ih je Vanka slikao, bilo bi irrelevantno, kad on ne bi bio morao da bježi iz Belgije i da ondje ostavi velik broj svojih slika. Maksimilijan Vanka je odličan talenat. Od mladjih zacijelo najodličniji. On je moderan i misaon slikar i može se kazati gotov umjetnik. Škola modernih Francuza, a poimence Španjolaca bez svake se sumnje Vanke duboko dojmila. Taj je dojam bio to veći, što ga je i prije na golemu snagu francuskih i španjolskih modernih slikara upozoravao njegov učitelj Bela pl. Csikos. Od Csikosa imade i Vanka vrlo jasno gledanje predmeta, točno risanje i jaki kolorit. Potonji je u Vanke znatno potenciran. Vanka je povrh toga i posve druga umjetnička natura nego njegov učitelj Csikos. Vanka ne eksperimentira poput B. Csikosa, on — u mladom svom umjetničkom poletu — baca sve onako kako primarno vidi na platno ili papir. Svakako je po temperamentu i po svojem shvaćanju, po svem svojem umjetničkom habitu izmedju učitelja i učenika velika sličnost.

Vanka je došao medju nas ponešto nezgodno u ratu, ponešto i prerano — jedva što se masa naših umjetničkih konzumenata priučila na impresijoniste (u koliko ih kod nas medju našim umjetnicima ima). Vanka je neobičan talenat nesamo po opsegu (to će se tek pokazati), nego i po načinu kako gleda, prikazuje i iznosi prirodu. Vanki je perspektiva nešto što mu smeta, što mu dira u cjelokupnost, slikovitoga dojma. Perspektiva predmeta ili zraka sprečava stilizovanje, sprečava isticanje jednog osjećaja, jedne misli u slici. Japanci ne obaziruci se na perspektivu baš se zbog toga i dojimlju tako snažno u svojim šlikama.

Treba ovo dobro razmisliti, pa ćemo lako nvidjeti gotovu činjenicu, da svi ljudi nesamo da nemaju jednako jaka oka, nego da i jednako ne gledaju. Intenzivnost njihova gledanja, jakost, kojom obuhvataju jedan odredjen dio prirode, nije u svih ljudi jednaka. Jedni zamjećuju i najmanje sitnice i udaljenost ih u tome ni najmanje ne sprečava, drugi zamjećuju boje u najvećoj udaljenosti, a da udaljenost pod utjecajem zraka ne oslabljuje šare. Medju ove potonje spada Vanka. Boja mu nije sama svrhom kao u kolorista prošloga stoljeća, ona mu je samo sredstvom izražaja, i to jedinim sredstvom izražaja. On ne treba zato mnogo svijetla. U njegovim slikama ono dolazi od nekale ispred slike, ustavi se na jednoj točki najjače poput blijeska, a boja sama ostaje tek jednim časom uhvaćena u čitavoj svojoj jakosti, u svom svojem po mogućnosti najjačem intenzitetu. Samo kadikad u akvarelima, koji prikazuju krajeve iz Zagorja nakon bure, kad je sve jasno u žutom suncu u ozonom presićenom zraku, kad se boje ukazuju malo ne bez tonova u primarnim širokim plohama, onda osjećamo u Vanke mnogo svijetla. U ovakovim akvarelima Vanka treba svijetlo, jer samo ono može da mu posreduje sve one jake šare, koje mu oko zagleda. Inače ga odnemaruje, ne brine se za realitet, za fizikalnu konzistenciju njegovu. On ga treba samo u toliko, da izrazi forme, a na formama boje. Njegov je autoportret upravo najboljim primjerom za način, kojim iznosi boju i kojim se služi njome. Vanka odnemarujući svijetlo i puštajući ga, da pada izvan slike, iz neke daljine pred njom na ošarenu plohu, upotrebljava samo boju, da izrazi formu. I te izražene forme stilizuje nekim čudnim, ne mističkim, ali svakako čudnim realitetom.

Iz ovoga načina, kojim se služi bojama i svijetlom, rezultira i njegova tehnika. Ona je upravo pomno i klasično izdjelana. U ulju nije pastozna, a u akvarelu nije slučajna. Što više, ona je rek bi svuda dobro promišljena.

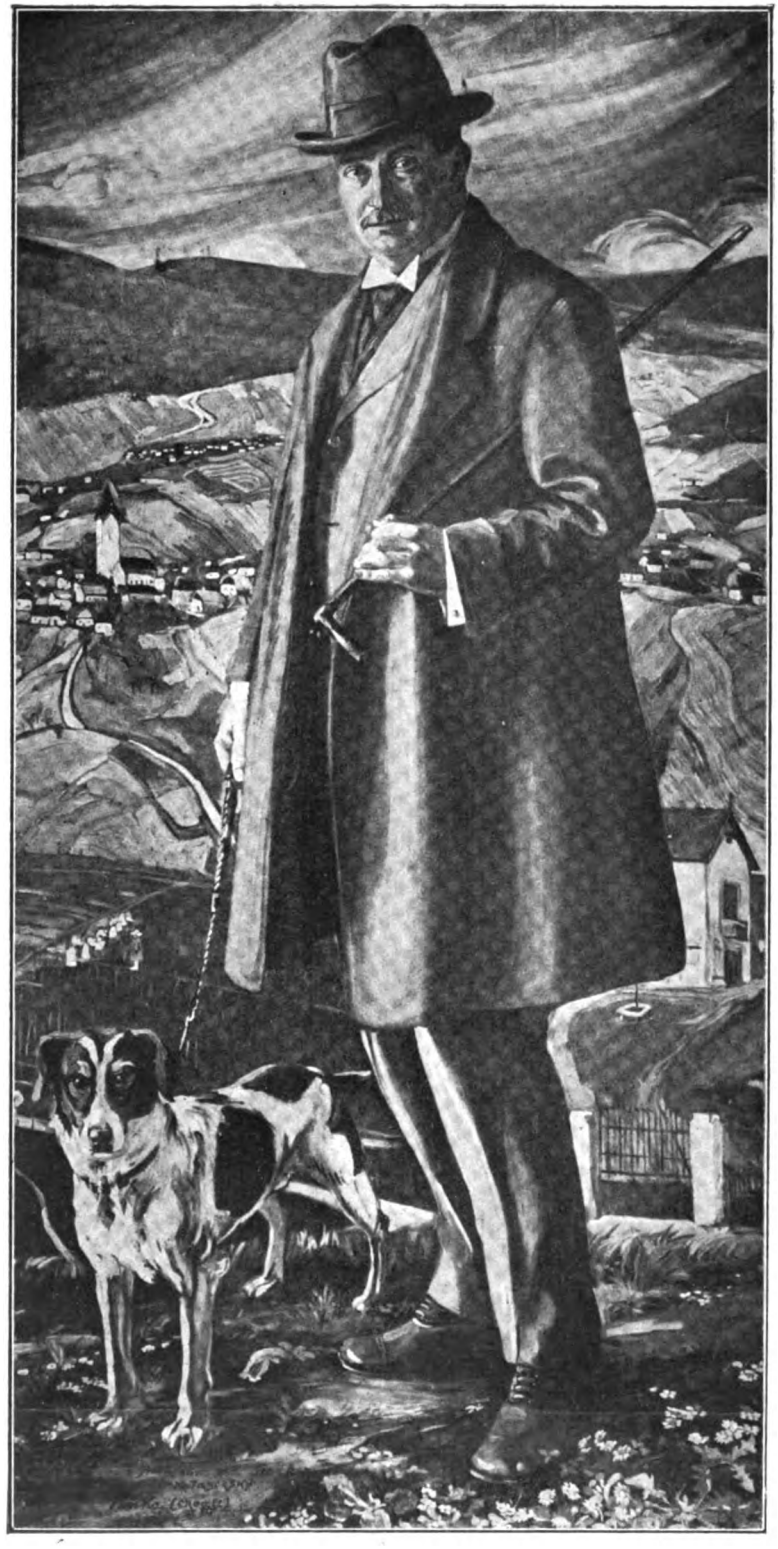

MAKSIMILIJAN VANKA PORTRET (ULJENA SLIKA)

MAKSIMILIJAN VANKA

PORTRET (AKVAREL)

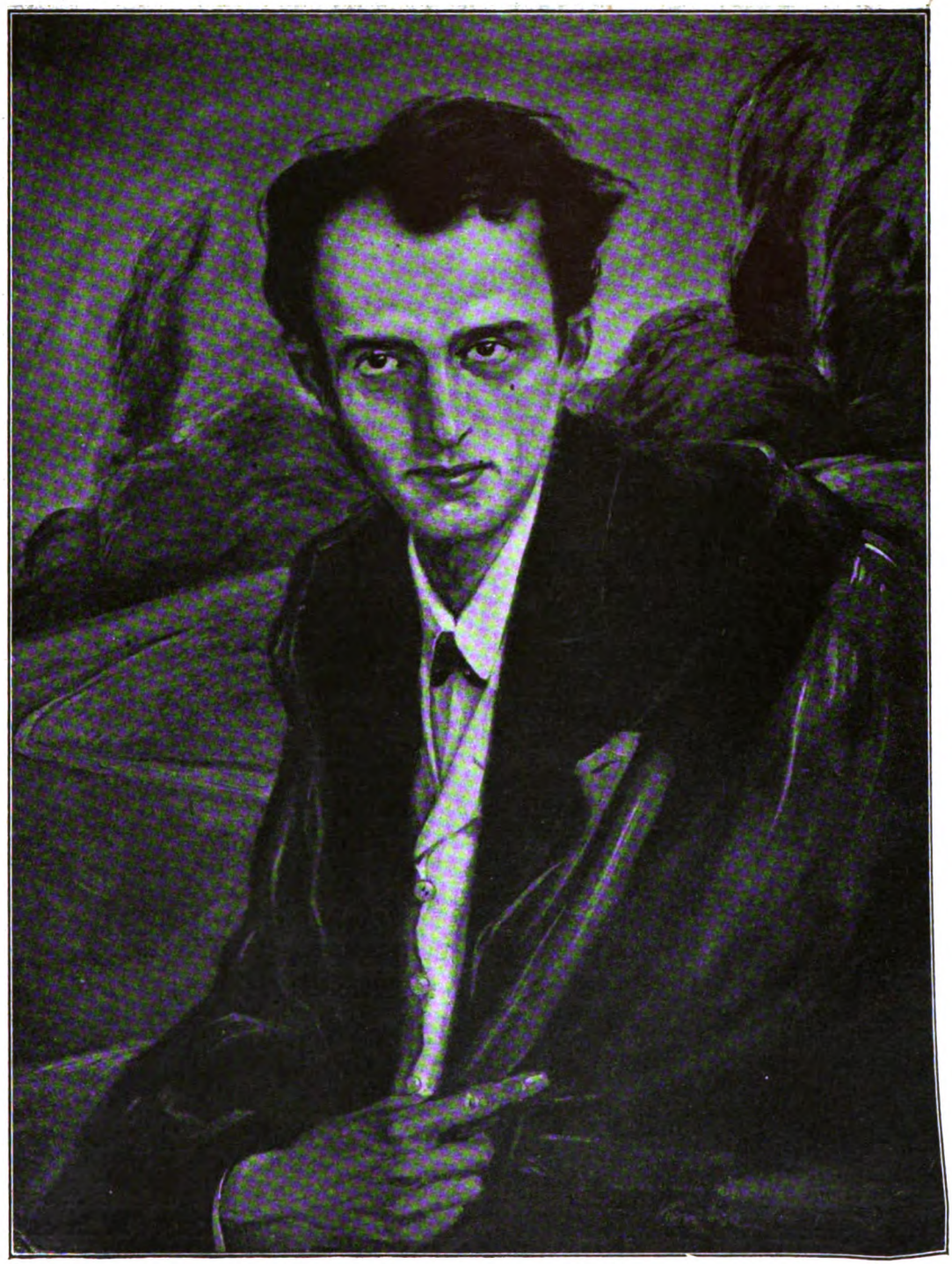

MAKSIMILIJAN VANKA PORTRET (ULJENA SLIKA)

Jednim širokim i odlučnim potezom kista ne označuje samo granice ploštinama, nego plastično izrazuje i modeluje i forme. U tome je baš velika odlika Maksimilijana Vanke, što mu ni tehnika nije pošljednjom svrhom, kojom hoće da iznenadi, da postigne senzacije, nego što mu je ona pošljetkom gledanja i ono malo svijetla, kojim se služi, osobito u portretima. U jedan se čas, kad blijesak svijetla osvijetli okolinu, pričinja kao da sve forme sastoje od bezbrojnih raznobojnih široko potegnutih pramena. Vanka je to u portretu svojega prijatelja sa pozadinom starog zagrebačkog gornjeg grada najbolje prikazao.

U studijama iz holandijskog i belgijskog primorja ističu se njegovi interieuri. Tu je tehnika manje jaka i manje odlučna. Slike kao da su starijega datuma.

U shvaćanju prirode Vanka nije realista u onom konvencijonalnom poimanju, kakovo je već i velikoj publici gledalaca postalo jasno i razumljivo. Ali je zato realista u višem smislu.

Vanka je realista samo obzirom na formu. Od realne formacije predmeta on ne odstupa. On ih prekalupljuje, stilizuje, razmještava, kako mu se baš bolje i ljepše čini, ali ih ne pravi ni ljepšim, ni savršenijim niti ih ne idealizuje. Kao što mu nije boja svrhom već samo sredstvom, tako su mu i forme tek izvanjom stranom prave sadržine realnosti izvanjega svijeta, svima razumljivim obličjem nekog velikog prirodnog poretka. On gleda u umjetnosti nešto drugo, nego oponašanje, točno oponašanje prirode. On zna, da je to i nemoguće, pa zato drži, da je moguće više se približiti prirodi zadubljujući se u njezinu suštinu, u njezinu nutrinu, nego iznoseći točno neprestano promjenljive i nestalne forme.

Taj je realizam Vankin zanosio već odavno prije mnoge umjetnike. Moderni realizam prošloga stoljeća tom je realizmu zadao smrtni udarac, proglasujući ga neiskrenim i polovičnim. Simbolizam u romanskim zemljama, a secesionizam medju Nijemcima, naglašivanje narodne umjetnosti i narodnih forama medju Slavenima bio je prvi početak reakcije protiv toga realizma posve demokratičnog kalibra, koji se prijetio da će od realizma učiniti proste, vulgarne produkte kao što se je idealizam prometnuo u produkte slatke, konvencijonalne i bezdušne.

Medju one koji se opiru onom konvencijonalnom realizmu, koji kadikad zbilju samo poradi toga tako jako naglašuje da prikrije svoju neumjetničku sadržinu, medju ove spada i Maksimilijan Vanka. Ne ćemo pogriješiti, ustvrdimo li, da ga je i u tomu uzgojio učitelj Csikos. Pa ipak, oni se posvema razlikuju provodeći ovaj smjer u umjetnosti.

Uzevši sve k jednu Vanka je kako vidjesmo, jedan naš veliki talenat. Pročut će se još o njemu, o tom neka nitko ne sumnja. On je medju nama, medju mladim sljedbenicima likovne umjetnosti zastupnik jednog distinguiranog djelovanja i ne baš obična narav: on zna, što hoće i što može. Naići će dašto medju nama na nerazumijevanje, možda će ga i odbiti, pa baš oni, od kojih bismo očekivali protivno. Tim bolje po nj.

VLADIMIR LUNAČEK.

MLADJA UMJETNIČKA GENERACIJA

U mladjoj generaciji našega slikarstva opažaju se, u glavnom, dva smjera. Jedan ima obilježje evropskoga Zapada, drugi ima obilježje posve nacionalno. Najjači predstavnici prvoga smjera bijahu Josip Račić i Miroslav Kraljević. Njihova je umjetnost isticala najviše odlike francuskoga impresionizma. Oni su bili evropljani u najboljem smislu. Po njima, naše je slikarstvo došlo u usku vezu sa najvišom savremenom umjetnošću, s umjetnošću francuskom. Poslije Račića i Kraljevića, francusko shvaćanje najbolje u nas zastupaju poznati slikar Vladimir Becić i otmjeni crtač Branko Petrović. Kada se uzme u obzir da su svi naši slikari starijih generacija bili u vrlo slaboj ili nikakovoj vezi sa zapadnom umjetnošću; kada se uzme u obzir da smo mi bez svojih umjetničkih tradicija, onda postaje vrijednost

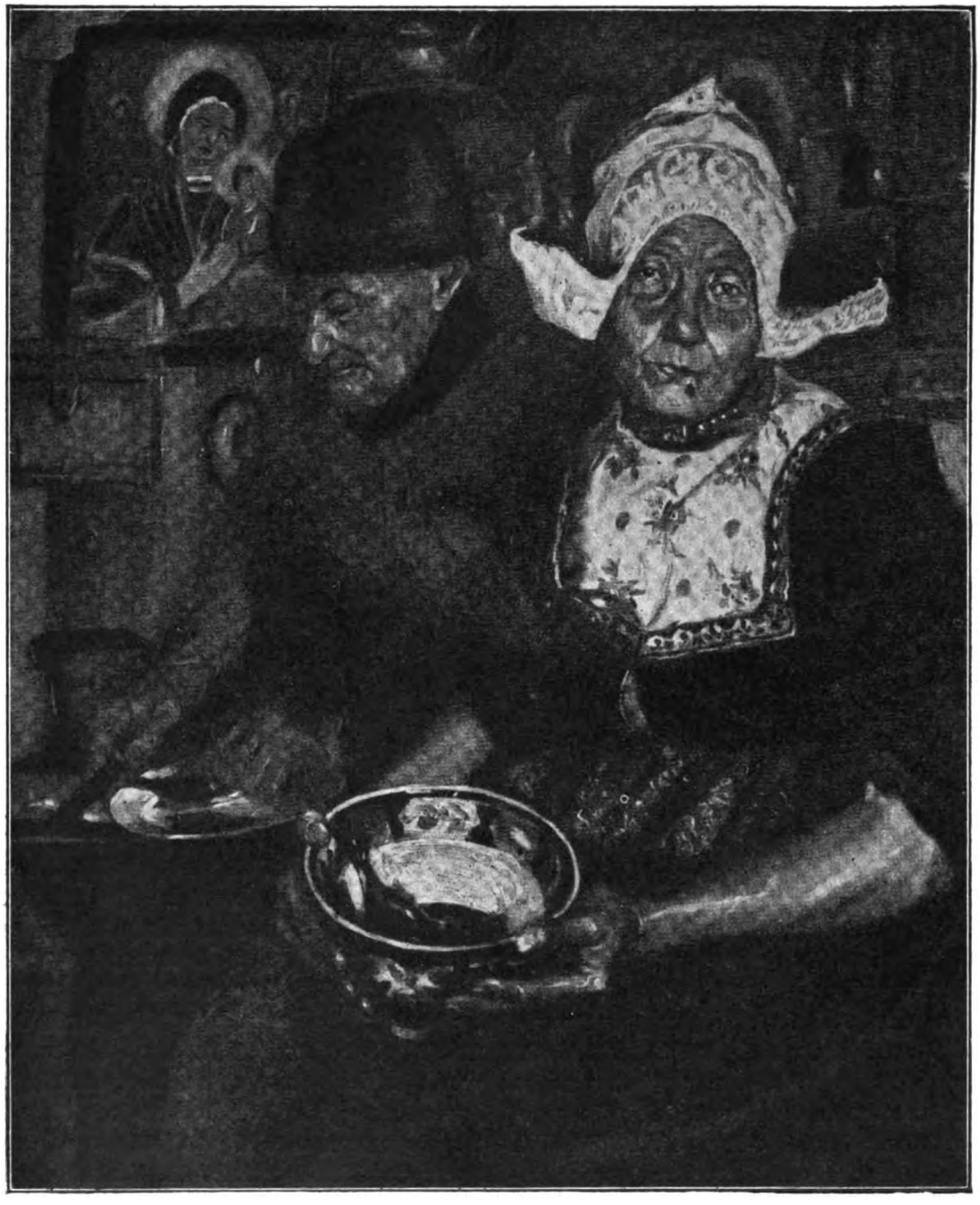

MAKSIMILIJAN VANKA — SRDAČAN BRAK (ULJENA SLIKA)

talenata i Račića, i Kraljevića, i Petrovića, i Becića vrlo velika. Jer, iskustvo uči da se podražavanjem jedne visoke umjetnosti može prije doći i do originalne umjetnosti. I slikari velikih kulturnih naroda često podražavahu dugo vremena strane uzore dok su došli do svoga nacionalnoga obilježja. Historija slikarstva najbolje to dokazuje.

Podražavati velike uzore ne smije, naravno, biti jedini cilj. Ambicija svakoga naroda traži da njegovi slikari budu što više samostalni, što više originalni. Dakle: nacionalni. Da se pak može biti nacionalan, treba prije svega posjedovati originalan talenat. Podražavanje je tek jedno od pomoćnih sredstava da se u prirodjenoga talenta razviju njegove sposobnosti. Pošto mi nijesmo dosad imali velikih uzora kod kuće, razumljivo je što su naši mladi talenti bili prisiljeni podražavati strance. Istom u novije vrijeme dobismo jednoga snažnoga predstavnika originalne umjetnosti. Po njemu, naša je likovna umjetnost postala ne samo evropska nego i originalna. Shvaćajući veliko značenje domaće originalne umjetnosti, nekoji su naši mladji nastojali da se pomoću Meštrovića samostalno razviju. Oni su uvjereni, da treba veliki domaći uzor pretpostaviti velikim strancima. Koliko je to koristilo, najbolje se vidi na novijim radovima Mirka Račkoga i dobrim skulpturama Tome Rosandića.

Nije potrebno istaći kako nije dosta samo podražavati, makar je uzor i domaći. Treba uvijek stvarati samostalno, a velikim se uzorima jedino odgajati. Jer, slijepo podražavanje obično znači nedostatak originalnosti. Svaki pravi talenat, ma koliko se u svom razvitku služio uzorima, on će na kraju ipak raditi posve samostalno. Odlični slikar Ljuba Babić, najbolji je primjer. I ako se u njegovim početničkim radovima opažaju jaki i Meštrovićevi i Hodlerovi utjecaji, on se kasnije razvio u samostalnu ličnost. Veliki uzori njemu su samo pomogli da prije dodje do stila, koji mu leži u krvi. Pod utjecajem Meštrovića razvija se i daroviti slikar Jerolim Miše. Njegovi karakteristični portreti jakih boja i sugestivnih linija govore o autorovim velikim sposobnostima. I Ljuba Babić i Jerolim Miše, zajedno sa Dušanom Kokotovićem, tvorcem čuvstvenih bakroreza, i Petrom Križanićem, snažnim crtačem našega primitivnoga seljaka i poluinteligentnoga gradjanina, predstavljaju umjetnost nacionalnoga obilježja.

Istaknuto je, kako se u našoj mladjoj generaciji opažaju dva glavna smjera, francuski i nacionalni. Nedavno otvorena izložba u zagrebačkom umjetničkom Salonu dokazuje da Maksimilijan Vanka zastupa, većim dijelom, jedan treći smjer. Smjer koji bismo mogli nazvati — španjolski. Svršivši zagrebačku Umjetničku školu, on je pošao u inostranstvo. Najduže se zadržao u Belgiji. On nije htio da modernu belgijsku umjetnost studira na njezinom vrelu, u samom Parisu. I ako se oduševljavaše za svoje belgijske profesore, on je radio, najvećim dijelom, posve u duhu savremenih španjolskih slikara. I to: slikara, koji su tipični predstavnici španjolske rasne umjetnosti. Braća Valentin i Ramón Zubiaurre, originalni slikari baskijskih provincija, bijahu mu veliki uzori. Zanimljivo je, da je M. Vanka još u Zagrebu, prije svoga polaska u Belgiju, i prije ličnoga poznanstva s braćom Zubiaurrima, pravio, pod ne malim utjecajem Ignacia Zuloage, svoje „Proštenjare" koji isticahu nješto od slikarskoga stila španjolske gluhonijeme braće. Kasnije, upoznavši djela Zubiaurra, on se toliko zanio, da je od njih primao ne samo ideje nego i kolorit i tehniku. Kao što braća Zubiaurri slikaju religiozne običaje, zavjetne procesije i narodne igre, tako i Maksimilijan Vanka obradjuje u velikim kompozicijama „Proštenjarima" i „Mariji Bistrici" pobožne hrvatske Zagorce. Koliko on voli i cijeni svoje uzore, vidi se, izmedju ostaloga, i po voću, sviječama i posudama koje stavlja u svoje kompozicije. Mi ovo ističemo najviše stoga, da dokažemo, kako M. Vanka slijepo podražava. U prevelikoj ljubavi za svoje španjolske uzore, on zaboravlja da pejsaž Zagorja nikako ne podnosi boje španjolskih krajeva, i da se karakter naših Šestinčana nikako ne slaže sa stavovima Zubiaurrinih figura. Pošto je njegovo podražavanje više spoljašnje nego unutrašnje, on često zapada u nezgodno nagomilavanje predmeta, koji nemaju nikakve veze sa sadržajem. Radi toga,

njegove religiozne kompozicije djeluju više stranom izvještačenošću nego neposrednom iskrenošću. Dok su i Račić i Kraljević mogli da asimiliraju umjetnost jednoga Maneta ili jednoga Goye, M. Vanka shvatio je Zubiaurre odviše jednostrano. Radi ove jednostranosti, i njegove kompozicije i njegovi veliki portreti ne doimlju se dosta snažno. Kao naši seljaci, tako se ni naša gradjanska inteligencija nikako ne može prikazivati koloritom i stavovima španjolske aristokracije. Da su naše primjedbe opravdane, pomalo uvidja i sam izlagač. Najnoviji njegovi radovi sve se više oslobadjaju španjolskih uzora, ističući shvaćanje koje odaje originalne sposobnosti. Po nekojim izloženim akvarelima može se, sa sigurnošću, zaključiti da Maksimilijan Vanka posjeduje vrline jakoga talenta, koji će se ne malo osjetiti u našoj likovnoj umjetnosti. Sjajni portre „Moj prijatelj T.", najbolje djelo čitave izložbe, i snažni pejsaži „Poslije kiše" i „Vinski vrh" jasno govore, kako je velika šteta, kada autor, radeći kompozicije i portrete, više uvažava strane uzore nego svoje lično osjećanje. On je, nema sumnje, rodjeni akvarelist. Zamjernom sigurnošću i rijetkom suptilnošću, on jednako vješto obradjuje i portre i pejsaž. Željeti je da nastavi smjerom gore citiranih radova, koji ga najjače karakteriše, i po kojemu on, punim pravom, zaslužuje ime našega najvećega akvarelista. Na kraju rado bismo još reći, kako se neugodno doimlje što je izložio veliki broj posve školskih studija i običnih crteža bez umjetničke vrijednosti. Ovakovi radovi nikako ne spadaju u jednu javnu umjetničku izložbu.

Uz krepke zagorske pejsaže Mihovila Kruš l i n a, Vankini akvareli hrvatskoga Zagorja iznenadjuju ne samo svojom svježinom nego i svojim osebujnim koloritom.

KOSTA STRAJNIĆ

SITNOSLIKAR FRA BONAVENTURA RAZMILOVIĆ

Nedavno je izišao drugi dio knjige o. Jelenića, u kojoj se prikazuje povijest franjevačkog reda u Bosni i u Hercegovini. Prije toga izišle su i knjige, većinom monografije o djelovanju Franjevaca po Dalmaciji. Prigodom petstote obljetnice ovoga reda izdala se i knjižica o djelovanju reda po Hrvatskoj i Slavoniji. Nigdje medjutim nije izašao prikaz kolosalnih zasluga toga reda po razvitak hrvatske kulture. Franjevci postadoše uz Pavline jedini lučonoše prosvjete u nas i to po onoj svojoj poznatoj prostodušnosti i demokratizmu, jer je u te redove ulazio malo tko od velike gospode. Franjevci i Pavlini imadu na svakoj stranici hrvatske historije zapisane svoje redove, pače čitave stranice zlatnim pismenima. Prvi pučki pjesnik Kačić je Franjevac, najveći je državnik, koji je upravljao Ugarskom i Hrvatskom, fra Utješenić, Pavlin. Mnogim drugim ni broja se ne zna. U nas se nažalost ne posvećuje dovoljno pažnje istraživanju tih redova. Pavlini su ukinuti, oni životare još samo po Poljskoj sa znamenitim čenstohovskim samostanom kao svojim središtem. Skandal o. Damjana Mazocha zadao im je smrtni udarac. A ti su Pavlini bili, poimence u užoj Hrvatskoj, u svakom pogledu čisto naš red, daleko bolji od proselitske družbe Isusove. U Varaždinu, Lepoglavi, Remetama, nalaze se još uvijek sjajni tragovi toga vanredno visokog reda. Trebalo bi, da se napose ono, što je preostalo od njih na području lijepih umjetnosti, sačuva, opiše i ispita. Vrijedni nasljednik pok. Iv. Krst. Tkalčića, g. Janko Barle, napisao je lijepu povijesnu monografiju o Remetama. Taj biser-samostan sve više propada. Kad bi se naši „popi" nakanili da poprave one napola razvaljene barokne stupove sa baroknim svecima, da uščuvaju one sitne slike na ulazu, nažalost, po Bolleu posve izobličenih crkvi, oni bi ne samo u prostom puku nego i u srednjoi inteligenciji pobudili više pravog religijoznog osjećaja nego

POJEDINI LISTOVI IZ RAZMILOVIĆEVOG KORALNOGA TEKSTA.

prodavajući škapulare. U Varaždinu i u Lepoglavi imade sjajnih al fresco slika. Bilo bi lijepo i hvalevrijedno, kad bi se tko našao, da ispita provenijenciju tih crkvenih starina. Mi znamo kuda vodi nemar u tim stvarima. Znamo, da je Bolle iz prvostolne crkve izbacio sjajne radnje Rafaela Donnera, a da ih je zamijenio radnjama klesarskih pomoćnika a la Beyera i Moraka.

A što da velimo tek o Franjevcima. Oni imadu još danas samostane u Zagrebu, Samoboru, Jaski, Varaždinu, Koprivnici, Požegi, Iloku, Osijeku. Mnogi su napušteni. U mnogim se nalaze sjajne slikarije i bogate biblioteke. Kuhač je našao u koprivničkom samostanu one poznate kompozicije franjevačkih glazbenika — na kojem mjestu samostanskom ne može se kazati. Ne bi li se za to tko zauzeo, kad je već taj red u dekadansi, pa kad ga rimska kurija nikako ne će da pridigne, da se bar pobilježi ono što je taj red za narod, poimence za naš narod učinio. Bila bi to lijepa i domoljubna djelatnost i držim da bi se izučavanjem arkiva franjevačkih samostana pronašao po koji lijep prilog za političku i kulturnu našu povjesnicu.

U Dalmaciji već su se bolje pobrinuli za očuvanje tradicija ovoga reda. Ondje je on i sve do najnovijeg vremena igrao u narodnome pokretu protiv talijanske najezde vanredno važnu ulogu. Najbolji je dokaz, da se ondje vodi briga o Franjevcima jedan rad našeg poznatog pisca o. Kerubina Šegvića, objelodanjen u 1—4. svesci godine XVI. „Vjesnika kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva.“ Radnji je natpis „P o l j u d, riznica domaće i talijanske umjetnosti“. Prikazavši pisac nastojanje samostana i njegov historijat opisuje nam sam samostan i njegovu crkvu, zatim plastike i slike, naglasujući, da je iz Poljuda, koji je bio nekad poznat po obilju umjetnina, mnogo toga ponestalo.

No najznatniji su dio ove rasprave prikazi raznih spomenika sitnoslikarskih, sitnoslikarstvo hrvatskih franjevaca u Dalmaciji. To su dva korala, koje je izradio Franjevac Razmilović, rodom Splićanin. Knjige su te vanredni spomenik franjevačke umjetnosti. Prva knjiga imade 109 listova, druga knjiga imade 77 listova. Bilo bi vrijedno, da se sve te stranice pomno reproduciraju i da se onda može utvrditi, u koliko se medju Franjevcima unatoč silnog utjecaja renesanse i baroka uščuvao smisao za domaće hrvatske narodne motive, kako su se sačuvali u Dalmaciji ne samo u

tekstilnoj industriji kućnog obrta, nego i na industrijskim radnjama običnih kućnih potrepština, te osobito na nakitima. Ovaj utjecaj spominju svi umjetnički kroničari, a poimence Rolfs u svojoj vanrednoj knjizi o Laurani, dokazujući baš na temelju uporabe tih malenih i sitnih motiva na velikim gradnjama Franje Laurane (Lovrane), da je bio Hrvat.

Medju hrvatskim Franjevcima. radnicima na području sitnoslikarstva, bio je najznamenitiji fra Bonaventura Razmilović. O samom životu ovog čednog Franjevca, a uistinu velikog umjetnika, priča nam pisac zanimljive i iscrpljive rasprave, da su Razmilovići ili Radmilovići seljačka porodica iz splitske okolice. Točno se ni dan a ni godina rodjenja ne da ustanoviti. Po mišljenju Šegvićevu rodio se on oko godine 1636. Na krstu dobio je ime Duje. Kad je stupio u franjevački red, dobio je ime Bonaventura. Iz poljudskog samostana poslan bi na nauke u Spljet. Odavle podje na dalnje nauke u Loreto i u Rim, gdje je učio humanistiku, filozofiju i teologiju. Stoji, da je bio svećenikom zaredjen negdje oko godine 1660. Pod dojmom majstora renesanse, a nešto i pod dojmom baroknog pokreta, koji je iz Italije zavladao čitavim svijetom, stajao je i Razmilović. Gdje je i kod koga je učio Razmilović, nije ustanovljeno. Sigurno je, da mu je u kasnije dane njegovog rimskog boravka bio učiteljem Mario Muzzi. Oko godine 1668. vratio se Razmilović u Dalmaciju u svoj samostan Poljud. Tu je počeo da radi na obim spomenutim koralima. Bit će da je radio ova dva svoja djela sve do konca prve polovice osamdesetih godina sedamnaestoga stoljeća. Godine 1686. više ga u Poljudu nema. Bit će da je otišao u drugi koji franjevački samostan. Šegvić misli na Rab, što više on misli da je Razmilović umro još prije godine 1686. i to izmedju 1680. do 1690. Godina njegove smrti i njegova rodjenja nije poznata. Prava je skromna umjetnička duša samostanska, kakovih nalazimo u starim bizantinskim radovima.

M. NEHAJEV: STUDIJA O HAMLETU

Čarobni štapić Puckov u isti mah je i čarobni štapić Shakespeareov. U toj igri razblažene fantazije on udahnjuje dušu komušci i paučini (tako se zovu lica u „Sanji ljetne noći"), jednako kao što će kasnije, da dade dostojan okvir vrtlogu svih strasti i svega ludila (u „Kralju Learu"), probuditi elemente; Leara će pratit divlja šuma i neobuzdani vihor s gromom. „Shakespeare gesellt sich zum Weltgeist, er durchdringt die Welt wie jener" (Goethe).

Ali tek ondje, gdje je priroda postigla svoj vrhunac, u čovjeku samom, naći će i Shakespeare kulminaciju svih mogućnosti u svom stvaranju. Aishil i Sofoklo djeluju na nas hieratičkom gestom svojih lica; kod Shakespearea ta je gesta tako osjećana, tako ljudska, da su njegove velike figure prava psihološka paradigmata. Miryad minded men — čovjek s dušom mirijada, zove ga Coleridge. Kod Shakespearea nikoje čuvstvo nije izolirano, postavljeno za sebe, istaknuto na štetu slike čitavog čovjeka — njegova ličnost nije nikad shematična, razumom iskonstruisana. On ju vidi pred sobom, govori s njom živom i donosi pred nas u plastici, koje ne postiže ni prije ni poslije nitko. Iz toga što Shakespeare u epizodnim licima znade podati karakteristiku sa širokim kistom i jednim moćnim potezom izvedoše neki i tobožnju jednostavnost njegovih, da tako kažemo, psiholoških proučavanja. Ali pogledajte Otela — taj, kako je već locus communis, primjer ljubomora. Ljubomor njegov niti je ljubomor o sebi, niti je zastrašujući primjer jedne jedite strasti — Otelo je od prvog do posljednjeg daha čovjek i to čovjek sa čitavim komplikovanim sadržajem duševnim. On je vojskovodja, državnik, umnik; njegova ljubav za Desdemonu ocrtana je jednako uvjerljivo kao i pretvorba te ljubavi u mržnju. A monolog uz mrtvu Desdemonu možda je uopće najveći primjer, kako je Shakespeare znao osjećati čitavi kompleks boli svoga junaka — tu se križa sto osjećaja — i svi su izazvani pravim, do u sitnice proćućenim dojmom toga strahovitog časa. Hamlet ličnost je tako mnogostrana, da je tek mnogostranošću niegovom moguće rastumačiti toliko različnih mišljenja o njemu.

U komici — kolikog li razmaka n. pr. izmedju Molièra i Shakespearea! — Harpagon ili umišljeni bolesnik ilustracije su jednoga poroka, taj je porok potenciran, izlučen i iznesen kao jedina osebina čovjeka. Molière iz spoja, koji se zove čovjek, staložuje jednu vlastitost i stavlja ju pred nas: evo, to vam je glavno i odlučno, pogledajte, kako je talog crn, po tom ćete ga najbolje prepoznati! Shakespeare iz spoja, koji se zove čovjek, ne vadi jednu vlastitost — on taj spoj diže pod svijetlo, okreće ga pred nama, pravi s njim sto pokusa — hoće da ga zapamtimo po tom, kako se vlada u najrazličitijim uvjetima. Sir John Falstaff nije ni pijanica, ni protuha, ni kockar, ni ženskar, ni tat, ni hvališa kat exochen — on je sve to u jednom licu i uvijek, kad je jedno od toga, on je isve drugo. On je čovjek jednako spleten kako i tragična lica Shakespeareova — komedija o Falstaffu nije komedija jednog doživljaja, nego jednog života.

Shakespeareov je čovjek svestran; njegova su djela kaleidoskop značaja. Schiller je napravio shemu od nekoliko desetaka t. zv. tragičnih konflikata — eto ti tobožnjeg temelja sve dramske poezije. Shakespeare nije stegnut nikakovim teorijama; on crpe iz punog života, on čovjeka traži i nalazi u beskonačnom mnoštvu fenomena iste vrste. Njegove su žene galerija, potpunija od ikoje psihološke studije o ženama. Poznamo već Margaretu, Regan, Goneril, Kleopatru, Desdemonu, Ofeliju — eto k tomu Viola, Portia, Beatrica, Imogena, Rosalinda, Helena, Volumnija; — to su izradjeni portreti, uz koje se niže album skica (Jesika, Miranda, dadilja u Romeu, Katica Percyjeva, Konstanca). A sve to stvarano je za glumca, koji je bio muškarac! Mašta je tu prekinula iste okove spola.

Život ključa u svakom Shakespeareovu licu tolikom snagom, da se ta lica ne odmiču od života ni ondje, gdje je scena prenesena u mitsko doba, ni ondje, gdje su potencirana do principa (Koriolan). Shakespeare vidi ih pred sobom tako istinito, te osjećamo i mi njihovu

kretnju, njihov dah, šuškanje njihovih odijela. Plastičnost je intuiranog čovjeka tolika, te se kod Shakespearea sam apstraktan pojam zna pretvoriti u karakteristiku! Koriolan zove Volumniju „šutnjom", ali — u tom je čitava umjetnost realiste Shakespearea — on joj veli: „ti, moja draga šutnjo".

Gdje je izvor ovoj snazi intuicije, kojom je školom pjesnik mogao da uzgoji sebe do ovako gorostasnog shvaćanja, što zahvaća uvijek cijeloga čovjeka i — u jednom samo djelu — zahvaća čitavu jednu povorku? (za primjer: „Henrik IV." ili „Noć sv. trih kralja") Tumačenja ima dosta; s pravom upozoriše neki na to, da se Shakespeare oslanja o pučku predaju. Njegova su djela puna uspomena na stare engleske balade, on ih zna i citirati. U licima je sigurno sačuvano mnogo žive tradicije, pa je neposrednost pučke poezije mogla zadahnuti prvu dušu mnogom historijskom imenu, koje je kod Shakespearea postalo čovjekom. I sam značaj drame kod predšasnika Shakespeareovih kazuje, da utjecaj klasicizma nije tako brzo mogao savladati tradicije; imade prije njega dramskih pokušaja, u kojima se u t. zv. visoku radnju upliću lica iz puka; u „Cambysesu" Tomasa Prestona dolaze ova lica: Venus, Cupido, jedan lord, jedan svodnik i jedan šaljivdžija. Marlowe crpa svoga „Fausta" ravno iz pučke tradicije.

Ali bit će ipak ovoj svestranosti, ovom divskom, čarobnjačkom zahvatu Shakespeareovu glavni razlog u tom, što je bio čovjek pozornice. Mislim, da mnogoličje njegovih figura ima svoj izvor u tom, što je glumac onoga vremena imao još zadaću, da uvijek sam stvara. U talijanskoj prvoj komediji ima tek nekoliko tradicijonalnih figura, koje se uvijek jednako zovu; ali je sigurno pod istim imenom publika tražila i našla najrazličniji sadržaj tipa. U Shakespearovo se doba drama nije pisala kao danas, ona se je stvarala u najužoj vezi sa pozornicom. Nema uto vrijeme neprikazanih drama. Glumačka umjetnost daje biljeg drami, nipošto estetski odgoj ili ukusno izdjelavanje čovjeka od pera.

A veliki glumac uvijek će intuirati ličnost. Glumaštvo i nije drugo nego mogućnost pretvarati samoga sebe u figuru, koju si negdje vidio. Ta pretvorba može biti vanjska; uzmeš kretnje jednoga čovjeka, njegov smijeh, njegovo mišljenje, njegov način govora — eto ti prve imitacije, iza koje slijedi druga, dublja: da posudiš samu dušu od onoga, koga hoćeš da prikažeš. I danas još za velikog je glumca uloga samo nešto, što je natuknuto, nesvršeno, preusko: on još stvara, on dodaje svoje — i taj dodatak je uvijek ono najplastičnije i najživlje. Drami jedini glumac može da poda život — i baš doba, kad je glumac tako dominirao, te je — kao u Shakespearea — potisnuo dramatičara, bilo je i sigurno najpodesnije da se rodi pozornički genij, koji će moći sebi posuditi dušu, koju hoće — intuirati čovjeka, kakav jest. I moći će iznijeti tisuće lica — svako sa posebnim, individualnim osebinama. Shakespeare je stvorio pravi panoptikum dvorskih i dobrovoljnih budala, te su budale gotovo redovni rekvizit njegove komedije; no kako su one sve različne! Kako je svaka tipična za sebe! One su i rekvizit njegove tragedije, — pjesnik je svestran, kao i život, koji ne pozna granica žalosti i smijeha. Imitacija života s pomoću žive kretnje uvijek će biti daleko od shematičnosti; ako ima jedan veliki glumački talenat, taj će i od krpetina najnesvezanijih sitnica znati satkati čovjeka. Pomislite, da je taj veliki pozornički talenat u isti mah i bogodani pjesnik — evo Shakespearea!

Taj glumački, spontani, intuitivni način stvaranja pribavit će Shakespeareu snagu, da svako lice uhvati i s vanjske i s nutarnje strane. Duša i odijelo bit će tu uvijek spojeni tako usko, te se jedno ne će dati odijeliti od drugoga. Shakespeare nikad ne zaboravlja točno istaknuti situaciju u danom trenutku, bilo to ma gdje. Hamlet, koji je malo prije filozofirao o lažljivosti ljudskoj, dolazi na terasu, da vidi duha; no najprije on govori — o čem? — o zimi, njemu je hladno, on pita, koliko je sati — on nije samo kraljević i filozof, on je čovjek kao i mi svi, kako dobro opaža Taine.

No ista ta neposredna intuicija čitavog čovjeka diktirat će Shakespeareu i način kompozicije. Djela njegova nisu načinjena ni po kakovoj shemi, ona u prvim izdanjima nemaju pače ni razdiobe u prizore i činove

Historijama fali gdjegod svaka nutrašnja veza; prizori se nižu onako, kako sami izviru iz razvoja ocrtanih značajeva. 'A i kasnija djela, koja su jedinstvenija, nikad ne otkrivaju, da bi pjesnik gotovu osnovu htio da ispuni licima. Dogadja se obratno : sama ta lica živu i živu dalje onako, kako ih sili njihova narav ; jedan odijeljak toga života nazivlje Shakespeare dramom. Istina, mnoge su njegove ekspozicije sjajne („Hamlet", „Romeo i Julija"), ali njega isto tako ne smeta, da ekspoziciju napravi u monologu, kojim nam junak otkriva sebe („Richard III."). Jedinstvo njegove drame vrlo je labavo, neke se od njih ne daju ni prikazivati na našoj pozornici radi čestih promjena, a sve trebaju križanja. Shakespeare ne veže naš interes ne samo jednom scenerijom, nego pače niti jednim dogadjajem. Sva gotovo njegova djela imadu po dva i više sujeta, te je polimitija jednom od glavnih značajka njegove drame prema grčkoj. Ta — zbiljski je život tako pun promjena, tako se u njem isprepliću udesi ljudski ! („Julius Cezar" jest doduše natpis tragedije, ali dogadjaji su u njoj jedan odsječak cijelog onog doba ; Cezar biva ubijen već na početku drame.)

Živo se lice razvija pred nama i hrli naprijed — to je jedino pravilo Shakespeareove dramske tehnike. Mnogi poštivači pjesnikovi u Njemačkoj podjoše bez sumnje predaleko, htijuć pjesnika učiniti pravim umjetnikom-kompozitorom. Istina jest, da su mnoga djela scenski i odviše slabo vezana ; Shakespeare za taj izvanjski vez mari tako malo, da se gdjekad bez svake osnove drži pričanja svojih kronika, iz kojih vadi sujet ; do posljednjih svojih stvari on se ne žaca prekinuti najtragičniju sliku komičnim intermezzom. Radnja u smislu situacije dramatične kod njega je tek sekundarna, ona izvire iz ljudi, nikad iz dogadjaja; ondje, gdje se radi o dogadjaju, Shakespeare je upravo nehajan. Sjetite se samo, kako su kolosalni konflikti duševni osnovani u „Otelu" na jednoj trici, zamjeni jednog rupca ! Dražestan je sud Rymerov o Otelu. „Sva moralna korist ove žalosne glume stječe se u tri pouke : 1. da nikoja djevojka boljeg društva ne smije pobjeći s crncem 2. da svaka gazdarica mora dobro paziti na svoje rublje i 3. da svaki muž mora u braku imati matematičkih dokaza, prije nego dopusti, da se njegova ljubomornost izbjesni do tragičnog konca. Shakespeare je crnca trebao učiniti trubljačem, a ne generalom. Koliko vike za jedan rubac ! Sve je to tragedija rupca za nos ! Kad bi barem bila Desdemonina podvezica !"

Tako i jest ; Shakespeareu nije do „objektivnog učina", njemu ne pada na um, da tomu podvrgne psihu svojih ljudi. „Drama" znači i za nj radnju, — ali samo naprezanje i trganje duše. U samim onim djelima, gdje se je točno držao svojih izvora, u rimskim dramama, historijska scenerija sasvim je sekundarna, „čin" postaje redovno epizodom. Jedan korak dalje — i Shakespeare počinit će pravi pravcati grijeh, — on će unatoč izričitoj i strogoj zapovijedi Aristotelovoj, da u drami mora junak raditi, napisati tragediju, u kojoj je tragičan momenat nedostatak ili bar retardacija svake radnje.

To je „Hamlet", djelo, koje najbolje označuje posebno mjesto Shakespearovo u razvoju drame. Kao što je proširio uzani okvir svoje pozornice i maštom dočarao sve situacije i sve tipove ljudske, tako je u „Hamletu" pjesnik rastrgao okove vulgarnog shvaćanja drame. Ne treba se čuditi, što se to djelo i danas zove modernim, što je iza tri stotine godina Hamlet jedan tip, oko kojega možemo kao nuzvrst nanizati i Fausta i Manfreda i Werthera i Adolpha (Benjamina Constanta) i Rudjina. Hamlet je otac svoj toj djeci „Weltschmerza" — pasivnost njegove naravi ima izvor u sličnim bolestima volje. Junaci grčke drame griješe protiv reda stvari time, što kao ljudi rade upravljani usudom božanskim. Bozi osudiše Prometeja i kazniše Ajanta. Hamlet nije od te vrste — njegova je tragika u tom, što stoji izvan ljudi i nad ljudima i zato protiv ljudi. Nije tek slučaj, da se naše doba, u kojem je genijalnost bolest, a ne cvijet (Taine), tako rado ogleda u zrcalu Hamletovskih refleksija. Tragičnost „Hamletova" izvire ravno iz subjekta — ne bijaše nikad drame, u kojoj bi junak toliko dominirao nad čitavim okoli-

šem i tako zaokupljao sav interes. On, taj mladić, kojemu čelo glave kao da lebdi šišmiš (V. Hugo), rekbi u svih pet čina razgovara s nama, ispituje nas. Hamlet je monolog — neprestano razotkrivanje jedne duše, neprestano kopanje po tajnim kutima vlastite unutrašnjosti. Djelo je to tako subjektivno, da još danas osjećamo ljudski njegov sadržaj mnogo jače, nego u filozofskim recitacijama Faustovim.

Shakespeare je gradju svoga Hamleta našao gotovu. Izvor njegov po svoj prilici nije bio sam Saxo Grammaticus, nego već pisana gotova starija dramatska obradba priče o Hamletu. Ta se nije sačuvala — i zato je teško reći, što je Shakespeare zadržao od svoga preteče. Znamo tek, da je taj stariji „Hamlet" bio prilično neuspjeli produkt, koji se nije mogao uzdržati na pozornici; ostao je iz njega tek poslovični usklik „Hamlet, revenge! (na osvetu)!" Ali ni „Hamlet" Shakespeareov nije u današnjem svom obliku nastao odmah; razlike izmedju prva dva izdanja i kasnijega in folio nisu samo velike, nego su i osobito značajne; one će nam mnogo pomoći, da dokučimo zagonetku danskoga princa.

Ipak, pošto ne znamo, nisu li se starije obradbe priče o Amlethu odaljile od izvora, koji smo na početku ove studije citirali, dotično od „Cent histories tragiques" od Belleforesta i Boisteana ili od „The historie of Hamblett" (prvo je novelistička, drugo pučka obradba istog sujeta iz Shakespeareova vremena) — bit će najsigurnije, da gotovu današnju dramu usporedimo sa prvim izvorom i pokažemo, kako je Shakespeare zahvatio poznati sujet i kako ga je sam dotjeravao prema svjedočanstvu različnih izdanja istoga djela.

Hamlet, kod Shakespearea, sin je kralja Hamleta, koji je dva mjeseca prije početka tragedije naglo umro. Mati je Hamletova, Gertruda, uzela, par tjedana poslije smrti muževlje, Klaudija, brata Hamleta-oca. Sina boli ovaj postupak majčin; dok se čitav dvor veseli iza svadbe — on je u crnini i ne može da shvati, kako je mati tako brzo mogla zaboraviti ljubav očevu. Ne će da bude na dvoru, želi u Wittenberg, gdje je već prije bio na naukama. Slutnju njegovu, da je Klaudije zločinačkom podmuklošću došao do kraljevske moći, rasplamti vijest školskog mu druga Horacija, da se na terasi kraljevskog dvora noću javlja duh očev.

Hamletu javlja se zbilja otac — duh umorenog bivšeg kralja. Brat mu je bio krišom ulio otrov u uho, dok je u vrtu spavao. Sinovljev se očaj pretvara u bjesnilo, strašnim riječima preklinje strica i obećaje duhu, da će osvetiti podlo umorstvo. Da to postigne, Hamlet se stane pričinjati ludim.

Na dvoru ne znaju naći razlog Hamletovu ludilu; dvorjanik-nadvornik Polonius misli, da se je Hamletu smračila svijest od toga, što je ljubio Polonijevu kćer Ofeliju, a otac je kćeri zabranio, da ljubav uzvraća.

Kralj je Klaudius zadovoljan s početkom svoga vladanja; uspjelo mu je, da od norveškog kralja ishodi, te ovaj svome sinovcu Fortinbrasu zabrani skupljati vojsku, koja je tobož imala ići na Poljake, a zapravo htjela da Danskoj otme ono, što je otac Hamletov ratom bio stekao. Klaudija uznemiruje jedino Hamlet; — kralj sluti, da je njegovo ludilo pretvaranje, pa pozivlje dvorjanike Rosenkranza i Güldensterna, da princa rastresu i odvrate od misli na smrt očevu.

Hamlet pogadja, da je kralj poslao po ovu dvojicu, koji mu se pričinjaju prijateljima; nemilostivo ih otpravlja, ali pristaje na njihovu ponudu, da se zabavi sa glumcima, što su baš naišli. Jer Hamlet hoće, da krivnju kraljevu uglavi sigurnije, no što je optužba duha, koji može biti i prikaza djavolska; za glumce on će prirediti predstavu, koja će djelovati na kralja Klaudija tako, te ne će moći zatajiti grijeha.

Na nagovor očev, Ofelija se sastaje s Hamletom; Polonius i kralj prisluškuju, u čem li je Hamletovo ludilo. Ali iz njegovih riječi ne otkrivaju razlog neodvraćene ljubavi — kralj se boji, da bi Hamletova tuga, koju ne drži ludilom, mogla postati opasnom i odluče ga poslati u Englesku.

Glumci predstavljaju pred kraljem i dvorom pantomimu, u kojoj se točno opisuje slučaj s Hamletovim ocem. Tobožnje „Gon-

zagovo umorstvo" zapravo je vjeran prikaz odnošaja izmedju kralja, kraljice i umorenoga. Klaudius ne može podnijeti istine i bježi u svoje odaje.

Hamlet triumfira, što mu je uspjelo uglaviti zločinca ; ipak sluša poziv svoje matere, koja ga zove, da ga ukori radi ponašanja pri predstavi. Polonius obećaje kralju, da će prisluškivati tom razgovoru matere i sina.

Kralj je sada siguran, da Hamlet znade, kako je njegov otac umro, boji se osvete i htio bi se kajati za grijeh. U času, dok uzalud skuplja griješne misli na molitvu, zateče ga Hamlet — al ne će da ga ubije, jer bi zločinac, očišćen molitvom, mogao doći u nebo.

Kraljica i Polonius čekaju Hamleta. Polonius skriva se za zastor i kad Hamlet silom zadržava mater, da joj sve kaže, Polonius hoće da joj priskoči u pomoć ; Hamlet ga probode. Zatim otkrije majci sve ; ova mu obećaje šutjeti : — on će u Englesku, makar zna, da su Rosenkranz i Güldenstern odabrani za to, da ga na smrt izruče engleskom kralju.

Ubojstvo je Poloniusovo uzbunilo puk, kralj otpravlja Hamleta u Englesku, davši njegovim pratiocima pisma s nalogom, da engleski kralj umori Hamleta. Na putu se sastaje Hamlet s Fortinbrasom, koji je ipak poveo vojsku na Poljsku.

Ubojstvo se Poloniusovo dojmilo Ofelije tako, te je poludila. Njen se brat Laertes vratio je iz Francuske i stavio na čelo buntovnika, koji provale u kraljevski dvor. Klaudius, dočeka Laerta i pozivlje ga na dogovor, da mu otkrije krivca očeve smrti. To je Hamlet — i Klaudius dogovara se sa Laertesom, kako će ga maknuti s puta. Hamlet se naime vraća iz Engleske ; na putu su ga napali gusari i bacili na dansku obalu, dok su Rosenkranz i Güldenstern prispjeli u Englesku s izmijenjenim od Hamleta pismom, u kom se traži, da oni budu smaknuti. Kralj se boji povratka Hamletova i ugovara s Laertesom, da će ovaj Hamleta izazvati na dvoboj ; pri tom bit će jedan rapir umočen u otrov — ako ni ta varka ne pomogne, Hamletu će za odmora ponuditi otrovanu kupu vina.

S Horacijem Hamlet dolazi kući, — i baš na groblju zateče sprovod Ofelijin. Razbješnjen hvalisanjem Laertesovim posvadi se s njim i pobije ; kasnije prima njegov izazov. Kod dvoboja Hamlet bude ranjen otrovanim mačem, ali i Laertes, jer su u žestini izmijenili mačeve. Kraljica koja ne zna za spletku, ispije neznalice pripravljen otrov, na što Hamlet probode kralja. Na krvavo pozorište stizava pobjednik Fortinbras, koji se vraća iz Poljske i poslanici iz Engleske, koji javljaju smrt Güldensterna i Rosenkranza. Po proročanstvu umirućeg Hamleta Fortinbras preuzima kraljevstvo dansko.

Označismo ovdje u osnovnim crtama Shakespeareovu priču o Hamletu, suho i shematički, da se jasnije istaknu razlike izmedju starog mitusa i preradbe ; u daljnjem razlaganju uzet ćemo sadržaj „Hamleta" poznatim i u detalje.

Očito je, da su kod Shakespearea zadržani osnovni elementi priče : umorstvo oca, svadba majčina, fingirano ludilo, ubijstvo dvorjanika Poloniusa, prekoravanje majke, put u Englesku i izmjena kraljevih naloga Engleskoj. Od lica priče kod Shakespearea oživješe od glavnih ličnosti kralj Fengo, kraljica Gertruda, Ofelija, Polonius, Horatio (prijatelj, koji Amlethu u priči odaje spletku s djevojkom). Osnovna je crta stare priče davno poznat i raširen motiv, da budalast jedan čovjek (t. j. kraljević, koji se pričinja budalastim) pobjedjuje takmace (kod natjecanja riječima i junačkim djelima). Taj je motiv najjače naglasio Shakespeare, pa je sasvim na mjestu opažanje Brandesovo, da je možda upravo ova crta i navela Shakespearea na obradbu priče. Glumca i čovjeka pozornice sigurno je morala zanimati mogućnost, da jedno lice pod krinkom ludila sakriva riznicu najoštrijeg razuma. Ludjak kao pratilac tragične figure igra veliku ulogu u „Learu" ; s njim, kao s komičnim licem, koje govori nemile istine, sastajemo se u nekoliko Shakespeareovih djela.

No u „Hamletu" sam je junak taj ludjak ; on sam raščinja svoja i tudja djela sarkazmom ; figura dvorske budale nije više orudje pjesnika, koji kroz njegova usta posmatra i kritizuje — u Hamletu taj je posmatrački i porugljiv duh izložen kao dio duše

protagoniste. Shakespeare ne iznosi budalu kao objektivni, da tako kažemo, ispravak drugim licima; princeva je duša sastavljena od dvih duša, i jedna je od njih duša hotomične budale.

Zašto? Nije samo zato, što je to cijepanje moglo pjesniku dati prilike, da pozornički iskoristi priču, nego zato, jer mu je dalo prilike, da pod krinkom Hamletovom govori sam, da se ruga sam, da se proti svijetu i okolišu postavi sam kao izuzetak kao subjekat.

Hamlet je Shakespeare, kaže Taine, i to je istina; ali nije istina po tom, što Hamlet kao rob mašte tobož nosi prokletstvo (ili osobitost) pjesnika Shakespearea — ovo tumačenje Taineovo ne bismo mogli primiti bez opaske. Hamlet jest Shakespeare — ali najprije zato, jer je Shakespeareu došlo dobro, da pod plaštem budale ispriča koju istinu ne samo kralju Klaudiju, Ofeliji, Poloniju, majci i ostalima — nego zato, da to kaže cijelom svojem vremenu i nama svima. U „Hamletu" govori Shakespeare direktno čovječanstvu; čitava tragedija i nije drugo nego jedan plaidoyer protiv krivog poretka svijeta. Pjesnik Hamlet nas napada, ruga se nama, skida lažne aureole i baca ih u blato tako jasno, da još danas poput Klaudija ne možemo podnijeti predstave, koju on glumi pred nama.

„Hamlet" je djelo subjektivno, ono ne izvire iz jedne pričom već zadane duševne dispozicije, ono izvire ravno iz Shakespeareove duše. Poučne su razlike izmedju priče i tragedije. U priči, Amlethu je glavno, da se spasi i da se osveti — tu osvetu on snuje dugo i izvršuje lukavo poput Odiseja (ne znam, da li je tko upozorio do sada na ovaj važan momenat). U tragediji Hamlet se bori u sebi, hoće li izvršiti osvetu i kada, on se ne čuva, on nije lukav, on napokon pada žrtvom kraljevog drugog zločinstva. U priči, Amleth se preobuče u budalu, da sakrije svoje osvetničke pripreme — u tragediji, njegovo je ludilo tek orudje, kojim dvoru i dvorjanstvu otkriva neugodne istine.

Da je Hamlet tek preradba poznatog sujeta, Shakespeare bi bio priču slijedio do kraja, — Hamlet bi ostao pobjednikom. Ali Hamlet je Shakespeareov poražen već prije nego počme tragedija, — i sve se njegove muke svršavaju time, da fatalistički naleti na otrovani mač Laertov.

Zašto je poražen? Zato jer već u sebi osjeća nemoć gadljivosti, jer je ojadjen poretkom svijeta, jer je ogorčen na svoj okoliš, jer je uvjeren, da sva plemenitost njegove vlastite duše ne može biti nagradjena ničim vrijednim usred strašne kaljuže, koja ga okružuje; zato, jer je razočaran, zato, jer je Shakespeare.

Opetujemo, ne pjesnik Shakespeare, nego čovjek Shakespeare.

Spomenuli smo u toku ove prouke, da postoji jedan eksemplar Montaigneovih eseja (u British Museumu) sa potpisom Shakespeareovim, koji u ostalom nije valjda ni autentičan. Vjerojatno je, ipak, da je Shakespeare poznavao Montaignea; Hamletov monolog „Bit ili ne bit" čudnovato (u samom početku) je nalik Montaigneovu jednom razmatranju (Liv. III. Chap. XII.). Makar je misao, ovdje izrečena, vrlo općenita (a takove su i one ideje, po kojima nekoji htjedoše u Shakespeareu naći poštovača i sljedbenika Giordana Bruna, koji je pod Elizabetom boravio u Engleskoj), naveo je ovaj paralelizam, u vezi sa Shakespeareom kao posjednikom sačuvane knjige, neke komentatore na misao, da je osnovna crta Hamletova skepticizam.

Ali ta je oznaka nedostatna, pače u konzekvencijama oprečna Hamletovu karakteru. Montaigne je sa svojim „Que scais je?" predstavnik jednoga doba, koje je sred ugodnosti života osjetilo potrebu, da životu malo smanji vrijednost. Montaigneovi čitatelji jesu aristokrate, bogataši, ljudi luksusa i dosjetke. Skepticizam njegov ima i svoju dobrohotnu notu; skeptik je napokon uvijek čovjek razuma, pa kao takav zna i opraštati slabosti. Skepsa je nešto objektivno, osnovano na razmišljanju, na vaganju vrednota, ona je vrlo bliska polituri, koju daje ugladjeni, visoki odgoj. Ona je konačno biljeg romanskoga duha; germanski duh poznaje sumnju sasvim u drugom obliku. Skepsa nije temperamentna — Voltaire nije mrzio, makar se je rugao. Kako

je daleko od toga svega Hamlet! Nije čudo, da isti Voltaire Shakespeareovo djelo označuje ovako: „Hamlet u II. činu poludi, a njegova ljubovca poludi u III.; princ ubija oca svoje ljubovce i pri tom se prenavlja, da je ubio štakora; junakinja se utopi. Na pozornici kopaju njen grob, grobari brblju štošta, što je njih dostojno, i pri tom drže u rukama lubanje; princ na njihove odurne budalaštine odgovara prostotama, koje su jednako odvratne. Za to vrijeme jedan od glumaca osvaja Poljsku. Hamlet, njegova mati, njegov očuh piju zajedno na pozornici, kod stola pjevaju, svadjaju se, tuku i ubijaju." Disciplinirani mozak skeptika nije mogao da nadje nit razuma u životu Hamletovu — pa u istinu, što da s tom razdrtom dušom počne mirna razmniva logike?

Ona joj se ne će približiti — kao ni mirna razmniva estetike. Njemački estetičari napisali su čitavu biblioteku o Hamletu; ali sva nastojanja, da se ovo — jer subjektivno — lice strpa pod pravilo o tragičnoj krivnji, mogla su uroditi tek prokrustovskim natezanjem. Zašto propada Hamlet, u čem je kriv? — pitaju se oni i odgovaraju: Hamlet ne čini svoju dužnost. Njegova je zadaća, da osveti oca — to mu nalaže duh; i tu zapovijest krvne osvete ima da izvrši, ako ne će da propadne sam. On ju ne izvršava, jer odviše razmišlja; refleksija je uništenje svakog djelovanja — eto razloga Hamletove sudbe.

Na prvi je pogled očito, da ovakovo tumačenje ne izvire iz Shakespeareova Hamleta nego iz osjećaja dužnosti, koji dominira u njemačkoj novovjekoj duši i koji estetici njemačkoj uvijek i svagdje udara etički biljeg. Jedan od najopsežnijih (u detaljima) komentara njemačkih poznata su Vischerova predavanja o Shakespeareu; i makar Vischer zna i naglasuje nedostatnost etičkih maksima kod proučavanja umjetničkog djela, sam on neprestano upada u istu pogrješku, dok na stotinu mjesta uvijek pita za etičke kvalitete Shakespeareovih karaktera. Tih se utjecaja nije oslobodio ni Goethe; znamenito mjesto u „Wilhelmu Meisteru" (IV. 3), gdje govori o Hamletu, doduše je prelijepa idealizacija Hamletove figure, ali preuska definicija njegove velike i komplikovane duše. Goetheu je Hamlet nježan i plemenit mladić, uzgojen pod dojmom prava i kraljevskog dostojanstva, rodjen da vlada, i to da vlada za dobro. Ali njegova zadaća nadilazi njegove sile — eto tragičnog konflikta. Refleksija i plemenitost kao kontrast strahovitoj potrebi osvete, — u toj se dilemi kreću gotovo svi komentatori; jedan (Werder) ide pače tako daleko, te tragiku Hamletovu nalazi u faktičnim poteškoćama, kako da se izvrši umorstvo, jer je kralja ubiti teško!

Zanimljivo je promatrati, kako je jaki dramski oblik „Hamleta" zaveo u tom traženju tragičnog konflikta gotovo cijelu književnu kritiku. Za Fausta nitko ne kuša iskonstruirati tragičnu krivnju, nitko ne pita, da li propast Manfredova imade razloge u vanjskim sukobima. Jedino kod „Hamleta", zato, jer je „Hamlet" tragedija, hoće se na silu logičkim razmišljanjima i etičkim prohtjevima ustanoviti neka objektivnost, neko sudjenje pjesnika nad samim njegovim junakom.

Shakespeare ne lomi nad Hamletom štapa; i sav areopag logike i etike upravo radi toga mora da se zaplete u beskrajne replike pro i kontra, bez rezultata. Brandl u svojoj vrlo lijepoj, makar kratkoj monografiji, skromno izbjegava problemu, veleći, da će se o njem još mnogo pisati, i dotiče se Hamleta manje od drugih Shakespeareovih drama. No to nije razlog, te ne bismo u djelu samom i u njegovoj vezi sa ostalim djelima Shakespearovim potražili i našli nutrnje, psihičke, subjektivne razloge, da osjetimo ličnost, koju je logično raščinjanje moglo približiti općem shvaćanju manje nego što i same inkarnacije glumačke. Koliko puta već smo čuli Hamleta! i u različnim interpretacijama! — pa gle, glas naroda bio je i tu glas sina božjega: Hamlet — Shakespeare govorio je sa pozornice, svojim izrekama, razumljivije, nego što govori kroz trublje logičnih komentara. Pravomu, živomu Hamletu, što ga poznamo svi, nisu potrebne šljake, što mu ih pružaju Gervinus i ostali — on ide prema nama korakom naglim i kretnjom uzrujanom, ali ide kao čovjek, ne kao automatski izgradjena lutka Freytagovskih pravila.

Sadržaj Hamleta nije ništa drugo nego titanski osjećaj — onaj isti nutarnji glas, koji je Manfreda i Fausta uzdigao nad okolinu, ona svijest genija — da ni ruke svoje ne može oblatiti ljudskim, niskim činima, kakove oko sebe vidi. Tragedija Hamletova ne počinje prikazom duha; zapovijed očeva dolazi u samom komadu poslije monologa, u kojem je već gotova Hamletova duševna dispozicija. Sve, što Hamlet kasnije čini, može da tu dispoziciju pojača i upotpuni, ali dogadjaji tragedije nisu je stvorili: i nju je stvorilo ono, što se pred prvim činom dogodilo. Hamlet je izgubio vjeru u majku, u svijet, u dobro davno prije, no što je čuo otkrića duha; razočaranje i ogorčenje tako mu je napunilo dušu, da je sam sebe izolirao od cijeloga dvora. Svi se vesele, on nosi crninu; mati je zaboravila na oca, dvorjanici na kralja — prisege, ljubavna šaptanja nisu no laž. „O Bože, Bože! kako mi se odurna, prazna, plitka i beskorisna čini sva ta svjetska hajka! Fuj! fuj na to! Divlji je to vrt, što se izrodio u sjeme; pun je samog nevrijednog korova!" U toj rečenici čitav je Hamlet; potvrda njegove sumnje o zločinstvu može ovu odvratnost pretvoriti u bijes, — ali da i nema te potvrde, Hamlet bi govorio i dalje kao duša, kojoj je sve zeleno lišće ogolio hladan vjetar životne spoznaje.

Ova, prva i glavna, crta Hamletova značaja sasvim je subjektivna; u njoj daje Shakespeare sebe. To nije skepsa, izazvana razumom; to je bol, to pravi pravcati osjećaj gadljivosti. Bol će se ova razviti u pravu bolest, podrovat će sve korijenje života Hamletova, porast će do cinizma, do prezira samoga sebe i a završiti će tugom, u kojoj ima škripanja zubi.

„Hamlet" napisan je negdje oko god. 1600, u doba, kad se kod pjesnika opaža jasan preokret: njegova objektivna umjetnost, koja se znade tako ljupko šaliti, upravo mizantropski hvata se sujeta beskrajnih razočaranja (Otelo, Lear, Antonius, Kleopatra). Mnoga su i različna naslućivanja o vanjskim razlozima toga preokreta. U toj dobi pjesnik gubi oca, gubi i dobrog prijatelja i plemenitog zaštitnika, grofa Southamptona, koji — upleten u Essexovu zavjeru, — svršava s ovim na stratištu. U toj se dobi odigrava krvava tragedija Marije Stuart, u kojoj se gomilaju lješine sa visine survanih milosnika, umorenih zavjerom i otrovom. U toj dobi pjesnik doživljuje svoje veliko ljubavno razočaranje i prelom s grofom Pembrokeom, u njoj napokon (toga je sam „Hamlet" pun) biva potisnut u pozadinu od „djece", koja na pozornici dobivaju utjecaj i uvaženje

Makar moramo tek tapati u mraku, da pogodimo razloge ove velike duševne krize kod pjesnika, imamo ipak jasne dokaze, kako se ta kriza svršila. U sonetima svojim Shakespeare govori nam diretkno, bez pomoći Hamletove, i tu baš nalazimo na pretek mjesta, koja se doslovno slažu s duševnom dispozicijom Hamletovom.

Soneti su puni uvjeravanja o bezvrijednosti života. Hamlet pita (čin III. sc. 1.) u poznatom monologu, da li je bolje biti ili ne biti — umrijeti, usnuti! — i odgovara, da nitko ne bi podnio rug i bič vremena, nasilje moćnih, zlostavu oholih, muku prezrene ljubavi, uskratu prava, grubu obijest uvreda i udarce, što ih šupljoglavost zadaje šutljivoj zasluzi, kad bi mogao sam sebi pribaviti mira sitnim komadićem ocjeli. Dobro je opaženo više puta, da ove riječi ne pristaju jednomu princu; ova tužba na nasilje nije kraljevska, — tako bi prije govorio parija. U sonetima je varirana ista tužba premnogo puta. „Smrt želim sebi, — kaže u jednom, — kad vidit moram, kako se zasluga rodi prosjakom, a šuplja ništavost ima sreću i obilje, — kako se vjera u nevjeru pretvara, a čast i zlato rijese bestidnika; kako se djevičanska vjernost sramoti, a pravoj veličini uskraćuje nagrada, kako se sile troše u mlitavoj vladavini, a umjetnost u gruboj snazi mladenačkoj, kako se znanosti otimlje duh školskim besmislima, a jednostavna istina trpi ruglo kao glupost i kako zlo nazivlju dobrim. Umoran sam od svega toga i htio bih da umrem, kad ne bi sirotna ostala iza moje smrti moja ljubav". Prijatelj mu je u sonetima još jedina utjeha; Shakespeare ga apostrofira riječima, koje su samo bezvjerje: „Bog i ljudi prezreli su me, i sam se sebi činim izopćenim. Nitko ne sluša mojih molba, dok proklinjem sudbu i svoj udes. Htio bih da budem

bogat nadama kao mnogi drugi, da imam mnogo prijatelja, da sam plemenita roda, da budem mnogima jednak umjetnošću i slobodom, a ne veselim se onomu, što je meni odabrala sreća — i moje me brige nagone gotovo do toga, da sam sebe prezirem..." Pečal ova izvire iz razočaranja, to nisu romantički uzdasi mladića. Shakespeare u zreloj dobi zna, kako je slaba naplata, što ju svijet daje njegovoj vrijednosti; — u sonetima izbija na mnogo mjesta srdžba radi neshvaćanja umjetnosti; „children", koje Hamlet oštro kritizuje, zadaju pjesniku teških neprilika. Ali jače od svega boli Shapespeare uvjerenje, da i sama umjetnost glumačka i to umjetnost baš njegova biva prezrena. Ljudi ne vraćaju dobrim onu žrtvu, koju im pjesnik podaje otkrivenjem svoje duše („istina je, ja sam ko šaren ludjak zanosio se ovim i onim, sebi sam duboko u dušu zadirao, i ni za što razbacivao ono, što je za me najviše") — za sve to on dobiva tek žig niskog staleža. Zla sreća kriva je svemu; Shakespeare u jednom sonetu bez svakog žacanja odaje ovaj svoj jad:

„O, for my sake do you with Fortune chide,
The guilty godess of my harmful deeds,
That did not better for my life provide,
Than public means, which public manners breeds
Thence comes it that my name receives a brand,
And almost thence my nature is subdu'd
To what is works in, like the dyer's hand...
(„Fortunu kori radi mojih zala,
Boginju, krivu zbog krivica mojih,
Jer bolje nije za život mi dala
No nizak kruh, što niskost ćudi goji.
Žigosala je moje ime s tim.
Pol biti moje od mog posla gine
Ko ruka u strojača...")

Ovoj muževnoj, na čemernom iskustvu osnovanoj lirskoj ispovijedi u sonetima odgovara dramatski credo u „Hamletu".

Ali, kazat će nam se, „Hamlet" ne može biti ispovijest zrelog muškaračkog duha, princ je mladić, koji je tek stupio u svijet i baš taj prvi nastup kriv je njegovoj mladenačkoj tuzi. (I na pozornici vidimo Hamleta obično kao mladića.)

Hamlet nije mladić, nego je muž. Vanjska njegova prikaza ne slaže se ni najmanje sa slikom plavokosog, sanjarskog mlaca, što su ga oslikali idealizatori Shakespeareove figure. Kakav je na pozornici bio Hamlet u doba pjesnikovo, ne znamo; a nema ni neprekidne tradicije glumačke o tom. Bourbadge (prvi interpret Hamleta) bio je jak čovjek; Garrick sa svojim niskim i odebelim stasom mogao je prikazivati Hamleta jednako kao i kasnije Rossi.

U samom djelu Shakespeareovu ima jedno mjesto, koje je nemilo rušilo predodžbu o sanjarskom mlacu Hamletu. U posljednjem činu, kraljica hoteći osvježiti Hamleta napitkom kaže, da je on „fat and scant of breath". Prema tomu bi Hamlet imao biti debeo i kratke sape. Ovaj „fat" smetao je mnoge prevodioce i komentatore i tako su neki, za volju idealizirane ličnosti Hamleta, „fat" pretvorili u „hot", pa Schlegel prevodi ovaj stih: „On je razvrućen i bez daha". (Po svjedočanstvu Lichtenbergovu (god. 1775.) odebeli Garrick nije nikako nastojao, da priguši ovu izreku). Važnije od ovog mjesta, koje bi se napokon dalo drugačijim čitanjem istrijebiti, jeste to, da je u samom „Hamletu" izričito naznačeno, koliko godina imade princu. U početku petoga čina Hamlet dolazi na groblje i razgovara s grobarima:

Hamlet: Kako si već dugo grobarom?

I. grobar: Od svih dana u godini upravo sam se onaj dan na to dao, kad je naš prijašnji kralj Hamlet bio savladao Fortinbrasa.

Hamlet: Kako je dugo tomu?

I. grobar: Zar toga ne znate? Zna to svaka luda. Bilo je to istog dana, kad se je rodio mladi Hamlet...

Nekoliko riječi kasnije veli grobar: Ja sam ovdje bio trideset godina grobarom, u mlade i stare dane.

Hamletu je, dakle, ravno trideset godina. Jednako u glumi, kojom Hamlet razotkriva očuha, veli glumac-kralj, da je trideset godina prošlo od njegove svadbe; Ofelija, govoreći o Hamletu (III. 1.) kaže, da je princ u rascvaloj mladosti (blown youth).

Shakespeare je princa učinio mužem, ne mladićem. Ali — i to je upravo osobito značajno — Hamlet kao muž iznesen je tek u definitivnom izdanju (in folio). U prvom izdanju in quarto Hamletu nema trideset nego devetnaest godina. U istom prizoru na groblju, gdje Hamlet kaže, da je kao dijete poznavao Yorricka, grobar ističe, da je Yorick bio u zemlji zakopan dvanaest godina ; u kasnijoj redakciji Hamleta izreka je izmijenjena — grobar veli, da je Yorrickova lubanja dvadeset i tri godine bila u grobu. Prema tomu je i definitivni Hamlet za ravno jedanaest godina stariji od prvoga Hamleta. S tim se slažu i neke druge potankosti. Mati zove Hamleta u prvom izdanju „boy", a ta je riječ u kasnijem izbrisana ; Hamlet zove se „young" i kralj-očuh nazivlje ga svojim sinom. Mati sama mladja je u prvom izdanju ; izreka, u kojoj joj Hamlet veli, da joj je krv pretroma (prestara) za strast, ne nalazi se u izdanju od god. 1603., nego tek u kasnijem.

Što znači ovo? Znači, da Hamlet nije nastao u jedan čas ; pjesnik je svoje djelo dotjeravao, ali ne samo u umjetničkom smislu, nego je — da tako kažemo — s njim živio onako od prilike kao i Goethe sa svojim Faustom. Upravo za to, jer je Hamlet ispovijest Shakespeareova, princ— usporedo sa pjesnikom — od mladića postaje mužem.

A muževan je i pogled, kojim gleda na svoju okolinu. Hamlet osjeća, da je viši od nje, znade, da bi svi morali ostaviti grješnoga očuha i priključiti se k njemu. Dogadja se protivno ; Hamlet, izgubivši do kraja vjeru u ljude, ne može ni sam da se odupre nagomilanoj zlobi svijeta. „The time is out ot joint ; — o cursed spite ! Thet ever I was born to set it right. (Vrijeme je izišlo iz svog toka ! O prokleta jada, te sam ja bio rodjen, da ga spravim u red !) Od ove izreke : „o cursed spite !" pravac vodi do posljednje riječi Hamletove, riječi izmučene i gotovo staračke : „The rest is silence" (Konac je šutnja.)

Ono, što leži izmedju ove dvije izreke, nisu fantazije mladića. Goethe, uzimljući mladost Hamletovu kao osnov njegova naturela, jednako ga nepotpuno shvaća kao kasnije Turgenjev, pišući osobito duboku paralelu o Hamletu i Don Quixottu. Citirat ćemo jedan dio Turgenjevljevih izvoda zato, jer su značajni kao pogled slavenske duše na figuru, koja se Turgenjevu čini mnogo manjom od Don Quixotta. „Hamlet" i „Don Quixotte" izišli su iste godine, — a dijele ih čitava dva svjetska nazora. U Don Quixottu, apstrahirajući sve njegove komične strane, živi čovjek altruista, koji se bez odvlake hoće da žrtvuje za svoje ideale ; ništa mu nije poginuti za jednu umišljenu ljubav niti se pobiti s umišljenim vitezima. Turgenjev vidi u Don Quixottu pozitivnu, pokretnu snagu čovjeka, altruizam i požrtvovnost, iz kojih jedino izviru velika djela. („Les grands pensees viennent du coeur", Napoleon). „Što nam predstavlja Hamlet? Analizu prije svega i egoizam, a zatim bezvjerje. On vas žive za sebe, egoista je ; no u sebe vjerovati ne može ni sam egoista ; može da vjeruje samo u ono, što je izvan nas i nad nama. No to je „ja", u koje ne vjeruje, drago Hamletu. To je ishodna točka, ka kojoj se on neprestano povraća, jer ne nalazi ništa u cijelom svijetu, uza što bi se mogao da prilijepi dušom ; on je skeptik i uvijek vrluda sa samim sobom ; neprestano je zaokupljen ne svojom dužnošću već svojim položajem. Sumnjajući o svemu, Hamlet, razumije se, ne štedi ni sebe samoga ; um mu je odviše razvijen, da se zadovolji onim, što u sebi nalazi, no svaka je samopriznaja sila — otuda potiče njegova ironija protivna entuzijazmu Don Quixotta. Hamlet se s nasladom silno prekorava, neprestano pazi na se, uvijek gleda u se, zna do sitnice sve svoje nedostatke, prezire samoga sebe, i u isti par, može se reći, živi i hrani se tim preziranjem ... Ne vjeruje u sebe, a slavičan je ; ne zna, što hoće i zašto žive, a sklon je životu" ... „No on ne žrtvuje taj glupi i ludi život, on snatri o samoubijstvu, još do pojave očeve sjene, do onog groznog naloga, koji napokon razbije njegovu već nalomljenu volju — no on se ne ubija. Ljubav se k životu pokazuje u tom samom snatrenju, da ga skonča ....." „Svim su osamnaestgodišnjim mladićima poznata ista čuvstva ..." „Hamlet si sam zadaje rane, sam se uništava ; u njegovim je rukama takodjer mač : na obje strane oštri

mač analize . . ." „Njegova melankolija, blijedi, ma i ne slabi lik (mati njegova zamjećuje na njem, da je debeo, our son is fat) crna baršunasta odjeća, fine manire, prava poezija njegovih riječi, postojano čuvstvo silne prednosti pred drugima, uspored s grižljivom nasladom, da ponizi sebe samoga — sve mu pristaje, sve očarava ; svakomu je laskavo, da slovi kao Hamlet, nitko ne bi htio da zasluži nadimak Don Quixotta. „Hamlet Barjatinskij", pisao je Puškin svojem drugu ; Hamletu se nitko i ne misli da smije, pa baš mu je i u tom osuda ; da ga ljubiš, gotovo je nemoguće, jedino su ljudi, slični Horaciju, odani Hamletu. Žali ga svaki i to je pojmljivo : gotovo svaki nalazi u njem sopstvene crte, no da ga ljubiš, opetujem, nije moći, jer on sam nikoga ne ljubi . . ." (Don Quixotte borio se s umišljenim orijašima, a Turgenjev zna) „kad bi se sama istina, da tako rečemo, utjelovila, ostvarila pred njegovim očima, Hamlet se ne bi usudio reći, to je ona, istina . . . Ta, tko zna, može biti i nema istine kao ni orijaša?" . . . „Hamleti su sasvim nekorisni svjetini, oni joj ništa ne daju, nikada je ne mogu da vode, jer sami nikud ne idu. Ta i kako ćeš, da vodiš, kad ne znaš, je li zemlja pod nogama? Zato i Hamleti preziru svjetinu. Tko sebe samoga ne uvažava — koga može taj uvažavati?" Hamlet ne ljubi, kaže Turgenjev dalje. „Svi su njegovi odnosi spram Ofelije opet ništa drugo već zabavljanje samim sobom ; u uzkliku njegovu : O vilo, spomeni me u svojim svetim molitvama ! vidimo jedno duboko priznanje sopstvene bolne nemoći, — nemoći ljubiti, koja se gotovo praznovjerno klanja pred „svetinjom čistoće" . . . „U njem je personificiran princip nijekanja — nijekanje je Hamletovo sumnja o dobru, no o zlu ne sumnja i kreće s njime u ubojiti boj." Ipak Hamlet ne hohoće demonski ! — u „samom je njegovu osmijehu sjeta, koja odaje njegovo stradanje. Skepticizam Hamletov nije ujedno indiferentizam"

„Hamleti su" — zaključuje Turgenjev — „izražaji korjenite centripetalne sile prirode", t. j. sile egoizma, kojoj je oprečna pozitivna sila, počelo odanosti i žrtve, princip Don Quixottov.

Naveli smo podrobnije ovo mišljenje zato, jer se je Turgenjev duši Hamletovoj približio mnogo više nego je to uspjelo uhadjačima tragične krivnje Shakespeareova junaka. Potpuno i s pravom izlaže Turgenjev opreku izmedju idealnog srljanja don Quixottova i opreznog pitanja Hamletova. Ali je veliki Rus očito za volju svojoj paraleli ujednostavnio jednu i drugu ličnost; poznati putopis gospodje d' Aulnoy (1679.) o Španjolskoj otkriva nam, da u don Quixotta imade veoma mnogo realnih crta — i baš te su crte bitne; don Quixotte ima svoj dio Bramarbasa i viteza pod svaku cijenu, pa i pod cijenu neviteških zabluda. Da bi pojednostavnio problem, Turgenjev traži tipične crte hamletske, ne Hamletove. Za to je i njegovo suptilno prikazivanje duše prinčeve opet jednostrano, egoizam kao glavna crta tek je u toliko opravdano opažen, u koliko Hamlet nema za koga da se žrtvuje; Hamletova je okolina tako niska, da duši boljih kvaliteta ne preostaje ništa drugo nego da se izolira i da se uvuče u sebe.

I baš ta crta, da Hamlet sebi s p r a v o m prisvaja posebno mjesto, nadomještava svu simpatiju, koju bi imala izazvati etička visina. Hamlet ćuti, da je izuzetak i da kao izuzetak nosi svoju propast u sebi; jer ovaj t i t a n s k i o s j e ć a j pretvorit će se s vremenom u t i t a n s k u i r o n i j u. Kako li je oduran svijet, kako li su niski ljudi ! I vlastita mati nije drugo nego grješnica, dvorjanici su lutke, vrhovni je nadvornik (Polonij) budala, a Laertes dvorski hvališa. Svijest o tom, da je „vrijeme izašlo iz svoga toka" tako je jaka, da zaglibljuje i samo dno duše : sve su niti njegove duševnosti popucale i slika, dok u neurednom odijelu, razbarušen i poderan, dolazi k Ofeliji, u isti čas je prava slika njegove unutrašnjosti. Hamlet žali, što mu je tijelo prečvrsto, te ne će da se raspadne u rosu — spoznaja (ne refleksija) tako je strašna, da je razorila istu volju za život. Nije sjetna opaska mislioca niti je žalobit posmijeh skeptičara ono, što mu rastužuje dušu : ta je duša sva bolna, sva krvava od dobivenih udaraca. Razočaranje urodilo je gorčinom — i taj je otrov zašao u svaku žilicu. Hamlet upravo

osjeća kako gori od te unutrašnje vrućine — i svaka misao, svaki osjećaj nije no nova bol. On je ljubio Ofeliju, ljupko se šalio s njom, no — zar nije i ona žena? Nije li i ona družica matere preljubnice? Ne spada li i ona u sodomsko kolo, koje se zove ljudstvom? Kad mu se javlja otac, on zna, da ga zove sudba; i kad čuje svu strašnu istinu o očevu umorstvu, on pada upravo smlavljen užasnom slikom, koja je uskrsnula pred njim. Iza prikaze duha Hamlet se grči od jeda i boli, gomilajući same psovke na očuha i majku; njihovo zlodjelo čini mu se tako strahovitim, te ga gotovo i ne pojmi u prvi čas. „Tablicu amo! To moram da zabilježim sebi, da se netko može smješkati i uvijek smješkati a ipak biti zločincem!" Pretvaranje čini mu se još sramotnijim od samog umorstva; jest — svijet je još gnusniji nego što je i sam osjećao prije pojave duha. Ironija, kojom je pri prvom svom nastupu govorio o dvoru, o svadbi, o majci, proširuje se; Hamleta zahvaća na čas pravo ludilo, — sve, što mu je kazao duh, tako je grozotno, tako paklenski, da i sama prikaza duha pri tom gubi na čas nježan oblik roditelja. Gorčina je tolika, te Hamlet duha, koji ispod zemlje pozivlje na zaklinjanje, zove momkom, poštenjakovićem i napokon starim krtom, izvrsnim rovačem! Otrov očaja ispoljuje se u ironizovanju same očeve prikaze; ali ta je ironija tako bolna, te u njoj osjećamo sav užas do kraja izobličene duše Hamletove. Hamlet tu zbilja hohoće demonski — njegov usklik ima snagu titansku, nalik je veoma na Manfredovu ironiju. Stari je krt izrovao isječenim brazdama Hamletovo srce.

Istinita je dakle bila Hamletova slutnja! Najgore je sumnjao— a realnost je gora od toga najgorega! Kakvi li su to ljudi, što su oko njega, te su tako iskvareni, da svojim nacerenim dušama prestižu maštu, što im pridaje svako zlo? Gle — i Ofelija je medju njima, djevica, kojoj je Hamlet pjevao pjesme. Negda — a sada dolazi k njoj i motri ju. „Uhvatio me je za ruku — ispovijeda Ofelija ocu — i držao čvrsto, zatim se nagnuo natrag, koliko je dohvatala ruka; drugu je ruku držao nad očima i tako ne dugo promatrao ispitujući moje lice, kao da bi ga htio slikati. Dugo je tako stajao; napokon je malo stresao mojom rukom i tri puta amo tamo mahnuo glavom. Na to je strašljivo duboko uzdahnuo, kao da će sad na razrušiti cijelu svoju gradju i završiti svoj život." Što je mislio Hamlet u tom sastanku, koji tako plastično opisuje Ofelija? On ju promatra, ispituje i on je već obračunao s njom. Ta i ona je čovjek, i ona je tek žena, i njoj je mjesto medju tim dvonožcima, što koracaju kroz blato i krv. Razočaravši se ljudima, Hamlet ne može da sačuva ljubav svoju — i ona pada žrtvom „zlih misli". Da li je čudo, te će Hamlet iza toga blizinu Polonijevu osjetiti kao nametljivost „dosadnog starog ludjaka"? Sa ovom scenom (Polonij i Hamlet II. č. 1. pr.) počinje zapravo onaj dio tragedije, u kom se Hamlet pretvara. Ali Poloniju on se tek ruga — i malo oštriji mozak u toga dvorjanika bio bi lako pogodio, na koga su uperene strijelice Hamletove. Kao što je Ofeliju tek promatrao, tako ovoga prijatelja očuhova Hamlet već mrzi — sa svom mržnjom, kojom se duh odvraća od gluposti.

Ludilo Hamletovo (ostanimo kod te riječi, makar ona ni iz daleka ne označuje ono, što ćemo otkriti u Hamletovoj titanskoj ironiji) počimlje. No neposredno iza toga slijedi scena s Rosenkranzom i Güldensternom — pjesnik tu nam odaje, da Hamlet ne misli igrati nikakovu ulogu ludjaka-budale na svakom mjestu. Hamlet govori s ovim svojim negdašnjim prijateljima sasvim otvoreno, on se natječe s njima u duhovitim apercuima i u isti par resakriveno priča o prelomu, koji je nastao u vlastitoj duši. Hamlet ih isprva prima prijateljski; tek kad iz njihovih riječi vidi, da je kralj po njih poslao, Hamlet se postavlja nad njih na pijedestal, sa kojega ironizuje sve.] Nada sve su značajne niti toga razgovora.

H a m l e t: Izvrsni moji, dobri, prijatelji. Što ti ovdje, Güldenstern! — Ah, Rosenkranz! — Vrijedni momci, kako vam je?

R o s e n k r a n z: Kao neznatnoj zemaljskoj djeci.

G ü l d e s t e r n: Sretni smo, jer nismo presretni. Mi nismo puce na kapi Fortuninoj.

H a m l e t: Zar ni potplati na njenim cipelama?

Rosenkranz: Ni to ne, milostivi gospodine.

Hamlet: Po tom stanujete u okolišu njenog pasa, ili u središtu njene naklonosti?

Güldenstern: Doista, tu je naš zakutak.

Hamlet: U krilu Fortune! Prava istina! jer ona jest bludnica. Što ima novo?

Rosenkranz: Ništa, prinče, osim što se je svijet opoštenio. (Tumač: Ovo je bio običan u razgovoru odgovor na pitanje, što ima novo.)

Hamlet: Dakle smo pred sudnjim danom! Ali vaša novost nije istinita. Da vas potanje pitam: što ste se, dobri moji prijatelji, zamjerili Fortuni, te vas šalje amo u tu tamnicu?

Güldenstern: U tamnicu, prinče?

Hamlet: Danska je tamnica.

Rosenkranz: Onda je i čitav svijet tamnica.

Hamlet: Sigurno, i to prekrasna; ima tu sva sila pretinaca, ćelija i zatvora. Danska je jedan od najgorih.

Rosenkranz: Mi ne mislimo tako, prinče.

Hamlet: Pa dobro, — za vas nije, jer po sebi nije ništa ni dobro ni zlo; tek mišljenje ga tim čini. Za me je tamnicom.

Rosenkranz: Tim je Dansku učinila vaša slavičnost; Danska je preuska za vaš duh.

Hamlet: Oh Bože, ja bih mogao biti zatvoren u orahovoj ljuski i držati sebe kraljem neizmjerne zemlje, samo kad ne bi bilo mojih zlih sanja.

Güldenstern: Te su sanje doista slavičnost; jer zapravo je bitnost slavičnosti samo sjena sna

Hamlet: I sam san je tek sjena

Rosenkranz: Naravski, i nama se čini, da je slavičnost tako prozračna i nestašna, te je tekar sjena od sjene.

Hamlet: Tako su dakle naši prosjaci prava pravcata tjelesa, a naši vladari i naprčeni junaci sjena od prosjaka! Da podjemo na dvor? Jer, duše mi, ja ne mogu rezonirati.

Obojica: Mi smo obojica vama na službu.

Hamlet: Ni govora o tom, ja ne ću da vas priračunam k ostalim mojim slugama, jer, da govorim s vama kao pošten čovjek, strašno me poslužuju. Nego da ostanemo na ravnoj cesti prijateljstva, — što radite u Helsingöru?

Rosenkranz: Htjeli smo vas posjetiti, ništa drugo.

Hamlet: Ah, ja siromak! nedostaje mi ni hvale. Ali hvala vam, i zaista, dragi prijatelji, moja je hvala preskupa za novčić. Nisu li po vas poslali? Da li je to vaše vlastito nagnuće? Da li je posjet taj od svoje volje? Dajte, dajte — budite pošteni sa mnom! Dakle — no, kažite!

Güldenstern: Što da kažemo, milostivi gospodine?

Hamlet: Štogod hoćete — samo ne ono, što spada na stvar. Jest — po vas su poslali; i neka je vrst priznanja u vašim pogledima, vaše čedne milosti nisu dosta lukave, da ih sakriju. Znam, dobri kralj i dobra kraljica poslali su po vas,

Rosenkranz: U koju svrhu prinče?

Hamlet: To moram ja od vas doznati. Ali ja vas zaklinjem pravima našeg prijateljstva iz školskih klupa, zaklinjem vas složnošću naše mladosti i obvezom naše vijekom sačuvane ljubavi i svim što vam je još draže i što bi vam bolji koji govornik mogao staviti na srce: makar jesu ili nisu po vas poslali, budite iskreni sa mnom.

Rosenkranz (Güldensternu): Što kažete vi?

Hamlet: Dakle? Ja ću paziti na vas. Ako me ljubite, ne tajite.

Güldenstern: Milostivi gospodaru, zbilja su poslali po nas.

Hamlet: Ja ću vam kazati, zašto; na taj način moja će vam susretljivost prirediti otkriće i vaša mučaljivost, kojom ste se obvezali kralju i kraljici, ne će izgubiti ni trunka. Ja sam od nedavna — ne znam radi česa — izgubio svu svoju bodrost i napustio obične svoje posle; pak za zbilja s mojom je ćudi tako zlo, te mi se zemlja, ta izvrsna gradjevina, pričinja tek golim zaravankom; pogledajte, taj divni baldakin, zrak, taj snažni svod firmamenta, taj veličajni krov, iskićen zlatnom vatrom: ipak sve se to meni pričinja kao gnjila, okužena gomila smeća. Koje li je majstorsko djelo čovjek! Kako plemenit po razumu!

Kako bez granica u sposobnostima! Kako izrazit i čudesan obličjem i kretnjama! Držanjem sličan andjelu! Svaćanjem sličan Bogu! Ukras svijeta! Uzor svega stvorenja! I gle — što je meni sva ta kvintesencija praha? Ništa me ne veseli čovjek, ne! — a niti žena, makar biste vi to htjeli kazati svojim posmijehom."

Ne čujete li ovdje poznate zvukove iz „Soneta"? Razgovor važan je osim toga kao tipičan primjer Hamletovih sukoba s okolinom. Hamlet se tu ne pretvara ni malo; on se tek sarkastično šali, pa u toj šali Shakespeare ne preza ni pred eufuizmima. (Izreke o Danskoj kao tamnici, o snovima i o prosjacima u ostalom fale u prvom izdanju). Hamlet spreman je da podje u susret svojim nekadašnjim prijateljima. Još se na mahove javljaju iskrice nade, — možda svi ljudi ipak nisu zli! Rosenkranz i Güldenstern svladani su njegovom iskrenošću i odaju se. Hamlet im za uzvrat skida zastor sa svoga tobožnjeg ludila; jezovit je, crn pogled na ljude, što im ga riše.

Kad Rosenkranz i Güldenstern u nastavku razgovora spomenu glumce, Hamlet-Shakespeare umeće u tragediju čitavo predavanje o glumačkoj umjetnosti.

H a m l e t: Kako to? Zar su zardjali?

R o s e n k r a n z: Ne, njihova nastojanja idu običajnim korakom; ali se je našao eto neki dječiji porod, mali golušavci, koji uvijek viču jače od govora, i za to im ljudi okrutno plješću. Oni su sad u modi, i klebeću obična kazališta (tako oni to zovu), te se mnogi, što nose mačeve, boje tih guščijih kljunova i jedva se usudjuju, da posjećuju ta kazališta.

H a m l e t: Što, zar su to djeca? Tko ih plaća? Kako su plaćeni? Zar ne će dulje ostati kod svoje umjetnosti nego što budu mogli pjevati diskant? Ne će li kasnije, ako porastu do običnih glumaca (a to će po svoj prilici biti, ako se česa boljega ne uhvate), kazati, da njihovi pisci komedija čine krivo, što im dadoše deklamovati proti vlastitoj njihovoj budućnosti?

R o s e n k r a n z: Zaista, na obje strane bilo je mnogo posla, a puk se nimalo ne žaca, da ih nadraži na borbu. Jedno vrijeme nije se moglo ni novčića zaslužiti nikakovim komadom, ako se u njem nisu pjesnik i glumci natezali sa svojim protivnicima.

H a m l e t: Je li moguće?

G ü l d e n s t e r n: Da, baš su sebi čvrsto razbijali glave.

H a m l e t: Pa zar djeca izniješe pobjedu?

R o s e n k r a n z: Dakako, milostivi gospodaru, izniješe k tomu Herkula i njegov teret.

H a m l e t: To nije osobito čudno: jer moj je ujak kralj danski, i baš oni, koji su mu se cerekali, dok je živio moj otac, daju po dvadeset, četrdeset, pedeset do stotinu dukata za njegov portret u minijaturi. Do bijesa, u tom je nešto vrhunaravskoga, kad bi samo filozofija mogla da to iznadje.

Hamlet ovdje plaidira za samoga Shakespearea i njegovu glumačku umjetnost; rečenice su pune aktualnih aluzija. „Djeca" istjeraše Shakespearea iz vlastitog njegova kazališta: „izniješe pobjedu i Herkula i njegov teret", jer je na ulazu Shakespeareova kazališta bio Herkul sa zemaljskom kruglјom i s natpisom „Totus mundus agit histrionem". Iz te aluzije na neshvaćanje svoje dobe, Shakespeare ravno prelazi na kriv položaj Hamletov; na jednoj strani tužba zrelog i zaslužnog glumca pjesnika na nedostojnu i neumjetničku modu, na drugoj žaljenje Hamletovo radi ljudi, koji su prezirali očuha, a sad mu se klanjaju. Eto crte, koja direktno spaja najsubjektivnije boli Shakespeareove sa objektivnim ogorčenjem Hamletovim.

Dolazi Polonij — s njim Hamlet opet govori, ugajući mu se kao glupaku; to „veliko naprščе" uvijek Hamletu donese kap dobre volje. Ali aluzija na Ofeliju odmah razgonite bijele oblake, — Hamletova poza biva majestetična i u toj prima glumce.

U prvom je izdanju „Hamleta" neposredno sa ovim prizorima spojen sastanak s Ofelijom, koji je u izdanju in folio premješten u treći čin (1. pr.). „Nježna nimfa" dolazi k njemu i vraća mu ljubavne uspomene. Hamlet hohoće — i to je već smijeh sverazornog očaja. On govori Ofeliji tako, kako može govoriti samo cinik, riječi su o ljepoti i kreposti potpuna anarhistička negacija svega, što je u životu uzvišeno. P r i j e b i l e s u t o z a n j p a r a d o k s n e r e č e n i c e, — sad su postale istinom.

Hamlet: Ja sam vas negda ljubio.

Otelija: Uistinu, prinče, učinili ste, te sam vam to vjerovala.

Hamlet: Niste mi trebali vjerovati; jer poštenje se ne može tako ucijepiti našoj prvašnjoj divljaki, te ne bismo od nje zadržali neki tudji okus. Ja vas nisam ljubio.

Ofelija: S tim sam više prevarena.

Hamlet: Podji u samostan. Zašto si htjela da izležeš griješnike? Ja sam sam kako tako krepostan; pa ipak bih sam sebe mogao okriviti s takovih stvari, te bi bilo bolje, da me moja mati nigda nije rodila. Ja sam veoma ohol, osvetljiv, slavičan; u meni čeka, na prvi mig spremno, više grijehova nego što imam misli, da ih izreknem, mašte, da im dam obličje, ili vremena, da ih izvršim. Čemu da takva čeljad, kao što sam ja, plazi izmedju neba i zemlje? Svi smo mi uglavljeni lopovi, ne vjeruj nikomu od nas!

Prezir ljudi obraća se na sam subjekt, Hamlet prezire i sebe samoga. U žene nema kreposti ni ljubavi, — u svakom muškarcu više ima zametnutih poroka, no što vrijeme dopušta da se rode. „Ja sam vas ljubio!" To je bio onaj prvašnji Hamlet, koji je još mogao vjerovati — onda, dok još nije bilo njegovih zlih sanja. „Ja vas nisam ljubio!" Ja — drugi ovaj Hamlet je pravi Hamlet, koji je prozreo svu komediju života.

Paradoks od negda postao je strašnom istinom — eto u jednoj rečenici, koju sam pjesnik stavlja Hamletu u usta — rješenja čitavog „ludila" Hamletova. Amleth priče nije lud, on se pričinja budalom. Odgovori njegovi tek su na oko nesavezni — dublje promatranje odaje oštar razum. Hamlet Shakespearov govori paradokse — za nj su se sve vrjednote pretvorile u vlastitu svoju opreku. Izreke Hamletove nisu mudračko natezanje — to je u aforističkoj formi iznesen jedan gotov, izradjen pogled na svijet. Ludilo Hamletovo nema sličnosti s prenavljanjem priče; Hamlet napokon i ne taji svojih misli. On krutoj istini daje takovo ruho, da ona zapanjuje, vrijedja, ranjava — ali ranjava i njega samoga. Paradoks, postavši istinom, zabada se i u njegovo srce. On u tragediji nije ludjak, nije pače ni na mahove ludjak. Patološko tumačenje Hamleta sasvim je promašeno; našlo se medicinara (Schröder i još više dr. Delbrück, psihijatar u Zürichu: „Ueber Hamlets Wahnsinn"), koji zaboraviše, da patološki ludjak ne bi u opće mogao biti protagonistom tragedije, a kamoli opće tragedije čovjeka. Od ovog grubog patološkog stanovišta, koje je na pozornici u potpuno neuspjeloj kreaciji pokušao ostvariti Zacconi, odaljuju se Vischer i dr., koji nastoje naći vezu izmedju ludjačkih poriva i samog vatrenog i prekipjelog naturela Hamletova, ali ostaju kod toga, da je Hamlet mješavina — makar genijalno-fantastičkog — ludila i prenavljanja.

Baš u tom ludilu Shakespeareovo je lice sasvim realno i u mnogostranosti ludila daleko nad pričom. Hamlet veoma mijenja način, kojim napada svoju okolinu. Poloniju on se ruga sasvim uličnjački (scena s glumcima, izraz o kapitalnom teletu) ili ga vodi za nos (razgovor i o oblaku); kralju dobacuje sarkastične dvomislice; Ofeliji govori divinacijom doduše gotovo manijakaličkom, ali ne neumnom. U jednom te istom razgovoru sasvim se preobraća; vidjesmo spominjanje s dvorjanicima, koji će kasnije za Hamleta stupiti u red Polonijev; u trećem činu Rosenkranz i Güldenstern za nj su nametljivi štetnici, koje prostački tjera od sebe. On sam svira na flauti svoje duše — ali ne da da drugi sviraju. U citiranom prizoru s Ofelijom najednom opaža Hamlet, da Polonij prisluškuje — u čas mijenja se ton njegova govora. Od bolnih paradoksa, on se vraća običnom ruganju i nazivlje ga budalom, htijući da on to čuje. Ofelija drži doduše, da je Hamletov duh poremećen, ali to je mišljenje naivne djevice; kralja Klaudija ne može zavarati to ludilo, koji nije ludilom — i taj to u drami jasno kaže. Hamlet ne glumi ludjaka ni u velikoj sceni, u kojoj s pomoću glumaca raskrinkava kralja; njegovo se bijesno raspoloženje pretvara u ludjačku porugu tek iza umorstva Polonijeva. Kad vidi, da mu se radi o glavi, da ga hoće slati u Englesku — onda tek Hamlet sasvim drugačije razgovara s Rosenkranzom i Güldensternom; Hamlet tu kao grabežljiva nerazumna ptica pokazuje svoje čaporke. Za dokaz patološke dispozicije Hamletove navode se i neke rečenice u razgo-

voru s Ofelijom, koje su lascivne. Neki su, da pjesnika riješe toga „grijeha indecentnosti" nastojali ih opravdati vremenom, u kojem je Shakespeare živio. No to opravdanje može vrijediti za šaljive scene u pjesnikovim komedijama; u „Hamletu" ova lascivnost tek je dalnji korak razorne misli o ženi, ona je tek najjači stepen sarkazma. Hamlet vrijedja ljubljenu djevojku — ali ta oštrica zadijeva se i u njegovo srce, onako isto, kao što Jago prostačkim opisom Desdemonine tobožnje prevare ranjava Otela.

Paradoks, koji je postao istinom, otrovao mu je svu krv. Tek je bijes ostao u njem — bijes na sve. Kaljuža, koja ga okružuje tako je duboka, da se tek snagom svoje ironije drži nad njom. A ta ironija postaje pomalo sama sebi svrhom. Hamlet nema vjere u ljude, pa nema ni vjere u sebe. Na mahove, on bi htio, da se digne — ali gdje naći cilj? Uništiti čovjeka može — ali ne može iščupati zlo ljudstva.

To je razlog, što Hamlet, kako se vulgarno kaže, ne radi, što je „Hamlet" tragedija pasivnosti. Jer on, kad pogledamo točnije, zbilja radi, on je aktivan jako — samo nije aktivan u smislu razumnog, proračunanog rada. Njegova je duša tako zgažena, da tek na čas uspije naći tračak nade. Glumci dodju na dvor, Hamlet sluša, kako sama deklamacija o tudjoj boli glumcu tjera suze na oči. Da, taj još ima vjere, ali Hamlet je nema. „Kad bi on, kao ja imao riječ, za kojom treba da upadne (t. j. kao u glumačkoj ulozi), strast i poziv na to, što bi učinio? Utopio bi pozornicu u same suze i uho općenitosti potresao grozotnim govorom; do ludila bi dognao krivca i preplašio sukrivoga, smeo bi one, što ne znaju, da, zaglušio bi uho i omamio oko, da ne mogu shvatiti ništa. A ja?" Hamlet pita sam sebe, da li je zbilja kukavica; njemu fali žuči, golubinje je čudi. I odmah zatim prodre sve bjesnilo — riječi, kojim opsipava očuha, grmljavina su osvete. Hoće da se uzdigne, da bude jak — spremit će najprije predstavu, da pokaže svima zločinca — kralja. Odmah zatim upada u razmišljanje; čemu sav taj uzaludan napor? Poredak je svijeta tako strašan, da bi najbolje bilo umrijeti, ubiti sam sebe. (To be or not to be, that is the question i t. d.) Ali ni to nije moguće, jer sa smrću ne prestaju muke. Kad mu uspije glumom smesti kralja, on triumfira, skače poput pobjednika, pjeva; dolazak dvorjanika, koji ga zovu k materi, strmoglavce ga ruši iz te visine u kaljužu — opet mora da se ruga, da suzbija neprestane navale niskosti. Na putu k majci susreće kralja, gdje moli, u tom času ne će da ga ubije, jer bi tim samo nagradio zločinstvo. Iza provale bijesa javlja se slabost, da za čas opet zavlada bijes. Polonija smakne bez odvlake. U prizoru s majkom brizne sva bol; on joj pod noge baca krpe svog razdrtog srca. Riječi, koje govori, nisu riječi mladića, nisu ni riječi sina: tu se (u najdramatičnijem prizoru, što ga je spjevao Shakespeare) kao oluja ruše svi osjećaji. Duh treba da se javi, da Hamleta odvrati od navale na mater; istresavši svoje srce, Hamlet ne osjeća grižnje, što je ubio Polonija — osjećaj dominira tako, te se važnost čina gubi. Hamletu ostaje jedino snaga, da čuva sam sebe — pa i ta slabi. On ide u Englesku i kažnjava doduše prevarne dvorjanike, koji nose zasjednu zapovijed očuhovu, znade se i osvećivati, — ali osveta njegova nema metode, jer nema cilja. Što bi i bilo, da je ubio očuha? Gdje da nadje snage za daljnji život s majkom, za vjeru u Ofeliju?

Hamlet nije pasivan radi refleksije; njegovoj je pasivnosti korijen u fatalizmu, kao što je od ironičara postao cinikom, tako će od cinika postati fatalistom. Žuč (melancholia) ispila mu je snagu; na povratku iz Engleske, na groblju, on govori kao čovjek, koji je gotov sa svojim životom. Ispraznost života tako je zaokupila sve njegove osjećaje, da mu je bliska misao, kako se plemeniti prah Aleksandra Velikog pretvara u ilovaču, kojom će netko zabrtviti svoje bure. Hvalisanje Laertovo na groblju opet ga na čas otimlje tom tromom osjećanju bezvrijednosti: plitkom dvorjaniku — frazeru dobacuje Hamlet istinu, da je silno ljubio Ofeliju. Hoće da se pobije s njim — a malo kasnije, sluteći zamku, dijeli s Laertom dvoboj i pogiba. Iza razgovora s grobarima opet se ruga Osricku, a za čas sam je spreman nazvati sebe ludjakom i pitati oprost u Laertesa.

Nije da Hamlet ne radi, nego on više ne zna, što radi. Spoznaja izmučila ga je tako, da se podaje svakom trenutku; ali na smrti još htio bi opravdati sebe i svoju stvar i moli Horacija, neka to učini i neka „u tom gorkom svijetu još dalje teško sabire dah". Šutnja je konac udesa Hamletova — potpuna i konačna sjetna negacija svega.

Na samrti Hamlet, okružen lješinama, ostavlja kraljevstvo Fortinbrasu. Iz toga izvedoše mnogi paralelizam: Hamlet, kao čovjek bez snage da radi, imao bi opreku u Fortinbrasu junaku akcije. Upozorit ćemo najprije na to, da objektivirani Hamlet — dakle onaj Hamlet, koji nije nosio samo značajke Shakespearove — imade crta, u kojima se može naći logičnih nekih opravdanja njegove pasivnosti. To je ponajprije monolog Hamletov, dok sastaje Fortinbrasovu vojsku. Tu Hamlet kaže, da su u svakoj misli tri četvrtine kukavštine, i sam sebe podbada na osvetu. (Svršetak 4. čina.) To su, drugo, riječi, kojima Hamlet karakterizuje druga Horacija, čovjeka, koji udarce sudbe podnaša bez tužbe i ne služi Fortuni kao tipka, na kojoj ona svira. Ako bi ova mjesta imala služiti za dokaz, kako je sam pjesnik posmatrao Hamletov značaj, onda treba kazati, da je Fortinbras u drami sasvim pasivno lice. Njegov ulazak tek je završetak jedne nuzgredne radnje, koja je Shakespeareu kao tipičnom ljubitelju polimitije u drami dobro došla; topovska salva, kojom se završuje „Hamlet" (u originalnom svršetku, koji se danas na pozornici ispušta, pale na koncu topovi), sigurno nije nikakav upotpunjujući momenat Hamletove tragedije. A za Horacija vidi se na prvi pogled, da je to jedno od rijetkih lica, koje Shakespeare nije umio karakterizirati, makar u usta Hamletova stavlja potpuni opis njegov. Shakespeare, koji je inače nenadmašivi umjetnik karakterizacije, koji i u epizodama može sa dva tri poteza iznijeti ličnost, u Horaciju nije stvorio nego lice, koje je potrebno tek, da se Hamlet može nekomu izjadati; tako je blijed i bez značenja taj tobožnji oprečni aktivni tip! Još više: jedno i drugo mjesto, i monolog kod sastanka sa Fortinbrasovim vojnicima (taj se u ostalom kod prikazivanja redovito ispušta) i prizor s Horacijom nahode se tek u izdanju in folio. Prvotni „Hamlet" nema tih rečenica, koje bi imale istumačiti razloge postupka protagoniste. Ne bismo li smjeli uzeti ovo kao novi dokaz, da je prvotni Hamlet bio sasvim subjektivan, samo ispovijest Shakespearova, kojoj je pjesnik tek za volju pozornice i za volju publike, koja ga nije shvatila, dodao ta obrazloženja objektiviranog princa.

Ostalo bi nam, da govorimo o tom objektivnom sadržaju Hamleta. Da hoćemo komentirati čin, trebali bismo scenu po scenu pratiti razvoj radnje, zabaviti se klasičnim dvorjanikom i čovjekom zlatne sredine Polonijem i dostojnim njega sinom Laertom, istaknuti prvi uzor Grete — djevicu Ofeliju sa velom najpoetičnijeg ludila, što ga pozornica pozna, ocrtati u svim promjenama jednovit i do kraja izradjen značaj kraljev, koji se prečesto uzimlje odviše shematički. Mogli bismo tražiti zlatna zrnca u prizorima s glumcima, u razgovorima grobara i pokazati vještinu pjesnikovu u crtanju čitavog niza tipova s dvora.

Ali naša je zadaća svršena s tim, što smo pokušali krv i meso izvaditi iz izjava onoga, koji u tragediji iscrpljuje naš sav interes. Što nas se napokon tiče taj čin, ta priča o umorstvu, taj put u Englesku? Sve je to tek pozadina jedne goleme figure — sve to tek nužni milieu jednog čovječanskog tipa, koji sa svojim lirskim monolozima stoji kao bič stoljećima.

Hamlet nosi sve biljege Shakespearea čovjeka, — on je najviše ljubljeno njegovo čedo; nigdje ne govori pjesnik tako toplo i tako iskreno. Ali nigdje ne govori ni tako oštro, tako snažno. Hamlet nosi i biljege rase. Filozofija, refleksija i analiza mogla su Fausta dovesti do negacije; on ipak treba Mefista, da dodje u dodir s ljudima. Ljudi, baš ljudi, ogorčiše Hamleta; nepravda, zloba i grijeh svijeta razoriše dušu princevu, dušu, koja se toj nepravdi osvećuje uvredama, dobačenim kroz stisnute zube. Ne nuka li nas Hamlet, da se sjetimo jednoga Swifta, sa bijesnim, pamfletističkim i ludjačkim njegovim humorom prezrenoga nadutog i s pravom nadutog patnika? Ne vodi li nas ravno do Man-

freda, kojemu zaboravljamo sve, što je doživio, jer nam se u pamet usjekao samo kameni njegov lik, što skriva srce, izbičevano strastima?

Eto pred nama prvoga predvodnika te povorke prkosnih, prvoga titana poruge. On ne dobacuje rukavicu svijetu činom, jer je svijet nemoguće ispraviti; on mu se osvećuje s tim, što mu neprestano pred oči stavlja zrcalo, ispunjeno grimasama. Spoznaja zla tjera ga u očaj, očaj u cinizam, cinizam u puko podavanje udesu. Pokraj njega kao sprovod zločinaca prolaze ljudi — i on sam vidi sebi mjesto u sprovodu. Na njih istresa ironiju, od koje sam izgara — istina, tako bolna za nj, progutat će i njih i njega samoga poput biblijskog ždrijela Abironova.

Snaga je njegova snaga elementa; riječi, kojima nama govori Shakespeare, udarci su uzvišenog duha, koji ne može da podnese našu niskost. Na koljena, poput majke svoje, baca i nas Hamlet — da odmah za tim i sam klekne uz nas. Veličina ironije uzdržala ga je na životu i iza spoznaje, ali je podrovala tlo pod njim.

Svi znamo naš grijeh — i zato žalimo njega. Krivnja tragedije Hamletove krivnja je naša; pa sa potresenom dušom kao pokajnici slušamo njegovu propovijed. Bilo je djela umjetnosti glumačke strahotnijih, ljupkijih, bliskijih — ali nije nikad bilo ljudskije tragedije. Razgovor naš s Hamletom razgovor je lažljivog, površnog čovjeka mase sa izuzetkom sa genijem. Što zahtijevate od njega, da radi, da bude aktivan, da popravlja, da spašava? Imaju li titani dužnost, da budu reformatori?

Dosta je, da žrtvom svojega života, kao kamen, što utone, uzbibaju glatku površinu.

BILJEŠKE.

1. Ovu studiju napisao sam, da istaknem svoje, osobito, mišljenje o Hamletu. U literaturi o Shakespeareu ima doduše sva sila sitnijih opažanja, koja pristaju u ovu psihološku rekonstrukciju Hamletove figure; navodim ovdje nekoliko mišljenja, da se vidi razlikost ili sličnost u detaljima.

Ideja, da je Hamlet tragedija konflikta izmedju mišljenja i akcije, najoštrije je istaknuta kod Gervinusa u poznatom velikom djelu o Shakespeareu. Gans takodjer zove „Hamleta" tragedijom refleksije. Pojačana je ova ideja kod Kreyssigka, koji je nastojao, da se približi čovječjoj osnovici Hamletovoj s mnogo više razumijevanja nego na pr. Zimmermann. Kreyssigk dobro ističe neku presićenost kod Hamleta, dok Zimmermann zove Hamleta „„eine wahre Büchernatur", „sein Wesen ist träumerisch weich, ideal und weiblich (!)"

Nad sve ove sudove kud i kamo diže se mišljenje Taineovo. Taine je genijalnom intuicijom ocrtao tip Shakespeareov; na žalost je njegova studija kratka i zato nepotpuna. Taine kao glavno svojstvo Shakespeareovo ističe njegovu „ispravno organizovanu snagu mašte" i zatim brutalnu temeperamentnost njegovih ljudi. Iz pogleda o „Hamletu" eto citata: „Isti taj cinizam i istu težnju, da sumnjaš, nalazimo i kod Richarda III. On i Jago odriču se ljudske naravi i postaju mizantropi hotimice"... „Njegova (Hamletova) mašta oduzimlje mu hladnu krv i snagu, koja treba, da nekomu mirno i razmišljeno rineš mač u srce. On nije gospodar svojih čina; slučajna prilika nalaže mu ih. On ne može planirati umorstvo, on ga mora naglo izvesti. Odveć živahna fantazija iscrpljuje volju energijom slika, koje sama gomila, i ludjačkom prešnošću; kojom ih sama guta. Hamlet ima dušu pjesnika, koji nije stvoren da radi nego da sanja, koji potrebuje sablasti i tone u njihovo promatranje, koji se neprestano muči s nekim nerealnim svijetom, pa zato ne može da u realnom igra kakvu ulogu — ima dušu umjetnika, kojeg je zli slučaj učinio princom, a još gori slučaj napravio osvetnikom jednog zločinstva; od prirode je odredjen za genija, od sudbine osudjen na nesreću i ludilo. Hamlet je Shakespeare; stvorivši ovaj niz lica, od kojih svako ima jedan potez od njega, ocrtao je u ovoj najdubljoj od svojih tvorevina sebe samoga".

Hamletov je usud, po Taineu, preimućstvo fantazije; kao dokaz paralelizmu izmedju pjesnika i Hamleta Taineu služi ista čudesnost mašte, koju vidi u svim Shakespeareovim djelima. Hamlet bi po tom bio kvintesencija umjetničke kvalitete Shakespeareove; — život Shakespeareov nije u vrijeme, kad je Taine pisao svoju „Povijest engl. književnosti", bio toliko poznat, te bi se mogli naći subjektivni razlozi Hamletovske ironije. Vischer, koji prima Taineovu misao i raširuje ju, zovući Hamleta „ein Phantasie-genie", drži na pr. „Sonete" još djelom, koje je namijenjeno Southamptonu.

Brandes u svojoj ogromnoj studiji na ovom mjestu, govoreći o Hamletu, odaje čudnovato siromaštvo sinteze. Brandes je htio, da napiše djelo znanstveno u smislu sabiranja svih podataka; njegova studija puna je, gdjekad vrlo korisnih, sitnica, ali joj nedostaje upravo onoga, zašto je napisana: Shakespeare i iza nje ostaje zagonetnim. Vrijednost je ove studije jedino u pomnom sabiranju materijala; naročito je dio o posljednjim djelima pjesnikovim poučan.

Paulsen napisao je u „Deutsche Rundschau" kratku studiju, u kojoj „Hamleta" zove tragedijom pesimizma. Paulsen pesimistički pogled Hamletov tumači zlim društvom, u kom se nalazi, pa kaže, da je Hamlet „der pessimistische Entlarvungsvirtuose",

kao što su Jago i Edmund „Virtuosen der Bosheit". Za Paulsena Hamlet uživa u otkrivanju zla, on je „von bedeutender aber zugleich gefährlicher Anlage", jer jedino sabire „alimenta misanthropiae". Mišljenje Paulsenovo vrijedno je istaknuti kao nastojanje, da se sa Hamleta skine aureola naivnosti, koju je dobio kod starijih njemačkih komentatora; no Paulsen je previdio vlastito trpljenje Hamletovo, njegovu dobrotu i, naročito to, da se žalac ironije obraća proti njemu samomu. Temelji Paulsenova pogleda sadržani su u Turgenjevu, kojega navodi, ali ne citira. Jer i Paulsenu, pedagogu-etičaru, Hamlet je nesimpatičan.

U najnovije vrijeme napisao je opširan komentar Hamleta Poljak Wyspianski. Žalim što se na to znamenito djelo nisam mogao obazreti, je mi nije bilo pristupačno. Tumač Wyspianskoga izići će u ostalom, brigom hrv. zem. kazališta, u hrvatskom prijevodu pa će biti prilike proučiti ga.

2. Vanredno cijenio je Shakespearea Schopenhauer. On mu je „viel grösser als Sophokles." Schopenhauer naročito ističe kod Shakespearea intuiciju („die ahnende Anticipation beim Genius"), pak ju svadja na samo unutrašnje proživljavanje. Schopenhaueru je smiješna „die verkehrte Meinung, dass z. B. Shakespeare die unzählig mannigfaltigen, so gehaltenen, so aus der Tiefe herazausgearbeireten Charaktere in seinen Dramen aus seiner eigenen Erfahrung im Weltleben sich gemerkt und dann Wiedergegeben hätte." Schopenhauer je, koliko znamo, prvi, koji je vojevao proti t. zv. pjesničkoj pravednosti („die poetische Gerechtigkeit"), pa upravo za Shakespearea ističe nedostatnost rasudbe po krivnji.

3. Posebnu bi studiju trebalo pisati o Shakespeareovu stilu. Taj je tako individualan, te je svaku rečenicu za sebe lako prepoznati kao pjesnikovu. Iz stila izvadio je Taine svoje mišljenje o fantaziji Shakespeareovoj; kod pjesnika jedna slika goni drugu, vizionarna oznaka spliće se uvijek s novom i neočekivanom, a vanredno karakterističnom. (Metafora je, po Taineu, normalni način, kojim pjesnik govori; a u „Notes sur Angetlerre" ističe indirekte misao, koju Eckermannu izreče i Goethe, da je Shakespearea veće uživanje čitati nego gledati). Bogatstvo metafora razlog je zbitosti Shakespeareovoj; teško ga je već bilo prevoditi na njemački, a na hrvatski je (kod kasnijih djela) gotovo nemoguće. Već se je Vraz u svoje vrijeme tužio, da je kratkoća engleskog jezika, navlastito bogatstvo jednosložnih srokova, silna zapreka pjesničkom prevadjanju Byrona; no Shakespeare je tako zbijen, da se i njemačkom čitaocu mora prividjati tvrdim. Zato Harambašićev prijevod „Hamleta", makar ima nesumljivih pjesničkih ljepota, nipošto ne prenosi dojam Shakespeareova stila; trebalo bi ga bar popraviti u nekim očitim pogrješkama. Sama mjesta u prozi prevedena su kod Harambašića premekano; a na pr. monolog o „bit ili ne bit" počimlje s izrekom „bit ili ne bit, pitanje je s a d a"... Ovo „sada" kod Harambašića ropski je prijevod Schlegelova „Sein oder Nichtsein, dass ist h i e r die Frage". U originalu toga nema, pa se prva izreka monologa dade sasvim lijepo prevesti „Bit ili ne bit, t o je pitanje". I posljednja riječ Hamletova: konac je šutnja, kod Harambašića postaje prelijepim, ali predugim stihom „A sad nam samo šutnja ostaje".

Ovdje spominjem, da je i Šenoa, koji je pjesnički vrlo lijepo preveo „Romea i Juliju" u „Vijencu" sedamdesetih godina, iznio nekoliko Shakespeareovih soneta. Prijevod „Otela" od Trnskoga i Karlovića, po kojem se „Otelo" na zagrebačkoj pozornici daje prava je sramota; kod Trnskoga imade izreka, koje su naprosto bez smisla.

4. Jedna je od najnejasnijih faza u životu Shakespearovu njegov odlazak iz Londona. Veliki pjesnik vraća se u rodni grad, da postane nepoznatim gradjaninom. Shakespeare odlazi iz Londona kao Hamlet iz svijeta; odlaže pero poput Hamleta, kojemu sa izrekom skrajnje rezignacije iz ruku pada mač.

5. Na Shakespeareovu kazalištu bio je natpis „Totus mundus agit histrionem". Izreka ova citirana je mnogo puta kao pjesnikov pogled na svijet; potvrdjuju ju i stihovi Jacquesa (Štogodj hoćete), koji počinju s riječima: Cijeli je svijet pozornica. Paulsen je na ove riječi o ljudima, koji glume, nadovezao Hamletovu mržnju na licemjernost i njegovu težnju, da sve raskrinka. (Izvrsna je u ostalom opaska Paulsenova, d[a] je nemoguća teorija o Baconu kao autoru Shakespeareovih drama već za to, jer se Hamletove izreke o pokvarenosti dvora u Danskoj i o blizini Polonija čine ravno uperene protiv — Bacona, kancelara i dvorjanika!)

6. Kao drama „Hamlet" je izradjen vrlo brižno; nutrnja je sveza osobito čvrsta. Ekspozicija spada medju najbolje kod Shakespearea; upravo je klasična dramatičnost scena, u kojoj duh prekida pričanje Bernardovo i Horacijevo ili kasnije razgovor o danskim običajima kod pića.

7. Hamlet je D a n a c — i Shakespeare je nastojao, da kako tako istakne milieu. Kraljevski dvor opisan je kao društvo, koje se neprestano gosti; Danci su u Shakespeareovo doba bili poznati kao krute pijanice. Vrijedno je opaziti pogrješku, gdje Danac Hamlet Dancu Horaciju na pitanje, „da li je to običaj", opisuje, kako se Danci goste. Danska su i neka imena dvorjanika u „Hamletu" tako Rosenkranz, Güldenstern, Voltimand. Što Hamlet studira u Wittenbergu, anakronizam je, a jednako je nemoguće, da se na putu u Englesku sastaje s četama Fortinbrasa, koji polazi na Poljake.

Engleska pozornica očito nije mnogo dala za ovaj danski milieu; Garrick je Hamleta glumio u francuskom odijelu. Danas je kostim Hamletov redovno fantastičan, nehistorijski; jedino se u Francuskoj zadržao neukusan običaj, da se pri dolasku Fortinbrasovu svira — danska himna!

8. Na pozornici se redovito zaboravlja, da je Hamlet dvorski čovjek; Garrick, koji se je sam kretao na dvoru, isticao je uvijek kraljevsku gestu kod Hamleta. I sir Beerboom Three još danas ne zaboravlja otresti prašinu s prstiju dok pušta Yorrickovu lubanju.

9. Od pozorničkih Hamleta Poljak Želagovski čini mi se najdubljim. Naš Fijan unio je u figuru vanredni osjećaj patnje — i taj je posvezao pojedine scene, u kojima Fijan nije uvijek slijedio pjesnika. Čitava kreacija bila je više skup pomno proučenih detalja, kojima je život udahnula temperamentna, vrela glumačka narav Fijanova. Bečki Hamlet (pokojni) Kainz, potencirao je ovu vruću, fantastičnu crtu do vrhunca, njegov je Hamlet Taineovsko shvaćanja slijedio toliko, te su se teške stihovane misli sipale kao bujica. Kainz bio je vanredni vještak brze, oštre i nervozne deklamacije, koja je i njegovu Hamletu dala biljeg. I Garrick je Hamleta, prema savremenom opisu, glumio sa živahnim gestama. Lichtenberg naročito ističe scenu s duhom, koji djeluje kao grom.

10. „Hamlet" nije samo pun aluzija o glumačkim prilikama onoga vremena, nego ima i inače mjesta, u kojima pomna istraživanja nalaze odjeka Shakespearova života Tako se u sceni na groblju (ova se je u Garrickovo doba sva ispuštala !) riječi „Hamletove" o ugovorima tiču Shakespeareovih trgovačkih poslova.

11. Pisati o ostalim licima u Hamletu značilo bi na jednom primjeru dokazivati svu dubljinu Shakespearove karakteristike. Kralj je na pr. prava studija zločinca ; njegove riječi u prvom činu upravo su majstorluk pretvaranja, diplomacije i kraj toga majestetičnosti u ponašanju. Na pozornici lice Hamletovo zasjenjuje sve ostalo; no Shakespeare, koji je i sam kraljicu prikazao dosta blijedo (ne htijući odati, da ona zna za umorstvo) upravo je kod kralja rasipno otkrio svoju snagu psihološkog prikazivanja. Kralj se ne vara u „Hamletu", on podlo snuje, da ga dade smaknuti — a ipak htio bi i u molitvi naći mir. Sama molitva bila bi vrijedna čitave jedne nove drame ; i od same kriminalističke pozadine Shakespeare stvara čovječansku, punu sliku.

Polonij zvao se u prvom izdanju Corambis. Čudna su različna mišljenja o njemu ; Tieck na pr. držao je njegove upute sinu u prvom činu sasvim pohvalnim načelima. Turgenjev u citiranoj studiji hoće Polonija prikazati dobrodušnim starčićem, koji kao nestašnom djetetu popušta razmaženom Hamletu, odobravajući — u prizoru s oblacima — sve njegove skokove. Goethe zove Polonija „der graue, der Zeit dienende Halbschelm", a komentari smještaju ga izmedju dvorjanika, podlaca i filistra. Sliku Polonijevu popunjuje i Laertes, koji bi također na pozornici zasluživa plastičnije, ljudskije ruho.

Odnošaj je Hamleta s Ofelijom urodio mnogim pobunama. Romantičari njemački dobro su opazili, da taj odnošaj ne treba biti platonički, al su s tim izazvali mnogo odgovora. Meni se čini suvišnim tražiti logičke premise za stvari, koje su u samoj tragediji odviše jasne. Za Shakespearea nije bilo razlike izmedju t. zv. platoničke ljubavi i opreka od toga ; njegova ženska lica uvijek su od krvi i mesa, pa i u najidealnijoj ljubavi (Julija, Imogena, Desdemona). Poetičnost Ofelije navela je Goethea, te ju je preobukao u staronjemačko ruho i napravio Gretom ; ova je nešto malo gradskija, ali u biti jednaka. Goethe je u „Faustu" sasvim recipirao pjesmicu Ofelijinu o danu sv. Valentina (IV. čin 6. pr.) ali u „Faustu" refren o djevojci, koja je kao djevica išla k dragomu, ali nije izišla, pjeva Mefisto ! I Ofelija „ist gerettet" — njen polazak u smrt crta kraljica prelijepim opisom, koji po riječima grobara i svećenika na groblju nije istinit.

12. Titanski t. j. prometejski osjećaj daje obilježje premnogim velikim tipovima svjetske literature u posljednja tri stoljeća. Tipičan je za germanske književnosti ; pak je osobito značajno, da se je upravo Turgenjev, koji jedno svoje lice nazivlje upravo Hamletom, uhvatio u koštac s figurom, koja bi — po svojoj bespomoćnosti — mogla stati u red mnogih Turgenevljevih ljudi. Turgenjev je dobro shvatio, da neagilnost nije glavna značajka Hamletova ; jer tvorac bi Rudjina, Sanjina, Lavreckoga i Bazarova, a po gotovo pisaie „Novoga čovjeka", kud i kamo bližom morao osjećati pasivnost Hamletovu, kad bi iz nje same izvirao problem.

Govoreći o Byronu, Taine je ocrtao klasičnu parelelu izmedju Fausta i Manfreda, koja je temelj mnogim kasnijim kritičkim studijama o problemu titanizma u modernoj književnosti. Francuz, historičar engleske knjige, tražio je u literaturnom tipu značajke naroda, za to je kao opreku Faustu istaknuo Manfreda. Po sličnosti tipa naravna bi bila paralela izmedju Fausta i Kaina (Byrona). No baš kao i Manfred, Hamlet je daleko od refleksionog faustovskog ispitivanja.

Kod Goethea Mefisto je pravi „diabolus rotae", a Faust tek simbol. Mefisto je aranžer tragedije, Faust tek njegova poslušna žrtva. Faust je produkat razmišljanja o problemu, Hamlet objektizacija jednog osjećaja. Faust nema živaca.

13. Objektivna je logika stare priče o Hamletovu pretvaranju tražila, da Hamet pobijedi i dodje na prijestolje. Ta logika nije zadovoljavala subjektivni osjećaj Shakespeareov, ali bi odgovarala vulgarnom shvaćanju ; Bečki glumac Schröder je (krajem 18. vijeka) glumio Hamleta sa takvim pobjedničkim svršetkom !

14. Goethe je mnogo pisao i rekao o Shakespeareu ; jednu od zadnjih izreka zabilježio je Eckermann: „Man kann über Shakespeare gar nicht reden, es ist alles unzulänglich. Ich habe in meinem Wilhelm Meister, an ihm herumgehupft. Allein, das will nicht viel heissen."

15. Na svršetku pripominjem, da sam u ovoj studiji, ne citirajući na svakom mjestu vrela, sakupio poznate podatke o Shakepeareovu životu, makar gdjegdje ne znače mnogo — a to zato, jer do sada o Shakespearu u opće nemamo ni biografije, osnovane na novijim istraživanjima.

MILE N. BUDAK: NA PRAGU

Posve smo sami. Lijepu gledam — i snijem
Vjenčanu cvijećem. Dušu trga ti glad
Na pragu želja. Gledaj: pragom za tijem
Vječnost je jedna. Život lomi se mlad.
Tamo je čudo: bol i sreća i jad.

Čekaj. Ne predji! Ponoć nije još čista,
Tvojeg se sata jošte ne javi glas.
Prije još toga svijeća užižem trista,
Čarobnim staklom kružim cijeli ti stas,
Ljiljanom kitim kosu, njedra i pas.

Gledaj se, draga, jer ogledalo tako
Skoro će nestat — — — Slušaj: dolazi zvuk
Ponoćnog sata ko da netko bi plako — — —
Svjetiljke gasim. Noć, tišina i muk.
Tebi nad glavom sahne svijetao lūk.

Lagano predji. Zjenice pogledaj moje,
Zrcalo novo. To ti propast i spas.
Rastrgaj vijenac, stresi skutove svoje.
Cvijeće je mrtvo. Nov ti rodi se kras.
Ponoć je prošla — — — Draga, rasplići vlas

NENAD MITROV: SREBREN-SAVOM . . .

Srebren-Savom laki čamac plovi,
u njem do dva vjerna druga sjede
— kako dugo jedan drugog glede,
već ih blaga omaglica ovi.

To smo ja i sjena moja na dnu
čuna. Tiho pitam mrku sjenu:
Bismo l' malo uzburkali pjenu
pa u vodu da skoknemo hladnu

Ti ćeš prestat' biedno da tavoriš,
puzat ne ćeš po toj zemlji više,
gdje ti srce ne smjede da diše
i s vjetrenjačama viek se boriš.

Primit će te zelen-krilom vali,
vodit ćete kolo — liman pjeva
poskočnicu — Sava, tvoja neva,
dražesno će da se s tobom šali . . .

I dok sjeni pričam stvari krasne,
uvjerena davno, pri pameti
da nijesam, sad se mršteć prijeti:
Mani bajke! — sada u smijeh prasne.

Naglo zovnu vjetric k nama bliže
— sjena jadna hoće da me liječi —
lahor nosi zrakom slatkih riječi —
divna moma pjeva: Jesen stiže . . .

RIKARD NIKOLIĆ: PO DIVLJEM MORU

Divljim, beskrajnim, uzburkanim morem
plovim, i hitro klizi moja ladja.
Svježi maestral nadimlje joj jedro
i zare zrake sunca što se radja.
Vrcaju pjene, škripe tanke daske
pod snagom vala, koji bije hukom,
no budno oko prozire daljine;
kormilo stenje pod sigurnom rukom.
Dalek je cilj, kome ja, strepeć, plovim
i nazirem ga nejasno u magli;

prijete sa strana nevidne dubine
no srce hrli ko valovi nagli,
no miso leti preko sinjeg mora;
tamo je bijeli grad, tamo su luke,
gdje na veselje zabrujaše zvona,
gdje će me čekat raširene ruke.
Lijepo je plovit u toj živoj strepnji
uz pratnju vike bijelih galebova,
ne osvrćuć se za pjenastom brazdom,
i srca puna lijepih, zlatnih snova.

BOŽO LOVRIĆ:
TADIJA I VUK

Poredani okolo niskog ognjišta zagledali se u žeravu, što je pomalo dogorjevala. Iz tanke naslage pepela katkada bi vrcnula iskra i za čas bi osvijetlila osmagla i krepka lica one petorice, što su se grijali okolo zapretane vatre. Veliki krnji vrč kružio je polako ali postojano s jedne u drugu ruku: to su se prijatelji zalijevali dobrim domaćim vinom i onako okrijepljeni s većim bi žarom nastavljali na pola prekinuti razgovor. Je li došao red na posljednjega, koji je medju ostalima bio najkrupniji i najstasitiji, objema bi rukama prihvatio vrč i onako nagnute glave iztrusio bi preostatak do posljednje kapi. Teški udarac o klupu i duboki udisaj javljao je drugovima, da je načeti vrč opet prazan.

— Ma šta da ga je rukama zadavio?

– Velju ti, da su mu drugi pastiri pritekli u pomoć i našli ga s zadavljenim vukom.

— Da se nije, bolan, na po crknuti pas odmetnuo u vukove, pa kako je zečjeg srca, da nije u kera ugledao kurjaka.

– A kako je bilo onog puta, kad si ti pred ovčarom bježao! Vele, da si po dva plota u jedamput preskakivao.

– Bi da mi se ćaća pred Turcima sakrio u bačvu kao tebi. Turci mislili, da je u bačvi vino, pa ga živa dokotrljali u Carigrad.

— E da su tvoji na šaci kao na jeziku u junaštvu ne bi im bilo para!

— A za kim je selo vikalo šeprtlja Toša!

— Šeprtlja ti je Bog! rasgoropadi se osrednji, ali ako iz mjedi saliti seljak i šakom tako udre o klupu, da su ostala četvorica poskočila.

— Ljudi, manite, radije neka nam Toša priča o zaklanom kurjaku.

— Zadavio ga, a ne zaklao.

— A bit će, da mu je malko i nož pomogao.

— Kakav nož — i opet udre šakom o klupu – velim, da mu je golim rukama zavrtio vratom. Evo, ovako — i rukama ukaza kret.

— A pastir živ i zdrav?

— Kao ja i ti!

Svi prasnuše u smijeh.

Na to se Toša još više razgoropadi i da je bio u krčmi, a ne pod tudjim krovom bio bi vrčem omjerio onog žučljivog, mršavog Tomu, što je i prosjaku zavidio malo masniji zalogaj hljeba.

Gzada onako plećat i miran umiješa se u tek započetu kavgu.

— Jesmo li babe ili ljudi? Ala mi čuda zadaviti jednog vuka! Eto znate mi momka Tadu. On lani, kad je čuvao blago, dvaput se namjerio na vuka, a kad je trećiput pokušao, da mu ugrize konja, a on goloruk na njega... Tu čas stane i onda naglo dovrši: zadavio kurjaka i oteo mu konja.

– Ej, Tade, zavika gazda, da se zaorilo po čitavoj kući. Ali mjesto odgovora iz dvorišta se ozva privezani pas.

— Kuš! izdere se gazda i s otvorenog prozora nekoliko puta redom viknu slugu:

— Tade... Tade... ej Tade! — dozivao ga sve jačim i jačim glasom i onda odmorivši se nešto tiše nadoda: da Bog da oglušio!

Iz dvorišta zaškrinuše vrata i u neke nekavice izviri ogromna Tadina glava.

— Tulumane! opsova ga gazda.

— Odmah, gospodaru — odvrati momak i tromo se uputi prama stubama, što su vodile iz dvorišta ravno u stan. Na kamenim stubama ležao je debeli snijeg, u kojemu su skoro iščezavale visoke Tadine čizme.

Kad je ušao u sobu, sagnu glavu da ne bi čelom udario o gornji prag. A i jedno rame unaprijed nagnu kao da se boji, da obim ramenima uporedo ne bi kroz onaj mali otvor ušao. Skinu kapu i osmijehnu se, a pod gustim, crnim brkom zabljesnuše zubi ni veći ni manji nego u mladog kurjaka. Glava, šija, vrat i pleća bijahu mu iz jednog komada.

— Tade, evo, gazda Toša ne vjeruje, da si rukama zadavio vuka.

Momak se dobrostivo i nekud glupo osmijehnu Ne odgovori ni riječi, nego malko zasukavši rukave, ukaza orijaške kosmate ruke. Pa se još uvijek mućke približi nevjernome komšiji i jednom ga šakom zgrabi za prsa i onako ga stojećke i ispruženom rukom dignu u vis. Tako triputa redom i onda ga mirno položi na prvašnje mjesto.

Opet se uspravi i osmijehnu i zadovoljno pogleda na gospodara.

— Vjeruješ li sad? — reče domaćin.

Niko ne pisnu, nego bulje jedan u drugoga kao da se danas po prvi put vidješe. Bulje i čude se, a sve im riječ zastaje u grlu.

— E kad je tako — prvi se razabra Toša i skrio ramenima.

— A sad pričaj, kako je bilo!

Kurjačina neka, matora i opuzle dlake — poče Tadija — napastovala moje stado! Dolibi se iz šikarja i ravno na ovce. Stado se od straha rasprši, a ja kamenom u nečastivoga. A i je crn kao vrag i proždrljiv kao paklena mu braća. Nešto kamenom, a nešto ga krstom gonim. A on izmiče kao da mu je pod šapama žerava.

— Ma, bolan, da je u njemu nečastivi, bio bi rogat! — primijeti Toša.

– Otkud mu proždrljivost ako ne s vražje strane — nastavi Tade. — Više se boji krsta neg li kamena, a i na to se s vremenom svikne. Triput se ta crna pogrda mašila, da mi ugrabi janje. Srećom bio je naš lisac blizu i kako je pogane ćudi, obori se na napasnika, al u kurjaka brže noge neg u kera. Cijelo je jutro zatim lajao i zavijao, okrenut s one strane, kud mu je pobjegao krvni neprijatelj. A i u noći, kad sam stado u tor dognao, iza sna je štekao, kao da je ušao u trag zecu.

— Drugi put mal da mi ne zakla tele. Još kakvo tele, veće od junca. A i konjima nije dao mira.

– Nekog mi jutra raštrka po polju cijelu hrgelu... Otišao ja na onu stranu potoka, da od drugog čobana isprosim lulu duhana. Vadi Jovan kesu, a ja sve slušam, kako tamo na livadi nešto zvrcka. Oba naćulismo uši i po malo razabiremo, kako zvonci i praporci cilnikaju. A i otegnuto se hrzanje čuje. U dva skoka ja i drug bijasmo preko potoka. Kad mi na livadu, imamo i šta vidjeti, ona crna pogrda goni pred sobom hrgelu i zalijeće se na zaostale konje, da im prigrize nogu. Na vjetru im griva, bokovi im se od straha tresu, a njištu, da ti je u srcu studeno. E, teškom smo ga múkom onog puta odagnali. Bit će da mu je dodijao glad, pa nije mario ni za svoju opuzlu kožu.

— Od tog dana ni za živu glavu ne bi bez sjekire na pašu. Dodje li na dohvat ruke, ne ću mu štediti onu poganu njušku. A i vilama ne bi bilo loše proparat mu trbušinu, pa ga onako nataknuta voditi po čitavom selu. Al najradije bih ga živa u šake dobio, da razveselim gospodara i sve okolišne čobane, što od straha pred tom nakazom ne tjeraju stado na potok, već u krš, gdje je slaba i mršava paša. Od gladi opuzle im ovce, a i krave ni za pola ne daju mlijeka.

– Dolijat ćeš, lijo, — mislim — al prevejanac se ne da! Namjestio mu gvoždja, a on ih kao za inad njuška, ne će da zagazi. Okolo jame razabirem mu trag, al koja tajda, kad ne će da se maši. A ne bih žalio ni stegno od vola, kad bih znao, da će me poslušati!

— A i kako bi bilo, da mu iskopam jamu onako pošteno duboku, pa slamom da je pokrijem, a na kolac da mu nataknem masni zalogaj. Makar i janje, ta radije da pogine od mog noža, neg da mi ga za živa raznese.

— Al i to je slabo pomoglo. U prvi mah, kako je gladnuš, skoro da se nije oborio na plijen. Kriknuo bih, a ne mogu. Čekam i čekam, a lopov se oblizuje i ne će da skoči.

— Skoči, ako si junak, pa da vidiš, kako ću ti noge privezati i živa te u selo dovući.

— Uh, kako bi trbušinom udario u dno ledine.

— Od čekanja me je oblio leden znoj! A on se još uvijek oblizuje i na sve strane lukavo ozire, kao da nakaza znade, da je iza grma sakrit njegov krvnik.

— Ako sada ne skoči, goloruk ću na njega.

— Neš se ti samnom rugati!

— Preskočih grm i kad me ugleda na čistini, okrenu se prama meni. Gledamo se ravno u oči, al strašivica ne izdrža pogled, pa sve nekud glavom vrti. Kad ja bliže k njemu, a on iskesi zube! Ja još bliže, a on razvali žvale, da mu do želuca vidiš. E, Tade, mislim, sad ne možeš natrag! Što me grlo nosilo, zaurlah i onako bijesan oborih se na njega. Već mi bijaše na dohvat ruke, kad se šeprtlja okrenu i bježe put gore. Stisnutom pešću i vikom ga ispratih sve dok nije stigao do ulaza šume. Prije, nego je ušao u grm, okrenuo se, da vidi svog napasnika. Tek kad ga je nestalo po-

svema, odlanulo mi je i umoran i bolavih se ruku i polamana tijela povratih k stadu svome.

— Neke večeri gonim stado u tor i sve mislim na vuka, koji se poslije onog sukoba više nije ukazao.

— Straši se !

— Srdilo me to, a da pravo kažem i veselilo. Bolje tako, barem stado može da u miru pase. On se mene boji, a ja njega ne ! Dodje li drugi put, pritajit ću se blizu ovaca. On na ovcu, a ja s pripravljenim ularem na njega. Zaularit ću ga kao vola i onako svezana odvući ga u selo. Mjesto s branom, da mu matorom kožom izravnam cestu. Ne će mu biti lahko pod ularem, davit će ga, al zadavit ne će. A momci će mu uz batine popjevati: „ao, vuče, na što nas navuče !" Zatim selo, a i stariji u njemu dugo će pripovjedati, kako je Tadija ulovio živa vuka, pa ga po bijelom danu u selo privezana dovukao ! Bit će pjesme, a i dobra vina !

— Spleo ja ular, al kurjaka nema pa nema. Ili je od gladi crkao, ili se odselio u drugo selo.

— Jednog jutra zašao ja u tudje polje i kopam krumpire. Od gladi sve mi crijeva pjevaju, kad me u pō rabote prekinu divlje hrzanje. Potekoh na njivu, a tamo konji u okolo opasali stado, i stražnjim nogama tuku na vuka napasnika. Kako se koii jače hitne, tako napadač odskokne, da dvostrukom silom opet navali na prestrašenu hrgelu.

— Čekaj, sotono, viknuh i onako u trku ravno k njemu. S cijelim se tijelom oborih na njega i objema ga rukama zgrabih za grlo. On pokuša, da mi se istrgne, a ja jače prihvatih.

— Čekaj, kujin sine, došao je i na tebe red !

— Hoće, da me zubima dohvati, a ja se nedam !

— Ne ćeš, kugo, i od gada pljunem mu u žvala !

— Grebe me čampama, al ja ispružih ruke, da mi ne raskroji čakšire. Okom ne bi trenuo, da mi dadeš carev grad. Silom hoće da se istrgne, pa sve glavom udara u vis. Skače i obigrava me, al što on jače trga, to mu ja još čvršće stiščem grlo. Pod palcem mi grkljan, a zgrčeni se nokti zarinuše u živo meso. Od boli svom silom trgnu i malne da me ne svali poda se. Jedva se udržah na nogama i od bjesnila lud još jače uprijeh palcem. Pa još jače i još jače, što sam sile u rukama i u tijelu imao. Sve hroptim, kako ga nemilo spopah. Ni da željezo lomim, ne bi onako upro. Pod prstima grkljan puca. Nisam priseban i niti ne znam, da se uhvatih u koštac s vukom. Samo stiščem i stiščem i nekom divljom nadljudskom snagom svladavam svaki otpor. Čim se makne, još nesmiljenije zarinem palac !

— Grkljan ću mu iščupati. Kako vuk popušta, tako popuštam i ja i mirno čekam, kad će me s nova zaskočiti. Al kurjačina se ne miče. Ispružio sve četri noge i raskolačio oči. Sve čekam i rukama stiščem, kad na jednom kao da mi se povratio vid, ugledam razvaljena žvala, a iz njih visi krvavi jezik. Do prsiju ga isplazio. Ni tad ga ne pustih i tek kad očutih mrtvu težinu njegove trupine, bljesnu mi misao, da sam ga zadavio. Gledam ga, ne miče se, samo krv mi udara u rukama i ozvanja u glavi i prsima. Digoh ga u vis i onako ispružena spustih na ledinu, a zadavljeni kurjak ljosnu kao puna vreća.

— Od te dobi kurjaci ne napastuju moje stado — dovrši Tadija.

— Vjeruješ li sad, komšijo? — zagrmi domaćin i onako zanesen pograbi puni vrč i strusi ga do posljednje kapi.

BR. K.: USKRS SVJETLOSTI. JEDAN PENDANT

Dvije su plohe: jedna je tvrda i smeđa, daleka i bliza, mrtva; druga je odozgo i vrlo daleka, zeleno-modra, šuplja i puna, da l' živa, da l' mrtva, tko da zna? — A naokolo, svuda unaokolo zid, što spaja doljnju ploču sa gornjom, zid mutan, gust i taman, svjetliji od zemlje, tamniji od neba. Izmedju svega toga moguće sve, a moguće i ništa —

Tek jedan široki drum pod jablanovima. Vitka su stabla slomljena i prebačena. Nekoja suho i mrtvo strše u vis kao čudni prsti. Negdje se prikazuje slika vjetrenjače, a izgleda kao da ima krila i da bi poletjela kao ptica, lako i smjelo, ali su joj izlomljena krila. Pod jablanom je klonula žena. — Izdaleka grom, tko da znade zašto. Onda žena kroči naprijed da dostigne daljinu druma. Nema da se kome ugiblje, jer otišli su oni, koji su pokazivali, da jesu. Tek noga njezina zagazi katkada u tamnu od tamnosti pozelenjelu mrlju, što se je udubila u smeđju put zemlje. Luta.

Davno je zapalo sunce, a ovdje je mrak. Izdaleka čuje se čudni tutanj, što grmi kao grohot pakla i njegovih demona. Teško onima, koji putuju k nebu, a moraju se paklom proći. A ženu su uvijek podilazili srsi, kada se je ona tama iza nje grohotom nasmijala. Tek iz pogdjekoje modroljubičaste sjene virila je slabašna toplota, ali nije zaplašila studeni. Čudno se je nebo smrzlo. Tamo je gruvao grom. Vječni strah od leda u srcu sred smrznutoga tijela. Onda je pospješila korak.

Napred! Napred!

Tada se je zamutio zrak pred njome. Bio je gust i neproziran. Iz njega je dolazio žamor. Onda su bivali povici jasniji i čula je:

Napred! Napred!

Tada je zastala.

Oni dolaze i idu sasvim protivno od nje. Nije li to nazad? — Iz sumračne pjene, što je sjedila na blatu, dolazilo je nešto gusto. — Ona je zadrhtala i klonula. Dolaze! — ona ih je naslućivala, osjećala: — gizdavi su, jedna sjajna povorka. U njoj još sjajnije po jave. Bile su grimizne i zagasitih boja. Rezalo ih je uzduž i popreko goruće zlato — —

Tada je podigla glavu i nije vidjela ništa do tamnog reda. Kriknula bi, jer medju njima su se bjelasali poput čudnih kostiju i mačevi. U redu se je vrzao Vikač i bodrio je dolazeće. Jednom se prolomi: — „Oko za oko, zub za zub!" — Ženi se učini, kao da se je onaj strašni grohot demona zlorado i žešće raznio krajinom. Bit će da su obje plohe uzdrhtale. Iz svega se potresa naslućivao glas:

— „A ja vam kažem, da se ne branite oda zla, nego ako te tko udari po desnome tvom obrazu, obrni mu i drugi!"

Povorka ili redovi prišli su bliže. Žena se nije mogla nikuda uteći. Odanle je pobjegla — tamo su isti kao i ovi ovdje. Posvuda isti. Tada htjede da zatvori lijepe svoje mukotrpne oči, ali usred tamnog reda speti sjajan znak —

Krst! —

Taj je znak mnogoput gledala i mnogo je bilo njegove ljepote oko nje. Ona je poznavala Vjeru i Ufanje. I sada je ona osjetila, da ima još snage da stane.

— „iako su to moji dušmani, prodjite mirno mimo njih, i sa mačem u koricama!" *(Nietzsche: „Tako je govorio Zarathustra.")*

Zatim se prolomi i opet:

— Napred! Do istrage!

A VIKAČ je bodrio krivim riječima:

— „Mirovanje je polagano umiranje!"

— „Što kultura?" — „To je samo rafinovanost forme života!" — „Allons enfants!"

— Napred!

Zrak se je oko ŽENE zaljuljao. Mimo nje prodjoše prvi i njoj se smagli. Bit će da je posvuda brujao zrak, jer ona je posve jasno čula gromki zbor; jeknuo je tamo daleko na protivnoj strani — upravo nasuprot mjesta, odakle je dolazio grozni grohot demona. Kao da su zadnje trake sunca bile andjeoske trublje

ZBOR KERUBA I SERAFA:

— „Pomagaj, Gospode, jer nesta svetih; jer malo je vjernih medju sinovima čovječjim".

— „Laž govore jedan drugomu, usnama lažljivima govore iz srca dvolična". *(Ps. Dav. XI. 2, 3.)*

VIKAČ zatuli u isti čas iz povorke: Na megdan!

ŽENI se smrači.

GLASOVI IZ POVORKE pored ŽENE: Smrt! Dolje s njima!

ŽENA speti, gdje joj se približuje onaj jedini svijetli znak u tamnoj smjesi i stade puna nade, da zakrči put ljudima, što su nosili taj znak:

— „Vi treba da volite mir kao sredstvo za nove ratove. I više kratki mir nego dugi!" — (Govorila je ona i osjećala je, da ne govori već vapi. Ali je prekinu neki glasovi.)

GLASOVI IZ POVORKE: — Na dušmana! To hoćemo! Smrt njemu! —

ŽENA (koju je zaboljela u svemu njezinome biću ova primjedba, budući da je vidjela, da nije govorila jasno, proslijedi):

— „SVOG dušmanina treba da tražite, SVOJ rat treba da vodite i za SVOJE misli". (Već je od napora skoro posrnula.)

GLASOVI IZ POVORKE: Tko si ti? Tko te je poslao pred nas? — — Napred! Napred! (I oni se guraše dalje mimo nje.)

ŽENA (sa zgrčenim usnama i mukotrpnim očima): — „Vaša najljepša nada neka je NAJVIŠA MISAO ŽIVOTA! — Ona glasi: — „čovjek je nešto, što treba savladati. — Dignite se više od sebe!" *(Nietzsche: „Tako je govorio Zaratbustra.)*

GLASOVI IZ POVORKE (podrugljivo): Ona hoće nadčovjeka! Bruke! (Ženi se je zamaglilo, ali još časak, časak dok onaj dodje.)

(Topovski se je tutanj grohotom smijao kao zbor demona. Tek onaj sa raspelom u ruci je prišao i zastao pred ženom. Pogleda je. Ona ga je dočekala. Bio je u zaprljanom grimizu.)

ONAJ U GRIMIZU: Dalje! —

ŽENA (videći da ne mare, što im je zakrčila put svojim tijelom, klekne pred onoga u najvećemu sjaju i zavapi u ridajućem glasu. Moguće da je zato uzdrhtala ona tamna sjena u jarku do druma, jer je ženin plač morao da navijesti ufanje):

— „Čuli ste kako je kazano starima: ne ubij; jer tko ubije, bit će kriv sudu!" *(Ev. Matej Gl. 5.)* (Žena je gledala u ono raspelo, koje je ulijevalo nadu u sve.)

ONAJ U GRIMIZU: Dalje!

(Opet je zatitrao sav zrak i sve sjene u njemu od velikoga grohota. Mnogi su u povorci načulili uši i nosnice su im se grčile kao da se u njih bude strasti, što vabe i hoće umirenja. Iz onoga potresa zabruje opet gromki zvuci.)

ZBOR KERUBA I SERAFA:

— „Jer evo grješnici nategoše luk; zapeše strijelu svoju za tetivu, da iz mraka strijeljaju pravo srce." *(Ps. Dav. X. 2.)*

(A onamo iz najveće dubine u jarku do druma javi se mirni tihi glas. Bio je to glas one sjene, što je čas prije drhtnula, kada nisu drhtnuli ljudi.)

GLAS SJENE: „zašto kazuješ uredbe moje i nosiš zavjet moj u ustima svojim?" *(Ps. Dav. 50.)*

ONAJ U GRIMIZU (drhtnuo je; jedva zamjetlivo — ženi): Tko si ti?

ŽENA: — „Dugo je živjela duša moja s onima, koji mrze na mir. Govoriti, u njih je rat". *(Ps. Dav. 120.)*

ONAJ U GRIMIZU (strogo i nestrpljivo: Tko si ti?

ZBOR KERUBA I SERAFA (dok je žena poniknula): „Pusti, Gospode, strah na njih, neka poznadu narodi, da su ljudi". *(Ps. Dav. VII. 20.)*

ONAJ U GRIMIZU (ženi, koja je htjela, da umre od teškog snalaženja klečeći pred njime): Tko si ti?

GLASOVI IZ POVORKE: Napred! U boj! U boj!

ŽENA (tiho, jedva da i ona sama čuje i kao da sama više u to, što kazuje, ne vjeruje): Ljubav —

ONAJ U GRIMIZU (gleda i ne pozna riječ.)

VIKAČ iz gomile (posprdno i resko): Ljubav! Haha! Čujte! Ljubav ovdje! Ljubav! Nestaj droljo! — (Uto se demonski grohot razvalio cijelom tmurnom jednoličnom ravnicom.)

GLASOVI IZ POVORKE: Napred! Napred!

— U boj!

— Na megdan!

— Smrt dušmaninu!

— Smrt!

ŽENA (je klonula, jer joj ove riječi ubiše svaku nadu. A ono zlato u ruci čovjeka u grimizu bilo je nijemo.)

GLAS SJENE IZ JARKA (uzalud je govorio svojim spokojnim glasom): — „A ja vam kažem, da će za svaku praznu riječ, koju reku ljudi, dati odgovor u dan strašnoga suda!" —

ŽENA je kriknula, ali se njezin vrisak nije čuo od paklenoga grohota i oduševljenih poklika rulje. Darmar, zbrka, srtanje i posrtanje, metež, tapkanje, guranje, poklici, psovke, gaženje, rušenje, vreva, topot, lomljenje: jedan kaos srnuo je napred. Napred za grohotom topa, napred po putu, na kojem je klonula Ljubav. Ali je povorka prelazila preko nje. Nestajala je za onim demonskim smijehom i gubila se je u mraku, koji ju je pohlepno gutao. Sjene su se stiskale i gušile. Za povorkom je zaostao VIKAČ i moguće nije mogao više, jer se je sa vikanjem odviše napinjao. On je još uvijek roktao i htio da viče o onoj ŽENI. Nje nije više bilo. Na mjestu, gdje je ona klečala, bila je izgažena mrlja, nešto grimiza u smeđoj puti zemaljskoj; tek jedno je oko stajalo nasred mrlje i gledalo u sve sjene oko sebe.

VIKAČ (iznemoglo, ali ogorčeno, misleći na ženu): — — „sad se — jednako čudi sama sebi, svojoj metamorfozi od milokrvna janjeta do ljuta risa!" — — — — — — — „Što mislite? — Da zbilja nije žedna krvi? — — — Varka! — — Varka! — — — Varka! — —

VIKAČ se je u blatu davio sa svojim riječima. Sumrak je mijenjao svoju boju, a ono oko još je uvijek bilo sred svoje mrlje i gledalo je k nebu.

Muk —

PRIKAZA OD ČOVJEKA (gleda mirno, malone ravnodušno umirućega i čeka. Sasvim hladna kao i zemlja, iz koje se je digla. Kada VIKAČ izdahnu, onda ona pogleda dolazećega sa harfom i progovori): — „Po putu, kojim su hodali, pisali su znake krvlju, i ludost njihova učila je, da se krvlju dokazuje istina. A baš je krv najlošiji svjedok za istinu; krv otruje i najčišću nauku zabludom i mržnjom u srcu." *(Nietzsche: „Tako je govorio Zarathustra".)*

ONAJ SA HARFOM: — „Uklanjaj se oda zla i čini dobro i živi dovijeka." *(Ps. Dav. XXXVII, 27.)*

PRIKAZA OD ČOVJEKA: Gledao sam na sve kao posmatrač i jake su bile moje perspektive. Ja sam bio izvan njih i sve je bilo kao vizija. —

ONAJ SA HARFOM (sluša, ali uz tiho prebiranje po strunama još šapuće, da sasvim zamukne): — „Hrani čistoću i traži pravdu, jer će u čovjeka mirna ostati natražje". *(Ps. Dav. XXXVII.)*

PRIKAZA OD ČOVJEKA (dok prikaza govori pojavi se daleko ondje, kamo se je izgubila procesija, velika rumen sa gustim žarkim maglama i gromkim grohotom. Tek ovdje i ondje, otkuda je došao onaj sa harfom još je uvijek sve u svojoj mističnoj ljepoti. Iz modrine izilazi velika sjena, koju je ovamo bacio onaj požar. Sjena se je ukočila i gleda onamo na oganj, što bukti kao donošenje žrtve. Sjena gleda. Prikaza od čovjeka govori): Vizija teška izašla je preda me pod novim dojmovima, koji su je nosili sa sobom. Nije to nemoguće! —

(Ona sjena nije se više mogla da suzdrži: maknula se je, a onda se je čuo glas, kraljevski glas u vapaju):

SOLOMUN (visoko prema crvenim maglama u daljini): „Ludi, dokle ćete ljubiti ludost?" — *(Priče Solom G. I., 22.)*

(Na njegov se je glas potresla krajina, a iza njegove sjene izašle su mnoge druge, koje su bacale opet manje iza sebe iz raznih strana u razne smjerove. Oganj je buktio i miješao magle. Sjen Solomunov još jednom zagrmio): — „Ko ide pravdom i milošću, naći će život, pravdu i slavu!" — *(Pr. Solom. Gl. 21.)*

(Zatim je ovaj golemi sjen upravio pogled u čovjeka i vječno zamuknuo kao i onaj sa harfom. Pogledi su bili upravljeni u Prikazu od čovjeka i sve se sjene za čas ukočiše. Iz njih su virile poznate glave nekadanjih ljudi. Činile se kao dusi, a htjeli su da govore.)

Kada su se svi nemiri utišali i noć je sjela u krilo zemlje, te se grlila sa starim dragim mekanim sjenama, tada je počelo nebo, ledeno modro nebo, da šalje k zemlji svoja svijetla. Divna se je otpočela igra. Titranje u modrim potezima od neba k zemlji stvaralo je glazbu čula, koja što takovoj dotad još nisu slušala Ona ljepota prirodne nepojmljivosti stala je ulaziti u svaku tamnu sjenu i donosila je sa

sobom neku kao vodom protkanu svjetlost. Modrilo u kojemu sve živi, ali u kojemu je taki mir, upravo gluh, obašlo je sav kraj od neba pa do zemlje. Uledenila se je krajina, a zemlja se je činila blijeda kao lice čovjeka na odru.

A ono je oko tiho vapilo prema nebu, sa kojega su dolazili oni modri potezi k zemlji. Kao da su strune, titrala je njihova svjetlost. A napokon je zaista zabrujila mila glazba s njih, kao da je to bilo od dodira onih sjena, što su se digle sa zemlje i prešle preko njih u visini. Harfa je razlila svoje zvukove, a pjev se je tiho čuo nad njima.

PJEV UZ HARFU (mekano i puno predanosti i ufanja): — „Popadaše narodi u jamu, koju su iskopali; u zamku, koju su sami namjestili, uhvati se noga njihova!" *(Ps. Dav. VIII., 15)*

(Nu onda se je zaljuljala ploča nebeska, a metalne su trube jeknule. Za njima su se javili poznati već glasi vasiona u gromkoj gordosti svoje jednostavnosti.)

ZBOR KERUBA I SERAFA: — „Ne daj da govore u srcu svojem: dobro! to smo htjeli! — Ne daj da govore: proždrijesmo ga." *(Ps. Dav. XXXV. 25)*

PJEV UZ HARFU (sada mnogo bliže i već se je zaista vidjela harfa, koja je prilazila iz one daleke modrosti sve bliže k putu. Nosio ju je čovjek u jednostavnim haljinama, ali je stupao kao kralj i pjevao je pobožno): — „I moj će jezik kazivati pravdu tvoju i hvalu tebi svaki dan!" — *(Ps. Dav. XXXV. 25.)*

VIKAČ skapavajući, ali uz istu žilavu otpornost stenje i zamire govoreci: — „Nedohitna mi je blagost, kada mu se dopušta, da ismjehava svećenika, koji bodri vojsku — "
(Ali je ona sjena uz put još uvijek ostala. To je bila sjena neke velike udubine, iz koje je sada čudna prikaza od čovjeka izmolila svoju glavu kao da hoće pogledati, tko tako teško stenje.)

PRIKAZA OD ČOVJEKA (nastavlja svoj govor): Nisam ja jedini, koji govori o gledanju prikaza u mašti.

GLAS SA HARFE (jedva da se čuje i kao izdaleka muklo): — „Hrani čistotu i traži pravdu, jer će u čovjeku mirnu ostati natražje". *(Ps. Dav. XXXVII., 27.)*

PRIKAZA OD ČOVJEKA: Činio sam to, jer sam ljubio. (Uto je udarila tutnjava gromova iz onoga ognja. Kao smijeh demonski orilo se je to izmedju neba i zemlje. Ali zatitralo je sve nebo i sve njegove svjetlosti i onda se je čuo gromki glas; to je bilo posljedni put ove noći.)

GLAS S NEBA: — „Jer ako ljubite one, koji vas ljube, kakovu platu imate? — Ne čine li to i carinici? — Budite vi dakle savršeni" — *(Ps. ev. Mat. Gl. V.)* (Uto se je opet prolomio strašan grohot i nadišao je onaj lijepi glas. Smijeh se je demona orio.)

PRIKAZA OD ČOVJEKA (umukne i zagleda se u lica oko sebe. Vidjelo se je: pjesnika, književnika, mudraca i umjetnika, mučenika i pobjednika duha. A onda se javio iz daljine ženski glas, kada je zatomio tutanj Bio je to glas slab, ali drag, topao i mio.)

KATARINA ZRINSKA:

„Obrati se, o čoviče!
Obrati se, jur si dosta
Dosad bludil, nevjerniče,
Zbog življenja tvoga prosta — —"

DINKO ZLATARIĆ (odjavi se nekud izdaleka, ali jasno i čisto): — „Blažen, ki na vrime stavlja se od tega, Ter srcem čistime slidi put Višnjega".

PRIKAZA OD ČOVJEKA (nakon stanke. snuždeno): Kriva je intenzivnost sjećanja i snaga predodžbi —

(No, namjesto da su se pjesnici javili, čuo se je glas mudraca, a bio je hladan i odmjeren):

EMERSON: — „Istina je vrhunac bivstvovanja, pravednost je njezina upotreba na svaku stvar. — Tebe će dugo držati ludom i benom. Ali to je obrana i štit" — (Opet se je prolomio grohot demona.) *(E.: „Essays".)*

PROSPER MERIMEE: — „Rugaju se vizijama i natprirodnim prikazama; neke su od njih tako čvrsto utvrdjene, da kada se ne bi htjelo u nje vjerovati, moralo bi se za volju dosljednosti sve historijske tvorbe prebaciti preko glave" *(P. M.: „Mosaique".)*

MAUPASSANT: — „Ratova će nestati tek onda, kada pobijedi spoznaja, da su svi ljudi jednaki i da je život ljudski dragocjen, da je svetinja" *(M.: „Rat".)*

PRERAD (nakon duge šutnje, ovijen u svoju tamnu mantiju, gledajući prema nebu smireno): „— jedin Ti si za sebe u svemiru bitnik, a sva druga bivad pram Tebi to su praške, što tek Tvom se na suncu vide, da jesu". *(P. P.: „Bogu".)*

(Tada je zastao na putu DANTE i okrenuo nazad onamo, gdje su se mijenjala svijetla. Lagano daleko rudjenje zore dalo se je naslućivati. DANTE je zamišljen i ne snadje se odmah medju sjenama.)

DANTE: — „Nasred puta našeg žića nadjoh se u nekoj tamnoj šumi, jer nisam pravu cestu spoznao..." (Tek kada začuje govor pjesnika, ogleda se.)

AŠKERC: „Verujte v sebe inpa v zemljo tó!
Tu vaše sveto je nebo,
tu blaženi vaš raj,
in tu vaš pekel je na vekomaj."

PRIKAZA OD ČOVJEKA (tiho): Ja sumnjam —

DANTE: „Napustite svaku nadu, s kojom se tješite!" (*„Div. Kom."*)

NATHAN MUDRI: — „Pa ajde! Svaki od vas neka podje za svojom nepodmićenom ljubavi bez predrasuda. Neka svaki od vas uznastoji, da kamen u njegovome prstenu pokaže svoju jakost, a toj jakosti neka podje svaki ususret sa blagošću, srdačnom snošljivošću dobročinstvom, sa najodanijom predanosti Bogu." (*Lessing: „Nathan der Weise"*.)

(Dok je on govorio, doteturao je putem, odanle od ognja čovjek sav ogrezao u krvi. Nisu ga odmah ni opazili, jer je pred njim dolazio sjen. On je nešto bulaznio; tek onda, kada je sustao i legao upravo pred onu mrlju sa okom, nešto bliže od VIKAČA, onda se je čulo.)

SUSTALI (nevezano i smeteno):
— „Jedan časak — još su ljudi —
Drugi časak — krv iz grudi —

(Sve se sjene nekako čudno primaknuše, a Sustali je teško disao i odmarao se od govora.)

PRIKAZA OD ČOVJEKA: I on sumnja —

ANATOLE FRANCE: — „To je duh sumnje i ispitivanja, koji jedini omogućuje napredak nauke i bez kojega nema u svijetu ni milosrdja, ni snošljivosti, ni visoke simpatije ljudske". (*1905. Medjunar. kongres — Pariz.*)

SUSTALI (mučno i kao da ne čuje ništa do sebe):
— „Treći časak i — nebo se stresa,
To već nisu ljudi,
Već rpe od mesa!" — (*Kranjčević.*)

(Zatim je klonuo.)

DANTE (gledajući u sav taj život izgovori bez sile i sasvim blago): — „Zar se ne želite u neki viši kraj, gdje ćete više vidjeti, i više će vas prijatelja vezati? — (*„Div. Kom."*)

SUSTALI (pridiže glavu i sluša; polagano njegov obraz dobiva čudan izraz prezira.)

EMERSON: — „Vrijeme i priroda daju nam svakojake darove, ali još ne dadoše čovjeka, kojega trebamo, novu religiju, pomirnika, na koga sve čeka..."

SUSTALI (umorno i jedva dišući; govor mu je tih i slab, razlomljen u odlomke. Nitko ne opaža kod toga, da oganj jenjava, a mnoge sjene da se gube. Još su samo neke bliže i jače ovdje, ali i one izbljedjuju, jer iza njih dolazi neko novo, ni zeleno, ni modro, ni ljubičasto, ni crveno, ni narančasto, ni žuto, ni bijelo svijetlo. Neki opojni miris povlači se preko polja. A mnogi se glasovi iz daljina skupljaju i čine tihe harmonične akorde. Samo je glas SUSTALOGA težak):

„Lijepe misli, želje lijepe
Dušu dižu, srce krijepe
I do Boga vode;
Ah, kad suho grlo gori,
Kroz dušnik se samo ori
Vode, kaplju vode!
Vode, kaplju vode!
(*Kranjčević: „Prvi grijeh."*)

DANTE: — „znaj: na zemlji nema više voditelja, zato luta ljudstvo posvuda."
(*D.: Div. Kom.*)

(Još se jedamput prolomi užasan grohot demona, a oganj je zamr'o. Smijeh se je sam u sebi slomio. Crvena se je magla još penjala k nebu.)

SUSTALI (držeći se za ranu na glavi, ali krv je pištala izmedju onih komadića što su se već zgrušali):
— „Lako je gore andjelu,
Kada zubi nema,
On miriše rajski cvijet

I sit je posvema — —".

(Zatim sasvim slabo, jer mu je već krv prodirala na usta. Njegovo je lice u onome novome dolazećemu svijetlu bilo užasno i blijedo. Rumena je krv puzala po crvenim brazdama niz obraze):

„— Al' na zemlji želudac
Za to slabo mari,
U svemiru složni sklad
Bezobrazno kvari — —"

(*Kranjčević*: „*Prvi grijeh*".)

(Sjene su se gubile, još je ostala samo jedna koja je dosad šutila i sada htjede progovoriti, ali je preteče neki glas književnika povijesnog).

JOHANNES SCHERR: — „Naravno je, da svoje osjećaje i svoje vidike iskazati puku — je opasno to su bolno okusili svi razapeti i spaljeni. — Pa čemu sve ovo razlaganje i mozganje? Oh, ništa više, nego da sačini novu „temu" za nadolazeću historijsku „glosu" !"

(*J. Sch.*: „*Die menschl. Tragikomödie*")

(Jedva je ovaj glas prestao da govori podigla se je ona zadnja sjena uz veliku riječ, koja je presla kao silan vjetar preko krajine i odnijela one zadnje crvene magle, tako da sve ostade jednoj neodredjenoj boji i neizvjesnome čekanju.

SUSTALI je zamirao i slabo disao, a glas je zatutnjio.

ZADNJI SJEN: „— Oče! Ako ga sve tvoje sluge napuste, ja ću ga potražiti. Sačuvat ću ga, da ne skrene sa puta istine. Učit ću ga, da bude milostiv prema slabima!" (*Tolstoj. „Čovjek".*)

(To izreče i zadnji trak o njemu nesta, tek njegova je riječ zapanjila svu prirodu u sačekavanju.) A SUSTALI se je nadigao opazio je iza nestaloga sjena neku novu svjetlost i zacakli mu se oko. Ali tijelo je popuštalo, dok su usne šaputale: — „Za zvijezdom što svijetli od ljudskijeh suza, a k njoj, dok zadnja teče kap!" (*Kranjčević*).

I kada je to izgovorio krv mu je zaustavila dah, a tijelo se je njegovo zgrčilo. U grču zagrebla je njegova ruka u onu uledjenu mrlju s okom neki čudni znak kao upitnik.

A nad svom se je zemljom skupilo svijetlo s neba. Nije bilo više sjena, ni prikaza, ni magla, već nečuvena glazba strujala je zrakom i na svakom mjestu. Sa žarkim suncem zore digla se je velika Svjetlost i pošla je lagano uz posmjeh blaženstva na usnama putem, gdje je ležao čovjek uz oko sred mrlje. I kuda je Svjetlost prolazila, tuda se je stalo buditi korjenje, a cvijeće je nicalo po zemlji. Izdaleka sa sunčanim sjajem donosio se je smijeh vesele djece i raja veselja i života. Kada je Svjetlost došla do čovjeka uz oko sred mrlje, tada je zapela. Sagnula se je i ništa više. A kada je bila tik uz lice njegovo, tada je njezin topli dah rastopio ledenu mrlju izgubio se je onaj strašni znak pitanja, a ona je poljubila čovjeka usred čela. Njezina je suza pala na ono oko, a usne su njezine blogo šapnule:

— „Ljubi bližnjegsvoga kao sam sebe!"

Tada je u svem svijetu od neba do zemlje Svjetlost pronijela život i ljubav. A strujanje Ljubavi i Života davalo je akorde za neku nepojmljivo lijepu božansku glazbu Sreće.

Svuda se radjao Bog.

DR. DRAGUTIN PROHASKA: VLADIMIRA TREŠČECA „NOVELE“

SAVREMENIH HRVATSKIH PISACA KNJIGA XXXV.

Pripovjedalačka knjiga danas u nas nije tako obilna i živa kao za osamdesetih i devedesetih godina. Te su godine izrijele cijelu plejadu romansijera i novelista. Majstori našega realizma bijahu onda Kumičić, Kovačić, Gjalski, Kozarac, Novak i Vojnović. Uz njih idu crtičari Tordinac, Turić, Devčić, Mažuranić, Draženović, Jagoda Truhelka, Leskovac i Trešćec. Izmedju crtičara najoriginalniji je Leskovar, premda svaki od njih, ima neke svoje književne crte. Trešćeca odlikuje težnja da zastupa naš high-life. Od majstora naših najsličniji mu je Vojnović, s razlikom samo što je Vojnović u svemu intenzivniji, suptilniji i poetičniji. Još mu je jedan bio po sklonosti blizak, premda od njega slabiji pisac, Stjepan pl. Miletić. Sva trojica Vojnović Trešćec i Miletić unose u našu skučenu knjigu jedan mlaz one duševne svježine, koja se odgaja od malenih nogu samo u pravom otmjenom svijetu. I ta nutarnja srodnost kao da ih dovela na čelo našem zemaljskom kazalištu. No taj pravi otmjeni svijet, iz kojega oni dolaze, u nas je osamljen, on ne čini društva. Otmjenog hrvatskog svijeta nema, premda ima otmjenog svijeta Hrvata. Jer ono ostalo, što nam se još predstavlja kao otmjeni svijet ukazuje se takvim, da ga inteligencija hrvatska — ljudi, koji ne potiču iz društva nego iz malenih prilika — mora susritat s nepovjerenjem i šta više bez poštovanja. Istina, u naše inteligencije ima i suviše servilnosti prema predstavnicima gospode. Veći dio obrazovanih zamire u mandarinstvu i skutoljublju i mameluštvu. Naši su smjeliji pisci od bijesa često ištipali hartiju psovkama i pogrdama na obje strane; udarivši i velemožnoga gospodina glupana uz obraz. — Ali mirnoga i samosvijesnoga nastupa protiv našega višega nazovi svijeta u nas nema i ne bijaše. Ili ropska „odanost” ili intransigentna negacija. Jedno je i drugo fanatizam i bijes, a nije razum.

Jedno razumno i krasno stajalište uzimaju u tome pitanju demokratski Česi. Njihovoj razumnosti uspjelo je da za svoju narodnu stvar osvoje ponijemčeno češko plemstvo i da nadju njegovim posredstvom u svako burno doba zagovornika. Trudili su se i uspjelo im je. Svratili na sebe pozornost Olimpijaca ne igrom i zabavom, nego dokazima vrsnoće i upotrebivosti svoje. Sve su druge metode kratkoga vijeka. Česi su to razumjeli. Dokazali su onima gore, da ih mogu trebati. Mi Vam možemo našim mozgom i mišicama sazdati zlatna prijestolja, pijedestale, dohotke, komfort,

zabavu i umjetnost, svega što Vi sami ne možete, dajte nam samo da radimo i zagovorite slobodu našega rada, kad god je ona u opasnosti. I Olimpijci razumješe i dadoše na taj vapaj svagda svoj placet.

Jedini duh koji je to razumio u nas bijaše davno Ljudevit Gaj u mladim danima, godina četrdesetih, a onda opet godina šezdesetih August Šenoa. Šenoa je sam na pola češke krvi, a proživio je u Češkoj ono doba svojega života, kad čovjek najosjetljivije prima misli i podražaje iz okolice svoje. I shvatio je svoj zadatak. Njegov Diogenes prikazuje s takvom finoćom naš stari hrvatski svijet, više društvo, a pored njega s takvom intimnošću purgarske i majstorske figure niskoga puka, da te snalazi kušnja ustvrditi e to nije u duhu naše hrvatske psihe, nego ili proizvod duha, koji je odskočio od našega načina mišljenja, ili je to utjecaj tudje sredine. U Šenoe bit će da je i jedno i drugo ; on je najprije imao sam ličnu snagu da svlada naše prilike i da se cijelom dušom preda kulturnijemu mišljenju, a onda je imao snage, da neki tudji utjecaj u sebi preradi i primijeni na hrvatske prilike i da živući usred akata hrvatske prošlosti i sadašnjosti nikad ne potone u njima...

Samo takav čovjek mogao je da uvede u našu književnost najprije jednoga predstavnika našega highlifea, a onda drugoga i trećega, a ovi istom povukoše za sobom druge. Puk i gospoda se još dobro razumiju. Iza Vojnovića pristupa u to kolo i zagorski plemić Babić-Gjalski. Kasnije se ta načeta veza, kojoj bijaše i Franjo Marković tipičnim zastupnikom, trga. U hrvatsku javnost ulazi iza bana Mažuranića i Pejačevića novi jedan kurz. Naše više društvo se moralno truje, ono počinje Hrvatsku smatrati „ladanjem", a Beč i Pešta postaju joj duševnom domovinom. Teško je aristokratu poslije 83. godine smatrati Hrvatsku svojim sudištem, a gradjaninu hrvatskom teško je vidjeti u hrvatskom aristokratu vodju i nastavnika svoga. Medjutim primjer Vojnovićev i Markovićev i Gjalskoga imao je ipak dovoljno snage. Javio se još Miletić i Tresčec iz nižega hrvatskoga plemstva, koje duhom stajaše nad višim, jer životom još nije bilo odijeljeno od hrvatske inteligencije. Iza njih se jaz već više raširio. Savremena mlada aristokracija ne poznaje nas, i mi ne poznajemo nje. A to je za nju i za nas jedna opasnost.

Eto u tome stoji književno i kulturno značenje Tresčecovo, da je još u posljednjem podesnom času pristupio u neku duševnu zajednicu s nama. Ne poznajem njegova nutarnjega života iz drugoga vrela nego iz djela mu, ali smjelo tvrdim, da su mu sigurno iz te zajednice nikli najljepši i najsretniji časovi života, nesravnjivo ljepši i sretniji, nego li oni, koje mu priredjivaše onaj njegov svijet, od nas na desno i vrhu nas. Ma da Tresčec, nikad nijednim svojim djelcem nije postigao majstorstvo u hrvatskoj pripovjedalačkoj književnosti, jer se nije nikada sav njoj predao, ipak se može da raduje plodovima svoje literarne okolice.

Društvo je Hrvatskih Književnika zato pravo uradilo uvrstivši ga najnovijom sveskom u ediciju Savremenih hrvatskih pisaca. Ta malena knjižica Novela dat će čitaocu posve uspjeli profil Tresčecova književnoga lica. Za tanju karakteristiku, ja bih joj samo još bio dodao jednu glavu iz knjige „U malome svietu". Držim tu radnju najzanimljivijim pokušajem, da se prikaže zagrebačko društvo iza god. 1883. Ne radi se ovdje toliko o našemu „malome" svijetu, koliko o našemu „pseudovelikome". Ide u red Freytagova „Soll und haben", Kozarčevih „Mrtvih Kapitala", u red romana ekonomskih. Taj ekonomski svijet u nas je samo zato „maleni svijet", jer ga velike sile sprečavaju, da bude veliki. Ali ne one, koje prikazuje Tresčec, ne lične pogrješke trgovačkih supruga i razmaženih sinčića, nego su razlozi politički mnogo važniji. Ali onamo Tresčec nije mogao da slijedi logiku. Ona bi mu bila rekla, da ona manija za raskoši u nas i u njegove Suzike, ono poštivanje naslova i činova, dolazi od poznate infiltracije od ozgo. A ipak u Tresčeca bilo bi velikoga dara, da taj mali svijet i taj pseudoveliki analizira do dubljih dosljednosti. Tim više, što on voli refleksije. U Treščeca ima izvrsne ironije i dobroga realizma, kad zalazi u taj svijet. Šteta, da je baš tu temu izbjegavao u ostalim svojim radovima.

Njegove su pripovijesti iz otmjenog svijeta samo ondje od većega dojma, gdje se javlja

ironija i kritika, dok je poetizovanje i lirizam njihov nekud namješten i literaran. (Listak romana). Modeli su Trešćecovi plemići Hrvati, koji čitaju i govore njemački, a ipak se smatraju Hrvatima. Autor u to ne dira, šta više on zakriljuje svoje društvene simpatije, prikazujući ih lijepim dušama. Čudnovato je, da mi narod pun tudjinaca nemamo u nijednome našemu romanu važnijega tudjinca, predstavnika tih ljudi. U ruskom romanu to su Karl Karlović (Turgenjev), u francuskom Prince Pogoutzin (Daudet). A bio bi to zahvalan i zanimljiv hrvatski sujet.

Prikazivanjem tudjinaca prikazivali bismo naročito svoje misli o njima, i tim činom iznijeli bismo svoju psihu na vidjelo. Epizodično je to pokušao Trešćec u nekim novelama (Listak romana, lice Schnellera) i u Malome svijetu (lice Rodera i Klinara). Odijeliti i u glavnim licima tudje, naneseno, od domaćega, slavenskoga istaknuti, to bi bio zadatak. A to može samo onaj, koji sam na sebi i na svojim najbližima vježba oko.

Na smjer Trešćecova rada utjecali su najviše francuski pisci. To je vrlo značajno. Drugo je, kad se naš pisac povodi za Francuzima, a drugo, kad za Rusima. Oni, koji su shvatili ruski roman (Turgenjev - Gjalski), idu za analizom socijalnih problema radi njih samih, a oni, koji se povode za Francuzima (Zola-Kumičić), bave se socijalnim pitanjima ne radi toga, da ih rješavaju, nego što drže, da je to polje najpodesnije za odredjenu književnu proizvodnju, za naturalizam. Francuski su naturalisti daleko više artisti, no Rusi, njihova je politika za salon, a ruska za — Sibir. Trešćec se odlučio za salon, za artizam, za Francuze, pa i onda, kad zalazi u Radnički dol. Trešćec je prevodio od Paula Bourgeta roman Cosmopolis (Vienac 1893.), pa je izdavač Novela dobro opazio, da taj prijevod pada u istu godinu, kada i novela „Listak romana". Tu i tamo realizam mondain, études de femmes, profil d'étrangéres, high-life — realizam velikog svijeta, studije o ženama, lica zanimljivih tudjinaca, visoki život. Paul Bourget istaknuo je psihologizam protiv škole naturalizma, volio je tipove exceptionnels, no on je i moralist u njega previre razmatranje, tako da mu francuska kritika prigovara, da njegova psihologija nije srasla s licem nego je napisana na rubovima knjige. Posljednja je novela Trešćecova još jednako u tome genreu („Povretina udaja", Savr. III. 1908. 1.). Tu se motaju predodžbe, koje nas jednako drže u blizini francuskih dojmova, u nje je „lišće kao pupolj od La France na vršku bijeloga struka", ona flirtuje, u nje je prekrasna odjeća od mousselin chiffona. Njezini su roditelji iz Cosmopolisa, to jest mješanci iz Austro-Ugarske, otac sjevernjak Nijemac, a mati Dalmatinka, sele se po Dalmaciji, Tirolu, po Slavoniji i Češkoj, te se smiruju na Rijeci, gdje se odigrava neki Cosmopolis.

U našoj bi monarkiji s pravom bila jedna psihologija o narodnim mješancima zanimljivost prvoga reda. Pogotovo više društvo daje za takove studije obilje primjeraka. Da je Trešćec mogao neke obzire svladati i poći u tim studijama slobodno naprijed do krajnjih dosljednosti, on bi bio stvorio jednu vrstu društvenog romana u nas, koja još nema glavnoga zastupnika, i tim bi činom bio stao u red naših prvih pripovjedača. Moguće, da se Trešćec, koga javni rad druge vrsti udaljuje od literature, opet vrati svojemu talentu i moguće će htjeti da zauzme za sebe reservirano mjesto medju našim pripovjedačima, napisavši jednu iskrenu i pomnjivu studiju iz svoje okolice.

Naročito će se sad otvoriti novi interes za takov sujet. Iza sadašnjeg evropskog rata nastat će u teoriji narodnosti neko vrijenje, cijene 19. vijeka začet će padati, a nove će stati na njihovo mjesto. Taj se proces dade promatrati bolje sa višega nego li s nižega mjesta, a inteligentna masa prihvatit će svaku raspravu toga pitanja objeručke. Borbu narodnoga odboja i asimilacije, koju su prošli do sada baš oni rijetki i ponajviše ljudi iz višega društva, morat će proći i narodne mase, nesamo naše ovdje, nego i one ondje, koje nas povukoše sa sobom. Jer se dalje ovako ne može.

Trešćecova lica lebde u nekome psihičkom mediumu, sličnome ovome, koji nam se svima pripravlja, pa baš zato, ona s hartije dižu glavu i primaju život intenzivniji, no što ga imadjahu, kad nam se prvi put ukazaše.

DR. GJURO ŠURMIN: U DRUŠTVU MARINA DRŽIĆA

Naša šira javnost malo se brine za izdanja hrvatske akademije. Držim, da je to i nepravedno i neopravdano. Neke njezine publikacije dale bi i povoda i bile bi podobne, da se njima zanima i ona šira javnost, koja rado hoće da u ruke uzme ne skroz znanstvenu knjigu, već knjigu, koja će i laiku dati prilike, da dozna, što se inače ne nalazi u laičkim knjigama. Jedna bi vrsta takvih publikacija akademije bila „Gradja za povijest hrvatske književnosti". Raznolikošću vremena i intimnošću gradje, koja se odnosi ili na pojedinca ili opet na koje doba našega kulturnoga života, može svakomu da nešto poda, što je za nj i za njegovo upoznavanje naše narodnosti. Možda da i jasnije govorim: svaki bi inteligenat naš u toj knjizi mogao naći sad više sad manje svojih časova književnih, već prema tome, koliko za to osjeća potrebe.

Spomenuo sam to ne za to, ne što bih htio da prikazujem osam knjiga Gradje, koliko je do sad izašlo, već što želim da upoznam naše čitaoce s jednom stvari u posljednjoj osmoj knjizi. Htio bih, da povedem čitaoca u ono doba, kad su naši dalmatinski gradovi imali prilike da vode prvu riječ u književnosti. Velim dalmatinski gradovi, jer su drugi naši krajevi morali u to doba da se zabavljaju i zadovaljavaju ili pjevanjem narodne pjesme ili kakvim veoma sitnim, neznatnim, ali narodnim poslovanjem. No treba da se spomene, da je bilo i jačih i vrednijih radova, samo oni nisu bili onako u narodnom duhu i narodnoj svijesti živi, kako ovo, o čemu se hoće da govori.

Profesor dr. Karlić našao je u neobjavljenoj zadarskoj knjižnici prepisanu jednu dramu, koju je napisao Martin Benetević Hvaranin pod imenom Hvarkinja.

Gotovo svak od nas zna nešto o Marinu Držiću. Zna ga svak kao pisca komedija, u kojima se i kao svećenik poslužio svim onim slobodama, koje je XVI. stoljeće u svojoj slobodoumnoj modi davalo i gradjaninu i duhovniku. Za to je i moguće da se u Držića nalazi takvih stvari, kojih danas ne bi ni odabrano zabavište davalo, a kamo li da bi ih mogla i jedna manje pristojna pozornica da donese! Sadržaj bi se lakše podnosio no izražaj i akcija. Tu se ni u riječi nije ni svećenik Marin Držić žacao ići na polje prosto narodno. Baš se ovo mora da naglasi. Njemu je to dopuštalo njegovo doba i njegovi uzori u Italiji.

To je bilo i moguće u Dubrovniku. Ta mala Venecija, kako su se rado Dubrovčani ponosili svojim gradom i njegovom slobodom, mogla je sebi dopustiti i takvih posala, kakvih je bilo u Italiji na papinskom dvoru i u kardinalskim palačama. Dubrovnik se za to spremio i gospodarski, a čini se i kulturno. No da je to bilo prenošeno i u druge gradove, da su i drugi naši zemljaci u Dalmaciji tim se dobrima služili, manje se to znalo. A evo nam dokaza sad u Benetevićevoj Hvarkinji, da i Hvar, maleni Hvar, htjede da ide stopama Dubrovčana XVI. stoljeća.

Kad je Benetević živio i kad je radio, ne zna se. Podaci o njemu, kako ih donosi prof. Karlić, upravo postoje. On je pisac, koji je radio u doba negdje oko 1550. i 1650. A to je tako široki razmak, da nam je nemoguće pravo i da kažemo, kad je taj pisac radio i koliko je dubrovačko utjecanje iz XVI. stoljeća za njegovo doba postojalo. A ipak je Marin Držić njegov vodj i njegov učitelj. Tu ne treba dokaza u onom, što on sam spominje. Dosta je da se pročita Benetevićeva Hvarkinja. Kako god nije moguće ni zamisliti, da bi se koja Držićeva komedija, pa ni sam Stanac, mogla bez nekih amputacija da donese na pozornicu, tako je to i kod Hvarkinje. U tom je nesumnjiv vijek Držića i Nalješkovića.

Nikola nam Nalješković potvrdjuje sa svojim radnjama, kako su nama sačuvane, da je Držić mogao za dubrovačke stanovite krugove da piše onako, kako je to nama poznato. Onda i bilješke o dramama Držićevim, da ih je prikazivala ova ili ona družina, i to tamo i tamo, potpuno su svjedočanstvo za oznaku onakih prilika, kakve dolaze, ma i medju odabranim krugovima u Dubrovniku. Da li prolog „pripovisti" Martina Benetevića može da bude dokazalom za takve prilike u Hvaru, ne bih s nekom vjerovatnošću mogao da ustvrdim. U tom se prologu doduše čita: „Plemenita gospodo i

uzvišene gospoje, koje ste se skupili slišati ovu družbu, koja se siluje dat van ugodan razgovor ove dneve, kako je običaj." Ove bi riječi mogle biti i bez realnoga značenja, ako je pisac pisao samo za svoje najintimnije drugove ili možda ća i samo za svoju zabavu. Osim toga se spominje, da je ova „pripovist" izašla ispod ruku „novoga meštra", dakle novoga pisca, u kojega „moć mala". Dapače „narediše mi tolikoje, da vam rečem dilak, ča hoćete viditi u ovoj našoj pripovisti". Iza toga nastavlja prolog: možete nas i ostaviti, kada dočujete, o čemu se radi. I odmah iza toga se veli, da nitko ne ode, kad se kazalo, da će gledati „starce mahnite, mladiće neposlušne, divojčice prisramne, žene prizočne". Društvo bi gledalaca bilo dakle takvo, da ga ovake stvari ni najmanje ne smetaju. Ali to sve može da bude samo pisani prolog. Dramu je možda tko i čitao, ali da li ju je i gledao, to se prema spomenicima do sad nama poznatim ničim ne potvrdjuje. Dapače nigdje ni jedne vijesti nismo imali ni o piscu ni o njegovoj drami. Po tom bih ja zaključivao, da je Benetevič bio imitator Držićev, ali da hvarske prilike nisu bile onakve, kakve su bile dubrovačke i za to da se Hvarkinja nije prikazivala.

Nama je poznato, da je u lirici Hvaranin Hanibal Lucić išao tragom Dubrovčana u XVI. st. Ali je i to lirika potonjih vremena, koja je već i u Dubrovniku gubila na svojoj cijeni. Hektorović se nje nije pravo ni doticao. A u Benetevićevoj drami ima na pretek mjesta, koja su u jakoj resonanci s tom lirikom. Da je lirika XVI. stoljeća na Hvaru manje uspijevala i manje se njegovala, a u drami ima na nju ruganja, to mi se čini i opet momentom, koji treba imati na umu kod prosudjivanja ove nove komedije. Držić je mogao u svojim komedijama da se naruga plaču i jadikovanju za vilom, da se naruga i onoj vrsti pjesništva, koje je cvililo i jaukalo zbog neodvraćanja ljubavi. Ali da to i jedan Hvaranin daje svojoj publici na pozornici, da on to iznosi i na pozornicu, kad toga tamo nije ni bilo, manje je vjerovatno.

U drami ima nekoliko momenata, kakovih ima i kod Nalješkovića. Da li je karakterizacija žera u Hvarkinji doista karakterizacija hvarskih žena, ne znam. Samo bih htio po nekim znacima da upozorim na ono, što dolazi u Gundulića. Mjestimično isticanje slobode, ličenje i mazanje žena, da budu ljepše, dakle neke oznake, koje nisu još tako jake u XVI. stoljeću u dramama, dolaze u ovoj komediji. To bi i opet govorilo za moje mišljenje, da je imitacija Držića u ovoga pisca bila literatorska stvar, koja nije dolazila na pozornicu.

Na jednome mjestu čitamo, kako Mikleta rezonira ovako: „Ovu sam knjigu upiso u veras, da tu niemaju što činiti spjevaoci dubrovaški ni hvarski." A taj dubrovački i hvarski veras, kako ga moramo imati pred očima. hoćemo li da govorimo o piscu smjera Benetevićeva, jasan je iz riječi Dubrovčanina Miklete: „Hoću, da joj (gospodji) poneseš i da rečeš ovako, nu pameti dobro: Gospodje, vrh svih gospoja ljepša, vridnia i uzvišenia, ovo ti šalje moj gospodar, Mikleta de Giorgi, koi rad tvoje ljepote uzdiše, sahne, bliedi, ne ji, ne spi, ne hodi, ne sidi, ne stoji, ne leži, da o tebi ne misli." Ako ovo trubadurstvo napose uočimo, onda se vidi u kojem je smjeru radio naš Hvaranin. No odatle se razbira i to, da je on zakasnio s onim načinom pjevanja i pisanja, kojim se uspješno mogao da služi još Držić.

G. prof. Karlić iznio je sadržinu te komedije hvarske. Radi se o ljubavnom zapletu, koji je vezan uz malo škrtosti, a sluge igraju veliku ulogu, kako se svi zapleti imaju riješiti. Duh je Držićev pridržan. Način sastavljanja komedije odgovara sastavu komedija XVI. stoljeća. Držić nije originalan u tom, a još manje je Benetević. Uza sve te veze, koje postoje izmedju Hvara i Dubrovnika, nama daju baš po ovoj radnji povoda, da držimo, e su literarne prilike Dalmacije bile u narodnom pogledu jake. Seperatističnih pojava nije bilo, već su naši ljudi iz različitih mjesta nastojali da povežu kulturne svoje dokonice. I tamo, gdje nisu bile prilike po svemu uredjene za svaku književnu vrstu, išlo se za tim, da se te prilike stvore. Zasluga je prof. dra. Karlića, da nam je snagu te zajednice još i više razotkrio priopćivši ovu komediju.

SLAVKO JEŽIĆ: FRAN KRSTO FRANKOPAN KAO KNJIŽEVNIK

U tamnici su sastavljene još dvije zbirke: zbirka zagonetki i zbirka aforizama. Zagonetke su već prepisane od sluge na čisto; priredjene za štampu, te su prije (kako je naprijed pokazano) bile odredjene za isto izdanje s Gartlicom. Naslov im je „Zganke za vrime skratiti", a ima ih na broj 103. Djelomično se oslanjaju na narodne zagonetke, a bit će da su radjene i po drugom kojem nepoznatom uzoru, a donekle su plod i same invencije pjesnikove. Zgankama leži zanimljivost u tom, što je postavljeno pitanje tako dvoznačno, te je čovjek upravo prisiljen, da pomišlja na neka „škakljiva" rješenja, a kad tamo odgonetka je posve bezazlena. Jedna od najgladjih zagonetki tog smjera je na pr.

Jesam lipa i rumena,
drago vgodit narojena,
gospoda me obimluju,
k vustam svojim pritiskuju.

Rješenje je: gartroza!

Osobito je zanimljiva zganka srića, koja nam pokazuje, da je bar jedan dio zganki svakako niknuo u zatvoru. Možda je štogodj takovih zagonetki Frankopan već otprije znao, ali napisao ih je za dosadnih časova u tamnici. Spomenuta zagonetka glasi:

Vije se u kolu kot kača hudobna,
vred zna obradovat, učinit turobna,

premda život nima, sim tam prohodiva — tot zmožan, tot ubog, vsaki poželiva.

U pjesmi „Od sriće nestalnosti", uz koju se nalazi zabilježen datum 8. maja 1670., dakle je svakako u vrijeme zatvora nastala, dolaze isti stihovi:

Vije se u kolu kot kača hudobna,
vred zna obradovat učinit turobna,
sad jedna ispelja u mesto najvišje,
sad druga postavi pod vsima najniže.

Imade, rekosmo, u „Zgankama" i narodnih tema. Tako na pr. u narodnim zagonetkama često dolaze pitanja za godinu, godišnja doba i mjesece, pa i u Frankopana ima zagonetka za: leto celo.

Dvanajst sinkov sobom vodim,
vsemu svitu hranu nosim,
kaj se godre prigodiva,
sinkom mojim znano biva.

Isto tako ima zagonetka za „četiri vrimena leta", za „dan i noć" i dr., koje su poznate u narodu. Ali i za one frivolne zagonetke ima primjera u narodu, šta više gdjekoje su u Frankopana zabilježene u sličnim terminima, kako se danas čuju u narodu. Nije prilično ovdje navoditi primjere i usporedbe, tek da navedemo par imena odgonetki: čizma tesna, rukavica, postavljena, vreteno, ključ i ključanica, kokot i dr., a tima se svima zagonetkama mogu naći pendanti u narodu, i to baš većinom u sličnoj frivolnoj formi.

Osim zagonetki sačuvana nam je i jedna zbirka aforizama pod naslovom Sentencije vsakojaške, a ima ih 116 na broj. Pisane su nešto Frankopanovom a nešto sluginom rukom i već ispravljene od Frankopana. Moguće je, da su se već imale na čisto prepisati, no po svoj prilici je Frankopan mislio zbirku još upotpuniti.

Vidi se po bilješkama u ostavštini, da je Frankopan valjda namjeravao i nekakvu latinsku zbirku aforizama skupiti, jer si je pobilježio neka mjesta iz Tukidida i Ksenofonta, ali aforizama nije napisao. A vjerojatno bi mu ti aforizmi imali služiti za ovu hrvatsku zbirku, jer ni ta nije dovršena ni na čisto prepisana. Izgleda, da je Frankopan katkad i da si krati vrijeme ispisivao misli, koje je gdje čitao, a vjerojatno i svoje vlastite. Sentencije su većinom rimovane, ali ponajviše nijesu u verzima pisane. Koliko imade u njima originalnog, a koliko od druguda pokupljenog, teško je ustanoviti. Utjecaja narodnih poslovica gotovo nema, premda se nadje po koja sentencija, kao „Ki pod drugim kopa jamu, koncu pade i on va nju", koja odgovara narodnoj: „Tko pod drugim jamu kopa, sam se u nju zakopa." Ili: „Pas, ki vnogo laje, rane ne zavdaje", dok se u narodu veli: „Pas, koji laje, ne ujeda."

Gdjekoje sentencije kano da su odraz njegva raspoloženja u tamnici; tako:

Na nesrićna vse nesriće navaluju,
još za živa žalost, tuge iskončuju.

Ili: „Doklam se ne skuša, teško je verovat, pogubleno dobro kak mora žalovat." Pa u aforizmu: „Plemenšćina malo proštimanja ima, ako blaga i bogatstva nima." A katkad izgleda, kao da sam sebe tješi. Tako kad veli: „Ki se za nesrićom dobra pak dobavi, prošastno trplenje oni čas pozabi."

Inače sadržavaju ti aforizmi obične misli, ništa osobito originalno, gdjekoji su pače i vrlo slabi. Evo još par tih sentencija:

Nevoljan ono rad veruje, kaj mu srce poželuje.

Ki u blato pade, š čim se već vrti, manje čist izajde.

Ki od norca tolnač pita, ta u vodu kamen hita.

Gdo koprivu tiče, ruku rad opiče.

Za veru i domovinu koji god pogine, ime i poštenje nigdar ne premine.

Od pameti još nezrele ne ishode riči zrele.

Koji sudac dare gradi, kaj je pravo rad pozabi.

Ima još jedno daleko interesantnije, ali žalibože nesvršeno djelo, koje je zanimljivo kao kulturni dokumenat Frankopanova vremena. To je niegova „Po vsem svitu razglašena, prečudna i strašna trumbita sudnjega dneva, v kojem vsih ljudi profesije i meštrije zagrišenja i hudobnosti po Luciferu šegavo pripovidana i pred oči držana biti hote; hasnovita stati ni samo človiku na radost, nego i duši na korist i poboljšanje." (D 4—8.)

Postanak „Trumbite" pripovijeda nam sam Frankopan ovako: „Zato ja vas turoban buduć nad takvim razmišljenji, legoh u moju postejl, ter knjige včinih si podat, koje je popisal Dyonis Carthus od skradnjih četirih stvari človika; nje- začeh štati. Kad jur skoro od pol noći z njimi poslovah, dojdoh na ove riči, da človik na onom strašnom dnevu mora račun dati od vsih misli, govoreni, činenj, ka je na ovom svitu nehasnovito potrošil; kotero je me nemalo smutilo, tako da knjige od sebe vrgoh, ter vas žalostan i zdihujuć zadrimah. Malo zatim jednu tešku i strašnu sajn začeh sajnat, u kojoj vidilo mi se glas trumbite sudnjega dneva začuti..." Iza toga nam opisuje taj sudnji dan, kako mu se u snu prikazao. Na glas trumbite stvori se sav „narod človićanski" u jednoj prostranoj drazi, svi mrtvi u svojoj čovječjoj formi; a andjeli ih razdijeliše u tri rpe: „duhovni u jedno, vojniki na osebujnom kupu, meštri vsake fele po sebi razdruženi" budu. Svi su drhtali, ne samo griješni, nego i pobožni pred ovim velikim časom, a „još biše nevolja i tim povekšana, da se vidijaše dojti paklenski pas Lucifer zadružan z nezgovornom čurmom vragov", a ovi nošahu pred njim mnoštvo knjiga, registara, listova i druge „vsakojake škarteke", gdje su bila zapisana sva čovječanska prekršenja. Upravo je začudno bilo gledati, s kolikom su se spretnošću i brzinom snalazili vragovi u tim svojim crnim bilješkama. Židova i pogana nije bilo vidjeti, „neg samo krščenike, katolike i drugoverce", što ih je počev od Krista bilo, pa i ti su bili jedni od drugih na daleko odijeljeni.

I kad je sve gotovo bilo, ukaza se Gospodin Krist, „na jednim, kak se meni vidilo, z vnogimi lipimi farbami odičenim kolobaru sideć, i na jednom čistom oblaku vnogo svetcev. Polag njega klečaše sveta Divica i Mati Božja Marija, sveti Ivan Krstitel; sveti apostoli pako sidjahu na dvanajst klupčicah."

Kad nam je tako opisao i sveti sud na tom sudnjem danu, prelazi Frankopan na samo sudjenje. Ali nije tu, kako bismo možda očekivali, neprestano veličanje slave Božje i prikazivanje ništetnosti ljudske; već on upotrebljava tu priliku, da nam na vrlo realistični način dovede pred oči sve ljude svoga doba s njihovim dobrim i lošim stranama, koje s jedne strane arkandjeo Mihael brani, a Lucifer optužuje. Sačuvan nam je nažalost samo početak toga zanimljivoga suda, gdje „redovniki i duhovni dojdu pred sud", ali iz prije naznačene razdiobe ljudi u tri rpe, u duhovnike, vojnike i meštre, vidi se, da je pisac nakanio i ove druge dovesti pred sud. Izgleda da je napisao i više, nego nam je sačuvano, jer su na dnu posljednjeg sačuvanog lista naznačene početne riječi narednoga lista, no toga više nema.

A da Frankopan zaista nije imao namjeru pričati samo o sudnjem danu kao takovu, već

da je namjeravao baš ocrtati ljude svoga vreimena, vidi se po tome, što se on u „progovoru" ispričava zbog načina prikazivanja u svom djelu, i što se brani protiv eventualnih prigovora i napadaja. Već sam taj „progovor" pisan je posve realistički, daleko od sečentističkog naklapanja, a i s nekom dozom humora, koji se očituje u upornom tvrdjenju, da je sve to samo san, kao i u tom, što on uz najveću ozbiljnost jedno pripovijeda, a dobro znamo, da drugo misli. Vrijedno je čuti, njegove vlastite riječi:

„Poštovani i dragi prijatejl, ove knjižice od sudnjega dneva, va kojih vsih ljudi, tako duhovnih, kako svickih, visokih i nizokih, prekršenja ispisana jesu, ni drugo, nego jedna gola sajn : koju, kad se od sna sprobudih, na papir postavih, ne s cifrastimi ili osebujnimi, nego navadnimi i priprostimi ričami, kuliko je vrime dopustilo i ja u sajni na naglom iz Lucifera govorenja mogoh pobrati. Budući ada ovo listov jedna sajn, ufan sam, da razumni ljudi nikakovo srce ili zlu volju proma meni prijeti ne 'te, ar sajn je sajn i ostane sajn. Kuliko puti čudne stvari jedan sanja, ne bi zato dobro, da b' vse istinito bilo. Podpunom bar mi vsak veruj, ova sajn još nigda i preistinita biti hoće.

Ja od moje strane mrzim Lucifera kako vraga, ar on i meni vrstne krutojako igorje, negdruge, tužiinazlobuje. Zato i moje nakanenje, druge ljude hudati, kako vrhu toga publice et solemnissime protestujem. Al ako bi jedan ili drugi nad ove siromaške knjižice jad i čemer prijel, naj k Luciferu ide, ter njega opita, zašto je tak oštru pravdu podigal i takova u srce pogodil. Spozna li se pako, da je pravo pogodjen, naj zajedno smije, onak se njega ne haja (= kao da ga se ne tiče). ar kada cela družba smije, nitak lahkonorca poznati. Ili gdo će segurni biti, naj se od zla čuva, tako prost bude ogovora . . .".

Tako realistički ton u izražavanju rijetko će se naći u kojeg našeg starijega pisca. A i u prikazivanju samog sudnjeg dana probija pišćev ja u optužbi Lucifera protiv „duhovnih".

„Mi Lucifer z drugimi pogiavniki tamnosti želimo redovnikom Vsemogućega Boga sriću i zdravje. Mi vam veliku hvalu dajemo, da po vašoj nemarlivosti, a našem delu skoro vas svit (koji biše vam preporučen) u našu oblast dopade". I čita nato iz svog protokola svakom njegovu čitulju grijeha. Opati i biskupi su krivi, jer su i nevrjednike promovirali u sveti red, a sve za prijazan, rodbinstvo, pa i za debelu plaću. Odatle se u Crkvu zavukao zločest nauk, lijenost, nevaljani život, a to je sve, jako naškodilo njezinu ugledu. Jer ti loši svećenici naškodiše crkvi „predržavajuć tulike drage, prateći konje i hintove, tulike pse, tulike nepotribne sluge i družinu, iz crikvenih dohodkov, koje, što je izviše, dužni biste bili siromahom podiliti". Oni su trožili dane u „goščevanju i drugač vsakojake špase za vrime skratiti " priredjivali. A nijesu se brinuli za svoje stado, „tako da ne mariste znati broj vaših ovčic, nego kuliko jezer škudi ili sto dukat vaša biskupija, opatija, plebanušija donaša". Brinuli su se samo za svoj džep, a ni za svoju ni za svojih vjernika dušu. Iz usta, gdje su Gospodnje tijelo primali, „ništar drugo ne bi čuti, nego kletve, prisege, psosti, morgovanje, ogovaranje, nesramna i druga svaka malovidna govorenja tot na placih, tot u krčmah, koje gušće, neg crikve il kapele pohajaste". Siromahu su uzimali za krst ,ženidbu i za pokop novce, pa ako koji nije mogao platiti, dešavalo se, da je dijete i nekršteno umrlo, da su mladenci i nevjenčani skupa živjeli, a mrtvac i po više dana trunuo i kvario zrak. „In summa, ništar niste iz ljubavi ili smilovanja, nego ves primorani ili za duplu plaću včinili. Vi ste na pjebanjah listov zato sidili, da ste lukna pobirali a ni za korist i zveličenje nebogih duš". Oni su se „po orsagu sim tam klatili, crikve pustili crikve biti", a djecu su bez krsta, bolesnike bez pričesti puštali. „Kak vnogi med vami cifrasto nošaše svicki, iz svilnoga sukna opravu, s kamukom kajtaše podložene, šube z grlci, opremane, celu noć po vulicah i skrovnih kutih lnadrajući, puške i oružje ponašali".

I kad im je svu tu čitulju njihovih grijeha očitao, nastavlja Lucifer: „Mi vragi ćemo vam povidat, kako bi moralo vaše držanje biti. Duhovnik ima se držat kako jedan ponizan dijak i ljubleno dite, koji iz škole i naručaja Sina

Božjega ishodi, čist i snažan kot jedan angelj za crikvu ravnat i obsluževat, a ni rasipavat ; v molitvah ne Boga —".

Tu se prekida govor Luciferov, i ne znamo, kakvi bi to duhovnici imali biti. Ali na svaki način vidimo, da baš nijesu dobro prošli u optužnici. Svakako je šteta, da nemamo i ostale staleže prikazane s njihovim manama i dobrim stranama, da vidimo, kako njih slika Frankopan. Da je to namjeravao vidi se uz ostalo i po riječima progovora, gdje kaže, da je Lucifer i njemu „vrsne" t. j. gospodu najviše od sviju staleža odsudio. Onda bismo imali sliku tadanje aristokracije iz pera samog aristokrata. Kako je Frankopan namislio izvesti svoje djelo, ne da se reći, ali jamačno je htio za svaki stalež napisati po jedno poglavlje, jer se čini, da u predgovoru o „knjižicama" u množini govori. Ali ovako, kako jest, „Trumbita" je satira ili bolje reći ulomak satire na različite staleže i prilike Frankopanova vremena.

Još jedno djelo ostavio nam je Frankopan, a to je ulomak prijevoda Molièrova, „George Dandina", koji je samo do početka četvrte scene prvoga akta izveden.[1] Prijevod je na slovenačkom jeziku, a taj je naš pjesnik imao prilike naučiti, jer su Frankopani imali posjede u Štajerskoj (Brežice-Rann), i jer je hrvatska aristokracija stajala u saobraćaju s plemstvom iz austrijskih alpskih zemalja. Ipak se u jeziku katkad izdaje pisac Hrvat, šta više i ikavac (človik, popivajuč !), a kako je djelo sačuvano u konceptu, s mnogim ispravcima, a pisano rukom Frankopanovom, ne treba sumnjati o njegovu autorstvu.

Medjutim, da je Frankopan znao slovenski, dokazom je i njegova pjesma Fratri putnici, koja se nalazi u rukopisu u „Gartlicu" (C. 245—248), dakle o autorstvu Frankopanovu ne može biti sumnje. Samo što je u toj pjesmi slovenski jezik još bliže hrvatskom, kako se vidi već iz početka pjesme :

Dva fratra su zgudi stala,
ter skupa potovala
čez krajnsku deželju ;
prišli su v goru strmu,
drevovat v jednu krčmu,
majuč le tu želju.
Tam bila krčmarica,
jederna, ka ena srnica,
bela ino rumena.
Ai pater takur joj pravi :
Oh ljuba, ti me ozdravi,
natur si rojena . . .

Šta više i ova prispodoba „jederna ka ena srnica dolazi u prijevodu komedije u formi „bisna, ka ena srnica" !

Na pitanje, kad je nastao ovaj prijevod, ne da se, kao ni kod čitave Frankopanove literarne ostavštine, odgovoriti točnim datumom. Francuski je original igran prvi puta 18. srpnja 1668. u Versaillesu, a izašao je u štampi 1669. Kako je Frankopan već 31. travnja 1671. ubijen, to je prijevod mogao nastati samo izmedju 1669.—1671. U domovini, dok se bavio pripravama za urotu, nije sigurno imao za to vremena, već je vjerojatno došao do francuske komedije u Beču, u prvo vrijeme zatvora.

U vrijeme, kad je nastao Frankopanov prijevod, bile su samo dvije Molièrove komedije već na talijanski prevedene, a nekako istodobno nastala su dva holandeska prijevoda i jedno njemačko izdanje od pet komedija Molièrovih.[2] Moglo bi se misliti, da je Frankopanov prijevod nadjen možda prema njemačkom tekstu, no usporedi li se njegov prijevod s njemačkim prijevodom i francuskim originalom, vidi se, da je Frankopan svakako prevodio s francuskog jezika.[3]

Sadržaj je Molièrovoj komediji ukratko ovaj : George Dandin, bogati seljak, oženio je kćerku siromašnoga plemića g. de Sotenvilla, ali mu se ta ženidba s plemkinjom Angélique

[1] Vidi o tom Matić T., Ein Bruchstück von Molières George Dandin in der Übersetzung Fr. K. Frankopans ; Archiv f. sl. Philologie, Bd. XXIX., str. 529—549., gdje je i Frankopanov prijevod odštampan.

[2] Schau-Bühnen Englischer und Frantzözischer Comödianten. Frankfurt am Mayn MDCLXX. — U trećem svesku je prijevod „George Dandina".

[3] cf. Matić, op. c., pg. 537.

ljuto osvećuje. Žena ne drži ništa do njega, a tako i njeni roditelji, šta više žena ga i vara s mladim Clitandrom. To doznaje G. Dandin odmah na početku nespretnošću Clitandrova sluge Lubina. On se prituži na nevjeru ženinu kod njenih roditelja, no žena se umije tako dobro braniti, te tast prisili Dandina, da je moli za oproštenje. Drugi put zateku on i ženini roditelji Angeliku kod rendez-vousa, ali ova hini, da odbija sa srdžbom ljubavnika, i G. Dandin je i opet izigran. Konačno mu se nasmiješi sreća i on zateče ljubavnika kod sastanka izvan kuće, skoči u kuću i zatvori se, ne htijući pustiti žene unutra. Ova hini, da će se ubiti, Dandin se umekša, otvori vrata i sidje po nju, no sad ona skoči hitro u kuću, zatvori vrata i ne će da pusti muža unutra. Šta više, obori viku, našto dodju njeni roditelji, ispsuju Dandina kao pijanicu i prisile ga, da na koljenima moli ženu za oproštenje.

Frankopan je komediju lokalizirao; prevareni muž je Slovenac J a r n e b o g a t i, roditelji njegove žene zovu se H o z e n b o s s e r, sluga ljubavnika, koji je Hrvat, zove se B u d i m o d e r, dok se služavka Jarnove žene zove K a t r i c a (u francuskom originalu: Claudine), a i sama radnja se odigrava na slovenskom tlu, vjerojatno u Štajerskoj. Frankopan je prevodio dosta slobodno, ali se neprestano drži originala, i slijedi ga točno u svim mislima. Prijevod je čitak, Moliérova duhovitost nije ni najmanje izgubljena, šta više lokalizacija radnje i nekoji sitni umeci Frankopanovi čine stvar još zanimljivijom. Žalibog već na početku četvrtog prizora prekinut je prijevod.

Frankopan kao Hrvat dao je ulogu sretnog ljubavnika Hrvatu, a prevarenog muža Slovencu, što posve odgovara pojmovima onog vremena: ljepše je prevariti, no prevaren biti. I Držić je kao Dubrovčanin davao u svojim komedijama Kotoranima smiješna i nečasna mjesta, u jednoj pače komediji igra T r i p č e Kotoranin sličnu ulogu kao Slovenac Jarne u Frankopana.

Z a š t o je Frankopan za tu komediju izabrao baš s l o v e n s k i jezik? Za njega je slovenski značio samo jedno narječje njegova hrvatskoga jezika, koje mu se učinilo osobito zgodnim, da poveća komični efekat. Njemu je slovenski dakle zauzimao spram njegova književnog jezika isto mjesto, što ga danas zauzima kajkavština prema književnoj štokavštini. I da je došao ljubavnik na pozornicu, sigurno bi govorio hrvatski, da tim više imponira.

Ovaj odlomak koji je već zato spomena vrijedan, jer je jedan od prvih prijevoda iz Moliéra uopće, a svakako prvi slovensko-hrvatski, ima za našu književnost još i to značenje, što je to p r v i d r a m s k i p o k u š a j u n a š o j k n j i z i o v k r a j V e l e b i t a i što je to prvi utjecaj ovog velikog francuskog komediografa na našu književnost, koji se kasnije i jače razvio u drugom dijelu naše domovine, naime u Dubrovniku.

Pjesništvo je umjetnost, pa se ne da naučiti. I zato su veliki pisci v e l i k i, jer se nijesu ugledali u sve i u svakoga, već su napisali ono, što im se samima rodilo u duši, dali su nam vlastite svoje misli i osjećaje. Oni su doduše nadovezali na ono, što im je bilo dano, ali su i sami pokročili za velik korak naprijed i to svojim vlastitim, novim putovima. I zato je čitanje dobrih knjiga — kako kaže Descartes — kao konverzacija, što je čovjek vodi s najvaljanijim ljudima prošlih vijekova, i to konverzacija, u kojoj su nam oni kazali najbolje od svojih misli.

F r a n K r s t o F r a n k o p a n ne spada medju ove velike ljude. On plovi u tudjim strujama, jer sam nije imao nikakva posebna cilja ni velike ideje, koja bi i njega učinila velikim. U mladosti je imitator klasika, a u zreloj dobi imitira sečentiste. N j e g o v a s u b j e k t i v n o s t, koja je bezuvjetno nužna kod lirskog pjesnika, d o l a z i v e o m a r i j e t k o d o i z r a ž a j a. On se kreće većinom u konvencionalnim formama svoga vremena, i svaka misao, što je kaže, izrečena je istodobno od golemog mnoštva drugih „pjesnika" i to gotovo istim riječima i u istom obliku. I osim toga se iste misli i jednake fraze povraćaju gotovo u svim pjesmama. S mnogo riječi kaže se obično malo, jer se malo osjeća; ljudi, koji duboko osjećaju, malo govore. Ali ipak je katkad srce tamničara znala obuzeti i s k r e n a bol,

navalile na nj teške tuge i očaj ga svladao gledajući, gdje mu mladi život vene i gine — i u tim časovima zabrenčaše iskreni zvuci na njegovoj liri, tada nastadoše pjesme pjevane sa suzom u oku, a s tugom u srcu ; t e n a s p j e s m e o s v a j a j u i p r i p a d a j u m e d j u n a j l j e p š e u našoj starijoj lirici. I zbog njih je Frankopan zaslužio, da mu se dade ime p j e s n i k. Samo nažalost takovih pjesama imade malo.

Još nam je jedno simpatično kod našeg pjesnika : on je Hrvat ne samo po svom porijeklu, već i po osjećanju — dakako u smislu onoga vremena. On misli i osjeća hrvatski i zato su mu mile pjesme narodnog pjevača, ma da su pjevane u prostom pučkom jeziku. I ako je on poznavao Italiju i njenu poeziju, i ma da mu je žena Talijanka, ipak se nije otudjio svome jeziku i narodu, već i sam pjeva hrvatski, da i s talijanskog prevodi na hrvatski. Njegov jezik „lingua croatica" zove ga u spisima[1] ne čini mu se nedostojnim, da udje u knjigu, što više on i piše najradije njime. Kako smo mu zahvalni za to, kad znamo, da je Nijemac Fridrik Veliki najradije govorio i pisao samo francuski !

I u p r o z i se Frankopan pokušao, i mora se priznati s lijepim uspjehom. Tu nije slijedio nikakve uzore, već je pustio svojim mislima slobodan tijek. Tu se pretvara u s a t i r i č a r a i dovodi nam pred oči ljude svoga vremena sa svim svojim slabim (a da je dospio, bilo bi valjda i s dobrim) stranama. Tu je čitak, iako i tu ne zna dovoljno držati mjeru, već zapada u prilično dugo pripovijedanje, tako da se iste stvari ponavljaju. Ali to je ipak iz života uzeto, prikazano živahnim r e a l i z m o m, kako su ga istom iza njegova vremena njegovali Rousseau i Voltaire ; ovaj se i sličnih tema doticao s Frankopanom. Ali za prava satiričara ne dostaje Frankopanu dublja ozbiljnost i moralno shvaćanje, pa zato i ne djeluje tako, kako bi uz spomenute uvjete djelovao.

Još jedan dodirni momenat s galskim duhom pokazuje nam prijevod Moliérove komedije. Veliki Francuz frapirao je Frankopana snažnim svojim espritom, i on se maša pera, da ga pretoči na naški. Kod toga je pokazao mnogo zdravog ukusa, jer Molière kod sečentističkih akademičara nije nalazio razumijevanja, i možda bi veliki francuski duh, koji se u svojim „Kaćiperkama" izrugao preciozama — t. j. francuskom sečentizmu — istjerao iz Frankopanove glave sečentističke ludorije, da je bilo vremena za to.

Frankopan je bio čovjek velika dara i vrlo elastična duha, pa je poznavao i nekoliko jezika. Pa ipak mu je materinji jezik u poeziji dosta težak, jer je trebalo da ga sam stvara, budući da ga u njegovu narječju prije njega nitko ne upotrebljava za liriku. Zato i nije mogao „concettima" da se mjeri s talijanskim uzorima i nije dorastao Gunduliću, koji se u iste uzore ugledao. No Frankopan je zato i skroman, priznaje, da njegova „meštrija" nije poezija, i uzima skromno pjesničko ime „Ditelina".

Kako je Frankopan ipak imao pjesničkoga dara, pokazuje i to što je unatoč konvencionalne struje, kojom plovi, znao katkad ipak svojoj individualnosti dati, da dodje do izražaja. Kod te mekane pjesničke duše možemo razumjeti, da u tamnici nije pokazala čvrstoće, kao muževni Zrinski, kao i to, što je izmučena tamnicom i izgubiv svaku nadu na slobodu, potražila utjehe u Bogu i molitvi. Sve to nije bilo prisiljeno niti hinjeno, već iskreno, gonjeno čuvstvom, i ako moguće to čuvstvo nije bilo trajno, te bi se u drugim prilikama možda i promijenilo.

I ako Frankopan nije književnik prvoga reda, ipak nam je njegov literarni rad mio, jer nam svjedoči o mnogostranosti njegova duha, te bi on jamačno i više i vrednijih stvari stvorio, da mu nijesu prerano utrnuli luč života. Mio nam je taj rad i zato, jer pripada onomu, koji je sve nekriv i preko volje izgubio život za veliku ideju, kojoj je makar i slučajno i samo kratko vrijeme bio stjegonoša, a to je sreća i sloboda domovine. I makar je u cvijetu života ostavio ovaj svijet, koji mu je tako drag bio ipak mu se ispunila želja, koju je u teškim časovima u tamnici znao napisati na papir, a to je „F a m a m s e r v a r e m e m e n t o !"

[1] Tako na pr. „(quod) instructionem polonicam ex croatico transtulerim". U literarnoj ostavštini na B 188.

FEUILLETON

DVADESET GODINA NOVOG KAZALIŠTA. 14. oktobra 1915. navršilo se ravno dvadeset godina, što je otvorena nova kazališna zgrada. Kazalište samo proslavilo je taj spomen-dan na način, ko i malo niže opisujemo; u kritici javilo se nekoliko reminiscencija i opazaka — izradjenijeg pogleda u budućnost nismo opazili, kao što ni točnije analize prošlosti. Vrijeme, kad vlada stotinu obzira, očito nije podesno za teoretske rasprave o kazališnim pitanjima.

Velimo o kazališnim pitanjima, ne o kazališnom pitanju, jer to danas više ne postoji. Krize, koje su radi kroničnih deficita tresle kazalištem, prebrodjene su u toliko, što je zemaljskom i gradskom subvencijom osigurana opera. Ako je prvih godina uskrsa opere bilo neprilika, razlog je u tom, što iz početka treba uvijek većih investicija; pak se zato kod bilanciranja morao uvesti i inventar kao vrijednost, koja nije izgubljena. Da se je tako činilo za Miletića, možda ne bi bilo došlo ni do eksperimenta s njegovim nasljednikom, a sigurno ne bi bilo došlo do ukinuća opere. Na to se danas više nit ne može nit ne smije misliti; pa je već u tom dokaz, da je nova kazališna zgrada ispunila očekivanje o brojnijem posjetu publike. U staroj je zgradi blagajna za pojedinu večer primala toliko, da nisu bila nikakva rijetkost primici od sto kruna; puna kuća (za drame) donijela bi jedva četiri stotine kruna! Istina — prema tomu stoji i porast troškova; ali u staroj zgradi nije bilo uopće ni moguće pomišljati na to, da se uloženi kapital isplati. Nova je zgrada pružila tu mogućnost; tehnički napredak i povećanje svih zaliha su silni. Poučno je čitati Miletićeve dramaturške zapiske; tu se vidi, da je u novoj zgradi sam tehnički personal starog kazališta u jedan čas postao anahronizmom.

Laudatores temporis acti znaju češće uzdahnuti za intimnošću stare zgrade na Markovu trgu i sjećati se pojedinih savršenih prizora konverzacione drame. No da danas uskrsne ta intimnost i ta sama konverzacija. — jedva bi ikoji živi čovjek došao na reprizu intimnosti.

Kazalište je živi organizam — i to tako živ, da se i ukus općinstva i stil kazališnih programa mijenja za jednog samog ljudskog vijeka silno. U svjetskom repertoaru bilo je pojava, koje su gotovo nevjerojatne. Jomellija držahu savremenici tako kolosalnim glazbenikom, da su se njegove opere smatrale vječnim dobitkom repertoara i jedan je kritičar kazao, da će, kad Jomelli izgine s repertoara, nestati i operne umjetnosti. A danas mu jedva znamo i za ime! Sam Spontini („Vestalinka" je ipak veliko djelo!) ostao je tek na programima koncerata rijetkih pjevačica. U drami Scribea danas malo bi tko podnio (osim „Čaša vode" i „Borbe gospodja" jedva bi se što drugo od njega dalo spasiti za sadašnji repertoar); a Sardou, taj suvereni gospodar pozornice osamdesetih i devedesetih godina, danas je već potisnut znatno u pozadinu. Kazalište podvrženo je silno promjenama ukusa; ono, što je pred dvadeset godina bilo originalno, danas je šablonsko. Nikoja umjetnost ne guta toliko duševnog materijala koliko kazalište. Publika traži novo i to tako brzo, da ima dosta pisaca, koji sami preživješe sebe (Sudermann.)

To grozničavo traženje novih senzacija (makar i literarnih!) djeluje na repertoar svih kazališta, pak i na naš. Nije ni izuzetak ni čudo, što se i naš repertoar od tipično klasičnoga preko tipično buržoaskog (Augier-Sardou) pretvara u tipično eklektični. Ide to napokon, paralelno i sa samim razvojem glavnoga našeg grada, koji će po svojoj publici uvijek utjecati najviše na kazalište, makar se ono zove zemaljskim i podupire od zemlje.

Zagreb ima samo jednu kazališnu zgradu i samo jednu kazališnu upravu. A u Zagrebu imade velik broj ljudi, koji idu u kazalište (operna publika), a i ne znaju hrvatski; a Zagreb ima široke publike jako mnogo i ta u kazalištu ni kod nas kao ni igdje na svijetu ne traži odgoj nego zabavu. Svi ti posjetioci kazališta traže da dolju na svoj račun; i od tuda nastaje neprestano (već dvadeset godina) svaki tjedan jedan te isti spor, koji bi se mogao formulovati u pitanje, kako da se sedam kazališnih dana u tjednu razredi, da se podigne razmjer izmedju umjetničkog zadatka kazališta i zahtjeva publike.

Iskustvo je dokazalo, da naša kazališna zgrada ima jednu osnovnu pogrješku: prevelika je za ono općinstvo, koje traži u kazalištu čistu umjetnost, a premaleno za ono, koje hoće da se zabavlja. Svaka večer „Vesele udovice" bila je za upravu gubitak u toliko, što je sila ljudi odlazilo bez ulaznica. S druge strane — n. pr. „Karamazovi" nisu mogli ni tri puta izdržati; kazalište je bilo prazno. Uprava je pokušala sa krunskim predstavama; no to sredstvo opet nosi u sebi pogibelj, da se publiku nauči na preniske cijene kod drame.

Intendant Trešćec htio je doskočiti tomu ustrojstvom t. zv. intimnog kazališta, koje bi — služeći samo umjetnosti — imalo da se udržava prihodima punih kuća „velikoga" kazališta. Ideju je zatomio rat; no nadamo se, da je nije ugušio, jer nismo na taj način mogli postići dvoje: riješili bismo se dileme o razdiobi kazališnih dana, i drugo: našli bismo i mjesta i vremena za što brižniji studij dramatskog osoblja.

Dok toga ne bude, sadašnji sustav mora da računa sa onom dilemom, pak je za to zadaća kazališne uprave da nadje opravdan razmjer, da kažemo vulgarno, izmedju punih i praznih kuća. Poteškoća je u tom, što je tek pred šest godina uspostavljena opera; njena izgradnja (repertoar, oprema, glazbeni materijal, orkestar, stoji toliko novaca, da je lako razumljiva težnja uprave)

operu postaviti na čvrste noge s pomoću — punih kuća. No ta poteškoća mora u svakoj sezoni (ne govorimo, naravski, o ratnim sezonama) bivati manjom; pak da i ne dodjemo u bližoj budućnosti do razdjeljenja repertoara na dvije pozornice, bit će svakako svake godine lakše taj razmjer punih i praznih kuća (koji će, nadajmo se, s vremenom donositi i sve manje praznih kuća) poboljšati tako, da će uprava moći više riskirati s dramom i u opće s umjetnošću o sebi. Dok se to ne postigne, nije pitanje samoga repertoara ni iz daleka tako lako, te bi se dalo riješiti frazama o odgojnom začetku kazališta. Jer i kazalište može da odgaja samo onoga, tko — dodje.

Važnije čini nam se pri tom pitanje ensembla. U drami izgubili smo nekoliko prvih sila, pače takvih, na koje ćemo dugo morati čekati. U narodu od tri milijuna ne rode se lako dva Fijana u pedeset godina. Mandrović i Dimitrijević bijahu takvi stupovi drame, koje će teško zamijeniti mnoštvo stupića. Razumljivo je, da je njihova smrt utjecala i na repertoar; no upravo za to trebalo bi držimo, najviše pažnje posvetiti uzgoju mladjih sila. Ako ih nema dosta, treba ih naći. Dramatska škola. Miletićeva pomogla je mnogo (Vavra, Bach, Raić, Prejac); za budućnost valjalo bi izborom iz pokrajinskih ili diletantskih družina tražiti osobito muške šarže. U operi bilo bi već sada moguće, da se suradnjom sa glazbenim zavodom osigura budućnost; kazalište samo treba da bude matica, oko koje se okupljaju mnoge pomoćne organizacije. To je iz dvadesetgodišnje kazališne prošlosti pouka, koja se nikako ne bi smjela zaboraviti.

* * * nv.

Hrvatsko zemaljsko kazalište proslavilo je dvadesetu godišnjicu nove kazališne zgrade svečanim načinom. Predstavi prisustvovao je i glavar zemlje, te je glazba pri njegovu ulazu zasvirala kraljevku. Iza toga stupila je pred zastor dramska prvakinja, gdja markiza Ružička Strozzi, i govorila uz sjajno razsvijetljeno gledalište ovaj proslov M. Nehajeva:

Čemu zasjaše svijetla? Zašto u sjajnoj odori častimo dan jedan, koji u kalendaru povjesničkih junačkih naših slava nije zapisan crvenom brojkom?

Radoznali duh okom sijeće u prošlost i traži odgovor. Možda taj odgovor nitko ne može ni bolje reći ni bolje osjetiti od nas, koji s ove strane zavjese gledamo svijet. I ja hoću, da vam taj odgovor kažem — da vam pričam, kako u početku kazališnog života hrvatskog bijaše velja „tmina nad vodama" — kako je tek kao ispod pepela zatinjala slaba iskra — i duga su desetljeća proći morala, da nam eto i vanjski znak probudjenja zablješti vid.

A nije ni tako davno tomu. Bilo je početkom vijeka devetnaestog. Od svih je devet sestara Apolonovih posljednja i najbjednija stigla k nama Talija — naša, hrvatska Talija. Jedva je znalo i tepati siroto bokče. Domorodci Ilirski znaju i osjećaju, da se narodna svijest, zanos prosvjete u rodnom jeziku, najjače budi i očituje u kazalištu: stvoriti hrvatsku glumu jedna je od njihovih prvih briga. Al kako da presade na naše tlo najrazvitiji, najkasniji cvijet govorene umjetnosti — gdje da nadju pisce za dramu, gdje ljude, što glume?

U dvorovima svečeničkim, u konviktu djačkom prvi se rodiše počeci hrvatskog glumljenja — „Lizimakuš" i Tome Mikloušića „Grabancijaš dijak" djela su slatke kajkavske riječi, u kojima je — dvjesta godina iza „Dubravke" — u Zagrebu pozvanoj hrvatskoj publici progovorio glumac djak i klerik. Al i to rijetko, rijetko. Tudja je riječ imala da nas veže s dramatskim napretkom zapada.

Narod žudi, da je zamijeni svojom. Pa kad za to nema ljudi od struke — diletanti hvataju se u kolo, da u dobrovoljačkim predstavama dokažu mogućnost hrvatskog glumljenja. Pokrajina pače i prečnjači Zagrebu — al eto neprilike: tuže se karlovački diletanti već iza nekoliko predstava, da nemaju što glumiti; nije bilo ni istih prevoda — u nekoliko su večeri izcrpili diletanti svu dramatsku proizkuciju u domaćem jeziku!

Sam glavni grad nema dostojne kazališne zgrade. Nedorasla Talija mora da kuca na vrata privatnih palača. U kući grofa Amadea u gornjem gradu daju se tridesetih godina u dijalektu dva prijevoda Rakovčeva; sred njemačkih predstava tek se katkad pojavljuje hrvatska riječ.

Tu pomože dobri slučaj. Trgovac Stanković steče na lutriji imetak i u dogovoru s općinom grada Zagreba sagradi kazalište na Markovu trgu — onu istu zgradu, koja nam je kroz šezdeset godina služila kao skromni hram naše umjetnosti.

Nuto! u prvom ovom novom dvoru svojem razjača se naše gojenče. Već godine četrdesete glumci — pravi pravcati — makar i nesavršeni — glumci u „Juranu" i Sofiji" od Kukuljevića prvu večer dokazuju, da hrvatsko glumište nije nedohvatna sanja. Pjesnik „Čengić age" govori narodu te večeri prvim i možda najumnijim našim proslovom. Nisu mu tajnom poteškoće rodoljubnog umjetničkog pregnuća:

„o kolike smetnje — kaže Mažuranić — nadvladat ima, koji novom stazom pram cilju ide!"

i opominje djedove naše:

„spomente se, da ako se nigda hrast ne posadi, nigda ga bit neće i ako se mlado drvo pusti na volju snijegu i burnomu vjetru prije dobe gine i nikad ploda nema!..."

Djedi ne pustiše mlado drvo na volju burnom vjetru, brižno posadjeni hrastić razgrani se u siguran zaklon Muzama hrvatskim. Da! Bilo je dana olujnih, kad se je pod udarom teško svijalo drvce — jedan se mah dogodi i to, da se kazališna zgrada imala prodati na javnoj dražbi!

Tu pomože moćna riječ Jelačića bana. Koštо je deset godina prije Janko grof Drašković plamenim pokličem pozvao domorodce, da narodno kazalište stvore, tako Jelačić g. 1851. muškom odlukom ovo jedva toplo ognjište narodu spasava. Jelačić utire put godini 1861., kad sabor hrvatski kazalište uzimlje pod svoje okrilje i daje mu biljeg stalne zemaljske prosvjetne uredbe.

Tko da izbroji sve stepenice, koje je za to vrijeme naša kazališna umjetnost prošla u svom razvoju?

*

Od „Graničara" do hrvatskih premiera, na koje dolaze strani kazališni upravitelji, od „Ljubavi i zlobe" do današnjeg „Zrinjskoga" dug je i težak bio put. Pregnuće ne susta. I bude tako, te je stari kazališni dom postao preuskim poljem za silan zamah mlade umjetnosti. U staroj kući daje se g. 1894. „Kraljević Marko" Preradovićev — i za mnoštvo, što sudjeluje na pozornici nema ni mjesta, u garderobama, — glumci mora da se oblače pod vedrim nebom, pod čadorjem, za ljetne noći na Markovu trgu. „Daščarom" stadosmo nazivati naš prvi kazališni stan — ne kao prpošni unuci, što ne osjetiše napora djedovskih sticanja, nego, kao svježi pregaoci, što se u živom i muškom već poletu ne dadosmo smesti prokrustovskim onim logom!

Istina jest! Nikad se nije nagli prosvjetni napredak naroda hrvatskoga očitovao tako jako kao onog dana, kad je Talija naša ušla u nove svoje dvore. Bilo je kao čudo od Loreta — kad su dobri andjeli sitnu kućicu pretvorili u veleban hram!

Pred dvadeset godina na sam dan današnji kralj udari čekićem o zaglavni kamen ovog našeg novog doma — nova je kazališna zgrada otvorena!

Al nismo se tek preselili. U novoj zgradi, svima — i nama, što ovdje radimo, i vama, što nas slušate — svima, cijelomu narodu zasjala je svijest, da smo vlastitim silama zašli u arenu svjetske prosvjetne borbe, da se Talija naša ne treba skrivati nego ponosna izlazi pred svijet, da kaže: Evo, toliko su napredovali Hrvati!

Proročanski još joj je nedavno prije toga pjevao pjesnik:

„Doć će hora slavlju tvomu
ti ćeš biti prva vila
na Parnasu hrvatskome!"

Novi je kazališni dom bio znakom, da je hora došla! U novoj kući doživjesmo da nas stranci pohadjaju radi našeg napretka kazališnog, u njoj proslavismo uskrs čiste hrvatske opere, ona podade okvir djelima domaće umjetnosti i gostoprimstvo svakoj stranoj. Za ovu našu umjetnost nema više ni poteškoća, pozornice ni slaboće riječi i glasa — po kazalištu našem mnogo se i lijepo se zna za Zagreb i za Hrvatsku!

Zato zasjaše Vam svijetla!

Ali u radost proslave ove dvadesete godišnjice u dnu oka miješa se suzica. Kolike li trudbenike, što su bezbrojnim svojim uspjesima pomogli hrvatskom glumištu do njegovih uspjeha, ispratismo u ovo dvadeset godina do groba! Nova pozornica nije dala samo zaklonište živom geniju; Mandroviću, Fijanu i Zajcu foyer je naš bio i posljednjim počivalištem prije grobne rake.

I jedan još tužniji spomen steže nam danas srce. Pred istih dvadeset godina naslikan je Bukovčev zastor i na njem ocevi naše umjetnosti — njeni preporoditelji, pjesnici i glumci. Na slici — jao! — već danas tražimo jednoga od najstarijih, koji je kao Titan pomaknuo najdalje kamen-medjaš napretka hrvatskog kazališta. Uz gorostasni lik Demetrov njegovo bi imalo biti mjesto.

Miletić ne može da se raduje s nama! On, geniji ovoga mjesta — on, domaći duh našega kazališta, zaklopio je prerano oči — on ne doživje slave, koja bi bila najviše njegova vlastita slava!

Čitav je život svoj žrtvovao kazalištu hrvatskom, — mladji je naraštaj sam odnjihao na svojim rukama, starijemu otvorio nove putove. U ovoj zgradi doživjesmo njegova „Porina" — tu nam je on u „Henriku IV." pokazao, da je prvi medju prvim znalcima pozornice. Ako je Demeter stvorio za nas našu umjetnost, Miletić joj je dao krila, da bijelim svijetom slavu hrvatsku širi.

Njegov duh lebdi i danas nad nama, lebdi u radosnom času slave onako isto, kao što ga osjećamo mi glumci nad sobom kod našeg posla. I sigurno je njegova ova ista želja, koja treba danas da odjekne u srcima svih nas — s onkraj života i sa krila preporoditelja naših i on nas svojom budnicom pozdravlja: Nek raste i cvate Talija hrvatska! I kao što je stari hram kazališni brzo postao pretjesnim za napredak umjetnosti, tako neka i novi ovaj dom u skoroj budućnosti bude premalen za brojne zborove uznositog naraštaja hrvatskog, što umjetnost našu ljubi i cijeni! Takvoj budućnosti nek svečana ova svijetla budu bakljom i putokazom!

Umna i oblikom klasična interpretacija gdje. Strozzi izazvala je buran pljesak, u koji je upala glazba, intonirajući „Lijepu našu". Slijedila je predstava „Zrinjskog" uz svečano raspoloženje općinstva.

HRVATSKA GLAGOLSKA KNJIŽEVNOST. Veliki prijatelji mnogogodišnji istraživalac hrvatske glagolske književnosti Rudolf Strohal izdao je ove godine svojom nakladom oveće djelo, u kojem nastoji da skupi bibliografski sve što je dosada pisano ili štampano izdano hrvatskom glagolicom (Rudolf Strohal: Hrvatska glagolska knjiga. Troškom piščevim. U Zagrebu 1915. 8⁰ str. 243. Cijena 5 K. Može se dobiti samo kod pisca.)

Knjiga počinje opisom slavenskoga bogoslužja kod Hrvata od najstarijeg vremena. Prikazuje se borba za glagolicu do najnovijeg doba, a pisac se dotiče i hrv. glagol. protestantskog pokreta, koji je osobito važan u pogledu izdavanja hrv. crkv. glagolskih knjiga. Velika se zasluga za raširenje glagolice pripisuje redovima, osobito benediktinskome. U njihovom radu imademo tražiti i začetak hrv. glagol. umjetne knjige, dok su Franjevci najviše raširili glagolsko pismo po hrvatskom narodu. Strohal opisuje kako su se naobražavali hrv. glagolski popovi, kojih je bio razmjerno velik broj u hrvatskim glagolskim biskupijama. Hrvatski su popovi glagolaši priredili sve najpotrebnije crkvene knjige glagolicom, a neke od njih izdali su i štampom, dok ih je većina ostala u rukopisima.

Tek nešto hoću da napomenem o glag. prot. književnosti.

Štampom su izdali hrvatske crkvene glagolske knjige najviše hrvatski protestanti iz poznate glagolske tiskare u Urachu-Tübingenu u Würtemberškoj.

Strohal se drži u hrvatskoj protestanskoj glagolskoj bibliografiji još Kukuljevićeve i Šafažikove zastarjele Bibliografije, a nisu mu poznata novija istraživanja na tom polju. Zato miješa neka slovenska protestantska djela, koja su izišla latinicom i na slovenskom jeziku sa hrvatskim glagolskim izdanjima. Tako na pr. slovenski „Davidov psaltir" od Primoša Trubara (str. 45.) nije izašao glagolicom. „Epistole sv. Pavla" od Trubara i Antona Dalmatina izdane u Tübingi 1582. (str. 47.) takodjer nisu nikad izišle glagolicom. O knjizi „Crikveni ordinalic" (str. 53.) moglo se je mnogo više spomenuti, jer nam je ta knjiga danas točno poznata. Pisac spominje medju štampanim hrv. glagolskim molitvenicima: Molitva gospodnja oče naš, Tübingen, 1561. (str. 59.), dok to nije nikakva molitvena knjiga, nego tek molitva na prvom pokusnom listu koji je izišao na ogled iz hrvatske protestantske glagolske tiskare. Jednako su i na istoj stranici citirane Ivana Habermana Molitve na hrvatskom jeziku, tobože izdane glagolicom, a izišle su samo na slovenskom jeziku u Ljubljani god. 1579.

Slijedi popis poznatih glagolskih natpisa, od kojih se je najviše sačuvalo u Istri, te popis izdanih i po Strohalu za štampu priredjenih glagolskih listina. Dalje se nabrajaju notarske knjige, kvadirnice, zakoni, sudbeni zapisnici, pravila raznih redova, matice, itd.

Ne stoji, da je glagolski protestanstki Katekizam, koji je izdan god. 1560. u Tübingenu doživio drugo izdanje (str. 206.), a kako je g. Strohal mogao nazvati jednostavnog popa glagolaša Antuna Dalmatina „patriarchom" (!) i što on kod toga misli, meni je nerazumljivo.

Kod poglavlja Hrvatske glagolske tiskare (str. 223.) napominje se krivo, da je bila takova godine 1560. u Nürnbergu. Tamo su se tek lijevala glagolska slova i naštampao prvi Pokusni list i ništa više. Jednako nije god. 1582. više postojala glagolska tiskara u Tübingenu i Urachu, već samo od god. 1561.—1565., kad je za uvijek prestala raditi. O glagolskoj tiskari u Urachu mogao je pisac štogod spomenuti, jer nam je spomenuta tiskara prilično dobro poznata. Prema tome se vidi, da pisac nije baš upotrijebio svu dosadanju literaturu o glagolskoj književnosti, kako on to sam tvrdi, pa je šteta, da je morao izostaviti cijeli jedan članak o dosadanjoj literaturi, koja je radila o hrvatskoj glagolskoj knjizi, kaošto i kartu o mjestima, iz kojih imademo glagolske spomenike.

To je sudbina pisca, koji izdaje takovu knjigu o vlastitom trošku, pa je ne da niti istim knjižarama na raspačanje. Zato je suvišna primjedba autora, da se ne može njegova knjiga ni na koji način upotrijebiti bez njegove izričite dozvole, jer će se naći malo tko, koji će radi te knjige sam potražiti pisca, da uzmogne istu kod pisca za 5 kruna nabaviti.

Konačno mi je primijetiti, da je šteta, što nije dodan bar kronološki pregled sviju štampanih hrvatskih glagolskih knjiga, dok je cielokupni broj istih i onako razmjerno malen.

DR. B.

HRVATSKA CRKVENA GLAZBA. Prije desetak godina osnovalo se je u Zagrebu društvo „Sv. Cecilije" sa zadaćom da istraži staru hrvatsku crkvenu glazbu pa da se brine i skrbi oko unapredjenja crkvenoga pjevanja i orguljanja u našoj domovini. Društvo je osnovalo i svoj organ „Sv. Cecilija", koji izilazi već devetu godinu pod revnim urednikovanjem Janka Barléa. On je upravo duša čitavog tog cecilijanskog poduzeća. Dosad je već postignut lijepi rezultat utjecanjem toga društva i časopisa, te je izneseno mnogo vrijedno zrnce iz hrvatske glazbene prošlosti, kao što se je postiglo i to, da se u novije doba sve više i više radi u našim gradskim i seoskim crkvama oko lijepoga i skladnog hrvatskog crkvenog pjevanja i orguljanja. Društvo nastoji pratiti i moderno crkveno pjevanje. U kulturno-historijskom pogledu važna je za nas njegova zadaća gojiti crkvenu pučku pjesmu u hrvatskom i staroslavenskom jeziku. U tu svrhu donosi „Sv. Cecilija" i glazbene priloge, koje napose uredjuje vrli stručnjak i organista zagrebačke katedrale prof. Franjo Dugan.

Ovogodišnja „Sv. Cecilija" donijela je nekoliko kulturno-historijskih rasprava o hrvatskoj crkvenoj glazbi, a napose spominjemo raspravu: Hrvatska pjesmarica iz god. 1635., koja je izašla i napose u posebnoj knjižici Sv. Cecilije. (Dr. Josip Mantuan: Hrvatska crkvena pjesmarica iz god. 1635. Pretiskano iz „Sv. Cecilije." U Zagrebu, 1915. str. 21. Tiskala Nadbiskupska tiskara).

Stara je hrvatska pjesmarica izišla u Beču, a sastavio ju je Atanasije Georgijević iz Splita: Pisni za najpoglavitije, najsvetije, najveselije dni svegar godišća složene. Jedan jedini poznati cijeli primijerak je izložen g. 1892. na glazbenoj i kazališnoj izložbi u Beču, te je svojina grofova Pavlovića u Dalmaciji. Drugi se nepotpuni primjerak nalazi u sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Literarna vrijednost pjesama nije skoro nikakova osim što imade djelomice pučko-narodnih motiva, osobito u originalnim pjesmama. U svemu imade 12 pjesama s notama. U glazbi nam se prikazuje Georgijević kao učenik tadanje isusovačke škole, ma da i sam nije bio svećenik.

Samoj brošuri dodane su dvije fotografske snimke naslovnog lista i jedne stranice, iz koje se lijepo razabire tadanji kajdopis, a sve pjesme su prepisane originalnim pravopisom.

Na osnovi proučavanja starih hrvatskih crkvenih pjesmarica, od kojih se je u posljednje vrijeme nekoliko pronašlo i proučilo, kani Društvo Sv. Cecilije prirediti „Hrvatsku crkvenu pjesmaricu" s notama i time provesti sistematski skladno pjevanje u našim crkvama, pa se nadamo, da će naskoro nestati po mnogim seoskim a i gradskim crkvama različitih vrsta uhodrapateljnog crkvenog pjevanja i orguljanja. Pravom se tvrdi, da lijepa pjesma i lijepa glazba oplemenjuje narod! Bilo u dobar čas.

DR. B.

RUKOPISI BRANKA RADIČEVIĆA. U našoj javnosti se zna da su zaostali rukopisi Brankovi sačuvani i da su sada svojina Matice Srpske u Novom Sadu. Ko se za ovake stvari interesuje dublje, taj je to mogao doznati iz Letopisa Matice Srpske za 1904. iz knjige 224., i iz Hrvatsko-srpskog Almanaka za 1911. godinu. Ko stoji podalje od književničkog zanata, osobito od književne istorije, toga će pitanje rukopisa jednoga pjesnika, ma bio koje veličine, ostaviti hladno. U današnjoj našoj poeziji se, u ostalom, preko Branka Radičevića prešlo. Prešlo se, dajbudi, u onom gornjem, najvišem sloju naše književne publike. Srednja publika, medjutim, koja u ukusu svagda zaostaje iza elite, još uvijek traži Brankove pjesme. Za nju se one počešće javljaju u novom izdanju.

Ipak se nadam, da će pomenuti rukopisi jednoga dana, kad dodje vrijeme, biti povod da se i elita ponovo zainteresuje za pjesnika koji je za sebe rekao: „Al' što pevam neće propanuti", pa je postavio kao granicu trajanja tijeh pjesama, medju ostalim, i ovo: „Dokle srce za srcem uzdiše", a to je, kao što će svako priznati, prilično dug rok. Da li je pjesnik u ovom slučaju bio dobar prorok, to će, dabogme, tek istorija pokazati. Ali će se o rukopisima pjesnikovim, kad se uskoro objave, morati govoriti. Možda će to biti prilika da se revidira sud o njegovim pjesmama.

Iz zaostalih hartija je, naime, otac pjesnikov izdao treću knjigu njegovih pjesama. Tom prilikom je tvrdio: „Sve pjesme moga sina koje sam u njegovim papirima, a i u njegovim pismima koja je na mene šiljao, našao, skupio sam ih, i evo ih sada na svijet izdajem. Da je moj sin u životu, on bi te pjesme još popravljao i odlomke popravljajući dopunjivao, ali ih ja onake u srpski svijet šaljem, kao što sam ih našao".

U ovoj izjavi staroga kontrolora carine u penziji, koji je za nevolju, iz pieteta prema svom slavnom sinu, postao filologom, svakojako stoji da bi pjesnik sam mnogu od ovih pjesama, prije štampanja i tesao i pilio, jer je on bio vanredno brižljiv u traženju i izboru riječi i izraza. Ali ne stoji to, da ih je izdao onake „kao što ih je našao", i da ih je „sve" izdao. To smije reći onaj ko je zaostavštinu pjesnikovu razgledao. Što se prvoga tiče, otac je mnogo koješta, u nečitkim i isprevlačenim konceptima, pogrješno pročitao ili i nije u opće mogao da pročita, te je u štampanjom tekstu ostavio praznina. Pokašto se starac i sam usudio da usjedne sinovljeg Pegaza — onog vilovitog! — pa da popravlja, uzdajući se, valjda, u to da je i ime Todora Radičevića uvedeno negdje u anale naše književnosti.

Što se pak, onoga, drugoga tiče, otac se, s roditeljskom nježnošću, starao da ni u čem ne ošteti lijepi glas svojega sina, pa neke stvari nije objavio ni u trećoj knjizi. Već poslije prve knjige digla se u omladini, obrazovanoj na klasicima i zastarjelim teorijama o poeziji, bura na izvjestan ton pjesama. Što se dogodilo godine 1847., bojao se roditelj da ne izazove 1862. posmrtnom knjigom. Mi danas ne dijelimo njegovu bojazan, koja nam je uskratila, u svoje vrijeme, jednu naročitu crtu ovoga pjesnika koji se mora brojiti medju one što krče nove staze i koji je u mnogome bio učenik Byrona, dakle učitelja kojega se naša književnost u polovici XIX. vijeka nije imala stidjeti.

To znači da nama Branko Radičević Ukora, Tuge i opomene, Kad mlidija umreti, Stojana nije poznat ni potpuno ni u ispravnom obliku. A vidjet će se, da je taj Branko nama današnjima mnogo bliži nego Branko Putnika i ptice, Ajduka i Gojka, na primjer.

Interes je i naše nauke da se dodje do pravoga oblika pjesama jednoga pjesnika koji je bio majstor jezika i koji je u tome bio od epohalnog značaja, a koji je osvojio za našu poeziju i novih oblika i novih tema. Šteta je, da ovo pjesničko nasljedstvo nije ranije predato našoj književnosti, jer ove hartije Branka Radičevića leže već petnaest godina u hranilištu jedne javne kniiževne ustanove.

DR. TIHOMIR OSTOJIĆ.

KNJIŽEVNI RAD EME BOIĆEVE. Mnogi će se začuditi ovom natpisu, jer nije ništa čuo o književnom radu Boićeve, izuzam moguće da se jednim člankom javila u jednom glumačkom strukovnom časopisu. To je istina, ali ta istina ne mijenja činjenicu, da je ona radila daleko više na književnom polju i da je taj rad i ako do sada nije bio poznat javnosti zanimljiv i vrijedan. Boićeva je, čini se, pripadala redu onakovi književnih radnika, koji taj rad uzimlju jednako ozbiljno kao i svaki drugi i nije stupala s njim u javnost, jer je to moguće mislila učiniti kasnije, a dijelomice moguće i zato, jer je jedan dio toga rada nosio u tolikoj mjeri biljega njene duše, da joj je jamačno bilo teško izaći s njim pred ljude. Zastor života spustio se pred Emom Boićevom, igra je dovršena, i ako danas zavirujemo u pretince njenog pisaćeg stola, ako raskapamo po svežnjićima papirića, bilježaka i bilježnica, koje su ostale iza nje, ne činimo toga iz puke i ružne znatiželje, nego od želje da zaustavimo njenu sliku, da fiksiramo crte njene duše, koje hoće da se stope sa svim onim likovima, sa svim onim licima, kojima je ona kao umjetnica dala život, a koja su niknula glavama i dušama književnika, umjetnika, dramatičara.

Ema je Boićeva umjela stvarati sama, posvema samostalno, kao književnica. Počela je pisati pjesme još na školskim klupama kao učenica zagrebačkoga liceja. Bilo bi veoma nepravedno kad bismo na te pjesme gledali s visoka zato, jer su pisane na školskim klupama. U današnjem vijeku brzoga života znademo kako mnoga duša brzo sazrije, kako djeca nijesu više djeca i kako mnogi ljudi prije napona snage — umru. Danas se živi brzim tempom, tempom brzojava, telefona i električne žarulje, sve naglo, jako, izlomljeno i naoko neprirodno. Iz školskih vremena ostalo je iza Boićeve oko pedesetak pjesmica, zatim jedan ili dva dramska pokušaja, u kojima su obradjeni historički predmeti. Jedno je „Kristina" (tragedija u 5 činova), koi

Gustava Adolfa. Tu imadu posla: Wallenstein, dvorski plemići, ali i Djuro, hrvatski plemić, pa Marija, duh Marijine majke, andjeli i djavoli. Druga je jače vezana uz čisto našu historiju sudeći po popisu osoba. Za boravka u Düsseldorfu napisala je dramu „Djevica Orleanska" ne oslanjajući se pri tome nikako na poznato Schillerovo djelo. Pri pisanju se služila djelima Anatola Francea i nekih drugih francuskih autora, a pred očima joj je lebdila slika Djevice Orleanske, kako ju je prikazao Bastien le Page, učitelj Marije Baskirčeve. Jeaneta je tu prikazana kao predana žrtva snage, koja leži u nevinosti. U prvom je činu sukob izmedju snage Jeanetine i surovosti, podlosti i sebičnosti njenih zemljaka, njene okoline. Zaključna scena dovodi Jeanetu kako po drugi put za zvjezdane, hladne noći ostavlja dom i polazi u svijet. Mistika i zanos miješaju se u tom djelu s historičkim činjenicama. Prije dvije godine napisala je, takodjer za boravka u Düsseldorfu, Hasanaginicu u dvije scene. U prvoj je Hasanága i majka, a u drugoj Aginica i njena djeca. Dobra poznavačica literature o toj narodnoj pjesmi, Kamila Lucerna, drži da Boićkina obradba Hasanaginice ide medju najljepše što je na tom polju do sada napisano. Boićka je nadalje napisala oveći putopis Po „Dalmaciji" za jedan njemački časopis, a za „Agramer Tagblatt" jedno kazališno pismo iz Berlina. Kad je Gutmann predavao u Kölnu o prilikama južnih Slavena u monarkiji, prevela je za njega Šišićeve povjesničke članke, što ih je donio svojevremeno „Pokret", posluživ̌i time u velike ispravnonm poznavanju i prikazivanju naše prošlosti, a u svakoj prigodi, koja joj se kao glumici pružila, upoznavala je njemački svijet s našim pjesmama narodnim i umjetnim u deklamacijama. Tako je u Kölnu i drugdje deklamovala na njemačkom jeziku Smrt majke Jugovića, Šenoinu Kuginu kuću i druge naše pjesme. Svojih pjesama nije štampala nigdje. Neka četiri budu ovdje prvi put štampane. Prva je iz školskih vremena napisana hrvatskim jezikom. Odlaskom iz Hrvatske, za boravka u Njemačkoj, učeći temeljito njemački i djelujući glumački na njemačkim pozornicama, Boićka je toliko obiknula na njemački jezik, da joj je bilo lakše ne samo govoriti nego i pisati njemački. U tudjini nije se ona gotovo nikako sastajala s našim svijetom, a kako je znala da čovjek može stvarati samo u onom jeziku, kojega je posvema svladao, koji dobro poznaje, pisala je i svoje pjesme i sve ostalo u posljednje vrijeme tim jezikom. Da je kojom srećom mogla ostati medju nama, ne bi toga sigurno činila, jer se i odviše vazda osjećala Hrvaticom. Neka i te pjesme budu priopćene onako, kako ih je ona spjevala.

SUNCE

Lagano se dižu sa ozebla cvijeta
Maglene pare, teški oblaci;
U eteru čistu, u bajnoj vedrini
Titraju prvi sunčani traci
Tiho, lagano.

Lagano se tope dragulji ledeni
Zardjan oklop slomljena roba:
Oslobodjen cvate pomladjenom nadom
Uvenut cvijet sa zimskoga groba
Tiho, lagano.

Lagano u život sjaj sunca dozivlje
Ljubav, nade, tuge i sreće;
I duši opet dušu, srcu opet srce:
Ljudima čedo vraća bludeće
Tiho, lagano.

Ostale tri ne imadu natpisa, a spjevane su 1910. (prva i treća) i 1911. (druga.).

I.

Einen Strahl nur von Sonnenlicht!
Einen Augenblick sicher und schlicht
Ausruhn an Freundes Brust!
Vor Qual und Hass geborgen,
Vor Verzweiflung, zerfleischenden Sorgen,
Würgende Fesseln würden zerspringen,
Zerrinnen unendliches Weh,
Osterglocken den Toten erklingen,
Zerschmelzen Rauhreif und Schnee.
Das verdorbene, gequälte Herz, das
Verlernt Liebe, und Glaube und Glück,
Sein ganzes Sonnenreich fänd ich wieder
In einem liebenden, gütigen Blick.

II.

Unsre Zeiten schwer und bitter
Aus Stahl sind sie, Asche und Qual,
Erlösungslos, erbarmungslos,
Ohne Blüte und Duft stampfen sie hin.
Und man tut mit.
Erstickt die Sehnsucht und trägt sie zu Grabe
Und trottet durch die Strassen,
Einem Lastpferd gleich, abscheulich hässlich und dürr.
Und Jahre vergehen, trostlos, farblos,
Man trottet weiter, trottet, und nur zu Zeiten
Sinkt man gebrochen nieder
In Schauern und düsterer Angst.
Das müd zerbröckelnde als Alleinziges
Empfindet sich dann und opfert, was es findet,
Sich und den Tand des Erstrebten, und opfert Kronen und Welten
Um ein Lächeln der einst zerstückelten, zerrissenen
Heimat im eigenen Herzen.
(3. VIII. 1911.).

III.

Es kann nicht noch einen büssendenM enschen geben
in solcher tiefen, rastlos peitschenden Not;
so voller nörgelnden, erschöpfenden Qual;
der selbst Trauer missachtet, wo die ganze Seele nichts als Furchen,
aschgraue, verschrumpfte; und das ganze Sein
eine sterbensmatte Sehnsucht zu schlafen und aufzuhören
zu atmen, zu wandeln, zu sein.

— Nichtmal gewaltsam sterben, nur schlafen,
in ewgen weiten tiefen Fernen, wo zwischen
jahrtausende alten Föhren die Stille zu hören,
und wo die Seele in schwerer Müdigkeit an den
Eisschnee gepresst
wandellos für alle Zeiten drüben und hier ruhen kann,
und auf gar nichts mehr wartend, das Haupt hin-
tenab hängt
und liegt und liegt und schläft mit offenem Aug.
traumlos.

Tko je kadar makar samo jednom u životu osjetiti toliko muka, toliko potištenosti i raskidanosti, tko je vidio samo jednom svijet i sebe u njemu u takovoj slici, tko se je osjetio tako izmučen i umoran od muka kao ona, taj je mogao onako „igrati" one uloge, u kojima je ona najbolje uspjevala. Ne čini ništa, ako ona stvarno, vanjski, radi vanjskih dogadjaja i nije trebala, nije mogla sve to proosjećati, ako nije doživjela vanjskih razočaranja, vanjskih udaraca, u sebi ih je osjetila. Posljednjom svojom „ulogom" ona je to dokazala. Uzroci nijesu važni, ni odlučni. Odlučna i važna je bol, a njezina je mjera u ovakovom slučaju — posljednji, odlučni čin. Život je svakomu drag, ako se tko s njim rastao, bila mu je velika muka. — **nov** —

NOVE KOMPOZICIJE. Postoje kvalitete umjetničkih radnja, koje već same po sebi, onakve kakve jesu, ne govore nimalo u prilog autoru. Postoji u umjetnosti momenat jedan, recimo spoljašnji, koji nama posmatračima nikako ne dopušta pristupiti dotičnom djelu s lijepom subjektivnosti. Dopuštamo, da ima izvjesnih izuzetaka, ali ti su u glavnom vrlo rijetki, i što je najobičnije, opravdani su djelima, koja su od tih „izuzetaka" i veća i znamenitija. Kad čujete, da je autor Onjegina ili Svečane simfonije 1812. ispričao jednom dojmove svoje po Španiji u drugoj jednoj simfoniji, ni malo ruskoj, ili Verdi, Talijan, da se zanio jednom za tužnom ekscelentnošću egipatskih načina, ne ćete se čuditi, jer vam je prije poznanstva sa samom umjetničkom naturom tih dvaju kompozitora progovorio baš kompozitor nacijonalista. Ovaj potonji oduševio vas je iu Aidi iu onoj simfoniji španjolskoj ruskog kompozitora, koja bi bila dostojna najromanskijih imena.

Govorimo kao nacijonalisti, ne priznavajući artističku vrijednost djelima, koja izlaze s motiva nenacijonalnih. (Pojmove ove ne treba skučiti niti ih sitničarski ograničiti — piše se o onima, koji su od zanata, o „upućenima" dakle — a ne treba ih, držimo, ni s naše strane tumačiti in extenso. Odnošaj umjetnosti prema zemlji, u kojoj se ta umjetnost rodila, prilično je jasan, i nama nije mometano do toga, da ga detaljno dokumentiramo još i posebnim redcima.)

Da vam se javi umjetnik, pjesnik jedan, koji bi tumačio život svoj jezikom vama tudjim,. njemačkim madžarskim, francuskim, kineskim — svejedno! — izrugali biste se afektaciji njegovoj, ne dopuštajući mu, da se u vašoj zemlji izražava jezikom, koji nije razumljiv svakom njezinom gradjaninu. Istupili biste proti njemu kao proti svakom kiparu, koji bi u hrvatskom kamenu tumačio na pr. njemački Nibelungenlied. Budući da ima u svim jezicima, medju svim narodima i ljepših i vrednijih i originalnijih umjetničkih nacijonalnih djela, no što su sva ona čudno prekuhana i prekuhavana, morali biste odbiti od sebe kao kvalitetu osrednju sve ono, što barem izvana ne nosi naše nacijonalne oznake. Morali biste rezati autora i onda, kad bi to bili prvi pokušaji jednog neupućenog, jedna „skromnost", da se publici, siromašnoj inače bogatim duhovima, prikaže nov jedan talenat.

Gledajući u izlozima ustrpljivih naših knjižara Trois poèmes de Ch. Baudelaire (chant et piano) u muzičkoj ilustraciji Dragana Plamenca, osjećate nezadovoljstvo nad odveć zamjetljivom i afektiranom evropejštinom autorovom, i onako usput čudite se, kako to, da se do danas nije javio nijedan Francuz, što više nijedan Kinez, koji bi kušao ilustrirati muzički našu lijepu umjetnu pjesmu! — Baudelaireove pjesme gospodina Plamenca ne tiču nas se nimalo. Naučena im tehnika, nipošto originalna i nipošto francuska, ne daje ni na čas slutiti na druga djela autorova. Ni na čas ne stojite pod dojmom te „baudelairske" muzike. Ona vam je nerazumljiva, jer je prenatrpana i jer je odveć početnička. Iz svake od tih triju pjesama izbija odveć velika želja za nekom čudnom „hipermodernošću". A pogledajte baš ta t. zv. „hipermoderna" djela! Svako je od njih pisano tolikom transparentnošću, u isti mah i tolikom jasnoćom, te ih mogu konstatirati i oni najneupućeniji laici. Dok se dogadja, da „hipermodernista" Debussy dobiva oduševljeni pljesak s posljednjih galerija pariskih muzičkih dvorana, naš se „hipermodernista", gospodin Plamenac, ne bi mogao, siguran sam, pohvaliti ni s jednim iskrenim priznanjem sa strane bičnih naših amatera. Svaka valjana umjetnost znači jednu pozitivnost, jedan fakat, kojeg moramo svi osjetiti i osjećati. Bez toga nema ni umjetnina ni umjetnosti.

Dvije stare dubrovačke pjesme (za mješoviti zbor bez pratnje) bile bi zanimljive već zbog svog tradicijonalističkog naslova, da im nije prethodio nesretni — Baudelaire (čitaj: Baudelajre). Ovako postaju i one sumnjive. To su pjesme instrumentalnog kontrapunktičkog, mjestimice fugiranog karaktera, koje bi više vrijedile kao orkestralne etide. Tradicijonalne note, koju očekivasmo, ne nadjosmo ni u tim „dubrovačkim pjesmama".

Gospodin autor prikazao nam se prvi put prilično slabo, sa samosviješću, koja ne vrijedi i koja vrlo malo imponira U oči upada doduše lijepo tehničko znanje, ali to je ujedno sve, što opazismo kod mladog gospodina. Bili bismo više zadovoljni, da smo u kompozicijama njegovim mogli zamijetiti lijep i samostalan jedan osjećaj, makar ponešto priprostiji i manje gospodskiji. Takav umjetnički senzibilitet doveo bi jednom autora do njegove vlastite tehnike, onog lijepog izraza, gdje na nas ne bi ni danas trebala djelovati školska naučenost i izvjesno imitiranje evropskih majstora, već čista umjetnost, u kojoj bismo, jer je mlada, tolerirali momentano i nehotimičnu neoriginalnost.

KREŠIMIR BENIĆ.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 08009 7754